FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE

BERECZ ANTAL,

a budapesti m. kir. állami felsőbb leányiskola igazgatója s a magyar földrajzi társaság főtitkára.

KIADJA

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

TIZEDIK KÖTET.

A közleményekben megjelenő czikkek tartalmáért a társaság felelősséget nem vállal.

BUDAPEST, 1882.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TULAJDONA.

BULLETIN

DE LA

SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***Antoine Berecz*** *secrétaire général.*

Tome X. **Budapest, 1882.**

Avis. Chaque numéro du bulletin contient en langue française un abrègé du texte original.

La Société ne prend pas la responsabilité des opinions émises par les Auteurs des articles insérés dans son Bulletin.

BUDAPEST, 1882.
NYOMATOTT FANDA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
(Váczi utcza 20. sz.)

TARTALOM.

Czikkek.

Földrajzi társaságok.

Könyvészet.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

II. *Statistikai adatok.*

III. *Ethnographia.*

IV. *Vegyesek.*

TABLE DE MATIÈRE.

Bibliographie.

Actes

Az emberfajta, nemzet és nemzetiség fogalmairól.

(Felolvastatott a decz. 15-diki ülésen.)

Az állami nemzet fogalmát könnyen lehet meghatározni, mert azt a történelem és a közjog állapítja meg. Minden egységes államban csak egyetlen egy állami nemzet van és lehet, s ez a nevét és külön bélyegét attól a néptől kapja, mely az illető államot megállapította és fentartja. Igy a magyar állam területén élő összes lakosok, kik nem idegenek, a magyar nemzet tagjai, épen úgy, mint a franczia államban lakók a franczia, az orosz államban lakók az orosz nemzet tagjai. Korunkban szerencsésnek kell mondanunk azt az államot, melyben a politikai nemzet összevág a nemzetiséggel, vagyis melyben a külön nemzetiségek már teljesen összeolvadtak egy közös nemzetté. De vannak oly államok, melyekben úgy mint a magyar államban is, a politikai nemzet különböző nemzetiségek egyesüléséből támadt; sőt lehet és van olyan állam is, melyben nemcsak különböző nemzetiségek vagyis inkább népiségek, hanem különböző emberfajták vagyis rasszok is élnek. Az emberfajta, a rassz és népiség fogalmának szabatos meghatározása nem oly könnyű, mint első tekintetre látszik, s azért arra nézve a vélemények nagyon különbözők.

Az anthropologia leginkább a népfajtákkal, az ethnographia pedig a nemzetiségekkel foglalkozik. Hogy a különböző népfajták az egy és ugyanazon emberi nemnek csak válfajai és változatai, abban többnyire megegyeznek az anthropologusok, noha vannak olyanok is, kik az emberi családot természetrajzi szempontból több tudós, hogy külön fajra (species) osztják. Azt tette különösen nehány amerikai a feketék rabszolgaságát védelmezhesse.

Köztudomás szerint Linné és Blumenbach voltak az elsők, kik az emberi nemet osztályozni igyekeztek. Az utóbbi öt fajtát állított

fel, osztályozása alapjául leginkább a testbőr szinét vevén. A mostani anthropologusok a bőr szinén kivül az ember összes testi és lelki tulajdonságaira terjesztik ki vizsgálódásaikat; megmérik a koponya magasságát, szélességét és hosszúságát, az agyvelő terjedelmét és súlyát, meghatározzák az arcz alakját, az orr és ajkak metszetét és idomát, az állkapocs és járomcsontok alakját, megmérik a mellkast, a végtagok arányait stb., főfigyelmet fordítanak továbbá a haj szinére és alkatára, a test szőrösödésére. Fölteszik, hogy a lelki tehetségek a testi tulajdonságokon alapúlnak s azért azokat vonják vizsgálódásaik körébe; különösen megfigyelik a különböző müvelődési képességeket és állapotokat, a társadalmi viszonyokat, a vallási képzeleteket, az erkölcsöket és szokásokat s mindenek fölött a különböző nyelveket. S itt az anthropologusok már az ethnographusok körébe nyúlnak át De mindezen sokféle vizsgálódások útján sem jutottak még oly biztos eredményre, mint kivánatos volna. Eddigelé ez emberfajtáknak se számát se terjedelmét nem tudták teljes biztossággal megállapítani. Mert, mint Peschel helyesen megjegyzi, *) sem a koponya alakja sem az emberi csontváz más részei nem engedik meg, hogy az emberfajták között éles határokat vonjunk; maga a bőr színe is csak különböző sötétülési árnyalatokat mutat s egyedül csak a hajazat szolgál rendszeresítő törekvéseinknek segítségül, de még az sem mindig és nem eléggé szabatosan. Ki merné azért erősíteni, hogy az emberfajták változatlanok? Midőn tehát az embereket különböző nagy csoportok vagyis fajták szerint osztályoztuk, az uralkodó tulajdonságokat mind számba kell vennünk. E csoportok között néha könnyen, de gyakrabban csak bajosan lehet biztos határokat vonnunk.“ — Peschel ez alapon hét fajtát különböztet meg; az első fajtát Ausztrália és Tazmánia őslakosai teszik; a másodikat Új-Guinea s a szomszédos szigetek papúái; a harmadikat a mongolféle népek; a negyediket a dravidák Kelet-Indiában; az ötödiket a hottentották és busmanok; a hatodikat a négerek; a hetediket a középtengeri népek vagyis azok, kiket Blumenbach a kaukázi fajta alá foglalt. Legszélesebbre a mongol és mongolféle fajta fogalmát terjeszti ki Peschel, mert oda nemcsak Közép- és Éjszaki Ázsia népeit számítja, mint ezt Blumenbach is tette vala, hanem a malájiakat, Polynézia és Amerika őslakosait is.

Müller Frigyes **) Haeckel osztályozását követve a fősúlyt a a hajazatra fekteti, s az emberi nemben két főosztályt különböztet

*) Völkerkunde, első kiadás, 102. l.

**) Allgemeine Ethnographie.

meg, t. i. a göndör vagyis gyapjas hajúak (ulotriches) és a sima hajúak (lissotriches) osztályát. Az első főosztály, Müller szerint, ismét két alosztályra, mindegyik alosztály pedig két-két rasszra szakad. A csomóshajúak (lophocomi) alosztályába a papúák és a hottentották, a bundáshajúak (eriocomi) alosztályába pedig az afrikai négerek és a kafirok tartoznak. A símahajúak szintén két alosztályra szakadnak: vagyis feszeshajúak (euthycomi) és fürtöshajúak (euplocomi) osztályára, s amazok a következő öt fajtát foglalják magokba: az ausztráliaiak, az éjszaki sarkvidékiek, amerikaiak, malájiak és mongolok fajtáit; végre a fürtöshajúak alosztályába a következő három fajta tartozik: a dravidák, nubák és középtengeriek. E szerint Müller összesen 12 emberfajtát különböztet meg: a sarkvidékieket, amerikaiakat, malájiakat és mongolokat. Müller szerint, négy külön fajtát képeznek, Peschel pedig azokat egyetlen egy fajtába foglalja össze. Afrika őslakói közül mind Peschel mind Müller szerint az éjszakon lakó hamiták, ősegyptomiak és berberek a középtengeri népfajtához tartoznak, a négerek és hottentották pedig két külön fajtát alkotnak; Müller még a nubákat is mind a négerektől, mind a berberektől elválasztja s külön fajtát csinál belőlök. — Hartmann Róbert ellenben azt állítja,*) hogy Afrika összes népei egy és ugyanazon néptörzshez tartoznak. Többi között így szól: „Már Afrikában való mulatásom alatt meggyőződtem arról, hogy itt a kaukáziak, éthiopiaiak, szemiták és hamiták fogalmaival nem sokra megyünk, valamint az árják, indóeurópaiak és turániak fogalmaival sem.“ . . . Én úgy tartom, — folytatja — hogy az összes afrikaiak egy ethnikai egészet képeznek, melynek egyes tagjai végtelenül sok átmenettel egymás között összefüggnek. A testi jellegek a szokások és erkölcsök, a nyelv stb. megannyi bizonyítékai annak, hogy Afrikában nem telepedhettek le egymástól teljesen különböző népelemek, hanem hogy azon földség a maga nagyszerűen egyforma természeti minőségével, roppant területeket elfoglaló egyforma növény- és állatalakjaival, melyeken belül, igaz, a változatosság is felette nagy, az emberiségnek csak egy törzsökét foglalja magában. Természetes, hogy ez az embertörzs sokféleképen tagolva van, részint a minden nemzetiségben előforduló, sokféle külső és belső okoktól függő változási hajlamnál, részint az egymással való összekeveredésnél fogva, részint végre a háborúk és költözködések következtében . . . Hogy helyesebben itélhessünk az afrikai népek viszonyairól, le kell mon-

*) Die Nigritier. Eine anthropologisch-ethnographische Monographie, Berlin 1876, és Die Völker Afrikas. Leipzig 1879.

danunk bizonyos régi megszokott előítéletekről. Többi között el kell dobnunk a hamitaságot, mint haszontalan lomot, a kaukáziséggal pedig Európára és az európaiakra kell szorítkoznunk, az arjaságot részint az ékiratokra, részint pedig a hindúkra utasítanunk. De mindenek előtt ama tudományos fetist, t. i. a kékesfekete, vastagnyakú, juhgyapjas fejű képzeleti négert kell a tűzbe dobnunk."

Cuvier*), a híres franczia zoológus, csak három fajtát különböztetett vala meg, t. i. a fehér vagyis kaukázi, a sárga vagyis mongol s a fekete vagyis néger fajtát; ellenben az amerikai Pickering**) négy főcsoportot s 11 fajtát állított fel, melyek a következők: I. a fehérek csoportja, ide tartoznak 1) az arabok és európaiak, 2) az abessziniaiak; II. a barnaszínűek csoportja, ide tartoznak 3) a mongolok, 4) a hottentották, 5) a malájiak; III a feketebarna színűek csoportja, ide valók 6) a papúák, 7) a negritók, 8) a hinduk vagyis telingák, 9) az éthiopiaiak; IV. a fekete színűek csoportja 10) az ausztráliaiak, 11) a négerek. Honfitársa Morton még tovább ment s az emberfajták számát 22-re szaporította. A koponya és arcz arányait Retzius svéd tudós kezdette meg szabatosan meghatározni s ezekre alapítván osztályozását, a következő négy typust különbözteté meg: a hosszúfejű egyenesállú (gentes dolichocephalae orthognathae), a hosszúfejű előredőltállú (gentes dolichocephalae prognathae), a rövid vagyis kerekfejű egyenesállú (gentes brachycephalae orthognathae) s a rövidfejű előredőltállú (gentes brachycephalae prognathae) népeket. Müller Frigyes kimutatja, hogy ezen osztályozás helytelen, mivel egyfelől csak morphologiai, nem pedig genealogiai s mivel másfelől az embernek csak állati mivoltán alapúl, annak szellemi és társadalmi oldalát pedig egészen mellőzi. Ő azért a természettudós egyoldalúságát ki akarja kerülni, de másfelől a nyelvtudósok és ethnographusok eljárását sem helyesli, a mennyiben ezek megint az embernek physikai oldalát mellőzik. Müller tehát az embernek mind physikai, mind psychikai oldalát veszi tekintetbe s az emberfajtákon kívül a nyelvtörzsököket is megállapítja és a különböző nyelveket is felsorolja. De azért az emberfajták meghatározásában ő sem volt szerencsésebb, mint más anthropologus.

Az egyfajtabeli népekről föl kell tennünk, hogy vérrokonok, hogy közös ősöktől származnak. Minthogy pedig Müller Frigyes szerint, legfeljebb a kafir és maláji népek nyelvei rokonok annyira, hogy azok két anyanyelvtől származhatnak, t. i. egy közös nyelv-

*) Le règne animal. Paris, 1817.

**) Charles Pickering: The races of man. Philadelphia, 1848.

től származnak a kafir és más anyanyelvtől erednek a maláji népek nyelvei, ellenben a többi népekről nem állíthatjuk, hogy azok, melyek egy emberfajtához tartoznak, egymással rokon nyelveken beszélnek: ezért föl kell tennünk, hogy az emberfajták akkor keletkeztek, mikor az emberek még nem beszéltek, mikor nyelvök még egyáltalán nem volt. Ha pedig ez áll, akkor megint Müller azon okoskodása nem állhat, hogy az emberfajták megállapításánál a népek lelki tehetségeire, müveltségi állapotjaira és nyelvére is tekintettel kell lennünk. De, hogy ha az emberi nemnek különböző fajtákra való eloszlása oly régi, akkor azt is föl kellene tennünk, hogy az emberfajták megkülönböztető jelei változhatatlanok s hogy tehát magok az emberfajták állandók, semmi külső és belső behatások által nem módosíthatók. Ámde ezzel a mostani természettudósok felfogása merőben ellenkezik, mert hiszen azok a növény- és állatvilágban a nemek és fajok változékonyságát hirdetik, tehát annál kevésbbé engedhetik meg, hogy az emberi typusok vagy rasszok, melyek a legtöbb anthropologus szerint csak válfajok, állandók és változhatatlanok volnának.

Említettem, hogy Cuvier csak három emberfajtát állított fel; vele Quatrefages annyiban egyez meg, mennyiben ő is három főtörzsöt különböztet meg, t. i. a fehér, sárga és fekete emberek törzseit, melyek egy közös tőből eredtek volna. A törzseket Quatrefages ismét főágakra, az ágakat mellékágakra, ezeket népcsaládokra s végül ezeket csoportokra osztja. A fehér törzsnek ágai szerinte: az árja népek, a szemiták s az allophylek vagyis az esztek, kaukáziak és ainók; a sárga törzs ágai a mongolok vagyis közép földöviek s az ugorok vagyis éjszakiak; végre a fekete törzs ágai: a negritók, melanéziaiak, afrikaiak és hottentották. Az árja főágnak mellékágai: a kelták, germánok és szlávok; a szémiták mellékágai a szémiták és lübiaiak vagyis berberek; a mongol főág mellékágai a sínaiak és turániak (törökök). A káldéaiak, arabok és amarák a szémita mellékág családjai; a káldéai család a héberek, az arab család az arabok és himjariták, az amarák az abesszíniai csoportot szolgáltatják. Ezenkívül Quatrefages szerint egyik vagy másik törzshez még nagyobb fajták is csatlakoznak, így a sárgák törzséhez „az egymás mellé sorakozott elemű fajták“, t. i. a japániak, s „az egybeolvadt elemű fajták“ t. i. a malájo-polinéziaiak. Quatrefages osztályozása tehat nagyon részletes s nemcsak természetrajzi, hanem tulajdonképen nyelvi alapokon is nyugszik. Mindazáltal sok kifogás alá esik, s némi tekintetben homályos is. Igy az allophyl népek, hová az ainók, kik a japániak szomszédjai, to-

vábbá a Kaukázus sokféle népségei és az esztek tartoznának, igen furcsa társaságot képeznek; nagyon homályos kifejezések ezek is: „egymásmellé sorakozott elemű fajták“ s „egybeolvadt elemű fajták.“

Topinard*) az emberi nemet szintén csak három fajcsoportra osztja: s ezeket így jellemzi: „Az első fajcsoport kurtafejű (brachykephal), alacsony termetű, sárgás bőrű, széles és lapos arczú, rézsutos szemű, rövid szemhéjú, ritka szőrű, merev és hengeres hajú; a második hosszúfejű (dolichokephal), magas termetű, fehérbőrű, keskeny és közép vonalán kiemelkedő arczú, dús világosszínű puha és átlagosan ellipszis idomú hajszállú; a harmadik még hosszabb fejű, fekete bőrű, lapos és apró gyűrűzetekben göndörödő hajszállú, erősen prognath arczú, hosszú alkatú, kiemelkedő farú, lecsüngő emlőjű.“ — E leírás szerint Topinard első fajcsoportja nem más mint a mongol, a második a kaukázi vagyis középtengeri, a harmadik pedig a néger és hottentotta. De mind a három rasszból csak a typikus alakot ragadja ki, mely tulajdonképen inkább képzeleti, mintsem valóságos. Egészben véve tehát Topinard is Quatrefages nyomain jár s ettől leginkább csak abban tér el, hogy az alsóbb osztályokat és ágakat fel nem sorolja, s hogy a három fajcsoportot megannyi külön majomféle ősöktől hajlandó leszármaztatni, míg Quatrefages határozottan egy közös ősi tőtől származtatja mind három főtörzsét.

Említettem, hogy a mostani természettudósok legnagyobb része az állatok és növények nemeinek és fajainak változékonyságát hirdeti. A vad állatok és vadon termő növények fajkülönbsége azonban tetemes állandóságot mutat, s a bizonyos fajhoz tartozó egyének is nagyon hasonlók egymással. Ámde a házi állatok s a termesztett növények fajai és egyénei nagy átalakulásokat és gyors változékonyságot tanusítanak; náluk a válfajok és változatok oly számosak, az eltérések oly nagyok, hogy bennök az eredeti fajt gyakran alig lehet felismerni. Az emberi nem seholsem él többé ős eredeti természeti állapotában; minden népség, még a legnyersebb is, a különböző hely, idő, a változó környezet és életvíszonyok szerint bizonyos tenyésztésen, neveltetésen ment át, tehát legalább is oly szempont alá esik, mint a termesztett növények és házi állatok. Az éghajlat, életmód, erkölcsök és szokások s különösen a nyelv is, az emberek egész kűlső és belső mivoltára módosítólag hat. Mindezekhez hozzájárúl a vérelegyedés, mely kisebb nagyobb mér-

*) Topinard Pál: Az Anthropologia kézikönyve, franczíából fordíták Pethő Gyula és Török Aurél, kiadta a M. k. természettudományi társulat. Budapest, 1881.

tékben mindenütt előfordúlt, hiszen az évezredek folyamában mindenütt népréteg néprétegre rakódott le, költözködések a legrégibb időktől fogva voltak. Onnan van, hogy legalább Európában nincs nemzet, melynek minden tagja tökéletesen egyforma typust mutatna. Gyakran egyazon családnak egyes tagjai annyira különböznek egymástól, mint azt rendesen csak különböző nemzetségek és külön néptörzsek egyéneinél tapasztaljuk, a népségek egyes tagjai pedig néha oly különbségeket mutatnak, mintha nemis egyazon népből valók volnának, hanem különböző ember fajtákhoz tartoznának. Topinárd bizony a franczia nemzet kebelében is találna egyes egyéneket, kikre akár a mongol, akár a néger typus rá illenék, talán csak bőrük nem oly fekete, mint az igazi négeré.

Az egyéni sajátságok és különbségek annyival nagyobbak és szembeszökőbbek, minél magasabb az illető nép müveltsége. Az úgy nevezett vad és félig müvelt emberek, pl. az afrikai négerek, az amerikai indiánok, az ausztráliaiak, de még a japániak és sinaiak is aránylag csekély egyéni különbözőségeket mutatnak, úgy hogy mi európaiak az egyes egyéneket alig tudjuk megkülönböztetni egymástól. Ámde az európai nemzeteknél csaknem mindegyik ember különbözik a másiktól, mindegyiknek más a feje és arcza, mozdúlata, tekintete és kifejezése. Mert minél erősebben van az emberek belső egyénisége kifejlődve, annál erősebben nyilatkozik az külsőleg is. Azért a vad és félig müvelt népek általános jellemzése, külső viseletőknek leirása is könnyebb mint az európai népeké; ezeknél ha vannak is bizonyos általános megegyező jellemvonások, mégis az eltérések is nagyok s a kivételek igen számosak, úgy hogy a felállított néptypusok jobbára csak képzeletiek, mert a tág fogalmok alá foglalt egyének oly sokfélék és annyira különbözők, hogy az egymástól leginkább különböző tagok oly kevéssé hasonlítanak egymáshoz, mint a különböző néptypusok. Onnan van, hogy az egyes nemzetek jellemzése rendesen oly hibás, mert vagy csak a legszembetünőbb vonásokat ragadja meg, melyek inkább csak a szélső alakokat illetik meg vagy pedig a nagy változatosságból és sokféleségből a színtelen középső eredményt vonja le; mindkét esetben képzeleti néptypus áll elő, mely a valóságnak meg nem felel.

Gyakran csak képzeljük magunknak, vagy inkább csak érezzük a sajátságokat és ismertető jellemvonásokat, melyeknél fogva az egyes nemzetek egymástól különböznek, s mihelyt azokat leírjuk: rendesen nagyítjuk, tehát torzképeket csinálunk. Mert az európai népek egészben véve külső tulajdonságaiknál fogva kevésbbé különböznek egymástól, mint belső, lelki tulajdonságaiknál fogva.

Általában véve az emberi nemben nem találunk oly élesen körülhatárolt, állandó typusokat, hogy akár három, akár öt, akár tizenkét vagy több rasszot teljes biztossággal meg lehetne állapítanunk. Midőn tehát az emberi családot leginkább zoologiai szempontból osztályozzuk s bizonyos fajtákat, fő és alcsoportokat megkülönböztetünk, annak inkább csak elméleti értéke van, az jobbára csak arra való, hogy a tanulmányt és áttekintést megkönnyebbítse. Azért óvakodnunk kell annak az osztályozásnak gyakorlati jelentőséget és rangfokozatot tulajdonítani, s vissza kell utasítanunk azon véleményt, mely szerint csak bizonyos fajta vagy fajták volnának eredetileg oly lelki tehetségekkel megáldva, melyeknél fogva csak azok képesek a magasabb mivelődésre. Dr. Gerland G.*) e tekintetben így nyilatkozik: „Nyomozásainkból annyi kiviláglik, hogy a népek különböző miveltségi állapotai sokkal inkább összes életkörülményeiktől és viszontagságaiktól függnek, mintsem velök született eredeti lelki tehetségeiktől . . . Az egyes ember beleszületik népének müveltségébe vagy müveletlenségébe, s ez őt nagyonis assimilálja. Mindazonáltal még a magasabb müveltség fokozatain is majdnem mindig csak egyesek viszik véghez a nagy előmeneteleket az állami életben, a vallás, müvészet és tudomány terén. A legnyersebb népeknél sem hiányzanak ily lelkileg kitűnő lángeszű egyének, — e tekintetben a különböző embertörzsek között nincsen specificus különbség, — csakhogy ők a nyers népek kebelében rendesen vagy épen nem, vagy csak nagyon csekély és múló mértékben érvényesíthetik magukat. . . . Az emberek között a legnagyobb müveltségi különbségek is csak fokozatbeliek, s az összes embertörzsekre nézve a szellemi életnek ugyanazon fejlődési feltételei érvényesek.“

A nemzet, azaz a történelmileg összeolvadott s állami egyediséggé lett népsokaság jellemét nem a fajta határozza meg. Európában tulajdonképen külön emberfajtákról szó sem lehet, mert minden európai nemzet igen sokféle népelemekből támadt; egyetlen egy európai nemzet sincs, mely azzal dicsekedhetnék, hogy tiszta és vegyűletlen vérű, hogy tagjai egyetlen egy törzstől erednek. Az évezredek folyamában népréteg néprétegre ülepedett le, s minden új nép más-más elemeket oltott a régibe. Ha mellőzzük is a történelem előtti népeket, melyek pedig mindenestől és végképen alig enyésztek el, és csak az ismeretes eseményeket az ó- és középkorból veszszük tekintetbe, akkor is meggyőződhetünk arról, hogy

*) Anthropologie der Naturvölker von Dr. Theodor Waitz, Zweite Auflage, von Dr G. Gerland. 1 Theil. (Leipzig 1877) 473. s k. l.

Európa mostani népei nagyon sokféle elemek vegyületéből állanak. Vannak bennök mindenféle ős európai, ázsiai, afrikai, sőt amerikai elemek is. Mindenki tudja, hogy a portugalok és spanyolok ereiben nemcsak arab, hanem néger és indián vér is kering; az orosz nemzettel pedig nagyon sok mongol, török és tatár elem olvadt össze. De a germán népek sem tisztavérűek. Európa népei tehát vagy mindannyian a Blumenbach-féle kaukázi, s az újabb anthropologok által felállított középtengeri emberfajtához tartoznak vagy pedig egyikök sem számítható oda. Sokan a magyarokat finneket és törököket a mongolokhoz sorolják vagy legalább mongoloid, azaz mongolféle fajtának mondják, s a sokat író Hellwald kereken kimondja, hogy a törökök és magyarok az európai népek között allophylek azaz idegen törzsűek, kiknek Európában nincs helyök De ha Blumenbach a cserkeszt tekintette a kaukázi fajta legmintaszerűbb képviselőjének, akkor a török bizonyosan kaukáziabb ember, mint maga Hellwald, kinek ereiben cserkesz vér aligha kering.

Akár hogy legyen is a dolog, annyi bizonyos, hogy az európai nemzetek létalapját nem lehet a fajta fogalmában keresnünk. Még a nemzetiségek sem függnek a zoologia szempontjából felállított fajtától. Mi képezi a nemzetiséget és nemzetiségi jellemet? Bizonyára nem a test bőrének színe, nemis a koponyának vagy bármely testrésznek az alakja, hanem első sorban a nyelv, továbbá az erkölcsök és szokások s a vallás. A nyelvvel együtt jár a gondolkodás és érzés, az észjárás vagyis az ember belső élete, tehát tőle függnek sok tekintetben az erkölcsök és szokások is. Minden nemzetiség a nyelvében él, addig marad meg testileg és lelkileg, míg nyelve marad meg; a vallást elcserélheti, mást vehet be a nép, s ekkor szokásai és erkölcsei is többé kevesbbé változnak, de azért életben marad; ámde ha nyelvét elveszti, elcseréli, élete is megszűnik, noha testileg megmarad. A magyar nép ősi pogány vallását elhagyta, úgymint a többi európai népek s a keresztyén vallást vette be, nyelvét azonban megőrizte s tehát nemzetiségét is megtartotta. Ellenben a Balkán félszigetre kiköltözött bolgárok, kik szintén az altaji népcsaládhoz tartoztak, a keresztyén vallással együtt a szláv nyelvet fogadták el s így elvesztették nemzetiségöket és valóságos szlávokká lettek.

Minden nemzetiség természetszerűen terjeszkedni, hódítgatni törekszik, s rendesen, noha nem mindig, az hódít leginkább, mely felsőbb müveltséggel bír vagy az államban az uralkodó. Európa mostani államaiban mindenütt különböző nemzetiségek voltak, melyek a középkorban, mikor az állam, egyház és tudomány nyelve a

holt latin volt, békésen egymás mellett éltek, vagyis inkább lézengtek. De mikor az államokat alkotó nemzetek öntudatra ébredtek, s az ő nyelvöket az állam és tudomány nyelvévé tették, akkor a felszívás és beolvasztás munkája is megindúlt; az alárendelt nemzetiségek s a különböző népies nyelvjárások lassankint háttérbe szorúltak, s az egyes nemzetiségek jobbára az állami nemzetbe olvadtak be, az ország népessége többé kevesbbé egy nyelvűvé lett. Ez történt Európa minden nyugati országában, Németországban is, noha keleti részében egészen az Elbáig hajdan a szlávság uralkodott. Oroszországban a különböző nemzetiségek összeolvasztása hol békés úton, hol erőszakos módon, szintén gyorsan haladt előre. Leglassúbb volt e folyamat a magyar korona területén, Ausztriában és a Balkáni félszigeten.

Legszívósabbak a külön nemzetiségek ott, hol az egyházzal összeforrtak, azaz ott, hol nyelv és vallás egymást fedik. Minden nyelv- és nemzetiség-csere más népelemekkel való összevegyülés eredménye vagy oka. Már pedig azok, kik mind vallásra, mind nyelvre nézve egymástól különböznek, legnehezebben keverednek össze. A Balkáni félszigeten azért nem olvadtak össze a külön nemzetiségek, mert a nyelvhez még a vallás különbsége is hozzájárúlt. Nálunk is a különböző nemzetiségek egybeolvadását más körülményeken kivül a vallás különbsége is nehezítette és hátráltatta.

Hogy az összekeveredési és egybeolvadási folyamatban nem mindig a müveltebb népelem a győztes, ezt számos példa bizonyítja különösen nálunk. A felföldön a tótság nagyon terjeszkedett mind a magyar, mind a német népelem rovására. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Hont, Bars, Turócz és Liptó vármegyék egykori német falvai és városai egészen vagy nagyrészt eltótosodtak; Szepesben is nagyon megfogyott a német lakosság; még nagyobb mértékben történt az Sárosban és Abaújban. Ugyancsak a két utóbbi megyében, Nógrádban, Gömörben, Zemplénben, Pozsonban, Nyitrában és más megyékben számos magyar helység is eltótosodott.

„Éjszaknyugati és éjszaki Magyarország – irja dr Schwicker — ethnographiai tekintetben a német népiségromhalmaza; a tótrusznyák tömegből csak itt-ott emelkedik ki egyes német helység és nyelvsziget, mint maradványa a németségnek, mely ott hajdan uralkodott.“ Pozson, Modra, Diószeg, Nagyszombat, Galgócz, Trencsén városok, továbbá Körmöcz-, Selmecz- és Beszterczebánya, Újbánya, Bakabánya, Libet, Béla- és Breznobánya, Zsolna, Korpona, Szakolcza, Privigye, Liptó-Rózsahegy, Turócz-Sz.-Márton stb. hajdan

tisztán német városok voltak, most jobbára tót nép lakja s a magyarság is gyengén van bennök képviselve. — Valamint felső Magyarországban a tótság, úgy Erdélyben és délkeleti Magyarországban a rumánság terjeszkedett mind a magyar mind a német népelem rovására. Erdélyben egész helységek, sőt egész vidékek tökéletesen elolahosodtak, s itt a magyarság még több veszteséget szenvedett, mint a németség. S lehet-e azt állítani, hogy amott a tót és rusznyák elem, emitt pedig az oláhság a müveltség magasabb fokán állott vagy áll, mint a németség vagy magyarság? Korántsem. Ott is, itt is jobbára a cselédség készíti elő az idegen népelem foglalásait. A tót és oláh cseléd meg nem tanulja a gazda nyelvét, hanem ez és gyermekei a cseléd nyelvét tanúlják meg. A tót és oláh férj vagy feleség sem a magyar, sem a német hitves társ nyelvét nem tanúlja meg, gyermekei már tisztán tótok vagy oláhok. Tehát épen a hajlékonyabb és értelmesebb népelem szenved veszteségeket, főleg ha oly engedékeny, oly léha és közömbös, milyen a magyar volt s részben még most is.

A helységek, a határok, a dülők s az emberek családnevei hirdetik még sok helyen, hogy hajdan németek vagy magyarok laktak ott, hol most tótok, ruthének, románok vagy szerbek élnek. Gyakran a lakosok még emlékeznek arra, hogy nyelvök és nemzetiségök hajdan más volt, mint most, gyakran meg sem emlékeznek többé róla. De akár él még emlékezetökben egykori nemzetiségök tudata, akár nem él többé, annyi bizonyos, hogy ők megszüntek ennek tagjai lenni s tettleg azon nemzetiségbe olvadtak be, melynek nyelvét felvették. Schwicker felsorolhatja mindazon tót vagy magyar falvakat és városokat, melyeket egykor németek alapítottak és megnépesítettek, kifejezheti sajnálatát azon, hogy német nemzetiségökből kivetkőztek, lakosaikat mégsem számíthatja többé a németek közé. Azonban Slavici bukaresti tanár másképen jár el. Ezt írja:*) „Még mindig a románok közé számítandók azon román hitvallású egyedek, kik rumánul ugyan nem beszélnek többé, de azért még a rumánokhoz szítanak. A nyelv maga nem lehet döntő a nemzetiség megállapításánál. A népet oly emberek teszik, kik együvé tartoznak, mivel egymáshoz illenek és közreműködnek s mivel egymást könnyen megérthetik; s mindenki legjobban tudhatja, hogy micsoda társadalmi csoporthoz vonzódik s miféle emberekkel működhetik könnyebben közre.“

*) Die Völker Oesterreich-Ungarns. VI. kötet. Joan Slavici: Die Rumaenen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina, 199. s k l.

„Azok a románok, kik elszórva a székelyek földjén, a hajdu városok kerületében s a magyar alföldön elkülönítve népöktől laknak, románúl többé nem beszélnek, de keleti vallásukat még el nem hagyták, nemzetiségöket még el nem vesztették teljesen, s azért ragaszkodnak ahhoz a hitvalláshoz, mivel nézetök szerint ez képezi az ő nemzetiségöket, s mivel egyikök sem akar székelynek vagy magyarnak lenni.“

„Azért nemcsak egyházi, hanem nemzetiségi ügyekben is a románokkal működnek közre, sőt általában véve még buzgóbbak és áldozatra készebbek mint más románok, mikor a román ügy előmozdításáról van szó.“

„Már pedig a román consistoriumok adatai szerint valami 35,000 efféle román van, még pedig 25,000 a székelyek földjén s a többi a magyar Alföldön él.“

„Azonkívül a Hátszegi völgyben s a Szamos és Körös közötti vízvezetőn vannak oly románok, kiknek magyar származása kétségtelen; ezek egyik vagy a másik román hitvalláshoz (értsd: vagy a görög keleti vagy a görög katholikus egyházhoz) szítanak, csak románul beszélnek, csakis a románokkal működnek közre s nem akarnak magyarok lenni, sőt még azok is, kik utóbb a magyar nyelvet megtanulták, még mindig a románok közé akarnak számíttatni.“

Tehát Slavici szerint az elolláhosodott magyarok vagy németek, mert ilyenek is vannak, valóságos és igazi románok, ellenben az elmagyarosodott oláhok sohasem válnak magyarokká, hanem mindörökre románok maradnak. Szerinte az dönti el a dolgot, hogy micsoda egyházhoz tartozik valaki, s azért román egyházat és hitvallást állít fel, mely pedig keleti vagyis görög egyház, mely nálunk két felekezetre szakad, t. i. egyik rész elismeri a pápát s tehát a római kath. egyházzal egyesült, a másik rész pedig nem ismeri el a pápát s az úgynevezett keleti orthodox egyházhoz ragaszkodik.

Hogy azonban nem az egyház vagy hitvallás, hanem a nyelv a döntő, ezt maga Slavici épen azzal ismeri el, hogy román egyházat és hitvallást említ, mely csakis híveinek nyelve miatt különbözik a szerb, orosz és görög egyházaktól. Hiszen a román egyedül a nyelv miatt vált el a szerb egyháztól s nyert külön metropolitát.

Ebben Slavicinak igaza van, hogy mindenki legjobban tudhatja s mindenkinek kell legjobban tudnia, hogy micsoda nemzetiséghez tartozik és akar tartozni. Ez áll különösen az egyes egyénekről és

családokról, kivált oly soknyelvű országban, mint a miénk, melyben igen sokan több nyelven beszélnek. Azért statisztikai fölvételek alkalmával azon rovat betöltését, hogy micsoda nemzetiségű, csakugyan mindenkinek saját tetszésére kell bízni Sem az eredeti származás, sem más körülmény nem lehet itt döntő. Népiségi szempontból magyar, német, tót, oláh, stb. az, ki magát annak vallja, ki magyarúl, németül stb. érez és gondolkodik. Más kritérium nincsen.

Dr. Hunfalvy János.

Hazánk leírói 1881-ben.

„A Föld nagy könyvében mily nagyszerű és büszkén irott egy lap Magyarország lapja! A hegyek óriás amphitheátrumként környezik az országot és mindegyikök más-más korszakairól regél a Föld történetének. Itt egy rétegzet lassan rakódott le, amott egy-egy tömeg hirtelen repedéseken át nyitott magának utat. Itt a lejtők szelidek, alig szaggatják meg, vagy csak folytatják a mezőség hullámzatát; amott bérczfalakká merednek föl, melyeket alpesi erdők és lappföldi zúzmák borítanak; föltartóztatják a küzködő szelektől feléjök sodort felhőket, kiragadják belőlük a villámot és a szélvészes esőt s a légkör láthatatlan páráit csillogó hóvá változtatják. — A Kárpátok-övezte hatalmas medenczében hosszú ottlétének nyomait hagyta hátra a tenger. Tenger tölté egykor e síkságot s itt egy tó, amott egy mocsár emlékeztet sós vizeivel a hajdani óceánra. S a Duna, mely két nagy kanyarodását a magyar síkságon írja le, nem csodálatos példája-e a folyamélet tüneményeinek: föveny- és iszaphordás, zátony- és szigetképződés, kigyózó folyás, elágazás, áradások, jégzajlás és fölfelé folyás? A mint a kazáni sötét szorosba benyomúl s nesztelenül tovasíklik azon kősziklák tövében, melyek egykor útját szegék, úgy tetszik, hogy a viaskodás az elemek közt csak alig-alig hogy elcsöndesedett. A bércz mintha csak most szakadt volna át s a beltenger mintha csak most válnék folyóvá; de omoljék be egy hegyfal s a Duna újra a régivé alakúl, hogy tengerül hömpölyögjön a mögötte levő síkságon.“

Magyarország földrajzi viszonyainak apotheosisa az, a mit Reclus hazánkról írt halhatatlan müvében, a „Föld“-ben, melyet a természettudományi társulat gondosságából immár nyelvünkön is olvashatunk. Ha ép ily szépen, mint igazán ismertetné meg valaki a külfölddel társadalmi és politikai állapatainkat is, végre-valahára megszűnnék Magyarország a kuriosumok földe gyanánt szerepelni.

„Csodás ország lehet az a Magyarország, melyet nem lehet leírn — szólt Dumas Mautner Győzőhöz ez év folytán intézett levelében — ; mert a hány könyvet vagy czikket olvastam, mind máskép nyilatkozott róla, míg több ismerősöm, ki személyesen járt ott, szintén eltérőleg beszéli el az odavaló viszonyokat. Egyben azonban ők is megegyeznek, t. i. a dicséretben. De nem nyugszom addig, míg meg nem látogatom Magyarországot.“ Egy tizedrendű kollegája, Vallon György „Ches les Magyars“ czímű regényében, addig is, míg Dumas hazánkat közvetetlen szemlélet alapján választhatná valamely müve eseményeinek színteréül, elmagyarázza a francziáknak, hogy a magyar falvakban néha negyven ezernél is több ember lakik, hogy a falvak csak téli laktanyák, hol a nép a nagy hideg idején óltalmat keres stb. — De hát ez regényben áll. Boszantóbb, hogy Ménard Ernő is ilyformán ír „Géographie artistique“ czímmel megjelent müvének 820. lapján. 2 sorban festi hazánk term. viszonyait, másik tízben a népet s végre 20 sorban a városokat; de hogyan! „Mint a legtöbb ifjú népnél — mondja egyebek közt — az emberek Magyarországban igen hiúk és öltözetükre ha lehet, még nagyobb gondot fordítanak, mint a nők. A tősgyökeres magyar, a pusztai pásztor, sokat ad ünneplő ruhájának díszére. Pántlikával és virágcsokorral ékesíti kalapját; dereka körül selyem keszkenőt köt, vörös vagy kék mellényének ércz pitykéihez; fehér gúnyája telisded-tele van hímezve virágokkal, melyek közől legbüszkébb a tulipánra, a mi nemzeti jelkép; inge ízlésesen ki van varrva virágokkal; hosszú rojtokban végződő vászon-gatyája csak úgy libeg-lobog, ha egyet-egyet lép sarkantyús csizmáival. Munkácsynak (nála következetesen Munkaksynak) egy képe ilyennek mutatja a magyart.“ A két testvér-városban, Budán és Pesten legkiválóbb épületnek találja a muzeumot s azt veszi észre, hogy „a többi város is többé-kevésbbé európai jelleget kezd ölteni.“ — De hát Ménard-t Tissot kalauzolta! Eféle badarságokkal szemben, milyenektől szinte hemzsegnek Pierer lipcsei Conversations Lexiconának ránk vonatkozó jegyzetei is, vagy Marcotti Józsefnek az „Illustrazione Italiana“ czímmel a „huszárok földéről“ (Il paese degli ussari) közölt csodálatos rajzai, melyekben a magyar nép múltját, jelenét, sajátságait, borát és nőit ép oly híven jellemzi, mint a hogy Magyarországnak — szerinte — legtökéletesebb geographusát Palugyait, egynek veszi a pozsonyi borkereskedő Pa-i lugyaival: jól esik tudomást vennünk a külföld komolyabb érdeklődéséről. A csak Éjzak-Amerikában 30,000 példányban elterjedt „Encyclopaedia Britannicá“-nak tizenkettedik kötetében pl. But-

ler, ki a magyar nyelvet és irodalmat alaposan ismervén, az első angol geographus, ki egyenesen magyar forrásból merít, egészen tárgyiasan és keretéhez képest kimeritően vázolja Magyarországot Hjalmer-Lagerberg viszont, a finn kormánynak a mi vasútaink tanulmányozására kiküldött biztosa, svéd nyelven akarja közzétenni úti naplóját. Umlauft könyvének (Die oesterr.-ung. Monarchie) második kiadása, Heksch Bädeckere, a tescheni néprajzi gyüjtemény s más müvek, melyekről alább lesz szó, kétségtelenül hatni fognak a külföldre, hogy az helyesebb fogalmakat tápláljon hazánkról. S erre nagy a szükség, főleg a németeknél, kiket Magyarországgal szemben még geographiai tekintetekben is elfogultakká néha maga az iskola tesz. Geisbeck Mihálynak közép- és dr. Krallingernek elemi iskolák számára Münchenben kiadott tankönyve e részben javulást jelez; de pl. ez utóbbi szerző „Deutschland in ausführlicher Behandlung“ czím alá fog bennünket is, együtt nyujtván az oro- és hydrographiát, az éghajlatra, állat-, növény- és ásvány-geographiára vonatkozó legszükségesebb adatokat, hogy azután áttérjen a politikai földrajzra, melyben a lakosok számáról, foglalkozásáról, vallásáról, alkotmányáról s az egyes részek helyrajzából mond el egyet-mást.

Romániában viszont a városi és elemi iskolák használatára „A modern Dácia és román tartományok“ (Dacia moderna sau terile Romana) czímmel Gorjan A. E J. által készített nem néprajzi, hanem közönséges politikai térkép, a gyermekeket oly hatalmas román birodalommal ismerteti meg, mely keleten a Pruthig és a Fekete tengerig, délen a Dunáig, nyugaton a Tiszáig, éjszakon egész Lengyelországig terjedvén, Magyarországnak legalább is egyharmadát Romániába foglalja. A magyar területen négy tartomány van. Erdély (Transilvania), Máramaros, Criszana (Kőrös tartomány) és Temesiana. Mégcsak Szolnokot is Salinic-nek nevezi. — Méltó társa ennek a „Horvát birodalom“ (Hrvacka drsavina) térképe. Ez az állam éjszakon Stájerország, Vas-, Zala- és Somogymegye éjszaki részével, Tolna- és Pestmegyével s a Maros folyóval, keleten Dákó-Romániával és Bulgáriával, délen Görögországgal, nyugaton az Adriai tengerrel, Olaszországgal és Tyrollal határos. Szeged is horvát város, „Csongrád“ és „Debreczen“ szláv városok a mieink ugyan, de ezeket meg épen az előbb vette el tőlünk Gorjan A. E. J.

Tanult embereknek ilyen, egy egész iskolai nemzedék megrontására törekvő csalásaival szemben örömmel üdvözölhetjük a magyar minisztertanácsnak február 4-én hozott s a közoktatásügyi

miniszterium által 4832. sz. a. meghirdetett azon határozatát, hogy a tanitói pályán működni akaró idegen állampolgárok az 1879. 18. t.-c. 3. §-ához képest egyebek közt a hazai földrajzból is kötelesek vizsgálatot tenni.

Hazánk területe nemcsak az említett képzelgők szerint szenvedett módosítást, hanem közigazgatási tekintetben valóban is változott a beosztása. Julius 15-én a király a horvát-szlavon-határőrvidéket, melyet védkötelezettség tekintetében már 1873. augusztus 8-án egyenlővé tett a magyar állam többi részével, tényleg egyesítette Horvát- és Szlavonországgal s így közvetve Magyarországgal. E körülmény egyúttal Fiume közjogi helyzetének úgy magyar, mint horvát részről való sokszoros megbeszélését vonta maga után. — November 28-án pedig az országgyülés elfogadta a Tornamegyének Abaujvármegyébe való olvasztása iránt beadott törvényjavaslatot. Jelentésünk azonban alább még mind a Határőrvidékkel, mind Tornával mint külön törvényhatósági területekkel foglalkozik. — Krassó-Szőrénymegye azonban január 4-én tényleg egyesülvén, — czikkünkben már egy név alatt fordul elő.

Nem akadt, a ki tudományosan, vagy legalább a müvelt közönség számára egyetemesen leírta volna hazánkat, ámbár némi megnyugvással vehetjük tudomásúl, hogy Ortvay Tivadar a Szent-István Társulatban deczember 15 én valahára bemutatta „A magyar birodalom földleírása, különös tekintettel kultur-fejlődésére és egyházi viszonyaira“ czímű munkájának első részletét. Különben még mindig csak az anyaggyüjtés terén vagyunk. Pedig pl. a Franklin-Társulat csak a Vasárnapi Ujság 30 évi folyamában megjelent képeknek fölhasználásával is, mily népszerű modorban s új metszeteknek adása mellett is mily olcsón irathatná meg Magyarország földrajzát! Annyi adatot kell összeállítani, a mennyi éppen van; kisebb baj, ha ily általános leírásból egy vagy más kimaradna, mint ha honunk szépségeinek és kincseinek megismerésében továbbra is csak a képes lapok elszórt czikkecskéinek olvasgatására kellene szorítkoznunk. A magyar földrajz népszerüsítését ily képes vállalat megindításával lelkiismeretes felügyelet mellett a legtöbb reménynyel lehetne megkisérleni.

Richard Ede az osztrák-magyar monarchia földrajzát és statisztikáját nyújtván, a határokat, a földet és népet, a föld-, erdő- és bányamüvelést, kohászatot, kereskedelmet, ipart, közlekedést és közoktatást ösmertette röviden. Juhos János a magyar korona országainak helységnévtárát „a legújabb adatok alapján“ bocsátotta közre. Kollerffy Mihály helységnévtára, csak a következő év derekán fog megjelenni.

A katonai térképezőintézet folytatta munkálatát s e télen Temesvártt a 4. és 5., Aradon a 9. és 12. és Pancsován a 10. szakasz fog működni. Ez kartographiánk állandó nyereségc. Klement József vasúti térképe Aradon 2. kiadásban jelent meg. Kár, hogy ezúttal is nem egy hiba maradt benne, pl. hogy a Szurduk-szorost Vulkán-szorosnak nevezi, pedig szerző jelenleg épen e gyönyörű vidék bejárásánál, Petrozsényben él s így tudja, hogy ez két szóban két tévedés. Müvét máskülönben igen ajánlhatjuk. Hammer és Ohmann Németország térképét 9 lapon 1:1.000,000 szerint Berlinben Kiepert felügyelete alatt rajzolván meg, itt annyiban érdemel említést, hogy a monarchia kétharmadát, egészen Orsováig, szintén feltünteti. Jacob vasúti kalauza a monarchia térképén kivül ezúttal is közöl némi útijegyzeteket.

Magyarországnak többi leírása és térképe csak iskolai czélokra készült. Brózik Károly és Paszlavszky József a magyar királyság s a Földközi tenger medenczéjének leirásában a gymn. I. osztálynak a természetrajzi ismereteket a földrajz kapcsán nyujtja. Visontay János és Borbás Vincze. hasonló „új“ iranyt követnek. Ezeken kivül a Hauke-Cherven-féle magyar földirat 10., a Hunfalvyé 5. s a Visontayé 3. kiadásban jelent meg. Kozma Gyula a magyar-osztrák monarchia, Dr. Zák József hazánk földrajzi viszonyait tárgyalta, emez sok paedagogiai érzékkel s Homolka tiszta térképeinek kiséretében. Kozma polgári, Zák népiskolák számára írt. — Utóbbiak részére készült a monarchiának és hazánknak, a „Dobrowszky és Franke“ czégnél megjelent térképe is.

Hazánk egyik-másik részét sikeresen ismertette társulatunk közlönye, a magyatországi Kárpátegylet VIII., az erdélyi Kárpátegylet I., a szebeni „Verein für Siebenbürg. Landeskunde“ archivumának XVI., és a székely müvelődési és közgazdasági egyesület 5. évkönyve, továbbá a statiszt. hivatal 1879-i évkönyvének most megjelent 6. füzete. Említést érdemel, hogy ápril 23-án az orsz. Kárpátegylet felhivást küldözött szét egy kárpáti muzeum alakítására, mely zoologiai, botanikai, mineralogiai, geologiai, ethnographiai, műipari és könyvgyüjteményei által szakszerüen készítené elő útjokra a touristákat; hogy a Földrajzi Társaság felsőbb isk. tanulók számára ismét pályadíjat tűzött ki hazánk valamely vidékének főleg topo- és ethnographiai tekintetben való ismertetésére s hogy a miniszterium januárban megerősítvén az erdélyi Kárpátegyletnek alapszabályait, ezen Szebenben székelő társulatnak már is 500-nál több tagja van.

Erdély földét kiváló gonddal ismertették egyesek. Dr. Reis-

senberger Károly Umlauft vállalatának (Die Länder Österreich-Ungarns) 13. kötetében kitünő tárgyismerettel, a föld iránt való előszéretettel, itéleteiben igazságosan és mérséklettel, meleg hangon, bár egyszerű szavakban rajzolta Erdélyt. Egy birálója szerint a leginkább lebilincselő, legvilágosabb és legczélszerűbb ország- és népjellemzések közé tartozik. Bielz Róbert utazók számára szintén derék kalauzt adott Erdélyről. (Reisehandbuch für Siebenbürgen). Rövid, egész általánosságban tartott bevezetés után negyven kirándulásban ismertet meg az ország szépségeivel. Heksch Sándor hasonló kalauz számára egész nyáron át gyüjtötte Erdélyben az adatokat. Chalmers András unitárius pap, ki 1879-ben járta be hazánkat, „Transylvanian recollections" (Visszaemlékezések Erdélyre) czímmel nemzetiségi és vallási viszonyainkat úti és történeti jegyzetek kiséretében taglalván, igen rokonszenvesen, sőt lelkesen szól a magyar népről.

De Gerando Attilának „Két hét a Székelyföldön" czímű, már tavaly (60. lap) említett felolvasása nyomtatásban csak most jelent meg.

A szász egyetem támogatása mellett „Quellen zur Geschichte Siebenbürgens" név alatt Szebenben megindult vállalatnak első kötete szász levéltárakból az 1380-tól 1516-ig terjedő időszakról a szász városok s általán a szász föld beléletére vonatkozólag igen becses adatokat közöl. Wolff Károly a szászsebesi gymn. értesítőben befejezte az erdélyi német helynevekről szóló közleményét. Ugyanő tanulmányt adott ki a szász városokról és háztartásokról. (Sächsische Städte und ihr Haushalt). Thünennek a városok keletkezésére nézve fölállított elmélete szerint vázolja e városoknak ethnographiai képét, viszontagságait, jövedelmeit s az újabb államadóknak nyomasztó volta miatt jelenleg megtámadott életrevalóságát. A második részben főleg a legjobban rendezett Nagy-Szeben, továbbá Brassó és a zilált viszonyok közt levő Segesvár háztartását ismerteti. — Az erdélyi honismertető-társulat „Archiv"-jában Teutsch Ferencz a szászoknál felkarolt humanismus koráról, Müller Ferencz és Henrik pedig a szász föld régészeti viszonyairól értekezett.

Szlavonia útjának eredményét Kramberger E. foglalta össze a „Globus" több számában. Schwicker „A megnagyobbított Horvátország" czímmel 3 kép kiséretében írt a „Deutsche Rundschau"-ban. — Az Al-Duna vidékének némely részéhez Busch M. közölt adatokat („Die Türkei." 2 térképpel).

Ethnographiánk iránt Hunfalvy Pál föllépte óta s

első sorban az ő folytonos buzgólkodásából, igen élénk érdeklődés uralkodik. Az év legnagyobb eseménye a Prochaska-czég kiadásában Bécsben és Teschenben megindúlt vállalat, melybe szakemberek írják meg az osztrák-magyar monarchia népeinek és nemzetiségeinek ethnographiáját. (Die Völker Österreich-Ungarns.) A 12 kötetre tervezett műnek első 4 kötete a németekkel, az 5. a magyarokkal, a 6. a románokkal, a 7. a semitákkal, a 8 11. szlávokkal (csehek, lengyelek, ruthének; szlovének, horvátok; délszlávok Dalmátiában, hazánkban, Boszniában és Herczegovinában), végre a 12. a magyarországi czigányokkal foglalkozik. Minket érdeklőleg idáig az 5. és a 6. kötet jelent meg. A magyarokat Hunfalvy Pál ismertette az ő túlnyomóan történeti és nyelvészeti, szorosan tudományos irányát követve. Alapvető 1876-iki müve után legfeljebb azt jegyezhetjük meg róla, hogy az azóta behatóbban vizsgált kérdésekre is kiterjeszkedett. — Slavici Jánosnak a románokról írt müve, politikai tendentiáját nem tekintve, szintén sok becses adatot szolgáltat. Szerinte a román mindig hegyi nép volt, mely a történelemben nyugtalan pásztor gyanánt jelent meg. A XIII. században két csoportnak már állandó lakhelye volt s talán földmivelést is űzött, t. i. a Kárpátoknak legdélibb s legéjszakibb lejtőségein. Az oláhok eredeti hazája e monarchiában Erdély nyugati, éjszaki és déli magaslatai közt volt. Onnan terjedtek délfelé és nyugatra, mint ezt a nagyobb folyók iránya is igazolja. Keletfelé a meredek hegyek miatt nem mehettek. Nyugatra a Tiszáig azért nem telepedtek le, hogy összefüggésöket el ne veszítsék. Slavici szerint a románok ethnographiai jelentősége nem abban áll, hogy a rómaiak utódai, vagy hogy a dákoknak rég eltünt népét romanisálták, hanem egyedül abban, hogy az európai rokon népcsaládnak élesen elválasztott tagjait összekötik s így közvetítő szemek a népek lánczolatában. Életmódjukra nézve a muntyánokat, paduránokat, campiáneket és borvidéki podgoránokat különbözteti meg. Igen behatóan tárgyalja egyházi viszonyaikat, továbbá szokásaikat is.

E két fő müvön kivűl igen jeles speczialis munkákat is kaptunk. — Lenhossék József Magyarországból két mesterségesen eltorzitott makrokephal s egy más barbárkori (vezérkori) koponyát ismertetett. (Die künstlichen Schädelverbildungen im Allgemeinen). A mű súlypontja a két makrokephal koponyának bemutatására esik; az első kiváló példányt 1867 Csongrádon találták, a másik Székely-Udvarhelyről való. Ezen főleg boncztani tekintetben kitünő könyv francziául és angolul is megjelent. — Pannóniáról Hampel, Fröhlich és Salamon értekezett. Hampel József az Ung.

Revueben a pannoniai népviseletről, Fröhlich Róbert a Philol. Közlönyben a pannonok földéről és népéről szól. Strabo földrajzának adatait egyenként megvizsgálva, azokat egymással és más ókori irók följegyzéseivel egybevetve, tájékoztak a kérdésről, s kimutatja, hogy a pannónokat csupán csak illyreknek a Balkán nyugati részein lakó törzseivel említik együtt. — Kiválóan becses Salamon Ferenc tanulmánya a rómaiság elenyésztéről Pannoniában mely a Századokban jelent meg. Bebizonyitja, hogy hazánkban „a római élet nem egy erőszakos és rögtönös halállal mult ki; Aquincum az ő testvérvárosaival együtt nem egy rögtönös rombolás áldozata lett, hanem apránként enyészett és pusztult el.“ Az V. század kezdetén ha volt is, csak sínylett már a rómaiság. Azonban Sidonius Apollinaris még 458-ben is említi „Pannóniát, melyben ama hősies Acincum virágzik.“ Dr. Hampel a mult évben Buda-Újlakon a Török-útcában s okt. 23 án Felcsúton talált római sírt ismertetett az Archaeologiai Értesítőben.

A húnok és avarok nemzetiségéről az akadémiában Vámbéry Ármin értekezett. — Bachmann Adolf a dunamenti népeknek Attila halála után való állapotáról adott ki egy kötetet. (Archiv für oesterr. Geschichte.) Szerénte 460-ban Pannoniában a germánok közöl csak a keleti gótok laktak; a herulokat azonban nem szabad a Duna jobboldalán keresni. A gepidáké volt Dácia; Rugiland, szemben a római „parti“ Noricummal, keletfelé nem terjedt túl a Manharthegység magaslatain és keletnek a jobbadán az alsó Vág és Nyitra mellet lakó herulok földére támaszkodott. A származat jászok gyakori viszályban álltak a gótokkal s most is a Duna és Tisza közt laktak. E törzsnek nyugati szomszédai szerénte a scyrek, kik az éjszakmagyarországi hegyvidéknek délnyugati részeiben a Garam és Ipoly közt a Dunáig tanyásztak, hol a herulok voltak szomszédaik. Az egykor hatalmas suév kvádok most már erősen megfogytak és (elvesztvén Morvaországot és Alsó-Ausztriát) csak a felső Garam és Nyitra völgyeiben laktak nagyobb számban.

Mikulicsis F. a „narodna pripovietke iz hrvatskoga primorja“ czimmel még 1876. megjelent és a horvát tájnyelvekről szóló müvét a Jagics-féle „Archiv für slavische Philologie“ 1 füzetében Leskien A. ösmertette. A zágrábi „Rad“ is sok derék közleményt hozott a horvát történetből; jellemzi a nemzetiségekhez való viszonyainkat, hogy e kitünő folyóirat tartalmáról irodalmunk soha sem vesz tudomást.

A románok eredetének kérdése még mindig napi renden van. Réthy Lászlónak már a mult évi folyamban (60 l.) említett

müvére, (Anonymus az erdélyi oláhokról) a románok részéről Goldis János és Pascutiu Dénes felelt; amaz a román nyelv latinságát vitatta, holott Réthy inkább csak a román nyelv keletkezésének helyét kutatta; emennek közhelyekkel telt értekezése korán sem áll a kutatások színvonalán. — A mit Anonymusnak az oláhok történetében való szereplését illetőleg Réthy megoldatlanul hagyott, arra Csetneki Elek vállalkozott a Philol. Közlönyben. Kimutatja, hogy a Névtelen költött dolgokat beszél el; mint már Roesler állította, de nem csalás szándékából tette ezt a jegyző. — Hunfalvy Pál franczia nyelven irt könyvében (Le peuple Roumain ou valaque) körvonalazta az oláh-kérdésben elfoglalt ismeretes álláspontját s a román politikáról és igényekről czikkezett a Revue Hongroise-ban s az Ungar. Revueben. — Utóbbi folyóiratban Hunfalvy nagy elmeéllel birálta Slavicinak sokban tendentiosus munkáját. Pics József László könyve (Über die Abstammung der Rumänen) már csak azért is érdekes, mert abban az osztrák és magyar tudósokkal szemben egy szláv nyilatkozik. A magyaroknak „nemzetiségsértő“ törekvéseit gyakran kiemeli a junbunzlaui tanár s igen határozottan megtámadja Roesler elméletét. Az éjszaki román nép szerénte a Dunától éjszakra támadt; de nem tudja eldönteni, hogy a románok és kutzovlachok képeztek-e valaha egységes államtestet s hogy nem a népvándorlás választotta e el őket. A románoknak fejlődése azonban a régi dákó-románok maradékaiból, kik alkalmasint a Kr. u. 3. században a népvándorlás hullámai elől részint Mármarosba, részint az erdélyi Kárpátok déli és nyugati tagjaiba menekülvén, ott lassankint elvadúltak, később erős szláv hatás mellett az utóbb Magyarországnak nevezett területen történt. Az oláh állam valószínűleg Fogarasból s moldvai Mármarosból keletkezett. A könyv tulajdonképeni érdekessége a hist. kútforrásoknak beható részletezésében áll.

Le Bon Gusztáv a Tour de Mondeban (s utána a Globus) írta le a Tátrába tett anthropologiai kirándulását. Kutatásait Zakopaneban kezdte meg, különös előszeretettel időzvén a Tátra, Dunajec, a Czarny-Dunajec és a Bialka által határolt, Árvába és Liptóba is átcsapó Podhale leirásánál. E szárazföldi kis szigeten legalább 5 nyelven beszélő nép lakik. A délfelé élő magyar-szlovákok nem érintkeznek velök; a „zli placy“ (rosz madár) gúnynév, melylyel a liptai szlovákokat a podhaliak illetik, monda szerint még Attila idejéből való. Le Bon szerint a magyar-szlovák az ősfaj képviselője, mely faj a keletfelől jövő vándorlás előtt az országot lakta. Részletesen azonban (11 táj- és 4 ethnogr. kép kiséretében) csak az

530 □ kilométeren 42 faluban lakó 40,000 főnyi podhaliakat irta le.

„A zsidók a nem-zsidók közmondásaiban“ czímmel Dr. Jellinek Adolf németűl adott egy tanulmányt, melynek 2. részében magyar közmondásokat is (pl. Zsidónak is szent asszony Mária; — zsidó asszonyon mindig fityeg valami stb.) fejtegeti. — Az izmaelitákkal Réthy tavalyi füzetét birálgatva, Csetneki Elek foglalkozott az Ung. Revueben s a Philol. közlönyben A nyelvészek által elért roppant eredményeket ismét a történetnek kell felülbírálnia. Azon eredményre jut, hogy a magyarság és izmaelitaság csak vallás és nem egyúttal nemzetiség tekintetében különbözött egymástól. — A kúnok eredetének kutatására nézve nagy ösztönt adott a „Codex Cumanicus“, melynek gr. Kuun Géza által eszközölt kiadását már tavaly említettük. Ezen a XIV. század első éveiben a kúnok országába küldött térítők által írt codex a kún nyelv egyetlen maradványa s azt bizonyítja, hogy a magyar népbe már a XV. században fölismerhetetlenül beolvadt kúnok a török-tatár-törzs egyik ágát képezték. Hunfalvy Pál magyarúl külön füzetben, németűl az Ung. Revueben ismertette, Vámbéry Ármin pedig a Századokban utalt a codex adatainak fontosságára. — A czigányok költészetéről a Kisfaludy-társaságban Szász Béla febr. 28. értekezett. Bemutatta e tárgy irodalmát (nálunk Ihnátko, Liszt, Brassai, Meltzl írt róla). Szerinte a czigányfaj, sehol sem maradt meg annyira a maga tisztaságában mint hazánkban. Röviden szólván az angol czigányok költészetéről, számos magyar-czigány dal fordítását olvasta fel. - A Századok a czigányok történetéhez közölt adatokat Lehóczky Tivadartól. Ez adatok Beregvármegyére vonatkoznak és 1679-ig mennek föl.

Goehler Vincze a bécsi földrajzi társulat közleményei közt a monarchia népeinek testmagasságáról, Dr. Scheiber S. H. pedig a Természettud. közlönyben értekezett Magyarország lakóinak középtermetéről. E szerint a középtermet nálunk a 19. évben $1'_{621}$, a 30.-ban $1'_{666}$ s azután $1'_{604}$—$1'_{649}$ méter közt változik. A 20. életévben a magyar ember $1'_{619}$, a hazai német és szláv $1'_{649}$, s a zsidó $1'_{633}$ méter magas ugyanakkor, mikor a belga a $1'_{645}$, a franczia a $1'_{637}$ és az olasz a $1'_{620}$ métert megüti. Gaul Ferencz az osztrák-magyar népviseleteket Löwy gyönyörű fényképeinek kiséretében kezdte ismertetni.

A magyar nemzet jellegét, szokásait, erkölcseit, költészetét, nagyjait, zenéjét Czaplich L. egy „Piesni Godziemby“ czímű kötetben ismertette meg a lengyelekkel. — A Hunfalvy Pál által föl-

vetett székelykérdés az idén is élénk víta tárgyát képezte. Dr. Marczali Henrik a Budapesti Szemlében Szabó Károly ellenében Hunfalvy nézeteihez csatlakozott. Csetneki Elek a Philologiai közlönyben és Ung. Revueben szintén Szabó s a hún-magyar rokonság ellen, önálló felfogást tanusítva küzdött. Ép így Edelspacher Antal a délmagyarországi Tört. Értesítőben, többi közt arra útalva, hogy a szakuly szó a keleti török nyelven is határőrt jelent. Végre az iskola alapítója, Hunfalvy Pál a Századokban korrigálta saját egyik-másik állítását, újra hangsúlyozván, hogy „a királyok magyar lakosokat székelieknek telepítének Erdélybe, akármilyenek voltak is előbbi hazájukban.“ Müvének éle szintén Szabó elmélete ellen irányúl. — Meltzl Húgó a székely nyelvből, — „az európai nyelvek hamúpipőkéjéből“ németül (Székler Volksrätsel) 42 verses és prózai talányt közölt. — A dr. Simonyi Zsigmond kiadásában megjelenő „Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből“ czímű vállalatban Munkácsy Bernát a moldvai csángók nyelvjárásáról, Kunos Ignácz pedig az erdélyi kisebb nyelvjárásokról értekezett. Munkácsy szerint a csángók magyar földről kerültek oda s e kivándorlás, határozottan a szláv hatás után s a német hatás, tehát a Habsburgok uralkodása előtt történhetett. — A szászokról csak múló érdekű, mert irányzatos czikkeket bocsátott világgá Ludolf Károly az „Aus allen Welttheilen“ 10. füzetében (Wie man Deutsche zu Heloten macht?), egy másik az Allg. Literar. Correspondenzben. (In Sachen des Deutschthums in Ungarn und Siebenbürgen), s egy harmadik a Treitschke-féle Preussische Jahrbücherben. (Die Unterdrückung der Deutschen in Siebenbürgen). — Dr. Milner Emánuel Tübingában a magyarországi sváb gyarmatokról értekezett, s füzetét Berlinben adta ki. 2 millióra teszi a X. század óta Magyarországba vándorolt németek számát, melynek mintegy fele a „sváb“ Délnémetországra esik. — Diefenbach Lőrincznek Darmstadtban megjelent müve (Völkerkunde Osteuropas) fősúlyt a Kárpátok és görög vizek közt fekvő tarka vegyülékű népekre helyez. Rendszere szerint az ethnologiában a nyelv, a physikai tulajdonság és a psyche, vagyis a népszellem a fő jelleg. — A XVI. és XVII. századbeli magyar családéletet b. Radvánszky Béla rajzolta, idáig az első kötet első felét adván. Nem élő emberekkel, hanem bútorokkal és ruhákkal foglalkozik, de a társadalmi szellem történetéhez így is becses adalék. A jelenkori népszokásoknak festésével körülbelül már elkészült volt a „Babonák könyvé“-nek írója, Varga János; Aradon 1881. november 17-én bekövetkezett halála azonban

fájdalom, e fontos tárgyat irodalmilag talán évtizedekre vetette vissza.

Népesedés tekintetében az 1880. deczember 31-én meg ejtett népszámlálás azon váratlanul kedvezőtlen eredményt tüntette föl, hogy a lakosok 11 év alatt csak 1·26%-kal, vagyis 15.417,327-ről 15.642,179-re szaporodtak. A statiszt. hivatal megyénkint kezdte meg az eredmény közlését. Keleti Károly az Ung. Revueben, Schwicker Henrik a Geogr. Rundschauban foglalkozott tudományosan ez ügygyel. A magyar akadémiának deczember 16-iki ülésében Keleti Károly Magyarország nemzeteiről értekezvén, kimutatta, hogy összesen 49·88% (6.165,088) a tiszta magyarok száma s azonkívül még 817,668 ember tud magyarul s így 53·5% absolut többségben vannak a magyarok. — Bujanovics Sándor a Nemzetgazd. Szemlében fejtegette a felvidéki, különösen a sárosmegyei kivándorlásoknak okait. — Pejacsevics János gróf egy német röpiratban osztrák-magyar gyarmatok alakításának szükségességét bizonyítgatta. Ezeket — szerinte — a tengerészeti hatóság alá kellene helyezni s külön expeditiókat kiküldeni, hogy a gyarmatosításra alkalmes pontokat kikutassák.

Közgazdaságunk 1880. évi állapotát ezúttal is dr. Mandello Károly ismertette németül. Kilényi Húgónak az akadémia Lévay-díjjával koszorúzott müve Magyarország gabona-kivitelének kérdését az utolsó évtizedből vett adatokkal világosította meg. Pizzala József (németül) a cs. kir. stat. hivatal megbizásából az 1879. évi osztrák-magyar be- és kiviteli kereskedelemről közölt kimutatást. Márczius 14-én a magyar országgyülés elrendelvén, hogy a hazánkból akár külföldre, akár a lajtántúli tartományokba s viszont onnan hazánkba vasúton vagy hajón szállítandó árukról a magyar kormány által kiadott 2 krajczáros bélyeggel ellátandó nyilatkozat állíttassék ki az árúforgalmi statisztika érdekében: ez a bécsi országgyülésen május 11-én heves vitákat idézett elő. Az orsz. stat. hivatal azonban az árúforgalmi statisztika közlését a juliusról szóló adatokkal tényleg megkezdette s most havi füzetekben folytatja. — Dr. Weisz Béla Magyarország adószolgáltatását 1837-től 1877-ig 4 korszakba osztotta, kimutatván, hogy 1838-tól 1847-ig évenkint 20.948,575, — 1857-ig 58.467.562, — 1867-ig 85.975,299 és 1877-ig 112.741,079 frt adót fizetett az ország. Tanulmányait folytatni igérte. — A „Compass“ pénzügyi évkönyvnek 1882-ki folyamát ezúttal Heller S. szerkesztette. Összesen 1767 pénzintézetet, iparügyi és közlekedési vállalatot ismertetett. — Pekár Imrének földünk búzáját és lisztjét ismertető müvét ez évben

oroszra is lefordították. — Deil Jenő Borászati Kalauzt állított össze, Abauj-, Bereg-, Borsod-, Heves-, Torna-, Ung- és Zemplén-megyék átnézetes szőlő-statisztikáját is közölvén. — A kulturmérnökségnek br. Kemény Gábor miniszterhez a talajjavítások terén 1880-ban tett intézkedésekről tett jelentése nyomtatásban is megjelent. — Guttmann Oszkár Bécsben magyar és német nyelven magyar bányakalauzt adott ki. (Hasonlót, de az egész monarchiára nézve, már 1838. tett s 1867-ig folytatott Krausz János.) Közli a bányavállalatok névtárát. A szakszerű bányásznak igen sok becses stat. adatot nyujt. — Vörös László magyar vasúti évkönyve az 1879. évi viszonyokat ismerteti. A köz-vasútakon kívül a hegyi és közúti vaspályákról s 5 hajóvállalatról is szól táblás kimutatások és egy vasúti térkép kiséretében. - Kállay Béni „Olcsó vidéki vasútak Magyarországon“ czimmel irt könyvében az aradkörösvölgyi vasútnak beható vízsgálata alapján bebizonyítja, hogy „lehetséges hazánkban állami segítség, pénzintézetek közvetítése nélkül, kizárólag az érdekelt vidék önerején és belföldi szakférfiakkal oly vasútat építeni, mely nemcsak aránylag, de tényleg is olcsó s e mellett teljesen megfelel a forgalom követelményének, sőt meglehetős jövedelmet is hajt.“ — Károlyi Sándor gr. termény-kivitelünkről és vízi útainkról a Nemzetgazd. Szemlében számos stat adattal támogatott értekezést írt. Kanitz Ferencz a Scala-féle „Oesterr. Monatschrift für den Orient“-ben az aldunai hajózás történetéből mondott el egyetmást. — A cs. és kir. szabad. Duna-gőzhajó-társaság ötven éves történetét elmondá pazarfényű német emlékirat, Széchenyi érdemeit méltányolva, szól ennek a Dunahajózás érdekében tett útjairól. 1829-ben egyesült több bécsi bankár a Duna-gőzhajó-társaság alakítására. 1830-ban szept. 11-én indult próbaútra az első hajó, mely Bécsből Pestre 14 óra 15 percz, viszsza 48 ó. 20 p. alatt ment. A szabályos hajómenetek csak 1831. febr. 1-én kezdődtek. A társaságnak 1830-ban csupán egy gőzhajója volt, 60 lóerőre; 1880-ban 2 tengeri, 190 folyamgőzöse (16768 lóerővel) és 860 uszálya volt. 1835-ben 17727 útast és 43152 vámmázsa árut, 1880-ban 1.579,693 útast és 26.837,902 vm. árut szállítottak e hajók.

Közmiveltségünk fejlődésének történetét 1301-ig Ormós Zsigmond írta meg, müvének folytatását is igérvén. Molnár Aladár „A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században“ czimű könyvének első kötetét adta. — Dr. Ábel Jenő „Egyetemeink a középkorban“ czimmel a veszprémi, pécsi, a Zsigmond király-féle ó-budai, a pozsonyi s a Mátyás királykorabeli budai egye-

tem kritikai történetét írta meg. E három munka müveltségtörténetünknek oly fontos jelensége, hogy e helyütt elég csak egyszerűen utalnunk rájuk.

Schwicker J. A hivatalos források után németül szólt a magyar gymnasiumnak történetéről, szervezetéről (itt csak is az állami intézetekéről) és statisztikájáról. Marbeau Ede franciául ismertette közoktatásügyünk állapotát (L'instruction publique en Hongrie); irántunk rokonszenves füzetét Erdélyi Béla magyarra forditotta. A közoktatás állapotáról, az illető szakminiszterium adta ki 10-ik nagy jelentését, részletesen taglalván főleg a népnevelést. Ebből kitűnik, hogy 1880-ban 15824-re rugott a népiskolák száma s igy 2026-tal többre, mint tiz év előtt. Az iskolába tényleg járók száma 1.619,692 s így itt 467,577 a gyarapodás, Közli a jelentés azon községek névsorát is, hol helyben nem lévén iskola, a tankötelesek valamely szomszédos község iskoláját látogatják; ilyen mintegy 2000 van az egész országban. — Teutsch G. D. az erdélyi honismertető társulat „Archiv"-jában folytatta a XIV—XVI. században a bécsi egyetemen tanúlt erdélyi ifjaknak fölsorolását. Az orsz. stat. hivatal az Évkönyv X. füzetében az 1879-re vonatkozó egyházi és tanügyi adatokat állította egybe. — Szőllősy Károly stat. párhuzamot vont a magyar és osztrák papság közt. Kevésbbé ismert könyvéből felemlítem, hogy kétannyi doctor van a magyar, mint az osztrák papok közt. Az osztrák 15,905 pap közül a pápai akadémiák 17-et, az 5926 magyar papból 34-et tüntettek ki tagsággal. A külföldi akadémiák tagjai közül 7 a magyar és csak 5 az osztrák. A tud. és irod. működésnél a magyarok 300%-kal haladják meg az osztrákokat; a magyar akadémiának 17, a bécsinek 1 pap tagja van. — Dr. Vargha Gyula és Kanitz József az orsz. stat. hivatal közleményei közt tettek jelentést Magyarország egyleteiről és társulatairól. E szerint hazánkban 1878-ban 3995 egyesület volt, mihez 1879-ben újabb 267 járúlt. 52 régibb e századnál; legrégibb — még 1510-ből való — a kézsmárki lövész-egylet. Megyei levéltárainkat, rövid ismertetés kíséretében, hiv. adatok alapján, a Századok sorolta föl.

Hazánk természeti viszonyairól általában véve számos mű jelent meg. 1. Hegyrajzi térképet egész Magyarországról közép-iskolák számára Károlyi György adott ki egyet. Vastag vonalakkal jelzi a hegységek főirányát, a helyett, hogy a vízszintes és függőleges kiterjedésrefektetne fősúlyt. Hibás munka, iskolai árva kartographiánknak egyik szomorú curiosuma. Hunfalvynak Magyarország természeti viszonyairól írt 3

testes kötetét, úgy szólván egy lapon dolgozta föl Németh Vilmos, kinek Magyarország hegy-, sík- és vízrajzi viszonyairól készült átnézeti térképét a szakminiszterium julius 1-én iskolai használatra ajánlotta. A tanuló azonban bajosan igazodhatik el ezen túlhalmozott térképen, melynek czélja még sem lehet az, hogy száz és száz nevet tanultasson be gyermekekkel s hogy ennek fejében épen az átnézetet végképen megnehezítse. S a mellett a színek is szerencsétlenül vannak összeállitva. Hunfalvy könyvének olvasói azonban pillanatnyi tájékoztatóúl használhatják. — Pressfreund Hugó osztrák tuorista az Österr. Touristen-Zeitungban elragadtatva nyilatkozott a Kárpátok szépségéről. Leírja az aggteleki barlangot, Rozsnyót s a dobsinai jégbarlangot, melynek nagyszerüsége — úgymond — kigúnyol minden leírást Rajzolja a Tátrát, a tarpataki vízesést, továbbá a gerlachfalvi és lomniczi csúcsokat. Általán az osztrák touristák figyelmét akarja felkölteni hazánk gyönyörű vidékei iránt. Heksch Sándor „Illustrirter Führer durch die Karpathen und oberungarischen Badeorte“ czímmel adott ki egy Bädeckert. Touristák igen jó hasznát vehetik. 8 nagyobb és 4 kisebb fejezetben ismerteti a nagyobb és látogatottabb fürdőket és városokat. Főfigyelmét a Szepességre fordítja; 30 tájkép és 5 térkép emeli a mű becsét, többi közt a Tátrának a katonai földr. intézet legújabb fölvételei nyomán készült térképe. — Utóbbit külön lenyomatban is adta. Heksch, ki ez évben Romániát járta be, most a magyar keleti Kárpátokat, Galiciát, Bukovinát és Romániát ismertető kalaúzmüvön dolgozik. — Kolbenheyer Károlynak „Die Hohe Tátra“ czímű, a Tátra térképé el s Tátrafüred átnézeti képével ellátott jeles munkája most már 4. kiadásban jelent meg s már készül a bővített 5. kiadás, melyet Kovács Pál fog magyarra fordítani. — Eljasz Valeriae a galicziai Tátra-egylet évkönyvének V. kötetében közölte tátrai élményeit németűl, míg lengyelül külön sok képpel ellátva adott ki egy Tátra-kalaúzt. Ruge Sophus a Westermannféle „Illustr. deutsche Monatshefte“-ben vázolta a Kárpátokban tett útjait. — Lehmann P. a déli és pedig első sorban a fogarasi Kárpátokról értekezett a „Gesellschaft für Erdkunde“ közleményeiben. — Az Alpok keleti ágait általában véve senki sem tárgyalta. Böckh Tamás a Mecsekhegységnek és dombvidékének jurakorbeli lerakodásait ismertetvén, 10 táblarajzzal fölvilágosítva, ezúttal a 2. vagyis paleontologiai részt tette közzé.

2. Vízrajzunk több érdemes művel gazdagodott. — A Dunáról Bécsben igen szép „Duna-album“ jelent meg, mely a regensburg-szulinai vonalról fölvett 25 képet német, franczia, angol

és magyar szöveggel ismerteti. Zöhrer Ferdinand vékony müve (Tourist auf der Donau von Passau bis Budapest) Linczben második kiadást ért. — Wolfbauer József az alsó-ausztriai ipar- és keresk. kamarához intézett jelentés alakjában tárgyalta a Dunát s annak gazdasági jelentőségét. Előrebocsátván a folyamnak s mellékvizeinek geo- és hydrographiai rajzát, felsorolja a közlekedésnek főbb akadályait, elmondja a Dunán való közlekedés fejlődésére, a láncz- és kötélhajózásra vonatkozó adatokat s a függelékben összeállítja a Bécstől a Fekete-tengerig nagyobb hajókkal 1782-ben először eszközölt úttól egészen a berlini szerződésnek 1878. történt megkötéséig írt főbb okleveleket. Az egyénhez egy általános és több részletes térkép van csatolva. A könyv figyelmet érdemelne, pedig talán egy magyar lap sem foglalkozott vele. Hunfalvy János Lanfranconinak már tavaly (Földr. közl. 63. l.) említett müve nyomán közlönyünk első füzetében írt egy czikket „Vízi útaink, különösen a Duna“ czímmel. — Dr. Ortvay Tivadar a magyarországi Dunaszigetek földirati csoportosulását s képződésöknek tényezőit az akad. értekezések közt ismertette. A 867 Dunasziget az 1036 kilométernyi (Dévénytől Orsováig menő) folyamvonalban geographiailag akkép helyezkedik el, hogy 121 kilométernyi (Dévénytől a Vág-Duna torkolatáig vett) szakaszára azok $57\cdot_{2047}$, ellenben 915 km. szakaszára azok 42_{6758}% esik. (Passautól Dévényig 576 szigetképződés). Vizsgálatainak eredményét végül 15 pontban vonta össze. E monographia épenséggel nem érdemelte meg agyonhallgattatását; nagy tanulmánynyal és önálló felfogással készült az. — Az ápr. 18. elhúnyt Horváth Ignácztól kéziratban maradt a „Dunai sebességmérések“ czímű munka, melynek megjelenése a tudomány érdekében állana. — A Tiszavölgy veszedelmével egy névtelen röpirat foglalkozott. A képviselők értekezletét s b. Bánhidy javaslatát nem tartja czélszerűnek, mert a Tiszaszabályozás és ármentesítés nemcsak műszaki, hanem jogi kérdés is, melyet országos ügygyé kell emelni. Vasvári Kovács Ferencz „Szeged s más alföldi városok ármentesítése, vonatkozva a Duna, Tisza és egyéb vízek szabályozására. A föld természeti forradalmára tekintve“ czifra czímű füzetet adott ki egy térképpel ellátva. — Riedl Frigyes a Századokban bebizonyítja, hogy a Tisza legrégibb neve Marisos és Parthissos. Az V. század óta: Tisza, Tisia. A Temesé pedig a nélkül hogy vándorolt volna, a Kr. e. V. század óta Tibisis és Tibiscus. A Vágról és vidékéről Lovcsányi Gyula írt terjedelmes monographiát, melyben egyúttal az utazók és fürdővendégek stb. számára is kalauzt kivánt szolgáltatni. Történeti és ethnographiai ada-

tait a régi várromokról szóló regék s hagyományok elbeszélésével élénkíti. A közbeszőtt 54 fametszet tájakat, hegycsúcsokat, népviseleteket, városokat, templomokat s romokat tüntet föl. — „A Körösök vízműtani története“ czímmel ír Spur István egy munkát, melyből mutatványúl csínos rajzot közölt a „Pesti Napló“ 75. száma. — A magyar-horvát szigettengerről dr. Dezső Béla társulatunk közleményeiben értekezett. — Végül megemlítendő Fekete Zsigmondnak „Okszerű vízművelettan“ czimű nagyobb jeles tanulmánya.

3. Hazánk állatországából Madarász Gyula a czinkefélék boncz- és rendszertanához közölt adatokat, Csató J. a Herman-féle Természetrajzi Füzetekben „A Pyrhula major Brehm Erdélyben“, Dr. Kuhn Lajos a temesvári Természettud. Füzetekben „A madárvilág Délmagyarországban“ czímmel értekezett. — Mocsáry Sándor a magyar fauna másnejű darazsait az akadémia segítségével Magyar- és Tótországban tett útjának tapasztalatai alapján 2 táblarajz kiséretében, Fritsch K. a cs. akadémia kiadványai közt a rhynchotákat, Latzel Róbert a monarchia soklábúi (myriapoda) közűl az ajaklábúakat (chilopoda) 10 tábla kiséretében terjedelmes monographiában ismertette, Schirmer K. Dalmatiába, Horváthországba és Herczegovinába tett rovartani kirándulásáról, Sajó K. pedig a bödefélék (coccinella) közül Közép-Magyarországból 8 új változatról írt Katter „Entomolog. Nachrichten“-ébe. Dr. Dezső Béla az akad. értekezések közt a magyar tengerpart szivacsfaunájából 47 fajról számolt be. — Mojsisovics Ödön és Neumayr M. nagy müvének, mely az osztrák-magyar monarchia őslénytanát tárgyalja, 4. kötete jelent meg Bécsben. Halaváts Gyula a Földtani Értesítőben a magyarhoni mediterrán-rétegekben előforduló conusokból 42 alakot sorolt fel; Roth Lajos u. o. a székelyföldi neogén édesvízi lerakodások faunáját ismertette. — Hoernes R. és Auinger M. az 1. és 2. miocén korbeli tengerlerakodás mediterran rétegeiben a monarchia területén található gasteropodákat az Adamsféle rendszer genusainak keretében, de a Lamarckféle rendszer sorrendjében tárgyalja. A cs. kir. földtani intézet értekezései közt megjelent becses műnek ezen 2. füzetéhez 6 szép kőnyomatú tábla van csatolva. A Duna és Tisza közti ős állat maradványokat a „Vadászlap“ ismertette. Végre itt említhetjük meg ugyanezen lapnak a balatoni halászatot leíró czikkét s b. a. Bérczy Károlynak 2 kiadást ért „Hazai és külföldi vadászrajzai“t, melyek közül ide az erdélyiek és a sárrétet leirók tartoznak.

4. „Flora exsiccata Austro-Hungarica“ czímmel Kerner Antal nevezetes vállalatot indított meg, mellékelvén hozzá egy „Schaedae“-t is. Hiteles, szárított példányok által akarja megszüntetni az uralkodó zavarokat, egységet kiván hozni a monarchiának flórájába s ezt modern alapon törekszik feldolgozni Évenkint 4 centuria fog megjelenni. A vállalatnál közreműködő botanikusok a gyüjteményt ingyen kapják s legalább 5 növényfajt kell évente 100—100 cserepéldányban szárítaniok és beküldeniök. Az eddig megjelent 2 centuriában 200 faj van. Hazánkból idáig kevés, de szép példány dr. Haynald Lajostól, Janka Viktortól, Tauscher Gyulától, Borbás Vincétől, Eschfäller Józseftől és Woloszcsaktól. Pichler Tamás, az egyszerű tyroli mesterember, ki azonban kitünő szárításairól ismeretes, 1881-ben többi közt Horvátországot is bejárta a gyüjtemény kedveért. Dr. Staub Mór az akadémiában a Frusca Gora aquitaniai flóráját, a Földt. Közlönyben pedig — részben — a Székelyföld ásatag flóráját mutatta be. Bodola Lajos külön füzetben a rizsnek Magyarországon való meghonosításáról, Hanusz István a temesvári Tertmészettud. Közlönyben Alföldünk magyar fájáról — az akáczról — értekezett; Piso Kornél pedig az Erdészeti Lapokban a magyar erdők óriásainak és aggastyánainak érdekében szólalt fel. Végre megjegyezzük, hogy dr. Borbás Vincze a phytogeographiából és a magyarországi edényes növények floristikájának ismertetéséből az egyetemen magántanári képesítést nyert.

5. Az ország ásvány- és földtani viszonyainak kutatására és a tudomány jelen állásának megfelelő leirására a természettud. társulat 1881-re 1000 frtot tüzött ki jan. 21-én. E tételre okt. 31-éig egy pályamű érkezett, melynek czíme: „A nógrádgömörmegyei bazalt-hegység.“ - Buday József a földtani társulatban a Hargita déli ágának kőzeteiről értekezett. A Nagy-Morgó kőzetei — szerinte — biotit-amphiból oligoklas-trachytokból, állnak s ezek, de bazalttól áttörve, a Mitácshegy tetején s alján is előfordulnak; normál állapotban a Pelecske-hegyen színtén. Bibarczfalva mellett egy szálban fekvő augit-trachytot talált. Steiner Antal u. o. a kárpáti homokkő különböző színének okait magyarázta. Szerinte a lőcsei és kézsmárki kék homokkő színváltozása a vasoxydul oxidatiójában és azon anyagveszteségben áll, melyet a szénsavas mészben és magnesiában szenvedett. — Fletcher L. a „London, Edinburgh and Dublin Philos. Magazin“-ban több ásványra, egyebek közt a nagyágitra és realgitra vonatkozó jegecztani vizsgálatait ismertette. Amannál 3, emennél hazánkból 2 új alakot derített ki. Walter Henrik a Közép-Kárpátoknak Chy-

rowtól Uherczen s a magyar határgerinczen át Sturziczaig egy földtani átmetszetet írt le a cs. kir. földtani intézet évkönyveiben s harántmetszetök is igazolja a Paul és Titze által a Kárpátokban megállapított helyes rétegtagozást.

6. Hazánk földdelejességi viszonyait Dr. Schenzl Guido egy külön nagy műben behatóan ismertette. A dr. Szentgyörgyi vezetése alatt álló időjelző-állomás Budapesten az év elejétől fogva külön lapokon időjelző térképet ad ki, melynek egyik része az összes 29 bel- és külföldi meteor. állomások időjárási táviratait, másik része a légnyomás, szélirány és erő, 3. eső, a hőmérséklet és légköri lecsapadás graphikai áttekintését tartalmazza. Dr. Koch Antal a kolozsvári természettud. társulat Értesítőjében s külön 155 lapon értekezett az 1880. okt. 3-ik középerdélyi földrengésről; 172 helyről egybegyűjtött adatait kritikával dolgozta fel. Novemberben a magyar földtani társulat — a zágrábi földrengéseknek és más hasonló tüneményeknek tudományos észlelése végett dr. Szabó József elnöklete alatt állandó földrengési bizottságot alakított.

7. Történelmi földrajzunkat az idén inkább csak a tavalyi legjelesebb két műnek birálatai képviselik. Az ez évben elhunyt Goosz Károly az erdélyi honismertető társulat évkönyvében, Deák Farkas pedig a Századokban ismertette Torma Károlynak a Limes Dacicus felső határáról írt kitünő tanulmányát. Pesty „Eltűnt vármegyék“ czímű könyvét dr. Ortvay Tivadar birálta a Századokban, hangsúlyozván, hogy mig Pannonia geo- és topographiája rendszeres müvelésben részesült (Ackner, Sulzer, Katancsich, Torma, Grosz, Salamon, Romer), addig középkori geographiánk terén még csak nem is kezdeményeztünk. Révész Imre, ki már 1852. megpendítette a magyar helynevek gyüjtését s kinek eszméjét talán csak Pesty valósíthatja meg, febr. 13. elhunyt. — A Glavinics szerkesztésében megjelenő „Bulletino di archeologia e storia dalmata“ azt bizonyítgatta, hogy Strido-város nem a Glinánál feküdt. — Heinrich Gusztáv az akadémiában Attila városáról, Etzelburgról értekezett. Pics J. L. a jungbunzlaui gymnasium értesítőjében „Regnum Hungariae“ czímmel azt állítja, hogy a tót felvidék nem tartozott sz. István országához, hanem előbb a csehekhez, utóbb a lengyelekhez. Felsorolja az akkori magyar állam gyanítható határait. István utódai alatt a Hungaria és Regnum Hungariae fogalma még nem fedte egymást; az utóbbi (ellentétben a ducatussal) csak a Duna, Dráva és a Duna-Tisza közti részt foglalta magában. A regnum birtokával együtt járt a királyi czím. Az egész magyar területnek egy kézben való egyesítése után sem

tűnt el egészen e megkülönböztetés. — A Váradi Regestrum, középkori földrajzunknak e nevezetes adaléka, újabban több tudóst foglalkoztatott. Bunyitay Vincze az akadémiában, Balásy Ferencz pedig a „Hon“ tárczájában és külön füzetben értekezett róla. Ugyanő ennek kritikai méltatásán, Bunyitay és Kandra Kabos pedig annak kommentált kiadásán dolgozik. — Pospisil O. a csehbraunai benedekrendi gymnasium értesítőjében az oszmánoknak a mostani osztrák-magyar monarchia országaihoz virágzásuk idejében fennállott viszonyait egy minden önállás nélkül és egyéb forrás hiányában csupán 6 kézikönyv alapján írt értekezésben méltatta. Ilyen, szintén csak igénytelen czikk Horváth Piusé is a drávántúli részekről a temesvári Tört. Értesítőben. Azt hangsúlyozza, hogy a Száva-Dráva közti 3 „tót“ megye csak földrajzi tájékozatlanság következtében kerülhetett Horvátországhoz. Ezt már Fejér György bebizonyította. Gyárfás István az akadémiában hosszasan szólt az ú.-n. parasztvármegyékről. Pestben már 1638. fennállt a parasztvármegye, más megyékben még előbb keletkezett ezen rendőri intézmény, melynek czélja a közbátorságnak megvédése volt, később a policialis ügyekben való biráskodás jogával összekötve. Kerületekre oszlott, minden kerület élén egy hadnagy állt s minden nagyobb községben egy tizedes. A hadnagyokat az alispán nevezte ki és pedig a fegyveres parasztok jelölése alapján. — A pesti parasztvármegyének egy 1777-ből származó pecsétjét megtalálták Halason.

8. Földrajzirodalmunk történetéhez derék adalék Bors Mihály könyvészeti czikke az esztergomi főgymnasium értesítőjében, hol a magyarországi középiskolák programm értekezéseit leltározván (1851—1880.) az 53—65. lapon a magyar gymnasiumok, reál s egyéb iskolák, városok és vidékek monographiáit is fölsorolja. — A legbecsesebb két munka Beliczay Jánostól „Marsigli élete és munkái“, mely az akadémia értekezései közt jelent meg és Dr. Kohn Sámueltől „Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez“, melyben 940-től fogva hazánk leírásával is foglalkozik egyik-másik tudósító. — Dr. Wieser Innsbruckban a Magelhaens-útat és az ausztráliai földséget úgy írván le, a hogy az Schöner Jánosnak 1515. évi földgömbjén van följegyezve, a 2. mellékletben egy „Max Transsilvanusnak“ a Molukkokról való tudósítását is adja. Talán lesz alkalmunk ismertetni. — Thallóczy Lajos a Magyar Könyvszemlében Apafi Mihály 1714. leltározott könyvtárának 166 müve közt 18 földrajzi munkát sorolt fel. — A „Vasárnapi Ujság“ Dilich „Ungar. Chronica“-jának 1606-ki és Bircken

Donaustrandjának 1674-ki kiadását rajzok kiséretében mutatta be. — Társulatunk közlönyében Dr. Erődi Béla Magyarországnak a velenczei földr. kiállíttatáson való szerepléséről, Dr. Márki Sándor pedig a szentföldi magyar utazókról, Kertbeny bibliographiai müvének kapcsán a XVI—XVIII. században hazánkat németül leíró munkákról s hazánknak 1880. évi leiróiról emlékezett meg. Polemikus tartalmánál fogva itt jegyezzük meg, hogy Dr. Marczali Henrik a Magyar Tanügy I. füzetében megbírálván Scholtz Albertnek az I. osztály számára Magyarországról még harmadéve írt földrajzát, Dr. Hunfalvy János és a megkritizált Scholtz külön füzetben felelt neki. Hunfalvy itt is hangoztatja, hogy nem a térképolvasás, hanem maga a föld, természet s a természeti jelenségek megfigyelése a földrajznak valódi alapja.

(Vége következik.) DR. MÁRKI SÁNDOR.

Salvator Lajos főherczeg két újabb munkája

(Felolvastatott a decz. 15-diki ülésen.)

Salvator Lajos cs. és kir. főherczeg, társaságunknak tiszteletbeli tagja, egyike azon magas müveltségű és nagy szorgalmu tudományos férfiaknak, kik szeretnek világot látni, tudnak a természet tüneményeiben gyönyörködni, mindent megfigyelnek s éles észszel megbirálnak és a mi fő, tapasztalataikat és élményeiket szigorú következetességgel, tollal és rajzónnal meg is örökítik. Saját maga által készített rajzokkal illustrált munkáinak vaskos kötetei díszítik már könyvtárunkat.

A „Der Golf von Buccari Porto-Ré“, „Levkosia, die Hauptstadt von Cypern“, „Yacht-Reise in den Syrten“, „Einige Worte über die Kaymenen“, „Eine Spazierfahrt im Golfe von Korinth“, „Eine Blume aus dem goldenen Lande“, „Die Karawannen-Strasse von Aegypten nach Syrien“, mind megannyi nagybecsű darabjai a földrajzi irodalomnak, melyet ernyedetlen munkássága legújabban ismét két munkával gyarapított. Ezek:

1. „Bizerta und seine Zukunft“. Prága, 1881. Nyomt. Mercy. Nyolczadrét, 48 lap; 13 rajzzal, melyeket a szerző eredetijei után Waldstein bécsi műintézete állított ki.

2. „Um die Welt, ohne zu wollen“. Prága, 1881. Nyomt. Mercy. Nyolczadrét, 384 lap.

A kettő közül szándékosan említettem első helyen a kisebbet, mivel ez oly város leírásával foglalkozik, mely, mióta Tunisz fontos napikérdéssé vált, jelentékeny pontot képez Afrika éjszaki szegélyén. Bizerta vagy Benzart, mely a világ forgalom útjához oly közel esik, keleties jellegét napjainkig mégis jobban megtartotta, mint Afrika éjszaki partján fekvő városok bármelyike is: azonban nagyon valószinű, hogy Bizertának eme keleti költőiességét, a mindent nivellirozó világkultura, nemsokára el fogja enyésztetni.

„Ha különösen este, csendes csatornájába, melynek partjain jól kivilágított kávéházak s magas rácsozattal ellátott paloták fekszenek, beevezünk; azt hiszszük, hogy az Ezeregy éjszakának egyik jelenete valósult meg előttünk!“

„Sokszor láttam már a távolból e városnak fehérlő falait“, — mondja a fenséges iró, — „melyek mindannyiszor titokteljes varázzsal csalogattak, mig végre a mult nyáron egy kis időt falai közt tölthettem; s így keletkeztek e lapok s e rajzvázlatok.

E lapok közül csak egy párt óhajtok ez alkalommal bemutatni.

Hacsak egy tekintetet vetünk a középtenger térképére: Bizerta fontosságáról azonnal meggyőződhetünk. Afrika éjszaki partvonalának majdnem közepén s ennek legéjszakibb pontján fekszik. Ha sós tavát kikötővé változtatnák át, Éjszak-Afrika kulcsa lehetne. Öble, mely az éjszak-afrikai partok öblei közt a legszebb, a nyugoti szelektől a jól előre tolakodott Bianco fok által van megvédve. A város az öböl mélyében s ennek inkább nyugati szélén terül el s olajfák és szántóföldekkel borított dombokkal van körítve. A tágas öbölben ugyan mindenütt lehet horgonyt vetni, az e czélra legjobb és legvédettebb hely mégis a Szidi Szulejmann nevű kastélylyal fekszik átellenben, hol a víz mélysége 6—8 fonal.

Bizertát fontossá tavai teszik. Ezek egyike, a Tindsa (a régiek „Hipponitis palus“-a) igen alkalmatos arra, hogy nagyszerű kikötővé alakíttassék át. A mostani öblöt, mely mintegy a kikötő pitvarát képezné, a Tindsával csatorna által kellene összekötni, s 50 □ mértföldnyi, a legnagyobb hajók által is használható biztos horgonyozó terület nyeretnék, melynek torkolatát is könnyű volna megvédeni. Igy lehetne Bizerta tengerészeti szempontból Éjszak-Afrikának legjelentékenyebb helye.

A Tindsától délnyugotra van még egy másik, majdnem épen olyan nagy tó, de ez már csak 2 8 láb mélységű. A neve: Gharat Dsebel Iszkül (a régieknél Sisara). Ez a Tindsával átlagosan 6 láb mély és 25 yard széles görbe csatorna által van összekötve. Vize télen a beleömlő Mater folyó vizétől csaknem egészen édes.

Mindkét tó partján, különösen télen a vizi vadak csak úgy hemzsegnek.

A Bizerta név, az arab Benzert-ből s ez ismét a Hippo Zarytus vagy Hippo Diarrhytus elferdítéséből ered. Eredetileg tyriai, később római colonia volt. A 7-dik század második felében Bizertát a muszulmanok foglalták el s habár csak 4000 lakossal birt, Tunisz és Konstantinápoly urai ellen mégis több ízben felkelt. Midőn Khajreddin Tuniszt elfoglalta, Bizerta lakosai voltak az elsők, kik őt elismerték. Elűzése után Mulai Hasszan által küldött kormányzót megölték s várukba török őrséget kaptak. Azonban Mulai Hasszan Bizertát a szárazról, Andrea Doria pedig a tengerről megtámadta. A város bevétetett s keményen megbüntettetett.

Bizerta éghajlata télen enyhe, nyáron a hűvös déli szellők miatt nem forró s általában igen egészséges. A tavak, mivel vizök sós, malariát nem terjesztenek s csak tavaszszal és őszszel fordulnak elő gyakori szembajok.

Tunisztól Bizerta ugyancsak 36 mértföldnyire fekszik: a két város közti közlekedés, mely a szárazföldön meglehetős rossz úton eszközöltetik, még sem valami nagyon élénk. A posta-szolgálatot eléggé rendetlenül ugyanezen az úton karavánok végezik: a Kadi helyettes házában pedig táviró-állomás is van.

A város lakosainak száma 5—6 ezerre rúg s ezek közül 150 európai, többnyire olasz, kik közt egynehány jó módú kereskedő van.

A népviselet olyan mint Tuniszban, és pedig törökök s izraeliták — az utóbbiak jó nagy számmal vannak — egyformán öltözködnek. Itt nők lépdegélnek lefátyolozott arczczal, amott férfiak lovagolnak nagy komolysággal széles karimájú kalapban. Ha ehhez még a keleti jelleget teljesen magukon viselő utczákat hozzá képzeljük, a házak vakító falával s a táj sötétkék egével: készen van a legfestőiebb kép.

A török házak küszöbét, még azon esetben sem szabad átlépni, ha birtokosukkal a legjobb ismeretségben vagyunk is A régi szokások szigorúan megtartatnak. Igy például a mecseteket egész Tuniszban még a bej engedélyével sem szabad meglátogatni. A zsidó házakban azonban, melyek különben egészen a törökök mintájára vannak építve, szívesen látják a vendéget.

A legtöbb telken kertek is vannak, melyekben búja tenyészetet találunk. Édes és savanyú narancsfa, czitrom, czédrus, mandarin, granátalma, szeder, nagy és édes gyümölcsesel, füge, mandula, baraczk, szilva, alma és körte nemkülönben zöldség, nagy mennyiségben termeltetik. A pálma ritkább, de annál gyakoribb a sötét czyprus.

Az egész város fehérre meszelt, jó karban tartott s lőrésekkel ellátott fallal van körítve. A tenger felé e falak két váracscsal végződnek, melyek egyúttal a csatorna torkolatát védik. A szárazföld felé a városnak négy kapuja van, melyek esténként egymásután bezáratnak.

Bizerta vízzel is jól el van látva. A város különböző részeiben mindenfelé csurog két hegyi forrásnak kitünő víze.

A városnak ezen általános leírása után, külön fejezetekben írja le a csatornát, a szigetet, Kaszaba nevű szegényebb városrészt Hosbá nevű főerődöt, a városban tett körútat, Abu Hadid nevű várat, mely a várost uraló dombon fekszik, a város iparát, halászatát, Homd Lundeus külvárost s végre Zerzunát, a konsul házát.

A második, az előbbinél jóval vaskosabb könyv, mint az író maga mondja, nem mű, hanem csak jegyzetek; ámde nagyon is érdekes jegyzetek, melyeket a főherczeg folyó évi január 1-től május 19-ig tartó földkörüli útján írogatott, s melyeken, hogy eredetiségök megóvassék, a kiadásnál sem változtatott semmit. Az írónak tulajdonképeni terve csak az volt, hogy Melbourneban a kiállítást megnézze s onnan a „Brindisi“ nevű hajóval ugyanazon az úton melyen ment, vissza is jőjjön. Azonban a Brindisiről lekésett s 14 napig kellett volna várnia, hogy a bizonytalan járatú Bokharával elindulhasson. Erre nem levén kedve, Amerika felé vette útját.

A fhg. f. évi jan. 1-én indult utnak Velenczéből, vasuton Brindisibe s itt a „Bangalore“ nevű angol postahajóra szállt. Érdekes látványt nyújt a posta expeditiója. Az Indiába, Sinába, Japánba, Ausztráliába czímzett posta-zacskók, melyek könnyebb megkülönböztetésül különböző színű, majd veres, majd sárga, majd fekete csíkokkal vannak ellátva, szaporán hajíttatnak a hajó fedélzetére. A hajó jan.3-án reggeli 6 órakor indult el. Csakhamar feltüntek Albánia elmosódott partjai, később Fano és Korfu, végre Santa Maura; másnap reggel pedig Hellas hóborította hegyei, a távolból a Matapan fok, Arigo és Kalamata szigetek; — a sokat utazó főherczeg előtt mind megannyi jól ismert pontok. Harmadnapra már Kandia is feltünt a láthatáron a fehérlő Ida hegygyel s egyúttal enyhe, meleg tavaszi levegő jelzé Egyptom közelségét, melynek kikötő városát Alexandriát január 5-én délben pillantották meg. Január 7-én már a Vörös tengeren utazik a főherczeg, az „Indus“ nevű gőzössel, s míg felső-olaszországi útján pár nap előtt a hideg miatt panaszkodik, ma már a rideg télnek hátat fordítva, élvezettel fürdik a Vörös tenger langyos vizében. A forróság oly nagy, hogy az indus gyermekek a hajó nagy legyezőponyváit is kénytelenek mozgásba hozni, hogy az utazók evésközben legalább némi enyhülést nyerjenek.

Január 12-én lett látható Aden festői szépségű hegyével, mely feltünőleg Gibraltárra emlékeztet. Adentől Galles felé vette útját a hajó, mely két pont közt 1800 mértföld a távolság. Hat napi út után, elérték a Maledivek és Lakediveket; január 20-án pedig Ceylon partjait s Galles világító tornyát.

Gallesben a „Peshavur“ nevű hajóra szállt át fenséges utazónk, mely 17 napi viszontagságteljes utazás után február 5-én reggeli 7 órakor vetett horgonyt Melbourne előtt.

Ausztráliában 40 napot töltött, mely idő alatt nemcsak Melbournet, hanem számos más tengerparti és belföldi várost látogatott meg.

Márczius 24-én San-Francisco felé indúlt el „Zeelandia“ nevű gőzösön, és 29-én érkezett Aucklandra; 31-én csütörtökön a déli sz. 30° 35′ és a keleti hosszúság 178° 12′-e alá jutottak s ez nap elhagyták a keleti féltekét s áttértek a nyugatira. — Másnap már a déli sz. 26° 37′ és a nyugati h. 177° 34′-e alatt voltak s ez a nap is márczius 31-dike és csötörtök volt. „Wir zählen den Tag doppelt, so dass wir zwei Donnerstage haben. Viele sprechen darüber, Mancher versteht es anfangs nicht.“

Április 11-én megérkeztek Honoluluba, Kalakaua király országába. Valóságos tündérország ez, írja a főherczeg, — paradicsom, melyben európai civilisatió honosodott meg. A hajó azonban itt csak nehány órára állott meg s aztán tovább folytatta útját a messzemessze fekvő amerikai partok felé, melyeket kilencz napi utazás után április 20-án értek el.

A főherczeg Amerikát a Pacific pályán már ezelőtt két ízben utazta volt keresztűl, ez alkalommal az újabban megnyílt Southern vonalat választotta s útközben Juma, Deming, Santa Fé és Kansas városokat is meglátogatta.

Tíz napi utazás után megérkezett New-Yorkba, hol azonnal a Liverpoolba induló „Republik“ nevű hajóval folytatta útját. Útközben az Atlanti oczeán nagyon háborgott s hideg, eső, köd az utazást nagyon terhessé tevék. Liverpoolt május 14-én érte el s innen Londonon, Párison s a Mont-Cenisi alagúton át május 19-én fenséges utazónk Velenczébe esti 7 óra 10 perczkor a gyorsvonattal szerencsésen megérkezett.

„Az est gyönyörű volt. Velencze kétszeresen szépnek látszott. Vannak városok, melyek másokkal összehasonlítva vesztenek, — Velencze nyer! Alig öt hónapi távollét után ismét üdvözöltük a várost uraló s a lenyugvó nap sugaraitól ragyogó arany angyalt, s a hálaérzettől eltelve Isten iránt, kinek akarata mindnyájunkat visz-

szavezérelt a hazai Adriához, beléptünk a Szt. Márk székesegyházba!"

Ez rövid vázlata a főherczeg földkörüli útjának. A napló minden egyes lapja tele van érdekes vidékek vagy városok, népviselet és szokások leírásával, tudományos megjegyezésekkel s észleletekkel, megkapó jelenetek vagy rendkivüli tapasztalatok följegyzésével s mindez világos rövidséggel és megragadó szellemességgel.

Útközben 200 rajzvázlatot is készített magas utazónk, melyeket azonban nem csatolhatott munkájához, mivel azok kiállítása a munka megjelenését nagyon késleltette volna.

A főherczeg hatodmagával utazott, s költségei 50 ezer frankra rugtak. Egyes utazó, mint a főherczeg állítja ez útat 10 ezer frankkal megteheti, mi bizonyára nem nagy ár, azon temérdek élvezet és tapasztalatért, melyet földünk megkerűlése nyujt.

Berecz Antal.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

A magyar földrajzi társaság választmánya 1881-ik évi deczember hó 29-én Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt ülést tartott, melyen jelen voltak: dr. Vámbéry Ármin és Gervay Mihály alelnökök, Berecz Antal főtitkár és Dr. Erődi Béla titkár; Dr. Brózik Károly, Déchy Mór, Jablonszky János, Péchy Imre és Pesty Frigyes, választmányi tagok. A jegyzőkönyv hitelesítése után dr. Hunfalvy János elnök jelenti, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak átadta a velenczei földrajzi kiállításról szóló számadásokat a mellékletek és a társaság fölirata kapcsában. Ugyancsak az elnök tesz jelentést a bécsi földrajzi társaság jubileumi ünnepélyéről, melyen a magyar földrajzi társaságot az elnök, Berecz Antal főtitkár és Déchy Mór képviselték. (Az elnöknek a Kororaherczeg Ő Fenségéhez mint a jubiláló társaság védnökéhez intézett ünnepi üdvözletét alább közöljük.) Az elnök ezen jelentése, valamint azon körülmény, hogy ez alkalommal Hunfalvy János, Vámbéry Ármin és gróf Széchényi Béla a bécsi földr. társaság tiszteletbeli tagjaivá megválasztattak, kedvesen tudomásul vétetett. Az utazási munkák kiadása ügyében jelenti az elnök, hogy a Franklin-társulatnál már tett eziránt lépéseket, de az ügy még nem intéztetett el, egyidőre függőben hagyatott.

A főtitkár jelenti, hogy a kitűzött két pályázatra összesen hat pályamunka érkezett be, melyek kiadattak a bírálóknak s a

közgyülésen az eredmény ki fog hirdettetni. Ezután a főtitkár beterjeszti a pénztári kimutatást. Bevétel volt 2458 forint, kiadás 2548 frt 32 kr., melyből mutatkozó hiány, valamint a még felmerülő egyéb kiadás az alapítványi tőkék után esedékes százalékokban és még befolyó tagsági dijakban találja fedezetét.

A Közleményeknek a jövő évben való nyomatása került most szóba. A választmány tárgyalta Fanda Józsefnek a Közlemények nyomdai kiállítására vonatkozó ajánlatát s ebben arra a megállapodásra jutott, hogy a Közlemények 730 példányban való nyomatásáért fizet ívenkint 25 frtot, boritékért, hajtogatással és fűzéssel együtt 10 frtot.

Elhatároztatik, hogy a Közlemények lehetőleg 30 íven, és pedig 10 szám 3—3 íven fog kiadatni. A választmány elérkezettnek látja az időt, hogy elvileg rég elfogadott tervét most megvalósítsa s elhatározta, hogy a magyar szöveg mellé, a külfölddel való érintkezés iránti tekintetből, minden számhoz félív franczia mellékletet ad, mely a magyar szövegnek rövid kivonatát tartalmazza. A franczia melléklet tehát 5, a szükséghez képest 6 ívre fog terjedni.

Következett az írói tiszteletdíj megállapítása, melynek maximumát 24 frtban állapította meg, melynek keretén belül a közlemények eredeti vagy fordított voltára való tekintettel a szerkesztő szabja meg a tiszteletdíjat. Az átdolgozásra szoruló czikkek átjavitásáért az illető átdolgozó bizonyos jutalékot kap a tiszteletdíjból. A mellékletekre is bizonyos összeget határozott fordítani a választmány.

Kimondja a választmány, hogy a felolvasások rendszeresítése nagyon égető szükséggé vált s ez ügyben közelebbről fog intézkedni.

Az elnök dr. Holubra hívja fel a választmány figyelmét s ajánlja, hogy hívja meg a társaság egy fölolvasásra e tudós utazót, ki társaságunknak is tiszteletbeli tagja s ki mindig kiváló figyelmet tanusított társaságunk iránt. A választmány elfogadja az indítványt s a fölolvasás módozatainak megállapítását máskorra hagyva, egyelőre azon óhajának ad kifejezést, hogy a fölolvasás a főváros közgyülési termében tartassék. Az elnök e terem megnyerése ügyében lépést igért tenni a fővárosi hatóságnál.

Dr. Erődi Béla indítványozza, kéressenek föl csereviszonyra a következő intézetek és társaságok : az országos statisztikai hivatal, a fővárosi statisztikai hivatal, a magyar földtani társaság, a m. kir. földtani intézet, a magyar történelmi társulat, a meteorologiai és földdelejességi intézet, a magyar tudományos akadémia archaeologiai bizottsága. Elfogadtatott s ezek mellett a választmány még az akadémia természettudományi bizottságával való csereviszonyt is ajánlja. Ezzel az űlés véget ért.

A bécsi cs. és k. földrajzi társaság 25 éves jubileuma ünnepélyéről közlött tudósításunkhoz pótlólag még hozzáteszszük, hogy a földrajzi társaság és rokon intézetek képviselőinek sorában az üdvözlések alkalmával dr. Hunfalvy János társaságunk elnöke, a következő üdvözlő beszédet mondotta:

Cs. és k. Fenség!

Mint a magyar földrajzi társaság elnöke s egyszersmind a magyar tudományos akadémia nevében és meghagyásából szerencsém van ez ünnepben résztvenni s kifejezni szerencsekivánataimat, mély tiszteletemet és elismerését azon nagy érdemeknek, melyeket a cs. és k. földrajzi társaság 25 éves fennállása óta magának a földrajzi ismeretek terjesztése, gyarapítása és fejlesztése körül szerzett. Az általános érdeklődés, a szeretet és áldozatkészség a földrajzi tudomány iránt a népek életében aránylag rövid időszak alatt kétségkívül nagy mértékben fokozódott az ausztriai országokban. S hogy ez így van, azt a többi, különösen itt Bécsben virágzó tudományos intézetek és egyesületek mellett a cs. k. földrajzi társaság különös érdemeül tulajdonithatja magának. Igazi tudományos férfiak által alapíttatván s ugyancsak ily jeles és tetterős férfiak által vezéreltetvén s nehány év óta cs. és k. Fönséged legmagasabb védelmében és oltalmában részesülvén, fáradhatatlanúl munkálkodott az ő mezején s újabb meg újabb gyümölcsöket érlelt meg. Hogy ezentúl is új meg új babérokat fűzhessen érdemeinek szép koszorújába, ezt nemcsak én kivánom, de kivánják egyszersmind azon tudományos intézetek, melyeket itt képviselni szerencsés vagyok."

Az ülés végén a trónörökös Ő fensége lelépvén helyéről pár szót váltott Robillant gróffal, az olasz földrajzi társaság képviselőjével és azután a magyar képviselőkhöz fordulva, hosszabban kegyeskedett velök szót váltani.

Könyvészet.

Mittheilungen der kais. königl. Geographischen Gesellschaft in Wien. Band XXIV. N. 3—10 (márcz—okt.) Az egyes füzetek tartalmából a következőket tartjuk e helyen fölemlítendőknek.

3-ik (márcz. füzet Tanulmány a Karszt domborzatáról. (Befejező közlemény.) Botanikai kirándulás az É. Kaukazusba. (Ehez egy Pjatigorszk környékét ismertető térképvázlattal.) A Duna és mellékfolyóinak vízállási viszonyai az 1880/81-iki télen.

4-ik (ápr.) füzet. Utazás a Felső-Nilus vidékén. A folyók partsurlódásáról (4 térképvázlattal).

5-ik (máj.) füzet. Afrika megismertetésének nemzetgazdászati jelentősége. — Bosznia és Herczegovina tudományos átkutatása az occupátió óta. (térképpel). — Az Ajno nép, mint a japáni Jesszo-sziget ősnépe.

6. 7. 8. és 9. füzet (aug.) A becsi cs. k. földrajzi társaság svájczi levelezőjének évi jelentése az $18^{80}/_{81}$. évről. Utazás a Felső-Nilus környékén (befejező közlemény l. 4. füz.) — Az iskolai fali térképek. — A Bahr el Abiad és Bahr el Dsebel fü eltávolítása

tárgyában felvett napló. — Schwatka hadnagy expeditiója a King-William földön. — Afrika középmagassága (Afrika hypsometricus térképével). — Adalékok az általános anthropometriához, tekintettel az osztrák-magyar monarchia népeinek testhosszára (térképpel.)

10-ik (okt.) füzet. A Bahr el Abiad és Bahr el Dsebel fü eltávolítása tárgyában felvett napló (folyt. és vége.) A Fidsi szigetek legujabb leirása.

Az egyes füzetek ezeken kivül több vegyes közleményt hoztak. — Nyilvántartásban részesült a földr. szakirod. Vázlatos leirások és jegyzőkönyvi felvételek közöltettek a társaság felolvasó üléseiről. S.

Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record. Vol. III. Nro. 4—10 (ápr. okt.)

E füzetek változatos és a földrajzi ismeretek terjesztésére nézve ritka becsű tartalmából ez alkalommal csak a következőkre teszszük az olvasót figyelmessé:

4-ik füzet (ápr.) Szarawak és É. Borneo czím alatt Crocker William, Szarawak jelenlegi kormányzója, ezen az angolokra nézve jelenleg oly fontos gyarmatbirtokot ismerteti. A füzethez mellékelt térkép kiválóan — az iskola szempontjából — az által válik fontossá, hogy rajta a teljesen meghódított, félig függő és teljesen független területek szám és szín szerint vannak egymástól elkülönítve. Bradshaw Benjamin Déli Közép-Afrika egyik igen jelentékeny s eddig kevéssé ismert vízéről, Csobe folyóról — a Zambezi egy jobbparti mellékfolyójáról értekezik — értekezését egy a folyó környékét feltünteti térképpel egészítvén ki. Brown hittérítő Uj-Irlandra vonatkozólag közöl uj adatokat, majd a Szandvics, Portland és Uj-Hanover szigetekre tett kirándulásait irja le.

5. füzet (máj.) Az első czikkben Mr. James Stewart az afrikai nagy tóvidéken, főleg a Nyassza környékén tett utazásáról ad rövid, de igen érdekes ismertetést, hosszasabban csak a Nyaszszától é.-ny.-ra élő Ucsungu, Makula, Konde és Nyika népeknek a mellékelt térképen is feltüntetett országairól szól. — A másodikban Tanner H. C. a kurifisztani Csugani vidék és környékéről értekezik, leirását egy specziális térképpel világítja meg. — Nem kévésbbé érdekes a harmadik czikk, melyben Dr. Junkernek egy 1880. Jul. 26. kelt Dr. Schweinfurthoz czímzett levele van közölve, hol Dr. Junker az afrikai Nyam-Nyam országban a Nilus vidékén át tett útját irja le.

6-ik füzet (jun.) Sir Richard Temple e füzet első czikkében az ázsiai Szikkim ország tóvidékeinek leírásával foglalkozik. Tájképi typus gyanánt különösen a Csola tavát ismerteti részletesen, noha a többi szikkimi tóról (Csokham, Bherosa stb.) is kellő részletezéssel emlékezik meg czikkező, sőt közülök többeket képben is bemutat; közli képben a szikkimi rájának (országfőnek) Tumplongban levő, sajátságos stylkeverékben épült egy emeletesnek mondható palotáját. Szikkimnek e füzethez mellékelt térképe politikai, de főleg orohydrographiai tekintetből nem hagy fenn semmi kivánni valót. — A második czikkben Morgan Delmar Dr. Regelnek Kuldsából Turfanba ment expeditiójáról értekezik; mig a harmadikban

Selous F. C. Magas Áfrika benső országairól birt eddigi homályos ismereteinket Macsuna és Matebele országok hegy és vízrajzi — de ethnographiai szempontból való ismertetése által igyekszik világosabbakká tenni. Térképvázlatot is mellékelt.

7-ik füzet (jul.) E füzetben első sorban is az angol földrajzi társaság elnöke, Lord Aberdare, a földrajzi tudománynak az $18^{80}/_{81}$-iki évben tett előhaladásáról ad évi jelentést; utána az angol-ázsiai területeken eszközlött tudományos kutatások kedvező eredményéről van szó. — Egy másik czikkben Minchin J. B. Keleti Boliviáról és Nagy-Csakoról értekezik, ismertetve főleg az uj — a természeti viszonyok tekintetbe vétele mellett megalakult politikai határt, de kiterjeszkedve általában egész Bolivia földleirására, s kiemelve végül főleg az ország klimájával öszhangzatban levő növényországi termények termesztésével járó előnyöket.

8-ik füzet (aug.) Vymper Edward az Ecuadori Andesek vulkán óriásainak leirását adja, kimutatva különösen e vulkánok földrajzi fekvését, továbbá absolut és relativ magassági viszonyaikat. Az elhelyezkedés könnyebb áttekintése végett megfelelő térképvázlatot ad. — A második czikk Lock Wm. Geo. tollából való s Island legnagyobb területü vulkánjáról Askjáról szól, kiegészítésképen megismerteti egyszersmind az olvasóval az ezen vulkán körül elterülő „Odadahraun" nevű s a maga nemében páratlan lávavidéket. Ismertetését megfelő térkép fejezi be.

9-ik füzet (szept.) Stewast C. E. angol-indiai gyarmathadnagy az utóbbi években hiressé vált Teke-Turkomannok tartózkodási helyét ismerteti a perzsa Khoraszantól é.-ra s a Karakum sivatag (másképp: Black-Sand desert, fekete homok puszta) déli részén. Részletesen írja le különösen az eddig kevéssé ismert Tedsend folyót és a Murghab folyó mellékét. Ismertetéséhez nagy térkép van mellékelve. — Southon E. J. 1879. aug. hóban Közép-Afrika Ugogo országában Mpvapvából Koi-Kirondába tett útját vázolja. A következő czikkben pedig egy angol hittérítő társulat két tagjának a Kongó melletti Stanley-Poolhoz tett utazása van leírva.

10-ik füzet (okt.) Bell Róbert a Hudson-öböl melletti területek ki és beviteli kereskedelmének fontosságáról értekezve kivált azon intézkedés kereskedelmi előnyeit tünteti föl, melyek szerint ujabban az angol Liverpool és a Hudson-öböl nyugoti szélén — a Nelson folyó torkolatánál levő Fort-York között állandó kereskedelmi hajózás lőn behozva, mely e Liverpooltól közel 3000 földr. mfldre fekvő hely kereskedelmi érdekeit van hivatva föntartani és fejleszteni. A füzethez mellékelt térkép a Hudson öblöt és a Dominion of Canadának ide tartozó részeit ábrázolja.

Minden füzetben vannak még apróbb közlemények is. A földrajzi irodalom ujabb termékeinek szakszerű méltatása, jelentések az egyes földr. társaságokról választmányi ülések és térképjegyzék egészítik ki az egyes füzeteket. —*S.*

Neuer Atlas von Hellas und den Hellenischen Colonien in 15 Blättern. Bearbeitet von **H. Kiepert**. Hiányzik 5 lap. (Dr. Téry Ödön ajándéka.)

Rövid közlemények.

I. *Statisztikai adatok.*

Az amerikai Egyesült-Államok legnagyobb városainak térfogata és lakosainak száma, az 1880. évi deczember végén összeállított cenzus szerint, a következő:

Newyork	26.401	angol	hold	(acre)	1,206.577	lakos.
Philadelphia . .	82 803	„	„	„	846.980	„
Brooklyn . . .	13.338	„	„	„	566.689	„
Chicago	22.797	„	„	„	503.501	„
Boston	4.416	„	„	„	362.535	„
St. Louis . . .	40.000	„	„	„	350.522	„
Cincinnati . . .	15.360	„	„	„	255.708	„
San Francisco . .	26.880	„	„	„	233.956	„

M.

A zsidókról Bruniatti tanár az „Archiva di statistica"-ban érdekes értekezést közöl, mely szerint a zsidóság száma az egész földön kerek összegben 7 millió egyén lenne. Ezekből Európára esnék $5^1/_2$ millió, azaz két harmadnál több, és pedig a következő beosztással:

Oroszországra . .	2.700.000	Olaszország	40.000
Osztrák-Magyarország	1.500.000	Svájcz	7.000
Német birodalom .	650.000	Spanyolország . . .	6.000
Rumánia	400.000	Görögország	5.000
Törökország . . .	100.000	Szerbia	4 500
Német alföld . .	70.700	Belgium	3.000
Francziaország . .	50.000	Svédország	2.000
Angolhon	70.000	Portugállia	1.000

Afrikában mindössze 500.000 zsidó lakik, és pedig:

Marokkóban . . .	200.000	Tripoliszban . . .	100.000
Algirben	34.000	Egyptomban . . .	8.000
Tuniszban	60.000		

Ázsiában:

Ázsiai Török birodalom és Arábia	150.000	India	15.000
Kaukazus	30 000	Turkesztán	12.000
Perzsia	20.000	Sina	1.000

Amerikában:

Az éjszaki államokban	300.000	Déli Amerikában . .	8.000

Ausztráliában és az oczeánai szigeteken alig van több 20.000-nél.

A többi népességhez arányosítva: a latin fajú nemzeteknél 1000 egyénre csak 1 zsidó esik; a német törzsű népeknél 19; a szlávoknál 40.

II. *Vegyesek.*

A Panama - csatornáról. Az Egyesült-Államok volt tengerészeti minisztere, Thompson, ki jelenleg a Panama-csatorna építésében érdekelt amerikai felek elnöke, múlt októberben jelentést tett megbizóihoz a nagy munka haladásáról, mely sokkal kedvezőbb, mint az addig onnan érkezett hírek szerint várható volt. Ezen jelentését az Isthmus egészségi állapotának leírásával kezdi, azt hangsúlyozva, hogy annak egészségtelen voltáról elterjedt hírek felette túlzottak. Julius óta csak 27 haláleset fordult elő. A csatorna tervezett menetében 200 kilométernyi távolságban egymástól az irányt keresztbevágó ásatások tétettek a talaj kikutása végett, és egy 200—300 méter széles nyilás vágatott keresztül az egyik parttól a másikig a csatorna egész vonalán. Meteorologiai észleletek eszközlésére négy államos állíttatott fel: Colonban (a keleti kikötőhely), Gomboában, Labyában és Naos szigeten (a panamai öbölben.) Geologiai kutatások még mindig szorgalmasan folytattatnak. Azt találták, hogy a csatorna Colon és Lion-Hill (oroszlán domb) között sehol sem fog sziklákra akadni. Két gőzerővel hajtott fúró — hasonló a már Colon mellett működőhöz — fog még felállíttatni. Az alluviális földréteg vastagsága sok helyen meglepő, és a talaj kutatására vonatkozó észleletek minden várakozáson túl kedvezők. A társulat 200 szekeret, 12 nagy lapos fenekű ladikot és két kotrógépet készített, és sok szerszámot rendelt meg, melyeknek nagy része már Colonban van, hol a raktárak 1400 méternyi tért foglalnak el. Öt bárka és két gőzös jár a Chagres folyón; egy harmadik gőzös a panamai öbölben, hol hydrographicus felméréseknél használják. Azon aggodalom, hogy vajjon a társulat képes lesz-e elegendő kézimunka erőre szert tenni, alaptalannak látszik, minthogy a szomszédos államok több munkás népet igérnek szolgáltatni, mint a mennyire szükség van.

M.

Sinai „junkok“ (vitorlákkal felszerelt bárkák). Sinában nagyobb árúszállítások csak is a folyókon eszközölhetők, rendes utak hiánya miatt. A nagy birodalom nyugoti része több magas és meredek hegylánczáltal választatik el a keletétől, melyeken át utak nem vezetnek, de melyeket a hatalmas Jangtze folyam néhány oly szorosan hasítja keresztül, mint a mi Dunánk vaskapuja. A junkok száma, melyek ezen folyót elevenítik, 6 - 7000-re tehető. Hajótörések rajta felette gyakoriak. Egy helyen a Jangtze medre aligha szélesebb 150 lábnál, és ott a víz rohama iszonyatos. Midőn egy angol konzul ezen helyet meglátogatta, a hajózás meg volt akadva, s nem kevesebb mint 190 junk leste az alkalmas időt az átmenetre. Közvetlen a veszedelmes helyen alól 15 összezúzott hajó gátot vetett a közlekedésnek, és a megakadt hajónép — melynek száma 10,000-en felül mehetett — hanyagul vesztegette ott idejét. Ha valamely hajóval komoly baleset történik, a legénység azt a partnak irányozza, ott — ha lehet — kijavítja; s 1 vagy 2 hónap mulva újra útnak indulnak. Ezen szegény hajós népnek fárad-

ságai és nélkülözései alig hihetők. A világ kereskedelme sokat nyerhetne, ha ezen folyó a gőzhajózásnak megnyittatnék, de ez még eddig a kellő mérnöki vizsgálatok és kutatások hiányában, nem egyhamar várható. *M.*

Alagút a Pyrenei hegységen keresztül. A spanyol kormány törvényjavaslatot szándékozik a képviselőháznak előterjeszteni, melyben egy vaspálya építése terveztetik a Pyrenei hegylánczon keresztül Francziaországba. Ezen vonal Huascától ágaznék el a határhoz közel fekvő Canfranc nevű falú felé. Egy hosszú alagút elkerülhetetlen lenne, mely a Pyrenéket Somport mellett keresztül fúrná. A spanyol kormány a francziával alkudozásba lépni kíván az iránt, hogy ezen alagút a két ország közös költségén hozassék létre? Ezen vonal által Páris 60 mértfölddel közelebb hozatnék Madridhoz, és igen érdekes, mainap még kevéssé ismert vidékek nyittatnának meg a civilizált világnak a Pyrenék déli lejtőjén. *M.*

Andorra köztársaság. Minthogy ezen a Pyrenéken fekvő kis országocska a legtöbb szak- és tankönyvben csak fölületesen van ismertetve, a reá vonatkozó közelebbi adatok közlése talán nem lesz egészen érdektelen. — Területe csak 495 □ klm. s így nem is annyira nagysága, mint inkább a vidék tájképi szépsége miatt érdemel figyelmet. Három fővölgyet alkot, melyeknek legfontosabb vize gyanánt a Rio Balirát lehet felemlíteni, ez a Segre közvetítésével az Ebroba ömlik. A lakosok száma a legnagyobb valószinűség szerint (biztos adatok hiányoznak) körülbelül 15,000. Húsz községben szétszórva élnek, ezek politikailag legfontosbika a főváros: Andorra la Vieja, 2000 lakossal, de a nagyság és társadalmi jelentőségre nézve az ország első városa: S.-Julian, 3000 nél több lakossal. Mint nevezetesb ugynevezett parochiák felemlíthetők még: Eucamp, Canillo, La Masana és Ordino. A lakosok kivétel nélkül r. kath. vallásuak s más vallásu egyént az országban nem tűrnek. Foglalkozásra nézve a legtöbb állattenyésztő, — van azonban nehány bányász is, főleg a vasbányászat meglehetősen űzetik. — Andorra köztársaság politikai állása manap igen sajátságos s mindesetre a maga nemében unicum, a mennyiben tényleg kettős fönhatóság alatt áll; u. i. egyrészről Francziaország, másrészt pedig a spanyol Urgeli püspök gyakorol fölötte tényleg fönhatósági jogot. Közigazgatási teendőinek élén is két homogén hatalommal bíró egyén áll, egyik Francziaország, a másik a urgeli püspök által kinevezve, ezek közösen a „Viguier“ czímet viselik. A polgári főbiró fölváltva egyszer Francziaország, egyszer az urgeli püspök által neveztetik ki. A törvényhozói, tanácskozási és ellenőrző hatalommal a 24 tagból álló consejo (tanács) van felruházva. A 20 zsandárból álló véderő létszámát szükség esetén 100-ra lehet kiegészíteni. *S.*

Új sziget. A német „Phönix“ nevű tengeri hajó kapitánya, Mayer azon értesítést közli Callaóból, hogy a déli szél 7° 48′ s a Gr.-től ny.-ra számított 83° 48′ alatt új szigetet fedezett fel, mely e szerint körülbelül 100 angol mértföldnyire feküdnék Punta Agujától ny.-ra. A sziget vulkán eredetű, a tenger színtája feletti ma-

gassága hozzávetőleg 16 - 17 méter, területe majdnem egy angol □ mértföld. Az angol „Kingfisher“ s az Egyesült-Államok tulajdonát képező „Alaska“ a sziget verificálása végett küldettek ki. *S.*

A Fekete tengerre vonatkozólag újabban a következő adatokat tette közzé egy orosz földrajztudós: A Fekete-tenger hossza: 29 kilometer, szélessége 1 3 klm., Áramlatának közép-mélysége 45 - 117 m.; a partnál 2—69 m., közepén 26·5 m. Az „Aranyszarv“ hossza 5 klm. szélessége 0·5 klm. és mélysége 14 21 m. Áramlata holdtöltekor rendesen nagyobb, mint új holdkor, s minthogy a Fekete tenger niveauja magasabban fekszik mint a Földközi tengeré, s mivel sokkal több víz ömlik bele, mint a mennyit elpárologtat, a Földközi és Márvány tengernél pedig e viszony megfordítva áll: azért az áramlat iránya rendesen déli szokott lenni. Vizének évi középhőmérséklete + 14·3° C.; a maximum + 37·3°, a minimum — 16°. Általában tudni kell, hogy Konstantinápoly és környékének hőmérséklete rendesen valamivel csekélyebb mint a vele egyenlő földrajzi szélesség alatt — de tőle nyugotra fekvő helyeké, mivel Konstantinápoly s vidéke nincs az éjszakról jövő zordon szelek ellen megvédve. A havazási és esőzési napok száma egy évben 90. *S.*

A tenger vizének hőmérséklete. A skót meteorológiai társulat 4 év és 9 hó alatt tett mindennapi észleletek után, a tenger vizének változó hőmérséklete felett a különböző évszakokban, a következő eredményekhez jutott: A légkör mérsékletének változásai csak lassan folynak be a tenger mérsékletére. A tenger vize az év 7 hava alatt melegebb mint a levegőé; 5 hó alatt hidegebb. A nyári meleg csak fokonként hatja át a tengeri vizet, s ez lassabban hűl ki a zord havak beérkezése után. A levegő leghidegebb januárban; a tenger pedig márcziusban. Július a legmelegebb hó, — de a tenger vize legmelegebb augusztus végén. Ez időtől kezdve a tenger melegebb kezd lenni mint a levegő, és sokkal lasabban hűl ki mint emez, úgy hogy novemberben a víz átlagos hőmérséklete 6 fokkal, és deczemberben 1°-kal magasabb mint a légköré. Az egyenlőség márczius végén éretik el, minek utánna a levegő ismét melegebb kezd lenni mint a tengeri víz. — E szerint a tengeri fürdésre alkalmas idény nem a nyár, hanem az ősz. *M.*

Hó- és homok-fuvatagok az éjszakamerikai vaspályákon. Ugymint a közép transcontinentalis vasuton, mely már évek óta teljes forgalomban van, a vonalt sok helyen, különösen a Sierra Neváda hegység szorosaiban, fából épített gallériak által, (melyek összes hosszúsága 30 angol mérföldnél több) hóomlások és görgetegek ellen védeni kellett: a jelenleg épűlő félben levő Déli Pacific vonalon — nevezetesen a nagy Colorádói sivatag több helyén védgátakról szükséges gondoskodni, az ott gyakran előfordúló homok-zivatarok ellen. Ily óvakozó szerek hiányában a sínek nem ritkán homoktorlaszok által elboríttatnának, mi a rendes közlekedést felette megnehezítené. *M.*

Franczia utak koptatása. A franczia országutak rendbentartása — egy hivatalos lap szerint — 37,000 kilométernyi összes

hosszúságokon, évenkint 31 millió frankba kerül; a 41,000 klmtr hosszú megyei utak 20 millióba és a 260,000 klmtrnyi községi utak 75 millióba, belé nem számítva a hidakat és nagyobb javításokat. A kő törése és szétterjesztése ott majdnem művészetté vált. Az anyagok költsége a különböző megyékben tetemesen különbözik, természetesen a felhasználandó kőhöz való nehezebb vagy könnyebb hozzáférhetés szerint. Átlagban egész Franciaországra 6 frank 70 centime számítható köbméterként; de a hegyes vidékekben, mint pl. az Alps, l'Ardèche, l'Isère-ben, ezen ár 4 és 3 frankig is leszáll, mi alatt ellenben a lapályosabb vidékű Seine-et Oise, La Marne, L'Aube-ban egész 11, sőt néha 14 frankra is felrúg. Az utak koptatása arányban áll a szekerek és kocsik számával, melyek rajtok járnak. Az Ardécheben pl. kétszer annyi a koptatás, mint a L'Aveyronban és a L'Herault-ban plane négyszer, mindamellett, hogy a kőanyag minősége egyforma. Statisztikai észleletek azt bizonyítják, kogy 100 vontató ló után minden kilométeren évenkint 23 köbméter koptatik el, minek folytán a franczia országutakon évenkint 1.326,000 köbméter kő porrá és sárrá mállatnék szét, kocsikerekek és lópatkók által. Ha ezen anyagot egy halomba tennék, ez 100 méter magas és 130 m. átmérőjű hengeralakú rakást képezne. *M.*

Haladás a gőzhajózásban. Egy angol posta-gőzös nem régen Adelaideból (Dél-Ausztrália) érkezett Plymouthba 35 nap és 3 óra alatt. Ezen időbe még beszámítandó az is, melyet útközben nehány állomáson töltött; nevezetesen a Szuezi csatornában vesztegetett két napot. Az Indiai óczeánt, Adelaidetől a Vörös tengerig, 18 nap alatt hasítá át, miközben naponkint 322 tengeri mértföldet (knots) végzett; az egész 5800 mértföldnyi útra átlagosan 13½ mértföld esik óránként. Cotopaxi a hajó neve s korántsem új, mert 9 év előtt épült. *M.*

A nagy sodronykötél híd, mely most Newyork és Brooklyn városok közt az East-River nevű tengerszoroson át épűlő félben van, 3456′ hosszú lesz. A nagy sodronykötél mindegyikének hosszúsága = 3578′. A híd 135 lábnyi magasságban álland a víz színe felett, dagály idején. Két nagy torony van a vizbe építve, melyek mindegyike 930 lábnyi távolságban áll a két parttól. A tornyok közti hézag 1595′. A híd közepén a gyalog átkelők ősvénye 15′ 7″ széles; ennek egyik oldalán a vasút széllesége 12′ 10″: a másik oldalon a kocsi-úti 18′ 9″. A híd építésére forditott aczél összes súlya 10.000 tonna, vagyis 200.000 mázsa. *M.*

A Szenegal és Niger közötti vízválasztó. Gallieni kapitány expetitiójának két tagja (L. Pietrie és Vallières) a Bambana országban fekvő Bamaku város közelében levő, Szenegal és Niger közötti, körülbelül 200 méter magas vizválasztó alig állapíthatá meg, a menynyiben a lejtőkön lesiető források — különösen nagy esőzések alkalmával hol a Szenegal, hol a Nigerbe küldik vizöket. E sajátos jelenségből magyarázható le a korábbbi nézet, mely szerint eddig igen sokan azt hitték, hogy e két folyó egymással állandó bifurcatio által van összekötve. — Ugyancsak e küldöttség tagjai

arról is értesítenek, hogy az aranygazdagságáról eddig is híres Buré országocska 10 községből áll, melynek 6000 embere közül 1000 állandóan aranymosással foglalkozik, mely munka évi 222 - 250,000 franknyi tiszta nyereséggel jár. *S.*

Ismeretlen nép. Az angol „Athenäum" szerint az Andamani szigeteken. (Hátsó India) egy Dsaravasz nevű, őserdőkben élő, eddig ismeretlen népre bukkantak, melynek nyelve, védő szerei és házi eszközei a többi Andamani népétől egészen eltérők Jellemére gyávának, sőt félénknek mondják. *s.*

Csatorna Velencze és Magadino között. A sz. gotthardi vasút megnyitása egy csatorna tervvel áll összeköttetésben, mely Velencze kikötőjének élénkitésére és emelésére szolgálna. Tervbe vették, hogy Velenczét a Lago Maggioréval csatornával összekötik, mely czélra a Po folyót és a Cavour-csatornát használnák fel. Azt hiszik, hogy ennek a tervnek valósítása nem fog sok pénzbe kerülni. *E.*

Ázsiai utak. Kiszámították, hogy egy orosz hadsereg Odesszából 5 héttel előbb érkezhetik Heratba, mint bármely angol csapat Portsmouth-ból; sőt kiderült az is, hogy a Fekete- és Kaspi-tenger közt létesítendő összekötő vasút elkészültével még Kandahart is előbb érhetik el az oroszok, mint az angolok; ennélfogva a Szibruettahi vasútvonal elkészítését Anglia lehetőleg sietteti.

Magas-Ázsia égö szénrétegei. Nem egy geolog tudós és Magas-Ázsiában megfordult orosz utazó koczkáztatta már azt a túlmerész állítást, miszerint Magas-Ázsia bensejében, főleg Kuldsa környékén tényleg működő vulkán van. E kétes állítás beigazolását vagy megczáfolását tűzte ki tudományos vizsgálódásainak czéljául Kolpakovszki tábornok, Semirecsenszk kormányzója. E czélból 1878—1881-ig minden évben excursiókat tett a kérdéses vulkán felfedezése végett s mint a szt.-pétervári „Mail" írja — utóbbi útja a kivánt eredményhez vezette, bár nem talált valódi vulkánra, hanem felfedezte, sőt átvizsgálta a Tien-San „égő tüzét." Kuldsa városától é.-k.-re 12 miles-nyi távolban az Ailak hegyek egyike — a Baisan az, melynek ősidők óta égő tüzében nem ugyan vulkánra, hanem folyton égő szénrétegre bukkant. Az említett hegy lejtőin üregek, barlangok vannak, melyeken füst és kénes gáz ömlik ki. - Bebizonyult e szerint a híres orosz Szeverczof azon állítása, miszerint a sinai szerzők földrajzi müveiben említett s állítólag a Kuldsa környékén előforduló „tűzhegyek" nem vulkánok, hanem égő szénrétegek, ép ilyen új megerősítést nyert ebben a geologok azon tétele is, miszerint tényleg működő valódi vulkánok csak nagyobb vízmedenczék közelében jöhetnek elő. *S.*

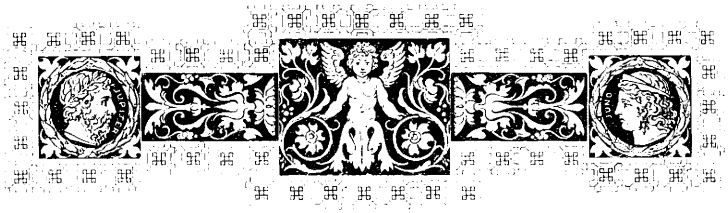

Jelentés a földrajz körében 1881-ben tett munkálatokról.

(Felolvastatott a január 26-án tartott közgyűlésen.)

Tíz éve, hogy társaságunk fennáll; mit müvelt a tiz év alatt, mennyiben gyarapodott, mennyiben oldotta meg feladatát, arról a főtitkár jelentése szól. Én csak általában jegyzem meg, hogy anyagi és szellemi erőnk még most is csekély.

A múlt év legnevezetesebb eseménye a Velenczében tartott harmadik nemzetközi földrajzi kongresszus volt, melyen a földrajzi tudomány művelői és kedvelői igen nagy számmal jelentek meg; az igen gazdag kiállítás világos képet nyujtott az egyes országok és nemzetek előhaladási törekvéseiről. Hazánk is képviselve volt a kongresszuson és a kiállításon, s mondhatjuk, hogy szép sikert arattunk, a mennyiben aránylag sok elismerésben és jutalomban részesültünk. Ámde ez a körülmény ne szolgáljon arra, hogy elbizakodjunk, hogy azt képzeljük, mintha a földrajz terén már nagyot haladtunk volna s e tekintetben már karöltve járnánk a nyugati müvelt nemzetekkel. Ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy nálunk voltaképen még nagyon kevés történt, hogy még mindig a kezdet nehézségeivel küzködünk. A magyar közönség még nagyon kevés érdeklődéssel viseltetik a földrajzi ismeretek iránt, felette csekély azon tudomány kedvelőinek száma, s ugyancsak csekély azok száma, kik vele komolyan foglalkoznak, azt művelik, gyarapítják és terjesztik. Más nemzetek irodalmai felette gazdagok mindenféle földrajzi dolgozatokban, rendszeres tudományos és népszerű munkákban, útazási leírásokban; a könyv- és földképkiadók egymással versenyezve arra törekszenek, hogy az iskolák szükségleteit és a nagy közönség igényeit teljesen kielégítsék s a műveket minél szabatosabb és szebb alakban kiadják; számos szakember fáradhatatlan szorgalommal működik úgy a belföldön, mint

a távoleső vidékeken s új meg új adalékokkal gyarapítja a földrajzi ismereteket. Az egyesek törekvéseit testületek, intézetek és kormányok készségesen és bőkezüen gyámolítják. Oly országok, melyek a múlt időkben a földrajzi tudomány egyes ágait némileg elhanyagolták, most kettőztetett munkássággal törekszenek, az előbbrehaladott nemzeteket utolérni. Ezt különösen Olaszországban és Francziaországban látjuk. Az utóbbi országban a múlt évtized alatt óriási előhaladás történt. Az állami hatóságok: a „Depôt de la Guerre" vagyis táborkar, a tengerészeti miniszterium, a közmunkák, a belügy s a közoktatás miniszteriumai a földrajz és statisztika terén valóban bámulatos munkásságot fejtenek ki. A legtöbb hivatalos földképet a táborkar adja ki, s e földképek kelendősége évről évre növekedik. 1865-ben a franczia táborkar földképeiből összesen még csak 15,389 lap kelt el, 1873-ban az elkelt lapok száma 92,100-ra, 1879-ben már 262,740-re, sőt 1880-ban január 1-jétől szeptember 30-áig 576,120-ra rugott s ebből a Francziaországot ábrázoló czinkographiai földképre 228,880 lap esett. A tengerészeti miniszterium, a Dépôt de la Marine, mind Francziaország tengerpartjainak és tengereinek, mind az idegen partoknak és tengereknek fölvételét folytatja nagy buzgalommal. — A közoktatási miniszterium évenkint számos tudományos expeditiót küld ki; 1880-ban tizennyolcz ily expediió működött azon miniszterium megbízásából. René Bréon Iszlandban geologiai kutatásokat tett; Újfalvy Közép-Ázsiában működött; Cahon és Clayton a Földközi tenger és Eufrates közötti tartományokat kutatták ki; Brau de Saint Pol-Lias és La Croix Malakka félsziget és Szumatra megvizsgálásában fáradoztak; Marche Alfréd a Filippini szigeteken gyüjtögetett természetrajzi tárgyakat; Dr. Montano és Dr. Rey Borneo és Szulu szigeteken folytatták vizsgálódásaikat; Dr. Ruck Szumatrát, Gaulthier hadnagy Kosinsina határvidékeit látogatták meg; Desiré Charnay Mexikóban és Yukatanban folytatta kutatásait; Boussenard Guyanában működött; Dr. Wiener a Napo folyót vizsgálta meg; Crevaux az Amazonna más nagy mellékvizeit vette föl; Lombard az Abesszíniával határos Soába, Revoil Szomali országba ment; Brazza és Ballay a Kongo vízkörnyékén folytatták kutatásaikat; Pelagaud és Luntz Madagaszkárban foglalkoztak geologiai és természetrajzi kutatásokkal.

Hogy Francziaországban a tudósok munkálatait a közönség is méltányolja, bizonyítják Hachette, Delagrave, Dreyfous és más firmák mindenféle, részint igen fényes kiadványai. Az isko-

lákban is nagy gonddal ápolják a földrajzi tanítást, mint azt a sokféle tanszerek és tankönyvek bizonyítják.

Franciaország nagy és gazdag ország, a müvészet és jó ízlés hazája. De Svájczország kis ország s nem is oly nagyon gazdag. Belgium és Hollandia is kis országok, a dán, svéd és norvég nemzetek szintén kis nemzetek. Mégis mindezen országok és nemzetek nálunknál sokkal előbbre vannak a földrajzi tudomány tekintetében. Nálunk még nincs oly intézet, melyben a geodéziai fölvételekkel, a földképek szerkesztésével gyakorlatilag lehetne megismerkedni; az állami nyomda illető osztályán kivül nincsen még topographiai és kartographiai intézetünk, sőt a legegyszerűbb tanszerek és iskolai földképek is jobbára a külföldön készülnek. Nincsenek nép- és földrajzi gyüjteményeink, még csak földkép-gyüjteményünk sincs, saját közös táborkarunk földképeit sem találjuk seholsem összegyüjtve oly intézetben, hol azokat tanár és tanuló használhatná. Még a tudományos egyetemen sincs földrajzi gyüjtemény vagy csak külön dolgozó terem, hol a tanítványok gyakorlatokat végezhetnének, pedig ott készülnek a leendő tanárok. Bizony nagyon kevés gondunk volt arra, hogy a szükséges segéd eszközök megszereztessenek, pedig ezek nélkül a tanítás és tanúlás vajmi kevés sikerrel jár.

Sokan úgy vélekednek, hogy az iskolai tantervekben rejlik a tanítás és tanulás egész sikere, s azért folyvást csak a tantervek változtatásán fáradoznak. A földrajzi tanításra nézve is mindíg csak a tantervvel bibelődnek és azzal, hogy a földrajzi tanítást miféle más tudományágakkal kellene csoportosítani. Azt vélték, már minden bajon segítve lesz az által, ha a földrajzt a természetrajzzal kapcsolják össze, mintha azelőtt a földrajz tanításának csekély sikerének egyedül az lett volna az oka, hogy a történelemmel volt összekapcsolva! Ha tőlem kérdeznék, hogy ki tanítsa a közép és felsőbb iskolákban a földrajzt, azt felelném: tanítsa az, a ki a tudományt szereti s kinek legszélesebb szellemi látköre van, de semmi esetre ne tanítsa az, ki a földrajzért lelkesülni nem tud, kinek nincs hajlama és fogékonysága iránta, ki egyoldalú, legyen az bár természettudós. A földrajz bizonyos tekintetben egyetemes tudomány, mind a természeti mind a történelmi tudományágakra támaszkodik, az képezi köztük a kapcsolatot, kölcsön vesz mindegyiktől s bőven visszafizeti a kölcsönt mindegyiknek.

Sajnos, hogy nálunk a kormány arról sem gondoskodik, hogy a különböző közigazgatási ágak érdekében történt felvételek és gyüjtött adatok rendesen közzététessenek és tudományosan feldol-

goztassanak. Minden folyószabályozás, minden vasútépítés oly felvételeket szükségel, melyek a tudománynak is szolgáltatnak becses adalékokat. Folyóink a múlt évek bő esőzései miatt országszerte nagy károkat tettek; a közmunkák miniszteriuma kénytelen volt sokféle vizsgálatokat és sokféle új védelmi munkálatokat végrehajtatni; kebelében kétségkivül sok adat gyült össze, melyek a hydrographiai viszonyok felvilágosítására szolgálhatnának. Fájdalom, tudtommal eddigelé sem önállóan, sem az országos statisztikai hivatal útján az új felvételek, mérések, szabályozások stb. adatait nem tette közzé.

Nagyon, de nagyon sokat kell még tennünk, hogy a földrajzi tudomány tekintetében az előbbrehaladt nemzeteket utolérhessük. Vajha az, ki a következő évtized végén a magyar földrajzi társaság közgyűlésén az évi jelentést tenni fogja, azt mondhatná: ime mind az iskolában, mind az életben, mind a magánosok, mind a kormányhatóságok munkásságára nézve a földrajzi tudomány terén utolértük a szerencsésebb nemzeteket!

Ezek után röviden meg fogom említeni azon eseményeket, utazásokat és kutatásokat, melyek a múlt évben a földrajzi tudomány gyarapításához hozzájárúltak. Sok adatot és részletet Földrajzi Közleményeink egyes füzetei már hoztak; én jobbára csak összefűzöm azokat.

Az általános figyelem még mindig leginkább Afrikára van fordítva, aránylag legtöbben azon földrész még ismeretlen vagy csak hiányosan ismert tartományainak és népeinek kikutatásában fáradoznak. E fáradozások a múlt évben korántsem jártak valami nagy sikerrel. Legnevezetesebb tény, melyet fölemlíthetünk, az olasz expeditio utazása, melyet Borghese herczeg indított meg. Az expeditio tagjai a herczegen kivül dr. Matteucci és Massari hadnagy voltak; 1880. febr. 14-kén Szuezben hajóra szálván Szuakinba, innen pedig Khartumba, Kordofanba és Dar-Furba mentek. Ez utóbbi ország nyugati határát 1880. május 26-kán érték el, onnan Vádajba akartak menni, de nagyon sokáig kellett várakozniok, míg arra a szultántól az engedelmet megnyerték. Borghese herczeg megúnván a várakozást, visszatért Olaszországba, Matteucci és Massari pedig végre bementek Vádajba s az ottani szultánnál barátságos fogadtatásban részesültek, sőt engedelmet is kaptak útjok folytatására Bornuba. Ezen országból Tripoliszon át szándékoztak vala haza utazni, de hiában várták ott az olasz konzulok, már-már attól kellett tartani, hogy a Zahara sivatagban a most nagyon fanatizált mohammedán lakosok között valami baj érte őket. Végre

a Madeirából érkezett telegramm eloszlatá az aggodalmat: a két bátorlelkű olasz útazónak sikerült Bornuból a kontinensen át a nyugati partot elérnie. Ők voltak az elsők, kik Afrikán keresztül a Veres tengertől a Guineai öbölig utaztak; előttük általában csak kilencz európai ember volt oly szerencsés, hogy a földségen keresztül az egyik tengertől a másikig nyomúlhatott elő. E kilencz ember a következő; Caillé, Lenz, Rohlfs, Speke és Grant, Cameron, Stanley, Livingstone és Serpa Pinto. — Fájdalom, Matteucci nem részesülhete t a megtiszteltetésben, melyet földiei s különösen a velenczei földrajzi kongresszus tagjai számára előkészítettek, a halál útközben Londonban meglepte őt; csak hűlt tetemeit szállíthatták szülőföldjére. Utitársa Massari tett jelentést a földrajzi kongresszusnak.

A német dr. Lenz szerencsésebb volt, mint Matteucci; Spanyol- és Francziaországon keresztül utazott hazájába s Madridban, Marseille-ben, Montpellier-ben, Lyonban és Párisban vendégszerető kitüntetésekben részesült. A német Afrikai társaság küldte vala ki, azért Németországon első előadását 1881. april 12-kén Berlinben tartotta.

Utazása egészben véve nagyon szerencsés volt s majdnem épen egy évig tartott. Marseille-ből elindúlván, 1879. nov. 9-kén Oran városnál kötött ki, innen a hajón Nemours és Melilla érintésével Tangerbe utazék, itt november 19-kén szálla ki partra. Tetuanba és Ceuta felé tett kirándulásából Tangerbe visszatérvén, decz. 22-kén kerekedék fel s délnek tartva Fesz, Mekinesz és Rabat városokon át Marokkó fővárosba utazék, hol 1880. febr. 14-kétől márczius 6-káig mulatott. Kiséretében Szidi Hadzs Ali, a híres Abdel Kader egyik rokona volt, s hogy utazása oly jól sikerült, nagyrészt neki köszönheti Dr. Lenz. Marokkótól kezdve török orvos álruháját s Hakim Omár ben Ali nevét vette föl. Az Atlasz hegység nyugati-részében, a Bibaun hágón, átkelvén a Vádi-Szuszban fekvő Tarudantba érkezék, melynek lakosai igen fanatikus s a keresztyéneket módfelett gyülölő mohammedánok. Szidi-Hesamban nehány napig megpihenvén, az Anti-Atlasz hegységen kelt át s így a forrásokban és datolyapálmákban gazdag Tiszgi helységet érte el. Azután a Vádi-Draához jutott, ott hol a délnyugatról jövő Vádi-Temenet egyesűl vele. E völgytől délre a sivatag terűl el, elsőben kavicsos fönsík (hammada), azután mélyebben fekvő homoksivatag (el erg). Dr. Lenz délkeleti irányban folytatván útját, Tendufba jutott, mely virágzásnak indúlt kereskedő város, vagy 400 m. magas fönsíkon fekszik; megszerezvén a szükséges tevéket, délkeleti irányban foly-

tatá útját s nemsokára a homok sivatagot éré el, melynek magassága 250 és 300 m. között változik. Némi növényi és állati élet ott is mutatkozott, itt-ott a tevék számára takarmányt is találtak, helyenkint antilopok és gazellák jelentkeztek; sőt május 18-kán eső is esett. A légmérseklet 34 és 38° C. között változott s Taodenni vidékéig az éjszaknyugati hűvös szél uralkodott; éjszakkeleti szelet pedig sohasem tapasztaltak, tehát az a hypothesis, hogy a Zahara sivatag az éjszakkeleti száraz passzát szél következménye, legalább annak nyugati részére nézve nem áll. Dr. Lenz arról is meggyőződött, hogy a Zahara újabb geologiai időszakban nem volt tenger fencke, s hogy homokja egyedűl a homokhegyek elmállásából ered.

A Vádi-Tellinél a sivatag bemélyedést mutat, t. i. ott Taodenni környékén tenger feletti magassága csak 148 m. Itt nagy konyhasó telepek vannak, de Dr. Lenz ezeket meg nem vizsgálhatta, hanem Taodennit keletről megkerűlte, mert lakosainak űldözésétől kellett tartania. A Vádi-Telliben ősrégi városnak maradványait találta; kerítő falai kősóból és agyagból épültek, a kőszerszámok pedig dioritból készültek.

Taodennitől délre homok és kavics sivatagok váltakoztak, Arauan környékén nagy homokbuczkák mutatkoztak. Ott a forró déli szél uralkodott. Arauan kereskedelmi központ Timbuktu és Marokko között; Laing angol őrnagyot ott ölték meg 1828-ban. Odább délre már erdő mutatkozik, mely mimozákból áll s Timbuktu vidékéig terjed. E városban, hol Dr. Barth folyvást veszélyben forgott vala, dr. Lenz nyájas fogadtatásban részesült, julius 1-jétől 17-kéig mulatott benne. A város népességét 20,000 lélekre becsüli, a pulók és targhik (tuareg) ellenségeskedése még most is tart, úgy mint Barth idejében.

Timbuktuból Lenz nyugat felé utazék, Bazikunnuban a tevéket ökrökért cserélte ki, azután Bambarra országban Szokolo vagyis Kala városba ért, mely már Szegu szultánját, Ahmadút uralja; onnan Gumbu kettős városba jutott, melynek 30,000 lakosa jobbára arab származású; Nioro helységben mindenből kifosztván, Kuniakarin át végre november 2-kán a Szenegal partját érte el Medina franczia váracsnál. Timbuktu és a Szenegal folyó között egyremásra 310 m. magas fensík terűl, melynek éghajlata sokkal egészségtelenebb mint a Zaharáé; Lenz maga egészséges maradt, de arab útitársai megbetegedtek, sőt egyik szolgája meg is halt.

A német Afrikai társaságtól gyámolitott Flegel a Niger víz környékén tett szerencsés utazásokat. Elsőben Eggan vagy Ega város felől délnyugati irányban tett egy kirándulást az Akoko he-

gyekbe, azután a Niger folyón fölfelé Gombáig utazott, hol vele a Szokoto felől jövő Gulbi-n-Gindi egyesül. E folyót először ő vizsgálta meg, azon felfelé egészen Szokotóig ment, ott megfordulván visszament a Nigertől keletre eső vidéken keresztül Rabbáig.

Épen akkor, mikor Lenz Párisban sokféle megtiszteltetésben részesült, az a gyászhír érkezék oda, hogy a franczia kormánytól kiküldött expeditio Flatters ezredes vezetése alatt szomorú véget ért. Flatters a tervezett zaharai vasútra vonatkozó előtanulmányokkal volt megbízva; 1880. deczemberben Hasszi-Inifelben volt, mely El-Goleától délkeletre a Vádi Mijában fekszik; onnan a Tedmaili fensík délkeleti részén át Hasszi-Missziggenbe s 1881. elején az Adsemori lapályon át az Irauen hegyek közé jutott. E hegyeken átkelvén, az Igharghart érte el s tovább haladván, az Amadghori szebkha mellett az eddig még ki nem kutatott Hogar hegységbe nyomult be. A targhi (tuareg) főnök színleg barátságosan fogadta. Az említett hegységen átkelvén, az expeditió a Rhatból Airba vivő úton levő Aziu kutat éré el; ezt elhagyván, már Air éjszaki határához közeledék, midőn febr. 16-án álnok módon megtámadtaték s részint ott helyben, részint menekülés közben lekonczoltaték.

Hogy egy más franczia expeditió is szerencsétlenül járt, azt már mult évi jelentésemben megemlítettem. Ennek az expeditiónak feje Galliéni kapitány volt, útitársai Piétri hajóstüzérségi kapitány, Vallière hajós gyalogsági hadnagy, Dr. Bayol és Dr. Tautain tengerészeti orvosok, 20 benszülött lövész és 7 spahi. Az expeditió czélja a Bafulabe és felső Niger között elterülő tartományok kikutatása volt. A Szenegal mellől Medinából 1880. márcz. 22-én indúlt el s hetednapra Bafulabébe érkezék. Innen tovább haladva a Ba-khoi völgyét követé, ápril 10-én Fangallát éré el. Az ottani vidék egészen elpusztult a folytonos háború miatt, melyet a pulók és négerek vegyületéből származó tukulörök (twocolors, mely angol szó kétszinű, keverék-népet jelent) a bambarrák és kalinkék ellen viseltek. A népség ellenséges indulatot mutatott; de a főnökök mindenütt reállottak a kereskedelmi szerződésre s megfogadták, hogy a franczia kormány felsőségét elismerik. Goniokori mellett a Ba-khoi medrét sziklatömegek rekesztik el; e helyet elhagyván, az expeditió Makadiambuguba érkezék, mely már Kita tartományban fekszik. Ezt különböző népségek lakják; főnöke szintén a francziák oltalma alá veté magát s megengedé, hogy tartományában a francziák váracsot építsenek, mely Bakeltől vagy 500, a felső Nigertől pedig vagy 200 kilométernyi távolságban van.

Piétri a Ba-khoiba ömlő Ba-ulé (veres folyó) folyását vizsgálta meg; de Kitában ismét útitársaihoz csatlakozék. Ápril 30-án az expeditió két csapatra oszlott: a főcsapat Galliéni vezetése mellett a Ba-ulénél fekvő Kundu helységen át Beleduguba utazék, míg Vallière néhányad magával Murgula és Narena helységeken át igyekvék a Nigert elérni. A benszülött népség mind ellenségesebb indúlatot mutatott, a főnökök csak nehezen fogadták el az eléjök terjesztett szerződést. Különös, hogy a tíz főnök közül, kikkel útjában Galliéni találkozott, kilencz elvénhedett és világtalan ember volt, a nép szántszándékkal választ ily gyámoltalan embereket főnökül. Csak Ginina főnöke nem volt világtalan; ez csak nagy nehezen engedte meg, hogy Galliéni és emberei 500 méternyi távolságban a fő helyétől tábort üssenek. Éjjel a helységben nagy mozgalom volt, fegyveres csapatok gyültek össze. Az expeditió május 10-én odahagyván Gininát, folytatá útját magával vivén kezesül a főnök öt fiát és rokonát, hogy azonnal megöljék, mihelyt ellenséges támadást tapasztalnak. Dio helységig baj nélkül jutának, de a főnök nem akarta őket a faluba bebocsátani, mert az tele volt fegyveresekkel. Másnap ismét folytaták az utat, de a kalauz csakhamar habozni kezdett, sürű bozóton keresztül vezeté az expeditiót, egyszerre minden oldalról puskaropogás hallatszék; vagy ezer bambarra támadá meg a francziákat. Fegyveres kisérőik, a benszülött lövészek és spahik vitézül harczoltak, vagy 100 bambarrát lőttek le, de közülük is heten elestek, többen pedig megsebesültek. Az expeditió a podgyász legnagyobb részét otthagyván, csak nagy bajjal érte el Bammakót, hol egy napot pihent. Azután Nafadiébe mentek. Innen Dr. Bayol visszament Saint-Louis-ba, a többiek Szegu szultánjának, Ahmadunak tartományába s a Nigerhez jutottak. A szultán nagy bizalmatlansággal fogadá az expeditiót s meg nem engedte, hogy fővárosát meglátogassa; Galliéni tehát Tadiana és Niagé helységeken át Nangóba ment, hol 10 hónapot kényszerült tölteni. Ahmadu csak azután ereszté el. A franczia expeditió végre 1881. ápril 22-kén elérte a Szenegal folyót és Bakelt.

Desbordes ezredes utóbb nagyobb haderővel indúlt el Kita tartományba, hol csakugyan egy váracsot épített, melyet franczia őrséggel rakott meg. Dr. Bayol a franczia kormány megbizásából 1881. ápril 5-dikén Bordeaux-ban ismét hajóra szállt s a Szenegal felé tartott; Bambut, Mandingót, Bureh-t és Futa-Djalont akarja részletesen kikutatni; két fiatal franczia tudós kiséri.

Savorgnan de Brazza, ki 1880-ban az Ogové felől a Kongóhoz utazott, azon évnek végén Ste Marie de Gabonból újra

elindúlt egy gőzösön; megínt az Ogové folyón fölfelé szándékozott előnyomulni.

Jamais franczia ezredes Tuniszban Dzserba szigeten egy római gyarmatvárosnak találta meg maradványait; az angolok már vagy 30 éve hogy fölfedezték s akkor már a legszebb tárgyakat elvitték onnan. Nevezetes, hogy azon város lassú sülyedés következtében sokáig víz alatt volt s azután ismét lassan kiemelkedett, úgy hogy most 20 méterrel magasabban fekszik, mint a víz tükre.

Tunisznak megszállása a francziák által a földrajzra nézve mindenesetre nagy eredményekkel fog járni. Már eddig is sok jelentést közlöttek a franczia lapok.

Stanley meg mindig az alsó Kongónál tartózkodik; legújabban a Kongó jobb oldalán az Izangila zuhatagnál szervezett egy állomást. A „Livingstone Inland Mission"-nek az alsó Kongónál most már 7 állomása van, melyeken mindössze 18 missionarius és 3 nő van. Savorgnan de Brazza is szervezett ott egy franczia állomást, még pedig Ntamo-Nkunu nevű helyen.

A német Buchner félévet Muzumbában, a Matiamvónál tartózkodott; onnan éjszakra akart előnyomulni a Kazaj folyóhoz, de teherhordozói cserben hagyták s arra kényszeriték, hogy Malangéba visszamenjen. Az a baj is érte, hogy gyüjteményeinek nagy része odaveszett, a hajó, t. i., melyen azokat Loandából haza küldte, Anglia partjánál elsülyedt.

A mult év elején Dr. Pogge és Wisemann hadnagy utaztak Loandába s a Matiamvo országába.

Gessi pasa és Emin bey (dr. Schnitzler) az egyiptomi Szudanban s az egyenlítő melléki tartományokban folytatják kutatásaikat és igyekezeteiket arra nézve, hogy az ottani tartományokban a rabszolgakereskedést eltöröljék s a termelési viszonyokat előmozdítsák. Ott, a hol azelőtt Baker és Gordon működtek, az egyiptomi kormány nevében, most ők működnek épen oly kevés sikerrel; a rabszolga hajhászat folyvást tart, s az egyiptomi kormány mohammedán tisztviselői nemcsak tűrik, hanem titkon és nyíltan is előmozdítják. Ez mind Gordon leveleiből, mind Gessi és Emin tudósításaiból kitetszik. Gordon leveleit egyik barátja gyűjté össze és adá ki a múlt évben.*

A német császár, Vilmos levelet és ajándékokat küldött Abesszinia fejedelmének, János negusznak; Rohlfs és Stecker vit-

* Colonel Gordon in Central Africa, 1874—1879, from original letters and documents By. Dr. G. B Hill. London, 1881.

ték meg neki. Rohlfs Masszauában kikötvén, nyugatra Ailetnek tartott, hol ásványos források és fürdők vannak, onnan Abesszinia legéjszakibb tartományának, Hamazen-nek fönsíkjára jutott, melynek fővárosát Tszaszegát 1881 elején érte el. Innen Szokotán át Debra-Taborba utazék, hol János király táborozott; Rohlfs csak öt napot töltött ott, azután a Tana tó keleti oldalán elhaladván, Gondaron át Dovarik, Takaczé, Axum és Adua érintésével visszatért Masszauába, hol ápril 7-én érkezék meg. János király akkor Enarea ellen indűlt Neki, Rohlfs tudósítása szerint, sikerült a 30 évig tartott belháborúnak véget vetni s Abesszinia tartományait uralkodása alatt egyesíteni. Ő sem a protestáns, sem a katholikus missionariusokat be nem ereszti birodalmába, mert alattvalói keresztyének, s neki úgyis elég papja van. — Masszaua néhány év óta tetemesen emelkedett, most már számos ház van ott, mely európai módra épült. Szuez ellenben hanyatlásnak indúlt s márcsak 5000 lakosa van.

Stecker Abesszíniában maradt, már érdekes tudósításokat küldött onnan. Megvizsgálta a Tana tavát, úgy találta, hogy fekvése, az Abai kiömlése s az éjszaki oldalán emelkedő Gorgora hegység rosszúl van ábrázolva a földképeken. A tó magassága 1942 m., területe 2980 □ km. Több sziget van benne, legnagyobbak a Dek és Dega szigetek; a tó keleti partja mentében egész sor apró sziget van. Úgy látszik, vulkáni eredetűek, mint maga a tó is. Legnagyobb mélysége Dega és Zegi között 72 m., Korata és Zegi között 67 m., más helyeken mélysége 10 és 47 m. között változik. A negusz megengedte neki, hogy Zabult meglátogassa; ezen tartomány Abesszíniától keletre esik, csak nem régen szállta meg a negusz. Most állítólag Kaffa is őt uralja s ezt is, úgy reméli Stecker, hogy meg fogja látogathatni. Azután a Juba torkolatához vagy pedig az ismeretlen Szamburu tavához s végre a Kenia és Kilimandsaro érintésével Zanzibarba szándékozik utazni.

Az olaszok legujabban a Veres tengernél, az Aszabi öbölnél egy darab földet szereztek meg s Rubattino ott egy faktoriát állított fel, melynek „Boja“ a neve. Általában az olaszok azon vannak, hogy Afrika különböző vidékein kereskedelmi összeköttetéseket létesítsenek E tekintetben különösen a „Società d'esplorazione commerziale“ szerzett magának érdemeket. E társaság négy éve, hogy Milanóban keletkezett; első vállalata az volt, hogy Dr. Matteucci, Tagliabue, Legnani és Dr. Bianchi urakat a gallák tartományainak kikutatására küldé ki; Tagliabue és Legnani azután Masszauában, Metemmában és Khartumban saját költségö-

kön kereskedelmi telepeket alapítának; a társaság pedig kisérletképen a Veres tenger partjánál, Abesszíniában és keleti Szudánban alapíta néhány állomást. Bianchi folytatá kutatásait a gallák földjén s három évi működés után visszatért Milanóba, Cecchi kapitány kiséretében, a kit az olasz földrajzi társaság küldött vala ki, s a kit a Kaffa tartománytól éjszakra eső Gherában a gallák 14 hónapon át fogságban tartottak, melyből végre a Soában tartózkodó gróf Antonelli szabadította ki. A társaság második expeditiója a felső Nilus völgyének nyugati részébe utazott; az expeditio egyik tagja, Fraccaroli Khartumban meghalt, miután Kordofant és Dar-Furt bejárta vala; második tagja, Casati kapitány, a mult évben a niam-niamok földjén tartózkodott s onnan a középső Kongóhoz akart előnyomúlni.

A mult télben a társaság egy új kisérleti állomást szervezett Bengáziban s két expeditiót Barka belsejének kikutatására küldött ki Camperio és Haimann vezetése alatt. A társaság a maga küldöttjeit a kereskedő osztályból választja meg, de kell, hogy a földrajzban és természettudományban is jártasak legyenek, sőt Schiaparelli tanár a tudományos műszerek használatában is oktatja őket. Minden állomáson meteorologiai observatoriumok is vannak, melyek a milanói observatoriumtól függnek.

Már két önálló kereskedelmi társaság is támadt, a „Società di commercio coll'Africa“ s a „Società Lattuada“; ez utóbbi kivált a Szudánban működik; olasz kereskedelmi házak már Szuakinban, Masszauában, Hodeidában, Khartumban, Metemmában és Zanzibarban vannak.

Néhány hét előtt egy új olasz expeditió ment Abesszíniába és Soába, feje Ricardi.

Afrika keleti részében a belga expeditiókat még folyvást uj meg új bajok érik. Azon a nagy területen, mely a keleti partvidék s a nagy tavak között fekszik, még mindig Mirambo dulakodik; sem az europaiaknak, sem a zanzibari szultánnak nincs elég erejök, hogy a zsarnokot legyőzhessék. A belgák sokféle viszontagságok után berendezték az állomást Karemában, mely Cambier meghatározása szerint a D. Sz. 6° 49′ 20″ s a K. H. 28° 4′ 33″ (Páristól) alatt fekszik. Ujabb időben Hartvig és Luider utaztak Karemába, 1881. jan. 6-án érkezének meg Zanzibarban. Utóbb megint egy új belga expeditió indult el keleti Afrikába; tagjai Hanssens kapitány, Van de Velde hadnagy s még egy más katonatiszt. „Páratlan szívóssággal, jegyzi meg Behm, s oly nagy költséggel, minőt még sohasem forditottak afrikai kutatásokra, folytat-

ják az eddigi kisérleteket, nem tekintve az eddigi sikertelenséget s az emberáldozatot. Sajnálni kell, hogy e nagy segédeszközök nem gyümölcsözőbb módon fordíttatnak Afrika fölleplezésére."

A német Afrikai társaság küldöttei Kakomában alapítottak egy állomást, ez Uganda országban fekszik, Schoeler kapitány volt azon expeditiónak feje, tagjai pedig Dr. Böhm, Dr. Kaiser és Reichard; Schoeler hazatért, a többi három pedig Kakomában maradt.

A francziáknak is vannak már azon a vidéken állomásaik. Az algiri érsektől küldött missionáriusok Mdaburuban, mely a D. Sz. 6° 30′ s a K. H. 32° 24′ alatt, tehát körülbelől feleúton Bagomojótól a Tanganyikáig fekszik, alapitának egy állomást 1881. február elején; más franczia állomás Urundi országban Rumongi nevű helyen van; végre Galliéni volt utitársa, Dr. Bloyet, kit a nemzetközi Afrikai társaság franczia bizottsága küldött ki, a tengerparthoz közelebb, Kondoában alapitott egy állomást. Vele van felesége is, s ez az első példa, hogy európai nő a forróövi Afrikában letelepedett.

Az Afrikáról a mult évben megjelent utazási munkák közül csak a következőket említem meg: „Sieben Jahre in Süd-Afrika", Dr. Holub Emiltől; „Sahara und Sudan", Dr. Nachtigaltól; „Kufra, Reise von Tripolis nach der Oase Kufra" Rohlfstól.

Ázsia nagy területén a mult évben számos európai tudós működött. Ujfalvy a franczia kormány megbizásából kutatásait középső Ázsiában folytatá s a legujabb tudósítások szerint brit Indiában tartózkodott; Regel, ki azelőtt Turfanba tett vala egy kirándulást, 1881-ben az Amu-Derja forrásvidékeit látogatta meg; más tudósok Arábiában, Persiában, Japánban, éjszaki Szibériában, stb. jártak. Általában mind az oroszok, mind az angolok ázsiai nagy birodalmaik egyes tartományaiban és a szomszédos országokban a kutatásokat és fölvételeket szakadatlanul folytatják. Az oroszok és sinaiak között létrejött határszerződés, mely 1881 augusztus 19-kén Sz.-Pétervárott aláiratott, némileg meglepé a világot. Elébbi jelentéseimben már megemlítettem, hogy a sinaiak az éjszaknyugati tartományok kormányzója, Tszo-Tszung-Tang erélyes vezérlete alatt a dungánokat 1876-ban leverték s 1877—78-ban Kasgart s Jakub bég egykori birodalmát ennek halála után visszafoglalták. Kuldsát vagyis Ili tartományt a dungánok lázadásakor az oroszok szállták meg 1871-ben, még pedig az akkor tehetetlen sinai kormány beleegyezésével. Most Kasgar visszafoglalása után hosszas tárgyalások folytak a két kormány között; végre is az

orosz kormány engedett s Ili tartomány legeslegnagyobb részét Kuldsa fővárossal együtt visszaadá a sinaiaknak.

Az Ázsiáról a mult évben megjelent munkák közül legnevezetesebbek: „Im fernen Osten“, mely műben Kreitner hadnagy gróf Széchenyi Béla expeditiójának eseményeit és élményeit beszéli el, (a munka magyar fordításban is megjelenik e czím alatt: Gróf Széchenyi Béla keleti utazása); „Bilder aus dem chinesischen Leben Klatschertől; „Imperial Gazetteer of India“ Huntertől, mely a legteljesebb geographiai statisztikai névtár az angolok indiai birodalmáról s kilencz nagy kötetet foglal magában; „Indien in Wort und Bild“ Schlagintweit Emiltől; „Unbeaten Tracks in Japan“ Miss Isabella Birdtől, német nyelven is megjelent: „Japan nach Reisen und Studien dargestellt von Prof. T. J. Reins.“ — Valamennyi ázsiai népek közül a japánok azok, kik a tudományokban és különösen a földrajzban is legnagyobb előmenetelt tettek; ezt a velenczei kiállításon is tanusították; országuk már a legjobban kikutatott és ismertetett országok közé tartozik. Más európai intézményeket is gyorsan honosítanak meg magoknál; azelőtt Japánban nem volt egyetlen egy közkórház sem, 1878-ban pedig már 159 kórház volt ott, ezekből 12 a központi kormány, 112 az egyes városok hatóságai és 35 magán adakozások költségén tartatott fenn. Ez valóban dicséretére válik a japáni népnek, mely pedig kétségtelenül a mongol fajtához tartozik.

A szomszédos Korea még mindig elzárkozik az európaiak elől s a mult évben is hiában igyekezett egy olasz expeditió a félszigeten kikötni. 1867 óta egyes koreabeli földmüvelők az Uszszuri folyó tartományában telepednek le, mely az orosz birodalomhoz tartozik, 1879-ben már 5895 koreabeli ember volt ott letelepedve, kik 11 faluban laktak; nagyon szorgalmas földmüvelők, de sokat szenvednek a tartományt felduló sinai rablóktól, az úgynevezett khunkhuzoktól, kikkel az ottani orosz hatóságok nem birnak s kiket az ott letelepedett sinai manszok is támogatnak.

A sinai birodalom nem zárkózhatik el többé az európaiak elől, de az európai intézményektől még mindig irtózik. Legújabban a sinai kormány mégis engedélyt adott az úgynevezett éjszaki telegraf-társaságnak, hogy a birodalomban telegrafvonalakat létesítsen. Az első vonal Sanghaiból fog kiindulni, onnan Szucsau és Sin-kiang városokon át s az Éjszaki csatorna mentében Peking vagy Tien-tszin felé fog menni. Tien-tszinben telegraf-iskola állíttatik fel.

Múlt évi szept. 27-kén Montegazza tanár Michela és

Fabricotti gróf társaságában Nápolyból elindult Kelet-Indiába, különösen Szikkim tartományt akarja bejárni. Michela Kelet-Indiában az épitészetet és diszítményeket fogja tanulmányozni, Fabricotti pedig zoologiai tárgyakat fog gyüjteni a florenczi muzeum számára.

A párisi földrajzi társaság deczember 16-ai ülésében Gachet érdekes előadást tartott Közép-Ázsiába tett útjáról. Ő 1880. október hóban indúlt el, hogy Szkobeleff táborát kövesse, midőn Akal-Tekké oázis ellen hadat indított. Bakuból a Káspi tavon át Krasznovodszkba s innen az odább keletre eső Michailovszki kikötőbe ment, hol a vasút kezdődik, melyet az oroszok Afghanisztan határáig akarnak kiépíteni. Mostanában még csak 28 kilom. készült el a futóhomokon keresztül, mely sok bajt ad az orosz mérnököknek. Az ottani sivatagban a légmérséklet roppant változásokat mutat, éjjel a hőmérő — 15°-ra leszáll, délben pedig + 19°-ra emelkedik Réaumur-féle hőmérő szerint. Néha igen erős szélvész kerekedik föl. Odább a Nagy-Balkán hegység van, mely 200 klméter hosszú és 30 klm. széles, legmagasabb csúcsa 2500 láb, ott fakad a Tas Arvath Kala forrás, környezve fákkal, melyek itt ritkák. A hegységen túl ismét sivatag van, melyen az Oxus régi medre nyúlik el, ezután a Kis-Balkán hegység következik. Odább a Kuriandagh éjszaki oldalán vitt az út, azután a turkmenek Kizil Arvath nevű oázisát érték el, mely igen termékeny s évenkint két aratást is ad.

Ausztráliáról kevés tudósítás jelent meg a múlt évben; leginkább csak Forrest Sándor jelentése említendő nyugati Ausztralián keresztül 1879-ben tett utazásáról és Pennefather jelentése a Karpentáriai öbölben tett kirándulásáról. Pennefather 1880-ban az említett öböl keleti partvidékét kutatta ki, hol számos kisebb-nagyobb folyó-vizet, terjedelmes erdőket és gyepmezőket, szép pálmaligeteket, sok halat, vad kacsát stb. talált. A bennszülött lakosok is számosabbak ott, mint Ausztrália más vidékein. Az egyik folyónak torkolata, melyet Pennefather Batavia Rivernek nevezett el, igen szép és alkalmas kikötőül szolgálhatna, ha a tartományt megszállnák.

Nagy kiváncsiságot gerjesztett egy ausztráliai telepitvényes (squatter), J. R. Scuthorpe azon jelentése, hogy ő Leichardt irományait megtalálta. Dr. Leichardt Lajos a negyvenes években több kutató utazást tett Ausztráliában, 1848-ban új expeditióval indúlt el azon szándékkal, hogy Ausztrálián keresztül keletről nyugatra átnyomuljon. Ez útjából sohasem tért vissza, s mindeddig azt

sem tudták hogy meddig sikerült előnyomúlnia és hol lelte halálát. Minden keresés meg kutatás eddigelé sikertelen volt. Most az említett Scuthorpe azt a jelentést tette Blachhallból, a felső Barku folyó felől, hogy ő a Mulligan folyónál tanyázó bennszülötteknél Leichhart naplóját egész 1848 iki útjáról, valamint utitársának, Classen-nek irományait is fölfedezte. Classen állítólag csak 1876 ban halt meg s azon évig a bennszülöttek között élt. Scuthorpe-nak Királyné földje (Queensland) legnyugatibb vidékein, a Herbert és Mueller Creeknél nagy birtokai vannak, gyakran találkozik bennszülöttekkel; de úgy tartják, hogy nem épen szentírás az, a mit állít. Mindeddig sem maga nem vitte Sidney-be az irományokat és egyéb maradványokat, sem mástól el nem küldte, s azért kohol-mánynak kezdék tartani az egész dolgot. Ő 6000 font sterlingnyi díjt kér Új-Déli-Wales kormányától. Ez végre elhatározá, hogy kifizeti a díjt, ha a Scuthorpetól beküldendő irományok csakugyan Leichardttól és Classentől valók s legalább nagy részben még olvashatók.

A Haváji szigeteken a múlt év elején nagyszerű vulkáni kitörést lehetett látni. A hatalmas, 4500 m. magas Mauna-Loa tört ki s rendkívül sok lávát okádott; a lávafolyam nem a legfelső kráterből, hanem 800 méterrel alacsonyabb nyilásból ömlött ki; 8 nap alatt 100—200 méter szélességet és több mint 30 klm. hosszúságot ért el, vastagsága pedig egyre-másra 6 m. volt. Eleintén 3 ágra volt osztva, melyek utóbb egymással egyesültek. Egy szemtanú ezt írja: Megfigyeltem a lávafolyamot, mikor eleje 3 klm. távolságra volt a várostól; egy kis tócsának tartott, mely a hegy oldalán zöldellő partok között terült el. A veres szinű olvasztott kőtömeg a 2 mtr. magas parton át lezuhant a víztükörbe, mely legott felfort. A mint a tómedencze az izzó tömeggel jobban-jobban megtelt, a víz gőzzé változott, két órát sem tartott bele s a víz helyét egészen a láva foglalta el. Kárt nem tett a lávaömlés, csak egy házat rombolt le, mely a hegy oldalán volt építve. Februárban a kitörés lassankint megszünt, de a lávafolyam folyása csak junius 13-án állt el, mikor az már az erdőt érte volt el, izzása pedig csak augusztusban szünt meg.

Tudva van, hogy a Haváji szigetek királya, Kalakaua, a múlt évben körutat tett a világ körül. Február elején kaliforniai San-Franciskóból elindulván, Japánba és Sinába hajózott, onnan Indiába, azután Egyiptomon át Európába ment, Olaszországból Londonba, Párisba, Berlinbe, Bécsbe utazott; Londonba visszatérvén Skótországba ment, azután megint Amerikába hajózott s 8 hónapi távollét után visszatért San-Franciskóba.

Amerikában mind az angolok mind az éjszak amerikaiak folytatják nagy területeiken a kutatásokat és fölvételeket. Kanadában s általában a Hudson-öböltől nyugatra és délnyugatra eső vidékeken kivált a „Canadan-Pacific Railway“ tervezése és építése tette szükségessé a részletes nyomozásokat, melyeknek eredményeit a mult években közzé tették. Most az európai kiköltözők egy része már Kanadában és brit Kolumbiában is letelepszik, s a kanadai Pacifik vasút némely állomásain már városok keletkeztek, így a Kis-Szaszkacsevan mellett.

De a kiköltözés fő áramlata még folyvást az éjszak-amerikai Egyesület területére ömlik, s a távoleső nyugati vidékek is, mint Colorado, Utah, Arizona stb. gyorsan népesülnek. Az 1880-diki népszámlálás szerint az Egyesület népessége már meghaladja az 50 milliót; államai közül legnépesebbek Új-York és Pensylvania, amott több mint 5, emitt több mint 4 millió ember lakik már. Indiana, Ohio, Wisconsin, Michigan és Minnesota nagy földmivelő államok azok, melyek népessége a mult években leginkább szaporodott; utánuk következnek a bánya-államok, mint Colorado és California. Most már 10 város van olyan, melynek népessége meghaladja a 200,000 lelket, Új-York népessége már több mint 1.200,000 lélekre rúg. Milwaukie (Wisconsin államban) népessége a mult tíz év alatt 80, Clevelandé (Chióban) 78, Chicagóé (Illinoisban) 60 százalékkal szaporodott. Philadelphia népessége már csaknem egy milliót tesz. A mult húsz év alatt a nagy városok népessége általában véve majdnem megkétszereződött.

Igaz, hogy azon bámulatos népszaporodásban fő tényező a bevándorlás. Csak az egyetlen 1880-iki évben vagy 400,000 ember költözött be. Fölvetették, hogy 1780 óta legalább 10 millió ember vándorolt be az Egyesület különböző államaiba, s majdnem fele Németországból származott.

Mexikóban 1879-ben igen gazdag arany és ezüst telepeket fedeztek föl, még pedig a Sierra-Mojadában. A mexikói kormány a bányavidékekből külön szövetséges területet alkotott, melyhez Chihuaha és Coahuila tartományok egyes részeit csatolta. Yucatan, Oaxaca, Chiapa és Tabasco mexikói tartományokban a franczia Charnay tett nevezetes kutatásokat, úti költségeit részint a franczia kormány, részint Lorillard gazdag éjszakamerikai kereskedő viselte.

Guatémala és San-Salvador közép-amerikai államokban 1880-ban nevezetes vulkáni kitöréseket tapasztaltak. Az előbbi államban a 4000 m. magas Fuego tűzhányó van, mely 1526 óta már vag

20-szor tört ki. Aljában épült Ó-Guatémala város, mely már háromszor pusztúlt el a földrengés következtében. Kevéssel legujabb kitörése előtt Pitet franczia konzul mászá meg a hegyet; 3900 m. magasságig jutott, tovább nem mehetett, függőleges sziklafal állta el útját s ezért kráterét meg nem közelíthette.

Déli Amerikában különösen a német Schenck Fridrik, s a franczia Creveaux meg Wiener utazásai érdemelnek említést. Schenck Kolumbia államait, különösen Antioquiát járta be, s érdekes tudósítást közlött az ottani arany és ezüstbányászatról. Csaknem a tartomány egész területén van arany; különösen gazdagok a Remedios, Santa Rosa de Osos, Amalfi, Charam és Cruces városok környékén levő aranybányák. A tartomány közepe táján, nem messze Medellintől, a leggazdagabb bánya van, mely leginkább ezüstöt szolgáltat. A szomszédos tartományok vagyis államok területére is átnyúlnak a gazdag arany- és ezüsttelérek. A régi indián sírokban, az úgy nevezett guacákban is találnak gyakran holmi arany ékszereket, fülbevalókat és orrgyűrűket, hajtűket stb., melyek néha igen csinosan vannak készítve. — A bányászatot még nagyon kezdetleges módon űzik, mert nincsenek alkalmas szerszámaik és gépeik, ezek szállítása pedig az ottani járatlan útakon roppant nehézségekkel és költséggel jár. A Medellinben levő pénzverő intézet számára rendeltek meg egy nagyobb gépet; Európából a Magdolna folyónál fekvő Nare kikötőbe minden baj nélkül szállították, de onnan tovább 13 évi fáradsággal és nagy költséggel még csak két napi járó földre birták szállítani.

Dr. Creveaux 1880. aug. 6-kán indúlt el Lejeanne társaságában Sainte-Nazaireből, Francziaországból; a Magdolnán egy gőzhajón Neyváig ment fölfelé, azután átkelt az Andokon s októb. 20-kán a Guyaberót vagyis Guaviarit, az Orinoko egyik mellékvizét érte el. Ezen lefelé utazott egészen a torkolatáig, San Fernando de Atabapóig, innen az Orinokót követé Civdad Bolivarig; Lejeanne onnan visszatért Fransziaországba, Creveaux pedig az Orinoko deltájában folytatá kutatásait és gyüjteményeinek szaporítását.

Dr. Wiener, franczia konzul Guyaquilban a Napo folyót, az Amazonna egyik mellékvizét vizsgálta meg; nagy zajt ütött vele, mintha ő fedezte volna fel azt az új kereskedelmi útat, pedig Orellana már 1540-ben követte a folyót egész hosszában s azóta számosan vizsgálták meg, legujabban, t. i. 1848-ban az olasz Gaëtano Osculati és 1867-ben az éjszak-amerikai Orton. Wiener az utat Quitótól a Rio-Napón lefelé s azután az Amazonnán Pará városig 7 hónap alatt tette meg, legtöbb bajt a Napo mellékén letelepedett

spanyol, olasz és ecuadori jezsuiták szereztek neki. Ezek ott egy külön s úgyszólván egészen független államot alapítottak.

Braziliában 1871. szept. 28-kán hirdették ki a törvényt, mely a rabszolgák lassankinti felszabadítását elrendeli. Azóta tíz év múlt el. Az 1871-iki számlálás szerint 1.510,896 rabszolga volt, most még 1.370,983 rabszolga van, az elmúlt 10 év alatt kerek számmal 58,000 rabszolga felszabadúlt, 171,000 pedig meghalt, 250,000 gyermek született, kik a törvény értelmében szabadok.

A sarkvidéken a múlt években a viszonyok nem igen kedveztek a kutatásoknak. Ismeretes, hogy 1879-ben Gordon Bennett, a New-York Herald szerkesztő-tulajdonosa „Jeannette" gőzösön egy expeditiót küldött ki De Long kapitány vezérlete alatt, azzal az utasítással, hogy Nordenskiöld segítségére legyen, azután Wrangel földjét kutassa ki s ha lehet, Ázsia éjszaki partjai mentében a Bering-szoros felől nyugatra nyomuljon elő. De Long a Bering-szorosba érkezvén, arról értesült, hogy Nordenskiöld már kiszabadúlt s hazafelé hajózik. Tehát éjszaki irányban folytatá útját. 1879. szept. 2-án Herald szigetének közelében egy bálnászhajó kapitánya utoljára látta Jeannette hajót; ugyanazon kapitány odább éjszakkeletre okt. 10-én két bálnászhajót is látott, melyek azóta eltüntek. Mindhárom hajónak sorsa méltó aggodalmat keltett. Az amerikai kormány már 1880-ban tett intézkedéseket a vissza nem tért emberek fölkeresése és megmentése végett. Hooper kapitány „Corvin" hajón indúlt ki a Jeannette és a két bálnászhajó fölkeresésére; ugyanő következő évben ismét benyomúlt a Bering-szorosba s a szibériai part mentében Vankarem fokig nyomúlt elő, de a keresett hajóknak és embereiknek semmi nyomát sem lelte. Az amerikai kormány Corvin hajón kivül a múlt évben még több más expeditiót küldött ki; Wadleigh parancsnok „Alliance" gőzösön Virginiából, Norfolkból, indúlt ki a Grönlandi tengerre, 4 hónapot töltött ott, de mitsem hallott a Jeannette-ről; Berry hadnagy San-Franciskóból „Bodgers" hajón indúlt el; Greeley hadnagy „Proteus" gőzösön küldetett ki, hogy a Lady Franklin öbölnél megfigyelő állomást rendezzen be, de útközben De Long és utitársai felől is tudakozódjék. Berry Rodgers hajón Wrangel földjének tartott, ezt szerencsésen el is érte s körüskörül megvizsgáltatta partjait.

A két bálnászhajó és legénysége, úgy látszik, menthetetlenül odaveszett; a Jeannette hajó is tönkre ment, de emberei legnagyobb részt megmenekültek. Az első hir az expeditió sorsáról a múlt évi deczemberben érkezett meg.

A deczember 20-án Sz. Pétervárott kelt távirat ekkép szól: „Ignatieff tábornok a következő telegrammot vette, mely Irkutzkban decz. 19-én estve 6 órakor kelt: Jakutzk kormányzója arról értesít, hogy szept. 14-én három benszülött Zsiganból, Balnay fokától 140 versztnyire éjszakra Bikoff fokától, egy nagy sajkát talált, melyen 11 idegen volt, kik a törést szenvedett Jeannette gőzösről valók; a hajótörést szenvedett embereket sok baj érte. A kerületi főnök segédje és egy orvos azonnal útnak indíttattak orvosszerekkel, hogy a menekültek segítségére legyenek, őket Jakutszkba szállítsák s az expeditió többi tagjait is fölkeressék. Az első költség fedezésére 500 rubel utalványoztatott."

Melville mérnök, ki e csapatnak feje, három megegyező telegrammot küldött Bennettnek, Londonba, az admiralitási hivatalnak Washingtonba s az éjszak-amerikai Egyesület követének Sz. Pétervárra. E táviratokból kitetszik, hogy Jeannette hajót junius 23-án az É. Sz. 77° s a K. H. 157° alatt a jégtömegek összezúzták. A legénység a hajóról három sajkára menekült, melyeket 50 (angol) mfldnyi távolságban a Léna torkolatától a szélviharok egymástól elszakasztottak. A 3-ik számú sajka Melville vezetése alatt, szept. 29-én a Léna keleti torkolatát érte el s ott Bolonengó tanya közelében a jég közé rekedt. Október 29-én az első számú sajka s Hindemann és Hoross hajók is megérkeztek Bolonengóban; azoktól megtudták, hogy De Long kapitány és Ambler orvos 12 kisérővel a Léna éjszaki torkolatánál vannak s ott a legnagyobb inséggel küzködnek, legtöbbjének keze-lába elfagyott. Mindjárt intézkedtek, hogy azon harmadik csapatot is fölkeressék és megmentsék."

Ujabb hírt mindeddig nem vettünk.

Egy ideig Szibiriakoff sorsa is aggodalmat keltett. E gazdag kereskedő, ki nagy bőkezüséggel gyámolította a sarkvidéki utazásokat, 1880. aug. 16-án Hammerfestből „Oskar Dickson" gőzhajón indúlt el a Jeniszej torkolata felé. A Jugori tengerszorost (Jugorszki Sár) már aug. 24-én éré el, ezen is akadály nélkül átjuta, de a Karai tengerbe be nem mehetett a nagy jégtömegek miatt. Tehát a Karai tengerszoroson visszafordúlt az Atlanti oczeánba s a Matotskin szorosba nyomúlt be, de onnan sem folytathatá útját a Karai tengeren keresztül. Végre megint a Jugori szoroson át nyomúlt be a Karai öbölbe szept. 20-án s most két napig jég nélkül folytathatá útját. De azután ismét jégtömegek közé jutott a hajó és október 19-én nem messze a parttól teljesen a jég közé rekedt. Nilson kapitány nehányad magával a parton kiszállván, szerencsésen nehány szamojédra akadt, kik Szibiriakoffot és két

útitársát Nadim orosz telepre vitték szánkán; onnan azután Szibiriakoff és társai Obdorszkba és Tobolszkba utaztak, ez utóbbi helyen 1881. jan. 4-én érkezének meg. Obdorszkból meleg ruhát és élelmi szereket küldtek azok számára, kik a hajón visszamaradtak.

Általában, úgy látszik, Nordenskiöld híres utazása után is kevés reménynyel kecsegtet a tengeri út a Jeniszej torkolata felé; az Obi torkolatát sem lehet minden nyáron akadály nélkül elérni, arról pedig szó sem lehet, hogy a Jeniszej torkolatától a Beringszorosig kereskedelmi út nyiljék.

Leigh Smith „Eira" gőz-yachtján már több utazást tett a sarkvidékeken csupa kedvtöltésből; 1880-ban, mint múltévi jelentésemben megemlítettem, Ferencz-József földjének egy részét kutatta ki, 1881-ben jun. 13-án újra elindult Skótországból, Peterheadből Ferencz-József földje felé; őszszel vissza kellett térnie. De mindeddig nem tért vissza, julius 8-ika óta semmi hirét nem vették. Aggódni kezdenek sorsa felett s az angol földrajzi társaság a kormányhoz fordúlt, hogy küldjön ki megmentésére egy új expeditiót.

Leginkább Weyprecht kezdeményezése következtében új iskola támadt, mely nem nagy becset tulajdonít a sarkvidékeken tett fölfedező utazásoknak s hasznosabbnak és szükségeseknek találja, hogy különböző helyeken állandó observatoriumok állíttassanak fel, melyeken télen-nyáron tudományos megfigyeléseket lehessen tenni. Ez ügyben 1879-ben Bernben, 1880-ban Hamburgban, és 1881-ben Sz. Pétervárott folytak közös tanácskozások, melyeken elhatároztaték, hogy a sarkvidékeken a physikai, meteorologiai és magnetika jelenségek megfigyelésére minden tengeri állam legalább egy ily állomást szervezzen. E határozat értelmében az osztrák-magyar monarchia részéről Jan Mayen szigeten, Oroszországéról Novája-Zemlyán s a Léna torkolatánál, Dániaéról Grönland nyugati partvidékén, Upernivikben, Norvégia részéről Bosszkopenben Finnmark tartományban, Svédországéról Spitzbergán a Mosszel-öbölnél; az éjszakamerikai Egyesület részéről Alaszkában Barrow csúcsán s Lady-Franklin öblénél fognak ily állomások felállíttatni, még pedig úgy hogy a berni értekezlet megállapodása szerint már 1882-ben indúljanak meg az összes állomásokon a megfigyelések. Anglia, Franczia, Német- és Olaszországok még nem nyilatkoztak határozottan, de úgy remélik, hogy Anglia éjszaki Kanadában, Francziaország Horn fokánál s Olaszország a déli sarkvidék valamely pontján fognak állomást szervezni.

Az ausztriai állomás költségeit gróf Wilczek vállalta el. Weyprecht kapitány a múlt évben meghalálozék s tehát nem részesülhet a szerencsében, hogy terveinek megvalósulását lássa.

Az oroszok egy állomást tettleg már berendeztek Novája-Zemlya nyugati oldalán, Karmakulban a Möller-öbölnél. Az éjszakamerikai Egyesület részéről már szintén útban van a két expeditió; annak a feje, mely Lady-Franklin öblénél fogja az observatoriumot felállítani, Greely hajós hadnagy, a másiké pedig Ray hajós hadnagy.

Bowe olasz hadnagy, ki Vega hajón Nordenskiöld útitársa volt, a déli sarkvidékre tervezett expeditiót; az ősz, de ifjúi lelkesedéssel áthatott Negri legott felkarolá a tervet, Genuában központi bizottságot alapított, mely országszerte megindítá a pénzgyüjtést. Azonban az adakozások csak lassan folynak be, s a szükséges pénz még mostanig sem gyűlt be. Bove hadnagy tehát Buenos Ayresbe utazott, az ottani olasz gyarmat felhívására, s onnan akar előleges kirándulást tenni a Tűzföldre s a környező vidékekre. Allen Young angol utazó is a Tűzföldre utazott saját yachtján s onnan szándékozik déli irányban előnyomúlni.

Főtitkári jelentés

(1872—1881)

(Felolvastatott a január 26-án tartott közgyülésen.)

Az 1872. év január 12-én történt, hogy a t. akadémia titkári hivatalában társaságunk megalakítása czéljából 9-en összegyültünk. Bieltz Albert, Gönczy Pál, Hunfalvy János, Reitz Frigyes, Dr. Szabó József, Szily Kálmán, Tóth Ágoston, Vámbéry Ármin és Berecz Antal. Az értekezlet elnökévé Hunfalvy János, jegyzőjévé pedig csekélységem választatott meg.

Erre az elnök előadta, hogy az 1871-ben Antverpenben tartott első nemzetközi földrajzi kongresszuson elhatároztatott, hogy a földrajzi ismeretek iránt való érdeklődés ébresztésére, valamint a földrajz művelésével foglalkozók összpontosítására, nemkülönben földrajzi vállalatok remélhető kezdeményezésére vagy legalább támogatására, a különböző országokban földrajzi társaságok alapíttassanak. „Nálunk ugyan még eddig nincsen nagy érdeklődés a földrajz iránt“, így szólt t. elnökünk, „de még is vannak többen,

kik e tárgygyal szeretnek foglalkozni s csak a központ hiányzik, melyben ezek munkássága összefolyjon, s ez lenne a magyar földrajzi társaság.“ Kérdést intézett ezután a jelen voltakhoz, hogy valjon ezen társaság megalakítását a fennforgó körülmények közt lehetőnek tartják-e?

Mire hosszabb értekezés után az értekezlet igennel felelt.

Ezen igennel társaságunk meg volt alapítva!

A kibocsátandó felszólítás szerkesztésével az elnök, az alapszabálytervezet elkészítésével pedig a jegyző bizatott meg.

Második összejövetelünk épen ma tiz év előtt volt, (1872. január 26-án). Ismét 9-en jöttünk össze. Az első értekezleten résztvettek közül: Hunfalvy János, Berecz Antal, Reitz Frigyes, Dr. Szabó József és Vámbéry Ármin, továbbá Dr. Cherven Flóris, Hantken Miksa, Dr. Heinrich Gusztáv es Xantus János

Ezen az értekezleten hosszabb vitatkozás után az alapszabálytervezet és a felszólítás véglegesen megállapíttatott s azok kinyomatásával, szétküldésével s a napilapokban való megismertetésével Berecz Antal bizatott meg.

Ezen értekezlet után megkezdődött a taggyűjtés Az aláirási ívek „Természet“ czímű folyóiratommal küldettek szét. A siker teljesen kielégitő volt s a harmadik értekezleten, mely ugyancsak 1872-ben április 18-án tartatott s melyen az elnök és jegyzőn kivül Bieltz Albert, dr. Cherven Flóris Gönczy Pál, Hantken Miksa, dr Heinrich Gusztáv, Déchy Mór, Szily Kálmán és Vámbéry Ármin vettek részt, már azt jelenthettem, hogy a rendes tagságra 200 aláírás érkezett be s hogy dr. Arenstein József a társaság alapító tagja kíván lenni.

Ezen örvendetes eredmény lehetővé tette, hogy a társaság végleges megalakulása május 12-én csakugyan megtörtént, a mikorra az aláirások már 250-re szaporodtak fel. Ezen gyülésből terjesztettek fel az alapszabályok a magas ministeriumhoz, melyek jóváhagyása után az első tisztválasztó közgyülés 1872. julius 14-én tartatott meg. Az erre bekövetkezett szünidők miatt a társaság csak október hóban folytathatta munkásságát, mely leginkább a társaság szervezéséből s a külföldi hasonló czélú társaságokkal való érintkezés életbe léptetéséből állott. Továbbá előkészületek tétettek a jövő évben megkezdendő felolvasásokra s megindítandó közlemények kiadására vonatkozólag.

Tudományos működését a társaság az 1873. évi január 12-én tartott közgyülésén kezdette meg, melyen társaságunk tisztelt al-

elnöke Vámbéry Ármin foglalt legelőször helyet a felolvasó asztalnál.

„Midőn azon tiszteletben részesülök“, így szólott ő, „hogy a magyar földrajzi társulat gyülésén az első évi jelentést és egyszersmind a megnyitó beszédet olvashatom, nem mulaszthatom el kifejezést adni örömömnek a fölött, hogy ily hivatal hazánkban általában lehetővé vált!“ — E jeles felolvasás nem csak odamutatás volt a földrajzi tudomány általános vívmányaira s különösen az elmúlt év földrajzi fölfedezéseire, hanem egyszersmind indokolása is volt annak, hogy mi indított minket társulatunk létesítésére és kijelölése azon czéloknak, melyek felé törekedni akarunk!

A „Terram mente peragro“ szavakat irta t. alelnökünk társaságunk zászlójára. „Csakis ezen értelemben akarjuk és akarhatjuk mi bejárni az idegen földeket és amit ezen theoretikus vándorlásainkon láttunk és hallottunk, azaz a mit tanultunk, azt akarjuk hű és gondos kidolgozásban honi nyelvünkön, hontársaink közbirtokává tenni! Második, de nem kevésbbé fontos és nagy feladatunk saját hazánk tanulmányozása és leirásában áll. A „nosce te ipsum“-féle közmondás itt is szemelőtt tartandó!“

És az ezen szavak által kifejezett szép czélt társaságunk a lefolyt decennium alatt szem elől soha sem tévesztette.

Az előbb említett közgyülést mindjárt február 16-án egy felolvasó ülés követte, melyen t. elnökünk dr. Hunfalvy János, terjedelmes és alapos tanulmányt olvasott föl a földrajzi tudomány jelen állásáról, melylyel a társaság üléseit látogató s közleményeit olvasó közönséget egy bizonyos kiinduló pontra kivánta felemelni, melyről aztán a tovább haladás s a földrajz tovább fejlődésének szemügygyel tartása lehető legyen. Hasonló czélja volt Berecz Antal tanulmányának az ó és újvilág összehasonlításáról, s Tóth Ágoston értekezésének a nemzetközi fokmérésről. Mások ismét részletes földrajzi kérdéseket fejtegettek s illetőleg saját kutatásaik vagy tanulmányaik eredményét adták elő; mint báró Kaás Ivor a buddhismus és halottairól, Déchy Mór első felmászásáról a Monte-Rosa legmagasabb csúcsára a hegy déli oldaláról, Vámbéry Ármin a bokharai sivatagokról, dr. Cherven Flóris Pompeji és környékéről, Sámi Lajos Stanley utazásáról, Terner Adolf az osztrák-magyar éjszaksarki expeditióról, Garami Richárd a föld alakjáról ó-görög felfogás szerint.

De nagyon szélesre terjedne jelentésem, ha társaságunknak eddigi összes működését ily részletezve akarnám föltüntetni. Csak azt kivántam kiemelni, hogy mindjárt a kezdetnél mennyire hatott

a társaság megalakítása s hogy mily szép számmal jelentkeztek a szellemi munkások, mondhatnám a társaság első hivó szavára!

A társaság további működésének felmutatására legyen szabad csak a következőket felemlítenem:

A lefolyt tíz év alatt az évi közgyülések alkalmával felolvastatott kilencz elnöki jelentés, a földrajz körében tett munkálatokról. Ezek magukban véve is igen becses tartalmát képezik Közleményeinknek, mivel ezek valóságos compendiumát nyujtják mindazon mozzanatoknak, melyek a földrajz körében az utóbbi tíz év alatt általában történtek s mindenkorra becses forrásul fognak szolgálni a földrajz fejlődését tanulmányozni kivánók számára. Ezen jelentésekből ötöt elnökünk Dr. Hunfalvy János s négyet t. alelnökünk Vámbéry Ármin írt meg. Felolvasó ülés tartatott összesen 67 és pedig 118 felolvasással. Melyek közül a már említetteken kívül kiemelendőknek tartom a következőket is:

Bálint Gábortól „155 nap a Kalkha-Mongol földön."

Czirbusz Gézától „A népek átalakulása", „Ujabb nézetek a continensek elrendezéséről."

Déchy Mórtól „Jelentés a Magas-Tátrában tett utazásomról", „A Mont-Blanc", „Jelentés Magas-Ázsiában tett utazásomról."

Dr. Dezső Bélától „A magyar-horvát szigettenger."

Dr. Erődi Bélától „Földrajzi s népismei tanulmányaim európai Törökországban", „A Riló-dag és vidéke", „Kirándulás Máramarosba", „Herczegovina", „Albánia és az albánok", „Montenegro", „Az európai törökországi cserkeszek", „Kazanlik vidéke", „A Dardanellák", „Bosznia".

De Gerando Attilától „Kővár vidéke".

Dr. Goldzieher Ignácztól „Arábia régi geographiájáról".

György Aladártól „A Földközi tenger pusztulása", „Tunisz lakói."

Hantken Miksától „Az 1879-iki földrengésekről az Alduna vidéken."

Havass Rezsőtől „A Károlyváros-fiumei vasút vonal", „Fiume."

Hunfalvy Jánostól „Az amerikai tengerközi csatorna terveiről", „Vizi utaink s különösen a Duna", „Az emberfajta, nemzet és nemzetiség fogalmairól."

Jablonszky Jánostól „Kirándulás a Babiagurára."

Király Pál „Dalmácziáról", „Az Isère völgye."

Laky Dániel „Ausztráliáról."

László Mihálytól „A bukovinai és moldvai csángók."

Lóczy Lajostól „Kuku-nor" és „Keleti Tibet."

Majláth Béla „Egy mult századbeli ismeretlen magyar utazóról.“

Dr. Márki Sándor évi jelentései „Hazánk leíróiról“, melyek egész 1874-ig visszaterjednek.

Ónody Bertalantól „Vázlatok középázsiai utamról.“

Dr. Say Móricz „Nehány heti utazás keleten.“

Ifj. Szinnyei Józseftől „Egy magyar hittérítő úti élményei a múlt század derekán.“

Téglás Gábortól „A dél-keleti Kárpátok“, „A hunyadmegyei erdőhátság“, „A brassó-predjali vasút“, „A piskii-petrozsényi vasút“, „A paroszi barlang Hunyadmegyében“, „Az első erdélyi vasútról“.

Tomsits Istvántól „A kataszteri felmérésről“, „A monarchia új katonai felvételéről“.

Vámbéry Ármintól „Az oroszok Khokandban“, „A Sárkány puszta és a Sárkánytó“, „Iraniak Turkesztánban“, „Afghanisztan“, „Egy török utazó a turkomanok közt“.

Xantus János „Borneo szigetén 1870-ben tett utazásomról“.

Gr. Zichy Ágosttól „Utazás Pekingből a mongol sivatagon át Urgába“, „A német-alföldi gyarmatok Kelet-Indiában“, „Dominion of Canada“, „Észleletek és elmélkedések Japán felett“, „Uti emlékek Sinából“.

Közleményeink a főtitkár szerkesztése mellett kilencz kötetben, 226 iven jelentek meg s ezekben a megemlített dolgozatok betudásával 176 nagyobb és 950 kisebb közlemény és könyvismertetés foglaltatik, melyek által az olvasó a földrajz körében történtekről tájékoztatva van.

A közlemények munkatársai a következők voltak:

Helybeliek:

Bálint Gábor,	Hantken Miksa,	Morgenstern Henrik,
Berecz Antal,	Dr. Havass Rezső,	Palóczy Lipót,
Dr. Brózik Károly,	Dr. Heinrich Alajos,	Rákóczy Sándor,
Dr. Cherven Flóris,	Dr. Hunfalvy János,	Sámi Lajos,
Déchy Mór,	Jablonszky János,	Schneider János,
Dr. Dezső Béla,	br. Kaás Ivor,	Scholtz Albert,
Dr. Erődi Béla,	Király Pál,	Sebestyén Gyula,
Garami Richárd,	Kompolthy Tivadar,	Dr. Somogyi Ignácz,
De Gerando Attila,	Laky Dániel,	Dr. Szabó József,
Dr. Goldzieher Ign.,	László Mihály,	ifj. Szinnyei József,
György Aladár,	Lóczy Lajos,	Terner Adolf,

Tomsits István, Xantus János, Dr. gr. Zichy Ágost.
Tóth Ágoston, Vámbéry Ármin,
Türr István, Visontay János,

Vidékiek:

Czirbusz Geza, Onody Bertalan, Talapkovics Antal,
Gerster Béla, Requinyi Géza, Téglás Gábor és
Hanusz István, Dr Roth Samu, Thiring Gusztáv.
Molitor Ágost, Szántó Károly,
Dr. Márki Sándor, Szokoly Viktor,

A helybeliek száma a vidékiekhez úgy aránylik mint 3 : 1.

S itt nem kerülhetem el, hogy egy megjegyzést ne tegyek! Nálunk a hazai földrajz művelésére a vidéki középiskolák földrajz tanárai volnának kiválóképen hivatva Minden vidéknek meg vannak sajátszerű földrajzi objectumai, melyek megfigyelése, megvizsgálása s leírása által hazánk földrajza jelentékenyen gazdagíttatnék. Ezen munka a vidéki középiskolák tanáraira vár! A A közlemények munkatársainak imént fölolvasott névsorából azonban azt kell következtetnünk, hogy az említett tanárok ezen munkára még nemigen gondoltak. Míg a helybeli középiskolai tanárok közül 16-tól jelentek meg dolgozatok közleményeink hasábjain, addig az összes vidéki középiskolák tanárai közül csak 8-an kopogtattak be szerkesztőségüknél dolgozataikkal s ezek közt is csak 5-en vannak, kiknek egynél több közleményük jelent meg s ezek Téglás Gábor Déváról, Dr. Márki Sándor Aradról, Hanusz István Kecskemétről, Requinyi Géza Pancsováról és Czirbusz Géza kegy. rendi tag Temesvárról. Az utolsó egynek kivételével mind reáliskolai tanárok. Reméljük, hogy ez a jövőben másképen lesz!

Részt vett társaságunk mindazon nemzetközi mozgalmakban is, melyek a legközelebb lefolyt évtized alatt a földrajz körében fölmerültek. Igy:

1875-ben augusztus 1-én Párisban tartott II-dik nemzetközi földrajzi kongresszuson és kiállításon, melyen hazánk s illetőleg társaságunk Dr. Hunfalvy János, Vámbéry Ármin és Déchy Mór által volt képviselve.

A hazai kiállítás társaságunk közbenjárásával Déchy Mór ministeri biztos által rendeztetett s kiállítóink 17 kitüntetést nyertek, melyek a társaság u. a. év október 28-án tartott ünnepélyes ülésén Tanárky Gedeon államtitkár úr által osztattak ki.

1876-ban szeptember 1-én a Budapesten tartott IX-ik

nemzetközi statisztikai kongresszuson, melyen t. elnökünk által voltunk képviselve. A kiállítást pedig Déchy Mór tagtársunk rendezte.

U. a. év szeptember 12-én Brüsszelben II. Lipót a belgák királya elnöklete alatt tartott földrajzi kongresszuson gróf Zichy Ödön tiszteletbeli tagunk képviselte társaságunkat.

1879-ben május 15-én Párisban az oczeánközi csatorna ügyében tartott nemzetközi kongresszuson Szarvady Frigyes levelező tagunk volt képviselőnk.

U. a. év szeptember 27-én pedig Brüsszelben a nemzetközi kereskedelmi földrajzi kongresszuson ismét Déchy Mór tagtársunk képviselt bennünket.

1881-ban szeptember 15-én Velenczében tartott III. nemzetközi földrajzi kongresszuson a magas kormányt Dr. Hunfalvy János s Vámbéry Ármin társasági elnökök, társaságunkat pedig Türr István, Dr. gróf Zichy Ágost, Berecz Antal, Déchy Mór, Dr. Brózik Károly képviselték, a kiállítást pedig ismét társaságunk közbenjárásával Dr. Erődi Béla titkár és Mircse János levelező tagunk rendezték, melyen 30 magyar kiállító nyert jutalmat.

Mindezen itt megemlített kongresszusok és kiállításokról az illető képviselők és biztosok alapos jelentéseket készítettek, melyek a Közlemények hasábjain találhatók.

Följegyzendő mozzanatoknak tartom még a következőket is:

1874-ben társaságunk képviselve volt Bécsben az osztrák-magyar éjszaksarki expeditió hazatérése alkalmával tartott ünnepélyeknél. Payer és Dr. Kepess urakat pedig megnyerte előadások tartására társaságunk egyik felolvasó ülésén. Október 19-én volt ezen ülés a városi vigadó nagy termében, melyen 100 tagnál s 1000 vendégnél többen voltak jelen. Ezen ülésen belépti dijakból 1100 frt folyt be, mely összeg a társaság részéről az expeditio magyar tagjának nyujtatott át tiszteletdíjképen.

1879-ben a szegedi rémes katastropha által előidézett nyomor enyhítésére társaságunk sem mulasztotta el a lehetőt megtenni. E végre márczius 23-án a városi képviselő-testület dísztermében belépti díj mellett felolvasó ülést tartott, melyen Türr István tábornok és Dr. Zichy Ágost gróf választmányi tagok tartottak felolvasásokat. A jövedelem 347 frt volt.

1880-ban a társaság dr. Erődi Béla indítványára elhatározta, hogy évenkint földrajzi pályakérdéseket hirdet, melyekre csakis főiskolai tanulók pályázhatnak, hogy így ezek a földrajz tüzetesebb tanulmányozására és müvelésére buzdíttassanak.— 1880-ban két ily dolgozat érkezett be, melyek egyike jutalmat is nyert. A

jeligés levélke Simonyi Jenő 3. éves bölcsész nevét rejtette. A múlt évben már 6 ily pályamunka érkezett be, melyekre vonatkozólag később fogok jelentést tenni. Azt azonban előre is megjegyezhetem, hogy a siker nagyon kielégítő! S ebből világos, hogy társaságunk igen helyesen cselekedett, midőn az efféle jutalomkérdések kitüzésének szép eszméjét magáévá tette.

A társaság három főtisztségét az egész decennium alatt ugyanazon férfiak viselték. Elnök mindig Dr. Hunfalvy János, első alelnök mindig Vámbéry Ármin, főtitkár pedig mindig Berecz Antal volt.

A második alelnöki széket 1872. és 1873-ban Tóth Ágoston, 1876-tól kezdve máig Gervay Mihály foglalta el.

Másodtitkár 1872, 1873 és 1874-ben dr. Cherven Flóris volt, 1875. óta pedig Dr. Erődi Béla.

A társaság pénztárnoka az első 8 éven át Aigner Lajos volt, az utolsó két évben pedig dr. Floch Henrik.

Az évdíjas rendes tagok csekély száma mellett a bevételek mindig csak a legszükségesebb kiadásokat fedezhették, azonban előrelátó gazdálkodás mellett, a társaság kötelezettségeinek mindig megfelelt s zavarba sohasem jött, sőt kiadványai majdnem minden évben nagyobb terjedelemben jelentek meg, mint a mennyire a tagtársak jogosan igényt tarthattak.

Könyv- és térképtárunk alapját is megvetettük, nem ugyan vétel által, mert erre nyiltan kimondva, nem telt, hanem a sokoldalú cserevíszony megindítása és tagjaink ajándékai által.

A legközelebb lefolyt 1881-dik évre vonatkozólag még a következőket tartom szükségesnek fölemlíteni:

A t. közgyülésnek múlt évi jelentésemből tudomása van arról, hogy Ő Nagyméltósága a vallás- és közoktatási minister Trefort Ágoston úr a múlt évben Velenczében tartott III. nemzetközi földrajzi kongresszus és az ezzel egybekötött földrajzi kiállítás alkalmából társaságunk munkásságát igénybe venni méltóztatott. Társaságunk a legszivesebben fogott a munkához, s a Gervay Mihály elnöklete alatt megalakult kiállítási bizottság, továbbá Dr. Erődi Béla és Mircse János kiállítási biztosok fáradhatlan közreműködése, de kiválóképen a Minister úr hathatós támogatása mellett, azt igen meglepő eredménynyel végre is hajtotta. Dr. Erődi Béla több ízben utazott Velenczébe, a kiállítás előtt és

alatt pedig hónapokig lakott ott, megjárta Rómát, nem kimélt fáradságot és költséget, csakhogy helyünket tisztességesen betölthessük a müvelt nemzetek ezen tudományos versenyén. Teano herczegnek márczius ban kelt leveléből legszebben látható, hogy mily elismerésben részesült a kongresszus körüli buzgólkodásunk. „Elnök úr“ így ír a herczeg társaságunk elnökéhez, „szerencsét kivánunk a tiszteletre méltó társaságnak és a nemes magyar nemzetnek, azon valóban fényes és nagyszerű előkészületekhez, melyeket a mi tudományunk ünnepélyére tesz.“ A végeredményt Erődinek alapos szakismerettel írt terjedelmes jelentéséből ismerik t. tagtársaink.

Szükségtelen mondanom, hogy a választmányt is majdnem kizárólag ezen ügy foglalkoztatta a múlt éven át.

Ezenkívül a választmány nem mulasztotta el a kellő lépések megtételét az állami segély kieszközlésére vonatkozólag. A Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minister úrhoz e tárgyban indokolt kérvény nyujtatott be t. elnökünk által. A minister úr ezen kérvényünk alapján az 1882. évi állami költségelőirányzatba 1000 frt évi segélyt vett fel, mely kegyes eljárását már az orsz. pénzügyi bizottság is helybenhagyta. Ezek után bizton remélhetjük, hogy a ház ezt nem fogja társaságunktól megtagadni. Kedves kötelességem e pontnál a minister úrnak ez ügyben tanusított szíves készségét, nemkülönben Dr. Zichy Ágost gróf választmányi tagunknak serénykedő utánajárását és pártfogását a legnagyobb elismeréssel felemlíteni!

Társaságunk egyik főfeladata az is, hogy hazánkat s hazánkban a földrajz körül felmerülő munkásságot a külfölddel megismertesse. Ez fontos teendője társaságunknak, főleg ma, midőn léptennyomon tapasztaljuk, hogy hazánkról majd a tudatlanság, majd a rosz akarat annyi botrányos dolgot bocsát világgá. Ezen feladatnak társaságunk kiválóképen hivatva is van megfelelni! 46 külföldi földrajzi és rokon tudományos társasággal állunk összeköttetésben és csereviszonyban; üléseinkről, Közleményeinkről s működésünkről mindenütt tudomást vesznek s bátran állíthatom, hogy társaságunknak ezen szereplése a külföld annyi nemzetei sorában, a földrajzi tudomány terén, nem csekély jelentőségű hazánk tudományos haladásának méltánylása szempontjából és öndicsekvés nélkül mondhatom, hogy társaságunk már eddig is sokat tett arra, hogy a külföld tudósai helyesebb fogalmakkal bírnak hazánkról, nemzetünkről és tudományosságunkról. Ugyan e végre a választmány a lefolyt évben egy nagy horderejű lépést tett, midőn az állami segélyre való kilátás alapján elhatározta, hogy Közleményeink tartalma kö-

rülbelül $^1/_5$-re szorított kivonatban, minden füzetben toldalékképen franczia nyelven is közrebocsáttassék. Ezen intézkedés által az érintkezés külföldi tiszteletbeli és levelező tagjainkkal, továbbá a testvér-társaságokkal egészen elevenné vált, mi jó gyümölcseit bizonyára meg fogja teremni.

Felolvasó ülés tartatott kilencz és pedig február 10. és 24-én, márczius 24-én, április 7. és 28-án, október 20-án, november 3 és 17-én és deczember 15-én.

Felolvasást tartottak Berecz Antal 1, Dr. Dezső Béla 2, Dr. Havass Rezső 1, Dr. Hunfalvy János 3, Majláth Béla 1, Dr. Say Móricz 2, Dr. Somogyi Ignácz 1, Dr. Zák József 1-szer. Téglás Gábornak pedig két dolgozata olvastatott fel.

A felolvasások tárgyait már előbb, jelentésem általános részében volt szerencsém jelezni.

A felolvasó ülések az idén is a főposta és táviró palota termében tartattak meg, legtöbbnyire igen szép számú hallgatóság előtt.

Különösen látogatottak voltak azon érdekes előadások melyeket Dr. Say Móricz a keleten tett utazásáról tartott.

Közleményeink IX. kötete 27 nyomott iven 10 füzetben jelent meg, s tartalmaz 32 nagyobb czikket, 18 tudósítást földrajzi társaságokról, 32 könyvismertetést, 15 rövid közleményt az expeditiók, 44-et a statistika, és 4-et az ethnographia köréből, s végre 50 vegyes apróbb közleményt.

Az év folyamában a választmány által az alapszabályok értelmében Dalla Vedova római egyetemi tanár, a kongresszus főtitkára és Stefani Frigyes az Instituto Veneto tagja a kongresszus és a kiállítás alkalmával irányunkban tanusitott kiváló figyelmükért, levelező tagokká választattak meg.

A halál tagjaink sorából a lefolyt évben nagy adót követelt. Tiszteletbeli tagjaink közül: Delesse A. Párisban. La Ronciére le Noury tábornok Párisban és Dr. Arendts C. Münchenben; a választmányi tagok közül: Luger Károly miniszt. oszt. tanácsos és Takács János a távirdák orsz. főigazgatója; a rendes tagok közül: Belányi Ferencz pénzügyi titkár Budapesten, Dr. Horváth Ignácz műegyetemi tanár Budapesten, Kuczelnik Vilma tanitónő Győrött, Pápay Pál reáliskolai tanár Debreczenben, Pechata Argay Anasztazia és Rakovszky Gézáné úrhölgyek Budapesten hunytak el. Összesen: 11-en. Mit ezennel szomoruan bejelentek.

Az alapitó tagok sorába 100—100 frtnyi alapitványi tőke be-

fizetése által beléptek: Angyelity German karloviczi érsek és szerb patriarcha; Balla Pál ügyvéd Újvidéken; gróf Pálffy József Wittenczen és gróf Zichy Jenő Budapesten.

Tagjaink száma az 1881. évi február 5-én kiadott jegyzék szerint 533 volt; és pedig volt tiszteletbeli tag 41, levelező tag 17, alapitó tag 10, alapitó és tiszteletbeli tag 2, rendes tag 463. Azóta maig ezek közül meghalt 3 tiszteletbeli tag, és 8 rendes tag. A rendes tagok közül kilépett 12, alapitó tag lett 1, töröltetett 20, rendes tagul megválasztatott 45.

S igy ma társaságunknak van:

tiszteletbeli tagja	38
tiszteletbeli és alapitó tagja	2
alapitó tagja	14
levelező tagja	19
rendes tagja	467
Összesen	540

Ha az eddigiekben előadtam, hogy társaságunk miképen keletkezett, hogy eddig mit és mennyit tett; — ha elősoroltam azon munkásokat, kik az elvégzett munkához szorgalmukkal hozzájárultak: mulasztást követnék el, ha hálával meg nem emlékezném azokról, kik jóakaratuk és pártfogásuk által minket a kivitelben nemcsak segitettek, hanem bennünk egyszersmind a munka-kedvet is ébren tartották.

Ezek között első helyett foglal el magas kormányunk s nevezetesen annak egyik nagyérdemű tagja Ő Nagyméltósága Dr. Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr, ki társaságunk iránti jóakaratának nem egyszer adta tanujelét. Neki köszönhetjük, hogy a földrajzi kongresszusok alkalmával a külföld előtt megillető módon jelenhettünk meg, hogy a nemzetközi kiállításokon az ország földrajzi munkásságának eredményeit épen mi mutattuk be. Nagy hálára kötelezte le társaságunkat Ő Nagyméltósága az által is, hogy az orsz. költségvetés tervének megállapításánál társaságunk segélyezését is kilátásba helyezte.

Gervay Mihály a posták orsz. főigazgatójának s társaságunk alelnökének közönhetjük, hogy a nagyméltóságú kereskedelmi magy. kir. ministerium megengedte, hogy könyv- és térképtárunkat a főposta és táviró palotában helyezhettük el s hogy ugyanott üleseinket díj fizetés nélkül már 6 év óta megtarthatjuk.

Dr. gr. Zichy Ágost, Dr. Floch Henrik, Péchy Imre, Péchy

Mór, Türr István mind oly buzgó tagjaink, kik nem egy oly szolgálatot, tettek társaságunknak, melyért kiváló köszönettel tartozunk.

A magyar földhitelintézetnek köszönetet kell szavaznunk azon szivességéért, melylyel alapitványi tőkénket kezelésre átvette.

Hálára kötelezett minket a fővárosi napi sajtó, mely működésünket mindig éber figyelemmel kisérte s üléseinkről kimeritő tudósításokat hozván iparkodott a nagy közönség érdeklődését társaságunk iránt fölkelteni.

Végül engedje meg a t. közgyűlés, hogy hálánk adóját ezen ünnepélyes ülésen leróhassam egy oly férfiu iránt, ki társaságunknak elejétől kezdve egyik legbuzgóbb választmányi tagja volt, ki minden ügyünk iránt a legmelegebben érdeklődött, ez Takács János, ki közülünk örökre elköltözött! Nyugodjék békében!

Talán sikerült ezen előterjesztésemben társaságunk 10 éves működését némileg vázolni. Látjuk ebből, hogy mit tettünk, — de a sorok közül kiolvashatjuk azt is, hogy mennyit kell még tennünk!

Eddigi működésünkre azonban azt hiszem nyugodtan pillanthatunk vissza, mert hiszen, — hogy Vámbérynek megnyitó beszédében mondott szavaival éljek, — nem fáklyát nyujtottunk mi, melylyel a messze távolt akartuk volna megvilágitani, melylyel féleni s tündökölni volt volna szándékunk: társaságunk csak szerény lámpa, melynek világa hazánk szűk körének van szánva és mi egészen meglehetünk elégedve, ha itt sikerült némi fényt terjesztenünk!

Kimutatás

a magyar földrajzi társaságnak 1881. évi bevételei és kiadásairól.

Bevétel.

1.	Maradt a mult évről	frt	2.03
2.	1881-re szóló évdíjakból	„	2170.—
3.	Felvételi díjakból	„	52.—
4.	Hátrálékokból	„	95.—
5.	Salvator Lajos főherczeg adománya	„	100.—
6.	Előfizetésekből	„	152.—
7.	Az alapítványok kamatai 2 évről	„	120.76
8.	Vegyes	„	2.—
	Összesen	frt	2693.79

Kiadás.

1. Közleményeink kiadási költségei	frt	1599.64
2. Tiszteletdíjakra	„	600.—
3. Szolgálatért	„	50.—
4. Könyvkötői munkákért	„	65.30
5. Postaköltség	„	75.73
6 Kisebb nyomtatványokért	„	41.08
7. Évdíjak behajtási költsége	„	113.60
8. Vegyes költség	„	42.78
9. 1 drb földhit. záloglevél az alapítványi tőke kiegészítésére	„	101.95
összesen	frt	2690.08

Budapesten 1881. decz. 31-én.

Berecz Antal
főtitkár.

Dr Floch Henrik
pénztárnok.

Az alulírt bizottság ezen számadásokat tételenkét megvizsgálta, a mellékletekkel összehasonlította s mindent a legnagyobb rendben talált. Budapesten, 1882. január 24-én.

Kőszeghy Antal, Roch György, Telkes Simon.
közgyűlésileg kiküldött számvizsgálók.

Vagyonállás 1881. végén.

1. Alapítványi tőke a) A m. földhitel intézetnél elhelyezve földhit. záloglevélben	frt	1300.—
b) a társaságnál kölcsön	„	100.—
2. Ingóságok értéke	„	90.—
3. Könyv- és térképtár becsértéke	„	1000.—
4. Különféle nyomtatványok becsértéke	„	50.—
összesen	frt	2540.—

Budapesten, 1882. jan. 26-án.

Berecz Antal
főtitkár.

Költségelőirányzat 1882-re.

Bevétel.

Évdíjakból 1882-re 460 tagtól	frt	2300.—
„ hátralék	„	40.—
Felvételi díjakból	„	80.—
Előfizetésekből	„	150.—
Kamatokból	„	80.—

Adományból	frt	50.—
Remélhető államsegély	„	1000.—
összesen	frt	3700.—

Kiadás.

A Közlemények kiadási költsége	frt	2350.—
Tiszteletdíjak	„	600.—
Évdíjak behajtása	„	250.—
Szolgálatért	„	50.—
Jutalmakra	„	50.
Könyvtári szerelvények és folyóiratokra	„	200.—
Posta és vegyes költségre	„	200.—
összesen	frt	3700.—

Jelentés a könyvtár állásáról.

Társaságunk korlátolt anyagi viszonyai folytán könyvtárunk szaporítására jelentékenyebb összeget nem fordíthatván, az valamint a térképtár is csak csereviszony útján kapott müvekkel gyarapodott. Csereviszony útján kapja társaságunk az Exploration t, a bordeauxi kereskedelmi földrajzi, a normandiai, a lyoni, a belga, az antverpeni, az orani, az olasz földrajzi társaságok közlönyeit, Guido Cora Cosmosát, Camperio Esploratoreját, a madridi, lizaboni, argentinai, mexikói, németalföldi társaság közlönyét és mellékleteit (Bijbladen), a Szumatra expeditio folyóiratát, a keletindiai német-alföldi földrajzi társaság, továbbá az éjszak-amerikai Egyesült-Államok territoriumainak kikutatására alakult földrajzi és geologiai társaság közleményeit és ugyanannak jelentéseit, a bécsi, berni, drezdai, hallei, kelet-svájczi földrajzi, a svájczi topografiai, a bukuresti földrajzi társaság közleményeit. Ujabban csereviszonyba léptünk a párisi földrajzi társasággal. Hazai társaságaink közül csereviszonyban állunk a kir. magyar természettudományi társulattal, a magyarországi Kárpát-egylettel, a délmagyarországi természettudományi társulattal és a választmány újabban elhatározta, hogy a többi hazai rokon tudományos társaságokat is fölkéri csereviszonyra. Vétel útján könyvtárunk csak nehány folyóirattal gyarapodott. Összesen 127 darab könyvvel szaporodott könyvtárunk a lefolyt évben s van 704 kötetre menő mű. Térképtárunk aránylag jelentéktelenül szaporodott Ehez, valamint a könyvtárhoz hozzájárul-

tak adományaikkal: A magy. kir. vallás- és közokt. miniszterium, Salvator Lajos. cs. és kir. fhg., a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet, a velenczei Istituto Veneto, a párisi és római földrajzi társaságok, a a m. kir. földmüvelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium, az éjszak-amerikai Egyesült-Államok belügyminiszteriuma, Hayden tiszteletbeli tagunk, Dr. Holub tiszteletbeli tagunk, a lizaboni földrajzi társaság, Hantken Miksa lovag, Mariano Barcena, Kőrösi József, Zsigmondy Vilmos, Budapest főváros hatósága, az országos stasztikai hivatal, Buzogány Áron, Dr. Téry Ödön, Hentaller Elma, Koller Károly fényképész, az Eggenberger-féle könyvkereskedés Dr. Szentgyörgyi Weisz, Dr. Zák R József, Dr. Erődi Béla. Fogadják adományaikért a társaság köszönetét.

JELENTÉS

a magyar földrajzi társaság által 1881-dik évben kihirdetett

PÁLYAKÉRDÉSEKRŐL

A magyar földrajzi társaság, hogy főiskoláink tanulóit a földrajz tüzetesebb tanulmányozására és müvelésére buzdítsa, az 1881. évben a következő két földrajzi pályakérdésre hirdetett pályázatot.

I. A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra.

II. Kivántatik Magyarország valamely vidékének a Bakony kivételével — ismertetése különösen topo- és ethnografiai tekintetben.

A legjobbnak találandó mű jutalmául 50—50 frank aranyban, a második sorban jónak találandó mű jutalmául pedig 25—25 frank tűzetett ki.

Pályazhattak a tudomány- és műegyetemek, akadémiák és egyéb felsőbb tanintézetek tanulói.

Pályázati határidőül okt. 30-ka volt határozva.

Ezen határidőre a kitűzött kérdések mindegyikére 3—3 pályamunka érkezett be és pedig a következő czímek és jeligékkel:

Az első kérdésre:

1. A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra. Jelige: „Nulla dies sine linea.“

2 A hegységek befolyása az éghajlatra. Jelige: „A természettani földrajz legfőbb czélja: megismerni az egységet a sokaságban.“

3. A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra. Jelige: „India közepén még csak dombok vannak De aztán a dombok mindig magasabbak“

A második kérdésre pedig:

1. A szepesi Magura és lakosai. Jelige: „Mint amott a mélységes tó, Éber légy és gondolkodó.“

2. Kalocsa környékének földrajzi leirása. Jelige: „Kalocsa“

3. Sopronmegye természeti viszonyainak leirása Jelige: „S a Földnek e nagy könyvében, mily nagyszerű és büszkén irott egylap Magyarország lapja.“

A pályadolgozatok az elnökség által két-két bírálónak adattak ki s ezek egyértelmű véleménye alapján a választmány a következő itéletet hozta:

1. „A hegységek befolyása az éghajlatra“ czímű s „A természettani földrajz legfőbb czélja: megismerni az egységet a sokaságban“ jeligés dolgozat írója a kérdést teljesen átérti, jó felosztást alkalmaz s az önálló gondolkozásnak is nyomát mutatja. Igaz ugyan, hogy a légköri tünemények sokaságából csak a legfontosabbakat ragadja ki, de ezt egy rövid értekezésben másképen tenni nem is lehet. A kútfőkül használt müvek lelkiismeretes és önálló felhasználása, stilistikai ügyesség és erőteljes magyarság mind oly előnyei ezen munkának, melyeknél fogva írójának az 50 frankból álló első jutalom itéltetett meg.

2. „A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra“ czímű s „India közepén még csak dombok vannak, De aztán a dombok mindig magasabbak“ jeligés dolgozat rendszeresen van kikerekítve, de a tárgyat csak részben öleli fel; a mit azonban ad, azt világosan s áttekinthető rendszerben adja s meglátszik, hogy írója a kevés számú kútfőiben talált anyaga felett gondolkodott. Irálya helyes, de forma tekintetében csak vázlatnak válik be.

Irójának a 25 frankból álló második jutalom itéltetett meg.

3. „A hegységek befolyása az éghajlatra“ czímű s „Nulla dies sine linea“ jeligés dolgozat dicséretre méltó igyekezettel, de igen kezdetleges felfogással s a jó források daczára is meglehetős járatlansággal készült. Írója szerteszét kalandoz a legkülönbözőbb tárgyak között, hol egyikre, hol másikra csap át s

munkájában nincsen logikai rend. S így csak az ígyekezet s nem a dolgozat érdemel dicséretet.

4. „Sopronmegye természeti viszonyainak leirása“ és „A földnek e nagykönyvében mily nagyszerű és büszkén irott egy lap Magyarország lapja“ jeligés munka egészen egy alapos monographia színvonalára emelkedik s világos előadásánál, az anyag gondos összehordása és megrostálásánál, nem különben helyes elrendezésénél fogva igen jelesnek mondható. E munkát nem a napi érdekek mozgalma hozta alkalmilag felszínre, hanem benne évek során át folytatott lelkiismeretes tanulmány eredményét kell méltányolnunk. Ha írója nem is mondaná a munka elején, hogy mintegy öt évi fáradságot fordított reá, az adatok halmaza ezt elegendőleg bizonyítaná; a feldolgozás modora pedig mutatja, hogy tárgyával meg is tudott birkozni.

A munka birálói egyikének a Fertő-re vonatkozó megjegyzései az író által munkájának előnyére lesznek felhasználhatók.

Mindkét bíráló egyhangú véleménye szerint ezen munka hazai földrajzi irodalmunkra nézve valóságos nyereségnek tekinthető, miért is irójának az 50 frankból álló első jutalom itéltetik oda. Mivel pedig a munka nagy terjedelme miatt a társaság közleményeiben nem közölhető, a társaság ezen munkára a kiadók figyelmét ezennel felhívja s a kiadás előmozdítására eshetőleg erkölcsi támogatását megigéri.

5. A „Kalocsa környékének földrajzi leírása“ czímű s „Kalocsa“ jeligés dolgozat, miután a felkarolt terület geologiai és topografiai tekintetben nem igen sokat nyujt, leginkább a néprajzi viszonyok leírásával foglalkozik. A dolgozat minden szakasza érdekes s mind tartalmi, mind nyelvi tekintetben helyes s a kis területet, melyet felölelt, alaposan tárgyalja áradozások nélkül.

Irójának a 25 frankból álló második díj itéltetik oda, azon megjegyzéssel, hogy ha nagyobb munka nem pályázott volna vele, az első díjra is érdemesnek találtatott volna. A társaság továbbá kivánatosnak tartja, hogy ezen dolgozat Közleményeiben lásson napvilágot, mert jó például szolgálhat arra, hogy miképen kelljen egyes vidékeket leírni.

6. „A szepesi Magura és lakosai“ czímű, s „Mint amott a mélységes tó... Éberlégy és gondolkodó...“ jeligés dolgozat írója feladatát nem fogta fel helyesen. A dolgozat tartalom és formára nézve a legszerényebb igényeknek sem felel meg. Sem tájképi, sem geognosiai leírást nem nyujt. A klimatikus

viszonyokról, fauna és flóráról mit sem említ fel; még a lakosok nemzetiségét sem igyekszik részletesen meghatározni. Okok után sehol sem kutat s egyszerű leírása is igen gyönge s végre stylus dolgában is gyarló.

A díjt nyert pályamunkák írói a részükre megitélt díjakat kéziratuk benyujtásakor nyert elismervény előmutatása s annak kimutatása mellett, hogy csakugyan valamely főiskola tanulói a társaság főtitkáránál nyugtató mellett fölvehetik. Ugyanezen alkalommal a kéziratok is átvehetők.

A pályadíjt nem nyert kéziratok az érintetlenül hagyott jeligés levélkékkel együtt az átvételi elismervény visszaszolgáltatása mellett három hó lefolyása alatt a főtitkártól átveendők; ezen idő eltelte után a kéziratok és jeligés levélkék megsemmisíttetnek.

Budapesten, 1882. januárhó 12-én.

A választmány határozata folytán kiadta:

Berecz Antal,
főtitkár.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

A magyar földrajzi társaság közgyülése.

1882. január 26-án a m. tudományos akadémia kis termében d. u. 5 órakor. A társaság ezen alkalommal alapításának X-ik évfordulóját ünnepelte meg. Elnök: Dr. Hunfalvy János. Jegyző: Berecz Antal.

Jelen voltak: Dr. Haynald Lajos bibornok-érsek, alapító- s tiszteletbeli tag, Gervay Mihály és Dr. Vámbéry Ármin alelnökök, Dr. Erődi Béla titkár és Dr. Floch-Reyhersberg Henrik pénztárnok. — A m. tud. akadémia képviseletében: Fraknói Vilmos, a Kisfaludy társaság képviseletében: Dr. Beőthy Zsolt és Frankenburg Adolf.

A tagok közül jelen voltak: Asbóth János, Dr. Ballagi Aladár, Beőthy Miklósné, Dr Brózik Károly, Czakó János, Déchy Mór, Fanda József, Gönczy Pál, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Hátsek Ignácz, Heim Péter, Homolka József, Hunfalvy Pál, Jablonszky János, Király Pál, Lanfranconi Enea, Lóczy Lajos, Molitor Ágost, Nikl Mihály, Odor Emilia, Palóczy Lipót, Pesty Frigyes, Péchy Imre, Rayé Lajos, Schneider János, Dr. Somogyi Ignácz, Sonnenfeld Zsigmond, Sretwieser Lajos, Thirring Gusztáv, Telkes Simon, Dr. Toldy László, Visontay János, Dr. Zák R. József, Dr. Zichy Ágost gróf, Zobel Lipót, Zsilinszky Mihály.

A vendégek között voltak: Beőthy Miklós, Berecz Ede, Czanyuga ur és családja, Erődi Béláné, Hockesch Vilma, Ivan Ivánovics Szokolof, Rám Csender hindu tudós, Dr. Simonyi Zsigmond, Dr. Sturm Albert, Takács Lajos, Vepélyiné és még számosan.

1. Elnök a megjelent vendégeket és tagokat üdvözli; constatálja, hogy a közgyűlés megtartására elegendő tag van jelen és megnyitja a közgyűlést és a jegyzőkönyv hitelesítésére Dr. Brózik Kár. és György Aladár tagokat kéri föl.

2. A főtitkár fölolvassa jelentését a társaság 10 évi működéséről (Lásd a 69-dik lapon.)

Tudomásul vétetik.

3. Elnök ezután a főtitkár jelentésében indítványozott köszöneteket a közgyűlés nevében kimondja.

4. A főtitkár felolvassa a pénztári jelentést és a számvizsgáló bizottság jelentését. (L. a 80-dik lapon.)

Tudomásul vétetik.

5. Telkes Simon, számvizsgáló bizottsági tag jelenti, hogy a bizottság a számadásokat tételenkint megvizsgálta, a mellékletekkel összehasonlította s mindent a legnagyobb rendben talált, kéri tehát a közgyűlést, hogy a pénztárnokot az 1881. évi számadások terhe alól mentse fel; kiemeli, hogy múlt évben az évdijak oly rendesen folytak be, mint még az előző években sohasem, tudniillik az évdijnak már 95·6%-a be van hajtva.

6. Elnök kimondja, hogy a pénztárnok az 1881 évi számadások terhe alól fölmentetik és az 1882. évi számadások megvizsgálására ismét Kőszeghy Antal, Roch György és Telkes Simon urakat kéri föl

7 Dr. Erődi Béla titkár felolvassa jelentését a könyv- és térképtár állásáról. (Lásd a 82-dik lapon.)

Tudomásul vétetik.

8. Elnök elrendeli a 24 választmányi tag megválasztását, a szavazatok beszedésére kinevezi Jablonszky János, Nikl Mihály és Dr. Toldy László tagokat s az ülést a szavazatok beadása czéljából 5 perczre felfüggeszti.

10. Szünet után Dr. Hunfalvy János fölolvassa elnöki jelentését. (L. a 49-dik lapon.)

Tudomásál vétetik.

11. Berecz Antal főtitkár felolvassa az 1882 évi költségvetést (lásd a 81-ik lapon), mely minden megjegyzés nélkül elfogadtatik.

12. A közgyűlés által a választmány ajánlatára egyhangulag megválasztatnak tiszteletbeli tagokul:

Dr. Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister.

De Lesseps Ferdinand, Páris

De Quatrefages de Bréau, a párisi földrajzi társaság tiszteletbeli elnöke, az Institut tagja, Páris.

Teano herczeg, az olasz földrajzi társaság elnöke, Róma.

Dr. Kan C. M. egyetemi tanár és a hollandi földrajzi társaság főtitkára, Amsterdam.

Dr. Nachtigal afrikai utazó, a berlini „Gesellschaft für Erdkunde" elnöke, Berlin.

Dr. Schweinfurth, afrikai utazó, Berlin.

Nikolaj-Mihajlovics Prsevalszky ezredes, ázsiai utazó, Szt.-Pétervár.

13. Berecz Antal főtitkár felolvassa jelentését a pályázatokról. (Lásd a 83-ik lapon.) A pályanyertes müvek jeligés levélkéi a közgyűlés szine előtt felbontatván, azokból kitűnik, hogy „A hegységek befolyása az éghajlati viszonyokra“ czímű pályakérdésre az 50 frenyi első jutalmat Engelmann Menyhért 1-ső éves orvostanhallgató, a 25 frenyi második jutalmat pedig Simonyi Jenő IV. éves bölcsész nyerte el; továbbá hogy az 50 frenyi jutalommal dijazott „Sopron“ czímű munka irója Thirring Gusztáv, II. éves bölcsész, a 25 frenyi második díjt nyert „Kalocsa“ czímű dolgozat írója pedig ismét Simonyi Jenő. Thirring és Simonyi a gyűlésen jelen lévén, nyert díjaikat a tagok éljenzése közt átveszik.

14. A főtitkár kihirdeti az új pályakérdéseket. (Lásd 96-ik lapon.)

15. A szavazatszedő bizottság nevében Dr. Erődi Béla jelenti, hogy beadatott 45 szavazat és kihirdeti a választások eredményét, mely szerint választmányi tagokul 1882-re megválasztattak:

Türr István, tábornok 45; Gönczy Pál, ministeri tanácsos 44; Hunfalvy Pál, akadémiai könyvtárnok 44; Dr. Gróf Zichy Ágost, orsz. képviselő 44; Zobel Lipót, főposta-igazgató 44; Dr. Brózik Károly, tanár 43; Pesty Frigyes, akadémiai tag 43; Déchy Mór 42; Hantken Miksa, földtani intéz. igazgató 42; Heim Péter, minist. osztálytanácsos 42; Jablonszky János, tanár 42; Keleti Károly, minist. tanácsos 42; Péchy Imre, államnyomda igazgató 42; Dr. Szabó József, kir egyetemi tanár 42; Király Pál, tanár 40; Lóczy Lajos, muzeumi segédőr 40; Majláth Béla, muzeumi könyvtárnok 38; Gróf Zichy Jenő 35; György Aladár, iró 35; Zsilinszky Mihály, orsz képviselő 34; Bedő Albert, kir. főerdőmester 33; Koller Lajos, a távirdák orsz. főigaz atója 33; Laky Dániel, tanár 33; Xantus János, muzeumőr 30 szavazattal.

16. Elnök, miután a napirend kimeríttetett, az ülést berekeszti.

A közgyűlés után a tagok körülbelül 30-an a Hungária szálló dísztermében díszlakomára gyűltek össze, mely a legkedélyesebben folyt le.

Könyvészet.

Utolsó jelentésünk óta társaságunk könyvtára a következő munkákkal gyarapodott:

Dr. D. B. ajándéka.

1. Leirása a cs. k. szab. osztrák államvaspálya-társaság Magyarország déli részében fekvő uradalmának. (Helyrajz, földtan és földrajz.) Bécs 1881. 8-rét 23 lap. A cs. k. szab. osztrák államvaspálya társaság saját kiadásában.

A nevezett társaság itt jelzett birtoka Krassó-Szörény megyében fekszik a Muntye Szemenik, Pietra Gozna és Nedej lejtőin s e hegyek s hegységek nyugoti nyulványain, átszelve a Berzava,

Karas és Nera folyók által s változatos alakulásuvá téve számtalan völgytorok és sziklafal által, melyek a társaság ipartelepeivel elborított fönlapályok hirtelen megszakasztásából keletkeznek. Földtani leirásából e helyen is bebizonyitva látjuk, hogy Magyarország e része nemcsak domborzati alakulásában van jelentékenyen és változatosan kifejlődve, hanem hogy a geologus is itt találhatja fel a legfontosabb geologiai terrenumok egyikét A geologiai ismertetés külön-külön emlékezik meg 1. A jegeczes palákról. 2. Az eruptiv kőzetekről, 3. A szénképződményekről, 4. A Dyas és Triasról. 5. A Jura képződményről, 6. Tithuni emelet és kristályról, 7. A harmadkori ősképződményekről és végre 8. A Diluviumról.

A vidék klimájának megismerése s az adatok s tudományos értékesítése végett Oraviczán meterologiai észleletek tétetnek. — Az uradalom területe 23·4 □ myriamtr, tehát Krassó-Szörény megye területének $^1/_5$-de. Ebből $^1/_3$ erdő és $^1/_4$ szántóföld, a többi rét, mező, bányatelep, stb. A társaság egész területén maga bir csak földesuri u. m. italmérési, malomjogi-, vásár-, vadász- és halászati jogokkal. (Legjövedelmezőbb az italmérési: évi 78600 frt!) Kegyúri joggal bir egyház és iskola felett. A társaság ez uradalmán közel 125000 ember lakik s így átlag 1 □ myriameterre 5336 ember jut. — Ugyan e mű franczia nyelven is megvan ily czim alatt: Description des domains de la Société autrichienne i. r. p. de chemins pe fer de l'état dans de Sud de la Hongrie.

2. Jegyzéke azon fanövényeknek, melyek a cs. k szab. osztrák államvaspálya társaság Magyarországban fekvő uradalmán előfordulnak Wien, 1881. Verlag d. k. k. priv. österr. Staats-Eisenbahn-Gesellschaft. 8-rét 37 lap.

E ritka gonddal összeállított jegyzékből kitünik, hogy a kérdéses uradalom területén összesen 171 különféle fanövény találtatik jelenleg. Az egyes fanövények nevei nyolcz (latin, magyar, franczia, olasz, oláh, német. angol és cseh) nyelven vannak felsorolva. A fanemek megállapitásánál a leghiresebb botanicusok állítása volt az irányadó szempont ugy, hogy mindegyik fanemnél ott találjuk egyszersmind a tudós nevét. ki szerint a kérdéses fa ma is divó tudományos nevét nyerte. S igy e füzetke nemcsak descriptiv, hanem speculativ szempontból is becses. Mindkét füzet a velenczei kiállításon is ki volt állítva a magyar osztályban és a közönségnek kiosztva.

3. E. Türr Discours prononcé par le General dans la seance générale du Congrès Géographique de Venise sur le percement de L'Isthme de Corinthe — 12 lapra terjedő kis füzetke.

Türr István tábornok ezen 1881. évi szeptember 17-én a velenczei nemzetközi földrajzi kongresszus alkalmával tartott előadását a legélénkebb érdeklődéssel hallgatták s maga a kongresszus az előadás befejezése után meleg szavakban mondott köszönetet Türr István tábornoknak a korinthusi földszoros átvágása tárgyában tett szakszerű tanulmányozásért s az adott felvilágositásokért.

4. Etienne Türr. Memoires et notes au sujet de l'utilisation de cours d'eau du royaume de Hongrie selon le projet du Lieutenant-général — . Rome 1881. 8-rét. 34. lap.

5. Joly M. Ch. Note sur une exposition de géographie botanique et horticole, organisée par la Société générale d'Horticulture de Nancy 8-rét, 6 lap

6. Russie. Ministère de la guerre. Musée Pédagogique. Notice sur le matérial d'enseignement pour l'etude de la Geographie de la cosmographie et de la topographie militaire. Par le Presid. Kokhovsky. St Pétersbourg. 1881. 8-rét, 68 lap. Dr. E. B. ajándéka.

7. Peichl Josef Controlcompass sammt Dromoskop, Patentirt in mehreren Staaten, und Theorie und Praxis der „mittleren Deviationen" von — — k. k. Linienschiffslieutenant. Hiezu eine Tafel. Wien 1880. 8-rét, 40 lap.

8. Schreiber. Richtungsbeobachtungen und Winkelbeobachtungen von — Major à la suite des Generalstabes der Armee. Karlsruhe. 1881 8-rét, 40 lap.

9. Dr E. Holubs österreichisch-ungarische Afrika Expedition. General-Ausweis der bis zum August 1881 eingelangten Beiträge Wien. 1881. 8-rét, 14 lap.

10. Dr. Emil Holub. Die Südafricanischen Salzseen. Mit einer Karte. Frankfurt a. M. 1881. 8-rét, 68 lap.

11. Neumayer — Leichhardt. Dr. Ludwig Leichhardt's Briefe an seine Angehörigen. Herausgegeben im Auftrage der Geographischen Gesellschaft in Hamburg von Dr G. Neumayer und Otto Leichhardt. Mit einem Anhange Dr. Ludwig Leichhardt als Naturforscher und Entdeckungsreisender von Dr. G Neumayer. Mit einem Potrait Dr. Leichhardts's und mit einer Karte von Australien. Hamburg. L. Friederichsen & Co. Geographische und nautische Verlagshandlung 1881. 8-rét 215 lap.

12. Zsigmondy Wilhelm. Mittheilung über die Bohrthermen zu Harkány, auf der Margarethen-Insel nächst Ofen, und zu Lippik und den Bohrbrunnen zu Alcsúth von — —, Bergingenieur etc. Mit vier Steindrucktafeln. Pest 1873 8 rét, 80 oldal. A szerző ajándéka.

13. Enrico de Littrow. Sulle Carte idrografiche e sulla rappresentazione del fondo del Mare mediante linee isobate di — regio ispettore marittimo — Publicazione del R. Governo marittimo in Fiume, 1873. 8-rét, 14 lap. 1 térképmelléklettel — Ugyane munka 1874-ik évi német kiadása is megvan.

14. E. Bonelli. Progette di una nuova via di communicazione fra l'Ungheria ed il Mare Adriatico Relazione del Signor Avoocato — —, R. Vice Console a Budapest. Roma 1881. 8-rét, 22 lap. 1 térkép melléklet Dr. E. B. ajándéka.

15. Regno D'Italia. Ministero dei Lavori Publici Catalogo dei lavori monografici, studii, disegni ed oggetti inviati all' esposizion nazionale di Milano nel MDCCCLXXXI. Roma 1881. 8-rét 149 lap.

16. Ugyancsak Dr. E. Béla ajándékai gyanánt kerültek társaságunk könyvtárába mind ama catalogusok és tárgyjegyzékek, melyek az 1881. évi szeptember hóban Velenczében tartott harmadik nemzetközi földrajzi kongresszuson voltak az egyes kiállítok tárgyaihoz mellékelve. *S.*

Rövid közlemények.

Vegyesek.

Új csatornaépitési tervek. A velenczei földrajzi kongresszusnak már van látható gyakorlati következménye. A magyar osztályban Türr tábornok által kiállított csatornázási tervek annyira felköltötték az érdeklődő tudósok figyelmét, hogy a Dunának az Adriai tengerrel való összeköttetési tervezete egy újabb csatorna-tervet vont maga után. Ez a Pó folyónak a Lago Maggioreval való öszszekötéséből terveztetik. A két tervezetnek egymásból kellene folynia és egymással kellene összeköttetésben lenni. Az első tervet már a rómaiak idejére lehet visszavezetni; a legújabb korban II. József császár idejében került ez a terv újra szőnyegre. Egy azon korbeli író azt írja erre vonatkozólag: „Ujabb hírek szerint terv készíttetett aziránt, hogyan lehetne a kereskedelem emelésére a Kulpa folyót Károlyvárostól Brodig hajózhatóvá tenni és Brodtól Fiume Buccari és Porto-Ré felé egy kereskedelmi útat építeni. A császár hathatósan támogatja ezen tervezetet.“ Többet a Kulpa hajózhatóvá tételéről olvashatni a Zach-féle geogr. „Ephemer“-ben. Setzen így szólt: „Mily kiszámíthatatlan előny lesz Ausztriára, ha a Duna az Adriával összeköttetik.“ Ime már régen vannak nyomai annak a tervezetnek, melyet Türr tábornok újabban szőnyegre hozott. Ennek a tervnek nagy fontosságát a szomszéd államok is belátják, jelesen pedig az olasz kormány annyira érdeklődik ezen terv iránt, hogy azt tanulmány tárgyává is tétette. Erről szól Bonelli, budapesti al-konzulnak jelentése ily czím alatt: „Progetto di una nuova via di comunicazione fra l'Ungheria ed il Mare Adriatico.“ Ez a konzuli jelentés a Türr tábornok által kiállított csatorna terveket ismerteti és a kiállítás alatt a közönségnek kiosztatott. A kiállításon az érdeklődő olasz körök kiváló fiegyelmet fordítottak e terveknek és már akkor felvillant bennök az az eszme, hogy azt a jövendő vizi útat Olaszország számára fölhasználják. Ennek kapcsán fogamzott meg bennök az az eszme, hogy azt a vizi útat az Adrián át Felső-Olaszországgal összekössék. A Po vizét használnák föl e czélra, melyen Adria várostól kezdve Páviáig hajóznának s itt a Navilio Grandet s innen túl a Ticino folyót egész a Lago Maggioréig kellene hajózhatóvá tenni. Ez utóbbi tavon aztán föl Magadinoig készen állana a vizi út. Sz. Gotthard vasút vonalának segítségével aztán minden irányban könnyű és gyors lenne a közlekedés. Ez a vizi út tetemesen gyorsítaná és könnyítené a szállítást és hivatva volna jelentékenyen emelni a kereskedést ugy Magyarországon mint Európa többi államaiban a Magyarországgal való forgalmat és érintkezést. Romanshorntól Budapestig a jelen viszonyok között 3 frt 40 krba kerül egy métermázsa gabona szállítása; míg

az új vizi út létesülése után ugyanezt 2 frtért lehetne elszállíttatni. Az olasz vizi út tervezésének kivitelét a milanói kereskedelmi földrajzi társulat vette kezébe. Türr tábornok e társaság meghivására alkalmasint már május hóban elmegy Milanóba, hogy ott e tárgyban előadást tartson és értekezzék az érdeklett körökkel a terv kivitele iránt. Ez az a csatornazási tervezet, melyről Közleményeink mult számában „Csatorna Velencze és Magadino között" czímmel megemlékeztünk. —*E*—

A korinthusi szoros átvágásával különösen olasz körökben nagyon élénken foglalkoznak. A velenczei földrajzi kiállításon méltán nagy érdekeltség tárgya volt a tervezet s Türr István előadása a tárgyról még inkább fokozta ennek érdekességét. Már akkor az olasz hivatalos lap „Gazetta Ufficiale" egész terjedelmében közölte az előadást, újabban pedig a Rivista Marittima deczemberi számában „Il taglio dell'istmo di Corinto" czím alatt ismerteti az érdekes tervezetet. A Rivistának e czikke külön levonatban is megjelent három térképmelléklettel, melyek egyike Homolka térképe után készült s feltünteti a rövidült tengeri útat egyrészt Brindisi és Athén, másrészt Messina és Athén között. A második térkép a tengeri csatorna átvágási tervezetét tünteti föl. A harmadik térkép a Korinthusi csatorna tervét összehasonlítva a Szuezi és Panamai csatornával tünteti föl. —*E*—

A mervi teke-turkománokról a Golosz január 20-iki (8-iki) száma a következő hireket írja, melyeket a kaspintúli kormányzótól vett. Köztudomásu dolog, hogy a kaspin-tuli vasút Kizil-Arvatig most van munkában. Innen Aszk-abadig és később egészen Szarakszig fog vezettetni. Szaraksz a Tudsind vagy Heri-rud folyó mellett fekszik, mely folyó Herat felől jön. Szaraksz tehát uralkodik a Herirud völgye felett egészen Heratig. Szaraksz egyszersmind határvölgy Persia és Afganisztán, valamint az orosz tekkék között. 1880. év november végén több mérnök utazott el Aszkabadból Szaraksz felé, hogy az útat tanulmányozzák. Az úton megtudták, hogy mintegy 3000 mervi teke-turkomán tanyázik azon a vidéken, nyilván rablás czéljából. A tekék becsületszavukat adták, hogy nem bántják az oroszokat. A mérnökök kis csapatja nem bízván a tekék szavában, viszatért. Később megtudták, hogy a turkmeneknek egészen más szándékuk volt, mint megtámadni az orosz mérnököket; mert Meshed felé tartottak, mindenütt rabolva és fosztogatva a vidéken, míg jelentékeny zsákmánynyal és mintegy 30,000 birkával visszatértek Mervbe. Az oroszoknak tehát még sok dolguk lesz a mervi teke-turkománokkal. —*E*—

A Sargasso-tenger az Atlanti Oczeánban. Minthogy Dr. Kuntze O. néhány évvel czelőtt oly nézeteket nyilvánított a Sargasso-tengerre vonatkozólag, melyek valódisága iránt nem egy szaktudós kétséget támasztott: nevezett tudósnak nem maradt egyéb hátra, mint új adatok gyüjtése után ujabb tanulmányokat tenni, s az érdeklődő köröket tanulmánya eredménye felől egy szaklapban értesíteni. Dr. Kuntze e kivánalomnak a „Botanische Jahrbücher I. köt. 3. füzetének 191—239. lapján közzétett szakközleményével

tesz eleget, hol az Atlanti Oczeánban előfordúló Sargasso-tengernek területéről a Sargassum bucciferum, a Fucus natans elterjedéséről kartografiai melléklettel kiegészített ismertetését adja. A közlemény érdemére vonatkozólag Dr. Boguszlavszky a berlini „Verhandlungen"-ben következőkép nyilatkozik: Kuntze a Sargassum eredete és elterjedéséről s így a Sargasso-tengerről tett beható tanulmányának záradéka ez: „Minthogy a Sargassa-tenger a continensek és szigetek partszegélyétől elszakított részben kiveszendő és elsülyedő Sargassumból áll: ennek állandó és meghatározott helye az Atlanti Oczeánban nincs Igaz, hogy az Atlanti Oczeánnak a szélesend övébe eső területén található aránylag a legtöbb töredék-sargassum, de azért sokszor még itt is majdnem teljesen hiányzik, vagy csak egyes elkülönített területeken, vékony rétegekben fordul csak elő, vagy kisebb nagyobb halmazokba összetorlódva, főleg ha az Atlanti oczeáni partokon nagy vihar dühöngött. Ha az állandó szelek hullám találkozásokat, a tengeri öböláramlat s vele ellenkező irányú szelek pedig hullámtorlaszokat idéznek elő, szintén nagyobb s tömegesebb sargassum rétegeket lelhetni a Sargaso-tengeren. Pl. a Bermuda szigetek mellékén kora tavaszszal az egyenlítői áramlattal járó viharok az elszigetelten, szétszórtan elhelyezkedő Sargassum-részeket tömegesen összeterelik." Az érdekes ismertetésből még a következő adatok fölemlítését véljük helyén valóknak: Humboldt Sándor két fucustelepet különböztetett meg az Atlanti Oczeánban: egy nagyobbat s egy kisebbet. Az első az é. szél 19—34° között terült el hosszúkásan, az Azori szigetekhez tartozó Corvótól körülbelül 7 hosszúsági fokkal ny.-ra; a másik ettől ny.-ra a Bermuda és Buhama szigetek között ellipticus elhelyezkedéssel az é. szél. 25—31° között. E kettős Sargassum vidék — Humboldt szerint — egymással keletnyugoti irányban össze van kötve s negyed fél száz év óta birná változatlanul a Németországnál 6—7-szerte nagyobb fölületet az Atlanti Oczeánból. Rennel „An Investigacion of the Currents of the Atlantic Ocean" czímű 1882-ben kiadott müvében csak a Humboldt által is említett nyugoti fucustelepről tesz említést, az általa készített térképről a kisebb fucustelep, valamint az összeköttetést jelezni hivatott csoportok is teljesen hiányoznak. A Maury által készített térkép sem felel meg a valóságnak, noha a legtöbb Atlaszban a Sargasso-tenger képe Maury szerint van adva. Szerinte a kérdéses tenger alakja palaczkhoz hasonló, legszélesebb kiterjedése az é. szél. 20—30° s a ny. hosszúság 20—40° között volna, míg a 27—28-ik szélességi kör alatt a 65-ik ny. hosszúsági fok mutatná legkeskenyebb összehúzódását. Haltermann, német tengerész, a Sargassum előfordulása és elterjedése felől a következő adatokat közli: „Az 35-ik nyugoti hosszúsági foktól keletre alig találunk a Sargassum nyomára. A Sargasso-tenger vidéke ennélfogva a 20-ik is 35-ik é. szél. fok között a 35-ik hosszúsági foktól nyugotra egész Nyugot-Indiáig s az Egyenlítő áramlat keleti széleig terjed el. Legsűrübb a 40-ik ny. hosszúsági foktól nyugotra, a 25—30-ik szél. fok között. A ny. hosszúság 45-ik fokától nyugotra az é. szélesség 35-ik foka körül sűrű Sargassum halmazok vannak

ugyan, de ezek átlag alig szélesebbek 30—35 méternél, hosszúságuk is alig valamivel haladja meg szélességöket. Haltermannak ez utóbbi állítására vonatkozólag Dr. Kuntze azt a megjegyzést teszi, hogy e számos, más-más időben, különböző tengerészek által eszközölt, egymástól eltérő megfigyelésekből levezetett sokféle eredmény azon megszokott, de téves feltevésen alapszik, mely szerint eddig a megfigyelők legtöbbje a Sargassum előfordulását egy bizonyos, meghatározott fekvésű tengerfölület állandó jelenségének tekintette. Magáról a Sargassum kinézéséről és a tenger vizében való elhelyezkedéséről ismét Haltermann adhat kellő felvilágosítást: „A könyvekben említtetni szokott egyenletesen elhelyezkedett s arányos rétegekben egymás fölé torlódott Sargassum: — koholmány, mely a valóságban nincs meg. A Sargassum, igaz, hogy egymástól 50—60 méternyi távolságban, párhuzamosan bocsátja ki hajtásait a nyílt tenger szintájára, az állandó vagy túlnyomólag uralkodó széllel egy irányban, de e mellett az egyes szálak nem egyszer, sőt számtalanszor keresztezik is egymást, vagy legalább is ugyan közel helyezkednek el egymás mellé; néha ismét egész hosszukban, több izben összecsomosódnak oly annyira, hogy az egyes szálak valóságos góczokká fejlődnek, melyek különösen a megállapodás és fönmaradás alapfeltételei gyanánt kezdenek később szerepelni. Az ily csomók eleinte alig észrevehetőleg emelkednek ki a víz szintájába s valóságos csomósort képeznek. Különben maga a Sargassum is több fajban fordul elő. Egyik fajánál pl. a főszár semmi mellék elágozást nem tüntet föl, míg egy másik válfaj széles s fejlettebb levelekkel is bír. Dr. Kuntze tudományosan megállapítá ezen Sargassum különböző 3 faját: Sargassum ilicifolium, latifolium és obtusatum. S a mennyiben Dr. Kuntze botanikai tanulmányai alapján kimutatja, hogy a Sargasso-tenger keletkezését és létezését az oczeáni medenczéket szegélyező partszegélyektől, vagy a tengerek sík szintáját megszakasztó szigetektől elszakadt, a tengeri áramlatok és szelek által, főleg pedig az egyenlítői meleg áramlat (Golfstrom) által összeterelt Sargassumnak köszöni: ezáltal megcsúfolja egyuttal Maury és Haltermann eddig erősen vitatott s sokak által osztott nézeteit, melyek szerint a Sargassum keletkezési terrenuma a Bohuma szigetek körüli tengerfenék volt volna. Sőt Dr. Kuntze még tovább megy állításaiban, melyek pedig mindannyian tudományosan eszközlött megfigyeléseken alapulnak, s azt mondja, hogy a continentalis területek s szigetek széleiről a nyílt tengerre kerülő Sargassumok legfölebb három hónapig maradhatnak úszva a tenger felszinén s ez idő-periodus lefolyása után a tenger mélyébe sülyednek. Dr. Kuntze ez állítását, mely a Haltermann s elvtársai által felállított theoriával homlokegyenest ellenkezik, nem is mondja újnak, hanem kimutatja, hogy az nem egyéb, mint a Sargasso-tengerre vonatkozó, Humboldt Sándortól 1880-ig eszközlött tudományos vizsgálódások resumtiója. *S.*

A homokbuczkák tovamozgásáról értekezik a „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde“ mult évi folyamának 207-ik lapján Houtum Schindler tábornok. E perzsa hadiszolgá-

latban álló német tudós-generalis adataiból minket leginkább azon eljárási módozatok érdekelnek, melyek által az ottani homokpuszta lakosai a homokbuczkákat a némiképen mégis termékeny talajtól távol tartani igyekeznek, vagyis mint mondani szoktuk: hogy „kötik meg a homokbuczkákat"? Erre vonatkozólag Schindler így ír: „A Kasantól keletre fekvő községek földjein számtalan egymással párhuzamos irányban huzódó falak vannak építve, az uralkodó széliránynyal 90° szög alatt, mi által a homok egyik fal felső szélétől a másik fal felső széléig eltereltetik a szél által, a nélkül, hogy két-két fal között levő térségre lejuthatna. Az ily 30—40 méternyi széles talajrészeket használják azután fel földmüvelésre. Yezdtől éjszaknyugotra, körülbelül 11 angol mértföldnyi távolságban fekszik Iskzár. E falu szélén áll a község mecsetje. Február és juniusban, valamint augusztusban is Schindler e templomnak csak a tornyát látta kiemelkedni a homokbuczkákból, míg ellenben novemberben majdnem az egész templom ment volt a homokhalmazoktól, oly annyira, hogy a nagy épület falai jó messziről tisztán láthatók voltak. Bent a faluban február hóban az utczáról mindjárt a háztetőkre mehetett az ember a homokbuczkák közvetítése mellett, míg máskor a tetők majdnem 2 méternyire emelkedtek ki a homokból. Iskzár és Yezd között a kertek védfalakkal környezvék s mégis nem egyszer egész kertek — eperfáikkal együtt (a lakosok többnyire selyembogártenyésztéssel foglalkoznak) néhány óra alatt a homok alá kerülnek, de csak azért, hogy a nagy homokhalmazokhoz képest aránylag rövid időre megint megszabaduljanak. Ily váltakozó, mondhatnók szeszélyes helyi mozgással birnak e vidéken a homokbuczkák.

S.

Az ausztráliai sivatag növényzete. Minthogy e sivatag jellegzésére — a legújabb időkig igen megbizhatlan s jobban mondva, valótlan, a természetes állapotokkal meg nem egyező leírásokat olvashatni még sokszor tekintélyesnek hiresztelt szakmunkákban is — nem lesz érdektelen, ha Sanger E. B.-nek a „Colonies"-ben közzétett ismertetését — vázlatosan közöljük. Sanger az ausztráliai sivatagot ismertetve, többi között azt mondja, hogy a d. tavaktól Manwaukaninái g a talaj köves plateau, mely azonban alluvialis síkokkal váltakozik. Minden ily kisebb síkon egy vagy több folyómeder vezet át, melyben az év legnagyobb részében vagy egyáltalában nincs, vagy csak egyes szakaiban van víz. A folyóerek útiránya rendesen nyugoti s bizonyos távolságban vagy elvesznek a talajon, vagy sekély, de széles pocsolyákká alakulnak; egyesek tavakat is alkotnak. Az esőzési évszak beálltával — vagy rendkivüli nagy záporok előfordultával — rögtön megtelnek vízzel, sőt medrökből kilépve — a tavak s mocsárok egész tömkelegét képezik. Megesik sokszor, hogy egyes tavak két-három évig sem kapnak újabb esőzést, ezek vize ilyenkor egyre kevesbedik s csak sótartalomban nyer folyton oly annyira, hogy ivásra is alkalmatlanná válik. Mindeme kedvezőtlenségek azonban ismét rögtön megszünnek, amint az ily tó vagy folyó újra esőt nyer. — Az ily plateaukon a növényzet természetesen roppont szegényes, s mindössze is egykét törpe

fából és cserjéből áll. A mily elhagyatottnak látszik azonban az ily vidék, oly gyorsan változik jellege, ha az esőzés beáll, úgy, hogy a hol még aránylag igen rövid idő előtt kősivatag volt, ott most egyszerre fű zöldül. Legszebb növényzettel mindenesetre az alluvialis síkságok dicsekedhetnek, ezeken vannak egyszersmind a legjobb legelők is. — Manwaukaninától éjszakra a tájképi jelleg egyszerre megváltozik, Itt a köves s kavicsos plateauknak se hire, se hamva többé s. helyöket vakító-fehér homokból álló, alacsony földháfak, dombsorok foglalják el s tova huzódva messze eltartanak é. és ny. felé. Ez azon része Ausztráliának, mely az „ausztráliai sivatag" elnevezésre leginkább érdemes. Azonban még e területre is csak „relative" használhatjuk e szót „sivatag " A ki bő esőzés utáni időben, közvetlenül látta a vidéket, az ugyan óvakodik a „sivatag" elnevezéstől. Hosszas szárazság e vidéket azonban csakhamar a Szaharához teszi hasonlóvá, de egyenlővé soha. A változó, hogy ne mondjuk váltakozó jelleg szolgált a különböző időkben itt megfordult utazók ellentmondó hireinek s ellentétes leírásainak alapjául — minthogy e homokbuczkák épen, mint a kavicsos plateauk, mint láttuk a csapadék eloszlása szerint kénytelenek növénymezt változtatni, vagy egészen meztelenül is nem egyszer éveket is eltölteni. — Sanger e tudosítása nagy horderejüvé válhatik s újabban főleg e sivatagnak hiresztelt területről már azt is állítják, miszerint a talaj és az időszakonként nagyon is nagy bőségben előforduló vizek kellő gondozása mellett a terület termőképességét nagyban fokozni lehetne, annyival is inkább, mert újabban konstatálva lett, miszerint e sivatag-vidékek földalatti rétegeiben itt is, mint a Szaharában — természetalkotta víz-reservoirok vannak. *S.*

Pályázati hirdetés.

A magyar földrajzi társaság a következő két kérdésre hirdet pályázatot:

I. „A vulkanismus". Értekezés.

II. „Kivántatik Magyarország valamely vidékének (a Bakony, Sopron és Kalocsa kivételével) ismertetése, különösen topo- és ethnographiai tekintetben."

A legjobbnak talált mű jutalma 50—50 frank aranyban. A második sorban jónak talált dolgozaté pedig 25—25 frank aranyban.

Pályázhatnak a tudomány- és műegyetemek, akademiák s egyéb felső tanintézetek hallgatói.

A pályázat határideje 1882. október hó 31-ike, mely időre a pályamüvek, tisztán idegen kézzel írva és jeligés levéllel ellátva a társaság főtitkárához. (Felsőbb leányiskola Erzsébettér 3. sz.) küldendők.

A pályázat eredménye az 1883-diki januárban tartandó rendes évi közgyűlésen fog kihirdettetni.

Budapest, 1882. január 26-án.

Berecz Antal
főtitkár.

A czifrálkodás és ruházkodás.

(Ethnographiai vázlat.)

Az ember a természet országában nemcsak a legmagasabb rangfokozatot foglalja el, hanem lényegesen különbözik az állatoktól, azoktól is, a melyek legtökéletesebben vannak tervezve. Még a legnyersebb és legnyomorúltabb népek is magasabban állanak, mint a legemberszabásúbb majmok, mert ők ismerik a tűz használatát, nekik is van nyelvök, vannak bizonyos megállapodott erkölcseik és szokásaik, vannak némi vallási képzeleteik, vannak, bár csak kőből és csontból való eszközeik, szerszámaik és fegyvereik s van czifrálkodási ösztönük. Mihelyt a népek a magasabb méltóság öntudatára ébrednek, a ruházkodási vágy is fölébred bennök; az ember azzal, hogy czifrálkodik és ruházkodik, mintegy ösztönszerüleg arra törekszik, hogy mind jobban megkülönböztesse magát az oktalan állatoktól. Mintegy fátyolt akar vetni azon dolgokra, melyek őt testének állati szervezeténél fogva úgy szólván lealacsonyítják; mások előtt tisztának és nézésre méltónak, olyannak akar látszani; milyen a bibliai kifejezés szerint a mezei liliom.*

A természet nem adott az embernek oly mezt és ruhát, mely csupaszvoltát elfedné s őt az időjárás mostohaságai ellen megótalmazná. Ő tehát maga kénytelen magának ruhát és hajlékot készíteni. De ott, hol az éghajlati viszonyok nem kényszerítik arra, hogy testét beburkolja, sokáig egészen vagy félig meztelen jár, mert a szemérem, a szégyenkezés csak később, a müveltség magasabb fokán ébred föl. Jóllehet a legtöbb nép jól tudja, hogy mit kelljen mások szeme előtt eltakarnia, mégis sok furcsaságot és eltérést találunk e tekintetben. A szemérmetesség nem születik velünk, hanem a megszokás és nevelés eredménye. Miként az erkölcs terén

* Peschel: Völkerkunde.

a különböző népek nézetei nagyon különbözők, sőt néha merőben ellentétesek, úgy hogy a mit egyik nép utálatos véteknek tart, azt a másik dicsérendő erénynek véli,* úgy arra nézve is, hogy mi az illő s mi az illetlen dolog, a testnek melyik részét kell eltakarni s melyik részeit nem szükség elfedni, a vélemények nagyon különbözők. Tehát e tekintetben csak a megállapodott szokás dönti el a kérdést, mert a meztelenség, az utazók tapasztalása szerint, korántsem zárja ki a tiszta erkölcsös életet, valamint másfelől nem minden nép erkölcsös, a mely ruházkodik.

Ha Arábiából vagy Ázsia szívéből valamely istenfélő jámbor iszlamhivő tánczmulatságainkon megjelenne és látná hölgyeink kivágott ruháit, melyek a vállat, kart és mellet meztelenül hagyják, ellenben hátúl hosszú uszálylyal bírnak, mely mitsem takar el, s továbbá látná a férfiak és nők fél ölelkezéseit tánczközben: akkor bizonyosan ámulat és mély megbotránkozás szállná meg lelkét, hogy az igaz isten, Állah, ezt így tűri s ki nem pusztítja rögtön tüzes esővel a bűnös és szemtelen emberfajtát.

A keleti népek szokása azt rendeli, hogy a nők kiváltképen az arczukat rejtsék el, a mohammedán asszonyok tehát mindenekelőtt azt fátyolozzák el s nem bánják, ha a derék és végtagok idomai az áttetsző ruhakelméken keresztül meglátszanak. Nostiz Paulina grófné, férjével Ázsiában utazván, engedelmet kapott Maszkatban a szultán háremét meglátogatni. A hárem hölgyei nagy

* Hogy mily különbözők még a tudósok nézetei is az erkölcsi fogalmakra nézve, mutatja Slavici bukuresti tanár. Ez az úr „Die Rumaenen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina" czímű könyvében azt mondja: „Az erkölcsi állapotok a rumánoknál jobbak mint szomszédjaiknál", t. i. a magyaroknál és szászoknál. S azután a következő jellemvonásokat közli a rumánok erkölcsiségéről: „A ki csak lopott, az a rumánok szemében még nem tolvaj, s a ki tudomással bír a lopásról, de mellette nincs érdeke've, az hallgasson . . . Általában a rumán azt, ki gazdag idegent lop meg, nem tartja rossz embernek, hanem csak ügyetlennek, ha rajta csípik . . . E nézetek következtében legtöbbet szenvednek a német gyarmatosok a Bánságban s a magyar Alföldön . . . . De sehol a világon nem történik annyi lopás mint a rumán és magyar nép közötti határon Arad vidékétől Nagyvárad vidékéig, és csak nagyon ritkán károsulnak meg az által a vagyonos rumánok is, mert ezek többnyire az orgazdák . . . Az őszinteség, a rumán felfogás szerint, nem erény s nincs is rá szó a rumán nyelvben. . . . , Általában az őszinteséget a rumán nem tartja kötelességének, s a ki az igazat mondja s azért kárt vall, azt kinevetik. De a rumánok legközelebbi szomszédjainál, a magyaroknál az őszinteség kötelesség s a magyart az őszinteségéért a rumán csak kineveti." Szóról szóra idéztem ezeket Slavici könyvéből, hol kiki a 145., 173., 178., 179. lapokon németben olvashatja. Ha magyar ember állítaná ezt a rumánokról, az egész világ rágalmazónak mondaná; a rumán Slavici szájában pedig ezek a rumán nép dicsőségére szolgálnak.

zavarba estek, midőn a grófné el nem fátyolozott arczczal hozzájok beköszönte. Niebuhr dán utazó beszéli, hogy Baszránál az Eufrat folyóban fürdő nők férfiaktól meglepetvén, csakis arczukat takarták el kezökkel. Az egyiptomi fellah-nők szintén csak arra ügyelnek, hogy arczuk legyen befedve s azzal nem törődnek, ha testök más részeit a férfiak meglátják. Ebers György egyik utazási leírásában megjegyzi: „Az arab nő minden habozás nélkül feltakarja lábát, lábszárát és mellét, de az arczát minden tisztes nő gondosan eltakarja, sőt még nagyobb illetlenségnek tartja, ha a fej hátulsó része meztelen.“

A hottentotta nők Afrikában csak fejöket burkolják be kendővel s ezt némelyek a világért sem vennék le a szégyen miatt, noha különben egészen meztelenek. Némely maláji népek ismét másutt látják a szégyenlős helyet. Jagor német utazó a Filippini szigetcsoporton mulatván, Szamar szigeten egy meztelen lánygyermeket rajzolt le; midőn anyja észrevette, hogy nincs rajta az üng, megpirongatá s megparancsolá neki, vegye föl tüstént az üngecskét, pedig az oly rövid volt, hogy a mi felfogásunk szerint bízvást elmaradhatott volna, de azt mégis eltakarta, a mit, az ottani vélemény szerint, mindenekelőtt eltakarni kell, t. i. a köldököt. A Hajósok szigeteinek lakosai szintén legnagyobb gyalázatnak tartják, ha a köldök látszik ki.

Sinában megint mást rendel a szokás; ott a nők legnagyobb meggyaláztatásnak azt tartják, ha valamely férfi az ő mesterségesen összeszorított és megnyomorított lábacskájokat látja meg, sőt szerintök nagy illetlenséget követ el már az is, ki a nő lábát csak megemlíti.

Különös, hogy midőn általában bizonyos testrészek meztelenítését illetlen dolognak tartjuk, másfelől megint tisztelet jelének tekintjük, ha pl. a föveget leveszszük Kalapot emelünk, mikor tiszteletünket akarjuk kifejezni, mikor köszöntünk, a házban és templomban is hajadon fővel szoktunk lenni. Ellenben a mohammedán ember le nem veszi a süveget sem a házban, sem a templomban. A zsidók is föltett kalappal vannak a templomban; évek előtt úgy tapasztaltam, hogy Hamburgban az evangelikusok sem vették le a szentegyházban a kalapot. A nők általában nem szokták levenni a kalapot, de Cortinában, Ampezzó völgyében, leveszik, mikor a templomba lépnek, mint a múlt nyáron tapasztaltam.

Míg tehát nálunk a kalap emelése vagy levétele a tisztelet jele, a keleti népeknél a papucs és saru levétele az. Minden mohammedán ember, mikor a mecsetbe és általában oly helyiségbe lép, hol tisztességet kivánnak tőle, lehúzza a lábbelijét; az angol

tisztviselők Kelet-Indiában minden benszülöttől megkövetelik, bármely osztályhoz és ranghoz tartozzék is, hogy czipőjét levesse, mikor hivatali szobába lép.

E szerint mindenütt csak a hagyományos szokás dönti el a kérdést, hogy mi illik és mi nem; de midőn a szemérem érzete már fölébredt, a legtöbb nép helyesen döntötte el e kérdést s úgy öltözködik, a mint igazán illik. Mindazáltal nem állíthatjuk, hogy a müvelt népek között uralkodó divat mindenkor és mindenben helyesen jár el. Épen nem mondhatjuk mindig szépnek és illőnek azt, a mit a divat a ruházatra nézve megkiván. A divat és ízlés felette szeszélyes, de ezért csak hódolunk neki, nehogy nevetségesekké váljunk, pedig mosolylyal nézünk vissza a múlt idők divatára és őseink öltözetére, s lehet, hogy unokáink épen úgy fognak a mi mostani viseletünkön nevetni.

Ausztráliában, Afrikában és Amerikában van még számos nép, melyek egészen vagy félig meztelenül járnak, s ezek mind sötétszínű népek. Az utazók általánosan azt tapasztalták, hogy a bőrnek sötét színe az europaiak szemében is némileg elpalástolja a meztelenséget s a ruházkodás szükségét nem teszi oly érezhetővé, mint az európaiak fehér színe. A müveletlen népek a meztelenséget még azzal is enyhitik, hogy testöket nemcsak mindenféle zsiradékkal bőven bekenik, hanem azt különböző festékekkel be is mázolják vagy pedig tatovirozzák.

Mind a bemázolás mind a tatovirozás igen sok népnél van divatban, s az részint szépítésül, részint az egyes törzsek és rangfokozatok megkülönböztetéseül szolgál, részint pedig a ruhát pótolja. A hol a test bemázolása van divatban, ott arra, ki nincs befestve vagyis festékre nem tehet szert, csak oly megvetőleg néznek mint mi a rongyos ruhájú emberre. Az Orinoko mellékén Humboldt hallotta e megjegyzést: „Ez az ember oly nyomorúlt, hogy testének felét sem bírja befesteni.“ — Az ausztráliai őslakók földfélékből, mészből és szénből készítenek festéket s azzal mázolják be testök egyes részét; általában veres, sárga, fekete és fehér festéket használnak, a fehér festék náluk a háború és szomorúság, a veres pedig az öröm jele. A nyugati partvidéken lakók az egész arczot veresre szokták festeni, a keleti partvidéken lakók pedig csak egy fehér csíkot csinálnak az arczon keresztül az egyik fültől a másikig.

Az éjszakamerikai őslakók arczukat különböző színű vonásokkal festik be, s minél rikitóbbak a színek, annál szebbnek tartják. A karibok majdnem az egész testet befestik. A Sziklás hegységtől keletre tanyázó indiánok többnyire symmetrikus, gondosan ké-

szült rajzokkal festik be testöket, a Sarolta királyné sziget-csoportján élő haidák rendesen csak arczukat festik be, mikor tánczra készűlnek, még pedig leginkább skarlátszínnel, néha kékkel és feketével is.

A festés gyakran együtt jár a tatovirozással. Ezt leginkább a Csendes oczeán szigeteinek, Polynéziának lakosai gyakorolják. Hegyes eszközzel vagy az egész testen vagy csak egyes részein, az arczon, karokon, mellen stb. a bőrbe szúrásokat tesznek, úgy hogy a szúrások bizonyos vonalokat és idomokat ábrázoljanak. A szúrásokba zsirban fölleresztett festéket dörgölnek be, hogy a vonalok és idomok maradandók legyenek. A kinek teste egészen be van borítva ily idomokkal, az olyan, mintha tricó-t öltött volna magára. Ez a szorosabb értelemben vett tatovirozás, melynek talán vallási alapja van. — Más népek éles eszközzel, kagylóval, kovadarabbal stb. felhasogatják testök bőrét s a sebekbe többnyire szintén festéket dörzsölnek, s azután úgy hegesztik be, hogy vagy domború azaz kiemelkedő, vagy pedig homorú, azaz bemélyedő sebhelyek támadjanak.

A papúák Uj-Guinea szigeten bőrüket fölmetszik és kiemelkedő sebhelyeket támasztanak; továbbá arczukat, karjokat és mellöket mindenféle veres és fekete foltokkal és idomokkal festik be, még pedig oly módon, hogy a bőrt ízzó parázszsal megsütik s a sebekbe különböző festékeket dörzsölnek be. A negritók a Filipini szigeteken szintén felhasogatják bőrüket s kiemelkedő sebhelyeket támasztanak, némelyek a polynéziaiak módjára tűszúrásokkal tatovirozzák magukat, de egyenes vonalokban.

Az eszkimók ruhában járnak, mégis az állkapocs, orcza, kéz és láb bőrét tatovirozzák, még pedig úgy, hogy koromban megfestett fonallal kivarrják, miből azután fekete pettyek támadnak. E műtét nagyon fájdalmas, de az anya már gyermekkorában hajtja végre a lányán, hogy férj nélkül ne maradjon.

Az ausztráliai népek a felső kar, a váll s néha az ágyék bőrét is éles kagyló vagy kova darabbal hasogatják fel, úgy hogy a sebhelyek csíkokat képezzenek; a férfinak több csíkja szokott lenni mint a nőnek, ki beéri vele, ha csak a mellén és hátán van egy-egy csík. Ez oly fájdalmas műtét, hogy azt csak félbeszakadásokkal lehet végrehajtani, sőt némelyik bele is hal.

A néger népek közül sokan szintén felhasogatják a bőrt és domború sebhelyeket támasztanak. Amerikában az indiánok között is divatozik a tatovirozás. A haidák Sarolta királyné szigetein az alsó lábszár előoldalát s a felső kar hátsó oldalát, néha a mellet

is tatovirozzák, a pettyekbe faszenet dörgölnek be, s igy támad az arányos rajzok kékes színe.

A czifrálkodás ösztöne sokkal hamarább ébred föl, mint a szemérem vagy a ruházkodás szükségének érzete. Már a legrégibb sirokban a kőből és csontból való eszközök és szerszámok mellett oly tárgyakat is találunk, melyek ékszerűl szolgáltak. Mostanában sincs nép, mely a czifrálkodást ne ismerné. Az emberek mindenütt tetszeni akarnak magoknak és másoknak. Már a gyermek is szereti magát felczifrázni. A müvelt nemzeteknél pedig azt tapasztaljuk, hogy épen azon egyének, kik a belső szépségre és müveltségre nem sokat hajtanak, a külső czifraságban és fényűzésben igyekeznek másokon túl tenni, mert a belső fogyatkozást a külső látszattal akarják pótolni.

A czifrálkodás egészen az ízlés dolga, az ízlés pedig nagyon sokféle és változékony. Néha a müvelt népek is nagyon furcsa módon ékesítik becses személyöket, s nekünk épen nincs okunk nagyon csodálkoznunk az úgynevezett vad népek ebbeli szeszélyein. Igaz, hogy tagcsonkítást nem követünk el szépítés okáért, újjainkat nem vágjuk le, fogainkat sem törjük ki, meg nem hegyesítjük azokat; de azért hajzatunkat mi is megfestjük, néha fehéres vagy vereses porral hintjük be, orczánkat, szemöldökünket is megfestjük, s mindenfélét aggatunk magunkra, ha a divat szeszélye igy kivánja. Az ékesítési szerek nagyon sokfélék, de minden népnél körülbelől ugyanazok. Az ásvány-, növény- és állatvilág szolgáltatja azokat.

A hottentották déli Afrikában az alsó lábikra körűl bőrből való karikákat viselnek, a nők pedig nyaklánczokat és karpereczeket elefánt vagy más csontból, üveggyöngyökből, sárgarézből. A kafirok még több karikát és pereczet raknak lábaikra, karjaikra, nyakukra, kagylóból vagy valami fémből. Hozzájárulnak az amuletek valami fagyökérből, fogakból vagy csak fadarabokból. A férfiak térdökhöz ökörfarkat szoktak kötni; a hajzatot madártollakkal, kivált páva és strucztolakkal ékesítik. Fülök czimpáját átfúrják s fapeczket dugnak belé, a lyukat mindinkább kitágítják s fűcsomót, elefántcsontból való hengert vagy más tárgyat tesznek be; a férfiak burnótszelenczéjöket is a fülczimpa kitágult lyukában hordják.

A négerek valóságos piperkőczök. Különösen az üveggyöngy fűzéreket szeretik; Velenczében, Muranóban, Csehország, Franczia ország és Németország számos gyáraiban készítik a sokféle szinű, alakú és nagyságü üveggyöngyöt, melyekkel Afrikát a kereskedők és utazók elárasztják. De a divat ott is nagyon szeszélyes. Egyik vi-

déken ilyen vagy olyan gyöngynek van kelendősége, más vidéken megint más szinű, alakú és nagyságú gyöngy kell. Egy és ugyanazon népségnél is változik az izlés, s a mely gyöngy azelőtt kapós volt, az most nem kell senkinek sem. Az üveggyöngyökből füzéreket csinálnak, melyeket a nyakon, hason, lábszáron vagy a derék körül viselnek, néhol a hajba is fonják, néhol meg a köténynt szegélyezik velök; az apró gyöngyöket csinos hímzésre is használják, kivált az abantúk, kik a fehér és kék, a kék és sárga s a fekete és fehér mintákat szeretik.

Üveggyöngyök helyett igazi klárisokat, borostyánból való gyöngyöket, ágátból, agyagból és gyantából való gömböket, csigákat, kagylókat, gyümölcs magvakat, emberi és állati fogakat is használnak füzérek és pereczek készítésére. Különböző állatok szarvaiból, elefántcsontból, az elefánt, zsiraf és bivaly szőréből is csinálnak ékszereket. Az elefántcsontból gyöngyöket, hengereket, karés lábpereczeket készítenek. A kikészített bőrt is nemcsak ruházatúl, hanem ékszerül is használják.

De a néger népek mindezekkel sem érik még be. Nemcsak fülbevalókat viselnek, hanem sok helyen orrukat is átlyukasztják s különböző orrbavalót viselnek. Némely népségek még nagyobb eltorzításokat követnek el. A berta, bongo, nuer, mittu, mangandsa és más afrikai népeknél a nők felső vagy alsó ajkukat lyukasztják át s fűszálat, botocskát, vas vagy kődarabot, kerek lemezt dugnak az ajak lyukába, úgy, hogy ez mindjobban kitágúl s az egész ajkot iszonyú módon eltorzítja. Az így kitágult felső ajak a tallérnyi és nagyobb lemezzel átnyúlik az alsó ajkon s valóságos szájkosarat képez, az alsó ajak pedig az egész állat eltakarja. A csókot azon népek nem ismerik, sajátságos ajakékszerök lehetetlenné teszi. Livingstone egy alkalommal meglepett egy nőt kunyhójában, midőn a pelele — úgy nevezik az ajakkarikát — nem volt az ajak lyukában, a nő egészen elszégyelte magát s hirtelen betette a pelelét. E dísz nélkül egy nő sem mutatja magát, legfeljebb olyankor, mikor gyászol. Livingstone megjegyzésére, hogy az elrutítja őket, azt felelték, hogy az divat náluk s azért hordják, mivel nincsen szakálluk.

De a keleti népek igazán szép ékszereket is tudnak készíteni nemes gyöngyökből, fémekből és drágakövekből, s a keleti nyaklánczok, kar és lábpereczek, gyűrűk és diadémok gyakran művészi tökéletességgel vannak készítve. Az egyptomi vagy berber lány efféle ékszerrel csakugyan emeli természetes báját. Csak az bánt, hogy az éjszak-afrikai mohammedán nők az orrban is kari-

kát viselnek, ajkaikat kékre, szemhéjaik szélét pedig feketére festik.

A negritók a Filippini szigeteken roppant nagy fülbevalókkal, továbbá nyaklánczokkal, kar és lábpereczekkel ékesítik magukat.

Az ausztráliaiak leginkább hajdíszt viselnek, melyet fogakból, halszálkákból, madártollakból készítenek, néhol a dingónak nevezett vad kutya vagy más állat farkát kötik a fejökhöz.

Az amerikaiak is a hajzatot madártollakkal, továbbá lószőrből készült pamacscsal, a megölt ellenség lenyúzott fejbőrének hajfürtjeivel, bivalyszarvakkal s több effélével ékesítik. Holmi tarkabarka tárgyakból, szalagokból, apró kavicsokból, madár és más apró állatok bőréből füzéreket is csinálnak, melyekkel nyakukat, vagy egyes szerszámaikat, fegyvereiket, különösen pedig pipájokat diszesítik. De az éjszak-amerikai indiánok fő ékessége a vampum, azaz nyaklánczés karperecz, melyet kagyló-gyöngyökből készítenek. Szines kagylókat szednek e czélra, azokat köveken símára és kerekre köszörülik s hegyes eszközzel átfúrják. A vampumok készítése sok időbe kerül, azért azok nagy becsben tartatnak s pénz gyanánt is keringenek. A haida és más nők az orrt és alsó ajkat szokták átlyukasztani s gyűrűt, lánczot, botocskát dugnak bele.

A malájiak fülbevalókat, gyűrűket és karpereczeket szeretnek; fogaikat lereszelik és festik, néha apró aranylemezkékkel is kirakják.

A dájekek Borneo szigetén, kivált mikor háborúra készülnek, felette sok réz ékszert raknak magokra, néha karjok és czombjok bőre, sőt mellök sem látszik a sok rézkarikától; különösen füleik vannak tele aggatva különböző rézfüggőkkel. Egész fülök széle át van szurdalva lyukakkal, az alsó hasításba a legnagyobb fülbevalót teszik, azután mindig kisebbet függesztenek be. A sok fülbevaló néha fél fontot, de az összes ékszerek, melyekkel dájek harczos magát megterheli, néha 50—60 fontot is nyomnak. Nyakuk köré a leölt ellenség fogaiból készült fűzéreket is kötnek. A dájek nők is nagyon szeretik az ezüst és réz ékszereket. Nyakukon réz és csigafűzéreket viselnek, úgy karjaikon is, a kéz és térdcsukló közé pedig nehéz pereczeket raknak. A fülben csak egy nehéz függőt viselnek, mely szintén rézből készül.

A japáni nők fogaikat és ajkaikat szokták festeni. Jegyváltáskor vagy egybekeléskor a lány fogait szakiba (szeszes ital) mártott vasreszelékkel feketére festik, az ajakát pedig oly festékkel mázolják be, mely eleintén sötétveres, később pedig ismételt bemázolás következtében sötét violaszinűvé válik. Általában a japáni nők nagyban gyakorolják a kendőzést, arczaikat, szemöldökeiket, nya-

kukat is festik mindenféle fehér, vörös, fekete és aranyos festékekkel. Nagy gondot fordítanak különösen a hajra is; a japáni fodrászok mesterek a hajnak legújabb divat szerinti fésülésében, fonásában, fürtözésében. Ünnepnapon a japáni lány korán kél s órákhosszat bibelődik hajával; fürtjeibe krepp szalagokat fon, a kontyba gyöngyházból, aranyból vagy ezüstből készült vastag tűket szúr, kláris gömbbel.

A hajzatot sok müveletlen nép egészen elhanyagolja, más népek pedig igen sok időt fordítanak annak gondozására s e tekintetben az afrikai népek alkalmasint az első helyet foglalják el. Az europai hajmüvészek csak kontárok az afrikai hajmüvészekkel szemben. Europába kivált a férfiak nem szoktak sok időt fordítani a hajra, rendesen rövidre vágatják s a fésűlés hamar meg van. Legfeljebb a sütögetést alkalmazzák még. A hölgyek már türelmesebbek e tekintetben; a fürtök, fonadékok, kontyok alakja szintén változik a divat szerint, néha oly építmény is divatozik, melyhez a saját hajazat nem elégséges s idegen hajat kell vendégül fogadni.

A müveletlen népeknél rendesen megfordítva van a dolog, ott gyakran a férfiak hajdísze vesz több időt igénybe, mint a nőké. Ha Livingstone, Stanley, Hartmann, Schweinfurt vagy más afrikai útazók tudósításait olvassuk s rajzaikat nézegetjük, bámulnunk kell az afrikai népek leleményességén, melylyel gyapjas hajukat itt csimbókokba, ott csodálatos kontyokba fonják. A legábrándosabb hajépítmények a monbuttuknál, vaguháknál, balondáknál, niamniamoknál s részint a pulóknál is divatoznak.

Vannak népek, melyek rendesen öltözködnek, de a szemérmetességet még sem ösmerik. Ezt állítják az utazók Új-Zéland benszülött lakosairól, a maorikról s az éjszaki sarkvidéken lakó eszkimókról. Ezek otthon, hóból és jégből épített kunyhóikban majdnem egészen meztelenre vetkőznek. A japániak nyilvános fürdőkben egészen meztelenül fürdöttek, még pedig mindkét nembeliek vegyesen, s csak a mostani kormány, mely az europai szokásokat és intézményeket törekszik meghonosítani, tiltá meg a két nem együtt való közös fürdését.

Különös, hogy az utazók megegyező tudósítása szerint, a szé gyenkezés hamarabb fejlődik ki a férfiaknál, mint a nőknél Ennek okát kétségkivül abban kell keresnünk, hogy a nyers népeknél mindenütt a nő nagyon alárendelt állást foglal el, többnyire nem is személynek, hanem csak tárgynak tekintetik, mely csak arra való, hogy a férfit szolgálja. A nőben tehát később ébred föl az emberi méltóság érzete.

A monbuttu négereknél, kik az Uelle folyó mellékein élnek, a férfiak fa-kéregből készült öltönyt viselnek, mely a melltől a térdig ér, a nők pedig csak tenyérnyi banánfalevelet kötnek fel, Éva ősanyánk fügefalevelének módjára. Uganda királya, Mtéza, kit az angol Speke látogatott meg legelőször s kinél Stanley hosszasabb ideig mulatott, nagyon szigorún ügyelt fel arra, hogy királyi udvaránál a férfiak tisztességesen öltözve legyenek, bokáig érő hosszú ruhában, de a felszolgáló hölgyek anyaszült meztelenségben voltak. Livingstone-t a balonda négerek királynéja szintén teljes paradicsomi jelmezben fogadta; a kisszáma négerek hölgyei ugyancsak egészen meztelenek ünnepélyek alkalmával.

Sok népnél az a szokás van, hogy csak a meglett férfiak és nők öltözködnek, a fiúk és lányok pedig mindaddig, mígnem fölserdűlnek, teljesen meztelenek. Kóbor czigányainknál is ez a divat.

Néha a ruha is csak ékszerűl szolgál, a mit abból is következtethetünk, hogy az illető nem tudja a ruhának kellő használatát venni. Az afrikai négerek, kik egészen vagy félig meztelenűl járnak, néha európai ruhákat szereznek magoknak s azokat öltik fel. Nagyon furcsa látványt nyujt az ily néger, ki pl. valami ócska katonai egyenruhát vesz magára, vagy köcsög kalapot tesz a fejébe és frakkot ölt, különben pedig anyaszült meztelen.

Hogy Európában a történelem előtti, ősrégi időkben az emberek már ruhát viseltek, azt különböző leletek bizonyítják. Franciaországban a Périgordi barlangokban, Dordogne megyében, csontból való varrótűket leltek, ugyancsak déli Németországban a Sussen forrásánál fölfedezett sirban is találtak varrótűt. Pedig azon maradványok ama régi időből valók, mikor a rénszarvas még Közép-Európában élt s az úgynevezett jeges időszak volt.

Az anyag, melyet az emberek ruházatúl használnak, rendesen az éghajlati viszonyoktól s az életmódtól függ. A legegyszerűbb öltözet abban áll, hogy bizonyos testrészek eltakartatnak, s nevezetes, hogy az egymástól igen nagy távolságban és különböző földrészeken lakó népek ugyanazon eredeti módhoz folyamodtak.

A legegyszerűbb és legelső dolog egy kis előkötő, minőt már Éva anyánk készített magának a paradicsomban. Erre mindenütt valami falevél vagy fűcsomó kinálkozott. A papuai nők Új-Guineában s a Palani szigetek hölgyei még most is köténeyiket úgy készítik, hogy zsineghez néhány sás vagy gyékény levelet fűznek. De azon köténykét mindúntalan meg kell újítani, mert a levelek hamar elhervadnak és elromlanak; azért több helyen a gyékényből keskeny szalagokat vagyis inkább zsinórokat fonnak, vagy pedig

bőrből szíjakat vágnak s azokat fűzik zsineghez. Igy készítik a rojtos övet, melyet a nők a Kolorado folyó mellékén néhány éjszakamerikai népségnél, továbbá a Fidsi szigetek és Új-Kaledonia hölgyei s déli Afrikában a kafirnők viselnek. A polynéziaiak a Broussonetia papyrifera (papir szederjfa) kérgéből készítik a tapa-nak nevezett köténytt.

A kosár és gyékénykötés mesterségét korán tanulták meg az emberek; csakhamar más növényi rostokat is felhasználtak kötésre, fonásra és szövésre. A maorik Új-Zéland szigetén az ott honos kenderféle növény, a Phormium tenax, rostjaiból készítenek szöveteket. A pamut fonását és szövését mind az ó világ, mind Amerika lakosai találták fel; az ó világban már az egyptomiak tudtak szép pamut kelméket készíteni, jóllehet ők a lenből való szövetet vagyis a vásznat jobban szerették. A selyemszövést kétségkivül a sinaiak találták fel; a kenderszövést Herodot idejében éjszaki Persia skythái gyakorolták már. — A vadász és pásztorkodó népek természetesen legelsőbben az elejtett és megölt állatok bőréből készítik ruháikat; majd a szőrt és gyapjút is felhasználják holmi szövetek készítésére. Igen sokféle anyagot használnak tehát az emberek testök beburkolására.

A hottentottták rendesen valamely állat, leginkább pedig juh bőréből való rövid bundát viselnek, a szőrét hideg időben befelé, meleg időben pedig kifelé fordítják; a kis előkötő is többnyire bőrből van, különben meztelenek. Kalapjok nincs, a nők néha sapkafélét tesznek a fejökbe, de mindig mezítláb járnak, míg a férfiak néha bőrből való bocskort viselnek.

A busmanok csak egy kis bőrdarabot kötnek ágyékukhoz, különben meztelenek.

Mindazon afrikai népek melyek Mohammed vallását vették be, rendesen ruházkodnak. De az ó egyptomiak mesterségét, a vászonszövést nem ismerik és nem gyakorolják többé; tiszta lenből való szövetet nem is használnak, helyét az úgynevezett amerikai vászon foglalta el, mely pamuttal van erősen keverve; azonkivül nagyon el van terjedve a sokféle festett és festetlen pamutszövetek használata. Mind az ázsiai, mind az afrikai mohammedánok öltözete sok tekintetben megegyez. Mind a két földrészben divatosak a turbánok és fejkendők, a burnuszok és más hasonló felöltönyök, a hosszú ingek, hosszú kabátok, bugyogók, papucsok stb. Ezen öltözetek részint Európából és Ázsiából kerülnek Afrikába, részint Egyptomban, Tuniszban, Algirban és Marokkóban készülnek s a karavánok útján jutnak Afrika belsejébe. Ezekhez hozzájárulnak

még más belföldi sajátságos ruhadarabok is; ilyenek a nemezből pamutkelméből, gyékényből stb. készült sapkák, továbbá a ferdah és tóbe. A ferdah nagy darab pamutkelme, mely többnyire fehér és színes szegélyű; ezt minden további szabás vagy varrás nélkül csak úgy hajtják testük köré, hogy festői redőkben lecsüngjön. Kivált az abesszinaiak, a bedsák és fundsék viselik a ferdaht vagyis samát. A tóbe igen bő ing, tágas lefüggő újjakkal, gallér nélkül, de kivágással, melyen a fejet átdugják. A tóbe szintén többnyire pamutszövetből készül, melynek színe nagyon sokféle; legszebb a gyöngytyúk-tóbe, mely a Szudan középső vidékein divatos. Általában Közép- és Nyugat-Afrika népei viselik a tóbét; Darfur, Vádaj, Bagirmi, Bornu stb. lakosai gyakran több tóbét öltenek egymásra.

A gallák, niam-niamok, fanok és más néger népek csak kis bőrkötényt viselnek elől és hátúl, vagy csak elől, a berták pedig csak hátul. A sillukok, denkák, barik s Afrika belsejének más népei egészen meztelen járnak, legfeljebb a férjes nők viselnek egy kis bőrkötényt, úgy mint a bazutók, hottentották, busmannok.

Uganda, Unyoro, Monbuttu és más afrikai országok lakosai valami fügefa (Urostigma) kérgét puhára verik és ebből készítenek rövid felöltőt és ágyékkötőt. Loango és Nyugat-Afrika más országainak lakosai a Pandanus és borpálma zsenge leveleinek rostjaiból készítenek igen csinos kelmét.

Az ausztráliaiak rendesen meztelenek; mikor hideg van, kenguru vagy oposszum bőrt vetnek nyakukba.

A polynéziaiak fiatal korukban meztelenül járnak, a felserdült férfiak és nők ágyék-övet viselnek, mely az előbbieknél térden alulig ér, az utóbbiaknál sokkal rövidebb; zord időben valami állatnak a bőrét is vetik még a vállukra, ünnepek alkalmával pedig gyékénybe takarják hátukat.

A maláji nép általában véve jól öltözködő nép. Legáltalánosabb a szoknyaféle szarong, melyet férfiak és nők egyaránt viselnek. A keletázsiai szigeteken az európaiak és különösen a hollandiai úri hölgyek is viselik otthon a szarongot. Ez rendesen tiszta pamutból vagy pamutból és belékevert selyem csepüből való darab szövet, mely 1 méter széles és 2, sőt néha 2½ méter hosszú. A szövet eredetileg fehér, de azután különös módon bizonyos alapszínt és különböző más színű rajzokat adnak neki. A vagyonosak arany és ezüst fonállal ki is hímeztetik. Az így elkészített darab szövetet férfi és nő egyaránt kétszer körülhajtja meztelen derekán felső végét a balcsipőn begyűri s így fel van öltözve. Tehát egy

pillanat alatt felölthető és egy rántással levethető a szarong s még szabó sem kell hozzá.

A mohammedán vallású malájiak hímezett sarút, turbánt vagy tarka fezt is szoktak viselni. De Borneo szigetén a malájiak turban vagy fez helyett fehér-fekete vagy veres-barna csíkú kendőt csavarnak fejeik körül, úgy hogy egyik vége vállukon lelóg. Felső ruhát csak ünnepies alkalmakkor viselnek az előkelők.

A Borneo szigetén lakó dájekek öltözete az úgynevezett csávátból áll, mely pamutból vagy néha puhított fakéregből való hosszú öv; ezt egyszer vagy kétszer a derék körül tekerik, úgy hogy egyik vége elől, másika hátúl lelóg. Esős időben felső ruhát is viselnek, mely durva pamut szövetből készül s mindig barnaszínű. A dájek nők fő öltözete a bedáng, mely durva pamut szövetből készült, alig térdig érő kis szoknya; azt annyira megrakják réz és rotang karikákkal, hogy néha alig látható. Mikor a mezőre kimennek dolgozni, akkor pamutból vagy kéregből való felső ruhát is öltenek s fejökre széles karimáju kalapot tesznek, mely falevelekből készűl.

A Filippini szigeteken lakó tagaláknál vagyis bizajáknál a férfiak selyem vagy pamut szövetből való bugyogót s egy bő, többnyire veresszínű inget viselnek, mely pamutból vagy más belföldi szövetből készűl. Derékuk köré egy kendőt csavarnak, úgy hogy redői zsebűl szolgálnak. Fejök köré vagy kendőt kötnek turban módjára, vagy pedig szalmából, de leginkább bambuszból való kalapot viselnek, melynek alakja olyan mint egy felfordított tálé, s melynek tetején fémből való gomb van.

A nők többnyire már európai szabású ruhában járnak.

A sinaiak öltözetét teszik: egy ing selyem, pamut vagy vászonból, bő bugyogó ugyan ily kelméből, újjas a szegényeknek, s hosszú kaftán forma kabát a vagyonosoknál különböző kelmékből. Derekuk köré övet kötnek, melyről a legyező és dohány zacskó lecsüng. Fejökre nyáron tölcséralakú kalapot tesznek bambuszból vagy rizs szalmából, télen pedig bársonyból vagy egyéb kelméből való sapkát viselnek. Lábbelijök vastag talpú idomtalan czipő vagy sarú.

A nők pamut vagy selyemből való hosszú kabátot viselnek, az előkelő sinai nők nagyon büszkék elnyomorított piczi lábukra, melyet igen apró czipőbe szorítanak, úgy hogy járni is alig tudnak; ők a zöld és rózsaveres szint szeretik, míg a férfiak inkább a viola, fekete s kivált a kék színt kedvelik. A fehér szín a gyász jele; a császári családnak pedig sárga a színe.

A sinaiaknál a ruha szabása nem változik a divattal, az

mindenütt és mindenkor ugyanaz. Századok óta csak a hajviseletben történt náluk változás, hajdan t. i. nem vágták le a hajat, 1644. azaz a mandsu hódítás óta pedig egészen lenyírják és csak a fej búbján hagynak meg egy csomót, melyet hátul lelógó fonadékká kötnek össze. A sinai czopf tehát aránylag új divat. A nők férjhez menetelig szabadon hagyják lecsüngni hajfürtjeiket, azután egy csomóba kötik össze.

A japániak közönséges ruházata szabásra nézve a két nemnél s a különböző néposztályoknál majdnem egyenlő, és leginkább csak a kelme minőségére meg színére nézve különbözik. A szegények és munkások rendesen csak egy újjast, vagy kabátforma öltönyt viselnek, az előkelő és vagyonos emberek pedig két, három, hosszabb és rövidebb, de többnyire bő ruhát öltenek egymásra, melyeken se gomb se kapocs nincsen s melyek háló kabát vagy köpenyeghez hasonlítanak, tehát övvel szorítják derekukhoz. A felső öltönynek igen bő, hosszú s a karról lecsüngő újja van, melynek lefüggő végét összekötik és zacskó vagy táska gyanánt használják. Esős időben legfelső ruháúl olajozott papirból való köpönyeg szolgál, mely soha át nem ázik; a parasztok pedig szalmaköpenyt vesznek magokra, mely úgy van készítve, hogy külső fele bozótos, borzas, mint a szőrével kifordított juhászbunda Kalapot csak akkor szoktak viselni, mikor a nap erősen süt, vagy pedig eső esik; az vékony fa lemezből, vagy szalmából, gyékényből vagy bőrpapirból van készítve, s többnyire nagy tálhoz vagy tányérhoz hasonlít, igen széles karimájának szélei lefelé vannak konyítva. A falemezből való kalap külső fele rendszerint fekete színű, belső fele pedig gyakran veres lakkal van bevonva és holmi idomokkal ékesítve. Lábbeliül egy fából vagy bőrből való talp szolgál, melynek szalmából vagy gyékényből, vagy pedig papirból való szegélye van.

A nők öltözete oly egyszerű mint a férfiaké; közvetlenül a testen tunikafélét viselnek kreppből, erre többnyire selyemből való hosszú, elől nyitott ruhát öltenek, melyet a derékhoz egy széles, hátúl nagy csokorral összekötött öv szorít. A ruha bő újjai igen széles nyilásúak s úgy csüngnek le mint a férfiaknál. Az övben bársony tokba zárt pipácskát s egy tárczát viselnek, melyben egy apró tükör s az evésnél kanál és villa helyett használt két ezüst pálczika van. (A japáni hölgyek mind pipáznak nagyon kis pipákból.) Lábbeliök olyan, mint a férfiaké.

A japániak öltözetéhez a legyező is tartozik, melyet mindkét nem egyaránt használ; rendesen napernyőt vagy esernyőt is visznek magokkal

A mongolok nadrágot és hosszú kaftánforma kabátot viselnek, nyáron sötétszínű nankingból, télen juhbőrből; szíjöv szorítja a derékhoz; az övről lecsüng egy kés, pipa és dohányzacskó. A kabátra esős időben posztó köpenyeget öltenek; fejükön posztósüveg. Sarujok olyan mint a sinaiaké. A nőnem öltözete majdnem egészen olyan, mint a férfi nemé.

A kalmükök öltözete csak keveset különbözik a mongolokétől, fő ruhájuk a hálókabáthoz hasonló felső öltöny, az alatt térdig érő rövidebb kabát van, s mindkét nem nadrágot is visel. Télen még juhbőrből való bundát, esős időben pedig gubaféle bozótos szőrű köpenyeget szoktak fölvenni. Nagyon bő csizmájuk fekete vagy veres szattyán bőrből készül.

A keleti müvelt népek általában szeretik a bő és hosszú ruhát, a czifraságot és pompát. A perzsák alsó ruhája egy vékony szövetből való ing, mely a jobb oldalon nincs összevarrva, hanem csak össze van kapcsolva egy gombbal; erre színes mellényt öltenek, melynek kelméje szép virág arabeszkekkel van benyomtatva; a mellényre egyszinű, még pedig sárga, kék, viola, veres stb kabátot öltenek, mely pamut vagy selyem kelméből készül, térdig ér s övvel van szorítva a derékhoz, úgy, hogy a testet elül is egészen befedi; a kabátot, melynek szárnyai elül szétnyílnak, s különösen az europai divatú frakkot nagyon illetlen ruhának tartják és csodálkoznak azon, hogy az europaiak annyira fukarkodnak a posztóval, holott ez oly olcsó. A ruházatot kiegészíti a bő bugyogó, mely rendesen kék vagy biborveres kelméből készül, továbbá rövid harisnya, mely csak a bokáig ér s a papucs vagy pedig nagyon kivágott czipő, melyet hamar le lehet vetni. Hűvös időben még újjast vesznek fel, melynek újja csak a könyökig ér, s mely gyakran prémmel van szegélyezve. Mikor valamely előkelő embernél tisztelkednek, az összes ruha fölébe egy hosszú újjas köpenyeget öltenek, mely a nyaktól a bokáig ér s melynek újja oly hosszú és bő, hogy a kéz nem látszik ki belőle. A kinek nincs ily felső ruhája, mástól kölcsön veszi a tisztelkedés idejére. Legsajátságosabb ruhadarab a czukorsüveghez hasonló, felette magas süveg (kulah), mely fekete báránybőrből készül. Ily dísz süveg nélkül a fejében vendéget fogadni vagy előljárónál tisztelkedni, a legnagyobb illetlenség volna. — A különböző színű, csavargású és nagyságú turbánt Perzsiában csak a papok, tanítók, orvosok stb. viselik; a kurdok afghánok és beludsok is megtartották a turbánt s nem fogadták el a kadsárok által meghonosított hegyes föveget. Legnagyobb becsben a sálokat és sálféle szöveteket tartják a perzsák.

A perzsa nő otthon egy könnyű sálsipkát visel a fején, derekára rózsaszínű vagy pedig kék inget ölt, mely nagyon vékony fátyolszövetből készül, teljesen átlátszó és csak a köldökig ér; az ingre mellénykét vesz föl, mely sálféle, selyem vagy arany és ezüst szálakkal kevert kelméből készül, szorosan a testhez simúl, elül mélyen ki van vágva s az ágyékig ér; felső ruháúl egy újjas szolgál, mely épen oly szabású, mint a férfiaké. Szoknyát nem visel a perzsa nő, a helyett mentül több bugyogót vesz fel; a felső bugyogó nagyon bő és redős s a legdrágább kelméből készül. Mindezen részint nagyon csinos és drága ruhákból semmitsem lát az ember a perzsa hölgyeken, mikor kijárnak és nyilvános helyen mutatkoznak. Az ottani kegyetlen divat t. i. arra kényszeríti, hogy mikor a házat elhagyják, dominoféle kék színű, hosszú és bő felső ruhát öltsenek, mely testöket és idomaikat fejök tetejétől lábuk talpáig teljesen beburkolja, azonfelül még arczukat is egy keskeny hosszú fehér kendő takarja el, melyen csak a két szem táján van egy-egy tojásdad kivágás, de ez is be van reczézve. — A papucs oly piczike, hogy a talpa a láb sarkáig sem ér, tehát a lábnak csak hegye fér beléje, úgy, hogy a perzsa nők tulajdonképen csak lábújjon járnak, olyformán mint a mi hölgyeink a most divatos keskenyorrú és szertelen magas sarkú czipőcskékben.

Az éjszaki hideg földövön lakó népek mind Ázsiában és Európában, mind Amerikában meleg bőrruhát viselnek; a legéjszakibb népeknek különösen a rénszarvas bőre szolgál igen alkalmas ruházatúl. E népek nevezetesen a tunguzok, szamojédok, lappok, eszkimók stb.

A tunguzok a testhez simuló szűk felső ruhát viselnek, mely szabására nézve némileg a frakkra emlékeztet; rénszarvas bőréből készítik s posztódarabokkal, lószőrrel és üveggyöngyökkel ékesítik.

A szamojédok főöltözetét teszik: egy hosszúszárú, a czombig érő csizma, mely a nadrágot is pótolja, bő bekes és kucsmaforma süveg; mindezeket a ruhadarabokat rénszarvas bőréből készítik, ennek hiányában pedig posztóféle szövetből. A lappok szintén rénszarvas bőréből való bekest, nadrágot és sarút viselnek, néhol medvebőrből való gallért is, mely vállukat és mellöket is betakarja.

Az eszkimók ruhái rénszarvas vagy fóka bőréből készülnek. Kettős nadrágot és bekest viselnek; a felső bekest övvel szorítják derekukhoz, farkasbőrből való csuklyája szokott lenni, mely süvegűl is szolgál. A nadrág a térden alúlig ér s a csizmaszárba van dugva; ezt szintén rénszarvas vagy fóka vagy rozmár bőréből készítik s tollas madárbőrrel vagy pedig vékony rénszarvas szőrrel

bélelik meg. Kezökbe télen kettős keztyűt húznak. Nyáron, mikor halászatra vagy vadászatra mennek, a nehéz felső bekest levetik s helyébe czethal vagy fóka beleiből való zubbonyt öltenek, melyen a víz át nem hathat. Az eszkimó nők egészben véve úgy öltözködnek, mint a férfiak, csakhogy sarújok szára nagyon bő, úgy hogy azt kosár gyanánt is használhatják, sőt néha csecsemőiket is abban hordják.

Az éjszak-amerikai vad indiánok ruházata leginkább az elejtett vadak, különösen pedig a vad bivaly bőréből készül. A bőrt e végre kikészítik s kabátot, nadrágot, gamaslit és sarút csinálnak belőle. Nagyon szeretik a czifraságot és fantasztikus lim-lomot; mindenféle színes függelékekkel, rojtokkal, czafrangokkal ékesítik ruháikat; a köpenyforma felöltőt mindenféle idomokkal befestik.

Dél-Amerika vad indiánjai jobbára meztelenek, vagy csak holmi rongyokat aggatnak magokra; a Tűzföldön lakó peserehek csak vállaikra vetnek egy darab nyers bőrt. Most nehány tűzföldi embert mutogatnak Párisban; csak a közönség előtt takarják el meztelenségöket, nem szégyenből, hanem mert kényszerítik rá.

Európa népei között a ruházkodásra nézve az általános divat kezd mindinkább uralkodni. Az egyformaság és egyenlőség kap lábra mind nagyobb körökben. A müvelt néposztályok öltözete máris minden országban csaknem ugyanaz, a sajátos nemzeti öltözet mindenütt háttérbe szorúl, vagy pedig csak ünnepi alkalomkor használtatik. A hivatalos egyenruha is körülbelől ugyanaz mindenütt. Az ősi nemzeti öltözethez leginkább csak az alsó néposztályok ragaszkodnak még pedig az rendesen festőibb és szebb, mint a divatos öltözet, noha nem mindig oly kényelmes, mint ez. Az általános divatnak még most is legkevesbbé a Balkán félsziget népei hódolnak; ezek még leginkább ragaszkodnak ősi öltözetükhöz; mindannyian sokat kölcsönöztek a törököktől, nevezetesen a férfiak a fezt, a nők a bugyogót. Az albánok és görögök fusztanellája talán a régi korból maradt meg.

Az európai származású népek más földrészeken is az európai divatot követik, a mennyiben azt az éghajlati viszonyok megengedik; sőt az európai divat a nyers és félmüvelt népek között is terjedez lassankint.

E rövid áttekintésből látjuk, hogy a földkerekségén élő népek nagyon sokféle alakú és szabású ruhát viselnek s a legkülönbözőbb anyagokból készítik. Ámde sem a ruha szabása, sem anyaga nem az, a miben a különböző müveltségi fokon álló népek leginkább különböznek egymástól. A leglényegesebb különbség abban áll, hogy az

európaiak és európai származásúak, legalább a müvelt néposztályok, a felső ruha alatt alsó mezt viselnek, melyet gyakran váltanak, s hogy mikor alvásra lefeküsznek, a felső ruhákat levetik. Ellenben a kevésbbé müvelt népek s általában azok, melyek nem európaiak, ruháikat a csupasz testre öltik fel s rendesen addig viselik, míg nem rongyokban szétfoszlanak. Ezeket a népeket a tisztátalanság jellemzi, az európai müvelt népek fő jellemvonása pedig a tisztaságra való törekvés. Valóban nemis a drága és fényes ruha, nem a pompás ékszer, nem a kendőzés, hanem a csin és tisztaság az embernek fő ékessége.

Dr. Hunfalvy János.

Hazánk leírói 1881-ben.

(Folytatás.)

Az előbbiekben röviden érintvén az 1881-ben megjelent hazánkkal foglalkozó földrajzi vagy földrajzi szempontból értékesíthető irodalmi termékeket: átmegyünk azon munkákra, melyeket — kisebb területekkel foglalkozván — nem az általános részben akartunk fölemlíteni, hanem az illető megyékre vonatkozó jegyzeteink közé helyeztünk.

Abaujvármegyének új nevezetességeit, az ó-ruzsini barlangokat Dr. Roth Samú ismertette a Természettud. Közlönyben. A nagy-ladnai betörési, az „Antal-barlang“ és „nagy barlang“ kitörési barlang. Az elsőnek hossza 45 m., esése 20 m.; alja sziklás. A triasz mészkőben levő ó-ruzsini barlangok közül az első 650 m. absolut magasságban nyílik s 6—10 m. szélességben 40 méter hosszú. Kavicsos földében 37 oly állatfajhoz tartozó csontokat szedett össze, mely közöl 13 jelenleg nem él Ó-Ruzsin táján. Az igen tágas szádájú „nagy barlang“ 90 m. hosszú és szélessége elül 15, hátul 3—4 m. Róth szerént benne a diluvialis állatokkal egy időben emberek laktak és az alsó szenes réteg a diluvialis embertől származó kulturréteg. Ezt Lóczy Lajos a Földtani Értesítőben egyelőre kétségbe vonván, Roth ugyanott ismételve válaszolt neki s közlé újabb ásatásainak eredményét. Tapasztalati tények alapján bizonyítja Lóczy ellenében, hogy az őslakók a barlang hátterében is tüzelhettek, sőt csak is itt nem szenvedtek a füsttől; a szénréteget valóban e helyütt találta, úgy mint a haligóczi és porácsi barlangban. A szenes rétegben kormos és égetett barlangi medve-

csontokat, mészköveket s különböző törésű csontokat lelt. Egy kétágú követ emberi kéz müvének hajlandó tartani. Tehát most is vallja, hogy az alsó szénréteg a barlangi medve kortársának müve. — Dr Lengyel Béla az akadémia értekezései közt a rank-herleini 5 forrás ásványvizeinek vegytani elemzését közli — A vármegye monographusa, komonkai Korponay János levéltárnok és akad. tag jan. 15-én, Kassán 63 éves korában elhúnyt.

Alsó-Fehérből Porzsolt Jenő könnyű tárczaczikkszerű modorban, 2 lapon 13 képpel az Ország-Világban ismertette a Veres patakot és a Detonátát.

Arad város történetét három nagy kötetben írta meg az idő közben, aug. 16-án elhúnyt Lakatos Ottó. Életének alkonyán kezdvén a műhöz, a szükséges adatokat csak hiányosan állíthatta össze; a Virág Lajos, Dr. Posgay Lajos stb. által szolgáltatott helyrajzi adatok földrajzilag is becsessé teszik a sok mindenre kiterjeszkedő s a városnak kivált XVIII. és jelen századbeli eseményeit részletesen vázoló munkát, melyhez térkép és több fametszet járul. Arad városának igen sikerült tervrajzát adta ki Csepreghy Mihály. — 1 : 10,000 m. szerént a 6 városrészt külön alapszínekkel tünteti fel; feljegyzi a nevezetesebb köz- és magánépületeket; oldalt az utczák névmutatója áll, melynek segélyével a koczkákra osztott térképen könnyű eligazodni. Budapestnek Péchy és Homolka által készített tervrajzán kívül ez hazánk városainak előttem ismeretes tervrajzai között a legsikerültebb. — Salacz Gyula a városnak múltévi állapotáról, Dr. Weisz Sándor a 20 évi fennállás után most megszünt Darányi-féle magánkórházról, Dr. Gaal Jenő — Aradmegye térképének kiséretében — az aradi ipar és keresk. kamráról tett jelentést. Az utóbbi 5 részben szól a növény- s állatország terményeiről, az ipar-, gyarmat- és kézműárúk, a forgalom, keresk. és ipari törvényhozás, jogszolgáltatás és közigazgatás viszonyairól. — Záray Ödön népisk. földrajzának 2. részében Arad vármegye földét 30 lapon, bővebben és jobban írja le a 8. kiadásban, mint azelőtt. Mellékli a város és vármegye térképét. — Karácsonyi János a pesti növendék-papság Emlékkönyvében négy fejezetet közöl az aradi prépostságnak általa megírt s Dr. Fraknói által 100 forinttal jutalmazott terjedelmes monographiájából, mely megérdemelné, hogy némi módosítással külön és egészen is megjelenjék. — Világos várát gyengén sikerült képben az Ország-Vilag mutatta be. Bereczki Máté a Villási Pál-féle Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetekben mint elsőrendű csemegét írja le a sikulai almát.

Árvamegye déli részének vadászterületeit a Vadászlapban D. G. minden tekintetben érdekesen mutatta be.

Baranya vármegye közgazd. monographiáját Záray Károly írta meg; a Pesti Napló 13. reggeli száma némi mutatványt hozott belőle. — Böckh János a cs. kir. földtani intézet közleményei közt Pécs város környékének földtani és vízviszonyait részletezte, a magyar akadémia értekezései közt pedig a Mecsekhegységnek és dombvidékének júrakorbeli lerakodásait ismertetvén, a stratigraphiai részt adta. A hegység fekvésére, alakzatára, csapására, valamint kiterjedésére vonatkozó megjegyzéseinek előrebocsátása után csak a kép kiegészítése végett tárgyalta a földtani viszonyokat. Igy tér át azután tulajdonképeni feladatára, Pusztafalú, Ó-Bánya és Eszter vidékein tett tapasztalatait csoportosítván. — Halaváts Gyula a földtani társulatban a baranya-baáni mediterrán faunát mutatta be; szerénte a talált több mint 400 példányban 50 molusca, s ezek közt 21 ritkább alak van képviselve. A magyar gazd. egyesületnek egy bizottsága julius 4—9 tudományos leírás végett bejárta a bellyei uradalmat. A Sporzon-féle Gyakorlati Mezőgazdának ismertető cikke szerént az egy tagban mintegy 80,000 holdra terjedő uradalmat oly belterjes módon kezelik, mely nemcsak hazánkban, de még Európában is ritkítja párját.

Barsmegyében a vihnyei ó-antaltárnai Szent-Háromságakna környékét, a bányában és a területen fölvett térképen és gyüjtött kőzetpéldányokon mutatta be Dérer Mihály a selmeczi földtani fiókegyesületben. Baudiss Ernő az Erdészeti Lapokban az esztergomi főkáptalan szent-benedeki uradalmának cserzési eredményeit, Hlatky József a körmöczbányai főreáliskola értesítőjében a körmöczbányai első, vagyis városi prot. gymnasium történetét beszéli el. Megjegyzi, hogy első tanitónak 1530. tájáról Scheider Pál mestert tartják. A XVII. század középen az egész iskolában a betűzőktől kezdve öt tanteremben állott fenn. Ez intézetet 1762-ben váltotta fel a ferenczrendiek kath. gymnasiuma s ennek eltörlése után 1852-ben a reáliskola.

Bács-Bodrog vármegye történetének irodalmát becses kis füzetben állította össze Iványi István. Külön szól benne a nagyobb munkákról, térképekről, az egyes helységeket, a népségeket, családokat és a társadalmi viszonyokat illető értekezésekről. A katonai földrajzi intézet 1 : 144,000 szerént adta ki Apatin környékének térképét. — Böhm Lénárt, a temesvári Tört. Értesítőben Ó-Palánkáról 18 római régiséget, Milleker Bódog pedig ugyanott és ugyanonnan egy római kézi malmot ismertet. Egyéb-

iránt lelethelye a „Szápája"-szigetben. — Iványi István a Századokban Bodrog városáról és váráról értekezett. Bodrog vármegye Zombor tájától majdnem a Tiszáig terjedt, alatta pedig a Duna-Tiszaköznek alsó részében Bácsvármegye feküdt, közepén Bács várral. Maga a vár a mai Monostorszeg körül állott s 1095—1535-ig van ennek és a városnak okleveles nyoma. — Donoszlovics Vilmos a „Bácska" czímű lapban a bartháni határban, a Bezdán alatti erdőben található földhányások és árkok rajzát „Bodrog vár romjai" czímmel közölvén, értekezésére Steltzer Frigyes, majd Dudás Ödön tett megjegyzéseket. Iványi czikke után eldöntöttnek tarthatjuk a kérdést.

Beregvármegye monographiájának első két kötetét nyomatta ki Lehóczky Tivadar. Négy terjedelmes szakaszban tárgyalja a megye történelmét s jelen állapotát s a legújabb adatok felhasználásával aránylag bőven adja a megye föld- és helyrajzát. Különösen becses a megye régi vízhálózatát leíró rész, melyben sok víz-, folyó- és pataknevet ment meg az enyészettől. 200 lapra terjed a müveltségtörténet. A IV. rész a belső történetet s a helyhatósági életet vázolja s magyarázgatja a helyneveket. A II. kötet a megye jelen összes müvelődési állapotainak nagyérdekű tükre. Igen becses és gazdag a kötet a megyei magyarok és oroszok babonája s általában a nép benső életére vonatkozó adatok dolgában. A két kötethez 37 kép járul. A Kárpát-egylet évkönyve az idén németül hozta ugyanezen szerzőnek a beregi alpokról már tavaly említett értekezését. A „Gazdasági Lapok" 175—7. száma behatóan ismertette a Schönborn-Buchheim-féle munkácsi uradalmat, hol a saját kezelés alatt levő összes birtok kerekszámban 1380, az egész uradalom pedig több mint 2300 □ kilométert tesz ki. Fősúlyt az állattenyésztésre fektetnek.

Békésvármegye térképét Mihályfi József rendezte sajtó alá, a megye flórájának leirását, melyről már tavaly emlékeztünk, Dr. Borbás Vince az idén nyomatta ki. — Garzó Gyula „Békésmegyei közlöny"-ben az Orosháza közelében levő Gyopáros-tavat írván le, azt hiszi, hogy annak neve a vízi gyopártól (eupatorium cannab.) származik. — A megyei régészeti és tört. társulat évkönyvében Thaly Kálmán a szent-andrási csatát és Gyula ostromát beszélte el, Göndöcs Benedek br. Wenckheim Lászlóról, Zsilinszky Mihály (szerkesztő) a békésvármegyei jakobinusokról és br. Wenckheim Béláról emlékezett meg; Haan Lajos Gyula város tanácsának egy 1560. évi levelét, egy névtelen pedig Gacsáry István füzesgyarmati krónikáját mutatta be. A

kötet élén Gyulavárnak és városnak Károlyi Sándor tábornoktól 1705-ben rajzolt tervrajza áll.

Biharvármegyének, illetőleg a nagyváradi lat. szert. püspöki megyének térképét Hátsek Ignácz négy nagy lapon megrajzolván, azt színezett szép kiadásban Lipovniczky István püspök ajándékul adta a maga papságának. Egy oldalt a székesegyház és a püspöki palota van kitüntetve fametszetve és számokkal is kitüntetve, hogy az egyházmegyének 104,198 romai kath. híve van. Henszlmann Imre az Archeol. Értesítőben és az Ungar. Revueben tett jelentést a nagyváradi fölfedezésről, mely szerént a várban eszközölt építkezés alkalmával, aug. 27-én a munkások 260 cm. mélységben talán sz. László bazilikájának alapfalaira bukkantak.— Gróf Porcia Lajos a „Vadászlap"-ban a belényesi havasi vadászterületet, K. Nagy Sándor a „Bihar"-ban a Jád völgyét s tervezett iparvasútját, egy névtelen pedig ugyanott Gurány és Petrosz vidékét írta le. Kiválóan érdekes Petruss János mérnöknek a „Nagyvárad"-ban a sztina de valei (akolvölgyi) éghajlati fürdőhöz vezető útat ismertető cikke. — Ezen magában a megyében is csak 2—3 év óta méltányolt kies hely Belényes közelében a „Priporu batrini" hegyláncz tövében sűrű fenyvesek közt van. Ezt és a Belényestől Vaskóhig terjedő részt mint Biharvármegye Tempéjét mutatja be, igérvén, hogy térkép kiséretében bővebb leírást is fog adni.

Borsód éjszaknyugati részének vasérczfekhelyeit Schmidt Sándor ismertette a földtani társulatban. A Rudobánya, Felső- és Alsó-Telekes közelében a diluviális képződmények alól föllépő dolomitok és triaszhoz állított meszek telepszerű tömzsökben, olykor hatalmas kifejlődésben tartalmazzák a vaskövet. A vasércz itt mint haematit, limonit és agyagvaskő fordúl elő. — E tájakon a bányászat igen régi. Ugyanő az akadémiában a Telekesen talált baritokról és cerussitról, Wagner János pedig az Archaeol. Értesítőben a muhi pusztai régiségekről értekezett, nevezetesen a tűzpadféle telepnek bizonyúlt Bala- vagy Lapishalomról, a gazdag őskori hamvvedertemetőül szolgált Csüllő-dombról; a határon is átfutó Csörsz-árkot illetőleg pedig azon nézetet nyilvánítja, hogy az nem római sáncz és nem avar ring, hanem hogy azt a korábbi őslakók az Ázsiából betörő bronczkori népek ellen építették. — A közös hadsereg vezérkara kis munkában számos térkép és tervrajz kiséretében vázolta a szeptemberben Miskolczon tartott katonai nagy gyakorlatokat. Mindenelőtt a telepet méltatta. A honvédség részéről Csalány Géza a Ludovika-Akadémia Közlönyében fog-

lalkozott e tárgygyal, 6 részletes térképet csatolván fejtegetéseihez.

Brassómegye némely községe, élén Hosszúfaluval, az országgyüléshez Pávai Vajna Elek által szerkesztett s helytörténetileg is becses folyamodást adott be, melyet Kolozsvártt ki is nyomatott. Teutsch I. az erdélyi Kárpát-egylet évkönyvében a Bucsecsre tett kirándulását írta le. Az Ország-Világ Rozsnyó várának képét mutatván be, kisérő és csak pár sornyi szövegül egy-két phrásist mondott el. Képes lapjainknak némely része nagyon is csak a szem kedvéért dolgozik.

Budapest fővárosnak átnézeti térképét Homolka Józseftől kaptuk. Tanulók számára szerkesztvén azt, berajzolt ugyan, de nem nevezett meg minden útczát, hogy így a gyermek maga igyekezzék tájékozódni. Mellékképei (Ó-Buda és Kőbánya) némileg zavarja a főlap hatását s így jövőre vagy ezt kellene megnagyobbítani, vagy annak hátsó oldalára tenni, hol most a „Budapest környéke“ czímű vázlat áll. Mint Homolkának az iskolák számára készített minden térképét, ezt is technikai ügyesség, nagy ízlés, és peadagogiai tapintat jellemzi. — Kőrösi József a fővárost a legújabb népszámlálás alapján ismertette. Müvének első része 2 szakaszra oszlik. Az elsőben a városrészek, útczák, épületek és lakások, a másodikban a lakásviszonyok részletes leírását találjuk. Számításai szerént az épületeknek 79%-a földszíntes, a lakosság évi szaporodása pedig átlag 6%. Budapest Európának leggyorsabban növekedő városaihoz tartozik; sőt alig fogunk szárazföldi nagyvárost találni, mely e században 40,000 lakóról 370,000-re emelkedett volna. A kitünő munkának 2. kötete a főváros lakosságának demographiáját és foglalkozási statisztikáját fogja közölni. — Népiskolák számára Dr. Zák R. József és Rákóczy Lajos írta le Budapestet. Utóbbi pályadíjat nyert ugyan a maga füzetével, azonban száraz leírása és kezdetleges szerkezete azt gyaníttatja, hogy a pályázaton talán versenytárs nélkül vett részt. — Zák könyvének sikerét első sorban Homolkának közbeigtatott szép terképei és rajzai okozzák. Iskolák számára újonnan szerkesztett s igen ajánlható atlaszában Homolka többi közt Budapest és Pestvármegye színezett térképét is közli. Gyermekek számára készült két könyvről szólván, egyúttal — curiosumképen — megemlítjük, hogy valami Halle Ferencz az „Ill. Zeitung für kleine Leute“ 13. kötetében igen tudatlanúl írta le Budapestet. — Balló Mátyás a fővárosi vizeknek chemiai vizsgálatáról adott egy sovány füzetet. Dr. Szatmári Imre történeti természettud. és orvosi szempontból külön könyvecskében ismertette

a Császárfürdőt; kiemelvén Budapestnek blneologiai fontosságát, a földtani és vízrajzi viszonyok méltatása után előadja a hévvizek keletkezését Budapesten; majd történeti áttekintést nyujt; tárgyalja a gyógyheiy meteor. és egészségi viszonyait, a fürdő gyógyeszközeit, 11 gyógyforrását, rendkivül gazdag fürdőit, uszodáit, épületeit stb. — A vámpalotát, operaházat, a ferenczvárosi templomot az Ország-Világ, a várkert épületeit az Über Land und Meer és a Vasárnapi Ujság írta le. Heim Péter u.-o. Budapest postaintézményeiről s azoknak forgalmáról, az Ungarische Revueben Schwicker H. a főváros népesedéséről, Kertbeny Károly pedig annak a század elején való pénzügyi viszonyairól értekezett. Torma Károly kinyomatta az akadémiában 1880. dec. 6. az aquincumi amphitheatrum éjszaki feléről tett jelentést, melyet 8 fametszet és 15 fénynyomatú tábla ékesít. Aquincum szerénte délen a Császárfürdő tájáig, éjszakon pedig a Krempel-malomig terjedt. Oy római gyarmat volt, melynek lakói nem meghódított barbárok, hanem római polgárok voltak, ügyeikben a római jog szerént itéltek, tehát teljes római polgárjogot élveztek. Minthogy egy római gyarmatban sem volt két római amphitheatrum, a Königsberg alatt lappangó romok csakis theatrum maradékai lehettek. Az arenának nagyobb átmérője 80, a kisebb 51 m., tehát 12 méterrel nagyobb, mint a pompejii. A tudós fölfedező az ásatásokat ez évben is folytatta s ezeknek eredményeit Henszlmann Imre az Ungar. Revueben ismertette. Hampel József külön füzetben tárgyalta az ó-budai papföldi ásatást. A jelentés három fejezetben szól az ásatás előzményeiről, a fürdőről s a leletekről. A fürdőnek helyrajzát is közli. Kisebb czikkekben képes lapjainkon kivül a Neue Ill. Zeitung is megemlékezett róluk. Az Ország-Világ a Gellérthegy történetét állította össze. — Riedl Frigyes a Magyar Nyelvőrben Buda nevéről értekezve, azt bizonyítgatta, hogy Budának két szláv neve volt: a valószínüleg szlovén Buda (épület) és a bolgár Pest (hegy) és két német neve: Etzelpure és Ofen. A XVI. század iródeákjai pedig frank-latin elnevezéssel Sicambriának hitták. — Asbóth Oszkár evvel ellentétben u.-o. Riedlnek inkább csak a német Ofenről való etymologiáját czáfolta, kimutatván, hogy azon szónak középkori használatára vonatkozó nézete téves. Riedl azonban egy másik czikkben fönntartotta korábbi állítását, hogy Ofen annyi mint Pest, vagyis szikla, hegy. Salamon Ferencz az akadémiában Budapest környékének helyneveiről tartott felolvasást. Szerénte a Szláv megelőzte a magyart s bizonyos, hogy a helynevekben csak a magyar és szláv osztozkodhatik Sem római, sem német nyomok nincsenek a

környék helyneveiben. Ezeknek legnagyobb része, mindaz, a mi nem világosan magyar, az avar és szlávkorból maradt fenn.

Csikmegyének s a Hargittának azon részét, hol a Büdös hegycsoportot a tusnádi Olt áttöri petrographiai tekintetben Buday József ismertette a Földtani közlönyben, hol több, ezen hegységből idáig fel nem említett kőzetféleséget írt le. A Vasárnapi Ujság Tusnádot mutatta be. Ezen 650 m. magasan fekvő helyen 5 forrást használnak ivásra, melyeknek hőfoka 16—23° C közt változik. Lakóházai többnyire ízletes svájczi modorban épültek; sétányai gyönyörűek; a Ludmilla- és Károlymagaslat, Sólyomkő, a torjai kénbarlang és a Szt.-Anna tava igen alkalmas kiránduló hely.

Csongrádmegye régi földrajzára nézve igen becses Salamon Ferencznek a századokban közlött azon tanulmánya, melyben a mellett nyilatkozik, hogy Attilának főhadi szállása Szegeden volt, mely eredményre Priscus Rhetor-útjának eszes kommentálása által jut. Az Archaeol. Értesítőben Pulszky Ferencz a szegedi újabb leleteket mutatja be. A rézleletet hazánkban a nevezetesebbek közé sorolja, mely vetekedik a lucskaival, hol réz csákányt kőkori eszközökkel együtt találtak, mi bizonyságul szolgálhat, hogy a rézkor a kőkorból fejlődött ki. Azonkivül 18 bronzkori edényt rajzolt le. Kuklay Bélától magyarúl és francziáúl jelent meg a Szegeden tett talajfúrásoknak leírása. A 9 nagy színezett autogr. tábla közül 6 egyes függőleges, 3 pedig különböző mélységeknek megfelelő vízszintes szelvényeket tartalmaz. Részletezi az 1879. decz. 4 től 1880. april 15-ig eszközölt 63 fúrási müveletet. Az elért legnagyobb mélység a Tisza 0 pontja alatt 34·89 m. Zsigmondy Bélának ezen talajkémlései a legtöbb oldalúak, melyeket hazánkban idáig foganatosítottak. — Meissner Alajos kőnyomatban, az ártér képével s a munkálatok alaprajzával együtt tette közé műszaki naplóját, mely Szegednek 1879. évi esetével, e városnak újraépülésével s az annak árterén történt vasútépítkezési átalakításokról szól. — Kálmány Lajos „Ős-Szeged népköltése“ czímmel mintegy 500 verset és töredéket gyűjtött össze. A bevezetésben Szeged nyelvjárásáról is tájékoztat s röviden jellemzi a népet. — Kovács Albertnek a szegedvárosi iskolákról tett jelentése szerint azokban 74 tanító 11,312 tanköteles gyermek közül 6607-et tanított. — Négyesi László a Simonyiféle egyetemi „Tanulmányok“-ban hangtani adatokat közölt a szentesi nyelvjárásokból. — Hódmező-Vásárhely monographiáján Lichtner Gáspár dolgozik.

Esztergom főegyházának kincstárát a műkincsek fényképeivel Dr. Czobor Béla egy füzetes vállalatban magyarúl kezdte

bemutatni. Az 1. füzetben levő 6 kép, régi ötvös müveknek Beszédes Sándor által készített gyönyörü lenyomata. Ugyanő Dankó Józsefnek múlt évi szemlénkben említett hasonló tárgyú müvét behatóan birálta az Egyházmüvészeti lap több számában. Knauz Nándor az esztergomi Corvin-codexeket, Scheiber Zsigmond (a Simonyiféle Tanulmányokban) az esztergomi nyelvjárást ismertette.

Fehérvármegyéből Alcsútnak terjedelmes leírását közölte a Vasárnapi Ujság, mely a főherczegnőnek saját fölvételei nyomán kedves részleteket adott a parkból, a 450 holdnyi csaplári erdőből; s megemlítette, hogy József főhg napról-napra jegyzi Alcsút meteor. viszonyait. Czobor Egyházmüvészeti Lapjában a Storno Ferencz építette alcsúti kápolna leírását vettük. — Vörös Sándor a Szabó János által rendelkezésére bocsátott statist. adatok nyomán írta le a kálozi uradalmat. Dr. Lengyel Béla a mohai Ágnes-forrást vegyelemezte. — Héberling Dénes a „Magyarország és a Nagyvilág"-ban Érd (Hamzsabég) történeti vázlatát nyujtotta. A hajdani nagy római városra a Kereskényi Gyula ásatásainak eredményeiből is következtetett. Némileg a rácz, német és magyar népet is jellemezte.

Fiume leírását közlönyünkben és külön füzetben Dr. Havass Rezsőtől, rövidebben pedig az „Ország-Világ"-ban kaptuk. — Hajnal Antal a „Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyé" ben a fiumei kikötő építésének 1880-ban való előhaladásáról tett jelentést. E szerint a munka a zár-molónál anyagban 31·76, a Mária-Terézia-molónál pedig 90·31%. A kikötő évi bevétele, mely 1871—1878-ban évenkint átlag 16,800 frtra ment, — 1880-ban 64,967 frtra emelkedett. — Dr. Marczali Henrik az Ungar. Revueben írt a fiumei és a határőrvidéki kérdésről. Sok új anyagot felhasználva szólt e kérdésnek történelmi és politikai oldalához Jakab Elek „A magyar Fiume" czímű füzetében.

Fogaras városának és uradalmának leírását „Erdély havasai alól" Reményi Károly a Pesti Napló 204. és 205. számában temette el. A fogarasi magyar kir. ménes-uradalom egy az Olt által egész hosszában átszelt síkságon terül el s Fogarasmegye területén 39 község tartozik hozzá. Az erdélyi Kárpátegylet évkönyve az erdélyi kárpátoknak állatait ismerteti s leír egy zergevadászatot, mely a kerczi hegységben folyt le.

Gömörmegyének természeti szépségei mindinkább magukra vonják a közfigyelmet. Dobsina jégbarlangját az idén az angol Maruchelli meglátogatván, azt és Felső-Magyarország regényes vidékeit, főleg a Tátrát, Beraut-Lowe példájára ismertetni

akarja. A „Magyarország és a Nagyvilág"-ban Dr. Szathmári mutatta be a nagy közönségnek. — Báró Nyáry Jenő az aggteleki barlangot mint őskori temetőt 3 fénynyomatú tábla és 335 fametszet kiséretében ismerteti s az egyes tárgyakról, mint a koponyákról, fogakról, csontokról, növényekről stb. elismert tekintélyű kül- és belföldi szaktudósok véleményét közli. E monographia ez évi irodalmunknak legkitűnőbb termékei közé tartozik s nagy és általános figyelmet érdemel. — Az Ország-Világ 12 képben, Törs Kálmán pedig a Pesti Napló két tárczájában, mások máshol festették a természetnek ezen csodáját, főleg a magyar írók és müvészek társaságának oda s a felvidék némely más pontjára tett kirándulása alkalmából. — Mikulik József a dobsinai bánya- és vasipar történetét egy 80 lapnyi füzetben mondta el. — S. W. leírja a „Zipser Bote"-ban zavadkai útját. Elmondja, hogy Szepesből jövet az 1295. alapított Wernar Gömörmegyének első helye. Rajta túl a Popován át a Pustopolora (Pusztamezőre) visz az út, honnan fél óra alatt a dobsinai barlanghoz, $3^1/_2$ óra alatt a murányi várba, s $1^1/_2$ óra alatt a Vöröskőhöz érhetni. Innen lehet legkönnyebben megmászni az 1971 m. magas Királyhegyet. Ezen, a touristákra nézve oly érdekes csomóponton a Szász-Koburgok vadászkastélya áll. Pustopolon túl Telgárt s mindjárt Vöröskő következik, mire a Garam völgyébe kanyaradunk és számos hámoron és falun (Pohorellán, Helpán, Zavadkán) át vezet el bennünket útjának czélpontjához, a pszari hámorhoz. — Dr. Roth Samu a Földtani Közlönyben a jekelfalvi és dobsinai diallag-serpentin leírását közölte.

Győrmegye és város anyagi müveltségtörténetét Villányi Szaniszló állította egybe, egyelőre csak az 1000—1301-ig terjedő időszakra szorítkozván. Kevesebb igényű, de érdemesebb munka vármegyéink monographiái közt még aligha jelent meg. A történelem előtti kornak tárgyalása után bőven taglalja az árpádkori birtokviszonyok alakulását, a „szorgalmi" osztály helyzetét, a mezőgazdaságot, kézműipart s kereskedelmet, földrajzilag is igen jól értékesíthető adatoknak lelkiismeretes fölhasználásával.

Hajdúmegyének „debreczeni Páris alma" név alatt termesztett eredeti magyar fajú gyümölcsét Tamásy Károly a Gyümölcsészeti Füzetekben írta le, megjegyezvén, hogy a debreczeni kertekben sok 100 éves Páris-almafa van. A debreczeni lapoknak Debreczenre és a megyére vonatkozó történeti és földrajzi czikkeit — sajnálatunkra — nem olvashattuk.

Háromszékmegyében Bodoson, az ettől délnyugatra eső Kövespatak völgyében Buday József által gyűjtött kövületeket

Roth Lajos mutatta be a földtani társulatban. A gyüjtött 17 faj közt 3 új van, t. i. egy bythinia és két congeria.

Hevesmegye székhelyének, Egervárnak történetét Balogh János beszélte el egy 12 íves kötetben. Legtöbbet Dobó hősies védelmével foglalkozott. Énekes Imre a Simonyiféle Tanulmányokban az egri nyelvsajátságokat ismertette. Gyöngyösnek és vidékének történetet Ethei Sebők László (szül. 1840.. mh. 1881. jul. 20.) állította össze, a városnak őskori és jelen állapotára is kiterjeszkedve. A város — szerinte — sz. László idejében már állt; első urai a királyi vérű Csobánkák voltak, kiknek kimultával a XIV. század elején Farkas Tamás birtokába jutott, — s ekkor Róbert Károly megengedte, hogy Gyöngyös Buda-városához hasonló kiváltságokat, erődítményeket és bástyákat kapjon. Az okleveleket szerzőnk, kinek irálya néhol virágos, magyarúl közlé. — Szterényi Húgó a földt. társulatban a Matrából a lőrinczi múlatóhegyről miemites trachytokat mutatott be, melyeken fokozatos átmenetekben látható, hogy ezen féleség a sphärulitos trachytnak módosúlata.

Hontvármegye népszámlálásának eredményét külön 23 íves nagy negyedrétü kötetben tette közzé a statiszt hivatal, kimerítően rajzolván e törvényhatóságnak néprajzi és nyelvi viszonyait. A megyében e szerént 55,688 férfi és 59,945 nő lakik. A megye úrbéri erdőit Nagy Sándor az Erdészeti Lapokban ismertette. — Hussák Jenő a bécsi cs. kir. tud. akadémia üléseiről szóló tudósításokban a selmeczbányavidéki eruptivkőzetekre vonatkozó adatokat közölte. Az előfordulásnak földtani viszonyait csak könyvekből tudja; de a régen ismeretes adatok mellett is sok újabb érdekes megfigyelést talál füzetében a szakértő. Szterényi Hugó a földtani társulatban a selmeczi István-akna gömbös trachytját és az ezzel szomszédos kőzeteket írta le. Ugyanott Cserey A. Lukács a selmeczi aplit elegyrészeinek vegyielemzését nyujtotta. Az aplit földpátja elegyrészeinek vegyielemzését nyujtotta. Az aplit eszerént az adulár-sorhoz tartozik, a kerek foltokban előforduló turmalin pedig a zillerthali fekete magnesium turmalinhoz áll legközelebb.

Hunyadvármegyének legdélibb részét Tallatschek Ferencz ismertette (Die geologischen Verhältnisse des Zsilthales), a földrajzi viszonyoknak előrebocsátása után földtani tekintetben írván le a regényes Zsilvölgyét. Munkában van Téglás Gábornak egy könyve, mely a vármegyében levő kiránduló pontokat mint útikalauz fogja elbeszélni, s melyből egy részt társulatunkban is felolvasott. Könyvének megjelenését igaz örömmel üdvözölnők; mert Téglás valódi szakember és ismeri szülőföldének minden zegezugát.

Igy a Pesti Napló 245. számában az erdélyi „Kalifornia“ első kapuját (a boiczai sziklaszorost) festette. Déva és Maros-Solymos felől Nyavalyásfalvánál az augit-porphir övbe vezet, a füzesdi zúzónál pedig az aranybányászat első telepére, a krecsunyesdi gyönyörű mészszirthez, a barlangok által össze-visszalyuggatott Feregyóhoz, a Magura lábánál levő patakszorulathoz s — egy fordulaton túl — a lebilincselő látványt nyujtó Kőközhez (Intre piatre), ezen vadre gényes boiczai kapúhoz és végre Boicza takaros házaihoz. A paroszi barlang leírását szintén az ő tollából hozta társaságunk közlönye. — A pünkösdi ünnepek alkalmával Aradról Petrozsénybe ránduló tanulóifjúság számára, mintegy a látottaknak összefoglalásául, Dr. Márki Sándor „Aradtól Petrozsényig“ czímmel nyomatott ki egy ajándék-füzetet, mely könyvárusi forgalomba nem került. — Hankó Vilmos a bábolnai meleg „Mátyás-forrás“-t vegyelemezvén, azt savanyúvíznek nyilvánítja, melynek fő alkatrészei — a szabad szénsavon kívül — a szénsavas mész és magnesia. Az 5 melegforrás közül kettőt maig is jó karban levő régi falazatok tágítnak hatalmas medenczékké; e falazatok valamint más nyomok is arra mutatnak, hogy a rómaiak a bábolnai melegforrásokat is felhasználták, épúgy mint a párhuzamos gyógyi s a Strigy völgyében található kalányi ásványvizeket. — Klopsch Győző a „Mérnök-Egylet Közlönyé“-ben az első erdélyi vasút piski-petrozsényi szárnyvonalán észlelt egyik csuszamlását tárgyalta, előrebocsátván a regényes vidék leírását. Fodor Ferencz a kolozsvári Orvostermészettud. Értesítőben a pesterei barlang helyszínrajzát s ugyanott Dr. Primics György a Retyezát hegytömegét alkotó kőzeteket ismertette, a Kárpát-egylet évkönyvében pedig általában szólt e 2477 m. magas hegyről. Szerénte a Retyezát-hegycsoport magvát tömegesszerű gránitos gnájszok alkotják, melyeket első burokként szürkésfehér jó palás gnájszok vesznek körül; ezután igen széles övben graphitos muscovit-biotit-palák következnek, váltakozva granáttartalmú chloritos-tálkos és chlorit-palákkal; a legszélsőbb övet, a hegycsoportnak a hátszegi völgygyel érintkező lábait, a chloritos-tálkos palák képezik. Inkey Béla a Földtani közlönyben Erdély déli határhegységeiről tett geologiai jegyzeteiben azt mondja, hogy a Retyezát csúcsa és környéke gránitból s nem — mint hitték — gnájszból áll; a Paringban pedig kristályos palák, mészkő, szerpentin, s úgynevezett chloritpalák fordulnak elő; tehát legmagasabb része a Retyezát legfelső részével azonos gránitszerű gnájszból még sincs alkotva, mint hitték. A Paring felső részének sajátságos domborzatáról is tesz megjegyzéseket. — Amlacher A. az

erdélyi Kárpátegylet évkönyvében írt a Retyezátra tett kirándulásáról. — Franzenau Gusztáv az akadémiában a Déva mellett emelkedő aranyi hegy amphiboljáról, mely azonosságot mutat a Vezuvon előforduló amphibollal, olvasott föl egy értekezést. — Szijj Elek a Gyümölcsészeti Füzetekben a rákosdi cseresznyefajokról írván, ismerteti a lakosságnak fő jövedelmi czikkeit adó korai hólyagos, mokra-, Péter- és későn érő (livádiai) cseresznyét Rákosd hegyein 200 éves korai hólyagos cseresznyefák is vannak. — Réthy Lajos a hátszegvidéki magyar és oláh leányról közölt egy kis rajzot a Vasárnapi Ujságban, Szőcs Sándor pedig a megyei derék történetelmi társulatban az oláhoknak Dévára lett első betelepedéséről tartott felolvasást. Szerénte Bethlen Gábor vitte be oda az első 4 oláh családot; 1640-ben már annyi volt a bevándorló, hogy külön templomtelket kaptak. — Végre fölemlítjük, hogy Zimmermann Ferencz Szebenben a szászvárosi „Urkundenbuch"-ot birálta németűl.

Jász-Nagykún-Szolnokmegye május 15-én kijelentette, hogy Gyárfás István „Jászkunok története" czímű könyvének, illetőleg hátralevő köteteinek nyomatási költségét minden községének adóforintja arányában fedezni. Széll Farkas a „Közérdek" czímű karczagi lapban „Adatok a török világból" czímmel ezen és Hevesmegyét illető okiratokat tett közzé Mező-Túr levéltárából. Mező-Túr tervezett kaszinó- és kaszinóépületének rajzát a Vasárnapi Ujság adta. — Bárdosy Gyula kinyomatta a megye 1880. évi tanügyi állapotának gondos és terjedelmes statisztikáját. E szerént mintegy 40,000 tankötelesből 25919 látogatta a mindennapi és 6000 az ismétlő iskolát. A tanítók száma 291, az iskolákó 182. Egy tanítóra átlag 484 frt fizetés esik. A hazai földrajzot 158 az egyetemes földrajzot 142 iskolában tanították.

Kis-Küküllőmegye nyárádmelléki gyümölcseit Porzsolt Ádám írja le a Gyümölcsészeti Füzetekben. A Nyárád völgye itt csak 1, egészben véve 35 km. Az előbbiben 18 alma- és 11 körtefa díszlik. Erdély gyümölcsészete általában igen régi; erdei tele vannak vadszőlővel, vadcseresznyével; a székelyföldi várak körül elvadult alma- és körtefák vannak; az 1559 óta lakatlan Firtos váránál maig is terem egy ribiszkető. — Pulszky Ferencz az archaeol. Értesítőben a somogyomi aranyleletet mutatta be. Ez ékszereknek barbár tulajdonosai már összeköttetésben állhattak a rómaiakkal vagy görögökkel; nem tudja azonban, hogy e leletet a dákoknak vagy keltáknak tulajdonítsa-e.

Kolozsmegye jegenyei fürdejének vegyalkatrészeit és

gyógyhatását, fekvését, jelen berendezését és építési viszonyait külön kis füzetben ismertette Éltes Károly. A kolozsvári Orvos-természettud. Értesítőben Parádi Kálmán a Kolozsvár környékén talált tömlő belső örvényférgeket sorolta fel. A Vasárn. Ujság a kolozsmonostori gazdasági tanintézet képét és leírását hozta.

Komárom magyar szinészetének történetét idősb Szinnyey József állította össze s ebből idáig az 1811—19-re vonatkozó rész jelent meg. — Magyar Kázmér a Gyakorlati Mezőgazdában Bábolnát bőven ismertette. 1789-ben gróf Szapáry Józseftől a lótenyésztés előmozdítására a kincstár vette meg e 7067 holdnyi uradalmat. — Feszty Árpád a Vasárnapi Ujságban egy ó-gyallai vadásztanya képét s rajzát adta. Dr. Lakits Ferencz az akadémiában az ó-gyallai csillagvizsgáló-intézetnek földrajzi szélességéről értekezett. Ismertette az ennek meghatározásánál követett eljárást s új adattal járult a tört messzelátók elméletéhez. Közlötte továbbá a mérések ismereteit és a kétféle úton nyert kétféle eredmény összeegyeztetése czéljából a körleolvasás, a nehézség hatása és a valódi zenittávalok közti összefüggést kereste és az így nyert képletek alapján felállított kisérleti egyenleteket feloldván, a keresett földrajzi szélesség legvalóbbszínű értékeűl 47052′ 27·3″ + 0·4″ mutatkozott. — Végh Adorján az Archaeol. Értesítőben a Csallóköznek egy népvándorlási telepét ismerteti, mely az ekel-ócsai út és a Szántó-ér érintkezésétől 240 távolban délfelé az utóbbinak keleti partján úgy jött napvilágra, hogy az árvíz a termőföld felszínét a Szántóérbe sodorta. Indokolja azon állítását, hogy e telep a népvándorlásnak utolsó századából való.

Krassó-Szörény vármegye 1881. január 4-én tartotta alakuló közgyülését. Muics István az Erdészeti Lapokban a szörénymegyei bükkerdők értékesítésének kérdéséről, — Balás Pál a temesvári Természettud. Füzetekben szintén szörénymegyei erdőségek hasznosításáról írt. Pontelly István a temesvári Tört. és Régészeti Értesítőben a barlangok képződéséről értekezett, tekintettel a múlt évi szemlénk 78. lapján említett Szalkay-barlangnak kiválóbb csepkőképződményeire és csontleleteire. Ugyanott Ormós Zsigmond a Munte Szemenik legmagasabb csúcsán, Peatra-Albán (Fehérhegyen) talált római ezüst érmeket ismertette. E szerént 17 császártól és császárnétól összesen 466 darab van a leletben, melyek 172 változatot tüntetnek föl s időszámításunk szerént a 161—249. évből valók. Schwing J. P. u. o. e leletnek pótlásául még 9 érmet írt le. — Palotai Ákos a „Magyarország és a Nagyvilág"-ban Mehádiát és vidékét vázolta. — Halaváts Gyula a

földtani társulatban az ezen megye mediterrán rétegeiben gyüjtött növénymaradványokról értekezett, egy új fajt Rhus deperditának nevezvén el. Ugyanő a Földtani közlönyben a Lokva-hegység földtani viszonyait tárgyalta. E név alatt a Moldova, Szászkabánya és Báziás közti háromszögalakú előhegységet érti. A hegység fő zömét kristályos palák alkotják, míg úgy a déli, mint az éjszaki lejtő szokolovácz-zlaticzai részének alját ifjabb neogén, túlnyomólag azonban diluvialis korú képződmények borítják. — Itt említjük meg, hogy Dr. Márki Sándor a temesvári Tört. Értesítőben Ada-Kaleht egy 1791. évi térképről ismertette.

Liptó-Ujvárról (Hradek) Zakopanéra tett útját írta le Kolbenbeyer Károly a Zipser-Boteban. A Pod-Kameniston erdőkerülői házon túl felóra múlva érte el a Koprova- és Tychapatak egyesülése által származott Béla-folyót s a Tycha mellett folytatta útját. Eltérvén egy, e patakba nyugatról ömlő völgy irányában, a Tomanova polska és a Cerwony wierch közti nyereghez, mely az igazi Tycha-, a lengyelek szerint a Tomanova-hágó. Rohácztól a bélai alpokig lóháton járható a Magas-Tátrának ezen legalacsonyabb hágója, tanácsos azonban gyalog szállni alá a koscieliski völgybe. Ó-Koscieleskón meghálva, szerzőnk másnap a Mietusia völgyén folytatta útját s a Cerwony wierch Matolacniak megmászása után a Malaka völgyébe bocsátkozott le, melynek mentén, majd a rendes úton haladva ért a zakopanei vashámorba. — „Néhány nap Liptóban“ czímmel a Zipser Botéban találunk egy értekezést. A Vazsecz vasúti állomáshoz mintegy 10 km.-re eső Pod Banskomból indúlva ki, járta be Roth M. a Krivánt, a Koprova völgyét, az 1947. m. magasan fekvő Terianszko-tavakat stb. Egy 3 tagból álló társaság ugyanonnan kereste föl a Kamenista völgyét, honnan útazók Zakopanéból Koscielskon és a hasonnevű völgyön át a legkényelmesebben juthatnak a Tátra déli oldalához. E völgy szinte észrevétlenül vezet az 1789. m. magas hágóra, melyet a Hlina és a Kotlova alkot. E hágóról mászták meg a 2128. m. magas Kamenistát, melynek csúcsán az erős szél mellett is 20° R. meleget tapasztaltak. A gyönyörű kilátást Roth alkalmasint leírja a Kárpátegylet évkönyvében. Visszafelé a csak gyakorlottabb touristáknak való Hlina-völgyben a szép Tycha-völgybe ereszkedtek alá s este 6-kor már a Pod-Banskomban voltak. — A Vasárn. Ujság Barabás M. festménye után ismertette Koritnyczát. — Podhradszky András a Kárpátegylet évkönyvében írta le az Emericzy Jenő mérései szerint 1971 m. magas Királyhegyet (Králova-Hola). Fősúlyt a növények és állatok följegyzésére fektetett.

Maros-Tordamegyéből Görgénynek és vidékének kiválóbb pontjait Nemes Ödön lerajzolta s nyomtatott szöveggel ellátva, nov. 19-én átnyujtotta az ott vadászgató Rezső trónörökösnek és nejének. Ez album egyetlen egy példányban készült. Hat szakaszkimerítően ismerteti a szép vidéket; igen kivánatos volna, ha az ország szebb tájait szorgalmasan ismertetgető szerző e müvét hozzáférhetővé tenné a nagy közönségnek is. Igy ő írta le Maros-Vásárhelyt és a Teleki-könyvtárt is az Ország-Világban s a gernyeszegi kastélyt a „Magyarország és a Nagyvilág"-ban. — Görgényről Feszty Árpád közölt 3 képet a Vasárn Ujságban. — A maros-vásárhelyi ev. ref. főiskola kinyomatta könyvtára többes példányainak — 770 műnek — jegyzékét. A székelyegyleti képes naptárban az ősi Marosszék havasáról, az akadémia értekezései közt Dr. Hankó Vilmostól a szovátai „Fekete-tó" hideg sósforrás chemiai elemzéséről találunk egy czikket. A nép e tavat ember emlékezet óta használja csúzos bajokban s „Fekete-tónak", majd „Jordán tavá"-nak, vagy „Feneketlen tó"-nak hívja. A honi sósforrások közt a leggazdagabbak közé tartozik, a külföldi vizek közt a reichenhalli mellett foglal el igen előkelő helyet.

(Vége következik.)

Dr. Márki Sándor.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

— **A magyar földrajzi társaság** 1882. január 12-én Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt választmányi ülést tartott a felsőbb leányiskola termében, melyen jelen voltak: Gervay M. alelnök, Berecz Antal főtitkár, Dr. Erődi Béla titkár, Floch Henrik pénztárnok és a következő választmányi tagok: Dr. Brózik K., Déchy Mór, Heim Péter, Jablonszky János, Királyi Pál, Laky Dániel, Lóczy Lajos, Péchy Imre, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József, Visontay János, Zóbel Lipót, Zsilinszky Mihály. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után megtétettek a közgyűlésre vonatkozó előintézkedések. Elhatároztatott, hogy a társaságnak fenállása tizedik évfordulója alkalmából tartandó közgyülésen ezen körülmény kifejezést nyerendő, a közgyülés az akadémiában tartassék, és hogy arra a miniszteriumok, az országgyülés tagjai, a tudományos és szépirodalmi társaságok is meghivandók, s hogy a közgyülés végével a Hungáriában banket tartandó A választmány kiegészítéseül ajánltatni fognak megválasztásra: Koller Lajos, a távirdák országos főigazgatója, Bedő Albert, kir. főerdőmester, Majláth Béla, muzeum könyvtári igaz-

gató, György Aladár író és Dr. Havass Rezső. Tiszteleti tagokul megválasztásra ajánltatnak: Dr. Trefort Ágost, vallás és közoktatásügyi m. kir. min., báró Lesseps Ferdinand, Quatrefages de Bréau, Prsevalszky ezredes, Kan C. M., Dr. Nachtigal, Dr. Schweinfurth és Teano herczeg. Megállapíttatott a költségvetés (lásd II. füzet 81. lap). Új tagokul ajánltatnak (az I. füzet borítékán kimutatottak) négy alapító és 25 rendes tag. A főtitkár kimutatást közöl a pénztár állásáról. Bevétel 2690 frt 26 kr; kiadás 2684 frt 56 kr. Eldöntetett a pályázat eredménye. (Lásd II. füzet 83. lap). Ujabb pályázat hirdettetik 1882-re. Kivántatik a vulkanizmusról tanulmány és valamely hazai vidék leírása, kivéve Sopront, Kalocsát és a Bakonyt. Cserevíszony megkötésére felkéretni határoztatott az angol és szent-pétervári földrajzi társaság.

— **A magyar földrajzi társaság** f. évi február 16-én (csötörtökön $5^1/_2$ órakor) Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt felolvasó űlést tartott a magyar tudományos akadémia Kisfaludy termében. Elnök megnyitván az ülést, Dr Erődi B. felolvassa Kan C. M. Dr. Nachtigal és De Quatrefages megválasztott tiszteletbeli tagoknak köszönő levelét.

Ezután Thallóczy Lajos szóbeli előadást tart Dalmátiáról és Herczegovina déli részeiről. Előadása leginkább ethnografiai momentumokat tartalmaz s annyiban érdekes a mennyiben előadó két ízben is beutazta az általa tárgyalt területet. Az előadásnak actuális jellege a most folyó lázadás következtében természetesen nyer s előadó erre tekintettel is volt. Előadó kezdi legelőbb a balkáni félsziget felső részének ethnographiai jellemzésével, konstatálja a horvátok, szerbek, bosnyákok, dalmaták, montenegróiak, herczegoveczok közti nyelvrokonságot s egyuttal az ethnographikus különbözőséget, azután áttér déli Dalmátia, Herczegovina és Montenegró helyzetének földrajzi taglalására, leírja a krivosciaiak és bocchesek életmódját, előadja dél Herczegovina úthálózatát, a lakosok életmódját, s egyes állításait fényképekkel is illustrálja. Továbbá így folytatja:

Csodálatos jelenség, hogy a politikai theoriák világában néha mily különös délibábok merűlnek föl. Azon népek közt, a melyek ethnografiailag véve, a déli szláv törzshöz tartoznak, müveltség tekintetében először a horvátok, azután a szerbek járnak elül. Mindkét nemzetség, törzsrokonai közt vezérlő szerepre törekszik. Az egyiknek izgatói, úgymint a másiké nagy birodalmat akarnak alkotni; a horvátok nagy Horvátországot, a szerbek a régi Szerbiát, nagy szerb császárságot. A „nagy“ mindakettőnek theoriájában benne van, s daczára ezen egyezőségnek, a két testvér a késig szereti egymást. Nem is volna egy theoriával sem veszedelem, mert megdönthetlen ethnografiai tapasztalatokkal támogathatjuk, hogy egységes déli szláv állam állandóan nem alakulhat, mert az egyes alkatrészek egyszerűen nem állam-alkotók, mert a nemzetiség uralja a vallást, s mert a mivelődés a család alapításon túl még nem vítte. Veszedelmes jelleget e mozgalomnak csak az kölcsönöz, hogy az egyes nemzetségek, melyek sem a multban, sem most, sem a jövő-

ben nem értik izgatóik szavát, a folytonos mozgalom közepette, még inkább kiesnek a csendes fejlődés medréből, és nem politikai zavargásaikkal, de zajongó munkátlanságukkal lesznek szomszédaik terhére.

Előadó azután áttér déli Herczegovina statisztikájára, jellemez egynéhány vidéket, s azzal fejezi be előadását, hogy a nagy földrajzi felfedezések kora lejárt, nekünk magyarokúl hazánk oly föld, melyet egyes részleteiben kikutatni, a mi tudományosságunk feladata.

— **A magyar földrajzi társaság** február 15-án a felolvasó ülés után választmányi ülést tartott, Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt, melyen jelen voltak: Vámbéry Á. alelnök, Dr. Erődi Béla titkár, és a következő választmányi tagok: Bedő Albert, Dr. Brózik Károly, György Aladár, Heim Péter, Jablonszky János, Koller Lajos, Laky Dániel, Majláth Béla, Péchy Imre, Pesty Frigyes, Zóbel Lipót. Felolvastatván, minden megjegyzés nélkül hitelesíttetik a január 12-iki választmány jegyzőkönyve. Felolvastatik a Franklin-társulatnak levele, melyben az utazási könyvtár kiadása ügyében feltételeit közli a társasággal. Ezen levél szerint a társulat elvállalja az utazási könyvtár kiadását, de egyelőre csak két évre és évenként 50 ívet hajlandó adni. Kiköti a társulat, hogy a kiadás joga ő rá ruháztassék. Az 50 ivhez csak 2 térkép és 20—30 fametszet mellékelésére vállalkozik. A választmány elfogadja az ajánlatot, a szerkesztő megválasztását azonban egyelőre függőben hagyja. Elnök jelenti ennek kapcsában, hogy Varga Ottó tanárnak már adott megbizást, hogy e vállalat számára 17 nyomatott ívben Nordenskiöld utazását dolgozza át magyarra. A Dr. Holub Emil felolvasása kerülvén szőnyegre, a választmány ez ügyben intézkedik. A jeles áfrikai útazó márczius 5-én hajlandó lejönni felolvasás tartására. A választmány a felolvasást az akadémia kis termében határozza megtartani 2 frt, 1 frt és 50 kros belépti jegyek mellett. Kimondatik, hogy a választmány tagjai is csak belépti jegyekkel vehetnek részt az előadáson. Új tagokul ajánltatnak és megválasztatnak: Dr. Török Aurél, egyetemi tanár, ajánlja Dr. Hunfalvy János, Dr. Tergina Gyula, muzeumi segédőr, ajánlja Schneider János, Brázay Kálmán, nagykereskedő, aj. Dr. Erődi Béla. Elnök bejelenti Dr. Török Aurél és Tauscher Béláné szül. Geduly Hermin urnő felolvasását márczius hóra. Végül olvastatik Téglás Gábor levele, melyben fölkéri a társaságot, hogy támogassa őt anyagi segélylyel, hogy a Bihari hegységet és különösen a Kőrös völgyének erdélyi részét tanulmányozhassa és feldolgozza. Ez ügyben a választmány jövőre határozott intézkedni, minthogy előbb tájékozást kiván szerezni aziránt, vajjon a költség előirányzatban van-e ilyen czélra pénzalap rendelkezésre. Ezzel az ülés véget ért.

— **A párisi földrajzi társaság** február 17-iki ülésén Sayous F. a következőkben ismertette Hunfalvy Pálnak legközelebbről megjelent munkáját a magyarokról. Hunfalvy Pál egy monografiát közölt hazájáról, Magyarországról, abban a becses gyüjteményben, melyről Prohaska Károly tescheni kiadó valóságos encyclope-

diát ad az osztrák-magyar birodalom népmozaikjáról. Ez ötödik kötete annak a gyüjteménynek, mely 12 kötetes lesz és mely elhagyja a természettani földrajzot, hogy annál behatóbban tárgyalhassa a történeti földrajzot éz ethnografiát. Ezen munkák mindegyikének megirását az érdekelt nemzet legilletékesebb tudósára bizták. Ez volt a leghelyesebb megoldás. Ezen egészen ethnografikus munkának elosztása sem volt valami könnyű dolog és még a leghelyesebb volt minden nemzetre bizni, hogy magát lefesse és megvédje. A hizelgő képek gyüjteménye mindenesetre pontosabb és hasznosabb, mint oly gyüjtemény, mely tizenegy karrikaturából és egy hizelgő arczképből állana. Hunfalvy a jó hazafi mindazonáltal nem hizelgő. Az ő szigoruan tudományos szelleme felülemelkedik a nemzeti dicsőségnek költészettel áthímzett aranyos felhőin, melyekben Magyarország külföldi történészének nagyon vigyáznia kell, hogy néha el ne tévedjen. Csak több bizalmat ébreszt az olvasóban, ki az ő könyvében hazája történelmi földrajzának szabatos és lehető teljes képét keresi. Csak azon fejezetek megjelölésére szorítkozom, melyek a mi társaságunk munkásságát csak nagyon közvetve érintik: az ország a magyarok bejövetele előtt, bejövetelök, a vallási, értelmi, politikai és társadalmi fejlődés; a Nibelungen befolyása a magyarok eredetére vonatkozó hagyományokra. Mindez nem lehet épen közönyös itt sem, de azon szempont folytán, melyből ezen dolgokat szerző megitéli, ezen fejezetek inkább a politikus mint a geographus elé tartoznak. De újra felveszem a könyvet s találok abban több fejezetet, melyekben a földrajz a nyelvészettel való viszonyban van feltüntetve. Hunfalvy különösen itt erős. Ő az, ki ifjukori munkájában összegyüjtve Reguly és Castren hősi utazóknak Boppokat és Barnoufokat teremtő kezeivel összehalmazott becses anyagából legtöbbet tett arra, hogy a magyarok finnugor rokonságát meghatározza. A jelen kötet hasznosan csoportosítja ezen anyagból a legbecsesebb adatokat Hunfalvy nagyon ügyesen érti a hasonlításokból becses következtetéseket levezetni, különösen a földrajz és nyelvészet ama tövises ágában, melyet toponomastikának, helynév-magyarázatnak neveznek. Ezen magyarázat, mely mindenütt kényes, a város, helységek, hegyek, vizek magyar elnevezéseire nézve néha nagyon könnyű, néha nagyon fárasztó.

Tíz év előtt volt szerencsém bemutatni a társaságnak Magyarország philologiai térképét egy roppant nagy rajzpapiron s elég tapintatos voltam, hogy kiadásába bele ne egyezzem. Ha most azt a térképet elővenném papirjaink közül, Hunfalvynak hivatkozott fejezete nagyon szükséges javításokat eszközölne rajta, s főleg határozottabb elveket állapítana meg; ennek a fejezetnek csak egy hibája van, hogy nagyon rövid és fukar a részletekben. Igaz, hogy más olvasók, kik kevésbbé birnak különös előszeretettel ezen hasonlítások iránt, talán kissé hosszúnak is tartanák, miből a tisztelt olvasó beláthatja, hogy Hunfalvy a kellő határok között halad. Ez mindenesetre valóságos geographiai nyereség volt s érdemes a megemlítésre, hogy ezen visszataszító térképnek most már minden vagy majdnem minden helynevét megmagyarázhatjuk az idegen olvasó

szemei előt t.Ezen lényeges fejezettől és az anthropologiairól szólótól eltekintve, mihez én magam hivatlannak vallom, van egy, mely az ország jelen állapotát illeti, s mely fontossággal bir, különösen az értelmi fejlettség szempontjából. Hunfalvy hivatott arra, hogy azon ferdítésekkel szemben, melyeket a magyaroknak több nemzet irodalmában türniök kell, kivivja honfitársainak azon komoly helyet, mely őket Európa tudományos működésében megilleti. Magyarországnak folyton fejlődésben levő közoktatásán és keleti Európában páratlan sajtóján kivül van több osztályból álló tudományos akadémiája, mely folyvást ad közleményeket, van történelmi, természettudományi társulata, szépirodalmi társasága, mely Kisfaludy költő nevét viseli, van földrajzi társasága, melynek ma közel 500 tagja van. A mi a tudomány ezen különböző ágaiban működő tudós férfiait illető, kiket Magyarország minden európai nemzet választottjai mellé oda állíthat, nem akarom azok hosszú és száraz névjegyzékét itt elsorolni. Azt látom, hogy hasonló arányban egyetlen egy nemzet sem mutathat fel kedvezőbb képet azon a téren, melyet értelmi földrajznak neveznek.

Hunfalvy könyve olyan időben látott napvilágot, midőn a magyarok nagyon nyugtalanítva vannak némely félreértések és kihivások által, melyekre már czéloztam. Én, jól megértsük egymást, a földrajzi tudomány terén mozgok, s bár tág értelemben vegyük is azt, de mégis annak terén vagyok. Igy legujabban megjelent közleményükben és felolvasásaikban panaszkodnak, hogy vannak franczia írók, kik kicsinyelve szólanak Magyarországról s a hires festő Munkácsy nevét is többféleképen ferdítva írják. Jegyezzék meg, uraim, hogy a legcsekélyebb változtatások, bármily jelentéktelenek látszassanak is, komolyan sértik a magyarokat, mert a név azonnal elveszti magyaros formáját s idegenessé válik. Panaszkodnak, hogy vannak irók, kik időről-időre legközelebb bekövetkezendő halálukat, a szomszéd nemzetekbe való beolvadásukat, nyelvüknek és irodalmi müveltségüknek elenyészését jósolják. Az efféle jövendölgetések bizony egy népnek sem szoktak kedvére lenni, de annál inkább ízgatják a magyarokat, mert a tulzásokon és szemmel látható igazságtalanságokon kivül még különös okokat is rejtenek magukban. Ezek egyike a statisztika. Az 1880-iki népszámlálás, az 1870-ikivel szemben, nem mutatja, legalább első tekintetre nem, azon eredményt, melyet, a magyar elem szaporodását illetőleg, vártak, mit most a szerint vettek számításba, a mint valaki a magyart vallotta anyanyelvének Más részről az összes népség keveset szaporodott a tiz év alatt, alig $1\frac{1}{2}$—%, mit részben az 1873-ban uralkodott nagy kholera pusztításai okoztak; más részről a 13 millio lakosra eső 6.150,000 magyar lélek aránya nagyon állandó jellegű, nem mutat emelkedést. Ezen eredménynyel szemben a hazafiak erélyesen sürgetik ezen utóbbi hónapokban a sajtóban és közbeszédben a nemzeti nyelvhez, mint a nemzetiség geniuszához való hűséget és ragaszkodást.

Pedig épen ezen zászló maga volt legközelebbről fenyegetve a tudomány közös érdekének nevében. Müller Miksa, kit a nyel-

vészet nagy mesterének neveznek, az európai tudomány előtt egy nagy bajt tárt föl és erélyes gyógyszert ajánlott ellene. A jeles nyelvész szerint a nagy bajt az képezi, hogy a tudományos munkák soktéle nyelven vannak irva és kiadva. Régebben, mondja egész Európa tudósainak egy közös nyelve volt: a latin; azután jöttek a nagy modern nyelvek: az olasz, franczia, angol, német, meg kellett azokat tanulni. Még megjárja. De ime, minél inkább halad századunk, annál inkább kezdenek a kisebb nemzetek is saját nyelvükön írni. A geografus, történész, természettudós lépten nyomon talál tudományos müveket, melyek a legkülönbözőbb nehéz és néha megközelíthetlen nyelveken, mint pl. a magyar, vannak irva. Lehet-e kivánni, hogy a tudósok azon betegségbe essenek, melyet Müller Miksa a római tudós Mezzofanti atyára czélzólag, igen szellemesen kronikus „mezzofantiazis"-nak nevez?

Ime, a bajnak általa ajánlott orvossága nem egyéb, mint önkénytes és hősi elfojtás A nyelvük és az irodalmi működésük szempontjából kicsinyeknek nevezett népek hadd használják általános nyelvül tetszés szerint a németet, angolt, francziát vagy olaszt, minden tudományos jellegű munkáikban, fentartva nemzeti nyelvüket a politikában és szépirodalmi, költészeti müveikben.

Nem lehet csodálkozni, ha a budapesti akadémikusok felförmedtek ezen önkénytes megfojtási szerep rátukmálása ellen. Tiltakoznak az ő nyelvüknek a tudomány közös oltárán való feláldozása ellen. Mindazonáltal sokkal belátóbbak, hogy sem be ne ismernék, hogy Müller Miksának ha nem is nagyon, de kevéssé igaza van Ha nem akarják is a magyar nyelvet a dal és regény egyedüli nyelvévé kárhoztatni, nem akarják másrészt az európai tudósok agyát e borzasztó mezzofantiazisra hajtani. A gyógyszer meg van, mondják, csak nagyobb mérvben kell alkalmazni. A magyar nyelven irott és kiadott és valódi tudományos becscsel biró munkákat, mint például a földrajzi müveket, az utazási könyveket fordítsák le németre, vagy francziára vagy fejtegessék e nyelveken. Vannak már erre közlönyök is. Megalkották az „Ungarische Revue"-t, a magyar Budapesti Szemle mellé; más müvek meg ugyancsak német nyelven látnak világot. Hunfalvy említett müve is német nyelven van irva; ezt tehát csak tessék megérteni.

De a németnek most versenytársa akadt. Tudatnom kell önökkel végül, uraim, hogy a franczia nyelv ujabban jelentékenyen szerepel a magyar irodalmi világban, a mi szintén a mi lobogónk díszére is szolgál. A „Gazette de Hongrie", melyet önök közül többen ismernek, harmadik évét kezdi, folyvást Saissy úr kitünő vezetése alatt. Ez a jeles publicista most egy földrajzi és irodalmi vállalatnak a „Hongrie Contemporain"-nek megindulását jelenti nekünk, mire már sok magyar iró aláirásait birja. Végül a budapesti földrajzi társaság a mult hóban adta ki közleményeinek első mellékletét, mely az eredeti szövegnek velős kivonatát fogja adni ezentul franczia nyelven. Örüljünk e vállalatnak, melyben Angolország jeles német tudósának manifestumát látjuk, a mint a franczia nyelv uralmát külföldön előmozdítja.

Dr. Holub Emil, jeles áfrikai utazó, társaságunknak tiszteletbeli tagja, társaságunk meghívására f. hó 5-én reggel 11 órakor tartott előadást a „Hungária“ szálló nagy termében, mely egészen megtelt díszes közönséggel. Dr. Holub már 4-én délután érkezett meg Frankfurtból, hol márczius elsején tartott előadást. Nálunk „Komoly és víg jelenetek a dél-afrikai népek élétéből“ czím alatt tartott érdekes és mindvégig feszült figyelemmel hallgatott előadást. Egyes epizódok voltak ezek, melyeket a közvetlenség melegével és vonzó hatásával adott elő. Bevezetésül Dél-Áfrika vidékét a Narancs, Limpopo és Zambézi folyók között mutatta be a táblára vetett vázlatban, előadva minden egyes vidék lakosságát: a bokor-embereket, zulukat, ama-szvazikat, a matabeleket, hottentottákat s becsuánokat. A bokor-emberek (bushman) már kiveszőben vannak; mert nem tudnak a civilisatio haladásával megbarátkozni; de másrészt gyámoltalanságukat a szomszédok kárukra használják s mint az állatokat pusztítják. A hottentották a pálinka mértéktelen élvezésének esnek áldozatul. A becsuánok a haladásra fogékonyabbak s megtudnak alkudni a viszonyokkal. Erdekesen adta elő a Mózeli-Kacze főnök leleményességét, melylyel egy ellene kudarczczal végződött irtó háború után életben maradt negyven emberével új birodalmat alapít magának, éjszakon a Zambézi és Limpopo között. Az ő népsége a megtámadott és leölt szomszéd törzseknek életben hagyott ifjaiból erősödött és tömörül egy erős birodalommá. Mózeli-Kacze ebben úgy járt el, hogy a Makalaka városokat, melyek 30—40 házból állanak és csak egy kijárattal bírnak az erdő felé, éjjel támadta meg. Embereit a kijárat elé állíttatta és a várost felgyújtván, a rés felé menekülő lakosok közül az öregeket és gyermekeket legyilkoltatta; a legényembereket pedig csapatjába vette és magához hasonlókká idomította. Igy haladt elő városról városra, míg hatalma rettegett és ellenállhatlanná lett, úgy, hogy az egyes törzsek egymásután meghódoltak neki. A zuluk harczmódját is érdekesen adja elő. Csapatjuk patkó alaku tömeget formál, mikor az ellenséget megtámadja. Az ottani terepviszonyok ezen harczmódnak nagyon kedveznek, mennyiben az embermagasságnyi növényzet a hadseregnek alakulását teljesen eltakarja A patkó két szárnyát szarvaknak, a harczrend zömét szívnek nevezik. Legelőször megindulnak a szarvak, mialatt a sziv csak lassan megy utána. A jobb és bal szárny egymástól mindig távolodik, míg az ellenség háta mögé kerül és ott zárkózik. Ezalatt a patkó feje szembe találkozik az ellenséggel, mely egy percz alatt karikába zárva látja magát. A harcz aztán gyorsan fejlődik. A zulu harczosnak egy pajzson kivül a bal kezében, és négy asszagajon (hajító dárdán) kivül más fegyvere nincs. Az első asszagájt 60 lépésnyi, a másodikat 40, a harmadikat 20 lépésnyi távolból hajítja ellenére, s aztán a negyedik, legrövidebb dárdát, mely alig egy lábnyi hosszú, ragadja meg és ráugrik ellenére, s kezdődik a harcz ember-ember ellen. Ha Lulu herczeg a zuluk harczmódját, és egyáltalán szokásaikat ismerte volna, valószínüleg nem esett volna az ellenség kezébe. Első hibát követett el akkor, midőn nem a vidék,

hanem Angliából magával hozott lovait használta, melyek sem a feketék látásához nem voltak szokva, sem az azokkal való harczban nem állhatták meg helyöket; második hibája volt, hogy az ellenség taktikáját, mely a fűben való lappangás és észrevétlen rohamtámadásból áll, nem ismerte. Gyanutlanul lovagolt a lappangó zulukkal megrakott bozót előtt s midőn ezek nagy lármával előtörtek a feketék látását meg nem szokott lova megbokrosodott, gazdáját fölülni nem engedte, de Lulunak erre talán különben sem lett volna ideje, s a feketék a társaitól elhagyott herczeget agyonszúrták.

Beszélt tovább a becsuánok országáról. E kevéssé harczias nép között a babona nagy mérvben van elterjedve. Az orvos játszsza náluk a főszerepet, akinak szava szent előttük, a ki esőcsináló, bűvész, bíró és orvos egy személyben. Külső megjelenésével is különbözik más emberfiától. Maga egy egész muzeumot képvisel, annyi mindenféle czafrang van ráaggatva. Felette szűken levén ott az eső, főfoglalatossága az esőcsinálás, mit különféle varázsigék mondásával és bűvészi eljárással eszközöl, minden müveletnél jól megfizettetvén magát. Ha müvelete sikerül s megered az eső, akkor nagy jutalmat kap; ha nem sikerül, akkor varázslata sikertelenségét a fehér embereknek tulajdonítja, kik lőfegyverük használatával akadályozzák az eső fejlődését. Orvosi tudományuk gyakorlásával nagy zsarolást visznek véghez. Minden betegséget egy és ugyanazon gyógyszerrel: izzasztóval gyógyitanak, azt állítván, hogy minden betegség oka mérgezés, a mérget pedig csak izzadás hajtja ki a testből. A beteghez hivott orvos kiszemel a beteg háztartásából valamely neki tetsző tárgyat s azt igen ügyesen keriti a maga birtokába. Ha például egy szép köpenyen akadt meg a szeme, beteríti vele az izzadó beteget s aztán azon állítással, hogy a méreggel telített köpenyt el kell ásnia, azt magának eltulajdonítja.

Az orvos mint ügyvéd és bíró az igazságszolgáltatásban a legnagyobb tekintély és feltétlen bizalommal találkozik. Dr. Holub egy esetet mond el, mely a kuruzsló doktor mondásának szentségét igazolja. Egy panaszos jelent meg a főnöknél, előadván neki, hogy kirabolták és hozott magával húsz embert, kiket e bűnténybeu gyanuba fogott. A kuruzsló vállalkozott a bűnösök kipuhatolására. Nagy komolyan elővett lisztet s azt péppé keverve, szétosztotta azt a gyanus egyének között, azzal a komoly kijelentéssel, hogy a bűnösök e keverék elfogyasztása után rögtön szörnyet halnak. A gyanusított egyének száját végig vizsgálva, tizennyolcz lenyelte volt a pépet, kettőnek a nyelve alatt találták meg azt. Ezek bűnösek levén, csakugyan nem merészkedtek lenyelni a halálthozónak mondott pépet.

Beszélt azután még röviden a dél-afrikai életről, különösen a mi vándormadarainkról, melyek Dél-Afrikában telelnek.

Utolsó epizódul beszélt a nők társadalmi állásáról. Valamint embernek csak azt tartják, a ki már abba a korba ért, hogy gyilkolni tud, úgy a nőket sem tekintik egyébnek mint állatnak, melyet munkába fognak, s melylyel minden dolgot végeztetnek, minthogy a dolog a fegyverfoghatót állattá alacsonyítja. Egy törzs em-

berei megismerkedvén az ekével, földmüveléshez fogtak, minthogy a nőket, kik gyöngébbek voltak, hogy sem e munkát végezhették volna, kiméllni akarták. A szomszéd törzs elment a főnökhöz panaszra, a magukat emberi méltóságukból kivetkőztetők ellen, minek okául azt hozák fel, hogy a nők iránti odaadásuk tette őket ily embertelenekké. A főnök kijelenté az illető vádlottaknak, hogy nem bánik velök emberekhez illő módon mindaddig, míg gyalázatuk tárgyait: nejeiket le nem gyilkolják. A feketék hazamentek és legyilkolták nejeiket, kik miatt ily gyalázatot szenvedtek. Ezzel kitisztulva szennyükből megint emberekül tekinttettek.

Dr. Holub két álló óráig beszélt a legnagyobb figyelem között és előadása végén élénk tapssal jutalmaztatott. Előadó e felolvasása tiszta jövedelmét egy általa megindítandó osztrák-magyar-áfrikai expeditió czéljára fogja fordítani. Előadása nálunk e czélra 300 forintot jövedelmezett. Dr. Holub másnap visszautazott Bécsbe és közelebbről Karlsruhéban fog előadást tartani. Ha összehozza az expeditió költségeire megkivántató összeget, miből még kilenczezer forint hiányzik, akkor már julius végével visszautazik Afrikába.

A magyarországi Kárpátegylet beszkidalji és mármarosi fiókjai legközelebb keleti Kárpátok osztályává egyesültek. Tiszteletbeli elnökül: Gróf Andrássy Aladár, titkárul Siegmeth Károly, a Beszkid vidéki bizottság elnökéül gr. Török Napoleon, a mármarosi bizottság elnökéül Lónnyai János főispán, ennek helyettesül pedig Bikkal Nándor k. erdészeti igazgató választtattak meg. — A derék egyesület ez idei közgyűlését Mármaros-Szigeten fogja megtartani s azt Ugocsa, Szatmár és Mármaros megyék háziiparának, ásvanyvizeinek, bányászati és vegyi termékeinek kiállításával fogja összekapcsolni. *S.*

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

Dr. Buchner Miksa, a német afrikai társaság megbizásából tett Nyugot-Afrikai útjáról jan. hó 13 ban szerencsésen visszaérkezett Berlinbe. Észleleteit és élményeit mihamarább feldolgozandja, hogy azután újabb megbizatás folytán ismét visszatérhessen a feketék földjére, valószinüleg a Kongó mellékére. — Utolsó útja alkalmával főleg Lundaországban tett nagyobb jelentőségű kutatásokat. *S.*

A Jeanette. Irkutszkból érkezett telegrammokat tettek közzé az angol lapok a De Long hadnagy és embereinek megmentésére tett újabb intézkedésekről. Úgy látszik, hogy Mellville mérnök, miután visszatért Jakutszkba azon sikertelen utazás után, melyet a Lena deltájához tett az elveszettek fölkeresése végett, közvetle-

nül egy újabb utra szándékozik indulni. Több orosz tiszt és katona részint önkénytesen vállalkozott, részint szegődtetett, hogy az expeditiót kisérje. Az expeditió három részre lesz osztva. Az első résznek január közepén kellett elhagynia Jakutszkot, s mindháromnak márczius elsején már a pusztaságon kell lennie Január 9-iki kelettel sürgöny érkezett Szent-Petervárról, következő tartalommal: Az Irkutszkból vett jelentések szerint Szutkovszki tudatja, hogy a Rodgers augusztus 9-én indult el Providence-Bayból Herald-Landba, miután a Providence-Bayben találkozott egy amerikai schonerrel, mely éjszakról jövén egy hajótörést szenvedett czethalász hajó kapitányát vette fel fedezetére. Ez a kapitány beszélte, hogy a Herald sziget mellett egy csolnokot talát, telve hullákkal, melyek körül különböző tárgyak hevertek, többek között ezüst kanalak, melyekre a Jeanette név volt vésve. Szutkovszki hozzá teszi, hogy a Rodgers Herald-Landon fog telelni, honan több irányban fog kirándulásokat tenni a Jeanette fölkeresésére, mi czélból Kamcsatkában vásárolt kutyákat fog használni. A Rodgers elutazása előtt a Sztrelok (Vadász) hajó hagyta el a Providence-Bayt, Sinába levén indulandó. Február 6-án Irkutszkból a New-York Herald a következő távsürgönyt kapta: Melville mérnök három részből szervezte expeditióját, mely a De Long kapitány és embereinek segítségére megy. Az első expeditiót vezeti Hindermann és Lobokoff orosz, a másodikat Bartleth és Kolinkin; a harmadikat Melville maga és Groenbeck és ez az előbbi kettő után fog elindulni. A Golosznak pedig irják Omszkból január 24-ikéről: Tegnap idegen lapok két tudósítója érkezett ide. Kilencz nap tették meg az utat Orenburgból Omszkig. Nehány nap óta itt roppant hóviharok dühöngenek. A tudósítók állítják, hogy a hó által teljesen boritott helységeken vonultak keresztül. Jackson azonnal elutazik Irkutszkba, hol megvárja Dannenhauer hadnagyot, kivel a Jeanette felkeresésére fog indulni.“ Omszkból sürgönyzik, hogy Bennett megparancsolta Dannenhauernek, hogy ne induljon társai felkeresésére, hanem térjen vissza New-Yorkba.

Ujfalvy Károly hazánkfia és társaságunk tiszteletbeli tagja visszaérkezvén Közép-Ázsiából, nagybecsű tárgyak gazdag gyüjteményét hozta magával útjából s ezeket a párisi földrajzi társaság egyik termében közszemlére kiállítván, ezek február 20-tól márcz. 20-ikáig láthatók. Azután átszállíttatnak a trocaderoi ethnografiai muzeumba, melynek e tárgyakat ajándékozta.

Új éjszaksarki expeditiót készül szervezni James Gordon Bennett a New-York Herald szerkesztője. Már el is utazott Oroszországba, hogy a czár kormányával ez ügyben értekezzék. Egy másik éjszaksarki expeditiót vezet nemsokára Hoogard dán tengerész hadnagy. Ugyanazon az uton fog haladni, melyen a Véga egészen a Cseljuszkin fokig. Miután ezen a ponton kitelelt, s ott egy észleldét állított föl, innen szánon fog előhaladni különböző irányokban. Czélja kimutatni, hogy a Kara tengernek minden időszakban vannak hajózható átjáró helyei.

Hollandiai éjszaksarki expeditio Hollandiában nagy előkészüle-

tek folynak egy újabb éjszaksarki expeditiora, a mely még ez év folyamában indul majd útra. Élén Bays-Ballot, az utrechti egyetem tanára áll. Eddigelé már is 30,000 frt állami segély áll a vállalkozók rendelkezésére, mely összeget nyilvános aláírások útján reménylik kiegészíthetni azon tőke-nagyságig, mely a vállalat sikeres működéséhez megkivántatik. *S.*

II. *Statisztikai adatok.*

Az Ausztráliai gyarmatok területe és népessége 1880 végén következőleg mutattatott ki:

Victoria.....	87.884	□ mértföld	(angol)	850.343	lakossal.
New South Wales.	810.973½	„	„	720.046	„
Tasmania	26.215	„	„	113.615	„
South Ausztralia .	903.690	„	„	264.424	„
Queensland.....	369.520	„	„	221.964	„
West Ausztralia...	1·024.000	„	„	29.019	„
New Seeland	105.342	„	„	474.296	„

Ausztráliának összes népessége eszerint csakis 2·673.707 lélek, tehát sokkal kevesebb mint maga London városáé. N. S. Wales gyarmat jövedelme 1880-ban 4·901.230 font sterling volt: Victoria gyarmaté 4·621.252. — Victoria bevételeinek értéke 14½ millió; kivitelének közel 16 millió f. st. vala ugyanazon év alatt. N. S. Wales bevitele 14 millióra, kivitele 15½ millióra rugott. *M.*

Az Egyesült-Államok összes népszáma az első 1790-ben felvett census szerint nem egészen 4 millió vala; ebből 10 év múlva 5¼ millió tett. Az utolsó 1880-ban felvett népszámítás 50 milliónál többet mutat ki, tehát 10-szer annyit mint 1880-ban volt. Hogyha a szaporodás hasonló arányban folytatódnék, akkor 100 év mulva, azaz 1980-ban az unió népessége 1000 milliót felülhaladna. *M.*

Az Egyesült Államok pénzverdéinek igazgatósága évi jelentése szerint 1880 június 30-ikától 1881-ik június végéig összesen 226·225.522 dollár új pénz veretett az Unio pénzverdéiben. Ebből 193.371.101 dollár arany volt, s 32·854.421 ezüst. Ezen összeg 50 millióval felülmúlja a legmagasabb összeget, mely valaha egy év alatt az Államokban létre jött, mi a tömérdek arany befizetéseknek köszönhető, melyek Európából amerikai kivítelek folytán történtek. Nevezett jelentésében Burchard igazgató a világ arany termelését a mult év alatt 117 millió, az ezüstét 87½ millió dollárra becsüli, melyből körülbelül 75 millió az aranyból, és 35 millió az ezüstből müvészeti, díszítési, ékszerészi s effelé czélokra felhasználtatott, a többi pénzzé veretett *M.*

Hajótörések 1881-ben. Egy párisi lap azt állítja, hogy a mult év alatt 2039 hajó veszett el a tengeren, 4134 emberélet veszteséggel, úgy hogy átlagban 5 hajótörés és 11 emberhalál esett az év minden napjára. Az ezen katasztrófákból eredő kárt nem

kevesebbé becsülik 7000 millió franknál, azaz 2500 millióval többre mint az 1880. évi tengeri károkat Ezen törések száz esetben hajók összeütközése folytán történtek nyílt tengeren. Képzelhetni mily károkat szenvedtek a hajótulajdonosok és a biztosító társaságok! Életmentő csolnakok segítségével 966 egyén élete mentetett meg Brittaniában ez év alatt. 1880-ban 359-el kevesebb hajótörés fordult elő a tengeren. *M.*

III. *Vegyesek.*

De Quatrefages társaságunk új tiszteletbeli tagja, a főtitkárhoz következő levelet intézett: Páris, 1882. február 9-én. „Az oklevelet, melyet a „Magyar Földrajzi Társaság" nevében küldeni sziveskedett, oly hálával vettem, melynek nehezen tudnék kifejezést adni. Valóban nagy megtiszteltetésben részesített ezen hirneves társaság, és mélyen is érzem ennek egész értékét. Most arra érdemesnek kell mutatkoznom, a mit, ha lehetséges, leginkább úgy mutathatok ki, ha megkettőztetem a tudomány iránti buzgóságomat és odaadásomat Higyje el, hogy erőmből kitelhetőleg iparkodni fogok, hogy így is legyen. Engedje meg, hogy a „Társaság"-nak és különösen titkárának Erődi Béla úrnak köszönetet mondjak azon jó eszméjükért, hogy franczia nyelven ismertetik röviden azon munkákat, melyek társaságuk kebelében készülnek. Mi idegenek most mindnyájan hasznát vehetjük vagy legalább termékeny működésükről tudomást szerezhetünk. Én személyesen, igen boldognak érzem magamat, hogy anyanyelvem az, mely a társulat által legalkalmasabbnak találtatott arra, hogy közvetítőül szolgáljon magyar kartársaink és azok közt, kiket méltónak talált arra, hogy egyesületük tagjai legyenek. Kérem titkár urat, sziveskedjék ezen érzésemnek új kartársaimmal szemben kifejezést adni. Fogadja egyszersmind mély tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok alázatos kartársa De Quatrefages."

Asztrakhan halászata. Európa legnagyobb folyamának, a Volgának torkolat-vidéke s a Káspi-tó é. része egyike a leggazdagabb haltelepeknek az egész földfölületen. Nem csoda tehát, ha az asztrakhani lakosok túlnyomólag halászattal foglalkoznak. — S daczára a nagy halbőségnek, vagy talán épen e miatt a halászatot helyen nem űzik valami nagy rendszerességgel, hanem ellenkezőleg a legtöbb halász igen primitiv hálókészülékkel ejti hatalmába a dúsan jövedelmező halzsákmányt. Az egy év alatt összefogdosott halak értéke 20 millió rubel (10 millió o. é. frt). A legnagyobb mennyiségben heringet halásznak, noha a tok, lazacz, csuka stb. szintén elég nagy számban található. A rendszertelenül űzött halászat káros következményei azonban főleg a tokon már is érezhető s a halászok egy része ma már oly halfaj és oly fejletlen példányokhoz is nyúl, minőket pár év előtt még mint értékesíthetleneket a hálóból is szabadon bocsátottak. — Minthogy az orosz lakosság maga is nagy halfogyasztó, az egész asztrakhani halászat leginkább csak az orosz e nembeli belszükségletek fedezését czélozza; kivitelre csak

a kaviár van szánva A halászat bár télen nyáron egyaránt űzetik, mégis tavasz, őszkor szokott nagyobb, csak a rendesnél nagyobb lendületet venni. Télen a jeget sorban feltörik s a lyukakon át huzzák a hálót a jég alatt, míg végre e tágasb nyíláson megterhelten újra kihúzzák. Sokkal érdekesebb, s egyszersmind jövedelmezőbb a tavaszi halászat. Ilyenkor a Volga rendesen megárad s torkolatának nyolcz ága annyira földagad, hogy maga Asztrakhant rendesen körülveszik vízzel, sőt épületeit csak folytonosan jó karban tartandó védtöltések által tudják a vízár ellen biztosítani. Ily jellegű a közeli vidék is, úgy hogy az egyes községek külön-külön szigetekként emelkednek ki az egyesült deltaágak közül, körülövedzve töltésekkel. E homok és agyagdombokon épült falvak lakói igen kevert származásuak s nemzetiségi tekintetből is roppant vegyesek, sőt vallásuk is nagyon kevert, csak egy közös kapocs fűzi őket össze s ez a halászat. A nehezebb munkát rendesen a nők végzik s az Ázsiából ide jövő munkás férfiak. A nők a férfi napszámnak csak felét kapják. A felügyeletet rendesen orosz kozákok teljesítik. *S.*

Jeles térkép. A tifliszi Kawkaz szerint a Tifliszben tartott archeologiai congressuson nagy feltünést keltett Felitzyn, „A Kuban vidék régiségeinek térképé"-vel. A nagy műgonddal s kiváló ügyszeretettel készített mappa jeles tanuságot tesz arról, hogy az említett vidék, melyről eddigelé jobbára csak hibás és hézagos ismereteink voltak, egyrészt változatos és gazdag anyagot nyújt számos, a földszinéről rég kipusztult ősnép cultur állapotainak tanulmányozásához, valamint másrészt egyes, most is élő népek történeti multjához is nem egy tekintetben szövétnekül szolgálhat. Pl. a dolmok népét hozza fel, mely a Kuban balparti vidéken részint barlangszerű üregekben, részint nyílt plateaukon él, s melynek ethnografiai hovatartozását a tudósok eddig még csak meg se kisérlették. *S.*

„Tibet" nevei. A tibeti lakosok az általunk használtatni szokott elnevezést „Tibet" egyáltalán nem ismerik; nevét ezen országnak a perzsák adták s tőlük vették át az európaiak. A tulajdonképeni tibetiek hazájukat „Bod" vagy „Bod-yul"-nak hívják; a nyugati tibetiek „Tangut"-a, sinaiak pedig „Si-fan"-nak nevezik. *S.*

A Sarkfény-re vonatkozólag az utóbbi években igen nevezetes megfigyeléseket tettek, s ha ezen sokféle változatokban mutatkozó, nevezetes légköri tűneményre vonatkozó korábbi, tudományos becsesel bíró följegyzéseket az újabbkori észleletekkel egybevetjük: úgy ezen sajátságos légköri jelenséget átlag jellegző tulajdonokon kivül, ma már, az ujabb vizsgálódások eredménye gyanánt a következőket mondhatjuk el róla: 1. Leggyakoribb a sarkfény a sark közi vidékeken s nem a sarkpontok körül. 2. Rendesen jelentékeny láthatár fölötti magasságban szokott mutatkozni. 3. Habár a sarkfény tartama, kiterjedése s nagyságára nézve igen elütő: mindazon által ma már napi, évi, 11 évi és századonként ismétlő sarkfény periodusokról is beszélhetni, sőt — sokan bár feltételesen — még 1000-ed évi váltakozás létezését is vítatják. 4. A sarkfény lefolyása

közben a következő alakváltozatokat mutatja: a) a sarkpont felé eső irányban a láthatáron egyszerre feltünedező sárgás-fehér vagy vörösös fény, b) egy sötétebb szegély, c) köriv, d) sugarak, e) sarkfényi korona, f) hullámtorlasz, g) foszlányos felhőzet. A sarkfény mibenléte még végleg constatálva nincs, noha valószínű, sőt indirekte bebizonyult tény, miszerint nem egyéb, mint a föld delejességnek fénykitörése. *S.*

Völgyképződés az Alpokban. Bodmer a Gaea múlt évi folyamának 6-ik számában a svajczi völgylépcsőzetek és terrasszokról értekezve a völgyképződés elméletéhez újabb adalékokat szolgáltat. Jeles értekezésének záradéka gyanánt a következő 15 tételt állítja föl: 1. A völgylépcsőzetek és terrasszok minden alpi völgyben igen szabatos kifejlődést nyertek. 2. E kifejlődés a különböző magasság szerint más és más rendszer szerint ment végbe. 3. Az egy rendszer szerint keletkezett lépcsőzetek és terrasszok egy azelőtti völgyfenék maradványai. 4. Az azelőtti völgyfenekek fönnmaradt maradványai a völgy mindkét oldalán többnyire egyenlő arányban maradtak meg. 5. A két rendszer szerinti fejlődést feltüntető szakadékok az Alpok gyors emelkedésének szakaszait jelzik. 6. Minden terrasszrendszer a völgytorkolatnál a völgyfenéknek megfelelő eséssel ér véget. 7. Ez esés a kis folyamvidékek alkotta lejtőkön erősebb, mint nagyobb vízrendszerek mentén. 8. Ugyanazon folyamvidékhez tartozó hossz- és kereszt-, fő- és mellékvölgyeken a lépcsőzetek és terrasszok kölcsönösen egyenlők vagy legalább is hasonlók. 9. Különböző folyamvidékeken a terrasszrendszerek száma és magassága is különböző. 10. Hasonló fekvésű és irányú folyók rendesen hasonló kifejlődési rendszerekkel bírnak. 11. A mellékhegyeken és dombvidékeken nemcsak a völgylépcsőzetek, de a terrasszok fejlődési rendszere is rendesen ugyanaz marad, mint a főhegységnél. 12. A hegységet alkotó kőzet-faj nincs befolyással a terrasszalakulás magasságára. 12. A sziklatömegek ellenállási képessége a terrasszok szabatos kifejlődésére nagyon jelentékeny, sőt fönnmaradásuk idejére is határozottan mérvadó. 14. A terrasszok szabálytalansága nem alakulási rendszertelenségen alapul, hanem elmálásnak, alácsuszamlás vagy összetorlódásnak stb.-nek a következménye. 15. A jelenben szétválasztott vagy megszakasztott hosszvölgyek korábbi összetartozását irányuk közösségéből s a terrasszrendszerek ugyanazonosságából kell kimagyarázni. A mostani völgylépcsőzetek és tervrajzok képződését ennélfogva csakis az erosio elméletéből lehet okszerüen kimagyarázni; noha bizonyos, miszerint egyes hossz- és keresztrepedések a képződés első stadiumaiban az Alpok hegyrendszerénél is léteztek, de az ezek által keletkezett völgyek denudatio által jó eleve betöltettek ismét, úgy hogy ma az Alpok lejtősödését illetőleg csak erosio által létrejött völgyek és terrasszokról lehet szó. *S.*

Ujonnan felfedezett gazdag ásványvízforrások. A Kaspi-tótól keletre fekvő Valakhanszki magaslatokon, az oroszok által építéssel elfoglalt egyének közül többen a vízszegény, puszta vidéken ivó-víz keresés közben gazdag ásványvízforrásokra bukkantak. „Ha

az ember a különböző színű homokkő és agyagból álló körülbelül 20 □ versztnyi terület felé közeledik - halk moraj és csípős szag tesz figyelmessé a forrásokra, s alig egynehány percz múlva számos apró vörösös színű vízzel biró patak előtt állunk. A fenék sötétes vasvitriol réteggel van bevonva; a víz íze sós-keserenyés, hőmérséklete megközelíti a forró-pontot, s ez okozza a távolról is hallható halk zörejt" . . . „E forrásokon kivül igen nevezetes kén-asfalt- és nafta-telepeket is fedeztek föl." *S.*

A hegymászók fejedelme kétségkívül Whymper Eduard, 1879 és 80-ban az Andesek nehány legnevezetesebb csúcsát megmászta, a többi közt: a Csimborázót, Carazout, Sincholagoát, Antizánát és a Cotopajit. Az, a mi ezen merész hegymászónak sikerült, messze háttérbe szorítja a Mont-Blanc és más Alpok teteire tett kirándulásokat. Humboldt Sándor 1802-ben hiába igyekezett a Csimborázó csúcsát elérni, melyet ő trigonometrikus mérések után 21,420 láb magasra becsült, de mely későbbi mérések folytán circa 300 lábbal alacsonyabbra tétetett. A híres franczia utazó Boussingault 19,000 lábnyi magasságig jutott rajta, de tovább nem mehetett. 1856-ban egy Rémy nevű franczia azt hirdette, hogy a Csimborázó csúcsát elérvén, azt 24,000 lábnyi magasnak találta a tenger színe felett, — de ezen állításának hitelt nem adtak; — úgy hogy Whymper biztosan a legelsőnek mondható, kinek ezen valódi hőstett sikerült. — A Cotopaji tűzokádó hegynek csúcsát a legmerészebb földrajzi kutatók eddig meggyőzhetetlennek nyilváníták, minthogy meredek oldalai lávakitörések folytán sok helyen oly simák mint az üveg; belsejéből pedig igen gyakran roppant kőtömegek - néha mérföldnyi távolságra is — kiröpíttetnek. A többi közt egy 200 tonna (= 4000 mázsa) nehéz szikladarabot említenek, mely 9 angol mérföldnyire kidobatott. De mind ezen nehézségek és veszélyek daczára Whymper és társai megmászták ezen 19,000 láb magas hegyet és 26 óráig tanyásztak a tetején. A bátor utazó azt állítja, hogy tökéletesen hozzá szoktak a megritkult hideg levegőhöz, mely ily magasságokban uralkodik, és hogy annak belehelése nekik idővel semmi bajt sem okozott. *M.*

Arcticus tünemények. A nagy távolság, melyre némelykor az éjszaksarki levegőben a hang elterjed, igen nevezetes tünemény. Wrangel földön, például, egy amerikai hajós kapitány legénységének beszélgetéseit és nevetését, két angol mérföldnyi távolságon olyan tisztán hallotta, mintha a hangok telephonon át hozzá jutottak volna. Számos hasonló esetet említenek éjszaksarki utazók. A visszhang ereje is nagyon feltünő ott sok helyen. Báró Wrangel azt állítá, hogy egy pisztolylövés a Léna folyó meredek sziklapartjához közel, 100-szor is visszahangzott. Hasonló nevezetes visszhangokat tapasztaltak a Plover öbölben két hegy között, és az Onmann nevű előhegy közelében Szibériában. *M.*

A földrajztanítás Marseilleben. A marseillei földrajzi társaság minden csütörtökön népszerű elődást tartat a prefektura termében, hol nagyszámú hallgatóság szokott mindig összegyülekezni. Agab-

riel tanár, ki ezen előadások tartásával van megbizva, ebben az évben a Duna medenczéjét vette föl előadása tárgyául és utaztató modorban ismerteti azt hallgatóival. Az utolsó órákban hallgatóit Bécsbe és környékére vezette s kirándulást tett velük a vagrami, esslingi, lobani csatatérekre. „Azután — amint irják — lerándult Budapestre, a magyar parlament székhelyére, hol a Dunának sok hajója szokott kikötni.“ Végül hozzá teszi a jelentéstevő, hogy a legjobb forrásokból merített statisztikai adatok teljes itéletet adnak e gazdag vidék gazdasági életéről. A „rokonszenves tanár“ előadását a táblára vetett rajzokkal szokta világosabbá és érdekesebbé tenni.

Prsevalszki lova. Poliakoff értesítése szerint a Saizan tó környékén eddig ismeretlen lófajt födöztek föl, feje testéhez képest igen nagy s farkának töve rövid szőrrel födött. Poliakoff ez új lófajt Equus Prsevalszkyi-nek nevezte el, mert a nevezett utazó tette őt rá figyelmessé. *H.*

Ujonnan felfedezett sótelep. A „Charkow. Gub. Wjed.“ szerint Dekonovkibanı az oroszországi kerületben Bachmuti egy 23.5 méternyi vastag új sórétegre bukkantak.

IV. *Gyászhirek.*

Társaságunk köréből a halál két tagot ragadott ki újból: Szarvady Frigyest, társaságunk levelező tágját és Schlagintweit Zakünlünszki Ármin tiszteletbeli tagot.

Szarvady Frigyes hazánkfia, február hó 2-án halt meg Párisban, épen 60 éves korában. Ujvidéken született Jogot végzett és a hirlapirás terén munkálkodott. 1848 után Párisban telepedett le s ott 3 évtizeden keresztül mint hirlapiró tartotta fenn magát s a magyar névnek becsületére vált. Az utóbbi időben az „Agence Havas“ dolgozótársa volt és Kossuth iratai franczia kiadását rendezte. Társaságunk levelező tagjának választotta, mikor társaságunkat Párisban a Panama-csatorna congressusán képviselte. Temetése február hó 3-án ment végbe nagy részvéttel és nagy közönség jelenlétében

Schlagintweit Zakünlünszki Ármin született 1826-ban. Utazása az Alpokban 1846—1853-ig szerzett neki legelőször nevet. Innen visszatérve, két testvérével együtt elindult az indiai társaság megbizása folytán a Himalaya kikutatására és magnetikai, geologiai és földrajzi tanulmányokat tett Indiában. A bajor király 1856-ban nemesi rangra emelte és a Zakünlünszki nevet kapta, a Himalaya egyik legmagasabb csucsának 1864-ben történt megmászása emlékére. Schlagintweit fő müvének czíme: Utazás Indiában és Magas-Ázsiában; de az elhunyt számos tudományos iratot hagyott, melyek a müncheni tudományos akadémia közleményeiben láttak napvilágot.

Az Első erdélyi vasút.

Az Első erdélyi vasútnak Hunyadmegye területére eső szárnyvonaláról, a Piskii-Petrozsenyi vasútról már értekeztem,* most magával a fővonallal szándékozom foglalni.

I. *Az építés genesise.*

Az Első erdélyi vasút derekvonala, mint országos érdekű vállalat, már a negyvenes években foglalkoztatá államférfiainkat s gróf Széchenyi István az első felelős ministerium részéről 1848-ban benyujtott vasúti hálózatában a Maros völgyén Erdélybe vezetendő vasútnak legelőször emelé ki fontosságát. E tervezetet az absolut kormány is magáévá tette 1851 ben, midőn a Maros-völgy tanulmányozását elrendelé s az 1854-ben legfelsőbb helybenhagyással kiadott emlékirat** vonalunkat az építendő vasútak közé sorolta. A vasút mai irányától csak annyiban tért volna el, hogy Alvincznél N. Szeben felé s a Vöröstoronyi szorosba vezettetett volna. Az Arad-Nagyszeben-Vöröstoronyi fővonal (41.2 mfd) s Alvincz-Gyulafehérvári 1.17 mfdnyi szárnyvonal építési költségeit 40 millió ezüst forintra számíták. Két év múlva a Rotschild testvérek concessiót is nyertek e vasútra, csakhogy tervük szerint a Vöröstoronynél nem éri végét, hanem áttörve a feleki magaslatokat az Olt mentén, érinti Fogaras földjét, majd a Barczaságra fut ki s Brassó érintése után Bodzánál, a Kárpátok délkeleti hajlásában lép Oláhország földére. Rotschildék azonban felhagytak a dologgal, s 1861-ben a brassói bánya- és kohótársulat vette kezébe a tárgyalások fonalát saját üzleti érdekei szerint tetemesen megváltoztatta az eredeti tervezetet.

E tervezetből Nagy-Szeben kimaradt s csupán az országrész helyrajzi viszonyai szerint jelöltetett meg az irány, melyen Brassó s onnan Bodzán át Moldovában Galacz elérhető lenne. A nagy-

* A piskii-petrozsenyi hegyi vasút. Földrajzi Közlemények VIII. kötet (1880. évfolyam), III. füzet

** Entwurf eines neuen Eisenbahnnetzes der oesterr. Monarchie. Oesterreichische Revue 1864, VII. Band. 153. l.

szebeni irányt azért ejté el a ministerium, mint indokolásából olvashatjuk: „mert ott Olt völgye igen közel esik az ország határához, holott a Küküllő iránya inkább érinti Erdély szivét s így jelentékeny részét, következőleg a helyi forgalom biztosításán felül Galaczi nyujtványával az Al-Duna és a Fekete tenger éjszaki partvidék kereskedelmét is felénk terelheti.

Az akkori kormány intéző férfiainál azonban a Brassóval folyvást versengő Szeben városa mint az időszerint az összes polgári és katonai kormányzat székvárosa oly hatályosan előtérbe tudta tolni saját helyi érdekeit, hogy a tervezettel a kérelmező társulat felhagyott. Most a tiszavidéki vasút karolta fel az ügyet, az arad-alvincz-szebeni vonalat vevén alapul, mely Gyulafehérvár, Kolozsvár és Deézs felé Máramarosszigetig szárnyvonalat bocsátott volna ki. 1862. május 21-én az előtanulmányokra felhatalmaztatván mindenekelőtt Nagy-Apold és Szelistye faluk közt emelkedő Omlás nevű vízválasztót vétette vizsgálat alá s miután az oda küldött angol mérnökök ott egy összekötő alagút létesítését lehetségesnek jelentették ki: az osztrák földhitelintézet közbejöttével egy pénczcsoport alakitása is munkába vétetett.

Csaknem egyidüleg a fennebbi előmunkálatokkal báró Thierry is késznek vállalkozott angol tőkepénzesek segélyével egy Aradtól Alvinczig terjedő fő s onnan Kolozsvárig szolgáló szárnyvonal kiépítésére, mire nézve 1862. junius 21-én szintén engedélyt eszközölt ki. A vállalkozási kedv odáig fokozódott, hogy 1863 ban a birodalmi tanács elé öt ajánlkozót terjeszthetett be az osztrák közlekedési ministerium, csakhogy javaslatai akkoriban megoldáshoz még se jutottak s vasútunk jövőjét az ellentétes érdekek harczában kétségen kivül nagy késedelem fenyegeti, ha az épen 1863-ban bekövetkezett alföldi nagy szárazság miatt a nép inséges munkára nem szorul. 1864. julius 15-én a kormány ajánlati tárgyalást tartott egy Aradról Alvincz-Nagy-Szebenen át a Vöröstoronyi szorosig építendő vasútra s most egyfelől az osztrák földhitelintézet lépett fel hg Jablonowski, Drake W., Rate S. M. és Brassey Tamás társaságában: másfelől Pickering Ede vállalkozó jelentkezett Londonból. A nyertes Pickering lett, kivel a tárgyalások meg is indultak Hanem az osztrák kormány által a birodalmi gyülés elé 1864. november 29-én benyujtott törvényjavaslat 1865. augusztus 10-én annyi változást szenvedett: hogy abból csupán az Arad Gyulafehérvári vonal czikkelyeztetett be s a további vonalak megállapítása új törvény számára tartatott fenn. E záradéknak már hire lelohasztá Pickering vállalkozási kedvét s most ismét tért nyer a gróf Chotek Ottó által képviselt Brassói bánya- és kohótársalat, mely sietett is még 1865. február 19-én engedélyt szerezni a vonal tanulmányozására. Annak befejeztével az 1866. augusztus 18-án kelt legfelsőbb engedélyt a fő (Arad-Gyulafehérvár) és szárnyvonalra (Piskii-Petrozseny) szintén kinyerték, még pedig az 1862. augusztus 10. törvény némely szabványának megváltoztatásával s csupán azon kikötéssel, hogy a mellékvonalat a fővonal megnyitása után egy évre kötelesek a forgalomnak átadni.

Az engedélyokmány a szokásos concession kivül következő határozmányokat tartalmaz:

A kormány által eszközölt építkezéseket az átadás napjáig felmerült költségeivel együtt 4% kamatjával együtt elsőbbségi kötvényekben engedményesek megtérítik.

Ezzel szemben a kormány az okmány aláirásából négy évre szóló szelvény- és bélyegilletékmentességen felül a részvények és elsőbbségi kötvények bélyegmentessége, az összes alaptőke 5% kamatja, valamint az alaptőke törlesztésére az engedélyezési időtartama alatt megkivántató hányad biztosíttatott:

Mindezen kedvezményekkel sem érték be az engedményesek s kérelmezésök következtében 1867. február 17 én végig egy pótegyezmény jött létre következő újabb engedményekkel:

1. Az előmunkálatokra nyert állami előleg négy millió frtra egészíttetik ki, s a vállalkozók a fő- és szárnyvonal befejeztéig kamat nélkül bírják ez összeget a vállalkozók, az üzlet megújítása után pedig névszerinti árfolyam mellett részvényekben fizetik vissza.

2. Az alaptőke kamat- és tőketörlesztésére 1.771,000 frt évi tiszta jövedelem biztosíttatik ezüstben.

3. A jövedelmi és szelvényadó, valamint illetékmentesség az üzleti év megnyitásától nem 4, hanem 9 évre terjesztetik ki. E kedvezmények kieszközlése után lehetővé válván az alaptőke beszerzése, a részvénytársaság is létrejöhetett, melynek alapszabályai 1867. évi ápril 3-ról kinyerték a megerősítési záradékot, minek következtében mindjárt ugyanazon év julius hó 17-én létrejött az első alakuló gyülés, még pedig „Császári kir. szabad. Első erdélyi vasút“ czíme alatt.

Az első igazgatótanács az alapszabályok értelmében az alapítókból és az ezek részéről a magas kormány beleegyezésével választandó tagokból keletkezett. Elnök volt gróf Chotek Ottó, alelnök báró Haber Lajos, igazgatótanácsosok: herczeg Fürstenberg Miksa, lovag Goldschmidt Gyula, Gögl János, Grim Manó, Kochmeister Frigyes, lovag Marx Lajos, báró Reichenstein Ferencz, Strach Ede, Trefort Ágoston, Várady Gábor, Dr. Weiss Adolf s a kormány részéről Graenzenstein A. Az ügyvezetéssel ugyanakkor Freund Károly, a tiszavidéki vasút előbbi felügyelője bizatott meg vezértitkári minőségben.

E közgyülés legtermészetesebb feladatai közé tartozott az alaptőke megállapítása is, mit 14 millió forint részvényekben és 21 millió forint elsőbbségi kötvényekben, összesen tehát 35 millió ezüst forintban szabtak ki. Ilyetenkép egész az építés stadiumáig jutott el a vasút s úgy a fő-, mint a szárnyvonalak elállítása b. Klein testvéreknek és Sepper építési vállalkozóknak adatott szerződésileg, kik összesen 25 millió frtot kaptak, melyből az időközi kamatokat és tőketörlesztést 31 millióval fedezték, a fennmaradó 4 millió frt pedig a kormány által tett munkálatok megtérítésére szolgált. Az engedély okmány ugyan a fővonal építésére két évi időt adott, tehát 1868. augusztus 18-ra esett volna a megnyitás s a szárnyvonal attól egy év leforgása alatt adatott volna át a nyilvánosságnak; de

a beállott nedves időjárás megbénitá a vállalkozók igyekezetét, úgy hogy a fővonalon 1868. deczember 22-én futott végig az első személyvonat s a szárnyvonalon beállott nagymérvű csuszamlások csak 1870. augusztus 28-ra tették lehetővé a megnyitást, s mintha az elemek még akkor is daczolni kivántak volna az emberi munkával, oly roppant vízáradások, pusztító záporok támadtak akkoriban, hogy csak nagy erőfeszítések árán sikerült a hegyi lejtők megháborult nyugalmát ismét helyreállítani.

Az építésnek munkába vétele s szerződésileg 1868. év kezdetére kitűzött befejezése az üzlet berendezésére is ráutalák már eleve a vállalat vezetőit. Igy már 1868. februárjában az addig működött vezértitkár, fogalmazó, pénztárnok és megfelelő segédszemélyzet egész hivatali testülettel bővíttetett ki, s az üzletvezetés őt szakosztályba osztatott be u. n. I. osztály általános igazgatás; II. osztály pályafelügyelet, pályafentartás és forgalom; III. osztály vonatmozgosítás, műhelyi szolgálat és anyagkezelés; IV. kereskedelmi üzlet; V. könyvvítel és pénztár.

A társulat székhelye akkor alapszabályilag Bécs vala s a tisztikar is ott kezdte meg működését. 1875. végén az idő folytán szerzett tapasztalatok alapján e szervezet annyiban módosulásnak vettetett alá, hogy a pályafentartás és felügyelet elválasztatván a forgalomtól, utóbbi a kereskedelem-üzleti osztálylyal egyesíttetett; a kiadás, ellenőrizés eszközlésére egy külön ügyosztály létesíttetett s az anyagkezelés a III. osztályból az I. ált. igazg. osztályba helyeztetett át.

Az 1875. évi XXXVIII. törv. czikk a részvénytársulatok ügyvezetésére nézve jelentékeny határozmányokat léptetvén életbe, a társulat alapszabályai is módosítás alá jöttek, s az 1876. évi május 31-ki közgyülés egy 12 tagból álló s 5 évre választott igazgatóságra ruházta a korábbi időkben 16 igazgatótanácsos által végzett teendőket; az addig működött számvizsgáló bizottságot pedig egy évi időtartamra választott 3 rendes és 3 póttagból álló felügyelőbizottság váltotta fel. Mindezek az igazgatótanácsban is személyi változásokat eredményeztek, s az első ig. tanács helyébe következők választattak meg: Elnök gróf Chotek Ottó, alelnök báró Heber Lajos, ig. t. báró Vodianer Albert, báró Nopcsa Ferencz, Várady Gábor, Kendefy Árpád, gróf Lónyay Béla, Laczko Antal, Dr. Mandello Károly, Freund Károly, Gögl János. Később Gögl János és gróf Lónyay Béla helyett, kik önként visszaléptek, Kando Kálmán és gr. Ráday Gedeon választattak meg. Ha megemlítjük még, hogy időközben a vezértitkár igazgatói és 1871-ben a többi hazai vasút példájára vezérigazgatói czímmel ruháztatott fel az igazgatóság nevezete helyett még vezérigazgatóság vétetett használatba: körülbelül eléadtunk a szervezkedés történelméből minden lényeges mozzanatot.

II. *A pálya lejtési és irányviszonyai.*

A pálya irányviszonyai felette megkönnyítik a nyugodt szemlélődést, mert 211 kilométernyi összes hosszaságban 173·338 kilométer egyenes s a 109 kanyarhossza együttvéve is alig 37·662 kilométer.

E számadatok szerint az egyenesre az egész hosszúság 82·19%, a kanyarokra ellenben 17·18% esik. De e kanyargások rövid egymásutánban következnek, s jobbadán azon a részen Paulis-Guraszáda (Tisza) illetőleg Déva közt fordulnak elé, hol a Maros az erdélyi részeket az anyaországtól elválasztó határhegységen keresztűl tört. E részlet egyuttal természeti szempontból is legtöbb figyelemre méltó.

Az emelkedési viszonyok lassú átmenetekben, görbületekben nyilvánulnak, s bár az összes emelkedési vonal 153·653 kilométer vagy 72·40%, az ereszkedési pedig 21·574 kilom. (10·23% s ezekkel szemben a vizszintes csak 35·773 kilom. (16·87%) a legjelentékenyebb emelkedési arány mégis csak = 1 : 300, az egész pályán átlagban pedig = 1 : 1893-hoz.* Ezekből kitetszik, hogy ezen vasút nagyon kedvező viszonyok között nyomúl be Erdély szivébe s azért természetes, hogy a kormány nemzetgazdasági és hadászati szempontokból ennek tervével foglalkozott először s a Nagyvárad-Kolozsvár-tövisi vonal, melynek a Körös és Kis-Szamos, majd meg a Szamos és Aranyos, végre az Aranyos és Maros vízválasztóját kell leküzdenie, eleinte kevesebb figyelemben részesült. Egy tekintet térképünkön szemünk elé állítja legott a két vonal által érintett terület eltérő domborzati alakzatát A Budapestről kiinduló vonatok közöl a Szolnok Szajol-N.-Várad-Kolozsvárnak, a másik pedig Szolnok-Szajol-Aradnak tart, s mindkettő Tövisnél találkozik ismét. De míg az Első erdélyi vasútat használó vonat Szolnoktól-Tövisig 210·62 m. emelkedéssel érkezik el, addig N.-Váradon át 662·81 métert kell leküzdenie, vagyis 452·19 méterrel kedvezőtlenebb az emelkedés, mint Arad felé. Visszafelé is kedvező az Első erd vasút iránya, mert Szolnokig Aradon át csak 56·5 m. emelkedik a vonat, holott a Királyhágón 513·89 meter összmagasságot kell leküzdenie.

III. *A pálya sikföldi szakasza.*

(Aradtól-Gyorokig s a Hegyes-Drocsa hegy-vízrajza népélete.)

Ha a Budapestről érkező útas a Marosvölgyén szándékozik az erdélyi részekbe hatolni, Aradnál hagyja el a magyar állami vasútat. Innen egyenest keletnek gurul ki vonatunk az Alföld téres síkján. Jobbra Arad mögött felcsillan egy pillanatig a Maros tűkre, mintha csak arra a kiszakadó vasúti ágra híná fel figyelmünket, mely hosszú hídjával szalad át a tulsó partra Temesvárnak tartva.

* Nem lesz felesleges szembeállítani itt a szárnyvonal irány- és emelkedés viszonyait. A 80 kilométer hosszú pálya Petrosznál, illetőleg Báárnál elhagyja a Sztrigy völgyet. Piskitől idáig a lejtési viszonyok kedvezők, mert 52 kilom. hosszúságból vízszintes 40·727 kilom. a 40 ív hossza 11·226 kilom. az egyenes tehát 78·3%, az íveké 21·7%. A további 27 kilom. hegyi pályán egyenes 14·241 kilom. s a 40 ív hossza 12·087 kilom., az ívek tehát 47·% tesznek ki. Az egész szárnypályán Piskitől Peterozsenyig 94 ív 36·6% ád s az egyenes 69·4%. A nagyobb emelkedések Pujtól felfelé kezdődnek s a legjelentékenyebb 1 : 60, a legnagyobb esés 1 : 70 hez. Még a banyiczai nagy alagút is 1 : 70 emelkedésben fekszik. Az egész szárnyvonalon 5·840 klm vizszintes, ellenben 60·705 kilom. emelkedés 12·348 kilom. esésben fekszik.

Mihelyt kiértünk az egyenes sík mezőre, elfordul minden arcz a város szemlélésétől, mert már nagy karamban felüti fejét a Kuvin-Világosi hegysor s minden perczben jobban-jobban kibontakoznak körvonalai a hirneves Hegyaljának. — Szinte zokon veszszük, midőn a neki lódult vonat hirtelen lassítni kezdi futását s egy kis állomásnál megállapodik. — A conducteur harsány kiáltása azonban figyelmessé teszi a hazai múlt ismerőit, mert Glogovácz a régi Orod romjain épült jelentékeny német helység. — A hajdani Orod elsőrangú helység volt egy gazdag káptalannal, melynek jószágai a Dunáig Tiszáig terjedtek. Nagyprépostja királyi alkanczellár volt; vára pedig akkora szerepet játszott, hogy a megye is róla vette nevét.

Orodot 1551 ben foglalták el a törökök, kik azután a mai Arad helyén emeltek új erődöt. — Alattuk vált rommá Orod nagyszerű templom és káptalana, melyeknek maradványait századunk első évtizedében hordták le és használták fel a lakosok. — A helységből Erdély felé vívő országút mentén 5 nagy halom látszik. — Egyiken igénytelen kis kápolna áll, s itt népvándorláskori temetkező volt, mint a talált csontok és eszközök bizonyítják. A mai Glogovácz helyén volt az 1135-diki országgyűlés, melyen Vak Béla neje Ilona 68 főúr felkonczoltatásával boszúlta meg férje gyászos vakságát. Mikorra mi szemlénkkel készen vagyunk, mozdonyunk is hangos sivítással kezdi meg félbehagyott útját s egyenesen az előttünk falként felmeredő hegysor felé vágtat.

Eleinte csak tetszetős nyaralók, présházak bontakoznak ki a távol ködéből; majd a lankás lejtőkön viritó szőlőtáblák is kivehetők, melyek fölött amott a láthatár széléről három tarajos kup nyúlik fel magasra. Szivünk önkénytelenül megdobban, midőn a középsőnek várromja is láthatóvá válik, mert sejtelmünk súgja, hogy abban szemléljük Világos várát. És kinek vére nem lüktet hevesebben, ha lelkében fölelevenülnek az e névhez fűződő történelmi emlékek? E síkon folyt le Világos mellett 1849. augusztus 13-án a gyászos-emlékű fegyverletétel. A vár talán maig is ott állna őrt a róna felett, ha 1784-ben a Zaránd, Hunyad és Alsófehérmegyék területén kiütött Hóra lázadás hirére ágyukkal szét nem lövetik csakis azért, hogy a feltámadt népség hatalmába ne kerithesse. De a falak tömör szerkezete szívósan daczol az idő rombolásaival s a ki oda fellátogat, nemcsak az elragadó kilátást élvezheti, hanem alapjában megkülönböztetheti még a lakószobákat, melyek a város őrségét befogadták s a jó öreg Szilágyi Mihály börtönéül szolgáltak Mialatt a hegykaram lábánál Kovaszinczon át arra haladunk, útunkkal párhuzamosan szemlélhetjük a római sánczok nyomait is. A „Limes dacicus egy része ez, melyet Róma világverő fiai vontak provinczijájuk védelmére s melynek kinyomozásával Dr. Torma Károly egyet. tanár épen ez idő szerint foglalkozik.

De térjünk Kovaszincz és Kuvin falukon vissza ama hegykuphoz a Kecskéshez, mely éjszaknak és keletnek irányuló karjaival ütközőjét képezi az Alföldnek, úgy hogy a róna hosszú redőkbe torlódik alatta s csak egy kis nyulványát szalasztja az Erdélynek

vivő nyilásba, mely Paulisnál a mind erősebben útját szegő hegységen végleg megtörik.

Amott jobbra Csicsér s még inkább Szabadhely falúk irányában a hegység eltünik s túl a Maroson dombhátakká törpül le, melyek délnyugatnak tartva, lassankint a bánsági lapálylyal olvadnak össze. Itt is ott is szép a természet s az emberi mozgalom még szebbé teszi. A hegység előttünk a Hegyes-Drócsa név alatt szakad ki Hunyadmegye éjszaknyugoti pontján a Magyar Erdélyi határláncolatból s a Fehér Körös s Maros, illetőleg a Béga között tolta elé mély völgyek által hasogatott tömegét; s bár Aradmegye kizárólagos hegységeként külön hegytömegnek látszik lenni, petrographiai tekintetben a Hunyad és Krassómegyék határán emelkedő Ruszka Pojanával való rokonsági kapcsolata kétségtelen.

A K. Ny. csapással és déli düléssel biró főtömeg jegeczes palákból áll, melyek déltől éjszaknak ővszerű változatokban vonulnak. A gnájszgránit Radnától agyagcsillámpala szigeteket zár be. Ebben a Drócsa déli lejtőjén szép turmalin, gránit tör elé s Paulisnál diorittal együtt hálóz be egy előrugó fokot. E helyen turmalin, amphibol, epidot, chlorit, csillámcalcit kristályok találhatók, mely viszony Gyorok és Kuvin fölött ismétlődik, míg Kovaszincz felé az ólomszürke talktartalmú agyagcsillámpala valódi csillámpalába megy át s a világos várhegytől az onnan D-Kre eső Hegyes-ig egy szilárd pados csillámpala terjed el nagy kvarczkiválásokkal. Körülbelül e kettő határán a hegység csapásának irányában a csillámpalával kristályos mészkő váltakozik, mint Aranyág közelében a Verfu Vornika hegytetőn a Hogyesti és Kladovai völgyben Lóczy Lajos e vidék szorgalmas búvára észlelte.* Hasonló pontossággal követik a csapás irányvonalát a Kovaszincz Aranyág és Dundnál a csillámpalában calcit, talk és kvarcz kiséretében telepeket képező rézérczek (chalcopyrit, azurit, malachit). Ilyenre bányásznak mostanában Gyoroknál is. Az üledékes kőzetek végül a Ruszka Pojanától a Biharig terjedő őstömeg közé helyezkedtek, még pedig akképpen tagozódott: hogy míg a kristályos palával Lippától Madrisestyig a gosau képlet érintkezik: addig az u. n. kárpáti homokkő mészkőszirtjeivel együtt tömeges és aphanitszerű dioritot követi,** mely a hegység éjszaknyugoti és délkeleti határán tolult fel.

Maga a főgerincz vasútunk vonaláról nem látszik, de a Fehér Körös széles völgyéből egyfolytában szemlélhető a két vezércsúcs, a Hegyes 806·6 m. (2550 □), Radnától (EKE) s a Drócsa 840 m. (2625 □) Buttyintól (D'K re).

A Berzava patak (Maros völgy) és Csiger (Fehér Körös völgy) közt alig 285—300 m. vízválasztóvá törpül a gerincz, melyből egyes kúpdad csúcsok dudorodnok ki terjedelmes tölgy és bükkerdőkkel, melyek a lakosságnak hordókészítés és sertéstenyésztés által nyujtnak keresetet. A bányászat és kőfejtés szintén számot tevő keresetágak.

* Jelentés a Hegyes-Drócsa hegységben tett földtani kirándulásokról. Lóczy Lajos Földtani Közlöny 1876. 4., 5. füz. 89. l.

** Lóczy L. idézett m. Földt. Közl. 1876.

Igy Solymos Bucsavánál az Anna Vilmos társulat 1878-ban* 974·020 kiló manganérczet (Braunstein) termelt és pedig elsőrendűt 550·020 kilót, 8848·30 frt értékben, másodrendűt 421,000 kilót 1263 frt értékben, miből Ausztriába 210·080, Németországba 222,700, Francziaországba 144,700 kilót használt fel. Az elárusítás mindig nyers állapotban történik. Legújabban egy 16 nyilas zuzdát rendeztek be, 102 siklóval 40 m. vas, 78 m. fából készült szállító pályával rendelkeznek.

A mésztermeléssel Agris tünik ki, de az üzlet az építkezések szünetelése, és a vasút mentében való helyek versenye miatt nem igen jelentős. A Maros völgyén házi iparként gyékényszövést, kosárfonást űznek, s áruikat Arad, Gyulafehérvár közt hozzák forgalomba.

Az éjszaki és déli lejtőkbe mélyen bevésődő völgyeken és elérugó hegylépcsőkön kies mezők, rétek közt találjuk a szétszórt falvakat, melyek fölött a szálerdők helyett itt-ott csak sarjadozó erdő küzd az emberi gondatlansággal. A lakosok túlnyomóan oláhok, kik ruhájuk anyagát házilag állítják elé. Télen fehér darócz subával védi férfi és nő magát a hideg ellen. Ezt színes zsinórral kisujtásozzák s alája a férfiak fekete mellényt, fehér harisnyát húznak, lábukat pedig bocskorba zárják s lábszárukat ujjnyi szíjjal csavarják körül. Fehér kucsma, nyáron pörge kalap járja s ilyenkor durva vászonruhával is beérik, az öregebb rendüek széles övet hordnak derekukon, miben a pénz és tűzszerszám mellett fontosabb okmányok, sőt az evőkészlet is helyet talál. A nők öve alig arasznyi s díszesen ki van varva. Az élénk színű katrincza mellett már a bolti kárton is kezd túlnyomóvá válni s rendre kiszorítja a házi szőttest. A völgymenti lakosság simulékonyabb a hegyinél, utóbbi zárkozott s a más tulajdonától sem idegenkedik, eszmekörét babonák homályosítják el. Kedden estve például nem szabad fonni, mert a „Marcz sara", ki térdig érő hajlepelbe burkolja magát, megrontja a vétkező nőt, sőt kész megölni, házát rágyujtani. Szt. Tódor estéjén sem veszi elé istenfélő asszonynép a guzsalyt, mert Szt. Tódor lovai (farkkal biró katonák) menten halálra gyötrenék a tilalom ellen vétkezőt.

Nagyon ügyelnek rá, vajjon Szt. Illyés napján mennydörög-e, mert abban az évben lyukas lesz a dió, mogyoró és makk, mindez pedig nagy rubrika jövedelmi forrásaik közt. Az se kivánatos, hogy bevetéskor a kenyér felforduljon, mert az idegen eszi meg, nem a gazda. E nép nagyobb jóllétnek csupán a Magyaráttól nagy karamban Radna-Solymósig kihajló hegysarok táján, a Hegyalján örvend, hol a hegység a síksággal ölelkezve, nemcsak a gabonatermelés vált jutalmazóbbá, hanem a borászat is méltó hírnévre emelkedett.

A Hegyaljának épen központi helyét Gyorokot, választá vonatunk megállási pontúl, hol ősz táján százával élvezi az aradi közönség a hegyi levegőt és szüreti örömöket. Vasárnaponként csak úgy rajzik ide ki lakossága, kik azután nemcsak az itt felmagasló hegyoldalra, hanem ellátogatnak a szomszédos Kuvin felett uralgó Kecskésre is, honnan legmesszíbbre feltárul a síkság.

* Aradi kereskedés és iparkamara jelentése 1878-ról.

IV. *A Marosvölgy alsó torkolata Gyorok-Radna közt.*

Gyorokig semmi technikai nehézség nem merülvén fel, ezt a szakaszt már 1868. májusában nyíták meg; ekkor Mikó Imre gróf akkori közlekedésügyi miniszter egész lelkesedéssel üdvözlé a vállalatot, kiváló örömét nyilvánítván a felett: hogy az Erdély felé induló első vonat épen ez ő miniszterségе alá esik. Gyorok Ménes-hez tartozott s még az 1741-ki borlimitatio alkalmával is annak tartozéka gyanánt említtetik s borukat egyenlő árban számították. Azóta Gyorok várossá nőtte ki magát s gróf Nádasdy udvarházain kivül magánházainak takaros külseje már kivülről is elárulja ebbeli jellegét. De Ménes borának hire mindig a régi s épen tavaly (1881.) egy vinczellér-képezdét helyezett el benne a kormány. Gyorok és Ménes egyébként nemcsak szölőikkel, de házsorukban is közelednek egymáshoz s a vasút egy nagy görbület után, alighogy neki indult ismét meglassul, mert az ikerhelységhez egy harmadik is társul, t. i. Paulis, hol a forgalom s főleg a borűzlet megállást parancsol. E helység is két tagból áll: Új- és Ó-Paulisból; de városi rangja az utóbbinak van csak és azért az állomos is ide jutott.

Épen az indóház megett elétünik a Maros folyó is, mely a paulisi magaslatok alatt folydogál, hűséges társunk lesz Erdélybe. A csinos kis város is a sziklák alatt nyulik el hosszában s nemcsak saját lakóinak takaros hajlékai teszik tetszetőssé, hanem számos nyaraló is hirdeti jóllétét, mit kiváltképen a bortermelésnek köszönhet. Borát a gyorokival egyenlő minőségűnek tartják, s a termelés ez ágának felvirágoztatásában igen nagyrésze lehetett a paulinusoknak kiktől nevét kölcsönözte. A szerzet egykori kolostorának omladékát máig szemlélhetjük, amarra keletre, a regényes kladovai szoros nyilatánál álló sziklacsúcson. Iszalag és vad szőlő fedi be a porladozó romokat, mintha késleltetni akarná végromlását. Még a XVI században ott ragyogott a rom felett a kereszt. A barátok ekkor Kézy Balázs sólymosi várnagytól Szombathelyen (mai Szabadhely Gyorokon alul) egy rész jószágot nyertek ajándékba, mit a szerzet Joksits Márknak szeretett volna eladni, de az orodi káptalan elsőségi jogon, mint szombathelyi birtokos, meghiúsítá a vásárt.

Ez utolsó életnyilvánulása a zárdának, melyet hihetőleg a török-hódoltság idejében vett hatalmába az enyészet. Új Paulis neve 1876. óta az ősrégészeti lelhelyek sorában is feltalálható, mert temetőjében neolithkorbei tárgyakat talált Szeged történelmének írója, Varga Ferencz plébánus.*

A paulisi indóházon felül 90 meter hosszúságban egészen a hegy lábához simul a vasút, mert itt kezdi meg harczát a Maros az alföldi medencze e fjordsszerű nyúlványával, a Paulisi szorossal, s mint a hegyvidék elszánt bátor szülötte egész erővel birokra kél,

* Ős emberkori leletek Új Paulison Varga Ferencz, Délmagyaror. tört és régészeti Értesítő, Temesvár 1876. 91—94 l. Ugyanerről Csetneki (Jelinek) Elek Új paulisi mihályfalvi és sárközujlaki barbarkori leletek Archaeologiai Értesítő 1878 l. 79.

mígnem ereje gyengültével Paulis mellett hátrálni kezd s utoljára egészen visszavonul. A keskeny földszalagon azután nagy nehezen fér el egymás mellett a jókarban álló országút, s a súlyos kőrakásokkal megerősített vasúti töltés A fenyegetőleg kimagasló oldal épen az az agyag csillámpala (phyllit) oazis, melyet diorit és granit hálózott keresztűl, s melyen a szőlő még kis táblákban nagy nehezen megvonhatja magát, mert a hirtelen alábukó lejtő összefüggő ültetvényekre nem mindenütt alkalmas terrenum. Baraczka falunál is nagy szorgalommal ápolja a nép szőlőjét, de az erdőt korántsem kiméli. Így van ez Kladován is, hol ugyancsak nagy kapzsisággal írtják az erdőséget, jóllehet ez a nép a bortermelésből szükségleteit nem fedezheti többé s legbiztosabb vagyona az erdőségben áll. Kladova nem volt mindig ily elárvult helység mint ma, hanem kiterjedt uradalom székhelyét képezé s midőn 1444-ben Brankovics György ez uradalmat Hunyadi Jánosnak ajándékozta, három helységben Magyar, Kis- és Felső-Kladovában oszlott meg a lakosság.* A paulinusok is e völgytorkolat nyugati szegletén építék fel ama hegyfokra zárdájukat, midőn 1354-ben Nagy Lajos ide telepíté őket s társházukat Kladováról nevezték el. Hajdan sokat emlegetett erőssége is volt s e vár még 1602-ben olyan karban volt, hogy Székely Mózes a gyulafehérvári vesztett csata után ezzel cserélte ki a lippai vajdánál (Bektár pasánál) sólymosi erősségét, így menekülve meg Básta további üldözésétől. Bektár pasa ráállott a cserére s török őrség fogadta Sólymosnál a német hadat, csakhogy a fogadást megszegve, Sólymosból többé el se távozott. A vár századunkra már mint róm jutott, s a radnuczai oláh parasztok kincsásó szomja dönté össze legutolsó maradványait 1813 14-ben, midőn a földalatti kaput és őrházat szétfeszegették, de csak egy törött mécses és egy rozsdamarta vasrudat leltek.

V. *A Maros kimosási völgye az erdélyrészi határhegységben, Radna-Lippától Tisza-Guraszadáig.*

Vonatunk füttyentgetése hangos viszhangra riasztja a szirteket melyek komorán bámulnak amoda, a Maros balpartjára át, hol még mindig csak lankás hegyhátak mutatkoznak a térségen, melyek erdőikkel kellemes nyugpontot szolgáltatnak tekintetünknek. Hanem a hegység hírnökei nemsokára bátrabban jelentkeznek; Lippa házai megett, a mint a radnai pályaudvarhoz közeledünk, már füstölgő mészkemencze fogad, melynek anyagát már részint az ide jó messzire eső Pozsegától (Krassó-Szörénym.), részint Dorgonál, Lippától délre bányászszák. Ott homokkő és márgapadok 30—40 mtr vastagságban szürke mészkő tömböket zárnak be, milyenek fennebb Sistarovetznél is mutatkoznak. A radnai indóház úgy van elhelyezve, hogy egyszerre látjuk meg Radnát és Lippát. Utóbbi szorosan a Maros balpartján épült. Hosszú raktárait épen most

* A Maros mentén Dr. Márki Sándor Magyar Gea 1880 év 1. füzet. T. G.

bontogatják, mert 1870 óta a vasút eszközli a sószállítást, s Lippa, mint sóshajók kikötővárosa, többé szerepet nem játszik.

A város korábbi fakereskedése is nagyot csappant, mert utóbbi időben a tutajosok mindfeljebb igyekeznek tolni az eladási piaczot s mostanság Zám ragadta azt magához.

Lippa ipari termékeiből kitünő kőedényei örvendnek legjobb hirnévnek, négy országos vásárán pedig a szarvasmarha forgalom legélénkebb. Lakosai dicséretes fogékonyságot tannusítnak a mivelődés követelményei iránt. Van itt polgári fiú iskola s ott a Maros partján díszlik a Bonnáz püspök által 1862-ben alapított emeletes leányiskola. Berendezése, felszerelése kitünőnek mondható s a magyarúl nem tudó tanítónők is folyvást gyérülnek abban. Ez iskolát olcsósága miatt épen az Alföld veszi leginkább igénybe, fel Mező-Turig, magyaros jellege tehát kiváló fontossággal bir. A város is nyitott már 1821-ben elemi iskolákat, úgy a róm. kath. mint a gör. keletiek részére; a buzgó polgárság pedig nemcsak lövöldét tart, de 1863. óta tűzoltó-egyletet is létesített. De bár Lippát csak a Maros választja el Radnától közigazgatásilag azért más megyéhez (Temes) tartozik, mi jól is van így, mert különben a két egymással versenyző város mostani jelentőségéből lehanyatlanék.

A Lippától keletre elterülő szőlők legtetején a solymosi sziklavár átellenében állott a historialig nevezetes erősség. A Maros itt 460—570 méternyi keskeny szorulaton tör ki. Jobb parton csak a vaspálya és az országút férnek el nagy nehezen; a bal parton is kierőszakoltak valahogy egy keskeny útnyomot. Ilyen helynek méltán tulajdonítottak őseink fontosságot, mert az egymással farkasszemet néző ikervár tudta nélkül még madár se repülhetett itt át.

Már IV. Béla alatt említve van a lippai vár,* mint a marosi közlekedés kulcsa. Róbert Károly a várat megerősítteté s új lakosokat telepít, neki tulajdonítják a Szt.-Ferenczrendűek ide hozatalát is. Nagy Lajos sokszor mulat itt, s már kincstári sóraktár, élénk kereskedelem van itt. Zsigmond azonban 1426-ba Trusin bolgárfejedelem fiának Sismannak ajándékozta Lippát. Mátyás alatt Giskra kezére kerül, később Corvin János, majd György brandenburgi választófejedelem lesznek urai. Zápolya János 1529-ben itt fogadta az erdélyi részek hódolatát, özvegye és fia is itt találtak menedéket; de 1540-ben török kézre kerül s ugyanazon év novemberben Castaldo és Martinuzzi nagy küzdelemmel foglalják vissza, csak hogy a török is felismeri fontosságát s 1552-ben Temesvár eleste után előkészületeket tett az ostromra. A várparancsnok (Aldana) elég gyáva volt a puszta hirre Erdély felé menekülni, s hogy a török se vegye hasznát az erősségnek: bástyáit, kapuzatait légberöpítteté. A török kitatarozta s Borbély György foglalja vissza a többi marosmenti várakkal együtt. Bethlen Gábor alatt 1613-ban jutott itt újból uralomra a félhold, s az 1688-ban történt visszafoglalás után

* Lippa város története Varga Ferenczről Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai 1872. 346. l.

1695. szept. 7-én ismét török kezébe jutott s ott is maradt az 1718-ban létrejött paszarovicziki békéig. Csakhogy a katonai kormány most pusztulásnak engedé.

Visszatérve Radnára, bár kinézése épen nem igér sokat, azért méltán kérdezhetem: „van-e ki e nevet nem ismeri?“ A capistranus szt. ferenczieknek Maria cultusáról országszerte ismertes s 1761-ben épült temploma a vele összefüggő zárdával az egész környék felett uralkodik. Árnyas házsor között emelkedő lépcsőzet visz oda, melyen jámbor bucsusok meztelen térddel szoktak felkuszni. Évente háromszor: pünkösd vasárnapján, augusztus 15-én, kisasszonynapján (szeptember 8-án) gyűl ide a hivők serege. Több napi járó földről gyalogszerrel keresik fel az üdvösség forrását, a templom csodatevő Mária képét s ilyenkor valóban meglepő látványt nyújt a buzgolkodók ezernyi ezere Csakhogy a hosszú úton s a radnai lakosság szűk partjain kénytelen összeelegyedni a zarándokoló népség kor és nemi különbség nélkül s e miatt nem egyszer lelki megigazodás helyett testi és erkölcsi romlása mérgét viszi haza. Aztán mennyi koldus, béna és szerencsétlen vak appellál itt kettős sorban úton útfélen felebaráti részvétünkre, köztük sok gazember zsákmányolja ki a hivők jámborságát.

Fenn a templom hajójában, udvarán, folyósokon egyidejűleg foly a gyónás és ájtatoskodás. A templom hossza 67·5, szélessége 15, magassága 20,80 méter. — Az ezüstből, aranyból készült emlékek kivételével minden egyéb dolog, a mit a jámborok ott lerakna az oltárra, bucsú után eltünik. — A templomban 9 oltár, 2 sekrestye és fenn 2 oratorium van. — Mária csodatevő képét egy olasz festőtől (Romondini de Bassanov) vásárolta Virchnossza (Vrichnossza) György bosnyák ember s úgy adá késő vénségében a radnai templomnak, hol a főoltárt díszíték fel vele.

Az egyszerű kép hirét a vele történt csodák állapíták meg; így beszélik, hogy 1695-ben, mikor a törökök újból Lippa uraivá lettek s boszujokban hamuvá égették a radnai templomot; a szűz szt. képe épen maradt az izzó zsarátnokban is. Ugyanekkor a lángba borult templom égő zsindelyei Lippára átröpültek, s a törökségből sokan megsebesültek. Két török a templomhoz fellovagolva beakarta zuzni az ajtót. Egyikük lovának patkója azonban odatapadt a kő sziklába s a historiai documentum gyanánt falba illesztett granittuskon a patkó nyomát ott szemlélhetik a csoda történetek barátai. A támadók bátrabbika azonban neki rontott a templomnak s annak ajtajába szurá dárdáját, mely mivelet alatt szörnyet halt Többször sajátságos fénytünemények is látszottak a templom körül. Hire tehát gyorsan terjedt, főleg miután az ide sereglett bénák testi hibáját is elvevé Mária kegyelme Az a kis fakápolna, melyet Janics András franciscanus pater a törökök első foglalásakor Lippáról elmenekült társaival nagy veszélyek és szenvedések között ide épített s fenntartott, a hivek áldozatkészségéből a mai imposans templommá növé ki magát s a bucsúsokra támaszkodó üzletekkel a kis helységet is felvirágoztatá.

A zárda megett kopáran disztelenkedő hegytetőn egy porla-

dozó obelisk II. József császárnak 1768. április 25. történt látogatását örökíti meg.

A zárda mellett mutogatják az egykori ezüst- és rézbányák helyét, hol még századunkban is szerencsét próbált egy társaság.

Radnától a patak hidján átcsapva egyenesen keletnek rövid séta Solymosra visz. Az országút szorosan a gnájsz-gránit hegység alatt vezet s szembeötlő feltárások mutatják a nagy mérvekben folyó kőbányászat pontjait. A kő mellett az erdő is kegyetlen pusztitást szenved, s a sólymosi vár elhagyatottságát letarolt környezetében még nyomasztóbbnak találjuk. Rám legalább igen rossz benyomást tett a büszke lovagvár gyászos helyzete; kár, hogy a kincstárnak itt lakó közegei, a megyei hatóság, vagy legalább a közel fekvő város előkelőbbjei nem tettek eddig semmit a vár végpusztulásának megakadályozására, s noha vidékük egyik büszkeségéül tekintik, ők is tűrik, hogy a kegyeletes idegen valóságos kecskeösvényen tegye zarándokolását. Az egykori kanyargós várút csak részenkint látható, s a Hegyes alól előcsörtető patak hídján túl, mindjárt a szélső házak megett indúl ki a meredek ősvény, mely a Capu Zsarnova első lépcsőjéig a Kolczig (szikla) vezet. Minthogy a déli oldalon függőlegesen megszakad a szikla, csupán az első megállapodásúl szolgáló hegynyakot sánczolták el a vár építői, kik a természet adta előnyöket nagyon ügyesen felhasználták, midőn a meredek szirt fokára úgy helyezték el várukat, hogy az a Maros és az a mellett szorongó út közlekedését teljesen dominálta s az átellenes lippai erősséggel valóságos kapúja vala Erdélynek. A sánczöv termetes fele csak részben omlott be; a dobogó hármas pillére a Radnára néző oldalon és a külső bástya alapzata is felismerhető még. A sánez belső partja már magában megmászhatatlan meredekségű, de azon még egy cyclopsi külső falazat áll. A vár ilyetén helyzeténél fogva nagy szerepet játszott történelmünkben. 1440-ben vele kárpótolja I. Ulászló Ország Mihályt és Jánost a Hunyady Jánosnak adományozott Erd-Somlyóért. Később a Báthory család kezére került s 1551-ben dicsően kiálotta a törökök ostromát. 1563-ban fejedelmi pompával folyt le itt Csáky Pál mennyegzője báró Zay Annával. A nászünnepély fényét I. Ferdinánd fia Miksa, két főherczeg, Báthory István, Zrinyi Miklós a szigetvári hős s az esztergomi érsek jelenléte emelé. Azután törökök ültek be, kiket később Borbély György, Báthory Zsigmond vezére űzött ki innen 1595-ben. Báthory 1597-ben Josika Istvánnak, majd 1602-ben Székely Mózesnek ajándékozá, kiről említők fennebb, hogy Básta emberei elől úgy menekült, hogy futtában Kladováért kicserélé e várat. De bár a csere ideiglenessége ki volt kötve, a lippai pasa nem volt hajlandó, azt többé visszaengedni, miért Székelyt 1603. aug. 23-kán a medgyesi országgyülés nótába ejtette, a várat meg másodszor is Borbély György uram vitézsége szerzé vissza a törökök kezéből.

De a sólymosi várhegyet nemcsak a honvédelem közös feladatai kapcsolták régebben a szembe fekvő lippai hegyhez: közettanilag is édesegyek azok s csupán a Maros erosioja szakítá el

őket, olyképen: hogy a Drocsának délre fútó ágából a tulsó oldalra csak a várhegy szakadt.

A radnai pályaudvarból szilvaültetvények közt kanyarodik ki a vonat, mert innen túl ebből nyeri a nép legkedveltebb italát is. Sajátságos, hogy az utak mellett nem honosodhatott meg a fásítás, de a szántók mesgyéin ott díszlik a szilva a közép Maros mentén fel M.-Illyéig illetőleg Branyicskáig, hol a szőlő termelés ismét előtérbe lép.

A Maros balpartját követő lánczolat, mely eddig tisztességes távolban mutatta lágyan hullámzó körvonalait, most egész közel jő a folyóhoz, s így mindkét oldalon keskenyre szabott határok jelölik ki utunk irányát. Mi jobb partján híven követjük a kimosási völgyekre annyira jellemző kanyargásokat. Mindjárt a Milóváig terjedő nyolcz kilométernyi rövid szakaszon tizenegy kisebb-nagyobb görbület élénkíti utazásunkat, minden fordulatnál újabb tájképet vezetve elénk.

Három előfokkal könyökölnek ki e szakaszon a Drocsa gránit nyulványai, melyek középsőjén busong a sólymosi várrom. A 28. őrháznál elmarad végre látkörünkből s egyúttal a közet csillámpalára változik át. Csak egy rövid pillantást vethetünk a távol maradt Milovára, hol még e század első negyedében rézbányászatot űztek. A falu mellett sárgálló kvarcz-homokkő kiaknázásával most is foglalkoznak ott, hogy jó köszörűkövekkel, kutvályúkkal lássák el a környéket és Aradot.

A szomszéd Odvos (hajdan Ötvös) faluig egy jókora hegy nyelvet tol utunkba a gosau formatio. Ez a Petrari vagy Leszpedari nevű kiszögellés, melyet a vasút és országút egyaránt nagy görbületben kénytelen megkerülni. A falusi nép azonban Odvasnál torony irányában veszi útját rendesen s a hegynyakon át tetemes időnyeréssel jut Milovára vagy Sólymosra.

Odvost az országút felkeresi távol fekvése daczára; de a vasút elkerüli, és csak Konop előtt jutunk ismét a hegység alá, hol egyúttal a gosau-képlet is áttekinthetővé válik. Durva csomós mészkőre szürke homokkő következik mész-kvarczhomok és konglomeratumos phyllittel, mire egy kékes szürke majd sárgába átmenő homokos, kövületdús márga települ felül vékony lapokba változva át. Ebből áll a konopi szőlőhegy, melynek kápolnájában nyugoszsza a falú áldott emlékű földesura, Konopi Sándor, síri álmát. A vakító fehérre meszelt úrilak és gazdasági épületek, közvetlenül a pályaudvar mellé sorakoznak, mig a kis falu a völgy torkolatot tölti ki. Az alacsony előhegység már a Debelle Gora főcsúcshoz (561.7 m.) tartozik, mely csúcsban a Radnáról számított gnájszgránit vonulat véget ért.

Ezután nemsokára balra a kárpáti homokkő összegyűrt, redőzött rétegsorozata fogad, a tulsóparti hegység pedig hajlongásaiba téres mezőket, réteket fogad be. Épen a 36. őrház irányában, a Konop-berzovai átjárónál, a csillámpalának egy felforgatott részlete zavarja meg a kárpáti homokkő folytonosságát s egyúttal a gyűrődések minden elképzelhető alakzatait mutatja be, úgyhogy a laikus

utazó is érdeklődve fordul arra felé s gyönyörködve szemléli a föld életének e szembeötlő nyilvánulásait. Beljebb palás homokkő, konglomerat rétegek és márgák következnek, de az utas elől mindezt elleplezi az erdők lombernyője s mi csupán a csillámpala bujosdi játékára hivjuk fel figyelmét, főleg azon vízmosásokban, melyek a hirtelen megszakadó hegyhátak oldalán hanyathomlok zuhannak alá és minduntalan görgeteg padokat árasztanak a lábuk alatt elvonuló országútra. A Szträmtura magaslat vízerei kevéssel Berzova előtt egy jókora mocsárt képeznek, melyen nemcsak a vadászok találnak aratást vad kacsákban, ludakban, hanem a halászok is jókora csukákat, pontyokat fognak, míg télen által a lakosság elég nádat gyűjthet.

Berzova egy messzire hátranyuló völgy torkolatában fekszik, tág kilátást nyujtva az erdős nyeregre, mely ott háttérben a Vurvu Pakuralujulnál (331 méter) osztja meg a Fehér-Körös (Csiger) és Maros (Berzovai patak) vízereit, s melyen át a diluvium vizei is közlekedtek kavics és babércz lerakódásokat hagyva ittlétük emlékéül.

A háttér sötét erdőfoltjaival kellemetlen ellentétet képeznek a letarolt előhegyek, hol a szegény falusiak fejős tehene: a kecske befejezi a pusztítást, mit az ember megkezdett Fájdalom Batucza, Govásdia, Gyulicza mellett s a tulsó oldalon is szembeötlő, mily károssá válhatik a vidék physiognomiájára, eltekintve a climaticus viszonyoktól, az ember korlátlan rendelkezési joga. Számos vízmosás, elparlagosodott oldal tanusítja, mennyire megboszulja magát az erdők pazar kihasználása s Berzova mocsárossá vált légkörének is már sajnos következményeit tapasztalta, mert az 1873-iki cholera itt szedte első áldozatait Aradmegyében. A faluval nemcsak Tuzsova és Andrásfalva olvadtak össze, de hozzá tartozik Monorostia is és csak egy rövid séta hozzá Kaprucza. Itt a Maros ismét összeszorul, partjain fahalmazokat láthatunk, jobbadán a kincstár nagy terjedelmű erdőségeiből, mert a lippai m. kir. erdőhivatal területe túlnyomólag a Maros folyását követi Aradtól fel Zámig.

A lippai keskeny szoros bővített kiadásán dübörög most vovonatunk. Jobbról a Maros mossa több helyen a pálya testét, mely erős támfalakkal, sarkantyúkkal védekezik, s egy hirtelen görbületnél épen a méltóságosan hömpölygő folyónak iramodunk, azonban egy könnyed kanyarulattal felhasználja vonatunk a velünk párhuzamosan futó hegysor görbületeit s egy-egy patak torkolati öblösödésében halad tovább. Szoborsinig 24 kilométer hosszúságban épen huszonöt kanyarulatot ír le a pálya, 12 Batuczáig fordul elé, hol az ismét elénk került kárpáti homokkő a 41., 43. őrházak közt, redős gyűrüdésekkel helyezkedett a csillámpala elszakadt részletei közé.

Túl a Maroson Lasincznál is kárpáti homokkő szorítja össze a Maros medrét, mely ilyeténkép ebbe a képletbe vésődött be; de a 46. őrháznál a diorit kerül felszínre, azonfelül pedig egy-egy sötét kinézésű, vastartalmú kvarczos agyagkőzet lép föl, melyből korábban vasat is bányásztak.

Ezalatt a tulsó parti hegysor nagy karamban egy téres öblösödést kanyarít körül Valyemare faluig. A falvak (mint Batta, Czella, Osztrov, Birkis) közvetlenül a hegylejtők aljában épültek és csak Búles telepedett a Maros partjaira. Emerre a jobb parton azonban versenyt szalad a pályával a hegység, úgy, hogy a falvak csupán a hegyi patakok torkolati tágulásában vonulhattak meg. Így következnek Govasdia, Gyulicza, mind igen szegényes helységek. Tótváradnál oly szűkre szorul a tér, hogy egy merész hegyfok alatt csak alig maradt hely a vasút számára; az őrház a sziklaházon épült, hogy emlékeztesse az utazót a történelmileg sokszor emlegetett tótváradi erősségre, mely egykor uralkodott a környéken. Sűrű bozót fedi alapját is a várnak, melyet Báthori Zsigmond a sólymosival egyidejüleg 1595-ben csikart ki a török kezéből. De nem sokáig „állt a várfokán magyar honvédő őrt“; mert 1613 ban Bethlen Gábor ismét átengedé a töröknek s ez meg is tartá egészen 1688-ig.

Azóta az enyészet vette birtokába várunkat, s nagy jelentőségéről még a hagyomány is megfeledkezett, a kis város pedig mindinkább kimaradván a változott territorialis beosztás központjából, teljes jelentéktelenségbe sülyedett alá.

Halalis faluból csak nehány ház kandikál a vasút felé, a többi nagy szerényen bevonult a keskeny völgyszorulatba. Nem is igen jutna oda most figyelmünkből, mert egy süvegidomú hegy bukkan előnkbe, melynek erdeje alá épült Vinyesti, vagy Várna falu kápolnája. A hagyomány szerint ide menekültek volna a török portyázók elől. A kis falu Soborsin külvárosa s a Czukor hegy megett nőtt azzal együvé. Még egy kanyarulat s Radna Lippán innen az első nagyobb állomásra robogunk be, hol a konopi, berzovai állomások szegényes oláh alakjai helyett a jólét külső jeleit mutató vegyes közönség fogad.

Ott sustorékol a pályaudvar tőszomszédságában a marosi hídhoz vivő gyönyörű házsor megett a kincstári erdőségek haszonbérlőinek Bajersdorf és Biach czégnek gőzfűrésze, mindenféle árúkat készítve az aldunai vidék számára; a hulladékból gyufa-szálakat készítenek. Az erdélyi kincstári erdőségek fenyőanyaga kerül ide vizen és vasúton s a soborsiniaknak igen előnyös foglalkozási módot nyujt a terjedelmes ipartelep.

Maga a kis városka túlnyomólag a Czukor hegy mögé rejtőzködött, s leginkább csak a kastély tünik fel Báró Forray András, Aradmegye múlt századbeli alispánja, majd Krassó főispánja, választá ki azt a halmot családja székhelyéül, honnan délre a Maroson át a Ruszka-Pojana nyugati hegynyulványai legfestőbb kilátással szolgálnak. A család Ivánnal (egy díszes utazási munka szerzője) kihalván, gr. Nádasdy Lipótra, majd ennek fiára Ferenczre, mai birtokosára szállt a kastély, mely elhagyatottságában lassú pusztulásnak indúlt, míg parkja jó karban van s a közönség is látogathatja.

A Forrayak fénykorában a vasút által érintett területen, az Ivánligetben vadaskert volt, melynek lövöldéjéből egy falrészlet még ott gubbaszt, a mai kukoriczás közepén. A kastély felett a

Szt.-János hegy tetején egy gloriette áll, melyhez pinus austriaca közt sétaút vezet. E megett a Gliganea nevű erdőben tartották a vad-disznó vadászatokat, míg a Czukorhegy a rókák alkalmas tanyájául szolgált.

Soborsin nem csak külső díszét köszönheti a Forrayaknak, hanem fejlődését, városias jellegét is. A karloviczi béke után Aradmegye déli részén is határőrséget szerveztek a török ellen s a kis Ohaba falú szintén e szervezetbe jutott, 1743-ban visszakebeleztetvén a megyébe, Forray, mint az időbeli alispán hathatósan sietteté székhelyének felvirágzását. Ebben a geographiai fekvés is kezére játszott, mert túl a Maroson tágas horpadássá szélesedik ki a Maros tere s arról alacsony hegyhát vezet át a Béga völgyébe. A vidék tehát Facseten keresztül hamar kapcsolatba jött Temesvárral, mihelyt utjai járhatóbbakká lettek, miben báró Forray tevékenysége krassói főispán korában meghozta a legszükségesebbeket. Igy vált a só- és fakereskedés csomópontjává a kis helység, s élelmes népe helyzetének előnyeit szintén nem mulasztotta felhasználni. Mióta állandó hídja van a Maroson, még élénkebb a forgalom, habár az utóbbi években a tutaj-kereskedés Zámra költözött. Ebbeli veszteségét részben fedezi a donga-árukkal s a tulsó partról hozott mészszel folyó kereskedés.

A tulsó parton Vályе mare tünik először is szemünkbe. Itt van most a környék legnagyobb sóraktára s mellette kanyarodnak vissza a Magurával az elébb meghátrált hegyek. Tiszta időben a Budapesten is jól ismert Mocsonyi család díszes kastélyát is megkülönböztethetjük amarra délre Kápolnáson, s elkisérhetjük az öblösödést egész a facseti hágóig, hol kavicslerakodások hirdetik, hogy a negyedkor vizei a Béga teréről átközlekedtek.

Soborsinon túl, melynek 400 magyar, német és oláh lakosa van, a vasút hol közeledik a Maroshoz, hol távolodik tőle; kanyarulatos völgye még folyvást szorost képez. Végre Toknál téresebb horpadás mutatkozik.

Épen a falu előtt fenyegető szirtek alatt surranunk odább, honnan az út kavicsanyagát is törik. A fordulóban egy nagy kéményű, sok ablakú gyárszerű épület kerül látkörünkbe. Ez a toki butorgyár, melyet a 60-as években egy bécsi társulat állított fel; de azóta sok gazdát cserélt, s épen ez évi (1881.) márcziusban 100, mondd egyszáz frton vette meg a háromszázezer frtba került telepet egy bécsi kereskedő. Akármilyen hamar cserélte is urait, úgy látszik vérmes reményekre jogosítá ideiglenes birtokosát, mert valamelyik a két műhely és munkás-ház mellé még egy hosszú épületet kezdett állíttatni, csakhogy a dobot tán épen a fedél rakásnál ütötték meg, mert azon módon félbehagyták az épületet. A gyár körül most édes kevés van, de annál több lehetett a hegység zömében, hová a boldog emlékezetű Lopresti báró az absolut korszakban saját rendszerű erdei vasútat építtetett volt. E vállalat azonban kevesebb szerencsével, mint kilátással jött létre s azért bukása se váratott sokáig magára. Most talán solid kezelés alatt telújul legalább a gyár, s felette kivánatos volna, hogy a szegény népnek legtermészet-

szerűbb elfoglaltatása a hajlított butor-gyártás, vagy a faipar valamely más ága itt meghonosodjék.

Végre szép diorit-csúcsok alatt haladunk el, melyeket a Hegyes-Drocsa hegység Zám környékén mintegy bucsuztatóúl rakott oda. Ezen túl már az Érczhegység körébe jutunk, s vele egyidejűleg Aradmegyéből is Hunyadmegyébe lépünk át az Almás vizére épült zámi hidon. Egy kis előgyámmal a pálya testéig aláereszkedik még egyszer utoljára hegységünk, az egy kilométer rövid zámi szorost képezve, hol 1848. novemberében Zám neki szilajult lakói honvédhuszárainkat kegyetlenül lemészárolták. A vérfürdő áldozatainak alig feldomborúló sírját épen az Almás vizére vívő hidfő előtt, az útszéli fogadó irányában szemlélhetjük.

Aradról 102 kilométer távolban áll meg vonatunk a zámi indóházban, miután a Lekisch-féle parkot derékben szelő viaducton végig hatoltunk. A mint említém megyét és hegységet cserélünk itt mert Hunyadmegye s vele az erdélyi Érczhegység nyugati ága: a körösbányai hegycsoport vidékére jutottunk. Ez a hegység a kis Zám mellett benyillaló Almási völgy felső felében csatlakozik a Hegyes-Drocsához s átlag ebben a magasságban tölti ki a Maros és Fehér-körös közét. Gerincze ennek is K. Ny. irányban fut s 42 kilométer hosszúságban a M.-Sólymosnál (Déva előtt) betorkolló, kajáni völgygyel s a Gyalu-Máren túl Brádra futó patak medrével éri végét, hogy onnan kezdve a Nagyági (Csetrási) csoportnak engedjen tért. A vízválasztó az Almás forrásától (Almásel felett) csekély gőrbülettel halad a Gyalu mareig, s valamivel közelebb éri a Fehér-Köröst, minek következtében a Maros-felé ereszkedő hosszú völgyek mindenike délre szilaj hegyi patakokat vezet, mint az Almási, a Zámi, mely a Glodgilisdivel növekszik, odább a Burzsuki, Tataresdi, s főleg a Guraszádai, Szirbi, Boozi s végre határ folyója a Vajaneli. Mindezen hegyi patakok a május juniusban beálló felhőszakadások idején annyira neki szoktak vadulni, hogy a pályatestét is akárhányszor megrongálták s a völgymenti területeket hömpöly és iszapréteggel kietlenitik el. Zám ugyan Kis- és Nagy-Zámból egyesült, mindazonáltal igy se valami nagy helység. Nagyobb fele az erdős völgybe huzódik be s az indóház közelében az uradalmi épület nagy vendéglő és kereskedők lakai csoportosulnak. Itt van az üzleti központ. Nyáron át az emeletes vendéglő tömve van kereskedőkkel, kik itt adják veszik a gyorgyói hegyek tutaj-szállítmányait. Szembe ez épülettel a csinos kastély, mely 1879-ben épült fel báró Nopcsa Lászlónak 1849-ben lerombolt kéjlakából. Lekischek a mintagazdaság terén is ujít itt-ott, mert a falú felett kimagasló oldal erdője helyébe nagy gonddal szőlőt plántáltak s borukat okszerű pinczekezelésük által Csehországig, Svajczig keresett czikké tették. Az indóházon felül 20 ezer darab nemes gyümölcsfát ültettek s díszfákból oltványokból faiskolát rendeztek be.

Alig gördültünk ki a zámi indóházba, előttünk áll az a mészvonulat, mely Lippa mellől követte a balpartot, s most egyszerre a jobb oldalra csap át. A lippai keskeny szorosnál is szűkebb, alig 300 m. közön nyíthatott itt magának a Maros útat. Átszelve a mész-

vonulatot egy öblösödésbe jutunk a burzsuki szőlő irányában, hanem onnan ismét kimért szorulatban kanyarog Tataresd faluig, hol a Marosvölgynek nemcsak tájképileg legszebb, de geneticailag is legérdekesebb szakasza zárúl be. A Maros nem a vasút mentén, hanem tulsó oldalán fejti ki erosiói tevékenységét ma is s Tisza nevű falunál fekszik neki annak a mészkő hegységnek, mely Berzovával szemben Lalasincznál lépett be először látkörünkbe s Soborsin átellenében valye marei öblösödéstől megszakíttatott ugyan, de Capriorától állandóan Ny. K., irányban követett és csak Zámnál bocsátott ki É. K. felé egy ágat. A szorulat 12 kilometerre terjed s ennek Burzsukig tartó részében két hullámvonallal tolja elébb vizét a Maros. Ott azonban egy kissé kitágul, mert most már nem nyesni kell a mésztömegét, mint eddig tette, hanem annak keresztben fekvő ágát ketté kell vágni, mit egy ívhajlással eszközölt a Maros, úgy hogy a negyedik görbület Zám alá visszi. Ez a Lippáig terjedő kimosási völgynek (felülről számítva) második portáleja, mivel az erdélyrészi határhegységen a nagy magyar medenczébe utat nyitott Marosunk magának.

VI. *A Maros kimosási völgyének első portaléja Guraszáda, Tisza és Déva közt.*

Az arad-dévai országút Tisza mellett a bal partra huzódik, de mi megtartjuk felvett irányunkat s így érjük el Guraszádát. A guraszádai gör. kel. templom tőszomszédságunkban kivülről is feltünő furcsa építmény, de benn annál jobban elámulunk a frescók eredetiségén, mert az Isten házába sehogy sem illő obscoenitassal, állítják ad oculos: hogyan lakol a pokol mélységes fenekén az ördögök kegyetlen keze alatt a bünbe esett asszonyi állat és férfiú, sőt maga a kötelességéről megfeledkezett törvény embere és tisztelendő clerus egyaránt. És hogy a kézzelfogható demonstratiók felől annál jobban megbizonyosodjék a szemlélő: mindezt ékes cyril betűkkel meg is magyarázta az érdemes képíró; csakhogy a jámbor hívek az írás mesterségében nem levén avatottak, e phantasticus illustrátiók mindenikét tán nem értik meg. Guraszáda borát és levegőjét egyaránt sokra becsülték a régiek s mindig számos nemesi család kedvelt lakóhelye volt.

Épen átellenben magasra toduló hegyek egyik völgynyilatánál villog a dobrai rom. kath. templom. A lakosság túlnyomólag a gör. keleti egyházhoz tartozik az egész völgyön s Dobrán is édes kevés róm. katholikus akad, mert bár e városka még egy Tököly idejéből kelt conscriptioban „Jófű“ néven fordul elő; ma határozottan román helység, pedig 1848-ig a II-ik székely huszár határőrezredhez tartozott s mint ilyen a határőri alapból nyert egy jól berendezett de természetesen román népiskolát.

Dobrától nyugatra élesen szembetünik az a mély horpadás, mely a koszesdi alacsony nyergen az országútat Fácset-Lugos felé vezeti s egyuttal a diluvialis belvizeknek is közlekedő útját képezi, mikor a Marosvölgye még nem alakult volt ki. — Azt a kiöblösö-

dést úgy tekinthetjük, mint Marosnak első kisérleti bevágódását, de mert a lágy harmadkori rétegekben a kimosás korántsem történik oly könnyű szerrel, mint a tömeges kőzetekben: végre is a tisza-zámi szoros s ennek további folytatása formálódott ki. — Soborsin átellenében Valye-márénál ez alakulásnak párját láttuk, de ott valamint Lippánál is ugyanazon okokból hagyta félbe munkáját a Maros.

A koszesdi nyeregtől s Dobrától délre a sokszorosan összevissza szabdalt magaslatok a Ruszka Pojána nevű csúcsban összpontosulnak, képezve a hasonnevű hegységet, melynek lankás hegyhátai kikönyököltek már Gyorok irányában az Alföldre s Lippai hegység név alatt kisérték a Marost egészen a tiszai szorosig. A hegység tömege még csak itt fejlik ki s Roskány mellett kifutó Riu-Dobra jobb partjától kezdődve legyezőszerűleg kiterült lánczolatok sorakoznak a Maros, majd meg a Cserna felé.

Maros-Illyénél jobbfelé kell helyezkednünk, mert az idáig balra sorakozott indóházaknak vége szakadt. A kis helységből a három (rom. kath., ev. ref., gör. kel.) templom mellett legszembetünőbb b. Bornemisza Tivadar (hires zergevadász) laka. A báró telkén látható a vénhedt ház is, hol Bethlen Gábor születéshelyét keresik. Maros-Illye nemcsak mint járásbirósági, szolgabírói székhely bír jelentőséggel, hanem megette indúl ki a viszka — kőrösbányai út s azonkívül a túlparti hegyvidéknek is látogatott vásártere; ép azért csak sajnálnunk lehet, hogy a Maros áradásai újabban sokat nyugtalanítják. Itt találjuk a valódi tanitók egyik mintaképét is. Xanthus Ignácz r. kath. kántortanitó személyében, kinek 33 évi lankadatlan buzgalma nélkül Ilyén a magyar szó bizonyasan ritkább volna.

Nyilegyenességgel hasítja vonatunk az illyei völgyteknőt, mígnem Maros-Brettyén túl a Magora nevű bazalt hegy egy kis kanyarulatra kényszeríti.

E rövidke szorulat után az illyeihez egészen hasonló öblösödésre gurulunk. Ezen folydogál a boczi patak, mely jelentéktelen kinézése daczára időnként roppant víztömeggel rohan ki a háttéri hegyek közül, úgy, hogy áradásai miatt hídját is meg kellett bővítni. A táj kies, viruló szántókat erdős keret fut körül mindenfelé, amarra keletre pedig a közeledő dévai és nagyági hegyek rajzolódnak le. Túl a Maroson Briznik-Szakamistól le Dobráig, gosauformatio képezi az előhegységet éles barázdával különülve el a háttér kristályos tömegétől. Hanem a branyicskai pályaudvarral szembe a csillámpala kikönyököl a Maros mellé s Lersnyek felett erdős vonulatot képezve. Alatta a faluvégi úrilak (Szereday Ignácz volt alispán özvegyének háza) képezé Bem József utolsó szállását, honnan a szintén idelátszó völgyön (Valye bratyi) kisded csapatával 1849. aug. 18-án d. u. Kozma József nevü paraszt vezetése alatt Ruszbergnek kimenekült. Branyicska falu egy diluviális fokterén fekszik, s az első udvarház báró Józsika Gézának br. Józsika Miklós regényiró fiának, ki maga is sokat tartózkodott itt, lakhelye. A báró csendes elvonultságában nemcsak figyelemmel kiséri irodalmi

mozgalmainkat, de buzgó pártolója minden jóravaló vállalatuak s szép könyvtárral rendelkezik. Ifjúkora óta szorgalmasan vezeti naplóját s főleg az erdélyrészi és hunyadmegyei társasélet hű krónikájává kerekedett ki az már.

Az a másik emeletes kastély id. báró Józsika Lajos tulajdona, s épen az említett terrasse szélére épült szögletbástyái egyikére vonatkozik Kazinczynak br. Józsika Jánoshoz (az időbeli főispán) 1876-ban intézett epigrammja:

Martinuzzinak itt állt kápolnája s az utas
Átnéz a Maroson áldva sóhajtva nevét.
A kápolna ledől, de az utas látja hol állott
S a bibort viselő hős papot emlegeti.

Branyicska vasútunkra nézve annyiban is nevezetes, mert a pályatest Aradtól 134 kilométer távolságban itt helyezkedik át a balpartra. Magas töltéssel indul vasútunk a széles ártérre, sőt a 255 mtr hosszú híd fele is a felett vonul el. Ebből 53·5 mtr szakaszt mindjárt az építés idején Schifkorn rendszerében vasból építettek. Akkor 12 nyílást nyert a híd, melyből a balparti hídfő és a vasszerkezet végpontja két massiv kőoszlopon nyugodott, a többi meg fából épült; de 1880. év deczember 30-án a vízfolyás fölé eső részletet pléhtartányszerkezetre változtatták át. A csinos vasszerkezet a diósgyőri vasgyárnak, — honnan kikerült — becsületére válik. A hídoszlopok kőanyagát Piski közeléből Gyertyámos falu határából hozták, hol a rómaiak által is használt kőbányák vannak.

A branyicskai híd épen a lezsnyeki szoros nyilatához vezet. Ezen a közön mosta át magát a Ruszka-Pojana éjszakkeleti kristályos pala vonulatán a Maros, ez tehát a határszéli hegységbe vájt kimosási völgy első portaléja, Erdély felől számítva, míg a másodikat Tisza-Burzsuk közt értük. A hídfőtől Vulcsed előtt Veczel felé hajlik a pálya; de a helység ott marad jobbra s mi határában robogunk el. Az ablakon kitekintve, épületrom, tégla-hulladék tünik fel minduntalan a mesgyéken; sőt egyszerre a római castrumok ismeretes formájával bíró területet hasitunk át. Ez az egykori pagus közepén feküdt s őrsége a marosi hajózás ellenőrizésen felül az itt létezett híd vámszedését is teljesíté. (Statio vectigalis portorii). A mint kitünő szaktudósunk Dr. Torma Károly egyetemi tanárnak feliratos kövekből sikerült kideríteni,* e helység Sarmizegetusa filialéjaként Micum név alatt szerepelt.

A veczeli pagus (Micum) faragott köveivel e század elején 1804-ben gróf Bethlen László, akkori főispán, a lezsnyeki szorosban általa vágatott új utat rakatta ki. De a feliratos kövekből, emléktáblákból igen sokat halmozott össze abban a kis faluban Maros-Németiben (mely mellett épen most haladunk el) gróf Gyulai Lajos, Döbrentei Gábor tanítványa s Kazinczy barátja. A kastély kert-

* Archeologiai Értesítő 1880. III. füzet 113 lap. Adalékok Dacia föld- és helyiratához. Torma Károly.

jében és lépcsőzetén vannak elhelyezve a kövek s azokról Fodor dévai orvos* egy kis füzetet adott volt ki, majd az Ackner Müller-féle gyüjtemény** Momsen a Corpus Inscriptionum Latinarum cz. müve is számos feliratot tartalmaznak innen, s hány szakember a daciai legiók táborhelyein megfordul, az mind felkeresi Németit is.

A kastély nyaranta jeles orientalistánknak, gróf Kun Gézának szolgál pihenő és munkahelyül. A tudós körökben európaszerte ismert nevű gróf itt végezte el a Kun codex sajtó alá rendezését.

Németinél balra a Kaján patak völgynyílása mutatkozik s ott fehérlő kőfolyások hirdetik messzire az arany kutatások pontjait. Ez a völgy a török hódoltság korában N.-Várad felé a legjártabb útat tárta fel; itt jött először Martinuzzi is a Maros terére, mikor a hagyomány szerint lelkesülten kiáltott fel: „Szép vagy Erdély!" A Maros felett keskeny út kanyarog a szoros torkolatától, hol egykor Bessenyő (ma Bezsán) és Kajántó magyar falúk feküdtek Maros-Sólymos felé. Régebb a szőlőkkel fedett hegyen át közlekedtek az idecsapó Maros miatt, s az egykori Báthori utat a burjánfalvi völgynyilatnál látjuk leereszkedni a Boiczára induló utat. A krétaképződésű hegy alatt jól kivehetjük Maros-Sólymost is (már a második Sólymos utunkban) az állami sóhivatal telepével s Barcsay Béla szolgabiró uri lakával, melyben Barcsay Abrahám özvegye: gróf Bethlen Zsuzsanna fogadta 1816. nyarán Kazinczyt.

Még csak pár perczny út s ott áll előttünk a dévai czukorsüveg idomú várhegy. Épen alatta rohan el a vonat s az utas kényelmesen megkülönböztetheti az üde erdőöv felett borongó romot, mely mostani elhagyatottságában is díszét képezi az egész környéknek.

A völgy Branyicskától folyvást tágul s itt már 10 kilométerre szélesedett, elvezetve tekintetünket a nagyági hegyekig. Ebben látjuk, a negyedkor nagyszerű kimosásának torkolatát, a mint a Déva-Sólymos közt elterülő gosauképlet le Veczelig átszakadt, megindítva azt a titani munkát, melylyel az erdélyi medencze vizét a Ruszka-Pojan Hegyes-Bihar határhegységen csatornán át levezette.

Legnagyobb erővel zúdul ma is a Maros innentől kezdve le Zámig, mert Dévánál a Maros szirtje 620·88 (□ R.) Maros-Portusnál (Gyulafehérvár közelében) tehát a harmadkori völgymedencze folyamán 652′ magasan áll a tengerszín felett, tehát e 61 kilométer szakaszon csak 31·12′ az esés, vagyis kilométerenként csak 0·51′ esik. A Déva-Lippa erozionalis csatorna első és második portaléján Zámig (46 kilom. távol) már 122·85′ az esés, vagyis ott 398·3-ra sülyed, a mi kilométerenkint 2·62′ esésnek felel meg. Zámtól Soborsinig 24·9′ esik (10 kilométer távolság), miután ott 470·5′ Soborsintól a kimosás végpontjáig Radna-Lippáig 40 kilométer távolság-

* Gyüjteménye némely Maros-Németi és Veczel határában kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a maros-németi kertben felállítvák Kolozsvár 1844.

** Die römischen Inschriften in Dacien. Wien, 1865. Ackner halála után kiadta Müller.

ban ismét ily lendületet vesz a víz sodra; mert 358·9′-ra sülyed, vagyis 111·6′ esik, a mi kilométerenkint 2·7′ esést ad ki s így a déva-zámi szakasznál rohamosabban halad. Radnától Aradig (45 km.) 334·5′-ra száll a víz tükre, a mi csak 24·4′ esést tüntet fel; tehát minden kilométerre csupán 0·54′ jut s így a Maros az eddig rohamos haladásból lassankint a síkföldi lassu terjengésre megy át. A nagy magyar medenczét az erdélyi medenczével visszakapcsoló eme csatorna hosszúsága (Déva-Lippa) 120·43 kilométer.

(Vége következik.)

TÉGLÁS GÁBOR.

Hazánk leírói 1881-ben.

(Vége.)

Mármarosmegye geologiai viszonyait, különös tekintettel az értékesíthető ásványoknak fekvő helyeire, Gesell Sándor részletezte a Kárpátegylet évkönyvében. Ugyanott Siegmeth Károly közli útivázlatait. Bőven szól Husztról, majd Viskről, Máramaros-Szigetről, Szlatina, Rónaszék és Sugatag sóbányáiról, Kabola-Polyánáról, az Opressa-hegyről, Körösmezőről, mely alkalommal a rusznyákokat ismerteti, — szól Fejérpatakról, a Pap Ivánról, Felső-Vissóról stb. s végül közli a viski, kabola-polyánai, rahói, vale-vinului, suliguli és a Csiszla-forrásra vonatkozó adatokat. Leírásának sok hasznát vehetik a magyar földrajz tanárai, előadásaik alkalmával.

Nagy-Küküllő székhelyének, Segesvárnak gymnasiuma Berwerth és Fabini tanárok közreműködésével kinyomatta a könyvtár szakkatalógusát.

Nyitramegye földrajzát népiskolák számára Orbók Mór és Kaszap Antal írta meg, talán Borsodi Miksa hasonló czímű „módszertani“ földrajzának gyarlóvolta által indíttatva. Utóbbi 10 lapon ezernél több nevet sorol fel s lehet, meg is követeli, hogy mindezt a 8—9 éves gyermekek betanulják. — Franzen Alajos a szakolczai algymnasium értesítőjében Szakolcza-város multjára vonatkozó levéltári adatokat közölt. Átírja a városnak 1372. okt. 6. nyert kiváltságlevelét s okiratokkal bebizonyítja, hogy a városnak polgári és büntető hatósága volt. A városi levéltár legrégibb adatai s följegyzései azonban az 1639-ik tűzvész miatt csak a XVI. század végén innen kezdődnek, végre 1—2 boszorkányt említ föl. A privigyei algymnasium történetét az intézet értesítőjében olvashatjuk. E szerint 1673-tól 1870-ig itt 29017 ifjú nyert oktatást.

Pest-Kiskúnmegyét és Czegléd városát népiskolák szá-

mára Nyujtó Pál írta le, míg Hajdu László hasonló tárgyú kézikönyvecskéjében Nagy-Köröst vette kiinduló pontúl. — Karcsu Antal Arzén Vácz-város történetének 3. kötetét, vagyis az 1782—1848-ig terjedő események leírását adta ki, — Feleki József pedig a foktői egyház multját és jelenét ismertette. Utóbbit az „Új Magyar Sion"-ban egyik-másik állítására nézve Városy Gyula „Egy fejezet a XVIII. század internationalis viszonyainak történetéből" czím alatt czáfolgatta. — Az Archaeol. Értesítőben Dr. Arányi Alajos sorolta fel a pilisi járásban lelt nevezetes régiségeket. A történelem előtti korból 2, a római korból 26, a a román korból 7, az átmeneti román korból 3, a gótízlés idejéből 7 helyről jegyez fel emlékeket és tárgyakat s elszámlálja az ásatásra ajánlkozó helyeket stb. — Franzenau Ágost a földtani társulatban a Rákoson feltárt felső mediterrán emeletben 86 faj foraminiferát, Halaváts Gyula ugyanonnan 37 molluscafajt határozott, Schafarzik Ferencz pedig bemutatta a gubacsi pusztánál található cerithium-mész vékony csiszolatait, melyek bizonyítják, hogy az nagyrészt meszes héjú foraminiferákból áll; s felsorolta a tótgyörki congeria emeletnek főleg melanopsidákban gazdag faunáját. Gajáry Ödön összefoglalta a sárközi Duna védőgát és csatornázási társulat 1879—80. évi működését. — Lóczy Lajos a földtani társulatban ismertette a promontori Dunakotrás eredményét. Az eddigi kotrások kisczelli agyagot és kékesszürke, igen csillámos homokkövet hoztak napfényre.

Pétervárad mult századbeli tervrajzát Márki Sándor ismertette a temesvári Tört. Értesítőben. Schwicker J. H. oklevelek nyomán egy német monographiát adott ki a belgrádi és karlóczai metropolitaságoknak 1731. rövid időre történt egyesitéséről.

Pozsonyvármegye régészeti térképét Könyöki József elkészítette a megyének történeti és archaeol. anyakönyvével együtt. — Steiner másodszor adta ki Pozsony tervrajzát, tekintettel az utczák új elnevezésére. Rimely Károly ajándékából a történelmi társulat 100 aranyat tűzött ki a pozsonyi társasegyház történetének megírására. A beküldés határideje 1883. szept. 30. — A pozsonyi ágost. hitv. ev. egyház, a magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház pozsonyi theol. akadémiájának tárgyában, Ambró János pedig a pozsonyi orsz. közkórház és bábaképezde hiányairól szerkesztett emlékiratot. Rózsay Emil külön füzetben közölt Pozsony rovarfaunáját illető adatokat. Pozsony és Szent-György flórájának, főleg pedig kryptogamjainak monographusa, Balla János (szül. 1806. május 29-én) elhunyt február 9-én. — A pozsonyi gazd. egyesület

évkönyvét Földes Gyula, a régészeti és tört. társulatét pedig Wagner Lajos szerkesztette. Ebben Jedlicska Pál adatokat közölt a pozsonymegyei Kis-Kárpátok vidékének (Felső-Diós, Nestik, Szomolány, Bolczár, Klesován és Nemese) történetéhez. Hollerung Károly Gyurikovics Gy. egy kézirati munkájából ugyanott a modori prot. gymnasium történetéből mondott el egyet-mást. A nagyszombati érseki főgymnasium könyvtárának folytatólagos címjegyzéke ezúttal egészen a földrajzzal, némismével és térképekkel foglalkozik.

Sárosmegye népének egykori magyarságáról Bánó József értekezett a magyar történelmi társulatnak Sárosvármegyébe tett kirándulásáról kiadott emlékkönyvben. Ugyanott Dr. Thallóczy Lajos Zimmermann Zsigmond eperjesi kereskedőnek 1670. évi üzleti könyveit, a sokféle bizottság pedig a megye különböző levéltárait ismertette. Bujanovics Sándor a Nemzetgazd. Szemlében a sárosmegyei kivándorlás okait és ellenszereit kutatta. Lasztókay László Eperjes-városnak 20,000-et meghaladó okiratai s jegyzőkönyvei közül (1261—1725-ig) számosat kivonatolt külön füzetben s a főgymn. értesítőben. Husz Ármin a Kárpát-egylet évkönyvében Eperjes környékének nagy pikkelyröpűit (makrolepidoptera) sorolta fel körülményesen. — Ugyanott a lipóczi barlangot Dr. Roth Sámuel írta le pár szóval. Hiszi, hogy némi földmunkálatok teljesítése után a 40 mtr. hosszú barlangnak folytatását is meg lehetne találni. Myskovszky Viktor az Ország-Világban a bártfai háromemeletes „vastag bástyatornyot“ ismertette.

Somogyvármegye monographiájához csak Hauszer János szolgáltatott némi adalékot, közölni kezdvén a sümegi reáliskola értesítőjében az intézet könyvtárának jegyzékét. Összesen 2758 darab könyve van a reáliskolának.

Soprony városházáról és czímeréről Paur Iván értekezett az Emmer-féle Heimatban. — A kismartoni plébánia-templomot Czobor Egyházmüvészeti Lap, Fraknó-várát pedig az Eszterházyaknak ott őrzött gyönyörű fegyvergyüjteményét a Vasárnapi Ujság írta le.

Szabolcsvármegyében régészeti és müvelődéstörténelmi társulat alakítását indítványozta Görömbei Péter a „Szabolcsmegyei Közlöny“-ben. — Éjszak-Szabolcsmegye gyümölcstermeléséről Somogyi Gyula írt a Gyümölcsészeti Füzetekben. A zámi és ohati apátságok történetét Balássy Ferencz beszélte el, bebizonyítván, hogy ezen, először 1219-ben említett két apátság Szabolcsmegyében feküdt. — Bunyitay Vince a nagykállai egyház

1552. évi leltárát Czobor Egyházmüvészeti Lapjában alapos jegyzetekkel kisérte.

Szatmármegye gyümölcseit Guzman Dénes ismertette, a Gyümölcsészeti Füzetekben. Katona Lajos a nagybányai ref. egyháznak 1547-től 1700-ig működött papjait sorolta fel a Czelder-féle Prot. Egyház és Iskolai Figyelőben Ecsed várának régi fölszereléséről Majláth Béla közölt adatokat Czobor Egyházmüvészeti Lapjában. Boér Miklós Kővár romjairól szólt a „Magyarország és a Nagyvilágban. Nagy-Somkúton és Remete felől lehet fölkeresni legkényelmesebben ez omladékokat, melyeknek keleti részét rajzolta le Boér. Magas, sziklás hegy tetején roskadozik e vár s alatta szűk völgyben a Lápos folydogál. Dr. Krenner József az akadémiában egy felsőbányai új ásványról értekezett, mely ólom-antimonból és kénből áll s táblás jegeczekben tünik elő; vegyileg középhelyet foglal el a jamesonit és boulangérit közt. Semsey Andor tiszteletére Semseytnek nevezte el. — Ugyanő s ugyanott egy az avasvölgyi limonittelepekben találtató új ásványt írt le, avasitnak nevezve a közönségesen vasszurok-ércznek hitt ásványt s mely vashydrosilikat a traulith és melanosiderit közt áll.

Szebenmegye szebeni és szászsebesi hegységét az erdélyi Kárpátegylet évkönyvében Geist M. írta le. Wertheimer Ede Nagy-Szebennek múlt századbeli állapotait tárgyalta az Ungar. Revueben. Az 1770. alapított szebeni Terézárvaház keletkezésének történetét az intézet programmja hozta. Zimmermann F. a n.-szebeni Johannes-Bruderschaft és a XVI—XVII. csizmadiaczéh törvényeit közölte az erdélyi honismertető társulat Archivjában. — Szász-Sebes főterét és templomát rajzban az Ország-Világ mutatta be.

Szepesmegye népszámlálásának eredményét külön kötetben állította össze az orsz. stat. hivatal. E szerint a megyének 174,751 lakosa van, 310-zel kevesebb, mint 1870-ben. Tisztán magyarúl 3550, — magyarúl is mintegy 10,000 lakos beszél, főleg a zsidók közül. — Dr. Roth Samu az akadémiában s a Kárpátegylet évkönyvében Szepesmegye néhány barlangját (a szepesváraljait, porácsit s a geravait) írta le. Ugyanő a földtani társulatban a Jekelfalva mellett kis terjedelmet elfoglaló s az ehhez hasonló dobsinai serpentint ismertette. Roth polemiáját Lászyval a ruzsini barlangot illetőleg már említettük. Schwicker J. H. a bécsi Heimat s a lőcsei Zipser Bote több számában érdekesen ismertette a Szepességet; ugyanazt tette a Zipser Bote egy „Das neue Touristenland“ czím alatt közölt másik czikkben. — Reizner tereptana (Terrainlehre) igen szépen ábrázolja a Hernád és Poprád közti vízválasztót.

— Sedlitz földrajzának (Geographie) 18. kiadása pedig nemcsak földrajzilag írja le érdekesen a Magas-Tátrát, hanem a czímlapon is közli annak térképét. — Heksch Sándor magyarul és németül Tátrafüredet mint éghajlati gyógyhelyet és vízgyógyintézetet külön füzetben ajánlta. Tátrafüredet az Ország-Világ is bemutatta. — Grefe Konrád bécsi műintézete a Halastó és Kolbachvölgy tájképeit 81 cm. magas és 107 cm. széles olajnyomatban többszörözte, a Kárpátegylet tagjainak kedvezésből 25 frt helyett 16 frtért árusítván. A Kárpátegylet évkönyvében Hanvay Zoltán „Tátrafüredi karczolatok" czímmel főleg a zergékről írt; Rowland Vilmos halászati viszonyainkra vonatkozó adatokat közölt; Weber Samu a 2039·6 m. magas Nagy-Morgást (Ratzenberg), Scherfel Aurél végre a gánóczi fürdő és artézi kőforrások vegyi viszonyait ismertette Ezen közkézen forgó becses czikkekre itt csak egyszerüen utalunk. — Weber Samu a Századokban a XIII szepesi városnak történetéből a Szepes-Szombaton 1711. jan. 19. tartott tanácskozmány emlékét elevenítette fel, közölvén a szepesi városoknak a Lubomirsky starosta ellen a lengyel királyhoz beterjesztett panaszlevelet. — A Hoepfner Gusztáv által Lőcsén ez évben is jól szerkesztett Zipser Boteból fölemlítjük a következő czikkeket: 1. Dr. Scherner „Úti emlékei"-t Poprádról, a blumenthali erdei ünnepről, Tátrafüred, Kohlbach, Felka, Kézsmárk és Tátraháza vidékéről — 2. Geyer Gyula Szepes-Iglón 1880-ban tett időjárási észleleteit közölte s egy más czikkben Igló és Lőcse hőmérsékleti viszonyait összehasonlítva, úgy találta, hogy Lőcse hőmérséklete 1° C-sal nagyobb, mint — Iglóhoz viszonyítva — lennie kellene. — 3. Barger Guidó a Csütörtökhely és Lőcse közt levő kopasz hegyláncz befásítását javasolta. — 4. Hradszky József a drevenyiki jégbarlangról megjegyezte, hogy az egész inkább csak sziklahasadék, mert nem hosszabb 80 méternél. 1881. január 31. látogatta meg a Szepesváralja közelében a Drevenyik déli oldalán levő üreget. A barlang szádája előtt a hőmérő épen a 0 ponton állt, a 7 m. hosszú és 2—3 méter széles teremben is csak — 0·5 °R-re szállt le. A barlang végén teljes sötétség és mély csönd uralkodik. Növényéletnek nyomát sem találta. Ugyanő „Ein Zipser Brandkataster" czímmel elbeszéli, hogy a Szepességen már 1773. divatozott a tűzkár felbecslése és a kártérítés, s e biztosító-társulatféle a maga nemében első volt a monarchiában. — 5. Demkó Kálmán — ki a lőcsei reáliskola értesítőjében eredeti adatok alapján beszélte el a XVI. és XVII. században Lőcsén tartatni szokásos tisztújítások körülményeit — itt Lőcse-város 1617—1632. évi tanácsának mondott

el egyetmást nagyon érdekesen. — 6. Heksch Sándor a Magas-Tátráról, a Szepességről és a szepesiekről a bécsi tudományos klubban ápr. 11. tartott előadását itt is lenyomatta, méltán dicsérvén a magyarországi németeknek hazafiságát. E részben csak a szászokat vette ki. — 7. Gusztavicz B. krakói tanár a tengerfelszíne felett 566 s a Dunajecz hídja felett 78 méterrel fekvő dunajeczi várat ismertette. Ez a b. Palocsayaké volt; 1861-ben nagyjából megújították s egy részében ma is laknak. — 8. Dr. Steiner a homokkő színéről s a lőcsei ivóvízről írt. — 9. Husz Gyula elmondja, mint járta be 1881. aug. 5. és 6. az általa a bélai mészkőhegységben régebben is sejtett barlangot. A Scharpenetz-féle vendéglőből indulva, egy óra mulva Kottinba érkezett s a Landokfelé elágazó úttal szembenyiló „Quellengründchen“ kis völgyön felfelé mintegy félóráig hatolva, a baloldalt eső hegyhátra mászott; itt találta az első üreget, mely azonban csak 10 méterre járható; 300 lépéssel odább van a második s félórára a harmadik. Ez utóbbiba 1 m. átmérőjű s 15 m. hosszú üregen hatolt be. Fáklyafény mellett folytatta útját, kötelet is használva, hogy a sziklafalakon leereszkedhessék. A benne levő 2 tóról „Tavibarlang“-nak nevezte el. 2 óráig vándorolt benne. — Egy másik czikk szerint aug. 19-én több nevet találtak a barlangban, pl. a Scholtz Mihályét 1713-ból. Dr. Roth Samunak ott aug. 25. tett útját bővebben leírta Weber S. — 10. Egy más czikk az 1284 m. magas Ihlára Kis-Lomnicz felől tett útat írta le. — 11. Dr. Kreischel A. Kotterbachra és a 3 év előtt Dr. Roth S. kutatásai folytán elhíresült porácsi barlangba intézett kirándulásáról beszélt. — 12. Münnich Sándor a stólai (széki) benedekrendi apátság alapítását mondta el s képeket közölt a Szepességből. — 13. Kreutzer a krompachhernádi vasműveket ismertette. Végre megemlíthetjük, hogy Hunfalvy Pál Tanulmányainak 2. kiadásában ismét találkozunk az ő szépen írt kézsmárki emlékezéseivel.

Szerémvármegyéből a frusca-gora aquitaniai flóráját az akadémia értekezései közt Dr. Staub Mór, Illokot a Neue Ill. Ztg. s a Magyarország és a Nagyvilág ismertette. Megjegyzi, hogy a hg. Odescalchi-családból származó III. Inczének szívét az illoki zárdában őrzik, melynek becses arab könyvtára is van. A torony gótmodorú; a templom belűl meszelt. A pasák hajdani kastélya még ép. A parkban török gőzfürdő romjait mutogatják. Egy föld alatti üregben 148 lépésre fejünk felett a Duna zajg; a török elől talán ez úton menekült Kapisztrán a Dunán át — száraz lábbal. — A Scriniumból (Mitroviczból) Salonába vezető római utat be-

hatóan írta le a Glavinicsféle Bulletino di archeologia e storia dalmata.

Szilágymegye zilahi ev. ref. anyaszentegyházának történetét Magyarósi István állította össze. Híven előszámlálja e derék monographia az egyház megalakulására vonatkozó adatokat a XVI. század negyedik tizedétől egészen 1703-ig; legérdekesebb azonban az iskolának története s az íróskodó lelkészeknek életrajzgyüjteménye. Dr Hampel az Archaeol. Értesítőben a nagyfalvi ásatások eredményével számolt be s a halmok környékének tervrajzát is kimetszette. A Berettyóba ömlő Halmosd-patak balpartján emelkedő 14 halmot bizonyságúl tekinti, hogy a temetkezésben e vidéken idegen szokás kapott lábra. — Boér Miklós a „Magyarország és a Nagyvilág"-ban a zsibói Rákóczy-domb rajzát közli. E dombot a várostól a Szamos választja el. Alatta történt az 1705. nov. 11 iki csata, mely Erdélyt megnyitotta a császáriaknak; e dombról látta meg a szurduki ebédjétől felriasztott Rákóczy, hogy serege már megkezdte a visszavonulást.

Szolnok-Dobokának érdemes monographusa, Hodor Károly, ki müvét már ötven év előtt bocsátotta közre, junius 11. elhunyt. — Schmid Adolf Szamosújvárt egy kis füzetben írt a sztojkai gyógyfürdőről.

Temes monographiájához nevezetes adalék Böhm Lénárdnak most másodszor kinyomatott német müve, mely Fehértemplom multját és jelenét tárgyalja. 1717. május 13-án 450 róm. kath. német jelent meg a Nera völgyében. Az őserdőben 6—8 hét alatt házakat építettek s müvelni kezdték a földet. A városház helyén ősrégi templom helyére akadván, a községet Weisskirchennek keresztelték el. Ez az 1738. és 1848. években látott nagyobb harczokat; utóbbi esztendőben a ráczok ellen a magyarokkal harczolt. 1875-ben 10,000 lakosa volt. Böhm kimerítően tárgyalta a múlt s jelen állapotokat. — Still Nándor a fehértemplomi gymnasium értesítőjében Fehértemplom vidékének földtani viszonyait ismertette, főkép — természetesen — a Lokva-hegységet vevén figyelembe, melyet e vidéknek legelőbb lerakodott, legősibb eredetű képlete gyanánt mutatott be. A város éjszaki részén a neogén korszaknak legfelsőbb emeletéhez tartozó képlet van feltárva s általán az előforduló képletek négy különböző geol. korszaknak szüleményei. — Böhm Lénárd a temesvári Tört. Értesítőben a fehértemplomi káposztás-kertekben talált s a népvándorlás korából való temetőről emlékezett meg. Ugyanott a rékasi római leletet Ormós Zsigmond s a verseczi római vízvezetéket Milleker Bódog ismertette. Az

Ország-Világ a Bégán levő temesvári csolnakház képét hozta. — Szabó Adolf az Erdészeti Lapokban a bégavölgyi erdőkről szólt egyetmást.

Tolnamegye multjából Perczel Mór a „Tolnamegyei Közlöny"-ben „Az aranykor Tolnamegyében" czímmel közölt emlékjegyzeteket, Guckler Győző a Földtani Közlönyben a várallyai 3 forrás főalkatrészének a kétszer-szénsavas mészt nyilvánította.

Torda-Aranyosmegyét csak Nemes Ödönnek a „Magyarország és a Nagyvilág"-ban a gerendi kastélyról megjelent rajza képviseli. Ezen szilárd, egyemeletes, két szögletbástyájú épületben volt elhelyezve a forradalom előtt Kemény József 20,000-nyi kézírata s gazdag könyvtára. A gótba átmenő román stilú templom — a felirat szerint — 1290-ben készült volna.

Tornamegye márczius 3. fölkérte a történelmi társulatot, hogy a megye monographiájának megírására historikust ajánljon neki. S a képviselőház nov. 28. elfogadván a Tornának Abaújjal való egyesítéséről szóló törvényjavaslatot, itt igazán historikusra s nem geographusra van szükség. A regényes szádelői völgynek bővebb leírását a Zipser Boteban olvashatjuk.

Trencsénmegye természettud. egyesületének évkönyvében becses értekezéseket találunk. Így 1. Dr. Brancsik Károly Trencsénmegye hemiptera faunájához szolgáltatván adatokat, megjegyzi, hogy míg Európa s a Földközi-Tenger partján levő országok 500 nemben 2702 fajt, hazánk (Dr. Horváth Géza szerint) 316 nemben 1151 fajt, addig Trencsén – a még hiányos kutatások mellett is — 161 nemben 269 fajt mutat fel. 2. Holuby József az 1879 80. évi tél erős fagyának a megye gyümölcs- és eperfáira való hatásáról írt. — 3. Dr. Brancsik a rajeczi Klakhegységbe tett állat és növénytani kirándulását részletezte. Az 1342 m. magas Klaknak alpesi természete — szerinte – kevésbbé kielégítő, mint a kissé éjszakibb Mincsové és Kis-Kriváné. — 4. Dr. Telbisz Benedek — külön is megjelent értekezésében — a Kiszuczavölgyi homokkővel foglalkozott. A szorcsinoveczi három bányában útkészítésre fejtett homokköveket vizsgálta s ezeket a Flyschek közé sorolta. — Az „Ueber Land und Meer" a trencsénteplitzi fürdőt, — Janovszky László pedig a trencséni főgymnasium értesítőjében ezen intézetnek ethnogr. s régészeti muzeumát és éremgyüjteményét ismertette.

Udvarhelymegyének szejkei ásványvizét Dr. Lengyel Béla vegyelemezte s azt a hidegkénes gyógyvizek közé sorolta. — Nemes Ödön a korondi fürdőt a „Magyarország és a Nagyvilág"-

ban mutatta be. A korondi savanyúvíz inkább földes mint égvényes; csak 1830 táján kezdett némileg elhiresedni.

Ungmegyének egy egészségtelen vidékét — a Blata- és szennai mocsárok környékét — csinos térkép kiséretében ismertette Sajó Károly az ungvári főgymnasium értesítőjében. — A Blata területe 1550, a szennai medenczéé 8000 hektár. Kifejtette azon okokat, melyek ezen két nagy terület elmocsárodását előidézik, utalt az itt lakó népség halálozásának elijesztő arányára s felsorolta a szabályozás munkálatait. — Ugyanazon értesítőben Zékány Lajos Ungvártt az 1880. évben tett meteor. észleleteit állította össze. - Szobránczot röviden a „Zipser Bote" írta le.

Vasmegye régiségtárából két szobormüvet ismertetett az egylet évkönyve. A szombathelyi új zsinagógát az Ország Világ rajzban mutatta be. E szerint ez imaház úgy méreteinél mint alakjánál fogva hazánkban a legelsők közt áll s ha kisebb is, mesterileg rajzolt és szépen kivitt külső architekturája felülmúlja a budapesti zsinagógát. A 3 szárnyú egyemeletes, és újkori toronynyal ellátott vépi kastély képét a Vasárn. Ujságban láthatjuk. E kastély építőjének Bakocs bibornoknak arczképét is láthatjuk az itt képviselt elsőrangú müvészek festményei és szobrai közt. A nagy könyvtáron kivül az igazi botanikus kertet képező park is e hely nevezetességei közé tartozik. — Kőszeget és vidékét sport szempontból a Vadászlapban Chernel István tette ismeretessé.

Verőcze székhelyének, Eszéknek 1 : 144,000 készült térképét a katonai földr. intézet adta ki. Woldrich J. N. a bécsi anthrop. társulat közleményei közt egy Eszéken talált ékszert írt le a történelem előtti korból.

Veszprémből a Földtani Közlönyben Bernáth József egy balatonparti földsülyedésre figyelmeztetett. A Balaton éjszakkeleti partján ugyanis Kenese és Lepsény közt Akarattya-pusztán az óriási Rákóczy-szilfa közelében a magas partfalnak egyrésze függőleges irányban (1869-ben) a mélységbe süppedt, - kétségtelenül azért, mert alatta a víz oldó hatása következtében barlangszerű űr támadt.

Zalamegyének helyi viszonyait különösen tekintetbe véve nyomatta ki Árvay István 500 arany frankot nyert müvét, az okszerű és hasznos bortermelés kézikönyvét. Az alsó-lendvai polg. fiúiskola értesítőjében néhány adat van Alsó-Lendva történetéből. E szerint a város a keltagallok által épített ős Halicanum helyén áll. Az avarok romokban hagyván, a frankok Lindaut vagy Limbachot emelték itt; Lindva nevét szerző Szvatopluktól származtatja.

A 2 fejezet a jelenkori Lendvát s vidékét vázolja. — Keszthelyet és vidékét, a Tátikát, a Zala-berek vadászatait s a Balaton-vidékét sportemberek számára Z H. F. ismertette, a Vadászlapban. Szerinte vadakban való bőségre, főkép pedig a vad változatosságára nézve gr. Festetich Taszilónak keszthelyi uradalma Európában a legkitűnőbbek közé tartozik. A keszthelyi gazd. tanintézet kertészetét a Gyümölcsészeti Füzetekben Villási Pál, a keszthelyi avar sirokat — melyekről tavaly a 80. lapon már emlékeztünk — az Ungar. Revueben Lipp Vilmos, — a balatonmelléki Paloznakot az Ország-Világ s a muraközi lótenyésztést a Gazdasági Lapokban és és Magy-Földben Tanfi Gusztáv ismertette. A muraközi hires ló a Salzburgban és Stájerországban honos nori fajtától származik s a csáktornyai, perlaki és lendvai járásokban levő 9000 ló többnyire e fajhoz tartozik.

Zágrábmegyét és a várost 1880. nov. 9-től a második legerősebb földrengésig, 1881. nov. 30-ig állítólag 198 rázkodás érte. Mindez magára vonta az irók figyelmét. Hoernes a Klein-féle Gaeaban szólt a zágrábi földrengés elterjedéséről és okairól, Hochstetter Nándor a Westermann-féle Monatsheftében, Inkey Béla, Handtken Miksa és Schafarzik Ferencz a földtani társulatban. Inkey a zágrábi földrengés forgatási tüneményét vitatta. A zágrábi és szentiváni temetőkön, bár ellentétes irányban, a földrengés után számos sírkövet félretolt és elforgatott helyzetben láttak. Szerinte a forgatás több lökés következménye, melyek a zágrábi hegység közepe tájától kezdve délkeletfelé húzódó vonalból kiindulva, gyorsan következtek egymásután; mivel e vonal Zágráb és Szentiván közt halad, a lökések Zágrábot először éjszakkeletről, azután keletről, végre délkeletről érték, Szentivánt pedig megfordítva előbb nyugatról, végre délnyugatról; a tárgyak forgatása tehát ezen forgatási iránynyal ellenkező, a mint az elmélet követi. Ily kiinduló lökésvonal létezésére szerző a vidék geol. szerkezetében kielégítő magyarázatot talál. — Hantken volt hivatalból megbízva a jelentéstétellel. A földrengés egész területét 6000 □ mfdre teszi. A zágrábi Slomen-hegységből indult ki; a legnagyobb erőnyilvánulás területe oly elypsis alakú, melynek térfogata 20—24 □ mfdet tesz. A csekélyebb károk területének legnagyobb átmérője 10, a legkisebb 8 mfd A földrengés terjedésének sebessége mp-ként 22 km. volt. Az észlelt mozgások hullámzó, alulról felfelé irányult vagy oldallagos lökésekből és egyszerű rezgésekből álltak. Forgó vagy örvényző mozgás nem fordulhatott elő. A tünemény okát Hantken a Slomen-hegység tektonikájában kereste s e szerint e földrengést

a vetődési (dislocationalis) rengések osztályába sorozta Falb elméletét elvileg is elvetette. — Schafarzik is saját megfigyelései alapján közölt adatokat. Szerinte a rengés Zágrábban dk-ény-i irányú volt, a Szlomenhegység alsó rétegeiből indult ki s Pécsett és Reznik környékén másodlagos rengéseket idézett elő. — Dr. Wähner J. a bécsi akadémiában tett előleges jelentést ugyane tárgyban. Ő nov. 17. — decz. 17-ig bejárta az összes helyeket. Szerinte az egyes rázkodásoknak egymásra való következtében semmi időszakosság sem mutatkozott, a mi kozmikus erők befolyásának elfogadását igazolhatná. — Bogovics Imre a rugovicza-zágrábi csatorna létesítésének érdekében tett közzé egy röpiratot. Utal e csatorna fontosságára Zágráb keresk. fölvirágzására s hibáztatja a magyar kormányt, hogy e csatorna mellőzésével vasútépítéseket tervez. A csatorna által — szerző szerint — Zágráb, mint egy viziút végpontja, ha a megfelelő munkálatokat a kikötőben végrehajtanák, Fiume városának is olcsó lerakó-helyéül szolgálhatna.

Zemplénmegye monographiáján Nagy Gyula dolgozik s vállalatát a megye is pártolja. Nagy közelebb felhívást adott ki, melyben a megye közönségét a helyi adatok egybegyüjtésére hítta föl. Melléthei Barna Mihály viszont is ki akarja adni Zemplén monographiáját s az első kötetben kiválólag a topogr. részt nyujtaná. — Z. Z. a Pesti Naplóban (92—94. sz.) a Krajnyának Nagy Lajos idejében bevándorolt, eszes, ravasz, de lusta és piszkos népét ismerteti az élet minden viszonya közt.

Zólyommegye kies vidékű fürdőjéről, Szliácsról, Dr. Steiner Albert írt egy füzetet, részletesen szólván ennek természetes meleg vasfürdőiről, egyéb gyógyforrásairól, azoknak élettani és gyógyászati jelentőségéről s a fürdő helyi és gazdasági viszonyairól.

Dr. Márki Sándor.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

— **A magyar földrajzi társaság** márczius 23-án, csütörtökön este 5 órakor a főposta- és távirda-palota termében Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt felolvasó ülést tartott, melyen a választmány tagjai majdnem teljes számban voltak jelen s a társaság tagjai és vendégek a nagy termet zsufolásig megtöltötték. Felolvasást tartott Dr. Tauscher Béláné, sz. Geduly Hermin rendes tag a Montblancra tett utazásáról. A felolvasó úrhölgy, ki nemcsak

az első magyar hegymászó nő, hanem az európai hegymászók között is kiváló helyet foglal el, a földrajzi társaság fölkérésének engedve, Pozsonyból jött a fővárosba, hogy a Montblancnak déli oldaláról történt megmászásáról felolvasását megtartsa. Tauscher Béláné több mint 56 hegymászást tett már pár év alatt s tapasztalatait az alpesi egyletek közlönyeiben tette közzé, melyeknek rendes dolgozótársa és többeknek tiszteletbeli tagja. Ritka jelenség ő a hogymászók között, fáradhatlansága és erős kitartása által Több nehéz és fárasztó hegymászást végez egymás után, a nélkül, hogy pihenőt tartana az egyes parthiek között. Sőt a mi még többet mond: a Montblancnak ezen megmászását gyöngélkedő állapotban végezte. A felolvasás rendkivül érdekes és élvezetes volt, nemcsak tárgyánál, hanem előadásánál fogva is. Tauscher Béláné nemcsak a hegymászásban mutatta magát jelesnek, hanem a toll forgatásában is remekelt, midőn e felolvasást írta. Rendkivüli vonzó modorban, a legmegkapóbb színekben, ügyes fordulatokban, szóképekben gazdag irálylyal ecsetelte merész vállalatát. Az érdekesen előadottt felolvasás a jelenvoltakat a legkellemesebben meghatotta és kedves emléküvé tette az élvezetes estét. A felolvasás végén az elnök meleg köszönetet mondott a jeles felolvasónak a lekötelező szívességért, hogy e felolvasásra Pozsonyból lefáradott és a természet szépsége iránt oly élénk érdeket tudott ébreszteni hallgatóságunkban. A jelenvoltak a felolvasást, mely Közleményeinkben fog megjelenni, élénken megéljenezték.

Az ülés végén Berecz Antal főtitkár jelenté, hogy az első magyar általános biztosító 100 forintot adományozott a földrajzi társaságnak s Lévay Henrik és Lanfranconi Enea a társaság alapítói sorába léptek. Jelenti továbbá, hogy Teano herczeg, a társaság ujonnan megválasztott tiszteletbeli tagja, köszönőlevelet írt megválasztásaért. A felolvasás alatt a Montblanc szép térképe és számos szép fénykép volt kiállítva a felolvasás illustrálásául.

Könyvészet.

Magyarország Ármentesittése. Irta Lanfranconi Enea, mérnök. 2 térképpel. Ráth Mór bizománya. Budapest, 1882 A m. kir. államnyomdából.

E czím alatt adott ki Lanfranconi Enea, a Duna folyóról irott és a velenczei harmadik nemzetközi földrajzi kongresszuson aranyéremmel kitüntetett jeles monographia szerzője egy vízrajzi müvet, melynek feladata a Tisza árvíz veszélyeinek elejét venni s Magyarországot a folyton fenyegető bajtól gyökeresen megszabadítani. Jeligéül I. Ferencz József királyunk ő felsége ismeretes szavait vette: „Szeged nem volt, de lesz“

Előszavában a szerző a következőket mondja: „A borzasztó katastropha, mely Szeged városát az 1879. évben érte, úgy látszik, nem fog utolsónak maradni, sőt inkább az évről-évre magasabbra emelkedő árvizek miatt a legnagyobb válságtól tarthatunk.

Azon kérdés, mily módon lehetne a fenyegető veszélyeket véglegesen megakadályozni, a nagy magyar alföldet áradások ellen megvédeni, Magyarországra nézve legégetőbb, sőt a legfontosabb életkérdések egyike. Annak megoldását tűzi a jelen mű feladatául."

Magyarország folyóinak czélszerű szabályozása s ezeknek a Rajna-, Oderával és Elbével a Duna által közvetített összeköttetése folytán, nemcsak hogy egy 30,000 kmtrnyi összefüggő európai vízúthálózatot lehetne étesíteni, hanem Magyarország álláméletének oly nagy lendületét lehetne eszközölni, hogy csupán nehány milliónyi költséggel az ország forgalmi viszonyainak emelése, az amerikai versenyzéssel való sikeres megmérkőzése, az árveszélyek eltávolítása, a mocsáros vidékek kiszárítása, nagyobb országterületek megöntözése s iparczélokra szolgálandó olcsó folyamerők megnyerése által ez országra egy milliárd forintot meghaladó haszon háramlanék.

A műnek első fejezetében a szerző először általános észrevételeket közöl a Tiszáról. A Tiszának hossza Tisza-Ujlaktól a Dunába való beömléseig a folyam sodra szerint mérve 1034 kilométert teszen; holott a völgy, melyben foly, csak 600 kilométernyi. Tehát egyike azon folyóknak, melyeknek roppant kanyargó folyásuk van. Az 1820-ik évben József nádor által kezdeményezett vízszinmérésből kitünt, hogy a Tisza a legkisebb eséssel bír az európai folyók között. Ha nagyobb esése volna a folyónak, az ez által nyert nagyobb rágó ereje (Erosionskraft) folytán egyenesebb, kevésbbé kanyargó utat tudna magának törni; holott csekély eséssel, tehát kisebb rágóerővel is csupán ott keresheti útját, hol a talaj kevésbbé áll ellent. A szerző ismerteti azután a Duna négy medenczéjét s hosszabban időz a pannóniai medencze vagy a magyar alföld ismertetésénél, mely hajdan tó volt. Történelmi adatok alapján fejtegeti ezt a felette fontos kérdést s kimutatja, hogy a Duna és Tisza összeköttetése, bár ma a felszínen nem létezik, a föld alatt szükségképen fenn kell hogy álljon; mert különben a Duna és Tisza árvizei nem emelhetnék fel ezen félszigetnek kút és belvizeit. Ezen körülménynél fogva a Duna szivárgó vizei még ma is folyton növelik a Tisza víztömegét. A víz által a négy Dunamedenczébe hordott talaj nagyobb mérvben emelte a folyam partját és medrét, mint ezt a víz rágó ereje mélyebbíteni képes vala. Ha ez igy tovább tart és mi ezen tünemény okainak eltávolítása iránt komolyan nem intézkedünk, akkor az alföld és maga fővárosunk is pusztulásnak van kitéve nehány század mulva.

A mű második fejezetében a szerző az eddig végrehajtott tiszaszabályozó munkálatoknak átnézetét adja. Beszédesnek a felső tiszavidéki átmetszésekről készített javaslatát, Vásárhelyinek Széchenyi István gróf meghagyásából készített munkálatait, Lamun javaslatát, Francesconi és Paleocapa tanulmányait és javaslatait behatóan tárgyalván, ismerteti Herrich tanácsát és az 1879-ik évben szakférfiakból alakított bizottság véleményét és a harmadik fejezetben egész terjedelmében közli e véleményt. Ezen szakférfiak azt állítják, hogy az árvíz, a mint az 1881-iki év is

megmutatta, még korántsem érte el legnagyobb magasságát, sőt inkább évről-évre folyton emelkedni fog. Mindamellett ezen borzalmas veszélyek eltávolítására más módot és eszközt nem ajánlanak, mint a töltések megerősbbítését és következetes felemelését. A negyedik fejezetben a szerző előadja Magyarország gyökeres ármentesítésére vonatkozó javaslatait. A tiszaszabályozás állapota mellett az árvízveszélyek nincsenek elhárítva, sőt oly árvizektől kell tartanunk, a minők maig nem voltak. Az ábrázolt vízmérczén szemlélhetővé teszi szerző az 1850-iki év óta előfordult szegedi árvizek magasságát. A gátak kiépítése előtt alig emelkedtek 4—5 méternyire 0 felett, sőt még ezen kiépítés után is 5—7 méter között ingadoztak; az utolsó időben azonban 8 métert meghaladtak 0 felett. A hydrotechnikusok az árvizek ellen való védekezésre egyedül azt ajánlják, hogy a gátok esetleg évről-évre emelendők és megerősítendők. A szerzőnek javaslata ezzel szemben következő: A folyamnak egy a természeti talajban mélyen fekvő alkalmasabb medret alkotni, a mely képes nagyobb víztömeg befogadására és elvezetésére, a nélkül, hogy a víz azt elhagyni kényszerülne, az ő véleménye szerinti czélirányos kivitel mellet mindenesetre természetesebb és olcsóbb, sőt itt a Tiszánál az egyedüli helyes eljárás. Mélyebb folyammederre van szükség. Ennek elérése által a felesleges és ártalmas vizeknek öntöző vagy közlekedő csatornákba leendő átvezetését és gyakorlati felhasználását is czélba lehet venni; míg ezen állapotok mellett az teljesen lehetetlen, mert a folyam vize magasabban fekszik, mint az, mely a földeket a gátak mögött elborítja. A Tisza folyóban mutatkozó jelenségek okai a főfolyamban, a Dunában keresendők. Eddig ezt tenni elmulasztották; hanem a Tiszát körülgátolása által majdnem felényivel megrövidítették és a víznek akadálytalan lefolyását önkényüleg és nagy költséggel korlátozták. Szerző azon nézetre jutott, hogy a Tiszának roppant csekély esése csakis egyedül a Duna vízszinének le jebbszállítása által nagyobbítható. A Tisza Tokajon alól és Szegedtől kezdve torkolatáig majdnem semmi eséssel sem bír, inkább nagy tóhoz hasonlít s szabad esését igen gátolják a folyamszorosok és a Dunában fekvő sziklák Moldován alul. A Stenka és Kozla-Dojkénál gyakran vízszinig emelkedő sziklás zátonyok részbeni eltávolítása a folyamnak mind a hajózásra, mind az árvizek átbocsátására elégséges mélységet biztosítana. A Dunának Moldován aluli rendkivül kedvező esése a fentérintett három sziklazátonynak bizonyos mélység és szélességre leendő eltávolításában álló célszerű szabályozás után képes volna a Tisza, Száva és Moldován felüli Dunának csekély esését pótolni A Duna vízszinét 300 méter széles és 2 méter mély csatornák kivitele által Stenka és Kozla-Dojkénál körülbelül 2 méterrel lejebb lehetne szállítani, minek keresztülvitele 5—6 millió forinttal volna eszközölhető, a külföldi szakértők költségvetései szerint. A szerző a Duna homokzátonyainak a Tisza torkából való eltávolítása, által tartja

egyedül kivihetőnek a Tisza veszélyeinek meggátlását. Az első ásót ezek ellen kellett volna irányozni. El tehát ezen akadályokkal! kiált fel szerző. Akkor a Dunának, valamint a Tiszának víztükre jelentékenyen alább száll és az eddig véghezvitt szabályozó munkálatok, töltések és átmetszések jelentőséget nyernek és czéljuknak megfelelnek. A fenéknek az általa feltüntetett ábra szerint való mélyítése által a víz szine Pancsovánál körülbelül 3 méterrel, Titelnél 4 méterrel, Szegednél 2 méterrel, sőt még Csongrádnál is egy méterrel sülyedne s mindemellett még nem forog fenn szüksége a stenka- és kozla-dojkei drága sziklarepesztéseknek, melyek nagyban előmozdítanák a vízszínnek kivánt leszállítását és vele a kivitel sikerét. A folyam medrének efféle megmélyítése egyszersmind a Dunát is szabályozná, ha vele együtt eltávolítanák a folyam sodrában évszázadok óta lerakódott homokzátonyokat Szerző javaslata szerint $2^1/_2$ millió frttal a Duna víztükrét Zalánkemendnél a fenéknek 300 méternyi szélességre való kiemelése mellett még két méterrel lehetne alább szállítani; a mely alábbszállítás feleslegessé tenné az alsó folyamvidék gátainak mindenesetre költséges felebbemelését. Ha azonban nagyobb munkát akarnánk végeztetni, mely által az alsó Tisza vidékének összes gátjai feleslegesekké válnának, de a mi mégsem okvetlenül szükséges: akkor ez $8^1/_2$ millió forintot venne igénybe. Ezen javaslatot és annak mikénti keresztülvitelét szerző mélyebben is fejtegeti. Javaslata nemcsak pillanatnyi segélyt nyujtana, hanem állandó érvénynyel is birna. Az eddig véghez vitt tiszaszabályozó muukálatok, a töltéseknek a városok és egyéb helységek biztosítására történt kiépítése, jókarban tartása és ismételt magasbítása, az átmetszések kiemelése stb. már közel 100 millió forintba került. A mellett minden évben 500—800 ezer hold föld jut víz alá, minek következtében évenként 5—6 millió forintnyi haszon vesz el, mely ismét 100 millió forintnyi tőkét képvisel. S így mondhatni, hogy az egész tiszaszabályozás minden következményeivel körülbelül 200 millió forintot emésztet el. Szerzőnk javaslata szerint az eddigi kiadásokhoz mért csekély összeggel lehetne a Tisza és mellékfolyóinak, sőt a Dunának fenyegető veszélyei ellen védekezni. A Duna és Tisza medrének rendszeres mélyesztése a töltéseknek magasbra való emelését, mely maga egyedül az utolsó időben 25 millió forintba került, sőt javaslatainak észszerű követése mellett magukat a töltéseket is szükségtelenekké teszi; a töltések azon felemelését t. i., mely évről-évre fokozandó volna, míg az ember erejéből kimerülve, gyámoltalanul állana a legkiméletlenebb elem hatalmának ellenében. Ezen javaslatok követése folytán nemcsak a Tisza és Duna, hanem a Száva és egyéb folyó lapályai is, tehát körülbelül 3 millió határnyi terület, ezer meg ezer falu és várossal együtt az áradások ellen meg lesznek védve. Az állami és magánvagyon pedig ezen téren 300 millió forintról nagyon könnyen 1200—1500 millió forintra emelhető s ez által egy milliárdot meghaladó haszon érhető el. Végül a tiszalapály ármentesítése után

lakói nem jutnak azon kétségbeeső helyzetbe, hogy kivándorlásban keressenek menedéket; sőt inkább a Tisza vidéke rendszeres gyarmatosítások által az ország legnagyobb előnyére népesíthető lesz.

A műnek végén közli a szerző a vízrajzi adatokat, melyek alapján a magyarföldi Duna hosszszelvénye készült és a javasolt munkálatok költségvetését adja. Mellékelve van a műhöz két térkép, az egyik a Duna és mellékfolyóinak árterét Alsó-Magyarországban ábrázolja, a másik a Duna hosszszelvényét Magyarországban tünteti föl. A munkának díszes kiállítása a magyar királyi államnyomdának kitünő hirnevét emeli.

Ime, ezekben ismertettük a jeles szerzőnek kitünő müvét, mely Magyarország legfontosabb életkérdését tárgyazza. A magas kormány és a szakértő körök e gyakorlati javaslatoknak figyelembe vétele által mindenesetre nagy bajnak vehetnék elejét és vizi munkálataink terén eddig elkövetett hibákat jóvá tehetnék.

E.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

Ujabb hirek a Kongóról. Holman Bentley és mások ujabb hireket küldöttek a Kongón tett legujabb utazásaikról. Bentley mielőtt áttért volna saját ügyeire, emliti, hogy Stanley, a Stanley-Poolhoz vezető utjában Iszandsilából Manyangáig hatolt előre vizen és hogy kénytelen volt hét mértföldnyi kitérő utat tenni. Ntombotól a Mataka vizesésekig, mig ujra a folyóhoz érkezhetett. Bentley azt is megtudta Harautól, a ki a belga expeditio szolgálatában áll, Manyangában, hogy azon területrészt, mely a raktár állomástól nyugatra eső kis folyó és a Ntombo Mataka vizesések által van befogva, a benszülöttek átengedték a belga expeditionak. A misszionariusok ennek határán belül a legalkalmasabb helyet választották ki. Bentley egy házat épit jelenleg a halmon, 10 lábnyi magasan a víz tükre felett és 200 yardnyira a folyó partjától; attól keletre foly a határfolyó és nyugatról van egy sziklás folyómeder, mely jó kikötő helylyel végződik. A folyó és a halom lába között van egy gazdag kerthely, melyet jelenleg a Ntombo és Ndandanga asszonyok müvelnek, melyet Bentley később hatalmába keriteni hisz. Fa bőségben van ott és Bentley azt hiszi, hogy azt a helyet minden tekintetben alkalmas ponttá változtathatja. A misszionariusok a Mbu kerületről is megemlékeztek; ez 5—6 mértfölddel beljebb fekszik a száraz földön és Manyanga csak annak a helységnek neve, mely az ő állomásuknak éjszaki szélétől bizonyos távolságra esik. De minthogy a belga misszionariusok a Manyanga nevet saját állomásuk jelölésére is használják, ez a név alkalmasint rajta is

marad. Ntombo, Ndandanga és Kitambika városai mind csekély távolságnyira fekszenek; mig a tulsó parton az Ugombi, Kivala, Ndungu és Ndinga helységeket könnyen el lehet érni hajón vagy csolnakon. Sok kereskedő szokott a bal partról átjönni és Manyanga Ntombe, sőt a nagy Nkandu Yalala vásáraira is ellátogatni. Augouard atya tudósitá Bentleyt, hogy Stanley Poolban hallá a franczia állomás egy emberétől, miszerint Savorgnan de Brazzának utazása az Ogové forrásvidéke és az Alima-Mpaka folyó között hosszabb volt hat napi járásnál és hogy az expeditio emberei utjokban térdig érő vizben gázoltak. Crudgington és Dixon október 22-én érkeztek Bananába, nehány kru törzsbeli fiut vivén magukkal, kiket a partig való utazásra fogadtak fel, mely c élből Comber is tett nehány napi kirándulást a Bonny folyóhoz. A november 23-án Bananából érkezett tudósitások szerint elhagyták Kru ország partvidékét negyvenkét jármüvön és hogy a vas-hajó, melyet Crudgington vitt magával összerakatott és minden nehézség nélkül haladtak rajta Mussuca felé.

— **A Nyassza tava.** Stewart James augusztus végén megérkezett Livingstoniába Ross társaságában, ki a Nyassza és Tanganyika közötti összeköttetés létrehozásával van megbizva. Dr. Laws és Stewart egyszerre mentek az Ilala hajón Bandavéba, hol készülődéseket tettek egy uj állomás létesitésére. Momberában, az egészségesebb belföldön, hol egy sanitarium felállitását tervezik — a malivandui mintájára, 50 mértföldnyire a tó éjszaki partjától, hol Stewart is alkalmazva van jelenleg — háboru szakitá félbe a Free Church Missionnal való együttes működést, minthogy az angoni törzs minden oldalról megtámadta szomszédjait. Dr. Laws épen levelének keltekor készülődött elkisérni Stewartot az Ilala hajón a tó éjszaki partjára, hogy az uj utat megnyissák és megkezdje a Csunguk közötti missziot. Számos önkénytes jött Kazangából Livingstoniába, hogy a tavak közötti uton dolgozzék és Stewart felfogadott közülök annyi embert, mennyire szüksége van a Nyasza déli partjairól. A London Missionary Society készülődést tett, hogy kiküldje az ő kisegitő gőzöseit Quillimanéba; ennek a hajónak több evező és kevesebb gőzereje van, mint az Ilalának. Az African Lakes Junction Company Quillimanéből a Nyassza éjszaki partjára fogja vinni a hajót és onnan szállitja azután Stewart a Tanganyika tavára. Dr. Hannington, Simpson gépészszel október 25 én érkezett meg Quillimanéba és onnan a Zambezi folyón fölfelé fogják folytatni utjokat a Lady Nyassza hajón.

Kufra oáz ismertetése. Rohlfs, a német afrikai társaság megbizásából, Tripolisból Kufra oázra tett utjáról szóló jelentésében ezen oázra vonatkozólag a következőket mondja: Kufra több kisebb oázból álló csoportozatot alkot, melyek tengerszín feletti magassága annál nagyobb, minél inkább távozik az ember é-ról d. felé. Igy mig a Taiserbo 250 m. magas, addig a Kebabo 400 m. magasságot ér el. Az egész oázt é. felől keskeny fövenyöv veszi körül; sőt magán az oázon is keresztül huzódnak egyes föveny rétegek, melyek mindannyian valószinűleg összeköttetésben vannak a lybiai homok-

sivataggal. Az oáz túlnyomólag nubiai homokkőre rakodott márgás homokból áll, mészszel és lávaszerű tömeggel átvonva. Az egész hegyvidék meglehetősen szabályos rétegekben ér véget; az egyes hegyormok d. felé egyenletesen magasabbak. Noha alig egy-két méternyi mélységben vizerek vannak mindenütt: ezek közül egyetlen egy sem lép felszínre. Csak Taiserbo és Kebabo területén vannak egyes kisebb sóstavak s nagyobb kiterjedésű lápok, melyek szélén a sóvirágok sajátos fajai: a Kasbah és Ethel foglalnak helyet; itt-ott keserny és-ízű forrásviz is buggyan föl. Kufra oáz öt tagból áll, melyek közül kettő éjszakon, kettő délen, egy pedig középen foglal helyet. Összes területük 17.818 □ klm. A mi által Kufra a lybiai sivatag egyéb oázaitól nagyon is eltér, az lényegében azon sajátságán alapul, melyszerint az egész oáz növénytakaróval bir, bizonyságául annak, hogy egész kiterjedésében vizreservoirokkal rendelkezik, mi egy oáznál semmi esetre se tekintendő mellék tulajdonságnak. E kiválóan kedvező természeti viszonyokkal biró oáz népét nevezett tudós a Garamantáktól származtatja s a jelenleg oly közbeszéd tárgyát képező tebuknál (tibba, teda) sokkal idősebbnek mondja. Számuk a rabszolgákkal együtt, körülbelül 700. E csekély számu lakosságnak egy millió datolyapálma áll rendelkezésére, melyek itt csoportosan (20 - 60) fordulnak elő s kész datolyatömböt alkotnak, mely nem ritkán 20 m. magas és 30—50 m. kerülettel bir. A nép maga igen elzárkózott s elszigeltségét meg is akarja őrizni, a mennyiben az ellenkező irányban, egyéb népekkel való összeköttetés végett mitsem tesz, noha erre nézve a természet nem gördit épen nagy s legyőzhetlen akadályokat utjokba. A nép ezen elzárkózottsága daczára is Kufra semmikép sem mondható ma már isolált oáznak, mert földrajzi fekvésének kedvezősége következtében ma már élénk karavanok közlekednek éjszak-déli irányban. Sőt mióta a lakosság a vagyon és pénzértek iránt tisztultabb fogalmakkal bir e szuya nép főbbjei (sziuh) valódi karaván typussá fejlődtek, melynek sajátos jellegei vannak. „Főbb kincsei: lova, agara; kedvencz madara: a sólyom, egy hatalmas napernyő s nélkülözhetlen fegyvere: egy hosszú, de nem ritkán mégis izléses kiállitásu puska. Föltünő öltözete a közönséges és az ünnepi „burnus“ (köpeny), nadrágja: fehér pamutból készült s ezt, ha még oly szennyes is, soha se mosatja! Gyalog nem igen jár, mert ez méltóságával nem nagyon fér meg, öve tele kisebbb fegyverekkel (tőr, kés stb). Napernyőjét, ha lovon ül is nyitva tartja. Szolgája gyalog követi mindenűvé. „Kufra“ „a hitetlenek“ országát jelenti, mai lakossága azonban mind az iszlam híve. *S.*

Dr. Crevaux ujabb útja. E Dél-Amerika egyes vidékeinek (Guyana, Amazon melléke) átkutatásában és megismertetésében már is jelentékeny érdemeket szerzett franczia tudós a mult év november óta Billet csillagász és Ringel rajzoló kiséretében egy ujabb expeditió élén áll A Comité de missions 75,000 frankot bocsátott rendelkezésére s Crevaux ez alkalommal — az Exploration szerint — a Paraguay mellékéről a Tokantin forrásvidékéhez akart fölhatolni, hogy úti társait e folyó mentén torkolatáig küldje, mig ő maga a

Tokantintól nyugatra levő Tapajos forrásához törekszik s ennek hosszán megy az Amazonig. Előzőleg azonban a Pilcomayo mellékén is szándékozik tud. felvételeket eszközölni. *S.*

II. *Statisztikai adatok.*

— **A franczia népszámlálás**. Az ötödéves népszámlálás közeledtének alkalmából az Exploration a következő adatokat közli az eddigi népszámlálásokról a mult századtól kezdve.

Évek.	Lakosság.	Évek.	Lakosság.
1700	19.660.320	1836	33.540.940
1762	21.769.163	1841	34.230.678
1772	22.642.000	1846	35.400.486
1784	24.800.000	1851	35.680.170
1801	27.349.003	1856	36.039.364
1806	29.107.425	1861	37.386.161
1821	30.461.875	1866	38.067.074
1826	31.868.937	1872	36.102.221
1831	32.519.223	1876	37.000.000

— **Páris lakossága** a múlt évi decz. 18-iki számlálás alapján 2.225,910, míg 1876-ban 1.988,806 volt. A 20 kerület közül az ötödik és hatodik lakossága apadást mutat, míg a többiekben a növekedés nagyon jelentékeny. Legnagyobb a növekedés a 17-ik kerületben, hol a lakosság 116,682-ről 143,817-re és a 20-ikban, hol 98,367-ről 116,772-re szaporodott.

A táviró-sodronyok hosszúsága:

	angol mértföld.		angol mértföld
Az Egyesült-Államokban	500,000	Dániában	15,000
Németországban	150,000	Ausztráliában	15.000
Oroszországban	130,000	Norvégiában	10.000
Francziaországban	115,000	New-Zealandban	10.000
Nagy-Brittaniában	114,000	Egyptomban	9.000
Kelet-Indiában	50,000	Persiában	6.000
Spanyolországban	25,000	Sinában	1.270
Belgiumban	15,000		

Déli Amerikában egy transcontinentális vonal állíttatott fel Valparaisotól Buenos-Ayresig. *M.*

— **A német elem Angliában**. A legujabb statisztikai adatokból kitünik, hogy jelenleg 100,000 német lakója van Londonnak. Egész Angliában nem kevesebb a németek száma mint 250,000; Manchesterben több van 60,000, Liverpoolban 10,000-nél. A németek és azok gyermekei jelentékeny állást foglalnak el. A nagy házaknak legalább egy ötöde németeknek kezében van; azonkívül egész sereg hivatalnok van London, Liverpool, Glasgow, Manchester és Birminghamban, kik szerény igényüknél fogva fölülmúlják az angol hivatalnokokat. Londonban több a német pék mint magában Berlinben és a londoni német fodrászok, szabók, czipészek bármely

nagy német városban is pótolnák az ebbeli szükségletet. A meiningeni szinészek évenkint já'szanak a Drury-Lane szinházban. Naponkint 12,500 német ujság érkezik Londonba, s ott helyben négy ujság lát napvilágot.

— **A khinin** fogyasztása napról-napra nagyobbodik. Olasz- és Németország legnagyobb mérvben gyártják ezt a lázelnyomó szert. A khinin összes gyártása a világon évi 230 260.000 fontra megy; melyből Németország fogyaszt 56,250, Olaszország 45.000, Franczia-ország 40.000, Anglia 27.000, India 12.250 és Amerika 63.000 fontot. India és Ceylon az első khinin termelők: azután következik Majnai Frankfurt, hol a legelső gyár működik.

III. *Vegyesek.*

— **Ethnografiai határ Svéd- és Finnország között.** Arosenius a „Zeitschrift für die Wissenschaftliche Geographie"-ben (II. kötet, 5. füzet) megállapítja a néprajzi határt Svéd- és Finnország között Svédország éjszaki részén. Ez a határ nem vág össze sem a régivel, mely a Tornea és Kemi folyók közötti hegyláncz mentén haladt, sem a jelenlegi határral, mely a Torneát követi. Ez a határ a Bothni öböl partján kezdődik a Szangits és Saïvits állomás között és egyenesen éjszakra halad a Kengis kovács telepig. De ezen határtól 3—4'0 mértföldnyire délnyugaton Svédországban a finnek által lakott számos hely nyomára akadni, melyek Wermeland tartománytól Medelpaldig egy megszakított lánczot képeznek. A fensikokat és völgyeket svédek lakják, de a messze erdőkben majd mindenütt találhatni egy-két finn házat, a régi finn modorban építve. Svédországban, az elszigetelt telepeken lakó finnek elfelejtették nyelvűket és legtöbben svédül beszélnek, különösen midőn már bizonyos kort értek. Dalecarlieben a finnek egészen elfeledték nyelvüket, és csak szokásaikból lehet eredetűket fölismerni. Csak lakóházaik építési módja és nyelvük némely kifejezésének megőrzése vall eredetükre. Arosenius egy nőt talált, ki csak egy nagyon gyakran használt mondatot tudott finnül: „Gyujtsd meg a pipámat". A mi a Semland tartományban fönmaradt finn nép maradványát illeti, az a kérdés még nincs megoldva; de ki van mutatva, hogy itt kétféle nép maradványa található, melynek egyike lapp eredetű, míg a másik, mely a vaseszközöket és a földmüvelést ismeri, Arosenius állítása szerint, finn eredetű.

— **Mecset Moszkvában.** Moszkvának van egy városrésze, melyben még nehány ezer mohammedán lakik; de ezeknek eddig még nem volt mecsetje. Most kezdenek építeni egyet egy konstantinápolyinak a mintájára. Ezt az építést Akhond Khajreddin, moszkvai kadi kezdeményezte. A költségek 25.000 rubelre rugnak, melyeket Szalih efendi nevű kereskedő egy maga irt alá e czélra.

— **A volgai vasúti híd,** a Sziszran-orenburgi vonalon, most adatott át a forgalomnak. Ez a leghosszabb híd Európában, hat méterrel túlhaladja a Hollandiában levőt, mely Holland-Diepnél Moerdyk mellett épült. 1877-ben augusztus hóban kezdették építeni

és három évnél tovább dolgoztak rajta s 4,630.000 rubelbe (13,890.000 francba) került. Hossza 1485 méter. Az építésére fordított vas sulya tesz 6552 tonnát. Tizenhárom íve van, melyek mindegyike 500 tonna sulyt visel. Beleszubszky tanár készítette tervét. Ez a híd a leghosszabb Európában, de a világ hídjai között a hetedik helyet foglalja el, mint ez a következő lajstromból látható:

1.	A parkersburgi híd (Egyesült-Államok) hossza	2 147	méter.
2.	A saint-charlesi híd a Missourin (E. Á.) „	1.993	„
3.	Az Ohio hídja Louisville mellett (E. Á.) „	1.615	„
4.	Az Est folyó hídja, New-York államban „	1.500	„
5.	A Delaware fölötti híd (E. Á.) „	1.500	„
6.	A Victoria-híd a Szent-Lőrinczen (Canada) „	1.500	„
7.	A Volga hídja, Sziszran mellett (Oroszország)	1.485	„
8.	A Holland-Diep hídja, Moerdyk mellett (Német-Alföld)	1.479	„
9.	A Ponyabuda hídja, a bombay-madrasi vonalon (India)	1.130	„
10.	A Dnieper hídja, Kiev mellett	1.081	„
11.	A Rajna hídja, Majna mellett	1.028	„
12.	A Dnieper hídja, Poltavánál	974	„
13	A Mississipi hídja, Quincy mellett (E. Á.)	972	„
14.	A Missouri hídja, Omaha mellett (E. Á.)	850	„
15.	A Visztula hídja, Dirschau mellett (Németország)	837	„
16.	A Duna hídja, Stadlau mellett (Ausztria)	769	„
17.	A Po hídja, Mezzana Corti mellett	758	„
18.	A Tamar hídja, Saltash mellett (Ausztria)	665	„
19	A Leck hídja, Kuilenberg mellett Németország)	665	„
20.	Mississipi hídja, Dubuque mellett (E. Á.)	536	„
21.	A Gerai hídja (India)	529	„
22.	Britannia hídja, a Menaï szoros felett (Angolország)	464	„
23.	Saane hídja, Frébourg mellett (Svájcz)	382	„
24.	A Tisza hídja, Szeged mellett	355	„

— **A La Manche alagut** Jelenleg Folkstonehoz közel folytatják a munkálatokat azon az alaguton, melyen át Angolországgal vasuton lehet közlekedni. Ez az óriási terv nem nagyon mosolyog az angolokra. Félnek, hogy nemzeti bajként fog rájuk nehezedni — irja az Exploration. — Az angol tábornokok félnek az alaguttól, nem szeretnék, hogy a touristák kedveért eltünni lássák azt a tengert, mely Angolországnak legbiztosabb támasza. Féltik másrészt kikötőiket, melyek ezen uj versenytárs által veszitenének. A vállalat létesitői inkább a nehézségek leküzdésének diadalát, mint előnyös dolog végzését tartják szemük előtt. Elejétől kezdve elismerték, hogy az alagut nem hozza be azon költségeket, melyekbe annak építése került. Most egyelőre 50,000 font sterlinget kérnek azon négy millióból, melyet egymásután el fognak költeni. De négy millió alig lesz elegendő egy mértföldnyi út építésére a tenger alatt. A kilsbyi alagut a London és Birmingham közötti vasuti ösz-

szeköttetés számára 145 fontba került méterenként. A gothardi alagut métere 135 fontba került; a mont-cenisi métere 195; a temsei 1.200 fontba méterenkint. Az alagut költsége tehát mértföldenkint 255.000 és 2.000,000 font sterling között váltakozhatik. Tegyük fel, hogy mértföldenkint nem kerül többe, mint 343.000 font sterlingbe; akkor a felhasznált tőke kamataira 5%-tel 34,000 fontra volna szükség mértföldenkint. Az angol vasut bevételei pedig nem fognak 3.800 font sterlingnél többre rugni.

Az európai állapotok közép-afrikai négerek szemében. A Grant, Speke és Stanley útleirásaiból ismert Mteza, Uganda királya 1879-ben három előkelő emberét Európába küldte, hogy neki az itteni állapotokról referáljanak. A fekete követek $1^3/_4$ évet töltöttek útközben. Egyikök, Szábádu, útját uralkodója előtt következőképen irta le: Miután Rionga helységét (Fauerá-t a felső Nilus mellett) elhagytuk, elváltunk asszonyainktól, fegyvereinket, dárdáinkat, paizsainkat elszedték és fütyköseinktől is megfosztottak; már-már azon hitet tápláltuk, hogy Mteza a fehéreknek rabszolgákul adott el. Chartumig három hónapon át pusztákban kellett utaznunk. Chartumból eltávozván, megint két hónapig terméketlen földeken bolyongtunk; ez utunkban oly magas hegyek tüntek szemeink elé, minőket azelőtt még soha sem láttunk volt. Nem sokára egy nyandzához (tóhoz; a Veres tengerhez) érkeztünk, hol is hajókra szállítottak bennünket. Oh! hatalmas királyom egy ilyen hajó igen nagy; akkora, mint egy hegy. A törökök királyának (Egyiptomnak) fővárosában észrevettük, hogy ott nem a törökök, hanem a barungu-k (európaiak) uralkodnak. Utunk csakhamar egy másik nyandzához (a Közép-tengerhez) vezetett. Ezen addig evezgettünk, mig hajónk egy szigetnél (Maltá-nál) ki nem kötött, mely — miként nekünk mondották — a királyné tulajdona. Azt hittük hát, hogy útunk végső czélját elértük; de csalódtunk; mert ujra hajóra ültettek... Nagy idő mulva, végre megérkeztünk Angolországba. Oh! mily nagy számú hajót pillantottunk itt meg! A sok árboczról azt hihettük volna, hogy egy erdőbe értünk, mely a vízből nőtt ki. Midőn a folyón felfelé eveztünk, kapitányunk a hajó árboczra sietett és így kiáltá: „A bugandá-k (így nevezik Uganda lakóit) jőnek; helyet a bugandáknak!“ Takarodott is a többi hajó az útból. (A benszülöttek ez epizod beszövésével, alkalmasint Mteza hiúságát akarták legyezgetni.) Megérkeztünk hát Londonban Itt, a királyné egy törzsfőt küldött elénk egy szekérrel és két lóval. (Hutchinson-t az angol misszionárius-társaság küldöttét a benszülöttek az angol királyné képviselőjének tartották, vagy talán egyszerű ugandai frázissal éltek, mert náluk a király parancsa nélkül semmi sem történik.) Londonban annyi a ló, hogy senki sem számíthatná össze. És a házak! ezek kőből építvék. Oh, hatalmas uralkodóm! pompás! pompás! Kőből, két falat, (az utcza homlokzata) két olyan hosszu falat építenek, hogy az ember a végét be sem láthatja; e falak mögött vannak a házak. Az egész város csupa ház, melyek azonban egymástól el vannak különitve, úgy, hogy igen sokan lakhatnak bennök. A lakók egy ilyen házban annyian vannak, hogy

számukat senki sem tudhatja. Oh! az a London óriási, nagy helység; olyan távolságban, mint innen Buhvezi-ig (körülbelül 20 angol mértföld) nem látni egyebet, mint kőházakat . . . Két nappal később a királyné értünk küldött. Nagy csomó asszonysághoz vezettek, kik mindnyájan fel voltak öltözködve, úgy, hogy nem tudtuk, melyik tulajdonképen a királyné. Oh! hatalmas uralkodónk, pompás! A királyné háza akkora, mint innen Nábulágálá (két angol mértföld). Más nap egy nagy mezőre mentünk, hogy a katonákat megnézzük. Minden mutongole (kapitány) a maga embereit más más színű ruhába öltözteti . . . Miután már Londonban sok napot eltöltöttünk volt, elmentünk egy helyre, hol csak kevés ideig maradtunk: e helyre azonban nem kellett gyalog mennünk; beültünk egy faházba (vasuti kocsiba), mely magától tovább szaladt mindennel, a mi benne volt. Londonba visszaérkezvén, megmondtuk a királynénak, hogy haza akarunk menni Ugandába. Ő azonban azt felelé, hogy még nem mehetünk el, mert nem láttuk az állatait! Elmentünk hát megnézni az állatokat (az állatkertbe). A miféle állat csak a világon van, azt a királyné mind egy helyre összegyüjtötte. Három nap kellett, míg az oroszlánokat mind megnézhettük; két napig a leopárdok közt jártunk, három napig a bivalyok közt; több napon át mindig csak elefántokat láttunk, hat napig végre a madarakat néztük. (Valójában a követek a londoni állatkertben csak 2—3 órát töltöttek. A napok felsorolásával, alkalmasint képekben akarták az állatok számát kifejezni). A világ minden részéből összegyüjtvék itt a madarak. Nagy mennyiségű krokodilust is láttunk. Csodálatos, csodálatos! . . . Nemsokára elmentünk a királynéhoz, hogy tőle búcsút vegyünk; (valójában a királyné a követeket csak egyszer fogadta) adott is ő nekünk egy hajót, hogy haza jöhessünk. Hogy Angliába érkezhessünk, tizenkét hónapra volt szükségünk; e hajóval azonban egy hónap alatt Zanzibárba eveztünk . . . Oh! hatalmas uralkodónk! nekünk egyátalában nincs országunk. Angolországban egy törzsfőnek akkora a birtoka, mint Buganda, Bunyoro és Buzogó együtt véve. (Ismételd ezt, vágott közbe Mteza, szeretem az olyan embert hallani, a ki igazságot beszél). Nekünk nincs országunk, oh! hatalmas uralkodó! (Halljátok, mondá Mteza, törzsfői felé fordúlva, nekünk nincs országunk . Angolországban minden embernek csak egy felesége, minden feleségnek pedig 30 gyermeke van! . . . A bazunguk, kik hozzánk jönnek, nőtelenek, de ha visszatérnek Angolországba, hatalmas törzsfőkké lesznek és érdemeik jutalmáúl feleséget kapnak . . . A királynénak háza belülről egészen tükörüvegből, aranyból és ezüstből épült, mi magunk is székeken ültünk, melyek elefánt csontból készültek. (Mteza ekkor követét félbe szakította, környezetét elbocsátotta, csak Szábádu-t tartván meg maga mellett, hogy további elbeszélését meghallgassa). *B. K.*

Verhandlungen des ersten deutschen Geographentages zu Berlin am 7. und 8. Juni 1881. Berlin 1882. Hosszas tervezgetések után, a német geografusoknak s került létrehozniok egy olyan gyülést, melyre a földrajznak tanárai a birodalom különböző részeiből, sőt Ausztriából is összejöttek. Az ülések két napig tartottak. A

délelőttök tudományos felolvasásoknak, a délutánok pedig iskolai kérdések megvitatásának voltak szentelve. Az előttünk fekvő könyv első része a felolvasásokat, második része pedig a methodikai értekezéseket és vitákat foglalja magában. Szélesebb érdekeltségre, a módszertani vitákon kivül Zoppritz, Rein és Bastian felolvasásai számíthatnak. Az első königsbergi egyetemi tanár, ezen czím alatt: Mittel und Wege zur besseren Kenntniss vom Innern der Erde, Thomson, angol fizikusnak azon elmélete ellen küzd, mely szerint a Föld belseje szilárd tömeg. Szerinte a Föld magva gáznemű; a kérdés végleges eldöntését elő fogja mozdítani a tenger-áradás és apadásánál előforduló jelenségeknek pontosabb megfigyelése. Rein marburgi tanár Bermudas-szigeteknek és a körültök elterülő korall-szirteknek alkotásából és Semper, zoologusnak megfigyeléseiből azon következtetést vonja le, hogy a Darwin felállította atoll-képződési elmélet némely tapasztalati ténynyel nem egyeztethető meg. Különösen éles ellentétben áll, szerinte, a Darwin elmélettel azon körülmény, hogy nehány koráll-szigeten talaj emelkedést vettek észre. Bastian a fáradhatatlan ethnologus: Die Ethnologie und deren Aufgabe czímű értekezésében azon, már előbb is fejtegetett gondolatának ad kifejezést, hogy a társadalom fejlődésében uralkodó törvényeket legkönnyebben a legegyszerűbb társadalmakban, a vad népeknél lehet feltalálni. Methodikai kérdések fejtegetésére Kirchhoff hallei és Wagner göttingeni egyetemi tanárok vállalkoztak. Azon határozatok közül, melyeket a fennevezett tanárok ajánlatára a geografus-gyülés magáévá tett, csak a kiválóbbakat emelem ki. A földrajz a középiskolában külön tantárgyat képezzen; részére minden osztályban szánjanak egy-két órát. Az iskolai atlaszok lemásoltatása czélt tévesztett dolog, elvetendő a Dronke és mások alkotta rajzoló methodus, mely szerint a világrészek képe különböző segédvonalakból szerkesztendő. A rajzolás mindemellett a tanításnál okvetetlenül szükséges; csakhogy kezdetben kisebb részletek konstruálásával foglalkozzék és mindig a tanulók felfogásához alkalmazkodjék. A legközelebbi német földrajzi gyűlés az idén, husvétkor Halleban lesz. A didaktikájára nézve, e gyűlések tárgyalásaiból mi magyarok is hasznot húzhatunk. *B. K.*

Az éjszak-amerikai „Unio“ államainak elnevezéséröl tartott előadást nemrég Staples, az amerikai régészeti társulatnak Worcesterben (Massachusetts) tartott közgyülésén. Szerinte az egyes államnevek értelme vagy használatba-vétele a következő okokra vezethet vissza. New-Hampshire az angol Hampshire (szokottabban Southampton) után nyerte nevét. Massachussetts indián név s eleinte csak a hasonló nevű öbölre alkalmaztatott, jelentése „a nagy dombok közelében“. Rhode Island elnevezésének eredete bizonytalan, valószinű „Rhodus sziget“ a helyes, noha mások szerint: Island of the Roads, és Red Island-ból is származhatott. Connecticut indián eredetű s annyit jelent mint: folyamár-menti föld. New-York, New-Jersey, Pensylvania, Delaware és Maryland etymologiáját nem érintve, Virginia, mindkét Karolina és Georgia neveit az

angol uralkodó család egyes tagjának neveiből magyarázza ki s Mainere vonatkozólag megjegyzi, hogy az valószinűleg mint az Uj-Angolország egyik főrésze tekintetett (mayne fő). Vermont eleinte New-Connecticutnak is neveztetett, előbbi, illetve mostani elnevezésének eredete ismeretlen. Kentucky „hosszú folyamot“ vagy „folyamfőt“ jelent. Tenessee állam ép úgy, mint a hasonló hangzású folyó egy Tanasee nevű indián falu után nyerte nevét. Ohio indián nyelven „valami nagy“-ot fejez ki. Indiana egy hasonló nevü gyarmat-társulat után kapta. Illinois egy indián törzs nevével azonos. Michigan állitólag annyit jelent, mint „tóföld“, valószinűleg azon víztől nyerte is a nevét, mely mellett elterül. Lousiana franczia eredetü. Arkansas és Missouri indián származásuak, de etymologiájuk kétes, noha az utóbbi állitólag annyit tenne mint: „langyos víz“ s így a hasonló nevű folyónak is ez volna az értelme. A szintén indián származásu Jowa eredetét is homály fedi. Texas-t, hol indián, hol spanyol eredetűnek mondják. Florida spanyol eredete kétségtelen s annyit jelent: „virágdús“. Oregon-ról ugyanaz áll, a mit előbb Texasról mondtunk. California egy 1510-ben megjelent spanyol románcz után nyerte mai nevét. Nevada hegységeinek a dél-amerikai Nevada hegységhez hasonló volta után lett elnevezve. Minesotta indián szó; jelentése: „égszínű víz“. Nebraska egyesek szerint „síkvíz“, mások meg „síkföld“-re magyarázzák. Kansas az indián Kav-ból származik, melyet a francziák ferdítettek el ennyire. Mississippi „nagy vizet“ jelent vagy „egész folyót“. Alabama indián eredetű s egy régi erőd és egy törzs neve után tartotta fenn nevét; jelentménye: „Itt megállunk“. *S.*

Minek köszöni Dsidda (Arabia) fölvirágzását! Hogy a kedvező orohydrographiai állapotok valamely város felvirágzásában rendesen előmozdítólag hatnak közre, az kétséget sem szenved, de hogy ezek kedvezősége mellett valamely hely felvirágzását túlnyomólag az athmosphaerologiai viszonyoknak köszönje: ez rítkább eset. Igy van az pl. az arab Dsiddával, melynek kikötői fontosságát Peschel (Abhandlungen I. 82. old.) a következőképen magyarázza meg: A mousson-szelek a Veres tengeren nem érezhetők oly mértékben, mint az Indiai-Oczeánon, mindamellett a Veres-tenger partjain is van az évben két időszak, melyen az említett szélnem a hajózás iránti tekintetből okvetlenül számba veendő. Májustól-Novemberig a Veres-tenger egész területén az éjszaki szél az uralkodó. Novembertől kezdve azonban Bab el Mandeb-től Dsiddáig a déli szél kerekedik fölül, gyakran erős viharokkal. A Dsiddától é.-ra, nagyobb földrajzi szélesség alatt fekvő területeken azonban ekkor is é. szél uralg. E szerint a különböző irányú légköri áramlatok találkozó helye Dsidda. Ebből kell ennélfogva kimagyarázni egyszersmind az e helyen sokszor uralkodó szélcsendet s a gyakori szélirányváltozást is. S ha a Dsiddától-Szuezig eső területen rendszerint fuvó é. szél néha-néha kisebb szüneteket nem tartana, Dsiddából Szuezbe a hajózás majdnem lehetetlenné volna téve. Míg az európai hajók Szuezből Bab el Mandebbe 7—8 nap alatt le-

jutnak, addig a visszatérés Bab el Mandebből Szuezbe a legkedvezőbb széljárás mellett is 30 napot vesz igénybe. Csak is e helyi viszonyok ismerése után érthetjük meg teljesen a Vörös-tenger kereskedelmének történetét, nevezetesen azt, hogy miért kötöttek ki rendesen Dsiddában az arab hajósok s miért vitték áruikat teherhordó állatokon tovább é.-felé a Nilus mellékén a sivatagon át. S ebből folyólag könnyen megérthető az is, hogy Dsidda épen az ott uralkodó légköri viszonyok befolyása alatt okvetlenül fontos kereskedelmi kikötővé kellett, hogy fejlődjék, eltekintve még attól is, hogy a mögötte fekvő Mekka, mint az arabok szent városa, közvetve nagy számú zarándokot vonzott Dsiddába, illetőleg ezen át Mekkába. *S.*

Atacama sivatag. Ezen érczdús és salétromtelepekben bővelkedő sívatag birtoklása miatt – tudvalevőleg — Chili és Bolivia háborút viselt, melyre másrészt okul különösen az szolgáltatott, miszerint e két ország itt, e látszólag semmít sem érő sivatagon a határ kérdésében soká nem tudott egyességre jutni. Az ügy végre a következő megoldást nyerte: Bolivia eddigi szövetségesével Peruval teljesen szakít, másrészt pedig saját parti birtokáról lemond, miáltal az egész Atacama sivatag chilii birtok lett. Chili ezen új szerzeménye az említett ásványgazdagság miatt igen becses, noha másküllönben nagyon gyér népessége folytán (alig 500 ember, valamennyi bányász) nagyon rideg annyival is inkább, mert e kietlen partszegélyen, hol sokszor évtizedekig egy csepp eső sem esik, a növény és állatvilág is teljesen hiányzik. *S.*

Ujonnan felfedezett széntelepek. A turkesztani Torbugatai hegygerinczben, Csugucsak környékén, Szergiopoltól keletre, három méter vastagságú szénrétegekre bukkantak. Ugyancsak széntelepeket találtak az Ilyi folyó völgyében és Kuldsa környékén. *S.*

A tatárok népneveléséről a szaratovi statisztikai bizottság által kibocsátott adatok a következő felvilágosítást szolgáltatják: A szaratovi kormányzóság területén jelenleg 77,549 tatár van, tehát az egész kormányzóság lakosságának majdnem 4%. Az írva olvasástudás átlaga igen kedvező, a mennyiben az említett statiszt. közlemény szerint írni olvasni (tatár nyelven) valamennyi tud. Minden mecset (mohammedan templom) mellett van népiskola is, melyet azonban csak a fiúk látogatnak. A leányok otthon nyernek elemi oktatást Az iskolázás nincs korhoz kötve, kiki addig jár az iskolába, mig írni-olvasni megtanúlt s mig a mohammedan vallás elemeit elsajátította. Van négy magasabb rangú iskola is, melyben vallásuk s a menynyiségtan bővebben adatnak elő. Egy-egy ily magasabb rangú iskola látogatója átlag 150—200. Ily tanintézetnél csak hadsik, vagyis oly tanférfiak lehetnek tanitók, kik a Mekkába és Medinába való zarándoklás által a magasabb qualificatio bizonyítékát adták. Vannak, kik Kazan, Bukhara vagy Sztambulba küldik fiaikat iskolába. *S.*

Az Első erdélyi vasút.

(Vége.)

VII. *A dévai vár és Déva város.*

A dévai vár keletkezése a mondák homályába vész el; a rege szerint három tündér vas, ezüst és aranyvárat akart építeni. A vas vár volna Déva, az ezüst Kalán s az arany meg a hasonnevű falu melletti. Az Árpádok alatt Déva vára már nagy szerepet játszott s állítólag itt tartóztatá le Apor a királyt, Ottót.* Nagy Lajos és Zsigmond királyok többször rendelkeztek a dévai várkapitánynak. V. László Hunyadi Jánosnak ajándékozta 56 faluval együtt s 1504-ben került vissza ismét a királyi kincstárhoz. Izabella királyné szivesen tartózkodott a szép kilátást nyujtó erősségben. Itt végzé életét az unitáriusok első püspöke Dávid Ferencz is, mint a vár nyugati börtöneinek lakója. Az ingatag Báthori Zsigmond 1601-ben Dévára helyezte fejedelmi udvarát, s midőn Básta az országba tört, menekülése előtt kegyenczének Geszti Ferenczne k ajándékozta a várat. 1603-ban Básta ide hítta a rendeket s ha Sennyei közbe nem lép, az országgyülést vérfürdővé változtatja. — Az 1607-iki országgyülés Dévát a fejedelmi várak közé sorozta. Bethlen Gábor sokat javíttatott rajta, többi közt neki köszöni a város felől jól kivehető kerek bástyát. De a fejedelem azért a hegy lábánál a ma úgynevezett magna curia területén lakott s az ide vezető kapu eredeti állapotában őrzi nevét, czímerét és tőle nyert feliratát, így üdvözölvén a belépőt:

AZ VR MEGŒRIZZE AZ TE KIMENETELEDET
MOSTANTVL FOGVA MINDŒRŒKKE. PSAL CXXI
A. D. 1621.

(Az úr megoerizze az te kimeneteledet mostantul fogva mindörökke. 121 Zsoltár. (1621).

* Déva vára Erdélyben. Schmidt Vilmos. Az erdélyi muzeum Évkönyvei IV. k. 1868.

Barcsai Ákos s különösen Apafi Mihály neje, Bornemissza Anna itt érzék magukat legotthonosabban. Erdély a Leopoldi diploma által 1689-ben a Habsburgok alá kerülvén vissza, a várat kitatarozták. Rákóczy Ferencz hivei 1706-ban négy havi ostrom után kiűzték onnan a császáriakat, mígnem a béke után ismét visszakerült. Ekkor Steinville Erdély vasvesszejü katonai parancsnoka nemcsak a falakat állíttatá helyre, hanem az országút mellé terjedelmes sánczmüveket is állíttatott s a vár oldalát futó árkokkal erősítteté meg. Steinville grófot itt érte utól a halál 1720-ban; utánna ismét elhanyagolták Déva várat úgy, hogy összesen két hajdu képezé 1747-ben az őrséget. A belviszályok megszüntével s a vadászat módosulásával egykori fontossága annyira letörpült, hogy II. József alatt gróf Mitrovszki javaslatára teljesen odahagyták. Hogy ruináltatása teljes legyen, 1805-ben felszereléseit Pogány Francziska urnőnek 150 bankó forintért a katonai kincstár átadta, mikor is az épületeket lehordták s azokból a reáliskola mostani helyiségét képező házat emelték. A rommá dúlt sziklavár nemsokáig busonga megalázatásán, mert 1817-ben Ferencz császár nejének annyira megtetszett a szép vidék, hogy elrendelé felépíttetését. Az építés 12 évig tartott, 116 ezer forintba került s 1829-ben ért véget. Ekkor teljesen ujból épült a délre tekintő első kapu, úgyszintén a második és harmadik is, mely épen a vár udvarára nyílt. A külső falaktól egy alagutat építettek s a kálváriához egy rondellát vontak még nagyobb erősség kedvéért. 1844-ben is erősíték a falakat s nyolcz emberből álló őrség rendeltetett belé. Ekkor az alsó kaputól még egy másodikon keresztül csigavonalban kanyargott fel az út a kup tetejéig, hol 80 lépés hosszú hídon érkezett a látogató a felvonható utolsó kapuig. A vár udvara alig 50 lépés hosszú s jóval keskenyebb volt, szegélyét négy oldalt épületek képezék, de csak a déli volt teljesen kiépítve, a keleti romokban állott. A fedélzetről lecsurgó vizet cisternába fogták fel; a mellett állott a kisded várkápolna. 1849. május 27-én épen pünkösd vasárnapján vonult ide be makacs ostrom után a magyar honvédség; hanem már 1849. augusztus 14-én, keddi nap délelőtt 10 órakor ismeretlen okból légberöpült. A robbanás éjszak felé irányult s a déli oldalt rontotta össze úgy, hogy az egykori épületeknek csak falai meredeznek ég felé; de azokat is egymásután aládöntögeti az idő meg a „kőpor“ gyüjtők büntetésreméltó buzgósága. Teljes megsemmisülését kár volna tétlenül nézni, úgyis oly kevés emlékeit birjuk nemzeti fénykorunknak s ez a Maros völgyében határozottan a legfestőibb alkotásu emlék. Hiszszük is, hogy a tulajdonos kincstár már csak Déva szépítése érdekében is átengedi e várat akár a város közönségének, akár a hunyadmegyei történelmi társulatnak s maholnap az idegen is magyarázó táblákról olvassa annak dicső multját s kényelmes sétautakon élvezi az innen kinálkozó nagyszerű kilátást. Akkor Dévát sétatere is hiresítené, mert a vároldallal szépség és kilátás dolgában kevés pont szállhat versenyre széles e hazában.

Épen a várhegy kálváriául szolgáló kopár szirtjei alatt foglal helyet a fennebb érintett „magna curia“ nevű terjedelmes épület

szegletbástyaival, mult századbeli kettős fedelével felhiva rögtön az idegen figyelmét Mostani alakját gróf Steinvillenek köszöni, s ez időszerint a megyei hatóság birja a kincstártól bérben, míg kicsinyített másában a „parva curiaban“ az áll. fitanítóképzőintézet helyezkedett el.

Déva három temploma közül legrégibb a reformatusoké, melynek mennyezete a Hunyadi-Szilágyi czimer van, s melyben az első reformatus püspök (Sándor András † 1579.) hamvai pihennek. A római katholikusok temploma a mult században keletkezett, a görög keletiek pedig csak a 70-es évek derekán cseréltek fel újjal 1645 körül épült előbbi templomukat. A város a várhegytől kiinduló horpadás lejtőjén a szó szoros értelmében szőlőhegyek koszorujában fogadja az érkezőt. Nyugatról jövet a várhegy elfedi; de keletről igen tetszetős tájképet nyujt. A Maros partján az országút által elválasztva egy külvárosa, a görög város is van, míg a Hajós, Sváb negyed ilyen számba kevésbbé jöhet. A svábnegyed a magna curia építése idején ide telepített német munkásoktól vehette nevét, mert a Szárhegy mögött ugyanez időből egy forrás „németek kutja“ nevet visel s tudva van, hogy onnan hordták az építőanyagot.

A Görögvárost meg az I. Leopold alatt betelepített bolgárokról keresztelhették el, mert az előtt Új városnak nevezték s még 1714-ből az ev ref. egyház lelkésze feljegyezte, hogy oláhok csak az Ujvárosban lakhattak s onnan a lelkész engedélye nélkül be nem költözhettek. A dévai ev. ref. egyház lelkésze Szőcs Sándor pedig legutóbb okmányilag bebizonyítá, hogy Bethlen Gáborig tiszta magyar helység s oláhság se lakta volt. Bethlen telepít be 1620 körül 4 5 oláh jobbágyot; de már 1645 körül templomhelyet kapnak Solti János ref. paptól, majd annyira felszaporodtak, hogy Apafi alatt és 1694-ben másodizben kénytelen szerződni velük a ref. egyház a megtagadott szolgálmányok miatt. E rövid másfél század alatt roppant változáson ment át a dévai lakosság. A szép kiváltságok dédelgető védpaizsa alatt ide telepített 90 bolgárcsaládnak csupán két férfi sarja él; az oláhság számban túlsulyra emelkedett s az ősi családokból alig egy pár jött át korunkra. Alkotmányunk helyreállítása óta azonban félreismerhetetlenül emelkedik, mert ide, mint Hunyadmegye természetes centrumába, konczentrálták a közigazgatási hatóságon kivül a törvénykezés, tanügy, honvédelem és pénzügy organumait, sőt 1871-ben két állami iskolát nyitott meg az okt. miniszterium, az áll. reáliskolát és fitanitóképzőt.

A reáliskola kezdetben négy osztályra volt tervezve, mindazonáltal Trefort miniszter úr figyelembe véve az ide való népességi állapotokból származó fontos culturalis és politikai érdeket: 1876-ban a kiegészítését elrendelte. Az iskola iránt országszerte meleg érdeklődés mutatkozik s miután a megyei lakosság nagy szegénysége a mivelődés legnagyobb akadálya s fajunk pusztulásának legveszélyesebb oka, nemcsak a tanári kar tartá sürgősnek egyik tagja indítványa folytán, u. n. segélyző- egyletet létesítni, hanem Szathmáry György jelenlegi országgyülési képviselő

is szép eredményü gyüjtést rendezett a „Hon“ s „Igazmondó“ hasábjain, sőt hazánk iróinak készséges támogatásával egy díszes Albumot is bocsátott ki. E gyüjtések ugyan nem pótolhatják a nagy mértékű szükségletet; reméljük azonban, hogy lesz még alkalom a nagy közönség áldozatkészségére apellálni s a Hunyadiak szülőmegyéjének nemzeti regenerálása lelkes pártfogókra számíthat minden időben.

1871-ben a képezdén kivül akkori főispán Barcsay László nejének báró Bruckenthal Antonia úrhölgynek kezdeményezésére az ide való nőegylet egy leányiskolát is létesített; két évvel ezelőtt pedig történelmi és régészeti társulat is alakult gróf Kunn Géza akad. r. tag s a Codex cumanicus nagytudományu szerzőjének elnöklete, valamint a jogtörténelmi irodalom jónevű munkása, Dr. Sólyom Fekete Ferencz alelnöklete alatt. A társulat iránt a megye határain tulról is meleg érdeklődés mutatkozik s az itt nagy számban található római emlékek felderítése már magában szép munkássági tért jelöl ki tagjainak. Közmivelődés tekintetből nem mellőzhetjük az ide való Nemzeti Casinót se, mely báró Nopcsa László főispánsága alatt létesült, egyike a legrégibbeknek; 1847 óta saját házzal s az egész megyében leggazdagabb könyvtárral bír. A város polgárai tűzoltó-egyletet is tartanak és legutóbb gazdasági egyesület keletkezett.

Déván az idegennek a kiszállást már azért is ajánlhatjuk, mert az egész vasútvonalon egyedül itt tárja fel a természet az eruptiv kőzetek egyik sokat emlegetett nemét, a trachytot s annak nevezetesen andesit faját. (Labarador, amphibol, biolit, magnetit, andesit). A várhegy képezi a város mögött feltoluló andesit-csoport első hirnökét. Úgy látszik, mostani helyére lecsuszamlás által jutott, mert az áttört krétaképlet nem nyujtott elég szilárd alapot

Tuffájat a vajdahunyadi vár restauratiojához ékítményekre használták s 1869—70-ben szorgalmasan bányászták. E tuffában sok növénylevonat, dió, mogyoróféle gyümölcs-zárvány került annak idején naptényre és a hazai gyüjteményekbe.

Nyugat felé a Mál megett a Szárhegy (Colora) élesen kialakult gerincze emelkedik fel, mint a délről éjszaknak irányuló fővonulat legkülső tagja, mert a két előbbi külön van válva. A Szárhegygyel a Decebal függ össze. A hagyomány szerint Decebalnak egyik vára Déván feküdt, de semmiesetre nem e hegyen, mert alig van rajta pár négyszögméternyi szabad terület. A Decebal hármas csucsában holdvilágnál s egy kis phantasiával égnek fordult arczot (plane Traján arczot) lát a lakosság. A Decebáltól ágbogasan terjed szét Brettelin, Kozolya, Száraz-Almás faluk (dél és délnyugat) felé a trachyt. Dévaról a legkülső ágat a Bersan nevű kincstári erdőben látjuk. Az alatt a Somkerek patakán (Petrosza) már a rómaiak kőbányászatot üztek, sőt egy név szerint még nem ismert helységük is itt terült el. A napjainkban fejtett koczkakövek lejutnak Szegedig, használják a piskii, petrozsényi szárnyvonal alagútjaiban és ebből került ki Arad kövezete.

Déva mellett egyik öbölmaradványát találjuk a Marosvölgy kiterjedt krétatengerének. Közvetlenül a város szélső házainál veszi

a gosauformatio dél és nyugat felé kezdetét s durva szemcsés mészkő, szürke csillámos és conglomeratumos homokkő, majd egy kékes szűrke, legfelül sárgába átmenő vékony lapokra való kövületekben szegény marga (inoceramus marga) következik. A települési viszonyok azonban a neogen korban végbement trachyteruptio által tetemes háborgatást szenvedtek, s a rétegek összevisszagyűrődéseinek, vetődéseinek szép példáit szemlélhetjük a Csengő árkában. Déva körül bányászat is folyt a multban, Gr. Steinville is tétetett aranyra, rézre kutatásokat s a várhegyen is látszanak furás-lyukak. A városba szakadó két patakárok mindenikén találni rézérczeket (malachit, azurit, tivolit) s 1872—5. közt egy társulat a Maros partjára terjedelmes lugzót is állíttatott volt ezek értékesítése czéljából. A bányászat azonban nem valósítá meg a hozzákötött reményeket. 1879-ig a várostól keletre a Horgasban működött egy zúzó, hanem az is pusztulásba ment.

VIII. *Nagy-Ág.*

Ha a dévai várhegyről délre tekintünk, egyszerre a Retyezát és Pareng fellegekbe nyúló ormai esnek látkörünkbe, éjszaknak fordulva pedig az Érczhegység zöme: a Csetrási hegység a legtisztább körvonalakban fejlenek ki. A harói völgyelés épen a hegység talpához Hondolhoz fut, honnan fel a Hajtóig (3311·6′) minden orom, szakadék egy pillantással áttekinthető A tarajos gerincz délkeleti sarkán a Kornu-Csetrasuluj, a délnyugaton a Csetras mare áll, mely mindannyinál magasabbra 4093·59 lábra emeli fel fejét. E két pont között ívalakban képződött ki a trachytlánczolat, mely emitt balra a Kajánpatak völgyében, éjszakon pedig a Körös mellett Kriscsornál érintkezik a Körösbányai hegységgel, míg délkeleten az arányi kuppal hanyatlik el s éjszakon a gyógyi patak mély bevágásával egyszerre megszakad. Sehonnan szebbnek, kimagaslóbbnak nem tünik fel e hegység, mint a dévai várhegyről, mert innen egy mértföldnyi horpadás ellentéte fokozza az általános magasságnak különben is jelentékeny méreteit. De e hegység nemcsak orographiai egyediségével ragad meg, hanem természeti kincsével is felülmulja az itt hullámzó hegycsoportok mindenikét. Az a szétszórt fecskefészkek módjára épült helység az ide látszó három templom körül épen az erdélyi aranybányászat gyöngye: Nagy-Ág. 1746-ban még rengeteg erdők feküdtek ott, midőn Ormirugyán Juon a Barcsay család kanásza, a Hajtó alul egy aczélszürke érczet vitt Born Lajosnak Gyulafehérvárra, ki Hondolon már elébb bányaüzelmet folytatott. Born eleinte figyelembe se vette az igénytelen érczet, míg nem kémlet útján gazdag aranytartalmáról meggyőződött. Minthogy ide való vállalkozók nem akadtak, Wildburg mérnökkari századossal Gyulafehérvárról 1747-ben nyította meg az első tárnát (Mária). A bányászat 1756-ban 275.591 frt, 1757-ben 206.159 frtot jövedelmezett, s jóllehet a szilárd zöldkőtrachyt nehezen munkálható, mégis oly gyorsan haladtak, hogy 1750-ban már a hatodik altárnát (József) nyíták, félórányira a bányateleptől; 1825-ben még alább, a ma leg-

inkább használt Ferencz-tárnát. A mivelet altárnák által történik s 1878-ban termeltetett 138 kilogram arany, 94 kilogr. réz, 219.461 frt 19 kr. értékben, a tiszta jövedelem pedig 28,303 frt volt, mi 1879-ben 78 ezer frtra emelkedett. A most folyó 1882 ben pedig megkezdik Csertésről az 1848 óta folyvást tervezett új altárnát is, melylyel 160 méter függőleges légmagasság nyíttatik meg s a bánya jövője több emberöltőre biztosítva lesz. Nagy-Ág kizárólag bányászlakosokkal bír, kik közt csak nehány iparos, kereskedő található. A bányaműnél 614 férfi, 6 nő és 63 gyermek nyer foglalkozást, kik szakmány szerint 40 krtól 1 frt 20 krig, a nők 24—30 kr, gyermekek 10—20 krt keresnek naponta. A munkások és özvegyek nyugdíjban, betegség idején gyógyszerekben, orvosi ápolásban részesűlnek, mit részben a személyzet társládája fedez.

Termés arany csillogását azonban hasztalan várja a látogató Nagy-Ágon, mert itt tellurérczek u. m. Sylvanit (Transsylvaniáról, másképp irásércz), s ennek változatai a Krennerit, Petzit, majd meg Nagy-Ágit képezik a bányászat tárgyát, s csak kohászatilag áll elé ezekből az arany. Mult évi októberig a völgyben fekvő Csertés kohója dolgozta fel mindezt, hanem most az összes kohászat Zalatnára van konczentrálva. A nagy-ági bánya részvényeiből legtöbbet az uralkodó ház és a kincstár bír; utánuk a bécsi Drasche család következik, mely vásárlás útján szerezte meg több eredeti részvényes, egyebek közt a Born család jogát. A társulati közgyüléseken (rendesen nyáron) tehát ezek képviselői döntenek. A bánya mai virágzó állapota helyett az 50-es évektől a mult évtized közepéig hanyatlásnak indult volt. Akkor Hültl József lett bányaigazgató, kinek szakértelme, szerencsés keze és tapintata egyszerre áldást hozott ide. Méltán tüntette tehát őt ki kormányunk közelebbről főbányatanácsosi czímmel. Ő az iskolaügynek és magyarosodásnak is nagy hasznára volt. Most magyar áll. népiskola működött ott a korábbi német helyett s a bányafelőrök ipariskolája is, melyet Franzenau 1836-ban német tannyelvvel alapított, a most f. évben magyarra alakul át, mert az előkészítő osztály már így is működött. Ime egy hazafias ügyszerető jó tisztviselő mit tehet, ha van benne tapintat és erély. Nagy-Ágon méltán hangzik tehát a jelszó: Szerencse fel!

IX. *Déva környéke (Haró és Vajda-Hunyad.)*

Ha Nagy-Ágról lejövet nem kerülünk M.-Sólymosra, hanem egyenesen követjük a völgyi patakot, egy csinos helység esik utunkba. Hunyadmegyében a magyar helységek rítkák, tehát már ezért is szentelhetünk egy kis tért e fehér hollók egyikének. A haróí nemesek kiváltságukra sokat adtak, s annyira belejöttek volt a latinisálásba, hogy egy kérelmüket is így vezették be Ferencz császárhoz: „Nos harojamus damus instantiamus“ s mert a per tárgya a határba betolakodó idegen marhák kitiltása volt, tehát kijelentették, hogy ők nem irgalmaznak senki barmának, hanem „fülít farkát levágantes ita remittantes“. Ezt persze nem tanácsos ott feszegetni, s mi is csak sugva mondjuk el, mert őszinte tiszteletünket és von-

zalmunkat birják már csak azért is, hogy szívósan megőrizték magyar voltukat. Ezt pedig a tanulás biztosítá részükre. Nem egy régi táblabiró tette félre az ügyvédi diplomát s a boldog középszer emberévé szegődött itt. Az ilyen emberek azután nem vártak államsegélyt, vármegyei admonitiot, hanem saját emberségükből jó népiskolát teremtettek. Mint buzgó kalvinisták templomukra is gondot fordítanak, s a hunyadmegyei faluk közül még csak Lozsádon látni ilyen népes vasárnapi magyar gyülekezetet Tüzhelyét se hagyja el egy könnyen a harói s a falu tornyához ragaszkodó patriotismus az iskolából és iparos műhelyből egyaránt visszavezeti őket. Csakis így maradhatott épségben ez a kis magyar fészek, különben ez is beolvadt volna, mint annyi más, az oláhságba.

A hol a lakosság mozgékonyabb elemekből áll Hunyadban, ott a magyar jelleg csak ideiglenesnek tekinthető. Igy Haró szomszédja Kéménd még e század elején virágzó ref. anyaegyeház volt; papja csak a 70-es évek végén halt ki s ma a templom pusztulóban; az egykori patronusok családi sírhelyeit befutotta a dudva s az összes magyarság alig 10 családra olvadt le. Haró és Kéménd tőszomszédságában egy-egy savanyú forrás buzog, melyek vízét kétkerekű talyigán árulgatják a dévaiaknak. Amarra lennebb Maros-Sólymos mögött Boholton pedig egy kis vasas fürdőt is használ a környék; de akadnak patiensek messzebb földről is, kik a berendezés kezdetlegességét szivesen eltürik a kitünő gyógyhatásért.

Dévára visszatérve, a 99. őrháznál dübörög át vonatunk a Cserna főágán, (mert a városban csak egy csatornát láttunk), s ugyanekkor megnyilik jobbra Szent-András és Szántóhalma közt a Vajda-Hunyadnak irányuló Cserna völgy. A cerithium emeletbe vájt tágas völgy-csatornában, ama jegenyés jelöli Kis- és Nagy-Barcsa ikerhelységeket a Barcsay család uri lakaival. Az a kastély, melyet Barcsay Ákos fejedelemnek építettek az ország rendei, most éppen Hunyad-megye kormányzó alispánjának Barcsay Kálmánnak képezi tulajdonát. A Cserna jobb partján Csernakereszturt, Al-Pestest találjuk. Mind tiszta magyar helységek voltak egykor, a családnevek ma is azok; de csak Al-Pestesen találunk magyar egyházat, a többi nyelvét is elfelejtette, vallását görög keletivel cserélte fel. Al-Pestesen Barcsay Ákos csinos kastélya előtt elhaladva, csak betekintünk a felpestesi oldalvölgybe, hol a Makray család ősi hajléka integet vendégszeretőleg az utas felé. Innen már rövid ut V.-Hunyadig, de azért a ki oda törekszik Piskitől, vagy Dévától 16 kilométer kocsizásra számitson. Mivelt utazót azonban nehezen riaszt el a kitérés V.-Hunyad megtekintésétől s valóban a nagyhirű vár nemcsak hozzáfűződő történelmi reminiscentiáknál fogva érdemli ki e meleg érdeklődést, hanem építészeti tekintetben is nagyszerű emléke a Hunyadiak dicső korának, müvészet szeretetének. Mostani alakjában egy szabálytalan négyszöget formál, mert a Zalasd széditő sziklapárkányára épített Hunyadi János-féle törzsépületet Mátyás király a kapú irányában egy renaissance stylű keresztszárnynyal toldotta meg (1480-ban), azután a főépülettel egyközű szárnyat illesztett oda Bethlen Gábor (1620), s végre összefér-

czelte az egészet Zólyomi Dávid. 1724-ben szállott át a fiscusra s az uradalmi tisztség székhelyéűl szolgált. Ugyanakkor tűzték fel a kaputól balra látható kerek bástyára (tarka bástya, mert dült négyszögű rajzok tarkiták) a kétfejű sast, de 1815-ben a villám lesujtotta. Időközben pusztulásnak indultak az épületek s Ferencz császár 1817. körutjában annyira megkedvelte a várat, hogy helyre állitására 20 ezer frtot rendelt. 1829-ben villám sujtá a kápolnát s 1854 april 13. éjjel a tarka bástyából kiütött tűz lakhatatlanná tevé. Csak 1857-ben szánta rá magát az osztrák kormány, hogy 400 frt 30 krt engedélyezzen a legszükségesebb javitásokra. Ekkor a budapesti egyetem orvoskari tanára, a jó öreg dr. Arányi Lajos hazafiúi lelkesedéssel karolta fel V.-Hunyad sorsát, megirta monographiáját s izgatásainak köszönhetjük, hogy az alkotmány visszaállitával a törvényhozó testület nagyszabású tervezet alapján királyi kéjlakká, később vadászkastélylyá akarta a várat átalakitani. Az építést egész hévvel kezdék meg, de a tervező Schulcze csakhamar elhunyt. Utódai rendszertelnül fecserélték az évi átalányokat s a beállott sulyos anyagi helyzet nem engedé meg, hogy a meginditott széles alapon folytassák a munkálatokat. 1880-ban a pénzügyminiszterium ügykörébül a vallás- és közoktatásügyi miniszterium rendelkezése alá jutott a vár, s Trefort miniszter úr ismert műszeretetétől remélhetjük, hogy az mielébb stylszerű emlékművé alakul át.

Hunyadhoz közeledve, csupán a városka előtt bontakozik ki előttünk a vár, de teljesen csak is a Zalasd sziklafokáról tekinthetjük át. Alattunk a keskeny sziklacsatornában háborogva zuhog a Zalasd vize, mely fölé a Hunyadi János-féle lovagterem könnyed erkélyekkel könyököl ki. Egy híd vezet át a szédületes mélység felett. A kapu tetején életnagyságú érczlovag áll s első tekintetre szinte várjuk a daliás lovagok felrobogását. Annál lehangolóbb a belülről mutatkozó állapot. Az egyetlen Bethlen tractus van féligmeddig kitatarozva, csakhogy ott se találunk bár egy bevégzett szobát. Fájó érzés fog el a lovagteremben, melynek az ajtóhoz legközelebb álló márványoszlopát e felirat futja körül: Hoc opus fecit fieri Magnif. Do. Joannes de Hunyad, Regni Hungar. Gubernator. anno dni 1452 Két sorjában állnak a hatszögű oszlopok s a rájuk boruló csúcsives boltozaton paizsokon látjuk a Hunyadi Szilágyi család s az ország czimereit. Ezzel szemben építteté Mátyás a kápolnát, melyet a későbbi kor rossz izlése letörpitett. Mellette a mély kút, melyet a török foglyok véres verejtékes munkája mélyíttett a kemény mészsziklába. Itt kijuthatunk egy kis terrasszra, honnan a Cserna völgyre s a közel hegységbe ékelt rákosdi öblösödésre nyilik kilátás. Ezen az oldalon csak fal futott eredetileg végig. Kivül a négyszögön egy fedett folyosó kapcsolja össze a magára álló Nye bojsza (ne félj!) bástyát, mint a szláv ajkú várőrség elnevezte.

Mindez az emeleti helyiségekkel egy nagyon is szűk szirtfokon szorong s csak sajnálni lehet, hogy a restauratió nem szoritkozott csupán az eredeti Hunyadi János-féle részre, mert azóta legalább ezt az építészetileg is legbecsesebb szakaszt birnók, mig

most a rombolás stadiumában áll minden s a mit helyreállitottak az is lelkiismeretlen munka gyanánt sürgős javitásokat igényelt. Nem csoda tehát, ha önkénytelenül eszünkbe jutnak Kazinczy sorai:

Szirt rendithetlen, mint karja és keble rakódnak
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy:
Hol van urad? hol van Mátyása? hová leve László?

X. *Piski mint vasuti telep.*

Vajda Hunyad megett érdekes kirándulási helyül kinálkozik még Telek, a brassói bánya- és kohó-társulat vasbányája, s egy oldalvölgyben Govasdia-Gyalár a kincstár kohó és vasbánya helye, csak hogy egyhuzamban elég volt ennyire kitérnünk s kövessük vonatunkat, mely eközben egy viaducttal átvágva magát a Cserna és Sztrigy vizválasztójának végnyulványán, a Dédács és Piski között emelt telepen piheni ki fáradalmait.

A piskii telep künn a sík mező közepén keletkezett Dédácstól $^1/_2$, Piskitől jó $^3/_4$ óra távolságban, Bem 1849. február 9-ki győzedelmes csatájának területén. E pont kiválasztása az okból vált szükségessé, mert a Petrosenynek vezető szárnyvonal csomópontján kelle a műhelyszolgálatot összpontosítni s a legközelebbi város Déva, valakinek informátiója alapján abból a sajátos felfogásból kiindulva, hogy a vasuti telep reá nézve károssá válhatik: annak helyet nem volt hajlandó szolgáltatni. E miatt van száműzve a munkás népség és tisztikar ide s Déva elesett a telep soknemü hasznaitól.

A vasúti társulatra is káros lett a dévaiak szűkkeblűsége, mert miatta tetemes építkezéseket kelle foganatosítni. 1868-ig ugyan az volt tervben, hogy a Tiszavidéki vasút veszi igazgatása alá az erdélyit s Piskiben csak a legszükségesebb tatarozások eszközöltetnek. Igy hát két tisztilakot és 6 munkáshajlékot állíttattak csak, melyek az üzlet megnyitása után rögtön elégteleneknek bizonyultak, úgy hogy a szomszédos községbe s főleg Dévára kelle a munkások egy részét elszállásolni. A hat kis házhoz tehát ujabb 50-et építtetett a főigazgatóság, s mivel azok mellé különféle iparágra és üzletre odaköltözött családok még egy annyit állítottak, rövid idő alatt egész amerikaiason kis várossá nőtt a colonia.

Idővel a műhely- és vonat-mozgosítás számára emelt épületeket is megnagyobbították, vagy átalakították; a javítási vágányokat szaporították, sőt 1873-ban a végleges kocsifelszerelési és mozdonyműhelyek építése is bekövetkezett. Ez idő alatt a járműveket is annyira szaporították, hogy a műhely és vonatmozgosítási szolgálat eszközei élénkebb forgalmi igényeknek is megfelelhetnek. Közvetlenül a pályaudvar bal szélén látható a fűtőház két épülete, egyenkint 3 vágánynyal és 9 mozdony-állással; mellettök három fő- és ugyanannyi melléképület egyesíti az esztergályos-, rézmüves-, mázoló-, kovács- és kerékkovács-műhelyeket az irodai helyiséggel, gépházzal, ahhoz járó kút és szivattyúművel meg festékdörzsölő géppel együtt.

A máskor büszkén fel s alá robogó gőzkocsi szétszedett tagokkal fekszik a munkáshad előtt, mint anatomus asztalán a hulla. Kalapács, feszítővas képviselik a scallpelt, s izmos sürgölődő munkáshad a bonczoló mestert. Csakhamar megzendül a feltámadás harsonája s a szétbontott tagok kijavított állapotban ismét visszakerülnek az organismusba. Szerkezetre nézve a mozdonyok 5 classisba sorolandók. Az I. osztályuak Maffeitől (München), a II. osztályuak Günther és Sigltől (Bécs-Ujhely) a tiszavidéki vasút szabványai szerint készíttettek; a szárnyvonalra pedig a gyöngébb sínszelvényeknél fogva, III. osztályu Maffei-féle mozdonyok vétettek fel, de később a sínszelvény és gyöngébb műtárgyak megerősítése után a Magyarországon érvényben álló szabályok váltak mérvadókká. Ekkor a szárnypálya (Piskii Petrosény) számára rendelt 8 mozdonyt a nagyobb esési viszonyokra való tekintetből gőzfékekkel szerelték fel. Ezek segélyével kedvezőtlen időjárási viszonyok között, nagy esőzéseknél és erősen megterhelt vonatoknál a vonatsebesség tetszés szerint mérsékelhető, ha mindjárt nehány kocsifék felmondta volna is a szolgálatot.

Társas igényeinket is képes a telep kielégíteni. Mindjárt a pályaudvar jobb felén árnyas sétatér hivogat; van egy díszes társas helyisége, gőzfürdője s az itt rendezni szokott tánczvigalmakat, hangversenyeket a fél vármegye látogatja

A vasúti társulat a jövő nemzedék mivelődéséről is bőkezüleg gondoskodott, s iskolája által a polyglott lakosság közt, a magyarosodásnak is nagy szolgálatokat tesz. Az iskola $187^2/_3$-ben 100 tanulóval nyílt meg s a következő tanévben az állam is engedélyezett egy tanitót. Azóta felszerelés dolgában is nagy haladás történt s a vizsgálatokat igazi öröm meghallgatni. Legutóbb az iparos oktatást is foganatosították s úgy a főigazgatóság, mint a tisztikar évről-évre nagy áldozatokat hoznak a szegény tanulók segélyezésére.

XI. *Kazinczy Ferencz kedves tartózkodási helye: a dédácsi kastély.*

A piskii telepről Dédács meglátogatása nélkül el nem távozhatunk. A vasúti telep alatt éjszakra kis falu és csinos udvarház tünik az utas szemébe. Ez Dédács falu, melyet Kazinczy Ferencz 1816-ki ittléte és Dédácshoz czimű odája tesz emlékezetessé. Akkoriban gondozott park terült el a kastély megett le a Marosig tartó partszegélyen. A festői táj, változatos népviselet hogyne ragadták volna el itt Kazinczy fogékony lelkét, midőn a Retyezátig kitáguló tündéri panorama közepette a ház angyali jóságu urnőjének (gróf Gyulay Ferenczné) szellemes társalgása s a környékről tiszteletére sereglett előkelő vendégkoszoru édesíték meg napjait.

Kazinczy Erdélyi útjának főczélját épen gróf Gyulayné meglátogatása képezé, kit még ifju éveiben tanult volt becsülni, midőn gr. Török Lajos oldalán tanfelügyelősködvén, főnöke és gr. Roggendorf Aloiza házánál összegyült társaskör szívesen látott vendégei

valának. Dédácson egy hónapig pihente Kazinczy úti fáradalmait s egy szilcsoport vala azalatt legkedvesebb nyughelye a park közepén. Akkoriban odáig gesztenyesor vezetett s balra egy tó himbálózott az erdőnyi lombsátor alatt. A kert arczulata nagyot változott máig, hanem a szilcsoport váltig daczol az idők viszontagságaival, mintha csak várta volna, hogy a hálás utókor kegyeletének tárgya lesz még egykor. És valóban 1881. szeptember hó 25-én a kastély jelenlegi tulajdonosa Fay Béláné, szül. gr. Kunn Irma urnő fivérével gr. Kunn Gézával a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat küldöttségének jelenlétében emlékkővel jelölék meg a helyet. A két méter magas oszlop Kazinczy eredeti tervrajza szerint készült, ki „Erdélyi leveleinek“ egyikében kifejezé határozott óhaját arra nézve: hogy boldogságának „maradjon fel emléke“ „hogy e hely legyen enyém, mikor én már nem leszek“, s mutassák e helyet, „hol járánk a Maros szélén s a fekete szilas lombjai alatt“, ezt mondván „nem lehete minden érdem nélkül, kit e jók szerettenek“. A feliratot (Kazinczy Ferencz kedvencz helye 1816“) s az oszlopon látható lepkét és lantot az ő terve szerint vésték fel. Most tehát 65 év multán beteljesült a költő óhaja: hogy valaki a szent helyre lép epigrammaját és nevét nevezze. Azért szenteljünk mi is egy-két perczet dicső emlékének e helyen s olvassuk emléksorait:

Strigy és Maros istenei, kiket a gyep szőnyege szólit
Tánczra és kiket az agg szilas éje födöz,
És te kies völgy itt sziklás vadonidnak ölében,
Melyre a dévai vár orma busongva nevet:
Vendégtek megyen, ő titeket most lát meg utólszor.
Óh de ti hagyjátok zengeni néha nevét:
És mikor ő ide lép s a víz szélére hanyatlik,
És mikor a szeretett Lotti* kiáltja Zsenit,**
Zugjátok neki: távozik az s messzire, de lelke
Hozzád, élte kegyes angyala visszasohajt.

XII. *A piskii csatatér.*

A vasúti gyarmattól $^3/_4$ órával feljebb terjeng az a kis falu túl a Strigy erdős partján, melytől a telep nevét nyerte s melynek dülledező hídjához fűződik szabadságharczunk 1849 febr. 9-ki diadalának emléke. A gyorsfutásu hegyi patak a mellette hosszában kiterjedt falut egész kedvteléssel bontogatja, úgy hogy a „kisarkantyúzott“ parttól egy telekhoszszal voltak kénytelenek meghátrálni a falusiak s amaz emlékezetes csata legvéresebb színhelye a fogadó is veszélyben forog. A híd véndhedt gerendáit maholnap elszedik s értesülésem szerint ez év folytán vashíddal cserélik ki kegyele-

* Lotti a grófnő leánya gr. Kuun Irma és gr. Kunn Géza édesanyja gr. Kunn Lászlóné.

** Zseni Kazinczy leánya, kivel utazott.

tünknek e felszentelt tárgyát, hol az erdélyi részek szabadságharczának már-már leáldozó napját Bem apó ujból felragyogtatta volt. Tán nem lesz érdektelen, ha egy korábbi czikkem* alapján a végpusztulás szélén álló hidat megdicsőitó csata részleteiből vázlatot állítok össze.

A szerencsétlen vízaknai csata után (1849. febr. 3) Bem serege romjaival Dévára vonult s ott febr. 7-én a Magyarországról érkezett segélycsapatokkal ismét 7500 ember, 1000 ló és 28 ágyú állván rendelkezésére a piskii hídhoz sietett b. Puchner feltartóztatására.

A Sztrigy mindkét partját sűrű fűzes boritá akkor. A császáriak a jobb parti magaslatokra támaszkodva fejlődtek ki; mig Bem azon a téres síkon foglalt helyet, mely a Hátszeg felől jövő útnak az aradi fővonalba szakadásánál képződött. Ezért tekinté Bem éles látása az egyszerű fahidat Erdély kulcsának s mondá ki amaz emlékezetes szavakat: „Brücke verloren, Siebenbürgen verloren!“

Már reggeli 6 órakor megdördültek az ágyuk. Báró Puchner kétszeres erővel támadott s szükség esetében számithatott az oláhságra is, kik az aranyi hegyfok tetejéről lesték a fejleményeket. Minthogy pedig a Vizaknánál elfogott magyar hadi levéltár egyik okmányából a császáriak megtudták, hogy a fehér kendővel közeledő ellenfél bántatlan fogadását Bem elrendelte: nem átallották cselhez folyamodni. A Bianchiak béke jellel egész a mieinkig jutottak el s ott a tiszteket körülvéve igyekeztek a honvédeket foglyokul ejteni és leöldösni. Szerencsére Czetz idején észrevette az álnokságot kiábránditá a barátkozó magyarságot s az ölelkezésből elkeseredett tusa fejlődött A hídon át folyvást küzdve, Padig hátráltak a császáriak, midőn egy kartács megzavarta a bihari zászlóaljat s azok magukkal ragadták a domboldalon csatározó honvédeket, kik a hajlásokból nem láthattak előre. A zavar általános lett s a hátrálókat csak Dédács előtt térité meg Bethlen székely tartalékjával. Még nagyobb hévvel újult meg most a csata. A híd másodszor is birtokunkba került s bár a jobb parti fogadó helyiségeiben a Bianchi ezred (lengyel) egy zászlóalja készebb volt elvérzeni, mint megfutni; s a császáriak kénytelenek voltak sebesültjeikkel (köztük Lozsenau ezredessel) Szászvárosra onnan Szászsebesre futott.

A vonat utasa épen a vasuti hídról kiveheti a csata középpontjául szolgált rozzant hídat; ott áll mellette a fogadó falaiban még ma is mutogatva a csata napján kapott golyókat.

Vessünk egy bucsúpillantást még a Sztrigy ág völgynyilatán a Hátszeg vidék felé kínálkozó nagyszerü tájképre, melynek koronájául a háttérben a Retyezát felséges orma bámul a messzeségbe s azután siessünk vasutunkhoz, mely nyugtalanul füttyönget a pályaudvarban.

* Hunyadi Album. Szerkesztették Szathmáry György és Szabó Endre Budapest. Tettey Nándor és társa bizománya. A piskii híd képekkel 43—46 l.

XIII. *Az aranyi hegy és Tordos kökorszaki telepe.*

Innen balra emelkedik a teknő alaku aranyi hegy, melyre a monda a három tündér által tervezett várak egyikét helyezi. A fátlan tetőn van is egy sánczvár s alatta Petris nevű castrum stativum * maradványait fedezte fel Rápolt felé dr. Torma Károly egyetemi tanár; minthogy a Maros-felé néző meredek alatt dalmát bányászokkal aknáztatták a gyönyörü kőzetet, melyet a vasút is szivesen használ. A kőzet háromféle külsővel fordul elé. Egyik félesége hamvasszürke, vagy hamvaskék igen tömött szálkás törésü alapanyaggal, kevés ásványos kiválással. Kinézése legűdébb s dr. Koch Antal kolozsvári egyet. tanár, ki e hegyről az Akadémia megbizásából monographiát irt ** ezt tartja eredeti kőzetnek. Azonban nagyon korlátolt mértékben fordul elé a déli szakadék harmadik szirtfokán, s a vörhenyesszínű, érdes tapintatu, finom, szemcsécs szövetü féleség, de különösen a vörhenyes szürke féleség játszik uralkodó szerepet. Ezt használták fel Veczelen (Micum a rómaiak s korunkban a vasuti vállalkozók. A kőzet augit andesit s ásványtani körökben európaszerte hiressé vált az okból, mivel zárványként a quarcznak tridymit változatát tartalmazza, melyet G. von Rath bonni tanár a Pachuca mellett (Mexiko) fekvő Cerro S. Cristobal augit andesitjében fedezett fel legelőször. Még két uj ásványt is mutatott ki abbból dr. Koch a Szaboitot és a titanvasnak egy módosulatát: a Pseudo brookitot. Ezeken kivül ismeretes zárványok még gránát, amphiból, rubellan, haematit, titanit. A hegy eredetileg szabályos kúpot képezett, de déli fele legalább négy egymással egyközű s majdnem függőleges vetődési síkon lecsúszamlott. E nagyszerű vetődések okai közt első helyen a beállott szerkezeti módosúlás szerepelt, mely szerint a kőzet porhanyóbbá válván számos repedés szőtte át s egyes darabjai a Maros által alámosatván, idővel leszakadtak. A Maros annyival hatásosabban közreműködhetett, mert a Sztrigy épen a kúp átellenében önti be rohanó vizmennyiségét, mi által a folyó délnyugati irányából Ny.-D.-Ny.-ra tereltetik.

Az aranyi hegy éjszaki alacsony nyerge által egy kristályos üledékes lánczolathoz fűződik. A lánczolat Bábolnától Rápolton, Kéménden át keletnyugati irányban kiséri a partot Haróig s túlnyomólag phyllitből áll, melynek tetején több ponton, mint Haró felett kristályos mésztarajzat tűnik fel. Települési és kőzettani viszonyait tekintve, a lánczolat a Ruszka-Pojánához tartozik. E közben Pad falu mellett haladunk el. E tájon terjedelmes ingoványok feküsznek ma is, s a vasút alig birt azokon megállandósúlni, a múlt században pedig egyik Barcsay (János) vadászat közben el is sűlyedt a „Fekete tó“ nevűben. — Amott Nagy-Rápolt több

* Adalékok Dácia föld- és helyiratához Torma Károly Archaeologiai Értesitő. 1880. évf. XIV. köt 3. füz. 101—1171.

** Az aranyi hegy kőzete és ásványai Magy tud. Akad közlemények 1878 dr. Koch Antal.

csinos úrilakkal. Ikerhelységének Kis-Rápoltnak csak temploma látszik. Az előtt fakad fel egy meleg forrás, mely mésztuffa képződésével magas párkányzatot vont az előhegységre. A 106. és 107. sz. őrházak közt Tordos határában egy kanyarúlattal látkörünkbe hajlik a Maros. Ennek a magas partjában fedezte fel 1876 májusában Torma Zsófia úrhölgy a hunyadmegyei első kőkorszaki telepet, miről azóta egész kis irodalom támadt *

A Maros diluvialis foktere szolgált az új kőkori (neolith) ember lakóhelyéűl, ki a leletek után itélve, anyagi életszükségleteit nemcsak egyszerű kőeszközökkel szerezte be, hanem nagy mester volt az agyagedényiparban, értett az állattenyésztéshez is. Torma Zsófia úrhölgynél (Szászváros) egész muzeumot tesznek ki az innen összegyüjtött vésők, fejszék, balták, szilánkok, lándzsa- és nyilhegyek, pedig a mint a felfedezés híre elterjedt, mások is siettek kizsákmányolni a lelőhelyet s a gyüjtés csupán arra az oldalra szoritkozik, melyet a Maros árja feltárt. A kőeszközök anyagát a közel vidékről szerezték be az őslakók, még pedig a vágó eszközökét és nyílvégekét a gyógyi völgy calcedonféléiből. Vésőket, baltaféléket amphibolpala-, csillámpala-, kuarcit-, homokkő- és jáspisféléből gyártottak. Felhasználták állataik csontjait is, mert csinos áruk, tűk kerültek napfényre ezekből. És mindezeknél nem pusztán az alkalmazhatóságra szoritkoztak, hanem a külső csín követelményeit is szem előtt tartották s agyagból idomított bálványalakjaik után itélve vallásgyakorlatuk is volt. A tűzpadok több sorban kanyarognak egymás fölött, mint a Tiszaháton, s igy is áll az a feltevés, hogy a felhalmozott rondaság és élősködők elpusztitása végett lakóhelyüket időnként földig égették s azután agyaggal hordták meg ujra. Több száz négyszögméternyi térben kimutatható a telep, átmegy rajta a vasút, országút s felhatol jobbra, egy erdős oldalra E nagy kiterjedésből önkényt következik, ha az eszközök csiszott volta, külművi dísze s a nagyszámu szelidített állatcsont (tulok, juh, kecske, disznó, kutya) nem tanusítanák is, hogy az ember abból a korból hagyta itt emlékét, midőn a társulás szelleme néhány törzset már egymáshoz fűzött.

Maga Tordos közvetlen a telepen túl következik egy diluvialis terrasson, melybe vasútunk beásta magát. A falut túlnyomólag oláhok, az egykori szászok elkorcsosult utódai lakják. Alig 25 család tartozik a ref. egyházhoz; papjuk a szász földön érvényben volt dézma után kiutalt kárpótlásból tisztességes fizetést húz, miért a legkitünőbb egyéniségek vágyódtak e falusi állomásra. Itt látogatta meg Kazinczy is Sipos Pált a kantista philosophust, híres tanárt és lelkészt. Átellenben Bábolna a Kazinczyval levelezésben állott báró Naláczi István lakóhelye. Bortermésének jóságát eléggé

* [1]) A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében. Szászváros 1877. VIII r. 31. lap Téglás Gábortól. [2]) Hunyadmegyei neolith kőkorszakbeli telepek Torma Zsófia. Erdélyi muzeum 1879. V VI. és VII. sz. Külön lenyomatban is. — [3]) Bericht über Fräulein Sofie von Torma's Sammlung prohistorischer Alterthümer aus dem Maros- und Csernathal Siebenbürgens. Hermannstadt 1878. Carl Goos.

dicséri az, hogy Apafi fejedelem kedveltjei közé tartozott. Itt is meleg forrásokat rejteget az erdős hegyláncz, melyeket a környék szintén fürdőül használ. Jobbra pedig a harmadkori halmos tájba benyiló völgy Lozsád nevű helységhez vezet, mely teljesen körülvéve idegenektől, valódi magyar oazisnak tekinthető.

XIV. *Szászváros és környéke (Sebeshely, Gredistye, Algyógy, Feredö-Gyógy.)*

Tordosnál a régi Fundus regius határába visz a vonat, csakhogy az újabb területrendezés a kis szász földet Hunyadmegyébe oltotta be. A szászok is eloláhosodnak erre felé s jobbadán építészeti hagyományuk, ruházkodásuk, meg szálas termetük utal egykori eredetükre. Ezt már Tordoson megjegyezheti magának a látogató s még inkább Perkászon, mely egyenes utczasorával ugyan szász, hanem nyelvében, vallásában átalakult, sőt az elkorcsosult ivadék téglából épült háza külsejétől sajnálja a vakolatot s azon módon felejti, mit a valódi szász helységek tisztaságszeretete világért meg nem tűrne. Igy megy át a folyvást enerválódó ivadék egész a vesszősövényes zsupposfedelű oláh vityillókhoz. A szász gyarmatok itt Szászsebes és Szeredahely körül így alakulnak át s még Romoszon is (Szászváros mellett) egy utczasorra olvadtak a munkás és vezérei agitátióival, bizony mit sem törődő hermannivadékok, kikről hasztalan hiresztelik a nagy „Mutterland“ után való áhitozást, mert még egymásközt se képeznek compact egységet, s a hány vidék, annyi a dialectusok olyannyira, hogy a beszterczevidéki és brassóvidéki határozottan oláhul kénytelen egymással conversálni. Hogy pedig az irott német nyelv a szász idiomtól egészen távol áll: mondanunk sem kell, mert a Specket pl. Boflesch-nek olvassa s ilyen chinai systemával csavarja ki minden irott germán szó nyakát.

Szászváros (Broos, románul Orestie) az indulóháztól jó távol marad el egy vonzó öbölhajlásban, s már távolról feltünik jó épületeivel. Lakói az erdélyi három nemzetiséget csaknem egyenlő arányban képviselik, úgyhogy politikai aktióknál csak ketten ketten szövetkezve nyerhet egyik párt többséget. Az absolut korszakban e város hatósági középpont is volt s díszesebb épületei abból az időből valók, hanem centrifugalis helyzetéből szenvedett népességi veszteségét jelentékeny iparával, kereskedelmével siet pótolni s ebben sarkallanak jóllétének legállandóbb factorai is. Bőripara e környéken határozottan legelül áll s a gyümölcs- és szőlőtermesztésben sem éri utól egyik e vidéki városunk se.

Az idevaló ev. ref. egyház még a reformatio idejéből származó collegimmal bír. Rákóczy György és Apafy Mihály alapítványai biztosíták az iskola fenmaradását, bárha a testvér lutheranus egyház sokat háborította. 1799-ben a helybeli egyház az erdélyi ev. ref. egyházkerületre ruházta az iskolai felügyeletet, csakhogy a zaklatásoktól menekülhessen. 1848-ig a logica tetőzte be tanfolyamát. Az 1848 9-ki zavarok majdnem megsemmesíték, mígnem 1858-ban

buzgó hazafiak áldozatai a négy elemi osztályt ismét életre hivták és következő években 1867-ig fokozatosan kiegészült nyolcz gymn. osztályra, miután 1861-ben az intézet főgondnoka és nagylelkű Maecenasa saját költségén emeletes épülettel látta le. 1869-ben a volt Szászvárosszék követeinek sikerült a szász nemzeti (universitas) alapból 3000 frt évi segélyt kieszközölni, 1872-ben gr. Kun Kocsárd korábbi jótéteményeit 50,000 frt fejedelmi alapítványnyal tétezte, mi által a szükséges állandó tanárok fokozatos alkalmazása lehetővé vált s az iskola mint főgymnasium örök időkre biztosítva van. Ugyanekkor hálaképen „Szászvárosi ev. ref. Kuntanoda“ nevet vett fel az iskola.

A szászvárosi ev. ref. egyház a régebben élvezett dézma váltságdíjából kitünőleg javadalmazott két lelkészszel bír. Templomuk a szász lutheranusokéval közös kastélyban fekszik.

Az iskolák közül nem mellőzhetjük az 1881-ben megnyitott áll. leányiskolát, a szászok jól szervezett elemi és felsőnépiskoláját, a gör keletiek népiskoláját. Az iparosok oktatását minden felekezet maga eszközli a szász universitas anyagi segélyéből

A Strigy után a szászvárosi patak szakad ki közvetlenül a déli Kárpátokból. Ennek völgyén érjük el Ó- és Új-Sebeshely helységeket. Az első a határőrséghez tartozott, utóbbi m. kir. vasműhivatallal bír. A nyers vasat Govásdiáról nyeri s vizi erőre alkotott hengerművel dolgozza fel. A helység már a Kárpátok ölén meredekre dült kristályos hegyoldalok közé van ékelve. Terebélyes diófái különösen növelik a bájos kép szépségét. A diótermés is legkitünőbb itt, s a budapesti és bácsi piaczokon annyira kedvelt vékonyhéju „Broozer nuas“ valódi hazája itt van. Ha időnk engedné, hogy Berénynél a Város víz nyomán még délebbre mélyedhessünk Szarkafalván Alsó-, Felső-Városvizen át elérkezhetnénk Gredistyére, melytől pár órára őserdő közepén pisladozik az egykori kiterjedt római város s hol a 30-as években annyi arany pénzt kaptak, hogy a nép a Dárius kincsét máig ott keresi.

Szászvárossal átellenben a Marosba szakadó Gyógyi patak mentén nyujtózkodik el Algyógy, hol a Szászvárosi collegiumnak második alapítója s ujjá teremtője gróf Kun Kocsárd élvezi áldásos életének megérdemelt nyugalmát s a magyar cultura barátainak őszinte tiszteletnyilvánulásait. Az itt kifutó patak forrásvidéke augit porphyr-kőzetekre esik, honnan igen szép calcedonféleségek származnak (Pojana, Nagy-, Kis-Almás) s egyúttal regényes mészszirtek szakadékai érdemlik meg az utas látogatását.

Ez a völgy egyúttal gyümölcseivel is hirnévre jutott s a gyógyi alma, mádai cseresznye enyhe hajlásaiban nyerik zamatjukat. Gyümölcstermő gazdagságát a gyógyi hévforrások környéke is bizonyítja, hol a dió és más gyümölcsfák óriás arányokra terebélyesednek. Oda fel azonban a szőlők közt ugyancsak „hegynek kell menni, hogy elérjük a többnyire édes vizi mészből mésztuffaból alakult fensíkot, hol árnyas fasor rejtegeti a nemzeti fejedelmek kedvencz fürdőjét. Bethlen Gábor is itt keresett utolszór 1629. nyarán enyhülést. Akkor ez volt Erdély Nizzája s e fény és láto-

gatottság tartott a legujabb korig, a mint e század elejéről fennmaradt épületek szabása is mutatja. Hanem Erdély ásványvízbeli bősége mindinkább háttérbe szorítja Gyógyot, hova alig lehet felkapaszkodni a köves meredek lejtőn s még a marosi rév lassu hidasával is meg kell birkózni. Kazinczy alig kapott 1816-ban lakást s a báró Bornemissza Leopold által tiszteletére adott lakomán a szomszéd vármegyék színe javával ismerkedett meg. Ma a „Bethlen", „Rákóczy" és „Apaffy-sor" (így hívják a vendéglakokat) nem szorong a látogatóktól. A környékbeliek ősi patriarchalis gyakorlat szerint a nyári munka után felrándulnak igazán tyúkkal, kalácscsal; elélnek egy-két jó napot, megülik Szt. István napját a rozzant kápolnában, ellátogatnak búcsuzóul a vízeséshez, a fiatalság bokrétákat kövít meg a víz gazdag mészoldatában s azután a völgyi malmok használják a thermákat.

XV. *A kenyérmező.*

Vonatunkkal egyközüen fut jobbról a déli Kárpátok legkülső hullámvetése; de Benczencznél (115. őrház) beleun a versengésbe előttünk nagy karamban a Maroshoz hajlik el. Azt azonban tisztességes távolságban követi Alvincz, sőt Váradja tájáig, hogy ott a Sebes (Mülbach) patak alluvialis csatornájában enyészszék el. A magyar történelem egyik legfényesebb hadi tettének színhelyét a Kenyérmezőt érjük itt a zsibóti (alkenyéri kis állomásnál. 1476-ban tört be Ali bej hatvan ezernyi török-oláh hadsereggel a szebeni Verestoronyi szoroson, számítva arra, hogy Mátyás, a ki csak imént érkezett haza Herczegovinából és Boszniából, útját nem állhatja. Mig a meglepett erdélyiek Gyulafehérvárra gyülekeztek, az alatt Ali Szász-Sebesnél ide kanyarodott, a Vaskapun át óhajtván elillanni gazdag zsákmányával. Báthory István azonban bízva Kinizsy temesi bán segélyében utánna sietett s maroknyi hadával október 13-án fényes győzelmet aratott. A jobb szárny Csuka György nagyszebeni királybiró parancsnoksága alatt a Marostól Alkenyér (Zsibót) előtt vonult fel, a vajda Geréb püspökkel s a megyei banderiumokkal innen az országút tájáig s a székelyek Kendi Antallal a Felkenyér Piskincz közti dombokig fejlődtek.

A török Benczencz Romosz felől támadott nagy erővel s a kisded magyar tábor már inogott, Báthory sebeiben vérzett, mikor Kinizsy lovassaival Szászváros felől felrobogott. A győzelem nyolczezer honfi életébe került, míg a török harminczezer veszteséggel menekült a hegyeken át Havasalföldre. És mégis semmi jele a dicső napnak s a báró Orbán-féle gloriette is, melyen Zeyk János énekelte hőseinket, összedőlt; a Báthory által emelt kápolna pedig ki tudja mikor semmisült meg. S ha már az utas figyelmeztetésére más mód nem marad, a vasúti főigazgatóság tegye meg azt a szívességet, irassa fel alkenyéri pályaudvarán egy táblára a Kenyérmező nevét s a fényes diadal évszámát (1479. október 13.)

XVI. *Kirándulás Alkenyérről (Zsibót) a kudzsiri vasgyárhoz.*

Az alkenyéri (zsibóti) pályaudvarból világosan láthatjuk a Kenyérviz magas partszegélyét s annak irányában Felkenyéren át eljuthatunk ama füstgomoly eredési helyéig, Kudzsirig Az a felszálló füst a kincstári hengerműtől származik, melyhez mint a Szászváros megett emlitett Sebeshelyihez Govasdia illetőleg Gyalár szolgáltatja V.-Hunyad mellől a nyers vasat. Ujabb időben itt kaszagyártásra fektetik a fősulyt s a mint Kerpelyi m. tanácsos, s középponti vasműhivatali főnök a mérnökegylet gyülésén 1881. deczemberben kifejté, 70 ezeret termelnek ebből a két hollóval jelzett gyári czikkből évente. 1880-nak nyarán gőzerőre változtatták át a hengerművet, melylyel rúd- és táblavasat is gyártanak, csakhogy a termelési költségeket még mindig lejebb kellene szállitni, hogy Bukarestben pl. az angol vassal versenyezhessünk. Minthogy pedig az itt látható erdőségek kincstári tulajdont képeznek s azok értékesitésének legbiztosabb eszközét e vasművek szolgáltatják: nem pusztán helyi és nemzetgazdasági, de egyenesen kincstári érdekből is sürgős itt a szakférfiak által évek óta sürgetett nagyobbmértékű és okszerű berendezés, hogy ne csak hazai szükségletünk nyerje innen fedezetét, de az aldunai tartományokból is kiszorittassék a külföldi bevitel. A nagy világ zajától messze elvonulva, árnyas völgy ölén rejtőzik Kudzsir épen a déli Kárpátok lábánál, hol a hasonnevü patak vigan szökell elé. Ennek partján sorakoznak a csinos házak, mig a hivatalnok-negyed a rom. kath. templommal és Alpesekre emlékeztető regényes háttérrel fogad. A helység fele részben határőrökből állott s a kincstári vasmű ide telepedését Mária Theréziának köszönheti.

Lefelé jövet még egy magánember vasművét szemlélhetjük, a mint a csattogó pőrölyök alatt ásó, kapa, kaszává lapul az izzó vastuskó. Ezen alul Kenyérviz nevet ölt fel a szilaj hegyi patak, mert a Kenyérmezőn futja meg pályáját le a Marosig. Elébb még a felkenyériek fogják szolgálatukba s egy csomó fűrészmalom mozgatására kényszeritik. Cserépfedélre, kőházra ezért telik is, mert e falu aczélos buzája szintén legkelendőbb a közel piaczokon. Hanem a takarosság, munkaszeretet eredetét itt is szász származásra vezethetjük vissza, mint Alkenyéren s a szomszéd Balomiron, hol az oláh dib-dáb építkezés máig sem érvényesült. Kiérve a hosszú faluból, egész kis Alföld terül ki szemeink előtt s mig a nyári naptól bearanyozott ringó kalásztenger közt halad fogatunk: képzeletünk el- visszaszáll rég mult időkre, midőn Kinizsy leventéi itt heted-hét országra szóló diadalukat ünnepelték, s hol most a szántogató gazda siró füttyje hangzik, harczi tárogatók reszkettették meg a levegőt.

XVII. *Alvincz a Martinuzzi kastélylyal; Rákóczy anabaptistáinak privilegiumai; bolgár telepítvény. A borbereki oldal Zebernyik várával.*

Zsibóttól folyvást a már egyszer vázolt diluvialis fokterüt hasitja vonatunk. A Valyere (Rossz patak) magas hídján Balomirnál Alsó-Fejérmegyébe gördülünk, s ha verőfényes a nap, minden utas előre hajolva keresi tekintetével Martinuzzi alvinczi kastélyát. Annak jegenyesorát jó messziről kiveheti a helyismerő, hanem elébb egy előváros ka, Ujvincz perdül el egyetlen házsorával s csak azután lassul meg vonatunk a Sibisánnál lefutó Vurtojo hídján, hogy az indulóháznál megállapodjunk.

Az ujvinczlek 1855-ben voltak kénytelenek anyaközségükből kiköltözni a Maros folytonos áradásai miatt. Őseik mint anabaptisták kerültek ide be, még Rákóczy György alatt s az Erdélyben érvényben állott Approbata Constitutio III. része LVII. titulusának első articulusa ezeknek szól, midőn rendeli: „hogy az új keresztyéneknek, kik az országba bejöttenek és Alvinczen laknak, s ezután is melléjök jövendők lennének, mesterségek szerint való minden miveknek exercealasa megengedtetik, ország közzé való minden contributiotól eximaltattak; vallások dolgából való opiniojoknak szabados exercitiuma ő magok közt Alvinczen megengedtetett. Privilegiumok is pedig confirmaltatott, salvis tamen aliorum Privilegiis de libertatibus; úgy mindazonáltal, hogy miveket, posztójokat a Haza fiaitól eltagadván, más idegeneknek el ne adják, melyet ha cselekednének toties quoties azt cselekednének f. 200 exequáljon rajtok a Praefectus, Fiscus számára két részét, harmadát a panaszló félnek". Ma ugyan az itt szóban forgó posztó-iparnak nyoma sincs s a szintén nagy tökélyre vitt fegyvercsiszárságot is nehány késes képviseli. Mária Terézia alatt ismét szállítottak be makacs anabaptistákat Alsó-Austriából, Stajerországból elébb N.-Szebenbe, onnan ide, hanem azok két család kivételével teljesen kipusztultak vagy elköltöztek. Alvincz nevezetessége a Martinuzzi kastély ódon emeletes épülete. Kapuja felett a fehérvári káptalan czimere látható. A déli szárny, melyben 1551. deczember 17-e reggelén Castaldó béreltjei a bibornokot legyilkolták, romba tölt; de a katastropha szinhelyéül szolgált szoba ablaka, melyen a sánczba dobták, most is épségben áll. Martinuzzi hulláját innen csak 1552. február 25-én szálliták be Gyulafehérvárra, ezt irván sírja fölé: „Omnibus moriendum est."

A megmaradt épületrészletek egy része magtárrá van átalakitva, másik pedig a káptalan bérlőjének szolgál raktárául Közel a vasut felé találjuk ide a szintén ősrégi ref. templomot A mostani épület szegényesen van kitoldozva az egykori góth épitmény fő hajójából s még ezt is végromlással fenyegeti a Maros, melyet egy elhibázott átvágás épen ide terelt. Alvincz testvérhelysége a Maros jobb partján: Borberek. Ma mindketten elaprósodtak, pedig

Zsigmond a kir. városok közé emelte volt Alvinczet, hanem Szászsebes és Gyulafehérvár erős versenye, később elnyomta. Ugy látszik, sok nemes család lakott főleg Borbereken, kik a káptalan tisztjeivel nem egyszer véres viszályban állottak. A Hora lázadás (1784) azonban az idevaló magyarságot, valamint egyebütt a Maros jobb partján, mint Gyógyon, Rápolton, Kéménden, Maros-Solymoson és Guraszádán meggyérité. Ide is ölyvként csaptak le egy éjjel Zalatna felől a felkelők s még a csecsemőknek sem volt irgalom. Akkoriban már romban fekhetett a halom magaslatok egyikén még látszó Zebernyik vára, hova villongás idején a nemesség menekülni szokott.

Ez az Alvincz szerepel vasutunk keletkezésében a sokféle változatban felújult nagyszebeni szárnyvonal elágazási pontja gyanánt. Még a megnyitás idején is valószinűnek látszott az innen tervezett szárnyvonal, azért vannak oly terjedelmes raktár és hivatali helyiségek. Akkoriban, az igaz, itt került tengelyre minden keletnek irányult személy-és árurakodmány s gyorskocsik, társzekerek élénkiték meg mindenféle járulékaikkal a kis városkát; hanem a keleti vasut mindennek véget vetett s azóta N.-Szeben is megkapta vasutját a N.-Küküllő völgyéből Kis-Kapusról, s így ez a kérdés alkalmasint egyszer mindenkorra leszorult a napirendről.

Sok bajt okozott vasútunknak az alvinczi Vurtop patak is. Ez Oláh-Piannál szabadul ki a déli Kárpátok kristályos tömegéből s rendesen nem mérkőzhetik viztömege a Kenyérvizzel vagy Városvizzel. Hanem azért 1871 nyarán egy felhőszakadás mégis elég volt, hogy sibisani massiv hídját elseperje. Ugyanakkor a Sebespatak (Mühlbach) is kicsapott medréből s a 131., 132. őrház között eső alvinczi út-áteresznél a töltést megszakitá, a közlekedést jó időre feltartóztatva.

A vasút egyébként Alvincztől jobbra hagyva a szászsebesi tágas öblösödést, folytonos bevágáson szalad az emlitett hídig; s ott magas töltéssel éri a Maros-Portus és Váradja között épült Maros-hidat, melyen ujból a jobb partra helyezkedünk. E ponton a Maros a völgy keleti feléből a nyugatiba tér át, vagyis innen kezdve a jobb parti szegélyt követi Branyicskáig s ott csap vissza a bal partra ismét. A Maros 201·5 m hosszú fahidja (11 nyilással) előtt torkollik be a Sebes (Mühlbach) folyó tiszta vize is. A 0 pont tengerszíni magassága itt 217·13 méter; közepes vizállás + 0.5 méter s csak egyetlen egyszer sülyedt — 0·5 méterre A jobb parti Maros-Portus latinos nevén már Kazinczy megütközött, de Maros-Rév nem szoritja azért ki azt a közhasználatból. Ma csendes elhagyatottságban áll a kincstári épületek legtöbbje s alig lehet képzetünk a korábbi sürgés forgásról, midőn ide gyüjték Maros-Ujvárról a sót s innen mélyebb járatu hajók „transportjai“ egymásután indultak fellobogózva, vidám hajósnépséggel Arad, Szeged felé. Az Első erdélyi vasút megnyitása után a hajózás még tartott Maros-Ujvár és Maros-Portus közt s az idevaló raktárakból egy 730 mtr hosszú külön szárnypálya segélyével rakodtak meg a terűvonatok. A keleti vonal megnyiltával végleg abban maradt a sóhajók munkája s ezzel együtt kiveszett innen és Váradjáról az élénk forgalom is.

XVIII. *Gyulafehérvár a vasút végpontja.*

(Történelmi emlékei.)

Gyulafehérvárig Maros-Portustól még csak két kilométernyi út vezet; de annál nevezetesebb ez a rövid köz, mert ezen feküdt a rómaiak iparos városa: Apulum. Ennek romjaiból századokon át a legérdekesebb emlékek kerültek napfényre Már Opitz, a Bethlen Gábor által alapított főiskola tanára kiterjeszté figyelmét a leletekre, de az ő kézirati műve (Dacia, sive Rerum Dacicorum commentaria) elveszett. III. Károly alatt az erődítmények felépítésekor véletlenül ott működött gróf Ariosti József tábornok is, ki számos felirást másoltattatott le s küldött be Scipio Maffei archeologusnak Veronába. Az egybegyüjtött régiségeket később négy hajóval akarták Bécsbe szállítani, de útközben a hajósnép elég lelketlen volt saját terhének könnyibbítésére egy részét az emlékeknek vízbe dobálni, Lippánál és Szegednél pedig egy-egy hajó valószínüleg rosszakaratú gondatlanságból elsüllyedt úgy, hogy csak egy töredék jutott a bécsi császári muzeumba s ezer szerencse a tudományra, hogy a tárgyakról Ariosti elébb rajzokat és másolatokat vett. Igy került be Apulum neve az olasz Marsigli Danubiusába (Hagae 1726). A hazai tudósok közül Köleséri (de Keres Eer) Samuel Auraria Romano Dacicaja (N.-Szeben 1717) foglalkozik tüzetesen az idevaló feliratos kövekkel s azután Seivert és Fridvalsky jezsuita (Mineralogia Magni Principatus Transsilvaniae 1767) s mások egész irodalmat adtak ki róla, míg legújabban Ackner Mihály és Müller Frigyes „Die römischen Inschriften in Dacien“ (Wien 1866) foglalták össze az idevonatkozó epigraphiai adatokat. Kiváló figyelem tárgya lett azonban Apulum vasútunk építése alatt 1867-ben, mert ekkor nagy területet kelle felforgatni s tömegesen jöttek napfényre a feliratos kövek, szobortöredékek, melyekből az erdélyi muzeum (Kolozsvár), a gymnaziumi szertár Gyulafehérvárt s a nagyszebeni Bruckenthal muzeum gazdagodtak; de igen sok Bécsbe is kijutott.

Ugyanakkor Torma Károly és Finály Henrik tudósaink is sok becses adatot hoztak innen nyilvánosságra lapjainkban.

Ulpia Trajana utána ez volt a római provincia legjelentékenyebb városa s a feliratok tanusága szerint az ipar, kereskedelem is messzire kiható középpontot létesített benne, hol Ázsiától Hispaniaig a nagy birodalom minden nemzete megfordult. Erdély újabb történetében szintén elsőrangu szerepet játszik Gyulafehérvár. Nevét Gyula fejedelemtől vette; az erdélyi fejedelmek is itt székeltek. A költők nem oknélkül helyezik akkorra Erdély „aranykorát“, s a Bocskayak, Bethlenek, Rákóczyak korát nem hijába emlegetik itt az Unio után is büszkeséggel.

Az indúlóháztól befelé elébb a polgári várost érjük, némi meglepetéssel észlelve, hogy Izrael fiai játszodják ott a hangadó szerepet, mintha nem is őket helyezte volna az Approbáta Constitutio a város szélső házaihoz s nem őket helyezné még 1837-ben is 2345. sz. intézvényével az erdélyi gubernium a „szomszédok figyelme alá.“

Csak legyenek egyébként jó hazafiak, nem irigyli tőlük senki az itt elfoglalt helyet; e tekintetben Fehérvár iskolái a róm. kath. főgymnasium, valamint a Haynald bibornok által püspöksége idején létesített leányiskola is üdvösen működnek közre.

Ha a városban körüljártunk, bátran indulhatunk fel a várba, mert a látnivalók, nevezetességek ott pontosulnak össze, ott találjuk a papnöveldét s a gymnasiumot; ott székel Erdély róm. kath. püspöke meg a katonai parancsnokság. Ennek egyik épület csoportja tudomásunk szerint az 1854-ben létesített gyulafehérvári gör. kath. érsekségnek volt szánva, mely most czímét innen viseli ugyan, székhelyét mindazonáltal a kis Balázsfalván tartja. Felmenet jobbra egy sor katonai laktanya látható. Abba helyezte volt el Bethlen Gábor főiskoláját, de a Bisterfeld és Opitz auditoriumaiban most hadfiak csörömpölnek fel s alá, mert gróf Steinville 1715-ben egyszerüen lefoglalta s a főiskola már elébb Nagy-Enyedre költözött volt.

A nagyszerü székesegyház eredete alkalmasint a Szt. István által létesített püspökséggel esik egybe. 1287—91 közt „igen régi falra“ függesztettek bejárót.

A templom alapja mint roman stylu építmény a szabályszerű kettős keresztet tünteti fel, csak második tornya hiányzik, mert 1603-ban Bethlen Gábor és Székely Mózes által a vár ostromoltatván, a Básta által itt tartott puskaportól fölrobbant. Benn az oldalhajó mellett három régi sarcophag ragad meg legelőször. A középső Hunyady János hamvait rejti; ettől jobbra fia László és balra öcsese János (Miles vocatus frater gubernatoris . . . . . anno dni MCCCCXXXIII. de hunyad . . .) nyugodtak, míg Básta katonái hamvaikat ki nem szórták. Az orgona alatt János Zsigmondnak és anyjának Izabellának díszes emlékei láthatók.

Nagyszerű látvány fogadja a látogatót ünnepeken, mikor a fényes segédlettel pontificáló főpap és környezete a 61 ölnyi távolban fekvő főoltár előtt a két oldalon ülő agg káptalanbeliekkel mintegy tiszteletet parancsol, az énekkar zsolozsmái sajátos zugással morajlanak végig a tágas hajó öblén. Az orgona búsan morajló zenéje önkénytelen imádatra ragadja lelkünket s szent gerjedelmünkben a letünt mult dicső jeleneteit véljük megújulni. Látjuk Hunyadyt szerencsétlen fiával Lászlóval, Lépess György püspök, Izabella, János Zsigmond, Bocskay, Bethlen Gábor, Nagy Rákóczy s Martinuzzi tragikus alakja mind megelevenülnek s kápráztató gyorsasággal tünetkeznek a dicső ünnepek s gyászos jelenetek, melyeknek e falak annyi századon át néma tanui valának. Minden pont egy-egy nagy emlék, sőt olyan helyeken is a mult ereklyéit találjuk, hol fájó érzés nélkül kegyeletes ember azokat nem szemlélheti.

Kijövet balra találjuk a róm kath. püspöki palotát, a közelben pedig a volt pénzverőházi épületek tünnek szemünkbe, hol most a kir. törvényszék székel. Az itt vert pénzek E betű által voltak megkülönböztetve. A vártér közepén egy díszes tisztilak áll a Babillon (pavillon). Még van itt egy Jericho nevű külön épület, de

abban jámbor pap tanárok lelik fel otthonukat. Sokkal feltűnöbb mindannyinál a kis várközség éjszaki szélében a papnöveldével kapcsolatosan szemlélhető csillagvizsgáló torony. A mult században nagy hirre jutott volt ez intézet, de ma kellő felszerelése sincs, s mint ilyen szerepet nem játszik.

Ebbe fölmenni mindenesetre ajánlhatjuk; onnan tekinthetjük át legkényelmesebben a környéket. Alátekintve látjuk, hogyan terül el a várhegy alatt a város, azontúl viruló rétek, mezők közt kisérhetjük a Maros kanyargó folyását fel a Szt-Imre térig. Azontúl az egyesült Küküllő szalagja osztja meg a keletről gyöngéden hullámzó dombvidéket, emitt előttünk Zalatna, felől az Ompoly siet a Maros ölére s felette az erdélyi Hegyalja övedzi körül annak a vadúl összeszaggatott mészcsoportnak a derekát, melyen a Kecskekő és Csáklyakő kiszökellő ormai uralkodnak. Utóbbit még érdekesebbé teszi egy őskori telep, melyet fáradhatatlan régészünk Dr. Torma Károly * fedezett fel. Dél felé végtelen erdős hegylánczok tömkelege sorakozik egész a fellegekbe nyúló Retyezátig. Classicus föld ez itt körülöttünk s minden talpalattnyi tért történelmi emlékek szentelnek meg, a természet pedig egész kedvteléssel önti ki mindenfelé bőségszaruját. A várban van elhelyezve még a gazdag könyvtár is nyomtatványi és okmánytári kincseivel. Lejövet vegyük a tiszti pavillon előtti sétatér felé utunkat, mert ott áll Lozsenau ezredes és a piskii „öldöklő csatában" (mörderische Schlacht) elhullott császáriak emlékszobra. A hadi erények előtt tisztelettel hajolunk meg s e derék katonák önfeláldozására kegyelet nélkül gondolni nem tudunk mi sem; csak az szomorít el ez emlék láttára, hogy a mi hőseink ma is jeltelenül aluszszák síri álmukat. Most a kijárat kapujához érve, időt nyerünk a III. Károly lovagszobra körül elhelyezett s a vitézi élet különféle mozzanatait ábrázoló szoborcsoportozat megtekintetésére is. Az alakok, valamint a kapu is kárpáti homokkőből készültek; az alapkő pedig 1715. november 4-én tétetett le. E kapu mellett elterülő szabad téren itt állott a trinitáriusok temploma és kolostora, kiket 1711-ben III. Károly telepített ide Cataloniából. A rendet már II. József feloszlatá, zárdájuk meg a vár ostromoltatása alatt 1849-ben dült romba. E kaputól meglehetős meredek út vezet a külső kapuhoz. A várat övedző sáncz felvonó hídján ismét a vártérre s onnan a városba jutunk, hol azonban már nem előbbi vonatunk vár reánk, mert ezen túl a Magyar áll. vasútak keleti vonala kezdődik s az Első erdélyi vasút itt véget ér.

X *Az első 10 év forgalmának eredménye s a vasút közgazdasági jelentősége.*

Végére jutva vasútunknak, már iránya és az általa érintett terület geographiai fekvése szembetünővé teszik az olvasó előtt, hogy annak elvitázhatatlan természetes feladata, hogy a kereske-

* A csáklyai őskori telep ismertetése Erdély Muzeum VI. 1879. 31 32 l. (Kolozsvár.)

delmet a nagy magyar medencze délkeleti megyéi és Erdély déli részei között közvetitse. Mielőtt azonban határozott itéletet mondhatnánka felől, mennyire oldotta meg a vasut fennállása óta e rendeltetését: nem lesz felesleges a pálya létesülése előtt uralgott forgalmi és közgazdasági viszonyokat is futólag áttekinteni.

A legrégibb idők óta a Maros szolgált a vasútunk által átfutott Arad-, Hunyad- és Alsó-Fejérmegyékben kereskedelmi csatornául s főleg a Maros-Ujváron a megelőző század utolsó évtizedében megnyitott sóbánya termékei kedvéért, annak medrét nagy költséggel és fáradságosan jó karban tartá a kincstár. E mellett vonult Aradnak a nagyszeben-kis-zombor-szegedi országút is, melyből Dobránál Facset Lugosnak egy szintén nagy forgalmu ág szakadt és szakad ki. A Maros közvetlen szomszédságában eléfordult nyers termények értékesitése tehát elég kedvező eszközzel rendelkezett, mennyiben t. i. e termények a völgymenti lakosság természetes szükségleteit képezték; de a világforgalom sodrától sokkal távolabb estek, semhogy kiterjedtebb kereskedelem élénken lüktető ereivé válhattak volna, s a nyári időszak megnyiltával beálló felhőszakadások csaknem évről-évre visszatérő kérlelhetetlenséggel pusztiták e gyér forgalom tárgyait és tetemes kárt okozva főleg a kincstárnak, mely nem egy évben egész sószállitmányokat menthetetlenül odaveszitett. És mert a marhatenyésztés sem öltött nagyobb arányokat, a gabonatermékek piaczra szállitását pedig a bizonytalan vizi és költséges szárazi út egyátalán nem mozditák elé: a kincstár sószállitása mellett legnagyobb fontossággal birt ezen a vidéken még a faüzlet. Főleg a Maros forrásvidékén, Gyergyóban, található rengeteg jegenye és luczfenyő szálfák tutajozása foglalkoztatott számosabb munkáskezet, miután ugy egyes tehetősebb kereskedők, mint a Szász-Régenben alakult szövetkezet is évente tetemes mennyiségü tutajt usztatott le a magas vizállás felhasználásával Soborsinra, Lippára, Aradra s egész Szegedig. E mellett Hunyadmegye Csernamenti helységei a kincstár govasdiai vasolvasztójának termékeit értékesiték a szomszédos piaczokon s a Sebeshelyi és kudsiri vasművek is minden kezdetlegességük daczára ellátták környéküket fuvarozni való anyaggal. A nemes fémbányászat inkább közvetve t. i. fogyasztó munkásai által nyujtott foglalkozást a kereskedelemnek, s ha ide vesszük még az állati nyers termények kel az alföldi városok felé folytatott szerény forgalmat: körülbelől megadtuk nagy vonásokban az első erdélyi vasut megnyitása idejében uralkodott forgalom képét.

Azóta fokozatosan emelkedett ezen országrész forgalmi élénksége.

Nem tekintve a tetemes gabonaszállitást, az egyes években főleg nyers termények és egyes iparkészitmények, mint kő- és faanyag, só, szarvasmarha, kőszén, nyers- és vert vas, épület- és szálfa, teszik azon czikkeket, melyek a vaspálya mentén termeltetvén, a fogyasztás részére nagyobb mennyiségben hozzáférhetőkké tétettek.

Egészen 1873-ig e forgalom minden ágában szembetünő növekedés volt, mi részben az akkori kedvező közgazdasági viszonyokban, részint abban leli magyarázatát, hogy az özszes erdélyi

forgalom erre felé volt akkoriban terelve. Megnyilván azonban a keleti vasut, a Nagy-Váradtól Brassóig s Nagy-Szeben- és Maros-Vásárhelyig terjedő vidék kiesett az Első erdélyi vasut sphaerajából s a nyugat felé irányuló forgalmat a teljes erővel meginditott verseny innen elterelte, mi mellett az általános üzleti pangás visszahatása is folyton folyvást érezteti káros befolyását.

E zsibbasztó ellenhatások daczára az első erdélyi vasut az ipari és közgazdasági tekintetben egykép hátramaradt s mostanában is kevésbbé mívelt vidéken megteremtette saját forgalmát s nem utolsó érdeméül tekintik üzleti körökben azt a körülményt, hogy a brassói bánya- és kohótársulat kaláni kohójának termékeit Szilézia, Oroszország, sőt a vasban gazdag Stájerország piaczára is eljuttatá, a gyalári nyers vasnak lehetővé tette, hogy Szilézia vasfinomitó gyárai is fogyasztják, a Hegyes-Drocsa több pontjáról származó mangánérczek egész Francziaországig sikeresen megküzdnek a külföld hasonnemű termékeivel; finom asztalos fáink Prágában, Bécsben, fűrészáruink Romániában nyertek kelendőséget.

De, fájdalom, ez iparágak jövedelmezőbb fejlesztésére édes kevés történt, mit leginkább a gyalári bánya, sebeshelyi és kudsiri vasművek megállapodottsága tüntet föl, melyek folyvást abban a kezdetleges állapotban sinlődnek, mint 1868-ban, holott megfelelő műszaki berendezés mellett az Első erdélyi vasutnak sem kellene forgalma fejlődésén aggódnia s a nép jóllétének is jelentékeny tényezőivé válnának.

Addig is azonban, mig e sok felől sürgetett s ujabban a megye közönsége részéről is szorgalmazott átalakitások megtörténnek, mert az állam saját jól felfogott érdekében azok kivitelét valószinűleg csak időkérdésének tekinti szintén, főleg most, mikor a pénzügyministerium kebelében külön vasműigazgatóság létesittetett s annak élére egy európai hirű szakemberünket, Kerpely tanárt nevezték ki, a szórakozni vágyó tourista a hazai mult tanulmanyozója s a természettudós egyaránt hálás mezőt talál az általam csak röpke vonásokban, igazán vasutról vett vázlatokban bemutatott vidéken.

De, mielőtt teljesen búcsút vennék tárgyamtól, legyen szabad az Első erdélyi vasut vezérigazgatóságának, kiválóképen pedig Kanovics Aladár vezérigazgatói helyettes urnak, valamint mindazoknak, kik munkám megirásában adatok átengedésével segélyemre voltak, hálás elismerésemet nyilvánitnom.

Téglás Gábor.

Utazásom a Montblancra.

(Felolvastatott a márczius 23-diki ülésen.)

Igen tisztelt gyülekezet!

Gyakori jelenség az napjainkban, hogy a tudomány férfiai laikus közönség elé lépve tárják föl tudományuk kincseit s ismertetik meg új fölfedezéseiket, vagy érdekes tapasztalásaikat s eleményeiket a hallgatókkal. Én megfordított helyzetben érzem magamat e gyülekezetben, és rettenthetetlen alpesi útazóból félénk nővé változva kérdem magamtól: vajjon hogy fog sikerülni azon merész vállalat, melynek véghezvitelére körükbe jöttem?

Tisztelt hallgatóim bizonyára nem fognak hibáztatni, ha bevallott gyöngeségemet ellensulyozandó, előttük a lehető legmagasabb álláspontra helyezkedem: ez pedig én rám nézve, ki eddig Európa határait még nem léptem át, — a Montblanc!

Utazási örömeim egy újabb örömmel szaporodnak, midőn kitüntető meghivásuk folytán ezennel alkalmam nyílik elbeszélhetni önöknek, hogyan jutottam föl arra a helyre, mely az általunk lakott földrészen legközelebb van a naphoz.

Nem is tudom már, mikor tünt fel először szemeim előtt a Montblanc. De az utolsó évek alatt a nap legkülönbözőbb szakaiban, a legváltozóbb világításnál minden oldalról annyiszor láttam, hogy csodás szépségének legkisebb része sem maradt előttem ismeretlen. Magas boltozatú székesegyház képében tünt fel, midőn évekkel ez előtt a genfi tón hajóztam; a magasztos hegyalak majdnem a szemnek is elérhetetlenül tündökölt a kék azurban; csúcsára feljutni, vagy az éjjeli égboltozatról csillagot leszakítani, egyértelműnek hittem. Aztán, mikor a Flegèren állva, az Uralkodó óriási keblébül a jégárakat 1000, 2000, 3000 méternyi mélységbe, Chamonix völgyébe láttam ömleni, ismét felségsértésnek tetszett a gondolat, hogy az én törpe erőm az ő nagyságával megmérkőzzék. — Azonban egy reggel az Ortler tetején termettem, melyről tudvalevőleg a legtöbb hegyet már nem felettünk, hanem alattunk látjuk, és büszke kéjérzet fogott el eme pillanatban; de ő, a hatalmas még mindig tetemes magasságban emelkedett álláspontom felett. Majd gyors egymásutánban megmásztam Tyrol és Svájcz legnevezetesebb hegycsúcsait; szemeim a láthatáron mindig azon óriási jégsánczot ke-

resték legelőször, mely a Montblanc zsámolyát képezi. Habár az egész környék ködbe borult, ő magasan székelt a felhők felett; bárhogy inogtak is a többi csúcsok homályba burkolva, ő könnyen fel volt ismerhető sajátságos aranyos rózsaszínéről. S ugyan honnét van ez? Talán mivel a nap leghosszabban kaczérkodik vele; mert alig hogy leáldozott, újra lángoló csókokat hint az ő magasztos homlokára. — Lassankint más szemmel tekintém a havasok királyát, a bámulathoz lelkesült szeretet járult. És, mivel birni akarjuk, a mit szeretünk, csak időkérdéssé vált, mikor ejtem hatalmamba a Montblancot. És nem ám közönséges módon! Ott; a hol a fönséges legkevésbbé megközelíthetőnek látszik, ott támadjuk meg! — Igy érlelődött meg bennünk a terv, hogy a Montblancra a déli oldaláról menjünk föl.

Kevésnek sikerült ez előttünk, s azok közül is egyike a legelsőknek hazánkfia, Déchy Mór volt, kinek e téren aratott érdemei szakértő körökben már régóta ismeretesek.

Hogy tehát déli oldaláról mászhassuk meg a Montblancot, mult év julius havában egyelőre Aostába mentünk. A vasútat Ivreában elhagyva, kocsin egy nap alatt érhető el a szép város, mely nemcsak a természetbarátnak nyújt sok élvezetet, hanem az ott található római maradványok nagy számánál fogva a régészre nézve is érdekes.

A Vallée d'Aoste választja el a gráji alpeseket a penniniektől. Legyen szabad, hogy mielőtt utolsó alpesi útazásnak főczéljához vezetem a hallgatókat, az elsőkről és azok tetőpontjáról, a Grand Paradisról, emlékezzem meg lehető röviden.

Ama hegytömeg, mely a gráji alpesek neve alatt ismeretes, igen széles kiterjedésű; nyugatról azon főlánczolattal függ össze, mely Francziaországot Olaszországtól választja el; déli oldalágai 26 kilométernyire nyúlnak ki egészen Turin elé, míg éjszakon és keleten a Pó nagy sikságán laposodnak el. Szintén a Pó völgyét öntözik s a Póba ömlenek a Dora Baltea, az Orco és a Dora Riparia folyók, melyek mindnyájan a gráji alpesek határait jelölik. A messzire terjedő hegytörzs három csoportra oszlik; az egyik Francziaországhoz tartozik, a másik, a keleti, Olaszországhoz, míg a harmadik, a középponti, e két ország közt vonul el. A keleti vagy aostai alpesek legjelentékenyebb pontja a 4054 m. magasságú Grand-Paradis, legszebb dísze pedig a 90 méterrel alacsonyabb Grivola. Úgy a Grivola, mint a Grand-Paradis a Cogne és Savarenche völgyekből emelkednek s ezek képezik Victor Emanuel nagyhirű vadászterületét. Ismeretes, hogy a havasi kecske (Bouquetin, Capra

ibex) kizárólag itt található. A királyi lovagló útak sűrű hálózattal ágaznak el mindkét völgyön és hegyen és egészen a jegeseknél felállított lövőhelyekig érnek. A „chemin de chasse du roi“ mellett elvonúló táviróczölöpök ezen hegyzugnak sajátszerű vonást kölcsönöznek.

Mirafiori gróf, a boldogult Ré galantuomo szeretetreméltó fia, nem rég meghivott bennünket atyja vadásztelkeinek meglátogatására, minthogy az ottani magas bérczekben sok nagyszerű kirándulást lehet tenni. — Midőn a mult nyár folytán a Montblanc lett óhajaink czéljává, elhatároztuk, hogy egyúttal a Grand-Paradis-val is megismerkedünk.

Ez okból egy derült reggelen Aostából Villeneuvbe mentünk. Velünk volt egy frankfurti ismerősünk, B. úr, (ki vezetőül a Valsavarenchei lakos Meynet Salamont fogadta fel) és két rendes útitársunk, a tyroli két Pinggera, Hans és Alois. Nehezemre esik, hogy e két férfiuról hosszasabban meg nem emlékezhetem. Alois kedvencz vezetőm, bátyja pedig már majdnem 20 évvel ezelőtt nagy hirre vergődött, midőn az Ortler terület kikutatásánál Payer Gyulát kisérte. A harmadik hirneves Suldeni vezető Dangl Péter — a hegymászás mesterségében tanitóm — ez idén egy szerencsétlen esés folytán akadályozva volt velünk jönni.

Tehát mindössze hat vándorló ballagott jul. 27-én Villeneuveből felfelé. A kis városka, melynek főnevezetessége nagyszerű vashámorai, a Val-Savarenche bejárásánál fekszik Mily gyönyörű e völgy! Keveset ismerek, mely oly gazdag volna festői részletekben Az alant csendesen csörgedező Savara itt zúgó hegyi patakká válik, s magasra szökellnek fel habjai, midőn sziklahasadékok közt vergődik keresztül; amott a meredek fal alatt barna kunyhó áll, mintha a földből termett volna, színt és fényt egy veresfenyőtől nyerve, melynek finom ágain napsugarak játszadoznak. Odább egy magányos ház, a hegyvadon közepett egy magastetejű kovácsműhely zárja el útunkat; azt hinnéd, maga Vulkan lép majd ki az ajtaján. Előre sietve, most örömtől dobogó szívvel üdvözlök egy új látványt: a sötét fenyves felett ezüstszerüen villámlik egy jegesvég, és hátúl, a hol a völgy elzárul, hóval fedett csúcsok csillognak; bal oldalt megint más, és ha megfordulunk, ismét mások; — gyönyörünknek nincsen vége. Olaszországban havasok közt vagyunk! Lehet-e széles e világon oly üde a levegő, lehet-e sugárzóbb a nap, kékebb az ég, mint itt, ez áldott napfényes reggelen?

Midőn a nap a délpontra ért, mi is elértük a Val-Savarenche főhelységét, hol, rosszat nem is sejdítve, több óráig pihentünk.

Csak távozásunkkor, a számla fizetésénél vettük észre, hogy bizony Rinaldini nagyanyjánál ebédeltünk. De ezáltal csak az urak erszényei szenvedtek kárt, s nem előbbi boldog vidor hangulatunk. — Lassan tovább haladva, nemsokára egy völgyzughoz érkeztünk, melyből tajtékozva, nagy zuhatagban rohan ki a Savara, mintegy jelentve, hogy mi vár itt reánk.

Oriási hegyfalak által bekerített rotundában állunk; alig lehet áttekinteni roppant kiterjedését. „Mily pompás táncterem!“ kiálltottam fel, — „sőt inkább milyen Mausoleum!“ tevém azonnal kedvszegetten hozzá Mert, bár a nap még nem igen van lemenőben, e hatalmas üregben már sötétség és a halál csendje van; sem emberi lak, sem élő lénynek semmi nyoma. Templom nagyságú sziklaromok hevernek szerteszét, s csüggnek alá jobbra-balra a mélység felett, mintha legördülésük közben egy felsőbb hatalomszóra hirtelen állapodtak volna meg. A hegykiállásokon jegesipatakok zuhannak le; fátyolszerűen lebegnek a sziklafalon, vagy nagyot szökdécselve ömlenek ki az erdősűrűségből. Látni a sok vizet, de folyni nem hallani; ez sokszorosan fokozza e pusztaság csodás benyomását. Szeretnénk gyorsan átsietni, de mintegy megbűvölve állunk, bámulván a nagyszerű képet. A kék magasságból pedig a láttér fölött uralkodva, a Grand-Paradis hófehér teteje, másnapi útunk czélja int felénk.

A Val-Savarenche végén fekszik Pont; kellemesen voltunk meglepetve, a legcsinosabb pásztorkunyhót találva ott, mely valaha hajlékunkul szolgált. Madeleine, a majorosné tojást, tejet és vajat hozott, s ehhez a magunkkal vitt élelmet adva, ízletes vacsorát rendeztünk, s fölötte fokozott megelégedéssel láttuk, hogy derék háziasszonyunk kényelmes fekhelyekről is gondoskodott.

Kinn dicső estve volt; hosszú ideig néztem a csillagok szelid, muló fényét. Oly vonzó ez elrejtett magány hallgatag, mélabús csendje! — — De egy utolsó pillantást vetve a Col de Nivolt jelölő nagy keresztre, mely az égtől élesen elvált, s a merengésnek véget vetve, sietve pihenni tértem.

Meynet éjfél után nem sokára felköltött, de majdnem két teljes óra múlt el, míg elindúlhattunk. Bizonyára mindnyájan ismerik Defregger remekművét: „Ball auf der Alm.“ Hasonló jelenetnek voltam tanúja jul. 28-ikának szürkületén. „Jetzt geht's in's Paradies!“ újjongott Pinggera Hans, tyroli dalokat énekelve, és B. urat, férjemet s a majorosnét tánczban forgatva. Hiába volt minden sürgetés, minden pirongatás; az öreg Hans gyermeteg tekintetével oly igézően néz reád, hogy lehetetlen kedvtelésének ellenállni.

Mély homály borított még völgyet, hegyet, midőn végre 3 órakor elhagytuk a kunyhót. A majorosné lámpással kisért a mocsáros réteken keresztül, melyeken csak lassan haladhattunk; azonban a királyi lovagló út kanyarodásain gyorsan s fáradság nélkül emelkedve a Glacier du Charforonig, csakhamar tetemes magasságra jutottunk. Elhunyt volt már minden éjjeli mécs az égboltozaton, de az üstökös csillag még mindig ott villogott a Montblanc táján.

Egy sziklarommal fedett hegyhajlaton voltunk, mikor a hajnal teljesen győzött a sötétségen. Mint a bérczormok felett, ugy ott is, a hova sebtében lépdeltem, rózsáskék színeket keltett az ébredő nap. Nincs meghatóbb valami, mint ily sziklaomladékok közt minden lépéssel szebbnél-szebb nefelejtsre akadni, a leggyöngédebb virágot a legzordonabb talajból sarjadozni látni. Egyik főkelleme a hegyvidéki természetnek ily ellentétekben rejlik.

Most a szirthomlokzatokon gyuladó hajnalpir a jegesekre is derengő világosságot vetett. — „Voyez un bonquetin!“ kiáltott Meynet — „encore un! ah ils en sont trois sur le Glacier!“ — Mintegy felvillanyozva nyultunk messzelátóinkhoz. „Csitt, csitt; el ne ijesszük őket.“ — Láttuk mindnyájan, a mint e legnemesebb alpesi vadnak három példánya, aggódó óvatossággal tekintve körül közeledett felénk. Öröm volt ez állatok kecses mozdulatait megfigyelni! Most játszi könnyedséggel szöktek előre a hómezőn, majd mintegy pajkosan vetekedtek egymással fel és leugrálva, majd csalfán oldalvást szökkentek, míg egyszer hirtelen megálltak, s valószinüleg nem érezvén magokat biztosan, visszafordultak, s egy másodpercz alatt szélgyorsasággal illantak el szemeink elől. Fölötte ritka szerencsének mondhatjuk, hogy az alpesi kecskéknek egy egész családját láttuk így utunkon átnyargalni.

Mint napkelte előtt mindenkor, ugy ma is érezhetően apadott a hőmérséklet. Hogy az első reggelinél legalább az erős szél ellen védve legyünk, menedéket kerestünk egy kivölgyelésben, melyet kétségkivül a tavaszkor lefolyó olvadékvíz vésett. De a hideg nőttön nőtt; élelmi szereinket is megfogta a fagy úgy, hogy alig voltak ehetők, és magunk is, ha nem akartunk megfagyni, kénytelenek voltunk tagjainkat ismét mozgásba hozni. Utunkra még folyvást árnyék nehezült, de azon reményünk is hiús volt, hogy a nap változtatni fog helyzetünkön. — A hegynek menéstől én csillapíthatatlan szomjuságban szenvedvén, felkaptam egy jégdarabkát és a nap felé tartottam azon hiszemben, hogy nehány csepp vizet fogok belőle nyerhetni; ilyen téli reggelen! Méltán gúnyolt Alois kárörvendő

nevetéssel, hogy a halvány fehér napsugaraktól még meleget is vártam.

A Glacier de Montandeni, melyhez ily módon nagy nehezen körülbelül három óra alatt jutottunk el, egész a Grand-Paradis ormáig terjed; bármennyire kivánom is, fájdalom! nem mondhatok semmi nevezest eme jegesről; a szenvedélyes tourista habozás nélkül — unalmasnak fogja mondani. Utunk azonban mind fáradalmasabbá lett, kivált midőn a szél, a mint magasabbra értünk, egész viharrá fokozódott annyira, hogy a lélekzetünket is elfojtotta. Minden falatka hus, sőt poharainkban a bor is megfagyott, mielőtt merev ujjaink a szájhoz emelheték. Nem csoda, hisz a hőmérő 6 fok hideget mutatott.

Ily körülmények közt a Col-t elérve, egy perczig visszatérésre gondoltunk; de az út utolsó része nagyon is csábítónak látszott. Majdnem függőlegesen emelkedik egy meredek jégfal, mely csak úgy mászható meg, ha elébb fejszével szűk kanyarodású lépcsőket vágunk rajta; hanem aztán ott, hol a hóból szikla áll ki — szétmorzsolt palakő, — ott a lelkesült hegymászóra szívörvendeztető munka várakozik.

Különös érdeket nem nyujt a Grand-Paradis megmászása, de orma par excellence kilátási pontnak nevezhető; a fenn töltött óra a leggyönyörködtetőbbek közzé tartozik, melyeket alpesi csúcsokon átéltem. Hány ilyet említhetnék még! hisz az utolsó négy nyár folytán közel 50 hegyen voltam — csak a 10,000 lábot felülmúlókat számítom —; de bámúló csodálattól áthatva, még most is úgy, mint legelőször, összekulcsolom kezeimet ily magasztos helyen és mindég azon kéjes ábránd fog el, hogy sasszárnyakon repülök a mindenségben. S mily hasonlíthatatlan kilátást élvesztünk a Grand Paradis-on! Alattunk Cogne, Aosta és Savarenche zöldelő völgyei; széles láthatárban a pennini, gráji és berni alpesek; nincs az a hegyalak, mely ezen változatos, csillogó hófedte lánczolatban hiányoznék! — És amott a Dauphiné kősziklái, mint egy megmérhetetlen nagyságú, rémes hadsereg, mely a napsugarak fényében ragyogtatja száz meg száz lándzsáit és pajzsait.

Hallom az ellenvetést: „hó, szikla, jég, — mindég csak ugyanaz; oly elbájoló lehet-e az? — Meglehet, igaz, mit egy német iró, Jensen Vilmos, állít: „Es liegt alles in den Augen, mit welchen man etwas ansieht;“ mert én a legtöbb hegyet élesen kidomborodó egyéniségnek tekintem. Itt pl. álláspontomhoz közel a Matterhorn: egy lángész; szédülés fog el, ha éghez irányzott röptében magával ragad. A Monte Rose: ez, a kedélyesség álarcza alatt cselszövő gonosztevő

;

ő is, miként a Matterhorn, nem egy halandónak okozta vesztét. A Weisshorn: szellemi nemesség typusa; kizárólag szépségi vonal, teljes öszhang, semmi szabálytalanság, semmi közönséges. A Montblanc: ah, ezt a fenség nimbusza környezi, habár neki is van gyenge oldala, melyet igen sokan kizsákmányolnak. A Jungfrau: kaczér szépség; könnyebben meghódítható, mint a hogy színleli. A messze keleten Piz-Bernina: büszke hadvezér, a ki sok dicsőséges csatát — vesztett, de becsületére válik, hogy egy ember se szenvedett kárt ilyen alkalommal. A Rosegg; ábrándos álmodozó, nagyon érdekes, igen költői, de kissé elpuhúlt, elmosódott. A Königsspitze gyönyörü, komoly arczu leány; bárhogy próbálják is, mindég nehéz őt megközelíteni.

A hegyek sorából még számtalan jó ismerősömet jellemezhetnék így; de be akarom fejezni a Grand-Paradisra tett kirándulásomat, még csak azt említve meg, hogy a kilátás fénypontja, a páratlan szépségű Weisshorn; látásába elmerűlve alig-alig tudtunk képétől megválni.

A mint a jegesen lefutottunk, a levegő csupa tűz volt. Hej, mily gyönyörűség ilyenkor a hóhajlatokon, melyeken felfelé órákig bajlódtunk, villámsebességgel csúszhatni le nehány percz alatt. Sokáig beszélhetnék erről; de minden időzést mellőzve, sietek éjjeli szállásunkhoz, a Montandeni kunyhókhoz eljutni.

Közel vannak; halljuk már a csordák kolompjait. Most még egy pillantás, egyetlen egy oda, honnét jöttünk. Mily változáson ment át a Grand-Paradis és szomszédja, a Charforon? Hóleplük fölibe lángoló biborpalástot vetettek. Mint mikor ércz olvad a tűzben, úgy lobognak izzó csúcsaik! Lobognak, égnek, mignem a sárga, violaszín és kék foszlányok a jegesekről fölfelé húzodnak, lassankint minden szín elhal, és végre az esthomály, a völgyekben már régen uralomra kerülvén, a hatalmasakat is eltakarja sötét szárnyaival.

Ah, nem ismeri az a teremtés fenségét, ki az Alpesekben soha nem volt!

A pásztoroknál szives fogadtatásra találtunk és kaptunk burgonyát s polentát, a mennyi csak tetszett. Senki sem fogja kétségbe vonni, hogy ez tápláló eledel, ha tőle a kis Battista, a ki most bölcsöjében fekszik a tűzhelynél, oly nagygyá és erőssé lesz, mint apja és anyja. Pompás egy pár! A férj sötét barna és az asszony mint Tizian nőalakjai. Reménylem, még viszontlátom őket.

Kiváncsian mentem vacsora után a számunkra fenntartott alsó helyiségbe. Hál' Isten, a szalmaágy, ha kemény is, mégis csak ágy volt és én midenesetre kellemesebben feküdtem rajta mint egykor a

Zinal-Rothhornnál 10,000 lábnyi magasságban szabad ég alatt. Az ilyen éjeknek legalább az jó oldaluk van, hogy sokáig megemlékezünk rájok.

Vigan és frissen vándoroltunk másnap a völgyből kifelé; csak azon kovácsműhelynél, kivántam egy kissé időzni, hol titkon Vulkan lakik. Társaim nem akartak beleegyezni. „Hosszu útunk van még Aostáig.“ — „Kérem, maradjunk!“ — „Holnapra kocsit kell rendelni.“ — Ah, csak egy fél órát.“ — „Elkésünk a table d'hôtetól.“ — „Ugyan hagyjatok itt!“ – Végre megtették a kedvemért. Nagyon is kéjes a pihenés e csergedező pataknál, s oly szenderitő az erdei illat! A nézéstől elfáradva félig lecsukódnak pilláim; — nyugszik a lélek s a szem, és minden vágy hallgat.

A két Pinggerával azután lassan ballagtunk tovább, elmondva egymásnak, hogyan mulik időnk otthon a télen. A mélységből már köszöngetett a villeneuvi torony. Egyszerre Alois mintegy megrettenve, remegő hangon kiáltja felém: „Asszonyom, a Montblanc;“ és én szótlanúl, néma elragadtatásban szemléltem a csodás képet; oh, sokkal szegényebb a nyelv, mint hogy mesés szépségét leirhatnám.

A Montblanc hatalmas, széles csoportja most szükre szorúlva, egyetlenegy magasztos pyramid; mintegy más világossági sphärából származva, aranyszinben ragyog átlátszó kék románcz-fátyol alatt; az ég körüle szintén olvadó szinaranyhoz hasonlit; közelében a rétek, erdők, a viz csillogó fényben úsznak, ugy hogy a káprázó szem alig tud reájok nézni! — Elfelejthetetlenül fog élni emlékezetemben e tünemény, midőn az Uralkodó, vakító fénytől környezve, királyi nyugalomban trónolt előttem. — „Létem egy részét adnám érte, ha ez a hegy Suldenben volna!“ kiáltott fel Alois; magam pedig, lángolva a vágytól így kiáltottam föl: „Gyorsan siessünk Aostába, a Montblancra kell mennünk!“ — —

Élvezetesen kocsízva végig a felső Dora-baltea völgy mentében, mialatt folyvást a gyönyörü Grivola vonta magára figyelmünket, jul. 30-ikán Courmayeurbe, Piemont határán fekvő városkába érkeztünk. A vándorkedv, a kúszás szenvedélye oly hatalmasan fogott el bennünket, hogy hárman — férjem, Alois és én — ha a kocsi megállt, a közel sziklapárkányokra futottunk föl, csupán, hogy a velünk útazókra nehány lábnyi magasságból diadalmasan nézhessünk le.

Az első benyomás, melyet Courmeyeur rám tett, őszintén megvallva, kiábrándúláshoz hasonlított. A falu és környéke kopár, színtelen egyhangúság képe, mintha nagy palaveremben volnánk. A Montblanc-csoportból nem látni sokat, mivel a Mont Chétif nagy részét elta-

karja, csak a Grando Jorasses hófedte csúcsát és a Dent du Géant hagyva szabadon; ez utóbbi, az igaz, legeredetibb hegyalak általában az alpesekben. Tessék egy jeges talapzaton körülbelül 4000 méternyi magasságban a pisai tornyot képzelni: ez a Dent du Géant. Lehetetlen a tetejére feljutni.

Két tyrolinkhoz még Rey Marie Józsefet fogadtuk fel, ki mint jó vezető ismeretes, és aug. első napján, zajos előkészületek után élelmi szerekkel, takarókkal stb. jól ellátva magunkat, indultunk útnak öszvérek és hordárok kiséretében; az imént panaszolt csalódás annál inkább fájt, mert fokozódott, midőn borzasztó villámlás és mennydörgés mellett teljesen átázva, estve megint Courmayeurbe kényszerültünk bevonulni. A Montblanc védte magát, és többen, kik sorsunkban osztozkodtak, máshová mentek. Mi nem; mi tudtunk várni.

Midőn aug. 3-kán a felhők vonúlása kedvezőbbnek látszott, újra neki indultunk az Allée Blanche már ismeretes ösvényein, de most csupán mi ketten a tyroliakkal, Rey Marie Józseffel és Launier nevezetű hordárral.

Az Allée Blanche-nak nincsen párja. Hasztalan volna a kisérlet, hogy a látványt, mely itt szemeink elé tárult, méltóan ecseteljem. Teljes kifejlésében vonul el előttünk a jégből és sziklából álló hatalmas gát, mely vállain Európa tetőpontját emeli. Oly közel látni őt némileg ijesztő, felizgató; ha nem tudnók, hogy e gátlaton túl otthonunk van, azt kellene hinni, hogy a világnak itt vége van.

Saussure Benedek, midőn a Montblancot megjárta, csodálattól elragadtatva, azon granit konglomerátot, mely annak alkotó részeit képezi, Protogynnak — első szülöttnek — nevezte el. Óriási szakadékoktól átbarázdálva, melyekben iszonyatos jégtömegek függnek, megrakva szikla-tornyokkal és erkélyekkel, melyek esetleg összedülve pusztitással fenyegetik a környéket, megfogható, hogy a nép ezen hegycsoportozatnak „les montagnes maudites“, az átkos hegyek, nevet adta. Ámde, nem olyanok ők; hisz közel hozzájuk jó szellemek tartózkodnak. — Majd meglátják, jőjjenek velem!

Itt mindjárt, csak egy lépésnyire az úttól, egy zöld berekbe bukkanunk, melyben a fű térdig érő és a fenyűfák felett, melyek környezik, nem látni többé fenyegető sziklafalakat, csupán egy pelyhes fehér utat — a Brenva jegest — az ég és föld közt. Ha az erdőbe visszatérünk, szemünk egy kápolnán, áhítatos vallásosság helyén akad meg; valóban felesleges volt azt ide állítani, a hol ugyis mindenki imádatra gerjed a teremtő bámulatos művei közt. A puhantos mezőkön, melyeken most keresztűl sietünk, holdvilágos

éjjeleken bizonyára tündérek serege játszadozik, míg mások a Combal tón körtánczban forogva, a vízben visszatükrödző Montblanc képével enyelegnek. És a Monts du Brouillard alatti forrásban mindenki, kinek ahhoz való szeme van, egy-egy kedves hableány mosolygó arczát láthatja. Nem engedem én e hegyterületet átkosnak szidalmazni!

Aug. 3-kán a Combal tónál szintén nagy számú társaság gyűlt össze. Olasz katonák hadi mozdulatokban gyakorolván magukat, a Courmayeuri fürdővendégek megragadták az alkalmat, hogy ily rendkivüli környezetű harczi jeleneten legeltessék szemeiket. — „Buon viaggio!“ hangzott utánunk sokszorosan a festőien elhelyezett csoportokból, midőn időzés nélkül tovább mentünk. Egy jó óráig alig észrevehetőn emelkedtünk, mire a sziklarom-hajlatot, melyet a Glacier de Miage tolt maga elé, megmásztuk. Mert, hogy ezen látszólag meredt jégtömegek az állandó nyomás folytán előre mozognak, Saussure óta Tyndallig a legnevezetesebb természettudósok által be van bizonyítva. Boldog, a ki, mint ezen férfiak, nem csak a lelkesült természetbarát szemével bámulhatja a jegesvilág komoly, néma magasztosságát, de minden tüneményeit tudományosan megfigyelve, az örökös hó vidékein fokozódott élvezetet is képes találni.

Pinggera Hans bizonyosan vasárnap született; lentebb a mezőn, alig oda pillantva, négy ötleveles lóherre akadt, és most a düledékből, a mely a Glacier de Miage laposságát befödi, minduntalan a legszebb jegeczeket szedegette fel. Ezen laposság ott végződik, a hol a Montblanc-jeges, mindkét oldalt sziklafalon ezer darabra szétpattanva, magas hajlatról hanyatlik le Ahogy a nap rá süt, folyvást nyikorog és ropog a számtalan jeges tű, torony, tömb; jaj annak, ki útját a magasba ezen a zuhatagon keresztül venni merészelné! Rey rögtön a sziklára vezetett bennünket; egy társát, úgymond, két évvel ez előtt egy ilyen összerobbanó torony temette el. Habár a gondolat, hogy az örök álmat egy ily kő sírboltban alhassa az ember, nem látszik épen ijesztőnek, mégis követtük Rey utasítását; a meglehetős mély hegyrepedéken le és felmásztunk, és azután semmivel sem igazolt elbizottságtól elkapatva, felszaladtunk a részenkint begyepesedett, de igen meredek hegyhajlaton, alkalmasint csak annak bizonyítékául, hogy mindnyájan erős, egészséges tüdőnek örvendünk. Ennek következménye oly fáradtság lett, mely semmi arányban sem állt a sikerrel; midőn az Aiguille Grisei deszkakunyhóhoz borzasztóan kiizzadva megérkeztünk, mindegyikünk mintegy parancsszóra egy lehetőleg kevessé

hajlott kőlapot keresett — vízszíntes terület nincs ott lábnyi szélességben sem, — hátunkat a még magasan álló nap felé fordítva, elnyujtózkodtunk és arról, mi a következő órában köröskörül történt, egyikünk sem tudna mondani semmit. A hegyjárók mind megegyeznek abban, hogy lehetetlen édesebben szunnyadni, mint körülbelül 3000 méternyi magasságban egy a naptól átmelegedett kövön.

Szállásunk piczi kályhácskájában igen nehéz volt tüzet rakni; a csövek nem illettek össze s a füst mindenütt tódult ki belőlük. E mellett vízben is szükséget láttunk, a tej pedig, melylyel csokoládomat akartam készíteni, összement. Természetes, hogy ily formán a vacsora nem ízlett senkinek. De hisz nem is azért megy fel az Aiguille Grisre senki, hogy ott culinaris élvezetekben kéjelegjen; más nyereségünk van itt, csak lépjünk a kunyhó elé.

Balról, az igaz, teljesen eltakarja a Montblanc állványa a messzeséget; de nem páratlan jelenet-e nézni, miként foglalja el az éj lassankint ezen óriási bástyákat, és jegükön, melyeket évezredek óta nem olvasztott föl sem kikelet, sem nyár, miként villognak a lenyugvó nap egyes sugarai? Ott, a hol a láthatáron a Ruitor, a Mont-Pourri hóterhelt csúcsai merülnek föl, mély biborfénynyel elöntve, szabadon merenghet a szem ismeretlen határtalan távolságban. És itt, hozzánk legközelebb az Aiguille de Trèlatête-en, kezünk ösztönszerüleg támasz után nyúl, s lábunk biztosabb nyomot keres, oly elevenen támad föl bennünk az esés képzelme a simára köszörült jégtorkolatok látásánál, melyek e hegy csipkézett gerinczéből rémítő örvényekbe mélyednek. A borzongó szemlélő előtt fehéres köd gőzölög fel a völgyekből; siessünk menedéket keresni faházikónk födele alatt.

Hat ember csak nehezen fér meg a kis fészekben, melyet a Club Alpino Itialiano, magunkféle vándormadarak számára egy oly ponton állított fel, hol attól kell tartani, hogy egy hirtelen szélroham lesöpri azt mindenestől a mélységbe. Egy sarokban lekuporodva, végig lapozgattam a látogatók naplóját és Déchy ur névjegyére is ráakadtam. — E mellett nagy mulattatásomra szolgáltak a falakon díszlő rajzok, melyeket az olasz alpesi utazó Cambrey-Digny gróf mesteri irónja vetett oda.

„Bár csak ez éjnek már vége volna!“ fohászkodtam minduntalan magamban, mert a deszka, melyen feküdtem, kegyetlenül nyomott, akár balra, akár jobbra fordultam. A vékony takaró nem sokat használt, se Alois kabátja, melyet ő, ki puszta kövön feküdt, helyzetemen segíteni óhajtva, vánkos gyanánt adott ide. Mikor vala-

hára mégis megviradt, az előkészületekkel — meg sem tudnám mondani, mi okból — szokásunk ellen nagyon elkéstünk.

A vezetők mindig feddenek, ha reggel nem tudok sokat enni; az aug. 3-iki nyomoruságosan töltött éj után tökéletesen elvesztettem étvágyamat. — Midőn 5 órakor elindulva, egy sziklatorlaszon át a Miage jegeshez felmásztunk, fejem iszonyúan fájt, s nem voltam képes folytonos ásithatnékonom erőt venni. Gonosz jelek ezek! „Ily roszul disponálva akarsz a Montblanc tetejére menni?“ kérdém magamtól, titkon aggódva. De aggodalmamat elárulni és ily derült ragyogó napon a sikerről önkényt lemondani? — soha!

A jegesre érkezvén, elővettük a köteleket, férjem Rey és Lannier-val lett együvékötve, én pedig a két Pinggérával. Azután legelőbb egy jéglejtőt kellett hatalmunkba ejtenünk, melynek hajlata olyforma volt, mint a mit közönségesen függőlegesnek neveznek. Én az ilyen hajlatokat igen kedvelem; ily helyeken gyorsan lehet emelkedni és a tourista kényelmesen vehet lélekzetet azon hosszu idő alatt, mig a vezetők lepcsőket vágnak a jégbe. Igaz, hogy e tekintetben is van bizonyos határ, melyen túl ellenkezőjét óhajtjuk annak, mi csak az imént még kellemesnek látszott; mert a lábakat egyenetlen téren s csúszos jégben mozdulatlanul tartani, s a kézzel a lyukakból a felülről lehulló jégszálkákat eltávolítani, hogy ez által mennél tágasabb tért készítsünk elő a következő lépések számára, ha ez soká tart, azt okozza, hogy a lábakat és kezeket türhetetlen fájdalom fogja el. De mit nem türünk mindent szívesen a hegyekben!

7 órakor tartottunk először pihenőt; a nap igen kellemesen melegített és nekem kitűnően izlett a csibehusból és egy pohár pezsgőből álló reggeli. Vezetőink megdicsértek, hogy eddig igen jól mentünk, ezért nem is igen siettünk napi munkánk folytatásával, s a szünóra után lassan ballagtunk egy meglehetős sík hómedenczén át, melyből az eget verdesve a Montblanc orma emelkedik föl. Oly közel látszott „4 óra alatt fenn leszünk,“ biztosított Hans. Eddig Rey vezérelte kis utazó csoportunkat, most azonban a czélt előttünk látva, vonakodott a két Pinggera utána menni. Egy szélesen tátongó hasadéknál elváltunk; férjem a sziklagerincz mellett ment, mig én kénytelen voltam ép oly meredek jéghajlaton, mint reggel, felmászni, semmi más okból, csak hogy Hans a jégfejsze forgatása iránti szenvedélyét kielégíthesse.

Most hirtelen megváltozott a szintér. A csúcsot eltakarta egy sziklatorony, melyre abbeli örömünkben, hogy kúsznunk is lehet, gyorsan fölhágtunk. De nyomban egy másik állt előttünk, mely

csak éles jéghidon át volt megközelíthető. „Szép változatosság!“ mondtuk.

Pihenésünk óta 2 óra mult igy el, és újra 2, mely alatt fáradhatatlanul másztunk. De a düledékes elporló Aiguille-eknek vége-hossza nem volt, és a Montblanc csúcsa továbbra is láthatatlan maradt. „Rey, mennyi idő kell még?“ kérdezte férjem. — „Ah, vous grimpez très-bien, je pense deux heures.“ — Ez felbátoritóan hangzott és a bátorságra most valóban szükség is volt. Azon sziklaágról, melyen épen álltunk a következőre átmenni lehetetlennek látszott. Egy ideig tanácskoztunk. Hajmeresztő átmenet! Borzadva gondolok reá, és az Isten óvjon meg jövőben az ilyen helyzettől.

Az Aiguillenek egy éles kiállása körül, s azután mély kivájásán keresztül tekergőzve, meghajtott fővel, mert különben a fölötte függő sziklához ütközött volna, haladtunk oly helyen, a hol az ujjak vigyázva tapogatództak, mig keskeny repedésekre akadtak, hogy azokba kapaszkodhassanak, a test egész sulyát a karokra biztuk, mert a láb a jéghéjas falon, mely szédületes örvénybe hanyatlik alá semmiféle támaszt nem talált; — végre mégis sikerült ez is. De ereimben megfogyott a vér, midőn e merényletet véghez vittük.

Az ez utáni felfelé mászás már gyermekjátékhoz hasonlított. Csakhogy imitt-amott a karok le akartak mondani a szolgálatról! A karok, mert a lábakat csak vonnunk kellett magunk után. — A völgyben most bizonyosan a déli harangok szólnak, így mi is élelmi szereink után néztünk. Egy korty pezsgő csodásan feleleveníté a folyvást megujuló akadályok miatt ellankadt erőmet. „En avant!“ szóltam Reyhoz, ki körülbelül 10 méterrel magasabban állt, mint én, és most felhívásomra ismét megmozdult. Ekkor egy zúgó hangot hallok és utána zajos dörömbölést. — „Az Istenért, doctor úr, vigyázzon!!“ sikoltott Hans és Alois. Ijesztő nagyságú kő rohant le felülről és, ha egy hajszálnyival közelebb ér, engemet is magával rántott volna a mélységbe. Szegény férjem elnémult ijedtében; de valóban nem ő volt az oka, hogy oly veszélyben forogtam. Hisz ezek az irtóztató sziklaromok inognak a legnagyobb elővigyázat mellett is, ha az ember csak hozzájuk nyúl is. — A rémületen hamar erőt véve, kitartó állhatatossággal hatottunk föl felé, hatalmunkba ejtve az útunkat elzáró bástyát, tornyot. A Montblanc csúcsa közben-közben elő-előtünt a magasban. — „Rey, sok idő kell-e még?“ Rey sopánkodva nézett fel: „deux heures!“

Oh, ez ellenmondás! De hiszen tudtuk, mily csalfa a hegyek

közt minden kiszámítás. És a mellett Rey egészen biztos volt az irányt illetőleg, melyben az oromnak tartottunk. Bámulatos e hegylakosok sejdítő érzéke! Hogy előttünk erre már mások is jártak, annak számos bizonyítékát találtuk; czipőszeget, dugót és végre egy jégfejszét; — vajjon mi történt a birtokosával?

A nap már hajlott lassan nyugot felé; egy perczig leültünk körülnézni. — Tudvalevőleg a Montblanc azon hirben áll, hogy csúcsán hirtelen gőzök képződnek, melyek hófelleggé tömörülve, forgószélben ürülnek ki. Aggódva nézett Hans köröskörül. „Wann die Nebel kommen, sein wir hin!“ jajgatott már egyszer hasonló helyzetben, midőn az Ortlert a Hochjoch-i úton megmásztuk. Mi nekünk nem okoztak gondot a felhők; nagyon, nagyon mélyre kellett volna lefelé kiáltanunk, kérdezve őket, hogy hová vonulnak! És ezen körülmény megszilárdítá meggyőződésünket, hogy már is nagyon magasra emelkedtünk. Tehát, csüggedetlenül előre! Most Alois lett az első, Reyt a lépcsővágásban felváltva, mert a jégmetszeteket a legnagyobb óvatossággal kellett megközelítni.

Félek, hogy már önök is oly fáradtak, mint én voltam akkor. Csak még egy kis türelem! Hisz látunk már egy tündöklő fehér hullámvonalat, és azon felül semmi mást, mint a kék égboltozatot. Még egyszer megfeszitve az erőt az utolsó hajlaton át, és azután — azután a Montblanc tetőgerinczére felugorva, — a hó csikorgott lépteim alatt, — még körülbelül vagy husz perczig futottam.

Nem, nem futottam; remegő hódolattól áthatva, közeledtem az U r a l k o d ó h o z, mohó tekintetetet vetve éjszak és nyugot felé. Nézd, kik azok, a kik ott Ő magasztossága előtt meghajolnak? La France, és Helvetia, és — valóban különös! - midőn most a tetőponthoz közelebb lépek, szemeim a hatalmas koronás homlokon a harmadik köztársaság jelvényét, az oceánnon tuli legnagyobbét, látják lobogni!

A mint régen táplált óhajom megvalósult és vonakodó lábamat örömittasan a hegykirály fejére tettem, leszakítottam egyszersmind az amerikai csillagos zászlóból egy darabkát ezen nevezetes pillanat emlékeül. Még többet is láthatni itt egészen másformán, mint lenn a síkföldön!

5 óra volt, mikor 12 órai vándorlás után a Montblancra föl érkeztünk. A nap még meglehetős magasan állt a savoyi terület felett, de már erejökvesztett sugarakkal mint nagy arany golyó, melybe szabadon benézhetünk, lebegett az égen.*) Nemso-

*) Igen nagy érdekeltséggel olvastam utólagosan Hugi helvétországi természettudós 1837-ben megjelent müvében, hogy hasonló tüneménynek Saussure is tanuja volt a Montblancon.

kára, mintha láthatatlan kéz vonna reá valami leplet, sötétbarnából rózsaszinig árnyazódó csikok takarják el a fény forrását. És a Monte Rosa felett, látszólag kézzel fogható közelségben, halvány sugárkörrel lebeg a hold tekéje, mig alattunk megmérhetetlen mélységben Chamonix száz meg száz ablakán csillog, s a gyertyavilág a kilátás hatalmas köre oly izzóan füstöl, mintha sovár lángok akarnák a földet megemészteni. Oly benyomások ezek, melyeket kedélyünkben örökké eltörülhetetlenül megőrzünk!

Elmondjam-e még, hogy miképen szálltunk le az éjszaki oldal hóhajlatain, — „az országuton", mint a járt útat a két tyroli megvetőleg nevezte, — lámpavilágnál a grands Mulets-ig? Elmondjam-e, hogy következő, (Courmayeurból való elindulásunk óta a harmadik) napon, lajtorja és deszkák segitségével a Bosson jeges hasadékain át és azután erdőn és réteken keresztül érkeztünk sietve Chamonixba? — Nem; ott, a hova oly nagy nehézségekkel jutottam föl és a hová tisztelt hallgatóim oly elnéző türelemmel kisértek, a Montblanc csusán veszek Önöktöl búcsút.

Tauscherné-Geduly Hermina.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

* **A magyar földrajzi társaság** 1882. évi április 1-én a felsőbb leányiskola termében választmányi ülést tartott, melyen Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen voltak: Vámbéry Ármin és Gervay Mihály alelnökök, Berecz Antal főtitkár, Dr. Erődi Béla titkár, Dr. Floch Henrik pénztárnok; továbbá Dr. Brózik Károly, Déchy Mór, György Aladár, Koller Lajos, Laky Dániel, Majláth Béla, Jablonszky János, Péchy Imre, Pesty Frigyes, Dr. Szabó József és Zobel Lipót választmányi tagok.

1. A február 16-án tartott ülés jegyzőkönyve hitelesíttetett.

2. Téglás Gábornak azon már a multkori ülésen előterjesztett kérésére, hogy a Biharhegység tanulmányozására részére a társaság segélyt szavazzon meg, határoztatik:

hogy, a fennálló körülmények közt a társaság folyamodónak ezen ujabb kérelmét teljesíthetőnek nem találja.

3. A főtitkár jelentést tesz a pénztár állásáról. E szerint az eddigi ez évi bevétel 2256 frt és 71 kr., a kiadás pedig 1192 frt és 91 kr.

4. Az ujabban befizetett alapítványok elhelyezésére vonatkozólag határoztatik, hogy azok ezentúl is a magyar földhitelintézet-

nél helyezendők el és pedig $4^1/_2$%-kos földhitelintézeti zálogleveleken.

5. Rendes tagokul megválasztatnak:

Hunfalvy János ajánlatára Sivó Jenő Nagy-Abonyban; Balla Pál ajánlatára pedig Zittel Róbert lelkész és Lakatos Péter jegyző Temerinben.

6. Dr. Erődi Béla titkár jelentést tesz a Holub-féle felolvasás anyagi eredményéről s benyujtja az erre vonatkozó számadást.

A választmány ezt átnézi s tudomásul veszi s elszámolónak a felmentést megadja. A tiszta jövedelem 307 frt és 51 kr. volt; melyből 300 frt a felolvasónak nyujtatott át az elnök által, 7 frt 51 kr. pedig a társaság pénztárába folyt be.

7. Az elnök előadja, hogy a társaság igen érdemes titkára Dr. Erődi Béla a közoktatási minister által állami alkalmazást nyervén, a fővárost állandóan elhagyni kényszerül s e miatt titkári állásáról lemondott.

A választmány a kitünő munkaerő veszteségét bár sajnálattal veszi tudomásul, de másrészről a titkárát ért kitüntetés fölött örömének ad kifejezést. Egyúttal a távozónak társaságunk körül szerzett kitünő érdemeiért jegyzőkönyvileg meleg köszönetet szavaz s ezt vele írásban kivánja tudatni.

8. Vámbéry Ármin indítványozza, hogy Dr. Erődi Béla a társaság érdekében kifejtett eddigi eredményes munkassága elismeréseül levelező tagnak választassék meg. Az indítványt többen támogatják, mire elnök azt titkos szavazás alá bocsátja.

Beadatott 16 szavazat s mind a 16 szavazat kedvező lévén, Dr. Erődi Béla egyhangulag a társaság levelező tagjává megválasztatott.

9. A titkári állás újból való betöltése ezek után szükségessé válván, elnök a választmány beleegyezésével kimondja, hogy az újonnan megválasztandó titkár állását csak ideiglenesen az 1883-iki közgyűlésig fogja elfoglalni s hogy addig is ugyanazon kötelezettségek és tiszteletdíj fogja őt megilletni, mint elődjét s ezután titkos szavazást rendel el.

A beadott 17 szavazat közül 15 Király Pál választmányi tagra esvén, elnök kijelenti, hogy ideiglenes titkárrá Király Pál választatott meg.

10. Az alapszabályok értelmében külföldi levelező tagokul megválasztatnak Moretti és Posthumus.

11. Elnök indítványára a könyvkiadó vállalat bizottsága a következőképen alakíttatik meg:

Elnök: Hunfalvy János. Szerkesztő: Laky Dániel. Tagok: Déchy, György, Király.

12. A felolvasó ülésekre vonatkozólag határoztatik, hogy az áprilisi ülésen kívül, még május hóban tartassék egy ülés, melyen Dr. Havass Rezső fog olvasni

Ezek után elnök az ülést berekeszti.

* **Uj földrajzi társaságok.** a) San-Franciscoban (California) „Geographical Society of the Pacific“ czimen földrajzi társaság ala-

kúlt. Elnöke Davidson György és titkára Grant C. Mihály úr. A társulatnak 106 tagja van és székhelye San-Francisco (120 Sutter Street) b) Jenaban szintén új földrajzi társaság alakúlt „Geographische Gesellschaft zu Jena“ czimen. Elnöke: Dr. E. L. Schmid egyetemi tanár; alelnöke: H. Brücknek bíró; titkára: Dr. D. Schaefer egyet tanár Jenaban. c) F. évi január 20-án Königsbergben 220 taggal alakult meg egy új földrajzi társaság (Königsberger geographische Gesellschaft); d) ugyanazon a napon Lübeckben is alakíttatott új földrajzi társaság, mely különös czélul Európa éjszaki részeit való figyelemmel kisérését tűzte ki. A tagok számára nézve az utóbbi az előbbinél jóval hátrább áll, a mennyiben csak 29 tagja van. A tagok a két utóbbi társaságban 5 mark évdíjt fizetnek.

* **Az olasz földrajzi társaság** f. év január hó 26-án Rómában Messedaglia A. társulati alelnök vezetése alatt tartotta közgyűlését. Napirenden volt a múlt évi számadások bemutatása és a jelen év költségvetésének megállapítása. Az 1881. évi bevétel 40,033.82 Lira, a kiadás pedig 32,301.19 Lira volt. A kiadások főösszegei: szerkesztőség 3,480.00, nyomda 7,361 06, litografia 2.720.29 — posta és távirda 562.65, iroda 961.20, világítás 543,47, rendkívüli kiadások 630 00, a közlemények továbbítása 1834.54, jutalmak és jutalékok 754.78, ösztöndíjak 7,840.00, lakbér 202.35, társulati könyvtár 1981.22, utazók segélyezése és tiszteletdíja 2884.00, különfélék 76.00, tanácskozások 469,63 kerültek. Az 1882. évi bevétel 40,626 12 L. és a kiadás 37,520.00 L. van előirányozva. A társulat a kormány részéről 10,000 Lira évi segélyben részesül. — Tiszteletbeli tagokul 5-en, levelező tagokul pedig 10-en választattak meg, amazok között van társaságunk alelnöke Vámbéry Ármin tdr. is.

Könyvészet.

Mittheilungen des kaiserl. königl. Militär-Geographischen Institutes. Herausgegeben auf Befehl des k. k. Reichs-Kriegs-Ministeriums. I. Jahrgang 1881 I. Band. Mit 7 Beilagen. Wien, 1881. im Selbstverlage des k. k. Militär-Geographischen Institutes.

E nagy gonddal összeállitott folyóirat valódi hézagpótló nemcsak Ausztriára, hanem Magyarországra nézve is, a mennyiben egy részről a közös hadügyi miniszterium kiadványa, más részről pedig hazánkat illetőleg is olyan földrajzi munkálatokról számol be, a melyekhez sem kiterjedésre, sem pontosságra hasonlót más úton sem elő nem állíthatunk, sem meg nem szerezhetünk. A füzetet egy nagy érdekű történeti visszapillantás nyitja meg, mely mindazon nevezetesebb mozzanatokat föltünteti, melyek a „császári birodalom tartományainak helyrajzi leirását és ábrázolását“ illetőleg 1561 óta állami intézkedés alapján történtek; arra azonban sehol

sem talál módot és alkalmat, hogy a monarchia alapjául szolgáló dualismust csak érintse is. Ellenkezőleg úgy be tudja dugni Magyarországot a „tartományok“ közé, hogy a külföldi olvasó jóakarattal sem betüzheti ki belőle, valjon állam-e ez a Magyarország, vagy sem. A második czikk a katonai földrajzi intézet működéséről ad értesítést. A harmadik czikk a Naudet-féle aneroid hőmérsékleti coeffincieinseiről értekezik. A negyedik czikkben Kalmár S. corvette-kapitány, mint kiállítási biztos számol be a mult nyári velenczei földrajzi kiállításról, élénken sajnálkozván azon, hogy a magyarországi kiállitás „téri és egyéb okokból“ külön volt az osztrák kiállítástól; máskülönben nem sajnál egy pár elismerő szót a magyar kiállítástól sem. Mi természetesen annál kevésbbé osztozhatunk a kapitány úr sajnálkozásában, mert az ő általa annyira kiemelt „Totaleindruck“ érdeke nekünk sem állami, sem művelődési érdekeinkkel nem azonos; az meg vágyaink körén egészen kivül esik, hogy mi Ausztriának tudományos érdemeit akár emeljük, akár elhalászszuk. Már pedig vagy egyik, vagy másik okvetetlenül megtörténnék, ha a tudományos világ előtti megjelenéseinkben a kapitány úr izléséhez és fölfogásához szabnók magunkat. Lám, mi még a közös katonai földrajzi intézet kiállításából sem követeltünk részt; pedig az talán mégsem kizárólag osztrák,hanem osztrák-magyar intézet. Ezt a kis különbséget a legfőbb hadúr, mint császár és király által szentesített törvény 30%-kal fejezi ki. Verbum sat sapienti!

A füzethez csatolt hét darab melléklet egytől egyig gyönyörű kivitelű. *Kp.*

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

Az Olasz expeditio Afrikában. Cecchi kapitány január hó 20-án Brindisibe megérkezett. Miután Cecchi 1880. september havában a gherai fogságból megszabadíttatott, meglátogatta Goggiancot és volt János király udvarában; mielőtt innét egyenesen Olaszországba folytatta volna útját, Scioba tért be és ott Antinori marquisval értekezett. Scioaból 1881. október hó végén utazott el, elhagyta azon országokat, melyekben annyít szenvedett. Fel akarta használni a hazafelé utazást és háladatosságból egy más úton más kutatást fejezett be. De hagyjuk a szót ama fáradhatatlan utazónak, ki vonatkozással kutatására, január 21-én Brindisiből keltezve egyik levelében igy ír: „.... Egy óra mult a másik után, tudva, hogy a tanár úr Scioából elutazott és Herer állomásra megérkezett, megkisértettem Antonelli kocsijával Harar mellett, a szomali törzsön áthaladni határozottan követve ez utat; óhajtásunk szeren-

csésen sikerült. Hararnak pontosan meghatározhattam geographiai fekvését, mely biztosíthatom, hogy jóval különbözik a jelenlegi térképek adataitól. Megvizsgálva Harart pontosan meghatároztam az Uabi folyó eredetét és folyása irányát is, melynek forrása elhunyt társam Chiorini által fedeztetett fel. A folyónak két állandó kiöntése van északnak és délnek, azaz a Hawash és az Uabi.“ Megérkezve Zeila és Adenbe Cecchi kapitány azonnal Olaszországba indult, míg Antonelli Assab látogatására Adenben maradt. Cecchi kapitány a „Nashgar“ hajón 1882. január hó 20-án érkezett meg Brindisibe, de nem köthetett ki, mert ott nem volt megengedve a hajók szabad forgalma azon okból, mert a Vörös tenger partjain a cholera nagy mértékben dühöngött. Az olasz földrajzi társaságnak minden uton gondja volt, hogy az üdvözlő levelek megérkezzenek, és hogy képviseltetésről a lehetőségig gondoskodva legyen. Cecchi kapitány sietett is a társaságnak következő távirattal válaszolni: „Hálám és nagy köszönetem a földrajzi társaság udvarias figyelmeért Olaszországba történt megérkezésem alkalmából.“ Nem köthetvén ki Brindisiben, Cecchi kapitány útját ugyanazon hajón folytatta Velenczéig, hová a negyvenedik napon, e hó 23-án (február) érkezett meg. Az o asz földrajzi társaság ott is sietett a polgármestert tudósítani és a képviseltetésről gondoskodni Báró Cattanei G. F. úr az útazó fogadtatására megtette az előkészületeket. Tényleg a polgármester és Velencze városa vállalta magára a derék Cecchi kapitány fogadtatását. Cecchi kapitány Velenczéből szülővárosába Pesaroba utazott Bianchi Gusztáv bátor utazó társaságában, hol polgártársai részéről méltó fogadtatásra talált. Utazása közben szintén határtalan lelkesedés kisérte Cecchi kapitányt. A pesaroi fogadtatás természetesen imponáló volt. Azon számtalan elismerő nyilatkozatok körül, melyeket Cecchi kápitány annyi kiváló egyéniségtől kapott, itt csak d'Abbadie Antal ünnepelt utazónak levelét közöljük. „Uram! Folyó hó 20-áról Brindisiből keltezett levelét tegnap megkaptam, megkisértem azon bonyolodott és hosszú kérdést tenni, ha valjon a kaffai király megtette-e már azt, a mit nékem egy kihallgatáson megengedett; ezen kérdést különben összegezni lehet ezen szavakban: Miképen állták ki a folytonos veszélyes és oly hosszú útat? Rendkivül szerencsésnek érezném magam, ha Párisba jőve, önnel személyesen megismerkedhetném; mert szerencsétlenségemre én magam előbb nem mehetek Rómába, míg az Antilláktól vissza nem érkezem, a mi, számításom szerint a legközelebbi juliusban fog megtörténni. Ha ön ezen időszak előtt jönne Párisba, bemutatnám önt földrajzi társulatunknak. A mi művelt közönségünk igen óhajtja önt magát hallani. Valószinű, hogy az önök földrajzi társulata Romában már adott ki jelentést az ön fontos utazásáról; nekem ezen jelentések maradandó emléket képeznének és megkezdhetném ezen folyó ügy érdekében a teendőket. Nem is kell talán mondanom mennyire elismerjük az ön ügyességét azon nehézségek legyőzésében, melyeket én oly jól ismerek. Az én és a mieink nevében üdvkivánataim szerencsés viszszaérkezése alkalmából, kérem önt, fogadja szivesen érzelmein

kifejezését. Páris, 1882. január hó 31-én. D'Abbadie Antal". Cecchi kapitány megérkezve Velenczébe az olasz földrajzi társulatnak egy csomag levelet küldött be, melyet elutazása pillanatában Antinori marquis bizott reá. Ezen levelekben Antinori marquis jelenti, hogy az expeditiónak kutatásait és gyüjteményeit küldi Cecchi kapitány által Európába. A levelek közül egyik az elhalt szegény Chiarini mérnök kézirása. A marquishoz intézte s 1878 september hó 29-éről van keltezve és 1881. ápril havában érkezett meg. Ekközben egy felől Chiarini és Cecchi, más felől pedig Antinori marquis sajnálkoztak, hogy sem választ sem jelentést nem kapnak. A nagyon érdekes leveleket legközelebbi füzetünkben fogjuk közölni.

A francziák Szenegálban. Párisban nem régiben Futa-Djallon (olaszosan Giallon)-ból fekete követség időzött, kik áthozták az egyes afrikai (törzsök) főnökeinek érdekeikre vonatkozó jegyzékét, melyet Bayol franczia utazó készített legutóbbi küldetése alkalmával. Futa-Djallon fővárosa Timbo, melyért a jelen század elejéig három nemzet állandóan küzköződött Afrika nyugoti partjain: a franczia, az angol és portugál nemzet. Legfontosabb azon három utolsó expeditio, mely Timbóba 1880, 1881 években, és a harmadik, mely Bayol tudor által tétetett. (Lásd az elnöki jelentést I. füzet 56. lapon.) Az utóbbi Bokeból Medinén át szerencsésen visszaérkezett S. Luigiba (Saint-Louisba); ezután elhatározta, hogy a francziák javára kötendő szövetség végett alkudozásba bocsátkozik, minek folytán két Almamy felváltva kormányoz Futa-Djallonban. Ezen termékeny ország fensíkot képez, mely míg egyrészt elválasztja Szenegambiát a Niger medenczéjétől, másrészről biztosítja nyugati Sudán birtokát. Szenegambia és nyugati Szudan területe 1.385,700 □ kilométer, népessége 17.600,000, melyből egy □ kilométerre 13 lakos jut. Ezek következőleg oszlanak meg: Független területek 17.377,000 lakossal. Gambia angol birtok 14,000 lakossal; Szenegal franczia telepítvény 208,000 lakossal; Szenegambia portugál telepítvény 8000 lakossal. Bayol tudor visszaérkezése alkalmával borzasztó sárgaláz dühöngött, mely Szenegal lakosságát megtizedelte. Bayol tudor megbizatott a franczia kormányzótól egy tudományos és diplomatiai expeditio szervezésével a szenegáli franczia birtokoktól fölfelé és a Niger folyótól balra. Bordeauxból 1881. ápril hó végén utazott el, kisérve Noirot urtól, ki ugyan előbb drámai művész volt, de később festő, rajzoló és fényképész lett; Billet csillagász urtól, ki különböző technikai munkával és útleírással volt megbízva, végre Moustier kereskedőtől, ki a Niger felett már tett utazásokat. Szenegál kormányzója kiséretül 5 bennszülött katonát adott; ezenkivül mintegy 60 fekete szolgát szereztek maguknak. Az utazás kezdetben az állam egyik hajóján történt egész a Szenegálnak a Nunez folyóval való összefolyásáig. E ponttól fogva kutatóink gyalog tették az utat. Utközben azonban kemény próbát kellett kiállaniok. Billet csillagász a veszedelmes láztól, mely a vidéken oly rettenetesen szokott dühöngeni, megtámadtatott és e miatt lemondott a tovább utazásról. Futa lakossága vegyes: mandinghik, mauru-

sok és ualofok. Az utóbbiak, noha csak oly feketék, mint többi társaik, arczvonásaikkal mégis inkább hasonlítanak a fehér fajhoz, szebbek és értelmesebbek mint a többi feketék. Remélhető, hogy az európaiakkal való érintkezésük folytán gyorsan fognak czivilizálódni. Szenegál ezen részében van a Niger, Szenegál és Gambia forrása. E vidéknek hegyes fölszíne van, széles és mély völgygyel, mely az esőzési időszak alatt vízzel telik meg, s ez által számtalan posvány keletkezik, melyeknek egészségtelen kipárolgása nagyon veszélyes. Billet urat kényszerítve voltak társai Batan-Kantunba hagyni, míg Moustier ur Pompóból visszatért. Bayol tudor és Noirot folytatták útjokat, mely mindinkább nagyobb nehézséggel kezdett járni. A lakosság ellenséges indulatot mutatott s a gazdag bérlők felingerelték az Almamy-k birvágyát. Többször határozott fenyegetéseknek voltak kitéve, melyektől csak erélyességük által sikerült menekülniök Az utazás napról napra nehezebb és keservesebb lett. Furcambában a két utazó megbetegedett és Noirot nagy adag chinint vett be; Bayol tudor lemondott az európai gyógyszerekről és mint a bennszülöttek, hagymanedv keverékből készített italt vett be. Az eredmény nem volt kedvező Futa-Djallon politikai állama viszonozta Bayol tudor terhes küldetését. Ott a népek nem egy, hanem két király által kormányoztatnak, kik egymást minden harmadik évben felváltják. A kormányzás ezen formája szükségessé teszi a megszállást A szövetségesekkel való alkudozást sikerült annyira vinni, hogy most a Timbuctu és Niger útja nyitva áll a franciáknak. A jelentések új geographiai adatokat nyujtanak az átutazott ország florája és faunájára vonatkozólag.

II. *Ethnographia.*

* **Nemzetközi ethnographiai kongresszus.** A második nemzetközi ethnographiai kongresszus f. év ápril hó 10 én vette kezdetét Genfben. A munka 7 szakosztályra van beosztva. I. Ethnographia (a népek eredete és vándorlása); II. Ethnologia (a nemzetek fejlődése a geografiai fekvés, éghajlat és táplálkozás befolyása alatt); III. Leíró ethnographia (a népek, nemzetek és nemzetiségek osztályozása a föld felszínén); IV. Elméleti ethnographia (a nemzetiségek fejlődésének feltételei); V. Ethica (a nemzetek szokásai és erkölcsei); VI. Politikai ethnographia (mily alapokon nyugszik a nemzetek fennállása; a nagyobb államok alakulása akadályának oka, vagy mily hasznok érhetők el a decentralisatióval); VII. Ethnodicea (nemzetközi jog; a törvényhozás az ethnographia szempontjából).

III. *Statisztikai adatok.*

* **Róma népessége.** Róma főváros lakossága múlt év deczember hó 31-én 300,292-re haladt, kik közül 167.327 férfi és 132,965 nő. A népesség következőleg oszlott meg: magában a városban 272,024; Sobborghiban 12,543; a külterületen pedig 15,725 lélek.

1871-ben Róma lakossága 244,484 lélekből állott és így a szaporodás 55,808 lélek, kik közül magára a városra 52,416, a Sobborghira 2795 és a külterületre 597 lélek jut.

Texas állam területe 175.587.840 acre; tehát 6000 angol négyszög mérfölddel nagyobb, mint Maine, New-Hampshire, Rhode-Island, Connecticut, New-York, New-Jersey, Pennsilvania, Delaware, Ohio és Illinois államoké együttvéve. Hogyha népessége oly sűrű lenne, mint Massachusetts államé, akkor az Egyesült-Államok jelenlegi összes népessége könnyen beleférhetne és meg is élhetne benne. Népszáma az utolsó census szerint csak 1.292,574 volt, mely átlagban naponta több mint 1000 bevándorlóval szaporodik. Az Unió legelső marhatenyésztő állama, minthogy a benne levő marhák száma 5 millió. A lovak száma második sorba esik, körülbelül egy millió darabbal; a juhok száma a harmadikba, közel 5 millióval A sertéseket is beleszámítva, az élő jószág értékét 71 millió dollárra becsülik. — Minden gabnaféle, mezei és kerti növény, gyümölcs- és erdei fa nagy tökélyben termeszthető ott. Az állam nagyobb részének éghajlata felette egészséges, különösen nyugati felében, mely nagyrészt 500—2000 lábnyi magasra emelkedik a tenger szine felett. A földmüvelés itt még bölcsőjében van; az ásvány-világ és ipar forrásai még majdnem érintetlenül maradtak. A mult év végén ezen eddig elhanyagolt, de most már gyors lépéssel haladó állam vasúti hálózatjának összes hosszúsága 5000 angol mértföldnél több volt. *M.*

A lovak száma az egész földön jelenleg körülbelül 58 millióra tehető. Ebből esik:

Osztr. Magyarországra	3.486,000	Egyesült-Államokra	9.540,000
Francziaországra	3.000.000	Argentinai köztárs.	4.000,000
Oroszországra	21.470,000	Canadára	2.625,000
Németországra	3.352,000	Uruguayra	1.600,000
Nagy-Britanniára	2.250,000	Egyéb tartományokra	6.000,000
Törökországra	1.000,000		*M.*

IV. *Vegyesek.*

* **Utazás a föld körül.** Altemps Lajos ur, a gallesei herczeg fia, továbbá Dragoi János herczeg, mindketten az olasz földrajzi társaság tagjai, engedélyt nyertek, hogy részt vehessenek azon utazáson, mely a „Vettor Pisani“ Amazega Károly kapitány parancsnoksága alatti hajóval a föld körül terveztetik. Az olasz földrajzi társaság az utazókat levelezésre hivta fel.

A Montblancot a télen megmászta egy Cronningham nevű skót tourista, 4 chamounixi vezető kiséretében. Januárius 30-án a Grand-mulets nevű állomáshoz jutottak és ott megháltak. A következő napon elérték a hegyóriás csúcsát és ott zászlót tüztek fel egy feltünő helyen. Ugyanaz nap visszatértek a Grandmulets menedékházába, honnan február 2-án szerencsésen Chamounixba visszaérkeztek. Hasonló felmászás sikerült egy Stratton

Sarolta nevű nőnek 1876-ban, szintén tél idején. — A szelid időjárás folytán ezen merész útak semmi különös veszélylyel vagy fáradtsággal sem jártak. *M*

Vaspálya a Szaharán keresztül. Franczia vállalkozók egy idő óta egy vasút építését tervezik a szaharai sivatagon keresztül, mely sokkal népesebb mint az ember gondolná. Amerikai szakemberek azt állítják, hogy ezen vállalat sokkal kevesebb nehézséggel járna, mint azok voltak, melyek mellett a vonalokat Amerika belsejének sivatagjain át létrehozták. Omaha és Sacramento közt a vonal hosszúsága 1775 angol mértföld és 7550 lábnyi magas hegylánczon vezet át; mialatt a távolság Laghout-tól (Algiria határán) a Niger völgyéig csak mintegy 1200 mérföld; útközben pedig csak széles völgyek, terjedelmes fennsíkok, hullámzatos lapályok, de semmi magasabb hegységek sem fordulnak elő. *M.*

Malachow anthropologiai kutatásai. Az orosz földrajzi társaság egyik utóbbi ülésén érdekes előadás tartatott. Mult évi november hó 4-én (respective mi szerintünk 16-án) ugyanis maga a tudományos czélból az Ural vidékére kelt jeles anthropolog Malachow ismertette meg a jelen volt közönséget kutatásainak eddigi eredményével. Adataiból kiemeljük a következőket: Első sorban a praehistoricus emberre vonatkozó nyomok földerítésével és tudományos megállapításával foglalkozott, majd pedig az Ural vidéki művelődés csiráit nyomozgatta, mely téren ő, e helyre vonatkozólag úttörő. Nem mulasztá el e mellett a jelenleg ott élő népeket, különösen a Wjatka kormányzósági permjakokat és cseremizeket anthropologiai megfigyelések alá venni. Jelen volt ezek pogány népünnepein, megfigyelte áldozattételeiket, embertani méreteket eszközölt s a nemzetiségi typusok fényképeit megszerzé. Hogy Malachow lehetőleg minden érdekesre s saját czélja szempontjából fontosnak igérkezőre kiterjeszté figyelmét, leginkább azon eljárása bizonyítja, hogy a Wishera, Tagil és Rjesh folyók sziklapartjain látható vöröses színű feliratokat sem mulasztá el hiven lemásolni. E szerint az Ural vidéki népekre vonatkozó anthropologiai adatok eddigi hézagos volta Malachow adatainak értékesítése után jóval csekélyebb leend. *S.*

Gázvilágitás a perzsa fővárosban. A perzsa sah székhelyén mult évi november hóban kezdték meg a gázvilágitást. Az ünnepélyes első meggyujtás alkalmával a sah részére a város főterén egy emelvényt állítottak ez alkalomra. Ágyúdörgés és mozsárdurranások emelték az ünnepet, melyet a perzsa néphymnus eljátszása fejezett be. *S.*

Alsó-Vidrán, a Kis-Aranyos völgyében.

(A vidrai „Csigahegy" és vízesés.)

A Biharhegységnek azt a részét látogatám meg legközelebb, mely az Aranyos felső forrásvidékét hálózza be keletre futó ágazataival, s mely az 1848/9. önvédelmi harczok idején ellenünk bujtogatott román felkelőknek természetes fellegvára volt. Az erdélyi részek Cserna-Gorajának nevezhetném e regényes hegycsoportot, melynek lakossága szétszórt községi szervezetében hijjával levén a czivilisátió áldásainak, szabadabb életmódjából származó függetlenségi hajlamával, zavaros jogi fogalmaival lelketlen lázítók vak eszközévé vált már ismételten, s az 1784 ki Hóra lázadás és az 1848/9-ki mészárlás véres drámájának szomorú hírnévre jutott szerzője vala. Az utazók nagy részét épen e szomorú emlékek vezetik a hegyvilágba s főleg Alsó-Vidrára, vagy a hasonnevű patakról magyarosan Kis-Aranyosnak nevezett faluba, melynek egyik igénytelen kunyhójában tartá a „havasok királya" Janku Ábrahám 1848/9-ben főhadiszállását, jóllehet akkoriban ide még csak járható szekérút sem vezetett. Én is e faluba rándultam el a múlt nyáron; csakhogy engem a történelmi vonatkozás mellett inkább más érdek vonzott a távol völgyzugba, mert a kristályos palák közepette az egykori kréta-tengernek egy kis öble tárul ott fel jól megtartott kövületeivel, s hazánknak egyik jelentékeny vízesését szintén oda helyezte a természet rendező keze.

Az ide legközelebbi forgalmi pont Topánfalva (románul Kimpény), s ha véletlenül szombati nap érkezünk oda, mikor a hegységről vásárba sereglik a nép: érdekes néprajzi tanulmányt is tehetünk mindjárt. A Bihar gerinczétől keletről ugyanis szintén román, vagy oláh lakosság van, csakhogy az szokásaiban, viseleté-

ben sőt építkezésében és egész physiognomiájában annyira elütő az ittenitől, hogy ezt a völgységben széltére „mócz“ nevezet alatt különbözteti meg mindenki. Már maga a községi élet sajátos eredetiséget kölcsönöz a móczoknak, kiknél kikerekített helységeket ugyan ne keressen senki, mert csupán alig 5—10 házból álló gyarmatok tarkálnak a fenyvesek irtásaiban, mint akár az Alpesekben s e több órányi területen szétszórt házcsoportokat nem annyira az anyagi érdek közössége, vagy a közigazgatás összegező ereje, mint inkább a vallási gyakorlatok kapcsolják együvé; vagy a hány templom helyezkedett el a völgytorkolatok csomópontjaiban, annyifelé tagozódva alakult az eredetileg egy név alatt szereplő falu. Úgyszólva tribusonként sorakozik az átellenes hegylejtőkön a lakosság, más-más helyi elnevezésekkel különböztetve meg mindannyit. Épen e nagy mértékű megoszlottság s az egymástól nehezen járható hágók által elkülönített völgyek sokasága teszi szükségessé, hogy huzamosabb és behatóbb előtanulmány után fogjak a vidék tüzetes ismertetéséhez, melyről Schmiedl A. és társainak gazdag anyagi segélylyel s a hatóság mindennemű közreműködése mellett 1858-tól 1861-ig a Biharságban működött tudományos expeditiója se tájékoztat bennünket részletesebben, miután működése súlypontját nem csupán a domborzati alakulás, hanem az akkor tájt Erdély és Magyarország nevezete alatt érvényben állott politikai elkülönültség is inkább a nyugati lejtőkre helyezé s a „határon“ túlra dr. Schmiedl Adolf nagybecsű művének* helyrajzi és ethnologiai része is csak alig-alig, hogy áttekint.

Mig azonban most érintett tervem kivitelét a huzamos időbe és tetemes költségbe kerülő helyszini utazásokkal előkészíthetném: maradjunk felvett tárgyamnál s látogassuk meg Alsó-Vidrának már említett földrajzi nevezetességeit. Akár Abrudbányáról az Érczhegységen át, akár Torda felől az Aranyos mentén induljunk: mindenik esetben Topánfalva lesz a kiinduló pontunk. Az összes közlekedési völgyeket, melyekbe a Bihar felé irányulnak, itt egyesíti az Aranyos, hol szilaj futása után kissé megpihenni látszik. Benn a hegység tévetegében mellékvizei valamelyikén igazodhatunk csak el, s mostani utunkban Topánfalvától egy órányira válunk meg tőle, hogy egyik ágát, a Kis-Aranyost vegyük állandó kalauzunkúl. Elébb Szohodol nevű faluig gyönyörködünk a topánfalvi egységes völgy

* Das Bihargebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen. V. D. A. Adolf Schmiedl. Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien 1863.

szelid szépségében. Ezen az alig félórai szakaszon még a kárpáti homokkő, az Érczhegységnek ez elterjedt kőzete, kisér bennünket; hanem a falu átellenében a partról egy mészvonulat bukkan elé, melyen az Aranyos nyugat-északkeleti görbülettel vájt magának a topánfalvi tágulatba kivezető szorost. A mésztömeg innen kezdve a jobbparti magaslatokon összefüggő tömegekben, helyenként tarajzat alakjában kisér bennünket, a mint a fordulópont elhagyása után Topánfalvának még csak egy távol szakadt részletét érintjük s azonfelül a Nagy- és Kis-Aranyos egyesülési pontjánál előbbinek hosszú fahídján a Vidrától lefutó Kis-Aranyos szűk völgyébe hatolunk. Itt mindjárt Ponorel (Kis-Ponor) falu házai sorakoznak, jó nagy közökben foglalva el a Kis-Aranyos parti öblösödéseit. Alig is vesszük észre, hol szünik meg ez a helység s veszi kezdetét Alsó-Vidra, olyan nagy távolságra követi az erdős oldalak alatt egyik ház a másikat. Minthogy pedig fennebb volt alkalmam kimutatni, mily összepontosító szerepet játszik az itteni községek életében az egyház: Vidra falu ez idő szerint tulajdonképen nem csupán két részből áll, mint Alsó-ra és Felső-re való elkülönzöttsége után következtethetjük, hanem idő folytán egy harmadik templom is épülvén, Középső-Vidra is keletkezett, bár közigazgatásilag „alsó“ gyüjtőnév alatt.

Mi épen ennél állapodunk meg. Itt a két szemközt eső hegylánczolat kissé eltávolodik egymástól, nagyobbacska házcsoportosulásra nyitva tért, hogy a Piatra nevű hatalmas mésztömeg hosszúra nyult termete annál kényelmesebben szemlélhetővé váljék. A lakosság némi földmivelést is folytat, a mennyiben az Aranyos áradványi területén, a lankásabb lejtőkön jókor érő kukoriczát, zabot, kendert termeszt. Ezzel a földmivelés véget is ér a Kis-Aranyos mellett úgy, hogy 7 kilométerrel fennebb Felső-Vidra határozottan erdei jelleget ölt.

A jó karban tartott s csak 1860-ban készült útról, mely mindenütt a völgy fenekén megy, egyszerre ötlik szemünkbe a vízesés tájéka meg a gosau képződéshez tartozó Csigahegy (Dealu melcs.) Az utóbbinak kövületére az út kövecse tesz bennünket figyelmesekké, mert minden ide szolgáló vízmosás megannyi természetes föltárás s az egészet szabadon áttekinthetjük. A „Popesti“ nevű erdőnek, melynek dombjai alatt 100 évvel ez előtt Fichtel * e telepet fölfe-

* Nachricht von den Versteinerungen des Grossfürstenthums Siebenbürgen mit einem Anhange und beigefügter Tabelle über die sämmtliche Mineralien und Fossilen dieses Landes v. Johann Ehrenreich von Fichtel. Nürnberg 1780.

dezte, hire hamva sincs többé s alig tengődik egy pár fűszál a meredeken, hogy legyen mibe kapaszkodnunk. A hegy nevet csak annyiban alkalmazhatjuk erre a helyre, mivel a Doszu-Nyegrinek délre tekintő oldalán valami 50 méter magasságra ismétlődnek a kagylópadok, de a hegy magva csillámpalából áll, melytől vöröses conglomeratum különiti el a gosauképletet. A Valye-Slatina nevű vízárok torkolatánál kiinduló hegyi út mellett, hol egy kereszt is látható, találjuk a legalsó kagylópadot ökölnyi Actaeonellákkal. Az alapkőzet, ha kalapácscsal megütjük, bitumenszagot áraszt, s telides teli van a kagylókkal, melyeknek héja teljesen elmeszesedett. Innen 10 méter magasságban a márga agyagtartalmuvá válik s vékony palás rétegzést mutat. Legfelül szürke, homokos mészmárga váltakozik kovarcz-conglomeratummal s igen gyér növényszenesedést és Inoceramus lenyomatokat mutat. Mindannyiuk csapása kelet nyugati irányú és 45° déli dülésű. A kövületek nagy száma nem áll arányban a fajokkal, melyekből legbővebben Actaeonella gigantea d'Orb. Actaeonella Goldfussi d'Orb, azután Actaeonella rotundata Zek., Omphalia ventricosa Zek, Omphalia suffarcinata Zek. és legfelül Inoceramus Criseramus Crispi Maut. szerepelnek.

Mialatt a kagylópadokat szemlélgetjük, folyvást előttünk áll a tulsó parton égnek meredő roppant mészszirt. A falusiak egyszerűen Piatra (kő, kőszál) néven különböztetik meg, mintegy kifejezve meztelen kopárságát, melyet villogó mészanyaga még szembetűnöbbé tesz. Gyér hajszálakként kapaszkodik meg nehány cserje a meredek egy-egy lépcsőszerű kiszögellésén; hanem a kicsuszamlások és vízárak útjában azok se maradhatnak meg s ripacsos barázdák szabdalják meg a kőszikla oldalát. Ezekben tavaszszal és záporok után megannyi külön vizesés zuhog alá, minthogy az egyszer lejtőre jutott víztömeget semmi meg nem lassíthatja. Nyáron többnyire kőfolyás helyettesíti a vízereket s ez így tart a Gaina határáig, hol fenyveserdő vet véget a kietlenségnek.

A Piatra széles hegyháttá lapúl el úgy, hogy a Piatra Pojanán (kőmezeje kőtere) vagy 100 család üté föl otthonát, kik saját templomuk köré csoportosulva csak laza összeköttetésben élnek anyaközségükkel. E magas fennsikon vékony vízér kigyódzik, mígnem egy szirt repedés elnyeli. Hasonló beszűremlések láthatatlan utakon egyebütt is lopózhatnak be a hegy kebelébe s egy közös gyűjtő csatornán egyesűlve érik el a hegy lábát, hogy ott a vízesést, vagy az itteni, kissé illetlen elnevezés szerint a Pisetoareat hozzák létre.

Elébb az Aranyos pallóján kell átimbolyognunk, hogy a zuha-

tagtól jövő s a túlparti házcsoport között végig futó csermely vonalán eljussunk a vízeséshez. A vízesés környéke megkapóan szép képet tár elénk s a vele szomszédos fák nagyban emelik a látvány vonzó erejét. Mindjárt bőviben találjuk a szintén onnan eredő mésztuffa hömpölyöket is, melyekből a falusi gyermekek a gyepre telepedve versenyezve kalapálják ki a legszebb alak-utánzatokat s hazatértünkben megkövült „kenyér", „hús", „sótartó", „virágcsokor" s más, az ő phantasiájukban termett tárgyakként kinálgatják azokat. Erre az idegenek ismeretes kiváncsisága szoktatá őket, mert bámulatát minden látogató az ilynemű emlékek mennyiségével szereti kitüntetni. Jobbra, balra a tuffatuskók egyre nagyobbodnak, egész sziklányi tömegeket érve el; a Piatra szürke szirthalmaza daczosan mered a tiszta kék ég felé s merészen felszökelő szirtfoka elébe zsámolyul mésztuffa terrasse helyezkedik el, hová egyszerre a messziről még láthatatlan vízesés csillogó tömege villan fel egy fordulónál nagy hirtelen. Sokkal nagyobb ilyenkor a kutatási vágy, semhogy nyugodtan mindjárt a látvány szemlélésének adhatnók át magunkat. Elébb felkapaszkodunk tehát a tuffalépcsőzetre, mely akármilyen kis területet képez is, a termőföldben szűkölködő lakosság által mivelésbe vétetett. A rajta átfutó patak mentén nem sokára egy barlangszerű nyiláshoz érkezünk. Azon át jókora vízsugár omlik elé kis patakként futva tova rögtön. A szűk nyílásba úgysem hatolhatunk be; induljunk tehát tovább. Alig 5 méterrel felebb a második vízér fakadása helyén állunk, csakhogy ez jóval csekélyebb s egy repedésen át jut felszínre. 1880 nyaráig még fennebb vette eredetét a patak, annál a barlangnál, mely most szárazon tátong reánk s zuzmók által kénsárgára festett falai kisérteties benyomásokkal riasztják el a tudatlan falusiakat. E babonás irtózásnak valódi okát egyébként csak akkor érthetjük meg, ha az 1.5 méter magas, 1 méter széles üregen befelé kezdünk mászni. Beléptünknél távolról érkező vonat tompa dübörgéséhez hasonló zaj fogad; bennebb pedig oly hatalmas tombolás, habzó zuhogás válik hallhatóvá, minőt csak egy láthatatlan vízesés vad örvényben kavargó habverésétől származtathatunk. Én csupán hat méternyire haladhattam be a folyvást szűkülő s kőomladványok miatt alig járható üregbe s mégis oly nagyszerűnek találtam a jelenséget, hogy soha el nem fogom felejteni. Mikor Schmiedl A. társa, Peters Károly (akkor budapesti egyetemi tanár) erre járt (1858, szeptember 5.) a patak itt jutott napfényre, s e miatt oda be sem lehetett hatolni, sőt a víg szökeléssel elésiető hullámok lármája valószinüleg elnémitá a belülről hangzó robajt is. Legalább ennek kell tulaj-

donítanom, hogy akármilyen röviden említették is meg e vízesést,* annak megrázó jelenségét, melynek én megfigyelője leheték, teljesen figyelmen kivül hagyták. A falusiak idegenkedését pedig kérdéseimre adott tagadó válaszuk daczára a mondottak után épen könnyű megfejteni, mert minden hihetőség szerint ennek, mint bármely előttük érthetetlen tüneménynek szerzőjét az „ördög“ soha meg nem szünő incselkedéseiben keresik, jó keresztyén ember pedig az ilyen hirhedt ördögtanyától meggyőződésük szerint köteles magát távol tartani.

Szerintem ugyanazon patak, mely 20 meterrel lentebb bukkan most elé már a hegy méhében egyűvé szűremlett, de pályája hir telen megszakadván, valamely egyenes falazaton kell lezuhannia. A zuhanás után keletkező örvénylés arra enged következtetni, hogy a leomló víztömeg tóvá gyűlik s csak feleslege veszi igénybe a szabadulást igérő repedéseket. A folytonos vízomlás kimosó ereje természetesen a tómedencze fenekét is mélyebbre kotorja, s mert ennek folytán a víztükör szintén alább szállott, a kavargó hullámok pedig a régi medret lassanként oda szórt törmelekkel nehezebben hozzáférhetővé tették, egy heves zápor után a mélyebb csatornákra tereltetett át a vízfolyás. Meg kell még említenem, hogy álláspontunk éjszakra tekint, s 1881. augusztus 15-én d. e. 10 órakor, midőn én 20° (C) légköri hőmérséklet mellett a vízet megmértem, az a kifolyásánál 7.0° (C) hőmérsékletet mutatott. Végre Peters ennek a kiszáradt üregnek magasságát, hol ő a patak forrását 1858-ban találta, 2314′-ban állapította meg.

Visszatérve a vízesés párkányára, onnan gyönyörű, az alant kanyargó Aranyos völgyszakaszán felül egész a Biharnak ott a háttérben kimagasló csoportjáig nyíló kilátást élvezhetünk. Felülről különben a vízesés keveset mutat, mert egyenes falon önti alá vízét s a laza tuffa lapozaton a meredekséghez közelítni nem épen tanácsos. Annál igézőbb látványt nyerünk, ha ismét alája kerülünk. A terrasse egykor kiterjedtebb volt, hanem a víz bontó ereje által érintett közepén hova-tovább hátrálni kezd úgy, hogy jelenleg ívesen van kivájva. A keskeny párkányzat jobb felére szép sudaras fenyők kapaszkodtak s azoknak a mészkérgeződés alá rejtező gyökérzete szürke kigyók módjára csavarog ide-oda, megannyi támaszpontot nyújtva annak a finom rojtozatnak, mely páfrányok s mohák lecsüngő telepeiből festőileg fityeg alá. A víz gazdag mészoldata szeszélyes kövületalakzatokkal domborítja ki a legvékonyabb gyökérszálat is,

* Das Bihar Gebirge Schmidl A. 291. l.

mintha el akarná torlaszolni a meredek fal szélét. Fáradságának csupán annyi eredménye látszik, hogy sikerült két ágban tennie meg a 20 méternyi nyaktörő esést s a lejtősebb szélek felé kanyarodva, valamivel mérsékeltebb a zuhanás lendülete, mint ha a középről lódulna neki. Hanem azért mindkét vizsugár nagy zajjal zuhog alá s a moszattal ékített, finom arabeszkeket utánzó falazatot estében haragosan csapkodva tépi, rágja. Csakhogy épen e meglassúlt zuhanás alatt mészoldata is leülepedhetik s növeli a kiálló dudorodások sorát, melyeken a habok egy része finom párázattá porlódva, szivárványban ragyogtatja az oda tévedt napsugarakat. Emitt fátyol módjára simul a kiterült vízlemez a falhoz; lentebb meg nyalábokra szakadozva sugárosan szökell fokról fokra, hogy ez ágak a mélységben egy kis örvénylésben találkozzanak ismét. A szédítő meredekség széléről azonban nehány vízerecske, úgy menekül a lezuhanástól, hogy a laza, szivacsos tuffa repedéseibe lopódzik s a szakadék falán látható számos apró oduk valamelyikén rövidíti meg levegői útját. Ez odukból jobb felől egy, balról pedig kettő akkora terjedelmű, s olyan kedvező helyzetű, hogy pásztorfiuk menedékhelyül használhatják.

Én épen tartós szárazság után, a legalacsonyabb vízállás idején fordultam meg a vízesésnél, mikor azt inkább lágy zuhogás, locsocsanó csobogás kiséri; csakhogy nagy áradások alatt bősz haraggal, menydörgésszerű robajjal s messzire elészökelve omlik le a felgyűlt víztömeg úgy hogy a völgylakók megriadtan távoznak közeléből s ijedelmük kifejezéséül a rendes Pisetoarea elnevezés helyett D e t t o n a t a (mennydörgő) név alatt emlegetik.

A mint e vázlatos leirásból látható, a vidrai vízesés korántsem dicsekedhetik akkora arányokkal, hogy a brienzi G i e s b a c h, a hallstadti W a l d b a c h s t r o b e l, a Traunfall vagy Golling és Gasten féktelen erővel rohanó zuhatagai mellé sorolhatnók; mindazonáltal a honfiui szem az édes hazai föld egyik szépségét látja abban, s itt, hol nagy területen nem található a természetnek ilynemű alkotása, bizvást megérdemli az utazók figyelmét mindenkor.

Ha már Vidráig ellátogatott valaki, nehezen hagyja érintetlenül Janku Ábrahám szülőházát. Csak a Csigahegy alatt kell mintegy tiz percznyi sétát megtennünk s előttünk áll az egyszerű épület. Minket a népvezér alakja kevésbbé érdekelne, ha családi multjában az idevaló népélet példázására pár jellemző vonást nem találnánk. Ez a lakház sem különbözik semmiben a vidék uralkodó építkezési stylusától. Csak úgy fenyőszállakból van összeróva, mint akármely jó módú parasztgazda hajléka. Egykori lakóját 1848/9-ben

fél Erdély rettegte. Most a jegyző hivatalos helyiségeül szolgál. A Janku család tagja volt a vízesés körül letelepült nemesi gyarmatnak, mely Nemesaja nevezet alatt napjainkig megőrizte előkelő különállóságát. Janku nagyatyja Hora elfogatásánál tanusított önfeláldozó szolgálataival nyerte nemesi kiváltságát, de a nemesi telek csekély volta miatt még atyja is rá volt szorulva az itt űzött cseber-kereskedésre. Ez a Janku, mint nyalka ifju, legszebb ruhájába öltözve indult el öcscsével és Gombos Mihály nevű pajtásával a Fehér-Körös irányában le az Alföldre. Otthon betarisznyált élelmük épen egy csinos falusi udvarház szomszédságában fogyott el; elhatározták tehát, hogy a földesurnál bepogtatnak. A mócz a saját tűzhelyénél gyakorolt vendégszeretet tudatában rendes munkabérén felül még mindig megvár egy ital pálinkát és egy kis harapnivalót s akárhogy megjutalmazzák is, e nélkül nem fogja magát kielégítve érezni. Az asztali örömeknek „isten nevében“ elfogadását tehát nem koldulási hajlamból, hanem abból a feltévésből tekinti természetesnek, mert alkalom adtával a hozzája forduló jövevényt ő is kitelhető szívességgel elégíti ki; pénzadományt különben ajándékképen teljességgel nem fogad el. És valóban a legfélreesőbb kunyhó ajtaját is bátran benyithatod: a háziak készségesen elédbe tálalják maradék ételkészletüket, szivesen leakasztják a család számára tűzhöz illesztett mamaligás üstöt, csakhogy sovány tartalmával téged vendégelhessenek meg. Ha van tehén, kecske az udvaron, annak teje, turója, a kamrában félretett szalonnával mind kéretlenül elédbe kerül a legszebb asztali terítőn s az ünnepekre tartott edényekben. Az útszélen éjjel, nappal ki van állítva egy vizes kupa (kártyus), a forrásoknál fakanalat találsz, hogy szomjadat annál kényelmesebben elolthasd. A három tapasztalatlan ifju is otthoni szokás által bátorítva, követül indítá az idősebb Jankut a vendégszeretőleg hivogató udvarházba. Hanem a földesur látva a belépő jó módu viseletét, hidegen fogadta az eléterjesztett kérelmet, s nem ismervén a látogatás nemes inditó okát, elhatározá, hogy érzékenyen meglakoltatja a szerénytelen kéregetőt. Béresével levágatott egy félkenyeret s egy jó karéj szalonnát, de egyszersmind olvasatlan huszonöt alakjában figyelmezteté Jankut, mennyire nem illik munkabiró ifjúhoz a koldulás. Bármennyire fájdalmasan esett itt Jankunak a pogány bánás, letörlé könyeit s vidámságot színlelve lépett társaihoz. Midőn pedig azok kiváncsi érdeklődéssel tudakolták küldetése eredményét, volt esze a valóságot előttük elhallgatva csupán az adományokat mutatni meg és belépésre unszolni őket is A legjobb reménységgel sietett tehát öcscse az adakozó

háziurhoz s megkapván a kapandókat, világért sem árulta volna el a felsülését, hogy valamiképen Gombos Mihály társuk se essék el a ház javaitól.

A kegyetlen leczkét annyira szivére vette Janku Sándor, hogy egészen felhagyott a házaló üzlettel; megtelepedett otthon s ügyességével a kincstári ispán kegyeit megnyervén, uradalmi birói rangra emelték csakhamar, miáltal tisztességes vagyonhoz s falujában még az addiginál is nagyobb tekintélyhez jutott. Fia Ábrahám, 1822—24. körül született s a nemesi mivoltára sokat adó atya, mihelyt az ép eszű gyermek odáig cseperedett, beküldte Abrudbányára a reformatusok elemi iskolájába s ott a rendes tárgyak tanitóján kivül magántanitókat tartott számára: a rajzból (Baranyai) és tánczból (Pfeiffer). És, hogy paraszt sorsából végleg kiemelkedhessék, később a nagyenyedi Bethlen főiskolába, majd Kolozsvárra küldte, semmi áldozattól nem riadva vissza, hogy mennél jobban kiképeztesse. Jankut a bányavidék szerencsétlenségének szemtanui fel is mentik az Abrudbányán, Zalatnán, N.-Enyeden végbement mészárlások vádja alól s határozottan állítják, hogy azokért a felelősség és átok mások nevéhez tapad. Annyi tény, hogy az 1848-ról 49-re átmenő időszakot Abrudbányán a magyarság háborítatlanul élte át, s Janku, a hányszor ott megjelent, készségesen orvosolta a felmerült kihágásokat.

Más forum elé tartozik Janku szereplésének birálása és a történtek részletezése; álljunk meg tehát e körünkön túlterjedő pontnál s vessünk egy búcsú pillantást még a vidrai völgy felső szélén trónoló Gainára, hol a görög naptár Péter-Pálján (julius 13.) a hires leányvásárokat szokták tartani. És ezzel zárjuk be mutatványomat e természeti és ethnologiai szempontból oly annyira nevezetes hegyvilágleirásából addig is, míg annak kimerítő, egyetemes leirásával a mélyen tisztelt társaság előtt megjelenhetnék.

Téglás Gábor.

Bandsermasszin, Déli Borneó főhelye.

(Eredeti levél.)

Borneó, a három nagy Szunda-sziget legnagyobbja, mely 12,962 □ mföldnyi területű levén, az osztrák-magyar monarchiánál több, mint 1000 □ mfölddel terjedelmesebb, az indiai szigetcsoport főszigetével, Jávával havonként épen úgy csak egyszer közlekedik

posta-hajó útján, mint a Molukki szigetcsoport. Ugyanis a holland-indiai gőzhajózási társaság csak minden hónap 26 ikán indít egy-egy gőzhajót Szárabajából, Jáva második kereskedő városából, Bandsermasszin (Bandjermassin) felé. A Jávai tenger, melyen a hajónak át kell eveznie, folyvást viharos, miért is csaknem minden utazónak át kell esnie a tengeri betegségen, még az olyanoknak is, kik a Hollandiától Batáviáig tartó hosszú utazás alatt ellent tudtak is annak állni. A Bandsermasszin felé való út közepe táján egy kis sziget, Bavea mellett haladunk el, melynek változatos fölszine szövevényes geologiai szerkezetre enged következtetni. E szigeten egy magasabb rangú európai hivatalnok székel, kinek az az egyetlen szórakozása, hogy a havonként erre menő gőzhajót lesi, mely neki Jávából rendesen hireket visz.

Bandsermasszin Szárabajától tulajdonképen csak negyvennyolcz órányira van; a hajóút azonban rendesen tovább tart, mert Déli Borneó legnagyobb folyamának, a hatalmas Baritonak a torkolata előtt idők folytán egy homok-zátony képződött, mely még mindig növekedőben van s mely fölött csak magas vizálláskor lehet elhajózni. Igy az a hajó is, a melyen én útaztam, 24 óráig volt kénytelen e zátonynál vesztegelni; hanem ennek a veszteglésnek volt legalább annyi haszna, hogy egész lelki nyugalommal nézegethetett az ember mindenfelé. A távolban Borneó egyik hegylánczának, a T a n a h-l a u tnak (Tengeri hegység) a délkeleti nyulványa emelkedett ki a tenger hullámai közül. E hegység tövében még ma is mosnak aranyat, s onnan nem messzire gyémánt-mezők csődítenek össze benszülötteket és európaikat egyiránt. Borneó többi részéből semmi egyéb nem volt kivehető, mint nagy messzeségben valami zöld szalag, mely az őserdőt s abból itt-ott ki-kimagasló pálmafákat jelezte.

Ha már a homok-zátonyon szerencsésen áthaladtunk, csakhamar elérkezünk a Barito torkolatához, mely olyan szélesnek mondható, mint az Elbe az Éjszaki tengerbe ömlésénél. E folyamon nehány óráig hajózhatunk fölfelé a nélkül, hogy partjain őserdőnél egyebet láthatnánk. Ha azonban valamelyik parthoz közelebb megyünk, azonnal észreveszszük, hogy milyen nagy a különbség Jáva sziget buja növényzete és a borneói között. Merőben mocsári növényzet van itt mindenütt, a hol az őserdő helyenként meg-megszakad. Buja tenyészetű nádasok, egyes pálmák és a mi fűzfánkhoz hasonló boumefák burjánzanak ott. Különben az egész vidék kihaltnak és elhagyottnak látszik; csak itt-ott tűnik elő a parton egy-egy lakott kunyhó. Az ilyen kunyhó czölöpökön áll,

mert a talaj körös-körül mocsáros. A kunyhó előtt mindig ott áll a gazdának legbecsesebb birtoka, a fatörzsből hevenyészett csónak, mig a lakás körött egy kevés czukornád, meg nehány banán- vagy pizangfa látható. Egy hajdani várad maradványai mellett a Baritonak egy kis oldalágába kanyarodunk be, melynek gyakori görbületei és kanyarúlatai mind újabb-újabb tájképeket nyitnak meg előttünk. A kunyhók mind a két parton szaporodnak s végre megérkezünk Bandsermasszinba.

Bandsermasszinnak a nagyobb része a Barito egy szigetén fekszik, mig többi része a keskenyebb folyam-ág két partján terül el jó félóra járásnyi hosszaságban. A város a szó legszorosabb értelmében mocsárban fészkel, s mindazon sajátszerűségek, melyek itt szemünkbe ötlenek, ebből a fekvésből és környezetből magyarázhatók ki. Az első, a mi itt előttünk feltűnik, az, hogy a házak általában czölöpökön állanak s csatornák- vagy árkoktól környezvék. Ez utóbbi különösség onnan van, hogy a nyilvános útak és épületek számára kijelölt talajt oly magasra kell feltölteni, hogy az a legmagasabb vízálláskor is szárazon maradhasson. A föld egy részét tehát fölássák s az igy nyert anyaggal az útakat és a háztelkeket töltik föl.

Minden házat bokrok és fák vesznek körül; de virágos ágyak alig láthatók, mert a talaj nagyon mocsáros. A házak mind fából építvék s bennök fa falak különözik el az egyes szobákat, melyeket voltaképen pusztán csak háló helyekül használnak. Az egész napot a verandán töltik el (minden háznak két verandája van), mert ott sokkal szabadabb a mozgás és frisebb a levegő. A házak legtöbbnyire pálmalevelekkel fedvék, melyek a ház belsejére is hűsitőleg hatnak, mig a cserépfödelü házakban csaknem kiállhatatlan a hőség. Sajátságos, hogy a talaj folyvást sülyed; e miatt az útakat gyakran fölebb kell töltögetni, mert különben magas vízálláskor helyenként víz alá kerülnek és teljesen járhatatlanokká válnak; maguk a házak is sülyednek lassanként, s ezért a czölöpöket, melyeken állnak, föl kell póczkolni.

A folyampart mentén félórányi járásnál hosszabban húzódó ház-sort csak egyetlen kis nyílt tér szakitja meg, melyet katonai gyakorló helyül használnak s melyen egy jókora czölöp várad is áll, hol a katonaság nagyobb része tanyázik, s hová a lakosok a bennszülöttek netaláni támadásai esetén menekülni szokott. Ezt az „erősséget“, négy nagyobb öblű ágyú védelmezi.

Az európaiak városrészével átellenben, a folyó tulsó partján a sinaiak hasonló hosszuságú ház-sora húzódik. Sinaiak ugyanis igen nagy számmal vannak Indiában mindenfelé és egészen azt a

szerepet viszik, mint a zsidók Európában. Nemcsak a főbb helyeken, hanem a benföldi legapróbb helységekben is mindenütt találhatók ezek s legnagyobbrészt kereskedéssel, de egyszersmind mesterségekkel is foglalkoznak. Az ő házaik is fából építvék s szintén czölöpökön állnak; arra azonban semmit sem tesznek, hogy lakásaikat valami szemnek tetsző dolgokkal, például bokrok- avagy fákkal vennék körül; úgy látszik, hogy örökösen az üzletre gondolva, ilyesmihez sem kedvök, sem idejük nincs. A sínaiakhoz hasonló módon laknak versenytársaik, az arabok is. Ezeknél szurtosabb és visszataszítóbb népséget képzelni sem lehet. Ezek is mindnyájan kereskedők, azonban a bennszülötteket a legirgalmatlanabbúl szipolyozzák és e tekintetben még a sínaiakat is sokkal felülmulják. Emezek legalább általában udvariasak, s értelmesek, sőt gyakran nem kellemetlen külsejüek; amazok ellenben rendszerint durvák, ronda öltözetűek s minden nyájasság nélküli sémita fajjellegök már arczukról is világosan kivehető. Némelyikök olykor-olykor egy-egy mekkai zarándok-útra vállalkozik, s hazakerülve aztán nagy tekintélyben áll a többi arab előtt.

A bennszülöttek, kik a lakosság nagy többségét teszik, a folyam partjain fekvő falvaikban (kampong) laknak szétszórtan. Ezeknek apró s leginkább pálmafából és pálmalevelekből épült házai is külön-külön állnak sorjában; e házakat a soha sem hiányzó banán- vagy pizangfák, kókusz-pálmák vagy egyéb gyümölcsfák veszik körül. Azonban egy-egy ilyen ház belsejébe bejutni gyakran nem épen könnyű dolog, mert, a mennyiben mocsaras helyeken állnak, egy-egy keskeny deszkaszál vezet beléjök, mely hidon a pocsolya fölött ideoda himbálódzik az ember.

De legérdekesebb része a bennszülöttek házcsoportjainak, sőt általában Bandsermasszinnak, az a két külváros (ha ugyan e kifejezést használhatom), melyek egyike Queen s másika Kalajan. Mind a kettő egy-egy hasonló nevű kisebb oldalága mentén fekszik a Baritó folyónak, melynek ily oldalága itt több van. Kalajan egyik érdekes példaképe a nem gyakran található vízi városnak. Magában a folyóban szabályos kettős ház-sor nyúlik el a part mentén mintegy félóra járásnyi hosszaságban. Mindegyik ház egy-egy tutajon áll, mely a parthoz van oda erősítve. Az ilyen tutaj két, egymáson keresztben fekvő gerenda-sorból van szerkesztve s eléggé terjedelmes arra, hogy egy fából és pálmalevelekből épített házacskát megbírjon. Az ilyen házikó sok családnak állandó lakhelye, kik, noha a szárazföld csak nehány lépésnyire van, jobban szeretnek a vizen lakni. A tutajnak szabadon maradt részét ren-

desen konyháúl használják, s ha az ember főzés idején evez a vízi útczán végig, mindegyik ház előtt ott látja a lakókat a tűz körül ülni, kik kiváncsian bámúlják az előttük elhaladó „fehér embert.“ Sínai, vagy arab boltokat is több helyütt látni e libegő talajon épen úgy, mint különböző műhelyeket is. Egyszersmínd valamennyi ház előtt ott találni a benszülöttekre nézve nélkülözhetetlen, kivájt fatörzsből készült csónakot is; ezen jár a ház lakója úgy dolgai után, valamint látogatóba is. A vízi útczán mindig nagyon élénk az élet azon sok csónak miatt, melyek nyílsebességgel siklanak ide-oda s a legnagyobb ügyességgel tudnak egymásnak kitérni. De hiszen ez emberek csaknem egész életöket a vízen töltik el, mint afféle igazi vízi emberek.

Bandsermasszin a másodrangú indiai városok közé tartozik. Főszemély benne a „residens“, a legmagasabb rangú polgári hivatalnok egész déli és keleti Borneóban. Olyan terjedelmű tartomány fölött uralkodik ez, mint a milyen Magyarország. Oldala mellett több hivatalnok működik, kiknek egyike a segéd-residens, a rendőrfőnök. Iskola kettő van itt: egy elemi iskola az európaiak és sínaiak számára, meg egy úgynevezett „Magvető iskola“, minőt az indiai kormány nehány év óta több helyen állított a végre, hogy azokban bennszülött ifjak elemi iskolai tanítókká képeztessenek. Hat esztendei tanfolyamban oktatják ezeket a maláji és holland nyelvek olvasására és írására, valamint nehány tudomány elemeire. Megfelelő vizsgálat után visszatérnek ez ifjak a szülőföldjükre, hogy ott a kormány támogatása mellett iskolát nyissanak s gyermekeket tanítsanak. E növendékek többnyire előkelő, tekintélyes családokból valók; udvarias, becsülettudó emberek, könnyű felfogásúak és gyorsan tanulnak.

A katonai erő körülbelül 300 főnyi csapatból áll egy ezredes vezetése alatt, a ki egyszersmind egész déli és keleti Borneó katonai parancsnoka. E mellett két hadi hajó, meg három kormányzói kisebb hajó állomásoz itt, melyek arra valók, hogy időről-időre részint a különböző folyókat járják be, hogy a benföldi helységeket meg-meglátogassák s a holland zászlót a bennszülötteknek megmutassák, vagy őket arra emlékeztessék, részint pedig, hogy Borneó vizein czirkáljanak.

Noha itt 40 családnál több lakik, az élet mégis meglehetősen egyhangú, mert az ember a külső világtól egészen el van zárva. Az egyetlen változatosságot a posta-gőzhajó havonkénti megérkezése idézi elé. Olyankor mindenki a kikötő helyre siet, hogy az érkezőket üdvözöljék, s a hajónak két napig tartó ott időzése

alatt mindenkinek sok tenni valója akad. A Jávában egy hónapi idő alatt meggyült leveleket és hirlapokat egyszerre kapják, s így ugyancsak sok elfoglaltatást talál, a ki vagy a levelekre akar válaszolni, vagy pedig a hirlapokból siet elolvasni azokat az újságokat, melyek más halandókra nézve már óságok, de itt azért nem kevésbbé érdekesek.

Ha a posta-hajó Bandsermasszinból vissza felé indúl, hogy útját megint Jáva felé vegye, a lakosság ismét kiözönlik a folyam partjára s onnan nézi, a mint a hajó zeneszó mellett útjára kél. Erre aztán újra kezdődik a csöndes, egyhangú élet, míg másik négy hét multán az ismét érkező gőzhajó a szunnyadozó életelevenséget megint föl nem ébreszti.

A mi a klimát illeti Bandsermasszin Indiának kétségkivül legforróbb helyei közé tartozik. Indiában, mint tudva van, két féle klimát különböztetnek meg, u. m. „hideget“, mely a hegyes tájakon otthonos és „meleget“, mely a tengerpartok mellékein és a síkságokon uralkodik. Az általam és mások által is megfigyelt legalacsonyabb hőmérséklet itt 23 C°, s ezt az idevalók „kellemes hűvösnek“ mondják; egyébiránt ez az „india hűvösség“ csak éjjel, meg a kora reggeli órákban jelentkezik. Reggeli 7 óra után már kezdődik a hőség, mely rendszerint 28—30 C°-ig emelkedik, s ilyenkor még egész nap csak tűrhető; de az is igen gyakori eset, hogy a hőmérő 32 34 C°-ot mutat, mely hőmérsékletet, minthogy a nap nagy részén át tart, csak alig-alig lehet kiállani. Az ilyen forró napokon még esteli 8 órakor is 30 C°-nyi a meleg, mely csak 9 óra után kezd csökkenni. A hőmérséklet napi ingadozása 6—10 C°-ra rúg, s ez a különbség forró napokon nagy eső után hirtelen is bekövetkezik. Különben estve és kora reggel is ritkán lehet itt a hűvös levegőt egészen nyugodtan élvezni, mert a moszkitó-legyek épen ez időtájakban törnek elő a bokrok közül az emberi lakások felé. E legyeket gyakran el-elfogdossák és irgalmatlanúl megöldösik, a mi különben mindig idő multán, vagyis akkor történik, midőn az embert már vérig csipdesték; s e miatt leginkább az Európából újonnan érkezetteknek kell szenvedniök, mert a moszkitók különösen azoknak még fris vérét szomjúhozzák; a már ide szokottakat valamivel kevésbbé zaklatják, mivel azoknak a bőre már kellőleg megkeményedett. Hogy ilyen körülmények között nem igen van az embernek kedve sokat dolgozni, könnyen belátható; a roppant forróság ugyanis nagyon bággyasztó s más felől a moszkitóktól sem lehet semmi komolyabb foglalkozáshoz kezdeni; így nem igen van mást mit tenni, mint a lefüggönyözött ágyba menekülni.

Az egészségi viszonyok Bandsermasszinban meglehetősen jók. Azt várná az ember, hogy egy ilyen helységben, mely egészen mocsár fölött épült, gyakoriak a veszedelmes lázak. Pedig a dolog nem így áll, mert más lázjárta vidékekhez képest itt nem igen gyakran fordulnak elő lázas betegségek. Ennek okát az ár-apály járásában kell keresni, mely a tengerről egészen idáig, sőt még messzebbre is elhat. Minden 24 órában kétszer dagad meg a víz a folyamban és a csatornákban, még pedig jó két méternyi emelkedéssel, viszont kétszer apad meg ugyan annyival, magával sodorva minden rothadó és eltorlaszoló anyagokat, melyek így soha sem halmozódhatnak föl, hogy a mocsári lázak fészkeivé válhassanak.

Sajátszerű itt, hogy a legélénkebb forgalom és élet általában a folyón található. Az ide való emberek úgy szólván a vizen születnek, ott nőnek föl, sőt egész éltöket a vizen töltik el, miért is e kedves elemöktől csak nagy nehezen tudnak megválni. Feltünő itt a nők különös kalapja, mely pálmalevelekből készül, félgömb alakú s két lábnyi átmérőjűnél is nagyobb; épen ezért nap és esőernyőül is szolgál s egyszersmind nagy terjedelmével egészen eltakarja az arczot. Ha, a mi gyakran megesik, nő megy csónakon, csak az evező lapát, meg a nagy pálmakalap vehető ki.

Déli Borneó egész kereskedelmének is Bandsermasszin a középpontja; innen van, hogy a folyón mindig sok vitorlás hajó állomásoz, melyek terheiket lerakva, különböző irányokban, különösen Jáva és Szingapore felé szállingóznak el. A sűrűn érkező és távozó hajók hemzsegése rendkivül szép látványt nyujt.

A bennszülött lakosok malájok, de nem tiszta fajúak, hanem jávaiakból, malájokból s dajakokból, Borneó ez ős lakosaiból elegyült bandsúrok, kik kellemetlen külsejű, lomha és ronda nép. Ez a különbség különösen akkor legszembeszökőbb, ha az ember ide Jávából érkezik, hol udvarias és meglehetősen müvelt lakosokkal találkozott. A bandsúrok rendesen egy nagy kést (klebang) hordanak maguknál, melylyel nagyon is készek vagdalkozni.

Bár Bandsermasszin a legjelentékenyebb indiai helységek egyike, még sem örömest lakik benne senki. Ennek oka az, hogy itt az ember mocsárok közé van zárva s azon a nehány úton kivül, melyeken a város környékén sétálni lehet, semmi más oly közhelye nincs, a hová szórakozni lehetne menni. Ezért itt valóságos számüzött az ember. A vidék e tájon mindenfelé mocsáros síkság, melyet részben őserdő borít, részben pedig mocsári növények lepnek el.

Kirándulásokat csak csónakon lehet tenni, de igy is mindenfelé ugyanazzal az egyhangú tájképpel találkozunk; szilárd talajt csak 8—10 órai folytonos evezés után ér el az ember a távoli hegyek közelében.

Dr. Posewitz Tivadar,
hollandi szolgálatban álló orvos.

A szent-gotthardi vaspálya.

Annyi rövidebb közlemény jelent meg társaságunk folyóiratában ez első rendű fontosságú közlekedési vonalról,[1]) hogy most, midőn már az első gőzkocsi végig robogott rajta: egészen időszerű kiegészitenünk azon kisebb értesitések hézagosságát és adnunk e pálya keletkezésének genesisét O. Spamer Lexiconja legutolsó füzete[2]) nyomán, mely vállalat 1870 óta folyóirati elevenséggel kisér figyelemmel a földirat terén fölmerülő minden változást és vivmányt.

Midőn 1847 augusztusában az első svajczi vasút Zürichből Badenbe Aargau kantonon keresztül megnyilt, már akkor megszülemlett a terv, hogy az Itáliába vezető szorosok valamelyikén vasúti összeköttetést nyissanak. E czélból legelőször a Lukmanier hágót emlegették, mint legalacsonyabbat és ennél az akkor még fennálló szárd királyság érdekei voltak kiválólag szem előtt tartva; a splügeni hágónak ilyetén fölszerelése inkább Milánonak kedvezendett. Stephenson és Swinburne angol mérnökök részéről 1850-ben megérkezett az igenlő szakvélemény az egész köztársaságot átölelő vasúthálózat-terv keresztülvitele érdekében. A szövetségi gyűlés 1852-ben elhatározta, hogy e vasútak kiépítését és haszonvételét az egyes kantonoknak, illetőleg magán vállalkozások számára engedi át; de azon kikötés mellett, hogy, ha majd a külfölddel való csatlakozás szükségessége merül föl, a szövetségi középponti kormánynak, mint a köztársaság együttes java fölött őrködő hatóságnak, kivánalmai legyenek a döntők.

Igy 1852—1862 évek közt 11 vasútvonal keletkezett, összesen 1148 kilométer hosszúságban. Már 1853-ban engedélyt kapott egy angol társaság, hogy a Lukmanieren vasútat vezethessen át, ez

[1]) Földr. Közl. 1876. 87, 278, 319. 1879. 76. 1880. 143. lap.
[2]) Ergänzungsband 74. Heft. 1606—1608. Seite.

engedmény azonban elévült, mert annak tartama használatlanúl folyt le; hasonló okból hasonló sorsra jutott egy másik engedmény is, mely a Simplon hágóra szólt. A szent-gotthardi hágó vasútjának eszméje szintén 1853-ban szülemlett, a mennyiben ennek érdekében 8 kanton értekezletet tartott Luzernben és az első erre vonatkozó érdemleges emlékirat ugyanazon évi szeptember 3-án jelent meg Speiser bankigazgató tollából Bázelben. Erre mindinkáb előtérbe nyomúltak az azt igazoló érvek, hogy a szent-gotthardi átjáró Svajcz legnagyobb részére nézve a legelőnyösebb vasútnak lesz helye és pedig mind középponti helyzete, mind a miatt, hogy a Rajna és Po között a legrövidebb vonal.

1860-ban megalakult a Szent-gotthardi pálya-egyesület, melyben élénk részt vett a svajczi középponti vaspálya társaság is, sőt Wetti mérnök által Zürichben a szent-gotthardi pályának a tervét is elkészittette. A svajczi és délnémetországi vaspálya-hálózat továbbfejlődése rászoritotta Zürich városát is, meg a hatalmas éjszakkeleti (Zürich-bodentói) pályatársaságot is, melyek eddig magokat a mozgalomból távol tarták, hogy szintén a szent-gotthardi pályatervhez csatlakozzanak. A heves harczban, melyet a Lukmanier, Simplon vagy a Grimselen keresztül vezetendő vasút hivei a szent-gotthardi ellen vivtak, 1863. augusztus 8-án, midőn a szent-gotthardi pályatársaság megalakult és ehez nemcsak 15 kanton, de az emlitett két vasútegyesület is csatlakozott, határozottan a szent-gotthardi pálya részére dőlt el a győzelem.

E társaságnak lelke volt és az is maradt Escher szövetségi tanácsos Zürichben, egyúttal igazgatója az éjszakkeleti pályának; ő a viszonyok minden változásai közt fáradthatlan odaadással tett, munkált és a fölmerülő nehézségekkel sikerrel küzdött meg; legnagyobb részben ő volt, ki az engedményeket kieszközölte, ki pénzegyesületet hozott e czélból létre. Az e közben megjelent röpiratokból kitűnt, hogy a szent-gotthardi pálya nemcsak hadászati szempontból legfontosabb minden egyéb hágók fölé vezethető vonalok fölött, hanem még a mont-cenisi és brenneri pályákkal való sikeres verseny tekintetéből is. Erre 1865. évi julius 14-én kelt rendelete által az olasz építészeti minister, Jacini, bizottságot alakított, mely a legbehatóbb tanulmány után 11 szóval 3 ellen szintén a szent-gotthardi pálya érdekében nyilatkozott

1868-ban a poroszok és az akkor még fennállt éjszak-német szövetség is hozzájárulását jelentette ki a terv kiviteléhez. 1869. évi május 16-án jelent meg a jelzett szövetség kanczellári hivatalának emlékirata a szent-gotthardi pálya ügyében és ugyanazon évben

Tessin kanton is meg lett nyerve az ügynek. 1869. szeptember 15-én nyilt meg Bernben az érdekelt államok első értekezlete, melyhez Baden és Würtemberg is csatlakoztak; ez értekezlet az október 15-iki állami egyezkedéssel végződött, melyben Itália 45 millió, Svajcz 20 millió, a német államok 20 millió franknyi segélyadásra kötelezték magokat. Az azonközben megalakult együttes Németbirodalom helybenhagyta a szerződést 1871. évi október 5-én. Rá öt napra, október 10 én létrejött e pénzügyi egyesület, mely a további 102 milliónak $^1/_3$ részben részvények, $^2/_3$ részben kötelezvények által való beszerzését vállalta magára.

Deczemberben választották meg Eschert az igazgatóság elnökévé, miután már előbb Gerwig építészeti tanácsos Karlsruheben a főmérnökké való kineveztetést megkapta. A tulajdonképi munkálatok 1872. évi okt. 1-sején kezdettek meg; 1873. márcz. végén pedig nagy alagútnak géppel való fúrásához fogtak, melynek kivitelét a genialis Louis Favre vállalta el Genfből. Oly nagy volt e férfiú ügyessége iránt genfi polgártársainak bizalma, hogy a 8 millió frankra rúgó cautio nagy részét letették helyette. A fúrás végét azonban ő nem érhette meg, 2800 méternyire benn a göscheneni nyilástól az alagútban szívhűdés érte váratlanul 1879. július 19-én élte 54-ik évében.

1874 deczemberében a Biasca-Bellinzona-Locarno vonalon már megindult a közlekedés, valamint a Lugano-Chiasso pályán is. 1875-ben Gerwig helyére mint főmérnök Hellwaj lépett. Most tűnt ki, hogy az előirányzott 187 millió frank nem lesz elegendő a vállalat kivitelére és megkezdődött a zilált pénzügyi helyzetnek fáradságos reconstructiója, mely az előbbi terveknek némi megszoritása mellett is még 40 milliónyi költségemelést követelt. Ez összeget 1879-ben olyformán hozták össze, hogy Itália új 10 milliónyi frank subventiót, Németország szintén annyit, Svajcz 8 milliót adott, és pedig ez összegből $4^1/_2$ milliót január 19-én a szövetségi gyűlésen népszavazattal, a többi 12 millió előteremtésére a társaság maga vállalkozott. Ehez járul még további 12 millió a monte-cenerei vonal kiépítésére, mely összegnek fele külön subventió útján került elő. Az összes költségek tehát 239 millió frankra rúgtak, melyből 119 millió subventió, 34 millió részvénytőke és 86 millió kötelezvények útján szereztetett be.

A szent-gotthardi pálya hoszsza a zugi tó mellett levő Immensee-től kezdve egészen Pinoig a Lago Maggiore mellett 175 kilométer. Az egész vonalon 53 alagút van, összesen 40 km. hosszúsággal, melyek mind Kauffmann heilbronni alagút építési felügyelő

gondjai alatt készültek. Legtöbb érdek fűződik a főtunnelhez, mely Göschenen és Airolo közt egyenes vonalban 14944 m. hosszú és legmagasabb pontja 1154 m. a tenger színe fölött, mert ez a kész vasúti alagútak leghosszabbika. Maga a fúrás gépek segítségével ment, melyeket Feroux a szent-gotthard pálya műhelyeinek főnöke készített, ezeket összenyomott levegő hajtotta, magát a légsűrítést pedig a Reusz folyóvízének eleven ereje turbinákkal eszközölte; a robbantásokat dynamittal tették. Favre belga rendszer szerint járt el és 5 szögű alakban csúcsives tárnát nyitott.

Az áttörés napján 1880. február 29-én 2816 munkás volt alkalmazva, teljes befejezése e gigaszi műnek 1881. végére esett és deczember 25-én adatott át a forgalomnak. Jelentékeny nehézségeket okoztak hosszú időn át az erős vízkitörések, a tárna falaknak jelentékenyen növekedő oldalnyomása, valamint a tunnel-betegség, mely a munkásokat meglepte; erre nézve utóbb a kutatás kiderítette, hogy az Ancylostoma nevű belférgek okozták. Az alagút belsejének hőmérséklete átlag 31·7° C. volt, mely 1879. deczemberében 32·34° C-ra emelkedett.

A fő alagúton kivül jelentékenyebbek az oehlbergi a Vierwaldstätti tónál (1933 m.) az Axenbergi tunnel Flüelen mellett (1118 m.), az 1469 m. hosszú Pfaffensprung-tunnel Gurtnellen-nél, a wattingi alagút (1090 m.), a leggisteini (1095 m.), a Freggio-tunnel (1568 m.), a Prato-alagút (1559 m.), a Piano-Tondo-tunnel (1508 m.) a Travi (1547 m.). Van továbbá 7 falazott és födött galeria védőül a lavinák és kőomlások ellen, a milyen például 1806. szeptember 2-án Goldauernál a Lowerzertó $^1/_4$-ét eltorlaszolta és 500 embert eltemetett; továbbá 6 viadukt és 42 nagyobbszerű hid. Mint egy további önálló darab csatlakozik hozzá a Giubiasco-Chiasso közt épült 52 km. hosszú montecenerei vonal, mely 10 tunnelt számít, közöttök a montecenerei 1673 m. hosszú.

A montcenisi alagúttal szemben a szent-gotthardi megrövidíti az utat

Genua és Köln közt	286	kilométerrel.
„ „ Amsterdam közt	225	„

a brenneri pályával szemben nyerni lehet a szent-gotthardinak használatával

Milano és Berlin közt	68	kilométert.
Genua „ „ „	70	„
„ „ Hamburg közt	220	„
„ „ Bréma „	260	„

Genua és Köln közt . . . . . 274 kilométert.
„ „ Amsterdam „ . . . . . 320 „

J. K. Beer* szerint a szent-gotthardi vaspálya bizonysága annak, hogy az emberi ész és szorgalom nagyot képes létesíteni. Vajha ez új világút az egyetértés eszközévé váljék a kultur nemzetek közt és soha se szolgáljon katonák és hadiszerek szállítására!

HANUSZ ISTVÁN.

De la Roncière le Noury emléke.

A magyar földrajzi társaság a múlt évben, mint a f. é. jan. 26-ki főtitkári jelentésből látjuk, 11 érdemes tagjának elhunytát gyászolta. E veszteségek között a legérzékenyebbek közé tartozik egyik külföldi tiszteletbeli tagjának, de la Roncière le Noury bárónak, a franczia földr. társaság elnökének halála, ki 1881. máj. 11-én költözött az örök béke és nyugalom országába. E férfiú elhunyta annál inkább felejthetetlen, mert ő a háború és béke műveiben egyaránt üdvös és gyümölcsöző munkásságot fejtett ki, s mert nemcsak tollal, szóval emelte hazája tekintélyét, hanem szükség esetén kardjával is védelmezte azt. Hosszú életének minden napja a közjónak volt szentelve, de lángoló hazafisága mellett igazságos maradt az idegen nemzetek iránt is, és sohasem felejtette el, hogy nemcsak a franczia nemzetnek, hanem az „egész emberiség"-nek is tagja. Életének érdekes története a jelen század minden fontosabb eseményével kapcsolatban áll. Gyermekkori emlékei a század második tizedébe vezetnek vissza, azon időbe, mely a nagy császár csillagát látta leszállani, és melynek zavaros, mozgalmas napjai, a világtörténelem legérdekesebb lapjain vannak följegyezve. Atyja Napoleon bukása után kilépett a közszolgálatból és Treillesben, Montargis melletti kis birtokán huzódott meg. Itt folytak le a fiatal de la Roncière gyermekévei; nemsokára azonban elhagyta a családi kört, hogy katonává legyen s hogy beteljesedjenek anyja szavai, ki születésénél e mondásra fakadt: „Mes amis, c'est un garçon, ce sera un brave!" (Barátim, ez fiú, ebből hős lesz.) 1829-ben a bresti tengerészeti iskolába lépett; 1830—33-ig tette első nagy utazását Brasiliába és 1840-ben La Susse tengernagy segédjeként keletre indúlt, hogy

* Rundschau für Geographie. II. Band. 362

a kitörő félen lévő keleti háborúban Francziaország érdekeit képviselje. A háború nem tört ki, de azon összeköttetés, melybe a a fiatal de la Roncière Európa nagy diplomatáival és hadvezéreivel lépett, igen fontos volt későbbi életére. Hasznát is vette a tanultaknak, mert haza térve, kiadta első nagy művét, melyben a francziа és angol hajóhadat hasonlítja össze. Több kisebb-nagybbb utazás után ismét a Bosporusra küldetett. Ott nem csupán rendkívüli tengerészi ügyessége, hanem azonfelül diplomatiai tapintata is nagy megpróbáltatásnak lőn kitéve; de a fiatal tiszt ritka tulajdonságai éppen ez alkalommal tüntek ki legjobban. Nemes jelleme, éles esze és határtalan bátorsága országos hírre emelték, maga a szultán is nagy kitüntetésekkel halmozta el. Ugyanazon időben jelent meg egy második nagy műve, mely szakértő körökben igen nagy figyelmet költött. A krimi háború első előjeleikor de la Roncièret, mint a Roland gőzös parancsnokát, a fekete tengeren látjuk, Sebastopol ostromlásánál is tevékeny részt vett, hol fényes és nagyon meg is érdemelt hírnévre tett szert. A következő évben Grönland és Island partjain tett kutatási utazásokat, onnan visszatérve, hol otthon, hol az adriai tengeren (a Villa francai béke előtt), hol Syria partjain találjuk; ezen utolsó hadjárat után 1865. év julius 1-én tengernagygyá neveztetett ki. 1870. év nyarán kiütött a Francziaországra nézve oly végzetes háború. A kormány megemlékezvén de la Roncière szolgálatairól, azon hajóhad parancsnokává tette őt, melynek czélja az lett volna, hogy Németországot a balti tenger felől támadja meg, és ott ellensúlyozza a Francziaországra mért csapást. A terv meghiúsult; a tengerészeti hadtestre de la Roncière főparancsnoksága alatt 9 párisi erőd védelmezése bizatott. Szárazföldi szolgálatát csak oly lelkiismeretesen és odaadással végezte, mint a tengerit, és midőn Páris ostromakor az erődök kemény támadás tárgyai lettek, de la Roncière fényes hősi tetteket vitt végbe. Különösen kitünt Epinay mellett, hol a porosz hadsereg sulyos vereséget szenvedett és számos fogoly s ágyú hátrahagyásával futni volt kénytelen. A győztes parancsnok e hőstettéért a francziák legkiválóbb kitüntetését, a légion d'honneur nagy keresztjét nyerte. A háború befejezte után a nemzet másképen is meghálálta fáradhatatlan munkásságát. Az 1881-iki választások alkalmával Eure départementban csaknem egyhangulag képviselővé választatott és ez idő óta de la Roncière nevét, befolyását és tevékenységét folyvást az általa képviselt kerület ügyeinek előmozdítására fordította. De e mellett a közügyekről sem felejtkezett meg; a hol módjában volt, azoknak is mindenütt szolgálatukban

állt; így, midőn a keleti vasutak kérdése felmerült, azzal is a legnagyobb buzgósággal foglalkozott. Törvényhozói és képviselői teendői daczára még két nagy testület vette igénybe gondjait és munkásságát; nevezetesen a „franczia földrajzi társaság“ és a hajótörést szenvedtek megmentésére alakult nemzetközi társaság. A franczia földrajzi társaság, melynek de la Roncière 1856 óta volt tagja, két ízben választotta alelnökké, 1873-ban pedig Chasseloup Laubat helyére elnökké választatott, mely tisztét (9 éven át) haláláig viselte. Mint e társulat elnöke, kiváló haszonnal szolgált a földrajzi tudománynak utazási jegyzetei, tapasztalatai és sok oldalú tudományossága által. Mint rendkívüli szakértelemmel bíró tengerész, különös figyelemmel kisérte, bátorította és jó tanácscsal támogatta a jól előkészített, komoly szándékkal járó expeditiókat, melyektől tartós hasznot várt, míg a kalandokat hajhászó, zajos fellépésű utazók iránt hidegen maradt; gondolkozási módjára igen jellemző mondása volt: „a lárma nem hoz létre semmi jót, de a jó sem szokott zajjal járni!“ Utolsó nagy tette az 1875-ben Párisban tartott 2-ik nemzetközi földrajzi congressus alkalmával tanusított működése. A congressusnak, melynek ő volt az elnöke, rendkívüli sikeres, fontos határozatai és messze kiható eredményei jórészt neki köszönhetők, ki munkálkodásának czélját 1873-ban elnöki székfoglalójában ekképen határozta meg: „A tudomány minden időben az emberi szellem valódi táplálószere lesz; a rerum cognoscere causas által közeledik az ember az istenséghez, és lelke ugyanakkor emelkedik a nagy igazságok felé, mikor azon kételyekre felel, melyeket a gondviselés benne felkeltett.“ Halála után négy hónapra Lesseps F. (utóda a franczia földrajzi társaság elnöki székén) e szavakkal nyitá meg a harmadik nemzetközi congressust Velenczében: „Megemlékezve a párisi nagy egyesülésre, mely létét de la Roncière tekintélyének köszönhette, nem mulaszthatom el elismerésemet és hálámat kifejezni azon férfiú iránt, ki a gondolatnak és tettnek egyaránt embere volt; ha az egyesülés az Önök várakozásainak megfelelt, ha a tudomány fejlődését előmozdította, ha áldásos munkásságot fejtett ki: a Franczia Földrajzi Társaság felkéri Önöket, hogy a kifejtett sikert felejthetetlen elnöke, de la Roncière le Noury tengernagynak tulajdonitsák!“ Élete munkában, küzdésben foly le; s hogy a küzdést siker koronázta, annak egyedüli okát de la Roncière jellemében kereshetjük, melyen alapvonásként húzódik végig a nagy szellemek közös tulajdona, az erélyesség és a jóság. Legsürgősebb foglalkozásai közepett sem felejtette el soha a mások szerencsétlenségét; mindenkire és mindenre gondolt; nyilvános nagy ügyek mellett,

polgártársai aprólékos bajait is orvosolni igyekezett; bátran szembeszállva minden ellenséges elemmel, kiküzdötte az elnyomott igazság jogát és ez által érvényre juttatta anyja jóslatát: „Mes amis, c'est un garçon, ce sera un brave.“

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

A magyar földrajzi társaság f. é. ápril 20-diki felolvasó gyülésén két előadás tartatott. Az első előadó, dr. Török Aurél egyetemi tanár „Algéria földje és népe“ felől nyújtott nemcsak tanulmányozáson, hanem személyes tapasztalatokon alapuló ismertetést. Az épen oly nagy figyelemmel, mint általános tetszéssel hallgatott előadás kivonatos tartalma a következő:

Algéria úgy föld-, mint néprajzi tekintetben egyaránt érdekes. Területe egyfelől a Földközi tenger és másfelől a nagy Szahara sivatag közé esvén, égalja is egyrészt a tengermellék jellemével, másrészt pedig valódi continentális jelemmel bír; Algériának a tengerparti égalja úgyszólva még Európa, sivatagbeli égalja pedig már egészen Afrika jellemét tünteti fel. Algéria tengermelléki részében 1, a szorosabb értelemben vett tengerparti vidéket 2, az Atlas két fő lánczolata közé eső vidéket, az u. n. tellt (arabúl: hegytömeg) lehet megkülönböztetni; a sivatagbeli részében (el Areg) is két vidéket u. m. az Atlas déli lejtőin elterülő fennsíki vidéket és a voltaképeni nagy Szahara lapályi vidékét lehet megkülönböztetni. Ezek közűl csak az előbbi két vidék termékeny, míg az utóbbi két vidéken csak egyes helyek az u. n. oazisok termékeny talajúak. Algéria termékeny földjének területe a terméketlen területéhez körülbelül úgy viszonylik, mint 1:4. — Algéria tenger melléki része inkább az esőt hozó éjszaknyugati és é.-keleti szeleknek lévén kitéve, a talaja is még meglehetős víztartalmú; ellenben a sivatagbeli része, mely a forró és száraz Sirocco (arabul: Gebli) hatásának van kitéve, vízben igen szegény, és ha ott földalatti vizek (folyók) nem volnának, még az oazisok sem maradhatnának fenn rajta. Algéria hegyei érczekben, mindenekelőtt mágneses vasban, rézben stb. továbbá márványfélékben bővelkednek. Tavai és rendkívül nagy kiterjedésű lápjai (az ú. n. Sott-ok) a tenger vizénél sokkal több sót tartalmaznak úgy, hogy a vízpárol gás következtében a lápok felszíne 5–20 cm. vastagságú szilárd sórétegekkel van befödve; az ilyen lápok messziről egészen úgy tünnek fel, mint ha be volnának fagyva. Algéria földje számos ásványvizéről nevezetes, a legtöbb közöttük héviz. E hévizek között legérdekesebb a Hammann Meskhutin (arabúl: az elátkozottak fürdője), ennek vize 95°-nyi; a földön eddig ismert legforróbb hévizek sorrendjében a harmadik, azaz az izlandi Geyzirek s a

venezuelai las Trincheras után a legforróbb vízű. — Algéria flórája európai és áfrikai flórát egyesít magában. A tell fáinak királya a czédrus, mely több helyütt sokkal nagyobb mennyiségben és sokkal jobban díszlik, mint a Libanonban; az oázisok fája az óriási pálmafa. — Algéria oázisaiban összesen vagy három millió pálmafa tenyész. Nem kevésbbé érdekes Algéria faunája; a makakus, a berber oroszlán, a párducz, a hyéna, a sakál, a dromedár stb. e faunának a specziálitásai. — Néprajzi tekintetben Algéria egyik klaszszikus státiója az embertani búvárlatnak. Kezdve a kőkorszaktól egészen a legújabb időkig, a legkülönbözőbb emberfajták versenyeztek itt egymással a létért; de valamint egyebütt, itt sem találhatók többé egészen tiszte rasszok. S a mint mások s az én dolmen gyüjteményem koponyapéldányai mutatják, Algériában már ama korszakban is többféle typusu rasszok voltak. E koponyák anthropológiai jelleme egészen olyan lévén, mint az európai dolmenkoponyáké, alapja van ama nézetnek, a mely szerint a dolmenrassz eredetileg Európából szakadt Afrikába, s a régi hieroglyphák tesznek is említést arról, hogy valaha déli Európából bizonyos népségek költöztek át éjszaki Afrikába — Az Algériában mostanság élő népségek között az ú. n. berberek (a tell keletibb részében az ú. n. kabylek) lakják a legrégibb idők óta Algéria földjét; ezeket legalább a buvárlat eddigi álláspontja szerint valódi benszülöttek (autochtonoknak) kell tekinteni. Hogy a berberek egy ősi rassz udódai, bizonyítja eredeti nyelvök is, amely az újabb nyelvekkel rokonságba nem hozható. A mint maguk a berberek a földjükre berohanó s őket legyőző népségekkel, nevezetesen pedig az arabokkal összeverődtek, úgy nyelvökbe is számos idegen szó (nevezetesen az arab nyelvből) ment át. Az arabok voltak azok, kik a berbereket leginkább elnyomták s reájuk az izlámot erőszakolták. Az arabok betörése előtt, a mint látszik, a keresztény vallás legalább részben el lehetett terjedve a berberek között; erre mutat az ú. n. beni nízábok egyházi államszerkezete. Ugyanis a beni nízáboknak van egy pápája (Seik el Baba) a kit a tolba (államhatóság) két püspöke választ. A berberek az arabok által széjjel szórattak s a tellben mindenütt a hegyek közé szoríttattak; míg az arabok — a győztes rasszok módjára — a termékenyebb völgyeket és lapályokat foglalták el. — Daczára a sokszoros keverődésnek, a berber typust igen könnyen meg lehet az arab typustól különböztetni. A berberek a többi között zömök testalkatuknál fogva különböznek a szikár testalkatú araboktól; közöttök kékszeműek és szőkék fordúlnak elő (ilyenek a valódi arabok között nem találhatók). A kék szem és szőke haj azonban a berberekre nézve sem tekinthető egészen eredeti rasszvonásnak; a buvárok nézete szerint ez nagyrészt az Afrikába betört vandalusokkal való vérkeverődésnek az öröksége. Az arabok a berbereknél valamivel nagyobb termetűek, fekete hajuak, sötét barna szeműek, szép ovális arczuak, karcsúbb derekuak és finomabb végtaguak. Az egyes arab törzsek között berber-korcsokon kívül még számos néger-korcsot találhatni (a háremekben néger leányok is vannak). A berberek

és arabok erkölcsi és társadalmi szokásaikra nézve is különböznek egymástól. Az előbbiek nem fanatikus vallásuak, szorgalmasak, takarékosak s helytlakók; az utóbbiak igen fanatikusok, tunyák és nomád életűek (de csak egy bizonyos meghatározott s az illető törzs tulajdonát képező területen belül vándorlók). A berberek demokratikus, az arabok arisztokratikusabb szelleműek. Az algériai bennszülött zsidók, mint egyebütt, itt is kereskedők; nőik között igen sok szépség fordúl elő. A Spanyolországból kikergetett mórok, valamint az ozmánok utódai Algéria legkorcsabb fajvonású népségét teszik; a minek oka abban rejlik, hogy ők városi lakosok. A négerek mint olyanok nem képesek Algériában tovább tenyészni, az Afrika belsejéből ide jövő négerek tisztavérű utódai csakhamar elpusztúlnak, de annál inkább elszaporodnak a többi algériai benszülettekkel való korcsaik. Azonban ezekben is nehány nemzedék mulva a fehér vér jut csakhamar túlsulyra. Az európaiak között a francziák legszámosabbak, azután mindjárt a spanyolok, továbbá az olaszok és a németek következnek. Ez utóbbiak az európai gyarmatosok között legkevésbbé tudnak elszaporodni; az 1870-iki háború után Algériába telepített lotharingiak és elszásziak között oly nagy volt a halálozás, hogy egy nagy részök ismét kivándorolt Algériából. E pusztulásukat azonban nemcsak Algéria égalja, hanem az elsiettetett gyarmatosításuk is okozta. Francziaország 1879 óta szakított a régi egyoldalú katonai kormányzati rendszerrel, s jelenleg a francziák óriási tervekkel foglalkoznak (mint p. o. Szahara egy részének tengerré változtatása, a szaharai vasút), a melyeknek kivitele, ha sikerülni fog — erre pedig van kilátás — egy újabb bizonyítékot fognak szolgáltatni, hogy ők a czivilizátió élén járnak. Végül megjegyzendő, hogy igaz, miszerint a gyarmatosítás Algériában nem tett aránylag oly nagy haladást, mint p az angol birtokokban; de másfelől az is igaz, hogy a francziák valódi humanismussal gyarmatosítottak és gyarmatosítanak, nem úgy, mint az angolok és az oroszok, a kik a benszülött népségeket a leghidegebb vérrel és a legbarbárabb vadsággal vagy eltiprani vagy kiölni szokják. Az a bámult gyors gyarmatosítás csak sok ártatlan embervér árán történhetik; a francziák ily vérrel soha sem szennyezték be magokat s erre a francziák büszkék lehetnek!

A második előadó Dr. Hunfalvy J. egyet. tanár és társaságunk elnöke Lanfranconi Enea derék mérnök „Magyarország ármentesítése“ czímű fontos munkáját mutatta be s különösen fölhívta a közfigyelmet a szerzőnek azon javaslatára, hogy, ha a Tisza vizének lefolyását gyorsítani s ez által az árvizek előfordulását nagy mértékben elhárítani akarjuk: akkor fődolog a Tisza torkolata előtt a Duna medrét kitisztítani, másrészről pedig magának a Tiszának a szabályozási munkálatok által is nagyon eliszapolódott medrét kellő mélységre kikotorni. Hunfalvy J. úr e kérdéssel már régóta hasonló meggyőződéssel foglalkozik s így az övéivel egyező nézeteknek annál ékesszólóbb tolmácsa volt. A közönség mindvégig igen nagy figyelemmel, sőt gyakran ki-kitörő helyesléssel hallgatta a nagyérdekű fejtegetést.

A május 4-én tartott felolvasó ülésen Dr. Havass Rezső r. tag olvasott az ióni szigetekről. A felolvasás bővebb kivonatát később fogjuk közölni.

Végül ugyancsak elnök úr kijelenti, hogy társaságunk őszig több felolvasó ülést nem fog tartani.

Az ülés 8 órakor végződött.

A párisi földrajzi társaság ápril 14-iki ülésén bemutattatott a külügyi ministernek az oktatásügyi minister útján küldött leirata, mely a társasággal a zanzibari franczia konzul, Ledeulx úr f. év febr. 8-án kelt levelét közli. E levélben a nevezett konzul azt tudatja, hogy Mirambo király, kinek katonai ereje 8000 emberből áll, csakugyan legyőzte a szomszédos törzseket. Az ellenfél vezére, Simba, maga is csak nagy nehezen tudott elmenekülni két leányával. Ugyanczen levél ismerteti azon állomásokat, melyeket déli Afrikában a franczia térítők és tudományos kutatók újabban létesítettek, s a levéliró igéri, hogy úgy ezekről, mint általaban az ottani viszonyokról közelebb részletes tudósításokat fog küldeni. — Ugyancsak az oktatásügyi miniszter közli a társasággal azon emlékiratot, melyet a németek sarkvidéki bizottsága a nemzetközileg foganatosítandó kutatások tárgyában előmunkálat gyanánt készített. Aztán bemutatják egy orosz tudósnak, Venukoffnak közelebb érkezett különböző tudósításait, melyek közt különösebb figyelmet az érdemel, hogy egy orosz útazó, Elisseiew, közelebb Arábiában tesz kutatásokat s azt állítja, hogy Köves Arábia mai lakosai igen hasonlók az egyiptomi fellahokhoz, míg a hajdani lakosai, mint ő hiszi, szemiták és négerek voltak. — Egy másik utazó, Koroskin, Közép-Ázsiában búvárkodik, s már is adott ki egy nevezetes munkát, melyben azt bizonyítgatja, hogy az orosz kozákoknak, kiknek száma két millió főre rúg, a birodalom Ázsia felőli határain igen fontos határvédő szerepök van. — Szintén jelentik, hogy egy angol, W. Parker Snow, már harminez év ota gyüjti az éjszaki sarkvidékre vonatkozó adatokat, melyeket ő „kincsnek“, „a sarkvidék encyclopoediájának“ nevez. Eddigelé már 29 ivrét alakú kötetre megy a kézirata, de föl fog rúgni 50 kötetre is. A már kész kötetekben abc-rendben foglaltatnak az adatok. Ezen kívül három nagy kötetre tervezi az ott, különösen Franklin John óta történt kutatásoknak időrendi kimutatását és történetét. A szorgalmas gyüjtő maga sem hiszi, hogy munkáját valaha kiadhassa; mindazáltal türelmesen folytatja a gyüjtést, hogy legalább kéziratban legyen együtt mindaz, a mi a sarkvidék puhatolásaira vonatkozik. A czél érdekében fölkér az író mindenkit, hogy az ide vágó értesüléseket, hivatalos vagy magán adatokat és könyveket továbbra is közöljék vele. — Colonien ezredes Aïn-Sefraból f. év jan. 15. kelettel emlékiratot küld a társaságnak a marokkói Szahara keleti szélén levő Figuig v. Figig nevű gazdag s vízben bővelkedő oázisról. — Perrier kapitány tíz lapra terjedő, a topographiai bizottság által készített fölvételt küld be Szenegálról. A társaság úgy tudja, hogy ennél teljesebb munka e tárgyban még nem készült. — Az elnök tudatja, hogy a Trocadéro palotában kö-

zelebb már meg fog nyilni az ethnographiai muzeum. Elhatároztatik, hogy e nagybecsű gyüjteményt a társaság a megnyitás előtt testületileg meg fogja szemlélni. — Majd Türr tábornok tartott előadást a corinthusi szoros átmetszésére vonatkozó munkálatokról, Schrader Ferencz pedig a Pyrenéusokról. — Rhins úr bemutatja a térítők képzőintézetének igazgatója, Lesserteur úr által beküldött térképét azon nagy útazásnak, melyet 1879-ben Creuse térítő tett déli Sinában. E térkép közelebb a társaság kiadásában meg is fog jelenni. — Végül Marche úr számol be azon tudományos útazásáról, melyet 1879—80-ban kormányi megbizásból Túlsó-Indiában, különösen pedig a Filep-szigeteken tett, hogy anthropologiai és állattani tanulmányokat tegyen s gyüjteményeket szerezzen. E gyüjtemények a hozzájok csatolt kagyló-gyüjteménynyel egyetemben, közelebb már a muzeumban lesznek elhelyezve. *Kp.*

A madridi földrajzi társaság f. é. február 14-diki választmányi gyülésén bemutatták a közoktatási tanács által megküldött Geographiai szótárt (Diccionario geográfico), mely Pablo Riera szerkesztésében Barcelonában jelent meg. A választmány a vállalatot kedvezőleg fogadta s annak szakszerű átvizsgálásával két tagját bízta meg. — A febr. 28-án tartott választmányi ülésen több tag szóba hozta egyebek közt azt a kérdést, hogy a társaság elhalálozó tagjainak emléke miként volna legillendőbben megörökítendő. Több felszólalás után a választmány kimondta, hogy előforduló esetekben magát a temetéseken képviseltetni fogja s egyszersmind közleményeiben (Boletin) rendkívüli üléseken megállapított nekrologokat fog kiadni, méltatván az elhúnytnak úgy a geographiai tudomány terén, mint a társaság szolgálatában szerzett érdemeit. *Kp.*

A nemzetközi áfrika-társaság végrehajtó bizottságának főtitkárja, Strauch úr, Brüsszelből 1882, ápril 9-ki kelettel a következő levelet intézte a magyar áfrikai társaság elnökéhez, Dr. Haynald bibornok-érsek úrhoz:

„Uram! Az a sajnálatos kötelességem van, hogy Önt nagyon fájdalmas újságról kell értesítenem. Zanzibarból jött telegramm ugyanis azt tudatja velünk, hogy Ramaecker úr a múlt febr. 25-én Karémában vérhasban meghalt.

Ramaecker úrban kitünő mértékben megvoltak azok a tulajdonok, melyek nehéz missiójának buzgó betöltésére szükségesek valának; az ő elvesztését élénken fogják sajnálni mindazok, kik az áfrikai ügy iránt érdeklődnek.

Karémába való megérkezte óta fáradhatatlanúl a Cambier munkáinak kiegészítésén és befejezésén buzgólkodott. Tovább terjesztette a mezei gazdálkodást; új javításokat tervezgetett; oda tudta vonzani Karémába a benszülötteknek férfiait s nőit s rá tudta őket bírni, hogy ott telepedjenek meg; kivívta a szomszédos törzsfők becsülését és bizalmát; fölhasználta befolyását, hogy meggátolja a törzsek közötti harczokat, melyek Áfrikának egyik csapásaúl tekinthetők.

Ön bizonyára osztozni fog azon gyászban, melyet ily nagy érdemű útazó halála a királynak és a nemzetközi szövetkezet végrehajtó bizottságának okoz; s velünk együtt Ön is óhajtani fogja, hogy Ramaecker úr utódja az ő példája által indíttatva, hasonló tapintattal és odaadással folytassa hasznos munkálkodását.

Kérem, Uram, fogadja mély tiszteletem nyilvánítását."

Könyvészet.

— **Reiseskizzen aus der Máramaros** von Karl Siegmeth. Szintén ez magyar fordításban is egyazon füzetben e czím alatt: „Máramarosi úti vázlatok". Fordította Hetényi Kálmán. 56 és 47 lap. Ez is különlenyomat a Magy. Kárpát-Egyesület VIII. évkönyvéből két rajzolt és egy photograph-melléklettel.

E könyvecske jóval többet ad, mint a mennyit szerény czíme igér, mert különösen a megye történeti és természeti nevezetességeit, valamint lakosait is a vázlatot tetemesen meghaladó részletességel és alapossággal mutatja be. Minden esetre érdemes volt e tartalmas dolgozatot külön is lenyomatni s az érdeklődökre nézve ezáltal is hozzáférhetőbbé tenni; bár a Kárpát-egyesület évkönyvei általában is igen méltók és olcsók arra, hogy mennél szélesebb körökben olvastassanak.

— **Természettudományi Füzetek** (Évnegyedes folyóirat.) VI. köt. 1. füzet. A délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye. Szerkesztik: Dr. Szalkay Gyula és Czirbusz Géza.

A változatos tartalmú füzet fő czikkei: „A Dománvölgy és forrásai" Czirbusz G.-tól, „Csongrádmegye geologiájához" (képpel) Hanusz Istvántól, „A krassovánok" Czirbusz G.-tól; mindmeganynyi érdekes és gondos tanulmány. Szintén figyelmet érdemel a füzet mellékleteűl adott „Naturwissenschaftliche Hefte" czímű német rész, mely Czirbusz G. magyar czikkeinek fordításán kívül egy külön s érdekes tanulmányt is tartalmaz ily czím alatt: „Ueber Volkslieder der Banater Zigeuner" von M. Rosenfeld. Ez értekezés szerint a czigány népköltészet igen szűk körben mozog; mind tartalombeli szegénységével, mind alaki együgyűségével elárulja, hogy kóborló, üldözött és kihalófélen levő nép lelkének a szüleménye, melynek csakis némi művelődés-történeti értéke van A czigánydalok szerelmi-, táncz-, panasz- és a tanköltészettel rokon dalok. Nehányat a szerző eredetiben és fordításban is bemutat. A füzet többi részét társulati ügyek, különfélék és 1881-ből való meteorologiai észleletek foglalják el.

— **Adatok Zemplénmegye természetrajzi ismeretéhez.** Irta Chyzer Kornél (Különlenyomat a magyarországi Kárpát-egyesület 1882-iki évkönyvének 1. füzetéből.)

A 13 lapra terjedő kis füzet a szerző dolgozatának első része és Zemplénmegye halairól értekezik avatottan és rendszeresen.

— **Ueber die Vogelwelt Südafrikas.** Vortrag von Dr Holub. Wien. Verlag des ornithologischen Vereines.

A derék útazónak e különlenyomatban is megjelent előadása csak vázlatos kivonata egy nagyobb tanulmánynak; de mint ilyen is melegen ajánlható a madárvilág kedvelőinek, sőt búvárainak is.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

* **Antinori marquisnak az olasz földrajzi társasághoz beküldött levelei.** Megelőző füzetünkben említettük volt, hogy Antinori marquis Cecchi kapitány által az olasz földrajzi társaságnak egy csomó levelet küldött be, melyek hozzá nevezetesebb Afrika-utazóktól intéztettek. Ezek közől a három legérdekesebbet a következőkben adjuk.

Mogier (Kabiena) 1878, szeptember hó 29-én.

Legnemesebb marquis Úr!

Még itt vagyunk Kabienában! Utolsó levelünk után bizonyosan azt gondolta, hogy mi az Imam védnöksége alatt tovább fogunk előre haladni, de ez nem történhetett meg. Nem is sejtettük, hogy ezen ember vállalatunknak a leghatározattabb ellensége és akadályozója. Isten tudja, hogy előbbi igéretei daczára, melyeket Masciascia és Menileknek tett, mi által vontuk magunkra haragját. Isten tudja, mily módon szabadulunk meg kezei közül. A mit Kabienában szenvedtünk az leírhatatlan. Kevés hiányzott, hogy az egész expeditió tönkre nem ment. Ő mindent megtett, a mi hatalmában volt, megsemmisítésünkre. Állataink csodálatos módon még mind élnek, de nem tudjuk, hogy nem fogjuk-e elveszíteni a még itt levő három öszvért, nem lesznek-e áldozatai e rabló bandának? Málhánk visszatartatott; teljesen le lettünk vetkőztetve. Most már semmink sincs. Ha idejében történhetik, küldjenek segítséget Gherába Leon atyához. Valóban nagy szükségünk van erre. — Nem lehet elképzelni, mennyire próbára van téve hosszadalmas türelmünk; az Imam követeléseit leírni gyalázatos! Eleinte azzal kezdette, hogy menjünk vele csatába leölni a muhuri keresztényeket, kik nem akarnak muzulmánok lenni; azután egyik fegyverünket oly makacsul követelte, hogy már majdnem elfogadtuk feltételeit. Nem tudtuk, miként szabaduljunk meg tőle. Szerencsénkre egyik vezetőnk, kit talán az ég rendelt mellénk, pártfogásába vett. Az Imam látva, hogy a fegyvert meg nem kaphatja,

a katonaság ellen küldött bennünket; volt pillanat, midőn a harcz élet-halálra ment. Szenvedtünk és mindnyájan meg voltak nyugtatva a mi megaláztatásunk és szégyenünk által. A vezetők nem érezték többé, hogy szolgáink és életünk minden nap és minden pillanatban kezeik között volt. — Látva, hogy menekülés nincs, meg kellett adni magunkat . . . még pedig hogy! Kötelesek voltunk mindent felnyitni és elvinni hagyni, a mit csak akartak; át kellet adnunk egy csomó gyógyszert, egy revolvert 50 tölténynyel, általában mindazt, a mi utazásunkban megbecsülhetetlen és szükséges lett volna; miután pedig mindent odaadtunk, még mérget kértek tőlünk, melylyel ellenségeiket megmérgezhetik . . . Daczára, hogy mindez megtörtént velünk, a vezetőktől hallottuk, hogy az Imam az úton még cselt is készített számunkra a melynek feltételeibe azonban ők bele nem egyeztek . . . Holnap a limmui úton megyünk és nem Gimma felé; ha dolgunk jól megyen, reméljük, hogy 8 nap alatt Kaffaban vagyunk. Teljesen ki vagyunk fosztva, alig van nehány tallérunk a vezetők fizetésére és néhány cseretárgy vásárlására; tartózkodásunkat nem igen hosszabbítjuk meg, útban leszünk; most csak annyit mondunk, hogy a gubacs hazáját nemcsak keresztül utaztuk és kutattuk, hanem ezenkívül utunkban jobbra és balra igen nagy területet átvizsgáltunk. Guraghé országot teljesen átkutatva, egész Kambat határáig jutottunk. Alkalmilag, ha időnk leend, mindent részletesen egy teljes jelentésben. Isten Önnel! — Cecchi és Chiarini G.

Zebul, 1881. julius hó 24-én.

Antinori marquis úr!

Noha nincs szerencsém önt személyesen ismerhetni, de ismerem önt mint a földrajz és a tudományok művelőjét; azért örvendenék, ha kezet szoríthatnék a kelet-afrikai utazók és kutatók legelőkelőbb és legméltóbb veteránjával. Részesülök-e ezen szerencsében? — Engem Zebulban találhat, hol uralkodóm, a spanyol király Ő felségének ajándékait fel kell ajánlanom János királynak. E hónapokban nem mehetek Scioába. — Szerencsés voltam Stecker tudor úrral, a tudós és bátor kutatóval találkozni; kivel elhatároztuk, együttesen Zebul é környékét megvizsgálni, melyek eddigelé majdnem egészen ismeretlenek. Elhatároztuk, hogy nem szabad ott féltékenykedni, hol fönt és lent a testvériség és tudományok zászlójának lobogtatására küzdenek. . . . Egyben ez alkalommal küldöm Önnek a Naretti fivérek két levelét, az egyik Stecker tudós uré, a másik Bianchi uré, melyeket nékem Massauában adott, midőn útban voltam Olaszország felé; nem küldhettem hamarább. — Biztosítom, hogyha Ön nemsokára Olaszországba utazik, ez nekem egyrészt örömet, de másrészt bánatot okoz. Örömet azért, mert viszontlátja hazáját, melytől annyi sok éven át lévén távol, elnyeri a méltó és köteles tiszteletet és elismerést; miután annyit tett érte; bánatot azért, mert nem szoríthatok kezet Önnel ott, hol annyit dolgozott. — Nincs ugyan szerencsém Antonelli gróf és Cecchi urakat ismerni, de szabadjon kérni részemről tiszteletemet átadni. —

Legjobb egészséget és óhajaiknak teljesülését kivánva, kézszorításom után fogadják mindnyájan legmélyebb tiszteletemnek nyilvánítását. Az Önöké Abergues de Sostein, az afrikai spanyol expeditió főnöke

Samara, 1881. junius hó 23-án.

Mélyen tisztelt marquis úr!

Nem lehet leírni meglepetésemet, midőn tegnap este a Naretti úrtól érkezett levél csomagban Öntől is találtam levelet. A különös szerencsének köszönöm, mely nékem megengedte, hogy Schweinfurth tudor és barátom által marquis úrral, az afrikai utazók veteránja és a kutatók legfáradhatlanabbja és rettenthetlenebbjével — kinek legnagyobb csodálatommal adózom — megismerkedhettem. Sajnos, hogy Scioa és Abisszinia uralkodói között még személyi tudósítások sincsenek megengedve, miután, mint Ön igen jól tudja, Negus gyanús szemmel néz Scioára és egy utazás ezen országban nagy gyanusítást vonna maga után. — Én hiszem, hogy ezen kellemetlen jelentések megjavulnának, ha Olaszország részéről kisérlet tétetnék Negushoz, ki Önnek jó barátja, közeledni. Negusnak e pillanatban Német-, Angol-, Spanyol- és Görögországból is hoznak ajándékokat. . . . Naretti úr Negus rendelete folytán 8 nappal ezelőtt a fejedelmi táborba Zabulba ment; a fejedelem egy meghívó levele után 7 nap alatt én is oda fogok menni. Ezen még ki nem fürkészet terület több érdekeset fog nyujtani úgy a földrajz, mint a természettudományokra vonatkozólag. — Az utolsó három hónapban a Tana tavát kutattam ki Mint marquis úr igen jól tudja, ezen tó Afrika egyik legnagyobb tava, mely eddig a földrajzra nézve csak óhajtás volt. Nem ta álható két térkép, melyen ugyanazon körvonalai lennnének, miért is semmi hitelre sem méltók. Körülutaztam tehát a Tana tavat, hogy valahára alakjára nézve meg legyen határozva. Az utazás eredményével nagyon meg vagyok elégedve, mert nemcsak hogy elkészítettem a tó déli és délnyugati alakrajzát, de igyekeztem felfedezni földtani viszonyait, faunáját és mélységét is stb. Szándékom volt a Tana tó nyugati oldalát is megvizsgálni, továbbá az Agafer hegyet elérni, a midőn Negus levelét kaptam, mely Zabulba hív meg, a mit természetesen teljesítenem kellett. Tervemet azonban nem hagyom abba, és reménylem, hogy ezen érdekes területet az esőzési időszak után megvizsgálhatom. — Utolsó tervem megvizsgálni a gubacsok hazáját Godsamban (Negus már megadta az engedélyt); ha ez lehetséges lenne, ezután a Dsuba torkolatát meglátogatni; noha úgy reám, mint a földrajzi tudományra nézve kellemesebb, illetőleg fontosabb lenne a Kenián és Kilimandsarón at Zanzibárba menni. Jól ismerve az ily utazás nehézségeit, nagyon tartok tőle, hogy pium desiderium marad. — Akarom reményleni, hogy nem történik velem oly szerencsétlenség, mint Cecchi kapitány és Chiarini mérnökkel történt, kik közül az utóbbi a tudomány martirja lett, az előbbi pedig igen sokat szenvedett. — Kérem, marquis úr, fejezze ki Cecchi kapitány úrnak csodálatom adóját és legélénkebb köszönetemet a tudo-

mánynak tett szolgálataiért. Nagyon köszönöm üdvkivánatait és gratulálok néki teljes szívemből a súlyos gherai fogságból való megszabadulásához. Nagy köszönettel tartoznám Cecchi kapitány úrnak, ha gherai utazásáról adott jelentését velem kivonatilag közölné. — Én is, mint Cecchi kapitány, most két éve, midőn Rohlfs tudorral Kufrában voltam, hasonló bizonytalanságban voltam. Mindennap halálos félelmet állottunk ki, míg – hála a sorsnak — egy éjjelen megszöktünk a halál elől. Már mindketten elveszítettük reményünket az élethez. — Nagybátyám Rohlfs tudornak feladata volt, Egyptom és Abisszina között ő felsége Németország királyának nevében a békét helyreállítani; megbizatását befejezve, február havában visszafordúlt Európába. Meg vagyok győződve, hogy Bismark herczegnek lehetséges lenne Szalamonika ő felsége és Abisszinia között a békét általános megelégedésre megkötni, mely által meg lennének szabadítva azon aggodalmaktól, a melyek eddig nyugtalanították. — Fogadja üdvkivánataimat Scioa és a gubacsok hazájáról írt ornithologiai és zoologiai nagy művéhez; a nagytehetségű iró, a fáradhatlan kutató műve kétségkívül mestermű lesz; ez alkalomból bátorkodom legmélyebb tiszteletem és hálaérzelmeimnek kifejezést adni. Ismételem, mennyire örvendenék személyes ismeretségének; s reménylem, hogy egyszer a körülmények ezt megengedik. Deczember hó óta nem jött tudósítás Európából; a mint azonban talán tudni fogja, a nihilisták egyik merénylete következtében az orosz czár márczius havában meggyilkoltatott. — Bianchi úr levelét holnap küldöm Masszuába postásom által. Megbocsásson marquis úr, hogy németül írtam; azért tettem ezt, mert ezen nyelven jobban tudom gondolataimat kifejezni, és mert Naretti úr mondotta, hogy Cecchi kapitány úr jól bírja a német nyelvet. — Fogadja marquis úr legmélyebb tiszteletemnek kifejezését azon kérésemmel, miszerint üdvözletemet Cecchi kapitány úrnak is szíveskedjék átadni. Marquis úrnak legalázatosabb szolgája Stecker Antal.

III. *Statistikai adatok.*

A világ vasúthálózata. 1830-ban 332 klm.; 1840-ben 9210 klm.; 1850-ben 38,083 klm.; 1860-ban 106,866 klm.; 1870-ben 221,980 klm.; 1880 elején 350,190 klm. volt. Ez utóbbi szám vi lágrészenként a következőkép oszlott meg: Európára esett 165,186 klm.; Amerikára esett 161,548 klm.; Ázsiára esett 14,503 klm.; Ausztráliára esett 5611 klm.; Afrikára esett 3343 klm. E 350,190 klm.-nyi vonalokon 105,000 gőzgép, 210,000 személy- és 2.450,000 teherszállító kocsi van forgalomban. Az összes vonalok építése átlag 38,000 millió frtnyi tőkét emésztet föl, s így ez összeg évi 5% mellett évenként 1900 millió, — tehát naponként körülbelül $5^1/_2$ milllió frt bevételt tételez fel! Az Európára eső 165,186 klm. hálózat 1880 elején az egyes országokban a következőleg oszlott meg:

	klm.	10,000 □ klm. területre esik:
Németország	33,387	586 klm. vasút.
N.-Brittania és Irland	28,300	886 „ „

	klm.	10,000 □ klm. területre esik:	
Francziaország	26,775	450	klm. vasút.
Oroszország	23,300	44	„ „
Osztrák-Magyar monarchia	18,300	291	„ „
Olaszország	8418	280	„ „
Spanyolország	6200	124	„ „
Svédország	5723	118	„ „
Belgium	3740	1270	„ „
Németalföld (Hollandia)	1967	620	„ „
Dánia	1563	380	„ „
Törökország	1469	53	„ „
Románia	1241	98	„ „
Portugal	1151	120	„ „
Norvégia	1059	32	„ „
Görögország	13	2	klm. vasút.

Európában tehát minden 10,000 □ klm.-nyi területre átlag 160 klm. hosszú vasútvonal jut. *S.*

Az osztrák örökös tartományok lakossága az 1880 évi deczember hó 31-én eszközlött népszámlálás végleges eredménye szerint a következő: Alsó-Ausztria 2.330,621; Felső-Ausztria 759,620; Salzburg 163,570; Stajerország 1.213,597; Karintia 348,730; Krajna 481,243; Triest és területe 144,844; Görz-Gradiska 211,084; Istria 292,006; Tirol 805,176; Vorarlberg 107,373; Csehország 5.560,819; Morvaország 2.153,407; Szilézia 565,475; Galiczia 5.958,907; Bukovina 571,671 ehez még Dalmáczia 476,101; összesen 22,144,244. *S.*

A német birodalom népessége. A legújabb népszámlálás végleges eredményét a Német császárságot alkotó országokra nézve a következő számokban állították össze: Poroszország 27.278,911; Bajorország 5.284,778; Szászország 2.972,805; Würtenberg 1,971,118; Baden 1,570,196; Hessen 936,340: Meklenburg-Schwerin 577,055; Szász-Weimár 309,577; Meklenburg Strelitz 100,269; Oldenburg 337,478; Braunschweig 349,367; Szász-Meiningen 207,075; Szász-Altenburg 155,036; Szász-Koburg és Gótha 194,716; Anhalt 232,592; Schwarzburg Rudolfstadt 80,296; Schwarzburg Sondershausen 71,107; Waldeck 56,548; Reusz (öregebb ág) 50,782; Reusz (ifj. ág) 101,330; Schaumburg-Lippe 35,374; Lippe (Detmold) 120,216; Lübek 63,571; Bremen 156 723; Hamburg 453,869; Elszasz Lotharingia 1.566,670; összesen: 45.233,799. *S.*

— **Az Egyesült-Államok territoriumai**, melyeknek lakossága 1850-ben csupán 172,927, 1880-ban ellenben már 605,633 főre ment, a legújabb adatok szerint összesen 938,050 □ mfdnyi, külön-külön pedig következő kiterjedésüek: Arizona 130,020, Dakota 149,100, Idaho 84,800 Az indiánok területe 64,690, Montana 146,080, Új-Mexico 122,580, Utah (v. a mormonok területe) 84,970, Washington 69,180, Wyoming 97,890 s a még nem rendezett terület 5,790 □ mfdnyi.

— **Az argentinai portugal consul** közelebb részletes kimutatást terjesztett kormánya elé az Argentina köztársaságba költöző

európai kivándorlókról. E szerint az ott megtelepedő s csupán spanyol kivándorlók száma 1870-ben 34,080, 1880-ban pedig már 71,248 főre ment. Olasz azonban még több vándorol oda, mint spanyol; olasz ugyanis az imént említett időközben 156,197, franczia ellenben 33,249 telepedett ott le. Az Argentinában megszállott európaiak összes száma 1880-ban 361,100 főre rugott.

— **A rabszolgaság Braziliában** az 1871-ben hozott törvény rendeletéhez képest fokozatos fölszabadítás által csökkentetik. A mondott évben a mindkét nemű rabszolgák száma 1.510,895 főre ment, míg ma már csak 1.300,000. A fölszabadúlók rendes polgárjogot nyernek.

III. *Vegyesek.*

Esztergom vármegye dunántúli részének termékei. A leiró földrajz olykor ott is arat, a hol első sorban nem az ő számára vetettek. Így részére azon versenyből, mely a budapest-győri tervezett vasutnak merrevezetése iránt Bia-Bicske Tata és Esztergom-város érdekeltsége közt kifejlett és mely pálya kiépitése által a budapest-bécsi út 6 mértfölddel rövidülne meg, tiszta nyereségül esik azon termékek gondos fölsorolása, melyekkel Esztergom megye dunántúli része dicsekszik, hogy az épülendő vonal által útba ejtessék. E kis (1123·5 □ kilom.) kiterjedésű vármegye természeti viszonyairól oly gyér ismertetéseket lelünk hazánk leiróinál, hogy szinte időszerűnek mutatkozik e folyóirat részére röviden összeállítani, a mi ezekre nézve újabban fölmerült. Hantken Miksa levelező tag a magyar tudományos akademiában 1871. ápril 17 én egyebek közt az esztergomi korál-rétegek földtani koráról értekezik. Értekezésének [1]) főczéljául jelöli annak kimutatását, hogy e rétegek az eocen korszakból valók s hogy Dr. Reusz Ede állítása (ki az esztergomi korálrétegeket egykorúaknak tartja az olaszországi ú. n. castelgombertoi rétegekkel) tökéletesen alaptalan. Értekező a castelgombertoi rétegek korálfaunáját nem találja annyira hasonlónak az esztergomi korálrétegek faunájához, hogy hasonlatosságuk alapján a két képződmény egykorúságára csak valószinűséggel is következtetni lehetne. A szóban levő korál-faunák jellegei határozottan különböznek egymástól; az egyikben törzsökös, a másikban egyszerű korál-fajok uralkodnak; a közös fajok pedig igen alárendelt szerepet játszanak. Hogy az említett korálrétegek nem egykorúak, azt már azon helyzetből is lehet következtetni, melyet az illető vidékek harmadkori képződményeinek sorozatában elfoglalnak. Az esztergomi rétegek t. i. olyan rétegcsoportok alatt fekszenek, melyek földtani kora tökéletesen megegyezik az olaszországi ronkai rétegekével; a castelgombertoi rétegek ellenben a ronkai rétegeknél sokkal fiatalabbak. Hogy pedig az esztergomi korálrétegek csakugyan az eocen korszakból valók, kitünik abból, hogy a fölötte fekvő rétegcsoport (puhány-faunájából következtetve) egy-

[1]) Természettudományi Közlöny 1871. 293. lap.

korú a párisi durva mésszel — Fényes E. azt mondja,[2]) hogy meszet igen sokat égetnek Kesztölczön. A fölirat, melyet Esztergom-város a nevezett vasút megnyerése végett beadott,[3]) nem csekély jelentőségüeknek jelzi a mésztelepeket, melyek kitünő kövér meszet szolgáltatnak. Hasonló ipari jelentőségüek az esztergomi nyerges-újfalvi és bajóthi cement-márga lerakodások; valamint az esztergomi Strázsahegyen, Bajóthon, Lábatlanon előforduló nummulit. A lábatlani hydraulikus mészkő 1871-ben[4]) vizsgálat és vegybontás alá vétetvén, kitünt, hogy e mész vízzel keverve alig melegszik meg s merevülése után lassankint, de fokozatosan keményedik meg, mely körülmény a termék földolgozására nézve előnyös. Föltünő még a rendkivül nagy oldható kovasav-tartalom (30·76%); minélfogva e kőzet főkép mesterséges kövek készítésére igen alkalmas. — Nyerges-Ujfalun, valamint az esztergom vidéki barlangokban denevér-guano is kerül elő, melyet gazdag nitrogen és phosphorsav tartalma értékes talajjavító termékké tesznek; de mivel nagy mennyiségben nem található, jelentékenyebb fontosságot nem lehet neki tulajdonitani.[5]) Épületre való köveket adnak a pilis-maróthi és esztergomi kőbányák; ugyancsak Lábatlanon homokkő, Esztergom vidékén trachyt-kőzetek, trachyt-tuffok fordulnak elő, melyek az esztergomi bazilika, valamint a budai Mátyás-temlom anyagának nagy részét szolgáltatták. Foszló agyag Sári-Sápon, fazekas agyag Mogyoróson, Keserü Esztergom körül van; Bajnán finom fehér fövényt ásnak s az üveghutákba messze elhordják. Több figyelmet érdemel a márvány, mely mint Fényes mondja, különféle színű t. i. vörös, fehér, kékes barnás, hamvas ásatik a vadacsi pusztán a Gerecse hegyből, ugyanitt vörös-sárga és zöldes-sárga, mely az esztergomi uj székes egyház kibélelésére használtatott. A Balbimárványtörést, Sütő és Puszta-Bikolra jelez. Esztergom város föliratában csak rörös, fehér és szürke márványról tesz említést, mely kőzet Boczkő-Eménkes, Pirnicze és Gerecse helyeken nagy sziklákat képez. A telepek jelentőségét emeli az, hogy Budapesthez és Bécshez sehol sincs oly közel ily kitünő anyag. A gerecsei márvány-bányát összeköti bár a Dunával a kőbánya-sütői vasút, de azt a vízen való szállítás alkalmatlansága miatt nem igen használják. Legfontosabb ásványtermék Esztergom vármegye dunántúli részében mindenesetre a kőszén. Ezelőtt 4 évtizeddel Fényes még úgy nyilatkozott, hogy kőszén találtatnék Dömösön, Mogyoróson, Sári-Sápon, de nem használják. Azóta azonban nagyot fordult a világ Magyarországon. Sopron város is a 30-as években elég vigyázatlanul brennbergi gazdag kőszénbányáját a bécsi császári kamarának adta át örökös szerződés mellett, csak azt tartván föl magának, hogy lakosai és müvesei 12 váltó krajczáron kapják a kőszén mázsáját. Balbi kőszénbányát még Tokod, Csolnok és Bajnánál említ, Visontay János Bajóton, az Egye-

[2]) Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. II. köt. 1843. 113 lap

[3]) Magyar Korona 1880 276. sz.

[4]) Természettudományi Közlöny 1871. 708. lap.

[5]) Ugyanott 1880. 326. lap.

temes magyar Encyclopaedia még Dorogon. E lelhelyek összes száma 8. Ez adatokat igazolja vagy újakkal toldja meg az idézett fölirat, midőn mondja, hogy a kőszén a magyar királyi földtani intézet adatai szerint 12 □ mértföldnyi területen található és minden □ mértf. átlag $4^1/_2$ millió métermázsa kőszenet tartalmaz. Föl van tárva Esztergom Kesztölcz, Bajót, Nagy-Sáp, Bajna, Dág, Lábatlan és Gyermely községek területein; a föltárt bányák Dorog, Tokod, Csolnok, Sári-Sáp, Mogyorós községek határában pedig müvelés alatt állanak. Minthogy azonban az eddigi föltárások még kivétel nélkül a kőszén-kibukkanások közelében, a hegyoldalakban és a mellékvölgyekben vannak, a mélyebb teleprészeken eszközlendő rendszeres föltárások folytán a kőszénnek még nagyobb mennyisége várható. E kőszén minősége kitünő szine fekete, fényes, törése kagylós és koczkás alakú. Hőereje átlag 6 métermázsának egyenlő egy öl 30 hüvelykes puha fáéval. Hogy a kőszéntermelés eddig még csekély, annak oka a szállítás drágaságában rejlik. — A vidék ipartermékei közt kiemelendők a téglagyártmányok, a gazdasági termékek közöl a tüzelő fa, melyből a vasút által átszelendő terület 10000 ölet termel évenkint; továbbá a bor, melyből 1 □ mértföldnyi kiterjedésű szőlőkben mintegy 2 0,000 hektoliter terem évenkint, továbbá a rendes gabonafajok, burgonya és pálinka. *H.*

***A Spinovitis Davidi és Vitis Romaneti** sinai szőlőfajok magvát M. F. Romanet du Caillaud úr a következő sorok kiséretében küldötte meg társaságunknak: „Cháteau du Caillaud, par Limoges (France) 1882 április 30-án. Elnök úr! Ide mellékelve van szerencsém két sinai eredetű, vadon termő szőlő magvát megküldeni, melyet a mult évben Francziaországba behoztam. Ezen szőlők tőkéi ehető gyümölcsöt teremnek, melyekből a Cseu-Sziben tartózkodó ferenczrendű hittérítők édes bort készítenek, melynek zamatja különösen a málnára emlékeztet A magvak ismeretét Armand Dávid lazarista pap és természetbuvárlattal foglalkozó utazó tudósításainak köszönhetem, s vele egyetértve neveztük el e szőlőfajok egyikét Spinovitis Davidi-nak, a másikat Vitis Romaneti-nak A szőlő magvak elküldését a cseu-szii apostoli vicarius segédje, Pagnucci úr eszközölte, ki néhány hóval ezelőtt azt írta nekem hogy e szőlőfajok, ha Európában meghonosodhatnának, oly kitünő bort adnának, mely a legjobb bordeauxival is felérne. E két szőlőfaj a Cseu-Szi tartomány gránithegyeiben honos. A Spinovitis Davidi (a Spinovitis nevét azon tüskés pelyhektől nyerte, melyek kérgét környezik) 1400 méter magasságban az éjszaki szél 34°-a és a kel. hosz. 106°-a alatt (Párizstól számítva) a Loo Ju hegyen nő. A Vitis Romaneti kissé délibb éghajlat alatt 1390 méter magasságban, az ész. szél. 33—20°-ai és a kel. hosz. 108°-ai közt a Ho-Cseu-Miao-i hegyekben találtatott. Mikor David úr Cseu-Szi e részét bejárta, a vidék hóval volt fedve. A Spinovitis Davidi előfordulási helyein november közepén kezd havazni; azon a vidéken pedig hol a Vitis Romaneti található még márczius 8-án is volt hó. E két szőlőfaj granitos talajon igen jól értékesíthető. Magyarországban bizonyára gazdagon fognak fizetni; mert ha déliesebb

tartományba valók is, a tetemes magasság, melyben ott előfordulnak e körülményt ki fogja egyenlíteni. A vetési kisérletek, melyeket Francziaország különböző részeiben tettem és tétettem, tökéletesen sikerültek, sőt néhány mag, mely tavaly nem kelt ki, az idén hajtott ki. Öt hónappal a vetés után 1·75 m.-nyi hajtást nyertünk. A szőlők gyökerei rendkivülien erősek s André Leroy angers-i czég szerint, a phylloxerának is ellent fognak állani. Az idei fiatal növények is már 20 cm.-nyi hajtást mutatnak. A teljes siker kedvéért a szőlő magvak vetését tavaszkor, trágyázott földben, kell eszközölni és esténként elég bőven kell öntözni. Úgy vélekedem, hogy ezen külföldi szőlőfajok művelésének megkisérlése, mely a botanikai kertben mehet végbe, kellemes lesz a pesti földrajzi társaságnak s ezért voltam bátor a magvakat ide mellékelni. A Vitis Romaneti két válfajban van képviselve; az egyik síma, fényes üvegzöld-, az másik világoszöld levelekkel; az előbbi faj szára szürkés-zöld, a utóbbié rózsás-színű. Fogadja, elnök úr, legmélyebb tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok. Fréd. Romanet du Caillaud, a párizsi földr. társ. tagja."

Sierra Leona 1881-ben Az 1881-ik évi ápril hó 3-án eszközlött angol népszámlálás nemcsak magára a voltaképi Angliára terjedt ki, hanem mind az 5 világrészben fekvő gyarmat birtokaira is úgy, hogy ez adatok hivatalos közzététele által napjainkban már azon helyzetben vagyunk, hogy egyes. eddig csak hozzávetőleg ismert népekről is biztosabb és megbízhatóbb adatokat nyujthatunk, noha — főleg a gyarmatbirtokokon, sokszor egyáltalán le nem küzdhető helyi akadályok miatt — még a legujabb népszámlálási eredmények sem elégíthetnek ki minden kivánalmat. — A közelebbről megismertetni szándékolt felső guineai angol gyarmatbirtok, Sierra Leona, 1787-ben nyerte első gyarmatosait. Mr. Smeatham kezdeményezése folytán a London utczáin ólálkodó felszabadult rabszolga négerek, valamint az olyan elagott kiszolgált katonák, kik Londonban maradva csak a proletárok számát szaporítják vala, a felső guineai Sierra Leona félszigetre és a közeli partszegélyre küldettek könnyebb megélhetés végett. Ezekhez járultak csakhamar a nyugot-indiai Jamaikáról megszökött vagy fölszabadított munkás négerek. Az akkor igen kezdetleges gyarmatbirtok culturális és társadalmi jelentősége csak az anyaországból odaküldött térítők megérkezésével kezdődik. Ezek az emberszeretettől lelkesített férfiak nemcsak a dögleletes klimával, hanem a gyarmatterületre menekült nagyszámú bennszülöttek nyers vadságával is valóban derekasan küzdöttek meg, mely küzdelemnek természetesen nem egy emberélet esett áldozatul. Azóta a „Church Missionary Society" mintegy 10 millió márkát küldött culturális és térítési czélokra. Sierra Leona csak 1808-ban lőn közvetlen az angol korona birtokává. Mostani lakosságának is legjelentékenyebb részét a portugal és spanyol hajósoktól elvett néger-rabszolgák teszik. Az 1861-ben eszközlött népszámlálás szerint a lakosok száma e gyarmatbirtokon 41,624 volt; 1871-ben ellenben csak 37,000. E látszólagos csökkenés azonban nyilván az 1861-iki hiányos népszámlálásból magya-

rázandó s másrészről azon körülményből is, hogy Sierra Leonából igen sok néger munkás és kereskedő nem ritkán kivándorol s eredeti hazáját ujra fölkeresi vagy ugyancsak a felső guineai partvidék más helyére költözködik. A legujabban 1881-ben eszközlött népszámlás a következő eredményt mutatja:

A tulajdonképi Sierra Leona félszigeten	53,862
A Los szigeteken	1,371
Rikonkeh-en	52
A Sierra Leona folyó mentén lakó adófizető gyarmatos	100
Ugyanezen folyónak Tasso szigetén	828
Scherbro sziget és környékén	4,546
Összesen	60,333

A főváros lakossága 1871 óta 7000-rel, nyugoti kerülete pedig 900-zal gyarapodott. Az említett adatok között legkevésbé megbízható a Scherbro-ra vonatkozó, amennyiben az ottani lakosság, az otthelyi kormány biztos szavahihetős állítása szerint legalább is 7000 vagy talán 8000 is. — A félsziget és általában az egész gyarmat lakosságának culturális haladásáról igen jelentékeny bizonyítékot szolgáltat maga ama tény, hogy az 1871-ben még gyarmat-szerte fennállott sáragyag-szalmafonadék stb.-ből összetákolt emberi lakhelyek 1881-re már jobbára eltüntek s helyöket ma már az emberi egészség, sőt a kényelemnek is megfelelőbb termőkő és téglából épült házak váltják fel. Bár az ily lakházak megszerzését e helyen nemcsak a drága anyag nehezíti meg, hanem létesítésöket nagyban késlelheti, sőt részben majdnem lehetetleníti azon óriás esőzés, mely e partvidéken évi 43,000 milliméternyi átlagos csapadékot ad. — Sierra Leona gyarmaton jelenleg összesen csak 271 európai tartózkodik; közülök 163 állandóan letelepült. Nemzetiségre nézve 113 angol, 15 franczia, 4 portugál, a többi egyéb nemzetiségü. Nincs az angolnak — de bátran kimondhatjuk — semmiféle népnek olyan gyarmat-birtoka, mely származásra és nyelvre nézve kevertebb lakossággal birna, mint Sierra Leona. A főváros, Freetown utczáin nem kevesebb, mint 60 nyelven és tájszóláson conversalnak az emberek; ezek mindegyikét persze nem sikerült külön kiismerni és megállapítani. Ugyanez áll a származásra nézve is. A gyarmaton élő fölszabadított négerek száma: 35,430. *S.*

„Pakamaran“ vagyis a jávai „halálvölgy.“ Jáva szigetének e babonásan rettegett helyét Dr. Kuntze 1875. évi augusztus hó 17-én kereste fel s kutatta át. — Annak bizonyítására, hogy előitéleteken alapuló megrögzött tévedések mily soká fenn tarthatják magukat még a legtekintélyesebb szaktudósoknál is, alig hozhatnánk fel kirivóbb példát az említett Pakamarannál, melyről egész a legujabb időkig még a leghitelesebb geographusok is mint valami megközelíthetetlen méregtelepről beszéltek, holott a fönnt nevezett tudós „Um die Erde“ czímű művének 359-ik lapján a következőképen oszlatja el a „halálvölgyre“ vonatkozólag a kishitüek félelmét: „Egykor országvilág azt hitte, hogy egy bizonyos csalánféle Anti-

aris nevű növény mérges kigőzölgése ezer meg ezer emberáldozatot követelt már e helyen, sőt hogy számtalan tigris, majom, kigyó és madár pusztult el már ugyanazon méreg (Upas = méreg) által; később azután a földből kiömlő széngáznak tulajdonítottak ily ölő erőt s ezen állítas több tudományos műbe is becsempésztetett daczára annak, hogy már Junghuhn is többször átkutatván e területet, egyetlen egy emberi hullánál egyebet nem talált s ezen a hullán sem volt már constatálható a halál oka. A „halálvölgy" ennél fogva a mesék országába való. Maga a völgy szűk kis katlan, egy hajdani vulkán mellékkratere, körülbelül 1 klm. széles. Külön följáró vezet a széléhez, melyet korlátok szegélyeznek. Lehaladva mintegy 100 lépésnyi mélyre, egy körülbelül 6—7 négyszögméternyi síkságot érünk el; ez kavicsból és eső által odahordott földből áll s buja növényzettel van borítva; minden be van nőve folyondár és fűfélékkel; a fák már hiányoznak, de nem azért, mintha a természet adta körülményeknél fogva nem fejlődhetnének szép fák is e helyen, hanem mert a különbön is fában szűkölködő javai emberek, a fákat e félre eső helyről is már teljesen kiirtották, s csak a korhadó tuskók, tönkök és rothadó gyökerek bizonyítják az egykori fák létezését. Innét keskeny gyalog ösvény vezet le a mélybe. Ezek egyikén — vezetőm ismételt ellenzése daczára is lementem. Semmiféle csontvázra sem találtam, daczára vezetőm azon állításának, hogy minden elrepülő madár okvetlenül vesztére tör erre. Átkutatva az egész völgyfeneket — ép erővel egészséggel tértem vissza hátramaradt vezetőmhöz. Lehet, hogy néha-néha széngáz képződik, (a mi e szélmentes katlanban nagyon is valószínű), de akkor, mikor én lennt voltam, nem szagoltam semmit, lámpám lángját se halaványítá el semmi, bizonyságul annak, hogy ott akkor széngáz egyáltalában nem létezett. Megemlítendőnek találom még azt is, hogy még elhalt rovarok hulláira sem bukkantam e helyen. — Íme a rettegett „halálvölgy." *S.*

— **Hegymászások az egyenlítő alatti Andesekben.** Whymper, azon útazók egyike, kik 1865-ben a Matterhornon történt szerencsétlenségből megmenekültek s ki 1867-ben Grönland éjszak-keleti részén tett merész útazást, közelebb az Andesek két óriását, a Csimborazót és a Cotopahit mászta meg Markham kapitány társaságában. A Csimborazón, mely 6425 méter magasságú, nyolcz napot, a Cotopahin pedig 20 órát töltött, csodálattal szemlélvén ez utóbbinak roppant kráterét, mely káprázatosan világítá meg az egész környéket. Az ott létekor épen működő vulkán olyakat dördült, hogy dörgései 100 kilométernyire hallatszottak el, és a belőle kilövelt hamu 7000 méternyire lebegett a tenger szine fölött. A tölcsérből időről időre nem láva, hanem víz szökött fel, mely vissza hultában vad patakként rohant a bérczoldalon le felé. A Cotopahi magasságát Whymper 6150 méterre teszi.

Ritter Károly összehasonlító földrajza. Dr. Havass Rezső, a magyar tudom. Akadémia f. é. április 3-ki ülésében Ritter Károly összehasonlító földrajzáról tartott értekezést. E felolvasás szövegének kivonatát a következőkben közöljük. Dr. Havass értekezése az „Elő-

szó" és „Zárszó"-val 20 szakaszra oszlik. Az első főrészben Ritter Károly életrajza s tudományos munkálkodása van leirva. A második főrészben az összehasonlitó földrajz lényegének meghatározását találjuk; mig a harmadik főrész — rövid vázlatban — a Ritter előtti összehasonlító földrajz történetét adja elő. A negyedik főrészben s annak 4 alszakaszában, Ritter Károly összehasonlító földrajzát fejtegeti szerző, és pedig előadja: mit értett Ritter összehasonlító földrajz alatt, mily szerepet kiván abban a történelmi, s milyent a természeti elemnek jutatni, továbbá mint vélekedett a legfontosabb földrajzi tényezőkről, a természeti egyedekről, a természeti typusokról. A következő főrészben, s annak alszakaszaiban, Ritter Károly s az újabbkor néhány nevezetesebb geographusa van birálólag összehasonlítva; kiválólag foglalkozik szerző Humboldttal, Kapp Ernővel, Reclusvel Peschel Oszkárral s Hunfalvy Jánossal. A zárszó előtti „visszapillantás" czimű szakaszban végre, főleg azokat igyekszik szerző megczáfolni, kik azt állítják, hogy Ritternek „Die Erdkunde" czimű nagy munkájában az alapgondolat nincs meghatározva, kimutatván felfogásuknak helytelenségét. Különösen ki van tüntetve ezen szakaszban azon eszme is, melyet Ritter a jövő idők geographusainak megadott. — Értekező azt véli, hogy munkájának megjelenése, jelenleg igen időszerű. Épen most viv harczot a geographusoknak két nagy tábora Németországban. Az egyik rész Ritter, a másik Peschel nevét irta fel zászlajára. Értekező dolgozatában határozottan a Peschel párt ellen fordul. — Legkevésbé sem szándéka értekezőnek Peschel érdemeit csorbítani; annyi azonban bizonyos, hogy kik Ritter munkáit, elveit, a földrajzi tudományra vonatkozó felfogását ösmerik, nem tagadhatják meg Rittertől a geographia újjá alapításának érdemét, mit Humboldt Sándor, sőt munkáiban több helyen maga Peschel is neki tulajdonít. — Ezek előre bocsátása után, értekező munkájából azon két fejezetet olvasta föl, melyekben előadja, hogy Ritter nyomán haladva, mily szerepet kell juttatni a történelmi s milyent a természeti elemnek a földrajzban. Értekező nézete szerint, a földrajz dualisticus-, és pedig történet- és természettudományi jeleggel bir. Sem a történeti, sem a természeti elem nem zárható ki a földrajzból. Ezt óhajtja értekező — Riterrel — emlitett két fejezetben kimutatni, — s megjegyzi, hogy értekezésében a használt, források hiven fel vannak említve.

— **Hirlapok 1880-ban.** A világ 34 275 hirlapja közzül 16.500 (majdnem fele) angol nyelven, a többinek közel egyik fele német, egy negyede franczia nyelven jelent meg. A hátralevő negyed a többi nyelvek közzé szétosztandó, melyekből a spanyolra — ideszámítva a gyarmatokat, Mexikót és Déli Amerikát — a legnagyobb rész esik. Napilap 4020 mutattatik ki; az összes évi circulátió 10.592 millió példányra becsültetik.

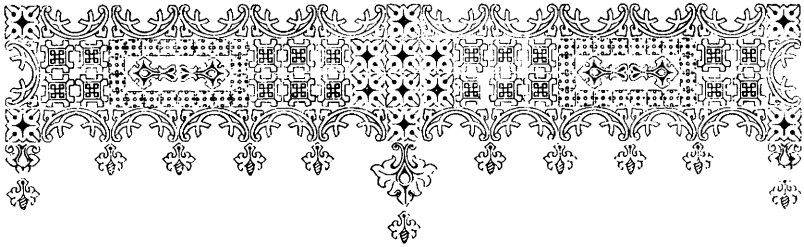

Kalocsa környéke.

(Főiskolai tanulók részére kitűzött jutalmat nyert pályamunka.)

1. Földrajzi fekvés; határok; kiterjedés.

A magyar alföldön, mint minden síkon, nehéz geographiai határvonalakat húzni. Csak mesterséggel vonhatunk némileg elfogadható határvonalakat, ha a nagy egésznek csak egy részletét akarjuk tanulmányozni. De a mesterséges határvonást meg kell engednünk, külömben minden beható kutatásnak útját állnók.

„Kalocsa környéke" is csak mesterséggel határolható el; azt a vidéket nevezzük így, melynek Kalocsa a forgalmi középpontja. E területet nyugat felé a Duna, kelet felé az Örjeg mocsár határolja. Éjszakra és délre nincsen biztos határvonal: éjszakon Hartánál, délen Sükösdnél egymás felé hajlik a Duna és a mocsárszalag. E két szorulatot annyival inkább kénytelenek vagyunk határul venni, mert a rajtuk túl fekvő helységek más középpontokhoz vonzódnak.* E körülbelül 20 □ mfd.-nyi terület az éjszaki szélesség 46° 20′-től ugyanazon foknak 43′-ig, a keleti hosszuság 36° 20′ és 55′ közt nyúlik el.

2. Geologiai és topographiai viszonyok. Növényzet és állatvilág; levegő.

A geologiai harmadkorban a magyar alföldet tenger borította, mely ugyanazon kor végén eltünt. Az eltünt tenger helyén mocsárokkal bővelkedő homoksivatag maradt. E homoksivatag később újra elmerült rövid időre, minek következtében az egész síkot vas-

* „Sárköznek" nevezik e vidéket; de ez határozatlan fogalom, mert a Duna túloldalán is van Sárköz.

tag lösztakaró fedte be. Miután ismét megszabadult a síkság a víztől, megkezdette munkáját a légi nedvesség. Az esők vize, a keletkező folyók és folyamok lassanként elhordozták a lösztakaró nagy részét és mély ágyat vájtak maguknak egész a homokrétegek belsejéig. Idővel a harmadkori tenger homokja a partok mentén összekeveredett a megáradt folyók odahordta homokkal és iszappal, belepte a mocsári növényzet, melyet újra meg újra iszapba, homokba takart az áradat és így keletkezett a mélyebb helyeken homokból, iszapból és növényi korhadékból az a termékeny fekete föld, mely most az alföld jelentékeny részét borítja.

Kalocsa környékének is ily módon képződött a jelenlegi talaja. Már a hely külső színe is feltünteti e viszonyokat. Ha kezünkbe veszszük Kalocsa környékének ($^1/_{44,000}$ méretű táborkari) térképét, rögtön szemünkbe tünik, mennyire külömbözik egymástól az Örjeg mocsár két ellenkező oldalán levő terület. A mocsártól keletre eső részen ezernyi homokhalmot látunk, melyek első tekintetre valóságos útvesztők. De ha jobban megnézzük, azt látjuk, hogy e halmok nagy része egyenes vonalakon sorakozik egymás mellé, főleg délkeletről éjszaknyugatra. Ez apró halmok gyorsan váltakoznak völgyközeikkel és bár a síkot siknak hagyják, de színét igen megváltoztatják. — A mocsártól nyugatra eső részen igen kevés a domb, és ezeknek is aljuk oly menedékes, hogy csak három-négy ölnyi magas csúcsuk vehető dombnak, mely mint valami gyermekjátékszerből kikeresett hegy áll magánosan a terjedelmes síkon. Sem e dombok — már csak csekély számuknál fogva sem, — sem a nagyszámú mélyedések nem tüntetnek fel délkeletről éjszaknyugatra menő vonalakat, sőt egyáltalán semmiféle egyenes vonalat sem. Tehát a mocsár túloldalán levő számtalan homokhalom és ezek egyenes vonalai ellenében Kalocsa környékét a kiemelkedő pontok csekély száma és a sárvizek és vízárkok kanyargós vonalai jellemzik. — Ezt a kanyargós vonalak jellemezte fekete-föld területet a homokhalmos területtől egy általán fél mértföld széles szalag választja el. Turfás mocsárok képezik e szalagot, mely a Dunát a Csepel szigettől a Margitta szigetig 2—3 mértföldnyi távolságban kiséri *

A környék legmagasabb pontja a halomi szőllőhegy, mely Kalocsától keletre van és 110 méterrel emelkedik a tenger szine fölé; legmélyebb a Duna medre Fajsznál, körülbelül 75 m. A legmélyebb és a legmagasabb pont közti külömbség 35 m., mely

* Hauer: Geologische Karte der österreich. Monarchie

20—22 □ mfnyi területre oly csekély, hogy az bátran rónának mondható. A Duna és az Örjeg mocsár közt, mely csak néhány méterrel magasabb a Dunánál, egy szigetszerű terület van, mely átlag 10—15 méterrel magasabb környezeténél. Körülbelül e terület képezi Kalocsa határát, mely tele van hintve népes pusztákkal; nyugatra e szigettől egész a Dunáig, keletre az Örjeg mocsárig lakhatatlan sárrétek vannak. Szinte fölösleges mondani, hogy e területnek nincsenek biztos határai, száraz évben jóval tágabb a határ, mint nedves évben. — A halomi szőllőhegyen kivül még csak egy emelkedés van, mely említést érdemel; ez a Suhogó hegy (103). E két ponton keresztül húzódik Kalocsa környékének legmagasabb vonala. Csak e vonalról lehet messzire látni mind a két oldalra. Körülöttünk meszsze terül a sík, zöldelő mezőivel, sárga tarlóival és facsoportjaival, melyek a nedvesebb helyeket és a tanyákat jelölik. Nyugatra a tolnai dombok és a baranyai hegyek kékellenek; keletre a mocsáron túl magasra emelkedik a homokpart, mint valami hatalmas sáncz, melyről szálas fáknak hosszú sora tekint alá, és egy szélmalom szárnyas kereke integet felénk. Magán a síkon nincs sok látni való, és ha volna is, elfednék a fasorok, melyek mindenfelől útját állják tekintetünknek. — A vizek elbujnak a bokrok mögé. A ki látni akarja, vagy külön menjen el minden vízhez, vagy vegye elő a térképet. Valóságos folyóvíz csak egy van, és ez a Duna. Kétségtelen, hogy a vidék nagy részben — talán legnagyobb részben — ennek köszöni alakját. A Duna még most is, bár igen lassan, de folyvást nyugat felé huzódik: Promontortól lefelé Szegzárdig mindenütt alámossa a nyugati oldalán emelkedő hatalmas agyagpartokat és nyomról nyomra halad nyugotra. Legalább is valószínű, hogy az Örjeg mocsár és a többi sárrét, mely ettől nyugatra van, mind a Dunának egykori folyását jelöli. Még most is évről évre jelentékenyen változik a folyam medre; az öreg kormányosok tudnának róla beszélni. Ha összehasonlítunk egy jelenlegi térképet Balla Antalnak kilenczven évvel ezelőtt készült térképével,* jelentékeny változásokat találunk. E változások részint emberi kéz, részint a természet által történtek. — A hartai sziget, mely akkor a Duna közepén volt, azóta egy szomszédot kapott a nyugati oldalán és mindkettő a keleti parthoz húzódott, nem sokára betömi a víz azt a kis csatornát, mely még elválasztja a két szigetet a parttól, akkor a sziget megszünik

* Mappa specialissima comitatuum Pest, Pilis et Solth anno 1793. studio et opera Antonii Balla. (Nemzeti muzeum könyvtárában.)

sziget lenni. Az ordasi sziget keveset változott. A mult században a Duna nem egyenesen Paksnak folyt, hanem nagy kanyarulata volt, melynek helyét a kömlődi holt ág mutatja. Pakson alul egy sziget volt, mely hosszan nyúlt a keleti part mentén; azóta a sziget teljesen a keleti parthoz csatlakozott; a víznek helyét még most is látni, mert a homokon, melyet hátrahagyott, még most sincs növényzet. Uszodnál volt egy kis sziget a keleti part mellett; most van egy jókora sziget a nyugati part mellett. Foktőnél akkor nem volt sziget; most egy nagy sziget van a keleti part mellett és a part annyira eliszaposodik, hogy a gőzhajók kikötőjét át kellett tenni Uszodra. Alább is a szigetek részint megváltoztatták alakjukat, részint eltüntek. A faddi Öreg Duna holt ág lett az átmetszés következtében. Bogyiszlónál is történt átmetszés, mely azonban nem sikerült.

A Duna e változásainak okai ugyanazok, mint más folyamoknál. A nyugatra törekvést más folyamoknál is tapasztalták az éjszaki féltekén és az általános mechanikai törvények alapján elég valószínű magyarázatát adták. A szigetek változásának is tudjuk okait: egy megakadó fatörzs vagy egy ág is elég arra, hogy fölötte a homok megtorlódjék és lassanként zátonynyá, szigetté nőjön. Viszont egy alámosott fa kidőlése elég arra, hogy a víz lassanként elmossa az egész szigetet, melynek csúcsát számos évtizedeken át védte a fa izmos gyökereivel. Hogy az emberi munka is sok változást hoz létre, az igen természetes

Sokkal kevésbbé változnak a belső vizek. Nem nevezhetni mindnyáját álló víznek, bár legnagyobb részük áll. Csak egy víz van, mely mindig folyik: ez a Sárvíz. Méltán nevezik Sárvíznek, mert sárból ered és sárba folyik sárréteken át. Hillye puszta mellett ered a kalocsai határban és onnan délnyugatra folyik, a Suhogó hegyet délre hagyja és a Vajast legkeletibb könyökénél éri el ott, hol valamikor a homoródi malom volt. Hajdan erősebb folyása lehetett, mert malmot hajtott; most csak néhol lehet észrevenni, hogy folyóvíz. A Vajas, [melybe a Sárvíz szakad, aránylag nem régen a Dunának élő ága volt. Foktőnél szakad ki a Dunából és egyenesen kelet felé Kalocsáig húzódik; onnan derékszög alatt ismét a Duna felé hajlik; Bátyától megint Miske felé tart, hol az Arpás által összefüggésben van a belső sárrétekkel; Miskétől Dusnok felé vonul és innen irányát, néhány kanyarodást leszámítva, megtartja a Dunáig, melyet Sükesden fölül ér el. A Vajas vizét Foktőnél, sőt még Kalocsánál is Foknak nevezik, míg alsó végét Vajas-toroknak hívják. Mindkét név magában érthető; csak a

„Vajas“ elnevezés kiván magyarázatot. Katona idézi a „Kalocsai egyházmegye történetében“ (I. 68. l.) Beliust. Ez idézetben fordul elő a következő néhány szó: „. . . Vajas (quasi vájás) . . .“ Kétségtelen, hogy a Vajasnak eredetileg Vájás volt a neve, annyival inkább, mert a Tisza bal partján Tokajon alul igen sok hasonló természetű víz van, melyet most is Vájásnak neveznek. Katona ugyanazon lapon így szól: „Videtur hic alveus, cujus initium ad Foktű, finis ad Bodiszlo habetur, olim magis repurgatus, naviumque ferax, magnam Coloczae celebritatem ac frequentiam ob commerciorum opportunitatem, huc appellantium, securitatem conciliasse. Quae res S. Stephanum permoverit, ut hic regionis . . . antistitis sedem constitueret.“ Bár Katona semmivel sem bizonyítja ez állítását, valószínű, hogy úgy volt, a hogy ő mondja, és az legkevésbbé sem valószínű, mit a szájhagyomány mond, hogy csak a kalocsai hires székesegyházhoz szükséges kövek szállítása végett ásták volna a Vajast. Jelenleg csak igen nagy vízálláskor telik meg vízzel, különben csak 80—100 méter szélességű hosszan nyúló tavak jelölik helyét.

Valóságos tó kevés van, és azok is jelentéktelenek, leginkább az éjszaki részen vannak. Ilyen a Szelidi tó, Ács tó, Fekete tó. Az Örjeg is részint tiszta tükrű tó volt még a század elején; de most csak náddal, sással benőtt sárrét, és ilyen a többi álló víz is, mely e környéken van. Kelet felé az Örjegnek meglehetős állandó partja van; nyugat felé folyton változik a szerint, a mint nedves vagy száraz az időjárás. Legszélesebb és legsekélyebb a mocsár éjszakon, itt egyáltalán lehetetlen megmondani határozottan, hol van a mocsár határa. Legkeskenyebb Kalocsa és Keczel közt, odább délre ismét kiszélesedik, majd ismét összeszűkül és néhol folyókat képez; így Hajóson keresztül is, hol egy malmot hajt. Szabályozás által 10—15 ezer hold kitűnő földet lehetne a vízektől megszabadítani. Folyik is némi szabályozás, de oly csendesen, hogy alig hallani róla. A többi belvízek is várják a szabályozást. Ez apró belvízek zűrzavarát leírni lehetetlen. Hajóstól nyugatra egész a Dunáig egyik sárrétből a másikba jutunk. Hajóstól éjszakra Miskéig, innen Kalocsáig, és Kalocsától mindenfelé árkok, posványok, zsombékok terjednek szét és mint valami kuszált hálózat borítják be az egész vidéket. Néhol a zsombék széles csikot képez a szántóföldek között, másutt szétterpeszkedik terjedelmes rétté, melynek mélyebb helyein a csúf piszkosbarna víz felszüremlik és síma tükrével élesen kiválik a kóczos, kuszált növényzetű rétből. Éjszakon egy keskeny és alacsony földhát választja el Örjeg rétjeitől a har-

tai Fekete tót, Kékesi rétet és Szelidi tót, melyek víze a Dunával van, hol föld alatti, hol fölszíni összeköttetésben. E réteket leírni lehetetlen külön, mert nincsen leírható egyéni alakjuk, mindnyájan hasonlók egymáshoz, mert ugyan azon növényzet borítja és ugyanazon állatvilág élénkíti mindnyáját.

A növényzet, mint egyéb művelt tájakon, itt sincs eredeti természetes állapotában. Kalocsa környékén általában kétféle a növényzet: egész más a sárrétek növényzete, mint a szárazföldé. A szárazföldi növényzet jelen arczulatát egészen az emberi kezelésnek köszöni. Szántóföldek, veteményes kertek, szőlők borítják a fasoroktól szeldelt területet. Azért czélszerűbb is lesz ezekről alább beszélni, mikor a gazdálkodásról lesz szó. — A Dunamellékét egész hosszában fűzesek és nyárfa bozótok borítják, melyeket tavaszszal többnyire a Duna árja borít. Épen azért csak a magasabb helyeken képes e bozót erdővé nőni. Ez erdőket és bozótokat igen szép nézni a dunai hajókról, látásuk némi kárpótlást nyujt azért, hogy nem engednek a vidék belsejébe pillantani. E partmelléki erdőkön kivül nincsen erdő az egész környéken legfölebb egyes szétszórt ligetek. — A sárrétek növényzetét röviden jellemezhetni: a növények csaknem kivétel nélkül egyszikűek. Alsórendű telepes növény csekély számmal található. Gombát igen-igen ritkán látni. Mohok csekély számmal vannak és a szárazon csaknem teljesen hiányzanak. Az edényes cryptogamok közül az equisetumok találnak itt jó talajt Nyítvatermők nem igen vannak; a kétszikűek közül csak egyes családok (pl. Myosotis-félék) örvendenek nagyobb elterjedésnek. — A szárazföldön vadon tenyésző növények közül csak a Gramineák és a kétszikűek némely családja, különösen a Compositák, Umbelliferák, Papilionaceák, Cruciferák, Labiaták és Asperifoliák vannak nagyon elterjedve, meg némely egyéb növény, mely a szántóföldet kedveli. Fák közül a belső vidéken is csak fűz és nyár van nagyobb számmal, kevesebb az ákácz és eper; Pataj környékén sűrűbben látni tölgy- és szilfákat, — valószinűleg elpusztult erdők maradványai.

Általában Kalocsa környékének növényzetét a fajoknak aránylag csekély száma és az egyes fajok egyéneinek nagy tömege jellemzi. Azonban a fajok száma sem annyira csekély, hogy a növényzet egyhangú vagy épen pusztai volna. — A ki tudni óhajtja, fölsorolva találja Menyhárd jezsuitának Kalocsa vidékének növénytenyészete czimű müvében.

Az állatvilágból a madarak az uralkodók. Nem lehetne e vidékről tájképet festeni madarak nélkül. A madarak közül szin-

tén kevés faj van, de nagyszámú egyénekkel. A vidék természete szerint a vízi madarak vannak legnagyobb számmal, kisebb azok száma, melyek az apró mezei emlősökből élnek. Énekes madarak közül kevés faj és kevés egyén található; veréb és fecske nagy számmal. — Az emlősök közül a nagyobb vadak teljesen hiányzanak, még az apró, szántóföldi emlősök (mint egér, vakand) sincsenek nagy számban, mert a gyakori árvíz pusztítja őket. — Hüllők, kétéltűek és halak nagy számmal vannak, mi szintén a vidék természetéből következik. Nyár végén, mikor a vízek kiszáradnak, sok helyen, még útmelléki árkokban is puszta kézzel lehet halat fogni. A gerincztelen állatok közül csak az ízlábúak számíthatók a vidék tájképébe.

A zoologusok e vidékre még keveset ügyeltek, pedig a mocsári fauna hálás tárgy volna. A botanikusok többet vizsgálódtak e tájon, de az eddig megjelent iratok csak anyagot (névsorozatot vagy hasonlót) tartalmaznak.

Meteorologiai vizsgálat is kevés történt. Úgy hallik, hogy a jezsuiták néhány év óta jegyezgetik az időjárást, de nyilvánosságra még nem juttatták. Annyit azonban behatóbb vizsgálat nélkül is lehet mondani, hogy az alföld általános viszonyaitól nagyjában e vidék sem tér el.

3 A népesség eredete; nyelv; testalkat.

Kalocsa környékén jelenleg különféle nyelvű, különféle testalkatú és különféle eredetű nép lakik. Nem mindig volt ez így. A török hódoltság előtt e tájon tiszta magyar volt a népesség, ezt tanusítják történeti emlékeink: az okiratok és a helynevek is. Miután a törökök Budát állandóan megszállották, az alföldről a nép színe-java éjszakra vándorolt. Azok sem maradtak nyugton, kik nem hagyták el mindgyárt kezdetben szülőföldjüket. A török gazdálkodás, a nagy nyomorúság, örökös zaklatás lassanként csaknem egészen néptelenné tette e vidéket. A kevés magyarság pedig, mely megmaradt, az új vallás miatt meghasonlott és gyűlölködött egymással. Végre maguk a törökök belátták, hogy ha birtokukról elpusztúl a lakosság, a föld is értékét veszti: a magyaroktól elhagyott helyeken ráczokat telepítettek le. A XVII. század végén tehát a lakosság (valószinűleg nagyobbrészt) ráczokból és (kisebbrészt) magyarokból állott; földesurak a törökök voltak. A XVII. század végén kiverték a törököt, ekkor alakult a népesség úgy, a hogy jelenleg látjuk.

Szomorú volt e vidék képe, mikor a török elhagyta. Katona beszéli a kalocsai egyházmegye történetében, hogy Kalocsa városa alig száz nyomorult házból állott, melyek még a kunyhó nevet sem érdemelték. Az embereknek semmijük sem volt. Képzelhető, a falvak milyenek voltak. A legtöbb faluhelyből egészen kipusztult a lakosság; a hol három ember volt, mint Dusnokon (akkor Dosznok), azt már a lakott helységek sorába igtatták. Annyira elpusztult és annyira értéktelenné vált minden, hogy 1713-ban Kollonich váczi püspök, bizonyságlevet adott Chákinak, az akkori kalocsai érseknek, hogy meggyőződése szerint az érsekség jövedelme nem éri el a 2500 rajnai forintot (l. Katona II. 156. l.) Az 1690-iki összeirás szerint akkor Kalocsa környékén a következő helyek voltak lakottak: Fajsz, Bátya, Kalocsa, Foktő, Uszod, Kara, Ordas, Pataj, Dusnok.* Kollonich ama bizonyságlevelében azt is említi, hogy a protestáns helységeken kivül a többi lakatlan. Valóban a mai magyar helységek közül főleg a reformátusok tekinthetők azon magyarság ivadékainak, mely már a török idők előtt a helyen lakott. E reformátusok Pataj, Ordas, Sz.-Benedek, Uszod és Foktő katholikus lakosai szintén a bennszülött magyarsághoz tartoznak. Fajsz a török hódoltság végén lakott hely volt. Magyar lakosait tehát szintén bennszülötteknek kell tekintenünk, mert a török birtokba nem vándoroltak be magyarok. — Azok a magyarok, kik most Kalocsát és számos pusztáit népesítik, nem tiszta magyar eredetűek, igen sok bennük a rácz vér. Erről Katonánál (I. k. 72. l.) a következőket találjuk: His (t. i. a ráczok) permixti Colocae Hungari, sensim ad exiguum numerum redacti, Rascianicam linguam et ipsi condidicerunt; patriam autem multi iam etiam dedidicerunt Ut igitur usum idiomatis Hungarici Gabriel Patatich ar. ep. in hac civitate reduceret, licet ipse Croatico genere natus fuerit, usum tamen Illyricae linguae sub mulcta 12 vel florenorum vel baculorum inhibuit, industriaque hac effecit, ut, quorum avi nunc etiam Illyrica lingua preces ad Deum fundunt, filii nepotesque nonnisi Hungaricam calleant. Quia non eandem legem pro locis aliis Patatichius tulit; usus Illyricae linguae per magnam dioecesis huius partem adhuc obtineti. . ." Kétségtelen, hogy a lakosság nagy része tudott magyarul, különben nem történt volna olyan gyorsan a magyarosodás. Valószinű, hogy más vidékről is költöztek be magyarok az érsekkel, ki a másfél század óta elhagyott székét ismét elfoglalta.

A ráczok két helyen maradtak fenn: Bátyán és Dusnokon.

* Galgóczy: Pestmegye. I. 67.

A dusnokiak ereiben sok magyar vér foly, ha a számos magyar tulajdonnévről itélni lehet.

A németeket és tótokat a földesurak telepitették az elhagyott helyekre. Hajós és Harta mind maig tiszta német helységek, de mind nyelvük, mind öltözetük különbözik egymástól tehát különböző eredetre vallanak. Különböző eredetűket bizonyítja az is, hogy Harta tiszta protestáns, míg Hajós tiszta katholikus. A hartaiak svábok; mint vallásuk miatt üldözötteket telepitette le őket 1720 körül gr. Ráday Gedeon irónknak nagyatyja. A hajósiakról a legjobban értesült helybeliek azt mondják, hogy schwarzwaldiak.

A miskei tótok szintén a XVIII. század elején telepedtek le; — Bél Mátyás szerint vegyes vallásuak voltak (l. Galgóczy Pestmegye III. 310.) Nem rég találták meg a helységházának padlásán a telepítő oklevelet, melyben a helybeli jegyző tanúsága szerint az van írva, hogy a telepítvényesek tótok és magyarok voltak; míg jelenleg a népet tótnak kell mondanunk, mert házi, családi nyelve a tót.

A nép nyelvét jellemezni nagyon bajos, mert e vidéken a nyelvészek még nem igen búvárkodtak.

Már említettem, hogy a két német helységnek a nyelve nem egyezik meg. A két rácz helység nyelve sem egyező. Legfeltünőbb különbség az, hogy a dusnokiak rövidebben, gyorsabban ejtik a szavakat, mint a bátyaiak. A tulajdonnevek közül Dusnokon igen sok a magyar; ity, vity végzetű egy sincs, holott Bátyán igen sok az ity, vity.

A vidék magyar tájszólásaiban nyelvész segítség nélkül is észrevenni néhány feltünő jelenséget. Feltünően különbözik Kalocsának és pusztáinak nyelve a dunamelletti magyar helységekétől, sőt ez utóbbiak nyelve egymástól is különbözik, de nem oly nagy mértékben. Ezt behatóbb nyelvészeti vizsgálatnak kellene kideríteni. Kalocsán legelőször is azt veszszük észre, hogy a nép nem ismeri a hosszú mássalhangzót. Meglepő két pörgő nyelvű asszonyt vagy gyereket hallgatni. Mit öté Pöre? (mit ettél Örzse). Vöté valamit? (vettél valamit). Még ott is röviden ejtik, hol csak a hanyag kiejtés folytán lett több mássalhangzóból egy; pl. ècő (egyször, egyszer), kècő (kétszer), játszá (játszál), aluni (aludni), alutam (aludtam), dehonem (dehonnem, dehogynem). A magánhangzókat hosszan szeretik: szív, szíves, kút, kútat ásni, ír*í*gy, *í*gér. Hosszan ejtik a magánhangzót, ha az utána következő mássalhangzót elhagyják: nék*ű* (nélkül), ház*ó* (házhoz), mik*ó* (mi-

kor). Igy van hosszú *a* és *e* hangja is: âra (arra), emêre (emerre). — A következők a többi helységekben is így vannak: a közép ė-t ö-nek ejtik: embör, mög, föl; az *ė* csak néhány egytagú szóban és származékaiban használatos, meg azon egyszerű szavakban, melyekben mély hangú szótag is van: égy, égyik, lė, tė, nė, sė; gėrėnda, léány; ebben is: szėrszám, mert már nem érzik összetételnek. Sok szóban *o* helyett *u*-t ejtenek: h*u*mlok, r*ú*zsa, magyar*ú* (mogyoró). Az ellenkező eltérést veszszük észre e szóban: savany*ó*. *Ö* helyett *ü*-t kevés szóban ejtenek: gy*ü*vök (jövök), *ü*k, *ü*k birtokragban (nev*ü*k), és a harmadik személyi névmásban: *ü*, *ü*tet (ő, őtet). Néz szóban *é* helyett *í*-t mondanak: níz. Összetett magánhangzót ritkán hallani, ilyen ez: *aa*nye (ájnye, ejnye). Fajszon pedig nem azt mondják: kend, kê, hanem: k*ie*. A mássalhangzók közül leggyakrabban az *l* és *r* marad el és a hoz, höz ragból a *z*, de élnek itt a teljes alakok is, így: kő, köl (kell), kölöt vagy köletöt (kellett), könyvê (könyvvel, de velem), máshó, férhő (férjhez), (de hozzám); de ha szebben akarnak beszélni, akkor a hoz, höz, va, ve végére is *l* hangot tesznek és a magánhangzót röviden ejtik: házhol, gőzöshöl (házhoz, gőzöshöz); mög van irval (irva). *Ly* hang nincs, gyakrabban *l*-t, néha *j*-t mondanak helyette: királ, melik, mejik.

A szótani sajátságok kevésbbé feltünőek. Az ikes igével úgy bánnak, mint az ország legnagyobb része, csakis az egyes harmadik személyben van: elveszik (elvész), iszok, iszó, iszik. Másrészt az *s, z, sz* tövű igék második személyét ikesen használják, ha nem ikes is az ige: néző (nézel), birkózó (birkózol), óvasó (olvasol). Külömben a második személy ragja puszta *sz*, magánhangzó nélkül: moncz (mondsz), hajcz (hajtsz) Ezek helyett is, de ritkán hallani az ikes használatot: mit mondó? (mondol). A parancsoló mód egyes harmadik személyét majd minden igénél ikesen és iktelenül is használják, a második személyt csupán ikesen: gyüjék kê (gyüjjék kê, jöjjön kend), és gyüjön ide; bujék belé v. bujon belé; vigyé (vigyél). Uszodon ez a különös tárgyas alak van szokásban: tudi, láti, halli (tudja, látja), és ez: ergye v. erigy (eredj). Az elbeszélő alak (valék, valál) itt nem ismeretes; a szenvedő igeragozás sem, a dicsértessék kivételével. A vonatkozó névmás (a ki, a mely) helyett rendesen a ki-t mondanak; néha ezt is a melyik. A fokragozásban e kétféle alak használatos: öregöb tűlem (öregebb tőlem) és öregöbb nálam.

A nép testalkatát illetőleg pontos mérések nincsenek. Csak szemmértéken és puszta szemléleten alapulnak a következők.

Kalocsa környékének népessége éppen nem igazolja azt a szabályt, melyet sokan általánosnak vélnek, hogy a síkföldi népek alacsony termetűek. Általában középtermetnél magasabb a környék népe, kis termetű embert csak Kalocsán és Patajon, tehát a két legnépesebb helyen találni; de ott is csekély számmal Nagyságra nézve nincsenek lényeges eltérések a különböző nyelvűek között; de az alaki különbségek annál nagyobbak. Különösen a nőkön észlelhetők szembetünő különbségek.

A magyarok sem egyformák. Patajon és Ordason a nők többnyire véznáknak, gyengéknek látszanak; kisebb termetűek, mint a többi magyar helységekben, fejük is kisebb és bár ő köztük sem ritka a szép nő, de mégis kevesebb, mint a többi magyarság közt. A férfiak többnyire nagyok és sok köztük a szép; de ezek közt is több a kis termetű, mint a falukon. — Géderlak, Sz.-Benedek, Uszod és Foktő népe, különösen a nőnem egész más termettel és arcvonásokkal bír. Mind a férfiak, mind a nők magasak, izmosak és igen arányos termetűek. A környéken ők a legszebbek. Ritkaság annyi szép férfit és szép nőt látni egy csomóban, mint ebben a négy helységben. Az útczán végig menve, a játszó gyermekek közül nem egyet szeretnél öledbe venni és összecsókolni. Tojásdad arc, nagy gömbölyű koponya, széles és magas homlok, nagy, nyílt fekete szem, egyenes vagy kissé hajlott szabályos orr, kis száj, győnyörű fogak, gömbölyű váll és kar, domború mell, még a teherhordásnál is egyenes járás, és minden egyéb, mi embert széppé tehet, rajtuk föltalálható Csak egy van, mi szépségüknek árt: soknál az ajkak nem csúcsorodnak eléggé előre, mi által kissé lapossá válik a száj környéke. — A fajsziak nem sokban különböznek az előbbiektől; de híresek nagyságukról. A katonai sorozáson rendesen minden fajszi legény beválik. — Mindezektől jelentékenyen különböznek a kalocsai magyarok. Láttuk, hogy nyelvük is különbözik a többiekétől és eredetük is: a ráczokkal vannak keveredve. A nők többnyire alacsony zömök testalkatúak; a végtagok vastagok, izmosak; nagy emlők, széles váll. Férfiak közt is sok a kis termetű. Azonban elég sok van középtermetnél magasabb, mind a férfiak, mind a nők közt. Bár nincsen olyan sok szép nő, mint Foktőn. Uszodon, de több, mint Patajon. Soknál felismerhető a rácz eredet.

A haj a magyaroknál általában gesztenyeszín; szőke ritka, fekete még ritkább, hirtelenszőke és vörös nem igen van. A gyermekek haja világosabb színű, szőkés, idővel sötétedik. Bajusz és szakáll a 25-ik éven túl növekszik gyorsabban, a hajjal egyszínű

vagy kissé világosabb, nem nagyon sűrű és bodor. A szem többnyire fekete, ritkábban kék.

A ráczok termetre leginkább hasonlítanak a kalocsaiakhoz, de kevésbbé izmosak. A magyaroktól megkülömbözteti őket a sötétebb, fekete haj, kissé szögletes arcz és nagyocska, egyenes, végén vastag orr. Szemök bár szintén fekete, külömbözik a magyarokétól az által, bogy kevésbbé nyílt, bús kifejezésű.*

A németeket a szőke haj és kék szem jellemzi. Arczuk, fejük hosszúkás, fölül kissé csúcsos. Míg a magyaroknak, ráczoknak és tótoknak széles, gömbölyű a fejük teteje. A hajósiak csaknem mindnyájan szőkek és kék szeműek, míg Hartán nem ritkán látni sötétebb, gesztenyeszínű hajat és sötétebb színű szemet.*

A miskei tótok a környék lakossága közt a leggyöngébb testalkatúaknak látszanak, bár szintén munkabíró nép. Hajuk szőke vagy világos gesztenyeszinű. Szemük kék, zöld, ritkábban sötét színű.*

A nemi érettséget legkorábban a magyarok érik el; a kalocsai lányok sokszor már tizennégy éves korukban, rendesen tizenöttizenhat éves korukban teljesen kifejlődöttek.

4. A táplálkozás. — Egészségi viszonyok.

Általános a világon, hogy a vagyonos jól táplálkozik, a szegény silány étellel él. De ez az igazság is, mint sok más, csak egy esetben igazság: ha a mellékkörülmények azonosak, külömben nem igazság. Például a miskei tót, ha ötször vagyonosabb is valamely fajszi magyarnál, mégis tízszerte silányabbul él. Viszont igaz, hogy Hartán, a gazdag német helységben sokkal jobban táplálkoznak, mint a szegényebb hajósiak.

A táplálék két fő neme szerint megkülömböztetünk húsevő és növényevő helységeket. Sok húst esznek csaknem minden magyar helységben; míg a nem magyar helységekben — Harta kivételével — csaknem tisztán növényi táplálékkal élnek.

A fajszi magyarok — nem hiában olyan termetesek egytőlegyig, ők fogyasztanak legtöbb húst az egész környéken. Valószínű mit némelyek állítanak, hogy a paprika sűrű használata növeli emésztő képességüket, ugyanis a paprikatermelés, őrlés és kereskedés fő, csaknem egyedüli keresetforrásuk — A foktői em-

* A ki Kalocsa környékéről való parasztokat akar látni, menjen délelőtt 11 és 12 óra közt a dunapartra a mohácsi hajó állóhelyéhez. Ott az utasok közt rendesen van néhány typikus alak.

ber is sok húst eszik. A kalocsaiak, uszodiak már túlnyomóan növényi táplálékkal élnek; a benedekiek és lakiak szintén. — Patajon és Ordason némileg különbözik az életmód az előbbiekétől. Disznóhúst esznek minden másod-harmad nap; vasárnap marhahúst. Nyáron dolog időben, reggel pálinka, kenyér; ritka házban egy kis szalonna járja Ezzel aztán egész nap eldolgoznak ebéd nélkül; de este nagy vacsorát esznek. Kedves eledelük a hagymaleves (más vidéken koldus leves) csipkedettel. Télen is csak kétszer esznek napjában, reggel és délután. — A téli napok rövidek lévén, csak kétszer esznek napjában mindenütt. Általános szokás az is, hogy vasárnap marhahúst esznek még olyan helységekben is, a hol hétköznap csak növényi táplálékkal élnek. Talán csak a hajósi németek tesznek kivételt; ő köztük számos olyan egyént találunk, ki 10—15 éve nem evett marhahúst. Ellenben a hartai németek, mint már említettem, igen jól táplálkoznak. A hartai németek nagy ellentétben állnak a pataji magyarokkal evés dolgában: mindketten jól táplálkoznak, de a magyar reggeltől estig dolgozik evés nélkül, míg a hartai sváb tízszer is eszik napjában, még künn a földön is: kissé kapál, kissé eszik, megint kissé kapál, megint eszik. Mindazonáltal nem hogy feddés, hanem dicséret illeti őket, mert az egész környéken senki sem szorgalmasabb náluk. — Kalocsán, nagyobb város lévén, kevésbbé egyöntetű az élet; de főbb vonásokban nem tér el a szomszéd magyar helységekétől. — Miskén és a két rácz faluban csaknem tisztán növényi eledellel élnek.

Télen mindenütt kivétel nélkül, még a legszegényebb ember is öl disznót. Sok helyen megeszik még télen; másutt, hol takarékosabb a nép, szépen elteszik nyárra, hogy a főzelékbe tehessenek egy-egy darabka szalonnát vagy füstölt húst. A növényevő helységekben két-három disznó húsa adja az összes hústáplálékot, melyet egy család egy évben elfogyaszt, hozzáadva a szokásos vasárnapi marhahúst. Némely helyen, pl. Benedeken, sok birkahúst esznek Halban bőség van, eszik is mindenhol. Még ott is, hol húst bőven esznek, a növényi táplálék a túlnyomó: főzelék, tészta és kenyér. A leggyakoribb főzelékek: krumpli, káposzta, bab; ez utóbbit igen gyakran leves alakjában eszik, a másik kettőt is higan; paprikával, vörös és fokhagymával nem fukarkodnak. A kenyér kétféle: kukoricza és búza kenyér, ritkán rozs. A szegény, néhol a módos is, kukoricza kenyérrel él; pl. Hajóson alig látni mást. A fajsziak a kukoricza kenyeret marczinak, a búza kenyeret mártonnak hívják. Érdekes, hogy az egész környéken a kenyeret magyar élesztővel sütik: élesztővel csinálnak

nyáron durva szemű apró pomposokat (nyers czipő) melyek a dercze kenyérhez hasonlítanak. Az ilyen pompost ökölnyi darabokra törik, megszárítják, és ezt használják egész évben élesztő gyanánt.

A növényi táplálék gyenge minőségét a mennyiség által pótolják. Hogy mennyit eszik egy paraszt polgár ember, arról a következőből nyerhetünk fogalmat. Jelen voltam egy kalocsai pusztán, mikor egy háznál a dolgot végezték este. Fél órai nyugvás után bementek vacsorálni az anya, két 18—20 éves lánya és egy 10 éves kis libaőrző lányka. Ették pedig a következő dolgokat: egy nagy tál körülbelül 6—8 liter bablevest az utolsó cseppig; két jókora görög dinnyét egész a zöldjéig és vagy három kgrmm kenyeret. Ennyit esznek a nők, a férfiak nem kevesebbet.

A pálinkát szeretik, a borocskát nem külömben. De azért iszákosság a ritkaságok közé tartozik, kivéve Hajóst. Iszákos az egész helység. Nem csoda: a bortermelés a fő jövedelmi forrásuk. Evés alkalmával vagy azon kívül, ha együtt ülnek, körüljár a kancsó és sorba iszik férfia, asszonya, örege, apraja. A négy éves gyerek iszik már, mint a csap. Sőt már a bölcsőbeli gyermek is megismerkedik a borral; reggel, ha az öregek kimennek dolgozni, otthon hagyják és lerészegítik a kisdedet, hogy ne lármázzon. A mákfejből főtt levet is sűrűn használják a gyermekek elaltatására. Ez otromba nevelésnek az a következménye, hogy a hajósi nép feltünően buta; ilyennek ismerik az egész környéken.

Külömben a nép igen egészséges; bolondot, hülyét minden helységben csak egyet vagy kettőt találni; Dusnokon négy van, ez a maximum. A mocsári rosz levegő iránt csak a hartaiak mutatnak érzékenységet; gyakran bántja őket a láz. A legtöbb betegség nyáron a mértéktelen gyümölcsevéstől van. Különféle okoknak tulajdonítják, hogy a nép olyan erős, egészséges. Részemről abban lelem okát, hogy a gyenge emberek még gyerek korukban elvesznek a szülők hanyagsága folytán és így természetes, hogy — csak az erős gyermekek növén fel — a felnőttek mind erősek, egészségesek. Az is elősegíti erősbödésüket, hogy egész télen át pihennek: a hosszú éjjeket végigalusszák, a napot elheverik. Az pedig, hogy kevéssé szellőztetik kívált télen lakásukat, mely külömben mintaszerű tiszta, nem szolgálhat javukra.

5 *Viselet és lakás.*

A ruházat hasonlókat külömbözőkké, külömbözőket hasonlókká tehet. Ha egy idegen Magyarországban járva, látja a mi de-

rék svábjainkat magyar nadrágban, subában és pörge kalappal, kikent bajusszal, eszébe sem jut, hogy ezek nem magyarok, hacsak beszélni nem hallja őket. Ilyen tévedés még mi rajtunk is megeshetik.

Kalocsa környékén a férfiak ruhája igen kevéssé különbözik egymástól; ellenben a nőkről csaknem mindig megmondhatjuk, hová valók: a ruhájukról megismerni őket.

A férfiak hétköznap ingben, gatyában, mezitláb járnak. Aratáskor a legtöbb helyen bocskort kötnek a lábra, vagy rosz csizmának a levágott fejét, hogy az éles torzs meg ne vérezze lábukat. A két rácz helységben mindig bocskort viselnek hétköznap. Különben Fajszon, Miskén csak az öregek viselik, kik még gyerek korukban megszokták. Hajóson a szegényebbek fa czipőt viselnek; abban is különböznek a többiektől, hogy nem gatyában járnak, hanem durva vászonból készült rövid, szűk nadrágot viselnek, melynek pistóla háza (pistolen hosen) a neve. Fejökön mindenütt keskeny karimájú pörge kalapot hordanak.

Vasárnap az új kalapot viseli, a kinek van (ritka, kinek nincsen.) Tűznek mellé egy-két virágot, a kalocsaiak egy czifra csattot vagy kis tükröt is, sőt lobogó virágos vagy egyszinű szalagokat is, néha egész csomót tűznek kalapjukra A roszmarint szeretik a kalapon, néha kettőt is tűznek két oldalt, vagy két, fölül bodorított hosszú tollat, mint a középkori magyar sisakon szokták. Többnyire kék, ritkábban fekete, pitykés a mellény és bő a magyar nadrág, hasonló az újjas, melynek gyakran prémes a gallérja. Ezt nyáron különösen a fiatalok csak vállravetve viselik, a rojtos szélű fehér zsebkendőt rendesen úgy teszik a zsebbe, hogy a négy sarka kiáll, hadd lássák, hogy van. Sokan vasárnap is csak gatyát viselnek, de hófehérre mosva, a gatya szegélye többnyire síma, nem rojtos, míg az ingnek horgolt, csipkés a gallérja. A mellényen az a feltünő, hogy a két lyuk, melyen a két kart átdugják, igen nagy, úgy, hogy alig marad a mellényen háta közepe, legföllebb egy araszt. Kalocsán és pusztáin, valamint Benedeken is sok legény — úgy látszik a szegényebbek — lila, kék, piros, ritka virágos gyapotréklit viselnek a mellény alatt; bársonynyal vagy egyébbel szegélyezve. De az ilyenek nem viselnek a mellény fölött újjas dolmányt. Fényesre mázolt magas sarkú csizma egészíti ki az öltözetet. — Hajóson fehér szövött gyapjú botosokat viselnek, melyeknek csak a talpára varrnak bőrt.

Télen nagy bundát viselnek; a szegényebbek fehér csapó szűrt vagy kurta birkabőr bélésű ködment.

Hajukat a fiatalok katonásan rövidre nyírják; az öregek hosz-

szabra hagyják. Némely kalocsai pusztán az a divat, hogy a hajat elől a homlokra bocsájtják és a szemöldök felett vízszíntesen lenyírják. A bajuszt mindenütt kedvére hagyják nőni, míg a szakállt többnyire leberetválják tisztára, vagy úgy viselik, a hogy Széchenyi és Kossuth viselték annak idején. Néha csak a fülök előtt hagynak egy kis csomót. Egész szakállt is gyakran látni.

A nők ruhája mint mondtam, igen különféle. Ő náluk is más a hétköznapi és más az ünnepnapi ruha; más a lányok, és más az asszonyok viselete.

Kalocsán és pusztáin igen czifrán öltözködnek. Hétköznap az öltözet: ing és színes szoknya, rendesen több. A fejen kendő, vagy az áll alatt megkötve, vagy hátul. Ha hátul kötik, akkor rendesen szorosan rákötik a hajra, úgy hogy a kendő csücske nem lóg le, hanem az egész kendő a hajhoz simul mindenütt. Az asszonyok a kendő alatt fejkötőt viselnek, mely azonban csak akkor látszik, ha kendő nincs a fejökön. A fejkötők egyszerűek, vászonból vannak; hátul rendesen tenyérnyi lik, melyen vagy horgolás van, vagy valami színes folt. Az ing, melynek ujjai szűkek és csak könyökig vagy kézcsuklóig érnek, látni engedi a test idomait. A szoknya minden lánynál és a legtöbb asszonynál át van kötve valami madzaggal különös módon; olyan, mintha egy nagy hurka volna csipőnél a szoknya alá körülkötve. Talán azért kötik így fel amúgy is kurta szoknyájukat, hogy a gyakori nagy sár ellen megóvják; lehet, hogy ez e szokás eredete. Hétköznap a hajukat hátul egy keresztben álló vagy kerek kontyba tűzik. Vasárnap leeresztik hajukat és a váll magasságától kezdve lefelé tarka szalagokkal összefonják. E viselet csúnya, mert a hajnak olyan az alakja, mint valami dohányzacskó vagy széles túrós zsák, melynek hosszú tarka farka van. Elől hunczutkákat csinálnak, még pedig egy vagy két párt nagyot a fül mellett, és a homlokon sorban sok kicsinyt. E hunczutkákat úgy csinálják, hogy szombaton este czukros vízzel megmossák a hajukat; ez által az kissé ragadóssá, és megszáradván, keménnyé lesz A kellő alakot az által nyeri, hogy papirosba becsavarják, még mikor nedves; úgy alusznak, bevacsart hajjal. Mikor fölébrednek, a haj száraz, és kész a hunczutka. A hétköznapi szűkújjú egyszerű ing helyett vasárnap csipkés gallérú, csipkés újjú ingvállt viselnek. Az ingváll fölött drága (16—20 25 forintos) virágos selyemkendőt viselnek, melyet derékon lekötnek, úgy hogy oldalt vagy hátul lelóg a kendő két sarka. Sokan hordanak pruszlikot, mely hasonlít a férfiak mellényéhez; csakhogy szines szövetből van és szélén köröskörül tarkavirágos szegély és ezüstös,

aranyos sík van: így nevezik a keskeny fénylemezekből álló csipkeszalagot. Tarka szoknyát mennél többet viselnek. A szoknyára élénk színű csíkokat varrnak körül, közel az alsó széléhez. Sokan vasárnap fehér szoknyát viselnek jól kikeményítve; a szoknya hosszan futó hullámos tág redőkbe van szedve oly formán, hogy a redők közt hasonló szélességű barázdák futnak végig. A szoknya, mely alatt még több szoknya rejlik, járás közben úgy rezeg és hullámzik, mintha csupa aczélrugóból volna. A szoknya fölé alul csíkos köténynt kötnek, még pedig olyant, mely alul nem szélesebb, mint fölül. A kötény és szoknya széle alul gyakran csipkés. Az alsó szoknyát úgy kötik föl, hogy az alsó széle kilássék: úgy tudják, hogy van. Kötény és szoknya nem ritkán selyem. Harisnyát is drágát, néha egy forintosnál is drágábbat viselnek. A czipő csokros, magas sarkú; a sarok nem vastagabb egy négykrajczárosnál. Csuklik is a lábuk feje járás közben jobbra-balra, hacsak gyorsan nem lépkednek. Sokan csak tarkavirágos igen csinos szövet vagy bársony papucsot viselnek. A papucsnak igen alacsony 1—2 cm.-nyi sarka van. A kézben csipkés fehér zsebkendő, rozmarinszál vagy egyéb virág, imádságos könyv és olvasó. Szalagok, drága virágos selyemszalagok bőven a gallér alatt, a két karon és a hajfonatban. A nyakon elmaradhatatlan üveg gyöngysor, gyakran ezüst keresztecskével, melyet fülönfüggő gyanánt általánosan viselnek. Elől a kendőre szeretnek virágot tűzni.

Az asszonyok sokkal egyszerűbben járnak, sohasem hajadonfőn: kendő mindig van a fejükön, néha kettő, alul egy ócskább, felül egy szép. Az asszonyok már kabátkát is viselnek, mit lányon ritkábban látunk. — Általában a kalocsai fiatalság igen czifrálkodó, sok család elszegényedik a miatt, hogy az asszony igen öltözteti a lányát

A Dunamelléki magyar helységekben — Fajsz, Foktő, Uszod, Sz.-Benedek és Géder-Lak — egyszerűbb és szebb is a viselet. Főképen egyszerűsége által különbözik a kalocsai viselettől, melyhez egyébként hasonló. A lányok sem viselnek olyan tarka öltözetet; az asszonyok pedig sötét színű karton vagy kék föstésű ruhában járnak. A szoknya jóval hosszabb, mint Kalocsán. Az asszonyok hétköznap sötétkék vagy fekete kendővel kötik be fejüket. A lányok kendőt viselnek a fejükön. Hajukat két egyszerű fonatban fonják. A két fonatot vagy egy tekercsbe tűzik hátul, vagy keresztbe tűzik a jobb oldali fonatot balra, a bal oldalit jobbra. A külömben is igen szép népet az egyszerű viselet még szebbé teszi.

Patajon és Ordason már nem szép a női viselet; hasonlít a

dunántúlihoz. Sem a lányok, sem az asszonyok nem viselnek nagy kendőt. A kabátka és a hosszú, csaknem földig érő szoknya rendesen egy színű és egy anyagból van; kék, zöld, barna s egészen síma minden dísz nélkül. A pompa csak abból áll, hogy drága selyem szöveteket használnak a módosabbak. A lányok hajadonfővel járnak; hajukat hátul tekercsbe tűzik; az asszonyok sötét színű kendőt, gyakran selyem kendőt viselnek elől az áll alatt megkötve.

A hartai német asszonyok egészen másként öltözködnek, mint szomszédjaik. A hétköznapi viselet még nem annyira eltérő, különösen, ha kendő van a fejükön magyarosan az áll alatt megkötve. De vasárnapi öltözetük még most is olyan, mint a milyent a bevándorláskor viseltek. A hajukat símára fésülik. A kis lányok elől a homlok fölött összecsavarják a hajat ujjnyi vastagságra, ez az összecsavart haj szegélyezi a homlokot körül, mint valami zsinór. Alább a fül előtt két kis hajfonat van, melyek hátra kanyarodván a hátulsó fő hajfonattal egyesülnek. Az idősebb lányok, kik már nem járnak iskolába, símára fésült hajukat középen elválasztják és mindkét részt összefonják; a két fonatot alsó végükön szalaggal összekötik. Ha férjhez mennek, akkor egy nagy csomó hajat levágnak a közepéből, hogy a haj mind elférjen a fejkötő alatt. A fejkötő háztető forma; kemény, mert kemény papiros van benne. Ezt a fejkötőt, melyet még Németországban is sok helyütt viselnek, keresztbe kötik fejükön és letakarják vele hajukat. Ha templomba vagy utczára mennek, akkor ezt a sötét színű fejkötőt, valamint egész fejüket egy hófehér kendőbe burkolják. A derekukra fekete posztóból készült, birkabőrrel béllelt, nagy gallérú kabátkát vesznek, ezt viselik minden télen, és nyáron minden vasárnap a legmelegebb időben is. Egy bokáig érő kilenczszázkilenczvenkilencz fodrú szűk, fekete vagy sötét kék szoknyát viselnek, mely alatt nincsen semmi alsó szoknya. A gazdagok szoknyája selyemből vagy atlaszból van, míg a szegényeké olcsóbb holmiból. A szoknya fodrai csak újjnyi szélesek és símára vannak vasalva (rakott fodrok). E sötét szoknya fölé síma hófehér köténynt kötnek. Az öltözéket egy pár gyapjú harisnya egészíti ki, melynek talpára bőrt varrnak. Sokan azonban czipőt is viselnek, de alacsony sarkút. — Mikor a templomból csapatosan jönnek, azt hinnők, hogy csupa apácza, fekete ruha, hófehér kötény és hófehér kendő a fejükön. A lányok a fejkötő helyett sötétszínű kendőt viselnek, de abba is kemény papirost tűznek és vasalnak bele, hogy szögletes legyen. — A vasárnapi ruhát hétköznap az almáriomban találjuk szépen elhelyezve. A szoknyát összecsavarják egészen egy karvastagságú tekercsbe, át-

kötik a fehér kötővel csigavonalban és úgy akasztják a szekrénybe — A vasárnapi ruha egyszersmind a gyászruha.

A hajósi német asszonyok viselete eltér a hartaiakétól. Ők is viselnek végigfodros szoknyát, de fejükön rendesen kendő van áll alatt megkötve. Leginkább eltérnek a hajviseletben: a hajat oly símán fésülik hátra és olyan szorosan, hogy a homlokon szinte megfeszül a bőr; egyetlen egy fonatba fonják hátúl, e fonatot visszahajlítják és a fejtetőn megtűzik. Az egész konty hasonlít a vasalónak a fogójához.

A miskei tót lányok két fonatba fonják hajukat és a két fonatot alsó végükön összekötve lelógatják vagy keresztben feltűzik, a bal fonatot jobbra, a másikat balra. Az asszonyok nem fonják hajukat, hanem beleszorítják a fejkötőbe. Egy-egy pamat kóczot dugnak mindenik fül mögött a hajukba, hogy a fejkötő tömve legyen. Ennek következtében a fejkötő két oldalt, a fül mögött két, ökölnyi kidudorodást képez, mi az egész fejet igen különös alakúvá teszi. A sötét színű ruhákat kedvelik. Fényűzésük abból áll, hogy selyem vagy kázsmér ruhát visel vasárnap, a ki teheti. Egyébként öltözetük hasonlít a kalocsai hétköznapi viselethez, igen egyszerű. A piros csizma, mely még 10—15 évvel ezelőtt általános dívat volt, most már teljesen eltűnt. A lányok czipőt, az asszonyok fekete csizmát viselnek vasárnap.

A bátyai és dusnoki rácz asszonyok szeretik a sötét ruhát. A lányok is rendesen sötétszinűben járnak; de vasárnap, kivált Bátyán, sok tarka ruhát látni. A bátyai lányok hajfonatukat tágas koszorúba tűzik; a koszorút virágos szalaggal kötik körül. A dusnoki lányok ellenben többnyire lelógatják a hajfonatot, melybe annyi szalagot fonnak, hogy hajuk nem is látszik. A kalocsaihoz hasonló csipkés ingvállt viselnek; csakhogy nem nagyon keményítik. Derekukon ők is szeretik a nagy kendőt. A lányok vasárnap alacsony, széles piros czipőt vagy sárga-piros papucsot viselnek. Az ily tarka színt bátyaiasnak nevezi a környék. Ilyen színű czifrája van az öreg asszonyok kis bundás kabátjának is, mely sárga bőrből készül. Ruhájukon szeretik, különösen Bátyán divat a sok aranyos, ezüstös pillangó. Fülönfüggőkül és nyakdíszül ezüst pénzeket viselnek és üveggyöngyöt.

Az arcznak fehérre, pirosra festése ünnepnapon csak Kalocsán szokásos.

A lakás és annak berendezése mind egészben, mind részleteiben megérdemli figyelmünket. — Általános szokás a házakat csúcsfalra építeni, úgy hogy a csúcsfal képezi a ház homlokát

az utcza felé. Igy tehát a házak nem csatlakoznak közvetlenül egymás mellé, hanem mindig udvarok vannak közben. A legtöbb helységben a házak mesterségesen rakott dombocskákra vannak építve, míg az udvarok alantabb vannak. A házak azért vannak magasabban, hogy az árvizek ellen jobban védve legyenek. A falak leginkább vert földből vagy vályogból készülnek; a vályogot inkább az éjszaki helységekben: Hartán, Patajon, Ordason használják. A tető mindenütt nádból van. Egyéb részletekben már eltérések mutatkoznak.

Kalocsán a házakat túlnyomóan vertfalból építik. Az alapot megássák, jól lebunkózzák, azután beleverik a falat. A földszínen fülül úgy csinálják a falat, hogy levernek két-két czölöpöt, a közükbe két szál deszkát tesznek, a deszkák közét megtöltik földdel és lebunkózzák. Azután a deszkákat magasabbra helyezik, ismét megtöltik a közt földdel és ismét leverik szorosra, erősre. Igy a deszkákat mindig emelik és közéje verik a földet, míg a fal a kellő magasságot el nem érte. A fal vastagsága rendesen egy fél méter. Az ajtót és ablaknyílásokat utólagosan vágják a falba. A nagyobb szilárdságot kivánó részeket, mint a kéményt, annak alapját, a tornácz oszlopait téglából építik. A tető egy vastag mestergerendára és az egy méternyi közökben levő keresztgerendákra van építve. Mindenik keresztgerendának a két végére egy pár szarufa támaszkodik, melyek a csúcson össze vannak erősítve. A csúcson alul tán egy méternyire kisebb keresztgerendák kapcsolják össze a szemközt levő szarufákat. A szarufákon két, három vastag lécz van végig fektetve egyenlő közökben. E hosszan futó léczeken nyugszik a nádtető, mely minden oldalon vagy fél méternyire túlterjed a falon, hogy azt az eső ellen védje. Az udvar felől rendesen másfél méter széles eresz van, mely tégla vagy faoszlopokon nyugszik. Az eresz alá nyílik az utczáról a kis ajtó. A padlást a két végén többnyire deszkafal, ritkábban vesszőfonás zárja el, melyet gyakran bemázolnak sárral. Az udvar kerítése is többnyire sövény, ritkábban nád vagy deszka. A kapu rendesen egy kisebb és egy nagyobb félből áll; ez utóbbit csak akkor nyitják ki, ha kocsi áll be az udvarra. Az udvarban rendesen találunk egy nagy fa ólat a disznók számára. Az udvar egyik sarkában van az „itt“, melynek szerkezete igen egyszerű: a puszta föld, másfél méter magas nád keritéssel elválasztva a külvilágtól. A szemét itt nem gyűlik össze. mert hetenként egyszer-kétszer kisöprik. A helyiségek mind egy sorban vannak építve; oldalépület soha sincs. Az udvarból a konyhaajtón át jutunk a lakásba. A lakás részei: az elsőszoba a konyha és a hátsószoba. Az első szobának rendesen egy ab-

laka az utczára, másika az udvarra szolgál. — Az ablak szélessége legfölebb egy méter; magassága csak valamivel több. Csak kevés házban van két ablak az utczára. Az utczára nyiló ablakkal szemben van mindkét szoba ajtaja A hátsó szobának csak egy kis ablaka van. A ház végén kis istálló ebben van a feljárás a padlásra, melyet a gerendára fektetett deszkák választanak el a szobától; a deszkák fölött 4—5 ujjnyi földréteg van. Ez egy családnak való ház. A hol két család lakik egy házban, ott a lakás részei ismétlődnek. Szegényebbek azonban ketten is meglaknak egy ilyen lakásban; az egyik család az első szobában, a másik a hátsóban; a konyhán megosztoznak. — A konyhát első és hátsó részre osztja a mestergerenda és a két kiszögellő falrészlet, melyre a gerenda támaszkodik. A hátsó rész fölé van építve a kémény, mely egyforma csaknem minden házon az egész városban. Gémes kút van tán minden második házban Pincze nem sok házban van, mert a földben a víz gyakran fölfakad. Gazdagabb háznál van félszer, nagyobb istálló, kamra, nyári konyha. Szegényebbek rendesen a hátsó szobát egyszersmind kamrául használják. Mindenhol a ház előtt 2—3 fa van, alattuk egy kis tiszta tér még magán a dombon, melyen a ház épült.

Ily módon és e terv szerint építenek az egész környéken, eltérések csak a részletekben vannak. Az éjszaki helységekben, mint már említettem, főkép a vályogépítés divatozik. Itt a kéményt nem füstgerendára építik, mint Kalocsán és a déli helységekben, hanem a honyha hátsó részét boltozat választja el első részétől és a kémény egyik alapját e boltozat képezi. — Dusnokon a vályog falon és vert falon kívül még egy harmadik van, sarat és szalmát úgy összegyúrnak, mintha vályogot akarnának csinálni, de a helyett, hogy négyszögletes mintába raknák, gyermekfej nagyságú gumókat csinálnak és e gumókból rakják a falat. Azt mondják, hogy ezek a falak erősebbek a vert falnál és a vályognál. — Mindenhol, de különösen szegényebb helységekben, pl. Lakon, sövény házakat is találunk, egész házat sövényből. Sövényből van négy fal, egyiken egy kis ablak, másikon ajtó. A kémény sövényből font négyszögű gúla, s hogy be ne essék az eső, két kis deszkadarab van föléje erősítve tető formára. A sövényt kivül-belül bekenik sárral, hogy ne legyen nagyon szellős. Ilyen házban természetesen csak a szegény lakik: nem akar házbért fizetni, hát épít magának házat, mely belekerül 20—30 frtba. Az éjszaki helységekben nagyobbak az ablakok, mint a déliekben és a legtöbb házból két ablak is nyílik az utczára. Patajon minden ablakon van vasrostély, minek értelmét

alább látjuk meg. — A konyhaajtó szerkezete következő: van egy külső ajtó, mely két részből áll: fölsőből és alsóból. Ez a nyári ajtó. Fölső felét nappal nyítva hagyják, alsó felét beteszik, hogy a baromfi be ne mehessen. Sok helyen a felső fél egészen hiányzik, vagy csinosan faragott léczezet pótolja. A hol ilyen léczezet van, vagy a hol egészen hiányzik a fölső fél, ott belűl még egy téli ajtó van. — Kerítésül a falukon leginkább a sövényt használják. Némely helyütt, így pl. Lakon a sövénykerítésnek gallérja van: a kerítés tetején fonnak egy sövénycsatornát és megtöltik földdel. Ezt nevezik gallérnak. A kerítést akarják ezzel védeni a megázás és pudvásodás ellen. A magyar helységekben sok a deszkakerítés is. A hol ez van, ott a nagy kapu két sarkát két erős kapubálvány tartja. E kapubálványokon, különösen elejükön, czifra, erősen kidomborított faragások vannak, melyek néha igazán csinosak. Azonban, minthogy a faragás sok gondot és sok időt kiván, az újabb házaknál nem igen vesződnek vele, legfölebb csak jelzik a faragást. A deszkakerítésben a nagy kapu mellett kis ajtó van, melyen különösen feltünő, hogy mindig van fölötte egy kis koporsófödél alakú tető. Sok helyen vályogból is építenek kerítését; meg lehet messziről ismerni esőtől gömbölyűre koptatott tetejéről. Hajóson, Miskén, Foktőn és kisebb számban minden helységben van falkerítés is, melyet szép fehérre meszelnek. Léczkerítést csak Patajon látni többet.

A ház egyes részleteire, apróságokra nézve minden falunak megvan a maga külön divatja. Igy a kémény alakja is minden helységben más. Kalocsán minden kéménynek kerek a nyílása. Patajon sok a gólya; a kik nem szeretik, azok a kéményre egy jó nagy cserépgombot tesznek, hogy a golya fészkét oda ne rakhassa. Lakon minden kéményen csinos keresztecske van. A kútak sem mindenhol egyformák, csak abban egyeznek, hogy mind gémes kútak. Patajon és Ordason a kút szélére szép kerek kerítést kávát) raknak élére állított téglákból és egy vas abroncscsal erősítik meg. Lakon és az alább fekvő helységekben fakerítés van. Dusnokon és Bátyán a kutakat ott ássák, a hol négy ház udvara összeszögellik, úgy hogy mind a négy ház népe használhatja a kutat. Az ereszt támogató duczokat is, ha fából vannak, szépen kifaragják. Patajon az eresz alját sok háznál falkerités választja el az udvartól. Ezt máshol is látni, de ritkábban. — Néhol, pl. Foktőn, a házak alapját képező mesterséges dombokat sövénybe foglalják, hogy a szélei ne kopjanak.

A konyha belső berendezése nagyjában egyforma. — Mindenütt egy első és egy hátsó részből áll a konyha. Az első részt

a hátsótól egy bolthajtás választja el, vagy egy füstgerenda, melyet két oldalt két kiszögellő falrészlet támogat. A bolthajtás, mint már említettem, főkép az éjszaki helységekben: Hartán, Patajon, Ordason használatos, míg a déli helységekben ritka. Ott viszont minden konyhában füstgerendát találunk. A hátsó részben van a tűzhely; még pedig rendesen két padka. Csak Pataj a kivétel; ott a legtöbb házban takaréktűzhelyt találunk. A padka fél méter magas, hosszúkás négyszögű emelvény vert földből. Mindenik emelvényen van egy katlan. A katlant úgy csinálják, hogy a padkán hátul még egy kis 10—15 cm.-nyi emelvényt csinálnak téglából, ennek elején patkó alakú fülkét hagynak a parázsnak és egy nagyobb fazéknak. A katlan sarkainak mindig épeknek kell lenni, az a gazdasszony büszkesége. — A padka minden helységben ugyanazt a helyet foglalja el a konyha hátulsó két sarkában, de a katlan szerkezete és alakja nem egyforma. Némely helységben a katlan nem a hátulsó sarokban van, hanem a padka innenső végén. Hartán az egyik padkán félkerek, mint Kalocsán; a másik padkán egy nagy négyszögletes katlan van, melyet akkor használnak, ha nagy üstben főznek. A katlannak hátul egy kis nyílása van, hogy a levegő a tűzhöz térjen. Hátul falból egy méter magasságú pad van, melynek középső része oltárszerű emelvényt képez. Patajon látni egész kerek katlant is, melynek oldalt csak akkora nyílása van, hogy a levegő hozzáférhessen a tűzhöz Dusnokon egyáltalában nincs katlan. Magán a padkán raknak tüzet és föléje háromlábú vasat tesznek és erre állítják az edényt Ha pedig üstben főznek, akkor a háromlábú vas sem kell, mert az üstöt lánczra akasztják a tűz felett. Miskén a katlan olyan, mint Kalocsán, csakhogy hátul a helyett, hogy kerek volna, derékszögű. Külömben ott is használják az üstöt.

Tűzhelyről lévén szó, czélszerű lesz a kályhákról is e helyütt beszélni. — Cserép kályhát csak Hartán használnak, de ott csaknem kivétel nélkül. A kályha alul négyszögű, fölül hengeres; kivülről fűtik. — A többi helységben mindenütt a banya-kemencze használatos. Építése a lehető legkezdetlegesebb: egy fél méter magas és körülbelül három-négy négyszögméter területű emelvényt csinálnak vertföldből vagy téglából a szobának abba a sarkába, melyet a konyhában lévő padkától csak egy fal választ el. Erre az emelvényre megcsinálják a kályhát — sövényből. A sövényt kivül bekenik 2 - 3 ujjnyi vastagon sárral. Az így épült kemenczébe fél méter átmérőjű félkerek likat vájnak a konyhából a padka felől; e likon át a kemenczébe tüzet raknak és kiégetik belőle a sövény-

mintát, a sár megszilárdul és kész a kemencze.* A kemencze nyílását egy-két ujjnyi vastag, kerek, égetett sárlemezzel (előte) zárják el. Az ilyen kemenczét hívják banyakemenczének; elszolgál egy 10—15 esztendeig. A kályha oldalán az alapjából marad egy harmad méter szélességű padka, melynek egyik végére még egy téglát is befalaznak vánkosul. Télen, mikor hideg van, ezen a padkán heverész, a kinek tetszik. Egyetlen fűtő eszköz a szalma, mely oly bőségben van, hogy nem tudják egyéb hasznát venni. Tüzelő fát csak Patajon lehet látni. — A legtöbb helyen a kemencze négyszögletes, mint Kalocsán. Hajóson a kályha fölső része nem négy oldalú pyramis, hanem tompított kúp. — A kenyeret is a banyakemenczében sütik. Néhol, pl. Miskén, kenyérsütéshez külön egy nagy kerek kemenczét csinálnak a hátsó szobában vagy a kamrában. A kalocsai pusztákon az utcza közepére építenek egy nagy kenyérsütő kemenczét, kéményestől Egy ilyen kemenczét húsz ház is használ. Azért építik az utcza közepére, hogy nyáron ne legyen veszélyes a tüze, mert kenyérsütéstől gyakran tűzvész támad. — Banyakemencze rendesen mind az első, mind a hátsó szobában van.

A füstgerenda elejére egy deszka van odaerősítve polcznak a fazekak és egyéb edények számára. Az ajtóval szemközt levő falon is sok tál és tányér van fölaggatva: mért dugná el, a kinek van? Oly helyeken, a hol festik a konyhát, kevésbbé díszesek az ilyen edénykirakatok, mint a hol a falat fehérre meszelik vagy egyszínre festik. Különösen Hartán büszkélkednek az edényekkel. Nemcsak cserép, hanem legalább ugyanannyi porcellán edényt is látni ott, természetesen minden edény tele van kívül-belül rózsákkal, tulipánokkal és egyéb csodálatos virágokkal.

Bútor a konyhában kevés van. Az ajtótól balra szokott lenni egy kis fiókos szekrény vagy zsámoly, az ajtótól jobbra kis falba vájt fülke, vagy függő állvány, vagy fiókos szekrény apróságok számára. A konyhaajtó mellett gyakran látni befalazott tükördarabkát; ez arra való, hogy a gonoszt távol tartsa.

A szoba bútorzata és berendezése is csak a részletekben mutat eltéréseket. — A hátsó szoba a lakó szoba, az első inkább csak parádés.

Az első szoba bútorai Kalocsán: egy vagy két nyoszolya, egy négyszögletes asztal, két-három fa- vagy szalmaszék és egy-két

* Talán nem érdektelen adat a cserépedények történetéhez. (L. Peschel: Ethnographie. 1874, 173. l.)

alacsony szekrény. A nyoszolya két-három mtr. magasra van rakva tarkánál tarkább húzatú vánkosokkal. A nyoszolya tetején mindig díszül két kis vánkos. Ezek a nyoszolyák nem arra valók, hogy aludjanak bennök, hanem csak dísznek. Maga az ágy rendesen egyszerű, legfölebb néhány tulipán ékesíti oldalait. — Az asztalnak a négy sarkán és a közepén is szokott lenni festett virág. Az asztal nem a szoba közepén, hanem a két ablak közti sarokban áll. Mellette van egy kétágú virágos pad, fölötte lóg a petroleumlámpás. A székek is rendesen fából vannak, vagy szalmafonatúak; festésük hasonló az asztaléhoz és a padéhoz. A kis szekrényeken is egyszerű a festés, néha virágos. Rendesen két részből állanak, az egyik részben négy-öt fiók van egymás alatt; a másik rész ajtóval nyílik. — E bútorokon kívül rendesen van óra, tükör; egy csomó szentkép és viaszgyertya lóg a falon, néha párosan, csokorral átkötve. A hol a kályha alapja szélével nem képez padkát, ott a kályha körül egy keskeny kétágú deszkapad áll.

A hátsó szobában van egy vagy két nyoszolya, mely már nem dísznek, hanem rendes használatra van. Gyermekek számára van ágyszékláb: két háromlábú tartóra deszkát raknak és rávetik az ágyat. Asztal nem szokott lenni a hátsó szobában, de sarokpad van, néha szék is — Sok szegény ember az első szobában lakik, és a hátsót kamrának használja.

Az üveg ablakon kívül zsalu vagy még gyakrabban tulipános deszkaablak van, melyet csak téli időben csuknak be.

Minthogy a többi helységekben is hasonló a szoba berendezése, nem kíván külön leírást, elég lesz a külömbségeket figyelembe venni.

Minden katholikus házban, mint Kalocsán, úgy egész környékén, a falakon sok szentkép van; a legtöbb helyen van kis feszület és szenteltvíztartó is. A protestáns házakban természetesen soha sincs szentkép, de van helyette tányérokkal és kancsókkal megrakott fogas állvány, a mi viszont a katholikus házakban nincs. Ilyen fogas állvány nagyon diszesíti a szobát. Fölül kis korlát mögött szép virágos porczellán tányérok vannak sorba rakva, alúl fogas van, rajta tíz-tizenöt egyforma füles kancsó. Hartán a fogas fölött keskeny lécz van findsákkal megrakva Az ilyen fogas rendesen a pad fölött van, a szobának abban a sarkában, hol az asztal áll. Lakon pedig minden tányér elé tesznek egy fényesre sikált kanalat. Hartán általános szokás a tükör köré egy-két sor apró tányért rakni. Szegény megelégszik, ha egy sort rakhat a tükör fölé, a gazdag két sorosan egészen körülrakja.

Hartán általában igen csinos a bútorozás. Minden házban van almáriom, tetején csinos faragott rács fut körül a gazdagoknál, a szegényeknél egy sor alma vagy egyéb ilyes van fölrakva. A hol sok az edény, ott a szobában még egy függő állvány van számára. Az ágynak lábfelőli oldala mindig magas, furcsán toronyalakúra faragott és kékre, pirosra, virágosra festett; tetején kis deszkalap, arra való, hogy a mécset rátegyék este, ha dolgoznak. Az asztal, pad és székek kékre-pirosra, tulipánosra vannak festve. A padokon, valamint a tulipános ládákon is rajta van a gazdának vagy feleségének vagy mindkettőnek neve és az év száma, melyben készült. Ez külömben így van az egész környéken mindenütt Tulipános ládája van minden lánynak, abban tartja csecsebecséit. Sok házban van nagy fiókos szekrény is. — Bölcső helyett a csecsemő nappal kis függő ágyban alszik. Egy széles vászondarabot két kötélre erősítenek és kifeszítik két átellenben levő ágy között — A szoba falára kiakasztják a csinosan hímzett vászonkendőket. Sötét és világos barna pamuttal virágot, madarat, babát hímeznek a fehér vászonra. Most már csak az öregek értik ezt a munkát, a fiatalok nem tanulják, s így nem sokára feledésbe megy. — A mestergerendán sok maguk készítette szappant látunk. A szappant a többi helységben is a mestergerendára rakják. — Az ágyat szintén magasra rakják, de a vánkosok nem tarkák, hanem fehérek vagy méginkább sötétkékek.

Patajon és Ordason a bútorzat rendesen igen egyszerű; a czifraságot, virágos bútort nem szeretik E két helyen a síma, festett sarokpadok helyett divánforma, görbített hátú karospadok vannak egyszínűre, rendesen barnára vagy szürkére festve. Tányérdíszt a szobában nem használnak, szentképek szintén nincsenek, mert túlnyomóan reformátusok A helyett Kossuth, Széchenyi képei, Budavár hősies bevétele és egyéb ilyen hazafias képek függnek a falon. Patajon annyi a varrógép, hogy azt is a szokott házi bútorok közé számíthatjuk. A háromlábú szék is nagyon divatozik. Az ágyakat nem rakják magasra. — Általában a protestáns egyszerűséget kedvelik; a házakat sem kivül, sem belűl nem díszesítik, nem is szépek.

Az alább délre levő helységekben a lakás belseje csak kevéssé külömbözik a kalocsaitól és pedig annál kevésbbé, minél közelebb van a helység Kalocsához. — Általános szokás Kalocsán is, hogy a vörös czifrázatú szép vászonkendőket a szoba padlásáról vízszintesen lefüggő rudakra akasztják ékességül. — A kalocsai pusztákon használatos az asztalszék: így neveznek egy alacsony há-

romlábú széket, melynek közepén lik van, ebbe a likba állítják a tálat az étellel, körülülik a földön és úgy kanalaznak belőle. — Hajóson pedig minden házban találunk egyszinűre festett almáriomot és alacsony, széles, fiókos szekrényt kettőt, hármat is.

Az eresz aljának is megvan a rendes bútora, melyről szintén meg kell emlékezni: szunyoghálónak hívják: nyáron kitesznek az eresz alá egy ágyat vagy szalmalészát és azon hálnak. Az ágyat fölülről és minden oldalról egy vászonmenyezet födi mely az alvókat az e vidéken igen sok szunyog ellen védi. A menyezet két rúdról függ alá és gyűrűkön tolható előre-hátra a rúdon. — Az is minden helységben szokás, hogy az eresz alá rudakat raknak is teleaggatják hagymával vagy paprikával. Van olyan ház elég, hol az eresz alatt két-háromszáz mázsa paprika vagy hagyma lóg.

Hiányos volna a kalocsai házakról való fogalmunk, ha egyik legfőbb ékességéről a festésről megfeledkeznénk. — A szoba oldalai mindig hófehérek, a mestergerenda és a padlás sárgára vagy világos vörösre vagy kékre van festve. A mestergerenda rendesen más színű, mint a padlás. A szoba falain fölül egy tarkára festett szalag fut körül. E tarka szalag mindig többszínű csíkokkal van szegélyezve. Legáltalánosabb, hogy a széles szalag alapszíne kék, az alatta levő keskeny szalagé vörös, melyen alul zöld-kék vagy csak kék csík van. Az alapszinekre tarka-barka virágok vannak festve A rózsa és a tulipán sohasem hiányzik, a többi virág külömböző a gazdasszony ízlése szerint és változik a divattal. Mert e virágoknak van ám divatjuk. Alúl a fehér oldalfalak alján egy tenyérnyi fekete csík fut körül, mely az agyagpadlót szegélyezi. Az agyagpadlót minden szombaton este meglocsolják fekete vízzel, hogy sötétszínű legyen, és nedves tenyérrel megveregetik, hogy síma legyen. Külömben is napjában néhányszor meglocsolják, hogy ki ne száradjon és ne leg en poros. — A konyában a két padka és a fal alja körülbelül egy méternyi magasságig tiszta fehér. — A konyha hátulsó részét, a padkától fölfelé, hol a füst felszáll, koromfeketére van festve, de a konyhaajtóval szemközt levő fal vállmagasságig tiszta fehér. E fehér tér fölött van egy széles szalag, mely hasonlít a leírthoz. A szalag fölött a fal valami halvány színnel, okkerral vagy világos barnával van festve, néha más színnel pettyezett. A konyha oldalfalai a fehér résztől fölfelé vagy egészen kékek, vagy vannak másszínű vízszintesen körülfutó szalagok is. Ez a színes alap tele van festve tulipánokkal és egyéb virágokkal. Rendesen alant egy virágcserép van festve és ebben van a töve a mindenfelé elágazó virágnak. Egyebet is fes-

tenek virágon kivül. A konyhában szintén egy fekete csík fut körül a fal tövén. Az agyagpadlóval is úgy bánnak, mint a szobában. — A ház külsejét is festik. Az eresz alatt rendesen van néhány arasztnyi festett szalag. A ház homlokán is a falnak az alját fél méter magasan befestik kékre, barnára vagy más sötét színre. A fal fölső szélén is mindig van egy keskeny virágos szalag. Az ablak közét is rendesen festik.

A festéket a boltban vásárolják Az ügyes kezű asszony maga festi be házát A ki nem ért a festéshez, az mással festeti napszámért és ételért. Eltart egy hétig, míg szabad kézzel kifestik az első szobát és konyhát. Eszközük ügyetlen kis ecset — ők kis meszelőnek hívják, — melyhez a szőrt a házörző farkából tépik ki. A festés néhány évig marad szép.

Uszodon is csinosan festenek, de már nem oly díszesen, mint Kalocsán és pusztáin. Foktőn csak a konyhát festik, a szobában csak a padlást, azt is csak egyszinűre. Benedeken és Lakon is csak a konyhát festik. A többi helyiségekben a szobákat fehérre meszelik; a konyhát is legfölebb mázolják. Miskén egy olcsó piktor telepedett le, és a falusiak kezdik már festetni a házukat, de ez is csak csúnya mázolás.

De nemcsak festéssel, hanem faragással is díszesítik a a házat, a hol csak lehet. Föntebb már említve volt, hogy a kapufélfákat sok helységben igen csinos faragásokkal szépítik, a konyhaajtóra csinos léczezetet faragnak az eresztartó oszlopokat és a sírok mellé állított duczokat (fejfákat) is kifaragják czifrára. Szembetünően nyilatkozik a csinosításra való hajlandóság a padlásnak azon oldalfalán, mely a ház homlokán van. A háznak a homloka a legegyszerűbbek közé tartozik: van rajta egy nagyobb nyílás, kissé oldalt; és fönt két kis nyílás. A legtöbb házon úgy vannak e nyílások vágva, hogy a padlás homloka emberarczhoz hasonlítson: a két kis nyílás a szemet, a nagy hosszúkás nyílás az orrot jelzi. Az is szokásos, hogy a két kis nyíláson három-három szép kukoriczacsövet, a nagy nyíláson pedig kaszapengét dugnak ki.

A házakban mindenütt nagy a tisztaság, különösen Nagy-Hartán, Lakon, Kalocsán és pusztáin. Már az is eléggé mutatja a nagy tisztaságot, hogy napjában többször felöntözik és kisöprik a konyhának és a szobának agyagpadlóját, és hogy minden szombaton este fekete festékes vízzel megmossák és tenyerükkel símára veregetik, mi elég fáradságos munka. Kalocsán és pusztáin szinte túlságosan tiszták, mint a németalföldiekről mondják. Vertfalból lévén az épület, gyakran megesik, hogy a fal sarkából egy darabka le-

törik. Azt rögtön kijavítják és bemeszelik. A padkának hófehérnek és a sarkoknak éleseknek, épeknek kell lenni, az a házi asszony büszkesége. A bútor és minden apróság csak úgy ragyog, olyan tiszta A ház eleje, az udvar mind igen tiszta; söprik, öntözik rendesen. Sőt Hartán még az útcát is söprik: vasárnap hajnalban mindenki a házától az utca közepéig söpör, onnan azután elviszik a szemetet. Dusnokon a lányok vasárnap reggel tisztára söprik a templom környékét, sőt a templomot belül is ők tisztitják.

Csak egy dolog iránt nincs elég érzékük: a szobát és ágynemőt nem szellőztetik eléggé télen. A ráczok még nyáron sem szeretik az ablakot nyítva tartani. Tudják jól, hogy fülledt a szobájuk levegője; azért ha Dusnokon vagy Bátyán uri vendég lép a szobájukba, a házi aszzony gyorsan elővesz száraz fodormenta vagy majoránna levelet egy másikkal és azt két tenyerével szétdörzsölve fel-alá siet a szobában, hogy a keletkező jó illat elfeledtesse velünk a dohos levegő bűzét.

6. *Foglalkozás, gazdálkodás, közlekedés.*

A köznépnek túlnyomó többsége földmüveléssel foglalkozik. — Igen kevés ember foglalkozik mesterséggel, még kevesebb állattenyésztéssel és halászattal. Sőt azok is, kiknek van mesterségük, mellékfoglalkozásképen űzik a földmüvelést.

A forradalom előtt nagy állattenyésztés volt e vidéken; a terület legnagyobb része legelő volt. Gabonát csak a házi szükségletre termesztettek. Annyira nem szerették a földet mivelni, hogy pl. Miskén, mikor a földesúr — az érsek — több földet akart adni az egyes parasztoknak, hogy több úrbért kapjon, azok a legnagyobb unszolásra sem akarták elfogadni az ingyen földet. Azóta változtak meg a viszonyok, mióta az úrbéri elkülönítés és egyéb rendezések történtek és az eszközök is tökéletesebbek. Jelenleg megmüvelnek annyi földet, a mennyít csak lehet; legelőnek igen kevés marad Ennek következtében állatot csak annyit tartanak, a mennyi a vontatásra szükséges. Legnagyobb számmal vannak lovak, tehén is van majd minden háznál. Ökör igen kevés van, némely helységben nem lehet tizet sem találni. A birkatartás szintén igen csekély. Disznót csak házi szükségletre tartanak mindenütt. Nagy számmal tartanak baromfit, különösen ludat, kácsát és tyúkot.

Halászattal a belső vidéken csak egy-két ember foglalkozik. Állandó halászat a Sárvíznél és a Vajasban van csak. A hol a miske-hajósi út szeli a Sárvizet, ott van nádból egy rekesz, mely

a vízet átereszti, de a halat nem. E helyen halásznak kettős és hármas varsával, csuhérral és tapogatóval. — A csuhér két keresztbe tett abroncs végre erősített négyszögletes háló, melyet hosszú póznával mártanak a vízbe. Ez eszközt a pesti dunaparton is gyakran láthatni. A tapogató igen egyszerű eszköz: egy nagy feneketlen kosár, mely hasonlít a baromfiborítóhoz. Az ember felgyűrt gatyával belemegy a vízbe és a tapogatót két kezével leszorítja a fenékre. Ha van hal a tapogatóban, akkor verdesi a kosár oldalát és feljön a víz szinére; ha nincs, akkor fölemelik a tapogatót és odább megint leállítják a fenékre. E — kissé unalmas — halászatmód mindenütt használatos, főkép vasárnap, a hol van pocsolya és benne hal. — Hartán két ember húz egy hosszú hálót egy tócsa egyik oldaláról a másikra, és a parton mindig megnézik, van-e benne hal.

A pásztorkodást egészen kiszorította a földmüvelés. Ez jelentékeny haladás a művelődésben. A fa ekét és sarlót leszorította a térről a vas eke és a kasza. A gépek igen gyorsan szaporodnak és terjednek. — Mióta az állattartás csökkent, a trágya is megfogyott. Hiányát ugarral akarták pótolni, de ugartartásuk nem rendszeres. Ugyanis a tavaszi árvízek gyakoriak, és ha egy gazdának egyik földjét elönti a víz, akkor az ugarnak szánt földet, melyet megkimélt a víz, kénytelen megmüvelni.

Búzát minden helység nagy mértékben termeszt. Rozs terem legkevesebb e vidéken, Ordas az egyetlen hely, hol számbavehető mennyiségben termelik Árpa, zab és kukoricza, főleg ez utóbbi szintén nagy mennyiségben terem. A zabot leginkább Pataj, Ordas és Miske termeszti. Burgonya kevés terem. Lent csak Dusnok és Bátya termel nagyobb mennyiségben házi használatra; csak a magját adják el. A kendert is csak házi használatra termelik. Takarmányt nem termelnek, csak a lovaknak nyári takarmányúl herét, itt-ott zabos-bükkönyt. Télen a ló és szarvasmarha szalmát, polyvát, kukoriczakórót (-csumát) kap; csak a gazdagabbaknál szénát és rostaalját.

Bort csak Kalocsa és Miske termel, de azok is csak kis menynyiségben. A hajósiaknak sok boruk terem, de már nem a Sárközben, hanem a mocsáron túl, fönn a homokon.

A dunamenti helységekben a konyhakertészet uralkodik. A fajsziak a paprikatermelésből gazdagok, csaknem kizárólag azt termelnek. A paprikát ők maguk törik meg famozsárban, melyet k ü l ü n e k neveznek; de őrletik is a szárazmalomban, milyen van húsz is a helységben. Őrletnek paprikát a magjával — akkor fe-

héres és erős vagy magja nélkül, — akkor pirosabb és gyengébb. A megőrölt paprikát finom rostán megrostálják és a rostában maradt rész újra a garatba megy őrlés alá; ezt addig teszik, míg a rosta mindent át nem ereszt. Minden udvarban van 2 3 méter széles és 5 6 méter hosszú, alacsony sövénynyel kerített hely; némely udvarban kettő-három is. Ott növesztik a paprika palántát. Rendesen lefedik e palántás ágyat hálóval, hogy a baromfi kárt ne tegyen benne. Nemcsak Fajszon, hanem a környéken mindenütt sok paprika terem, pedig első rendű. A kalocsai piaczon hetivásárkor úgy állnak a paprikával az eladók — de csupa asszony — mint máshol a gabonával. Bátyán jóhirű sárga bab terem nagy mennyiségben; káposztát, fokhagymát és vörös hagymát is nagyban termesztenek, de a foktői hagyma híresebb. — Dusnokon is sok paprika, bab és borsó terem. A Foktőtől északra levő helységek is mind nagyban űzik a konyhakertészetet és gyümölcstermelést: különösen sok terem körte, alma és szilva. A hajósiak dinnyét termelnek sokat.

A termést vagy helyben veszik meg a kereskedők (Kalocsán nagy piacz van) vagy ők maguk szállítjá le bérelt hajókon és abroncsos tetejű kocsikon távoli vásárokra. A fuvarozást és házaló kereskedést különösen a lakiak és benedekiek űzik; ez a legszegényebb két község. Legkedvesebb vásáruk a váczi, de találkozhatunk velök Fehérvárott, Veszprémben Kaposvárott, Pécsett is.

A gabonát mindenütt zsákokban vagy hambárban tartják, csak Miskén divatos még a verem: egy gömbölyű üreget vájnak a földbe, az üreget kibéllelik szalmával és a szalmát bodzavesszővel és fakapcsokkal leszorítják. A veremnek felül csak akkora nyílása van, hogy egy ember átbujhat rajta. A nyílást szalmával bedugják és földdel betakarják. Egy verembe beletér 25—30 mérő gabona. Azért szeretik a vermet és ragaszkodnak hozzá annyira, mert a tűz ellen biztosítja a gabonát, mely azonban a veremtől dohos szagú lesz és értékéből veszít. Minden ház előtt láthatunk két-három kis dombot, mely alatt a verem van.

A gabonát a parasztok még most is lovakkal nyomtatják.

A mesteremberek közül csak kovácsra és bognárra van szükség mindenütt, asztalos már sok helységben nincs. Miskén a takács mesterség virágzik, de csak mint házi ipar; minden asszony sző egész télen át. A környékből, különösen a kalocsai pusztákról, Miskére viszik a fonalat, hol bizonyos munkadíjért megszövik. — Uszodon és Foktőn a kosárfonás virágzik. A fajsziak pedig tudnak csónakot faragni és egyéb durva faragó munkát végezni. — Építő

mesterember kevés van, mert rendesen minden gazda maga építi a házát szomszédjai segítségével; azok szivesen segítenek ételért és borért. - A városokban: Kalocsán, Patajon és Hajóson már sokféle mesterember van, de azok már nem a paraszt osztályból valók.

A patajiak közül több százan vannak a Duna-gőzhajózási társaság szolgálatában. A többi dunamenti helység lakosai is talán mind tudnak úszni.

Anyagi helyzetét illetőleg a köznép általában jómódúnak monható. A faluhelyeken nincs sok szegény, kivévén Géder-Lakon és Sz.-Benedeken. A városokban már több a szegény: a kalocsai paraszt polgárság nagy része abból él főképen, hogy nyáron aratáskor részmunkára megy. De a szegényebbeknek is van annyi keresetük, hogy meglehetősen elélhetnek. A népségnek egy negyed része bátran jómódúnak mondható, és minden helységben van négy-öt olyan gazda, kinek 40—50 ezer frtot ér a vagyona.

A vagyonosodást nem kis mértékben hátráltatja a rosz közlekedés. Van egy jó nagy országútja Kalocsa környékének, ez a Duna. A hozzávezető útak azonban csak nyár derekán használhatók; tavaszszal és őszszel néha napokig, sőt hetekig járhatatlanok. Ha ködös őszi este e tájékon utazol, eszedbe jutnak a Gogol Miklós regényeiben oly szépen leírt déloroszországi útak, melyekre sajnálkozva mondtad: „Szegény barbár Oroszország!“ És ha eddig nem tudtad, itt keservesen megtanulhatod, hogy nálunk is vannak ilyen oroszországi útak. Csak nem rég történt, hogy a Dunáról csónakon vontatták be a hajószállítmányt Kalocsára. Ilyen az út, mely az érseki székvárosba vezet; képzelhető, hogy a többi nem jobb. Nyár derekán, mikor 6—8 hétig nem esik még annyi eső sem, a mennyi az út porát leköthetné, akadálytalan a közlekedés. — Télen a Duna befagy, szünetel a hajózás, csak kocsikon történik a közlekedés; de majd beáll a sár, nem jár már kocsi, csak a postások két kerekű kordéja, utóbb ez sem járhat a feneketlen sárban, a postás legény lóhátra ül, maga mellé veti két oldalt a zsákot és úgy jár. Ha az útak is keményre nem fagynának néha, Kalocsa környéke el volna zárva a világtól.

7. Családi és társadalmi élet; erkölcs és szokások; müveltség.

A nép családi élete általában pátriárkálisnak mondható Egy házban együtt laknak fiatalok, öregek; nem ritkán három, sőt négy ivadék is. Sz. Benedeken láttam, hogy egy csecsemő fiút és annak

nagynénjét egyszerre szoptatta a lánynak anyja, a fiúnak nagyanyja. A fiatal, ha megnősül is, a szülői házban marad. A legtöbb helyen az a szokás, hogy a menyecskét a férj szülői házába viszi. Hartán ellenben a legény megy a leány szüleihez lakni. Némely helyen odamegy az új házaspár lakni, a hol nagyobb szükség van új munkaerőre. Ha például a lányos házban nincsen férfi, vagy csak maga az apa van, akkor a férfi megy a neje szüleihez. Ellenben ha a férfi családjában nincs asszony, a ki főzzön és a háztartást vezesse, akkor a menyecske megy férje szülőházába. Hajóson csak egy gyermek marad a szülői háznál; a többi, mikor házasodik, külön megy lakni. Patajon rendesen összevesznek már egy-két hét mulva a fiatalok az öregekkel és elmennek külön lakni. A fajsziak rendesen már akkor külön mennek lakni, mikor egybekelnek.

A gyermekek föltétlenül engedelmeskednek az öregnek, míg házában laknak, még akkor is, ha már csaiádjuk van. Úgy élnek a házban, mint valóságos szolgák. A ráczoknál a fiú azt veszi nőül, kit neki az apja választ. Igy van ez a hartai németeknél és a foktői és uszodi magyaroknál is. A többi helységekben már iskolás korukban összebarátkoznak a gyermekek. De a szülők ott is szemmel tartják, és ha ellenükre van a gyermekek vonzalma, más irányba térítik. A gyermekek szüleiktől korán hallják: „A Julis a Pistáé lesz; a Jancsi meg a Pannát veszi el.“ — Akár így, akár úgy, gazdag ember gazdag lányt keres, szegény legényhez pedig csak szegény lány megy. Hogy a gazdag puszta szerelemből házasodnék össze szegénynyel, az ritkaság. Fajszon és Kalocsán gyakrabban megtörténik. Foktőn a reformátusoknál az a szokás, hogy a gazdag rokonok lehetőleg összeházasítják gyermekeiket, hogy a vagyon a családé maradjon.

A lányok, ha férjhez mennek, nem kapnak egyebet a czifra ágyneműnél és holmijuknál. A magyaroknál és németeknél a gyermekek egyformán örökölnek. Némely helyen azonban, főkép a ráczoknál a lány kevesebbet örököl, mint a férfi. — Miskén az a szokás, hogy a lányt az apja még életében kész pénzzel elégíti ki, és a lány irást ad arról, hogy lemond a többi vagyonról. A lány aránylag igen keveset kap. Az idén például meghalt egy miskei paraszt, ki lányait még életében 800—800 forinttal elégítette ki, két fia pedig 4000 frtot érő vagyonát örökölte. — Erkölcsileg felsőbbségben vannak a férfiak a nők fölött: a nő a férfit mindig kēdezi; a férfi viszont, ha fiatal is, tegezi a nőt; csak az anyját vagy a ki jóval idősebb, azt kēd-ezi. Ha az apa meghal és több fiú van a házban, a fiatalabbak úgy szót fogadnak az öregebbnek,

mint ha apjuk volna; viszont az úgy is gondoskodik ő róluk. — Egyébiránt a férfiak felsőbbsége a nők fölött inkább csak tisztesség, külsőség, mint valóságos felsőbbség. Tényleg egy rangban vannak, mint a helyes erkölcsiség kivánja. Evés alkalmával is egy tálból esznek, csak néhol, pl. Foktőn osztják szét az ételt.

Az erkölcsiség a falukban meglehetős jó. Rablás ritkán fordul elő. A lopás gyakoribb, de nem valami tetemes. Más fájáról gyümölcsöt szedni vagy az érsek vizében halászni, nem tartják nagy hibának. Azt mondják: úgyis marad elég.

A kalocsai törvényszéken előforduló pörök legnagyobb része vagy örökség, vagy verekedés miatt van, vagy válópör. Az örökségért legtöbbet pörlekednek a fajsziak. Nem hiában, hogy a paprikatermelés a főfoglalkozásuk és bőven használt fűszerük, de nem is tudnak összeférni. Már említve volt, mikor házasodnak, eltávoznak az atyai házból. A testvérek, rokonok és szomszédok örökké veszekednek, pörlekednek. Mindegyikük kész ügyvéd. Az elüljáróságggal is sokat ellenkeznek. Ha a szomszéd baromfija átmer menni a kerítésen, megfogják, megkoppasztják és meztelenen eresztik haza. Természetes, hogy a verekedés nem ritka. A házas élet is nagyon csúnya. Sok a törvénytelen házasság. Nem ritka a bigamia, sőt trigamia; mert annak nevezhetjük, ha egy ember két-három szeretőt is tart — nemcsak szerelemmel, hanem pénzzel is. — A kalocsaiak legtöbbet pörösködnek verekedés miatt; nem múlik el Kalocsán vasárnap a nélkül, hogy valakit meg ne bicskáznának a kocsmában. Semmiségért összevesznek és mingyárt a bicskát veszik elő. A lányok sem viselik jól magukat. Azt mondják — és nem alaptalanul — hogy tizennégy éven felül minden kalocsai lány erkölcstelen és nincs város az országban, melyben olyan könnyen lehetne dadát kapni, mint Kalocsán. De különös, hogy a veszekedő legények, ha megházasodnak, a legszelídebb polgárokká válnak; az erkölcstelen lányok, ha férjhez mennek, csaknem kivétel nélkül feddhetetlen asszonyok. — Patajon épen fordítva van: a lányok igen erkölcsösek, az asszonyok igen erkölcstelenek. Úgyszólván minden lány más férfi számára megy férjhez. Azt állítják, hogy ez okért van vasrács minden pataji ház ablakán (l a III. fejezetben). Nem csodálhatjuk, hogy a kalocsai törvényszéknél gyakori válópörök két harmad része pataji eredetű. Sokszor később újra egybekelnek az elvált házastársak; néha másodszor is elválnak. Az is megtörténik, hogy két ember feleséget cserél egymással. E természetellenes állapotnak kétségtelenül az az oka, hogy a lányok igen korán mennek férjhez, gyakran fejletlen korukban Patajon a 18 éves lány már vén lány.

A mondottakból is lehet következtetni, hogy Fajszon, Kalocsán és Patajon sok törvénytelen gyermek születik.

A többi helységben e tekintetben jobb az erkölcs, különösen a ráczoknál és tótoknál, de a magyar és német helységekben is. Az a szokás, hogy ha egy legény egy lányt elcsábít, azt nőül is veszi készségesen, mert hiszen rendesen kedves szeretője. Az ilyen házasság különösen Hajóson gyakori, de mindenütt közönséges. Ha a legény nem veszi nőül az elcsábított leányt, akkor nem a lányt vetik meg, hanem a legényt, a ki elhagyta. Az elhagyott lány kap férjet, de a csábító nem kap tisztességes szeretőt, jóravaló lány rá se néz*.

Nem hagyható említés nélkül azon igen megrovandó dolog, melylyel a három éjszaki protestáns helységet, Ordast, Patajt és Hartát vádolják. Azzal gyanusítják e helységeket, hogy bennük igen szokásos a gyerek-elhajtás. Hartán sok a gyermek, azért, ha ott szokásos is, de nem lehet nagyon elterjedt a gyerekelhajtás. De Patajon és Ordason feltünően kevés a gyermek és ez a gyanút csak megerősíti, annyival inkább, mert a szomszéd Lak községben igen sok gyermek van. — Azt is lehet mondani a patajiakról, hogy nem szeretik gyermekeiket és rosszúl bánnak velük. Nyáron, ha a mezőre mennek dolgozni, a kis gyermeket bezárják a szobába és napestig hagyják sírni. — A patajiak nem is igen vallásosak, a vasárnapot nem sokba veszik. Ugyanezt mondják az ordasiakról is; míg egyebütt az egész környéken igen buzgó, vallásos a nép. — A többi helységben is korán házasodnak, bár sehol sem oly korán mint Patajon. A lány mindenütt 15—20 éves korában megy férjhez. A legény megnősül, mihelyt a katonaságtól haza szabadul; gyakran megnősül még mielőtt katonasorba jutna. — A törvénynek hát itt is csak a papiroson van becsülete.

Kalocsán az a szokás, hogy a legény csak szerdán és szombaton este látogat el kedveséhez. Az már nem tisztességes lány, a ki megengedi, hogy szeretője többször látogassa. — Későn este a legény egy pajtásával elmegy a lányhoz. A szerető künnmarad az udvarban a pajtása pedig bemegy a szobába és azt mondja a lány szüleinek, ereszszék ki a Katát, hadd adjon az neki egy kancsó vizet, mert igen megszomjazott. Ha jó kedvben találja az öregeket, akkor mingyárt kieresztik a lányt. Ha az öreg rosz kedvű, akkor azt mondja a legénynek: „Majd elméssz innen vizet inni, te semmire-

* A dusnoki ráczok f e l e nazarénus, és azért erkölcseiben némileg különbözik a többiektől. De e sorok irója nem szólhat róluk, mert kevés adattal rendelkezik. Galgóczy hibásan mondja Pestmegye monographiájában. (III. 310.) hogy Dusnok tiszta katholikus, kivéve a néhány zsidót.

való " De a legény tudja a szokást, nem ijed meg a goromba szavaktól, nem is tágít hanem váltig kéri az öregeket, hogy „debizzon ereszszék ki má' no." Néha fél óráig is kéreti magát az apa; jól legorombítja a legényt, de végre mégis csak enged és azt mondja a lánynak: „Erigy hát no, de mingyá' begyere ám!" teszi mindig hozzá. A lány persze megigéri, hogy majd mingyárt bemegy. Künn a szeretője fogadja, a legény pedig, a ki a lányt kihítta, eltávozik. A magukra hagyott szerelmesek aztán a tornáczban vagy a konyhában elsuttognak, elmulatnak késő éjfélig, sőt hajnalig is. Nyáron a lány rendesen künn hál a konyhában. — Nappal, ha a lány látja messziről a szeretőjét, elkerül a harmadik utcába, mert nem illik, hogy az utczán találkozzék vele. A mezőn sem dolgoznék a lány a szeretőjével együtt a világért sem.

Kétségtelenül a többi helységben is vannak hasonló szokások. — A lakodalmi szokások közül talán az a legáltalánosabb, mindenütt divatos, hogy a lány holmiját, virágos ládáját és czifra ágyneműjét az esküvő napján nagy lármával meghordozzák minden utczán, hogy az egész falu lássa. Az esküvő után van nagy evésivás, rétes, menyasszonykalács. A lakzi eltart néha két-három napig is. A sok vers folyik, mint a bor. — Miskén a lakodalomra csak a rokonokat hívják meg és a két szomszédot még akkor is meghívják ha haragban vannak; már igen nagy haragnak kell lenni, hogy a meghívást elmulaszszák. Ellenben a legjobb barátot sem szokás meghíni, ha nem rokon vagy szomszéd. — Dusnokon a menyasszony ajtó mellett áll és minden belépő férfit megcsókol, az meg mindegyik ad a menyasszonynak néhány hatost. — Benedeken a lakodalmas házban mindenki leveszi kalapját, csak a vőlegény tartja fején. Mindenki, a ki fizet, csókot kap a menyasszonytól és tánczolhat vele, a ki többet fizet többet tánczolhat.* — Ordason az uj házaspár esküvő után való napon rosz ruhát ölt magára és kéregetve, koldulva sorrajár a faluban minden házat. Nyomukban jár a kanász, tülkét fujva és ostorával pattogatva. — Patajon, mikor a templomból haza felé megy a násznép, a vőlegény és a menyasszony együtt mennek. Ha a vőlegény máshova ügyel, a menyasszony egy oldalutczán elszalad, mintha a vőlegény elől menekülne; a vőlegény utána szalad és megfogja.

E szokás ősi eredetre vall. Az ázsiai nomád népek most is úgy tesznek szert feleségre, hogy lányt rabolnak vagy a saját tör-

* Laki lakodalmi szokás le van irva Réső Ensel Sándor könyvében: Magyarországi népszokások. 26. l.

zsükből, vagy idegen törzsből. Kétségtelenül a magyaroknál is így volt ez régente, úgy rabolták nejeiket. A pataji szokás a hajdani lányrablásnak — úgy látszik — tréfás paródiája.

Az is szokás Patajon, hogy a lakodalom végén a menyasszony eltünik. Az asszonyok lármát csapnak, hogy elveszett a menyasszony, és elküldik a vőlegényt, hogy keresse meg. A vőlegény elmegy és meg is találja mennyasszonyát szobájában vagy a padláson — Hartán mikor a vőlegény menyasszonyáért megy, elébe visznek egy rongyos piszkos maskarát menyasszonya helyett. A vőlegény erre azt mondja: „Ez nem az én mennyasszonyom, az se rongyos, se piszkos.“ Azután eléje vezetnek egy asszonyt, a ki sokat és gyorsan eszik, ugrál, bolondozik. Erre a vőlegény azt mondja: „Ez sem az én menyasszonyom, az nem ilyen falánk és bolond.“ Harmadszor egy igen ránczos öregasszonyt visznek elé, ki ez, alig tud járni. „Ez sem az én menyasszonyom, mert az szép és fiatal. Hozzátok már az igazit, külömben magam megyek érte.“ Végre kivezetik az igazit. Van nagy öröm, éljenzés. A vőlegény üdvözli a menyasszonyt és mennek a templomba.

Kereszteléskor sok helyen az a szokás, hogy minden ember, ki egy garast tesz a perzselybe, koma lesz. Az ilyen komát garasos komának hívják. Az ilyen helyeken csaknem minden ember komája a másiknak. Foktőn az is szokás, hogy a ki egy embernek komája, az ezen ember valamennyi komájának is komája.

Halottvirasztáskor, hogy ne búsuljanak nagyon a virasztók, körüljár a boros kancsó. A rácz helységekben és a református községekben igen pontosan megtartják a halotti tort is, melyben úgy mulatnak, hogy a lakodalmon se jobban. — A ráczok úgy gyászolnak, hogy a haláleset után nehány napig födetlen fővel járnakkelnek az útcán is, ha még olyan hideg van is. — A hartai nők, ha gyászolnak, a vasárnapi öltözetben járnak. Vasárnapi öltözetük nagyrészt fehér, mint fölebb le volt írva. Azért rájuk fogják, hogy fehérrel gyászolnak.

A legtöbb helységben az a szokás, hogy vasárnap (néhol szombaton) délután az ifjuság összejön a kocsmában és ott mulat, tánczol. Érdemes a megemlítésre, hogy nemcsak a magyarok, hanem a tótok, németek és ráczok egyáltalában csak a csárdást ismerik. A rácz helységekben az egyhangú tambura zümmög, a többi helységben a hegedű czinczog és a klarinét sír hozzá keservesen. Némely helyütt, pl. Hajóson a mulatság eltart reggelig, és erkölcstelenségnek szülője. A legtöbb helyen azonban vége a mulatságnak

ha üt a kiszabott óra. Néhol a társas összejöveteleket pl. a fonóházat egészen eltiltották, vagy legalább kiszabták az idejét, hogy este meddig tarthat. Tengerihántás van némely helyen, de nem mulatság gyanánt, mint más tájakon. A kendertörés szintén nem mulatság, hanem társas munka. — De, ha tollfosztani vagy fonni gyűlnek össze, akkor már rendesen mulatnak. Énekelnek és mulatnak, mesélnek. Nagyobb összejövetelek csak kevés helyen vannak. Rendesen öt hat szomszéd-család jön össze fonni, hogy a világítás olcsóbb legyen és ne unatkozzanak. — Dusnokon az a szokás, hogy külön jönnek össze az éltesebb asszonyok, külön a menyecskék, külön az eladó lányok és külön a kisebb lányok. De nem az egész faluból jönnek össze, hanem tíz-húsz jó barát összebeszélés szerint. Mindig együtt maradnak éjfélig. — Kalocsán egyes asszonyoknál jönnek össze a lányok és mindenki fizet az asszonynak kiszabott összeget, mely azonban igen csekély: néhány hatos. Ott fonnak, énekelnek, mesélnek. Néha egy-egy legény pillant be az ablakon és ha ott van, kit fürkésző szemei keresnek, bemegy, jó estét kiván, leül, a hol helyet talál, pipájából eregeti a füstöt és hallgat nagy bölcsen. De azért szemes a legény; ha kedvese nem vigyáz, elkapja az orsót és ingyen vissza nem adja

A disznótort is sok helyen tartják. Benedeken annyi vendéget hínak a torra, hogy néha bizony kevés marad eltenni való. — Bőjtben a katholikusoknak nem szabad tánczolni; akkor kimennek a mezőre játszani. Koszorúcskát játszanak: körben összefogódznak és énekelnek. A koszorúcskához hasonló: „Künn a farkas, benn a bárány“. Cziczás játékban kergetődznek. A laptát a ráczok nem ismerik, míg a magyarok nagyon játszák a bennállós, kapós játékot. Benedeken külön laptáznak a lányok és külön a legények. Az ördögmalom (Ringlspiel) is csak Benedeken ismeretes, bár igen kezdetleges alakban: az egész egy szál gerenda, mely a közepén csapon forog. Ráállnak egyszerre négyen-öten és forgatják. Persze gyakran lepotyog az egész társaság, van akkor tréfa, nevetés.

A husvéti öntözés is nagyon divatos, és minden lány megkivánja, hogy az, a ki őt becsüli, meg is öntözze Ha le nem öntözöd a lányt husvétkor, még pünkösdkor is szemedre hányja. Pedig az öntözés nem valami kellemes; a legények odaviszik a lányt a kúthoz és tele csöbör vízet zúdítanak a nyakába, pedig husvétkor nem meleg ám a kútvíz. Még a sáros és kenderáztatástól bűzös tócsába is belelökik a leányt, ki azért meg nem haragszik. — Géder-Lakon, ha megkondul a harang nagy-szombaton reggel 10 órakor,

minden asszony kiszalad és nagy sietve körülsöpri a házát. Ez a többi helységben is szokás.

Babona is van elég. Sok helyen hisznek a rontásban: valaki ránézett a gyerekre és attól van rosszúl, mert megigézte, hamar megmosdatják olyan vízzel, melybe parazsat dobtak és megtörlik fordított gatyával. Természetesen a mosdástól a gyermek jobban lesz. Javasasasszony, javas ember is van, ki gyógyit embert, állatot, ráolvasással vagy valóságos orvossággal. Sok helyen, mint fölebb említve volt, a konyhaajtó mellé tükördarabot akasztanak a falra „a gonosz ellen".

Ballada itt kevés van; népdal, mese igen sok, csak volna, a ki összegyüjtené. Húmora is van a népnek;* arról tanúskodik a többi közt az is, a mit a foktőiek és uszodiak egymásra fognak. Az uszodiak azt mondják, hogy a foktői ember a mezőre ment lencsét vetni, de a lencse helyett a tarhonyát vetette el, melyet a felesége vele adott ebédre. Aztán csodálta, mikor nem kelt ki. — A foktűiek meg azt beszélik, hogy az úszódi ember elment Bajára vásárra. Visszajövet Hajóson a német kocsmárostól haluskát kért, azt mondta, adjon trájgulde haluskát. Ők úgy nevezik. A kocsmáros úgy értette, hogy három forint ára haluskát, hát csinált haluskát egész teknővel. Az uszodi ember megijedt a sok haluskától, de mit volt mit csinálni, kifizette keservesen. A sok haluskát, hogy kárba ne veszszen, beletette egy zsákba és hátra tette a saráglyába, hogy haza viszi. Otthon elébe szalad a kis fia: „Mit hozott kê vásárfiát?" „Itt van a saráglyába, fiam" „Jaj csak siessen édes apám, várja ám már az édes anyám haluskával" — Azt mondják, ezért szokás, hogy ha foktői legény uszodi lányt vesz el, vagy viszont, akkor a foktői az uszodinak egy kis haluskát küld egy zacskóban, az uszodi pedig egy kis tarhonyát a foktőinek.

De ez nem csúfolódás, csak tréfa. Általában nem is fordul elő, hogy az egyik helység a másikat csúfolná. A külömböző vagy egy nyelvű falvak a legnagyobb békében vannak egymással. Az egy faluban együttélők is békében laknak, és bár minden embernek van neve a becsületes nevén kivül is, de az nem csúfnév, hanem csak melléknév. A melléknevek használata különösen Miskén annyira divatos, hogy sok embernek egészen elfelejtik a valódi nevét és ha valakit hivatalos ügyben valódi nevén keresnek, csak nehezen találnak rá. Hogy az egy helységbeliek rendesen mily jó viszony-

* Pl. Úton vannak, a lovakat itatják, egyik nem akar inni „Mi baja annak a lónak, János bácsi, hogy nem iszik?" — „Az út a baja kéröm nem bánná ez, akármilyen szélős vóna az út, csak olyan hosszi ne vóna."

ban vannak, az kitünik azon már említett adatból is, hogy ha valaki házat épít, szomszédai segítenek. Ugyanazt bizonyítja a kalocsai pusztákon dívatozó szokás is, hogy ha valakinek lova vagy tehene megdöglik, minden pusztai lakos oda megy és vesz a döghúsból néhány fontot olyan áron, mintha a legjobb hús volna. Ezt azért teszik, hogy a kárnak egy része meg legyen térítve.

Nemzetiségi tudatnak nyoma sincs, sem a németekben, sem a a tótokban, sem a ráczokban. A magyarosodás nagyon halad, leggyorsabban a miskei tótoknál, leglassabban a németeknél, különösen a hajósiaknál. — Miskén a tótoknak örege-apraja mind tud magyarul, nemcsak a férfiak, hanem a nők is. Hivatalos dolgaikat magyarul végzik, magyar beszéd van a templomban, magyarul gyónnak. Az útczán is gyakran magyarul beszélnek, de otthon még rendesen tótul. Mind a tótok, mind a németek, mind a ráczok csak magyar dalokat énekelnek és csak magyarul. A ráczoknál csak a férfiak és iskolás gyermekek tudnak jól magyarul, a nők bár értik a nyelvet, rosszúl beszélik. Igy van ez a német helységekben is, csakhogy Hartán legalább a férfiak hibátlanul beszélnek, míg Hajóson azok is csak töredezve. Ha rácz tóttal, tót némettel, német ráczczal érintkezik, a magyar nyelvet használja.

Ezentúl a magyarosodás gyorsan halad mert majd minden fiú jár iskolába, ott pedig tanulnak magyarul. Sőt némely helységben a rácz, tót, német gyereket olyan tanitó is tanítja, ki csak magyarul tud beszélni.

A nép műveltségéről csak annyit lehet mondani, hogy minden helységben tud majd minden ember írni, olvasni. De azért, legalább az olvasásnak nem igen veszik hasznát. Csak a patajak olvasnak sokat — újságot. Van egy társaskörük, kis könyvtáruk, járatnak lapokat, politizálnak is sokat. Persze majd mind negyvennyolczaspártiak.

A nép, különösen a magyar, igen életre való, fogékony és értelmes, csak a hajósi nem nagyon. Mindenhol szorgalmasan járnak a gyermekek iskolába. Csak a hartai németekre van panasz, hogy nem akarnak könyvet venni az iskolás gyermeknek.

Simonyi Jenő.

Egy régi térkép.

A kecskeméti görög-keleti egyház nt. lelkészétől megtekintés végett a következő czímü térkép jutott kezemhez: Oesterreichisch-Russisch-Türkischer Kriegsatlas. Entworfen von Herrn Abbé Max. Schimek, herausgegeben von Herrn F. A. Schraembl 1788. Zu finden im eigenem Verlage in Wien.

Érdekesek az ily régiségek nemcsak a kiállítás, technikai kivitel és egyes földrajzi objektumok ábrázolása szempontjából, hanem már csak azért is, hogy ott a területek akkori állapota mintegy megkövülve marad meg, — holott mint tudjuk, a Föld fölülete koránsem merev és változatlan, mint a jégtábla csikorgó télben, hanem élő, fejlődő, tökéletesedő szervezet, mint Hunfalvy János mondja,* s hasonlítható a sakktáblához, melyen minden húzás után változás áll be és minden mozdulat lényeges átalakulások indító okává fejlődhetik. Ha egy-egy sakkhúzást 10 év leforgásával azonosítanánk is a föld életében: a változás annak minden pontján aligha lenne meglepő, mert bár a talaj alattunk folyton módosul, a gondtalan szem mégis épen úgy nem veszi észre a fölszín lassú változásait, mint az arczredők keletkezését azok vonásain, kikkel naponta érintkezik. Ez okon a régi térképek, mivel a történeti földrajznak mintegy kútforrásaivá válnak, teljes figyelemre méltók.

A jelzett térkép az éjszaki szélesség 33—53°, a ferrói keleti hosszúság 24—65° közé zárt területet 12 szelvényen adja, összesen 3·24 □ mtr. kiterjedésű papiron. Az arányt, a milyenben ez ábrázolás a valóhoz áll, nem adja, hanem inkább helyette 7-féle mértéket, a mint egy földrajzi foknak megfelelnek. Ekkora egységgel egyenlő

1) 20 lengyel mértföld. 2) 75 olasz (756 öles) mértföld, 3) 85 görög (7 stádium vagy körülbelül 660 öl) mértföld, 4) 15 német vagy földrajzi mértföld, 5) 13 közönséges magyar mértföld, 6) 410 verszt ($^1/_7$ földr. mértföld) orosz mérték, 7) $21^1/_2$ agash vagy török mértföld (4 görög mértföld.)

A mi a technikai kivitelt illeti, meglátszik rajta a múlt századnak minden eljárása, mit az a kartographiai ábrázolásnál követett. A folyók aránytalanúl szélesen vannak tartva, a hegységek pedig mint petrencze vagy vakondtúrás-sorok a térképre rávezetve. Ha a hegységek ilyetén ábrázolás módját mai rétegtérképeinkkel összehasonlítjuk, akkor tünik föl, mily kevéssé voltak a régi mappák valódi képei a területeknek, melyeket ábrázolni akartak. A hegysoroknak ez említett ábrázolásmódjánál a szemlélő szeme a síkságban van, mely körülménynek természetes hátránya az, hogy sem a hegység túlsó meredekségét, sem a hegyen túl fekvő részeket

* Földr. Közl. 1873. 35. lap.

föl nem tünteti. 1718 körül e hiányon segíteni igyekeztek az által, hogy a szemlélőt madártávlatba helyezték, hogy mintegy léghajóban lebegve, merőlegesen nézzen szét a téren. Daczára, hogy ez által a hegyláncok olyan külsőt nyertek, mely azokat mindmegannyi myriapodákhoz tette hasonlókká, ez eljárás mégis haladásnak volt jelezhető, a tér egyenetlenségeinek ábrázolása szempontjából, mert megadta a lejtők enyhébb vagy meredekebb képét, nem adták azonban tudomására a szemlélőnek azt, hogy a sík, melyen a hegysorok emelkednek, minő átlagos magasságú. Erre a szolgálatra csak a réteg-térképek alkalmasak igazán, mint pl. Homolka: Magyar birodalom hegy-vízrajzi térképe, melyet folyóiratunk annak idején ismertetett.*

Szerzőnk rávezethette volna térképére hegyláncz-ábrázolásul a myriapodákat, mert Homann I. már 70 évvel előbb föltalálta, de úgy látszik nem akart eltérni megszokott eljárásától. Van különben egy másik dolog is, mely szintén régiességre vall, azt mondja ugyanis Peschel, O. hogy a régi térkép-készítőket gyakran hinárba vitte az ha egy-egy folyórendszernek helyes és teljes hálózata állt rendelkezésökre, mert akkor minden további aggodalom nélkül rárajzolták a vízválasztókra a hegysorokat. Szerzőnk még ezeknél is bátrabb; ő az Elbe folyót, a mint az Csehországból kilépni készül, egyenesen hegyoldalra vezeti föl, tudja pedig jól, hogy minden folyónak természete azt hozza magával, miszerint inkább kerül 100 mértföldet, hogysem hegynek menjen.

Azt mondja Peschel, hogy a rétegtérképek, különösen pedig azok, melyek a városok tengerszín fölötti magasságát pontosan adják, idővel igen hasznos szolgálatot tehetnek annak meghatározása körül, vajon az illető helyek és területek a százados emelkedések vagy sülyedéseknek keretén belül feküsznek-e, vagy nem és minő mértékben? Igy például most Ecuadorban az újabb mérések mind kisebb eredményt adnak, mint a régiek, mit némelyek annak jeléül vesznek, hogy ott a Cordillerák a százados sülyedés stádiumát élik.* Schimek abbé térképe ily szolgálatra bár nem alkalmas; de azon változások meghatározását illetőleg, melyeken vízviszonyaink egy század óta keresztül mentek, dokumentum gyanánt szolgálhat, ennyi pontosság legalább méltán megvárható egy katonai térképtől, mely országok, népek sorsa intézésében nem jelentéktelen tényező.

A térkép 12 kartonja közt az 1, 2, 5, 6 számúakon látható hazánk.

Hogy a mai viszonyoktól eltérő nehány esetet említsünk, azok egyike az, hogy a Dráva azóta lopta meg hazánkat. E szeszélyes folyó, melyet a spanyolországi Ebro-val szokás összehasonlítani, gyakrabban és rövidebb időszakok alatt változtatja medrét, egy ily mederváltoztatásnak eredménye az, hogy ma Légrád a Dráván túl van, holott mint Schimek abbé térképe, meg Fényes Elek* is bizonyítja,

* Földr. Közl. 1881. 87. lap. Ugyanott 215. lap.
** Magyarországnak állapotja geogr. tekintetben II. kiad. I. köt. 495. lap.

nem nagy idő előtt e város a Muraközben volt. Dunánk is nyugotnak hatolt azóta medrével. Ma minden térképen a jobb ág az erősebb, de még Schimeknél nem mindig, legerősebben szembetünő ez eltérés Solt és Földvár közt, hajdan Solté volt a Duna, most ellenben Földváré. A régi Tolna még a török időkben került víz alá, Schimek térképén már az újabb van meg. Suess és Peters észrevették a Dunán, hogy az a Baer-féle törvény értelmében szembetünően jobb partja felé hatol ott, hol iránya éjszakdéli úgy, hogy a hol szigeteket alkot, mindig a jobb oldali a főág, hacsak esetleg a talaj geologiai szerkezete a jobboldalra való hatás erejét nem csökkenti vagy egy időre teljesen meg nem bénítja.

A Mosztonga folyó, melyet hajdan Várday Pál érsek hajózhatóvá tett és melynek újabb térképeinken már csak nyomai látszanak, Schimek mappáján még Pestmegyében Nádudvar körül ered. Természetes, hogy a Ferenczcsatorna nem lelhető még meg rajta, mert ennek építése 1793-ban, használata pedig 1808-ban indult meg. A palicsi tó azonban meg lehetne már rajta, mert bár ott, hol most a tó elterül, 1740-ben még homokos legelő volt, de később az itt ásott számos kútnak vize, mint Fényes mondja, föladván magát, azt egészen elborította s belőle tavat formált. Kerülete 1781-ben 8800 öl volt, szélessége 400—600 öl. Az ecsedi láp és alibunári mocsár ellenben teljes régi kiterjedésökben pompáznak. A Tisza ágya sem volt akkor még annyira éjszaknak szorítva a Szamos által, Kisvárda még a Tisza jobb partján állt, de már meglátszik a várostól nyugotra a keskeny folyómeder, mely azóta anyafolyóvá fejlődött, minek folytán Kisvárda egy varázsütésre Tiszán túli városá lett.

Meglepett e térképen és méltán, Csongráddal szemben a Tiszán túl egy Alt-Tschongrad nevű község jelzése, valamint Kecskeméttől délnyugotra 4 mm. távolságra, mi egy magyar mértföldnek felelne meg, Fakasfalva nevű község, mikre nézve azonban semminemű fölvilágosításra sem bukkantam.

Hannusz István

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

A magyar földrajzi társaság választmánya f. é. máj. 25-én tartotta a szűnidő előtt utolsó ülését. — Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen voltak Gervay Mihály alelnök, Berecz A. főtitkár, Király Pál titkár, továbbá Dr. Brózik Károly, Déchy Mór, Dr. Floch Henrik, Dr. Havass Rezső, Heim Péter, Koller Lajos, Pesty Frigyes és Zobel Lipót választmányi tagok.

Az előző ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után az elnök előadja, hogy a könyvkiadó bizottság tagjai közül a szerkesztői teendőkkel megbízott Laky Dániel ezen megbízásról időközben lemondott, s hogy ennek folytán új szerkesző megválasztását nem is hozza javaslatba. A bizottság elnöke alkalmas correctort fog alkal-

mazni, a nyomda feletti felügyeletet pedig maga fogja gyakorolni. A választmány ezt helyeslőleg tudomásul veszi.

A főtitkár jelenti, hogy Király Pál titkári állását elfoglalta, s hogy ez által egy választmányi tagsági hely megüresedett, s hogy ezen hely elfoglalására a legutóbbi választások nyomán Dr. Havass Rezső van hivatva, kit e miatt a mai ülésre meg is hivott. A választmány mindezeket tudomásul veszi, mire Király Pál titkárrá való megválasztattásaért hálás köszönetet mond.

A főtitkár továbbá jelenti; a) hogy a vall. és közokt. m. kir. miniszter úr a társaság részére 1000 frt segélyt tett folyóvá, mely összeg a társaság pénztárába be is folyt; b) hogy Romanet du Caillaud a párizsi földr. társaság tagja a társaságnak két féle szőlő magot küldött be; c) hogy Debrincke sydneii tanár jun. hó első felében egy felolvasást óhajtana tartani Ausztráliáról, ha utiköltségei fedezésére a társaság 100 frtot utalványozna. Az a) tárgya tudomásul vétetik; a b) pontra vonatkozólag határoztatik, hogy a szóban levő magvak a földmivelési m. kir. miniszteriumba küldendők át, azon kéréssel, hogy a teendő termelési próba eredményéről társaságunk annak idején tudosíttassék. Végül Debrincke ajánlata került tüzetes megbeszélés alá; a jelenlevők azonban mindnyájan oda nyilatkoztak, hogy az év jelen szakában a felolvasó ülések közönségre nem számíthatnak s így a főtitkár az ajánlattevőnek udvarias köszönetet fog mondani.

A főtitkár bemutatja a németországi földrajzi társaságoknak legközelebb Halleban tartott egyetemes gyüléséről szóló s Tillo által szerkesztett értesítőt, melyet az író maga küldött be.

A választmány Tillo urnak szives figyelmeért köszönetet szavaz s az értesítő tartalma közöltetni fog.

Dr. Floch kérdi, elfogadható lenne-e, hogy új alapító tagok az alapító díjat 4 év alatt 25 frtos részletekben fizethessék le? — A választmány a részlet fizetést elfogadhatónak tartja ugyan, de oly megjegyzéssel, hogy az illető csak a teljes díj lefizetése után tekinthető valóságos alapító tagnak s gyakorolhatja mint ilyen az őt megillető jogokat.

Ezek után még nehány folyó ügy intéztetett el, mire az ülés berekesztetett.

— **A német földrajzi társaságoknak 1882. április 12—14. napjain Halleban tartott congressusáról.** (Alexis de Tillo után.)

E czímmel következő (franczia szövegű) értesítést kaptunk:

„A német geographusoknak sikerülvén Halleban egybegyülniök, talán alkalomszerű lesz, ha e congressusnak két első üléséről némely értesítéseket nyújtunk.

Minthogy én (A. de Tillo) csak a második ülésen vettem részt, az elsőt illetőleg a „Verhandlungen des ersten deutschen Geographentages zu Berlin“ (Berlin, 1882.) czímű kis munkálatra támaszkodom.

A dolog történeti oldalát illetőleg azokra a főtényekre fogok szorítkozni, melyek Nachtigalnak, a berlini földrajzi társaság

korábbi elnökének az első — 1881. jún. 7-diki — ülésen tartott megnyitó beszédében foglaltatnak.

A németországi számos geographiai társaságok egyesülésének szükséges voltát elsőben a geographusoknak majnai Frankfurtban 1865-ben tartott gyűlésén fejezték ki határozottan; de még hatásosabban és nagyobb tekintélylyel proclamálta azt Petermann A. hírneves geographus, ki azt remélte, hogy 3 márkányi tagsági díj mellett 100,000-nyi tagot is össze lehetend gyűjteni, s az így nyerendett 300,000 márkát nagy geographiai vállalatok támogatására fognak fordítani. Azonban az a meggyőződés, hogy a Németországon főleg tudományos ügyekben oly nagy mértékben kifejlett decentralisátió áldásaiért a dolgok új rendje nem tudna kárpótlást adni, Németország politikai egyesülése után is akadályozta Petermann tervének a valósítását. Mellőzve több más sikertelen kisérletet, a német geographiai társaságoknak 1880-ban Berlinben egybegyűlt képviselői mondották ki elvégre, hogy Németország valamennyi tudományos középpontjainak tagjai közt kapcsolatot kell létre hozni évi gyülések közvetitésével, melyeknek idejeül a husvéti szűnet tűzetett ki, hogy az azokban való részvétel a tanárokra s tanítókra nézve is megkönnyíttessék.

A Berlinben és Frankfurtban megjelent tagok száma nem haladta meg a 70–75-öt, míg Halleban a megjelentek nyomtatott névsora 421 főt tüntet föl, kik közül magára Hallera 214, Lipcsére 30, Berlinre 22, a külföldre pedig 13 esik. Az üléseken rendszerint 200 egyén volt jelen.

A napi rend úgy volt megosztva, hogy a tudományos előadások délelőtt tartattak, míg a délutánok a geographia tanítását illető vítatkozásokra voltak szentelve. Az első ülés 2, a második pedig 3 napig tartott. Halleban az ülések d. e. 9 órától 1-ig s d. u. 4 órától 7-ig tartattak az egyetem nagy termében. Elnökök voltak Halleban: Kirchhoff, Richthofen és Wagner H. urak.

Előbb az előadásokról szólok nehány szót, aztán a congressus határozatait, s végül a geographiai kiállítást fogom ismertetni.

A) *Tudományos előadások.*

I. Berlinben négy tudományos előadás tartatott, u. m.

1. Azon útak- és módokról, melyek segélyével a Föld belső állapotának helyesebb megismerésére juthatunk. (Előadó Zöppritz tanár, Königsbergből). Ez A. Ritternek azon fontos munkájára (Anwendung der mechanischen Wärmetheorie auf kosmologische Probleme, Hannover, 1879.) hívja föl a figyelmet, mely azt bizonyítgatja, hogy a föld összehúzódásából (contractio) származó melegségnek $^4/_5$ része a földgömb belsejének a hőmérsékletét gyarapítja, míg a külső világtérrel csupán a fennmaradó $^1/_4$ rész közlekedik.*)

*) V. ö. Wagner H. „Geophysik" czímű s a maga nemében páratlan czikkét: Geographisches Jahrbuch 1880. VIII. — Zöppritz, mielőtt geographussá lett volna, a physika előadásával foglalkozott.

2. A Bermuda-szigetekről s azok korall-zátonyairól (Előadó Rein tanár, Marburgból), birálva a Darwin-féle elméletet.

3. Az ethnologia kérdéseiről. (Előadó Bastian tanár, Berlinből) s a müveletlen állapotban, főleg pedig a kihalófélén levő népek gondolkozásmódja tanulmányozásának szükséges voltáról.

4. A németek házainak különböző typusairól. (Előadó Meitzen, Berlinből). Egészen eredeti tanulmány egy térképpel, mely azt tünteti föl, hogy miként oszolnak el geographiailag a frankón, fríz-szász, svájczi, éjszaki és a városi házak. E mellett hat táblázat mutatja e házak terveit és oldalképeit (profil.)

II. A Halleban tartott 9 előadás tárgyai a következők:

1. A Föld forgásának a folyók folyására tett hatását illető Baer-féle törvény czáfolata. (Előadó Zöppritz, Königsbergből)

2. A Ritter Károly fölállította partfejlődés birálata (felszín nem hasonlítható össze hosszasággal). Előadó Günther, Ansbachból.

3. Az alpesi tavak eloszlása. (Előadó Credner, Greifswaldból). Ez az előadás oda lyukadt ki, hogy nem kell nagyon sietni az általánosítással, ott, a hol a tények hiányzanak

4. A Szumatra szigetén 1870. óta tett kutatásokról. (Előadó Kan tanár, Amsterdamból). Azt mutogatja, hogy mily nagy hasznára van ez a sziget Hollandiának.

5. Guldberg-Mohnnak a légkörünkbeli vízszintes áramlásokra vonatkozó elmélete s ez elméletnek a meteorologiára való fontossága (Előadó Overbeck tanár, Halleból).

6. A „Gazella" hajóval tett tudományos utazás geographiai eredményei, tekintettel a tengeri és tenger alatti állatvilágra s a korall-zátonyok képződésére vonatkozó darwini elmélet czáfolata.

7. Az anthropologia és ethnologia viszonyáról. (Előadó Gerland, Straszburgból); azt bizonyítgatja, hogy az anthropologiának úgy kell szerepelnie, mint természeti tudománynak, kerülve az átcsapást az ethnologia birodalmába, mely társadalmi tudomány.

8. Általános eszmék az indogermán népek vándorlásáról, s a nomád állapotból az állandó megtelepedés állapotába való átmenetelre vonatkozó észrevételek. (Előadó Meitzen, Berlinből.)

9. Szükséges, hogy Németország egyes vidékein rendszeres geographiai kutatások tétessenek oly czélból, hogy olyan munkák jőjjenek létre, mint a milyen a 4 kötetes „Bavaria" és egyéb, már létesült munkák. (Előadó Lechmann, Halleból).

B) *Az iskolai geographiát illető értekezletek*

I. Ide vonatkozólag Berlinben két előadás volt: az egyik (Kirchhoff tanáré, Halleból) bevezetésül szolgált a vitákhoz, a második (Wagner tanáré, Göttingából) a rajzolásnak a földrajz tanításánál való módszeréről értekezett s azzal a határozattal végződött, hogy a rajzolás azon 7 tétel szerint, alkalmazandó melyek a jelentésben foglaltatnak (Verhandlungen des ersten deutschen Geographentages, 133. lap).

II. A Halleban tartott négy iskolai értekezlet tárgyai:

1. Igen részletes történelmi egybefoglalása annak, hogy miként fejlődött a földrajz tanítása Németországon a reformáczió óta. (Előadó Kropatschek, Brandenburgból), s a földrajztanítás mai siralmas állapotáról úgy tárgyaltatván a földrajz mint a történelem segédtudománya. A vita az alább jelzett határozatokra vezetett.

2. Értekezés arról, hogy mennyire hasznos a földrajzi oktatásba a nemzetközi nagy útakat, postákat, telegrafokat stb. bevinni. (Előadó Paulitschke tanár, Bécsből.

3. Részletes értekezés a méter-rendszernek az oktatásba való végleges beviteléről. (Előadó Wagner tanár, Göttingából). A határozatok alább olvashatók.

4. A csillagászati földrajznak a gymnásiumokban való tanításáról. (Előadó Krumme Braunschweigból) a Mang-féle (Baden) gyűrűsgömb (sphère armillaire) magyarázatával.

Az egyetem nagy termében tartott értekezleteken kivül alkalmuk volt a congressus tagjainak magyarázatokat hallgatniok a) Kühne tanárnál, a mezőgazdasági intézet igazgatójánál; (ez intézet igen nagy tudományos fontosságú azon sikeres eredményeknél fogva, melyeket ott a házi állatok leszármazását és az állatfajok kereszteződését illető kisérletekkel értek el), — b) br Fritsch tanárnál azon geologiai oldalképről (profil), mely didaktikai bizonyításokhoz természetes kövekből van szerkesztve. Ez az oldalkép egy 4 méter magas és 30 méter hosszú kőfalhoz van odaépítve s Németország geologiájának főbb változatait ábrázolja; végül c) Welcker tanárnál az egyetem anthropologiai muzeumának meglátogatása alkalmával.

C) *A hallei congressus határozatai.*

a) Megkérendő a kormány, hogy:

1. Tekintesse a földrajzot valamennyi felsőbb iskolában az oktatás egyik önálló tárgya gyanánt.

2. Tegye kötelezővé az oktatásban a méter-rendszer végleges bevitelét s mellőztesse a geographiai mérföldekben való számítást.

b) Összeköttetés hozandó létre Németország valamennyi tudományos társaságával és intézményével, fölhíván azokat, hogy Németország tartományainak leírása végett létesítsenek rendszeres munkálatokat s állítsanak össze egy teljes tárgymutatót mindazon müvekről, melyek a geographiai tudományokra vonatkoznak.

c) Állandó bizottság választatott az 1883-ban (húsvétkor) majnai Frankfurtban tartandó harmadik nagy gyűlésre.

Megemlítem végül, hogy Delitsch O. felszólította a tudósokat és geographusokat egy hypsometrikai katalogus összeállítására, mivel ilyen katalogus eddigelé csak nehány vidékről van.

D) *Geographiai kiállítás.*

A kiállítás főleg iskolai tárgyu volt, mely minden érdekes volta mellett sem volt képes Németország ide vágó termékeinek

teljes képét nyujtani; tudjuk ugyanis, hogy a német cartographia különösen decentralisátiója által tűnik ki; még azt is nehéz volna teljes jegyzékbe venni, hogy hány oly hely van Németországban, mely földrajzi és cartographiai intézettel dicsekszik, mert még a kis helységek között is több olyan van, mely kiadványairól híres.

Minthogy tárgymutató nem volt, csak saját jegyzéseim alapján említem föl azon tárgyakat, melyeket legfontosabbaknak vélek.

A térképekkel és a tudományos müvekkel kezdve, mindenek előtt azon térképek rendszeres gyüjteményét említem föl, melyek Petermann Mittheilungenjeiben 1875-től 1881-ig jelentek meg.

Az első	Átlász	52	lapon	ábrázolja	Európát.
A második	„	49	„	„	Ázsiát.
A harmadik	„	44	„	„	Áfrikát.
A negyedik	„	39	„	„	Amerikát s
Az ötödik	„	28	„	„	a sarkvidékeket.

Alig van tanulságosabb valami, mint ez a gzüjtemény. Minden geographus órákat fog eltölteni e lapok tanulmányozásával. Mily rendkivül meg van ezek által könnyítve az eredményeknek legalább világrészenkénti emlékezetben tartása.!

Az Atlanti óczeán átlásza 36 lapon a physikai viszonyok s az útvonalak föltüntetésével; kiadta a német tengerészeti észlelő hivatala Neumayer vezetése alatt. E nagy fontosságú munka csak közelebb jelent meg.

Ausztria-Magyarország physikai és statistikai átlászának első füzete Dr. Chavannetól 1882. A teljes mű 24 lapból fog állni.

Br. Richthofen Sínát tárgyazó müvének második kötete, mely csak mostanában jelent meg Berlinben.

Kiepert H.-tól Italia térképei 1:800,000 mértékben. 1882.

Habenicht H egy kiadatlan térképe (melyet nagyon érdemes lenne közzétenni) azokat a változásokat (emelkedések és sülyedések) tünteti föl, melyek Földünk felszínén a legújabb korszakban fordultak elő.

Szászországnak 36 lapra terjedő geologiai térképe pontos geologiai fölvétel alapján. Mértéke $^1/_{25000}$, $2^1/_2$ méternyi isohypsonokkal. Az egész 176 lapra fog terjedni. E minta müvet most állíták ki először.

Elzász-Lotharingia térképe Algermissentől; $^1/_{2\ 0,000}$; Metz; hivatalos adatok alapján.

Delitsch O. tanár kézirati térképe, mely azt tünteti föl, hogy miként szaporodik Anglia városainak lakossága a faluk rovására, melyekben a népesség 1870—1880-ig évenként $2^1/_2$%-kal apadt.

Az Afrikára vonatkozó (német) irodalom Paulitschketől, Bécs, 1882.

A sínai uranographia (2 köt. és átlász) Schlegel Gusztávtól. La Haye, 1875.

Egész gyüjtemény a hollandi Indiára vonatkozó müvekből

(Veth tanár, Midden-Sumatra, Leyden 1880, s egyéb közlemények Amsterdam- és Bataviából).

A hallei térítő-intézet évkönyvei (1849—1881).

Gyakorlati meteorologiai havi közlöny szerk. Dr. Assmann, Magdeburg; kiadja egy magán társaság, mely Magdeburg, Lipcse, Kasszel és Hannovera közt 182 met. állomást létesített.

Igen nagy elismerésre méltó egy ívrétű album kiállítása, mely Ritter Károly hirneves geographusnak 1800—1857 közt tett számos útazásai alkalmával sajátkezüleg készített rajzait foglalja magában

Az iskolai cartographiát illetőleg sem teljes jegyzéket, sem birálatot nem merek megkoczkáztatni; megelégszem nehány kiadvány fölemlítésével. Ilyenek:

Justus Perthes „Elementar Atlas"-a (12 lap; ára 1·20 mrk) magyarázó melléklettel, mely annál becsesebb, mivel az e nemű kiadványok rendesen magyarázat nélkül jelennek meg, s így a szerző szándékát soha nem lehet kellőleg megtudnunk

Stieler Iskolai átlászának 61-ik kiadása; ára 4 m.

Stieler teljes „Hand-Atlas"-ának új lapjai; a rövid idő alatt befejezendő mű 95 lapból fog állni.

Reimer D. jól ismert kiadványai közül kiemelendő Kiepert H. kis átlászának 17-ik kiadása. 23 lap; ára 1 m.; 1882.

Kiepert H. nagy átlászának (45 lap) 1881-ben megjelent 2-dik kiadásában a 24. számú lap (Európai Oroszország) nyilván elárulja, hogy a szerző az orosz közleményeket nem tanulmányozza (noha az van rá írva, hogy átnézetett 1880-ban).

Dr. Lange népszerű átlásza; 100-dik kiadás, 35 lap, 1882. E térképgyüjtemény 1 milliónál több példányban van forgalomban.

A Hölzl-féle intézet osztrák térképei: így a Hardté elemi iskolák számára (14 lap; ára 50 kr.) s egy másik (28 lap) a felsőbb osztályok számára (ára 1 frt 50 kr.); végre a Kozenn iskolai átlásza (50 lap).

Sok fali térképet állítottak ki: J. Perthes (Gotha), Reimer (Berlin), Schauenburg (Lipcse), Baedeker (Essen), Fischer (Cassel), Artaria (Bécs), Hölzl (Bécs) és mások. A sok közül csak nehányat említhetek föl:

Szászország fali térképe, 3-ik kiadás, 1880, 1:142,000, Delitsch O. tanártól a 100, 200, 300, 400, 600, 800, 1000 stb. méternyi egyenlő távolságok feltüntetésével. Igen el van terjedve Szászország iskoláiban.

Morva és Szilézia fali térképe, 1:432,000, Artariatól, 1882.

Kiepert H. térképei. Ideiglenes próbák a Reimer által kiadandó fali térképekről: A brit szigetek hypsometriai térképe, 1882; 100 méternyi equidistantiákkal.

A Nagy-óczeán 1:12 m. Ázsia (politikai) 1:8 m.

Francziaország 100, 200, 400, 800 m. equidistantiákkal.

Dr. Chavanne J. térképei, ú. m.:

Ázsia (physikai) 1:8 m., 300, 1000, 2000, 4000 méter equidistantiákkal.

Áfrika (phys.) 1·00 m. 300, 1000, 2000 méter equidistantiákkal; összehasonlítandó Kiepertnek hasonló mérték szerinti Áfrikájával.

Wagner H. terképei: 1) a pusztaságok, erdőségek és sivatagok régióinak megjelölésével, Cherny után; 2) klimafokozati régiókkal, Supan után; 3) a népesség sűrüségének megjelölésével, Behm és Wagner után.

Kőnyomatú történelmi térképek Kieperttől. (Egyebek közt Ptolemaeus térképe összehasonlítva a szárazföldek mai eloszlásával).

A földrajzi kézikönyvek közül kiemelhető Dr. Dániel Handbuch-jának 54-ik kiadása. (E könyv 270,000 példányban van elterjedve) és ugyanezen szerzőnek Kirchhoff tanár által szerkesztett Leitfaden-jeből a 126-ik kiadás. (Ez a könyv 830,000 példányban van elterjedve).

Van egy külön iskolai geographiai folyóirat is Seiberttől (II. évfolyam).

Kijelentvén, hogy a hallei kiállítást én részemről igen tanulságosnak találtam, megragadom az alkalmat abbeli vélekedésem nyilvánítására, hogy az ilyen fajtájú kiállításnak, — melyet a nemzeti nagy (pl. párisi, velenczei) kiállításokkal ellentétben kicsinynek kellene elnevezni, — czélszerűbb módszerrel kellene rendeztetnie; azaz én úgy hiszem, hogy az egy fajtájú tárgyakat kellő katalogus mellett rendszeresebben, valami alapeszme szerint kellene a táblákon és a falakon elrendezni. Külön-külön gyüjteményekké lehetne csoportosítani például a 1) népszerű átlászokat (Elementaratlas), 2) az iskolai átlászokat (Schulatlas), és 3) a teljes átlászokat (Handatlas). Továbbá egy-egy csoportba lehetne foglalni Európa, Ázsia, Áfrika, Németország stb. fali térképeit, külön-külön véve a politikai, physikai stb. térképeket. Ugyanezt kellene tenni a történelmi átlászokkal s a földgömbökkel.

Sőt még ennél is tovább lehetne menni, t. i. külön specialis gyüjteményt lehetne összeállítani Európa valamennyi államának, Amerikának ($^1/_{25,000}$, $^1/_{50,000}$) azonos mértékű különféle helyrajzi térképeiből, úgy szintén a különleges ($^1/_{75,000}$, $^1/_{100,000}$) térképekből stb. E térképeket illetőleg jó lenne minden országból nehány, a talaj természetét jellemző lapot válogatni össze.

Egy ilyen kiállításnak hasonlíthatatlanúl több haszna lenne. Ilyen rendezésre talán a nagy geographiai társaságok (minők a párisi, londoni, bécsi, berlini, sz.-pétervári) vállalkozhatnának.

Mindenek fölött az összehasonlításból tanulhatunk sokat, és már sokkal könnyebben összehasonlíthatók az egymás mellé helyezett és osztályozott tárgyak, mint az egymástól távol, külön termekben s a kiadók nevei szerint szétszórtan állók. Azt meg mondani sem kell, hogy a katalogus nyujtson fölvilágosítást a szerző, kiadó és a (fali térképeken nem könnyen föltalálható) mérték felől, sőt, ha lehet, külön magyarázat tüntesse föl a kiadás czélját. A katalogusok lapszélei igen alkalmasak volnának a jegyezgetésre.

Végül kijelentem, hogy szerintem Németország büszke lehet arra, hogy a geographia számára Berlinben, Bonnban, Boroszló, Drezda Göttinga és Halleban, Kielben, Lipcsében, Greifswaldban, Königsbergben, Münchenben, Straszburgban és Marburgban önálló tanári székeket állított föl, s hogy a hallei közgyülés sikerült, e tanári székek iparkodásának gyümölcseül tekinthető.

Noha e gyülésezésnek a földrajzi oktatás tökéletesbitése volt a főczélja, a mit tagjainak számaránya is igazol (110 elemi tanitó, 47 rendes és magántanár, 51 tanuló és tanárjelölt, 31 iskola-igazgató, tehát 421 tag közül 249 iskolai szakember), mégis nagy hatással lesz e találkozás úgy a földrajzi irók közötti összeköttetés szilárdítására, mint általában a földrajz fejlődésére.

A 3-dik (m. frankfurti) gyűlés előkészítésére kiküldött bizottság bizonyára el fogja tudni kerülni a Halleban tapasztalt hibákat. Kivánatos lenne egyebek közt, hogy a viták fegyelmezettebbek legyenek, a mi sok tekintetben a készítendő házszabályoktól fog függeni, ha pl. kimondatik, hogy egy-egy értekezés csak félóráig, egy-egy előterjesztés vagy felszólalás pedig csak 5 perczig tarthat.

S még egy utolsó szót. Ha kivánják, hogy ez annyira hasznos gyüléseken külföldiek is megjelenhessenek (Halleban csak 13-an voltak), kerülni kellene jövőre a politikai színezetű beszédeket."

Könyvészet.

Az erdélyi Kárpát-egylet első Évkönyve. I. Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins. Jahrgang 1881 mit einer Übersichtskarte Siebenbürgens. Hermannstadt, Selbstverlag des Vereins.)

Hazánkban már a második Kárpát-egylet alakult meg. Az első a magas Tátra aljában tűzé ki zászlóját s fiókegyleteivel szerencsésen kezdi behálózni nemcsak a Kárpátok éjszaki lánczolatát; de behatolt hazánk fővárosába, Budapestre is. A „Királyhágón túlső részek" azonban itt is megtartják külön állásukat s a nagy németség (Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein) követésre méltó példáját elutasítva, függetlenül kezdtek az erdélyrészi hegyvilág ismertetéséhez. Az ügy érdekében ugyan kivánatosabb lett volna az egyesülés, mert a magyarországi Kárpát-egylet ügykezelésében s kiadványaiban a német nyelv jogai is tiszteletben részesülnek; hanem megtörtént dolgok előtt állván, annyit konstatálnunk kell: hogy a „Királyföld" emberei nemes ambitiójukat ez alkalommal üdvösen érvényesítették s separatisticus hajlamuk kifejezésének az összes honpolgárok elébb-hátrább hasznát fogják venni

1880. évi november hó 28-án alakult meg az egyesület Nagy-Szebenben 418 taggal. Ez ideig alosztályokat szervezett a székhelyen kívül Brassóban, Segesváron, Szászváros on, Szász-Régenben, Szász-Sebesen megosztva az egyes osztályok közt az átkutatásra

szánt, vagy a touristák részére kijelölt hegyvidéket. Brassó, Szeben, Szász-Sebes a déli Kárpátok hosszú vonalán osztozkodnak meg a krassó-szörénymegyei határszéltől fel az ojtozi szorosig; a segesvári osztály körébe a Hargita és környéke esik; a szászrégeni a Maros felső vidékét választá. Az egyleti tevékenységnek tüzetesen megszabott köréből tehát ez idő szerint még Erdélynek nagy része kívül esik, mert sem a Moldova felé eső határhegység, sem a Bihar és a regényes Toroczkói hegység nincsenek a megalakult osztályok programmjába befoglalva. Egyetemlegesen ugyan ezekre is figyelmet fordít az egyesület, csakhogy menházakat, tüzetes útleirásokat csupán a tagjai által sűrűbben lakott központok környékén létesíthet.

Ez a körülmény magában kellőleg indokolttá tenné egy második erdélyi Kárpát-egylet életbeléptetését, még pedig Kolozsvár középponttal, honnan a vasúti vonalak (magy. áll. és első erd.) által átszelt nyugati határhegység s az Érczhegység legjobban kézügybe esnek s hol, mint az erdélyi részek szellemi góczpontjában, a nagyszámú értelmiség teljesen biztosítaná a sikeres működést is. Az ide óhajtott egyesületet azonban minél szorosabb viszonyba kivánnók tudni a felső magyarországival, mert annak Évkönyvei, egy kis bővítéssel teljesen felölelhetnék az innen érkező közleményeket is, s vállvetve minden bizonynyal hamarább megfelelhetnénk az anyagi áldozatokkal járó vállalatoknak, mint menház, útépíttetés stb. is.

A Székelyföldre specialiter szintén szükséges volna egy külön fiók felállítása, még pedig nézetünk szerint Csik-Szereda vagy Szepsi-Szentgyörgy székhelylyel. Előbbit a nagyobb magaslatokhoz való közeltsége, utóbbit Székely muzeuma ajánlja, hol e touristákat érdeklő terményeket s más muzeumi tárgyakat is össze lehetne gyüjteni.

Mi nem versenyt akarunk provocálni a nagyszebeni egyesülettel szemben, melynek buzgó törekvéseit, sikeres munkásságát, csak tisztelettel és elismeréssel tudjuk említeni. A magyar királyság területén azonban s épen a szépségeiről magasztalt erdélyi részekben a magyarságnak ezen a téren is elodázhatatlan jogai és feladatai vannak s minthogy szász testvéreink saját territoriumukon kívül úgy sem igen terjeszkedhetnek: egyenesen kötelessége a magyar értelmiségnek az érintetlenül maradt a körben mielébb hozzáfogni a tevékenységhez. Evégből a magyarországi Kárpát-egylet elnöksége hitünk szerint bátran megkeresheti a kolozsvári egytemi tanárokat s az odavaló társadalom kiváló egyéniségeit, kik nagy előszeretettel látogatják most is a hegyvidéket, valamint a háromszékmegyei illetőleg csíki főispánokat is.

És most visszatérve a nagyszebeni egylet első évkönyvéhez, arról általában csak kedvezőleg nyilatkozhatunk; tartalma változatos s az egész működési tért érinti. A munkásság oroszlán részét itt Bielz Albert nyug. tanfelügyelő teljesíté, kinek alapos helyismerete és természettudományi búvárlata már 30 év óta a más két egyesület u. m. természettudományi és honismertető (Verein für Naturwissenschaften etc. és Verein für Landeskunde Siebenbürgens)

kiadványait is sok becses értekezéssel gazdagítá. Tőle olvasunk „Unser Vereins-Gebiet“ czímmel az erdélyi részek rövid, de a szakszerű tárgyalást ugysem igénylő, touristákra azért sok becses adatot tartalmazó természeti leírását s egy más czikkben (Das Thierleben der siebenb. Karpathen) a legfontosabb állatgeographiai adatokat. Utóbbiban az enthonologus és conchiologus is hasznos útbaigazítást talál, mert Bielz úr e két szakban fejté ki legbehatóbb munkásságát. A harmadik közlemény tőle egy rövid zergevadászrajz a keveri hegyekről.

A többi közlemények közül „Zur Characteristik der siebenbürgischen Karpathen (Fronius Ferencz szt.-ágothai ev. lelkésztől) cz. emelkedik az utleirások általános színvonalán felül, csak az a kár, hogy nagy területet ölelvén fel, egyik vidéknek sem adhatja összefüggő képét.

Igen csinos két rajzot olvasunk Teutsch és Copony V. uraktól Előbbi bucsecsi utját, utóbbi a Királykő megmászását sok szellemmel írja le.

Guist Móricz a Cibin és Szászsebes hegység vázlatos helyrajzával működött közre (Zibin und Mühlbach-Gebirge). Sok érdekes adatot találunk leírásában, csakhogy itt is többre tágítja egyszerre a szemlélő látkörét, hogysem kimerítő képet mutathatna be a bejáratott fő völgyekről. Ezek mindenike önálló tárgyalást érdemelne meg s erre Guist urat élénk megfigyelő képessége, gyakorlott tolla, vonzó előadása teljesen alkalmasnak is mutatják.

Amlacher A. a retyezáti kirándulásáról ad egy leírást, melynek nagy hibája ismét a nagy vonásokban való haladás, mert biztos tájékoztatást az egyleti Évkönyv közönsége az ilyenekből nem meríthet.

Ziegler János „Reise ins Szeklerland“ czímmel a Hargita, Balánbánya, Nagy-Hagymás vidékét ismerteti, találó reflexiókkal mutatva az átutazott vidék népéletére, gazdasági viszonyaira.

Még a költészet muzsája is meghozá a maga ajándokát az Évkönyv számára, mert Dr. Krasser Frigyes „Siebenbürgisches Alpenland“ czímmel egy hangulatos s erős német nationalismustól dagadozó költeményt adott bele.

Végül az egyleti tevékenység történetét kapjuk. Ebből látjuk, hogy a kalauzok kiképzése is munkába van véve; egyes pontokon vendéglők híjjában megbizottak jelöltettek ki, s a fontosabb körutak kijelöltettek, sőt a fogarasi, brassói és szebeni hegységben menházakat is állítottak s több másnak építése indítványoztatik. A megállapított körutak Bielz utazási zsebkönyvével nagyrészt összevágnak s a szükséges tájékoztatást abban megtalálhatjuk. (Reisehandbuch für Siebenbürgen v. A. Bielz. Hermannstadt 1 frt 50 kr.) Ezekben foglalhatjuk együvé az első egyleti év mozzanatait. Az évkönyvön kívül felhozottak sem egészen feleslegesek talán s mint kapcsolatos részleteket itt látám jónak azokat elmondani. *Téglás G.*

* **Ritter's Geographisch-statistisches Lexikon-jának** 7-dik kiadása került legközelebb Dr. Lagai II szerkesztése mellett sajtó alá. Körülbelül 33 nyolcz ives füzetben fog megjelenni Wigand Ottónál Lipcsében .Egy-egy füzet ára 1 mark.

Midőn ezen nélkülözhetlen munkára t. olvasóinkat figyelmez-

tetjük, egyúttal megjegyezzük, hogy ezen munkában mindazon helyek fel vannak véve, még pedig mindig a legújabb census alapján, melyeknek lakossága 500 lélekre rúg; sőt Németország, az Osztrák-Magyar monarchia és Svajczot illetőleg már a 100 lelket számláló helyek is bennfoglaltatnak. Az országokra vonatkozólag fel van röviden említve azok fekvése, politikai felosztása, területe, népessége, felületének alakja, termények, kereskedelme és ipara, művelődési viszonyai, államháztartása, védrendszere, pénze és mértékei. A városok és falvak nevei mellé föl van jegyezve, hogy van-e ott posta, vagy távíró, vasút vagy gőzhajó állomás, vámhivatal, kereskedelmi kamara, konsulatus, kerületi hatóság stb., s épen ezen körülmény miatt a munka nem csak tudományos czélra alkalmas, de jó haszonnal használható posta- és távíróhivatalok, hatóságok, biróságok, kereskedők, utazók s különösen az ujságolvasó közönség által is.

* **Az Osztrák-Magyar Monarchia esőzési viszonyairól** Sonklar tábornok egy térképet készített, mely Bécsben Hölzelnél meg is jelent már. A térkép mértéke 1:2.500,000, s a monarchia területén kívül felöleli Oláhországot, éjszaki Olaszországot és Svájczot is. Az átlagos évi csapadék magassága különböző szinekkel van feltűntetve. Szerző 10 csapadék-zónát különböztet meg. Az első zónába tartozó helyeken az évi csapadék magassága 500 miliméternél alacsonyobb; a második zonában 500—600 mm.; a harmadikban 600—700 mm. és így tovább egészen 1000 mm.-ig. A 7-dik zónában a csapadékmagasság 1000—1200 mm., a 8-dikban 1200—1500., a 9-dikben 1500—2000 mm. és a 10-dikben 2000 mm.-ren felül. A szinezés tetszetős s a csapadék mennyiségének emelkedése szerint a világosból a sötétbe megy át.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

— **Kutatások a Tüzföldön.** Ez évi február hó végén érkeztek vissza Valparaisoba Vargas és Fraga urak kik néhány hónappal előbb Santjagoban többekkel együtt egy expeditiót szerveztek, melynek az a rendeltetése, hogy a Tűzföldet tanulmányozza s meggyőződést szerezzen a felől, valjon olyan nagy számmal vannak-e ott aranybányák, mint a hogy hírlik. A nevezett két útazó csakugyan elrándult a Tűzföldre és tűzetes kutatások után azt jelentik, hogy a sziget azon részén, mely az argentinai köztársasággal kötött újabb egyezség alapján Chilehez tartozik, nagy erdőségeket, rétségeket, terjedelmes legelőket, nagy patakokat, magas hegyeket és mély szakadékokat találtak és vizsgáltak át meg át; arany mindenütt bőven mutatkozott, de csak apró termékdarabokban. Az átkutatott vidéken az arany igen szabálytalan módon jön elő. Olykor

csak egy gödröcskét kell ásni és azonnal marékkal szedhetők az aranyrögecskék; de odább ásva vagy csak kivételesen, vagy pedig épen nem lehet többet találni. A geologusok ennek azt az okát adják, hogy a földfelszin itt a vulkáni kitörések, földrengések stb. miatt, melyek a fölkérget összerombolva a legkülönbözőbb képződményeket keverték össze egymással, igen rohamos átalakulásokon ment keresztül. Vargas és Fraga urak, mielőtt a Tűzföldről visszatértek volna, intézkedéseket tettek, hogy az aranybányászást a megbízottak mennél czélszerűben eszközölhessék. — Ugyancsak a Tűzföldre Buenos Ayres hatósága is külön expeditiót küldött ki ez év febr. 4-én. Az expeditió vezetője Bove hadnagy.

* **A Tongarirót** Új-Seelandban Manson amerikai utazó öt vezető segítségével megmászta s az Oreoa nevű kráter csúcsára feljutott. Ezen utazó leírása szerint a Tongariró működő Geysir, mely a forró iszapot 500 lábnyi magasságra löki fel. A hegy kúpját. 30-nál több forró vizű forrás és kéngőzt árasztó lyuk környezi. A hőmérő 6°-t mutatott (valószínűleg Farenheit-féle fok értendő) s az utazók, hogy meg ne fagyjanak kénytelenek voltak az egész éjt a kráterben tölteni. Ez az első eset, hogy a Ngatitamirák ezen szent hegy megmászását megengedték. Mások is megpróbálták már ezt, de a bennszülöttek által egyszerűen elfogadtak és az országból kiutasíttattak. Az égőhegy Tongariro Kingországban fekszik.

II. *Statistikai adatok.*

Ausztrália távirdavonalainak hoszsza: 42,000 klm. ebből:

Uj-Déli-Wales-re	12,000	klm.
Queenslandra	9,000	„
Déli-Ausztráliára	7,500	„
Uj-Seelandra	5,500	„
Victoriára	4,500	„
Ny.-Ausztráliára	2,300	„
Tasmaniára	1,200	„ esik.

A sürgönyök száma körülbelül 5,050.000. A többi continensekből Banjoewangie (Java sziget) közvetitése mellett 14,842 sürgöny érkezett a continensnek é. partján levő Port-Darwin nevű városába; az ismét expediált sürgönyök száma pedig 12,767 volt 1880-ban. Ezek után a bevétel 181,481 font sterlinget (1 font 10 frt) tett ki. Az Ausztráliából Európába menesztett sürgöny minden szava után 14 forint fizetendő. A gyarmat kormányzóság és a sajtó számára küldött sürgönyök olcsóbbak. Amannak minden szava után körülbelül 3 frt 25 kr. emezé után pedig kb. 3 frt 90 kr. díj fizetendő. *S.*

Az egyesült államok népességének statisztikája a városok növekedésére vonatkozólag érdekes adatokat nyújt. Azon városok népessége, melyek 200,000 lakosnál többet számlálnak a következő volt:

	1870-ben:		1880-ban:	
New-York	942,292	lakos	1,206,299	lakos
Philadelphia	674,022	„	747,170	„

	1870-ben:		1880-ban:	
Brooklyn	396,090	lakos	569,663	lakos
Chicago	298,177	„	503,185	„
Boston	250,526	„	362,839	„
St.-Louis	210,864	„	350,518	„
Baltimore	267,354	„	332,313	„
Cincinnati	216,329	„	255,139	„
San-Francisco	138,473	„	233,959	„
New-Orleans	191,418	„	216,090	„

Kelet és dél minden városaiban, nyugaton Cincinnati, Indianapolis, Milwaukee, Detroit, Preoria, Davenport, Dubuque, Salt-Lake, Quincy és Spriengfield városokban a nő-nem van túlnyomó számmal képviselve. — Chicago, St.-Louis, Kansas City, Minneapolis, St.-Paul, Denver, Ohama és Des Moines városokban pedig a férfi több. — New-Yorkban 25,271, Philadelphiában 35,220, Brooklynban 22,167, Bostonban 18,302, Baltimoreben 17,522, Washingtonban 10,673, New-Orleansban 17,306, Loisvilleben 5794-el több nő van, mint férfi. — Chicagoban 10,705, St.-Louisban 8522, Kansas Cityben 8213, Denverben 7440, St.-Paulban 3249, Ohamában 3690-el több férfi van mint nő. *B.*

* **A canadai öt nagy tóról** Fritz zürichi tanár a „Mittheilungen"-ek ez idei II. füzetében érdekes adatokat közöl. Ezekből közöljük a következőket:

A tó neve:	Felülete □ km.	Hossza km.	Legnagyobb szélessége km.	Mélysége m	Víztükrének magassága a tenger felett m.
Felső tó	83,630	660	277	310	191
Michigan tó	61,900	550	133	290	181
Huron tó	61,350	297	310	300	181
Erie tó	25,000	395	105	85	175
Ontari tó	19,820	318	110	200	75

Ezen méretek nagyságáról azonban csak akkor birunk magunknak tiszta fogalmat alkotni, ha azokat hozzánk közelebb fekvő és ismeretesebb földterületek méreteivel össehasonlitjuk A Bodeni tó felülete 540 □ km., a Genfi tóé pedig 610 □ km., tehát 32—35-ször kisebb, mint a canadai tavak legkisebbikének felülete. Az Ontario tó félakkora, a Felső tó azonban kétszer oly nagy, mint Svajcz. Bajororszag nagyobb, mint a Michigan vagy a Huron tó, de kisebb, mint a Felső tó. A Michigan és a Huron tó is négyszerte nagyobbak Bodeninél. Az Ontario tó valamivel nagyobb, mint Würtemberg. Az öt tó területe együttvéve akkora, mint a mai Németország fele.

Óra készités. Az óra időjártával nagy fontosságu világ-kereskedelmi czikké vált. Az évenkint áruba bocsátott órát értéke körülbelül 250 millió markra tehető. Az óragyártásban az első helyet még mindig Svájcz foglalja el, noha az Egyesült Államokban erős versenytásra talál. Mig ugyanis Svájcz leginkább zseb órát gyárt, addig az Egyesült Államok fali ütő órát mutatnak fel nagyobb szám-

mal. Ki van számitva, hogy Svájczban évenkint 1.600,000 darab zsebóra 70 millió mark értékben, az Egyesült Államokban 2,700,000 ütő óra 54 millió mark, és azonfelül zseb óra legalább 16 millió mark értékben állittatik elő. Francziaország 30, Anglia 20, Németország 20 millió mark értéket képviselő órát készit. Svájczban az óragyártás főszékhelyi Neuenburg, Wallis kantonok; Észak Amerikában Connecticut állam; Francziaországban Besançon és Páris; Angolországban London, Birminghan és Chester; Németországban számos helység (Fekete-erdő, Érczhegység stb.) Lipcse pedig az óra-kereskedés főhelyének tekintendő. Ami az órák minőségét és árát illeti az angol és amerikai órák a legszilárdabbak és legpontossabban járnak, mig a franczia órák nem oly nagy gonddal vannak készítve, de külső csinosságra és elegantiára különösen gond van forditva. A svájczi órák készitésénél súlyt fektetnek az olcsóságra, e mellett azonban nem hanyagolják el az óra szerkezetét, czéljának megfelelően előállitani. De az aránylag legolcsóbb órákat még is csak az amerikaiak készitik. *B.*

Gőzkazán robbanások. Az 1881. év első felében Nagy Britanniában 1287 kazán robbanás történt, mely 227 ember életébe került és 555 embert sebesített meg. Londonra esik 181 kazánrobbanás, Liverpoolra 270, Manchesterre 83 és Sheffeldre 12. — Ugyanezen idő alatt Francziaországban csak 968 robbanás történt. Ebből 71 Párisban, 49 Bordeauxban, 45 Marseilleben és 37 Lyonban fordult elő. Egész Francziaországban 121 személy esett a robbanás áldozatául, 319 személy pedig megsebesült. Belgiumban múlt év első felében 128 gőzgép-explosió fordult elő, Ausztriában 331, Olaszországban 205, Oroszországban 81; a többi hátralevő országokra nézve még hiányoznak a megbizható adatok. *B.*

III. *Vegyesek.*

Egy régi város fölfedezése. Az Institut de France egyik levelező tagja, J. P. N. da Silva lovag, portugal kir. építőmester, közelebb portugal Estremadurában, Thomar környékén egy régi római várost fedezett föl. A régi iróknál is emlegetett város neve Nabancia Eddigelé négy utcza és tizenhat ház van kiásva. A romok közt szép fehér márvány oszlopokat és oszlopfőket, úgy szintén pénzeket és mozaik műveket találtak. Remélik, hogy a forum, szinház, czirkusz, a fürdők és a templomok is föltalálhatók lesznek.

— **Az igorrot nép.** Igorrot néven Luzon sziget benföldének az a népsége nevezi magát, mely a Caraballo nagy hegylánczolat oldalain és elágazásai közt lakik. Az irrogotok nem valami külön néptözs, hanem a hinduknak egy faja, kikkel testi tulajdonok, jellem és nyelv tekintetében is igen közel rokonok; ezért legfölebb hegyi hinduknak nevezhetők. A czivilizácziótól nem idegenkednek, de a keresztyénség elől állhatatosan elzárkóznak. Politikai tekintetben spanyol fenhatóság alatt állnak s e fenhatóságot készséggel elsimerik, adójukat vonakodás nélkül fizetik. Egymás közt békés házközöségben élnek, mely semmi rontó hatást nem tesz

rájok. Ismerik és tiszteletben tartják a családi erkölcsi elveket; tudják és teljesítik az atya, feleség és nők iránti kötelességeket. Gyilkosság nagyon ritkán történik náluk. Kifogástalan fogalmuk van a tulajdonról. A családi vagyont közös munkával szerzik és tartják fenn. A módosabb családok használnak segédmunkásokat és cselédeket is; községi rendszabályaikat közakarattal maguk állapítják meg; úgy szintén maguk választják helyi hatóságaikat is (mandatarios municipales), melyeket a tartományi kormányzóság erősít meg. Vannak iskoláik. A közigazgatási költségeket saját, de csekély adóikból fedezik. Kereskedelmi összeköttetésben állnak a keresztyén néppel. A mezei gazdálkodáshoz elég jól értenek, sőt élelmöket főleg abból szerzik meg. Harczias vagy épen vérengző hajlamaik nincsenek. Tisztelik a törvényt s általában kerülik az erőszakoskodást. A szeméremre mind külső megjelenésökben, mind magán körükben nagy figyelemmel vannak. Házaikat szilárdan építik úgy, hogy azok ne csak ideiglenes menedékhelyek, hanem olyanok legyenek, hogy az időjárásnak tartósan ellenálljanak; e mellett nemcsak belső telkeiket, hanem szántóföldjeiket is kerítéssel szokták körűlvenni. Szóval általában elmondható, hogy a vallást kivéve bizonyos mértékű müveltség uralkodik közöttük, sőt a haladás eszméje iránt is fogékonyak. Azt aztán megint el kell ismerni, hogy az igorrotok e kedvező állapotai első sorban a Filip-szigetek kormányzójának, Estella marquisnak rovandók föl érdeműl Az ő bölcs kormányzása s a mellett a spanyol térítők buzgósága bizonyára előbb, utóbb diadalra fogja e népnél juttatni a keresztyénséget. A Filep-szigetek s különösen Benguet (luzoni) kerület kiterjedésével nem áll arányban a népesség. A nevezett kerületben 36 apró népség lakozik, s mégis igen nagy puszta, sőt lakatlan területek találhatók rajta. A nép becsületes, szelid és becsülettudó, de nem szapora. E szaporátlanságon (czikkiró vélekezés eszerint) csak azáltal lehet segíteni, ha a törzseket vallási és közigazgatási tekintetben jobban szervezik. Ez érdekből azt javasolja a czikkiró, hogy a különben annyira „atyáskodó spanyol kormány“ (gobierno paternal de España) vigyen be a közigazgatásba még több javítást, s egyszersmind nyomatékosabban támogassa a térítőket, hogy azok mennél hamarább czélt érjenek (Talán a „compelle intrare“ elv alapján? Szerk.) S az igorrotok, ha egyszer megtérésök üdvös eredményeit belátják, önként is rajta lesznek az egész törzs evangelizásán. Ez esetben a keresztyén értelemben vett czivilizáczió rövid időn nagy előmenetelt fog köztük tenni.

— **Beltenger a Szaharán.** A franczia külügyi miniszteriumban f. é. május 6-án egy ötven tagú nagy bizottság ülésezett, eleget teendő azon megbizatásának, hogy vitassa meg, miként lehetne Algéria belsejében, nevezetesen Constantine département és Tunis déli részén egy beltengert létre hozni. A tekintélyes férfiakból álló értekezleten Freycinet miniszter mint elnök, Say, Varroy és Bilot miniszterek pedig mint érdeklődők vettek részt. Az elnök röviden előadván az értekezlet czélját és feladatát, élénk eszmecsere támadt, melyben különösen Favé ezredes, Lesseps, Dupny de Lôme, J. B. Dumas, Perrier kapitány és Duveyrier, Algérai ismert tanulmányo-

zója vettek részt. Az algériai beltenger eszméjét, mint tudva van, Roudaire utazó terjesztette az Akademia elé, mely azt annyira fontosnak találta, hogy komoly megfontolása tárgyává tette, de csak általános szempontból. Az Akademiának ide vonatkozó véleményes jelentését Favé ezredes terjesztette az értekezlet elé. Favé kiemelé e jelentésből, hogy a sott-okat (l Földr. Közl. X. VI. f. 263. l.) környező területek kiválóan kedvezők a növénytenyészetre s termékenyítésökre csupán a vizgőz hiányzik Az Akademia úgy vélekedett, hogy egy létesítendő beltenger képes lenne a szükséges vízpárát előállítani s az által a környék termékenyitését biztosítani. Nagyon helyes; de ez még nem minden. Figyelembe kellett volna az Akademiának még az egészségi, meg a vízkerengési tekinteteket is vennie. — Lesseps főleg azokat igyekezett meggyőzni, kik attól félnek, hogy a sottoknak tengerré változtatásával sok becses oazis víz alá kerülne. Ő szerinte valóban eltemetne a víz vagy négy ezer pálmafát, a mi négyszázezer frank kárt jelent; de ez a veszteség alig jöhet tekintetbe az elérendő nagy haszon mellett. — Duveyrier szerint a három nagy sott egyike magasabb színtájú ugyan a tengernél; de ez sem lenne leggyőzhetetlen akadály, mert az eddigi fenek-mérések (sondages) szerint annak a sottnak a feneke alatt aránylag csekély mélységben nagy kiterjedésű víztömeg van, melyet egy csatorna-vájás által könnyü lenne föltárni. — Különböző észrevételek után a bizottság három albizottságra osztatott, melyek közül 1-ső a műszaki bizottság, melynek az a föladata, hogy a terv műszaki kivihetőségét vitassa meg; 2-dik a physikai bizottság, mely a meteorolgiai és egészségügyi szempontokat fogja tanulmányozni, és 3-dik a politikai bizottság, mely azt fogja meghányni-vetni, hogy milyen politikai, kereskedelmi és tengerészeti következményei lennének a terv valósításának. Ha ezen bizottságok munkálatai kedvező eredményekre vezetnének: az esetben még egy negyedik albizottság fog szerveztetni annak a megállapítására, hogy vajjon állami költségen ejtessenek-e meg a vállalathoz szükséges munkálatok, vagy pedig az engedély birtokosaira háríttassanak-e a terv kivitelének terhei. — Az első albizottság tagjai: Cudinot, Dupuy de Lôme szenátorok; Sadi Carnot és Baihaut orsz. képviselők; Warnet és Lévy tábornokok; Rousseau alállamtitkár; Lesseps, Perrier kapitány, Ivon, Villarceau, d'Abadie és Lalaune (az Institut tagjai) stb. Elnökké Carnot, jegyzővé pedig Rolland választatott. — A második albizottság elnöke J. B. Dumas, jegyzője Paléologue külügyi miniszt. tanácsos. — A harmadik albizottságban, mely azonnal meg is kezdte működését, elnökké Alb. Grévy, alelnökké Chanzy és Gresley tábornokok, jegyzővé pedig Thomson orsz. képviselő választattak meg.

— **A szultán és a muszka zsidók.** A „Messager d'Odessa" közli, hogy az odassai ottoman konzul telegraf útján kérdést intézett a konstantinápolyi külügyi hivatalhoz, tudakozván, mi a nézete a külügyi miniszteriumnak az üldözött zsidóknak Palesztinába való bevándorlását illetőleg. A válasz szerint a szultánnak teljességgel nem tetszik ez a terv; miért is megtiltatik a konzulnak, hogy Pa-

lesztinába szándékozó zsidók számára útleveleket állítson ki. Ilyen útleveleket csak azon zsidók kaphatnak, a kik kijelentik, hogy az ottoman birodalomnak valamely más részén fognak letelepedni; hogy egy-egy helyen tömegesen nem szállnak meg s hogy megérkeztük alkalmával rögtön ottoman alattvalókká lesznek és magukat a császárság minden törvényeinek alávetik.

— **A venezuelai elnök és a geographia tanítása.** Guzman Blanco köztársasági elnök a mult márcz. hó 16-án egy rendeletet adott ki, mely a Cortambert szerkesztésében s Hachette kiadásában megjelent kis földrajzi átlász iskolai használatát, árulását, vagy a köztársaság területén bármily úton való terjesztését szigorúan megtiltja, kijelentvén, hogy, a ki e rendeletet áthágja, hazaárulóként fog elitéltetni. Okot e rendeletre az adott, hogy a szóban levő térkép angol Guyana határát az Orinoco torkolatáig terjeszti s így egy olyan földdarabot, mely a venezuelai köztársaság területéhez tartozik, angol Guyana része gyanánt tüntet föl.

— **A pompeii ásások** szakadatlanul folynak. 1860 óta azokat a földhalmokat igyekeznek eltávolítani, melyekkel a régebbi munkálatok a kiásandó terület egy részét temették még mélyebbre. Ezek eltakarításaközben közelebb igen fontos leletekre akadtak. Sok, nagyobb részt feliratos amphorát s több mint harmincz, nagyszerűen ékített arrezoi kelyhet hoztak napfényre. De legérdekesebb a lelt tárgyak között egy gyermeknek a testhüvelye, minő a pompeii muzeumból még mindig hiányzott. Abban az utczában ugyanis, mely az ásatások ötödik régióját a nyolczadiktól elválasztja, egy női csontvázra bukkantak, mely mellett két szép mivű aranykarperecz és két arany gyűrű volt: az egyik ametiszt fejjel, melybe egy Mercurius és egy szárnyasbot van vésve, a másik pedig bőségszarvval ékített smaragd fejjel. E nő mellett feküdt egy gyermek, talán a fia. Látszik, hogy menekülésközben mindketten elestek a lávahamuban és ott vesztek. E helyzetben a gyermeket borító lávahamu gipszöntvényhez hasonló, s a test idomait egész hiven ábrázoló burokká állott össze, a minőt Forelli tanácsos eddigelé mesterségesen próbált előállítani, utánzandó azon többé-kevésbbé ép test-lenyomatokat, melyekre ásásközben olykor-olykor akadtak. A gyermek a termetéről itélve mintegy tíz éves lehetett. Testének láva-tokja egészen ép maradt, kivévén a fejet, melynek egy része elmállott. Öltözete rövid, újj és öv nélküli tunika volt, míg lábai meztelenek valának. A jobb karja a melléhez szorúlt, bal karját pedig, melyről a kézfej hiányzik, a szája felé emelte, hogy a megfúlás ellen védekezzék. A lábai egy kissé föl vannak húzva; de különben az egész alak olyan helyzetben van, mintha aludnék. Alszik is szegény már több, mint ezernyolczszáz esztendeje.

Úszó kiállítás. Hire járt nemrég, hogy egy angol társaság úszó kereskedelmi kiállítást tervezett. S ez, mi eleinte csak mint praktikus eszme merült föl, csakugyan létre is jött. Egy 3,000 tonnáju gőzhajót, a „Vice-Roit“-t épen most szerelik föl Londonban; ez az angol kiállítók tárgyait nagy változatosságban fogja felmutatni. Körül fogja utazni a világot és több országnak nevezetesebb

kikőtőiben meg fog állapodni. Ezen egészen új vállalat czélja az, hogy London, Birmingham, Manchester és más ipar központját képező városok gyárainak különféle termékeit az idegen bevásárlóknak föltüntesse, és hogy nekik az Angolországba való utazást megtakaritsa. A „Vice-Roi", melynek cabinjai, sőt maga a fedélzet is kiállítási termékké lesznek átalakítva, keresztül megy a Gibraltárszoroson, átmetszi a Földközi tengert, a Suezi csatornát, meglátogatja Ceylont, Indáit, Ausztráliát, a Fidsi szigeteket, Taszmaniát, a Jó-Reménység fokát, Madeirát stb. — Azt hiszik, hogy az úszó kiállítás eredménye nem fog egy nemzetközi kiállítás mögött állni. *B.*

Erös földrengés volt f. év május 9-én Fayal-on az Azori szigeteken. A rázkódások egy óra hosszat tartottak. Templomok, középületek romokban hevernek *B.*

Sajátságos természeti tüneményt tapasztaltak Éjszak-Amerika Texas államában, Marshalltól 20 mfldnyire délre. A Sabine folyó a föld alá sülyedt. A kivándorlási háború alatt ugyanis azon a vidéken meggyuladt egy óriási kőszén-réteg, mely épen a nevezett folyó alatt terült el. A vékony kéreg a kiégett terület fölött leszakadt és a tátongó mélység magába nyelte a tömérdek vizet. Igen messzire lehet a víz zuhogását hallani. *B.*

Az Algirban lakó mohamedánokkal nem rég tudatták a kormány azon határozatát, mely szerint minden mohamedán vallású egyén a törvény értelmében köteles mielőbb keresztneve mellé család (vezeték) nevet is felvenni. Az apa, illetőleg a nagybátya vagy idősebb fiú fel lett ruházva azon joggal, hogy az egész családra kötelező nevet jelentsen be, mely nevet azután törvényes utódaik is viselhessenek. Önálló egyének csak a maguk számára választhatnak tetszés szerinti nevet. Mindenki a személy azonosság bebizonyíthatása végett igazolványt kap. A további ellenőrzés megkönnyítése czéljából pedig ezután Algirban a mohamedánoknál is rendes születési, halálozási, esketési és elválási „anyakönyvet" fognak vezetni. *S.*

A szibiriai „csornoszjom" (fekete föld). Szibériának ezen, az orosz földmivelésre nézve oly fontos vidékéről Dokutsajew úr az orosz gazda-körnek egyik nemrég tartott értekezletén Szent-Pétervárott a következő ismertetést adta: „A szibiriai csornoszjom az Ural hegység keleti lejtőjén az é. szélesség 54—57° között kezdődik s keleti irányban egészen a Jeniseisk kormányzóságba huzódik el s kiterjed nevezetesen Krasnojarsk, Kansk és Minusinsk kerületek vidékére is. É. határa határozottan k.-ny. irányú, minden nagyobb eltérés (é—d.) nélkül. Déli szegélye ellenben annál ingadozóbb. Igy pl. Tomsk környékén az é. szélesség 50-ik, Jeniseisknél ismét az é. szélesség 53-ik fokáig is lekanyarodik. A szibériai csornoszjom főjellege kettős: homokos (pl. Tjumen kerületben) és agyagos (pl. Isimok és Omok kerületekben). E földréteg átlagos vastagsága: 36 cm.; legvastagabb a hegységek közelében. Abszolut magassága nagyon eltérő; így pl. a menzuri plateau közel 950 méternyi magasságban fekszik, míg Tomsk tengerszín feletti magassága csak 109 méter. *S.*

Vasút Fremantle és Albany közt. Nyugoti Ausztrália kormánya és egy tőzsérekből alakult consortium közt az iránt folynak jelenleg az alkudozások, hogy a Fremantle, Perth és Beverly közt épülő u. n. nyugoti vasútat déli irányban is kiépítsék a King George Sound partján fekvő Albanyig. E vonal 1885. decz. lesz kiépítendő. *S.*

Nyugoti Szibiria bennszülöttjeinek müveltségi állapotáról értekezett Jadrintzew az Orosz földrajzi társaság néprajzi alosztályának f. é. január 13-án (resp. 25-én) tartott felolvasó ülésén. Értekezésének bevezetésében a bennszülöttek és beköltözöttek közötti viszonyokat ismertette táblázatos kimutatások alapján, melyeket az orosz hivatalos közlemények nyomán állított egybe. Majd áttérve eredeti tárgyára, a bennszülötteket a származás, vallás és életmód tekintetbe vétele mellett kétfélékre u. m. letelepültekre és nomádokra osztja. Tartózkodási helyök szerint a következő törzsekről tesz részletesen említést. 1. Átlépve az Ural folyó kel. partjára, a tatárok és bukharok közé jutunk, kiknek száma Nyug.-Szibériában körülbelül 43,000 re rug. Odább é.-ra a vogulok törzse foglal helyet. Ezek vadászat és halászatból élnek, többnyire még nomádok, s ha letelepülnek is: a vadászat akkor is legszenvedélyesebb foglalkozásuk. Az Ob folyó jobb partján, szemben a vogulokkal az osztjákok tartózkodnak s még odább keletre egész Szibéria é. részén a szamojedek. Ezeken kivül, különösen Kurjaczk és Biisk kerületekben a benszülöttek és oroszok vegyes származékaira bukkanunk, kiknek már csak igen csekély része tartozik még a samanismus hívei közé. A benszülöttek közgazdasági állapota kivétel nélkül igen szomorú és szánalomra méltó, különösen ott, hol az oroszokkal közvetlen érintkezésben állanak; maga az orosz Jadrintzew humanusabb bánásmódot javal az oroszok részéről, ha azt óhatják, hogy e különben igen életképes népfajok önálló müveltségre tehessenek szert; ellen esetben kivétel nélkül mihamarább kivesznek. *S.*

Mélységmérések a Földközi tengerben. Giglioli olasz tanár az olasz kormány megbízásából f. é. julius hó végén és augusztusban a Földközi tengerben mélység méréseket fog eszközölni. Az olasz kormány ezen intézkedése által a III-ik egyet. földrajzi kongresszuson tett igéretét váltja be. *S.*

* **1881-ben meghalt jeles geographusok** közöl mi csak a legjelesebbeket említhetjük fel, egyúttal azonban utaljuk olvasóinkat a „Mittheilungen"-ek f. é. III. füzetére.

Arendts K. író, megh. okt. 11-én Possenhofenben. A „Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik"-nek volt szerkesztője.

Bruhns K. a jelen kor egyik legkitünőbb csillagásza s a lipcsei „Verein für Erdkunde"-nak sok éven át elnöke volt. Megh. jul. 25 én Lipcsében.

Bionne H. franczia író, ki sok érdemet szerzett hazájában a földrajz fölvirágoztatása körül. Meghalt julius 28-án. Nagy pártolója és terjesztője volt a Panama földszoros átvágása esz-

méjének, miért is az előmunkálatoknál nagy buzgalommal vett részt; a Lesseps által létesített nemzetközi Compagnienak is főtitkára volt.

Bird C. angol admiralis és sarki utazó. A Parry és a James Ross-féle expeditiókban vett részt; a Franklin fölkeresésére indult „Investigator"-nak pedig kapitánya volt. Megh. 83 éves korában decz. 3-án Withamban (Essex).

Delesse A. előkelő franczia geologus, ki különösen Franczia-ország természettani geographiájának fejlesztése körül szerzett kiváló érdemeket. Megh. márcz. 24-én Párisban.

Flatters franczia ezredes s a Szahara hírneves kutatója Masson kapitány, Béringer és Roche mérnökök és Guyard orvossal együtt árulás következtében körülbelül febr. 16-án a tuaregek által megöletett.

Gessi R. ismeretes utazó egyptomi Szudanban. Megh. máj. 1-én Szuezben.

Gould J. nevezetes ornitholog. 1840-ben Ausztráliát utaz a be s annak madárvilágát ismertette meg. Meghalt febr. 3-án. Londonban.

Hayes Izsák híres sarki utazó. Megh. decz. 17-én.

Joanne Ad. a franczia Bädeker, megh. márcz. 1-én Párisban.

Krapf Laj. Afrika kikutatása körül nagy érdemeket szerzett misszionárius. Meghalt november 26-án Kronthalban Stuttgart mellett.

Mallet K. a földrengések elmélete s a Vulkanok kérdésére vonatkozó munkálatai által nagy érdemeket szerzett kutató. Megh. nov. 5-én.

Matteucci P. hírneves Afrika utazó. Meghalt aug. 8-án Londonban.

Piaggia Kár. a felső Nilus vidékének ismeretes kutatója. Meghalt az év vége felé Karkodj-ban (Sennár).

Popelin kapítány a nemzetközi afrika-társaság 2-ik expeditiójának vezére. Megh. május 24-én Lutekeban.

Roncière-le-Noury franczia admiralis és a párizsi földrajzi társaságnak igen érdemes volt elnöke. Meghalt május 14-én Párisban.

Weyprecht K. az 1872—1874-diki osztrák-magyar éjszaksarki expeditió híres vezére. Meghalt márcz. 29-én Michelstadtban, Hessenben.

* **A szobránczi fürdő.** A magyar Kárpátegyesület beszkédalji fiókja mult évben a szobránczi fürdőben háziiparczikkekből és ásványos vizekből kiállítást rendezett. Az ezen alkalommal számos kárpáti ásványos vizek legnagyobb részénél azonban hiányzott a szakszerű ismertetés. Ezek sorába tartozott a szobránczi is. Dr. Chyzer Kornél Zemplénmegye főorvosa s társaságunk rendes tagja ezen hiányon segíteni óhajtván a szobránczi kitünő forrásoknak legújabb s részben másutt még nem is közlött vegyelemezéseit s a fürdőre vonatkozó egyéb tudnivalókat egy kis füzetkében közrebocsátotta, ebből veszszük át a következőket.

A szobránczi fürdő Ungmegyében a Vihorlát-guttini hegyláncz nyugati végpontjának déli lejtőjén a magyar éjszakkeleti vasútnak Nagymihály állomásától 2, Szobráncz községtől pedig 1/4 órányira fekszik, 130 méternyire a tenger színe felett. A fürdőhely 5–8 kilométernyire fekszik az említett hegyláncz lábától, s ez által éjszak és keletről védve van. A hegység gerincze átlag 850 méter magas; legmagasabb csúcsai a Vihorlát 1074 m-re a Szinnaikő pedig 1007 m.-re emelkednek. Kik a szép parkban levő erdei utakon való járkálással nem érik be s nagyobb kirándulásokra vágynak: azok felkereshetik a Szinnai kő alatt fekvő ritka szépségű tengerszemet s megmászhatják a Vihorlátot. Évi középhőmértéke + 9·6° C. Csapadék legkevesebb van augusztus és szeptemberben, legtöbb juniusban. Az uralkodó szélirány délkeleti, — tehát a legkedvezőbb; pontosabb adatokat azonban e fürdő égalji viszonyairól még nem birunk. Forrásainak vize a hideg sós kénes vizek közé tartozik, átmenetet képezve a kénsavas meszes vizekhez. Hazánkban van ugyan igen sok kénes víz, de ezek többnyire kénes savanyú vizek, mint Parád, SzinnyeLipócz stb., s azért Szobránczhoz nem hasonlíthatók.

A szobránczi víz ivása haszonnal jár a gyomor és belek idült hurutos bántalmaiban, alhasi pangás, máj- és lépdaganatoknál. Sikeres továbbá a sárgaság, túlságos kövérség, a légzési szervek hurutja, görvélykóros mirigy daganatok, hólyaghurut, idült méhlob és következményei ellen.

Fürdő alakjában való használata javasolva van idült bőrbetegségek és kütegek, renyhe lábfekélyek, csúz és köszvény, az idegrendszer fájdalmas bajai, idült higany és ólom mérgezés ellen. A tűszegnek legmakacsabb esetei is a szobránczi iszap borongatásainak majd mindig engednek.

Magában a fürdőintézetben a vendégek elhelyezésére 87 szoba áll rendelkezésre. Posta és táviró a szomszéd Szobránczon van. A fürdő orvosa Russay Gábor, tulajdonosa pedig gróf Török Napoleon, ki a fürdőn csinosításán és berendezésén folytonosan fáradozik. A füzetke végén az író erősen ostorozza a magyar fürdőkben általában bevett azon rosz szokásokat, hogy a betegek étrendje nincsen szigorú felügyelet alatt s igy a betegek oly ételekhez is juthatnak, melyek a gyógyvízzel össze nem férnek; hogy rendszeres mozgás tevés helyett egész délutánokon (talán éjeken!) át kártyáznak, este és éjjel pedig báloznak, s igy a gyógyhelyeket mulató helyekké teszik. Az író ezen komoly felszólalását mi teljesen magunkévá teszszük, mert saját tapasztalatunkból tudjuk, hogy az örökös bálrendezésekkel a mi fürdőinkben agyankínozták az embert; nyugalmas éjszakaról pedig szó sem lehet, mivel a vad orditozás s az éktelen, sokszor fület sértő czigány muzsika égész reggelig tart. Nálunk még a fürdői tudosítások is csak arról szólnak, hogy hány bál volt már, hogy mulattunk, minő szépségek voltak jelen stb. — arról pedig, hogy hány beteg gyógyult meg, vajmi keveset hallunk!

Bcz.

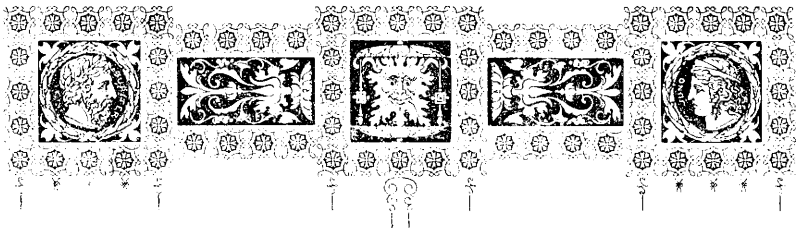

Magyar írók Oroszországról.

Az első nép, melylyel a mai hazájokba beköltözködő magyarok érintkeztek, hagyomány szerint, az orosz volt; s az első magyar író, ki ezen hagyományt fenntartotta, Béla király névtelen jegyzője. Könyvének 7. fejezete Susdalba való menetelöket, a 8-ik Rutheniát, a 9-ik a két nép közt szerzett frigyet, a 10. a Kunokat, a 11-ik Galiczia és Lodoméria városait s végre a 12-ik azt ismerteti miképen jöttek e helyekről Pannóniába. A Névtelennek történetírói hitelét egyesek igen nyomós okokkal támadták meg; ethnographiai megjegyzései is zavarosak; úgy látszik azonban, hogy magának a bevándorlásnak útját részint utazók tudósításain, részint pedig a mongolok betörésének irányán indulva jelezte. Ez utóbbiról a roppantúl sujtott nép kétségtelenül hallott valamit s mindenesetre kutatta azt, honnan csapott le reá a veszedelem. De a Névtelen Jegyző korában már fölkeresték egyes utazók az államilag még nem tömörűlt, sőt épen akkortájban véghetetlen zavaroknak kitett Oroszországot. Ezek közé tartozott szent István király idejében szent Brúnó, ki 1006—7 táján „egész évig hiában, azaz térítői foglalatosság nélkül ülvén a magyaroknál, a besenyőkhöz, a pogányok legkegyetlenebb népéhez indult, Rosz-országnak vevén az útat. A roszok hatalmas és gazdag fejedelme (I. Vladimir, 980—1015.) egy hónapig tartóztatá vissza, mert a besenyőktől halálnál egyéb nem várna reá.* Ilyen Ottó, magyarországi domonkosrendű barát, ki a III. Honorius pápa által az esztergomi és kalocsai érsektől kért azon „négy őszinte véleményű és irodalomban jártas

* Tudósítását Kelet-Európa több népéhez tett térítő utazásáról s különösen Magyarország akkori állapotáról, II. Henrikhez intézte. L. Árpádkori Új okmánytár, I. 163—5.

egyén" közé tartozhatott, kiknek föladata az volt, hogy „egyik tengertől a másikig terjeszszék a hitet."[1] S ő Oroszországon át el is jutott Nagy-Magyarországba, honnan visszatérve, halálos ágyán buzdította szerzetes társait, köztük Juliánt az otthagyott magyarok fölkeresésére. Újabban[2] Vámbéry Ármin kétségbe vonta azt, hogy Juliánnak ez utazása valóban megtörtént s adatait, melyeket orosz, perzsa stb. útleírásokkal ellenőriz, azzal czáfolgatja, hogy Julián az egyes útszakaszokat viszonylag a rendesnél sokkal nagyobb idő alatt tette meg, hogy a földrajzi fogalmakat többször felcseréli, hogy csak öt új földrajzi nevet jegyzett meg magának s főképen pedig azzal, hogy Nagy-Magyarországban magyar nővel találkozott. Mások ellenben — pl. Hunfalvy Pál és Szabó Károly hiteles elbeszélőnek tartják őt. Az utóbbi magyar fordításban is kiadta Julián útleírását.[3] E szerint Julián és társai 1237-ben Konstantinápolyba mentek s ott hajóra szállva, a Fekete-Tengeren 33 napig való hányattatás után szárazon folytatták útjokat; beszélnek egy görög vallású fejedelemről, kinek 100 felesége van; az alánoknak apró fejedelemségekre oszlott országáról, hol a nép fegyverben arat. A sok nélkülözést megunva, innen két szerzetes visszatért; Julián és Bernát azonban tovább ment s egy nagy pusztaságon keresztül 32 napig való bolyongás után Bunda városába ért. A mohammedánok nem eresztvén be őket, a hidegben szabad ég alatt koldulással kellett tengetniök életöket. Bernát meghalván, Julián egy dervis szolgálatába állott s vele Nagy-Bolgárországba ment, hol gazdag városokat, de pogány népet talált. Itt egy magyar nő igazította őt útba a magyarok földje felé, hova két nap mulva el is jutott. Az Etil folyónál lakó ezen nép nem bálványimádó; földmiveléssel foglalkozik, eledele ló- és farkashús, itala lótej; lova és fegyvere sok, ő maga oly vitéz, hogy a szomszéd tatárokat is legyőzte stb. Julián más rövidebb úton szent Iván napján indult el és karácsony másodnapján ért haza. — IV. Incze már 1253-ban viszont szintén küldött döméseket a kunokhoz és ázsiai magyarokhoz,[4] ezeknek kedvéért Oroszország déli részét is a földrajzi kutatások körébe vonván.

Tehát már a XIII. század első felében két magyar expeditióval találkozunk Oroszország földjén, melynek déli része századokon át szolgált hazául őseinknek s melyet azután többször kerestek föl

[1] U.-o., I. 163—5.

[2] A magyar akadémia I. osztályában 1882. február 20-án tartott felolvasásában.

[3] Rogerins siralmas énekének függelékében. Pest, 1860.

[4] Árpádkori Új Okmánytár, II. 238—240.

ellenségesen.[1] Az előbbi körülmény valami 40—50 évvel ezelőtt egyes magyar tudósokat azon föltevésre indított, hogy még az orosz birodalom alapítását is magyaroknak tulajdonítsák. Horváth István például az orosz népet a magyarral egynek tekintvén, a görög írókra hivatkozik, kik a szlávokétól különböző nyelvet beszélő orosz népet a scythák közé sorolják — mint a magyarokat, besenyőket és kunokat. Magyar-nyelvűségök, úgymond, annál kétségtelenebb, mert „még ma is lakik hazánkban egy magyar nyelvet beszélő s tótul (!) nem tudó nép, mely magát orosz-magyarnak nevezi.“ Felfogása ellen Jerney János szállt síkra[2] — s azon körülményre utalva, hogy az egykorú írók sokféleképen hítták az oroszokat (scyták, tauroscythák, turkok, barangok, warägok, kumánok, kazarok, normannok, madsusok stb. nemzetének), elhamarkodott dolognak tart e kérdésben minden positiv állítást, midőn még csak véleményadás foroghat szóban. Valóban, a XIX. század első felében még alig voltunk alaposabban tájékoztatva a hatalmas szomszéd nemzetiségére nézve, mint a XVII-ikben, mikor Lisznyay Pál azt írta a magyarországi jászokról, hogy azok „eredetökre nézve oroszok és igy tótok voltanak.“[3]

De ha egyes balvélemények századok folytán sem oszolhattak is el, a magyarok és a különben azon idő szerint elnyomott oroszok közt időről időre mégis megujúlt az összeköttetés. Mindenki gyaníthatja, hogy akkor, midőn a földrajz ismeretének gyümölcse még éretlenül lógott a tudás fáján, eleink a leggyermekesebb fogalmakat táplálhatták Oroszországról. A kereskedelem különben is csak a határos tartományok némely pontjára szorítkozván Magyarország felől az egész roppant birodalmat áthasító kereskedelmi útak nem képződhettek.[4] Csatározásokról többször hallunk, mint hadjáratokról; pedig ezek nagyon alkalmasak arra, hogy egyik nép a másiknak földjéről jobban értesüljön. A harczias viszonyok különben a követjáratásokat is föltételezik; azonban csak Mátyás király korából maradt fenn egy Oroszországba menő követségnek földrajzilag is érdekes tudósítása. Mátyás 1488-ban Iván deákot küldte III Vasziljevics Ivánhoz, ennek követével, Kuzminski Fedeczczel

[1] Az erre vonatkozó adatokat »Az oroszok hazánk történetében« czímű füzetemben (Nagyvárad, 1877.) állítottam össze.

[2] Tudomány-Tár, 1840. — VIII. 227—245. és 259—271. ll.

[3] Magyarok Cronicája. (Debreczen, 1692.) — 25 l.

[4] Az Anjouk idejéből a magyar-lengyel-orosz kereskedelemről érdekes adatokat közöl Dr. Thallóczy Lajos. (Utazás a Levantéban Budapest, 1882. — 84. lap).

együtt. A czár a követ visszatérésével egyidejűleg többi közt igy írt Mátyásnak:[1] „A te embered Iván deák minálunk a német föld felé kéredzett és mi őt el is bocsátottuk és vele küldtük a magunk emberét, keresztül kisérni őt a liflandi földön a tengerig; és meghagyást küldtünk emberünk által egy liflandi némethez, hogy a te emberedet Ivánt ültesse hajóra és a tengeren szállítsa Lübeckbe vagy valami más helyre, a hova szándékozik a te embered, Iván. És hozzád a magunk emberét küldtük a te embereddel együtt ezen az úton, azért, mert a mint beszélik, a tenger mellett a mi közös ellenségünk Kázmér lengyel király által elfoglalt földek vannak és a mi emberünknek a te embereddel együtt lehetetlen lett volna ezen az úton hozzád jutni. És midőn a te embered Iván mondta nekünk, hogy a mi emberünknek vele együtt nem lehet ezen a földön átjutni, mi egyenesen Mengiliráj krimi czárhoz és Volosszk vajdához akartuk emberedet bocsátani és a mi emberünket is vele együtt küldeni, de azon időben az út nem volt biztos; és a te embered nem akarta bevárni, hogy mi — az útra felkészítve — a mi emberünket vele együtt küldjük hozzád.“ Úgy látszik, ezen követség volt az, melynek czéljául a hagyomány[2] azt tartja, hogy Mátyás azon Magyaroknak visszahívására küldte el, kik — orosz kereskedők állítása szerint — a Don eredete táján laknak. De más adatra is támaszkodhatott Mátyás. Ugyanis egy veronai ember a Don eredetéig (valószinüleg csak a Volgáig, de bizonyosan nem annak forrásáig) jutván, ott magyarul beszélő népre talált. Hazajövén, értesítette erről Pius pápát (Aeneas Sylviust) és Szent-Ferencz rendjebeli papokat kért maga mellé, hogy velök a pogány magyarokat megtéríthesse; a moszkvai nagyfejedelem azonban, ki a görög egyházhoz szitott, nem tűrvén, hogy az ázsiai magyarok a római egyházzal egyesüljenek, nem eresztette őket oda.[3] Thuróczy különben, ki ez adatot fenntartotta, több fejezetben szól Rutheniáról, illetőleg a magyaroknak korábbi lakóhelyeiről stb.

Más krónikai íróink sem voltak még tisztában Oroszország földével, melynek szellemi meghódítója — Krones szerint[4] — Herberstein Zsigmond volt (szül. 1486. aug. 23-án Wippach-

[1] Magyar nyelvre fordítva először közlé Géresi Kálmán. (Századok, 1879. — 247. lap).

[2] Bonfin Dec I. L. II.

[3] Thuróczy, Chronica Hungarorum, P. I. C. IX. (Schwandtner, Scriptores, I. 69. lap).

[4] Die beiden geistigen Eroberer Russlands. Grácz, 1879. Herbersteint és Schlözert érti.

ban, Krajnában mh. 1566. május 28-án Bécsben.) Ő már 1506-ban járt hazánkban, mint a császár követe s 1515-ben résztvett a fejedelmek bécsi kongressusán is, hol szintén sok magyar úrral volt alkalma találkoznia. 1517. márcz. indult először Oroszországba s ápr. 4-én már Novgorodban, ápr. 18-án pedig Moskvában pihent meg. 1517. nov. 16. búcsúkihallgatáson fogadtatván, 1518. márcz. már személyesen tehetett jelentést császárának, ki őt ezután nemsokkal Magyarországba küldte követül, hol összesen 42-szer fordult meg. Másodszor 1526-ban járt az oroszoknál s 1549-ben jelent meg Moscoviája, mely egészen új világot vetett Oroszországra.[1]

Herberstein szerint az oroszok Jáfet ivadékai és szlavónok, kik azelőtt a mai Magyarország területén laktak, mint noriak. Magáról az országról csak hazatértének elbeszélése közben emlékszik meg bővebben. Egész külön fejezetet szán a Pecsora, Jugaria és Oby-folyam felé vezető út leírására. Ösmerteti a jugrokat, vagy — a hogy az oroszok nevezik — juhrokat is. „Ez azon Juharia, melyből a magyarok kivándoroltak, hogy Pannoniát vagy Magyarországot és Európának több más országát Attila alatt elfoglalják. Azért az oroszok ma is nagyon dicsekesznek vele, hogy alattvalóik hajdan Európa nagyobb részén uralkodtak.“ Mikor Muszkaországban először volt követ, hogy a moszkvai fejedelemnek Litvániára való jogát bizonyítgassák, azt beszélték neki, hogy a juhrok, a nagyfejedelem alattvalói, egykor Moszkvában laktak és a Maeotis tavánál tanyáztak, azután pedig elfoglalták a Duna mellett levő Pannoniát s még most is Ungároknak nevezik őket. Majd meghódították Morvát és Lengyelországot is. Buda is Attila testvérétől kapta nevét. „Mondják hogy a juharok nyelve ma is egy a magyarokéval. Azt azonban nem tudom, igaz-e ez, vagy sem. Mert akármilyen gondosan kerestem is, senkit sem kaphattam meg azon országból, kivel a magyar nyelvben teljesen járatos szolgám, beszélhetett volna.“ A juhrok a fejedelemnek bőrrel adóznak. Az oczeán partján gyüjtött gyöngyeiket és drágaköveiket Moszkvában adják el, stb.[2]

Ez alapvető s ránk nézve — minthogy hazatérésének leirásában hazánkról különösebben is megemlékezik — fontos munkán kivül ugyanazon XVI. század első feléből Miechow és Reichersdorf könyve érdemel említést. Az első a két Sarmatiáról

[1] Moscoviter wunderbare Historien. Bázel, 1563. (Latin eredetijét nem ösmerem.)

[2] U. o., a XCIIII. lapon.

szól* és Thurzó Szaniszlónak, a híres olmüczi püspöknek van ajánlva. A középkor ethnographiai felfogására nézve jellemzően magyarázgatja, hogy a Pannonia szlávjait legyőző magyarok vagyis juhrok Scythiának Juhra nevü vidékéről valók. A magyarországi és a scythiai juhrok azonegy nyelven és kiejtéssel beszélnek. A szittyaföldiek azonban bálványimádók és müveletlenek. A legéjszakibb Juhrában nincsenek sem igen magas, sem oly meghághatatlan hegyek, mint pl. az Olaszországot környező Alpok vagy a szarmát hegyek (Kárpátok.) Sürű erdőkkel borított és jól járható, közepes magasságu, köves és sziklás hegyek vannak ott, a minők egyáltalán előfordulnak a föld északi végén, az északi oczeán körül. „És tudd meg — folytatja, — hogy az éjszaki oczeánból a muszkák nyelvén morsznak nevezett bizonyos halak felszöknek a tengert környező hegyek csúcsára, hol fogaikat dörzsölgetvén, magukat fölhágtukban fölakasztják úgy, hogy a hegy csúcsáról lefelé a másik oldalra fordulnak és hanyatlanak le; ekkor megfogják őket a juhrok és az északnak más lakói s igen sulyos fogaikat Muszkaországba, majd pedig a törökökhöz és tatárokhoz küldik. Ezekből kardmarkolatokat, fogókat és késnyeleket csinálnak.“ A riphaeiek és hyperbólok valóságban nincsenek sem Muszkaországban sem akárhol máshol; és ha majd minden cosmograph azt állitja, hogy a Tanais, az Edel vagy Volha, Dzvina nagy folyók a mondott hegyekből erednek, csak soha nem látott mesedolgokat terjesztenek. Muszkaország legnagyobb folyói, a Tanaisz és Volha, lapályos és mocsaras, ligetes, hegyekkel nem borított földről erednek. A juhrok Scythia Juhrájában nem művelnek földet, nem vetnek, kenyerök, boruk és sörük nincs, erdőkben és föld alatti üregekben nyomorognak s halakkal és vadállatok húsával táplálkoznak, melyeknek nagy bővében vannak; vizet isznak, farkas, szarvas, róka és más állatok bőrével ruházkodnak. Mint tehát Hippocrates „de regionibus“ mondja, nyomorult a sarkvidék s annak levegője és vize. A muszka herczegnek hódolnak s neki adó fejében czoboly-, nyest- stb. bőröket adóznak, mivel egyebök nincs. Néhány híres földrajz- és történetíró az északi tenger mellékét igen mérsékelt éghajlatunak mondja, hol a hőmérsék és enyhe lég következtében boldogan és igen jól élnek. Mese az egész; folytonos hideget kell szenvedniök; a téli napéjegyenkor örökös a telök, nyári napéjegyen alkalmá-

* Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europana Augsburg, 1518. — 4. r. 58. lap. Ujra a Münster-féle Novus orbisban (Bázel, 1532 a 482—531. lapon.) Mindkettőt használtam.

val pedig egyre s mintegy ellankadva látják a napot. Juhrában s az éjszaki vidékeken nem bányásznak aranyat, ezüstöt és más ásványt. S nem való, hogy ott griffek és nagy madarak volnának, melyek az általuk feltalált aranyat kiaknázzák. A régi szerzők ellenében állítja, hogy griffek valóságban nincsenek sem ott északon, sem a föld más részén. Van azonban egy madarok, mely farkával és kiterjesztett szárnyaival együtt nagyobb a sasnál s melyet a muszkák kiczothnak, a mi embereink pedig Byalozornak hínak (fényes fehér, mert hasa felé igen fehér.) Éjszakon nincsenek csodás emberek t. i. egyszemüek, kétfejüek, kutyafejüek stb., hanem hozzánk hasonlók azok, kik ritkán, elszórtan és csekély számban tanyáznak ott és a nagy hideg miatt jobbára ólomszínűek. „Ezek igazak s a ki ezeket írta, igazat írt; s tudjuk, mivel igaz bizonyság van rá.“ Végül megjegyzi, hogy Oroszországba a bort Magyar-, Moldva-, Oláh- és Görögországból viszik be.[1]

A másik író a szebeni születésü Reichersdorff György, ki Mária királyné, majd Ferdinánd titkára s végre Erdély kincstartója volt. Moldvát Ferdinánd parancsára írta le s Broniovus Mártonnak Tatárországról írt könyvével együtt délnyugati Oroszország viszonyairól tájékoztat bennünket.[2]

Talán magyar ember azon Fabri János is (1470—1541.), ki — mint Bécs püspöke — orosz követek előadásai nyomán az oroszok vallásáról értekezett Ferdinánd főherczeghez intézett előterjesztésében,[3] mely 1525-ben Tübingában nyomtatásban is megjelent — s főkép Wlasz orosz tolmács elbeszélésére építi adatait. Magyar nyelven tudtomra egy 1555. táján, talán Zay Ferencz által Konstantinápolyból írt levél emlékezik meg róluk először. „Mostan — írja többi közt — az muszkvai herczeg és az orosz urak, kik egymással szomszédosok és atyafiasok, nagy hadat indítottak az tatárokra, kiket indítottak fel az cserkeszek és az mongorliak. — — Immár azt mondják, hogy nem messze ért az eleji az hadnak Kaspához, ki török császáré; egy szandzsákság, ki nem messze ahhoz, a hol az Duna a tengerben esik“ stb.[4]

A későbbi utazók közül Decsi Czimor János, és Tectander

[1] A Münster-féle kiadásban az 508—9. és 515. lapon.

[2] Transsilvaniae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio. 2 térképpel, Bécs, 1550. Legutóbb kiadta Schwandtner, I. 778—810. l.)

[3] Bestushew-Rjumin: Geschichte Russlands. Übers. v. Dr. Th. Schiemann. (Mitau, 1877. — I. 129.)

[4] Közli Thaly Kálmán. Történelmi Tár, 1878. — 188—9. l.

György, Kakas István irodeákja tünik ki. Decsi Baranyamegyében 1560 táján született; mint az erdélyi fejedelem tanácsosa, Bethlen Farkas fiát Moldván, Orosz-, Lengyel-, Poroszországon, Pommeránián és Brandenburgon át Wittembergbe kisérte, hol 1587-ben „Hodoeporicon" czímmel versekben énekelte meg ezen útját. Könyve nagy ritkaság, úgy, hogy azt Magyar Históriájának kiadója, Toldy Ferencz maga sem láthatta.[1] Ez utóbbiban csak egy rövid fejezet van az oroszországi tatárokról,[2] de ebben is sok a naiv értesülés; pl. hogy a tatárok „religionem cum Turcis communem habent" s mindjárt erre pár sorral alább: „Vagos et veneficos colunt, daemones in idolis responsa reddentes adorant;" hogy nem irtóznak az ellenség vérét úgy inni, mint a vizet, stb. A magyar ruhában tatár divatot gyanítók számára érdekes azon megjegyzése, hogy a tatárok öltözete térdig érő fekete ruha, mely sem a kart, sem a hátat, sem a mellet s a test egyéb részét egész a köldökig nem fedezi. — Decsi 1603. táján hunyt el.

Zalánkemeni Kakas István mint II. Rudolfnak követe utazott Abbasz perzsa sahhoz, hogy ezt a török ellen a császárral való szövetségre bírja. Titkárával, Tectander von der Jabel nevű szász ifjúval, ki utóbb ez utazást leírta, 1602. aug. 27. indult el Prágából s Boroszlón, Krakkón, Varsón, Grodnón, Vilnán, Minszken és Orkhán át nov. 9. Moszkába érkezett, hol több hétig maradt. Tectander fölhasználta az alkalmat, hogy leírja az orosz szokásokat és magát a fővárost. Moszkából Nisni-Novgorodon át Kazánba ment, melyet Boroszlóhoz hasonlít. Majd a vad és bárátságtalan cseremiszek földjén tartózkodott és pedig hosszasan, mert karácsonykor ért oda és csak májusban indúlt lefelé a Volgán, melyen Szariczint érintve — 1603. május 27. jutott el Asztrakhánba, a nogaji tatárokhoz. Julius 22-én szállt hajóra a társaság és 31 napi hányatás után a Kaspi-Tengeren át Lengerudba, Perzsiába érkezett. Kakas Lahidsanban okt. 25. elhunyván, megbízatását Tectander teljesítette s azután a Kaukázuson át a Kaspi-Tenger partjain Asztrakhánba, onnan pedig az előbbi úton ért haza. Viszontagságait „Iter Persicum" czímmel 1609-ben térkép kiséretében bocsátotta közre.[3]

[1] Baranyai Decsi János Magyar Históriája, 1592—1598. (Kiadta Toldy. Pest, 1866. — VIII. lap.

[2] De Tartarorum origine ac moribus. U. o. a 112—116. lapon.

[3] Újra kiadta Scheffer K. Párizs, 1879.) Czíme; Iter persicum ou Description du Voyage en Perse entrepris en 1602 par Etienne Kakasch de Zalonkemeny. Relation redigée en allemand et présentée à l'empereur par Georges Tectander von der Jabel. A Földrajzi közlemények 1879. évi folyamában dr. Erődi Béla (a 161—171. lapon) bőven s igen érdekesen ösmertette.

Akármily kapós volt is Tectander könyve, nem javította a magyarok véleményét az oroszokról. Zrinyi Miklós kutatván, mely külföldi nemzetnek barátságára számíthatna hazánk, ezt írja róluk[1] „Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább, hogysem valósághoz; noha tudom, micsodás reménységeket csináltak magukra, de — — sem remélhetjük, sem nem kívánhatjuk. Az ő országuk messze, az ő népök goromba, az ő hadakozásuk semmirekellő, vitézségök nevetséges, politikájok ostoba, birodalmuk tyrannis; kinek kelljen hát az ő segítségök?“

XVIII. századbeli irodalmunk sem igen volt termékeny az Oroszországról való ösmeretcknek közlésében. Nagy Péter czár uralkodásának idejében, 1716-ban, Turkolyi Sámuel orosz szolgálatba állván, 1722-ben és 1725-ben részt vett a perzsák ellen folytatott hadjáratban s Asztrakhánból, hol Péter czár Magyarországból vitt szőlővesszőket ültettetett el, 1725. ápr. 10. Szikszóra ezeket írta haza[3]: „Én ezen országban tudakoztam, hol laktak magyarok? Lakóhelyökre ráakadtam; laktak pedig a Volga vize mellett igen fövenyes és erdőtlen helyen, azonban szép házakban, mivel a földben ma is olyan kályhadarabokat (talán mázos téglákat) találtak, a miből nálunk új keresztény-korsókat csinálnak, tégláik pedig igen szélesek és szépek; melyekből megismerhethi, hogy derék házakban laktak. A magyarok királya pedig Kúma nevű folyóvíz mellett lakott, melynek pálotái ugyan rongyosok, de ma is fennállnak és az azon falu helyét — ittvaló pogány nyelven — Magyarnak hívják.[4] Még a Rákoczy szabadságharcz alatt járt Bay Bessarábiában, Ráday pedig Benderben. Bay Mihály és Pápay Gáspár 1705. nov. 23 Kovásiról (Kővárvidékéről) kelt útra a tatárokhoz: decz. 12. Jassyban, 26-án Galaczon, 30-án Babában (Dobrudsa) pihentek meg. Január 5-én Tulcsán, másnap már Bessarábiában voltak s január 12-én átkeltek a Dnieszteren. Végre január 27. a Khán székhelyére Bakcsiszerájba értek, honnan márczius 8. „rettenetes rút fergetegben“ indultak haza s junius 6. érkeztek

[1] Az török afium ellen való orvosság. Összes munkái. (Pert, 1853. —373. hasáb.)

[2] Csak jegyzetképen említem meg, hogy b. Borgsdorf Ernő Frigyes cs. főmérnöknek 1699-ben „Relation von Moscorien“ címmel saját tapasztalatainak nyomán két könyvben írt művét kéziratban a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (in 4°, fol. 172) őrzi.

[3] Tudomány-tár, 1843.—XII. kötet. 75—76. l.

[4] Korb János ez időtájban viszont azt írta (Diarium itineris in Moscoviam. Bécs, év nélkül), hogy Moszkva körül a magyarhoz hasonló ruha divatozik (Tudomány-tár, 1840. —VIII., 234.)

Érsek-Ujvárra. E nagyérdekű itinerariumot Thaly Kálmán adta ki először.[1]

Ráday Pál többször járt a mai Oroszországban; így pl. 1709-ben XII. Károlynál Benderben, hova okt. 17. Husztról indult el s nov. 17. érkezett meg. Diplomatiai működése mellett az ethnographiai dolgok iránt is érdeklődött; a Bender mellett levő Kausant pl. nov. 21. meglátogatta, hogy tatár várost láthasson. „Ugy tapasztaltam, hogy azon várost nem is a tatárok, hanem a keresztyények és kiváltképen örmény kereskedők és zsidók ott való lakásukkal tették városnak. Ott láttam legelőször tevéket szekérben, járomban és oly nagy kecsegehalakat, melyeknek hoszsza 6 arasztnyi volt, vastagsága harmadfél.“ Nov, 28. két biharmegyei rabasszonnyal is beszélt Benderben. — Decz. 6-án egy magyar pappal találkozott, ki Rákoczi megbízatásából 4 év óta működött a csöbörcsöki magyarok közt. A napló decz. 15. befejezetlenül maradt.[2]

Zöld Péter székely kath. pap 1766-ban szintén meglátogatta a bessarábiai magyarokat[3], azonban nagy részletekbe kellene mennem, ha a határszéleken tett ily apróbb látogatásokat is följegyezném, s azon vidékeket a magyarok akkortájt különben sem annyira az oroszok, mint inkább a tatárok kedvéért keresték föl.

Oroszországról az első rendszeresebb leírást magyar nyelven Bertalanffi Pál közölte.[4] Nagy-Russiának vagy Moszkaországnak szélességét Ázsiáig 300 német mértföldre, hosszát pedig északról délig 380-ra becsülte. Négy részre oszlik ez ország: napnyugati, keleti, továbbá moszkvai Tatárországra és moszkvai Lapponiára. Részletesen felsorolja ezen négy résznek 39 tartományát, nevezetesebb városaikkal együtt. Novaja-Zemljánál még nem tudja bizonyosan, nem függ-e az össze Szibériával. Elmondja Muszkaország történetét s abban a hitben van, hogy azt a „dalmátiai vagyis horvát“ Russus 550. táján alapította. Ismerteti a kormányt, hadsereget, vallást, termékenységet és végre a népet. Az utóbbit enynyiben: „Moscoviának a népe erős testű, középszerű termetü, rövid szárú, de gyors futású, vad s kegyetlen erkölcsű, tudományutáló, erős italt szerető, ocsmány s visszafordult bujaságra hajlandó; e felett a sok dohányozásnak miatta 1634. eszt. törvénynyel végez-

[1] Századok, 1873. — 538—552. és 603—618. l.

[2] Kiadta Jerney János. (Tudomány-tár, 1841. —IX. 117—123.

[3] Tudom. Gyüjtemény, 1821. IV. 126. Turkoli Mihály is azt írta Asterabádból (Perzsiából) Orosz Zsigmondhoz 1757. intézett levelében, hogy »Krimben a tatár kán védelme alatt két magyar falu van, melyekben magyarul beszélnek« s hogy ő volt is azokban. (Tudom. Gyüjt. 1821. IV. 125.)

[4] Világnak Két rendbeli Rövid Ismerete. (Nagyszombat, 1757. — 649—664. lap.)

tetett el az, hogy vagy verességgel, vagy az orra elejének elmetszésével büntetődjék, a ki a dohányzásban kapatik. A külső ruhája a moscoviai népnek egy hosszú dolmány, vagy selyemből, vagyis pamutból, a mint kinek-kinek értéke hozza." Egyébiránt Bertalanffy könyvének értékesebb része kétségkívül az, a mit más művekből kompillált; a mit saját fejéből írt, az nem igen tarthat számot elismerésünkre; pl. hogy a Szamos mellett fekvő Aradvármegyének egyik erős helye Gyula. Becsesebb lehet ennél Bél Mátyásnak „De Russia" czímmel állítólag a nemzeti muzeumban őrzött példánya; melyre hivatkozik ugyan Bélnek derék életírója[1], melyre nézve azonban azon választ kaptam, hogy ott csak az illyrekről, albánokról stb. van szó.

Mint utazó is hírt szerzett magának gróf Benyovszky Mór (szül Verbón, 1741, mh. 1786. Madagaskárban.) Itt csak annyiban kell róla tudomást vennünk, hogy részt vevén a lengyeleknek az oroszok ellen vívott harczaiban, 1769. május 20-kán az utóbbiaknak foglya lett. Mint ilyen érkezett aug. 4-kén Kievbe s onnan Kazánba, hol összeesküvést szőtt, de nov. 7-kén, midőn elakarták fogni, sikerült megszöknie s nov. 19-kén Pétervárra jutnia. Itt azonban 21-kén ismét elfogták és Szibériába való számüzetésre itélték. Deczember 4-kén kezdte meg útját Kamcsatka felé s 1770. január 20-kán érkezett Tobolskba. Ennek leirásával kezdi meg szibériai naplóját, melyben 1771. május 11-kén a bolsereczki kikötőből való elindulásáig, saját élete körülményeinek előadásán kívül ázsiai Oroszországról is sok érdekeseket beszél el összesen 29 fejezetben.[2] Ő az első s majdnem egyetlen magyar, ki Szibériáról bővebben írt.

Sokkal igénytelenebb ennél Kalatai Ferencz (szül. 1722. okt. 1-én, meghalt 1795. jun. 29-kén) utóbb váradi püspök, Itinerariuma, melyben 1780. május 18-kán Bródyban a Katalin czárnő látogatására induló II. József kiséretében megkezdett s aug. 7-kén Lembergben bevégzett oroszországi útját báró Reviczkyhez aug. 23-kán intézett latin levél alakjában vázolta. Irata nem ismeretlen a magyar közönség előtt.[3]

[1] „Nro 292. — 4° lat." Említi Haan: Bél Mátyás életr., 63. lap.

[2] E helyütt az adatok a két Ebeling által angolból fordított könyvből (Des Grafen M. A. v. Benyovszky Begebenheiten und Reisen. Hamburg, 1791. Két kötet) vannak kijegyezve. A szibériai napló az I. kötet, 85—280. lapon foglal helyet.

[3] Először kiadta Keresztury Alajos (Hist. fund. episc. M.-Varad, II. r. 329. lap.) Magyarul pedig P. Thewrewk Miklós a Tud. Gyüjteményben (1823. x. 27. l.) Megvan az aradi lyceum könyvtárában is (V. 2640. sz.) egy egykorú másolata.

A mai Oroszország északnyugati részének lakói, a lappok és finnek iránt, szintén ez időtájban keltett figyelmet nálunk Sajnovics János jezsuita és csillagvizsgáló, ki midőn Hell Miksa kíséretében a Venusnak a nap előtt való elvonulását megfigyelni óhajtván, Wardhuusba Lappországon keresztül utazott, bizonyos rokonságot talált a lapp és magyar szók között, mit ő Koppenhágában 1770-ben kiadott munkájában ugyanazonosságnak mondott.[1] Könyvének végén kiemeli, hogy e felfogás a hazai és külföldi irodalomban nem új. Földrajzi értéke különben az egésznek voltakép csak abban áll, hogy a magyarok most már Finnország iránt is kezdtek érdeklődni, ha nem volt is ínyökre a „finnyás-lapos atyafiság.“ Hell Miksa különben maga is írt egy munkát „Expeditio litteraria ad polum arcticum“ czímmel, mely azonban kéziratban maradt,[2] a mit annálinkább sajnálnunk kell, mert Finn-, Lapp- és Norvégország helyrajzi viszonyairól, a lappok eredetéről, testalkatáról, ruházatáról, lakásairól, élelmi szereiről stb. is értekezik benne.[3]

Orlay János 1791-ben a Balti-Tengeren át oly czélból ment Szent-Pétervárra, hogy a magyaroknak Oroszországban levő rokonai után kutasson Bejárta Lapp- és Finnországot, a Kaukázust és Ural-hegységet, s — a mint állítja — mindenütt a magyarság nyomait látta. A Volga, Kaukázus és Káspi-Tenger közt levő vidéken Magyar-város romjait szemlélte, a Török-folyót s más helyeket, mint Mozdokot, Irtist, Kőbányát, a mit az oroszok Kubánynak hínak. Mivel azonban itt kitünő bányák vannak, mai neve a magyarnak csak elferditése. Az Ural-hegységet most is Uralának híják, vagy Úr-aljának, a magyar Hegyalja módjára. Maguk az oroszok Juhorskija, vagy Uhorskia Hori, azaz Magyar-Hegyek gyanánt ismerik. Az Ural-hegység körül lakó uritsiek magyar nyelven beszélnek[4] stb. A beköszöntő XIX. században íróink általában véve csak annyiban méltányolták Oroszországot, amennyiben ott eleink hazáját, sőt testvéreinket kereshették. — Obernyik László pl.

[1] Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. II. kiadás: Nagy-Szombat, év nélkül. 4r. 132. lap.

[2] Természettud. Közlöny, 1869. I. 341.

[3] Szinnyei, Irodalmunk Története 1711—1772. (Budapest, 1876. — 113. l.) Azóta a finnek nálunk napirenden vannak, lapok és folyóiratok szívesen és néha behatóan ismertetik őket és hazájokat. Dr. Szinnyei József könyve (Az ezer tó országa. — Budapest, 1881.) igen kedves leírást ad Finnországról.

[4] Schedius: Zeitschrift von und für Ungarn (Pest, 1803. — IV. 134. Orlaynak Tertina Mihály váradi tanárhoz 1803. jul. Szent-Pétervárról írt latin levele.)

1821-ben nagy lelkesedéssel és sok helyismerettel írt a Jekaterinoslavból hozzánk vándorolt Kotoraw vagy keserű Iványról, kinek beszédét jól megérthette.[1] Úgy látszik, megfeledkezett róla, hogy az 1751-ben kivándorolt maros-tiszamenti határőröknek egy része épen Jekaterinoslav vidékén telepedett le s hogy akkor a Magyarországból Oroszország felé való kivándorlást rendelettel kellett korlátolni.

Folyóiratainkban elszórva nem egy derék czikket találunk Oroszországról.[2] Az önállóan megjelent művek közül a legjelesebbek közé tartozik Lassú Istvántól (1797—1852) az orosz birodalom statisztikai, geographiai és históriai leírása (Pest, 1827.); Korponay János főhadnagytól (1818—1881) az orosz álladalom és Krakó-köztársaság hadi földleirása.[3] Nem is említve Fényes Eleknek e részben nem igen sikeres tevékenységét,[4] azt kell hinnünk, hogy a közönség alig érzi szükségét Oroszország rendszeres leírásának; pedig életbevágó érdekeink egészen másról tanuskodhatnának. Ez időszerint Oroszországról a magyar nyelven megjelent leirások közül legjobbnak és legterjedelmesebbnek Mackenzie-Wallace Russiáját kell tartanunk, melyet angolból Szentkirályi Mór fordított le.[5] Iskoláink sem helyeznek oly súlyt ezen földrajzi ismereteknek fontosságára, mint az kívánatos volna. Középiskoláink 1—2 órán kimerítni vélik e tárgyat. Míg az orosz katonai intézetekben 1879. őszén elrendelték az osztrák-magyar monarchia földrajzának tanulmányozását, addig a budapesti egyetemen — tudtomra — Hunfalvy János volt idáig az egyetlen, ki az 1878/79. tanév második felére az európai és ázsiai orosz birodalomról előadást hirdetett. — Közönségünk nagyobb része csak úgy ismeri a

[1] Czikke: Tudom. Gyüjt. 1821. — IV. 117—126. l.

[2] Krimia Balajthy Józseftől (Tudom. Gyüjt. 1829.) Pohunus népről az orosz birodalomban. (M. Akad. Ért. 1840.) Szentpétervváriak Molnár Jánostól (Magyar könyvesház, 1798). Az oroszországi Magyarországról (Sándor István Sokféléje, 1795). A russinok Kazinczy Gábortól (Új M. Muzeum, 1855). Oroszországnak és az északi Skandináviának népesedése Hunfalvy Páltól (Nyelvtud. Közl. 1873.) Az oroszok fő néptörzsei Hunfalvy Jánostól (Budapesti Szemle, 1878). stb. A Földrajzi Társulat Közleményeiben (1873—1882) Bálinth Gábor, Déchy Mór, Vámbéry Ármin, Hunfalvy János és Laky Dániel főkép Oroszországnak ázsiai birtokairól értekeztek.

[3] Pest, 1845. — 8r. VIII., 192. és 2. lap. — 2 térképpel.

[4] A török-orosz harcz európai és ázsiai színhelyének részletes leírása. Bécs, 1854. — 8r. 47 lap — Az orosz-török háború stb. Vázlatokkal. Bécs 1854. — N 8r. 576 lap stb.

[5] Két kötet. Budapest, 1878. — 8r. 395 és 392 lap.

hatalmas államot, a hogy arról képes és más lapjaink a napi eseményeknek kapcsán tájékoztatják. E részben egész méltánylattal emlékezhetünk meg a Vasárnapi Ujságról, mely nem ritkán eredeti tudósításokkal örvendezteti meg olvasóit [1]

Egyes hazánkfiai mint utazók szereztek maguknak érdemeket. Reguly Antal 1839 ben kelt útra Oroszország felé s bejárván Finnországot, hosszasabban időzött Szentpétervárott, honnan 1843. okt. 9. indult Szibériába. Moszkván, Nisni-Novgorodon s Kazánon keresztül jutva, decz. 14-kén az Uralon is átkelt és hosszasabban időzött a vogulok és osztyákok közt. Visszatérve, Kazánban két évet töltött, majd a fővárosba ment, hol útjának leirásába fogott s 16 lapon az északi Uralnak térképét körülbelül 1350 km. területről oly sikerülten készíté el, hogy azzal, — az oroszoknak önbeismerése szerint — „Oroszország föld- és néprajzában egy terra incognitának felfedezője lett.“ Graefenbergben és Berlinben való tartózkodása után 1848-ban hazatért Pestre, hol a kormány őt az egyetemi könyvtár őrévé nevezte ki. 1858. aug. 23-kán csak 39 éves korában történt halála után iratainak rendezésére Hunfalvy P. válkozott.[2]

Jerney János (1800—1855), kevesebb szerencsével járt, mint „Éjszak Kőrösije“, Reguly, azonban ő is érdemes munkát végzett, midőn a régi magyarok lakóhelyeinek fölkeresésére indult. 1844. és 1845-ben bejárta Moldva-Oláhországot, a hajdani Etelközt, Lebediast s egészen Taganrogig jutott, honnan azonban, mivel kutatásait az orosz kormány nem jó szemmel nézte, 1845. tavaszán hazatért s útjának eredményéről 1851-ben két kötetes munkával számolt be.[3] Apróbb értekezésekkel azután is visszavisszatért a tárgyra.

Vámbéry Ármin (szül. 1832.) azért indult keletre, hogy kinyomozza, az altáji nyelvcsaládnak finn-, vagy tatár ágához tartozik-e nyelvünk? 1863-ban Gömüstepénél — a Kaspi-Tenger délkeleti részében — lépett partra, hogy a ma már jobbadán orosz Turkesztánt beutazza. Khivát, Bokharát és Szamarkandot bejárva, Heráton, Teheránon és Konstantinápolyon át tért vissza Pestre. Útleírása Londonban mindjárt az első nap több ezer példányban

[1] A Függetlenség czimű napilapnak egy idő óta Ekaterinburgból sok érdekes ethnographiai stb. dolgot ír Berger Vilmos.

[2] Életr. Sámi Lajostól. Athenaeum, 1874. — 915—920. hasáb.

[3] Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Két kötet, 4. r. Pest, 1851. — IV, 329 és IV, 316. lap 3 kőnyomatu ábrával és 1 térképpel.

kelt el s annak magyar eredetijéből is két kiadás fogyott már el, a mi nálunk ugyancsak nagy szó. 1864 óta a budapesti egyetemen a keleti nyelvek tanára s nyelvünkön és más nyelveken azóta is egész sorát adta az ázsiai — részben orosz fennsőség alatt élő — népekre vonatkozó tanulmányoknak, melyek az orosz kormánynak már nem egy kellemetlen órát okoztak.[1]

Igen érdemes munka Hunfalvy Pál utazása a Balti-Tenger vidékein[2] s Bálinth Gábor jelentése Oroszországban és Azsiában tett útjáról,[3] melyen őt a pétervári kormányon kivül a magyar akadémia is támogatta.

Mezőkövesdi Ujfalvy Károly, jelenleg párisi tanár, Oroszországban, Szibériában és Turkesztánban tett utazásait franczia nyelven írta le;[4] ez maig sincs meg nyelvünkön, mig 1880. évi utazását — legalább bő kivonatban — a Vasárnapi Ujság ismertette. — Genetz Arvid 1879. május 5-én a magyar akademiában mint vendég tett jelentést a Jegestenger partvidékein (Orosz-Lapplandban) tett utazásáról. — Chyzer Kornél „Északon" czímmel közölte orosz- és svédországi élményeit. Az ő modorában, a lapokban elszórva, most már nem egy, hosszabb-rövidebb leírás jelenik meg, melyeknek, ha szorosan véve nincs is tudományos becsök, az a hasznuk mégis megvan, hogy az orosz népélet és az egyes vidékek iránt felköltik a magyar olvasók figyelmét, ép úgy, mint a hogy pl. Rózsahegyi Aladár az asztrakháni pestis-járvány (1878—1879) leírásával együtt a járvány szinhelyét is megismertette. Ha csak „per tangentem" történnek is ily ösmertetések, mindenesetre meg van földrajzi jogosultságuk. Mert közönségünk még most is kényelmesebbnek tartja, hogy Verne, vagy épen Dumas és az orosz írók regényeiből vegyen tudomást Éjszak ez óriás államának és népének viszonyairól.

Örömmel fogadnám, ha az adatoknak ismertebb volta következtében kivált a legujabb korra nézve csak általánosságban tett jegyzeteimet olvasóim kiegészíteni szíveskednének.

Dr. Márki Sándor

[1] Legújabban »A magyarok eredete« czímű nagy fontosságú munkájában szól megint e tárgyról.

[2] Két kötet Pest, 1871. - 8. r. XII, 427, és VII, 454. lap.

[3] Pest, 1873. — 8. r. 52 lap.

[4] Expedition scientifique Française en Russie, en Siberie et dans le Turkestan. Paris, 1879. — N. 8r., XVI. és 208. lap.

Az Ión szigetek* s az Ión tenger.

(Felolvastatott a „Magyar földrajzi társaság“ 1882. május 4-ki ülésén.)

Az 1881. év őszén nagyobb tanulmányi utazást tettem a tágabb értelemben vett úgynevezett Levante-ban.

A „Vaskapu“ név alatt ismeretes völgyszoros regényes vidéke, az Al-Dunának történelmi s politikai tekintetben nevezetes tájai, a Feketetenger, az elragadó Bosporus, Konstantinápoly, majd a kisázsiai partok, a Marmara tenger a Dardanellák szorosával; azután az Aegei tengerben s annak partjain a klasszikus földnek annyi hírneves pontja elbájoló vidékek környezetében, Athós hegye, az Olympus, Athéne, mind ez általam bejárt helyek és vidékek sok tekintetben annyira érdekesek, hogy akár kötetekre terjedő munkákat is írhatnánk rólok. Midőn tehát a Tajgetos hegyének tövében leülve, idáig tett utazásomról szóló jegyzeteimet átlapozgattam, örömmel észlelém, hogy évek sorára el vagyok látva saját tapasztalataimon nyugvó, s a feldolgozásra kész anyaggal.

Jegyzeteim azonban a következő napokban még tetemesen megszaporodtak. Ugyanis a görög félszigetet elhagyva, az Ión szigetekre vezetett útam, s hosszabb-rövidebb ideig csaknem valamennyin időztem.

Bárha az Ión szigetek csak kicsiny parti szigetek és csak a Balkáni félsziget tagjait képezik, mégis a történelemben egész a legújabb időig, mint különálló egyed szerepeltek, s kedvező földrajzi fekvésüknél fogva az ó-korban jelentékeny közreműködői voltak

* Felolvasó az Ión szigetekre vonatkozó saját tanulmányai és tapasztalatainak eredményét még a következő forrásokból merített adatokkal bővíté: Behm und Wagner: Die Bevölkerung der Erde; Julius Wolf und Josef Luksch: Physikalische Untersuchungen im adriatischen und sicilisch-jonischen Meere; Theobald Fischer: Beiträge zur physikalischen Geographie der Mittelmeerländer; Pauer de Budahegy: Portolano della Grecia, Turchia, Egitto; Ernst Kapp: Vergleichende Allgemeine Erdkunde; Reclus E. (Király és Révész) A föld; Dr. Fr. Unger: Wissenschaftliche Ergebnisse einer Reise in Griechenland und in den jonischen Inseln; A corfui cs. kir. consulátus táblázatos kimutatása; Heinrich Kiepert: Politische Uebersichts-Karte vom Königreich Hellas oder Griechenland; A. Petermann Karte v. Griechenland.

a művelődés elterjedésének; ők képezvén az Aegei szigetekkel s Kretával a czivilisáczió hídját Ióniából s Elő-Ázsiából Görögországba s a nyugati partvidékekre.

Történeti tekintetben ugyan mai nap a hajdani dicsőségnek már csak romjait s emlékeit találjuk rajtok, természeti tekintetben azonban még mindig elragadó látványt nyujtanak; noha tagadhatatlan, hogy az erdőségek pusztitása által a szigetek egyik legszebb díszöket veszítik el. Hogy azonban az Ión szigetek ma már csak teljesen kopár partokat tüntetnének elénk, mint a hogy nehány leíró oly nagy nyomatékkal állítja, ezt, minthogy saját szemeimmel volt alkalmam az ellenkezőről meggyőződni, határozottan tagadnom kell. Ha bár az őserdő nyomaival alig találkozunk, az olajfa, narancs-, czitrom- és fügefa-erdők s ligetek kielégítik a szemet. Zante-ra ma is ráillik, hogy: Fiore di Levante, a kelet virága, mert valóban tavaszszal a szigetről fuvó szél messze viszi ki a tengerbe a virág borította halmokról a jó illatot.

E kies vidékű s regényes multtal bíró szigetek bő anyagot is szolgáltatnak tehát a kutatónak. Sajátságos, hogy mindennek daczára eme szigetek, úgy tudományos művek és leírások, mint térképek által eddigelé nagyon kevéssé vannak ismertetve, s a létező munkák is inkább régibb eredetűek, úgy hogy a szigeteken mai nap található állapotokról az érdeklődő magának tájékozást alig szerezhet. Magyar nyelven pedig e szigetek külön, magukban véve — tudtommal legalább — ez ideig éppenséggel nincsenek leírva. Azt hiszem tehát, nem járok helytelenül el, ha az Ión szigetekről részint saját tapasztalataimat, részint más kutatók adatait is, egy értekezésben összefoglalom.

Az Ión tenger az olasz félsziget délkeletre nyuló végtagjai, Sziczilia szigete, Görögország s Albánia között terül el. Éjszakon, az Ión tenger az Otrantói út vagy szoros által össze van kötve az Adriai tengerrel; míg dél felé szárazföld által épenséggel nem lévén határolva, nyitva áll, s hullámai a Földközi tenger vizeivel vegyülnek össze. Meddig terjed tehát délfelé az Ión tenger, egész pontosan meghatározni nem lehet. Felvehetjük azonban déli határszegélyének azon vonalat, mely Sziczilia legdélibb csúcsát vagy az attól valamivel éjszakra fekvő Portio di Palo fokot, Morea félsziget Gallo-fokával köti össze. E vonal szerint azonban Cerigo és Cerigotto Ión szigetek már nem esnek az Ión tengerbe. Felemlítendő még a nyugati oldalon a Messzinai tengerszoros, mely Calabria és Sziczilia között a Tirrheni tengerbe vezet.

Az Ión tengernek több nagyobb és számos kisebb öble van, melyekből a nyúltabb vonalakban huzódó olasz partokra csak nehány esik, míg a nagyobb részt a szaggatottabb keleti partvidéken találjuk.

Az Ión tenger partjai legnagyobb részt meredekek, s nagy eséssel ereszkednek a tengerbe. A szicziliai partokon az egyébként meredek lejtők, a tengerbe rohamosan beömlő vizek feltöltései által, helyenkint meg vannak szakítva. A délolasz partok, a Spartivento foktól az Alice fokig meredeken vonulnak, a Tarantói öböl belsejében azonban laposabbak, s a Sta Maria di Leuca fok felé ismét, de csak lassankint emelkednek. A görög területnek pedig jobbadán meredek partjai vannak.

Mélysége legcsekélyebb az éjszaki részben s a partok mellett, dél felé azonban mind nagyobbá válik, legmélyebb a medencze déli részének közepén. Az olasz partok mellett, az Otrantoi szorostól, egészen a Spartiventoi fokig 0 és 200 méter között változik a víz mélysége. Ezen foktól a Szicziliában fekvő Scaletta-ig, a part mellett is mélyebb, hol 200—800 méternyi mélységeket találunk. Mélysége a part mellett utóbb nevezett helytől egészen Sziczilia legdélibb csúcsáig és még azon alól is, ismét csekély, vagyis 0—200 méter. A keleti oldalon, ugyancsak az Otrantoi szoros bejáratától, egészen le a Gallo-fokig, a part mellett a tenger mélysége 0—200 méter. A Korinthusi tengeröböl mélysége 0 - 400 méter. A szigetek között s azok partjainál a víz 0—200 méternyi mélységű, és csak Sta Maura és Kephalónia között huzódik be a szigetek mögé, egészen le Zante-ig, a fenéknek egy hosszan nyúlt keskeny területe, mely 200 és 400 méter között fekszik a tenger színe alatt. Ha az Otrantoi félsziget legdélibb csúcsától vagyis a Sta-Maria di Leuca foktól egy egyenes vonalat húzunk dél felé, s így, mintegy az Ión tenger közepén hatolunk át, e vonalon a következő 9 mélységi fokozatot találjuk. A Sta Maria di Leuca foktól az éjszaki szélesség 39°-ig: 200, 400, 800, 1600, 1800 és 2000 méternyi mélységeket, s a 39°-tól az Ión tenger déli határáig vagyis az általunk felvett azon vonalig, mely körülbelől az éjszaki szélesség 36° 40′-e alatt huzódik: 2500, 3000 és 3500 méternyi mélységeket. Az Ión tenger fenekének alakja tehát egészben délfelé nyilt, s ugyanazon irányban fokozatosan mélyedő katlant tüntet elénk.

Az édes víz beömlése az Ión tengerbe általában jelentéktelen. Némileg kifejlődött folyók szakadnak a Tarantoi öbölbe s a görög vizekbe. Különben inkább csak vízmosásszerű medreket ta-

lálunk, melyekben nyáron kevés vagy épen semmi víz sincs. A szárazföldről beömlő édes víz hiányát némileg pótolják a fenékforrások, milyenek különösen a szicziliai partok közelében bugyognak fel.

Általános emekedést a geologiai újabb időben főleg a szicziliai partokon észlelni és pedig a sziget délkeleti része emelkedik legjobban. De nemcsak Sziczilia szigete, hanem úgy látszik, hogy a tengerfenék is egészen a tuniszi partokig, ezen általános emelkedés vonalában esik, mi azonban ezen területek mélységi viszonyaira s a vízkeringésre csak hosszabb időszak folyamában fog visszahatni.

Fischer Theobald adatai szerint a szicziliai tengerszorosnak völgye, mely csak a harmadkorban keletkezett, s mely valószinüleg hosszabb időn át a víz színe fölött feküdt, s azután vagy a szárazföld sülyedése vagy a tenger tükrének emelkedése következtében — tengerszorossá vált: Szicziliának általános emelkedő mozgásában részt vesz, s valóban, a tengerszoros folytonos szűkülése határozott tény.

A délolaszországi partokra vonatkozólag nem birunk megbízható adatokat, s ezért ma még kérdés, hogy azok a mellékpartok általános emelkedésében résztvesznek-e vagy sem? Albániánál és éjszaki Görögországnál, valamint az előttük fekvő Ión szigeteknél azonban elég tény bizonyítja, hogy ezen területek sülyednek. Igazolják ezt például: az Artai öbölnél elsülyedt római út, a szárazföld és Sta Maura szigete között lévő csatornának nagyobbodása, a Korinthusi tengeröböl bejáratának kiszélesbülése, a Misszolunghi-i tengeröbölnek partja stb. Az említett partvonal tehát ugyanazon törvénynek van alávetve, mint Dalmátország; — Peloponnézuszra nézve végre Sir John Herschel általános emelkedést vesz föl. Az észlelhető jeleket azonban Dr. Jahn F. G., legnagyobb részben régibb emelkedés nyomainak tartja.

Az apály és dagály mozgása az Ión tengerben, mint a Földközi tenger legtöbb részében, csekély, s középszámban 1 méternek vehető, mig a legmagasabb dagálynál 1·5 méter. Az apály és dagály különösen az Ión szigetek mellett jelentéktelen. Igy például, a szökődagály Zante partvidékein csak 15 centimétert tesz, Corfunál pedig nem haladja meg a 20 millimétert. A csatornáknak, valamint a hosszúra nyúlt, szűk bejáratú öblöknek (mint a Patrasszi, Korinthusi és Artai) sajátságos alakulata azonban, a dagály csekély magassága mellett is, a vízben jelentékeny mozgásokat idéz elő, melyek a főáramlat mozgását befolyásolják és mó-

dosítják. Igy, a tengerészeti könyvekben említés tétetik, a nevezett öblök bejáratánál előforduló, időközönkint változó áramlatról. Az Ión tenger nyugati részében különösen a Messzinai szoros az, hol az apály és dagály a partalakulat következtében időközi áramlatokat idéznek elő vagy legalább a víz főmozgásának módosításához hozzájárulnak.

Igen feltünő, hogy az árapály az Ión tengerben oly jelentéktelen, holott e tenger délen, teljes szélességében a Földközi tengerrel függ össze, melyben, az Ión szigetekkel szemben fekvő áfrikai partok mellett, kifejlődöttebb árapályt észlelhetni. A régi Pentapolisz és Tunisz közötti partvidéken a dagály és apály tüneménye a legnagyobb szabályossággal történik, s ott annak járását úgy lehet tanulmányozni, mint az oceánban. Az Ued-Gabes torkolatánál, majdnem a kis Szyrtisi hátsó végén, váltakozva legalább 2 méterrel emelkedik és sülyed a víz. Odább éjszaknak, a Szfakszi öbölben a magas és alacsony vízállás között a közepes különbség körülbelől 1·5 méter; de a napéjegyenlőségek idején e különbség 2·6 méterre is rúg; végre a Dserbah szigetnél, a régi Lotophagok szigeténél, az árapály közepes magassági különbsége nem kevesebb, mint 3 méter. A dagálynak ezen feltűnő magassága a Szyrtisi öblök partjain kétség kivül onnét van, hogy a Földközi tenger e helyütt egységes medenczét képez, melynek partjai csak kevéssé kanyargósak, mig az európai oldalon sok külön tengerre oszlik, milyen a Szardiniai tenger, az Adriai öböl, az Ión tenger, az Archipelágus. Azon kivül pedig a szelek sokkal szabályosabbak lévén az áfrikai partokon, az árapályok váltakozó játékát nem zavarják úgy, mint az európai oldalon, mely a változó szelek övébe esik.

Az Ión tenger vizének melegsége, nyugat felé haladva, csökken. Ugyan ezt mondhatni a sótartalomról is. A szicziliai partok mellett az Ión tengernek a szicziliai part éjszakibb részét az Andrea fok alatt fekvő vidékét nem tekintve, melyre később még visszatérünk, azt találjuk, hogy épen úgy mint a Quarnero, Quarnerolo s a dalmát vizekben a mélyebb helyeken a hőmérsék és a sótartalom csekélyebb. Ennek okát a már említett édesvizű forrásokban kell keresnünk, melyek a tenger fenekén bugyognak fel. A szóban forgó területen is ily források fordulnak elő, s különösen a Cataniától délre fekvő tengerrészt nevezhetjük az édesvizű fenékforrások területének. A görög part mellett, éjszakról dél felé haladva, a víz melegének növekvését észleljük, ép igy az Ión tenger közepében; mig a szicziliai partoknál előbb említett körül-

mények folytán, a melegség eloszlása rendetlen. A sótartalom, a görög-ión part mentében, valamint az Ión tenger közepében, az éjszak-déli irányban egészben és nagyjában meglehetősen egyenlőnek mutatkozik.

Az Ión tenger legnagyobb részben az esőtlen nyarak övébe esik, s egész területén a légmérséklet 26—28° C. (Megjegyezzük itt, hogy Fischer Theobald esőtlennek azon nyarat nevezi, melyben a csapadék mennyisége kevesebb 50 mm.-nél.) Úgy a görög partokon, valamint az Ión tenger közepén, a víz felületének mérséklete a légmérsékleténél valamivel kisebb.

Nyáron, a nyugati szélirány az uralkodó. Eltérések délnyugat és éjszaknyugat felé, részben pedig a „parti és tengeri szellők" (Land- und Seebrisen) sajátsága szerint is történnek. Azon erős éjszak-nyugati szelek, melyek a Tarantoi öbölből időközönkint fújnak (Tarantate), nyáron is beköszöntenek, ekkor azonban tartamuk legfőlebb csak 24 órányi.

Az Ión tenger keleti partjain egy áramlat halad éjszak felé, melynek vize sótartalmú, s mely az Adriába hatol be, mig az édesebb vizű áramlat a Sta Maria di Leuca foknál az Adriából az Ión tengerbe ömlik. Ez utóbbi az Adriából kijőve, s a Sta' Maria di Leuca foknál elhaladva, eleinte déli irányban tart. Minthogy említett áramlat jobb oldalán, a szárazföld nevezett előhegygyel megszűnik, igy a föld forgása következtében beáll az áramlat nyugatra való elhajlásának lehetősége. Ezen elhajlás, valamint az áramlat előhaladása jelentékeny akadályra talál a Földközi tenger nehéz és sótartalmú vizében, ennek folytán a könnyű folyó állapotban lévő víz szétterjed, s gyorsasága jelentékenyen csökken.

A Tarantoi öböl közepe előtt a víz édessége már igen csekély, s azon magas mérséklet is, melyet az áramló víznél az olasz partok mellett észlelni, a körülbelől 60 méternyi vastag felső rétegben alább száll. A Spartivento fok közelében a sótartalom, bár nem igen gyorsan, de ismét növekszik, a mérséklet azonban csökken, s e helyen tényleg az édességnek vagy rendkivüli melegségnek nyomát már alig találjuk. A Zante-tól Szyrakuzáig huzott vonal közepén csak a legmagasabb rétegekben találunk valamivel nagyobb sótartalmat. A Sta Maria di Leuca foktól a Tarantoi öböl közepeig mintegy 36 mérföldnyi darabon a víz sótartalma jelentékenyen növekszik. Ez pedig magyarázatát abban leli, hogy az éjszak felé haladó áramlat, a görög partoldalon, hol a sótartalom nagyobb, az Adriai tenger bejáratánál a Sta Maria di Leuca fok felé ágat bocsát, mely a Tarantoi öbölben az áramló víz sótartalmának szóban

forgó gyors növekvését idézi elő. Ezen elágazást a part alakulata, valamint a tengerfenéknek nevezett helyen való emelkedése segíti elő. Az éjszaknyugati szelek, melyek különösen ezen a helyen igen erős hullámzást idéznek elő, megakadályozzák, hogy az áramlat elágazott része, a föld forgása következtében elhajolhasson.

Csak a Messzinai szoros bejárata előtt találunk melegebb és sósabb tartalmú vizet. Fel lehet tételeznünk, hogy az említett éjszakkeletről jövő és a Spartivento foknál már sóssá vált áramlat, a Messzinai csatornát keresztezve, körülbelől a Sct Andrea fok tájékán a szicziliai partra ütődik és innen, a víz színének ennek folytán előálló emelkedése következtében két irányban, azaz éjszak és dél felé igyekszik lefolyni. A Messzinai csatornában az áramlatok igen bonyolódott természetüek, mégis az árapály s a szabályosan változó szelek befolyása alatt a jelenségnek bizonyos ismétlődését észlelhetni. A csatorna közepében az áramlatok között szabályszerű csere megy végbe, melynél az éjszak felé folyó víz dagálynak, a dél felé folyó viz pedig apálynak neveztetik.

Azon körülmény, hogy a víz elédesedésének befolyása, a szicziliai oldalon az Ión tenger közepén is túl hat, valószinűnek mutatja, hogy az uralgó nyugati szelek, melyek a vizet a görög partok felé tolják, ezek irányában lengőáramlatot idéznek elő. Lehetséges ugyan, hogy a szicziliai partok mellett a hiány, részben a Maltai és Messzinai csatornákon át pótoltatik, a legtermészetesebb azonban bizonyára, hogy eme hiánynak pótlása az előbb leírt úton vagyis a Corfu Sta Maria di Leuca-fok és Armifok vonalon át történik, mivel a pótlásnak ilyetén végbemenése közvetlen kiegyenlítést képes előidézni.

Az Ión szigetek a Balkáni félsziget délnyugati s részben déli partjai előtt fekszenek. A szigetek száma 14, melyekből 7 nagyobb, 7 pedig kisebb sziget. A nagyobbak neve a következő:

Corfu, Paxo, Santa-Maura (Leukadia), Thiáki (Ithaka), Kephalonia, Zante, Cerigo; a kisebbeké pedig: Merlera, Fano, Szamotráki, Anti-Paxo, Kalamo, Meganizi, Cerigotto. Területük nagysága, valamennyit együttvéve, 47·34 □ mérföld vagy 2607 □ kilométer. Lakosaik száma pedig, ugyancsak együttvéve, 257,174 főre rúg.

Az Ión szigetek azon 13 nomarchiából vagy közigazgatási kerületből, melyekre egész Görögország fel van osztva, s melyek ismét kisebb kerületekből — eparchiákból — állanak: 3 nomarchiát képeznek, és pedig Corfú (Corfú, Paxo, Leukadia stb.),

Kephalónia (Thiákival) és Zante nomarchiákat; azonkivül van még Cerigo-eparchia (Cerigotto-val), mely Argolisz és Korinthus nomarchiához tartozik.

A mai lakosok jobbadán görögök, kik azonban eredetükre nézve csak részben görög — részben pedig albán törzsből valók. A férfiak szép termetű, büszke tartású, erős és ügyes emberek. A nők kevésbé szépek — noha arczszinük szép fehér — s hamar vénülnek, de szelidek és szellemesek. Ruházatuk phantastikus és festői. Az Ión szigetek lakói műveltebbek s jóravalóbbak a tulajdonképeni görögöknél, s utóbbiaknál többre is tartják magukat. A görögökön kivül, nem csekély számban: olaszok (kiknek nyelvét a többi lakosok nagy része is beszéli), angolok és zsidók is lakják a szigeteket. Vallásra nézve, a protestans angolokat s a zsidókat kivéve, a lakosok $^1/_6$-da római katholikus, $^5/_6$-da pedig a görög egyházhoz tartozik. Utóbbiban a legmagasabb állást az eparchos foglalja el, mely méltóságot Corfú, Zante, Santa-Maura és Kephalónia 4 metropolitája fölváltva viseli; a másik 3 szigetnek szintén van egy-egy püspöke. A római katholikusok egy érsek (Corfú) s egy püspök (Zante és Kephalónia) alatt állanak. Van a szigeteken 197 iskola, 11,960 tanulóval, és pedig: Cerigon 16 iskola 1020 tanulóval, Zantén 37 iskola 1655 tanulóval, Kephalónián 82 iskola 3640 tanulóval, Santa-Maurán 4 iskola 938 tanulóval, Corfun 58 iskola 4707 tanulóval. A corfúi egyetemet, mely 1823-ban alapíttatott, 1865-ben bezárták.

Hirlap 13 jelenik meg a szigeteken (12 görög és 1 franczia nyelven) és pedig: Zantén 6 (5 görög 1 franczia), Kephalónián 2 (görög), Santa-Maurán 2 (görög), Corfuban 3 (görög).

A nép feloszlik: nemesekre (olasz czímekkel, mint conte, viconte, marchese stb.), kik csaknem az egyedüli földbirtokosok, — polgárokra s parasztokra, kik csak bérlők és majorosok. A lakosok a túlnépesedés következtében, gyakran a külföldön kénytelenek kenyerüket megkeresni. Foglalkozásuk: bor és olajtermesztés; galamb, méh és selyemhernyó tenyésztés; selyem, pamut és vászonszövés; halászat, fürjfogás, timárság, fazékas mesterség, szappanfőzés, pálinkaégetés, tengeri hajózás és kereskedelem.

A szigetek évenkint átlag termelnek: 65,000 bushel buzát (1 bushel = 36·348 literrel), 300,000 bushel kukoriczát, árpát stb., 35,000 bushel zabot, 25,000 font pamutot, 84,000 font lent, 28,000 font hüvelyes veteményt. A főkiviteli czikkek: bor, olaj, aprószőlő és szappan.

A marha-állomány a legutóbbi adatok szerint volt: 13,171

ló, 10,374 szarvasmarha, 131,684 juh és 111,907 kecske. Erdők, valamint vas és nemes fémek hiányoznak. Egy sajátságos termék a kátrán, azon kivül van még só, kőszén, kén, márvány; továbbá vannak malomkövek és ásványvizek.

A be- és kivitel értéke körülbelől egyenlő, s mindegyik mintegy 12 millió forintra rúg. A szigetek főkikötőibe évenkint vagy 4500 hajó fut be 1 millió tonnával. Sajátságos, hogy a szigetlakók — noha a tengerészet kiváló foglalkozásuk — csak mintegy 400 kereskedelmi hajóval birnak, s azok is csak 100—200 tonnásak. A szigeteknek 16 kikötővárosuk van, melyek mind szabad kikötők, s melyek közül Corfú a legjelentékenyebb. Corfut Otrantó és Maltaval, s legújabban Triesszttel is kabel köti össze.

Az Ión szigeteket a legrégibb ó-korban a pelázgok szállták meg, kik a később bevándorolt harczias görög törzsek által meghódíttatván, azokkal lassankint összeolvadtak. A szigetek eleinte saját fejedelmeik alatt állottak, később köztársasági alkotmánynyal birtak; majd Görögország hanyatlásával macedoniai, s ebből római uralom alá jutottak. Utóbbinak felosztásakor a byzanti császársághoz kerültek, melylyel értök Nápoly és Velencze hosszasan küzdöttek. E harczban, hol az egyik, hol a másik fél volt a győztes, mig végre a XV. században a velenczeiek teljesen hatalmukba hajtották a szigeteket, melyeket azután külön „proveditore"-ek által kormányoztattak. A törökök több izben el akarták venni a velenczeiektől a szigeteket: támadásaik azonban utóbbiak által mindannyiszor győzelmesen visszaverettek. Különösen nevezetes ezen harczokból, az 1479-ben török uralom alá jutott Kephalóniának 1500 május 24-én a velenczeiek és spanyolok egyesült hajóraja által Benedetto Pesaro és Cordovai Gonsalvo vezérlete alatt történt visszafoglalása, és Corfunak 1816-ban gróf Schulenburg János Mátyás által való hősies megvédelmezése.

A velenczei köztársaság elbukása után, 1797-ben, Franczia-ország nyeré el őket. De csak rövid ideig volt birtokukban, mert már 1799-ben az oroszok és törökök foglalták el azokat; mire azután Pál orosz czár azon szerződés által, melyet a portával 1800. márczius 21-én kötött, a hét egyesült sziget köztársaságát alapította meg rajtok, melynek török felsőség alatt kellett volna állani. E köztársaság azonban, a folytonos és heves belső pártmozgalmak következtében, csak 1807-ig állott fen, midőn Oroszország a tilsiti békében Napoleonnak engedé át a szigeteket. A francziák

azonban másodizben sem tudták birtokukban megtartani. Ugyanis 1811-ben az angolok szállták meg a szigeteket — Corfu kivételével, melyet csak az 1814-i párizsi békében nyert el Anglia. Majd ismét 1815-ben, azon szerződés által, melyet Párizsban ugyanazon év november 5-én Anglia, Ausztria, Porosz- és Oroszország kötöttek egymással, a szigetek, „Az Ión szigetek egyesült állama“ czimmel, Anglia védnöksége alá helyezett, szabad, külön állammá alakíttattak át. A szigetek lakosai azonban sehogy sem voltak megelégedve az angolok felsőségével, s nem egyszer fegyveresen is fellázadtak ellenük, határozottan követelvén, hogy Görögországhoz csatoltassanak. Anglia végre belátván, hogy a polgárságnál egyáltalán nem képes maga iránt rokonszenvet ébreszteni, s hogy csak óriási áldozatokkal tud a szigetek birtokában maradni: azokról 1863-ban lemondott, s Görögországhoz való csatolásukat jóváhagyta, mi az 1863. november 14-ki londoni szerződésben a fent említett szövetségesek (1815. november 5., párizsi szerződés) által is helyben hagyatott, s ennek folytán azután az 1864. deczember 8-án kelt királyi rendelettel az Ión szigetek a görög királysághoz tartozóknak nyilváníttattak.

Az előadottak után ismerkedjünk meg egyenkint az Ión szigetekkel, és pedig délkeletről éjszaknyugat felé haladva, azon sorrendben, melyben azokat utazásunkban érintettük.

Az Aegei tengerből jőve, Görögország keleti partjai mellett haladva hajónkkal, a mint a Malia fokot megkerüljük, előttünk fekszik Cerigo vagy hajdani nevével Kythera szigete.

Cerigo és Cerigotto nem mint a többi Ión szigetek az Ión, hanem a Földközi tengerben fekszenek.

Cerigot Morea-nak egyik déli nyúlványát képező Vatika félszigettől a Cervi csatorna választja el. A sziget éjszaki része keskeny, dél felé azonban szélesebb. Partjain több apróbb öblöt, délkeleti oldalán pedig nagyobb ívalakú bevágódást találunk. Úgy a keleti, mint a nyugati oldalon apró parti szigetek emelkednek ki a tengerből, melyek közül a keleti oldalon Makri és Dragonera szigeteket, a nyugati oldalon pedig az Axini és a Lindo szigeteket említjük fel. Cerigo meredek és kopár sziklákból áll, nehány gyepes és a legeltetésre alkalmas völgygyel. A legnagyobb emelkedést, mely mintegy 540 méternyi, a keleti oldalon találjuk. Felemlítésre méltó, hogy a sziklák között érdekes csepkő barlangok vannak. A sziget folyóvizei jelentéktelenek. A főterméyek: gabona, bor, olaj

és gyümölcsök, melyek azonban bővebb termést is adhatnának. A lakosok főfoglalkozása: selyemhernyó-, méh-, kecske- és juhtenyésztés, továbbá vadászat és halászat. A jólétnek csak szórványosan találjuk nyomát. A sziget főhelye Kapszali, mely a déli tengerparton fekszik, 6000 lakossal. A régiek Kytherat szent helynek tartották, mint a hol Venus (Aphrodite) tartózkodott. Híres temploma is volt ez istennőnek itt, az úgynevezett Venus-Urania templom, melynek romjai még ma is láthatók.

A sziget birtokosai — fekvése következtében — a történelem folyamában gyakran változtak. Hosszú időn át a phönicziaiak gyarmata volt, s természetes közép állomást képezett ezeknek a keleti és nyugati tengerekben fekvő telepeire nézve. Cerigo-tól éjszakra van a Marathoniszii hajdan Lakoniai tengeröböl. A lakoniai partokon űzött bibor vagy bársonycsiga-halászatnak főhelye Cerigo volt, s a csiga nedvét használatra e szigeten készítették el, miért Bibor (Purpur) szigetnek is hívták (Porphyrusa vagy Porphyris). Cerigo arról is nevezetes, hogy ott vert legelőször gyökeret görög földön Astarte istennőnek tisztelete és az ebből kifolyó vallási szertartás. Cerigoról azután ezen kultus Aphrodite istennőre vonatkoztatva, a hellenföld minden partjaira elterjedt.

Tájképi tekintetben különöset nem találunk e szigeten, s a többi nagyobb Ión szigetek, mint Zante, Kephalónia, Corfu sokkal regényesebb és érdekesebb képet nyújtanak.

Cerigo és Candia között, előbbitől délkeletre fekszik a legdélibb Ión sziget a Földközi tengerben: Cerigotto vagy Antikythira, az ó-korban Aegilia. Jelentéktelen apró szigetecske ez. Hegyes, van jó kikötője, de kevés lakosa, kik jobbadán candiai szökevények. Ennek előtte, mint a tengeri rablók fészke volt hirhedt. Cerigotól búcsut véve, az Ión szigetek egyik legkiesbikét Zante-t látogattam meg. Előbb azonban még a Marathoniszii öböl előtt elhaladva, s a Matapán fokot körülhajózva, a Koroni öböl hátterében fekvő Kalamata-t is útba ejtettük. Majd e várost s a Korini öblöt elhagyva, megkerültük a Gallo fokot s kijutottunk az Ión tenger vizeibe.

Gyönyörű, s fölötte kellemes látvány volt az, melyet most a fedélzetről élvezénk. Balra s dél felé a nyilt tenger terült el előttünk kék szinében. Jobbra a Moreának partjain emelkedő hegyek nyújtottak változatos képet, míg szemben velünk számos apró sziget, ezek mögött pedig Zante s még hátrább Kephalónia tünt fel lassankint a láthatáron.

Délutáni 4 óra lehetett, midőn mennydörgés és záporeső mel-

lett horgonyt vetettünk a zantei kikötőben. A zivatar azonban csak rövid ideig tartott, s nemsokára tiszta szép kék egünk s verőfényes napunk volt.

Zanteben az ily hamar muló esővel járó zivatarok igen gyakoriak. Előbb említettük, hogy az Ión tenger legnagyobb része az esőtlen nyarak övébe esik. Zante azonban kivételt képez s az Ión szigetek között legtöbb csapadékot nyer. Ennek okát Zante földrajzi fekvésében kell keresnünk A különböző irányból jövő szelek ugyanis épen Zante fölött találkoznak s a magokkal hozott nedvességet itt elveszítik.

Felejthetetlen lesz reám nézve a tájkép, mely a zantei révben, hajónkról széttekintve, szemünk elé tárult. Meredek hegyoldalok, sziklahátak, hegyszakadékok, hullámosan huzódó dombsorokkal s a sziget belseje felé nyiló völgyelésekkel váltakoznak. Noha elég sziklát s óriási kőomlásokat is látunk, mely utóbbiak vulkanikus működésnek tulajdonítandó gyakori földrengések következményei, mégis a zöld szín az, mely a sziget földjén túlnyomó. Minden felé narancs-, füge- s olajfákat látunk, melyek között egyes cyprusfák egyenesednek ki. Némely területeket a szőlő foglal el, másokat ismét virágos pázsit borít. A gyakori esőzés folytán a növények friss állapotban, fa és fű a legszebb zöld szinben mutatkoznak. Ehhez járul, hogy távol s közel, a tengerparton, továbbá a beljebb huzódó emelkedéseken, számos falú és major fehérlik ki a terep zöldjéből. Miután Zante nézésében egy ideig gyönyörködtünk, a tájkép többi részeire is kiterjesztők figyelmünket. S valóban minden oldalról csak kellemes és érdekes látvány tárult elénk. Keleten Görögország partjai, éjszakon a hegyes Kephalónia, ettől keletre pedig Ithaka szigetét láttuk a távolban felmerülni. Mindehhez a kékszinű tenger, az átlátszó lég, s a derült mosolygó ég is hozzá járult, emelvén a tájék szépségét.

Élvezetes szemlélgetésben elmerülve, hosszasan időztünk a hajó fedélzetén, mignem a Zante-ből érkező bárkások s a zantei különlegességek árusainak zaja föl nem ébresztett ábrándozásunkból. Számos vitorlás és evezős sajka fogta egyszerre körül hajónkat, s csakhamar élelmes kereskedő nép sürgött-forgott a fedélzeten, árulván kézi kosarakban hozott portékáit. Főleg szappan s a „polvere di cypro“ név alatt ismeretes hajpor képezik az eladás tárgyát. Utóbbiból nehány hatosért annyit adnak, a mennyi nálunk, az illatszerkereskedésekben forintokba kerül. Az árusok kinálgatásai elől menekülve, ladikba szálltunk, s nehány percz mulva kiléptünk Zante földjére.

Zante, vagy a mint a görögök hivják, s a mint az ó-korban is nevezték: Zakynthos-szigete, az Ión szigetek egyik legjelentékenyebb, s mind sokan állítják, legszebbike. Moreának legnyugatibb földnyelvével szemben fekszik. Alakra nézve nagyon hasonlít Cerigohoz. Zante-nél is úgy mint Cerigonál az éjszaki rész keskeny, mig a déli rész széles, és ugyancsak Zante-nél is találunk a délkeleti oldalon oly mély bevágódást, mint Cerigo-nál. A sziget hossz-tengelye délkelet-éjszaknyugati irányba csap. Hosszasága körülbelől 8 és $^1/_2$, szélessége pedig mintegy 4 órányi. A legéjszakibb csúcs, az éjszakra nyúló Szkinari fok. — Délkelet felé két jelentékeny föld nyúlik ki a szigetből, melyek között a már említett tágas öblöt találjuk, a nyugati földnyelv a Chieri, a keleti pedig a Hieráka fokkal végződik. A sziget jobbadán hegyes, dombos, különösen a nyugati oldalon, de vannak lapos területek is, és pedig a keleti oldalon, a Hieráka fokkal végződő földnyelvet kivéve, melyen a sziget legmagasabb hegye a Szkopó emelkedik. A partok sziklásak és meredekek, s jó kikötőhelyeket épen nem képeznek. Nem is találunk az egész szigeten alkalmas kikötőt, hanem csak réveket; de ezek sem szolgálnak biztos horgonyhelyül, mert a déli és éjszaknyugati szeleknek nyitva vannak. A szigetnek tulajdonképeni folyója nincs, és említésre érdemes patakja is csak egy van, mely Zante város alatt ömlik a tengerbe. Zante levegője egészséges és az éghajlat egyáltalában kellemes. Nevezetesek, a már Herodot által fölemlített kátrán-források, melyek Chieri mellett, 2 mérföldnyire a fővárostól, egy mocsárban 3—4 helyen kis tavacskák alakjában láthatók. Ugyanis, a fenék és a partok kőolajjal erősen meg vannak rakodva, melyet a tavaszi vizek a felületre hoznak és leraknak. Évenkint mintegy 108 tonnát gyűjtenek az ottani lakosok ezen kátránból, mely a hajók iszkábálásához (Kalfatern) használtatik. Daczára a talaj termékenységének, a sziget az évnek csak egy harmadán át látja el a lakosokat gabonával, mert $^2/_3$-da a termőföldnek szőlőtőkékkel van beültetve. Terem is évenkint a 40 fajta szőlőből mintegy 4000 tonna bor, s 7—8 millió font aprószőlő, mely nagyobb részt Angliába küldetik. Az olajbogyó szintén igen gazdag aratást ad, s évenkint körülbelől 55,000 tonna faolajat nyernek. Van azonkivül nagy mennyiségben narancs, czitrom, gránátalma, dinnye; az ásványországból só, kén.

Zante szigetén 1 város és 45 falu van. A zantebeliek — kik mintegy 2000 zsidó kivételével görögök — jóravaló emberek. Főfoglalkozásuk: pamutszövés és egyáltalán szövészet, továbbá szeszégetés és kereskedés.

A sziget fővárosa Zante (görögül Zakynthos), a keleti oldalon, a régi Zakynthos helyén, egészséges éghajlatú vidéken fekszik; görög s katholikus érsek székhelye, lakosainak száma 20,000.

Maga a város, építkezési modorával, Velenczére emlékeztet. Ugyan olyan tornyokat s ívezetes folyosókkal ellátott házakat találunk itt, mint Velenczében. A város melletti hegytetőn emelkedő s még ma is jókarban és használatban lévő s mellékváracsokkal ellátott erőd szintén a velenczeiek építménye, s egyáltalán sok olyasmit találunk itt, mi arra mutat, hogy a sziget hosszabb ideig a velenczei köztársaság uralma alatt állott. A Zantei öböl bal oldalán fekvő városrész igen csinos, egy és kétemeletes cseréptetőzetű modern kőházakkal; mig a jobb parton van a velenczeiek által épített régi város, szintén egy-két emeletes épületeivel. A főutczában — úgynevezett Calle Larga-ban — mely a várost keresztül metszi, szép házakat találunk. A piacz (Piazza dell' Erbe) szintén szép és nagy.

Nevezetesebb épületek, az erődön kivül: a katholikus székesegyház, a katholikus püspök palotája; a Szt Déneshez — a sziget védszentjéhez — czímzett görög templom, a szent tetemével és sok szép képpel; több kápolna és kolostor, a tőzsde s az aránylag nagy és igen szép szinház. Van a városban továbbá: világító torony, veszteghász, fegyvergyár, bank, lyceum, s egy szép bronz-szobor, mely Maitland, volt Lord — főkomiszárius emlékére lőn emelve.

A város anyagi tényezői közül felemlítendők: a pamut fonók, a szőnyeg- és selyem-szövőde, a szappanfőzés, a bőr- s arany-ékszerkészítés, a kereskedelem s a hajózás. Utóbbi kettőnek nagy hátrányára az, hogy Zante kikötője rosz.

A sziget többi helységei közül kiemelhetők: Chieri, a sziget déli nyúlványán, kikötővel. A sziget déli felében találjuk még Chilomena-t, Melinado-t, Machaerados-t. A déli partok előtt feküsznek Pelusa és Marathonisi kicsiny szigetek, még jobban délre, mondhatni a nyilt tengerben találjuk a szintén apró Sztrivali vagy Sztámphanész szigeteket. — Ezek legnagyobbikán erősített kolostor van, mely egyúttal börtön és számkivetési helyéül szolgál az Ión szigetek vétkező papjainak. Zante városától éjszakra pedig a következő helységek érdemesek felemlítésre: Volimusz, Katasztarion, Orthoniész, Szigadakia, Hierakario, Lika, Phagia és Beleszi.

Csak csekély távolságnyira Zante-től éjszakra, a Patrasí öböl bejárata előtt fekszik Kephalónia (olaszul Cefalonia) szigete. A görög hőskorban Szame vagy Szamósz név alatt volt ismeretes (Plinius szerint még Melanea-nak vagyis „feketé"-nek is

hivták) — s akkoriban Odysszeus kicsiny birodalmához tartozott. A történeti idő óta Kephalonia nevet viselt s mint köztársasági tetrapolisza következő 4 várost birta, u. m. Pale (romjai Lixuritól fél mérföldnyire éjszakra feküsznek), Kranioi ($^3/_4$ mérföldnyire keletre Argostoli-tól), Szame, (a mai Szamósz mellett) és Prónosz vagy Pronoi (a sziget délkeleti részében Limenia és Pórosz mellett). Kephalónia Corfu után a legnagyobb Ión sziget. A keleti oldalon, úgy szólván tőszomszédságában Ithaka (vagy Kis-Cefalonia, piccola) szigete fekszik előtte, melytől csak a keskeny Guiscardo, vagy Viscaro-csatorna választja el. Továbbá kelet felé a görög partokat is, éjszak felé Leukadiat, dél felé pedig Zante-t, s mind a három jelzett irányban több apró szigetet pillantunk meg róla; mig a nyugati oldalon a nagy nyilt tengerre nyerünk kilátást. Kephalónia igen tagozott, s több nagyobb és számos kisebb, biztos kikötőhelyeket nyújtó öböllel bir. Főtestéből, éjszak és délkelet felé, s a nyugati oldalon 3 nagyobb félszigetet bocsát ki, melyek messzire kinyúlnak a tengerbe, s melyek közül a nyugatit Paliki, az éjszakit Erisszo-félszigetnek hivják. A sziget legéjszakibb pontja pedig az Athanaziosz vagy Scala fok. Ezeken kivül felemlítendők a sziget keleti oldalán: annak közepe táján a Chelia, alsó részén a Kapri-fok, mely a sziget legkeletibb pontja; a déli oldalon: a Laiko-fok, mely csaknem egy vonalba esik az előbb említett legéjszakibb ponttal, a Daphnudi fokkal; a nyugati oldalon a paliki félszigeten, az Ortholithi fok, mely ismét a keleti oldalon fekvő Chelia fokkal esik csaknem egy vonalba. Az öblök közül legmélyebben bevágódik a sziget nyugati oldalán lévő Argosztoli öböl. Kephalóniának csak nehány apró parti szigete van. Felemlítjük ezek közül a Vardiani szigetet, mely az Argosztoli öböl bejárata előtt fekszik.

Kephalónia mintegy 7 mérföld hosszú és $^3/_4$—$3^1/_2$ mérföld széles. Lakosai kevés olasz s nehány zsidó család kivételével a görög egyházhoz tartoznak. Kephalóniának csaknem egész területét hegyek, dombok s fensíkok foglalják el. A középen a hegyek lánczot képeznek, mely délkeletről éjszaknyugatra huzódik, s a délkeletre nyúló félszigeten az Ión szigetek legmagasabb hegye, az 5000 lábat meghaladó Elato vagy Megalovumi (olaszul Monte Nero) tornyosul ki belőle. Az éjszakra nyuló Erisszos, s a nyugati oldalon lévő Paliki félsziget szintén hegyesek. A kőzetnek főtömegét tömör krétamész képezi, melyre csak itt-ott vannak kisebb területeken fiatalabb harmadkori rétegek rárakodva. Tulajdonképeni folyója nincs a szigetnek, hanem csak forrásai és patakjai vannak. A földrengések nem ritkák.

A természetbúvárra és különösen a füvészre nézve mindenesetre a Monte Nero az Ión szigetek legérdekesebb pontja. Felhőkbe magasló csúcsa fél éven át hóval van födve, s minthogy a hegy felső felében az emberek csak nehezen tudtak az erdőhöz hozzáférni, a sziget ezen része tehát ősrégi és eredeti díszét — a hegyi erdőt — megtartotta. Ezen sötét fenyvestől, mely a hegy felső felét öv gyanánt veszi körül, nyerte a hegy jelenlegi Monte Nero, nevét is, míg Strabo Aenos név alatt említi föl.

Valzamata-tól a hegy meredeken emelkedik, s az út csak gyakran ismétlődő tekervényekben tud a magasba fölkapaszkodni. Minden oldalról száraz záporpatakmedrek (Rheumata), melyekben csak par hónapon át találni vizet, nyúlnak le a völgybe, s az út gyakran ezek mélyedésein halad át. A műút, mely a hegyen 3506 pár. láb magasságra vezet, az angolok uralkodása alatt épült, kik itt a magasban, a fenyves ligetben, egy fölötte barátságos tanyát rendeztek be, mely Casa inglese név alatt ismeretes. Igen kellemes benyomást tesz az emberre, midőn, a csaknem teljesen növényzet nélküli hegyereszt megkuszva, a kevésbé meredek hegynyergen tovahalad, s egyszerre csak tölgyeket és zöld pázsitot lát maga előtt, s még tovább előrehaladva, hatalmas fenyők veszik körül. Ezen fenyők 50—60 lábra emelkednek. A Casa inglese-től a Monte Nero csúcsáig még több, mint 2 órai út van. Fölfelé haladva, a fenyők mind jobban letörpülnek, s moh és zuzmófélék foglalják el a talajt, melyet még fölebb hómezők borítanak. A tájék itt, különösen mikor köd és felhők fogják körül az embert, egészen éjszaki jeleggel bír. A legutolsó fenyők azonban csak mintegy 200 lábnyira maradnak vissza a hegy csúcsától. A fenyves erdő, egy körülbelől 2000 láb széles övet képez a hegyoldalon; de helyenkint a fenyő már 1500 lábnyi magasságban is található. A hegyoldalán, s még inkább felsőbb részén kövületeket találunk.

Nagyszerű a látvány, melyet a fenyőerdőnek legsűrűbb részei nyujtanak, hol a fejsze bizonyára még sohasem tett irtásokat. Valódi őserdőkben vagyunk itt! — Az is elragadó látvány, mely az ember elé tárul, ha kedvező időben ezen 5000 láb magas hegyről széttekint, mely legalább a déli oldalon, közvetlen a tengerből magaslik ki, s mely egy szigeten, a szárazföld s több más kisebb-nagyobb sziget közelében emelkedik. Strabo szerint a hegycsúcsán Jupiter Aenesius-nak oltára állott. A mi a Monte Neron előforduló fenyőt illeti, arról a következőket mondhatjuk:

A kephalóniai fenyő a mi lúczfenyőnkhöz közel rokon

ugyan, sőt ahhoz igen hasonló; több ismertető jelekben azonban annyira különbözik attól: hogy nemcsak a lúczfenyő válfajának, hanem saját alfajnak tartatik. Hazájában a kephalóniai fenyő 60 láb magasságra nő, s 9—10 láb körülete van; fája igen tartós. A mi e fenyőn mindenek előtt feltűnik: az a törzsképződésnek szabálytalansága; a mennyiben csaknem minden törzs vagy egész alant, vagy némi magasságban, oldaltörzsekkel bír, melyek a fának rendkivüli bokros kinézést adnak; a mellett ritkán egyenes a törzs, hanem jobbadán már alólról kezdve némileg meg van hajlítva. Ennek okát okvetlen az éghajlatban, különösen a szelekben s az állatok okozta gyakori rongálásban kell keresnünk. A szép és egyenes növésű fák igen ritkák, és csak a hegyszakadékokban találhatók. Határozottan idegenszerű kinézést ad azonban a kephalóniai fenyőnek az, hogy ágait fölfelé emeli, míg a mi lúczfenyőnknek ágai, végeikkel lefelé hajolnak. Ez, valamint a fehér kéregnek tökéletes hiánya a törzsnél, továbbá, hogy moh és zuzmó által erősen van födve, már messziről megismerteti velünk, hogy a kephalóniai fenyőben nem szabad erdeinknek ama barátságos polgárát keresnünk.

Daczára annak, hogy a kephalóniai fenyő a szigetnek csak kis területén fordul elő, mégis, még mindég oly kiterjedésben találjuk, mely hosszában és széltében nehány mérföldet tesz, s a sziget déli részének egész hegytömegét többé-kevésbbé sűrű erdővel borítja be. Sajnos, hogy Kephalónia fenyvesének ékeül aránylag rövid idő múlva meg lesz fosztva. Fejsze és fűrész, az erdőgazdaság teljes hiánya, a marha, különösen a kecskék legeltetése, de még inkább az erdőégések pár száz év mulva kopárrá teendik Kephalóniának most még pázsitos, ligetes és erdős területeit.

Kephalónia lakosai igen szorgalmasak. Minden talpalatnyi földet felhasználnak, s még a meredek hegyoldalakon is egész 2000 lábnyi magasságig terrasszszerű ültetvényeket találunk. Mégis, a föld nem adja meg a kenyérhez szükségelt gabonát, s a marhatenyésztés sem jelentékeny. Ellenben az összes közép-európai gyümölcsöknek különféle fajai (mint az olajbogyó is) kitünően tenyésznek. A narancs, czitrom, gránátalma és füge szüretelése csaknem az egész éven át tart. Bor, különösen vörös muskatály elég terem, de nem oly jó mint a zantei. Továbbá gyapottermeléssel, selyemhernyó- s méhtenyésztéssel is találkozunk a szigeten, valamint a tengeri só kiiszapolása sem jelentéktelen. Főkiviteli czikkek: bor, faolaj és aprószőlő. A lakosok ma ép úgy mint az ó-korban az által tünnek ki, hogy jeles tengerészek, s hogy vállalkozási szellemmel

birnak. Sok hajójuk van, és jelentékeny kereskedést űznek. Mégis több helyen a szegénység nagy, sőt nehány faluban (Fragata, Valzamata stb.) a lakosok még oly dolgoknak is hiányában vannak, melyeket nálunk még a legegyszerűbb paraszt sem nélkülözhetne, s valóban kínos benyomást gyakorol az emberre, midőn a rongyokba burkolt alakokat látja.

A sziget fővárosa Argosztoli, a hasonnevű öböl keleti részén, a délnyugati parton. Szamo-val, mely a sziget túlsó partján fekszik, egy igen regényes vidéken haladó s egész 2000 lábig emelkedő műút köti össze. Székhelye a görög metropolitának, ki érseki ranggal van felruházva, — továbbá a közigazgatási és törvényszéki hatóságoknak. — Van a városban lyceum, katholikus Szent Ferenczrendi kolostor, több görög templom, egy bank s több hajó-gyár; kikötője kitünő. Lakosainak száma 8000, kik gyapotszövéssel, fazékassággal s hajóépítéssel foglalkoznak, s azonkivül aprószőlővel, borral, maraschinoval, gyapottal és selyemmel élénk kereskedést űznek.

Argosztoli közelében tengervíz által hajtott malmokat láthatunk, melyek igen érdekes látványt képeznek. Argosztolitól egy angol mérföldnyire fekszik 2 ily malom a hasonnevü öbölbe kiugró kőszirt szegélyén. Kephalónia szigetébe ugyanis, a nyugati oldalon, egy délről éjszakra csapó tengerág annyira benyomul, hogy ez által a szigetből egy jó darab csaknem egészen elvágatik. Ezen nagy öböl, mely egy, az említett irányban délről előugró sziklahát által délkeleti elágazásba hozatik, épen ott, hol Argosztoli ezen sziklahát belső oldalán fekszik, kényelmes és biztos kikötőt képez.

Már rég óta megfigyelték, hogy valamivel jobban éjszakra a várostól a sziklás repedések és hasadékoktól szeldelt tengerpart a tengervíz egy részét felveszi, illetve a víz a part hasadékaiban elsülyed, s hogy a tengervíz folytonosan oda áramlik. Ez okot adott arra, hogy ezen hasadékok egyikéhez a tengertől a sziklában mintegy 2—3 öl hosszú csatornát vágjanak. (A tenger színvonala s a hasadékban lévő víz állása között a különbség mintegy 2 láb) s ennek bejáratánál az így nyert vízerőt egy lisztőrlő malom hajtásához felhasználják, mi annál jövedelmezőbbnek mutatkozott, mivel a vidék csaknem kizárólag szélmalmokra van utalva. Ezen malom 1833-ban épült. Jóval később még másik hasonló malmot is építettek az előbbi közelében, a tengervíznek ugyan ily módon történő elsülyedését felhasználva. E problemának — a tengervíz részben való elsülyedésének megmagyarázására több hypothesist állítottak fel, a legelfogadhatóbbnak látjuk azonban a következő megfejtést.

Tény az, hogy az Argosztoli öbölbe több forrás folyik, melyek mind a tenger színvonalába esnek vagy csak kevéssel fekszenek magasabban. Azon 6 forrás közül, melyek az öböl legbelső részében erednek, a legtöbb oly erősnek látszik, hogy egy oly malom kerekét, mint a minő Argosztoliban van, mozgásba tudná hozni. A nagyobb résznek jó, iható vize van; nehánynak vize azonban sós íze miatt élvezhetetlen. Azt is bizonyosnak vehetjük, hogy uralgó nyugati és délnyugati szeleknél, a víz összetorlódása az Argosztoli öbölben a tenger színvonalát emeli. Nagyon valószinű tehát, hogy a kőzetnek itt oly nagy számban előforduló hasadékain és repedésein át a víz nagy föld alatti medenczékbe jut, hol a felülről oda szivárgó édes forrásvízzel összevegyülve, kicsiny lecsapoló nyilásokon át magát a tengerrel ismét egyensúlyba hozza. A víznek ezen, mintegy czirkuláczióján á l természetesen a hajcsövesség közreműködését is fel kell tételeznünk. Ez volna az Argosztoliban észlelhető tüneménynek talán legelfogadhatóbb magyarázata. Határozott megfejtését azonban csak hosszas és pontos megfigyelések után lehet majd adni.

Az öböl leghátsó részében hajdan Kranea város feküdt, mely bizonyosan jelentősebb volt az újabb keletkezésű Argosztolinál, jelenleg azonban csak a kiásatások után menve tudjuk feltalálni helyét.

Azon posványos völgyteknőtől keletre, mely a sziget belseje felé a tengeröbölnek, mintegy a szárazföldön való folytatását képezi, meglehetős meredek hegyoldal emelkedik, mely hegységi fensíkba megy át, s ez által a sziget főtömegével összefüggésbe jön. Ezen egész terület terméketlen, köves, a művelésre alkalmatlan sivatagot képez, mely bozóttal fedve, a kecske és juhnyájaknak csak sovány takarmányt ad. Úgy látszik, e helyen történtek az első letelepedések, mint a hogy azt a nagy terjedelmű kyklopszfalak mutatják. Sok holdat tevő földet fognak itt be e falak, melyek az öböl felé nyitva vannak, mig a többi három oldal többékevésbé zárt vonalat képez. Ezen, a hajdani telepnek kerítését képező faltól, mely ellenséges támadások ellen embernek és állatnak oltalmat nyujtott, még belső és természetesen sokkal kisebb fal-övet is lehet megkülönböztetni, mely valószinüleg akropolis gyanánt szolgált. Ezen falakon kivül azonban, folyósoknak, üregeknek stb. semmi nyomát sem találjuk a sziklán. A talaj a falon belől ép oly durva, sziklás és szirtes, mint azon kivül. Mindenütt két egyenközű vonalban emelt falból áll, melynél a kövek kivül laposra, s a többi oldalokon sokszögüleg vannak faragva s habarcs nélkül egybe illesztve.

A két fal közötti ür rendetlenül egymásra hányt kisebb kődarabokkal van kitöltve. A falnak egész vastagsága 10 láb, néhol valamivel több. A legnagyobb kődarabok 12 láb hosszuak s 11 láb magasak; ezek felénél kisebb kő az egész falazatban nincs. A fal eredeti magasságáról keveset mondhatni, a jelenlegi magasságból azonban, mely helyenkint 2 ölet tesz s a fal mellett fekvő ledőlt szikladarabokból következtetjük, hogy az valaha valószinüleg még egyszer oly magas lehetett.

Több helyen látni, hogy az oly művészileg összeillesztett kövek csak részben váltak szét egymástól; mi oda mutat, hogy a fal szétrombolásában a földrengéseknek is volt részük. Ezen óriási fal nem mindenütt egyforma, sőt ellenkezőleg, itt-ott még kisebb előugró védbástyákat, valamint szabályos nyilásokat is észlelünk rajta. Ezen kiugró részek azonban későbbi eredetűeknek látszanak, mint a tulajdonképeni kerítésfal. A szabályosan ismétlődő megszakítások pedig hihetőleg kapunyílásokul szolgáltak.

Némely kiterjedt, de hasonló kyklopszfalakat találunk a sziget keleti oldalán is a szamói várlaknál. A hatalmas, szintén mészkőből készült koczkák azonban itt kivétel nélkül habarcscsal vannak egybekötve, s már ez által is ifjabb korról tanuskodnak. Még sokkal újabb eredetű maga a várkastély, mely ma romokban hever s melyet valószinüleg a rómaiak építettek, kiknek itt volt telepeiről a hegyaljában, a mai Szamó faluban számtalan jel tesz bizonyságot.

Argosztoli után legnevezetesebb hely Lixuri, az Argosztoli öböl mellett, a Paliki félsziget keleti partján, csaknem szemben Argosztolival. Lixuriban katholikus püspök székel, van továbbá lyceuma s 5000 lakosa, kik szintén hajózást és kereskedést űznek. A többi számos helység közül felemlítjük és pedig a sziget éjszaki felében: Piluron-t a keleti, Asszó-t a nyugati oldalon, s Livadia-t az Argosztoli öböl legéjszakibb partján; mig a sziget déli felében: Pórosz-t és Levkátá-t a keleti oldalon, Borgo-t, Argosztolitól délkeletre s Szkala-t, mely utóbbi a sziget legdélibb fekvésű helysége.

Megismervén igy Kephalóniát, tovább folytathatjuk utunkat. Legközelebbi állomásunk természetesen a már említett szomszédos Ithaka vagy mostani néven Thiáki lesz.

Sajátságos érzés fogja el az embert, ha Ithaka sziget felé közelg. Melyik művelt ember ne ismerné Odysszeust, a trójai háború mondakörének ezen egyik legérdekesebb és legjelentékenyebb alakját, az állhatatos és hűséges Penelope férjét, Telemachosz atyját,

ki kalandossága által oly nevezetessé vált s kit Homeros az Odysszeában megdicsőitett?! Az előttünk elterülő Ithaka volt országa, s azon volt királyi székhelye.

Meglehetős viharunk volt, midőn a sziget partjaihoz közeledtünk. Hajónk csak nagy nehezen és nagy erőlködéssel tudott előre haladni, s már-már azt hittük, hogy a jó Aiolos ránk is neheztel s minket is visszadobb Ithaka partjaitól, mint hajdan Odysszeus hajóit. Úgy látszik azonban, hogy Aiolos atyus megelégedett azzal, hogy az utasok egy részét tengeri betegségben részesíté, s nem kényszerített minket, hogy az emberevő laestrigonokkal Odysszeus módjára megismerkedjünk. A szél csillapult és hajónk szerencsésen befutott a Moloi öbölbe.

Ithaka szigete szemben fekszik Akarnánia görög tartománynyal. A tőle nyugatra eső Kephalóniától a már említett $^1/_2$—1 mérföld széles Guiscardo vagy Uiscaro csatorna választja el, mig 1 mérföldre éjszakra Leukadia szigete terül el, s úgy éjszak mint kelet felé számos parti sziget fekszik előtte.

Ithaka partjai igen szaggatottak; két nagyobb — éjszaki s déli — részből áll, melyeket keskeny földszoros köt össze. — Éjszakon az Aphales öböl, keleten pedig, a sziget közepe táján, a Moloi öböl vágódik be mélyen, két melléköbölt bocsátva dél felé a sziget testébe. Földje hegyes és sziklás. — Legmagasabb hegy a St. Eliás, hajdan Neritos vagy Neriton, mely 2050 lábnyira emelkedik; felemlítendő még a Stephano hegy, a hajdani Neion, mely a Rheitron kikötőt, valamint a Korax vagy Holló szikla nevű előhegyet képezé. Folyó vagy patak nincs a szigeten. Tudományosan megfigyelt forrás 1 van. Ez az Arethusa forrás, mely az éjszaki szélesség 38° 19′ alatt, a tenger színe fölött 300 lábnyi magasságban egy barlangból folyik ki. Homeros leírása szerint, melyre nézve ugyan a sziget jelenlegi állapotát tekintve, több kétely támad, a talaj hegyes és sziklás volta daczára gabonában és borban bőség volt Ithakán. Mai nap a kenyérhez szükséges gabona nem terem meg, az Ión szigetek többi termékei azonban gazdag aratást adnak. A sziget fő- és kikötő városa Vathi a Moloi öböl délkeleti ágának partján, 5000 lakosa van, kik főleg hajózással, hajóépítéssel és halászattal foglalkoznak. A kikötőbe évenkint körülbelől 70—80 hajó fut be s ugyanannyi hagyja el azt. A part mellett jó szivacsok halásztatnak, s a nápolyi búvárok sok vörös klárist szednek. Felemlítjük még Oxoi-t a sziget éjszaki felében.

Ithaka hajdan hasonnevű fővárossal birt, mely Odysszeus állítólagos, még rom-maradványaiban is 40 hold földet elfoglaló várlakával függött össze. Már Kephalónia ismertetésénél foglalkoztunk a kyklopszfalakkal; Ithaka szigetén sem hiányoznak ezek, s az említett, úgynevezett Odysseusvár, minden esetre ezen építmények legkitünőbb példányai közé tartozik. — Ezen vár meredek dombon, a sziget szárnyszerü két részének összefüggésénél, oly ponton fekszik, mely e Kephalónia és Ithaka közötti Viskardo csatorna fölött teljesen uralkodik. E vár tehát, mint a sziget erőssége, bizonyosan nagy jelentőséggel birt, s alkalmasabb helyet alig lehetett volna számára találni. Ma a várból csak egy rendetlen kőhalmazt láthatni, melyben csak helyenkint lehet az óriási keritésfalnak egyes darabjait még fölismerni. A kőzet rongált állapota félreismerhetetlen jelét adja annak, hogy az sokkal hosszabb idő óta van a légköri befolyásnak kitéve, mint a kephalóniai fal anyaga, s ennélfogva az Odysszeus vár falazata a Kephalónián feltalálhatónál minden esetre jóval régibb eredetű. Ezen kyklopszfalak valóban bámulásra ragadják a szemlélőt, főleg ha meggondolja, hogy létesítőik a legegyszerűbb mechanikai segédeszközökkel oly módon el tudták azokat készíteni, hogy az építmények nemcsak teljes elismerést érdemelnek, hanem bizonyos tekintetben még mintául is szolgálnak.

Ithakát elhagyva Leukadia, vagy Leokas, avagy olasz néven Santa Maura szigetét kerestük fel. Leukadiához is viharos időben közeledtünk. Az égboltozat azonban csakhamar kitisztult, csak a szél nem akart engedni, sőt mind erősebben dühöngött. Hajónk éjszaknyugati irányban haladt. Balra Ithaka szigetét láttuk még mindig, mig a jobb oldalon egész közel Átakosz szigete, távolabb pedig számos más sziget s a kontinens partvonalai tüntek fel előttünk. Jobban éjszakra Arkudi szigetet értük el, s ezt keletre hagyva, megkerültük Leukadia szigetének legdélibb csúcsát, a délnyugat felé messze kiugró úgynevezett Sapphoszikláit. Magas és meredek sziklafalak képezik itt a partot, melynek legdélibb részén a kőzet csaknem tiszta hófehér, mig valamivel odább éjszakra vörös. S ott, hol e vörös sziklákat látjuk, ugrott be állítólag Sappho a tengerbe. Nem messzire a parttól egy kőszirt áll ki a vízből, melyet „Sappho sarujának“ neveznek, mint a mely, a mese szerint, az ugrás alkalmával annak lábáról leesett. A tenger színe pedig e sziklák előtt gyönyörű világoskék színű, elütőleg a parttól távolabb eső tengernek sötétkék szinétől. A nép szájában azon monda kering, hogy e világoskék színt Sappho ugrása

óta nyerte itt a tenger. Valószinüleg a víz csekélyebb mélysége, a fenék kőzetének milyensége, s a sziklafalakról visszaverődő világosság idézik elő az élénk kék színt. Minthogy a Sappho-szikla, meredek fokot képezve, élesen kiugrik a nyílt Ión tengerbe, a hullámtorlás előtte mindig igen nagy; s ha azután még vihar is van, a hullámok valódi ördögi játékot űznek e szirt körül.

Leukadia egészben véve zártabb, mint Kephalónia, csak déli és délkeleti része szaggatott s e tekintetben inkább hasonlít Zantehez, s legnagyobb öble is — a Vaziliko öböl — úgy mint Zalantenál, a déli oldalon van. Nyugaton csak a kicsiny Sesola szigetecske fekszik előtte, egyébként a nyilt Ión tengerre tekinthetni szét róla. Éjszaki csúcsáról, mely egész odahajlik a szárazföldhöz. Akarnánia és Epirusz partjaira láthatunk át, mig az éjszakkeleti rész csak egy igen keskeny csatorna által van a szárazföldtől elválasztva. A keleti oldal legnagyobb része azonban mégis eláll a szárazföldtől, és Sparti, Skorpio, Meganizi szigetek s több szikla fekszik előtte; déli partjainak közelében podig Arkudi, Ithaka és Kephalónia szigeteit találjuk.

A sziget hossztengelye délnyugat-éjszakkeleti irányba csap. Déli oldalán több kisebb-nagyobb félsziget van, melyek közül a a Dukatofokkal végződő, már említett Sappho szikla a legjelentősebb. A sziget hegyes. Főhegysége a Normali hegység, a sziget gerinczvonalában fekszik s legmagasabb csúcsa 3000 lábon jóval felülemelkedik. Folyója nincs Lenkadiának, de több patakja és sok jó forrása van. A földrengések igen gyakoriak rajta, s ezek által keletkezett közelében a Lauderdale's-Rock nevű kicsiny sziget is. Leukadia lakosai juh és kecsketenyésztéssel s halászattal foglalkoznak. Kitűnő méz és viasz, és sok só is van a szigeten.

A sziget mai fővárosa Amaxiki vagy Amakuki, a sziget éjszaki csúcsán fekszik. A szárazföldtől a már említett keskeny sekély vizű csatorna választja el, melyről azt mondják, hogy a hajdani korinthusiak épitették. A város megvan erősítve, s a Santa Maura erőddel, mely a sziget s a szárazföld között egy homokzátonyon fekszik, egy viaduct köti össze. Ez utóbbi a velenczeiek műve, 366 íven nyugszik, az öblön egyenes irányban megy keresztül, s ennek előtte az erőd vízvezetékeül szolgált. A város egy érsek székhelye, s van 6000 lakosa, 15 temploma, 1 kolostora és 2 kikötője, melyet azonban csak kisebb hajók használhatnak. Olajbogyó és déli gyümölcsök a főtermények. A kereskedelem és hajózás nem épen jelentéktelen, s azonkivül tímárságot, gyapotszövést és mezőgazdaságot is űznek a lakosok. A város roszul van építve. A földrengé-

sek miatt csak fa házai vannak, s nyáron a lagúnák miatt egészségtelen. 1825. január 29-én a földrengés csaknem egészen szétdúlta. A sziget többi helységei, éjszakról délre menve: Polpena, Karya, Kranioti, Merinato, Kalamion, Setia, Klymenon, Evtero, Kardurena.

Leukadia keleti partjai és a szárazföld között az Ión szigetek kisebbjei közül kettőt találunk. Az egyik a már említett Meganizi, a másik Kalamosz. Meganizi vagy Taphia Leukadia szomszédságában fekszik. A sziget félkör alakú, s ennek folytán egy tágasabb öblöt képez és pedig a keleti oldalon. Földje hegyes; éjszaki része kiterjedtebb és szaggatott, mig a déli rész csak egy keskeny földnyelvből áll, s egész területe alig akkora, mint Leukadiának délnyugatra kiugró félszigete. Déli csúcsa előtt a kicsiny Katharo sziget emelkedik ki a tengerből. — Kalamosz, vagy Calamo, vagy Karnia szigete, Meganizi s a szárazföld között fekszik. Ez egy éjszakkelet-délnyugati irányba csapó hegyhátat képez, zárt területtel, jelentékeny tagozás nélkül. Kiterjedése körülbelől akkora, mint a kicsiny Meganizié. Keleti oldalán találjuk Phurno helységet s Yerolimonia kikötőt. Ugyanzen oldalon a nálánál kisebb, nyúlt alakú Kasztusz szigettel szomszédos.

Ezzel körültekintettünk Leukadia környékén, s folytathatjuk útunkat éjszaknyugat felé, hol Corfuban, az Ión szigeteken s azok között való bolyongásunk eme legfőbb állomásán sok érdekes dolog várakozik reánk. Előbb azonban még Paxosz és Antipaxosz szigeteket is megtekintjük, melyek Corfutól mintegy 2 mérföldnyire feküsznek délre.

Paxo, vagy Paxosz (az ó-korban is Paxosz-nak hívták) noha a 7 nagyobb Ión sziget között említtetik, igen kicsiny és valószinüleg azért soroztatott a nagyobbakhoz, mert külön közigazgatási kerület, (Antipaxoszszal Corfu nomarchianak egyik eparchiáját képezi) sőt saját püspöke és törvényszéke is van. Paxosz hosszúkás keskeny alakkal bir, délkelet-éjszaknyugati irányban fekszik. — Csaknem egészben hegyes mészkőtömegből áll, s fölötte festői tájképet nyújt különösen a nyugati oldalon, hol a sziklapartok meredeken ereszkednek le a tengerbe. Nagyon emelik a sziget kiességét az olajfa-ligetek, melyek csaknem egész területét elborítják, s melyek az Ión szigetek legjobb olaját adják. Terem azonkivül mandola, narancs és czitrom is a szigeten; a gabonatermesztésre azonban a talaj nem alkalmas. A házi állatok közül felemlítendő a kecske és az öszvér. Nagy hátrányára van Paxos-nak, hogy édes vizű forrása nincs, miért is az ivó vizet Corfuból vagy a száraz-

földről kell oda vinni. Nevezetességei közé tartoznak számos barlangjai és kénforrásai. Felemlítendő még az is, hogy a szigeten szétszórva sok kicsiny kápolnát találunk, melyek azonban jobbadán csak szentjeik ünnepnapjain használtatnak. A lakosok legnagyobb részt görögök, kik szebbek és jobbak, mint a többi Ión szigetek lakói. Közülök sokan, az egészséges levegő következtében igen magas kort érnek el. A sziget fő és kikötő városa: Porto-Gayo, vagy Gaio, San Nicolasnak is hívják. A keleti part déli részén fekszik. E városka 2000 lakost számlál, s kertek s olajligetek környezte fehérre meszelt házaival igen barátságos benyomást tesz.

Paxoszszal egy vonalban fekszik s annak mintegy elszakadt déli tagját képezi a vele szomszédos Antipoxo, vagy Antipaxosz szigetecske. Érdekes, hogy e szigeten több helyen folyékony, de a napon hamar megkeményedő asphalt bugyog ki. A lakosok jobbadán halászat és pásztorkodással foglalkoznak, azonban olajbogyót, mandolát és bort is termesztenek.

Már alkonyodott, midőn Paxoszt elhagyva, Corfuhoz közeledtünk s késő éj volt, midőn Corfu kikötőjében horgonyt vetettünk. Másnap gyönyörű őszi reggelre ébredtünk s alvófülkénkből a hajófödélzetre kilépve, szemkáprázva s meglepetve csodáltuk a nap aranyozta elragadó szépségű tájékot.

Zantehoz zivatarban, Ithakához s Leukadiához szélvészben közeledtünk, s lassankint láttuk e szigetek körvonalait előtűnni s a tájék szépségét egymásután kibontakozni. Mindig nagyszerű volt a kép, melyet áttekinthettünk, de mind e képek bármelyike sem tőn ránk oly benyomást, mint ama csendes őszi nap reggelén a corfui kikötő. Itt nem lettünk, mint a többi említett szigeteknél a látandókra mintegy előkészítve. Sötét éjjel érkezvén meg Corfuba, a tájékból mit sem vehettünk ki, s reggel az egész képet teljes szépségében egyszerre szemlélhettük, hasonlóan a mesebeli tündérkertekhez, melyek egy varázsütésre tűnnek elő.

Nyugatra tekintve, Corfu sziget keleti partjának legnagyobb részét beláthattuk. Közvetlen előttünk feküdt maga a sziget fővárosa Corfu, kőfalak által egybekötött egész jó karban levő fellegváraival, melyeknek komor falai mellett sudar cyprusok díszlenek. Közvetlen a város mellett dombsorok, s alacsonyabb hegylánczok hullámosan huzódnak, mig távolabb magasabb s változatos alakú hegyek emelkednek. Mindenütt dús növényzetet látunk, s csak a hegyek csúcsai sziklásak. Narancs, czitrom, olaj, cyprus, sőt fenyőfák

is zöldelnek a szigeten, melyek közül a part mentén, szétszórva, mindenütt ízletesen épült nyaralók, majorok, távolabb a falvak házai fehérlenek ki. Mellünket hatalmas levegő dagasztja s a szigetről hozzánk átcsapó balzsamos illatott szívjuk, midőn e kies képen végig tekintünk. Majd keletre fordulnak, hol ismét más tájékban gyönyörködhetünk. Mindjárt mellettünk a kicsiny és alacsony Vido sziget emelkedik ki a tengerből, ezen túl pedig Albánia partja terül el számos öböllel és kiugrással. Az albán hegyek itt a legváltozatosabb s a legphantasztikusabb alakokat tűntetik elénk. A tenger mellett alacsonyabbak, mig beljebb lépcsőzetesen mind magasabbra tornyosodnak. Látunk itt messze kiugró előhegyeket, völgynyílásokat, meredek csúcsokat és fensíkokat képező, majd ismét apró kúpokban emelkedő hegyeket. Albánia hegyei részben zöldesek ugyan, de egészben véve sziklásak, fehérek. Már most képzeljük mindezt együttvéve: Corfunak déli növényzettel boritott zöld halmai, a regényes fekvésű város, Albániának sziklás és változatos fehér hegylánczai; azután a tenger sima kék tükre, az átlátszó lég, s mind e fölött a tiszta égboltozat aranyfényében ragyogó napjával; valóban a legnagyobb érzéketlenséggel kellene annak birnia, ki e képnek láttára megilletődve s egyúttal elragadtatva ne lenne!

Corfu, görögül Kerkyra, az ókoriak Korkyrája (Homeros szerint Scheria) a lejelentősebb Ión sziget. Az albán partoktól a hasonnevű csatorna által elválasztva, az északi szélesség 39 és 40 foka között fekszik. A sziget éjszaki része széles, mintegy $^2/_3$ része azonban keskeny nyúlt alakkal bír, s hossztengelye délkelet-éjszaknyugati irányba csap. A part sziklás, szaggatott, öblökben gazdag s nehány előhegygyel bír, például a Szidero-fok éjszaknyugaton, a Barbaro-fok nyugaton, a Levkimo-fok déli eleten, s az Aszproszfok délen, mely a sziget legdélibb pontja. Bárha Corfu nagyon közel fekszik a kontinenshez, melynek hófödte szikla ormai egész juniusig fenyegetőleg tekintenek át e kies szigetre, mégis Corfunak enyhe barátságos éghajlata van, melynél a növények az egész éven át a szabadban virágoznak s ennélfogva a sziget mellbetegeknek téli állomásra igen alkalmas. Fájdalom, a földrengések gyakoriak. Corfuban a levegőnek évi középhőmérséke valamivel több 13° R-nál. A szigeten hó és jég a ritkaságok közé tartozik. Julius, augusztus és szeptember első felében a hőség túlságosan nagy, úgy hogy azt az éjszakibb vidéki nehezen bírja el. A folytonos kék ég, melyet csak ritkán homályosítanak el a gyorsan múló viharok felhői, a melegségnek kiapadhatatlan forrását képezi, s ezzel még a szárazföldről kisugárzó forróság pá-

rosul, melyet a folyton fujdogáló tengeri szelek is alig tudnak enyhíteni. Az aratás után szomorú képet is nyújt tehát a tájék. A gyep elszárad, a források kiapadnak, és csak a szőlő-tőke s az olajfa igyekszik zöld színét megtartani. Szeptember közepén nehányszor gyorsan elvonuló zivataros eső áll be, mely az olajbogyónak októberben végbemenő szüretelése után a tartós téli esőzésbe megy át. De már az első nedvességgel sok növénynél felduzzadnak a már csaknem kiszáradt alsó bimbók, s az egész sziget a késő nyár ruháját ölti fel, melyet a csak három rövid hóra terjedő télben magán visel, hogy a lágyabb idő beálltával a tavasz díszével váltsa fel azt. Márcziusban a tavasz teljes hatalmával veszi át az uralmat. A növényzettel ritkásan borított gyepmezők virágszőnyegekké változnak át; a réteket és füves helyeket a kökörcsinnek egész seregei foglalják el. Minden bokor alól ibolyák, rózsák s liliomok kandikálnak elő. Különös bájt kölcsönöz Corfuban a tavasznak az, hogy a virágokon kivűl a legszebb, s a mellett a legédesebb és legkellemesebb gyümölcsöket is magával hozza. Valóban, Corfu igazi tündérkert tavaszszal.

A sziget krétamész- és harmadkori rétegekből áll. A legnagyobb részt azonban a krétamész foglalja el, míg a harmadkori rétegek kisebb területen és pedig a sziget középső szakaszában, a keleti parton és a déli részen fordúlnak elő. Corfu szigetén számos alacsonyabb hegyén kivűl két önálló, 2000—3000 lábig a tenger színe fölé emelkedő hegyrendszer van. Az egyik — a magasabb — a sziget felső széles részében a keleti parttól a nyugati partig vonul; legmagasabb csúcsa a keleti part mellett van, St.-Salvator-nak, vagy másként Pantokratorasz-nak hívják, s 2900 pár. lábra emelkedik; míg a másik — az alacsonyabb — a déli hegyrendszer, mely előbbitől derékszögüleg ágazik el. Legmagasabb hegye a Monte Deka, mely 1786 pár. lábat ér el. Corfunak keleti partja általában alacsony, míg nyugoti partja legnagyobbrészt meredek.

A sziget éjszaki része ott, hol a talaj agyag-, homok- és márgából áll, termékeny, különösen a nyugati parton. A terjedelmes olajfaligetekben ittt bozótos mirtusz, masztiksz-pisztác és tölgy cserjéket találunk, melyeket minden oldalról gyalog szeder sövény vesz körűl, oltalmul szolgálván a nyalánk kecskék éles fogai ellen. Az éjszaki hegylánczt nyugati szakaszában egy meredek tömeges mészkő emelkedés van, ugy hogy az ember az első perczben a mészkőzetű alpokban képzelné magát, ha a cserjés Euphorbia dendroides és Salvia tribolata, továbbá Aurinia orientalis, Malcolmia incrassata

rozmarin és üröm mellett nem figyelmeztetnének, hogy jóval odább délre vagyunk.

A sziget déli részében, a Deca hegynél szétszaggatott odvas dolomit és torlódmányok sajátságosan váltakoznak egymással. Az egyenesen álló rétegekben mutatkozó torlódmányt kopott kavicsok képezik, s minthogy ezek mindinkább kisebbek lesznek, a torlódmány homokkőbe megy át. A Deca faluba vezető út legmagasabb pontját ezen szürkés—barna kövület—nélküli homokkő foglalja el. Innen kezdve azonban ismét a mészkő a túlnyomó; a kilátás ezen átmeneti pontról nagyszerű.

Egy hossszvölgyön át messzire látni. A völgyet mindkét oldalon hegyek határolják, s távol azokon túl a tenger kék tükre csillámlik. Ezen völgy kevéssé van művelve, s a sziget más vidékeinél jobban magán viseli eredeti jellegét. De az ültetett olaj- és cyprusfákon kívül más fa itt már nem tenyészik, és csak sűrű bokrok foglalják el a talajt. A jelleg, melyet ezen cserje-növényzet által a tájék nyer, bár sajátságos, de azért nem ős eredetű, mert csak az előbbeni erdők kivágásának közetkezménye az.

Bárha a sziget előbbi állapotáról közvetlen adatokat nem birunk, még is több, mint valószinű, hogy a tölgy (Stein & Kermeseiche) és lúczfenyő (See-Strandskiefer) — melyekből eltörpült utódokat még találunk — osztoztak valaha a talaj bírásában. Ma ezen egykori erdők helyén csak bokrokat találunk. Az olajfa meghonosítása szoríthatta legelőször az erdőt szűkebb határok közé; míg a kultura elterjedése, a legeltetés és különösen a kecske behozatala végpusztulását idézé elő. A földből kisarjadzó fiatal fanövényzetnek ezen állatok által folytonos pusztítása volt főleg az oka annak, hogy a kezdetben csak egyes szűkebb helyeket elfoglaló cserjenövényzet mindinkább tovaterjeszkedhetett, s lassankint az erdő helyét elfoglalhatá.

A Deca hegység legmagasabb csúcsától keletre a tengerpart mellett húzódó hegyháton igen szép és dús növényzetet találunk; különösen a hatalmas mandolafenyőket s a különféle dús nedvű növényeket emeljük itt ki, melyek, mint a Saponaria calabrica, még a sziklatömbökön is előfordulnak. A Deca hegytől egészen le a sziget legdélibb szakaszáig, vagyis a Levkimo foktól a nyugati partig húzott vonalig, folyton csaknem ugyanaz a tájkép; itt azonban a talaj változásánál (a krétamész helyét kék márga foglalja el) az is eléggé feltünően más alakot nyer. Spartium junceum cserje képezi az előőrsöt, mely után csakhamar búza- és árpaföldek következnek, melyek egész a sziget déli csúcsáig elhuzódnak.

A sziget legdélibb szakaszában, a Levkimo foktól délre, a keleti parton, egy teljesen terméketlen dombos területet találunk, melynek agyagrétegei telve vannak jó karban levő harmadkori kövületekkel.

A harmadkori rétegek (Tertiärlager) Corfuban és Lixuriban ép úgy, mint Rhodos és Sziciliában határozottan felső harmadkori rétegekre, talán tengeri diluviumra mutatnak. A talajnak alacsony s a tenger színe fölé csak pár lábnyira emelkedő fekvése, valamint a vizeknek alig észlelhető lefolyása a vidéket egészségtelenné teszi és csak csodálni lehet, hogy ennek daczára annyira népes. A szigetet minden irányban számos kisebb-nagyobb patak szeldeli s a délnyugati oldalon egy Valle di Corissia nevű nagyobb parti tó van. Három forrásáról birunk tudományos megfigyelésen alapuló adatokat.

Corfu a hajóktól szeldelt Adria és Ión tenger határán, most ép úgy, mint valaha, nemcsak a hajózásnak képezi jelentékeny csomópontját, hanem hadászati fontossággal is bir, még pedig az egész Földközi tengerre nézve. Ezért is lőn Corfu városa annyira megerősítve. A legújabb időben azonban ezen várművek elhanyagoltatnak, sőt az angolok építette erődök azok által ismét leromboltattak.

A curfubeliektől általában nem lehet eltagadni, hogy elavult s napjainkban már nem illő szokásaik és erkölcseik mellett, némi újat és czélszerűt is tudnak felmutatni; mi azonban, fájdalom, inkább csak ráerőltetés, mint a kulturának és jólétnek önerejű emelkedéséből származik. Közelebbről tekintve pedig, épen bámulja az ember, hogy különösen a földmivelésben a régi szokásokhoz mily makacsul ragaszkodnak a lakosok. Igy például az eke, s az ahoz tartozó igásmarha kezelésével 9 ember foglalkozik. A minta-gazdaság egyáltalán nem tud meghonosodni. A takarmányfüvek ültetéséről a corfuiak mit sem tudnak, s burgonyát is csak a kertekben termesztenek. A gabona alig elegendő a lakosság negyedrészének. Főzeléket [mint: káposztát, kárfiólt, retket, stb. csak a város körüli kertekben találunk, sőt még a kenyeret is jobbadán csak a városban sütik, s onnan hordják szét a sziget többi részeibe. Mindez eléggé mutatja a földművesek gondatlanságát és lustaságát, kik túlzott mértékletességükben nem tartják érdemesnek a legegyszerűbb életszükségletekről gondoskodni.

Bor kevés terem a szigeten, s az sem tartozik — okszerű

kezelés hiánya miatt — a legjobbak közé; apró szőlő pedig épenséggel nem terem. Minthogy fában nagy a szükség, a szőlőtőke úgy itt, mint az Ión szigetek mindegyikén, nincs karókhoz támasztva s mivel minden ág egész a termőbimbókig levétetik, tehát karvastagságnyi formátlan bütykös tuskó lesz belőle.

A főtermelvény, mely a sziget-lakók büszkeségét képezi, a faolaj. A szigeten lévő olajfák számát mintegy 3 millióra teszik. Képzelhetni, mennyi olajat szolgáltatnak ezek évenkint, ha tekintetbe vesszük, hogy a kicsiny Paxo szigete átlag 8000 mázsát ad. Noha már magán a szigeten is óriási mennyiségű olajat használnak fel melylyel, mint világító anyaggal rendkivül pazarul bánnak a lakosok, mégis a faolaj képezi itt a jólétnek alapját, s egy jó olajtermés sok évi pénzzavar okozta sebeket kigyógyít. Csak itt-ott foglalkoznak nagyobb mértékben a mezőgazdasággal, mi ha általánosabban üzetnék, az országnak nagy hasznára lenne. Narancs, bergamot és czitrom kitűnöen tenyésznek, s ujabb időben a japáni naspolyát is bevitték. A többi gyümölcsök, a füge kivételével, mint: az alma, körte, őszi baraczk, mandola, gránátalma és szentjánoskenyér csak kisebb mennyiségben teremnek. A gyümölcs a datolyapálmákon, melyek a virágvasárnapján fölhasználni szokott levelek miatt vannak a kolostorok és templomok mellett elültetve, nem érik meg. A görög és sárga dinnye, uborka sat. azonban óriási nagygyá nő. Ebből látni, hogy Corfuban még most is mily jól el van látva az ember csemegével, s hogy még a forró nyár is nyújt természetes frissítőket. — Felemlítjük még, hogy a sziget terményei közé a kén és só is tartozik, hogy a halászat, mely tetemes lehetne, a szomszéd népeknek van átengedve, s hogy a selyemtermelést a lakosok épen nem, a méh és marhatenyésztést pedig csak hanyagul űzik.

Corfu lakosai csalási hajlamuk és dölyfük miatt az ó-korban rosz hírben állottak; a mai corfuiak ellenben általában jó szívűeknek mondhatók, s még a közönséges ember is udvarias és előzékeny. A nőnem azonban keleti bánásmódban részesül. A városban, hol számos letelepedett idegen lakik, a franczia és angol ruházat a honit már mind jobban kiszorítja, s a fusztanella és bugyogó csak nehezen tudják magukat fentartani. A falusi, noha az útak az egész szigeten általában jók, nem megy gyalog a városba. Az olajkorsó vagy a facsomó mellett, melyet szamarán a városba visz, még mindig talál egy kis helyet az ülésre. A nézőre nézve ugyan mulatságos látni, hogy a szamáron ülő mint dobol szünetlenül a türelmes állat hátán, erre nézve azonban bizo-

nyára nincs vidámító hatással. Népünnepek — nehány templomi produkciót nem tekintve — nincsenek, de már ez utóbbiak is mutatják, hogy a nép felvilágosodottsága és értelmi viszonyai mily fokon állanak. Fájdalom, a szellemi élet a szigeten igen gyönge. A művelt osztály leginkább még a régészetet, történelmet és szépirodalmat ápolja; a hely az elsőhöz mindenesetre eléggé kínálkozó.

Áttérve a városok és helységek ösmertetésére, első sorban felemlítjük a sziget fővárosát Corfut. Corfu főváros a sziget keleti partján, a csatornába előnyúló földnyelven fekszik s lakosainak száma 25,200-ra rúg. A város 4 különböző részből áll, u. m.: a tulajdonképeni városból, mely kicsiny, de jól meg van erősítve; a Fortezza vecchiából, azaz a régi várból, melyen citadella áll; a Forte nuovoból, vagyis új erődből és Castrades, Manduchio és St. Rocco elővárosokból, melyek St. Salvadore, Grimani és Monte di Albramo külerődök által vannak védve.

A várhoz tartozó városrésznek görbe, szük, s a hegylejtőkön húzódó utczái az idegennek nem igen tetszenek; noha azokban is találunk eléggé csinos 3—5 emeletes házakat; annál inkább meg van azonban lepve, ha azon fensíkra lép, melyen a város másik része fekszik, s melyen egy szép tágas tér van. Ez az eszplanad, mely árnyékos fáktól szegélyezett és keresztezett gyepes helyet képez. Több emlékoszlopot, s a legszebb és legnagyobb — ívtornáczos — házakat találjuk a közelében. Itt gyül össze a város lakossága, itt tartatnak a nyilvános mulatságok s a katonai gyakorlatok. A kilátás is ezen helyről valóban elragadó, kivált a tengerre s Albánia közeli hegyeire.

A város nevezetességei közül felemlítendők: gróf Schulenburg szobra, az egykori angol Lord-főfelügyelőnek palotája, Szent Spiridion nagy és pompás temploma, ereklyékkel és gazdag kincsekkel, továbbá Máriának (Spiliotizza) és Szent Antalnak temploma. Corfu 1864-ig az angol kormányzó, a parlament s az Ión szigetek legfőbb törvényszékének székhelye volt. Jelenleg egy görög püspök s a katholikus érsek lakik itt. Van a városban: gymnásium, tudományos társaság, szinház, gazdasági és iparegylet, vízvezeték, tengerészeti hadszertár, hajógyár s világító torony. Nagy előny a városra nézve, hogy felséges két kikőtővel bir. Az egyik, a mindjárt előtte elterülő és inkább használatban lévő főkikötő, mely akként van építve, hogy közvetlen a víz mellett egy egészen alacsony előpartot képez míg hátrább mintegy terraszszerüleg egy magasabb part emelkedik. Hasonlíthatnánk talán a mi budapesti rakpartunkhoz, mely szintén egy alacsonyabb s egy magasabb részből áll; a másik

kikötő, mely mintegy tartalékhelyül szolgál, kissé félrébb esik, de oly kedvező fekvésben, hogy benne egy egész hajóraj elrejtőzhetik, a nélkül, hogy látni lehetne belőle valamit.

De tekintsünk kissé szét a környéken is. Ott, hol most Castrades előváros fehér házacskáit látjuk a termékeny síkságon állani, lehettek hajdan Alkinoos-nak aranytól ragyogó kapui, melyekhez az „Istentől származott phoikisiek“ ezen sokat dicsőített királyának kertjei csatlakozhattak, melyekben már 3000 évvel ezelőtt alma, körte, füge, gránátalma, olajbogyó és szőlő termett, ha ugyan κορκύρα vagy κερκύρα a homerosi Σχερία szigettel azonos, mi mellett ugyan épen annyi beszél, mint ellene. A még most is buja kertekben itt-ott kiásott számos régiség sőt még Menekrates-nek* innen nem nagy távolságnyira feltakart siremléke is valószínűleg későbbi időből való. Az El-Canon-nak nevezett magaslat, — melyet azért hívnak így, mert valaha sáncznak használták, mire tökéletesen alkalmas is, — valamint az azon túl húzódó dombsor egy szakadatlan olajfa erdőt képez. Corfu városától délre egy tágas öböl terül el, melynek szűk bejáratában két szikla emelkedik. Az egyiken apácza-kolostor van, a másik pedig azon szikla, melyben az Odysszea szerzőjének képzelete a tenger megharagított istene által kővé változtatott azon hajót látta, melyben a hajótörést szenvedett Odysszeus hazájába visszajutott. Ezen öbölnél, melyet jelenleg szalinának használnak, kellett valaha Palaiopolisz régi kikötőjének feküdni, mi mellett számos kiásott régiségek tanuskodnak.

Corfuból minden felé tehetünk kellemes sétákat, például az Alipi-ba, Potamo-ba, stb. vezető úton. A dombsorokon házak emelkednek, s mindenütt jól munkált szántóföldeket, szőlőket és olajkerteket találunk. Potamó alatt egy szép íves hídon a sziget legnagyobb folyóján, a Potamó-n haladunk át, melynek egész völgye igen szép és termékeny. Kifolyásánál Vido és Lazaretto szigetecskék között egy nem épen jelentéktelen delta-képződés látható. Igen regényesen fekszik Corfutól délre, a Monte Deca legkeletibb lépcsőjén a kicsiny Gaszturi falu, mely tisztán és jó karban tartott, s némi jólétre mutató házaival a mészkő-sziklák között annyira el van rejtve, hogy úgy néz ki, mintha várfalak vennék körül. A helység mögött emelkedő magaslatról nagyszerű kilátás esik a szigetre. Gaszturi környékéről nyeri Corfu

* A lapos kúpot képező tető körül alkalmazott és jól olvasható feliratból azt venni ki, hogy ezen Menekrates, Oeantheból (Locrisban) származott, a tengerbe veszett és proxenosz, vagyis a város díszpolgára volt.

ivóvízét. A vízvezeték közel egy fdr. mérföld hosszuságú. Gaszturitól nyugatra 622 lábnyi magasságra a tenger fölött Deca, délre pedig, a hegy alján s a tenger partján Benizze halászfalut találjuk. Utóbbinak fekvése igen kies, főleg narancskertjei által valóságos paradicsomi kinézést nyer.

A sziget középső szakaszában, a nyugoti oldalon, a mészkőhegység gerinczén fekszik Pelleka nevü nagyobb falu. Mellette egy több, mint 1000 láb magas kőszirt van, melyen mélyen alant a tenger hullámai tajtékozva törnek meg, mi felséges látványt nyújt. Ugyancsak a nyugati oldalon, de már a sziget éjszaki részében, a kelet-nyugati irányba csapó főhegység alján, s a tengerbe kinyúló sziklákon fekszik Paleokastrizza, ez jelenleg egy apácza-kolostor, mely a velenczeiek várának romjain épült, de már szintén omladozó félben van. Paleokastrizzától valamivel éjszakkeletre, részben a hegységen, részben annak közelében, a következő faluk vannak, u. m.: Lakonesz, Vituladesz, Dukadesz, Alimatadesz, Akardadesz és St.-Pantaleone. Lakoneszről felemlítjük, hogy terméketlen vidéken, magasan fekszik a mészkő sziklák között.

Áttérve a sziget déli részére, ott találjuk a sziget gerinczvonalában Bragagniotikát, mely jelentékeny falu s kiterjedt olajfa erdőkkel bír. Ettől délre fekszik Perivoli, ettől délre pedig a termékeny talajon számos falu keletkezett, melyek közül felsoroljuk: Anapladesz, Ringladesz, Theodoro, Potami és Melichia-t. Az említetteken kívül még sok kisebb-nagyobb helység van a szigeten, melyek azonban jelentéktelen voltuknál fogva nem érdemlik meg, hogy egyenkint megneveztessenek.

Szólanunk kell még a szigetekről, melyek Corfu körül feküsznek. Itt vannak mindenek előtt a keleti oldalon Corfu város tőszomszédságában a már szóban forgott Vido és Lazaretto szigetek. Előbbi nagyobb, s ennek előtte jelentékeny erődítményekkel volt ellátva, melyeket azonban az angolok lerontottak. Ma a sziget egy lapos, kőhalmaz-borította kopár területet tüntet elénk, melyen itt-ott még a bástyák maradványait láthatni. A nyugati oldalon több apró sziget és szikla emelkedik ki a part mellett a tengerből. Ezek közül felemlítjük a Diapulo, Kolibri és a Lagudia szigeteket.

Corfu közelében és pedig attól éjszaknyugatra feküsznek még Szalmasztraki, Fano vagy Othonusz, és Merlera vagy Erikuza.

S ezzel bejártuk az Ión szigeteket. Hajónk már az Otrantói

szoros felé visz bennünket, melyen át az Adriába, majd annak partjairól drága hazánkba jutunk. Még egy pillantást vetünk a fedélzetről dél felé, de már Corfu, Szalmasztraki, Merlera és Fano partjai alig láthatók, mind jobban és jobban alásülyednek a láthatáron, míg végre egészen eltünnek, s csak a tenger kék tükre tárul szemeink elé, Albánia fehér hegyei által szegélyezve a keleti oldalon.

Dr. Havass Rezső.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

Magyar földrajzi társaság.

Választmányi ülés szept. 28-án. Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt jelen voltak; Vámbéry Ármin alelnök, Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, Dr. Floch Henrik pénztáros; továbbá Déchy Mór, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Heim Péter, Majláth B., Péchy Imre és Zobel Lipót választmányi tagok.

1. Az előző ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után a főtitkár jelenti, hogy Ő cs. és kir. Fensége József főherczeg a társaság alapító tagjai közé lépett s egyszáz forintot a társaság pénztárába lefizetett. — A választmány ezen jelentést nagy örömmel veszi tudomásul s elrendeli az alapítói oklevél kiadását.

2. A főtitkár jelenti, hogy a nagyméltóságú vall. és közokt. m. kir. minister úr f. é. márcz. 13-án 4483. sz. a, ismételten elrendelni méltóztatott, hogy az állami tanítóképezdék a társaság közleményeire előfizessenek.

3. Felolvastatik a nagym. vall. és közoktatási minister úrnak f. é. aug. 19-én 1466. eln. sz. a. kelt leirata, mely szerint a párisi Société de Géographie az 1875. évben Párisban tartott nemzetközi földrajzi kongresszusról szóló jelentését a társaságnak nyolcz példányban megküldötte. — Köszönettel tudomásul vétetik s a példányok a kongresszuson részt vett tagok s az országos könyvtárak közt fognak kiosztatni, egy példányt a társaság könyvtárának tartván fönn.

4. Ugyancsak a vall. és közokt. minister úr f. évi szept. 3-án 21,418. sz. a. kelt leiratával ajánlólag küldi le a társasághoz a Nápolyban székelő „Club Africano“ megkereső levelét, melyben a minister úr fölkéretik, hogy társaságunkat szólítsa fel, hogy velök a kiadványokra vonatkozólag csereviszonyba álljon. — A választmány ezen ajánlatot szivesen elfogadja.

5. A főtitkár jelenti, hogy az olasz földrajzi társaság főtitkársága Rómából megküldötte azon érmeket és díszokleveleket,

melyeket a magyar kiállítók a Velenczében tartott III-dik nemzetközi földrajzi kongresszus alkalmával tartott földrajzi kiállításon nyertek s kéri a választmányt, hogy a kiosztásra vonatkozólag intézkedjék. — A választmány elhatározza, hogy a főtitkár a hatóságok, intézetek és testületek részére szóló kitüntetéseket azoknak küldje meg, a magán személyeket pedig azoknak átvételére szólítsa fel. Ezen eljárásra vonatkozólag azonban előbb a vall. és közokt. minister úr beleegyezése kérendő ki.

6. Bemutattatnak a társaság részére érkezett ajándék könyvek, melyekért a titkár fogja a társaság köszönetét tolmácsolni.

7. A főtitkár bemutatja Dr. Havass Rezső felolvasásának kéziratát az „Ión szigetekről“ s Dr. Márki Sándor czikkét „Magyar írók Oroszországról.“ — Amaz Vámbéry Árminnak, emez Majláth Bélának adatik ki átvizsgálás végett.

8. A felolvasó ülésekre vonatkozólag határoztatik, hogy azok a jövő hó közepén kezdessenek meg s hogy első felolvasóul Dr. Szabó József vál. tag, ki legközelebb érkezett meg amerikai útjából, kéressék fel; továbbá, hogy Faragó Ödön hazánkfia is szólittassék fel egy felolvasás tartására. Vámbéry Ármin egyúttal bejelenti, hogy egyik közelebbi ülésen „A Jakutokról“ fog előadást tartani.

9. Elnök jelenti, hogy a könyvkiadó vállalat a kezdet nehézségein túl van. A Nordenskiöld utazásának leírásából már mintegy 8 ív ki van szedve s a napokban az előfizetési felhívás is ki fog adatni. Asboth J. „Palaestinai utazásá“-nak kézirata már beérkezett; Serpa Pinto munkájának fordítása pedig szorgalmas kezek által készülőben van. — A választmány ezen jelentést örömmel vette tudomásul.

10. A főtitkár jelentést tesz a pénztár állásáról, mely szerint az eddigi bevétel 4087 frt 62 kr., a kiadás pedig 2849 frt 97 kr. volt, 600 frt alapítvány a magyar földhitelintézetnél helyeztetett el. Tudomásul vétetik.

11. Rendes tagul megválasztattak Békefy Remig Zirc-cist. rendi főgymn. tanár Pécsett, Hamzus Gellért r. tag ajánlatára; továbbá Duma György II. kerületi főgymnásiumi rendes tanár Budapesten, Berecz Antal ajánlatára.

Felolvasó ülés októberhó 19-én. Tartatott a főposta s távíró palota tanácstermében. Elnök Dr. Hunfalvy János, jegyző Berecz Antal s Király Pál. Jelenvoltak: Gervay Mihály, Vámbéry Ármin, Déchy Mór, Dr. Havass Rezső, Heim Péter, Hunfalvy Pál, Koller Lajos, Péchy Imre, Pesty Frigyes, Zobel Lipót stb. és nagy számú vendég sereg. Előadást tartott Dr. Szabó József amerikai útjáról. Az igen érdekes előadásról bővebb ismertetést fogunk közölni.

A bécsi földrajzi társaság folyó é. febr. 28-diki havi ülésén Hochstätter elnök egyebek közt dr. Schwarzbach B. afrikai

útazó levelét mutatta be. A levélíró a levél kelte előtt már hónapok óta útazgatott déli Afrikában s tudósításában különösen az áfrikai népek látó erejét illető kutatásait emeli ki. Mintegy 600 bennszülöttet (kaffert, damarát, hottentottát, finyot) vizsgált meg s arra az eredményre jutott, hogy e népek látóereje átlag másfélszerte hatalmasabb, mint a mienk. Oly tárgyakat, melyeket a kaukázusi törzsű ember rendes jó szemmel 60 lépésnyiről vesz észre, ama bennszülöttek már 90 sőt több lépésnyiről is biztosan kivesznek. A szín iránti vakságot is fürkészte, de ugyanannyi megvizsgált ember közt egyetlen egy esetet sem talált. Hogy milyen nagy a színek iránti érzékenységök, világosan mutatja az, hogy a hottentották 32 külön színt és színárnyalatot tudnak megnevezni. Európában — a levélíró tudomása szerint — a népesség 2%-a vagy teljesen vagy részszerint vak a színek iránt. — A márcz. 28-án tartott havi ülés napirendjéből megemlítjük dr. Lenz Oszkárnak „Marokko politikai és társadalmi állapotai- és viszonyairól" tartott előadását, mely szerint egy muhamedán állam sem tudott az európai müveltség elől annyira elzárkózni, mint Marokko, noha tőszomszédja Európa délnyugoti félszigetének és partmelléke mindennapi vendégfogadója a hajózásnak. Marokko lakosai jelenleg hat féle elemből állnak, u. m.: 1) berberek (a mórok utódai), 2) keletről származott nomád arabok, 3) a városi mór lakosság (berberek és arabok kereszteződése), 4) néger rabszolgák, 5) spanyol zsidók és 5) a tengerparti városokra korlátozódó keresztyén lakosok, főleg spanyolok. A kormányzást és törvénykezést ismertetve, azt mondja, hogy az utóbbinak alapja a será (betűszerint ejtve) vagyis a koranban foglalt jogi szabályok összege; a hol ez sem elég, ott a szultán akarata dönt. Polgári törvénykönyv nincs. A müveltségről, iparról és hadi erőről szólva azt a véleményt nyilvánítja, hogy a mai állapotok tarthatatlanok s Marokko is előbb, utóbb Algéria és Tunis sorsára kerül, a mi különben csak javára válhatik. Végül Arauan és Timbuktu városokat, meg egyes szaharai részleteket ábrázoló fényképeket mutat be.

Az angol földrajzi társaság ez évi közgyülése egyúttal mintegy folytatása volt fennállása 50 éves jubileumának. A híres „Royal geographical Society" ugyan tényleg már 1830-ban megalakult, de valódi működését csak 1832-ben kezdte meg s ez évben indította meg azóta világhírűvé lett folyóiratát, mely „Procedings of the Royal Geographical Society and Monthly record of geography" név alatt ma is fennáll, míg az ugyancsak általa kiadott „Journal"-t az 50-ik kötettel a múlt évben megszüntette, úgy intézkedvén, hogy azok az értekezések, melyek a havonkint öt sűrű iven megjelenő „Proceedings"-ben nem férnek el, mellékletül adassanak. Igy jelent meg ez évben már Baber útleírása Sina nyugati részéről. Az 50 éves működés emlékére Markham, a társulat első titkára „Fifey Years Work of the royal geographical society" czímű terjedelmes művet adott ki a múlt év végén. A társaság szellemi s anyagi működéséről elég fogalmat nyujthatnak azok az adatok

is, melyek a jelen közgyülésen előterjesztettek. E szerint a társulat tagjainak száma (a tiszteleti tagokat ide nem számítva) 3373 s egy évi tagsági díj 2 font sterling. Az évi bevétel volt 8846 font sterling, melyből kiadványaira 3449 fontot, expeditiókra s hasonló czélokra 1158 fontot fordított a mult évben. A társulat vagyona könyvtárát és térképtárát nem számítva, közel 40 ezer font sterling. Külön háza van, könyvtárára évenkint mintegy 200 font sterlinget fordít s ennek értékét 10,000 fontnál többre becsülik. A jelen évi máj. 22-én Aberdare lord elnöklete alatt tartott ülésen egyik legfontosabb tárgy volt a nagy jutalmak (royal medars) kiadása. Az első jutalmat Dr. Nachtigall Gusztáv nyerte, ki 1869-től 1875-ig a keleti Szahara tartományaiban nagy utat tett, Tibesti és Baghirmi előbb ismeretlen tartományokat kikutatta, s innen európai ember által még meg nem látogatott országokon át ment Egyptomba, s most nagy utazásáról kitünő művet ad ki. A második jutalmat nyerte Kirk János, zanzibári angol főkonzul, ki nemcsak kitünő patronusa volt az afrikai expeditióknak, de 1858 - 63 közt Livingstone-nal résztvett a zambezi expeditióban. Kisebb jutalmakat nyertek Wakefield Tamás, ki mint missionárius 20 évet töltött Kelet-Afrikában s több tudományos értekezést írt, továbbá Neill mozambique-i konzul, ki Mozambique s a Nyassza tó között levő ismeretlen országokat most kutatja ki. E közgyülésen itélték oda az iskolai jutalmakat is; a kitűzött tárgy ez évre Ausztrália volt, a jövő évre Canada. A tisztújitás alkalmával nagyobbrészt a régi tagok maradtak meg. Új alelnökök lettek: Sir H. Bartle, E. Frere s Sir I. H. Lefroy tábornok.

A párisi földrajzi társaság f. év máj. 5-diki, Duveyrier elnöklése alatt tartott ülése különösen élénk vala, úgy az előterjesztések nagy száma, mint a viták változatossága miatt. A beküldött munkák között külön kiemelve látjuk a társaságunk tagjának, Lanfranconi mérnöknek „Közép-Európa közlekedési útjai és a Duna-szabályozás fontossága“ czímű, könyvpiaczra nem juttatott munkáját. — A bejelentések közül fölemlítjük Dr. Harmand sziami franczia ügyvivő levelét, melyben arról értesíti a párisi földr. társaságot, hogy közelebb nagyobb kirándulást tett a Bangkokkal szomszédos tartományokba Harmand ez útja közben tett tapasztalatai alapján kijelenti, hogy a Ratbury magaslat sokkal fölebb viendő éjszakra, mint a hol Destreuil de Rhinsnek különben igen szabatos térképén látható. Tudatja továbbá, hogy közelebb a csongok (Tchong) tartományát szándékozik beutazni. E még ismeretlen vad törzsek a Santabúltól (Chantaboul) éjszakra fekvő erdős és bérczes vidéket lakják. A csongok, mint a sziámi fennhatóság alatt levő valamennyi más vad népségek, csaknem független életet élnek s így a közöttök való útazás sok komoly nehézséggel jár. Végül igéri, hogy eredeti sziámi térképeket fog a társaságnak küldeni s hogy a párisi nagy muzeum, meg a trocadéroi gyüjtemény számára meg fog szerezni nehányat azon érdekes tárgyak közül, melyek a múlt hónapban a bangkoki kiállításon voltak láthatók. — Bemu-

tatják Pinard Alfonz levelét, mely f. év márcz. 26-án Panama állam Veragna départementjának Canazas nevű városában kelt. A levélíró a mondott időtájban a guaymisi indiánok közt járt, kik a földszoros közép-sierráján laknak. Ez indián-törzsek, úgy látszik, egészen vad állapotban élnek s csak azon kevés amerikaiakkal közlekednek, kik kereskedési czélokból az éjszaki partvidéket látogatják. A fiatal utazónak mindazáltal sikerült több becses föld- és néprajzi adatot, úgyszintén több külön nyelvjárási szókincset gyüjtenie. Több helyütt talált hieroglyphokkal beírt kőszikláket, melyeket szerinte igen érdemes lenne bővebben tanulmányozni. A levélíró, ha a sarkvidéki expeditió más térre nem szólítandja, folytatni szándékozik látogatásait főleg azon kevéssé ismert indiánok közt, kik Talamarieze vidékén tartózkodnak. — Maunoir felolvassa Dutreuil de Rhins egy jegyzékét, mely igen gondosan és világosan állítja össze Savorgnan de Brazza eddigi munkálatainak, meg az Ogové és Congo medenczéire vonatkozó legújabb kutatásoknak eredményeit. E dolgozat a társaság folyóiratában fog megjelenni. — Garnier bányamérnök szóba hozza multkori, a Donecz melléki puszták- és bányákra vonatkozó felolvasását, mely a boldogult La Play czáfolatára adott okot. Garnier meg van győződve, hogy La Play a felolvasás helyett annak csak rövid kivonatát olvashatta; azért nem volt vele megelégedve. Különben ő azt, hogy ama pusztákon hiányzik a növényzet, Hommaire de Hell nyomán állította. — Quatrefage több levelet olvas föl Gauthier hadnagytól, ki jelenleg Indo-Sinában tesz tudományos utazást. — Dr. Hamy bemutatja az általa közelebb alapított „Revue d'ethnographie" első számát.— Dr. Pasquier a franczia tengerközi csatornáról tart előadást. E tervnek, melyet főleg Duclerc szenátor és a bordeauxi kereskedelmi földrajzi társaság pártfogása támogat, az a célja, hogy az Atlanti tenger összeköttetésbe hozassék a földközi tengerrel. A csatornát a Bordeaux és Narbonne közötti vonalon ásnák s benne Francziaország — az előadó szerint — úgy gazdasági, mint katonai tekintetben kitűnő vízi útat nyerne, mert az által Francziaország partvonala 950 kilométerrel hosszabbodnék meg, stb. Simonin czáfolja az előadó állításait azt vitatván, hogy kereskedelmi tekintetben haszon nélküli, katonai tekintetben pedig épen haszonvehetetlen lenne a tervezett új csatorna. 8·50 méternyi maximalis víztartalom mellett meg nem bírná a csatorna a pánczélos nagy hajókat; kereskedelmi tekintetben pedig azért lenne fölösleges, mert az Atlanti tengert a Földközivel már különben is összeköti a „Canal du Midi", melyen Bordeaux Cette-vel is, Narbonne-val is közlekedhetik. Hogy ez a meglevő első rangú csatorna nem kellő jelentőségű, az onnan van, hogy a Déli vasúttársaság magán birtokába került, mely pusztán saját érdekében zsákmányolja azt ki. Simonin vélekedését Schrader is pártolja, míg Pasquier maga védi nehány szóval a tervet és saját felfogását. — A máj. 19-i ülésen jelentés tétetett azon sorsolásról, mely a társaság saját épületének megnagyobbítására aláírt összegek amortizálására tartatik koronként. Majd René de Sématé tartott előadást az éjszakamerikai indián vadtörzsek jelenlegi

állapotáról. Az előadó azt tartja, hogy törzsek maguktól igen ritkán vesznek ki, hanem igenis vagy átalakulnak vagy pedig kiöletnek, mint pl. Tazmáni néger lakossága, melyet az angolok azért irtottak ki, hogy deportáltjaiknak helyet csináljanak. Majd czáfolja Simonint, ki azt állítja, hogy az Egyesült-Államokban a vörösbőrű törzs folyvást fogy. Sémalé az újabb népszámlálási adatok alapján épen az ellenkezőt látja. 1870-ben például 25,752, a jelen év elején azonban 65,122 volt az indián eredetű amerikai polgárok száma, a mi 39,391 főnyi szaporodást mutat. Különösen szaparodik az öt czivilisált indián nép: a cherokee-k, a creek-k, a seminole-k, a chacta-k és a chickasa-k; de az irokéz-ek sem fogynak. Elég gyakori a fehérek és indián nők összeházasodása még a műveltebb körökben is, a mi igen alkalmas módja a sokkal alsóbb rendű indiánok beolvadásának. Az ilyen házasságokból származó mesztizeket, kik általában becsületes és értelmes emberek, Canadában becsülik, (ez előtt nehány évvel 4 minisztere és 23 képviselője volt ezek közül Canadának); az Egyesült-Államokban ellenben legtöbbnyire lenézik. Canadában az sem ritka eset, hogy indián férfi fehér nőt vesz feleségül. 1874-ben a törzsekhez tartozó indián mesztizek száma összesen 5,703-ra rúgott. *K.*

A jun. 16-án tartott ülésen Duvayrier elnök meleg szavakkal emlékezett meg Dr. Crevaux, a híres délamerikai utazó meggyilkoltatásáról s egy másik jun. 23-án tartott ülésén, midőn Lesseps elnökölt, Savorgnan de Brazza nagyszámú hallgatóság előtt adta elő jelentését az Ogowé s Congo közt tett második utazásáról (az első 1875—8 közt volt.) Jelenlegi útjára 1879. deczember 29-én kelt két európaival, kik közül az egyik útközben lázban elhunyt. Utazása legnagyobbrészt ismeretlen vidékekre terjedt ki s a bennszülöttekkel igen sok baja volt. Felfedezte többek közt az Ogowé s később a Niari folyót, mely 270 láb széles s az Atlanti óczeánba Quillion név alatt ömlik. E folyó balpartján rézbányákat s igen termékeny földeket talált. Kimbendge folyónál valóságos csatát kellett vívnia a bennszülöttekkel, melyben hat embere megsebesült s ezért kénytelen volt visszatérni. Déli irányba ment eledel nélkül s szakadó esőben egész éjen át, míg egy hegy alján Mboko faluban menedéket talált. Kiéhezve s elcsüggedve múlt évben apr. 17-én érkeztek meg Landanaba. Utazásában majdnem oly területű eddig ismeretlen vidéket kutatott fel, milyen Francziaországnak egy harmadrésze s különösen megragadta figyelmét Ntamo fekvése, melyet az egyenlitői Afrika egész nyugati része kulcsának tekint. Azt hiszi, hogy a Niari mentén Francziaországnak e helyig vasutat kellene építenie; az építés nagy költségbe s nehézségekbe nem kerülne s a leghatalmasabb eszköz volna a néger tartományok kincseinek felhasználásához. *Gy.*

A római földrajzi társaságnak máj. 14-én tartott ülésén Cort Guido tanár igen érdekes előadást tartott a Szahara pusztáról, sok erre vonatkozó tévedést igazítván meg. A nagy puszta a tenger szine felett átlag 1300—1650 láb magasban fekszik, a ho-

mokos rész alig borítja el az egész felszín egy ötödrészét s közben-közben széles hegylánczok vannak, melyek 6550—8200 lábnyira emelkednek. Némely részekben alig 20 évben esik egyszer, míg más részekben rendes esős időszakok vannak, a hőmérséklet 19—122° közt ingadozik s némely hegyek tetején a hó hónapokig megmarad. Igen fontos e nagy pusztára nézve a flora és fauna. Lakossága mintegy 3 millió lehet s egyes városainak 5—10,000 lakosa is van. A Szahara területe 3.700,000 négyszög mérföld s déli határát képezik az El Obeidtől a Csad tóig menő vonal, a Niger közép folyása s a Senegal alsó része. Három zónát lehet megkülönböztetni benne: a homokot, a síkságot s a hegyes részt, melyek flórája és faunája nagyon különbözik egymástól. *Gy.*

Az antwerpeni földrajzi társaság f. é. márcz. 15-én és ápr. 12-én tartott nagygyűléseiről szóló jegyzőkönyveit külön füzetben adta ki. A terjedelmes füzet részint emlékbeszédeket, részint pedig indítványokat és folyó ügyeket tartalmaz, melyeket itt csak rövideden ismertethetünk. A márcz. 15-i gyűlésen Wauwernans tartott rövid, de hatásos emlékbeszédet az elhalt William Burls (az igazi gentleman tudós), Émile Adan kapitány (az Afrika-társaság kiváló tagja) és Saküklünskii báró Schlagintweit Herman (tiszteletbeli tag) fölött, élénken ecsetelvén a nagy veszteséget, mely a földrajzi tudományt e három „nemes élet“ kialvása által érte. — Boë tanácsos bemutatja a társasági elnök ily czímű emlékiratát: „La question du premier méridien et de l'heure universelle au congrés de Venise“ (Az első délkör s az egyetemes óra kérdése a velenczei kongresszuson). Üdvözli az elnök kezdeményezését s maga is azt a nézetet fejezi ki, hogy valahára már félre kell tenni a nemzeti hiúságot s úgy a hajózás, mint a geopraphiai tudomány érdekében egyazon első délkört kell az eddigi sokféle helyett általánosan elfogadni. Delecourt hajógyári főmérnök teljesen osztozik e nézetben, melynek nyomósitása végett még azt emeli ki, hogy egy átalánosan elfogadandó első délkör, nemcsak a tengeri térképek használatát könnyítené meg, hanem egyszersmind sok tévedést és idővesztést is háritana el. Hányszor megesik, úgymond, hogy a hajókapitány köd, vihar vagy egyéb időjárási akadály, avagy eszközeinek megromlása miatt nagyon bizonytalan helyzetekbe jut. Találkozhatik ugyan esetleg valamely más hajóval s annak kapitányától megkérdezheti a hosszuságot; de a futólag kapott válaszból hogyan tudhassa meg, hogy a kérdezett melyik délkörre gondolva felelt. A tudomány és a hajózás nevében ő is egyazon első délkört követel. A gyűlés mind a két felszólaló nézeteit helyeselte. — Ezek s több folyó ügy elintézése után meleg szavakkal üdvözlé az elnök a gyűlésen nejével együtt megjelent Coillard Ferencz franczia reform. térítő lelkészt, ki déli Afrika vad és félvad népei közül közelebb tért vissza Európába, s felkérte őt, hogy fogadja el a társaság tisztelete és csodálata jeléül részére kiállított levelező tagsági oklevelets Coillard az őt és bátor nejét (skót nő) ért ezen megtiszteltetét.

hálásan köszönte meg s nagyon érdekes előadást rögtönzött áfrikai életéről és működéséről. Déli-Afrikában, ugymond, ez idő szerint mintegy húsz franczia reform. térítő működik, kik csaknem mind nősek. E férfiak roppant terűletet ölelnek föl. Első dolguk mindenütt az illető nép nyelvét eltanulni, rendszerbe állítani s aztán a bibliát lefordítani. Nem régiben a bazútok nyelvére is lefordították a bibliát, mely ma már közkézen forog, még pedig haszonnal, mert az mindenütt első gondjuk a térítőknek, hogy iskolákat állítsanak s a népet olvasni megtanítsák. A bazútok gyermekei már ezrenként látogatják az ilyen iskolákat, melyeket a missio nyomdája lát el a szükséges könyvekkel. (Már Lafontaine meséit is olvassák.) A tanítást nagyon megkönnyítik a bennszülött katekhumenek, kiket, ha arra valók, evangelistákká tesznek, de még lelkészi jelleg nélkül. A voltaképi lelkészek olykor-olykor gyüléseket is tartanak. A bazútóknak már van némi iparuk is; fa- és vas tárgyakat meglehetős ügyességgel készítenek; igen érdeklődnek az európai iparczikkek iránt; Anglia legalább is 5 millió frk értékü iparczikket visz be hozzájok évente. A missio működését nagyon megnehezítették a szerecsen népek véres támadásai. Járt az előadó a banyaiknál, zuluknál, kaffereknél is. Panaszkodik a transvali boerekre, kik a missio munkáját sok tekintetben akadályozzák. Coillard és felesége bejárták a Zambezit Embariáig, a hol a Kuandó ömlik belé, de onnan kénytelenek voltak visszatérni. Azt hiszi, hogy a Zambezi és a Kongo előbb-utóbb hatalmas kereskedelmi vízi utakká lesznek. A Zambezin tett útja alkalmával találkozott Serpa Pintoval is. Az érdekes részletekben gazdag beszéd nagy tetszéssel fogadtatott. — Az ápr. 12-diki ülés tárgyai közül különösen kiemelendő az elnök azon beszédje, melyben belga nemzeti földrajzi intézet létesítésére hívja föl a gyülekezetet, s egyszersmind jelenti, hogy egy nemzeti cartographiai intézet 500,000 frt tőkével már meg is alakult. (Elnöke Descamp, a képviselőház jelenlegi elnöke). Az indítvány elfogadtatik. — A pénz- és könyvtárról való beszámolás után a Schelde tanulmányozására kiküldött bizottság titkára terjeszti be $188^1/_2$-ről szóló jelentését, előadván, hogy a bizottság tagjai megosztották ugyan maguk között a munkát, de azért minden hónap első keddjén ülést tartottak. Az eddigi tanulmányozások a Scheldére vonatkozó kész térképek és irodalmi munkák tűzetes átbúvárlására szorítkoztak; ezekkel elkészülvén fog a bizottság magával a folyóval foglalkozni s pedig annál behatóbban, mert meg van arról győződve, hogy vizsgálódásai Antwerpen kikötőjére nézve életbevágó fontossággal fognak bírni. – Végül az elnök bezáró és egyszersmind leköszönő beszédet tart úgy a maga, mint a tisztikar nevében, melynek a jövő ülésen kell ujonnan választatnia. E beszédben egyebek közt panaszkodik az elnök, hogy az oktatás férfiai nemcsak nem gyámolítják a földrajzi társaság törekvéseit, hanem sok tekintetben ellenszegülnek a szerzett vívmányok értékesítésének. Dicséri Franczia- és Németországot, hol épen az ellenkező tapasztalható.

F. é. júl. 12-ikén tartott nagy gyűlésén egyebek közt nagyon

élénk vita volt egy emlékirat fölött, melyet a geographia orthographia és elnevezések tárgyában Strauss L. tag terjesztett be, indítványozván, hogy mind a földrajzi könyvekben, mind a térképeken olyan írás és kiejtésmódja állapíttassék meg a neveknek, mely világszerte érvényes lehessen s melynek általánossá tételét a kormányok törvény által biztosítsák. A szándékot magát az egész gyűlés helyeselte, de a dolgot kivihetőnek nem találta. E tárgy különben a jövő gyűlésen ismét elő fog vétetni. — Ugyancsak Strauss L. indítványozta, hogy az antverpeni földrajzi társaság folyóirata terjeszsze ki figyelmét jövőre azon geopraphiai ismeretekre is, melyek különösebben a kereskedelmet és ipart illetik. Igy szükségesnek látja figyelemmel kisérni közelebb azon tárgyalásokat, melyeket Európa és Amerika folytat Koreával, e mintegy 8 millió lakosú félszigettel, mely eddig csak a japánok előtt nyílt meg némileg. Régebben pl. 1870—71-ben a hasonló kisérletek nem sikerültek, ma azonban remélhető, hogy a józanabb nézeteknek hódoló jelenlegi kormány nem fogja többé útját szegni az európai és amerikai kereskedelem és ipar törekvéseinek. Az indítvány helyeléssel fogadtatott. *K.*

A bordeauxi földrajzi társaságnak f. é. ápr. 24-én Hautreux alelnök vezetése alatt tartott nagygyülésén Moura, a kambodsai franczia protectoratus volt főnöke tartott igen érdekes előadást Kambodsáról, hol Norodom király oldala mellett tizenkét évig tartózkodott. Moura e távoli ország kiterjedését 60,000 □ kilometerre, lakosainak számát pedig 1,200,000-re becsüli. Ez ország a rajta éjszak-déli irányban végig futó Mékong folyó mellékén Sziam és Annam császárságok, meg franczia Cochinchina közt fekszik. Van ugyan fejedelme, de tényleg franczia fennhatóság alatt áll és Cochinchinának fizet kereskedelmi adót. A király mellett a politikai kormányzást bizonyos mértékig egy franczia tengerész tiszt vezeti, kinek czíme: protectoratusi képviselő. Az ország hegy- és vízrajzi ismertetése közben különösen kiemelte az értekező a Túli-Szap (Touli Sap) nevű nagy tavat, melyhez a halászat időszakában tízezrével sereglenek a nagy zsákmányra számító halászok. Az ország fővárosa Fnompen (Phnompenh) 30,000 lakossal s gyönyörű és kereskedelmi tekintetben igen kedvező fekvéssel épen azon a ponton, hol az említett nagy tó lefolyása a Mékongba ömlik, s maga a Mékong két főágra oszlik, melyek alább ismét számtalan elágazásokkal futnak át az áradványi lapályon. Kambodsa ellentétben Kosinsinával, melynek a rizs csaknem kizárólagos növénye, igen sok gazdasági termékkel dicsekszik. A hegyeken a cardamome egy faját termesztik, melynek becsét eléggé tanusíthatja az, hogy picul-ja (68 kgr.) 1100—1200 frankon is elkél. A nagy tótól nyugotra vasbányák vannak. Nagyon jövedelmező itt a bivalvadászat, mely a királynak is kedvelt mulatsága. Nem ritkán magával viszi az ilyen vadászatokra mind a hatszáz feleségét, kiket megfelelő nagy számú kiséret szolgál ki. A előadó térképekkel, képekkel és terménymutatványokkal tette vonzóbbá különben is érdekes előadását.

A bordeauxi földrajzi társaság, mint mindig, ugy a közelebb múlt iskolai év végével is tetemes összeget szavazott meg a bordeauxi lyceum azon növendékeinek megajándékozására, kik a földrajzban legszebb előmenetelt tanúsítottak. — A júl 1-ki választmányi ülésen Bonnamy tengerész tiszt azt a szép ajánlatot tette a társaságnak, hogy Ázsiában időzése alatt nagy készséggel szolgálatára lesz a társaságnak Kosinsina és Tonkin tanulmányozása és ismertetése tárgyában. A választmány a derék katonát levelező taggá választotta. — Ugyanezen az ülésen Dieuzoide tanfelügyelőnek az a kérelme terjesztetett elő, hogy fogadja el a társaság megbírálás végett a kérelmező kerületéből beérkezett földrajzi pályamunkákat. Azonnal bíráló bizottság neveztetett ki, mely a következő augusztusban már be is adta munkálatát. A 13 évet meg nem haladó mindkét nemű pályázók összes száma 106 volt, kik közűl igen sokan dicséretesen dolgozták ki a következő tételeket: 1. „Adassék elő Francziaország középponti fensíkja térképben és leírásban, tekintettel a fő hegységekre s azok mellékágaira, a folyókra, a földmívelésre, iparra s kereskedelemre, s föltüntetve az azon levő départementokat és közlekedési útvonalakat.“ — 2. „Francziaország partmelléke Cherbourgtól Royanig; térkép és leírás; szigetek, öblök, kikötők, départementok.“ — 3. „Lot-et-Goronne département; arrondissementokra osztott térkép a cantonok főhelyeinek megjelölésével; folyók, közlekedési útak, földmívelési és ipari termékek.„ — 4. „A Szajna medenczéje térképen és leírásban.“ *K.*

A lissaboni földrajzi társaság legútóbbi közleményeiben (Boletin da Sociedade de Geographia) nagy elismeréssel emlékezik meg a társaság főtitkára, Luciano Cordeiro, Türr tábornokról, ki a társaságnak, mint tag, megküldte a korinthusi szoros átmetszésére vonatkozó térképeit és emlékiratát. — Ugyanott olvassuk, hogy e földrajzi társaság két jeles útazót, Hermenegildo Capello-t és Roberto Ivens-t, kik Afrikában működnek mint földrajzi kutatók, nemcsak munkáik kiadásával, hanem egyszersmind arany emlékpénzzel tiszteli meg. Szintén nagy méltánylással említi e füzet Serpa Pinto és José de Anchieta nevét is, mint olyanokét, kik a portugal névnek az egész művelt világ előtt tiszteletet szereznek, az előbbi mint útleíró, az utóbbi pedig mint ornithologus. *K.*

A madridi földrajzi társaság f. é. jún. 13-dikán tartott választmányi ülésén Terreira választmányi tag azt az indítványt tette, hogy a társaság azon középiskolai tanulók számára, kik a földrajz tanúlásában kitűnő előmenetelt tesznek, tűzzön ki díjakat s e díjak előteremtése érdekében önkéntes adakozásra hívja föl a tagokat. Ez az indítvány egy kiküldött bizottsági ülésen (jún. 27.) vétetett tűzetes tárgyalás alá, mikor is a jelenlevők többsége oda nyilatkozott, hogy, mivel az alapszabályok a tagsági díjakon kivűl semmi külön adományok gyűjtésére és behajtására nem adnak jogot, a társaság ilyes aláírások gyűjtésére nem vállalkozhatik, s jutalmak csak akkor lesznek kitűzhetők, ha a társaság pénztára az ilyen mellékes kiadá-

sokat megbírja. A bizottság ily értelemben terjeszti be véleményét a választmány elé. *K.*

Mozambique-ban a portugál tisztek s Afrika keleti partjainak nehány lakosa a mult évben földrajzi társaságot alakítottak. Elnöke de Paço e d'Arcos gróf, Mozambique főkormányzója lesz, igen értelmes s tudománypártoló tisztviselő. A társaság havi folyóiratot is ad ki. Ebben többek közt két nagyobb expeditió van leírva. Egyik az Inhampurt vagy Bembe (a Limpopo alsó része) folyón tett útról szól, melynek czélja volt, hogy annak partjain gazdasági s kereskedelmi telepeket létesítsen. Az expeditió vezetője Diocletiano des Neves volt. A másik expeditió a Nharrime tavat kutatta ki Inhambane kerületben. *Gy.*

Könyvészet.

Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálas szerint Irta Dr. Jekelfalussy József, min. titkár az orsz. statisztikai hivatalban. Budapest, Akadémia 1882. 8-ad 26 l. Megjelent mint az akadémia által kiadott »Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből« czímű vállalat 1-ső kötetének 3-ik száma.

A legközelebbi népsámlálás főbb adatait közleményeinkben már kőzöltük. Jekelfalussy, ki az adatokat összeállította, most egy újabb füzetben a társadalmi viszonyainkra nézve legjelentékenyebb adatokat dolgozta fel. Szükségesnek tartjuk ebből is közölni a főszámokat.

A bizonyos foglalkozás nélküli egyének számát szerzőnk 2.781,181-ra, azaz az összes lakosság 20.26%-ra teszi (ebből 2.684,704 egyén 14 éven alul levő). Az 1870-ki népszámlálás még 52%-ot mutatott ki, mivel egészen más osztályozást követett. Az értelmiségi csoportban volt 114,565 egyén, köztök 14,928 nő. Tanár és tanitó volt 29,928, író s művész 1765, mérnök 2279, köztisztviselő 27,874 stb. Megjegyzendő, hogy oly állami tisztviselők is, kik valamely iparvállalatnál vagy forgalmat közvetítő vállalatnál voltak elfogadva, a kereskedők rovatába tétettek. Iskolába járt 1.651,644 egyén, jövedelméből élt 33,115, nyugdijból élt 13,492, alamizsnából élt 48,447. A személyes testi szolgálatot tevő cselédek, napszámosok s közszolgák száma volt 1.366,672, a háztartásban foglalkozó nők száma 3.127,359.

A föld- es erdőművelésnél foglalkozott 3.669,117; 1870-ban 4.417,574 volt a szám, mely két adat összehasonlítása mutatja, hogy (a kivándorlók nagy számán kívül) igen sok ember hagyta el nálunk a földművelést, hogy jövedelmezőbb életpályára lépjen. E sajátságos fordulatnak egyik oka a földbirtok szerfeletti feldarabo-

lása. A birtokosok száma ugyanis 1·133,086, az összes föld- és erdőtermeléssel foglalkozóknak közel egy harmadrésze (30.89%) s egy földbirtokosra hazánkban alig jut 5 hold szántóföld. mely arányt helyesnek tartani nem lehet. Nem mondhatjuk azonban, hogy hazánk népe most már iparűzővé lett volna. Az iparűzök száma ugyan tíz év alatt 659,780-ról 745,203-ra emelkedett, de egyes iparágakban, különösen a bányászat- és kohászatnál határozottan hanyatlást észlelhetünk. Kereskedelemmel s forgalom közvetítéssel 1870-ben 124,598, 1880-ban 163,755 egyén foglalkozott. Iparral s kereskedelemmel foglalkozó nő volt 85,877. Hogy a nagy ipar s nagykereskedés még nem fejlődött ki, mutatja, hogy az önálló iparosok 46·53%-ot, az önálló kereskedők 55·40%-ot tettek. A zsidók az iparosok között 8·26%-al, a kereskedők közt 46·78%-al vannak képviselve. Hogy az iparosok s kereskedők nagy része a városokra esik, az eléggé ismeretes s természetes is. J. nagy gonddal s részletességgel készült táblázataiban 285 iparágról s 43 kereskedelmi foglalkozásról közöl művében kimutatást, de ezekről hely szűke miatt itt nem szólhatunk.

György Aladár.

A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Irta Czirbusz Géza tanár, a délmagyarországi természettudományi társulat titkára. Temesvárott 1882. A délmagyarországi természettudományi társulat kiadása. 11¼ ív nyolczadrétben. Ára magán a munkán kitéve nincs, könyvkereskedésben fl. 1·20-at láttunk rájegyezve; a Természettudományi füzetek legutóbbi (1882. III.) száma 1 frtra hirdeti boritékán; a délmagyarországi természettudományi társulat tagjai 30% árleengedésben részesülnek.

Hazánk lakossága annyiféle ajkú, nyelvjárási árnyalatokban oly gazdag mozaikot képez, hogy a szent István koronája országaiban középponti helyzetet elfoglaló öreg Mátra, mely körül e sokrétű idiomák tág ívben elhelyezkedtek, úgy tűnik föl, mint valamely ujkori Bábel torony. És e jelenséggel szemben földrajzi irodalmunknak ethnologiai ága ez ideig mégis annyira szegény, hogy örömmel kell üdvözölnünk minden terméket, mely ez oldalon sarjadt. És a bíráló szerepe e tekintetben annál könnyebb, minél őszintébben örvendezhet.

Hunfalvy Pál Magyarország ethnographiáját, mely úttörő munka a Magyar birodalom összes népeinek ismertetését fölkarolja, kevés népmagánrajz követte. Igy Pintér Sándoré a palóczokról, Hunfalvy Pálé a székelyekről, De Gérando Attiláé ugyanazokról és legújabban Czirbusz Gézáé a bolgárokról, kiket Szegeden rövidség okáért csak bogaraknak nevez a magyar nép.

Azt mondja Peschel Oszkár (Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde III. Band 434. Pag.) az angol bírálók felől, hogy azok az olvasó közönség, az irodalom és az iró érdekeit tartva szemök előtt, takarékoskodnak a sajtó uj termékeinek ismertetésénél mind a dicséretben, mind a megrovásban, hanem leginkább arra törekszenek, hogy a szerzőt úgy, mint művét lehetőleg objektív vonásokban állítsák a bírálók iránt ott még méltán bizalommal vi-

seltető közönség elé. Igy óhajtjuk mi is a bolgárok magyar monografusát és müvét bemutatni.

Czirbusz tanár neve a földrajz-irodalom terén nem ismeretlen; tollából mint czikkek, ha ugyan valamennyit föl birjuk sorolni, időrendben következők jelentek meg:

1874. Az emberiség kora. Archaelogiai Értesítő.
1875. A víz és müveltségünk iránya. Berecz Antal: Természet.
— A fajhalálról. Ugyanott.
1876. A szárazulatok növekedése. Ugyanott.
1877. A nép és nemzet keletkezéséről. Ugyanott.
1878. Bei den Tatra-Seen. Eperjesi Lapok.
1879. A népek metamorphosisáról. Kis-szebeni gymn. Értesitő.
— Népek átalakulása. Földrajzi Közlemények.
1880. A kontinensek elrendezéséről. Ugyanott.
— A partingadozások földrajzi eloszlása. Természettudományi Füzetek.
— A Herkules fürdő körüli románok. Ugyanott.
1881. Az óczeánok ujabb kutatásainak eredményei. Ugyanott.
— A délmagyarországi bolgártypus. Ugyanott.
— Die Zunahme der Deutschen in Südungarn. Ugyanott.
— Bessenyői bolgárok lakodalmi szokásai. Áldor Imre: Délmagyarországi Lapok.
1882. A bánsági bolgárok bevándorlása. Ugyanott.
— A Dománvölgy és forrásai. Természettudományi Füzetek.
— A krassovánok. Ugyanott.
— Dr. Holub Emil Temesvárott. Ugyanott.
— Über Krassonvaner. Áldor Imre Naptárában.
— Über südungarische Frauentypen. Ugyanott.

Ezeken kivül számos kisebb közlemény a Természettudományi Füzetekben, melyeket 1880 óta a Délmagyarországi Természettudományi Társulat megbizásából szerkeszt.

E czikkek az olvasónak hamar tudomására hozzák, hogy szerzőjök uj dolgok jelzésére törekszik s önálláskodni szeret. Nem egyszer láttuk már, hogy az általa bár tartózkodólag kimondott merészebb elvet európai nevű tudósok ismételték utóbb. Igy Wallace a kontinensek permanentiájáról irt művében csak 3 évvel később mondta ki azt, hogy a kontinensek egész tömege soha sem volt óczeáni fenék. Hasonló eset volt az, midőn Czirbusz a Temesi Lapokban elmefuttatást közölt a délmagyarországi földrengésekről és azok okát a hegyképződés lassú, de még folyvást tartó folyamatában kereste és a Kárpáthegyláncz föltolulásának kompensatióját a Magyaralföld süppedésében látta; fölfogása helyességét pedig Safarzik, a földkéreg ingadozásait tárgyaló tanok egyik mestere, nemcsak helyeselte, de be is bizonyitotta.

„Az óczeáni mendenczék, mint földrajzi egyedek. Temesvár 1880.“ (Nagy nyolczadrét. 37. lap) czimű önállóan kiadott tanulmánya irodalmi méltatást eddigelé még nem nyert, holott azt már csak azon az alapon is megérdemelte volna, hogy az ilynemű dolgozatok kontinentalis jellemű hazánknak irodalmában természetszerűleg nem

igen vannak képviselve. Hasonló történt 1877-ben Hanusz dolgozatával, mely „A Földközi tenger ma és hajdan“ czim alatt a kecskeméti főreáliskola értesítőjében jelent meg. Hogy társaságunk közlönye, hová mind a két dolgozat beküldetett, mindkettőt hallgatással mellőzte, nyilván azon okból történt, hogy a postán azok eltévedése megeshetett, — mert különben a Földrajzi Közlemények vidéki munkatársainak nem lehet okuk a panaszra, mintha a szerkesztőség részéről minden körülmények közt teljes figyelemben nem részesülnének.

Czirbusz tanár irodalmi működésének bőven $^2/_3$ résznyi kontingensét egyenesen az ethnologiai földrajz képezi, és ex ungue leonem meg is tetszik ez a dél magyarországi bolgárok ethnologiai magánrajzában, mely műve összeállításánál bár teljes szakirodalmi apparatussal 72 munkát idézett, de arra az önállóság bélyegét tágkörű összeköttetései és személyes kutatásai alapján szerzett adatai ütik rá; miért is szakirodalmunkra nézve e nyereséges munkának lapozgatását melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

Elvezésénél csak az zavar olykor, hogy magyarsága nem mindenütt egészen tőről metszett, valamint hogy sok benne a sajtóhiba, de áttekintését is nagyban megkönnyitené egy tartalomjegyzék és tárgymutató, mely a külföldi irodalmi termékeket oly használhatókká teszi.

„A magyaroszági Kárpát-egyesület Évkönyve. IX. évfolyam, 1882. I. füzet. Késmárk Az egyesület kiadványa.“

Öröm látni azt a buzgó tevékenységet, mely e hazafias egyesületet megalakulása óta oly dicséretesen jellemzi. Fáradhatatlanok ez egyesületnek úgy vezérférfiai (különösen Csáky Albin gr. és Döller Ant. urak,) valamint tagjai is mindazon szellemi és anyagi eszközök és módok leleményes föltalásában s értékesítésében, melyek a Kárpátok tanulmányozását, ismertetését és látogatottságát legczélszerűbben biztosíthatják. Irodalmi kiadványaik: az Évkönyvek, a Bibliotheca Carpatica és a Tátra térképek már a velenczei közkiállításon is figyelmet ébresztettek; a látogatók oda édesgetése végett eszközölt építkezések, út- és hídcsinálások valamint hazánk két bámulatos nevezetességének, a dobsinai és aggtelki barlangoknak gondozás alá vétele már a mult évben is tetemesen szaporította a látogatók számát. Az eddigi sikeres működést közelebb egy igazán monumentális alkotás: a kárpáti muzeum fogja kiegészíteni, mely Poprád városának és Husz Dániel poprádi derék polgárnak bőkezű ajánlatai folytán Poprádon fog építtetni. A gyüjtések e czélra buzgón folynak s már is 1678 frtot tevő aláirt összeget mutatnak ki, mely összegből 1212 frt 50 kr. már tényleg be is fizettetett. Ez adatokat a fent czímzett füzetből kölcsönözzük, melynek külön kiadásban is megjelent két főczikkét (Chyzer K.: „Zemplénmegye halai“ és Siegmeth K.: „Mármarosi úti vázlatok“) legutóbbi számunk már ismertette. Jól esik ez alkalomból ismét melegen ajánani olvasóinknak, hogy e derék egyesületet mennél hathatós abban lámogassák, (Az évi tagsági díj 2 frt) s működése színterét mennél stűrűbben látogassák.

A Trencsén megyei természettudományi egylet Évkönyve. Negyedik évfolyam 1881. Szerkeszti Pfeiffer Antal titkár Trencsén. 1882. két fametszettel.

Kicsiny (mindössze 132 tagból alló,) de tevékeny egyesület munkásságát mutatja föl előttünk a czímbeli Évkönyv, mely a tagok névsorán, a pénztári s gyüjteményi kimutatásokon, valamint az ülések jegyzőkönyvi kivonatain kivül öt értekezést foglal magában ily czímek alatt: 1. „Archimedes elve“ Gúta Józseftől; 2. „Die bisher bekannten Gefäss-Kryptogamen des Trencsiner Komitates“ Holuby J. L.-től; 3. „A tápszerekről“ Simon Istvántól; 4. „Zoolog-botanische Wanderungen“ dr. Brancsik K.-tól; 5. „Egy ritka torzszülött“ dr. Freund M.-tól. Kár, hogy a czikkek mind csak egy nyelven közölvék.

Délmagyarországi Természettudományi füzetek. 1882. II. füz. Szerk. dr. Szalkay Gyula és Czirbusz Géza tanárok.

Az élénken szerkesztett folyóirat főbb közleményei: „A szegedi Tisza nevezetesebb halai“ Pap Jánostól; „A délmagyarországi méhfajta“ Kovács Antaltól; „Dr. Holub Emil Temesvárott“ Czirbusz G-tól; „Dr. Grossinger János, hazánk mult századbeli leirója“ dr. Márki Sándortól; „Meterologiai észleletek“ dr. Szalkay Gyulától.

„Stanley H. M.: **Utazásom Közép-Afrikában,“ vagy Utazás Afrika aequatorialis részének nagy tavai körül és a Livingstone-folyón az Atlanti oczeánig.“**

Ez a czíme a Révai testvérek kiadásában megjelenő „Világhirű utazások könyvtára“ czímű vállalatának. — Érdekes munka igen csinos kiállításban, de oly gyarlón fordítva, hogy ilyen alakban való megjelenését a legnagyobb elnézés mellett is csak sajnálhatjuk. Nemcsak lap, de sor is alig van az egész füzetben, mely botránykoztató magyartalanságoktól ment volna. Ilyen kiforgatott művekre sem irodalmunknak, sem olvasó közönségünknek nincs szüksége.

„**Földrajz a gymnasiumok számára.**“ II. kötet. **Európa** (a magyar királyság és a három déli félsziget kivételével) és **Hátsó-Ázsia.** A legújabb miniszteri tanterv szerint irta Laky Dániel főgymn. tanár. A szöveg közé nyomott földrajzi és természetrajzi ábrákkal Budapest, 1883. Dobrowsky és Franke tulajdona“ 152 lap ára 90 kr.

Ügyesen szerkesztett és csinosan kiállított kézikönyv mindazon jó tulajdonokkal, melyek Laky D. földrajzi kézikönyveit oly széles körökben kedveltekké teszik. A munka némi hibájául épen egyik érdemét róhatjuk föl, t. i. a rövidségre való törekvést. Nem mellőz ugyan semmi főfontosságú dolgot; a képek fővonásait mindenütt megtaláljuk, de valamivel több színezést is szivesen látnánk benne, valamint azt is kivánatosnak tartottuk volna, hogy az osztrák birodalomban, különösen Bécsben és Bukovinában lakó magyarságot nyomatékosabban említse föl, mint a hogy teszi. A munka különben teljesen érdemes az ajánlásra.

Physikalisch-statistischer Handatlas von Österreich-Ungarn in 24 Karten mit erläuterndem Text, unter Mitwirkung von Vincenz v. Haardt, Prof. Dr. Anton Kerner Ritter v. Marilaun, Franz Ritter v. Le Monnier, General-Major Carl Sonklar v. Instätten, Prof. Dr. Franz Toula; herausgegeben von Dr. Josef Chavanne und ausgeführt in Eduard Hölzel's geographischen Institute. Wien 1882.

E térképgyüjteményben a Regenkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie, melyről a Földr. Közl. 1882. 334. lap is megemlékezik, valóban olyan műlap, hogy nem ok nélkül emeli ki a Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik (IV. Band 387. Seite), midőn Sonklar közös hadseregbeli vezérőrnagy egyéb földrajzi munkáinak czímsorozata végén regisztrálja.

E térképről, mely Hölzel műintézetének becsületére válik, leolvashatjuk azt, hogy hazánknak esőben legszegényebb vidéke koránsem a Duna-Tisza köze, hanem 451 mm. csapadékkal Nagy-Szombat környéke. Ehez hasonló Alsó-Austria éjszaki és Morvaország déli része, valamint Csehország belső vidékei. Úgy következik azután a két Magyar alföld 500 mmétert meghaladó csapadék mennyiségével. Szent István koronája területén Fiume és vidéke mutat föl legtöbb csapadékot (1500—2000 mm.), utána az erdélyi déli határhegyláncz jön az 1209—1500 mm. csapadékot jelző színnel bevonva.

A kisérő szöveghez azonban, bármi gonddal látszik is az kiállítva lenni, a magyar geografia részéről szó fér, mert hazánkat illetőleg sok adathibája van, melynek kiigazításának legilletékesebb tere épen a Magyar Földrajzi Társaság Közleményei.

A térkép-magyarázat táblázatos kimutatást ad 709 helynek szélességi, hosszusági, tengerszín fölötti fekvéséről a kettős birodalom keretén belül és annak legközelebbi szomszédságából, valamint adva van helyről helyre az évi esőmennyiség magassága és a megfigyelési évek száma is.

Az czélszerű, hogy a fölsorolt helyek országonkint éjszaktól délnek azon sorrendben következnek egymás után, a mint szélességi fekvésöknek számértéke kisebbedik. Békeségszeretetből arra még csak szemet húnyhatunk, hogy szerző az erdélyi helyeket épen úgy külön választva katalogizálja Magyarországtól, mint Horváth-Szlavonországéit; azt azonban meg nem bocsátjuk a magyar polgár szerzőnek, ki Fehértemplomon született, és a geografnak, ki a politikai beosztást ismerni köteles, hogy Magyarország gyöngyét, Fiumét, Horvát-Szlavonországba keblezte be.

A hosszúsági fekvés jelzésében is czélszerű lett volna egy mértéket használni. Maga a térkép a Ferrói délkör, a szöveg táblázata ellenben a párisi szerint van adva. Nagyobb baj azonban ennél az, hogy szerző nem vette figyelembe a tengerszín fölötti fekvés fölsorolásánál Hunfalvy János: „Magyar birodalom természeti viszonyai I—III. kötet“ czímű munkáját, melynek kitünőségét nemcsak a magyar akadémia, de a magyar tudósok törekvései iránt elfogulatlanabb külföld is elismerte. Pedig olyan munkát, mely a monarchia területének közel 52%-át épen a vezérőrnagy ur

által fölvett szempontokból alaposan ismerteti, mint segédeszközt mellőzni hibákba való esés nélkül nem lehet.

Legrégebben, 66 év óta, történik az esőzési viszonyoknak megfigyelése az Osztrák-magyar monarchia területén Klagenfurtban; Budapesten szerző szerint 28½ év óta. Hunfalvy pedig 1865-ben azt mondja, hogy Budán 40 év óta folyik ez, mit ha a jelen évhez számítunk, 57 észleleti esztendő jön ki. Hogy Bécsben csak 34 év óta észlelnek, mi magyarok annak okai nem vagyunk. Valamint annak sem, hogy a vezérőrnagy ur Edelényt, mely Hunfalvy szerint 132 m. magasan fekszik és évi 664 mm. csapadékban részesül, a magyar figyelő állomások sorába föl nem vette, — pedig legalább 20 év óta történik ott följegyzés, mert a Magyar birodalom természeti viszonyai III-ik kötete, mely 1863—4. évig terjedő adatokat dolgozott föl, 3 évi átlagnál kisebb értékeket figyelembe sem vett.

Hazánk esőzési viszonyainak kiderítése szempontjából mindenesetre értékes a szóban forgó Regenkarte és kisérő szövege; mert mig annak első kiadása 1860-ban hazánkból még csak 25 helyet vonhatott be számításaiba, Hunfalvy 1865-ben már 42-őt, Sonklar úr jelen munkálata pedig 107 et; mely anyaghoz, ha Edelényt hozzáteszszük, 108-ra emelkedik a számba vehető helyek száma hazánkban. Hozzá kapcsolhatjuk ehez még Tóth Mike: „Magyar síkság jövője 1878“ czímű értekezéséből, hogy Mezőhegyesen az 1876. évi csapadékátlag 597 mm. volt. És mivel Sonklár a petrozsényi egy évi atlagnak hasznavehetőségét azzal állapítja meg, hogy az 1876-iki év épen közepes természetű volt csapadék dolgában: ez alapon a mezőhegyesi ugyanazon évről szóló adat is értékessé válik. Ugyancsak Tóth Mike munkájában 1871—6. években 644·7 mm. csapadék van följegyezve Keszthelyről, mely adatnak ellenében Sonklarnál szinte 6 évi átlagúl ugyanott 646·1 mm. áll.

A tengerszín fölötti magasságértékeket illetőleg köszönettel veszi a magyar geografia a következő helyek meghatározási adatait:

Nedanócz	198 m.	Nagy-Kikinda	82 m.
Ó-Gyalla	112 „	Rakovácz	123 „
Kis-Czell	137 „	Petrozsény	618 „
Székely-Keresztúr	385 „	Zeng	46 „
Bikál	175 „		

Viszonszolgálatúl adhatja a következő helyek magassági értékeit, melyek a Regenkarte kisérő szövegében hiányzanak:

Nagy-Rőcze	300 m.	Szlatina	241 m.
Beregszász	122 „	Deés	226 „

Hanem kénytelen a magyar geografia kiigazítani a következő helyek magassági értékeit; megjegyezvén, hogy 5 méterig terjedő különbséget figyelem kivül hagyott. Az *-gal jelzett adat Homolka:

Magyarország hegy és vízrajzi térképéről, **-gal jelölt pedig a Földrajzi Közlemények 1880. 236. lapjáról vétetett.

Erdélyben:	Sonklar szerint:	Hunfalvy szerint:	
4. Szász-Régen	375	383	m.
5. Kolozsvár	360	335*	„
7. Csik-Somlyó	706	692	„
9. Segesvár	322	348	„
10. Medgyes	283	317	„
11. Gyula-Fehérvár	243	215	„
12. Nagy-Szeben	413	419*	„
13. Földvár	525	503	„
Magyarországon:			
1. Árvaváralja	502	519	„
2. Késmárk	630	623	„
4. Lőcse	330	598	„
5. Eperjes	260	216	„
6. Igló	475	459	„
8. Privigye	117	281	„
10. Beszterczebánya	372	351	„
11. Kassa	206	195	„
12. Körmöczbánya	554	571	„
13. Ungvár	139	130	„
15. Rozsnyó	366	307	„
17. Szolyva	206	180	„
19. Nyitra	164	141	„
20. Losoncz	210	171	„
23. Pozsony	154	133*	„
24. Tokaj	118	129	„
25. Nyiregyháza	121	109	„
30. Esztergom	117	110	„
32. Komárom	116	107	„
33. Sopron	164	215	„
35. Nagybánya	228	246	„
36. Jász-Fényszaru	178	123	„
38. Debreczen	130	109*	„
39. Budapest	153[1]	106*	„
40. Jászapáti	103	94	„
41. Kisbér	198	181	„
42. Jenő	105	112	„
46. Felső-Lövő	361	348	„
49. Bakonybél	281	275	„
50. Szolnok	111	93*	„
53. Körmend	205	195	„
54. Dunapentele	141	89	„

[1] E magasság tulajdonkép Budán a meteorologiai intézet észlelő helyeé. (Természettudományi Közlöny 1881. 358. lap.)

55.	Füred (Balaton)	146	170 m
56.	Kecskemét	131	117* „
57.	Keszthely	117	104 „
60.	Hódmező-Vásárhely	85	76 „
63.	Szeged	86	76* „
64.	Ó-Arad	137	112 „
65.	Baja	61	92 „
66.	Pécs	249	200 „
68.	Zombor	66	111 „
69.	Temesvár	115	98** „
71.	Buziás	142	132 „
74.	Csákova	90	64 „
76.	Oravicza	268	208 „

Horvát-Szlavonországban:

2.	Belovár	139	149 „
3.	Zágráb	154	127 „
6.	Eszék	113	91* „
7.	Fiume	23	47 „
14.	Goszpics	554	568 „

A magyar honisme javára írhatják még nehány dalmácziai helynek tengerszín fölötti magasságát is a vezérőrnagy művéből, mert ez országnak a Magyar birodalomhoz való tartozását a kiegyezési törvény nemcsak elismeri, de ki is emeli, minél fogva jogilag hozzánk tartozik.

Zára	7·5 m.	Lissza	24·0 m.
Knin	354·0 „	Kurzola	9·2 „
Klissza	340 0 „	Raguza	15·2 „
Leszina	23·0 „	Punta d'Osztro	64·0 „

Igen érdekes a kisérő szöveg végén annak kimutatása, hány köbkilométer csapadék víz áztatja meg évenkint a monarchia országait. Ez összegezve 456·0214617 köbkilométert vagyis 1·174 földrajzi köbmértföldet tesz ki, melyből a Magyar birodalom közel 48%-kot kap, mi egy köbmértföldnek 51·3%-át képezi. Ennek kimutatása pedig szép vívmány hazánk meteorologiai viszonyainak ismeretében, melyért méltó köszönet a vezérőrnagy ur fáradozásainak. *Hanusz István.*

A Willem Barents útjáról szóló jelentés. Verslagen omtrent den vierden Tocht van de Willem Barents naar de Ijszee in den Zomer van 1881, uitgebracht aan het Comité van hit voering. Haarlem H. D. Tjeenk Willink) 1882, 8-vo pp. 146 képekkel s térképekkel.

A Willem Barents hajó negyedik útjáról a hollandi éjszaksarki hajózási bizottság mely a felfedezési utakon kívül Hollandia s Szibéria közt kereskedelmi összeköttetést akar létesíteni, a fentebbi jelentést adta ki. A hajó a bizottság részletes utasításai sze-

rint múlt évben Spitzbergát s a Medveszigetet látogatta meg; május 7-én indult el s október 26-án ért vissza. Az általános jelentésen kívül Dr. Weber Miksa zoologiai s egészségügyi kimutatásokat közöl s Lamie és de Booij magnetikai észleleteiket teszik közé a megelőző években tett észleletekkel összehasonlítva. A térkép a hajó útját jelzi, valamint a „Louise“ és „Dahlman“ útját a karai tengeren át a Jenissei torkolatáig. A képek közül felemlítésre érdemesek Grant fényképei a Narancs szigetekről, Rosmylow kunyhójáról, a beluskai öbölről. A Novaja-Zemlya éjszaki partjáról Moricz fok mellett, továbbá a Narancs szigetekről kis térképek vannak.

Az Osztrák-magyar monarchia hőmérsékleti térképei

A fönebb ismertetett vállalatban napvilágot látott a monarchia január és julius havi hőmérséklete viszonyainak két térképe Dr. Chavanne József tollából. Ezeknél, mint szerzőjök a kisérő szövegben mondja, eltért az eddig közhasználatú eljárástól, a menynyiben a hőértékek ábrázolásánál nem egyenhevi (isotherm) vonalokat alkalmazott, hanem zárt görbéket, — és e választása szerencsés, mert a kikerekített területek különböző színezése csak úgy visszatükrözi az egyes vidékek hőmérsékleti viszonyait, mint a magasság ábrázoló rétegtérképek a talaj emelkedése fokozatait.

Azt mondja Chavanne, hogy a monarchia magyar felében 1877-ig csak 152 figyelő állomás volt, az ausztriaiban ellenben 517-nek adatait használhatta föl; továbbá míg Karinthiában minden 145 □ kilométerre esett egy-egy figyelő telep, azalatt Magyarországon átlag 1875 □ km.-re, sőt az éjszakkeleti Kárpátok tövében (Zemplén, Bereg, Ung, Ugocsa és Máramarosban) csak minden 5491 □ km.-re. Ehez mi hozzá tehetjük, hogy Budán meteorologiai megfigyeléseket épen most egy évszázad (1782) óta eszközölnek. 1860-ban Magyarországon még csak 31 figyelő állomás volt, 1870 ben 11-el több, 1871-ben összesen 54, a mennyiben a rendszeres 36 állomáson kivül még 8 helyről u. m. Beszterczebánya, Csáktornya, Debreczen, Fiume, Orsova, Sopron, Szeged és Zágrábból küldtek be távírati úton naponkint Budapestre értesítéseket. 1873-ban állomásaink száma 69-re, 1874-ben meg 79-re szaporodott, úgy, hogy ekkor minden 71·8 □ mértföldre (4053 □ km.) esett egy-egy figyelő állomás. (Természettudományi Közlöny 1873. 279., 1876., 476. lap. V. ö. Földrajzí Közlemények 1873., 222. lap.)

Ezen munkálat is ad tengerszín fölötti magasság értékeket a Magyar birodalomnak több helyéről, számra 73-ról, de ezek nagy részén csak úgy meglátszik, hogy a magyarországi méréseket figyelmen kivűl hagyta vagy azokkal önkényüleg bánt el, mint azt Sonklar esőzési térképénél jeleztük. Chavanne sok helyt Sonklar adatain indul el, de kerekded számokat törekszik adni és ez nem épen helytelen, a mennyiben a meteorologiai viszonyokkal való foglalkozásnál 1—2 m. magassági különbséggel dolgozni nem valami lélekbe vágó dolog; a számértékek kikerekítésénél azonban nagyobb pontossággal járhatott volna el, ha Hunfalvy adatait is figyelembe veszi vala, mint az alább adott táblás kimutatásból látható.

Hely	Chavane	Sonklar	Hunfalvy
Arad	144 m.	137 m.	112 m.
Arvaváralja	500 „	502 „	519 „
Csáktornya	175 „	166 „	161 „
Esztergom	120 „	117 „	110 „
Fiume	20 „	23 „	47 „
Késmárk	640 „	630 „	623 „
Komárom	120 „	116 „	107 „
Medgyes	270 „	283 „	317 „
Nagy-Mihály	120 „	100 „	104 „
Nagy-Szeben	410 „	413 „	419 „
Nyiregyháza	120 „	121 „	109 „
Pécs	260 „	249 „	200 „
Selmeczbánya	610 „	619 „	621 „
Szász-Beszterce	350 „	361 „	363 „
Szeged	90 „	86 „	76 „
Zágráb	160 „	154 „	127 „

Néhol majd magasaknak, majd csekélyeknek nézi Sonklar adatait és mérsékli vagy növeszti azokat, de szerencsésebb lett volna, ha ismét nem téveszti vala szem elől Hunfalvyt. Pl.

Baja	68 m.	61 m.	92 m.
Belovár	193 „	139 „	149 „
Beszterczebánya	360 „	372 „	351 „
Brassó	590 „	573 „	572 „
Budapest	150 „	153 „	106 „
Debreczen	120 „	130 „	109 „
Gospics	570 „	554 „	568 „
Knin	350 „	354 „	354 „
Losoncz	190 „	210 „	171 „
Segesvár	340 „	322 „	348 „
Sopron	220 „	164 „	215 „
Rozsnyó	330 „	366 „	307 „

Határozottan téves adat Báziás tengerszín fölötti fekvése (60 m.), midőn ott már csak a Duna tükre is 66 m. magasságban van. Köszönettel veszi azonban a magyar geografia Chavanne kezéből a következő helyek magassági adatai jelzését:

Alsó-Vereczke	447 m.	Sárospatak	129 m.
Kirlibaba	904 „	Ujvidék	67 „
Mezőhegyes	86 „	Versecz	213 „
Poronin	740 „	Zwecsevo	440 „
Rohoncz	343 „		

A budapesti légmérsékletet illetőleg nem sokat különbözik Chavanne adata a magyar királyi középponti meteorologiai és föld mágnességi intézet adataitól. Szerinte Budapesten a közép hőmérsék januárban — 1.3° C., júliusban 22.3°, az egész évi átlag 10.7°. A

magyar adatok szerint januárban — 1.4°, júliusban 22.2°, az egész évi átlag 10.56° C.; de mivel a tengerszín fölött való magasságra nézve nincs velünk egy értelemben, e különbség kimagyarázható.

Hanusz István.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

Payer Richard, Payer Gyula éjszaksarki utazónak testvére, még a múlt évben az Orinoko forrásvidékének kikutatására indult. Expeditióját azonban nem az Orinokón kezdette meg, hanem az Amazonnak mellék folyóin; mely úton azonnal ismeretlen vidékekre jutott. F. évi márcz. 11-kén a Rio Branko torkolatánál kelt levelében a következőket írja a Mittheilungeneknek: „Porto de Carboeiránál s illetőleg a Rio Branko deltájánál, ott hol ezen folyó több ágra szakadva, a Rio Negroba ömlik, vagyok. A folyó partjait fölfelé utazásom alkalmával óróval és tájolóval meg fogom vizsgálni; a felvételek és méréseknél Dr. Zöppritz utasításai szerint fogok eljárni. Hogy eredményeim attól a mit ezen vidékről eddig tudtunk, el fognak ütni, azt már eddigi, Manaostól a Rio Negron a makusi fajtához tartozó nyolcz indiánus kiséretében 23 nap alatt egy evezős patelonon idáig tett utazásom alatt is észre vettem Eddig még jó egészségben vagyok, bár a fáradtság és éhezésből már elég kijutott. Mivel ide az esőzési évszakban jöttünk, útközben élelmünk elromlott; a vadászat és halászat pedig csak néha ad bőséges zsákmányt, legtöbbször eredménytelen s így nem egy délben vagy este maradtunk éhesen. A hajó, melyet most használok a vaskeménységű itauba-fából van s 40 lépés hosszú és 8 lépés széles s az upi-palma kerek leveleivel van fedve. A Rio Takutu mellől való indiánusainknak meg van hagyva, hogy hajónkat a legritkábban látogatott, úgyszólván szűz vidékre tereljék. Utunkban sokszor fogunk végsőségekkel találkozni; a Fekete folyóból eljutunk a Fehérbe, az esős évszakból (trivuadas) a szárazba (tempo secco), az erdős vidékről a Pavime hegyek sziklái közé. A Rio Negro, melynek víze csakugyan oly fekete, mint a szászországi fekete kávé, kevés újat nyujtott, de annálinkább meglepett a Rio Branko vidéke, melyet a bennszülöttek joggal tartanak ezen folyamrendszer atyjának. A Rio Negrón gőzősök járnak, melyek havonként egyszer egészen San Isabelig és San Gabrielig felmennek. Rio Brankón még gőzös nem fordult meg. Ezen folyón csak kisebb hajók járhatnak a vízesések miatt. Temlomok és iskolák ugyan vannak Carboeirában, de csak a legidősebb emberek emlékeznek még a paterekre és tanítókra, mert ezek már régen eltüntek innnen. Az ünnepeket a lakosok még mindig megtartják, főleg pedig a védszentekét; de ün-

neplésük leginkább evés- és ivásból áll, mely alkalomma a czukrosl pálinka játsza a főszerepeket. A gumi- és a kautsuk-termelés fizet legjobban, e miatt aztán minden egyéb termesztést elhanyagolnak. Minek aztán az a következménye, hogy az élelmi szereknek ára igen magasra emelkedik. A lakosságot különféle lázak tizedelik s a halálozás általában igen nagy.“ — Payer utazása különben csak recognoscirozó utazás; a valódi kutató utazás csak az őszön veendi kezdetét az Amazon és az Orinoko mellékfolyóinak vidékén Dr. Ehrenreich vezetése alatt, melyben Payer Richard is részt veend.

Az arany partvidékről. Cameron s Burton híres afrikai utazók közelebb meglátogatták az arany partvidéket s annak már addig ismert helyein (Axim, Akankon, Takwa stb.) kívül különösen a Kong hegység környékén s Elmina vidékén tömérdek arany nyomát találták. Véleményök szerint a vidék sokkal gazdagabb, mint Kalifornia s Ausztrália aranytermő részein. A bányászat most már nem járna rendkívül nehézségekkel, mivel Crockervillen át részben az Ancobra folyón egész barátságos indulatú népek között lehetne eljutni a bányahelyek közelébe. Cameron abban a nézetben van, hogy sinai munkásokat kellene ide is hozni, mint azt a francziák tették a szenegáli vasút építésénél. Az arany gazdagságáról fogalmat nyujthatnak, hogy Takwa mellett houssa s fanti négerek néha tízezrével is foglalkoznak aranymosással; Abosu város lakossága folyton emelkedik; a környéken általában az aranypor a fizető eszköz a bennszülöttek között, kik oly ügyesen tudják azt elosztani, hogy egy fillért is képesek kifizetni aranyporral. *Gy.*

Új angol expiditió Az angol földrajzi társaság egy expeditiót szerelt fel, melynek czélja lenne kikutatni Kelet-Afrikában a Kenia és Kilimandsaro állítólag hóval borított hegységeket, továbbá azokat a tartományokat, melyek a hegységek s a Victoria Nyanza keleti partjai közt feküsznek. Az expeditió vezetője Thomson József már elindult Zanzibarba, hogy a szükséges intézkedéseket megtegye. *Gy.*

Egy ország titkos megvétele Közép-Afrikában. Augouard pater, ki a múlt évben Stanley-Poolban járt, hogy ott missio állomást létesítsen, találkozott ott Malamine hadnagygyal, kit Savorgnan de Brazza a franczia zászló védelmére hagyott e helyen s ez bemutatott neki egy szerződést, melyet az említett utazó kötött a bennszülött főnökökkel s melyet eddig mély titokban tartottak. Az érdekes szerződés így hangzik: „Francziaország nevében s azon jogoknál fogva, melyeket Makoko király 1880. szept. 10-kén rám ruházott, mai nap 1880. október 3-án birtokba veszem a Jué és Impila folyamok közt levő területet. Ennek jeleül a Nkumaba kereskedelmi czélokból jött Ubanghi főnökök, továbbá Ntaba, Lecanho, Ngaekala, Ngaeko és Jenna batiké főnökök, Makoko vazallusai s végre Ngalième, Makokonak ez ügyben hivatalos megbizottja jelenlétében kitűztem a franczia zászlót Okilaban. E főnökök mindenikének kezébe adtam egy franczia zászlót azon rendelettel, hogy községeikben tűzzék ki annak jeléül, hogy azokat Francziaország nevében birtokomba veszem. A főnökök, kiket Ngalième

Makoko határozatáról hivatalosan értesített, meghajoltak tekintélye előtt, elfogadták a zászlót s ez által beleegyezésöket adták ahhoz, hogy Makoko e tartományt átengedte. Malamine hadnagy a Cordelière két matrózával a zászlók őrzésére hátramaradt s egyelőre a nkunai franczia állomás fejévé neveztetett ki. Makokoval intézkedve, a szerződés három példányban adatott ki az én aláírásommal s a főnökök, az ő vazalljai jegyével s azután én formaliter tudósítottam őt, hogy tartománya e részét elfoglaltam, hogy itt franczia állomást létesítsek. Kiadatott Nkunaban, Makoko királyságában, 1880. október 3-ik napján, aláírva: Pierre Savorgnan de Brazza, hajóhadnagy, + Ngalième, + Lecanho, + Ntaba, + Ngaeko, + Jenna." *Gy.*

A Nyassza s Tanganyika tavak közt tervezett összeköttetést egyidőre kellemetlen esemény szakította félbe, mely esemény azonban az első tudósítások szerint sokkal komolyabbnak látszott, mint a hogy a későbbi hírek szerint valóban volt. Igaz ugyan, hogy Stewart benszülött szolgáinak egy részét Sivindiban, hová élelem beszerzése végett küldte őket, az év elején legyilkolták, de most már tudjuk, hogy a gyilkosság magánjellegű veszekedésből eredt, s az expeditióra komolyabb következménye nincs. — A munkálatok folyama alatt e helyre gyakran küldöttek már szolgákat, de előbb mindannyian békésen hazatértek, mert legalább egy európai volt velök. Most magukban lévén, valószínüleg valamit loptak vagy más bűntettet követtek el. Az is valószinű, hogy egy részöket nem ölték meg, hanem rabszolgák gyanánt eladták. A kellemetlen eset miatt az európaiakkal barátságos lábon álló négerlörzsek igen ingerültek s hadat akartak üzenni Mwemberának, kinek országában történt a lemészárlás, de Stewart lecsillapította őket. A kellemetlen esetnek mégis meg volt az a következménye, hogy a munkát egyidőre abban hagyták s Stewart levele szerint csak májusban kezdtek volna újolag hozzá. *Gy.*

Új hírek a Kongó vidékéről. A Livingstone missió három tagja, Clarke, Richards és Ingham múlt év karácsonyán szerencsésen megérkeztek Stanleypoolhoz. Útjok a déli oldalon vezetett Banza Mantekától Bembáig s e vidéken mintegy negyven mértföld hosszúságban oly utat tettek, hol európai ember az előtt nem járt. A vidék igen népes, csaknem minden óra távolságban van egy község, melyek határait igen jól művelik, sok helyen kertek is vannak s a lakosok általában barátságosak s igen kevéssé félnek. Bembánál az expeditió átment a Kongo éjszaki partjára s ez oldalon haladt Stanleypoolig, mindenütt kutatva oly helyeket, hol jövőre állomásokat lehetne szervezni. 169 angol mértföldre terjedő útjokon csak 31 volt ugyanaz, a mi Stanleyé s e híres utazó nyoma már nagyrészt elpusztult. Bwa-bwa-Njali s más főnökök kezdetben barátságosak voltak, de később ellenséges indulatuak lettek s nem engedték meg nekik, hogy a déli parton menve, azon folytassák tovább útjokat. A Nkemke folyó mellett egy népes vidék főnökétől földet is vettek missió állomás felállítására. De mielőtt az építéshez kezdtek volna, Bembaba mentek s ott leveleket találtak, melyek

következtében arra határozták el magukat, hogy előbb az egész déli partot kikutatják Bembatól Stanley-Poolig, hogy lássák, hogy hol volna a legalkalmasabb hely kikötőnek. Ez útjokra január közepén indultak el Ápril 26-án Liverpoolból Kongoba új expeditió ment, köztök Sims, ki orvosi, s Appel Vilmos, ki csillagászati tanulmányokat tett, hogy Stanley-Pollban állandóan megtelepedjenek.

Gy.

Hammer hadnagy Grönland nyugati részeiben tett utazásáról most jelent meg a tudósítás. Hammer 1879-ben hagyta el Egedesmindet s a jacobshavni fjordhoz ment, hogy a jégár mozgásait tanulmányozza. E fjord 69° 8′ éjsz. szél. alatt fekszik s rendkivül sok jeget hoz létre. Torkolatától a jégárig $16^1/_3$ mértföld hossza s innen kezdve az állandó jégig $9^1/_3$ mtf. Szélessége 3—4 mértf. közt változik. A torkolat közepén van egy nagy szikla, hol a fjord tört jegei összegyülnek s a torlódás oly erős, hogy valóságos örvények képződnek, melyek a hajózást teljesen meggátolják. A fjordba tehát a Tasiuszk nevű mellékágon kellett bejutni s itt is mintegy 2400 lábnyira kézzel kellett szállítani a csónakokat igen meredek 207 láb magas talajon. Novembertől január közepéig az expeditió Jacobhavnben telelt s ez idő alatt több észleleteket tett. A közép hőmérséklet — 22°7 volt, de ha délről erős szél fuvott, 14°7-re emelkedett. Márczius 11-én az expeditió két szánkával, melyek mindegyikét 8 kutya vonta, útra kelt s hosszas nehéz kisérletek után e hó 21-én a Tasiusak keleti partján útat talált, részben száraz földön menve Nunataptasia tóig, mely valószinüleg a fjord egy részét képezi s vize igen friss, mélysége s hőmérséklete a hó olvadás szerint változik. Áprilisben még $5^1/_2$ láb vastag jég volt rajta. A jégár a fjordnál 200 láb meredek eséssel végződik s 1025 láb magas a tengerszíne felett ott, hol a benső részből jeget kap. Felülete nem egyenes s mélyedések metszik át, oldalain 50 láb magas meredekek vannak. A jégár görbe vonalban végződik s oldalrészei a fjordba nyultak. Gyorsasága legnagyobb középen, azaz 24 órában mintegy 50 láb, mig szélén 16—23 láb. A jéghegyek magassága 100—346 láb között változik s számítások szerint körületök egész nagysága mintegy $8^1/_2$-szer akkora, mint az a rész, mely a víz felé jő, úgy hogy 378—510 köblábra lehet őket tenni. Kigőzölgés, olvadás s egyes darabok betörése természetesen kisebbítette őket s igy alakulásukkor 1000 köb lábat is tehettek Ezer négyszögláb felületű jéghegy a víz felett kigőzölgés által négyszöglábonként 0·047-et, olvadás által 0·067-et azaz 114,000 lbs-et vagyis 2064 köblábat veszthet naponként s a víz színe alatt levő rész vesztesége 500-szor is nagyobb. A hőmérséklet különbségére nézve is érdekes észleleteket tettek. Márczius 5-én egy lábnyira a víz alatt a hőmérséklet volt — 3·46° F., a szabad légen pedig — 26·5° F.; november 10-én 180 lábnyira a víz alatt 32·9° F., mig a víz színén 28° F. s 1570 lábnyira a víz alatt 33·62° F. — Hammer hadnagy a víz sós jellegét is megvizsgálta különböző mélységekben. A fjordban levő víz a felületen csaknem oly sós, mint alant, a 100-hoz képest az arány 3·18 és 3·34. E különbség is eltűnik 180 láb mélységben; a sós-

ság rendes foka itt 3·38 s a fjord vize még nagyobb mélységben sósabb is, mint a tengeri, mert itt két ellenkező irányu áram van. — Az egész vidék felülete kétségtelen bizonyságot nyujt arról, hogy e vidék régebben teljesen jéggel volt borítva. Az alantabb fekvő részeken szakadékok s vándorló sziklák találhatók egy 1624 láb magas hegyen 8 köbláb nagyságu kóborló szikla volt nyugat-éjszaknyugati irányban vonuló hosszas karczokkal. Régibb e vidéken tett észleletek alapján kiszámítva a jégár itt 1850 óta $^1/_2$ mértföldet haladt előre. *Gy.*

Dr. Crevaux, a hires délamerikai utazó, utolsó expeditiójával igen szomorú véget ért, amennyiben Rio de Janeiróból érkezett távirati tudósítás szerint ezen expeditió feje Dr. Crevaux, 4 európai és 16 délamerikai kisérőjével együtt a Pilcomayo mellékén tartózkodó „Tobas“ indianusok által a szó szoros értelmében agyon veretett. *Sch.*

Jones J. W. Déli-Ausztrália főmérnökének helyettese nem régen tért vissza azon útjából, melyet a gyarmatkormány megbizásából Dél-Ausztrália és a Királyné földje (Queensland) közötti eddig egyes részeiben még kevésbé ismert vidékén tett. A déli-ausztráliai vasútak é. vonalának végállomásáig Hergott Springs-ig (30° d. sz. és 137° 54′ k. hossz. Gr. számítva) vasúton, innentúl pedig tevéken útazott. A vasúti végállomást elhagyva, tevekaravánjával csakhamar igen kietlen vidékre ért, mely víz-, fű- és fahiányban szenved; az utóbbit egy-két az eucalyptusokhoz tartozó „Boxgum“ nevű törpe növény akarja póťolni, melynek példányai a Cooper folyóhoz közelebb jútva, mindinkább tökélyesbülnek. — Az e folyó mentén levő Kilalpaninna tó (d. sz. 28° 31′ és Gr. k. hossz. 138° 50′a.) a múlt évi nagy vízáradások következtében telt volt ugyan vízzel, de ez sós voltánál fogva élvezhetetlen vala. A nevezett tótól Jones határozottan é.-nak vette útját azon kavics és vörös fútóhomok borította teljesen vízhiányos síkságon át, melyre a vízáradások vagy épen nem vagy csak kivételesen jutnak. Csak a Covaire-t és Berlinot-t átlépve jútott ismét oly sík területekre, hol a vízáradások az üresen álló folyómedrek mélyebb bevágódásain egész tócsákat alkottak, de ezek víze se volt élvezhető a nagy sótartalom miatt. E medrek szegélyén nemcsak a Boxgum több és több példányai lelhetők fel és pedig mindig tökéletesebb kifejlődésben, hanem maga a talaj is nem egy helyen igen sűrűn van fűvel benőve. Igy ért Jones a Diamantina Creek alsó folyásához, melynek mellékén elterülő völgyben már kitünő legelőre talált. A folyó mentén é. k. irányában halad egészen a Queensland-i határig s itt azon sajátságos fölfedezést tette, hogy e vidéken kitűnő, a természet alkotta víz-reservoirok vannak, melyekben a folyó víz sótartalma olyan csekély, hogy a víz teljesen élvezhető. Dél-Ausztrália ezen é. k. részének tengerszín feletti magasságáról azt jegyzi meg Jones, hogy az a tenger niveaujával egyenlő s ily mély fekvése következtében a Queenslandban előforduló esőzések minőségéhez képest minden 4 - 5. évben elboríttatik vízzel. Az utolsó ily áramlat 1881. márczius hóban volt. Az így e síkra érkezett víz legnagyobb része a síkon te-

rül el, de nem marad meg soká, mert a nyári nagy meleg következtében iszonyú e helyen az elpárolgás. Egy másik része a víznek tikkadt talajba szívárog s csak aránylag igen csekély része a víznek az, mely a medrekben és tógödrökben, marad vissza. Közönséges áramlatok alkalmával csak mintegy 65 klm.-nyire nyomulnak előre a vízek; ha azonban nagyobb áradások vannak, úgy a Cooper közvetítésével egészen az Eyre tóig ér az áramlat. Ezek után meglátogatta még Jones a Queensland területen levő Albert-aranybányákat a Mount-Browne-ben. (A d. sz. 29° 30′ és a Gr. k. h. 141° 30′ alatt.) E bányákból már eddigelé is több mint 845,000 márka értékű aranyat bányásztak ki s bár az alluvialis és quarz földnemekből az arany aránylag könnyen nyerhető, a bányászat e helyen még is nem olyan virágzó, mint a minőnek a szép aranylelhelyek következtében lenni kellene. Ennek azon külső körülmény az oka, hogy e vidék ivóvízben és élelmiszerekben roppant szegény, úgy, hogy a mindennapi szükségleteket is a távoleső Wilcanniából, egy igen virágzásnak indult Darling melletti városkából kell fedezni. Minek ismét az a természetes következménye, hogy az élet meglehetősen drága. *Sch.*

II. *Ethnographia.*

Makua ország lakóiról közelebb igen érdekes jelentést küldött a londoni földrajzi társaságnak O'Neill, angol konzul Mozambiqueban, ki a mult nyáron három hónapot töltött közöttök, országuk közepét minden irányban bejárva. A nagy terjedelmű ország egyes részeiben csak jelentéktelen szójárási különbségek vannak, a testalkat azonban lényegileg megegyezik. A legélesebben jellemzett arczvonásokra Alsó-Makuaban lehet akadni, hol a lakosok homloka kinövés folytán igen széles s azt még díszítik is. Ugyancsak a száj szegletére csaknem egyenes függélyes irányban emelkednek felfelé a használt díszítési vonalok karokon, hasukon s hátaikon e vadak szintén szokták magukat díszíteni, de feltűnően inkább a férfiak, mert a nők tetovirozása világosabb s egyszerűbb, nyugat felé pedig egészen elhagyják. A fiatal makua-dandy haját egy negyed hüvelyk vastagságú fonatokba fonja a mlamba fa gyökereinek segítségével s oly mereven, hogy azok csaknem ugy néznek ki, mintha a fejből pálczikák nőttek volna ki, melyeknek végére széles piros gombokat tettek. Némelyek fejökre széles ránczokat alkalmaznak, melyek keresztbe metszik egymást s a hajat a fejbőrön ferdén végignyujtva hagyják. Az első fogakat rendesen megszokták hegyesíteni s a nők ezen kivül a felső ajakba tengeri kagylókból készült karikát vagy hengert tesznek, mely egész az orrig ér. Mindkét nem öltözete igen egyszerű. A férfiak fügefalevele 10—12 hüvelyk hosszú rojtokkal van ellátva elől-hátul, a nők egyszerű vászondarabja a térdig ér. Néha állatbőröket is használnak, melyet már rendesen csinosabban dolgoznak ki. A főnökök és nejeik a karon és lábon rézkarikákat hordanak, másnak ehez nincs joga, a hiúbb köznép homlokára vagy nyakára tesz ékítményeket. Az idegen szokásokat különben hamar

eltanulják. A főnökök üdvözlése alkalmával a makua kinyujtja karját teljesen s kétszer, háromszor vagy többször is tapsol a megtisztelt rangja szerint. A nők a főnök előtt letérdepelve tapsolnak. A főnökök általában mindig nejeik között élnek s a kunyhók tömege körül van kerítve, hova idegennek nem szabad belépni. A „baraza“ vagyis hivatalos fogadó hely e keritésen kivül esik. A nők főzik eledelét, készítik a „pomba“ nevű szeszes italt, melyet egyik kedvenczneje kezéből iszik s általában mindenkor állandó kisérői, még fegyvereit is ők hordozzák. Előkelő főnököknek 100—200 nejük is van, egy kunyhóban 4—5 lakik s a főnök sorban tesz látogatást náluk, mikor dob (ngoma) ütésekkel fogadják. Külön kunyhója azonban neki is van, bár ritkán használja. — A makua nép igen fecsegő természetű s a tűznél vagy ebédnél folytonosan beszédeket tart. Midőn szünet van, egy-kettő éles sikító hangon, „hajho abe“ kiáltást művel, sőt ha a szónok maga szokatlan nagy hangon beszél is, közbe kiáltják ezt. Dictiójuk végét rendesen lassu elhaló hangon tartják; azután rögtön feláll egy másik, szavaik gyorsak, de mondataik igen rövidek, úgy hogy távolról inkább madárkiáltáshoz hasonlítanak. Tánczolni szeretnek, de tánczok nem kellemes. A tánczosok rézkarikákat tesznek kezökre s lábaikra, hasukat térdig érő szövettel fedik be s egyik kezökben zebra farkot hordanak. Tulajdonkép csak testök felső részét mozgatják a zebrafarkkal egy irányban, de azt oly gyorsan s sokáig, hogy sokan elszédülnek belé. A nézők dobolnak s énekelnek. Istenről, halálról s jövő életről nagyon homályos fogalmaik vannak. A legfőbb lény „mlugu“ nem tisztelet tárgya, mert tőle nem várnak sem jót sem roszat, tehát jóformán csak elméleti fogalom, bálványa sincs. A gonosz dolgokat a szellemek küldik reájok hitök szerint s ezeket az „orvosemberek“ szokták megengesztelni a faágakra tett étellel s ruhával. Jó szellem nincs. Lélek halhatatlanságról fogalmuk sincs s a halottakkal nem sokat törődnek. A főnökökkel azonban, kiket ülőhelyzetben temetnek el, kedvencz nőiket is eltemetik és pedig úgy, hol feldiszítve a sírkőre állítják őket s elevenen földet hintenek reájuk. — Kormányformájuk határozottan despotismus, mindenben a főnök itél. A főnökök közt azonban nem igen van kegyetlen ember s ők is bizonyos törvény alatt látszanak állani, mert ha kegyetlenkednek, népök elhagyja s más szelidebb s igazságosabb főnökhöz csatlakozik. Minden főnök független ur s saját birtokán védvám rendszert tart fenn, minden utazót megadóztatván. A bűnösöket a muavi fából készült méreggel végzik ki. E méreg mintegy istenitélet gyanánt is szolgál, mert vitás kérdésekben a vádlottnak vagy helyette egy kutyának adják be, hogy lássák ártatlan volt-e? A körülmetélkedés is divatos náluk, de nem vallásos szertartás, mert egészen szabad tetszésére van hagyva mindenkinek. A legfényesebb kunyhók csak abban különböznek a többitől, hogy a falon leopardbőr van s a földön néha egy kis alacsony ülőpad s előtte kaloda, mert az előkelők lakásai egyuttal a törvényszéki helyiségek is. *Gy.*

III. *Vegyesek.*

Tüzokádó havas Közép-Afrikában. O'Neill mozambique-i angol konzul a múlt évben a Makua állam eddig még csaknem teljesen ismeretlen vidékein tett érdekes kirándulásai alkalmával eljutott egészen a Namuli csúcs aljáig, mely a Nyassza tótól keletre mintegy 10 napi járó földre van. E nevezetes hegyről úgy ő, mint a vele csaknem egyidőben e környéken járt Maples misszionarius azt a tudósítást nyerték a bennszülöttektől hogy az év minden szakában hóval van borítva. A déli szélesség 14° alatt az örök hó mindenesetre rendkivüli tünemény lenne, mert a hegynek ez esetben legalább 16,000 láb magasnak kellene lennie. De a dolog még is nagyon valószinű, mivel a két utazó teljesen megegyező s szavahihető adatain kivül még régi iratokban is találunk czélzást havasra e környéken. Valószinű az is, hogy a havas vulkanikus hegy, a Veres tengertől a Jóreménység fokig terjedő vulkánlánczolat egy tagja, mivel közelében s Nyassza tó éjszaki partján Thomson József óriási mennyiségű lávát s más vulkanikus anyagokat talált. Mindenesetre érdekes kutatástárgy lesz e havas megvizsgálása s ennek megtörténte már a közel jövőben várható, mert a Nyassza tavon rövid idő mulva gőzös is fog járni. *Gy.*

Tengeri kereskedés Szibériával. A Nordenskiöld által megnyitott úton a gazdag orosz kereskedő Sibiriakof új s új kisérleteket tesz. Oskar Dickson nevű hajójának elvesztése nem riasztotta vissza, söt újabban megbizta Gothenburgban lakó ügynökét Appelberg kapitányt, hogy minél gyorsabban szerelje fel „Nordenskiöld" nevű gőzösét, hogy azt mielőbb elküldhesse a Jenisszei torkolatához. A gőzös főkép angol ipartárgyakat visz magával, Kureikában fog telelni s a következő évben ázsiai iparczikkekkel megrakodva tér vissza. Parancsnoka Johannesen kapitány, ki a Lenán volt a Vega expeditió alkalmával. Egy másik hajót a „Diana"-t is útnak bocsátanak Tromzöből kereskedelmi árukkal Jugor Sharba a szamojedekhez s végül Bremából a „Louise" megy a karai tengerbe. Az éjszaki sarkon tehát a nyáron elég élénkség volt. *Gy.*

Az éjszaki sark jege Európában. Tromsöből s Hammerfestből jött tudosítások szerint a Medve sziget keleti partjai junius hónap alatt jéggel voltak borítva, Spitzberga szabad volt, de Jan Mayen szigettől 100 mérföldnyire nyult a jég. Izland keleti partjaihoz e hónapban a jég miatt nem lehetett közlekedni s a parttól tovább több hajótörés történt. Izlandban magában rosz termés volt s sok ló s juh elpusztult az élelem hiánya miatt, de a halászat egészen sikerült. Általában az éjszaki sarkon az időjárás ez évben az utazóknak nem kedvezett. *Gy.*

A malaji félsziget bennszülött lakói. Daly, a selangori közmunkák felügyelője, 1875-től 1882-ig több utazást tett a malaji félsziget ama tartományaiban, melyek nem az angolok hatósága alatt állanak s melyeket előtte csak Low, Newbold s Logan látogattak meg, de ezek is csak részben s futólag. Különös részletességgel tanulmányozta a Moar s Perak folyók mentét s több helyen

talált ezüst telepeket; réz igen sok van. A partoktól kissé távolabb sem a malagi, sem a siami nyelveket nem értik. A vizek mindenütt hajókázhatók, a hegyek s gazdag növényzet a vidéket igen egészségessé s gyarmatosításra igen alkalmassá teszik. A lakosság általában eléggé nyájas, bár különösen Kerneiben féltek az utazótól, azt hivén, hogy utánna az angolok hóditása következik. Vadászatra nézve különösen alkalmas a Sungie Ruih vidéke, hol vadelefánt, tapir, tigris, rhinoceros s szarvas igen nagy számmal találtatik. A lakosok, nagy része mohamedán, de a negrito fajok, például az Orang Semang, még pogányok s alakjok az újguineai papuákra emlékeztet. Az utazó hosszas tanulmányai alatt is a félszigetnek csak kisebb részét járhatta be s a nagyobbrész a közel fekvő angol birtokok s világforgalmi központok (Singapore stb.) daczára még teljesen ismeretlen. Daly a londoni földrajzi társaságban kutatásairól terjedelmes jelentést olvasott fel, mely nagy tetszésben részesült.

Gy.

A zöld foki szigetek népességének az utóbbi 15 év alatti szaporodásáról Picquie a következő táblázatos kimutatást közli:

	1844:	1879:
Santiago	20,000	41,076
Fogo	4,000	12,221
Brava	2,000	8,156
Mayo	2,500	1,600
Santo Antâo	18,000	20,507
Santo Vicente	300	3,297
Santo Nicolâu	10,000	8,733
Sal		1,082
Boavista	3,200	2,643
	60,000	99,315.

A szaporodás főkép az itt lakó afrikai törzseknél észlelhető, kik általában igen erőteljes emberek, bár rendkivül restek s közönyösek. A nagy éhségek, melyek e szigeteken néha előfordulnak, nem teszik őket szorgalmassá, elégnek tartja mindenki, ha nehány négyszöglábnyi téren termeszt maniocgyökeret, melyből készül eledelök s egy kis czukornádat a szeszes ital számára. A részegeskedés különben nem divatos náluk. Az erdők az utóbbi időkben szaporodtak, de lassan. Nehány sziget — Mayo, Boavista, Sal és Santo Vicente — még most is kopár homokos talaja, melyen eső kevés esik, fontosságuk inkább a sótermelésben áll, melyet a 16-ik század közepe óta űznek. Ez is hanyatlik. 1878—9-ben a kivitel 253,110 bushelt tett, többet mint a megelőző évben, de kevesebbet, mint a legutolsó 50 év átlaga volna. *Gy.*

Dr. J. J. Egli (Oberstrass Zürich) a földrajz tanára s a „Nomine geographica“ szerkesztője felkéri a földrajzi onomatologia barátait, hogy ezen fiatal disciplina tökéletesítése czéljából a földrajz körébe vágó mindenféle közleményeket, legyenek ezek önálló vagy gyüjtött nagyobb vagy kisebb munkák s bármely nyel-

ven irottak, vagy egy-egy példányban beküldeni vagy vele legalább a munkának pontos czímét közölni szíveskedjenek.

Szokatlan hőség Dél-Ausztráliában. A déli ausztráliai gyarmat keletkezése óta még soha sem éreztek oly nagy meleget, mint folyó évi január hó 18-án, mikor ugyanis a Fahreinheit féle hőmérő 112° meleget tüntetett fel (35½° R.) árnyékban; a napnak kitett hőmérőn ugyanekkor 180° Fr. vagyis 66° R. volt észlelhető. Hogy e tikkasztó hőség s a vele járó nagy vízhiány Dél-Ausztráliában különösen a szarvasmarhák és juhok közt roppant károkat okozott: könnyen elhihető! *S.*

Betiltott gyöngyhalászat. A délamerikai Columbia államtanácsa törvényileg betiltotta a Panama öbö ben gépek által eszközöltetni szokott gyöngykagyló-szedést és pedig azért, mivel csak ezúton véli a mindinkább csökkenő gyöngykagylókészletet a végpusztúlástól megmenthetőnek. *Sch.*

Egy köztársaság újjászervezése. A délamerikai Venezuela a nemzetgyűlés és a köztársasági kormány közös megállapodása szerint a következő, sok szempontból lényeges átalakításokat nyerte: Az eddig létezett 20 állam-alkotó rész felosztatik ezután 8 államra és pedig 1. Guzmann Blanco Caracas fővárossal, ezen állam, mint „szövetségi kerület“ külön kormányzó alatt áll; 2. Carabobo (Valenciával); 3. Lara; 4. Falcon Julia (Maracaibóval); 5. Zamora; 6. los Andes; 7. Vermudez (Barcelonával) és 8. Bolivar (Ciudad Bolivarral. — A törvényhozást a nép által szabadon választott képviselők és tanácsnokok eszközlik. Ezek együttesen választják a szövetségi legfőbb itélőszéket és az egyes államok megbizottjait a szövetségi tanácsba. Ez utóbbi t. i. a szövetségi tanács választja végre saját kebeléből a köztársasági elnököt. — A fentemlített — s ismét kerületekre osztott nyolcz államon kivűl még területek (territorriumok) is vannak, és pedig: la Goajira és Colon, e kettő már 1873 óta áll fenn; továbbá van négy új terület, névszerint: Orinoco, Amazonas, Yuruari és el Cauca; ezekből majd idővel szintén kerületek, illetőleg államok lesznek. E területek közvetlenül a központi kormány által igazgattatnak. — A múlt évben eszközlött népszámlálás szerint Venezuelában a lakosság száma: 2,075,245, ebből 34,916 külföldi, a többi venezuelai illetőségű. *Sch.*

Szibériai Eldorádó. A Balchas tóba menő Ili (Ilja) balpartján elterülő, szeliden lejtősödő terrasz, főleg ennek az Issik-Kul tó mellékén elterülő része, bizonyára egyike Szibéria legszebb vidékeinek. Egészséges klima, vízbőség, termékeny talaj a nagy halbőség, a sok vad és házi szárnyas mind oly előnyei e vidéknek, melyeket igy együttesen egész Szibériában egyebütt fel nem lelhetni. De meg is van e kedvező viszonyoknak a maga vonzó ereje; a Volga és Ural mellékéről, de magából Ny. Szibériából is folyton érkeznek új letelepülők. Különösen Tjun község az, mely nagyon is emelkedik; mig 1870-ben csak 12 tanyából állott, ma 100-nál több községet alkotó házak száma A letelepülők főleg földmiveléssel, halászattal és méhészettel foglalkoznak. Ujabban több orosz községnek vetették meg alapját. Az e helyen folyton növekvő letele-

pülést nagyban fokozza azon kedvezmény, miszerint 10 évig minden köztehertől mentesek s csak a faírtásért kötelesek némi csekély összeget fizetni. *Sch.*

Lobengula az afrikai Zambezi és Limpopo közt elterülő Matebele ország királya nem igen szivesen veszi a „fehérek" túlságos gyakori látogatásait. Sőt ujabban beérkezett hirek szerint a boerek ellen is többféle kifogása van, de a tisztán kereskedői czélból ott megforduló idegeneket szivesen látja. A boerekre főleg azért neheztet ő királyi felsége, mert ezek vadászat alkalmával rendesen csak az állatok szőrméit viszik el, a hust meg ott hagyják. A madár tojások pusztítását sem állhatja ki. „Hogyan számíthassunk szárnyasokra, ha a tojásokat elfogyasztjuk? kérdi A fiatal s értéktelen agyarokkal biró elefántok agyonlövését is rosz néven veszi. E királynak ezen az állatok irányában tanúsított „humanismusa" azonban épen az emberre nem igen terjed ki, mert pl. a meghódítva tartott makalaka és masona népet meglehetősen zsarolja, sőt sok intézkedése által határozottan vesztére tör, noha constatált tény, hogy e rabszolga nép sokkal szemesebb, találékonyabb mint elnyomóik: a matabeleiek. Lobengula pl. nem átalja úgy néha-néha, — ha épen kedve tartja — egy-egy sereg matabeleit az említett még némi függetlenséget élvező makalaka és masona nép közé küldeni, azon furcsa czélból, miszerint az öregeket öljék le és a fiatalokat és gyermekeket pedig fűzzék rabszíjra. Ez utóbbiak felnővén — a matebeleiek nemzetébe olvadnak. Igy tartja fenn és gyarapítja Lobengula népét és hatalmát. A rabszolgák egy része időközönkint felszabadul ugyan, de matebelei főnökség alatt marad. *Sch.*

India tenger partjaira nézve Walker tábornok, indiai főmérnök, azt az érdekes felfedezést közli, hogy a tenger felszíne Madrasnál körülbelöl három lábbal magasabban fekszik, mint Bombay környékén. Hogy a tenger szine különbönböző helyeken nem egyenlő magas, az már csak azért is valószínű, mert a hegységek vonzó erővel bírnak reájok. De e különbséget eddig nem vették észre, mivel ugyanazok a hatások, melyek a tenger vizének egyensúlyát megzavarták, a mérő eszközökre is zavarólag hatottak. Walker tábornok hosszas nagy türelemmel folytatott vizsgálódások után reá jött, hogy a kutatók egyéni csalódásai a reggeli órákban (mely időben Indiában dolgozni szoktak) a délkelet és éjszaknyugat felé menő vonalokat jobban kitüntetik s ezért a délibb állások magasabbaknak látszanak s maga az észlelő is észreveheti, ha a tenger dagály alkalmával a nivellirozó készüléket a nap felé s azzal ellentett irányban fordítva egymásután megszemléli. Mihelyt e csalódást észrevette, az összes állomásokon vizsgálatokat tett s mindenütt látta, hogy a déli pontok aránylag emelkedőknek látszanak az éjszakiakhoz képest. A fentebbi eredményt vizsgálatai után még mathematikai alapon is képes volt igazolni, a mennyiben a Madras s Bombay közt levő lég távolságban 400 angol mértföldet tevő állomások számát az egyes állomásoknál észlelt hibával sorozva a különbség körülbelöl három lábnyinak tűnt fel. *Gy.*

Amerikai utamból.

(1882. julius—szeptember.)

Volt szerencsém néhány évvel ezelőtt É.-Amerika tarka térképét bemutatni, hogy azon láthatóvá tegyem azon két nagy atlászt, melyet az É.-A. kormánya geografiai és geologiai tekintetben nemcsak közzé tett, hanem a legnagyobb bőkezűséggel a világ tudósainak szét is küldött. Az egyik Colorado és szomszéd territoriumok részeit, a másik a 40. parallelát tüntette ki kiválólag azon a vidéken, melyen a pacifik vasút elvonul.

A nevezett atlaszok reám nézve azon hatással voltak, hogy áttanulmányozva, meggyőződtem, hogy É.-Amerika nyugoti fele Magyarország geologiai viszonyaival közel rokonságban van, míg a keleti félről éppen az ellenkezőt lehet állítani. A tanulmányt követte a vágy összehasonlítást helyszinen tenni, s tárgyakat gyüjtve, azokat az itteniekkel a laboratoriumban állítani szembe.

Az 1882-ben tartott vándorgyülések háromra voltam hivatalos, melyek mindnyája augusztus 23-án nyilt meg: egyik Debreczenben, másik Southhamptonban (Anglia), a harmadik Montréalban (Canada), hol az „Americain association for advancement of science" gyült össze, s a melyre az általános meghiváson kívül körlevéllel, Dr. Sterry Hunt, a végrehajtó bizottság elnöke s az európai tudományos congresszusokból régibb ismerősöm, meleg hangulatú levélben, mint házának vendégét is külön meghivott.

Hogy melyik volt tudományos tekintetben a legvonzóbb, úgy hiszem abban velem mindenki egyetért, s ez volt a lendítés, mely bennem a határozatot megérlelte, Amerikába menni, mint olyan helyre, melynek látogatására már évek óta tudományos előkészületek halmozódtak fel.

Amerikát látni, az ottani viszonyokkal megismerkedni, kit ne érdekelne. — Ez azon ország, mely alig hogy létezésének 100-ik évét élte, ezen rövid idő alatt oly jelentőségre vergődött, milyenre hasonló példát a történelemben hiában keresünk. Ez azon ország, melyben az angolság világjelentősége nagyban-kicsiben érzékileg elénk tárul; azon ország, melynek fejlődésében a természet nyujtotta nagymérvű alapokra szokatlan mérvű emberi intézkedéseket látunk fektetve; a honnét a találékonyságnak példái a varró- s írógéptől kezdve az Edison-féle geniális készülékekig, oly nagy számmal jutnak el hozzánk; ez végre azon föld, mely még sokszorta több embert tudván eltartani, mint azon vagy 50 milliót, melyre népességét jelenleg teszik, a hova ennél fogva Európának minden zugából és így el nem maradhatólag honunkból is kivándorlások történnek. E kivándorlók nagyobb része talál ugyan új hont, de végre is mindannyian mint angolság olvadnak be. A kivandorlók azok, kik Amerika és Európa között a kötelékek egyik nemét képezik, s kik miatt Amerika sorsa Európára nézve sem közömbös, s kivánatossá teszik, hogy a szokatlan fejlődés mozzanatai időről-időre felfrissíttessenek s a megelőző ismertetések kiegészítessenek.

Főigyekvésem lévén utamban az emberekkel közlekedni, felette sokat láttam, sokat tapasztaltam, sokat tanultam különböző irányban, s ha ezen utamról szólanom kell, a tárgybőség zavarba hoz, melyből úgy vélek kibontakozhatni, hogy száraz rövidség helyett egyes tárgyakról bővebben fogok beszélgetni itt, nemkülönben a természettudományi estélyeken, valamint a geologiai társulat űlésein.

Mai elbeszélésem tárgyául választom a közlekedési módokat vízen és szárazon, az utóbbival lényegesen összefüggő bevándorlásokat Amerikába, valamint ennek nagyon világos visszhatását honunkra, végre megemlítem a szintén már számitásba vehető amerikai vándorlást Európába és a magyarságra emlékeztető mozzanatokat É.-Amerikában.

I. *Oczeáni hajózás.*

Meglepő volt reám nézve annak tudomására jönni, hogy amerikai hajó az Atlanti Oczeánon utasok szállítására nincs. Az egész oczeáni közlekedés Európa és É.-Amerika között európai társaságok által tartatik fenn. É.-Amerika az aczél hajó készítésben nem bir oda vergődni, hogy Európának konkurrense legyen, részint mert

igen jó fának nagy bőségében van és a belvizeire sőt a parti hajózásra is leginkább fából készít olyan hajókat, melyek között a személy szállítók az európai folyam hajókat ugy nagyságra mint csinra nézve felülmulják, az első szabadalmazott oszt.-magy. gőzhajózási társulat hajói azokhoz még legközelebb állván; részint mert a kézi munka Amerikában sokkal drágább és e szempontból sem birnák oly olcsón kiállítani mint Európa; de van végre egy harmadik ok: az amerikai törvények megtiltják az Egyesült-Államok lobogóját feltűzni olyan hajóra, mely idegen földön készült és igy amarikai pénzen Európában oceáni közlekedésre szánt hajót vásárolni sem lehet.

A legtöbb és legfontosabb hajókázási társulat Angliában van; de jelentőségre vergődött már a német és franczia személyszállító hajózás is. A személyszállító posta-hajók mind csavargőzősök; de el vannak látva vitorlával is. A kisebbek 3, a nagyobb 4 árboczosak. A vitorla által kifejtett erő azonban a nagy hajóknál aránytalanul csekély volna, ha a gőz helyett a hajó csak arra volna utalva.

Európának hajói É.-Amerika különféle parti városait érintik ugyan, hanem ezek között legfontosabb lévén New-York mint azon világrész kereskedelmi fővárosa, a legtöbb hajó oda megy, és igy a nagy verseny azt idézte elő, hogy folyvást tökéletesebb hajót építtettek, a melyeken az árakat lehetőleg mérsékeltre szabni és az utasokat mentül csábítóbb kényelemben részesíteni, a főtörekvés. Egy angol utitársam, ki egyszersmind jelentékeny üzletember is volt, azt közlötte velem, hogy ezen vállalatok nem jövedelmezők, még legjobban áll a „Cunard Line“, mely vagy három perczentet hoz be, a többinek legfölebb egy perczent jövedelme van, sőt nehánynak ennyi sincs. A német vállalat financzia bajai már régóta ismeretesek. Minden társaság igyekszik hajóit minél jobban kihasználni az ujak és jobbak mellett a régieket is azon megjegyzéssel, hogy a javát küldik N.-Yorkba. Nem közömbös tehát az oceáni utasnak figyelembe venni nem csak ezen körülményt, hanem ezen kívül a hajózási vonal és kezelés rendszerét is, melyet az egyes társaságok követnek, valamint végre a hajózás történelmi részét. A Herdernek nehány nap előtt közlött esete, mely a Hamburg American Company ezen hajójával történt és melyről Európát a kabel az eset megtörténte után 7 órával már tudósította, a tengeri utazó közönség érdeklődését maradandólag fogja lekötni, és ha már most ugyanezen társaságnak a többi balesetét is latba veti, mihez mi hozzá adhatjuk, hogy Kecskeméthy Aurél is ugyanezen társaság Göthe

hajójával járt meg; a bizalom tetemesen lehül.* Eddig egyetlen egy társaság van, a melynek hajója el nem veszett, ez a „Cunard Line“; ennélfogva ez azon társaság, a melyen az utazást a legbiztosabbnak tartják és közönsége is a legnagyobb. Daczára annak, hogy más társaságok az átszelési vonalt rövidítni akarván, hogy ez által hamarabb érkezzenek meg, a közönséget ezen rövidebb idővel is kecsegtetik; a beavatottak tudják, hogy ez a biztonság koczkáztatásával jár, miként az a Herder hajónál is igy következett be, mely ködbe burkolva a New-Foundland zátonyaihoz közelebb járt, mint azt biztonsági szempontból tenni tanácsos.

En odamenet a Cunard Line „Servia“ hajójára jutottam visszafelé pedig a „Guion Line“ a gyorsaság jó hirében álló „Alaska“ hajóján jöttem. Mind a két hajón az érdeklődő utasnak Track Chart-ot adnak, mi egy oczeáni térképvázlat Liverpool és New-York között, melyen a hajó kiszabott iránya van Cunard-ék által kitüntetve, hogy ezen a 24 óra alatt tett haladást a kapitány eredeti feljegyzése szerint kiki berajzolhassa. A Guion-féle térképen a hajó irányvonala nincsen kimutatva, hanem az a 24 órai feljegyzésekből van összeállítva. Ezen két térkép összehasonlításából az derűl ki, hogy Cunard hajói hosszabb utat tesznek Liverpoolból New-Yorkba: 3102 angol mértföld; vissza New-Yorkból Liverpoolba: 3136 angol mértföld; ellenben a Guion és minden más társulat éjszakiabban egyenesebb és igy rövidebb vonalon jár, de azon rövidebb vonal a New-Foundland szigettől délre messzire lenyuló zátonyos helyeken vezet keresztül, mig Cunard ezen helyektől távolabb délre oly helyeken jár, a hol oczeáni mélység van. A Cunard hajói ködben, a mi épen ezen a vidéken legtöbbször van, csak egy negyed sebességgel megy, a többi társaságok megtartják ugyan azon sebességet, daczára annak, hogy a ködben a zátonyos helyeken a fennakadás veszélye nagyobb; de másodszor a köd mögött nem ritkán jéghegyek úsznak, a melyek ilyenkor a köd okozói és a hajó azok közé juthat miként ez a Guion társaság „Arizona“ hajójával egyszer már meg történt.

A „Servia“ hajó a Cunard társaság legújabb és legnagyobb hajója lévén, annak méreteit is adom, 10,000 lóerejű, 8000 tonnás. Hossza 530, szélessége 52 láb. Készitette Glasgow-ban James George Thomsen. Belekerült vagy £ 300,000. Elkészült két

* Engemet is tudósítottak Bostonból, hogy a legnagyobb ásvány-vásárlásom ládája ezen a szerencsétlen Herderen volt, és szintén oda veszett. A hajót biztosítani szokás, valamint az egyes küldeményeket is, már most jut-e és mikor valami kárpótlás, egyelőre el sem gondolhatom.

év alatt. A tenger vize alatt levő része 30 láb. Egészen vastag aczél lemezekből van. Az alsó részébe az utas be sem mehet, az a gőzgép, kőszén és áruk elhelyezésére szolgál: az utasok kabinjai és egyéb termei a hajó felső emeletén jól szellőzve és lehető legnagyobb kényelemmel berendezve foglalnak helyet.

A gőzfejlesztésre a szénlapátoláshoz folyvást vagy 80 ember kell. A kőszénfogyasztás naponkint közel 200 tonna.

Van a hajón fürdő-, dohányzó- és az amerikai ember egyik lényeges kelléke a borbélyszoba (barber's shop), hol ő a cabin-öltözés után véglegesen kicsinosíttatja magát. Itt a beretváláson kívül hajdíszités még sütés is történik, azonkívül kalap, ruha és lábbeli tisztításáról is gondoskodva van. Ilyenek az amerikai continens hoteljeiben sehol sem hiányoznak.

Világítva Edison elektrikai lámpákkal van úgy a Servia mint az Alaska, de reservben petroleum lámpák is tartatnak. A fény nem erősebb mint a rendes lámpáinkké, azt egy gombnak nyomása által szabályozni, erősebbé vagy gyengébbé tenni, sőt eloltani is lehet.

Hajdan a kapitány a panaszos utasokat káromkodással és vasraveretés fenyegetéssel szokta lerázni, miként angol írókban feljegyezve találjuk. Ma is meg van a hatalma ideiglenesen elcsukatni utast, míg a hatóságnak át nem adhatja, de ez extrem esetekben következnék be. Jelenleg a hajótisztség nem kevésbbé mint az egész személyzet az elkényeztetésig udvariasak és előzékenyek.

A ki nem kerülhető bajon, a mit tengeri betegségnek mondanak, a hajók szerkezete és nagysága igen sokat javított. Azelőtt a hajók átlagos nagysága 3—4 ezer tonna volt, most 6—8 ezer tonnásakat is készíttet vagy 4 angol társaság.

Kecskeméti említi, hogy a Goethén cabin-utas 16 volt, elfért volna 80. Én mentem a Servián és jöttem a közel 7000 tonnás Alaskan, amazon cabin-passenger volt 270, ezen 165; a Serviára elférne 400.

A hintálódzás a hajó nagyságának arányában kisebb. Dickens a 40-es években télen ment át s a roppant hánykódtatást leírván, saját állapotát úgy ecseteli, hogy indiferens volt minden iránt, még ha Neptun jelent volna is meg tridensével s reá szúrt roast-beeffel, nem hederített volna reá. A hajó himbálódzásának culminátió pontján azonban becsapódván a cabin ajtaja s ugyan együtt a pallon felcsapódott egy olyan ajtó, melynek létezéséről se tudott, ekkor kissé felocsudott.

Hogy a nagy és kis hajó ingadozása között tetemes a különb-

ség, az Alaskan tapasztaltam Liverpool előtt; a tender (az utasok gyorsabb partra szállítására szolgáló kis gőzhajó) igen tánczolt, a szél nagy volt. Cabintársam és én azt határoztuk, hogy nem szállunk át. Látván azonban, hogy férfiak többen vállalkoznak, utoljára magam is neki bátorkodtam s kivertem azon gondolatot, hogy az Alaskán semmi bajom nem lévén, ezen kis hajó megszégyenit. Cabintársam (egy amerikai, Philadelphiából) meglepetve lévén bátorságom által, kérdezte mi bírt reá? Van nekünk Európában, mondám, egy szellemes hölgyünk királyi koronával fején, kihez férje ilyen körülmények közt tanácsért fordult: menjen-e vagy várjon? — A választ a telegráf úgy hozta: „sempre avanti Savoya,“ — Ez jutott eszembe s megyek.

Mentem, s úgy még az nap Londonba érhettem. Semmi bajom sem volt. Már most hiszem, hogy én is azokhoz tartozom, kiknek gyomra a hajózás hintálódzásához hozzá szokik, feltéve hogy ez nem rendkívül nagy.

A keleti haladás gyorsabb, csaknem 40 percz lévén nyerve 24 őra alatt, a nyugotin ugyanannyi vesztve, a gyors megérkezés rendesen a New-York Liverpoolba tett átkelés alkalmával említtetik fel. Igy történt jelen alkalommal is: a Servia Liverpool-ból New-Yorkba ért 8 egész nap alatt, az Alaska ellenkező irányban 7 egész napot töltött az oczeánon. Ehhez mind a két esetben hozzá kell még a teljes napokat megelőző és követő napból több kevesebb órát adni. Rendesen délután száll az utas az induló hajóra, és reggel érkezik meg; de úgy a kiindulás mint a parthoz állás egy ily óriás járműre nézve lassan történik, először mert Liverpool kikötője tulajdonképen a Mersey öbölben van s ez egy estuárium éppen úgy, mint New-York kikötője, itt tehát a tenger dagályát kell bevárni; másodszor ezen nagy hajók hirtelen fordulást tenni nem képesek, apró gőzhajóra, néha kettőre is szükség van, hogy orrukkal a Servia végén oldalnyomást gyakoroljanak s azon nagyon lassan oly fordítást hozzanak létre, hogy a kikötőben levő építményhez, mi egyszersmind fedett árútár is, egyenes vonalban haladva, saját ereje által juthasson.

Egy útitársam beszélte, hogy szintén Cunard hajón Bostonba ment, Halifax megérintésével, nem sokkal ezelőtt s 16 nap kellett; a hajó oldallökései pedig felette erőszakosak voltak, az Alaska síma járásával szemben.

Cabin hely vagy 200 o. frtba kerül oda. Ezen jó helyen lévő ágyakat kapni, messze a géptől s nem egészen a hajó orrán. Vannak drágáb helyek is, a hol a cabin valamivel nagyobb, vagy ke-

vesebb ágy van benne. Az olcsóbb első hely leszáll vagy 150 frtra. A második hely 100—120. A harmadik (steerage) 60—80 frt, sőt családoknaknak, kivándorlóknak még olcsóbb. Ezen árakban az ellátás be van foglalva.

A Times rendesen közli a hirdetésekben az angol hajók indulását 2—3 hónapra, valamint az árakat. Ha az ember Budapestről kér jegyet, beküldvén az ár bizonyos részét, a jegyet ide kapja, s Angliában (London vagy Liverpoolban) kell a hiányt pótolni a hajóra szállás előtt.

Ezen két hajón az indulás után másnap a cabin utasok jegyzékét már nyomtatva osztják ki, mi a megismerkedést tetemesen könnyíti. Az úti málhát ingyen viszik egész 20 angol köbláb térfogatig.*

II. *Utazás a szárazon.*

Minden országban, melyet először látok, egy ott írt geografiai új munka és térkép után nézek. Tavaly Algeriában meglepettem Niel kitünő geografiája által; az Egyesült-Államoknak geografiáját ott még senkisem írta meg; anyag halmozódik napról-napra roppant menryiségben, de feldolgozására eddig amerikai tudós nem vállalkozott. Két kis iskolai geografiát írt ugyan Guyot, az egyik igen is kicsiny, a másikat nem kaptam meg sem Bostonban, sem N.-Yorkban, a szerzőnek írni N.-Jerseybe érkezésem nem volt.** Constatálván, úgy a tudósok mint a kiadóknál a hiányt, Montrealban a geografiai szakosztály titkárától tudtam meg, hogy 1880-ban fejezett be egy nagyobb munkát Dr. Ratzel Münchenben.

Ezzel azóta megismerkedtem. Jó; ámbár egy-két helyen a közvetlenség hiányát felfedeztem benne. Amerikában írni és Münchenben írni bizonyos tekintetben nem mindegy, mert a források nyiltabbak s az utolsó tollvonástételig ujak, a helyszinén jobban lehetnek.

Térkép dolgában azonban fontos haladás a Centennial Map, melyet a kormány adatott ki 1876-ban az Unió létezésének száza-

* Én az egész hosszú, több mint 7000 angol mértföld utamon málhámért nem fizettem, másutt csak hazajövet gőzhajón Bécstől Budapestig, mindenütt ugyanazon két táskát adván fel; ugyszintén útlevelemre se volt sehol szükség, csak hazajövet Bécsben, hol a postán egy ajánlott levelem volt, mit anélkül, vagy bármely utazási hivatalos okmány nélkül, ki nem adtak volna.

** Az iskolákban az általános geografiában van csak hely adva az Egy.-Államok geografiájának.

dik évében. A hegység nincs ugyan rajta kiemelve, hanem politikai és financzialis tekintetben amennyiben a legkisebb parczellák is ki vannak tüntetve felette fontos. Látni rajta a vasúti társaságoknak az út vonalán átengedett területeket is, melyeknek benédesítésére azok annyi gondot fordítanak. Kivannak kék színnel tüntetve az indián reservatiók és kivehető azon politika, hogy ezen területek egymástól távol választva és köröskörűl katonai erődökkel ellátva vannak. Ezen hivatalos nagy térkép után (16 nagy lap) most már olcsó kiadások is vannak készítve, a minőből egy példányt mint „pictorial county and distance map“ van szerencsém itt bemutatni.*

Éjszak-Amerikában nevezetes ágát képezi a geografiai irodalomnak a vasúti társaságok által kiadott idő-tábla (time table), mit a zseb nagyságához mért behajtásánál fogva röviden „folder“-nek is neveznek. Ez néha hónapról-hónapra, de mindenesetre évről-évre adatván ki, a vasútvonalon, hol az élet legjobban pezseg, a változásokat részletesen tünteti ki. A „folder“ ritkán adja az egész hálózatot, hanem csak a társaság vonalát, s tán a főösszeköttetést.

Chicago-nak van érdekében a legtökéletesebbet kiadni az egész hálózatra nézve, a mennyiben ezen tó-parti nagyváros a nyugotnak és a keletnek közvetítője és kereskedelmi szempontból New York és San-Francisco után a legfontosabb város.

Éjszak-Amerika szárazán én a legjelentékenyebb utat tettem mindjárt kezdetben, az overland útat Oczeántól-Oczeánig, megindulva New-Yorkból Philadelphián keresztül Washingtonba és ezen a két helyen megis állapodva, de Washingtonból azután szakadatlanul haladtam Cincinnatin, St.-Louis-n keresztűl, több társaság vonalán Omahába a Missouri partján, hol a voltaképen Pacifik-nak nevezett vasút kezdődik és tart Éjszak-Amerika Csendes tengerparti fővárosáig San-Franciscoig, hova a hetedik nap érkeztem, a vasúton hat éjt is töltvén.

Az overland-út hosszát egy európai vasúti mérnök olyanra teszi, mintha Madridból Pétervárra mennénk, s ahoz adnók még a Trieszt-hamburgi vasútvonalat.

Az európai vasúti berendezés mellett ily hosszú út lehetetlen volna; nagyobb szabadság, nagyobb kényelem és a minden perczben előfordulható szükségek kielégítésére a lehetőségnek job-

* Ezen térképek Stuttgartban is kiadva, Európában felette olcsón árultatnak (2 frt 50 kr); Amerikában drágább (3 dollár.) Kapható a budapesti könyvárusoknál is. Grillnél van 1882-ki kiadás.

ban meg kell adva lenni, mint az a coupé-rendszernél lehetséges. A személy-kocsik igen hosszuk, (15·8—18·9 méter), a bejárat két végén van egy-egy széles platform által, melyre 3—4 lépcső vezet fel. Minden kocsi el van látva jeges viztartóval, melyhez az utas menetközben hozzáférhet és gyakran, de keveset hörpintve, a nyári hőséget tetemesen csillapíthatja. A kocsi egyik végén a ladyk, a másikon a gentlemennek számára van toilette, hol alkalom nyílik mosdásra is, szappan és törülköző állandóan nagyobb számmal lévén oda téve.

Az overland-route kényelmére kiválóan szolgálnak a Pullman által szerkesztett és patentált kocsik, melyeknek használatáért az első osztályu jegyen kivül felül kell fizetni; az út fáradalmait ezeknek berendezése annyira enyhíti, hogy alig van első osztályu utas, ki magának abban ágyat ne biztosítana. Ezen kocsiknál éjjel a kényelmes ágy, nappal a kényelmes ülés kis szofán és ha kívánom a szofa előtt egy asztal, oly rendes életmódot enged vinni, hogy az overland utazás némileg az oczeáni utazással párhuzamba tehető.* A reggeli, a lunch és az ebéd bizonyos állomásokon szolgáltatnak fel, mit mindenki jobban szeret, mint azon kocsikat (dining car), melyek egy-két helyen a keleti államokban még olykor a vonathoz csatoltatnak s konyhából meg étteremből állván, amint a néger szakácsok elkészültek, az evésre az utasok minden kocsiból abba átmennek, meg visszatérnek helyeikre, anélkül, hogy a vonat haladásában valami fennakadás volna. Ezeket a közönség nem pártolja, mert nyugalomban étkezni kellemesebb, mint folytonos apró rázás mellett, mi a robogó vonatnál egészen sohasem szünhetik meg.

Időtöltésül szolgál még azon intézkedés, hogy a reggeli és a lunch között, valamint ez és az ebéd között egy ember („News agent“ felírással sapkáján) végig jár a kocsik hosszu során, kinálván a közelebbi városok napilapjait, és vevőkre mindig akad, mert olvasni elég idő van. Én egy chicagói lapban hosszu czikket olvastam a tisza-eszlári esetről, egészen helyesen szerkesztve. Ogden közelében mormon lapokat árultak, míg San-Francisco felé chinai hírlapra is került a sor. Egy óra mulva ugyanazon ember könyveket hoz, mindenkihez egyet-kettőt letévén, hogy átlapozza. Ezen könyveknek azon része, mely a helyi viszonyokra vonatkozik, va-

* Omata, Kansas, City és San-Francisco között az »emigrant car« (kivándorlók kocsija) is el van látva ágygyal, csakhogy az ágyneműről az illetőnek kell gondoskodni, mit a kivándorló rendesen úgy is magával visz. Jegesviztartó és closet ezeken a kocsikon is van.

lóban jó olvasmányt nyújt; többet találtam ezek között olyat, a melynek létezéséről a Keleten az illető könyvárusok nem is tudtak és egy-kettőnek elmulasztott megvételét ma is sajnálom. Harmadszor végig járja a kocsikat gyümölcsárulással, azután Indián csecsebecsékkel, a vidék fotografiájával stb.

A vasút-építés és annak kezelése É.-Amerikában szabad üzlet, conczessiót igen könnyű kapni, csak bizonyos formaiságoknak kell eleget tenni. Fölsch (bécsi vasúti mérnök) szerint 1872-ben úgy állott a dolog, hogy É.-Amerikában évenkint körülbelül annyi új vasút épült, amennyi az osztrák-magyar monarchiában összesen volt, és a mai nap is alig van csökkenés.

A kormány az építést nem ellenőrzi, a megnyitás előtt se nézeti meg. A visszaélések meggátlása a személyes felelősségben és a nagy büntetésben áll, mit a törvényhatóság valami bekövetkezett szerencsétlenség esetében következetesen oda itél.

A trace-ra nagy gondot fordítanak. Az építkezés eleinte néha felette könnyedén rendesen fából készül, a fát csak később helyettesitik vassal, miután meggyőződtek, hogy a pálya jövedelmez.

Bekerítés a vasút mentében nincs, pályaőr sincs. A kereszt utakon (némely várost kivéve) elzáró rudat nem látni, beelégesznek két póznával, melynek tetején deszka s azon ilyenféle felírás van: „Look ont for engines and cars“, vagy csak egyszerüen „Railway crossing.“ Ha marha talál feküdni a pályán, a vonat lassabban megy és az állatot elfütyüli; ha ez nem használ, akkor eltolja azon ékforma farácsos orral (hókotró alaku), mely minden lokomotiv előtt van (cow catcher.) Azonkivűl kitünő jóságu fékező készülék van, melylyel a vonat teljes megállítása is könnyen eszközölhető.

Az alapépítmény általában pongyola, a gátakat is többször faviadukt helyettesíti; e tekintetben Európában van több gond fordítva. Hogy azonban oly ritkán fordul elő a vonat lesikamlása, a járművek tökéletességének köszönhető, melyek kezdve a lokomotivtól az európaiakat mindenben felülmúlják.

A vasuti kocsik nálunk erősen ráznak, mit hosszabb utazás alatt legkellemetlenebbül függélyes irányban tapasztalunk, ez az, a mi az idegrendszerre leginkább hat. Angliában ez megszünik és e tekintetben épen olyan simán járnak az amerikai kocsik is. Nálunk a vasuti kocsi rugó-rendszere nagyon egyszerü, Amerikában bonyolódott, hogy a lökés több oldalról legyen kijátszva. Elől és hátul a kocsi nyomószerkezeten nyugszik, minek összes hatása olyan, hogy az amerikai hírlapok apró betűit erőltetés nélkül olvashatni,

de meg vannak, kik beretválkoznak is a toilette szobában. Csak egy irányban idéz elő az amerikai kocsik hosszasága egy kellemetlen mozgást, a mi a mieinknél nincsen, ott pedig a kocsik két végén oldallöködésben mutatkozik, valahányszor a pálya erősebben görbül. „Millers patent coupler puffer and platform“ van minden Pullmann kocsin és valóban lehetetlen igen czélszerűnek nem tartani a két kocsi automat összekapcsolódását, a mint azok egymással érintkezésbe jöttek, míg itt nálunk egy embernek kell a két kocsi között állanni és a lánczokat összekapcsolni, mit egy kis szórakozottság reá nézve életveszélyessé tehet, Amerikában pedig a „brakeman“ a platformról nézi az utasokkal együtt Miller patentjának czélszerűségét. A szétválasztás is a platformról történik oly pillanatnyilag mint az összekapcsolódás, két vasrúd szétnyomása által.

A vasúti díj általában 2 - 3 cent angol mértföldenkint a keleti közép és éjszak-keleti államokban, 3—5 a nyugoti és a déliekben. Nagyobb távolságra adott direkt jegyek (through tickets) kevesebbe kerülnek, mint ha mértföldenkint számítottak. Ilyen jegyeknél esetről-esetre megmondatik, hogy hány nap alatt kell a végponton lenni. Nekem például San-Franciscoból Chicagoig volt egyenes jegyem azon kikötéssel, hogy 10 nap alatt Chicagoban kell lennem. Ezen tíz nap alatt két helyen időztem, s hogy ezt tehessem, a conductornak be kell jelenteni, s ez ad egy külön jegyet a mellék kirándulásra (stop over ticket.) Ára volt San-Franciscotól Chicagoig 118 dollár 80 cents. A mellék kirándulásért természetesen külön kell fizetni. Egy dollárt átlag 2 frt 50 kr.-nak vehetni.

Utasok gyorsvonata San-Franciscotól Omaháig 4 nap, emigramvonat $7^1/_2$ nap. San-Francisco-tól Kamas City-ig gyorsvonat 4, — emigransvonat $8^1/_2$ napig megy.

Az overland vasúton 100 angol font szabad málha van egy jegyre.

Némely vonalon az express-train 1-ső és 2-ik osztályból áll, ez utóbbi a dohányzó kocsi, két felé választva. Második osztályú jegygyel a Pullman car-ba nem vesznek be.

A Sleeping car árak az overland-úton:

New-Yorktól St.-Louis vagy Chicago	5	dollár.
St.-Louis vagy Chicagótól Omaha .	3	„
Omahától Ogden	8	„
Ogdentől San-Francisco	6	„
	22	dollár.

Egy sectio kétszer annyi, a drawing room négyszer annyi.

Sectio alatt értendő azon tér, melyben egymás felett 2 ágy van. A ki sectiot vesz, az alsó ágyban alszik, a felső nincs lebocsátva, hanem az egész magasabb tért élvezheti, mi persze kellemesebb, mint a felső ágy aljának hözelsége. Az alsó ágy melegebb, kevésbbé ventilált, e részben jobb a felső, csakhogy oda meg mászni kell.

Drawing room (más néven state room) egy van csak egy kocsin, ez egy önálló terem, rendesen 3 ágygyal és szófákkal a kocsi egyik végén, de nem fogja be az egész szélességet, mellette keskeny hely van a többi utas közlekedésére. Család gyermekekkel igen jól használhatja. Ez egészen elzárható a többi utastól.

Az overland-ut a gyors vonaton drága: csupán oda menni bele kerül vagy 450 forintba, míg az óczeáni átkelés oda vissza csak vagy 400 forintot tesz ki; ellenben a kivándorlók vonatán tetemesen kevesebbel lehet kijönni, különösen ha az illető az étkezést tarisznyára rendezi be.

III. *A bevándorlás ügye Éjszak-Amerikában.*

Mióta Amerika feltalálva van, a bevándorlás ügye csaknem azóta vált napikérdéssé. A mult századokban a bevándorlottak száma jóformán csak gyanitólag ismeretes a települések szerint; de a szabadságharcz után már kezdődnek a határozottabb adatok. Blodget szerint felvehető, hogy 1790—1810-ig évenkint 6000 ember vándorolt be. Azután csökkenés, mert Európát általános zavarok rázkódtatták, melyek az amerikai kivándorlásra kedvezőtlenül hatottak. Ezek megszünvén már 1817-ben rendkivül sok ember hagyta el Európát; Amerika partjain 22,240 ember szállt ki, ide véve az amerikai utasokat is. 1819-ben a congressus a bevándorlók számítását rendelte el, mi azóta folyvást történik, s röviden a következő számokkal találkozunk az idevágó munkákban.

1820	8335	1871—75	1740,380
1821—30	143,078	1876	224,860
1831—40	552,000	1877	130,503
1841—50	1558 300	1878	153,207
1851—60	2707,624	1879	669,431
1861—70	2492,209	1880	789,003

A bevándorlás erősebb vagy gyengébb az európai és az amerikai conjuncturák szerint. 1845—54. években a nagy bevándorlás

(1.512,100 ir, 1.226,392 német) az éhség évekkel esik össze; míg az amerikai gazdasági krizis (1837) a bevándorlók számát abban és a következő évben tetemesen leapasztotta.

A bevándorlók 60 % férfi, 40 nő. A kor szerint leginkább 15—35, de különösen 20—25 évesek szerepelnek; a foglalatosság után 1820—60 (40 éves) időszakra nézve 39 % bérmunkás, 33 földmives, 18 kézműves, 10 kereskedő. A tudományos professiók általában kevesebb számarányt mutatván ki, itt külön felvéve nincsenek: orvos, mérnök, tanitó, pap sat.

Az országok szerínt 1820—76 (50 év) időtartamra az arány így áll:

angol, skót, ir	4.527,592	olasz	56,874
német	2.889,235	spanyol, portugal	34,717
osztrák-magyar	49,793	hollandi	42,201
svajczi	77,299	belga	21,498
svéd, norvég	263,993	chinai	196,891
dán, irlandi	41,417	japáni	337
franczia	300,259	nyugot-indiai	59,569

Ha az Amerikát illető népkivándorlást területileg akarjuk méltatni, kezdeni kell az É.-Amerika keleti felével. Ennek népessége az első, mely tudomást vesz a nyugoti territoriumokban mutatkozó jobb hazáról, oda vonul s a legjobb helyeket foglalja le. Canada népessége szintén tetemesen vesz részt a vándorlásban, mi ellen az ottani lapok panaszt és óvintézkedés tételét a kormány részéről nem egyszer emelnek.

Az amerikai viszonyokban nagy szerepet játszanak azon kedvezmények és könnyítések, melyek téve vannak a honkeresők és kivándorlók részére („for homeseekers and emigrants") mindenek előtt a vasuti társaságok, de a törvényhozás részéről is.

A legnagyobb vasutak közül többnek látjuk az itt bemutatott centennial-térképen azon földterületet, melyet a kormánytól kapott, hogy azt parcellálván, a befektetett tőkét visszakapja. (A „Union pacific" 20; a „Texas pacific" 40 angol mértföldnyi területet kapott éjszakra és délre is a vonal hosszában és igy az öv szélessége az elsőre nézve 40, az utolsóra 80 mértföld). Ennek benépesítése a társulatra nézve elodázhatatlan feladat, annak keresztülvitelére nemcsak hirdetéseket tesz közzé, hanem agenseket is utaztat. Amerika távol van attól, hogy egy maga szolgáltasson elegendő települőt, az agensek átjönnek Európába s itt legelőször is Angliából toborzanak, de az is kevés, átjönnek a kontinensre, s itt most már min-

den országot bejárnak. Volt alkalmam New-Yorkban egy kimutatást látni s meggyőződni, hogy Európának nincs országa, melyből ne vándorlanának be. Túl Magyarországon Keletre Orosz- és Törökországgal van befejezve az utolsó években a vándorlások hazája.

A mi Európának kivándorlás, az Amerikára nézve bevándorlás. Nem lesz érdektelen az ügyet megvilágosítani az amerikaiak szempontjából is.

Az Egyesült-Államok statistikai hivatala közzé tette az évi jelentést a juniusban lezárt 1881 (illetőleg 188$^{0}/_{1}$) évre. A főjellemc a bevándorlók számának szokatlan nagysága. Az összes szám 789,003. A mult évet meghaladja 119,572-vel, pedig az volt a legnagyobb eddig ismert szám.

A napilapok commentátiójából az vonható ki, hogy ha ez 4 évig igy tart, az összeg annyit fog kitenni, a mennyi a lakosság volt É.-Amerikában a revolutio idejében, a melynek felszaporodásához akkor 150 év kelletett.

A legnagyobb contingenst Németország szolgáltatja 249.505. Anglia és Wales 75,175. Irland 76,432. Svédhon 64,606. Canada 98,308, mi azonban legnagyobbrészt olyan európaiakból áll, kik canadai parton szállottak ki.

New-Yorknak tartott a legtöbb, csaknem $^{2}/_{3}$ t. i. 502,171; ezután jön Huron 71,424; Boston 58,887; Baltimore 41,739; legkevesebb szállt ki Philadelphiánál 36,584.

Ha ez igy folytatódik, az amerikai lapok nyilvánítása szerint „Uncle Sam“ megmaradt öröksége igen csekélyre fog leapadni. Feltünő, hogy daczára azon elégületlenségi tüntetéseknek, melyeket a munkás nép É.-Amerikában elég gyakran tesz, Európa népessége mégis jónak tartja, „The land of the free and the home of the brave“ (a szabad ember országa és a deréknek hona) partjaira evezni, hogy jobb hazát keressen.

A bevándorlást szítni agensek meg fognak szünni akkor, ha a vasuti társaságoknak adott roppant területek parczellákban eladva lesznek. (Central Pacific 9.440,000; Union Pacific 13.295,104; Texas Pacific 18.000,000; Northern Pacific 47 millió acre földet kap az Uniotól sat. Egy acre annyi mint egy kis magyar hold, csak 41 □ öllel keveseb, mint 1200 □ öl.) A benszülöttek szaporasága feltünőleg csekély lévén, bevándorlásról gondoskodni agensek által, É.-Amerikára nézve életkérdés.

A bevándorlók közül, nem szólva az Angolokról legjobban szeretik a németeket, legkevesebbé az ireket.

A kivándorlás honunkat illetőleg szintén tetemes.

Volt alkalom New-Yorkban Richard bankárházzal, hova hitellevelemmel én is utasítva voltam, erről beszélni. Ez a ház a német főhajózásnak amerikai agensse lévén, (Hamburg-American Packet Co.) (C. B. Richard et Co. General Passenger Agents, 61, Broadway N. Y.) a viszonyok szálait, ha nem is monopolizálja, de mindenesetre átlagos felvilágosítást adhat már annál fogva is, hogy a magyarországi kivándorlás Németország rovatjába esik. A főpénztárnok azt mondotta, hogy Magyarországba az ő kezükön keresztül a kivándorlók részéről már milliók küldettek haza. Budapesten az általa megnevezett egyik főczégtől birom e hiteles adatot, hogy 1882. január 1-től september végéig 615,000 forint érkezett Richardtól, mit a visszahagyottaknak küldöttek a kivándorlottak. Legtöbb jött septemberben t. i. 100,000 frt.

Ez azonban csak azon összeg, a mely elszámítás által fizettetett ki, mert azonkivül évenkint 80 – 100,000 frtra felmegy, a mit font sterlingben vagy dollárban küldenek, s mit itt váltanak be az illetők.

Ezen összeg vagy 7330 tételben lett kifizetve. Ha hozzá veszszük a 715,000 frthoz a hátralevő 3 hónapot, úgy aligha el nem éri az egy millió forintot azon összeg, melyet magyar kivándorlók, azon kivül, hogy ott fentartjuk magukat, a hátrahagyottaknak küldenek 1882-ben.

Leginkább felső Magyarországiaknak jön Abauj, Szepes, Sáros és Zemplénmegyékbe.

Mint minden kivándorlás úgy a magyarországi is természetesen koczkáztatással jár. Kinek sikerül, kinek nem. Fel van jegyezve a német emigransok történetében sok szomoru eset, ezek egyike gyanánt elég legyen említést tenni arról, mely a 70-es évek elején azokat érte, kik megtelepedtek termékeny földön a Union Pacific vonalán, de hirtelen meglepetve a nagy hideg által, mely ellen védeni magokat még nem voltak képesek mindannyian odavesztek

IV. *Amerikaiak Európában.*

1880-ban a cabin passage Amerikából Európába vagy 19,000 volt, 1881-ben megszaporodott 3 ezerrel. 1882 ugy indult meg, hogy 30,000-re lehet bízvást számítani „The Philadelphia Record“ czímű lap szerint.

21 gőzhajótársaság van ezen nagy számú túltengeri utas szállításával igénybe véve. Minden személy birtokában feltesz azon lap átlag 3000 dollárt (7500 frt o. é.)

A hajó utazás költsége oda-vissza 5 millió dollár, a többi Európa szárazán lesz kiadva s ezen vagy 85 millió dollárból Amerika többé semmit sem lát. Van ezen kivül még olcsóbb helyen utazó ember is elég, valamint ide vehető a bevándorlók jegyének értéke, mit Amérikának előlegeznek, úgy hogy ezzel együtt 125 millió dollárra teszi a nevezett lap azon összeget, mely Európába vándorol 1882-ben.

Kétséget nem szenved hogy, a mint a vagyonosság szaporodik, a divat Európába kivándorlást tenni szintén több és több embert fog arra birni, hogy a hajózási társaságokhoz forduljon hajó-ágyért májusban, ha aztán várni is kell, hogy egynémelyikre a sor majd csak juliusban kerüljön.

Európa persze vonzóbb, de azért „mondja a lap“ kár elhanyagolni saját honának természeti szépségeit, melyek itt is nagy számmal vannak.

New-Yorkiaktól hallottam, hogy a kisebb vagyonu családok között nem egy van, mely évekig szűkölködik, csakhogy megtakaritson pénzt egy európai „trip“-re s télen a salonokban mondhassa, hogy látta Svajczot, vagy egy lordot, vagy éppen valami fejedelmet.

Ide veendők még az Európába küldött gyermekek főleg Németországba, vagy a felnőttek, kik a technikára, de még inkább a természettudományokra adják magokat. A Montreali gyűlésen több amerikai orvos mondta nekem, hogy az orvosi szakot oly jól, oly kényelmes berendezéssel és annyi haszonnal tanulni a világon sehol sem lehet, mint Bécsben.

Az Ős-Európára az anya-világrészre nézve ezen ideiglenes bevándorlás figyelmen kivül nem hagyható, ámbár csak egy bizonyos touron fordul meg az utasok zöme, mely Anglián kivűl Párisnak vagy a Rajnának és Svajcznak tart, mihez kevesebb pénz is elég mint fönebb említve volt, de mások átjönnek Németországba, Olaszországba és ott nem csak hogy tovább időznek, de vásárlásokat is tesznek. Amerika gazdagai a termeikben felaggatott képeknél büszkeséggel szokták megjegyezni, hogy azokat Münchenben, vagy Brüsszelben vagy Párisban sat. vásárolták.

Nagyobb körutakra már kevesebben vállalkoznak, de vannak társaságok, molyek már Amerikában rendezkednek Palestinát is bejárni.

Amerika nyugoti Államait sokkal kevesebb amerikai ismeri, mint Európát. Én oda menni készülvén, több fiatalabb szakembertől kérdeztem, volt-e már ott. Nem. Ha annyi pénzem lesz, a mennyi kell, hogy San-Franciscoba utazhassak, inkább megyek Európába,

volt a felelet. Annyi áll, hogy New-Yorkból két havi kirándulást Európa közelebbi részeibe lehet tenni (főleg ha vagy négyen találkoznak össze) azon a pénzen, a melybe az overland-út kerül. Amerikai ember ott is csak Amerikát lát, fejletlenebb állapotban, mint a keleten; míg Európa az ő nagy változatosságával archeologiai és műkincseivel reá nézve classikai vidék.

A New-York Herald egyik rovata evidentiában szokta tartani az Európában, különösen ennek főbb városaiban bizonyos napon tartózkodó amerikai touristák névjegyzékét; de azon kivül létezik Európa azon főhelyein, hol az angol utasok torlódása nagyobb, egy külön lap mely az angol utasok mozgását folytonosan közli. Nizzában (1881) a hôtelben magam is forgattam ilyent s abból kivettem, hogy a rendes tour keletre tovább mint München nem megy. Bécs már kiesik, annál inkább Budapest. Ide csak egyesek vállalkoznak.

V. *Magyarsági emlékeztetések Éjszak-Amerikában.*

Van több neme az emlékeztetésnek honunkra, túl az Atlanti oczeánon, melyek összesége engem annyiból meglepett, hogy a magyarságot oly annyira ismertnek nem tettem fel. Ezen emlékeztetések részint szellemiek, részint kereskedelmiek, részint személyiek.

Sokan vannak még a java korban való amerikaiak kik Kossuth szónoklásának varázshatását elfeledni nem bírják, s azon idő volt az, mely a magyar nevet közismeretre juttatta. Fennmaradó emlékül áll a Kossuth név, oly sok városban felhasználva street, avenue, place elnevezésre. Van bánya, több város e néven, sőt Iowa éjszaki részében egy nagyobb county is.

Boston az amerikai műveltség székhelye és az unitáriusok fő fészke. Ott a magyarországi unitáriusok ügye, többek között egyik fő emberök Reverend Hale által igen jó hírbe jött, és olykor pénzösszegek is küldetnek. Hale egy ízben volt Erdélyben, és nagyon rokonszenvesen írta le ezen kirándulását. Az unitáriusok a New-England államokban szellemileg a legelőkelőbb sectát képezik. A legtöbb tudós azokból válik ki, az ő egyházi szónoklataik több helyen valódi essay-knek mondatnak, mely utóbbiról Montréalban is volt alkalmam meggyőződni.

Nem mulaszthatom el itt fölemlíteni, hogy az amerikai cyclopediában (közhasznú ismeretek tára, 16 nagy kötet) a magyarságot illető czikkek avatott tollból kerültek ki; én azok közül kettőt olvastam; egyik Hungary, másik kedves emlékeztetés volt barátomra Hunfalvy Pálra, kinek több másokon kívül, szintén van egy külön

czikk szentelve. A szerző Heilprin úr, ki az ötvenes években vándorolt ki Miskolczról, hol könyvkereskedő volt és az ezen nagy nemzeti tudományos vállalat számára, melyben Amerika legjelesebb szakemberei vettek részt, a bennünket illető czikkeket Gyulai közlése szerint, Csengerynek is megküldve, magyar források alapján dolgozta ki.

Ezen nagy elterjedésű munkában a mi rólunk van írva, helyesen van írva s ez egy más világrészen annál meglepőbb, mert Európában alig tesszük ki lábunkat honunk határából s az ilyenféle könyvekben gyakran a legfonákabb czikkek özönébe merülünk.

Van egy keserű emlékeztetés is Magyarországra, a Hunyady János víz, melylyel magyar és angol felírás mellett az Apollinaris Co. által (sole agent), melynek Saxlehner, úgy hallom, négy millió üveget van lekötve évenként küldeni, Amerika minden városa el van árasztva. A gyógyszertárak egyik tábláján a többi víz között evvel is mindenütt találkoztam. Az Alaskán cabintársam gyengélkedvén, a hajó orvoshoz ment; a kapott orvosság Hunyady János víz volt.

Buda van három. Ezek között Iowa déli határán áll New-Buda, melyet Ujházi alapított. A térképeken meg van, de én nem láttam. A második Buda van Illinoisban, vasúti állomás Chicago és Quincy között. Én Kansas City-ből Chicagoba utazva, mentem rajta keresztül, az egy virágzó kis város, melynek talaj-termékenysége még azáltal kap értéket, hogy az alatt a mélyben kőszén telep is van. A harmadik Budán is keresztül mentem. Ez Nebraskában van, vasúti állomás Kearny erőd közelében. E nevet csak legujabban kapta, mert azelőtt szintén Kearny-nek, azután Shelbynek nevezték, míg végre Budá-nak lett átkeresztelve. Kezdetleges hely; egy nagy veres fakád magas lábakon, mellette a nem hiányozható elegáns szélkerék, minek automát feladata vízzel megtölteni a kádat a lokomotiv itatására, végre egy rakás deszka valami rejtett völgyből, egészíti ki ezen Budát. A helynek azonban valami fontossággal még is kell bírni, mert onnét egy szárnyvonal szakad ki. Magassága a tenger felett 2106′; lakossága ki sincs téve, mert azon kis helyekhez tartozik az amerikai fensík sivatagon, hol az az ötvenet még nem érte el.*

Iparos emlékeztetés Magyarországra a gőzmalmok berendezése, azokban a budapestiek rendszere van elfogadva némi módosítással

* Éjszak-Amerikában sok európai főváros nevével találkozni; csak Bécsre nem akadt eddig voks. Van ellenben a mi a bécsi jó fehér süteményre és serházaira emlékeztet sok városban: Vienna bakery, Vienna garden.

éppen ugy mint Angliában. Ezen módosítás egy része az, hogy a mi legfinomabb számu gőzmalmi lisztünket nem készítik, az ott nem fizeti ki magát. De valamint az angol ugy az amerikai háztartásokban a finom sütéshez a magyar finom lisztet veszik, miként ezt több házi asszonytól is hallottam.

Mohár vagy hungarian grass. Igen jó hasznát veszik a farmerek ezen innét importált takarmánynak.

A magyar borok New-York némely vendéglőjében is tartatnak. New-Yorkban és Bostonban Palugyay eredeti palaczkokban beküldött borait is árulják ujabb időben. A kelet általában nem nagy, már azért sem, mert Amerika feltünőleg kevés bort fogyaszt. Minden részében ezen nagy országnak feltűnt, hogy a vendéglők terjedelmes ebédlőiben a legtöbb ember megelégedett jegesvízzel, azon kivül gyakran jegestejjel, mit ott ital helyett is gyakran használnak. A bor vagy serfogyasztók kis töredékét képezik a hotelközönségnek. A Tokaji bornak a hire világszerti lévén, venyigék még Californiába is jutottak, hol az azokból szürt bort Californiai-tokajinak mondják, épen azon módon, mint tavaly algeriai tokajit volt alkalmam látni Algirban. Mind a két világrészben a lapályban lévén ültetve a szőlők, a mi Tokajinktól a termény bizonyosan nagyban eltér, ugy Californiában, mint Algeriában.

A személyes emlékeztetések közül legyen elég csak nehányat említeni meg; ilyen Árpád Haraszty San Franciscoban, kinek terjedelmes borüzlete van és neve az általa készített kaliforniai pezsgőborok felirásán látható. Beszéltem vele, magyarul nem tud, az apja volt, a ki kivándorolt Bácsmegyéből s ki California gazdasági történelmében azt az érdemet vívta ki magának, hogy az első venyigét ő ültette.

Chicacoban nem kevésbé mint Bostonban amerikai nagyságu falragaszokon olvastam „Királfy brothers“, mint szinház-igazgató hirdetését és Bostonban az előadáson magam is voltam; „Utazás a föld körül 80 nap alatt“ átidomítva természetesen amerikai igény szerint. A széknyitó gyermekek rikitó sárga zsinóros magyar attilában voltak.

Washingtonban Keméthy nevet olvastam egy Photographic-studio felírás alatt, közelebb jöve, kivettem, hogy ezen nevet megelőzi apró betűkkel nyomva „Kecs“. Az ötlet olyan rebus, melyet a magyar olvasó könnyen kitalál, az amerikai pedig figyelem nélkül hagy, mert a „Kecs“ szóval nem tud mit csinálni.

Azon sok derék honfitársunkról, kik ott élve szülőföldjüket nem feledik, hanem magyar egyleteket alakítván, ott magyar lapo

kat olvasnak és az anyaföld viszonyairól is beszélgetnek, itt nem szólok, pedig az amerikai continens legvégső nyugoti pontján San Franciscobau is van vagy 100 magyar, kik közül tán 70 a magyar egylet tagja. Emlékkönyvükbe előttem beirva találtam Kern (a földmivelési ministerium küldöttjét, ki innét La platába sat. ment), gr. Andrássy Géza és utitársa gr. Széchenyi urakat.

Dr. Szabó József.

A túr-koppándi hasadék.

A toroczkai hegységnek annyiszor és annyi helyen magasztalt szépségeit az uralkodó kőzetek nagy változatosságán kívül nem kevésbbé emelik ama festői szirthasadékok, melyek az önszerüleg kifejlődött mészvonulat tengelyét minduntalan megszakítva, míg egyfelől a belvizeknek a Maros tág völgyébe kifolyást nyitnak, másfelől vadul összeszaggatott bizar alakzataikkal a mindennapi élet emberét is költői lelkesedésre képesek hangolni. Ott van mindjárt a „Tordai hasadék“, melynek a Keresztes mezőre kitekintő nyílt homlokzatát a magyar állami vasutak kocsárd-gyéresi szakaszáról is kényelmesen megbámulhatjuk s valamivel bennebb ott van a „borreoi“ hírneves szoros, vagy Toroczkó kies völgymedenczéje, az Enyednek vezető gyertyánosi „Kőközzel.“ Mindezek Dél-Tirolnak világszerte ismert s az „utazó Magyarország“ által is rajongva emlegetett dolomit vidékével — beleértve akár az Ampezzonak igazán felséges völgyszorosát is — bátran kiállják a párhuzamot; s mégis hányan szánják el oda magukat előkelőink közül s hányan bírnak a közel vidéken kívül tudomással az itt lappangó bájos természeti képek felől.

Csak néhány természettudós képezi az ügyes-bajos utazókon kívül még vasutas napjainkban is ott a rendes közönséget; pedig a „látni valók“ lajstromát a megnevezettekkel alig hogy megindítottuk s a hivatalszobák gépies munkájában vagy a közélet ezernyi küzdelmei közt kifáradt elme és elernyedt kedély felvillanyozására minden völgyzug, minden tető új meg új részletekkel kedveskedik. Ez alkalommal épen egy olyan pontra kívánom a szíves olvasót elkalauzolni, mely vadregényes jellege mellett az újság ingerével is kecsegtet, miután a megszokott közlekedési vonalaktól félremaradva, még a természet rendje is mintegy eldugni lát-

szik azt az általános figyelem elől, úgy, hogy a közel vidék is alig keresi fel.

Rövid közleményem czímében adtam meg az úti jelszót, kiindulási pontunkat pedig „szép Torda vármegyében“ a hasonnevű város képezi. Van ott egy igen jóravaló tanult barátom, Pálffy Károly polg. isk. igazgató személyében, ki gyermekévei óta számtalanszor bejárta a közel vidéket, apróra ismeri annak minden zegezugát s gazdag tapasztalatainak, széles ismereteinek tárházával készségesen kiségíti az érdeklődő utazót. Engem is az ő baráti önzetlensége juttatott ehhez a földrajzi felfedezéshez, mert az irodalomban legalább a tur-koppándi szorosról tüzetesebb említés most történik először.

Kirándulásunkban a Kolozsvárnak haladó főútból Uj-Torda végén balra a „Havasok közé“ (mint ott nevezik a Hezsdati hegyeket) vezető járási utat kell felvennünk, mely rögtön kaptatni kezd a szindi oldalon kifelé s a harmadkori rétegek alól itt észrevétlenül kibukkanó mészlánczolaton éri el tetőpontját. A tetőhöz közeledve, találjuk a rómaiak által is szorgalmasan bányászolt homokkövet s azonfelül egy gyps-vonulatot érintünk. E tájon bitumenes mészdarabok is láthatók és Koppand irányában jobbra egy oldalösvény elég jó állapotban fennmaradt római czisternához vezet. Most gyalogszerre kerülünk, mert egy erdőfolt felé kell intézni lépteinket, mígnem egyszerre megszakad a hegy s egész váratlanul egy szorost tár elénk. Ez útunk czélpontja, a koppánd turi hasadék, melynek Koppánd felé szolgáló déli kapuzatát a szomszédos magaslatok annyira elfedik, hogy ha a völgy talpán keresnők is, csak közvetlen közelből válnék láthatóvá. És mert itt a mésztömeg fiatalabb képződvények takarója alatt vonul s nem képez szirtes ormozatokat, mint az Aranyos völgyben; s mert nem annyira nagysági arányaival, mint inkább a beléje rajzolódott rovatkák, horpadások és szakadékok finomságával köti le az itt ketté vált mésztömeg érdeklődésünket: az első benyomások innen a magasból mindenesetre megkapóbbak. A szürkés mészfalak szintoly meredekek, mint a tordai hasadéknál, melyet a néphit egyik gyönyörű regénk szinhelyévé tett. De e merészen kiálló éles párkányzat, s az óriás függöny módjára leereszkedő falazat, itt is annyira meglepő, hogy cseppet se csodálnám, ha valamely óriás kardvágásának megörökítőjét látná abban a lakosság phantasiája.

Ha valahogy lemászunk a meredek falazaton s alulról tekintünk vissza, kezdetben éppenséggel nyomasztó érzés fog el, mert csak annyi köz marad az ellentétes falak közt, mennyin a Turról

jövő kis patak kisurranhat. Innen nézve a lekoptatott, majd csipkézetesen kirovátkált szirtfalak daczosan égnek szegik fejöket, vagy merészen kiülő csúcsokká, megdönthetetleneknek tetsző bástyafokokká, omlatag tornyokká, sudar obeliszkekké különültek el. Köztük kőgörgetegek, legyezőszerüleg kiterülő kőfolyások vegyülnek be, oly fenyegető bizonytalansággal helyezkedve el, hogy szintúgy meggyorsítjuk alattuk lépteinket.

És e megkövültnek látszó merev panorama meg is elevenül, csak próbáljunk a patakon végig gázolni. Az beszédes csacskasággal simul a rideg méltósággal kimagasló sziklák lábaihoz s addig incselkedik azokkal, míg viszhangra hangolja őket. Amott haragosan toppan útjába egy szirtszobor; hanem a kis patak negédesen tova illan előtte; emitt a sok termetes sziklatuskók gátja feszül ellene, csakhogy a hegyi csermely ezernyi nyalábbá omolva szivódik alattuk keresztül, hangos csahogásával mintegy kigunyolva tehetetlen ellenfeleit. Helyenként a simára koptatott sziklatáblákon átlátszó fátyolként terül ki, zománczszerüleg csillogtatva a beléje hulló napsugarakat; odább szellőként zuhan alá s egész kedvteléssel örvénylik tova, hogy azután kis medenczévé gyűljön, melyben még a komor szirtek is tetszelegve tükrözik magokat vissza. És hogy a kép annál mozgalmasabb legyen, primitiv szerkezetü malmok egyhangu kelepelése vegyül közbe-közbe, míg fenn a keskeny párkányzatba kapaszkodó cserjék és a kőomladványokra helyezkedett gyér pázsitszalagok üde zöldje a felettünk villogó ég azurjával kellemes háttérül szolgál az egészhez.

A két párkányt egybehasonlítva a jobb parti inkább felszökellő csúcsok, gulák és rovatkás tornyok sorozatára tagozódik, míg a balfelőli csak a magasban mutat némi bástyaszerü elválást s lentebb egybefüggő falazatként éri el a mélységet. Jobbfelől egymást érik az odvas üregek s a vizfolyás nehány alagutat vésett ki. Egyetlen nagyobb barlangja, a szoros dereka táján, ősembertani leletekkel jutalmazta fáradozásainkat s erről szóló jelentésemet illető helyen majd elé is fogom terjeszteni.

A szakadék magasságát egész biztossággal ugyan nem állapítottuk meg, de minden túlzás nélkül 200 méterre becsülhetjük. A sziklapárkány magassága ugyanis 570 méter s a viz tükre itt a mélységben 370 méterre bátran tehető, mikor az uj tordai templom 343 m. áll.

A hasadék iránya Koppánd szélső házaitól Tor kezdetéig DK— É. NY. Felső (Tor felé) vége keskenyebb; közepe táján kissé tágul s jobb felé két rövid öböllel bír. Az első mindjárt Koppán-

don felül még az augitporphyr területén nyílik meg, a második közepe táján lesimított falak közé hatol s épen ezelőtt egy sor gulaforma vált el. Hossza 3 kilométerre tehető, tehát csak kevéssel rövidebb a tordai hasadéknál, csakhogy a már említett helyzeténél fogva messzire nem látszódván el s nem imponálván: akkora hírnévre sem juthatott.

Ha megemlítettük még, hogy az augitporphyrra telepedett mészpadok egészen jól kivehető ÉNY dűléssel bírnak s a breccia-szerü mész, vas és valószinűleg manganoxyd által kékre, barnára, vörösre sávolt, evezett kinézéssel bír: búcsut vehetünk az érdekes szorostól, mely alig egy órányi távolban a tordaitól a Gyulafehérvárig ismétlődő szorosok elsejét képezi.

Téglás Gábor.

A népek bölcsője.

Ázsia közepén magas hegyektől környezve rengeteg fensík terül el, melyet a térképeken mindaddig üresnek találunk, mivel kikutatva nincs. Pedig a terület 3 millió négyszög angol mértföldet foglal el, tehát oly nagy, mint Európa háromnegyedrésze s egészen világos történeti adatok bizonyítják, hogy a föld történetében legelső szerepet játszott népek s köztök Európa legtöbb nemzetének ősei a földről vándoroltak ki. Valóban feltünő, hogy korunkban, melyet az utókor a földrajzi felfedezések klassikus korának fog nevezni, még mindig oly kevés gondot fordítanak e nagy területre s ez érdekes vidékről általában oly keveset tudunk. Ugy látszik azonban, hogy most e tekintetben is forduló pontboz értünk. Legalább a British associationnak ez évben Southamptonban tartott nagygyűlésén a földrajzi szakosztály nagytudományu elnöke Sir Richard Temple e nevezetes vidékre hivta fel hatásos megnyitó beszédében az angol tudósok figyelmét s szavai a művelt közönségben viszhangra találtak. De nem egyedül, mint a földrajz történetében ily nevezetes jelenséget ismertetjük a következőkben e beszédet, hanem azért is, mivel abban mindaz összefoglaltatik, mit a nagy középázsiai fensíkról jelenleg tudunk s oly dolgok, melyek nagy része eddig a magyar irodalomban ismeretlen volt s azért is, mert tagadhatlan, hogy az a hit, mely Kőrösi Csomától kezdve annyi jelesünket lelkesité, hogy t i. a magyarok ősrégi hazája, még az urali letelepedés előtti korból itt létezett, szintén tudomá-

nyos valószinüséggel bir s e vidék kikutatása minket is közelről érdekelhet.

A nagy fensík — Temple szavai szerint — kissé szabálytalan rhomboid, hat nagy hegyláncz zárja körül, délfelé India határáig a Himalaya, nyugotra Középázsia felé a Pamir, éjszakra Sziberia felé az Altai, éjszakkeletre keleti Sziberia felé a Jablonoi s végül Khina felé a Jungling és Inshan (ideértve a Khingant is). Minde hegylánczok jelentős magasságra emelkednek, átlag 6—25,000 lábnyira a tenger színe felett, a Himalaya plane több mint 29,000 lábnyira. De e hegyek nagyrészét még nem mérték meg s nem lehetetlen, hogy e széditő magasságnál nagyobb hegységek is vannak itt. — Benn a síkságon ismét két nagy hegyláncz található a Künlün és Thian Shan, melyek nyugotról kelet felé csaknem párhuzamosan futnak. A Himalaya képezi a nagy tibeti fensík déli oldalát, a Künlün az éjszakit. Ez utóbbi igen fontos hegylánczról már keveset tudunk s azt is nagyrészt az orosz Prejevalszky utazó fáradozásainak köszönhetjük. A hegyláncz mintegy a Tarim völgyre néz, mely a Lob tóba végződik, bár e tótól több mint száz angol mértföldre fekszik. A Tarim völgy a fensík kevés szép részeihez tartozik. A Künlün háta megett vannak a Pamir nyulványai, melyek már a valódi mongol földre s Gobi sivataghoz érnek. A Tarim völgy éjszaki részét a Thian Shan képezi. A Himalaya éjszaknyugoti részével összeköttetésben áll egy más hegyláncz, mely Karakuram név alatt ismeretes s a Pamir hegységhez csatlakozik. Az óriási hegységek e találkozása a Pamirban rendkivül fontossá teszi azt a földrajzban, de maguk a műveletlen ázsiaiak is nagy bámulattal beszélnek felőle s közönségesen a „világ gerendájá"-nak nevezik. Itt ered közhit szerint a klassikus Oxus s innen vezetett ki a népvándorláskor a nemzetek utja a messze nyugot felé.

A fensík maga, bár szakadatlan összefüggésben álló sziklafal veszi körül, emelkedések s mélyedések rendkivüli változatából áll. Közepén van a nagy mélyedés, melyet a földrajzirók nyugoti Gobi sivatagnak vagy néha Tarim völgynek neveznek. Ebben van a Lob tó vagy Lobnor, valóságban egy belföldi tenger, melybe sok folyó ömlik, melyek habjai nem juthatnak el a tengerig. A Tarim folyó hossza legalább 800 angol mértföld. Az igen érdekes tó mintegy 2000 lábnyira fekszik a tenger színe felett s a legmélyebb pont a fensíkban. Mintha egy hatalmas szárazföld keble volna. E mélyedés körül minden felé különböző magasságu fensíkok emelkednek terraceszerüleg egymás mellett egész fel a hegyekig. Kelet felé van a keleti Gobi, részben sivatag, továbbá Mongolia, mely 4000 láb-

nyira emelkedik a tenger színe felé s éjszakra az 5000 lábnyira emelkedő Altai fensík; nyugot felé gyorsan emelkedik a Pamir egész 13,000 lábnyira s délre szintén oly gyorsasággal Tibet, mely 15,000 lábnyin felül megy s igy a legmagasabb nagy fensík a földön; délkelet felé van a Kukunor vidéke mintegy 10,000 láb magasan. Van itt továbbá egy más mélyedés is, a Zungarian völgy, mely fensíkunk éjszaki határán nyulik a Thian-Shan s Altai hegylánczok felett. E völgy, mely alig 2000 lábnyira van a tenger színe felett, talán mélyebben fekszik, mint a fensík más részei s azért igen fontos, mert ez az ut vezet ki nyugot felé s Sziberiába. Régen a khinaiak e nagy hegyi uton közlekedtek Ázsia éjszaki s közép tartományaival. Másfelé a fensík csaknem megközelíthetlen, a szorosok igen meredekek s egyes utak 18—20,000 lábnyi magasságnak vezetnek el. Sziberia felé az Altai szorosok még aránylag könnyen hozzáférhetők s éjszakkelet felé mongolia s Khina között van nehány szoros, hol a történelem szerint a Mongol rablók gyakran berontottak a mennyei birodalomba. A Keleti Gobi sivatag fensíknak keleti részét foglalja el. Homok s porhanyo föld talajával valódi sivatagnak látszik s területe fél millió négyszög angol mértföldnél nagyobb lehet. Nemcsak a mi fensíkunkra terjed ki e sivatag, de a Tarim völgy s Künlün közt is van hasonló sivatag nyoma, melyet Taklamakannak neveznek s 100,000 négyszög angol mértföldnyi lehet; valószínü, hogy e két puszta összeköttetésben áll egymással.

A rettenetes sivatag legnagyobb része néptelen, de egyes helyeiről, különösen a nagyobb folyóktól nyerik létfeltételöket a föld legnépesebb nemzetei. E folyók közt legnevezetesebb a Jangcse-Kiang. Forrását s felső folyását nem ismerik még e hatalmas folyónak, de bizonyos, hogy a Künlün hegységben ered, honnan hatalmas sziklakapukon keresztül zuhog át Khina tartományaiba, e tartományokba, hol aránylag szűk területen 120 millió ember lakik, kik fenmaradásukat s művelődésöket részben e hatalmas s vízgazdag folyónak köszönhetik. A Jankcsekiang a legdúsabb vizű folyók közé tartozik e földön s e gazdagságát nagyrészt annak köszönheti, hogy mintegy 700 angol mértföld utat tesz e hófedte s jégben gazdag hegyek közt, mielőtt a tulajdonképi Khinába eljutna. Ugyancsak a Künlün hegylánczban ismeretlen vidékről ered a Hoangho, a khinaiak által ugy nevezett „csillagos tenger“. Kacskaringos s a geographokat kétségbeejtő utat téve meg, hatol keresztül e hatalmas folyó Khina éjszaki részén mintegy 70 millió ember földművelését mozdítva elő. A mi hegyeink között közel 400 angol mért-

földnyi utat tesz s ezért nagy vízgazdagsága. E hegységből erednek továbbá a hatalmas Irawadi, Burma főfolyója s Mekhong, mely innen Cambodiába megy. Talán sehol a föld kerekségén nem ered egyszerre ily sok hatalmas folyó. Nem messze tőle van a forrása még a Brahmapatrának s Indusnak is, melyek szintén vízdúsak, bár nem annyira, mint a nagy khinai folyók. A Brahmapatra a Megnával egyesülése előtt már csak 15, az Indus pedig a Satlej-el együtt csak 12 millió ember élelmezéséhez járul. A Ganges és Jamna, melyek fensíkunk déli részének hóterüléséből táplálkoznak, egyesülésök előtt 30 milliónyi népességről gondoskodnak s bő vizöket tanusítja, hogy a Ganges csatornái maig is a legnagyobb vizimű-veknek nevezhetők. A Pamir s a Thian-Shan havasairól erednek az Oxus, Jaxartes s más folyók, melyek az Araltóba ömlenek s a perzsák szerint aranyat s vagyont hordanak magukkal. Végül fensíkunk éjszaki részeiből ered az Amur, melynek jövőben igen nagy jelentősége lehet s innen táplálkoznak részben az Obi, Jenisei s Lena, melyeket szerencsétlen földrajzi viszonyaik s torkolatai zordonsága gátolnak abban, hogy oly fontosak legyenek, mint a fensíkon eredő s a csendes s indiai tengerbe ömlő folyók.

A tórendszer a nagy ázsiai fensíkon nem oly nagyszerü ugyan, mint Éjszak-Amerikában vagy Közép-Áfrikában s nem is oly gyönyörű, mint az európai Alpesekben, de mégis igen jelentékeny. Ázsiában még csak a három nagy szibériai tó Issykkul, Bajkal s Balkas fontosak kívüle s ezek is határai mellett vannak. De nem számítva ezeket a mi fensikunkon is nagy számmal vannak érdekes tavak. Már eddig száznál többet ismernek s bár nagy részök jelentéktelen s némelyik, minő a Pangong csak természeti szépséggel bír, de fontossága nincs, vannak köztök nagyon is jelentékenyek. A Victoria tó, melyet Wood 1838-ban fedezett fel a Pamir bensejében 14,000 lábnyira fekszik a tenger színe felett s csaknem folytonosan befagyott forrásul szolgál az Oxusnak s egyúttal határa az orosz s angol ázsiai birtokoknak. Csaknem egészen ellentéte ennek a mélyen fekvő Lob, melynek homokos puszta partjára fut a Tarim folyó. Körülette nagy sótelepek vannak, de maga a tó édes vizü. Közel van hozzá a nagy sivatag, melynek földe csak lassanként szikkadt ki s honnan a népesség lassankint kihalt vagy kivándorolt. A Pamir képezi a vízválasztót a két belföldi tenger, az Aral s Lobnor között. Ismét új ellentétet képez a Kukunor, e gyönyörü s nemrég társaságunk ülésén Lóczy Lajos által ismertetett tó, mely mintegy 10,000 lábnyira fekszik a tenger színe felett a Künlün hegység keleti részében, közel a Hoangho forrásához.

Mély s sós vize sötét azurkék, hasonló a drága khinai selyemhez. A Tangut vidékén fekszik, melyet már Marco Polo említ útleírásában. E vidéken egykor nagy belföldi tenger volt, mely lassanként geologiai okokból kiszáradt s maradványai közé tartozik a Kukunor is. Tibetben Lhassa közelében van a Tengsi tó, partján hires buddhista zárdával s Bultso, honnan a legjobb borax kerül.

A fensík éjszakkeleti része volt egykor a régi időkben a hódító tatárok otthona. Innen rohantak ők a termékeny khinai sikságokra s a csendes tenger partjaira. E tatárok ellen emelték a hatalmas khinai falat, mely mint valami óriási kőkigyó 2000 mértföldnyire kúsz a hegyek ormain a csendes tenger partjaitól Sziberia határáig. Nehány századdal e hatalmas kőfal építése után élt a tatárok híres fejedelme Temujin, kinek európai modorban átalakított neve Dzsingiz khan két századon át a legrettegettebb név volt a világon s kinek hódításai az arabokét, Napoleonét, sőt Nagy Sándorét is felülmulták. A csendes tenger partjaitól Európa szívéig minden nép meghódolt előtte s népe hatalmas apró lovait s rendkivüli nomád életmódját mindenütt megismerték. Nem volt földmüvelő nép, de nem is kényeztette el magát kényelmes életmód által, erőteljes s harczias modora hódítóvá tette. Éhség s ragály nem pusztított soha annyi embert, mint a mongol hódítás, mely mindenütt csak rombolt s ölt. Az Amur, Onon, Orkhon, Kerulen klassikus nevek lettek a mongol történetben. Itt van Karakoron, a hatalmas khan főtáborhely. Itt Kurultai, hol a nemzeti gyűléseket tartották. Itt Urts és Urdus, a táborok s rablófészkek, melyek nevét a történelem elpusztította.

Még most is vannak ugyan a fensíkon egyes helyek, hol műveltség nyomai találhatók, így a felső Tarim völgyben Yarkand s Kashgar melett, továbbá Lhassa körül Tibetben, de általában kevés hely az, hol a földmüvelés s ipar virágzik. Sok helyt termékeny a föld s a legelők nagyszerűek. Talán sehol sincs oly sok lóménes, mint itt. Nem oly szépek e lovak, mint az araboké, nem oly erőteljesek, mint a turkomanoké, de kitartásban páratlanok s nélkülözni mesés határig képesek. A tatár fejedelmek néha fél millió lovast is állítottak ki s ezek lovai nagyrészt e fensíkról kerültek ki. S az óriási lovassereg több ezer négyszög mértföldön harczolt kitartással s nélkülözve. Sivatagokon, befagyott tavakon s zúgó folyókon egyaránt mentek át e lovak s nem vesztek el a különböző élelmezés mellett. Nevezetesek még e vidéken a juhok s kecskék, melyek szőre a legbecsesebb, a bivalyok s a yakok; továbbá a vad tevék, e gyors s élénk állatok, a vad szamarak s fe-

hér farkasok. Vizi madarak oly nagy számmal vannak, hogy az égboltozatot néha egészen elsötétítik.

Mindezt természetesen csak a már ismert vidékekről mondhatjuk el, pedig, mint fentebb is említettük, e vidékek száma s nagysága igen csekély. Prejavalszky útja a Tarim völgyben és Mongoliában, Potaninié s Rafailoffé ugyanazon vidéken, Malussovszkié Kobdo környékén, Gabet és Huc franczia missionáriusoké Mongoliában, Desgodins püspöké Tibetben, Schlagintweité Turkisztanban, Forsysh, Trotter, Johnson, Shaw, Hayward angol utazóké a Tarim völgyben, Woodé Pamirban, Ney Eliasé Mongoliában, Delmár Morgané Kuljanban, Bogleé és Maningé Tibetben s a mi Vámbérynké Turkisztanban mind csak azt mutatják főkép, hogy mily óriási terület maradt még kikutatlanul. Még a Himalaya felmérései, melyeket angol mérnökök eszközöltek, s hasonló mérések az Altai és Tien-Han hegységekben orosz mérnökök által is csak igen kis részét ismertették meg velünk a nagy fensíknak. A legnagyobb még ismeretlen vidék Ázsiában, a Künlün hegység, e fensík közepén fekszik. A Hoangho Irawadi, Salwin, Mekhong forrásait nem ismerjük, nem bírunk tudomással a Sanpo s Brahmaputra viszonyáról, nem ismerjük a Künlün s khinai hegyek összeköttetéseit s mind e nevezetes földrajzi problemák kulcsa a mi fensíkunkban van elrejtve. Az Altai hegyek egyrészét, a Tien-Han nyugoti végét mérnökök s geologok is kikutatták, de ezek oroszok. A nagyérdekü meteorologiai kérdések, a rendkivűli szárazság, a sós levegő hatása az életre, a kőszéntelepek önégése, a kéngőzzel telített barlangok, a syenit sziklák, a jégárok vegyülése, a felhőszakadások e különben esőtlen vidéken stb. stb. mind rejtélyek, melyek még megoldásra várnak.

Politikailag az egész sikság Khinához tartozik igen csekély rész kivételével, hol már átlépték az oroszok a sziklakapukat. E terület természet által van körülvéve, a zangari völgyön kivül még csak Zaisan mellett a fekete Irtish, Kulja mellett az Ibivölgy az egyedül megközelíthető helyek. A khinaiak egyszer bejutva ide s megtörve a mongolok hatalmát szilárdul megtartották helyeiket. Az őslakók kivándoroltak vagy eltörpültek. Legjobb példa erre a Khalkas törzs. Egykor büszke és merész faj, ma koldus s alázatos; egykor szabadságért lángolt, ma szomszédai által megvetett; egykor büszke nemzetségi szervezetére s hadi fegyelmére, ma széttörve s megoszolva az összetartozás halvány emlékével él s egykori hírét csak ügyes lovaglási képessége által tartotta fenn. Minő éghajlati s helyi viszonyok okozhatták e nép rendkivüli hanyatlá-, sát, mely a középkorban félvilág ura volt, valódi történeti rejtély

melynek kikutatása a történelem bölcsészete szempontjából is megérdemelné a fáradságot.

Általában igen sok érdekes s nagyfontosságu kérdés merül fel itt előttünk, a földrajzon kivül maga a tudomány is rendkivül sokat nyerne, ha e vidéket alaposan s oly buzgalommal tanulmányoznák, mint Áfrikát vagy az éjszaki sarkokat. Sehol nem vár oly sok feladat s annyi dicsőség utazóra nézve, mint Ázsia nagy fensíkjának tanulmányozásában. S minket közeli érdek is köt hozzá. Nem kell hinnünk Jókaiként, hogy a jövő század magyar hősének sikerül itt még a magyarok őseinek utódait feltalálni, elég tudnunk azt, hogy a magyarokkal rokon ural-altaji népeknek s a magyar történelemben oly nagy szerepet játszott tatároknak itt volt eredeti hazájuk, s kutatásunk bizony nem lesz eszményi háttér nélkül. Vajha a Vámbéry által megkezdett uton magyar tudós is részesülhetne a dicsőségben, mely a földrajzi kutatások ez újabb terének lépésről-lépésre meghódításában most már napirendre került, valószínűleg a közel jövő egyik főbb feladata lesz.

(Angol eredeti után)

GYÖRGY ALADÁR.

Bécs és Budapest fejlődése.

Megnyugvással tekinthet fővárosa emelkedésére a magyar, mert az alkotmány visszaállítása óta oly rohamosan küzdi föl magát Budapest a világvárosok sorába, melynek analogonját Európában nem, csupán a talajkinçsektől duzzadozó új világban találhatni meg. E ténynek igazolása nem az optimistikus honszeretetnek szerepe, hanem a rideg számoké, szóljanak tehát azok.

Budapest 1837 előtt nem tartozott Európának 100,000 lakosu városai közé; a jelzett évben 33-ik helyen állt, 1870-ben a 23-ra és ma a 13-ik helyre emelkedett, mit annál is inkákb elhihetünk, mert a „Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik“ (IV. Band 182. lapon.) mondja. Bécs 1814-ben 7-ik, 1837-ben 6-ik, ma 4-ik helyet foglal Európa városai közt. Igaz ugyan, hogy 10-en innen nagy dolog már az emelkedés, de hogy Budapest gyorsabban nőtt nagyra, úgy látszik ki leginkább, ha a lakosság létszáma emelkedésének skáláját egymás mellé állítjuk a két fővárosban. Volt

Bécsben lakos		Budapesten lakos	
1754-ben	175,400	1782-ben	40,778
1783 „	207,980	1812 „	70,219

Bécsben lakos			Budapesten lakos		
1800-ban		231,050	1827-ben		78,056
1816	„	243,987	1837	„	106,000
1820	„	260,224	1842	„	127,818
1830	„	317,768	1851	„	178,062
1837	„	344,000	1864	„	187,000
1840	„	356,870	1870	„	280,000
1846	„	407,980	1876	„	309,208
1851	„	431,147	1880	„	344,604
1857	„	476,222	1881	„	370,767
1864	„	550,241			
1870	„	571,750			
1872	„	628,053			
1875	„	673,865			
1881	„	726,105			

A szaporodás nálunk 10 év alatt 90,418 lélek, mi 3·225 %-ot képez, Bécsben ellenben az előhelyek nélkül bár 97,180 a többlet, de ez csak 1·7% növekedést jelez. Ugyanezen idő alatt Bécsben a zsidóság 80·17 %-kot nőtt, Budapesten pedig csak 10·9 %-kal szaporodott. Lehetetlen meg nem rónunk azon tudatlanságot, vagy talán rosszakaratot, melylyel statistikai adatainkat Németországban még mindig elferdítik. Igy a Ritter-féle geografiai lexicon, mely Dr. Lagai Henrik szerkesztése alatt 1882-ben 7-ik kiadását éri, Budapesten a magyarok számát 32 %-ra, a németekét 48 %-ra teszi, holott Schwicker szerint a magyaroké 58 %, a németeké 34 %.

De valamely városnak prosperálása nem annyira csupán a lélekszám szaporodása rohamos voltában nyilatkozik, mint inkább anyagi viszonyainak fejlődésében is. Nem nagy súlyt fektetünk arra, hogy Bécsben községi adóbevétel fejenkint számítva 26 frt 18 kr volt 1880-ban, kiadás pedig 31 frt 38 kr; Budapesten ellenben csak 18 frt 60 kr községi adóbevétel mellett 17 frt 82 kr kiadás esett egy fejre, — mert ennek oka az is lehet, hogy Bécsnek előhelyei mind a főváros rendőri közegeinek felügyelete alá helyezvék, mely oknál fogva a közbátorság fönntartása minden fejre Bécsben 2 frttal nehezül, Budapesten ellenben csak 1 frt 20 krral. Inkább kitünik azonban az anyagi viszonyokban való haladás az állami egyenes és mellékadók arányából. Bécsben minden fej 12.55 frt egyenes és csak 2.75 frt mellékadót fizet, Budapesten pedig 6.71 frt egyenes adó mellett 4.46 frtra rugó mellékadóval járul átlag minden lélek az állami kincstár gyarapításához.

Ez utóbbi ténynek fontosságát a Magyar Föld czímű közgazdasági napilapunk fölfogva, azt mondja, hogy Bécs város fejlődésének hátráló irányáról közöl egy bécsi lap igen figyelemreméltó adatokat. Míg ugyanis Ausztriában az indirekt adókból származó jövedelem évenkint emelkedik, addig a fogyasztási adó Bécsben alig változik, ami a lakosság csekély szaporodására és a fogyasztásnak alig számbavehető emelkedésére vall. Nem kevésbé fontos, hogy az új építkezések mérve is messze elmarad az előbbi évekéhez képest, 1880-ban ugyanis még annyi új épület sem emelkedett, mint a krach után következő teljesen pangó években. A takarékpénztárakban elhelyezett betétek összege — bár Ausztriában folytonos és tekintélyes emelkedést mutat — Bécsben csökkent, mi kétségtelen jele a fejlődés megakadásának; a bécsi kereskedelmi kamara a jövedelmi adó kevesbedését is kimutatta.

Mind oly tényezők ezek, melyek világosan bizonyítják, hogy a dualismus természetszerűleg hátrányára szolgált a régi összbirodalom metropolisának; és igen örvendetes ellentétet nyújt ezzel szemben Budapest fejlődése, melyről a következő adatokat közli a fővárosi statisztikai hivatal:

Budapest bevitele forint értékben

év szerint:	1876.	1878.	1880.	1881.
Szarvasmarha	93,869	105,649	103,003	128,932
sertés	494,196	418,089	319,332	317,264
gabonanemüek	3.606,637	4.353,035	2.981,346	4.570,270
gyapjú	79,508	91,436	96,307	69,907
dohány	210,297	126,846	111,852	127,447
bor	176,545	45,653	118,332	71,822
szesz	76,314	66,487	50,128	63,710
liszt	121,345	128,623	108,383	87,733
kőolaj	85,204	103,829	102,938	140,630
vas és aczélárúk ..	127,602	191,153	209,105	227,507
tüzelőfa	1.285,605	996,292	1.173,313	1.253,182
szer és épületfa...	339,216	224,649	253,470	263,895
kőszén	2.442,422	2.906,180	3.038.090	3.230,500
font és szőtt kézmüvek	135,671	145,517	134,923	149,876
összeg	9.244,431	9.803,438	9.820,522	10.702,675

A gabona neműek érkezésénél emelkedni látjuk a behozott mennyiséget, emelkedés mutatkozik a szarvasmarha-, dohány-, szesz-,

ásvány- és kőolaj,- vas és aczél árúk-, tüzelőszer- és épületfa-, kőszén-, fonott és szövött kézimunkánál; a bor és gyapju behozatala leginkább az, mely csökkent. Álljon ezzel szemben.

Budapest kivitele forint értékben

év szerint:	1876.	1878.	1880.	1881.
Szarvasmarha	20,645	39,122	20,204	26,675
sertés.....	299,311	315,775	277,525	380,672
gabonanemüek	883,623	969,101	601,638	750,733
gyapjú	81.069	83,665	97,799	76,670
dohány.....	136,421	98,142	132,831	142,749
bor.....	100,513	93,805	211,044	134,934
szesz	120,447	153,682	171,302	195,924
liszt	2.022,387	2.623,584	2.034,915	2.474,619
kőolaj	43,918	57,000	49,642	58,153
tüzelőfa.....	3,877	3,381	961	642
szer és épületfa...	113,068	112,949	39,793	126,672
kőszén.....	60.682	118,137	99,039	95,086
font és szőtt kézmüvek	48,071	64,251	81,680	93,536
összeg	4.031,078	4.894,916	3.983,148	4.723,214

A kivitelben jelentékeny emelkedés észlelhető a gabonaneméueknél, liszt és egyéb őrleményeknél, a sertés- és szesznél, ezeken kivül emelkedést mutat még a szarvasmarha, ásvány- és kőolaj, szer- és épületfa, a fonott és szövött kézimunka, vas és aczélárúk, valamint a dohány; ellenben a bor, gyapjú, tüzelőfa és kőszénnél csökkenés észlelhető.

A fővárosi részvénytársaságok alaptőkéje 1878-ban 64 millióról 1880-ban 72 millióra emelkedett s a lefolyt 1881. év alapításai folytán az még nagyobb növekedés mutat. A takarék betétek állománya is emelkedik a magyar fővárosban évről évre. Igaz ugyan, hogy Budapest e fejlődésével nem tartott lépést az utóbbi évtizedben hazánk lakosságának szaporodása, — de ha régibb adatokat veszünk figyelembe, a népesség létszámának erőteljes emelkedését észre kell vennünk. Igy az 1832-ik Fallon vezetése alatt kiadott osztrák császári hadi térképen Szent István koronája országainak népe 11.422,029 lélekre van adva, ma pedig 60 év után 16.642,178-at deritett ki a népszámlás, mi 5.220,149 többletet ad.

Hanusz István.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

* **Magyar földrajzi társaság.** Társaságunknak november 16-án igen érdekes felolvasó ülése volt a postapalota nagytermében, mely zsufolásig megtelt nagy és díszes közönséggel. Sokan kénytelenek voltak visszatérni, miután a teremben egy talpallatnyi szabad hely sem volt. A zöld asztal körül Hunfalvy János elnök, Vámbéry Ármin és Gervay Mihály alelnökök, Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, továbbá Gönczy Pál, Hunfalvy Pál, Péchy Imre, Dr. Szabó József választmányi tagok s köztük Tanárky Gedeon közoktatásügyi államtitkár s Török Pál ref. superintendens foglaltak helyet. A választmány részéről az említetteken kivül még jelen voltak: Déchy Mór, Jablonszky János, Laky Dániel, Lóczy Lajos, György Aladár, Havass Rezső, Majláth Béla és Zobel Lipót. A felolvasó asztal mögötti táblán a sínai birodalomnak, ugyancsak Sínában készült térképe volt kifüggesztve. A felolvasó asztalon, valamint a jobbról s balról álló asztalon és állványokon sínai porczellánművek, remekül zománczozott vázák, pompás ízlésű kannák, csészék, papir és ezüst pénzek, ékszerek s különféle csecsebecsék; a falakon eredeti sínai festmények, majd remek sínai hímzett szövetek, és selymek voltak kiállítva.

Az ülésnek csak egy tárgya volt: Faragó Ödön felolvasása Sínáról.

Hunfalvy János elnök az ülést megnyitván, bemutatja Faragó Ödön hazánkfiát, ki már kilencz év óta van Sínában magas államhivatalban s most szabadságot nyervén, hazáját meglátogatta s ez alkalommal Sínában szerzett ismereteiről a jelen ülésen felolvasást fog tartani. A közönség Faragót ezen bemutatás után zajosan megéljenezte. Magát a felolvasást legközelebbi füzetünkben fogjuk egész terjedelemben közölni.

— **A párisi földrajzi társaság** nov. 3-diki ülésén Bouvalot úr tett jelentést Közép-Ázsiában Capon úr társaságában tett közelebbi útazásáról. Elmondta, hogy éjszak felől menve érkeztek előbb Taskendbe, onnan pedig Szamarkandba, Karsiba, Kilifbe s majd az Amu Darjahoz utaztak. Eminnen ismét Szamarkandba mentek. Majd a Janyao (Yagnao) folyó futását és Csircsif (Tchirtchif) völgyét mint első fölfedezők kikutatván, a sivatagon át 25 C°-nyi hidegben Khivába mentek. Kutatásaik közben semmit sem hagytak figyelmen kivül; tanulmányozták a talajt, a terményeket, a gazdasági viszonyokat s általában a vidékek fölszínét; meglátogatták a romokat, birtokukba ejték vagy legalább lerajzolgatták a régiségeket; tettek anthropologiai méréseket, megfigyelték a szokásokat, erkölcsöket, a különféle törzsek jellemvonásait; eszközöltek meteorologiai megfigyeléseket, gyüjtöttek természetrajzi tárgyakat, melyek ma már a párisi muzeumban vannak s összesen 9000 növény- és 4000 rovarpéldányból állanak. Főeredménye e tudományos útazásnak a már említett Janyao folyó völgyének és a Szursán (Sourchâne) völgyé-

nek az átvizsgálása, Kohisztán florájának és faunájának kifürkészése és a szariszamáni romoknak fölkutatása, mely romok rendkivül szépek s Baber és Timur korából valóknak látszanak. Az orosz kormány mindenütt előzékenyen támogatta az útasokat. Különös elismeréssel szólt Bouvalot az elhalt Kaufmann tábornok szivességeiről, s köszönetet mond Bischofsheim úrnak, ki oly bőkezüleg járult az útazás költségeihez. — Az ülés elnöke elismerését nyilvánítja Bouvaloték buzgalma és bátorsága iránt, melyre e nehéz vállalatban oly nagy szükségök volt.

— **A hamburgi földrajzi társaság** elhatározta, hogy új expeditiót küld Afrika keleti részeibe dr. Fischer vezetése alatt, ki 1879-ben Denhardt egyik útitársa volt. Fischer, ki Zanzibárban maradt, segélyt kér a társaságtól, hogy a Havas-hegyeken átmehessen és éjszakon a gallák országába behatolhasson. A társaság tekintettel azon haszonra, melyet a hamburgi kereskedelem ezen expeditiótól húzhat, 1900 frank segélyt szavazott meg e czélra.

— **Az orosz földrajzi társaság** egyik utóbbi ülésén Széménov alelnök nagy kitüntetéssel mutatta be a tizenkét esztendeig távol volt Miklukha-Maklay útazót, ki saját jószántából beútazta és áttanulmányozta Új-Guinea azon vad partvidékét, mely eddigelé az európaiak előtt teljesen ismeretlen volt. Erre Mikiukha-Maklay felettébb érdekes (első) előadást tartott épen oly fáradalmas, mint eredményes útazásáról, bemutatván igen becses gyüjteményeinek egy részét is. — Ugyanezen társaságnak szibériai osztálya f. é. október 8-dikán tette le Irkutzkban saját épületének alapkövét.

— **Az argentinai földrajzi társaság** f. é. szept. 21-diki ülésén megjelentek a Buénos-Ayresbe visszaérkezett azon útazók, kik a Tűzföldön tettek közelebb tudományos útazást. Ez útazók voltak: Piedrabuena parancsnok, Correa kapitány, Puch orvos, Frigeiro gyógyszerész, Galeano hadnagy, Equia biztos, Nognera tengerész tiszt, Amigo titkár és Loqui Az expeditióval járt tudományos bizottság tagjai voltak. Bove hadnagy elnök, s Lovisatto, Decio, Vicinguerra és Roncagli tanárok. Az expeditió eredményeit Bove ismertette. Jelezte a zoologiai, botanikai és geologiai tanulmányokat, melyeket részletesen az illető tanárok fognak később előadni. Kiemelte Bove, hogy Santa-Cruz kikötője egyiránt fontos mind kereskedelmi, mint politikai tekintetben. Kimutatta, mily nagy tengerészeti hasznot hajthatnak a délamerikai államoknak a tűzföldi szigetek, s mennyire érdemes volna azokat benépesíteni. A San Juan fokra nagyon szükséges volna egy világító tornyot építeni. Politikai tekintetben igen fontosnak tartja a Magellan- és a Punta Arenas-szorost. Leírja a tűzföldiek szokásait s erkölcseit. S végül kimutatja, hogy a Tűztöldre vonatkozó térképek nagyon pontatlanok, s hogy azon a részen, mely Argentina köztársaságé, jó legelők vannak s kevésbé mocsáros, mint a Chilihez tartozó részek. Az Intézet ki fogja adni az expeditió tagjai által készítendő pontos térképeket. Az expeditió olasz tagjai jelentéseik elkészítése végett még két hónapig fognak Buénos-Ayresben időzni.

Könyvészet.

»Étude sur les **hautes plaines de Transylvanie**, par **Attila de Gérando** Avec une carte. Extrait de la **Revue de Géographie** dirigée par M. L. Drapeyron. Paris. Institut géographique de Paris. Ch. Delagrave. 1882. 76 lap.

Ez Erdély fennsíkjait tárgyazó épen olyan gondos, mint érdekes tanulmány a „Revue de Géographie" czimű párisi földrajzi folyóiratban jelent meg s annak alapján adatott ki külön lenyomatban.

A derék dolgozat három főrészre van osztva, melyek közül az első Erdély természeti viszonyaival, a második a lakossággal, a harmadik pedig a nép életével, munkálkodásával, erkölcseivel és szokásaival foglalkozik.

A tárgyalás egész folyamán örömmel látjuk, hogy a jeles szerző nemcsak a földrajzi tudománynak, hanem hazánknak is szolgálatot kivánt tenni. Minden tekintetben annyi ferde adat és nézet kereng rólunk, persze német források jóvoltából, a külföld előtt, hogy igazán elismerést, sőt hálát érdemel tőlünk az, ki ily helyes és alapos ismertetéseket közöl rólunk a világirodalom terén.

Szerzőnk a legjobb forrásokat használta de e forrásoknál nem csekélyebb értékű az ő saját személyes tapasztalata sem. Mint erdélyi főúri család tagja, alaposan ismer ott földet és népet egyiránt. Szeret mindent, a mi erdélyi, de elfogultság nélkül, s helyes világításban mutat föl mindent a nélkül, hogy puszta polemizálásra tévedne. Hazafiság és igazságérzet karöltve jár nála.

E mű első sorban a külföld számára készült; de igen becses segédmunka ez közülünk is mindazokra nézve, a kik Erdélylyel tüzetesebben akarnak foglalkozni. Előadása francziásan elegáns és kellemes; képei teljesek és szemléletesek, s fölfogása általában emelkedett. A munkához mellékelt térkép tiszta kivitelű és czéljának megfelelő.

Csak kötelességet teljesítünk, ha ez értékes tanulmányt olvasóinknak a legmelegebben ajánljuk. *K.*

Az angol földrajzi társaság megbízásából Ravenstein nagyobb térképet adott ki Kelet-Afrika melegövi részéről, mely vidéken az utóbbi pár évtized alatt igen sok utazó fordult meg. A gondosan összeszedett adatok alapján készült térképből látjuk, hogy Afrikának még e része sincs kellőkép ismerve. Eltekintve a parti vonalaktól, hol Wharton kapitány s mások pontos méréseket eszközöltek, csak nehány elkülönítve álló helyről van egészen rendes astronomiai mérések által megállapítva tudomásunk. A Zambesi felső részében például Livingstone, Mohr, Serpa Pinto adatai nagyon eltérnek egymástól. Zanzibar s Tanganyika közt e már-már országút jellegü vonalon az egyetlen biztos pont Unyanyembe fővárosáé, melyet Speke állapított meg. Decken expeditiója Kilimandsáro s már a parthoz közelebb fekvő helyekre nézve volt fontos. Abessinia déli részében d'Abbadie trigonometriai méréseit újabban Cecchi és Charini egészíttették ki. A Nilus felső folyásának pontos megálla-

pítását pedig Watson kapitánynak köszönhetjük, ki elég szerencsés volt, hogy Gondokoroban 1872-ben a Venus átmenetét észlelhesse. Ez észlelet eredménye volt többek közt, hogy Khartum nyolcz angol mértföldnyire keleti irányban fekszik attól a helytől, hova Bizemont kapitány tette s a mérést az El-Fashr, Khartum s Dongok közt Fowler vezetése alatt működő ángol mérnökök is megerősítették. Általában a szélességi fokok megállapítása sokkal több helyen sikerült, mint a hosszusági fokoké. A magasságokra nézve az eltérések még rendkívüliek s ezer, sőt 5000 lábra menő eltérések sem ritkák. A franczia s német afrikai társaságok által alkotott állandó telepektől azonban ez irányban sokat lehet várnunk. Jelenleg némi valószinüséggel állithatjuk, hogy a Tanganyika tó 2700, a Victoria nyanza pedig mintegy 4000 lábnyira fekszik a tenger színe felett. Ez utóbbi tó keleti szélétől Dél-Abessiniáig terjedő nagy terület még eddig nagyjában ismeretlen s Kelet-Afrikában legtöbbet igér a kutatóknak. *Gy.*

Garnier Ferencztől, a szerencsétlen véget ért franczia utazótól, most jelent meg egy vaskos kötet Párisban Hachettenél e czím alatt: „De Paris au Tibet. Notes des Voyages“ (XLIII. és 422. l. képekkel s térképpel). E füzetben összegyűjtettek az utazó levelei, melyeket a „Temps“ számára irt, egy a franczia földrajzi társaság közlönyében megjelent értekezés, melyben Khina középrészében tett utazásainak tudományos eredményét adja elő s végül egy hátrahagyott értekezése Francziaország helyzetéről keleten. A gyűjtemény földrajzi szempontból is igen becses. *Gy.*

Perzsiáról két kötetes mű jelent meg Londonban Lownál Stack Eduardtól e czím alatt: „Six Months in Persia“ (Ára 24 sh.) szerző Bushirtól a Kaspi tengerig utazott 1881 február havától augusztusig. Utazását napló alakban írja le, de nemcsak ethnologiai adatokat közöl, hanem a vidékről is sokat szól, s nagyon emeli művének értékét, hogy utazásához 7 térképet is ad. Végül Perzsia geographiai leírását is közli s ebben kiigazítja St.-John nagy térképének adatait, mely térképet általában tekintélynek tartanak. Részletes adatai 17 lapra terjednek s általában nagybecsüek, mivel egyes vidékek (p. Lártol éjszakra Forgig) még eddig teljesen ismeretlenek voltak. Perzsia leírásánál részletesen kiterjeszkedik szerző a bérleti viszonyokra, az ország jelen helyzetére s gyakorlati tanácsokat ad az utazóknak, egész sereg útvonalat sorolva fel, melyek ismerete lényegesen előmozdítja az országra vonatkozó földrajzi tudomásunkat. *Gy.*

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

* **Leigh Smith** angol magánzó az utóbbi években saját költségén felszerelt hajójával már több ízben átlépte volt az éjszaki sarkkört s a földrajz már is igen sokat köszönhet ezen bátor utazó

kutatásainak. Utoljára m. évi juniusban indult volt el éjszak felé az angol-skót partokról „Eira“ nevű hajójával. Czélja volt, hogy kedvező jégviszonyok közt a Ferencz-József-földet elérje s ott már 1880-ban megkezdett kutatásait folytassa. Az „Eira“ élelemmel egy évre volt ellátva, azonban a telelésre nem volt elkészülve, mivel Smithnek nem volt szándékában a rendes hajózási saisonon túl elmaradni. Az „Eira“ azonban sem a saison végén, sem a télen, sőt még egy év lefolyása után sem tért vissza s e miatt sorsa felől idehaza már teljesen kétségbe voltak esve. A legkülönbözőbb hirek és vélemények keltek szárnyra s megmentésükre minden lehető megtétetett. — A londoni földrajzi társaság elnökének vezetése alatt tapasztalt s hirneves sarki utazókból álló küldöttség Anglia admiralitását fölkérte, hogy az eltüntek fölkeresésére expeditiót küldjön ki. A kormány ezen kérést ugyan nem teljesítette, de a netalán szervezendő magánexpeditió segélyezésére 5000 fntot ajánlott föl, melyhez a londoni földrajzi társaság a magarészéről 1000 fntot csatolt. Leigh Smith barátai a keresésre kiküldendő expeditió szervezéséhez azonnal hozzá fogtak. A munka könnyen ment, mivel az eltűntnek testvére Smith T. V. az expeditióra még szükséges költségeket felajánlotta. Igy történt, hogy a „Hope“ nevű hajó Sir Allen Young vezérlete alatt f. évi junius hó 20-án útnak indult, még pedig hallatlan szerencsével, mert már aug. 20-án visszatért, és Skocziában Aberdeennél horgonyt vetett s az Eira expeditió összes személyzetét partra rakta. A szerencsésen visszatért Leigh Smith az Eira expeditió sorsáról a következőket beszéli. Az „Eira“ 1881. junius hó 14-én indult el Peterheadból, de csak jul. 13-án talált a jég közt utat, melyen utját éjszak felé folytathatá. Jul. 23-án elérte Ferencz-József-földet, melynek szélén Ludlow foktól 15 mértföldnyire hatolt előre; innen azonban a jég miatt vissza kellett térnie a Gray-öbölbe, honnan csak aug. 2-án mozdulhatott ki, a midőn utját Nightingale-Sundnak vette s egészen az Eira-öbölbe hatolt. Itt a Bell-szigeten nagy faházat építettek, melyben két hétig tartózkodtak. Aug. 15-en indult az „Eira“ tovább egyenesen azon czéllal, hogy az eltűnt amerikai Jannettét fogja keresni. Aug. 21-én azonban az „Eira“ erősen a jég közé szorittatott s már d. e. 10 órakor kilyukadt. Az összes legénység azonnal a szivattyuk mellé állíttatott, de hasztalanul, mert a hajó nem volt többé megmenthető. Hat hordó lisztet és három mázsa kenyeret a gőzemelő segélyével tettek partra; a gép ezután többé nem működött mivel a betóduló víz a tüzet eloltotta. A legénység még csak némi, praeservált élelmet, továbbá ruháit és ágyneműit menthette meg s alig lépett az utolsó ember partra, az „Eira“ elsülyedt s csak nehány darab fa és egy hordóba kapaszkodó fiatal jeges medve jött ismét a fölszínre. A csónakok, több vitorla, evező lapátok stb. sértetlenül maradtak. Az expeditió 16-napot vitorlákból készített sátorban töltött, ezen idő alatt azonban Flora előfokon kőből és mohából házat épített s minden kitelhetőt megtett, hogy szerencsésen kitelhessen. Miután rozmárok és medvék megletős számmal ejtettek el, hús dolgában nem volt épen nagy szükség. Összesen 27 rozmárt és 36

medvét ettek meg az expeditió tagjai. Mindazon által az időjárás miatt a személyzet igen sokat szenvedett. A hőmérséklet egész 56·6° C-ig szállott alá. Csak f. évi junius 21-én tehetett próbát a menekülésre az expeditió egy része. Ekkor négy csónakon két hónapi élelemmel ellátva 25 ember útnak indult. A csónakok sok viszontagság után aug. 2-án a Matotskin-uton vetettek horgonyt. Már másnap reggel egy sónert pillantottak meg, mely az említett uton feléjök közeledett. A négy csónak egyike szintén útnak eredt s csakhamar élénk „hurrach" kiáltások jelezték a találkozást. A megpillantott sóner a „Willem Barents" volt Hoffmann kapitány vezénylete alatt, kitől megtudták, hogy a „Hope" épen azon hely közelében horgonyoz, hol az „Eira" hátrahagyott személyzete vesztegel. És csakugyan ugyanezen nap reggelén az Eira legénysége is megpillantotta a „Hopet" A „Hope" azonnal csónakot küldött a partra az elveszetteknek hitt sarkvidéki kutatók után s elképzelhető, hogy a találkozás a legszivélyesebb volt s hogy a „Hope" személyzete mindent elkövetett, hogy a nélkülözések által kifáradt kutatók sorsát kellemessé tegye. Sir Allen Young a „Hopet" azonnal Anglia felé irányozta s lehető leggyorsabb utazás mellett, mint már említők f. é. aug. 20-án, tehát az „Eira" elsülyedése után épen egy évre, Aberdeenbe megérkezett. Az „Eira" személyzete egynek kivételével még az nap utnak indittatott hazájuk felé. — A hátra maradott egynek régi rákbaja volt s ennek következtében nehány nap mulva meghalt. A legénység egészségi állapota a Jeges oczeánon töltött egész idő alatt kielégítő volt, mit főleg azon körülménynek tulajdonitanak, hogy majdnem mindig volt fris hús az expeditió rendelkezésére. Az „Eira" naplója, iratai s eszközei szerencsésen megmentettek, a gyüjtemények azonban elvesztek.

Saghalien sziget kikutatása végett az orosz földrajzi társaság a múlt évben Poliakof ismert utazót küldte ki, ki megbizatásában eljárva, a jelen év nyarán visszatért Szent-Pétervárra. Poliakof, mióta a múlt év junius végén rendeltetése helyére érkezett, az eddig csaknem egészen ismeretlen benső vidékeken, több nagy kirándulást tett. Főútja az úgynevezett Alexandrofka völgyben volt s a Tyon folyó mentén. Felfedezte, hogy a folyón középszerű hajók mintegy öt werstnyire hajókázhatnak. E folyó torkolatán kívül a sziget éjszaki partján még van egy kikötő a Kuegda öböl, mely azonban teljesen néptelen vidéken fekszik. A sziget flórája és faunája általában hasonlít az éjszak-szibériaihoz. Több helyen régi gyarmatosok nyomait találta s nehány obsidian tárgyból azt következtette, hogy az őslakók a kamcsatkaiakkal vagy a csendes óceáni szigetek lakóival összeköttetésben állottak s mint a kamcsatkaiak félig földben álló kunyhókban laktak. A konyha-hulladékok közt talált medvék s más állatok csontjait s igen súlyos hálónehezékeket, melyek nagy számából s alakjáról azt következteti, hogy a halászatnál igen nagy hálókat használtak. *Gy.*

II. *Ethnographia.*

***Európai telep Kiszer szigeten a keletindia szigettengerben.** Dr. van der Burgnak legközelebb megjelent „De Geneesheer in Nederlansch-Indie“ című munkájában a következő érdekes adatot találjuk: „November 24-én (1880.) útunkat Kiszer felé vettük. A radzsa nem volt otthon; üzleti dolgok elintézése végett Wetteren volt. Egy helybeli kormányost vettünk hajónkra, ki másnap Szauba s innen Kiszerbe vezérelt bennünket s itt találtuk Kiszer radzsáját Bakker Zachariást. Kiszerre esti 5 órakor érkeztünk meg, hol azonnal hordozó székekbe ültünk s Delftshaven faluba vitettük magunkat. Ezen falut hollandi származásuak lakják; van templomuk és iskolájuk egy tanítóval, ki ide Amboinából küldetett. A múlt században a keletindiai Compagnienak Kiszeren terjedelmes birtokai voltak Vollenhoven erőddel, melynek falai még most is meg vannak, a házak azonban már elpusztultak. Akkorában ott egy residens lakott, valószínűleg több polgári hivatalnokkal s igy Kiszeren megletős nagy számú európai személyzet volt. Ezeknek utódai még most is a szigeten vannak s nem keveredtek össze a sziget őslakóival, kik még ma is pogányok és semmivel sem jobbak a vadaknál. A hollandi eredetűeknek, hollandi neveik vannak, mint Bakker, Jooston, Kaffen, Lertes stb., keresztények s gyermekeiket szorgalmasan küldik az iskolába és a templomba. Ruházatuk olyan, mint az amboni polgároké, nyelvük is az amboni malajihoz hasonlít. Félelem nélkül siettek előnkbe férfiak nők s gyermekek szivesen fogadtak be házaikba; melyek ugyan oly modorban építvék, mint a bennszülötteké, de erősebbek, csinosabbak s igen tisztán vannak tartva. Miután már hetek óta csak vademberekkel találkoztunk, igen természetes, hogy jól esett szemeinknek bizonyos műveltségű, még pedig szőke hajú s kék szemű embereket látni. Táplálékukat leginkább rizs, bivalyhús, hal és főtt kukoricza képezi. Földeiket valószínűleg rabszolgákkal műveltetik, kiket kereskedelmi kirándulásaik alkalmával Timor portugalli részében vásárolnak. Hideglelés igen gyakori ezen szigeten s a chinint nagyon jól ismerik.“ Meyer ki e sorokat a Mittheilungenekben közzé tette, melléjök a következő megjegyzést csatolta: „A felsorolt adatok mind igen érdekesek, de nagyon kár, hogy ezen a trópusok alatt nyugodtan élő fehéreknek természeti viszonyairól bővebb adatokkal nem birunk. A t. utazók valószínűleg sokkal rövidebb ideig időztek köztük, sem hogy életviszonyaikkal közelebről megismerkedtek volna. Kivánatos volna, hogy orvos vagy anthropologus hosszabb ideig megfigyelné őket. Bár csak még sokáig maradhatnának ezen fehérek zavartalanul, hogy igy biztosan tudomására juthatnánk annak, hogy valjon a trópusok alatt való tartózkodás által a fehérek constitutioja és bőrük színe idővel megváltozik-e vagy nem? Van der Burg megjegyzi ugyan, hogy földjeiket nem mivelik, s ez már magában véve igen fontos adat a fehéreknek a trópusok alatt való colonisatiójára nézve.

III. *Vegyesek.*

* **Új csontbarlang Toroczkó vidékén, a bedellői határban.** A kies toroczkói völgy természeti szépségei eddig is ismeretesek voltak s állandó vonzó erőt gyakoroltak az utazókra. A vidék soknemű nevezetességeihez most egy ujabb járul, mert egészen közel Toroczkó-Sz.-Györgyhöz az Aranyos felé kimagasló mészlánczolatban Téglás Gábor tagtársunknak csontbarlangot sikerült felfedezni. E barlangot „Cseppkőbarlang“ nevezet alatt a közelebbi vidék ez előtt is ismerte és látogatta, Téglás azonban ezen barlangot tüzetesen átkutatta s benne a barlangi medve (ursus spelaeus Blmb.) csontjaira talált. A barlang leírását, ennek alaprajzával a tudományos akademia külön füzetben adta ki. — A barlanghoz vezető út Toroczkó-Szt.-Györgyről indul ki. A bejáró alig szembetűnő alacsony nyilás, mely a környező erdőséggel együtt már Bedellő falu határába esik. A barlang hoszsza 110 m., szélessége 4—15 m. magassága 3—15 m. Talapzatát cseppkőréteg borítja; boltozatán pedig a víznek idomító hatását láthatjuk s a folytonosan alakuló stalagtiteknek festői csoportozatai a dómszerűleg felmagasodó tetőzetnek valódi ékességét képezik. Víz nem folyik át rajta állandóan s jelenleg csak annyi beszüremlés van, mennyi a cseppkőékítmények fölfrissitésére elégséges. Omlások csak a legvégső szakaszokban fordulnak elő. Ezen barlang a kitörési barlangok sorába tartozik s képződése a diluvialis korszakba helyezhető. Hőmérséke + 8° C, levegője nem kellemetlen s denevérek nem lakják. A talált medve fejvázának hossza 0·39 m., magassága 0·18 m. és szélessége 0·25 m. A lelet különösen azért fontos, mivel az Érczhegységet övedző mészkőhegység számos barlangjában az Ursus spelaeust itt sikerült először kimutatni.

* **Acatenango és Fuego** tűzhányokat f. é. február havában Rockstroh Edvin ötödmagával megmászta s magasságaikat aneroiddal megmérte. Ezek szerint az Acatenango legmagasabb csúcsa 3906 m., ennek egyik mellék csúcsa (les Trois Soeurs) 3754 m. — Fuegonak legmagasabb csúcsa 3740 m., mellékcsúcsa (la Meseta) 3495 m. — Az Acatenango kráterje két legmagasabb csúcsa közt fekszik, egyenletesen kerek, 80—100 láb mély s a tevékenységnek semmi nyomát sem mutatja. Déli részén 200 láb magas függélyes fal emelkedik felette, mely a tetőpontot képezi s melyből több helyen gőzgomolyok löketnek fel, melyek tiszta vízgőzből állanak és savakat nem tartalmaznak, miért is körülötte kisebb növények búján tenyésznek.

Boenos Ayres környékének legalaposabb ismerője, Sir Woodbine Parish, aug. 16-án halt el 86 éves korában St. Leonhard's-on Sea-ben. 1823-tól 1832-ig lakott Buenos Ayresben, mint angol konsul; nagy műve „Buenos Ayres and the Provinces of the Rio de la Plata“, mely még most is a legjelentékenyebb mű e vidékekről, 1839-ben jelent meg először. *Gy.*

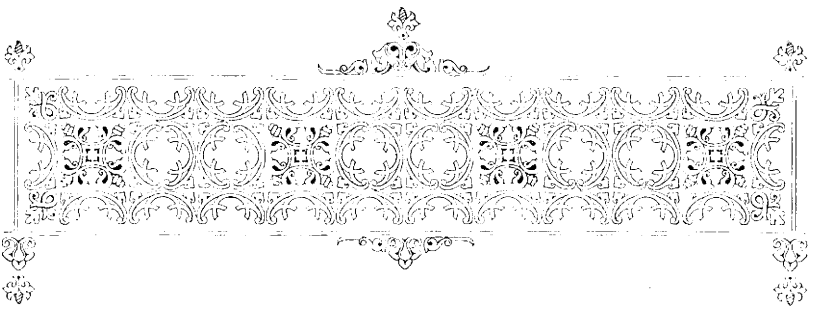

Chináról.

(Felolvastatott a november 16-diki ülésen.)

Az ázsiai kontinensnek messze keleten a Csendes Oceánra néző birodalmai iránt igen nagy az érdeklődés nemcsak nálunk, de Európa, sőt Amerika minden művelt népeinél is. Az érdeklődés tárgyát képezi pedig első sorban China és Japán. Köztudomásu, hogy e két szomszéd állam a jelenkorig nagy elszigeteltségben élt; de azért szellemileg művelt volt. A híres velenczei utazó, Marco Polo, hátrahagyott munkájában igen sok érdekes, de sokszor mesének is túlzott dolgokat ismertet Chináról. De a 13-ik században Chinába utazni nem tartozott a köznapi dolgok közé. Az olyannak, a ki ott megfordúlt, lehetett nagyítani; mert annak végére senki sem járhatott. Ma már a viszonyok változtak. Az útas a szuezi csatornán keresztül 45 nap alatt, Amerikán át pedig — folyton utazva — 40 nap alatt, eljuthat Chinába. Közlekedésünk ilyen javulása lehetővé tette a világ körüli sétautazásokat; de mivel az igen fárasztó munka, meg nagy költekezéssel is jár, — azt az emberiségnek csak igen csekély része veszi és veheti igénybe. E miatt a távol eső világrészekről csak könyvekből meríthetünk némi ismeretet; s ha világot látott ember jut közzénk, azt megszoktuk kérdésekkel ostromolni, s akármit összebeszél is, azt mind jóakaró érdeklődéssel hallgatjuk. Ilyen felfogásból indúlva ki, én is bátor leszek Chináról egynémely dolgot előadni, úgy a hogy azt ott láttam, hallottam és tanultam.

Chinának földrajzi ismertetése már nem újság, arról akármelyik földabrosz vagy világleírási könyvből is könnyen fogalmat nyerhetünk. A mi kiterjedését és lakosainak számát illeti, az

ezekre vonatkozó adatok egymással nem egyeznek meg, és pontossággal meg sem állapíthatók mindaddig, míg China belseje a a nagy világ előtt zárva áll. Chinai hivatalos adatok a Mennyei Birodalom kiterjedését a következő módon ismertetik: Keletre néző oldala az egyenlítőtől felhuzódik egész az Okhotszki tengerig, míg nyugaton kiterjeszkedik egész Turkesztánig vagyis a Thien-sán hegyekig. E leírás szerint China most nagyobb mint volt valaha. Ezt persze az udvari kegyenczek a jelen uralkodó csing (l. a táblázaton 1. alatt) vagy mándzsú-tatár ház ellenállhatlan hódító hatalmának tulajdonítják.

A tulajdonképeni China területe 1,297.999 angol □ mértföld; az egész fel van osztva 18 provincziára, 267 megyére, és 573 kerületre. Népessége volt 1812-ben 360,279.897 lélek. (Ez adat, melyet Tyiá-csing (l. a tábl. 2. alatt) császárnak köszönhetünk, csakis megközelítő lehetett akkor, most pedig igen csekélynek bizonyulna, ha lelkiismeretes népszámlálást lehetne keresztül vinni. A chinai az ilyesminek nem barátja, s ha a központi kormány egy censust rendelne is el, az egyedül a tartományi hatóság útján sikerülhetne, már pedig a mandarin osztály nevezetes arról, hogy mindent sötétségben szeret tartani; és könnyen megeshetnék, hogy a valódi népszámnak alig felét vallaná be, csakhogy a lehető adó-többletet elkerülje.) China fővárosa — mint tudjuk — Peking, vagy chinaiasan kiejtve péj-tying (l. a tábl. 3. alatt), a mi magyarul éjszaki főváros t jelent. Azt is tudjuk, hogy Pekingen kivül más városok is voltak China főhelyei. Első fővárosának Jáng-hsiá (l. a tábl. 4. alatt) vagy jelen elnevezés szerint Tháj-kháng (l. a tábl. 5. alatt) van fölemlítve; e város a császárok székhelyévé Krisztus születése előtt a 2180-ik esztendőben lett. Azóta 16-szor változtattak fővárost. — Nánking már két izben részesült ily megtiszteltetésben, u. m. Krisztus után 317-től 582-ig először, és ugyancsak Krisztus után 1368-tól 1403-ig másodszor. Az utóbbi 480 év óta a kormány székhelye Peking. A chinai birodalom kormányzására a császáron kivül legnagyobb hatalmat gyakorol a Tyün-tyi-csú (l. a tábl. 6. alatt) a birodalmi nagy tanács, a melynek kötelessége télennyáron reggeli 4 órakor a császári palotában összegyűlni és térdre borulva tanácskozni a Felséggel. Ez után jön a Liu-pú (l. a tábl. 7. alatt) a tulajdonképeni kormány, u. m. Lí-pú (l. a tábl. 8. alatt) belügyministerium, Li-pú (l. a tábl. 9. alatt) szertartási ministerium, Hú-pú (l. a tábl. 10. alatt) pénzügyministerium, Ping-pu (l. a tábl. 11. alatt) a hadügyministerium, Hsing-pú (l. a 12. tábl.

alatt) igazságügyministerium, és Kung-pú (l a. tábl. 13. alatt) közmunka-ministerium A tartományok kormányzására van összesen 8 al-király, 18 kormányzó, ugyanannyi főbíró és főkincstárnok, 110 superintendens, 267 helytartó és 573 tanácsbíró. A polgári mandarin osztálynak van 9 rang-fokozata. Hogy melyik mandarin melyik rangban sorakozik, azt a kalapja csúcsán viselt gombról vagy a a mellére himzett állatról lehet felismerni. Az első és legmagasabb rang symboluma a világos veres gomb s egy darut ábrázoló himzés; a másodiké sötét veres gomb s arany fáczán; a harmadiké világos kék gomb és páva; a negyediké sötét kék gomb és vad lúd; az ötödiké kristály gomb és ezüst fáczán; a hatodiké fehér gomb és fehér gém; a hetedik, nyolczadik és kilenczediké aranyozott sárga gomb és kácsa, varjú és bibicz madár. A katonai mandarinok, kik a társas életben igen alárendelt szerepet játszanak, szinte ilyen megkülömböztető gombokat hordanak; de, míg az előbbiek ruháikon madarakat, ezek már négylábu ragadozó állatokat viselnek mellökön.

Hogy a chinai miképen nevezi önmagát és országát, arra egyenes választ adni nem lehet. Chinának hivatalos neve mindig az uralkodóházával áll összefüggésben. Ha a dynastia változik, az ország régi neve újjal cseréltetik ki. A jelen elnevezés, melytől az általunk is használt china szó ered, Tá-csing-kuo (l. a tábl. 14. alatt) magyarul a nagy máncsu-tatár birodalom. 238 évvel ezelőtt Chinát Ming birodalomnak hívták. Legköznapiasabb neve Csung-kuo (l. a tábl. 15. alatt) magyarul Középbirodalom; oly értelemben, hogy China képezné a világ szívét vagy közepét; a mi azon túl esik, az mind barbár. Innen van az, hogy a chinai az emberiséget is két részre osztja, nevezetesen csung-váj (l. a tábl. 16. alatt) vagyis chinai és nem chinai. Az irodalomban Chinának megint van egy az előbbiektől egészen eltérő, de sokkal hangzatosabb neve, ez a Hoá-kou (l. a tábl. 17. alatt) magyarul a Szépségnek vagy virágbőségnek birodalma; értve olyan országot, a mely a virágos gondolkozásu, tehát költőies emberekben bővelködik. Ez által China szellemi műveltsége és irodalmának nagysága jelképeztetik. Mindezen elnevezések csakis Chinára mint államra vonatkoznak. Egyes individuumok nemzetiségének meghatározása megint másképp történik. Ha China akármely városában tartózkodva az útczán egy embert megállítunk és azt kérdezzük tőle: milyen nemzetbeli? vagy azt feleli, hogy ő cshi-zsên (l. a tábl. 18. alatt) azaz zászlós ember, tehát máncsu-tatár, vagy pedig chán-zsên (l. a tábl. 19. alatt) ma-

gyarul derék ember, de a mi magában foglal mindent a mi chinai; így, nyelvöket chán-hoá-nak (l. a tábl. 20. alatt), irodalmukat pedig chán-vên-nek (l. a tábl. 21. alatt) nevezik. A chán szó China egyik híres dynastiájának a neve volt.

Vallásra nézve a chinai általában a Buddha hit tanait vallja magáénak, mely Kelet-Indiából származott át. A művelt osztály, intelligenczia, minden hitfelekezet nélküli, azaz a két nagy chinai bölcs Confúczius és Menczius tanait követi. Chinai nyelven e két név másféleképen ejtetik ki u. m. az első Khung-fú-sz^{u}, a másik Mêng-tz^{u}. Confúczius, a még ma is élő Khung családnak az alapítója, élt 550 évvel Krisztus születése előtt, vagyis 200 évvel Róma megalapítása után. Az általa tanított hit főparancsa az, hogy „szeresd és becsüld felebarátodat, légy engedelmes szülőid iránt."

Menczius pedig a munkásságra és békés életre buzdította hallgatóit; nép száján maradt mondása az: „a mely ember azt mondja, hogy ő képes egy hadsereget összeállítani s a hadtudományban jártas, az nagy bűnös."

Chinának mint államnak létezése a legrégibb időkre vihető vissza. Fennmaradt hagyományai szerint első uralkodó háza már Krisztus születése előtt a 2852-ik évben megalakult, tehát 303 évvel az özönvíz után. E hosszú évek során császári uralkodó háza 33-szor változott, mig trónján a mai napig nem kevesebb mint 268 uralkodó ült.

Tudományos tekintetben a chinainak is van egy bizonyos műveltsége, csakhogy az az európai szemnek mint hiányos és viszás tűnik föl. Igy például a földről, égről és csillagzatokról sajátságos fogalmaik vannak. A föld keletkezését ugyanis a térben úszó súlyosabb részecskék összeforradásából következtetik, és azt állítják, hogy a föld nem gömbölyű, hanem kerek és lapos, helyén pedig örökké mozdulatlanul áll. Ezzel ellenkezőleg az égről, mit ők a földet teljesen körülövező test nélküli megsűrüsödésnek képzelnek, azt tartják, hogy az az éjszaki és déli sarkain, mintegy tengelyen, fennakadás nélkül forog, és miután a nap, hold és csillagok rá vannak függesztve, tehát minden 24 órában előidézi egyszer a nappalt és az éjszakát. Szerintök az ég minden teremtmény között a legfelségesebb; ez eszmében képzelik az istent, a gondviselést és a természetet; ezzel hozzák kapcsolatba császárjaikat is, a kik annak tulajdonképen alkormányzói. Mint érzékeny, a külső rendkivüli dolgok által magokat befolyásolni engedő nép, az égen olykor jelentkező tüneményeket már régóta figyelemmel kisérték. Mivel pedig a chinainak meggyőződése az, hogy a phisikai tünemények a politikai

eseményekkel állanak összefüggésben, tehát mindazon eseményeket, a melyek csillagászati vagy légtüneti szempontból rendkivülieknek tetszettek: már régi időktől kezdve a legnagyobb pontossággal feljegyezték. Ezek a jelenkor csillagászai előtt (értem azokat, a kiknek lehetséges azok tanulmányozása) mint nagy becscsel biró adatok szerepelnek. Igy például fel van jegyezve az üstökös csillagok időközönkénti megjelenése. Volt olyan idő is Chinában, a mikor „véres eső“ esett Krisztus után a 300-ik és 1336-ik években vörös színű zápor hullott Nanking környékén, a mely az emberi ruhát úgy megfogta, mint a legerősebb vörös festék. Szó van ténta fekete színű és sárral vegyült esőről is. A nagy Jángtze folyam több ízben sötét piros színt öltött. Több rendbeli földrengések vannak feljegyezve. Egy különösen Hsiao-vu-ti uralkodása alatt oly rendkivüli erejű volt, hogy a császári palota márvány oszlopait ledöntötte. Rettenetes szélvészek jégesők, melyek egész tartományok ültetvényeit pár óra alatt tönkre tették, gyakran fordultak elő. A chinaiak hűségesen felírt jegyzeteiben igen sok érdekes dolgot találunk. Fel van említve, hogy több egymást követő mostoha évek csapásai alatt a nép igazi kannibálókká fajult. Egymást keresték martaléknak és emberi holttetemekkel táplálkoztak. Három ízben milliókra menő patkány-sereg árasztotta el a birodalmat, s a mint az adatok mondják, egyik helyről a másikra vándoroltak, pusztulást hagyva magok után. Egyszer a Vei folyó partjára érve, megkisérték azon az átmenetelt, de szerencsésen belefuladtak. Csontjaikkal a folyam medre annyira megtelt, hogy a víz folyásában fennakadva, a vidéket elöntötte. Egy más alkalommal azonban szerencsésebbek voltak; beláthatatlan tömege ez állatoknak lepte el Nanking környékét és éjjeli időben a folyamokon keresztül is hatoltak úgy, hogy egymásból eleven láncz-hidat csináltak, azaz mindegyik patkány az előtte úszónak farkát fogta fogai közé, és ily módon a túlsó partra eviczkéltek, hol a veteményeket azonnal tönkre tették.

Nagymérvű járványok, éh-halál, szárazság vagy vízözön, még ma is igen gyakori esetek Chinában. Ott tartózkodásom alatt 1878-ban az éjszaki tartományok: Shantung Shansi és Pei-csih-liben több hónapig rendkivüli éh-halál uralkadott. Nyelvismeretem folytán a „Famine Relief Committee“ engem kért föl és bizott meg, hogy azon tetemes összegre menő könyöradományokat, melyeket különösen Angolország és Amerikában írtak alá, magammal vigyem s az inségesek között kioszszam. Azokat a szívrendítő jeleneteket, miket ott saját szemeimmel láttam, megközelítőleg se lehetne szavakkal elmondani. Láttam csont és bőrré aszott embe-

reket, kik az útczán heverve várták a jóltevő halál bekövetkeztét; vagy kiéhezett gyermekeket, a mint az útfélen elhullott ebekről a húst rágták le. Számos családnál megtörtént az is, hogy engedve a kényszernek, gyermekeiket áldozták fel. Az azelőtt kedvelt kisdedeket lemészárolták és megették. Bárhova mentem, mindenütt az éhség ijesztő képe bámult rám. Nem egyszer esett meg velem is, hogy a legszükségesebb napi eledelt sem sikerült bevásárolnom, mert minden, a mi csak ehető volt, már régen fel volt emésztve.

Az ilyen nagyobb inségeket, elemi csapásokat mindig gondosan följegyezték a chinai csillagászok, és miután minden ilyen csapás jöttét, mint a mennyei haragnak érthető jelét magyarázták, — azt is megírták, hogy arra minő politikai viszály következett. 1874 telén Pekingben időzésem alatt a Vénus csillag haladt keresztül a nap tányéra előtt, a mi a birodalmi fővárosban a déli órákban tisztán látható volt. A chinaiak megrendülve nézték a kis fekete pont megjelenését a napon, és várták, hogy milyen csapás látogatja meg ismét országukat. A csillagászok előtt oly nagy becsesel biró égi esemény Chinára azt a következést hozta meg, hogy a japánok Formosa szigetre beütöttek, alig 20 éves fiatal császárukat pedig egy hóra rá a sárkánykigyó a hátára vette és a mennyországba vitte vendégnek, azaz az ifjú herczeg himlő betegséget kapott és bele is halt. A chinainak természetében van a babona; kezdve a császártól le a legutolsó koldusig mind rabjai annak. A pekingi hivatalos lap, a Csing Pao, is sokszor komolyan tárgyal olyan dolgot, mely egy európai szemnek, mint a komikum netovábbja tünik fel. Az utóbbi időkben Chinának egyik magas tisztviselője sajátságos javaslattal járult a trón elé. Elmondja, hogy Chinának némely részeit koronként rendesen megjelenő csapások sújtják, s a károsultak segélyezése sok kárt okoz és nagy mérvű költekezést igényel. A közmondás tartja, hogy „a baj megelőzése jobb az orvoslásnál“; a mandarin tehát azt a javaslatot teszi, hogy a bajt csirájában kell elfojtani. Már most a természet filosófiája azt tanítja, hogy az árvizek okozója nem más, mint a Sui-lung vagy vizi sárkány; a legczélravezetőbb terv lenne tehát a veszedelmes állatot megölni, és igy az árvíznek elejét venni. A vizi sárkány 5 láb mélységben fekszik a földben; tartózkodási helyét a földnek kopár volta, sajátságos színe, s az onnan jövő panaszos hangok tisztán kijelölik. A mandarin javaslatát, mit bölcs komolyság és meggyőző logika jellemez, igy végzi be: Nem jobb lenne-e a rejtőzködő gonosztevőt megsemmisíteni, mint az általa okozott csapások orvoslásához járulni? A császár válaszában, az illető közegek nagy örö-

mére, legmagasabb engedélyét adja, hogy az árvizet okozó szörny kiirtásához a szükséges intézkedések megtétessenek.

A chinaiak nyelve szerintünk úgy szerkezet, valamint szó- és mondatalkotás tekintetében igen kezdetleges. Az egész inkább hasonlít a kis gyermekek beszédéhez, a mikor először kisértik meg gondolataikat szavakba foglalni. Különben e nyelvet művelni, fejleszteni vagy idomitani nehéz is lett volna, a mennyiben ily irányú haladásnál nagy akadály volt és lesz mindig az irása. A chinai nyelvnek ugyanis nincs á-b-c-je, irása inkább rajzolás, mint írás. Ezen különben nincs is mit csodálkoznunk, mert annak, a ki valami eszmét le akar írni, első gondolata inkább az lesz, hogy azt lerajzolja, mintsem hogy azt a beszédben használt hangok szerint iparkodnék kiábrázolni. Ilyen szórajza, vagy irásjegye van minden egyes fő- és melléknév, ige és kötő szókra stb., a melyek között némi hasonlatosságot vagy egyéb rokonságot is fölfedezni fáradságos és eredménytelen munka lenne. Hogy a chinai nyelvnek hány önálló írásjegye van, azt kerekszámban meg nem határozhatom. A Kháng-hsi császár parancsára készült szótár mintegy 50,000 külön írásjegyet tartalmaz. Hogy tehát a chinai nyelv minden betűjét megtanulja az ember úgy, hogy azokat emlékezetből leírni tudná, vagy hogy azoknak többféle jelentéseit eszében tarthatná, arra egy halandónak az élete nem elég. Mind e nehézségek daczára is a chinai irásjegyek azok, a melyek a betűírás más czélszerűbb írásmódja helyett az emberiség legnagyobb részénél vannak elterjedve. Sajátságos az is, hogy a chinai betűk alakja és jelentése feltalálási idejöktől számítva oly keveset változott, hogy ezer éves feliratok még ma is egész könnyűséggel olvashatók; míg olyan könyvek, a melyek 30 évszázaddal ezelőtt voltak írva: stylus és más tekintetben mint irányadók szerepelnek. Nagy nehézség a chinai nyelv elsajátításánál már az is, hogy a tárgyak vagy eszmék elnevezésére nem rendelkezik a kellő mennyiségü törzsszókkal. Különböző hangzásu szava csak 421 van, s azok is, ilyenek: csáng, csháng; csuán, cshuán; tyüeh, cshüeh; kuáng, khuáng; tszung, tszhung, stb., hogy pedig a hangszegénység zavart ne idézzen elő a beszédében, szükséges lett a hangokat több rendbeli hangfokozatok által különböztetni meg; így például e szóval „li“ a chinai több mint 140 különféle tárgyat vagy gondolatot fejez ki; u. i. míg li 2 (l. a tábl. 22. alatt) körtét jelent, addig li 3 (l. a tábl. 23. alatt) sógorasszonyt, li 4 (a tábl. 24. alatt) pedig szilvát.

A chinai nyelv tanulmányozása közben több oly szókra akadtam, a melyek előttem a magyarhoz felette rokonhangzá-

suaknak tetszettek. Ilyen szavak leginkább a házi állatok elnevezései közt gyakoriak; nevezetesen: kutya chinaiul kou-dza, vagy déli kiejtéssel kú-tza (l. a tábl. 25. alatt); macska chinaiul mao-dza. (l. a tábl. 26. alatt.) (Szembetünő, hogy a horgony (vulgo vasmacska) elnevezésre, a chinai thie-mao-dza kifejezést használ, a melynek szó szerinti magyarra fordítása vasmacskát jelent.) A tyúkot chinaiul tyi (l. a tábl. 27. alatt) szóval jelölik; a ló-nak ugyan általános neve má (l. a tábl. 28. alatt), de már a fehér vagy habos színű lovat a chinai is lónak (l. a tábl. 29. alatt) nevezi. Ilyen rokonhangzásuak még: a nő chinaiul nű (l. a tábl. 30 alatt); méz chinaiul mi-dz^{u} (l. a tábl. 31. alatt); láncz: lán-dz^{u} (l. a tábl. 32. alatt); fáradt, fá-la (l. a tábl. 33. alatt); vájni: váj (l. a tábl. 34. alatt); e szó szám China éjszaki részén szú-mú, délen számuk-nak ejtetik (l. a tábl. 35. alatt). Az itt elősoroltakkal azonban a hasonhangzással és hasonértelemmel bíró szavaknak koránt sincs vége; ezek csak véletlenül maradtak fenn emlékemben, mert sajnálattal kell felemlítenem, hogy e tárgyra vonatkozó jegyzeteim utazásaim közben elvesztek.

Egy más a magyarral szinte megegyeztethető szokás dívik Chinában a nevek és címek használatánál: ugyanis a keresztnév sohasem iratik a családnév elé, hanem mindig utánna; így például e névben Li-Hung-csáng, Li képezi a család, Hung-csáng a keresztnevet. A czímeknél: Kung főherczeg chinaiul Kung-Csing-váng; Tszöng őrgróf: Tszöng-hou; Hoáng úr: Hoáng-Hsien-shêng stb.

Ezzel kapcsolatban elmondhatok egy komikus esetet, a mi kiutazásunk alkalmával velünk történt Shanghaiban. Mindjárt megérkeztünkkor kötelességünkhöz híven tisztelegtünk az ottani vám-igazgatónál. Bebocsáttatásunk előtt névjegyeinket kellett átadni. Az enyimen egyszerüen nevem állott magyarul: Faragó Ödön; míg társamé német nyelven: Ludwig Ritter von Fries volt. Társalgás közben igen meglepett az, hogy az igazgató folyton Mister Ödön-nek szólított, míg végre türelmet vesztve, megjegyeztem, hogy családnevem nem Ödön, hanem Faragó. Az igazgató nagyon csodálkozott, hogy hely és cultura dolgában egymástól oly távol álló két nemzet között a névírásnál ily hasonló eljárás divatozik

Itt talán fölemlíthetem azt is, hogy a chinai történelemben van szó a hunokról is; ugyanis említés van ott téve egy bizonyos harczias kegyetlen természetű népfajról, a mely Chinába több izben

betört, még pedig rablási szándékkal; a chinai történészek e népről hsjung-nú vagy hun-nú (l. a tábl. 36. alatt) néven emlékeznek meg, a mely elnevezés chinai nyelven annyit tesz, hogy kegyetlen durva csőcselék. Ezzel egyidejűleg elmondhatom azt is, hogy a chinaiak által még régebben készített földabroszokon — hol a világ összes tartományai meg vannak jelezve, — Magyarországot hsjung-nú-kuo vagy hun-nú-kuo-nak nevezik; a mit azután a chinai úgy magyaráz, hogy ez azon hunoknak az országa, a kik hajdan Chinába is betörtek. Hogy ez a vélemény különösen a chinai magasabb körökben erős gyökeret vert, az abból az esetből is kitetszik, a mi velem történt meg akkor, a midőn tisztelgési látogatáson voltam az alkirálynál. E hatalmasság ugyanis megtudva azt, hogy magyar vagyok igy, üdvözölt: hát hiszen mi fajrokonok vagyunk, mert te is, úgy-e bizony, mongol ember vagy!

A chinai saját magát és országát a menynyel helyezi összeköttetésbe, mig a föld más részén tartózkodó minden népet az al-világba osztályoz; talán ezért is van meg náluk az a szokás, hogy az európai embert átalában jáng-kvéj-tzu (l. a tábl. 37 alatt), magyarul „tengeren túli ördög“ czimmel tiszteli meg. Egy chinai, a kit fölszólítottak, hogy ez illetlen elnevezés okát magyarázza meg, így nyilatkozott: „mikor az angolok első izben China déli részén megjelentek, vörös szőrrel benőtt arczuk és fejök, nagy orruk, szűk ruhába bujtatott testük: egy szóval külső megjelenésük oly félelmet gerjesztett az asszonyok és gyermekekben, hogy azok ördög! ördög! kiáltásokkal megfutottak. Különben, igy folytatá az interpellált chinai, az angolnak kék szeme van, a mi rosz indulatú jellemre mutat; hangja, mikor beszél, éktelen sivitó, és jobban hasonlít egy elkárhozott szellem panaszos üvöltéséhez, mint földi halandó beszédéhez.

A chinai a társas életben rendkivüli, sőt a mi nézetünk szerint túlzott, udvariassága általmagaslik ki az európai fölött. — Nálunk a köznapi élet csaknem elviselhetlenné válik azok miatt a sok ezer parányi részletekig menő illemszabályok miatt, a melyekhez egy tanult chinai embernek folyton alkalmazkodnia kell. Újévkor, a mely a chinainak legynagyobb, sőt lehet mondani, egyedüli ünnepe, egy álló hónapig megszünik minden. A mandarin bezárja hivatalos helyiségét, a kereskedő kiegyenlíti adósságait és megszűnteti üzletét, a munkás osztály is félreteszi szerszámait, házát kitisztogatja, a Buddha istenségnek oltárt emel, előkeresi és fölveszi legértékesebb ruháját, egy nagy csomag névjegyet magá-

hoz vesz és bebarangolja az egész várost, mert az illem megkivánja, hogy újévkor személyesen tisztelegjen minden rokonánál, barátjánál és ismerőseinél. Az ilyen boldog újév-kivánás nemhogy kellemes volna, de terhére van az embernek. A látogató rangjához illő díszruhában fényes kisérettel megjelen a teremben, mig a házi úr szinte nagy díszben kalapját föntartva előre siet, s mindkettő kellemes mosolygó arczczal hangosan elkiáltja h s i n-s h i h-á, p á j-n y i e n-á (l. a tábl. 38 alatt), a mi magyarul ú j ö r ö m ö t, f e h é r ú j é v e t jelent; majd mindkét fél térdre borul egymás előtt, háromszor mélyen meghajol és minden hajláskor fejét három izben a földhöz koczintja. E czeremónia bevégeztével az elsőbbségadás nemes versenyzése mellett leülnek s kölcsönösen hizelgő szóváltással engedelmet adnak egymásnak a kalap levételre; e közben pipát és theát hoznak be, a melyek élvezete közben pár perczet társalgással töltenek, de e társalgás tisztán az időjárás mivolta és családtagok hogy léte iránti tudakozódásra szoritkozik. Más hivatalos vagy barátságos látogatásoknál a fogadtatás nem ilyen fáradságos módon történik, s az üdvözlés egyszerűen a két összetett kéznek térdig leeresztéséből, majd azoknak a homlokkal egyenvonalra emeléséből áll. Az illemtan szabályai különösen követelők a felnőtt tanuló iránt. Tanárját mindig a legmélyebb tisztelet jeleivel kell üdvözölnie; ha az útczán egy éltesebb rokonnal találkozik — letérdelve kell bevárnia, mig az illető mellette elhalad. Ha véletlenül kocsin, lovon, vagy gyaloghintón megy, ilyen találkozásoknál rögtön le kell szállnia és magát az éltesebb rokon előtt megaláznia. Az udvariasságot különben maguk a hivataltársak is túlságba viszik. Legutóbbi állomásomon Tientsinben saját magam is tanúja, sőt hőse voltam egy ilyen kitűntetésnek. Egy szép verőfényes nap a délutáni órákban egészségi szempontból sétát tettem egy angollal, midőn egyszerre réztányérok összeverése tesz figyelmessé egy felénk közeledő menetre; egy magasrangú mandarin hivatalos jellegű impozáns menete volt. Ő maga 8 ember által czepelt gyaloghintóban ült, megelőzve lovasok, fegyverhordók és napernyősök által. Ablakából felénk tekintve fölismert, azonnal megállittatta székét, kiszállott és összekultcsolt kezeit megcsóválva h a o-á (egészséges-e?) kérdést intézett hozzám; kielégítő választ nyerve, engedelmet kért, hogy útját tovább folytathassa.

Chinában, annak közel 5,000 éves fenállása óta, nagy haladást tett a tudomány, művészet s az iparnak csaknem minden ágazata. Irodalma oly rendkívüli, a minővel talán más állam nem is dicsekedhetik. A regényirás, költészet ott már a legrégibb időkben

jelentékeny szerepet játszott, s az irodalom gyors növekedése szükségessé tette azt, hogy a már megírott könyv nagyobb nehézség nélkül többszörösíttethessék; igy jöttek arra a gondolatra, hogy a betüket fatáblákra véssék, és mihelyt az első kisérlet sikerült, mindjárt gondolkozni kezdettek a betük czélszerűbb elkészítési módjáról. Igy történt, hogy Chinában a nyomdászat már a nyolczadik században fel volt találva, azaz hét száz évvel előbb mintsem Guttenberg és Faust megszülettek volna.

Történészek a kéziratoknak és a Buddha vallás papjai által használt imakönyveknek első kinyomatását a Tháng (l. a tábl. 39. a.) uralkodóház idejére teszik. E dynásztia fönnállott a Krisztus születése után számított 620. évtől egész 907-ig. E csaknem három évszázadra terjedő békés idő alatt nagy érdeklődés és figyelemben részesült az irodalom, de leginkább a Buddha vallás tanulmányozása. Az emberi ész naponta foglalkozva a pogány vallás költőies, de szellemet tompító tanaival, e periodus épen nem volt gazdag a hasznosabb találmányokban, és mig a képzelődés nagyban fejlődött, a fêng shui vagy babona abszurdumai a népnek elfogadott hitévé váltak, akkor hiányzott a gondolkodási tisztaság s az értelem aludni ment. Később, mikor már a Buddha vallás mint újdonság iránti érdeklődés megszünt, a chinai is kezdett nemesebb irányban gondolkozni, s a találmányok egész sora következett. Föltalálták a puskaport, azt használták lőfegyverekbe; mulattatási czélból csináltak rakétákat is már Krisztus után a 969-ik évben. Tháj-tszhú (l. a tábl. 40. a.) császár fényes udvara előtt történt meg a tűzijátékoknak első és nagyszerű bemutatása. Ezt követte nehány évvel későbben egy újabb találmány, a mely a tengeren hajózásnak vált egyik legfőbb kellékévé, ez volt az iránytű. A papirnak finomítása, tökéletesítése is ez időre esik. Azelőtt papirt csakis bambus-nádból készitettek, most már gyapottal tettek kisérletet, és úgy találták, hogy az igy készült papir a réginél a nyomtatásnak is jobban megfelel. Egy szóval a képzelődés, a butaság korszaka után egészen új tudományos szellem ébredt föl a chinaiakban.

Ez időtől számítva az ipar fejlesztésére is nagy gondot fordítottak, s a fényüzési czikkek gyártása, a porczellán készítése, mindenféle réz-edények kovácsolása, egyszerre nagy lendületet nyert. A finom porczellánon kívül a mit a ritkasággyűjtők és a chinai különlegesség kedvelők leginkább bámulnak, első helyet foglal el a zománczozás, vagyis külföldi szokott nyelven a cloisonné készítése. Ez igazán fáradságos és nagy türelmet igénylő mű kidolgozási módja a Ming (l. a tábl. 41. alatt) dynastia-

beli Csing-tháj (l. a tábl. 42. alatt) császár uralkodásának idejéből ered (azaz 1450 évvel Krisztus halála után.) E miatt a zománczozást chinaiul csing-tháj-lán-nak nevezik. Készítése az egész birodalomnak csupán egy városában Pekingben történik. Egyszer alkalmam volt egy ilyen helyiségbe bejutni s a különféle műtétet, melyen egy zománczozott vázának keresztül kell mennie, megtekinteni. Gyártásánál a főtényezők: egy réz-edény a kivánt alakra kovácsolva; darabka lapított réz-sodronyok úgy hajlítva, hogy az előírt rajzot ábrázolják; több színű zománcz, nagy ügyesség és mindenek fölött rendkívüli türelem. A réz-sodronyok elhajlítására apró gyermekeket használnak, a kiknek egyedüli szerszámok egy pár csiptető. E sodronyokat az edény külsejére csoportosítják úgy, hogy azok virágokat, madarakat vagy arabeszkeket ábrázoljanak, és az egészet enyvvel majd ezüsttel szilárdan az edény oldalaira ragasztják. Miután a váza ennyire elkészült, kezdődik a zománczczal való bibelődés. Porrá zúzott színes üveget egy kanál segélyével a sodrony által képezett hézagokra hintenek; az üveg, miután már előbb vízzel lett vegyítve, az edény oldalára tapad. Mikor az edény minden hézaga meg van igy töltve, az egészet kiteszik egy e czélra készített tűz hevének mindaddig, mig az üveg egészen föl nem olvad, majd hideg helyre téve, az előbb folyékony anyag megszilárdúl. E töltési és égetési műtétet addig ismétlik, a mig a készítmény minden hézaga csordultig nincs. Ha egyszer az edény külseje egyenletes fölszínt mutat, nagy gonddal kicsiszolják és a kilátszó sodronyhálózatot bearanyozzák. Egy közönséges nagyságú edény elkészítése hat hetet igényel.

A nevezetesebb chinai készítmények között jelentékeny szerepet játszik a tuss vagy mint az angolok hívják Indiai ténta. Ez képezi Chinának tulajdonképeni téntáját, de mielőtt írásra lenne használható természetesen fel kell olvasztani. A chinainál a téntatartót egy laposra kicsiszolt kő-tábla képezi, annak a felső részét vízzel megnedvsítik, s a tussnak pár perczig tartó oda súrolása által sűrű fekete nedv áll elő. Ebbe mártják az ecsetet és úgy festik papirra a betűket. A tuss Krisztus után a 220-ik esztendőben találtatott fel; azelőtt a chinaiak írásukhoz rendes festéket használtak. (Az itt felmutatott példány abból való, a mely kizárólag a császári udvar részére készült.)

Nagyon fontos és általunk is igen jól ismert ága az iparnak Chinában a selyem-termelés, mely mesés régiségű időkből ered. Történészek azt állítják, hogy mikor a gyapot a Jüan (l. a tábl. 43. alatt) dynastia alatt Kr. után 1260-ban Indiából Chinába először

átvitetett és ott ismert tárgygyá lett, már akkor a selyem-termelés Chinában 4000 esztendő óta ismeretes volt. A gyapot bevitelével a selyem-kelmék gyártása igen el lett hanyagolva mintegy 400 évig, csakis az utóbbi időkben, hogy ez árú iránti érdeklődés az európaiak részéről nagyon élénkké lett, kezdett újra annak nagyobb mérvben készítése lassanként kifejlődni. Most már szebbnél szebb selyem-kelméket készítenek, melyek a színek élénksége és változatossága dolgában felülmulhatatlanok.

A chinai császár és udvara használatára készült selyem Kiangnan tartományban gyártatik és valami 545 selyemkészítő telepet foglalkoztat; az ott dolgozó munkások mind császári zsoldban állanak. Azon selymek, melyek az udvar tagjai részére készülnek, bárki által is vehetők, ellenben a császár személyes használatára szőtt kelmék közönséges halandó által nemcsak hogy meg nem vehetők, de még csupa megtekintés végett sem könnyű hozzájuk jutni. Ezek leginkább arany szálakkal beszőtt és himzésekkel gazdagon ellátott sárga szinű selyem-kelmék. — Chinának egyenes selyem kivitele külföldre évenként kerek számban százmilló forint értéket képvisel; mig benn termesztett theájából külföldi fogyasztásra a mult évben kivittek 110,000,000 frt értékűt. 10 évvel ezelőtt a thea kivitelének értéke alig ment 60,000,000 frtra. E szerint a chinai thea fogyasztása nem hogy csökkenne, de óriási mérvben növekszik és pedig daczára az angol termelők törekvéseinek, kik a theaültetést Kelet-Indiában sőt Ausztráliában is meghonosították már.

Hogy a szabadkézzel való rajzolás és festészet mennyire haladott a chinaiaknál, — arról e képek meglehetős fogalmat nyújtanak.

Nem kevéssé érdekes és mulattató, ha az embernek alkalma nyílik egy chinai ebédnél részt venni. Az étkezésre meghívás nem úgy van szerkesztve, mint nálunk, sőt az avatatlan nem is képes magát tájékozni, hogy jóllakva, vagy éhesen jelenjék-e meg a kitűzött időre. Ime itt van Li-hung-csáng alkirálynak egy véletlenül nálam maradt meghívója. A boriték és levél egészen hivatalos vörös szinű papirból van. A külsejére irott jegyek a meghivottnak czimét, nevét, és rangját jelölik. Belsején csak ennyi áll: „16-ikán esti 6 órára csészéim ki lesznek tisztitva; elvárom ragyogó megjelenésed.“ Az alatta levő és három irás-jegyet ábrázoló lap képezi a névjegyet. Az ebédre hivott legszebb ruhájában, hivatalos jelvényeivel ellátva jelenik meg, s az előcsarnokban leülve pipázgatás és csevegés mellett várja be az összes vendégek megérkeztét. Hogy tálalva van, az azáltal adatik tudtul, hogy a cselédség egy nagy réz-tányéron fülrepesztő csörömpölést visz véghez. Erre a háziúr

vendégeivel az étterembe megy és ott mindenkit rangjának megfelelőleg elhelyez. A megtisztelt egyén az asztalfőt foglalja el, mig a házi úr az asztal legvégső sarkán telepedik le. Az étkezés, mint nálunk is, holmi étvágy-ingerlővel kezdődik, a mi a chinaiaknál rendesen száraz tök-magból áll; ezt ropogtatják a vendégek sokszor egész fél órán át, s csak azután jönnek fel a rendes ételek. Ezeknek minősége és elkészítési módja Chinában is a házi gazda vagyonosságától függ. Magas rangú egyéneknél a legdivatosabb ételek: a fecske-fészek, ízletes leves alakban; a fehér czápa-uszony; a tengeri fű finom mártással; a fekete biche de mer (Holothuria); a fiatal bambusz nád, becsinálva; a galamb tojás, szürke lével és különféle édességek. Az étel egy tálban az asztal közepére van kitéve, és a vendégek abból vesznek ki pálczikáikkal saját csészeikre Tisztelet adás az, ha az ember minden tálból kétszeresen vesz. Evőeszközül a chinai csupán 2 pálczikát használ; ez helyettesíti náluk a kanalat, kést és villát is. Ebéd közben forró czukortalan zöld theát isznak, de az ízletesebb ételekhez szolgálnak fölforralt csemegeborral is, mit apró ezüst vagy arany kupákból üritenek ki. Egy nagyobbszerű chinai ebéd mintegy 4 óra hosszat tart, mely idő alatt valami 40 különféle étel tálaltatik föl. Étkezés befejeztével jobb házaknál divatban van opiummal kedveskedni, mit kerevetre dőlve kéjmámorban élvez az illető. Természetes dolog, hogy ilyen összejövetelekből a nők teljesen ki vannak zárva.

A gyengédebb nemnek, mint Keleten általában, úgy Chinában is igen alárendelt, lehet mondani elviselhetetlen szerep jut osztályrészül. A nők ott társadalmilag nem léteznek; nemök mintegy meg van bélyegezve, sőt komoly társaságban őket előhozni, rólok beszélni illemtelen dolog. Chinai nézet szerint az ő rendeltetésük csupán az, hogy az emberiség folytatására közre működjenek. Ők a férfiak bábúja, árúczikke, vagy játékszere. Ezzel ellentétben Confucius tana azt kivánja, hogy a fiu anyját tisztelje, imádja, bálványozza, késő vénségére pedig kényelméről gondoskodjék. Igen szép és tanulságos az mikor az ifjú tisztviselő, kézműves, vagy katona havi keresményét térden állva nyújtja át anyjának; vagy mikor a vád alá helyezett szűlőt a biróság fenyíteni készül s a gyermek haját tépve rimánkodik, hogy anyja helyett ő bünhödjék A szűlőjét bántott fiú ellen a törvény is ritka szigorral jár el. Az anyagyilkoson a kivégzés legborzasztóbb neme: a ling-dzsi (l. a tábl. 44 a.) vagy az elevenen feldarabolás műtéte vitetik végbe.

A nő-nemnek már kiskorúságában szenvedéshez kell szoknia. 3 4 éves korában megkezdődik a lábkötés vagyis a lábak további

növésének meggátlása. Széles durva szalagokkal begöngyölgetik kis lábaikat oly erősen, hogy a vérfolyás megakad. A szegény gyermek kezdetben borszasztó fajdalmakat áll ki, mig egy pár év leforgása után a lábak eltorzított alakot öltenek s érzéketlenekké válnak. E műtétnek a testre és szellemre nagyon visszaható befolyása van: az arcznak piros egészséges szine eltűnik és marandandóan sáppadt lesz; a vidor pajzán kedvet búskomorság váltja fel; az imént futkározni tudó kis gyermek szánalmat gerjeszt nehézkes tipegésével. Egy szóval Chinában a nőnek teherré lesz az élet már kora ifjúságában.

Ott a házasságra lépés is különös módon történik. Az eljegyzés a szülők közvetitése folytán megy végbe, a nélkül, hogy a jegyesek csak hirből is ismernék egymást. Még csak az sem engedtetik meg a vőlegénynek, hogy jövendőbelije arczát az összeadás előtt megpillanthassa. — Ennek természetes következménye az, hogy igen sok a boldogtalan és gyümölcstelen házasság Chinában. A törvény azonban gondoskodott más módról, a mi által az emberiség szaporodása nemhogy csorbát szenvedne, de inkább nagy mérvben előmozdítja azt. Ámbár a közerkölcsiség nem a legjobb lábon áll a chinaiaknál; mindazáltal ők az erénynek nagy tisztelői; s az olyan nőnek, ki ifjú korában özvegyen maradva erényes életet folytat és elhalt férje emlékéhez hű marad, — holta után tiszteletére emlékoszlopot emelnek.

Egy chinai lakóház külső és belső berendezése az európaitól igen sokban eltér. Ha Chinában egy magas rangú vagyonos ember magának házat építtet, épen nem látszik arra ügyelni, hogy lakásának — építészeti szempontból — külső díszt adjon; hanem ellenkezőleg azon törekszik, hogy a belső fényt — a mennyire csak lehet — a külvilág szeme elől eltakarja. Építkezésnél tehát a chinainak első dolga, hogy a megvásárolt telket magas kőfallal kerítse be úgy, hogy az építendő palotákról és kertekről a nagy közönség mi tudomást se szerezhessen. A mi kevés díszben kivülről gyönyörködhetik a szem, az mind a főbejárat vagyis a kapunál konczentrálódik. Az erős tölgyfából készült kapu többnyire zöld vagy vörös színre van festve, mig az aránylagosan belévert szögek aranyozott fejei, s a sokszor négyrétegű, merészen hajlított csücskös tetőzetek, az egésznek kellemes benyomású külsőt kölcsönöznek. A kapu mindkét oldalán gránitból faragott, félig guggoló oroszlánok őrködnek. Ha a nehezen nyitható kapun sikerül a bejutás, először is egy tágas udvart pillantunk meg, a mit szemben egy kiemelkedő nyitott csarnok szegélyez, mig jobbról és balról egészen gömbölyü nyilással ellátott oldal falak állanak. A csarnokon keresztül menve, még vagy

négy önálló kapun kell áthatolni, hogy a hivatalos helyiségbe vagyis elfogadó terembe juthasson a látogató. Ez utóbbi igen egyszerű berendezésű. Udvarra néző oldala díszes farácsozatból áll, a melyre belülről finom papir húzatik, hogy azáltal a terem — üveg ablakok hiányában — kellő világossággal láttassék el. Fő dísze a teremnek egy finom gyékénynyel bevont 2—3 láb magas patka, közepén egy kis alacsony asztallal, mely rendesen vörös színű selyem szövettel boríttatik le; a falhoz közel mindkét oldalról szinte selyemmel bevont kényelmetlen székek állíttatnak föl; mig a falak egyhangúságát — bölcsek mondásaival ellátott hosszú papirszalagok iparkodnak elhárítani. A terem mennyezetéről közepett egy terjedelmes, de csinos kiállitású lámpa függ le, melyben alkonyatkor papir bélű faggyú gyertyák gyújtatnak meg. Itt fogadtatnak az idegenek, a kiknek aztán a chinai lakházak más részeibe eljuthatni teljes lehetetlenség. — A már fentebb említett jobbra és balra eső kerek nyilásokon át lehet a magán szakosztályokba jutni, hol a chinai család női tagjai tartózkodnak, s a hol a családfő is szokta idejét tölteni, a mikor otthonos magányába óhajt visszavonulni.

A család rendes tartózkodási helyére szánt épület, többnyire egy emeletes magas, csinos, mondhatni díszes kiállítású. Az építkezési anyag túlsúlyban kemény tömör fa; csakis a tűzfalak, meg a ház hátsó része, állíttatnak ki — napon szárított, sötét szürke színű — téglákból. Az épület homlokzatán, úgy földszint, mint az emeleten, hosszú födött erkélyek nyúlnak el. Ezek nyáron által nagy szolgálatot tesznek, a mennyiben a szobákat megóvják a túlságos hőségtől; aztán meg a család gyengédebb tagjainak — különösen az esti órákban — kellemes pihenő menedéket nyújtanak. Az erkély vonzó erejét pedig az is növeli, hogy az udvar rendesen díszes kertté alakíttatik át, hol a mesterséges úton létrejött szikla csoportozatok, nagy kő-medenczékben uszkáló arany halak, s gazdag tropikus növények a szemlélőre vidító hatást gyakorolnak. A földszínti termeket e család férfi tagjai lakják, mig az emeleten levő szobákat a nők és apróbb gyermekek foglalják el. A szolgaszemélyzet részére az udvar hátsó részén külön lakások vannak.

A szobák bebútorzása Chinában nagyon egyhangú. Ha egyet látott az ember, akkor már a többiről is kellő fogalmat alkothat magának. A mi az ilyen szobákban leginkább szembeötlő, az egy egészen a fal mellé épített emelvény vagy patka, melynek az a sajátságossága van, hogy nappal majd társalgó, majd étkező asztalnak, éjjel pedig — mint ágy — a család pihenő helyének használtatik. Ennek belsejébe télen által izzó szenet tesznek oly czélból, hogy

a patkát fölmelegítve a szobai levegő elviselhetővé váljék; de sokszor megesik, hogy az izzó szén által kifejlesztett gáz, nem találván más elbocsátó nyílásra, a szobát tölti meg, s a mit sem sejtő alvókat szép csendesen a másvilágra szállítja. (Nem egy esetet tudok, a mikor az így fűtött terem alvóit reggel megfulladva találták.) A szoba-bútorzat egyéb kiegészítői részei: értékes fából készült — czifra faragású — kisebb-nagyobb székek és asztalok; drágább porczellán vázák, virágtartók; gondosan választott különlegességeket tartalmazó szekrények, lámpionok, virágokat vagy bölcseket ábrázoló papirtekercsek, stb. — Az étkező terem, vagy ebédlő, hol nagyobb számu vendégek is elhelyeztethetnek, — szinte a leírt módon van berendezve; csakhogy, lakmározások alkalmával, a fölösleges vagy útban álló butorok kihordatnak, s az így nyert üres tér több négyszögü asztalokkal töltetik ki.

A modern találmányok, igy például a gőz és villany, kezdenek már Chinában is tért hódítani. Tíz évvel ezelőtt alakult egy csupán chinai részvényesekből álló gőzhajótársaság, a melynek hajói most már érintik California és Anglia partjait is. E társulat létezését a császári kormány kezdetben ignorálta, de miután háborús időkben a hadcsapatok gyors tova szállításánál nagy szolgálatokat tett, — kezdett arról hivatalos tudomást venni, most már jelentékeny kedvezményekben is részesíti. 1876-ban vasútja is volt Chinának, de miután azt egy idegen vállalat kormány engedély nélkül építette, — következménye az lett, hogy rövid existentiája után a kormány kisajátította, s az egész készletet hajóra rakva Formosa szigetre számkivetette. Most sínek, mozdony, waggonok egy tömegben rozsdásodnak. — A távirászat hasznos voltát China is belátta, s első, Tientsintől Shanghaiig terjedő vonala ez évben lett a közhasználatnak átadva. Ámbár a hatósági közegek mindent elkövettek, hogy a köznép annak czéljáról illő fogalmat szerezzen, mégsem lehetett eddig a chinai embert rábirni, hogy üzleti vagy családi hirek tova-adásánál a villanyt használja közvetitőül. A póznáról póznára menő sodronyokról pedig azt állítják, hogy azok belül üresek, s az idegen ördögök levelei azokban továbbíttatnak.

Hogy Chinának nagy és érdekes multja volt, — arról irodalma és története tanúskodnak. 4000 éves antiquitással kérkedő könyveiből azt tanuljuk, hogy a kezdetleges chinai faj már fennköltszellemmel bírt, és tudománynyal foglalkozott. A nép, értve gazdagot szegényt, külsejére nagy gondot fordított, és kivétel nélkül selyem ruhákba öltözködött. E szokása még ma is fennáll, kivéve a szegényebb osztályt, a mely a selymet az utóbbi évszáza-

dokban olcsóbb gyapot ruhával cserélte fel. 4000 esztendővel ez előtt a chinai türelmes földmivelő volt; ilyen türelmes földmívelő még ma is. Ezekből azt tanulhatjuk, hogy a chinai maradandó nemzeti tipussal bir; és ha hozzá adjuk azon factumot, hogy életmódjában mértékletes, igényeiben egyszerű, nélkülözést elviselni tudó, hogy földje termékeny, megnyításra váró bányái kiaknázhatlanok; ha ezeket mondom figyelembe vesszük, bátran lehet oly véleményt koczkáztatnunk, hogy China nagyszerű jövőnek néz elé; s a mint volt a multban egy kisebbszerű mongol invásió, úgy lehet attól tartani, hogy ez a jövőben ismétlődni fog s még jöhet oly idő a mikor Chinának túlságosan szaporodó fiai a világ minden zúgát megtöltendik.

Mintegy befejezésűl legyen szabad egy részemre kiállított chinai útlevelet felolvasnom, hogy legalább azoknak kik előtt ilyesmi még újdonság, az írás-jegyek kiejtése és hangoztatásáról némi fogalmat adhassak.

(Az ezen értekezéshez tartozó tábla a füzet utolsó lapján van.)

Faragó Odön.

A jakutok.

(Felolvastatott a decz. 7-ki ülésen.)

A jakutok is Szibéria török népei közé tartoznak s ezek közt azon töredéket képezik, kik a legtávolabb eső éjszaki vidékeken laknak. Legsürübben Jakutszk környékén, a Lena s mellékfolyói által öntözött vidékeken találhatók s legelőik nyugotra a Viluj s mellékfolyói mentén a Jeniszei, Olenek és Khatanga vidékein terjednek el. Tartományuk nyugot felé az Aldanig s Kolimaig terjed; éjszakra pedig az Uda sziget irányában az Ohotszk öbölig találhatjuk őket. A Jeges tengerbe ömlő folyók, a Lena, Jana, Indigirka s Kolima partjain mindenütt ott láthatjuk e népet nyájaikkal, a hol elég gazdag legelők vannak. Szomszédaiktól, a tunguzoktól, lényegileg abban különböznek, hogy főkép baromtenyésztéssel foglalkoznak, míg az utóbbiak vadászat s halászat által tengetik életöket.

Egészben véve a 60-ik szélességi foktól kelet felé a Khatangáig a csukcsok vidékéig, — tehát a keleti hosszuság 150-ik fokáig szoktak kóborolni. A jakutok hazája ennélfogva a legzordabb jellegű sarkvidéki éghajlat alatt fekszik; a talaj az egész éven át

be van fagyva, nyár végén is csak $3^1/_2$—$4^1/_2$ lábnyira enged fel, úgy, hogy Jakutszkban a házak pinczéiben, mint Rittich mondja, még a legmelegebb nyári időben is minden folyadék már két óra alatt megfagy, bár kint julius hőmérséklete néha egész + 36°-ig emelkedik. A vidék déli részén őserdők vannak: czedrusok, nyirfák s veres fenyőfák eredeti szépségökben; de a 68—69-ik sz. foktól kezdve az erdők megszünnek s a sarkvidék teljes zordonságában mutatkozik. Scsukin állítása szerint a tulajdonképeni nagy hideg deczember közepén kezdődik. Ez időben a szobákban levő vason s gerendán is dér képződik; az üveg szétpattan, a falak megrepedeznek, tagyos köd hull le a légkörből, mely annál sűrűbb, minél nagyobb a hideg; a kéményekből kiszálló füst elterül a házak felett s még nagyobbá teszi a sötétséget. A nap csak délben 11 órakor emelkedik ki a sötét ködös láthatár fölé, de azután csakhamar ismét eltünik; nem világít, nem is melegít, fénye olyan, mint valami messze távolról homályosan látszó fáklya, melynek világánál még délben sem láthatjuk az égboltozatot. Tulajdonképi nappal e vidéken nincs s a kemény télen át egész nap a szobában kell tartózkodni. Nem látunk verebeket, nincsenek szarkák, varjak, sem galambok, s csak egy kis csicsörke s a csóka állja ki a hideget. A hőmérő 35—38, sőt 40 R. fokra sülyed a zérus alá, a lég rendkívül nyugodt s a legkisebb mozgás is léghuzamot idéz elő. Szerencse, hogy a rettenetesen hideg nem párosul széllel, különben az ember sem állaná azt ki. 1828-ban a hőmérő deczember s január hónapokban kora reggel — 46° R.-ig sülyedt s csak délfelé emelkedett — 44 egész 43° R. fokig. Tartósabb hideg esetén már megtörtént, hogy a higany a hőmérőben megfagyott s hogy azt mint az ólmot késsel lehetett feldarabolni. A kilélegzett levegőben a párák megfagynak s a száraz fűhöz hasonló zajjal esnek a földre. Mindamellett, e rettenetes éghajlati viszonyok között is, az emberek nemcsak egészségesek, de jó kedvüek is.

Mily úton jöttek a jakutok, kikkel az oroszok 1627—1640 közt ismerkedtek meg, jelenlegi hazájukba, s minő rokonsági fokozatban állanak a többi török népekhez, arra vonatkozólag ma csak némi hypothesiseket lehet felállítani. Némelyek ama rokon vonásoknál fogva, melyek köztök s a burutok közt feltalálhatók, ezekkel hozzák közelebbi rokonságba; míg mások ama végcsoport szélső ágának tartják, mely csoportot szibériai törököknek nevezhetünk. Legnagyobb valószinűség szól a mellett, hogy ama török törzsekhez tartoznak, melyeket a törökök még a történelem előtti korszakban a Dzungariaban általában uiguroknak neveztek s hogy ezektől

elkülönülve a népvándorlás korában, mely e vidéken igen nagy mozgalmat keltett, a zord éjszaki vidékre tolattak. Nemcsak a physikai jelek, nemcsak egyes megegyező vonások a szokásokban, hanem főkép a nyelvi összehasonlítás eredményei támogatják e hypothesist; a jakutok tájszólása ugyanis feltünő módon hasonlít a tulajdonképi uigur nyelvhez különösen az alakok s szókincsre nézve s csak bizonyos tekintetben lehet e nyelvet az altaji nyelvhez átmenetnek tekinteni. Hogy a jakutok önkénytelen vándorlása délről éjszak felé nem egyszerre történt, hanem különféle időszakokban jött létre, jó formán magától érthető; de amint alig tudunk valamit a legutóbbi időkből felőlök, ép oly kevéssé lehetünk képesek e vándorlás korát meghatározni. Annyit biztosan feltehetünk, hogy a jakutok genetikai tekintetben sokkal közelebb állanak az uigurokhoz, mint a koibalokhoz, az altajiakhoz s a kacsinczekhez. A jakutok magukat sakha névvel nevezik, többese sakhalar, oly tulajdonnév, mely nemcsak az altajiaknál ismert Saga családnévhez hasonlít, de a régi Sakha névhez is, melyet a görögök s perzsák az Iran keleti részén lakó törökök elnevezésére használtak. A jakut név nálunk az oroszok közvetítésével terjedt el, kik e nevet a a tunguzoktól halották, kik szomszédaikat s régi elleneiket *jako*nak (többesben jakot) nevezik, mely név különben a j és s rendes felcserélése folytán a két elnevezés között nem nagy különbséget tanusít. A jakutok jelenleg öt törzsből állanak, melyek eredete a mythikus Jelleis, az egész jakut néptörzs atyja, 5 fiának tulajdonittatik. Mielőtt az oroszok e vidékre jöttek volna, a jakut fejedelmek között Tyghyn, a Jakutoktól délre eső Kangaltörzs főnöke volt állítólag a leghatalmasabb fejedelem közöttök.

A jakutok közt még most is szájon jár jelenlegi hazájukban való letelepedésökről egy homályos monda. Azt állítják ugyanis, hogy ők a Krasznojarszk környékén levő tatároktól erednek s hajdan egy bizonyos Amogoi bey 150 emberrel ismeretlen okból megvált rokonaitól, kik a Jenisszeiszk kormányzóság déli részén laktak s a Jeniszei folyó mentén keletre vonult. Az Irkutszk s Lena közt levő manzuri sivatagra érkezvén, a vándorlók az itt kóborló burjátokra akadtak s elhatározták, hogy itt letelepednek. De a burjátok nem fogadták őket szivesen, sőt kiirtásokra törtek; mivel azonban holdfogyás volt, mely idő alatt a burjátok egyátalán nem fognak nagyobb dologhoz, az ellenséges támadást is más időre halasztották. Amogoi bey e közben értesült a tervről, titokban tehát elküldte egy pár emberét a Lenához, tutajokat csináltatott s a hegyeken átmenve népével e tutajokra szált s a Lena folyón lehaladt, míg

a mai Irkutszk helyére érkezett, hol uj hazát alapított. Bizonyos idő mulva egy más Jellei nevű tatár csatlakozott itt hozzájok s e vállalkozó ember nemcsak Amogoi kegyét nyerte meg, hanem leányait is, kiktől 12 fia született. Ez utóbbiak között a leghiresebb volt Khangalasz, kitől származott a jakutok hasonnevű törzse. Idővel a burjátok Khari törzséből is csatlakoztak még egyesek hozzájuk a Bajkal tulsó részéről s innen van, hogy a mai jakutok egyrészt a tatárokkal, másrészt pedig a mongolokkal állanak öszeköttetésben. Még maig is létezik a jakutok közt egy Khari nevű törzs s hogy mily élénken maradt meg köztök a burjátok rosszindulatának emléke, mutatja a következő szokásos szólásmód: „Nem a Kharinok nyelvén beszélek veled", azaz nyiltan szólok s igazat beszélek, Scsukin, kitől ez adatot átvesszük, azt hiszi, hogy a jelenlegi Sagajok egy része Amogoi vezetése alatt csakugyan megtette az utat, de hogy e vándorlás egész nyájak kiséretében történt volna, a felett méltán kételkedik. E nézettel szemben nyelvészeti okokból ragaszkodunk előbb említett állításunkhoz s azt hisszük, hogy a mai jakutok nyelvében létező mongol emléket ama szomszédságnak lehet tulajdonítani, midőn e ma éjszakon lakó török nép ősi hazájában, Tien Santól éjszakra, a történelem előtti időkben a mongolok, illetőleg burjátok közelében élt.

Külső alakjukat tekintve a jakutok nagyrészt középtermetüek s széles válluak. Pauli erőteljes embereknek mondja őket, mig a „Russische Revue" 15-ik kötetében egy névtelen iró látszólag gyenge testalkatuaknak írja le. Valószínübbnek tartják, hogy az első állítás a helyesebb, mivel a zord éghajlat megedzette a jakutokat s az oroszok erejökről, fáradságaikról s az időjárás viszontagságait eltűrni képes természetökről csodálatos dolgokat beszélnek. „A jakut fuvarosok — igy mondják — a legrettenetesebb hidegben is képesek a szabad ég alatt hálni, vidáman theáznak s félig-meddig le is vetkeznek, a mennyiben felső ruhájukat paplan gyanánt használják s a hóban feküdve majd egyik, majd másik oldalukat fordítják a tűz felé. Jakutszkban gyakran 40° hidegben is árulják portékaikat a piaczon, egyedül „paska"-ruhába öltözködve s igen kedélyesen nevetgélnek s tréfálkoznak, mintha a legszebb tavaszi idő volna, bár más embereknek lélegzete is megfagy." Az éghajlati viszonyok általában, mint már említettük is, a lehető legzordonabbak. A fagy novemberben áll be; e hónap 28-án lemegy a nap a láthatárról s 38 napon át teljes éjszaka van. Januárban a hideg gyakran 46°-ig emelkedik s ilyenkor még az iramszarvasok is, melyeket pedig a sarkvidék valódi lakóinak lehet tekinteni, a legsűrűbb erdőkbe vo-

nulnak s szorosan egymás mellé tapadva mozdulatlanul állanak. Rittich, Bulycseo utazó elbeszélése után írja, hogy a rettenetes hideg folytán, mely e vidéken épen nem szokatlan, a káposztaleves, bár forrón merítik ki az üstből, már megfagy a kanál szélén, midőn a szájhoz ér. A jakut-gyermeket, hogy e mindent megmerevítő hideghez hozzá szokjék, már kis korában rendkivüli módon edzik; az alig háromnapos csecsemőt napjában többször dörzsölik hóval s leöntik hideg vízzel, ezt mondván a szertartás között: „Tűrd el a hideget s képes lész kiállani a telet, tűrd a meleget s kiállod a forróságot". Az ily megedzett emberek természetesen az éghajlat minden viszontagságaival szembe szállhatnak s nem is ritka közöttök oly férfiu, ki száz évnél idősebb lesz.

A mongol typusra még csak az arczvonások emlékeztetnek a jakutoknál. Általában kis fénylő szemeik, fekete mereven álló hajuk, nagy fejök, tojásdad arczuk van erősen kiálló pofacsontokkal; rövid széles orruk, sötét barna arczszínük jellemző. A férfiak rendesen megnyírják fejöket s csak tarkójukon hagynak meg nehány fürtöt, mig az asszonyok hosszú hajokból több fonatékot készítenek. Szakállal a jakutok nem dicsekedhetnek, Pauli szerint a természet tagadta meg tőlök e férfi szépséget; mások szerint azonban fiatal korukban kitépik az arczon növő szőröket, a mint ez más török népeknél is szokásban van. Arczkifejezésöket általában szolidnak lehet mondani s néha gondolkozás nyomai láthatók rajta. Ez az általános szabály, kivételként említik, hogy a turuhanski jakutok arczvonásai szigoru tatárjellegüek s az Uda sziget környékén lakó jakutok arcza rendkivül kellemetlen s rút.

Öltözetök nagyon kevéssé különbözik Szibéria többi lakóinak ruházkodási módjától. Férfiak és nők, gazdagok s szegények télen-nyáron térdig érő kaftánban járnak, mely egy sor gombbal van összetűzve. Mindannyin látható továbbá az ismert prémessipka, a sabak, nagy s széles fültakaróval, azonkivül a szűk bőr nadrág (szutur) s egy róka- vagy más állatbőrből készült felöltő. Az előkelőket néha kendő vagy ezüst gombokkal ellátott selyemruha külömbözteti meg, ezenkivül hordanak még az utóbbiak ezüst övet is, mely rajzokkal diszitett. A közönséges emberek öve bőrből van s ékítését rézlapok képezik, melyből a necessaire csügg le, hasonlóan a tatárok koslagjához. A gazdagoknál az evet farkából készített nyakkendő is az öltözet kiegészítő részét képezi. A kesztyűk hordozása természetesen általános divat, de a jakut ember a legnagyobb hidegben is leteszi azt, ha a munkában zavarja. Az alsó ruhák legtöbbnyire saemi bőrből készültek s ritkán érnek a térd-

felé; a felső ruhákat felettök szíjakkal erősítik meg. A nők öltözete általában ugyanaz, mint a férfiaké, de a díszitések változatosabbak. Fülbevalóik rendkivül nagyok s nehezek, úgy hogy gyakran a fület is kiszakítják; nyakukon ujjnyi szélességű nyakzsinor van s ünnepek alkalmával a sipka alatt még egy köteléket hordanak, melyről hosszú szalagokon érczpénzek s rézdarabok csüggenek le a hátra s mellre. Érczdíszitések s szűcsáruk általában nagy mennyiségben fordulnak elő a nők ünnepi öltözetein. Télen a kaftán s bunda fölé még egy más bundát is vesznek fel prémjével kifelé fordítva. E samajaknak nevezett felső bundát leginkább mormota bőrből készítik, legtöbbnyire maguk a nők oly módon, hogy a czérna helyett bizonyos állatok szárított beleit használják fel a varrásnál.

A jakutok táplálékát főkép ló- s marhahús, továbbá tehén vagy kanczatej teszi. A kenyérről ép oly kevés tudomásuk van, mint a rokon kirgizoknak. A halak nyers vagy szárított állapotban természetesen szintén nagy részét képezik eledelöknek. A A zsiradékot kiváló csemegének tartják s rendkivüli mennyiségben fogyasztják. Nyersen s főzve, friss és avas alakban egyaránt megeszik s inkább a mennyiséget nézik, mint a minőséget. Hogy kövérségre tegyenek szert, a zsírt még ízletesebbé akarják tenni az által, hogy apróra vágott nyírfahéjat, halat, tejet, lisztet stb. vegyítenek össze vele s igy főzik meg. Tehéntejből valami savanyús sajtfélét készítenek, melyet kenyér nélkül esznek s igen ízletes tápláléknak tartanak. A jakutok általában az evést tartják a legnagyobb boldogságnak s társalgás közben legörömestebb emlékeznek meg az élet ama pillanatairól, midőn zsíros hússal jóllaktak. Örömükben s bánatukban egyaránt esznek s még halálos ágyán sem utasítja vissza a jakut, ha egy darab zsírral megkinálják. Május hónapban a jakutok a Lena szigetére mennek — vakondokokat fogni, melyek az áradás következtében a földből kiüzetve fákon keresnek menedéket. E különös csemege mellett még az ujonnan ellett csikó vagy bárány porczát kedvelik, melyeket természetesen egészen nyersen esznek meg. Általában közönyös előttök, valjon nyers vagy félig sült, hal vagy más húsféle-é a tárgy, csak a tömeg határozó. Valódi nemzeti étek még is a megavasodott zsiradék s minél többet képes abból valaki megenni, annál nagyobb a boldogsága. Falánkságukat eléggé jellemzi a következő adoma: Egy Simpson nevű utazó egyszer két falánkságáról ismert jakutot hívott magához s két pud főtt marhahúst s egy pud olvasztott zsírt tett elébök. Az elsőt megosztották köztök s megengedték, hogy a zsírt kanalakkal egyék. Az egyik jakut öreg

és tapasztalt volt, a másik fiatal és falánk. Midőn ez utóbbi társát kezdetben legyőzni látszott, az öreg megjegyzette: „Neki még jó fogai vannak, de a szentek segítségével“ s ekkor keresztet vetett magára — „majd csak utólérem“. Midőn az eledel felét már elfogyasztották, Simpson titkárának felügyeletére bízta vendégeit, ki két óra mulva visszaérkezésekor jelentette, hogy az evők csakugyan megettek mindent s végül megcsókolták a földet azaz megköszönték a gazdag ebédet. A falánk virtuozók ezután három-négy napon át félig öntudatlan állapotban voltak, nem ettek s nem ittak, csak a földön henteregtek, hogy az emésztést előmozdítsák. Szokásban van lakadalmak alkalmával meghivni ily „művészek“-et, hogy falánkságukkal mulattassák a vendégeket; egyiket a menyasszony, másikat a vőlegény részéről hivják meg s a győző természetesen nagyon büszke az eredményre.

Az italok közt kiválóan becsülik a kimiszt, a tatár népek általában kedvelt italát, melyhez a jakutok még egy kis zsírt is tesznek. Ez ital gyakori használatá okozza kövérségüket. A vagyonosabbak az úgynevezett táblatheát iszszák s újabb időben az oroszok a pálinkát nagyon meghonosították közöttük. Mint narkotikus szer a dohány is elterjedt s mivel a jakutok a füstöt egészen elnyelik, a dohányzás után rendesen teljesen elkábulnak. Hogy az evésben a tisztaságra nem nagy gondot fordítanak, magától érthető. Feleslegesnek tartják többek közt, hogy a halak belét kiszedjék, mivel nézetök szerint ez által annak sajátságos jó íze elveszne. Nevezetes, hogy a jakutok ez egyszerű életmódjuk daczára több eledel készítésére nézve példát adtak az oroszoknak. „Ily jakut eledel az oroszok által úgynevezett „Struganina“, melyet orosz házak asztalain is gyakran lehet látni, mint csemegét. A megfagyott hal húsát késsel vékony szeletekre vágják oly módon, hogy az forgács alakú legyen s az igy elkészített eledelre eczetet, hagymát s olajat tesznek, a gourmandok azonban semmit Másnemű csemege az úgynevezett pupki, a hal kissé megsózott hasrészei, mely eledel Jakutszkból jő forgalomba, igen zsíros s finom; nyersen eczet, hagyma s borssal vegyítve kerül az asztalra“.

A jakutoknak lakásul kúpalaku sátrak szolgálnak (urasza). Hosszu oszlopokból áll e sátor s nyírfalombokkal fedett. A sátrat a folyók partjain levő fűgazdag területeken magukkal hordják s ez idő alatt gondoskodnak a télre szükséges széna összegyüjtéséről is. Télen gerendákkal összerakott s csonka kúphoz hasonló lakásban tartózkodnak, melyet kívűlről fű, föld vagy agyag fed s egészen a bennlakók igényei szerint van berendezve. A világosság fő-

ként két kis ablakon át jő be, melyeket télen üveg helyett jégdarabokkal, nyáron halhólyaggal vagy zsiros papirral vonnak be. A szegényebbeknél a padló 2—3 láb mély, a gazdagabbaknál valamivel magasabb s deszkákkal borított; az ajtó középen van s többnyire kelet felé fordítva. — A fal egyik oldalán gyapjuból fekvő helyet készítenek, melyet gyakran a családtagok száma szerint osztanak fel. — A kemencze a helyiség közepén van, nem messze az ajtótól s a tűz folytonosan ég benne. Ruhák, butorok s másnemü eszközök köröskörül a falakon függenek, míg a benső részben külön helyeket tartanak fenn a házi állatok számára, melyek a nagy hidegben itt tartózkodnak. Csak a ló marad kinn a legszigorubb télen is a szabadban s kénytelen patájával keresni eledelét a megfagyott földben. .

E kezdetleges berendezés daczára a jakutok lakása sokkal jobban megfelel az ottani éghajlati viszonyoknak, mint az orosz izba, mivel a jakutok kunyhója alkalmasabb anyagból épült s mert kemenczéjök a folytonos léghuzam által sokkal jobban megtisztítja a helyiségeket. E lakás jobban megfelel az életszükségleteknek is, mivel a hideg telet abban baj nélkül töltheti el. A férfiak nappal vadászni mennek, míg a nők a kemencze előtt ülnek, bőröket készítenek, ruhákat varnak, köteleket s hálókat fonnak; este, midőn az egész család együtt van, dohányoznak, a kumisz s zsir élvezetének hódolnak. Ez időtájban a vének vagyis a főnökök összegyüjtik a társaság fejeit, megbeszélik a közös ügyeket s elintézik a pereket. A mindennapi életet néha a samanok varázsló szertartása tarkitja, kik az égő tűz parázsaiból megjelölik a helyet, hova tévedt el valamely barom, meggyógyítják a betegségeket s a jóltevő szellemek segítségét hívják fel valamely vállalat létesítésére Igen könnyen megmagyarázható az az erős szag, mely a jakut kunyhókban hosszabb ideig tartózkodó utazókon észrevehető; ruháikon s hajukon soká megmarad e szag s csak akkor mulik el, ha többször orosz fürdőt vesznek utánna Orosz férfiak állítása szerint azonban e rosz szagot még a természeti tárgyakon, továbbá sajátságos módon a jakutok által készített faeszközökön s érczbutorokon is észre lehet venni.

Vallás tekintetében a mai jakutok már általában az orosz egyház hivei, azonban kereszténységök aligha ér többet, mint más sziberiai tatároké, azaz tulajdonkép csak a kényszer utján meghonosított külsőségekre terjed, míg titokban a régi samanizmus sok szokása s babonája uralkodik. A kunyhókban láthatók még apró bálványszobrok, nyirfakéregből készült nyúlszemekkel körülvéve. E bálványokat kiváló tiszteletben tartják s a jakut ritkán eszik valami

jobb falatot a nélkül, hogy egyuttal a házi védszentnek arczát zsirral be ne kenné. Különös tiszteletben részesülnek a nap és tűz, mint az élet főkutforrásai. Az utóbbinak étkezés közben jó falatokat vetnek s annak ropogásából néha szerencsétlenséget jósolnak, midőn azután a tűz rejtett szellemeit megengesztelni törekesznek; a napnak azonban ritkán áldoznak s nem is félnek tőle, mivel, mint az könynyen érthető, e zord éjszak vidéken a nap nem kelthet félelmet.

Rittich, Porjadin jakut ember elbeszélése után tudatja, hogy néha-néha éjfél körül még világosnak láthatjuk a jakutok kunyhóit s ez esetben biztosak lehetünk arról, hogy ott benn saman ember gyakorolja varázsló szereit, hogy meggyógyítson egy beteg marhát, hogy ellopott vagy elveszett jószágot visszaszerezzen, vagy hogy a szellemek gyámolítását kérje ki valamely vállalat számára. Sőt még a saman-kor régi isteneit is tisztelik, bár az orosz kormány már régebben kimondotta, hogy „a jakutok jó népét méltónak tartottuk, hogy orosz testvéreivel a nagy keresztyén családban egyesíttessék.“ A mint ugyanis Porjadin beszéli „Aï-Tojon főistenséget még most is úgy tisztelik, mint az égi, közép és földi világ teremtőjét. E főisten a kilenczedik égben honol, hol soha sem hiányzik hús, vaj és zsir. Van továbbá külön istennő a termékenység s születés előmozdítására, van sorsisten, külön istenségek az időjárás, tűz, erdők stb. személyesítésére. A másodrangu istenek közé tartoznak a Jevszidák, kik mintegy őrangyaloknak tekinthetők, továbbá a gonosz szellemek (saitan). Az elhunytak lelkei a szerint, a mint a földön jól vagy rosszul viselték magukat, világos vagy sötét árnyékokká változnak. Más tulvilági kérdésekkel azonban a jakutok nem foglalkoznak. — Más forrás szerint a főisten neve Ar-Tojon azaz a tiszta isten s neje Kübei Khatum azaz a tiszteletreméltó nő. A villám s menydörgés istenét Szür-Dajaknak s Süge-Tojonnak hívják. Ezeken kívűl vannak még közvetítő istenek, kik közül egyet Shessugaj-Tojonnak s ennek nejét Ai-Sidnek hívják. Tisztelik továbbá a jóltevő szellemeket, melyeket fehér lovak, varjak, hattyuk, sólymok stb. alakjában képzelnek s mely utóbbiakat ezért nem eszik meg.

A jakutok samanizmusára nézve azt tudjuk, hogy ők a saman személyében oly embert képzelnek, ki a rosz szellemekkel összeköttetésben áll s bizonyos hatalmat gyakorol felettök. Saman férfi vagy nő nem lehet mindenki, hacsak a természet nem alkotta ilyennek. Már a gyermekkorban észrevehetők a jelek, a mennyiben az illetők az erdőkben kóborognak, tüzet, vizet s mindennemü fegyvert használnak, hogy önmaguknak kárt okozzanak. A szülők,

ha észreveszik ez állapotot, elhívnak egy idősebb samant, hogy a gyermeket több héten át oktassa, a szellemvilággal megismertesse s a szellemek előidézésére megtanítsa. A tanítók s tanítványok gyakran különböző utakon is járnak, mivel az utóbbiak nem ritkán használnak oly fogásokat, melyek az előbbiek előtt ismeretlenek.

A samanok segítségét legtöbbnyire a betegségek vagy más szerencsétlenségek alkalmával veszik igénybe Az előhivott varázsló rendesen hosszu rudat vesz, melynek felső végére nehány lószőrt kötött, a beteg előtt érthetlen nyelven varázsigéket mond, megfogja azt s társalkodik a szellemmel, melyet a szenvedők kínzójának tartanak. A szellem tudtára adja, honnan jő, miáltal lehetne őt kiengesztelni s hogy ő a beteget mindenesetre, bármint könyörögjenek is a rokonok, meg fogja ölni. Csak bizonyos állatok feláldozása vagy más adomány által lehet a szellemet kiengesztelni a ezért a szellem által követelt tehenet vagy lovat elővezetik s ekkor a saman teljes díszbe öltözik s megkezdődik a tulajdonképi varázslat. A díszöltözet nagyon különbözik a jakutok rendes öltözetétől. Hogy a többi halandóktól magát megkülönböztesse, a saman sohasem vágja le haját, hanem rendesen hosszu fürtökben fonja össze s fejének mindkét oldalán lebocsátja, a varázslat alatt pedig a hatás végett egészen szabadon hagyja lebegni. Maga a ruházat rövid bőr félkaftánból áll, melynek hátsó része hosszabb, mint az eleje s melynek alján hosszú a földön végig húzódó rojtok csüngenek. Hátul öt sor vascsengettyü van s a hát közepén egy vasgyűrű, melyet napnak neveznek. E kaftánt nem varrják, hanem szalagok által kötik össze. Elől térdig érő köténye van, rajta két nagy vaskarika s más különös alakok. A karon is vannak vascsengettyük s alakok, úgy hogy a varázsló minden egyes mozdulatát titokteljes zaj kíséri. Bal kezében van a dob, jobbjában a bőrrel bevont ütő. Ily módon felöltözve megtekinti a saman az áldozati barmot s ha az a gonosz szellem óhajtásának nem felel meg, mást kér. Ha megtalálják a kívánt barmot, a saman megfogja elől s érthetlen hangokat morog. Az állat bőg s mindenfelé forog, mit a jakutok arra magyaráznak, hogy a gonosz szellem ment belé. Az állatot erre a következő nap az áldozati téren levágják, fejét és bőrét felakasztják, husát pedig megfőzik s megeszik. Ha a beteg ezután visszanyeri egészségét, a saman tiszteletdij gyanánt öt rubelt követel, ha meghal, a saman nem kap semmit s meg kell elégednie a kövér falatokkal. Általában a samanok egész eljárását csalás s a legdurvább ámítás képezi. Néha ruhájok alatt vértömlőt rejtegetnek s látszólag mel-

lökbe szurva vérzés által könyörületre indítják a nézőket, mások ruháik alatt fakérgeket hordanak s így veszély nélkül különféle fegyvert szúrnak testökbe. Még más varázsló módok is vannak, melyeket, mint szerzőnk beszéli, nemcsak a jakutok, de az ott lakó orosz keresztyének is használnak.

A jakutok nemzeti jellemvonásai közt a különböző tudósítások egyértelmüleg legfőbbeknek tartják a bosszuállást, a veszekedő s titkolozó természetet, a hajlamot a restségre s ezzel kapcsolatban bizonyos foku ravaszságot, ügyességet s igen elterjedt vállalkozó szellemet. Az ellene elkövetett sérelmet a jakut sohasem feledi el; ha maga nem vehet bosszut, átruházza a kötelességet fiára vagy legközelebbi rokonaira. Vendégszeretetöket, mint általában minden török népét, dicsérik, bár nincs különös hajlamok a társas élet mulatságaira, mivel lakásaik rendesen elszórva s egymástól meglehetős nagy távolságban vannak. Első pillanatra a jakut elfogultnak, gondtalannak s ábrándosnak lá'szik, de a kik őket közelebbről ismerik, állítják, hogy e tulajdonságok mögött jó adag bizalmatlanság, aggodó ovatosság s ravaszság rejtőzik s ezért ők sokkal gyakrabban csalják meg orosz szomszédaikat, mint megfordítva. Mindenkit ostobának tartanak, ki elszalasztja az alkalmat, midőn embertársát megcsalhatja; ezért a lopást is nem annyira szükségből gyakorolják, mint inkább, hogy ügyességöket kimutassák. Emlékező tehetségök bámulatos erős, mivel gyakran a legnagyobb részletességgel s egész híven tudnak elbeszélni oly dolgokat, melyek 20 évvel előbb történtek. Hogy ez előnyök daczára ritkán gazdagodnak meg, annak okát rendkívűli restségökben találhatjuk fel. Az orosz államnak igen kevés adót fizetnek, de a a földmüvelést, mely oly gazdag jövedelmet hozna nekik, egészen elhanyagolják. Ép ily végtelen nagy az előljárók önhittsége, kiket a többiek egykor csaknem isteni tiszteletben részesítettek.

Komor, hallgatag természetök s részben talán az éghajlat rendkívűli zord jellege miatt nem okozhat feltünést, hogy a jakutok képzelőtehetsége igen kevéssé fejlődött ki. Népdalaik jelentéktelenek s költészetök csak oly tárgyakra terjed, melyeket a leggyakrabban szoktak látni. Scsukin a következő dalt hozza fel: „A fagy után meleget ad az isten. Teheneink megborjaznak, a fű kinő, barmunk kövér lesz, sok tejet kapunk, kumiszt csinálunk belőle, iszunk s vidámak leszünk.“ Zeneszereik sincsenek s még kevésbé nemzeti tánczuk.

Annál inkább meglephet bennünket, hogy nyelvöket az idegen nyelvek hatásától mindeddig oly jól megtudták őrzeni s

hogy még oly esetekben is, mint p. Jakutszkban, hol az oroszokkal igen gyakran érintkeznek, a helyett, hogy a hódítók nyelvét tanulnák el, mintegy kényszerítik azokat, hogy a jakut nyelvet tanulják meg. „Csodálatos, írja a „Russ. Revue“ névtelen írója, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek, az orosz atya vagy az orosz anya nagyobb műveltsége daczára, vagy teljesen járatlanok lesznek az orosz nyelvben, vagy csak töredezve beszélik azt. Sőt rendes dolog, hogy a felnőtt oroszok, kik hosszabb ideig élnek a jakutok közt, hozzá szoknak ahoz, hogy anyanyelvöket csak rendkívűli esetekben s csak ott használják, hol az mulhatatlanul szükséges. Jakutszk városban, hol sok letelepedett, részben művelt jakut él, a hivatalnokok s kereskedők társalgó termeiben főkép a jakut nyelv uralkodik. Az isteni tiszteletet, hogy a kereszténységet könnyebben mozdítsák elő, e nyelven tartják.“ Mindez a jakutok nemzeti önérzetének jele, de az orcsz műveltség mérge, tudniillik a pálinka, végzetes hatásában — fájdalom! — már erősen mutatkozik s Rittichnek igaza van, midőn azt mondja: Nincs itt semmi segítség; e nép életének rajzolásánál is az az érzet tolul az ethnograph agyába, hogy nekrologot ír.

A házi szokások s erkölcsök közül első sorban a házasságról akarunk megemlékezni, mely a jakutoknál is, mint a többi török népeknél, kora ifjúságban köttetik. Mivel keresztények, csak egy nőt vehetnének el, de ritkán lehet köztök oly férfit találni, kinek nincs két felesége, a mit az orosz papok nem akarnak észrevenni s megelégesznek azzal, hogy ők tényleg csak egyszer esketnek. A házassághoz szükséges a szülők beleegyezése. Először egy megbizottat küldenek a leány házába' s ha ez utóbbinak atyja megadja beleegyezését, a vőlegény is megjelenik atyja kiséretében, megalkuszik a kalym s ajándékok tárgyában, mely utóbbiak rendesen a kalym felét teszik. Csak ez üzleti eljárás befejezése után mennek a mennyasszonyhoz s azon elvnél fogva, hogy „qui tacet, consentire videtur“ ennek hallgatását beleegyezésül veszik. A kalim rendesen 10 kancza a csikókkal, 10 csődör, 10 erős ökör, 10 jó tehén s végül 20 ökör s tehén húsa. A vőlegény atyjának ezenkívül még 150 rubelt kell fizetnie a mennyasszony atyjának s 100 rubelt a mennyasszony anyjának. Midőn a vőlegény által fizetendő kalim ily rendkivül nagy, a menyasszony viszont díszképet, két ezüst szerszámos lovat, 20 kövér tehenet, egy evetprémes bundát, ezüst hímzésű nyári s téli sapkát, fülbevalókat, nyaklánczot stb. hoz a házhoz. A kalymot mennyiség szerint két részletben fizetik. Az első részletnél a menyasszony tartozik vőlegé-

nyének szülőit s azok kisérőit, kiknek száma gyakran 200 személyre megy, megvendégelni. A vőlegény ily alkalommal menyasszonya kunyhójának ajtaja előtt áll, míg szülői baloldalt foglalnak helyet. A saman azalatt az apai nyugvó ágyon foglal helyet. A szertartás ital áldozattal kezdődik oly módon, hogy a vőlegény olvasztott zsírt önt a tűzbe, leveszi kalapját s háromszor meghajtja fejét. A saman kifejezi óhájtását, hogy házassága boldog legyen, feleségétől sok gyermeke szülessék, nyája megszaporodjék, egy szóval, hogy gazdag ember legyen. E szertartás után a vőlegény visszavonul, leteszi úti ruháit, ünnepi öltözetet vesz fel s midőn ismét visszatér a kunyhóba kiséretével, a menyasszonyi ágyon foglal helyet s befedi magát. E szertartások alatt a menyasszonynak egy szomszéd kunyhóban kell időznie. A vendégek most lakomához látnak, ezután mindannyian visszavonulnak, s a vőlegény férjnek tekintetik. Három nap mulva eltávoznak a vendégek, miután a kalym egy részét megadták s a menyasszony ajándékainak egy részét átnyujtották. A fiatal nő csak akkor hagyja el a szülői házat, midőn a kalimot már egészen kifizették s ekkor vőlegényéhez a következő módon megy: A fiatal ember lakásához közeledve, a rokonok hermelinbundával takarják el a menyasszony arczát, mialatt a férfiak előresietnek s megérkezését jelentik. A bevonulásnál az egész társaságot gazdagon kell megvendégelni kumiszszal, mindenkinek kell adni egy kis ajándékot s csak azután mennek a fiatal nő elé s vezetik őt az új lakásba, hol eső teendője a kályhába zsírt vetni. A már ott időző samam őt is szokott módon megáldja. A következő nap a saman a vőlegény atyját kiséri el új sipkában, ismét zsirt vetnek a tűzbe, imádkoznak a jó szellemekhez az új házastársak érdekében s ismét végtelen sok ünnepiességek, játékok s másnemű mulatságok folynak. Ha a pogány szertartásokat befejezték, az illem kedveért még az orosz papság szolgálatait is igénybe szokták venni.

A jakutokat általában jellemzi családjuk szeretete. Gyermeiket megölelik, fejöket, nyakukat, sőt ruháikat is megsimogatják, de meg nem csókolják; csak a városi lakók s más oroszokkal szorosabb összeköttetésben állók sajátították el a csókolás szokását. Más szokások közt említésre méltó még, hogy az atya a gyermek születésénél legközelebbi rokonait vendégségre hívja s ez alkalommal az újszülöttnek nevet adnak; a leányoknál azonban ez ünnepi tény elmarad. Ha meghal a jakut, még az nap eltemetik s sírjába nehány ruhadarabot tesznek, néha leölt lovát is teljes szerszámmal. A sír fölé gerendabódét állítanak, melyre lóbőröket s

lófejeket tesznek s a sírt lóháton háromszor megkerülik. A legközelebbi rokonok nem mennek közel a sírhoz, hanem bizonyos távolságban maradnak s hangosan jajgatnak. A kunyhót, hol valaki meghalt, a család elhagyja mert nem akarnak az ott lakó gonosz szellem hatása alatt tartózkodni, kiket különben még áldozatokkal is igyekeznek kiengesztelni. A hallottakhoz a sírba ételt és italt is tesznek abban a hitben, hogy szüksége lesz reá.

A jakutok némely törzseire vonatkozólag felemlíti Pauli, hogy a giganszki törzs az Anabara s Lena közt igazságosság, patriarchalis életmód s bizonyos tisztaság által tünik ki társai közül. A jeges tengerig terjedő végtelen nagy mocsárok közt lakva, nagyobbrészt a vad iramszarvas szolgál az embereknek táplálékul. A húst egyenlően osztják fel, a bőr pedig sorrend szerint mindig egy emberé. E jóakaratu, komoly s vendégszerető embereknek igényeik igen csekélyek, folytonosan nomad életet folytatnak, vadászat s halászat a főfoglalkozásuk s a mammuth fogak keresése is egyik feladatuk. A jeniszeiszki jakutok Turhanszk vidékén két jelentéktelen csoportot alkotnak, a zord éjszaki vidék legridegebb helyein laknak s hosszas távollétök daczára igen kevéssé különböznek más testvéreiktől. Az említett törzsek elsője Skarokhina faluban lakik, Turokhanszktól harmincz werstnyire a Solokha, a Jeniszei egyik mellékfolyójának, torkolatánál; a másik pedig még távolabb éjszakfelé a Keta partján tartózkodik s részben a Popigaj, Oka, Khatanga s Anabara partjain. Ez emberek öltözete már jobban hasonlít a szamojedekéhez s csak a gazdagabbak ismerik az inget, bár a jakutok vagyonosabbak, mint Jakutszk környékén lakó testvéreik. Minden családnak legalább 40—50 közönséges iramszarvasa van. Ma már mind keresztény, de régebben külön hitök volt, mely szerint többek között kilencz ég létezését hitték, melyek közt az elsőben az összes állatok, a másodikba a villám s menydörgés istenei, a kilenczedikben pedig a mindenható teremtő s neje lakoztak volna.

Egy pár pillantást akarunk végül még vetni a szibériai törökök számára, megjegyezvén előre, hogy e statisztikai adatok a különböző szerzők szerint különböznek s ezért a főösszeg megállapitása nem könnyű munka. Ha a három főforrást vesszük e kérdésre nézve szemügyre, tudniillik Paulit, a Narodij anonym műveit s Rittich munkáit, azt találják, hogy Pauli az egyes kormányzóságokban a politikai felosztás szerint a következő számitást teszi:

Jeniszeiszk	22,000
Tobolszk és Tomszk	40,000
Minuszinszkai kerület	20,000

s igy ő összesen 82,000 lelket számlál, kiket nemzetiségek szerint ismét következőleg csoportosít:

Kacsinzek	9,500
Kizilczek	4,000
Szagajok	11,000
Beltirek	1,500
Kaibalok	1,100
Karagaszok	500
Teleutok (Tomszkban)	2,000
„ (Kondomában)	5,000
	34,600

Rittichnél ellenben a következő számítást találjuk:

Irkutszk kormányzóságban	1,900
Jeniszeiszk „	20,500
Tomszk „	13,000
Tobolszk „	26,000
Sojotok „	13,500
összesen	74,900

Ide számítandó még a 80 ezer főre menő jakut népség, úgy hogy általában véve valószinüleg úgy jutunk legközelebb az igazsághoz, ha a különböző adatoktól eltekintve a szibériai törökök összegét 150,000 lélekre teszük.

A jakutok eredetére nézve már fentebb elmondtuk véleményünket s igy itt e nép történeti eseményeire nézve még csak azokat az adatokat sorolhatjuk fel, melyek az oroszoknak e magas éjszaki vidéken megülepedését s első ismeretességöket a jakutokkal tárgyalják. A mint Fischernek Szibéria történetéről irott művéből látható, a mangasaiak egy kis csoportja már 1607 ben elérte a Lenát, habár a jakutokat illető első határozottabb tudósítások 13 évvel később, azaz 1620-ban jöttek az orosz hódítók tudomására és pedig a tunguzok közvetítésével. A merész kalandorok, kik ekkor hihetetlen csekély számmal nyomultak be a jégborított éjszak lakatlan vidékeire s az ottani vidék semmit sem sejtő gyermekei már csak egyszerű megjelenésök által is rettenetes rémületbe ejtették,

igen természetesen sokkal kevésbé gondoltak arra, hogy e vidéket a moskvai fejedelem nevében birtokukba vegyék, mint arra, hogy meggazdagodjanak s óriási fáradságaikért jutalmat nyerjenek. Midőn az orosz kozákfőnök Galkin, Ilja-Jarmolin zászlótartót 5 kozákkal az előbb elindult Vasilij Bugor felkeresésére a Lénához küldte, akkor történt legelőször, hogy az oroszok a Psija torkolatánál azt a hirt vették, hogy a Lena partjain él a jakutok népe, mely nép élénk baromtenyésztést űz s mint ügyes vadászoknak, számos értékes prémjök van. De ezzel egyideüleg azt is hallották az oroszok, hogy a jakutok földén rettenetes hideg uralkodik s hogy az odavezető út a közben lakó hatalmas tungúzok miatt nagy veszélyekkel s nehézségekkel jár. Jermolin ezért nem merészkedett magában menni az utra. Utánna jött a bátrabb Beketov, ki 1632. tavaszán az első Ostrogot azaz czölöpökkel megerősített helyet, szószerint fegyházat, erődöt építette s azt Jakutszki Ostrog névvel nevezte. Az az ellenállás, melyre Beketov a jakutok részéről talált, igen csekély volt, a régibb hirek az idegen orosz nép megjelenéséről s még inkább a mesés mondák a tüzes fegyverektől, melyeket ez idegenek magokkal hordanak, elvette a jakutok bátorságát; engedték az idegeneket nyugodtan letelepedni, sőt még örömöket is kifejezték, hogy ily módon alkalmuk van kereskedelmi összeköttetések által bizonyos élelmi szereket s butorokat szerezni, melyeket nagyon megszerettek. Igy beszélik többek közt, hogy egy orosz üstért oly sok czobolybőrt adtak, a mennyi csak abba fért; a mi e drága prém magas árát tekintve, az eladó orosznak óriási nyereség lehetett.

Ily s más hasonló csalogató előnyök lehettek azok, melyet a hóditók között a viszálkodás magvát elhintették. A verseny először a mangaszajiak s turukhanzki kozákok közt tört ki. Mindegyik magának tulajdonította a felfedezés dicsőségét, azaz mindenik a maga érdekében, bár a czár nevében akarta a jakutok népét kizsákmányolni s midőn az utóbbiak, két oldalról is szorítva, látták, hogy a kizsákmányolásnak áldozatul esnek, Galkin kozák főnök rablói eljárása által felbőszítve 1633-ban felkelés tört ki. Mimak nevű főnök vezetése alatt 600 jakut reá ment a jakutszki ostrogra, hosszas ideig ostromolta azt, de gyarló fegyvereikkel nem tudtak semmit sem kivívni s ezért a hegyeken át éjszak felé vonultak, hogy uj hazát keressenek Az oroszok tehát sértetlenül megmaradtak az uj ország birtokában; de a viszálkodás tovább tartott köztök, mig végre 1641-ben Moskvából vajdát küldtek ki, ki a főparancsnokságot átvette s a békét helyreállította.

Ez idő óta a gyarmatok lassanként gyarapodtak. A jakutok

területe ma az irkutzki, kirenszki s jakutszki kerületekre oszlik, melyek nevezetes helyei: Jakutszk, Olekma, Viljuisk, Verhojansk s Kolima, Scsukin számítása szerint e helyeken 1838-ban 69,500 férfi s 90,067 nő élt volna, mely számban az orosz nemzetiséghez tartozók is benfoglaltatnak, mivel a tulajdonképi jakutok összes száma alig tesz 80 ezeret.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

FÖLDRAJZI TÁRSASÁGOK.

* **Magyar földrajzi társaság.** Választmányi ülés november 23-án. Elnök: Dr. Hunfalvy János. Jelen voltak: Gervay Mihály alelnök, Berecz Antal főtitkár, Király Pál titkár, Dr. Floch Henrik pénztárnok; Bedő Albert, Dr. Brózik Károly, Déchy Mór, György Aladár, Dr. Havass Rezső, Heim Péter, Jablonszky János, Majláth Béla, Péchy Imre, Dr. Szabó József választmányi tagok.

1. Az előző ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Elnök jelenti, hogy az utazási könyvtárra vonatkozó előfizetési felhivás szétküldetett s hogy a Nordenskiöld-féle utazás már a napokban meg is fog jelenni. — Tudomásul vétetik.

3. A főtitkár jelenti, hogy Debrinke Gyula a sydneyi egyetem tanára, ki már a nyáron ajánlkozott egy felolvasás megtartására, még nem utazott vissza Ausztráliába s most ujabban megkereste a társulatot, hogy tegye neki lehetővé, hogy a magyar fővárost meglátogathassa.

A választmány egyhangulag elhatározza, hogy Debrinkét egy felolvasás megtartására meghivja s részére utiköltség fejében 100 frtot engedélyez. A felolvasás napjául pedig nov. 30-kát tűzi ki, mely alkalommal a főtitkár egyszersmind jelentést fog tenni a „Jeannette“ sorsáról.

4. A főtitkár bejelenti, hogy a társaság által főiskolai tanulók részére kitűzött pályakérdésekre két dolgozat érkezett be s mind a kettő a Vulkanismusról szól.

Tudomásul vétetik s bírálókul Dr. Hunfalvy János, Hantken Miksa, Lóczy Lajos és Dr. Szabó József kéretnek fel.

5. Az elnök, a főtitkár és a titkár az alapszabályok értelmében javaslatba hozzák, hogy Faragó Ödön a társaság levelező tagjává választassék.

A választmány Faragó Ödönt levelező taggá egyhangulag megválasztja s részére az ezen tagságról szóló oklevelet kiadatni rendeli.

6. A főtitkár jelentést tesz a pénztár állásáról. E szerint az eddigi bevétel 4225 frt 62 kr., a kiadás pedig 3549 frt 2 kr. Hátrálékban még 35 tag van. — Ezen jelentés tudomásul vétetik s egyuttal határoztatik, hogy Feszt Aladár és Pethő Gyula r. tagok a külföldön töltött évekért tagsági díjt nem tartoznak fizetni.

7. A főtitkár jelentést tett a Közlemények eddig megjelent füzeteinek terjedelméről s felhatalmazást kér, hogy a költségvetésileg megállapított ívek számát 2—3 ívvel megtoldhassa. — A kért felhatalmazás megadatik.

8. A főtitkár jelenti, hogy nehány hét előtt több ismert nevű hazafihoz felszólítást küldött, hogy a társaság tagjai sorába lépjenek s hogy ezek közül eddig 10 rendes, 1 pedig alapító tagnak jelentkezett. — Helyesléssel vétetett tudomásul.

9. Alapító tagul megválasztatott Burchard Konrád gőzmalom igazgató Budapesten, Berecz Antal ajánlatára. Rendes tagokul megválasztattak 12-en, kiknek nevei a Közlemények boritékán tétetik közzé.

10. A főtitkár jelentést tesz az ujabban beérkezett dolgozatokról, — melyek birálatra Dr. Hunfalvy János és Péchy Imrének adatnak ki.

11. A főtitkár bemutatja Hatschek Ignácznak egy térképét kéziratban, mely Boszniát és Herczegovinát tárgyalja s melyet a szerző 60 frtnyi díj mellett hajlandó volna a társaságnak kiadásra átengedni. — A választmány a fennforgó körülmények között ezen ajánlatot nem fogadhatja el.

12. A főtitkár jelenti, hogy a magy. földhitelintézet egy gyűjtőívet küldött be Arany János szobrára.

Miután a választmány tagjai már más helyeken adakoztak ezen czélra, az ív tisztelettel vissza fog küldetni.

13. A legközelebbi közgyűlésre vonatkozólag határoztatik, hogy a földrajz körében az utóbbi évben történt mozgalomról Vámbéry Ármin alalnök fog jelentést tenni s Déchy v. tag fölkéretik, hogy a mult nyáron az erdélyi Kárpátokban felvett photographiai képeit ez alkalommal állítsa ki.

14. Péchy Imre felemlíti, hogy Thallóczy legközelebb Oroszországban nagyobb útat tett s hogy felszólítandó volna, hogy ezen utazásáról a társaság egyik ülésén felolvasást tartson. — Az indítvány helyesléssel fogadtatik s az indítványozó a szükséges lépések megtételére felhatalmaztatik.

Felolvasó űlés november 30-án. Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt tartatott meg ezen rendkívül nagy számu hallgatóság által látogatott űlés. A tárgysorozat a következő volt:

1. Berecz Antal jelentést tett a „Jeannette“ sorsáról; 2. Debrinke Gyula szabad előadást tartott Ausztráliában délről éjszakra tett utazásáról, közben jellemezve az ausztráliai négereket.

Felolvasó űlés decz. 7-én. Ez alkalommal ugyancsak Dr. Hunfalvy János elnöklete alatt tartatott az űlés meg. Dr. Vámbéry Armin olvasott a jakutokról, — György Aladár pedig a czivilizáczió terjedéséről Közép-Afrikában.

A párisi földrajzi társaság nov. 3. ülésén különösen sikerült hypsometriai térképét mutatták be Ázsiai Törökországnak. E térképet 1 : 2,000,000 mértékben a kaukazusi táborkar topographiai osztálya készítette Tifliszben, Stebmitzky tábornok vezetése alatt.

A régi e nemű térképeknek különösen orographiai hibái nagy gonddal igazítvák ki ez új fölvételen, melyen a tengerszín fölötti magasságokat tíz külön szín tünteti ki. Pontosan mutatja e térkép ezen felül a Perzsia és Kaukázia közötti határvonalat is. — Ugyancsak ezen az ülésén elhatározta a társaság, hogy Gill angol kapitányt illetőleg, kit közelebb a beduinok megöltek, részvét-iratot intéz a Royal Geographical Society-hoz Londonba. — Továbbá a külügyi minister tudatta a társasággal, hogy a bangkoki consul jelentése szerint dr. Harmand és Deloncle F. bevégezték a Krái földszoros (Malakka félsziget) átmetszése tárgyában végzett tanulmányozó útazásukat. A jelentés szerint dr. Harmand határozottan kimutatta, hogy a Csumfon (Tchoumphon) és a Thung-Kha két külön folyó s az utóbbi egészen külön torkolattal ömlik a tengerbe a Szavi (Sawy) öblön át. Krá helység igen kies fekvésű a Csán (Tchan) pataknak az európaiaktól helytelenül Pakk-Csánnak nevezett folyamtorkolatba ömlésénél. — A cochinchinai kormányzó is tudatja, hogy Prudhomme hadnagy tovább folytatja a Mékong folyó tanulmányozását s egyszersmind méréseket tesz, melyek alapján egy árvízgátul is szolgálandó vasút fog épülni a folyó mentén. E tudósitás azt is elmondja, hogy Pnum-Penk és Battambang közt a telegraf-oszlopok már mind föl vannak állitva, sőt a kambodsai szakaszon már a drótok is föl vannak vonva; csupán a sziámi szakasz befejezése van hátra, hogy e fontos közlekedési vonal egészen elkészüljön. — Daubrée (az Institut tagja) jelentést tesz Európa készülőfélben lévő geologiai térképéről, mely az 1881-ben Bolognában tartott nemzetközi geologiai congressus határozata nyomán s valamennyi ország szaktudósainak közreműködésével 49 szakaszban fog megjelenni Berlinben. — Roy hadnagy jelentést tesz az ez évi sarkvidéki expeditióról, melyekre különösen rosz idők jártak s egyszersmind indítványozza, hogy a társaság szerezzen mennél körülményesebb tudomást az ide vonatkozó svéd, norvég és dán közleményekről. Az indítvány elfogadtatott. — A „Port-Villa“ hajóról, mely az Uj-Hebridák egyik szigetére, Szantora ment a nikel-bánya megvizsgálására, az a sajnálatos hír érkezett, hogy az eleintén barátságosaknak mutatkozott benszülöttek a hajó személyzetéből hármat megöltek, mire a többi három menekülni volt kénytelen. Menekülés közben azonban a hajó korállszirtek közé szorult, hol vasmacskáját és kormánydeszkáját elveszté. A bennszülöttek még oda is lövöldöztek rá, de nagyobb kárt nem tettek. Végre nagy nehezen a sík tengerre vergődött a hajó s három egész hétig hányódott a hullámokon, mignem a Torres-csatornába jutva s ott a „Havannah“ hajóval találkozva, megmenekült s Numéába jutott, honnan a kormányzó rögtön kiküldte az „Estrées“ hajót Szanto szigetére a tetteseket megfenyíteni. — Végül Virlet d' Aoust mérnök tett jelentést abbeli tapasztalatairól, hogy az olaj csakugyan lecsillapítja a tenger háborgó hullámait.

— **A lyoni földrajzi társaság** nov. 1-sei ülésén avatta föl saját új helyiségét a rue de l'Hôpital-on. Ez ülés tárgyai közül kiemeljük Vermink marseillei kereskedőháznak azt a tudósítását,

hogy sierra-leonai irodájának két hivatalnoka, Zweifel és Moustié, üzleti utazásaik közben czélúl tűzték maguk elé a Niger igazi forrásainak fölkutatását. E tudósítás egyelőre csak azt adja hirűl, hogy a Futá-Dsallon népes hegyvidék egész kereskedelme Sierra-Leona felé irányúl s hogy e kereskedelmet egyedül Anglia zsákmányolja ki; de remélhető, hogy e vidéket (a Niger forrásainak valószinű területét) a Szénégal felől is meg lehetend közelíteni. — Olvastatott Soleillet utazó levele, mely szerint az Obokh gyarmat végleg megalapíttatott s ez és Ethiópia középrésze közt a szabályos karaván közlekedés már annyira biztosítva van, hogy az útat Soa királyának ethióp alattvalói.már kétszer megtették és semmi akadály nem forog fenn, hogy ez útra az európaiak is vállalkozhassanak. Ez utóbbi tekintetben azonban a földrajzi társaság nem sok reményt táplál, mivel az a társaság, melynek Soleillet az ügynöke, épen bukófélen van. — Szintén napirendre került a szerencsés Brazzának a levele is, mely a már ismeretes egyezkedést ismertetve, igéri, hogy a levéliró nemsokára Lyonban is meg fog jelenni s útazása eredményeiről a földrajzi társaság előtt felolvasást fog tartani.

— **A lillei földrajzi társaság** nov. 12-diki ülésén Renouard Alfréd gyáros és földr. társasági könyvtárnok Oroszországról tartott fölolvasást. A határon való átlépés nehézségeinek elbeszélése s Riga és Szent-Pétervár városok körülményes leírása után főleg a nihilistákat ismertette, kik párthiveiket ő szerinte leginkább a pópák és zsidók fiai, az egyetemi hallgatók s a socialista felekezetek tagjai közül toborzzák. Végül leírta Moszkvát, Nisni-Novgorodot és a nisni-novgorodi hires vásárokat. A felolvasó nemcsak tanulmányozás, hanem személyes tapasztalatok alapján beszélvén, előadása igen vonzó és tanulságos volt.

— **A normandiai földrajzi társaság** nov. 8-i ülésén Delesques Pál az október hónapban történt geographiai mozgalmakról számolt be. Utána Wiener Károly, Guayaquilban székelő franczia al-consul, tartott igen érdekes előadást azon kutató utazás eredményeiről, melyet a külügyi minister rendeletére tett, két ízben átutazván egész Déli Amerikát Guayaquit és Para között. Ez útazás hoszsza 14,000 kilométert tett, melyből 5000 eddig teljesen ismeretlen területre esett. Útazása közben végig vizsgálta az Amazonnak tíz mellékfolyóját. A főeredmény azonban az lett, hogy olyan közlekedési útat fedezett föl, melyen az Amazon vidéki nyers termények közvetetlenül szállíthatók Francziaországba cserébe franczia gyártmányokért. E cserekereskedésnek a felolvasó nagy jövendőt jósol. A felolvasás után az elnök, Lefort úr, a hallgatóság nagy tetszése mellett a társasági médailla d'honneur-rel diszítette föl az előadót, kit a jelen volt préfet is melegen üdvözölt.

— **Az argentinai földrajzi intézet** szeptember 27-diki ülésén Correa, a „Cabo de Hornos" gőzös másodkapitánya tett általánosságban tartott jelentést e hajó útazásáról, mely nem régiben a Tűzföld átvizsgálása érdekében történt. Végűl azt a nézetét nyilvánítá, hogy a Staaten szigeten mennél elébb világítótornyot kell állítani s egy tengerészeti albizottságot szervezni, hogy az arra

járó hajók a tengeri rablók ellen védve lehessenek. Az elnök, Zeballos, teljesen egyetért az előadóval s ő is sürgősnek nyilvánítja, hogy a hajózás a déli szigetek közötti tengereken mennél hathatósabban biztosíttassék. — Ugyancsak ez intézetnek október 2-diki ülésén Gomez (Meliton) az Argentin köztársaság és Brazilia közötti határ kérdését fejtegette történeti alapon; Lissa pedig a missiók területén tett legutóbbi kutatásáról számolt be. Végül bemutatta a titkár a braziliai császár és a vénézuelai elnök (Guzman Blanco) leveleit, melyekben az illetők tiszteletbeli taggá történt megválasztatásukért mondtak köszönetet.

— **A berlini földrajzi társaság** okt. 7-diki ülésén az elnök Bastian, előbb az elhalt tagokról részvéttel és kegyelettel emlékezvén meg, Flegel afrikai útazó működéséről szólt, fölemlítve, hogy e derék utazó remélhetőleg el fog jutni Adamana városba, melyről már több ízben mondatott, hogy igen alkalmas kiindulási pontúl fog szolgálni Afrikának még teljesen ismeretlen részei felé. Hiszi ezt annyival inkább, mert a szokotoi szultán is adott neki ajánló levelet s egyszersmind egy odajáratos elefántcsont-kereskedőhöz sikerült csatlakoznia. — A jelen voltakat leginkább érdekelték azok a hírek, melyek a Pogge-Wissmann-féle expeditióról érkeztek. E két útazónak sikerült Lunda királyságot körüljárniok, s jelenleg Tonszelánzs (Tonsselange) tartományban időznek Mukenzs főnöknél, a déli szél. 6°-a és a kel. hossz. (Greenw.) 22°-a alatt. Remélik, hogy onnan elmehetnek Nyangvebe, honnan, ha oda értek, dr. Pogge vissza fog térni a nevezett főnökhöz, aztán pedig a nyugoti partvidékre, mig Wissmann hadnagy a Tanganjika és a keleti part felé fogja útját folytatni. — Az elnök még a következő útazókról emlékezett meg: dr. Schadenberg a Filep-szigeteken útazik; dr. Landau folytatja ethnologiai érdekes gyüjtögetését; dr. Riebeck Sittagongba (Chittagong) érkezett s arra törekszik, hogy a hegyi lakókkal baráti viszonyt köthessen. Fölemlíti továbbá, hogy két cantoni angol, Colquhoun és Wahab egy India és déli China közötti út kinyomozására indult; de Kian-Hong-ból kénytelenek voltak visszatérni s éjszakra kellett kanyarodniok, hogy Tali-fu-n át Bhamoba juthassanak. Mióta a francziák Hanoiban megtelepedtek s a Szong-Kai folyón fontos vizi útat biztosítottak maguknak, mind inkább közeleg a megoldás felé az a terv, hogy India és Junnan tartomány közt út kényelmesebb nyíljék, mint a milyen Bhamoba vezet. A francziák nagy sikerrel haladnak előre Indo-China kikutatásában; a kormány közelebb is azzal az újabb küldetéssel bízta meg dr. Neïs-t, hogy tanulmányozza a cochinchinai hegyes vidékeken lakó néptörzseket. — Végül Kiepert terjesztett a gyűlés elé 1) egy úti kalauzt, mely éjszaki Sziriának még oly kevéssé ismert hegyes vidékét tárgyalja s melyet a beyruti német consul, Hartmann, állított össze; 2) egy Pessinonte és Gordium vidékére vonatkozó úti kalauzt Humann mérnöktől. Ugyancsak ő tudatja, hogy Hirschfeld tanár, az ismert archeologus, jelenleg Paphlagoniában vesztegel, mivel a török hatóságok porosz, vagy orosz kémnek tartják s kutatásai elé mindenféle akadályokat görditenek. — Szintén ez a geogr.

társaság Berlinben közelebb egy braziliai kiállítást rendezett, mely a mult október 30-dikán nyilt meg s melyen igen érdekes nép- és természetrajzi, ethnologiai és kereskedelmi tárgyak láthatók.

Könyvészet.

„Keleti testvéreink.“ Ily czimet visel ama 85 lapra terjedő füzet, melyet László Mihály irt és bocsátott közre. Lelkes szózat a bukovinai magyarok a moldvai csángók ügyében, mely nagyon megérdemli, hogy mentől szélesebb körben elterjedjen; sőt arra is érdemes, hogy az „illetékes körök“ se sajnálják idejöket e müvecske átlapozgatásától.

A mű három fejezetre oszlik, a következő czimek szerint: I. A bukovinai magyarok: II. A moldvai csángók: III. A csángók veszedelme.

„Keleti testvéreink“ a bukovinai székely-magyarok és moldvai csángó-magyarok. — A bukovinai székelymagyarok száma ez idő szerint mintegy 20 ezerre tehető. Száz éve mult már, hogy Bukovina idegen földén laknak. Kivándorlásuk nem volt önkénytes, menekülniök kellett a hatalom üldöző kezei elől. Hét magyar falut alkottak ez idegen földön, ezek voltak: Andrásfalva, Boldogfalva, Hadikfalva, Fogadjisten, Istensegíts, Józseffalva és Magyarfalva. Sokáig voltak némi összeköttetésben erdélyi székely véreikkel, — de végre a messze távol választófalakat vont közéjök. Faluik száma is csökkent az óta; kettő közülök teljesen elpusztult, s ma már csak öt faluban lakik magyarság, és pedig ez öt falu közöl 3 tisztán magyar még ma is, de már a másik kettőben oláhok is találhatók kisebb számban. — Bár száz éve, hogy idegenek közé vannak beékelve — még is híven megtudták őrizni ősi szokásaikat. Tisztán beszélik a magyar nyelvet — székely kiejtéssel — s csak egy-két oláh szó vegyült nyelvökbe. Helyzetök azonban felette elnyomott; nyakukon ül a német; jóllehet német alig van több, mint magyar, a már nagy rész pedig oláhok és rusznyákokból áll, azért a közigaztásuk mégis minden ága német, a törvényszékek előtt csakis németül megy minden irásbeli dolog, s a falusi jegyzők még a magyar falvakban is mindenütt németek; az iskolákban a német nyelv köteles tárgy, s még a végrendelet is csak németül hiteles. A ki a német nyelvet nem birja, még hivatalszolga se lehet.

E mellett anyagilag is sokat szenvednek; a szegénység mind nagyobb mértékben növekszik köztök, — s mig itthon a magyar faj szaporátlanságáról panaszkodunk — addig keleti testvéreinknél oly nagy a szaporaság, hogy egy-egy családnál gyakori a 8—12 gyermek. Csekély földbirtokukból ily számos tagból álló családjukat fentartani képtelenek levén, nagy részök Moldvában és

Oláhország más vidékein kénytelen tölteni a munkaidőt, hogy családjának a napi kenyeret megszerezhesse. Ez időben alig láthatni a magyar falvakban férfiakat vagy legényeket, csak az öregek, a nők egy része és a gyermekek maradnak otthon. Pedig a hosszas és terhes munka eredménye a legtöbbször épen semmi, mert a munkaadó bojárok vagy megbizottjaik nem teljesítik a szerződés feltételeit — s a szegény nép hiában keresi az igazságot, mert Moldvában és Oláhországban mindig a belföldinek van igaza. Munkaerejökről egész Moldvában hiresek, magok a bojárok mondják, hogy nélkülök ott veszhetne lábán minden gabonájok, mert a saját nészöket nem lehet munkára használni.

Iskolák dolgában is nagyon szegények, három falujokban van is iskolájok — de itt még nincsenek taneszközeik, s a kormány e szempontból egyáltalán nem törődik velök. Iskoláikban a magyar olvasás, irás, számolás és földrajz mellett németül is tanulnak olvasni és irni, — sőt három iskolájukba tanítják a magyarok történetét is és a derekabb tanítók Magyarország földrajzára is fektetnek súlyt. — Házaik leginkább fából épitvék, tiszták és egészségesek; a kisországban az összes falvak között a magyarokéi a legszebbek.

A moldvai csángók számát szerző 250 ezerre teszi. Nagy részök ősi birtokos, más részök a bojárok jobbágya volt, de mint magyar nemzetiség ismertettek el a régi időkben. Önállóságuk azonban fokról-fokra sülyedt, ősi birtokukból kifosztotta őket a hatalmasabb oláhság, úgy hogy manap már csak szolgája annak a földnek és népének, a melynek egykor jogos ura volt. Felemészti őket az erőszak teljesen; elolláhosodnak, annyira, hogy Moldva mai oláh lakosai kevés kivétellel elolláhosodott magyarok. — A csángó magyarok deli magyar faj, munkakedvelők és azért vagyonossabbak is a körülöttök lakó léha, dologtalan oláhoknál; bátrak, őszinték, békeszeretők, nem boszuállók; mig a férfiak a külső munkát végezik — a nők szőnek, varrnak s a család ruháiról gondoskodnak; de ennél nemzeti szempontból nagyobb érdemök, hogy ők tartják fenn a jelen erőszakoskodással szemben a magyar nyelvet a csángók között; mert a későbbi idők, nyomasztó körülmények, erőszak stb. megölhetik a felnőtt csángó magyarságát, de a mit bölcsőjében tanult, az magyar szó, magyar nyelv volt — és azt az anyától tanulta. Minden csángó nő megannyi vára a nemzetiségnek.

Érdekesen festi e kis könyv a csángók erkölcseit, szokásait és felsorol mintegy 328 községet, a melyet most is magyarok, vagy pedig vegyes ajku s elolláhosodott magyarok laknak. Mert ez a sors várakozik reájok, ez „a csángók veszedelme,“ a miben szerző szerint a főérdem, az olasz missiorárius okat illeti meg, a kikről e művecske azt mondja, hogy „a tatár és török dúlások együttvéve nem ártottak annyit moldvai véreinknek, régi időkben reájok erőszakolt és mai is működő olasz papság.“ Érdekesen vázolja, mint szorították ki lassankint az ott működő magyar papokat s tettek helyökre olasz papságot, a kik az oláh nyelvet jól-rosszul elsajátítván, ezt rájok is erőszakolták; oláh nyelven predikáltak, gyóntattak, stb.

azon nép között, a mely abból a nyelyből egy szót sem értett. Az olasz papok segítségére jött az oláh kormány is, annyira, hogy még azt is eltűrte, hogy az olasz missionáriusok korbácscsal, bottal büntessék azt a csángót, a ki családja körében magyarúl mert beszélni; s mikor már ebbe is beleuntak, akkor minden kiejtett magyar szóért egy huszas birságot fizettettek a szegény csángóval. Elnyomott helyzetükben folyamodtak fűhöz-fához, különösen az olasz papság kapzsisága és nemzetirtó eljárása ellen, de hiában. Annak idején Haynald Lajos még mint erdélyi püspök — is tett ügyükben lépéseket a pápai nuntiusnál, de eredménye ennek se lett; lelkes fellépése még csak azt sem volt képes a pápánál kieszközölni, hogy e szegény nép legalább magyar papokat kaphasson, hogy ha szorongatott helyzetében vigasztalásért az éghez fordúl, oly nyelven tehesse ezt, melyet maga is ért. — Ily erőszakoskodások természetesen megfosztják a szegény népet teljesen nemzetiségétől; s ez az, a mi ellen őket a füzetke oltalmába veszi, és hazatelepítésöket, illetőleg ottani helyzetök elviselhetővé tételét a nemzet becsületbeli kérdésének tekinti. — Magyar iskolákat, magyar papokat és tanítókat sürget; a hazafias főpapságot és a kormányt pedig felhivja, hogy Róma utján hivassa vissza az olasz missiót, s ekkor magától fog uj életre kelni a magyar szó ott is, a hol már halottnak vélik. — E füzetke méltó az elolvasásra, ára 80 kr. kapható Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedésében.

A **„Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik“** V. évfolyamának 1. füzete a mult okt. hóban jelent meg s a következő főbb czikkeket közli: „Adalékok Közép-Ázsia ethnographiájához“ Újfalvy Károlytól. „Egyptom“ Schweiger-Lerchenfeldtől. „Szikkim földe és népe“ hat képpel. „Az innsbrucki áradmányi torlasz és annak fenékvízi viszonyai“ Sonklar Károlytól. „A svéd missio Mkuluban“ dr. Rohlfs Gerhardtól. „A nagybritanniai és irlandi városi és falusi népesség szaporodása és fogyása az utolsó évtizedekben“ dr. Delitsch Ottótól (egy térképpel). „A Venus átvonulása és a Nap parallaxisa“ dr. Holetschektől „Áfrika vízrajza és az uelle-kérdés“ Chavannetól. „Új-Zéland gyarmat“ Greffrath Henrytől. Vegyes közlemények stb. Évi 12 füzet ára 4 frt 25 kr.

„A magyarországi Kárpátegyesület évkönyve“ IX. évfolyam, 1882, II. és III. füzet. Ez érdekes vállalat, mint tudva van, magyar és német nyelven terjeszti a Kárpátokra vonatkozó ismereteket. A fent említett két utóbbi füzetből a következő közleményeket emeljük ki: II. füz. „A Magas-Tátra tó- és forrásvizeinek hőmérsékletéről“, második közlemény. A magyar szöveget fordította Geyer G. Gyula. „Botanikai kirándulás a Vihorlat-hegycsoportba“ Dietz Sándortól. III. füz. „A siket- és nyírfajd“ Podhradszky Andrástól. „Toroczkó és vidéke“ Téglás Gábortól. „A borsodi Bükkhegységben“ dr. Márki Sándortól. Ez utóbbi közlemény különösen vonzó képet nyújt nemcsak magáról a hegységről, hanem a környékebeli népről is.

— A Révai testvérek kiadásában megjelenő **„Világhirü utazá-**

soknak 10—17 füzetei érkeztek be hozzánk." A kiállitás, mint eddig is, csinos, a forditás is magyarosabb, mint az első füzetekben volt, noha még mindig volna rajta mit csiszolni. Havonként 2—3 füzet jelenik meg. Egy-egy füzet ára 30 kr. Egész évi előfizetés (26 füzetre) 8 frt.

Beérkezett a Jancsó Dezső szerkesztésében megjelent „**Posta-évkönyv**" első évfolyama 1883. évre. Érdekes szak-naptár, mely a posta-intézet ismertetésére fordit főfigyelmet. Ára 1 trt.

Kaptuk a cs. és k. katonai térképező intézet három legújabb térképét, melyek mind a Közép-Kárpátokat ábrázolják. Az elsőnek czíme: „**Karte der Central-Karpathen**" (Liptauer Alpen, Galizische Tátra, Hohe Tátra, Bélaer Kalkalpen, Zipser Magura). Mérték: 1:75,000. A második czíme: „**Hypsometrische Karte der Central-Karpathen**". Mérték: 1:100,000. A harmadiké: „**Karte der Hohen Tátra**". Mérték: 1:40,000. Árak 1 frt 30 kr., 1 frt 50 kr. és 80 kr. A színezetlen nyomatok $^1/_4$ árral olcsóbbak.

Rövid közlemények.

I. *Expeditiók.*

— **Orosz sarki expeditio.** Andrejev hajóhadnagy vezetése alatt az orosz földrajzi társaság költségén egy expeditio indult Novaja-Zemljára, hova már szerencsésen meg is érkezett. A tagok közül említendőbbek Fuss, a szentpétervári observatorium hivatalnoka, dr. Grinevicski és Milotkuski. A jövő tavaszra várják vissza az érdekes utazókat, kik a telet tanulmányozással töltik.

Dr. Crevaux és társainak meggyilkoltatása (l. e. i. VIII. füzetünk 418. l.) úgy látszik nem marad megtorlás nélkül. A boliviai kormány az expeditiót ért szerencsétlenségről értesítést véve, azonnal 100 katonát küldött Potosi-be, a netalán megmenekültek további megvédésére. Továbbá megbízta e katonák vezetőjét, hogy egyuttal a szerencsétlen expeditió fölszerelvényeiből vagy egyéb a tudományra nézve becses jegyzékeiből stb. azt a mit lehet megmentsen. Meghagyta egyuttal azt is, hogy e vakmerő mészárlás okairól, lehetőleg biztos tudomást szerezzen e katonaság magának, végre szigorúan meghagyta a katonavezetőnek, hogy a netaláni bűnrészeseket példásan fenyíttesse meg. — Hasonló czélból Argentina is utnak menesztett egy expeditiót Fontana vezérlete alatt. Ezen expeditió az indiánok megfenyítésén kívül még azt a czélt is tüzte maga elé, hogy a mennyire a körülmények engedni fogják, nem ejtik el egészen Crevaux tervét, hanem — ha lehet — felhatolnak a Pilcomajo forrásához. — Már is constatált tény, hogy Dr. Crevaux f. é. April hó 19-én tizenhat kisérővel (4 franczia, 3 argentinai, 8 boliviai és 1 indián) hagyta el San-Francisco missiót 3 csó-

nakban és a folyón fölfelé haladva szerencsésen eljutott a Toba-indianok főhelyéhez Teyo-hoz. Itt eleinte szivélyes fogadtatásban részesült s Crevaux a Tobák közül többeknek ajándékot adott. Azonban mintegy varázsütésre az egész expeditióra rohantak a benszülöttek s késsel támadtak a meglepett jövevényekre. Mint sejtik az expeditió tagjainak csinos fegyverei után sóvárogtak s e vágyukat csak is alattomos megtámadás kegyetlen lemészárlás által vélték elérhetőnek. Egy másik versio szerint a Chiriguonok ölték le egyeseit az expeditiónak s igy talán valószinű, hogy e szerencsétlen expeditió tagjai közül egynehány még életben van. *Sch.*

Gautier Amédée hadnagy, kinek eredeti szándéka az volt, hogy Bienhova (Hátsó-India) franczia kosinsinai városból Annam ország fővárosába Huëba hatol — e szándék valósításától elállt s Annam, Kambodsa és Kosinsina határánál ütötte fel sátorfáját, hogy itt a Moë nép nyelvét elsajátítva, ezek életmódjáról és szokásairól tegyen tanulmányokat. Már is több levelet küldött a párisi földrajzi társasághoz, melyek egyikéből átvesszük a következő részletet:

A Dongnai folyó melléke (11°25′ é. sz. és 105°3′ kel. hossz. Páristól) igen kuszált, bozótos, alacsony sürűst képez. Az itt-ott kimagasló fák nem igen haladják meg a 2 méternyi törzsvastagságot. Az erdőségek legnagyobb részét a bambusz teszi. A sürűsben nagyon gyakori a viziló és az elefánt. Ez utóbbi járása készíti a csapásokat, melyeken át legkönnyebben lehet tovább haladni. Minden 2—3 klm.-nyi távolságban egy-egy tisztásra ér az ember. Daczára annak, hogy az említett két állatfaj roppant sok egyed által látszik képviselve lenni, még sem igen találkozik az ember velök, rendesen elrejtőznek jókor és pedig sokszor a legnagyobb csendben. E vidék igazi vadásztelep. A sok páva, szarvas, őz, bizon, bivaly, tigris, párducz s erdei tyúk, fáczán és majom csak úgy hemzseg az erdőben. Hát még a millió és millió lepke. Ezek serege sokszor a legtarkább színvegyületü felhőt alkot. Egy-egy fogásra 4—5 különböző fajtájut lehet felfogni a hálóba. A moë nép letelepülve falvakban él. Kunyhói csoportokban vannak elhelyezkedve. Sokszor csak egy-egy kunyhó képez egy ilyen telepet (falut.) A kunyhó másfél méter magas, 6—6½ m. széles és 40—50 m. hosszú, rendesen tiszta. A középen rendesen 7—8 lépésnyi távolban egymástól találjuk a tűzhelyeket, mint egyedüli bizonyítékait a háztartásnak. Ezek körül él a család feje (rendesen öregapa) környezetében a családtagok és rokonok. Túlszaporodás esetén egyesek kiköltözködnek az ilyen patriarchalis jellegü otthonból s kisebb-nagyobb távolban alapítanak új falukat. Az ilyenek — míg a közeli őserdő kiégetve s a talaj rizs- és dohány-termelésre alkalmatossá tétetik — az anya-falutól nyerik életszükségleteiket. Eszerint a községek különböző korból valók: vannak régebbiek s ujabbak, azonban igazi ősrégi jellegü egy sincs, mert a népek életmódja azt meg nem engedi, hogy egy helyen lakhatnának generácziórólgeneráczióra. Nem is dicsekedhetnek a benszülöttek valamire való traditióval. „Ubi bene, ibi patria.“ Ma itt—holnap ott, amint a

könnyebb megélhetés kívánja. A moë nép különben igen derék testi fejlettséggel dicsekedhetik, különösen mellkasuk igen szépen van kidomborodva. Nejeik kevésbé tetszetősek, noha az egyszer kifejlett typicus vonásokat igen jól conserválják. A nők állása társadalmi szempontból azonban alig több, mint egy hasznos házi állat-é. Erkölcsi magatartásuk dicséretesnek mondható. *Sch.*

II. *Statistikai adatok.*

— **A vallások elterjedtségének statisztikája.** A legújabb adatok szerint a kereszténység hiveinek összes száma 398 millió, kik közül r. katholikus 211 millió, protestáns 116 millió és görög nem-egyesült 81 millió. Az iszlám tanait követi 201 millió, buddhista 340 millió, bramán 175 millió, Confucius tanait valló 84 millió és zsidó 7 millió. Európában van 147 millió r. katholikus, 72 millió protestáns, 66 millió gör. nem-egyesült, és több mint 5 millió zsidó és mint egy 10 millió mohamedán.

— **Bulgária új felosztása.** A mintegy 2 millió lelket számláló új fejedelemség legközelebb új területi felosztást kapott, mely szerint jelenleg Bulgária a következő 14 kerületre oszlik: Szofia (226,490 lak.); Tirnovo (216,731 lak.); Sumla (178,725 lak.) Várna (169,270 lak.); Vrácsa (160,503 lak.); Küsztendse (143,172 lak.); Ruscsuk (132,613 lak.); Raszgrád (121,412 lak.); Lom-Palánka (102,983 lak.); Szilisztria (101,225 lak.); Vidin (99,326 lak.); Szevljevo (119,254 lak.); Szisztovó (76,680 lak); és Plevna (155,039 lakossal).

III. *Vegyesek.*

Helyesírási figyelmeztetés. Nagyon kivánatos, hogy mind a földrajzi műszavak, mind a földrajzi nevek helyesírása tekintetében bizonyos megállapodásra és lehető egyöntetűségre jussunk. Mikor a magyar Akadémia legujabb helyesírási szabályait kidolgozta, a földrajzi nevek írására is tekintettel volt, kár hogy kevesen alkalmazkodnak az ott felállított szabályokhoz. A mi nyelvünk, illetőleg hangjegyeink eléggé alkalmasak idegen nevek hangjainak kifejezésére; csak bizonyos orr- és torokhangokat, sziszegő és csattanó hangokat nem fejezhetünk ki. Valamennyi európai nyelv és helyesírás közől az angol az, mely legkevésbbé alkalmas idegen nevek kifejezésére és írására, mert az angol magánhangzók kiejtését gyakran magok az angolok sem tudják s néha saját embereik és helységeik neveit is különbözőleg olvassák. Az angolosan írt afrikai, indiai, ázsiai neveket senkisem tudja biztosan kiejteni, s az indiai nevekre nézve magok az Indiában székelő angol hatóságok is nagy zavarban vannak. Helytelen, sőt képtelen dolognak kell azért kijelentenem azt, ha magyarban ázsiai geographiai neveket angolosan irunk, mint ezt pl. György Aladár tagtársunk „A népek bölcsője“ czímű czikkében tette, mely Földrajzi Közleményeink tizedik kötete IX. füzetében megjelent. Az Akadémia szabályai azt mondják: Az

idegen földrajzi neveket, melyek oly nyelvből származnak, mely nem a latin alfabetumot használja, úgy kell írnunk, mint hangzásuk a mi írásunk szerint megkivánja. Továbbá azt mondják: A tulajdonneveket s a tulajdonnév értékével biró jelzőket nagy kezdőbetűvel kell írnunk. Ezek szerint a György Aladár czikkében előforduló neveket helyesen igy kellett volna írnia, a mint következik: Tian-San, nem pedig Thian-Shan, s még kevésbbé Thian-Han, Przsevalszky, nem pedig Prejevalszky, Dzungari völgy, nem pedig Zungari a n; Jangcze-Kiang vagy Jancz'-Kian, nem pedig Jangcse-Kiang, Kambodzsa nem pedig Cambodia (mit utoljára Czambodiának is lehetne olvasni), Brámaputra, nem Brahmapatra, Szatledzs nem Satledj, Dzsumna nem pedig Jamna, Jeniszej s nem Jenisei, Iszükkul s nem Jssykkul, Lháza s nem Lhassa, Tengri tó s nem Tengsi, Temudzsin s nem Temujin, Kasgar s nem Kashgar, Szaluén s nem Salwin, Dzang-bo nem pedig Sanpo, Dzajzan s nem Zaisan, Irtis s nem Irtish, Kuldzsa nem pedig Kulja, Ili völgy nem pedig Ibi. — Helytelen ez is: „A csendes tenger partjaitól" stb. A „csendes" itt nem jelző, tehát nem melléknév, hanem tulajdonnév, épen úgy mint Atlanti oczeán, Veres tenger stb. vagy mint Duna, Rajna. A föld és nap két szavunknak kétféle értelme van; mikor annyit jelent, hogy földgömb, földkereksége s az égen sütő csillag, akkor túlajdonnév mind a kettő, épen úgy mint Jupiter, Merkur, Venus, Hold. Tehát igy kell írnunk helyesen: a Nap körül kering a Föld, még pedig 365 nap alatt futja meg pályáját. *Hunfalvy János.*

Uj nagy tó Közepafrikaban. Baker nagy utazása óta a Nilus forrásvidékén ismételve merült fel az a hir, hogy az Albert Nyanzától nyugotra még egy nagy tó létezik. E hir most határozottabb alakot öltött. Lupton, Bahr el Ghazal tartomány egyiptomi kormányzója Dehm Siberből írja, hogy Rafai aga nevű alattvalója az Uelle felé expeditiót téve Barboa tartományban nagy tavat látott. A barboák rézszínű alakok, öltözetül sajátságos fűből készült ruhát használnak. A tó Lupton szerint körülbelől az éjszaki szélesség 3° 40′ s a keleti hosszuság 23° közt fekszik s oly nagy lehet, mint a Viktoria Nyanza. A barboak kellemes időben nyilt csónakon három nap alatt mennek át a tó nyugoti oldalára s az ott lakó népektől már európai tárgyakat is hoznak, minők a kék üveggyöngyök s réznemüek. Rafai aga a Schweinfurth által már ismertetett Dehm Bekirből elindulva hat napig ment délnyugot felé Zeribától Dulebig, azután négy napig déldélnyugoti irányban Bengierig; ismét négy napig délnyugot felé Zeriba Warendemaig; hat napig nyugot felé Bahr-el-Makwarig, melyen keresztül menve több nagy szigetet talált, melyeken Baszango nevű népek laknak. A Makvart az arabok Bahr-el-Varsalnak nevezik s e folyó a sokkal nagyobb Uellébe ömlik, mely nyugot-délnyugoti irányba folyik. A Makvaron átlépve Rafai dél-délnyugoti irányban még tiz napig ment, mig a Barboa „szultán" székhelyéig jött, melytől a tó már csak négy napi távolságra van délnyugoti irányban. Lupton azt hiszi, hogy az Uelle folyó az uj tóba ömlik s másrészt egy tóból eredő folyó a Kongóval egyesül. Ha az megbizonyosodnék, a tó a középafrikai tórendszernek egy kiváló tagja lenne.

Gy.

Fehér emberek népvándorlása Afrikában. A Fok városban ujabban kiadott „The Cape quarterly Review“ czimű tudományos folyóirat első füzete igen érdekes s térképpel illustralt leirást közöl a trekboerok népvándorlásairól a Kalaharin át. Az első vándorlás 1874. máj. 15-én kezdődött Limpopóban. A kivándorlók a Ngami tó mellett tartózkodtak darab ideig, innen 1875. januar havában utnak indultak a Czethal öböl felé Rietfonteinba, hol csaknem három évig tartózkodtak. A második népvándorlás, melyben mintegy 500 ember és 7500 szarvasmarha volt, 1875 apr 29-én hagyta el Transvaalt, két évig kóborogtak a Limpopo mellett és csak nagy nélkülözések után különösen szomjuság által kinoztatva juthattak el a Ngamitó-ig; utközben barmaik egy része is elveszett, a czecze legyek szurásai miatt. Okavangobol 1878-ban egy részök visszatért régi hazájába, a többit betegség és a becsuana törzsek támadásai megtizedelték és barmaik elveszte nyomorba ejtette. Több kisérletök, hogy jó gyarmathelyet találjanak, eredménytelen volt. Damarából jövő kereskedőktől a fok földiek megtudván a szerencsétlenek állapotát, jelentékeny adományokat küldtek számukra és megigérték nekik, hogy a Czethal öböltől visszaszállitják őket, de ez igéretet kevesen veszik igénybe. 1879. julius havában kémlelő expeditio ment a Kunenén át éjszakra és alkut kötött Mosszamedesben a portugál hatóságokkal, hogy e vidéken letelepedjenek. 1880 septemberben az összes megmaradottak, azaz 270 fehér, 50 szolga, 61 szekér, 840 vonómarha és mintegy 200 más barom Kaoko földről Huilla erődig ment, a melynek környékén uj boergyarmat alakult, melyet San Januarionak neveznek. *Gy.*

A Nyassza és Tanganyika közt tervezett utvonalnak épitését ismét megkezdték. Juniusban Karongától, a Nyassza partjáról már mintegy két földrajzi mértföldnyi hosszu ut volt készen és azóta naponkint száz ember dolgozik rajta. E nevezetes és Középafrika népeire nézve nagyfontosságu mű nagyrészt Stevenson költségén történik. Megbizottja Stewart azonkivül egyes gyarmatok számára helyeket kutat s e czélból beutazta a Nyassza éjszakkeleti részét, hol azonban sem alkalmas kikötőt, sem pedig az egészségi követelményeknek teljesen megfelelő telephelyet nem talált. Délen azonban, a Nyassza ellentétes oldalán Dr. Laws az angoni (vagy mangoni) törzs vidékén már gyarmatot alapitott. E gyarmat Mombera, hűvös és szellős dombvidéken fekszik, mintegy 50 angol mértföldnyire a tó partjától. Földrajzi fekvése 11° 30′ d. sz. és 33° 38·5′ kil. hossz. *Gy.*

— **Mélységmérések az Antilla tengerben.** Az Egyesült-Államok „Blake“ nevű gőzöse mélységméréseket eszközölt az Antilla tengerben s a szerzett adatokból az derült ki, hogy Kúba és Jamaika szigetek közt egy 700 teng. mfdnyi hosszú s 80 teng. mfdnyi széles roppant tenger alatti völgy van, melynek közepes mélysége 3,500 méter, kivévén három pontot, melyek kétségkivűl tenger alatti hegycsúcsokat árulnak el. A legnagyobb mélység 6,506 méternyinek találtatott.

— **A telefón.** E nevezetes és mind nagyobb fontosságra emel-

kedő találmányt Franczia- és Németországban nagyobb távolságokra is kezdik alkalmazni. Igy amott 1,411, emütt pedig 3,147 kilometernyi vonalat rendeznek be telegraf és telefón-használatra. Az állomások számát egyelőre 1280-ban állapították meg. New-Yorkban már 14,000 kilom. hosszú telegraf- és telefon-vonalak vannak átadva a közhasználatnak.

— **A világ ólomtermelése.** A hírneves Stolberg-társaság igazgatója érdekes kimutatást tett közé a földkerekségén az 1881. évben termelt ólom mennyiségéről. E kimutatás szerint termelt

Spanyolország	120,000	méter tonnát
Németország	90,000	„ „
Angolország	77,000	„ „
Francziaország	65,000	„ „
Olaszország	10,000	„ „
Görögország	9,000	„ „
Belgium	8,000	„ „
Ausztria-Magyarország	6,000	„ „
Oroszország	1,000	„ „
Európa összesen	326,500	„ „
Az Egyesült-Államok	110,000	„ „
s igy az egész világ	346,500	„ „

Ide véve még a fentebbi kimutatásban foglalt mennyiségeknél kevesebbet termelt tartományokat, u. m. Mexicót, Déli Amerikát, Canadát, Ausztráliát, Sinát és Japánt, a végeredmény összesen 440,000 mét. tonnára rúg. Különösen gyarapodott az utóbbi években az Egyesült-Államok termelése, s ha a kiaknázásra váró készletet tekintjük, bátran föltehetjük, hogy maholnap nem Spanyolország fog állani az első helyen.

— **Petroleum források a Kaukazusban.** A Batumban székelő angol al-consul jelentést tesz közelebb az angol kormány előtt, hogy Baku környékén mintegy 1200 angol □ mfdnyi területen, főleg pedig Apseron félszigeten dús petroleum-források vannak, melyeknek tartalma bátran kiállja a versenyt Pensylvania e nemű legjobb forrásaival is. Az emlitett területeken eddig 17 forrás és 375 petroleumkút van, melyeknek közepes mélysége 350 angol lábnyi. A források naponként 2000—4000, a kútak pedig 300—600 (8 fontos) tonnácska folyadékot képesek kiadni. A termelés 1873-ban 500,000, 1881-ben pedig már 4 millió tonnácskára rúgott.

— **A görög-török hatarkérdés** Közelebb élénk vita tárgya volt athenei és konstantinápolyi kormányok közt Nezeros határfalu hová tartózandósága fölött. A falu és területe csekély, de katonai szempontból igen fontos, mert az Olympus hegy egyik magaslatán feküdvén, uralkodik azon fővölgy felett, mely Maczedónia és Thesszália között nyílik. A kérdést Anglia befolyása Görögország javára dönté el, s így a nevezett falu közelebb Görögországhoz csatoltatott.

TÁBLA

Faragó Ödönnek „Chináról“ czimű czikkéhez.

1. 清; 2. 嘉慶; 3. 北京; 4. 陽夏;

5. 太康; 6. 軍機處; 7. 六部; 8. 吏部;

9. 禮部; 10. 戶部; 11. 兵部; 12. 刑部; 13. 工部;

14. 大清國; 15. 中國; 16. 中外; 17. 華國;

18. 旗人; 19. 漢人; 20. 漢話; 21. 漢文; 22. 梨;

23. 娌; 24. 李; 25. 狗子; 26. 猫子; 27. 雞; 28. 馬;

29. 駱; 30. 女; 31. 蜜子; 32. 纜子; 33. 乏了; 34. 香;

35. 數目; 36. 兇奴; 37. 洋鬼子; 38. 新禧阿

白年阿; 39. 唐; 40. 太祖; 41. 明; 42. 景泰; 43. 元;

44. 凌遲;

(Vége a X. kötetnek.)

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par le Dr. BÉLA ERŐDI secrétaire de la Société.

X. Année | Budapest, le 15. Janvier. | 1. Numéro.

Au lecteur!

La Société Hongroise de Géographie eu égard aux relations qu'elle a l'avantage d'entretenir avec plusieurs Sociétés de géographie à l'étranger, en considération de ses membres honoraires et correspondants et en pensant à ceux qui s'intéressent aussi bien à la société qu'à la science géographique et qui ne connaissent par la langue magyare, a décidé d'ajouter à partir de l'année 1882 au texte hongrois un supplément en francais dans chaque numéro de son bulletin. Ce supplément contiendra toujours un abrégé du texte original. La Société ose espérer que cette tentative, entreprise exclusivement pour l'étranger, sera acceptée avec cette bonne volonté et cette amabilité dont la Société Hongroise de Géographie a eu tant de preuves jusqu'ici, et qu'elle s'efforcera de mériter toujours. La société veut ainsi contribuer de tous ses moyens, quelques restreints qu'ils soient, au grand travail qui se fait dans les sciences géographiques: elle ne veut pas déserter ce champ d'honneur où toutes les nations se réunissent pour l'avancement de la science, et de l'humanité. Elle fera son possible pour mériter son admission dans cette grande oeuvre et c'est pourquoi elle prie très humblement les savants, les sociétés géographiques et ceux qui s'intéressent à son travail de l'encourager dans son entreprise. Elle leur exprime par avance tous ses remerciments et sa vive reconnaissance.

Le rédacteur.

LA RACE, LA NATION ET LA NATIONALITÉ.

PAR LE Dr. JEAN HUNFALVY.

(Lu dans la séance du 15. décembre.)

On peut facilement définir l'idée de nation; car elle est déterminée par l'histoire et le droit commun. Il n'y a et il ne peut exister qu'une nation dans chaque État uni, et cette nation emprunte son

nom et son caractère spécial au peuple qui a fondé et qui maintient cet État. Ainsi tous les habitants qui occupent le territoire de l'État hongrois, et qui ne sont pas étrangers, sont membres de la nation hongroise, de même que les habitants de l'État français sont membres de la nation française et ceux de l'État russe sont membres de la nation russe. Nous pouvons de nos jours nommer heureux cet État, dans lequel la nation politique est en union parfaite, en fusion intime avec la nationalité, ou dans lequel les nationalités distinctes se sont réunies dans une nation commune. Mais il y a des États, où comme en Hongrie, la nation politique s'est formée de l'union des nationalités diverses; de plus il y en a, où il se trouve non seulement des nationalités, mais encore des races différentes. La définition précise de l'idée de race n'est pas aussi facile, qu'on le pense à première vue et c'est pourquoi les opinions à ce sujet sont si diverses.

Les anthropologues s'occupent surtout des races, les ethnographes au contraire: des nationalités. Les anthropologues admettent ordinairement que les races diverses ne sont que des variations d'un seul type, du même genre humain; quoiqu'il y en a quelques uns, qui divisent la famille humaine, d'après l'histoire naturelle, en des espèces diverses; ce sont surtout les savants américains pour défendre l'esclavage des noirs.

L'auteur fait connaître la classification du genre humain selon Linné, Blumenbach, et constate avec Peschel, que ni la formation du crâne ni les autres parties du squelette ne permettent de fixer des limites distinctes entre les races humaines. Qui oserait prétendre que les races humaines sont invariables? L'auteur donne ensuite la classification de Peschel et de Frédéric Müller qui avec Haeckel prend la chevelure pour base de sa classification. Robert Hartmann pretend que tous les peuples de l'Afrique appartiennent à une seule et même race. Cuvier, le renommé zoologue fran-çais ne distinguait que trois races: la blanche ou Caucasienne, la jaune ou mongole et la noire ou nègre; Pickering au contraire a fixé quatre groupes principaux et onze races. Son compatriote Morton est allé plus loin encore en fixant les races humaines a 22. Retzius savant suédois fut le premier qui détermina les proportions du crâne et de la face et les prit pour base de sa classification.

Frédéric Müller démontre que cette classification est incorrecte, parceque elle n'est que morphologique d'un part et non généalogique et que d'autre part elle n'a pour base que l'essence

animale de l'homme et qu'elle passe sous silence l'essence sociale et spirituelle. Mais il n'était guère plus heureux dans sa classification que les autres anthropologues.

Quatrefages est avec Cuvier en tant que lui aussi distingue trois races principales: la race blanche, la jaune et la noire. Puis il divise les races en branches générales, celles-ci en branches collatérales, celles-ci en familles et celles-ci enfin en groupes. La classification de Quatrefages est donc très détaillée et elle n'a pas seulement une base historique naturelle mais aussi linguistique. Elle est en outre un peu obscure. Topinard suit en somme les traces de Quatrefages et en diffère en ce qu'il n'énumère pas les classes inférieures, et qu'il est disposé à faire dériver les trois races des trois types primitifs singes, tandis que Quatrefages les fait dériver toutes les trois d'une même et humaine origine.

La plupart des naturalistes prétendent que les genres et les races des animaux et des plantes sont soumis à des variations. Le genre humain ne se maintient nulle part dans son état ancien et originel. Chaque peuple, même le plus sauvage, s'est cultivé sous l'influence des différents lieux, du temps, des circonstances de la vie et d'autres facteurs. Il n'y a pas en Europe un seul peuple qui puisse montrer le même type uniforme. Les particularités individuelles et les diversités sont d'autant plus saillantes et saisissantes, que la civilisation du peuple est plus élevée. D'autant plus l'individualité intérieure de l'homme est développée, d'autant plus celle est marquée à l'éxtérieur. Les peuples européens en somme diffèrent plus encore par leurs caractères extérieurs que par leurs qualités morales.

Généralement nous ne trouvons pas dans le genre humain des types assez fixes et assez caractérisés où nous puissions distinguer avec toute sécurité trois, cinq, douze races

La classification au point de vue zoologique n'a qu'une valeur théorique; elle sert le plus souvent pour faciliter l'étude et elle permet de jeter sur l'ensemble un coup d'oeil rapide. Il faut se défier de la pensée d'attribuer une importance pratique à la classification, et il faut repousser cette opinion, qu'une ou plusieurs races sont seules douées originellement de facultés spirituelles, qui les rendent capables d'une civilisation plus élevée. L'auteur cite un passage du Dr. Gerland qui appuie aussi son opinion. En Europe à vrai dire il n'y a pas plusieurs races humaines, puisque chaque nation est le produit de plusieurs éléments; aucun peuple européen ne peut se vanter, d'être d'un sang pur et non mêlé, ou que ses membres soient venus d'un même tronc. Si nous laissons les peuples pré-

historiques, qui ne sont pas disparus tout à fait, et si nous ne prenons en considération que les faits très connus de l'antiquité et du moyen-âge: nous pouvons nous convaincre que les peuples de l'Europe moderne se composent d'un mélange de différents éléments. Hellwald déclare brièvement que les Turcs et les Hongrois sont parmi les peuples européens allophyles, c'est à dire d'un tronc étranger, qu'ils n'ont pas de place en Europe. Mais si Blumenbach a considéré le Tcherkes comme le plus pur représentant de la race Caucasienne, alors le Turc est plus Caucasien que n'est Mr. Hellwald, qui a à peine du sang de Tcherkes dans les veines.

En tout cas, on ne peut pas rechercher la base de l'éxistence des peuples européens dans l'idée de la race. De quoi dépend la nationalité et le caractère national? Non point vraiment de la couleur de la peau, ou de la forme du crâne ou d'une tout autre partie du corps; mais en première ligne du langage, des moeurs et de la religion. La pensée et le sentiment s'élèvent avec la langue. Les moeurs et les coutumes en dépendent donc en beaucoup de cas. Chaque nationalité vit dans sa langue; elle se soutient matériellement et moralement, autant que sa langue se soutient. Elle peut changer de religion, et alors elle modifie sous certains points ses moeurs et ses coutumes, toutefois elle subsiste; mais une fois la langue abandonnée ou changée, en même temps sa vie se perdera, quoiqu'elle subsiste encore matériellement. La nation hongroise a changé sa religion payenne originelle, comme l'ont fait tous les autres peuples européens; mais elle a conservé sa langue, et c'est ainsi qu'elle a maintenu sa nationalité.

Les nationalités sont les plus tenaces lorsqu'elles se sont fondues avec l'Eglise, c'est à dire là où la langue et la religion se protègent l'une l'autre.

L'auteur parle ensuite du changement de la nationalité par l'abandon de la langue. En Hongrie comme en Transylvanie et dans la partie sud-est de la Hongrie, les Roumains se sont avancés pour le compte des Hongrois ainsi que des Allemands; il y a en Transylvanie des villages, même des contrées entières où les habitants se sont roumanisés. En ce qui concerne les conditions sur lesquelles un peuple abandonne sa nationalité cela ne tient pas toujours au manque ou à la médiocrité de la civilisation; mais bien au contraire. Ordinairement l'élément plus souple, plus docile et plus intelligent souffre des pertes, surtout s'il est aussi indulgent, indifférent et indolent, que l'était et que l'est encore le Hongrois. Et-qu'il éxiste ou non parmi ces peuples le sentiment de leur ancienne na-

tionalité ils ont cessé d'être de ses membres actifs et ils se sont fondus en effet dans la nationalité, dont ils ont adopté la langue.

Slavici a raison en disant que chacun doit savoir le mieux à quelle nationalité il appartient ou veut appartenir; aussi faut il pendant le recensement statistique laisser à chacun le soin de remplir à son gré la rubrique de la nationalité. Dans ce cas ni la descendance originaire ni aucune autre circonstance ne peuvent être décisives. En ce qui concerne la nationalité, sont Allemands, Slaves, Valaques, tous ceux qui sentent et qui pensent en Hongrois, en Slovens ou en Roumains. Il n'y a pas d'autre criterium.

LES ÉCRIVAINS QUI ONT DÉCRIT LA HONGRIE EN 1881.

PAR LE Dr. ALEX. MÁRKI.

Cet article commence par la citation du passage de Reclus sur la Hongrie tiré de son ouvrage „La Terre", oeuvre qui a été déjà traduite en langue hongroise par les soins de la Société R. d'histoire naturelle. Ce fragment est l'apothéose de la situation géographique de la Hongrie. Tandis qu'il mentionne avec louange l'oeuvre de Reclus, il rejette les nombreuses erreurs de l'ouvrage de G. Vallon „Chez les Magyares". Ce n'est qu'un roman, mais moins regrettable cependant que celui de E. Ménard dans la „Géographie artistique". Les pages concernant la Hongrie du Conversations Lexikon de Pierer de Leipzick et celles de Gius. Marcotti dans l'„Illustrazione Italiana" (Il paese degli Ussari), dans lesquelles cet auteur prétend, que le plus grand géographe hongrois Palugyay est le même Palugyay marchand de vin de Pozsony, ne valent par mieux. Par contre, nous sommes satisfaits de voir l'étranger s'intéresser plus sérieusement à ce qui nous regarde. Butler fait connaître la Hongrie objectivement et explicitement dans l'„Encyclopaedia Britannica." Hjalmer-Lagerberg, Umlauft, Heksch, la collection ethnographique de Teschen contribueront egalement à la vraie connaissance de notre pays. Les livres d'école de Geisbeck et du Dr. Krallinger constatent un peu d'amélioration. La carte roumaine d'école de Gorjan (Dacia moderna sau terile Romana) ainsi que la carte croate intitulée „Hrvacka drsavina" confisquent une belle partie de la Hongrie au profit de la Roumanie et de la Croatie. Cette dernière carte nous donne même Szeged et Csongrád pour des villes slaves. L'ouvrage de E. Richard sur la monarchie austro-

hongroise comprend aussi notre patrie. J. Juhos a donné le „Lexicon des communes“ des pays de la couronne hongroise.

L'institut topographique militaire a continué ses travaux et travaillera pendant l'hiver à Temesvár, Arad et Pancsova. Dr. Brózik et Paszlavszky, J. Visontay et V. Borbás, F. Kozma ont donné des ouvrages géographiques pour des écoles; les oeuvres du Dr. Hunfalvy, Hauke-Cherven et Visontay sont apparues dans de nouvelles publications, ainsi que les ouvrages du Dr. J. Zák avec les belles cartes de Homolka. Le Bulletin de notre société, les Annales (Tome VIII.) de la Société Hongroise des Carpathes, ainsi que le I. tome de la Société Transylvanienne des Carpathes; les Archives de la Société Transylvanienne de Géographie de N.-Szeben, les Annales (V. tome) de la société sicule de civilisation et d'économie publique, ainsi que les bulletins de l'institut de statistique ont fait connaître plusieurs partie de la Hongrie. Les ouvrages de Reissenberger dans le 13. tome de l'oeuvre „Die Länder Österreich-Ungarns“, de R. Bielz (Reisehandbuch für Siebenbürgen) de A. Heksch, Chalmers „Transsylvanian recollections“ et de De Gerando „Dans le pays des Sicules“ donnent de vrais tableaux de la Transylvanie. Kramberger (Globus) et Schwicker dans le Deutsche Rundschau ont écrit sur la Slavonie et Busch sur le Bas-Danube.

Mais le plus grand événement ethnographique est la publication de l'ouvrage de Paul Hunfalvy sur les Hongrois, ouvrage qui forme le V. tome de la collection „Die Völker Österreich-Ungarns“ et qui est fait selon les tendances strictement scientifiques, historiques et linguistiques de l'auteur. L'ouvrage de J. Slavici sur les Roumains, qui forme le VI. tome de la même collection, laisse de côté les questions politiques et contient aussi nombre de traits ayant une très grande valeur. En outre le Dr. J. Lenhossék a écrit une oeuvre spéciale sur „la défiguration des crânes en général.“ Le Dr. Hampel, Fröhlich et Salamon ont traité de la Pannonie. Le Dr. Hampel a fait connaître dans le Rapport Archéologique les tombeaux romains découverts à Buda-Ujlak et a Felsuth. A. Vámbéry a discuté sur la nationalité des Huns et des Avares. A. Bachmann a publié un ouvrage sur l'état des peuples danubiens après la mort d'Attila. Plusieurs écrivains se sont occupés de l'origine des Roumains, et surtout Goldis, Pascutiu, Csetneki et enfin Paul Hunfalvy en langue française sous le titre „Le peuple Roumain“, il a écrit en outre dans la Revue Hongroise et dans la Ungarische Revue. Un Slave M. I. Pics a travaillé éga-

lement sur ce sujet sous le titre „l'origine des Roumains". Le Bon a décrit dans le Tour du Monde (des articles parus également dans le Globus) sur son excursion anthropologique au Tátra. Quelques savants se sont occupés des Juifs, des Ismaélites, des Tziganes et des Cumans. Cette question touche à l'ouvrage du comte G. Kunn, l'édition du „Codex Cumanicus." V. Goehler, Dr. Scheiber et F. Gaul ont écrit sur les habitants de la Hongrie.

H. Marczali, Csetneki, Edelspacher, H. Meltzl et enfin Paul Hunfalvy ont traité la question des Sicules, proposée par P. Hunfalvy. Le baron Rudnyánszky dépeint la vie de famille du XVI. et XVII-ième siècle, mais il n'est paru de cette oeuvre que la première partie du tome premier. Le Dr. Ch. Keleti a discuté dans l'académie des sciences sur la population de la Hongrie d'après les chiffres du recensement du 31. décembre 1880. H. Schwicker dans le Geographische Rundschau, A. Bujanovics, et J. Pejacsevics, se sont également occupés de cette question. L'économie sociale a été traitée par le Dr. Ch. Mandello (dans son ouvrage couronné par l'académie des Sciences), par J. Pizalla (en Allemand), le Dr. B. Weisz, A. Heller, O. Guttmann, E. Deit, L. Vörös, B. Kállay, le comte A. Károlyi, F. Kanitz et par d'autres. Quant à l'instruction publique, S. Ormós, Al. Molnár, Dr. E. Ábel, H. Schwicker en ont plublié des ouvrages. E. Marbeau a traité cette question en Français, sous titre „L'instruction publique en Hongrie", brochure dont B. Erdélyi a donné la traduction en Hongrois. Le ministre de l'instruction publique a publié son X-ième rapport sur l'état de l'instruction publique. En outre le surintendant Teutsch, Ch. Szöllősy, J. Vargha et Kanitz ont discuté ce sujet. Beaucoup d'ouvrages ont paru également sur l'état de l'histoire-naturelle en Hongrie.

(A suivre).

LES DEUX DERNIERS OUVRAGES DE L'ARCHIDUC LOUIS SALVATOR.

PAR ANT. BERECZ

(Mémoire lu dans la séance de la Société du 15 décembre)

S. A. I. R. l'archiduc Louis Salvator, membre honoraire de notre société, est un des savants les plus instruits et plus diligents, aimant à étudier le monde extérieur, sachant prendre plaisir aux phénomènes de la nature, observant tout et critiquant tout avec

perspicacité et, fait principal, fixant le résultat de ses expériences avec la plume et le crayon. Notre bibliothèque possédait déjà plusieurs de ses oeuvres richement illustrées par lui-même. Il vient d'en augmenter le nombre par deux nouveaux volumes: 1) „Bizerta et son avenir.“ Prague 1881. Impr. chez Mercy, in 8., 48 f. avec 13 gravures, reproduites d'après les dessins originaux de l'auteur, par l'institut artistique de Waldstein. 2) Autour du Monde, sans le vouloir. Prague, 1881. Impr. chez Mercy in 8. 384. f.

Le premier ouvrage décrit un des points les plus importants de la côte septentrionale de l'Afrique, depuis que Tunis est devenu une question d'actualité. Bizerta ou Benzart, si admirablement située au point de vue commercial a mieux gardé cependant son caractère oriental que n'importe quelle autre ville de la côte septentrionale de l'Afrique: mais il est plus que vraisemblable que ce caratère s'effacera avec le temps et l'effet de la civilisation européenne. Si nous jetons un coup d'oeil sur la carte de la Méditerranée: nous sommes aussitôt convaincus de l'importance de Bizerta. Si on transformait ses lacs salés en des havres, elle deviendrait la clef del'Afrique septentrionale. Son golfe, qui est le plus beau entre les golfes de la côte de l'Afrique septentrionale, est défendu en avant contre les vents d'ouest par le cap Bianco. La ville est bâtie dans l'enfoncement du golfe et surtout dans sa partie ouest; elle est entourée par des collines couvertes d'oliviers et de champs bien cultivés. Ce sont ses lacs, nous le répétons, qui font son importance. Le premier, le Tindja (Le Hipponitis palus des anciens) est très propre à être transformé en un havre important. L'autre nommé Gharat Djebel Isskul (Sisara des anciens) communique avec le Tindja par un canal d'une moyenne de 6 pieds de profondeur et de 25 pieds de large. Le climat de Bizerta est en hiver très doux, en été il ne fait pas chaud à cause des brises fraiches qui y soufflent journellement et il est en général très sain.

Les eaux salées des lacs ne font maître aucune fièvre marécageuse. Le nombre des habitants de Bizerta s'élève à peu près de 5—6 mille, dont 150 européens pour le plupart Italiens. Le costume du peuple est à peu près le même qu'à Tunis; les Turcs et les Juifs s'habillent de la même manière. L'auteur décrit la ville et dans des chapitres distincts: le canal, l'île, Kassaba le faubourg des pauvres, la forteresse Hosba, son excursion dans la ville, le castel Abu Hadid, qui est situé sur une colline dominant la ville, l'industrie de la ville, la pêche, le faubourg (Homd Lundeus) et enfin Zerzuna, la maison du consul.

Le second ouvrage plus important que le premier, n'est pas — comme l'auteur le dit, — une simple collection de notes. Les faits enregistrés par l'archiduc Louis Salvator durant son voyage autour du monde du 1-er janvier jusqu'au 19 mai de l'année passée, offrent un intérêt d'autant plus grand qu'il a su nous les présenter dans toute leur originalité.

L'auteur se proposait à vrai dire de visiter l'éxposition de Melbourne, et de retourner de là avec le Brindisi, le même bateau, avec quel il avait fait la traversée. Mais il manqua le Brindisi et aurait dû attendre quinze jours pour prendre l'incertain Bokhara. Il ne s'est pas soucié de courir l'aventure et il s'est dirigé vers l'Amérique. Parti le premier janvier 1881 de Venise, arrivé par chemin de fer à Brindisi et y s'embarqua dans le bateau poste anglais „Bangalore". Le bateau quitta Brindisi le 3. janvier et le 5 les passagers aperçurent Alexandrie, et le 7 le bateau flottait. déjà dans les eaux de la Mer Rouge. Ils arrivèrent le 5. fevrier à Melbourne. L'auteur y séjourna 40 jours, pendant lesquels il visita non seulement la ville, mais encore d'autres points de la côte et de l'intérieur. Il partit le 24 mars avec le bateau „Zeelandia" pour S. Francisco et arriva le 29. à Auckland. Jeudi, le 31. du m. c. il passa sous la 30° 35′ lat. s. et 177° 12′ long. e. et quitta ce jour là l'hémisphère orientale et entra dans l'hémisphère occidental. Le lendemain il arriva sous la 26° 37′ de la lat. s. et sous la 177° 34′ long. ou. Il toucha le 11. avril à Honolulu, le pays de Kalakaua, terre vraiment féérique. Après un voyage de neuf jours l'archiduc arrira enfin en Amérique, 10 jours après il était a New-York, d'où il continua aussitôt son voyage avec le bateau „Republik" qui allait partir pour Liverpool. Il y arriva le 11 mai et de là par Paris et le Mont-Cenis il se rendit le 19. mai à Venise.

Voici le bref résumé du voyage de l'archiduc. Chaque page du journal est pleine de descriptions intéressantes des contrées, des villes, des habitudes et coutumes, des remarques scientifiques, avec des notes sur des scènes pittoresques; et tout cela est traité avec vigueur, rapidité et esprit.

L'archiduc a fait pendant son voyage 200 esquisses, mais il n'a pu les joindre à son ouvrage, parceque le travail des planches aurait retardé la publication. L'archiduc a fait son voyage avec cinq compagnons et ses frais se sont montés à une somme de 50 mille francs. Un voyageur seul peut donc faire ce grand tour avec 10 mille francs, somme qui n' est pas trop considérable pour toutes les observations, les émotions, les expérinces que procure un voyage autour du monde.

—

SOCIÉTÉS DE GÉOGRAPHIE.

Le comité de la Société Hongroise de Géographie a tenu séance le 29 décembre de l'année passée sous la présidence du Dr. Jean Hunfalvy. Etaient présents: Vice-présidents: Dr. A. Vámbéry, M. Gervay. A. Berecz secrétaire général, Dr. Béla Erödi secrétaire; membres du comité: Dr. Ch. Brózik, M. Déchy, J. Jablonszky, Em. Péchy et Fr. Pesty. Après l'approbation du procès-verbal, le président Dr. Hunfalvy rapporte qu'il a presenté le compte final de l'éxposition géographique internationale de Vénise à S. E. le ministre de l'instruction publique avec les notes ajoutées et la lettre de la société. Puis il parle du jubilé de la société géographique de Vienne, solennité à laquelle le président, le secrétaire général A. Berecz et M. Déchy étaient présents en qualité de représentants de la société Hongroise. Pour ce qui regarde les livres de voyage que la société a decidé de publier de temps en temps, le président annonce qu'il s'est mis en relation avec la Société typographique éditrice „de Franklin", mais l'affaire n'est pas encore terminée. Le secrétaire général prend à son tour la parole et remarque que le délai pour des deux concours ouverts par la société aux étudiants des écoles supérieures sur deux questions géographiques étant écoulé, six oeuvres ont été présentées; trois sur la question „de l'influence des montagnes sur le climat" et trois pour la question de la „description d'une partie de notre patrie." Le secrétaire générale expose ensuite l'état de la caisse. Les recettes s'élévent à 2458 florins, les dépenses à 2548 florins, les 90 florins de déficit seront remboursés sur les recettes et les intérêts des capitaux qui ne sont pas encore perçus. Quant à l'édition du bulletin l'offre de l'imprimerie Fanda a été acceptée pour l'année prochaine. Le bulletin paraitra chaque mois en trois feuilles texte hongrois et une demi feuille abrégé français. L'honoraire pour les ouvrages publiés ainsi que pour l'abrégé français a été fixé. Le comité décide d'inviter le célèbre voyageur Dr. E. Holub à faire une conférence sur ses voyages en Afrique. La municipalité sera priée de céder pour cette occasion la grande salle de la Mairie et on y tiendra une séance sollennelle.

La séance est levée.

LE RÉSULTAT DU RECENSEMENT DE 1880.

Le Dr. Ch. Keleti, directeur du bureau royal de statistique a présenté à l'académie des sciences son rapport illustré de cartes graphiques sur les résultats du recensement de 1880. Il en résulte que la nationalité Hongroise est répandue partout en Hongrie; la nationalité Croate et Serbe n'est nulle part en majorité au sud; en Transylvanie les Valaques sont en grand nombre; les Allemands se répandent un peu partout. Les Tziganes sont en grand nombre et surtout en Transylvanie. La moitié des Juifs est de nationalité Hongroise.

Le nombre total des Hongrois s'élève à 7.343,800; dont 5 millions ne parlent que le magyar.

La somme totale des habitants (non compris les militaires):

	1880	1870	difference en 1880
En Hongrie y compris la Transylvanie:	13.728,622,	13,561,245	+ 167,337
Fiume et son territoire. .	20,981,	17,884	+ 3,097
Croatie et Slavonie (avec les confins militaires) .	1.892,575,	1.838,198	+ 54,376
Total . .	16.642.178,	15.417,327	+ 224,854

L'accroissement est donc de 224,851 âmes, ou 1·46%.

Les proportions linguistiques de la population:

(Sans Transsylvanie.)

Hongrois	49·84%	49·88%
Allemands	14·32%	14·29%
Slovaques.	16·42%	16·05%
Valaques	10·92%	10·51%
Croates-Slavons	4·45%	5·43%
Ruthènes	4·03%	3·04%
Mixtes	0.02%	0.80%
	100%	100%

La population de la Hongrie selon la langue maternelle:

Hongrois	6.156,421	6.165,088
Allemands	1.820,928	1.798,373
Slovaques	1.817,228	1.790,476
Valaques.	2.470,069	2.323,788
Ruthènes	469,423	342,351
Croates, Serbes	473,995	605,725
Divers (bosniaques bulgares etc.)	11,295	203,767
Enfants	—	499,054
	13.219,413	13.728.622

Il y a un nombre de 817,668 habitants, donc 10·81% de la population de non Hongrois qui parlent le magyare hors de leur langue.

La population de la capitale Budapest en 1880.

	selon la langue maternelle		parlaut le magyar.	
Hongrois	198.742 =	55·12% —	—	—
Allemands	119.902 =	33·25% —	43.519 =	36·3%
Slovaques	21.581 =	5·98% —	6.328 =	29·3%
Valaques	408 =	0·11% —	288 =	75·9%
Ruthênes	59 =	0·01% —	43 =	72·8%
Croates-Serbes	1.756 =	0·48% —	1·044 =	59·4%
Divers	81 =	0·06% —	54 =	67·5%
Des langues étrangères . .	7.625 =	2·11% —	2.379 =	31·2%
Ne sachant pas parler . .	10.397 =	2·88% —	—	—
Somme totale	360.551 =	100% —	53·655 =	35·4%

Malgré l'indolence naturelle de notre nation, il faut cependant le reconnaître, le magyarisme a gagné beaucoup de terrain dans les villes et les classes les plus intelligentes. Telle est la conclusion de M. Keleti. Et l'on doit encore faire remarquer qu'aux 6.156.421 magyars il faut ajouter un million d'individus parlant notre langue et prenant une part active à notre vie et à nos efforts intellectuels.

C'est ainsi que se trouve réfutée la prédiction de Paul de Lagrange. Cet écrivain prétend que la nation Hongroise doit périr parce que celles-là seules vivent et rajeunissent qui ont des forces intellectuelles qui leur soient propres. M. Lagrange n'aperçoit pas ces forces chez les Touraniens parmi lesquels il nous compte. Il ne les voit pas, et la raison en est très simple: il ne nous connait pas. Nous n'avons pas besoin de nous rajeunir; quoique notre origine se perde dans la nuit des temps si nous sommes des nouveaux venus en Europe, nous n'en sommes que plus jeunes et c'est avec l'entrain et la vigeur de la jeunesse que nous avançons dans les voies de la civilisation. Nous ne sommes point des parasites; les nobles représentants de notre civilisation sont des magyars; notre esprit, notre intelligence, notre coeur sont bien magyars et c'est ce qui assure cet avenir dont nous n'avons jamais douté un seul instant et cela même aux heures les plus néfastes de notre histoire.

(Abrégé du numéro précédant du bulletin.)

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par le Dr. ***BÉLA ERŐDI*** *secrétaire de la Société.*

X. Année | Budapest, le 15. Février. | 2. Numéro.

RAPPORT SUR LES TRAVAUX RELATIFS AUX SCIENCES GÉOGRAPHIQUES PENDANT L'ANNÉE 1881.

Le congrès international de géographie à Venise a été un des événements les plus importants de l'année passée. Il a été visité par une foule considérable de personnes s'intéressant à la science et l'exposition ouverte pendant tout un mois, a temoigné des progrès rapides qui se sont réalisés dernièrement dans presque chaque pays.

En France et en Italie surtout on s'est efforcé, et avec succès, de cultiver une branche qu'on avait peut-être un peu négligée. En France les travaux du dépôt de la guerre et de la marine ceux du ministère des Travaux publics de l'Intérieur et surtout ceux du ministère de l'Instruction publique, acquièrent d'année en année une plus grande importance. C'est ainsi qu'en 1880 on a organisé au ministère de l'Instruction publique 18 missions scientifiques, qui en Europe, en Asie, en Afrique, en Amérique ont toutes plus ou moins directement coopéré à l'avancement de la géographie.

C'est en Afrique surtout que l'Italie porte son attention. La „società d'esplorazione commerciale" a déjà obtenu de sérieux résultats. Ses agents ont établi plusieurs stations commerciales où l'on fait aussi des observations scientifiques. L'expédition du prince Borghèse est la plus remarquable. Deux des membres de cette mission ont traversé le continent africain de Suaquin à Madére. Le docteur Matteucci hélas! n'a pu recueillir les acclamations de ses compatriotes, il est mort à Londres; et seul le docteur Massari, a pu faire son rapport sur ce remarquable voyage.

Le docteur Lenz a été plus heureux, il a traversé la partie occidentale de l'Afrique de Tetuan et Centâ par le Maroc et le désert du Sahara jusqu'à Tombouctou et le Sénégal et il est revenu sain

et sauf en Allemagne. Mr. Flegel a fait aussi quelques excursions dans le bassin du Niger.

Qu'elle a été malheureuse au contraire l'expédition française de Mr. le Colonel Flattors ; elle avait exploré la plaine d'Adehemor et les monts Irauen puis avait passé l'Igharghar et exploré les montagnes à peu près inconnues de Hogar. Elle continuait sa route vers l'oasis d'Air mais elle tomba dans une ambuscade des Touaregs, qui massacrèrent tous les membres de la mission. L'expédition française sous le commandement, du Capitaine Galliéni qui a exploré les contrées entre le Sénégal et le Niger a aussi perdu quelques uns de ces membres à la suite d'une attaque des Bambarras, mais la nouvelle expédition du colonel Desbordes a réussi à asseoir l'influence française dans ces contrées et à élever un fort dans la province de Kita. Mr le Dr. Bayol a exploré de nouveau les provinces de Bambu, Mandingo et Futa-Djalon, et à son retour il était accomapgné d'une ambassade des chefs de Futa-Djalon.

Le rapport mentionne encore des expéditions des Mrs Savorgnan de Brazza, Jamais, Buchner, Rohlfs et Stecker, et les malheureuses tentatives des expéditions belges.

En Asie ce sont surtout les Anglais et les Russes qui chaque année étendent leurs explorations et souvent aussi leurs conquêtes. Le rapport mentionne le traité de la Russie avec la Chine en date du 19 août 1881, par lequel la Russie a cédé à la Chine la plus grande partie du bassin de l'Ili, qu'elle avait occupé en 1881. Il jette un regard sur le développement du Japon et n'oublie pas non plus le mémoire de Mr. Gachet sur son excursion vers l'oasis d'Akal-Tekké.

Quant à l'Australie, seules les relations de Mr Forrest et de Mr Pennefather méritent d'être signalées. Le dernier a exploré les côtes orientales du golfe de Carpentarie et y a découvert quelques contrées bien arrosées et fertiles. Un squatter, un certain F. R. Scuthorpe prétend avoir retrouvé le journal des M. M. Leichardt et Classen, qui en 1848 avaient fait une expédition dans l'intérieur de l'Australie et n'en sont pas revenus. Mais jusqu' ici on n'a pas encore constaté la vérité de cette assertion.

En Amérique, les Anglais au Canada et les Américains dans les régions occidentales au delà des montagnes Rocheuses, continuent leurs explorations dont les résultats se publient dans de magnifiques éditions.

Le dernier recensement des États Unis a de nouveau constaté l'énorme augmentation de la population. Il y a dix villes dont la

population excède le nombre de 200,000 habitants. New-York compte 1.200,000 habitants. Il est vrai que l'accroissement est dû pour la plus grande partie à l'immigration. Le nombretotal des immigrés depuis un siècle s'elève à plus de 10 millions, dont 5 millions environ sont allemands.

Au Guatémela le consul français Mr. Pitet a fait une ascension sur le volcan Fuego, il n'a pu parvenir jusqu'au cratère, mais il atteint la hauteur de 3900 m. Quelques jours après, le volcan a fait une nouvelle éruption, la vingtième depuis 1526. Mr Schenck a exploré les Etats de la république de Colombie, et spécialement les régions minières de l'Etat Antioquia, où il y a de riches mines d'or et d'argent. Mr le Dr. Crevaux a exploré la rivière de Guaviari tributaire de l'Amazonne.

Quant aux régions polaires, les derniéres années n'ont pas été favorables aux explorateurs. Le sort de la Jeannette sous le commandement du capitaine DeLong a été longtemps couvert d'un voile mystérieux que les diverses expéditions américaines s'efforcèrent en vain de dissiper. Ni le capitaine Hooper, ni le commandant Wadleigh, ni les lieutenants Berry et Greely ne réussirent à trouver le moindre vestige de la Jeannette et des deux autres navires, qui eux aussi ne sont pas retournés. Enfin un télégramme de Irkutzk dissipe les doutes, et nous a appris que du moins la plus grande partie de l'équipage a été sauvée sur les côtes du delta de la Léna. Le navire a été écrasé par les glaçons. Sibiriakoff de son coté a réussi à retourner à St. Petersbourg; mais le sort de Mr. Leigh Smith qui de nouveau a fait une excursion vers la terre de François Joseph est encore enseveli dans les tenèbres boréales.

RAPPORT DU SECRÉTAIRE GÉNÉRAL

(1872—1881.)

La Société Hongroise de Géographie fut fondée par 9 membres le 12 janvier 1872. Ils choisirent pour président le Dr. Jean Hunfalvy, pour secrétaire Antoine Berecz, et 200 membres ordinaires furent inscrits dans un bref délai. La société fut définitivement constituée le 12 mai 1872, elle se composait de 250 membres, et ella entra dans son activité scientifique le 12 janvier 1873, et au premier appel les collaborateurs se présentèrent en nombre considérable. En ce qui concerne les travaux extérieurs de la société je

remarquerai qu'à l'occasion des 9 assemblées générales on a donné lecture de 9 rapports qui placés plus tard dans nos Bulletins en augmentent d'autant plus la valeur qu'ils forment un vrai compendium de tous les mouvements qui se sont présentés pendant dix années sur le terrain géographique. En outre ils resteront toujours comme des sources précieuses à consulter pour tous ceux qui veulent étudier le développement de la science.

Cinq de ces rapports ont été écrits par notre président le Dr. Jean Hunfalvy et quatre par notre vice-président le Dr. A. Vámbéry. La société a eu 67 soirées de lectures avec 118 conférences dont les plus intéressantes ont été les suivants.

Gab. Bálint „155 jours au pays de Khalkha-Mongols."

Géza Czirbusz „La Transformation des peuples", „Nouvelles idées sur l'emplacement des continents.

Maur. Déchy „Rapport sur mon voyage au Haut-Tátra", „Le Mont-Blanc", „Rapport sur mon voyage dans la Haute-Asie."

Dr. Béla Dezső „L'Archipelage hongrois-croate."

Dr. Béla Erödi „Mes études géographiques et ethnographiques dans la Turquie d'Europe", „le Rilo-Dagh et ses environs", „Excursion en Mármaros", „L'Herczégovine", „L'Albanie et les Albanais", „Monténégro", „Les Tcherkesses de la Turquie d'Europe", „Kazanlik et ses environs", „Les Dardanelles", „Bosnie."

Attila De Gerando „Le comitat de Kövár."

Dr. Ign. Goldzieher „L'ancienne géographie de l'Arabie."

Aladár György „La ruine de la Mer Méditerranée", „Les habitants de Tunis."

Maximilian Hantken „Les tremblements de terre au Bas-Danube en 1879.

Rud. Havass „Le chemin de fer de Károlyváros-Fiume", „Fiume."

Dr. Jean Hunfalvy „Les plans du canal interocéanique américain", „Nos voies d'eau et le Danube", „La race, la nation et la nationalité."

Jean Jablonszky „Excursion au mont Babiagura."

Paul Király „La Dalmatie", „La vallée de l'Isère.

Daniel Laky „L'Australie."

Michel László „Les Tchangos de la Bukovine et de la Moldavie."

Louis Lóczy „Le Kuku-Nor", „Le Thibet Oriental."

Béla Majláth „Un voyageur Hongrois et inconnu du siécle passé."

Dr. A. Márki Plusieurs rapports des écrivains qui ont décrit la Hongrie.

Barthélemi Ónody „Esquisses de mon voyage en Asie centrale."

Dr. Maur. Say „Mon voyage de quelques semaines en Orient.

Dr. Jos. Szinnyey „Observations d'un missionnaire Hongrois au milieu du XVIII-me Siècle.

Gabriel Téglás „Les Karpathes Sud-est", „Les montagnes boisées du comitat de Hunyad", „Le chemin de fer de Brassó-Predeal", „Le chemin de fer de Piski-Petrozseny", „La grotte de Paros dans le comitat de Hunyad", „Le premier chemin de fer de la Transylvanie."

Etienne Tomsits „Le mesurage cadastral", „Les nouvelles réceptions cartographiques militaires de la monarchie."

Dr. Arm. Vámbéry „Les Russes en Khokand", „La Steppe et le Lac de Dragon", „Les Iraniens en Turkestan", „Afghanistan", „Un voyageur Turc parmi les Turkomans."

Jean Xantus „Mon voyage à l'île de Bornéo en 1870."

Le Comte Dr. Auguste Zichy „Mon voyage de Pékin à travers la steppe mongole à Ourga", „Les colonies hollandaises aux Indes Orientales", „Dominion of Canada", „Mes observations et mes réflexions sur le Japon", „Mes souvenirs sur la Chine."

Rédigé par notre secrétaire général, notre bulletin a paru en 226 feuilles et contient outre les articles mentionnés, 176 publications importantes et 950 articles bibliographiques et sur divers sujets.

La Société a pris part à tous les mouvements internationaux de la géographie qui se sont présentés prendant les dix années écoulées.

Elle a participé au deuxième congrés international et à l'exposition, auxquels M. M. Dr. Hunfalvy, Árm. Vámbéry et M. Déchy représentaient à la fois la Société et la Hongrie. L'exposition hongroise a été organisée par M. Déchy commissaire de l'exposition et nos exposants ont reçu 17 distinctions.

Le 1-er septembre 1876, à Budapest, au IX-ème congrès internationale de Statistique, auquel nous étions représentés par notre président, l'exposition avait été également organisée par M. Déchy.

Le 12. septembre de la même année, au congrès géographique tenu à Bruxelles sous la présidence de S. M. Leopold II. Roi des Belges, notre société fut représentée par le comte Edmond Zichy un de ses membre honoraires.

Le 15 mai 1778 au congrès international du canal interocéanique M. Fréderic Szarvady, membre correspondant était notre représentant.

La même année le 27. septembre au congrès international de géographie commerciale à Bruxelles M. Déchy se présentait en notre nom.

Se 15. septembre 1881. au III. congrès international de géographie M. M. Dr. Hunfalvy, et Arm. Vámbéry, présidents de la Société représentaient le gouvernement, M. M. le Général Etienne Türr, le Dr. comte Aug. Zichy, Antoine Berecz, M. Déchy et Dr. Ch. Brózik représentaient notre Société. L'exposition fut organisée par le Dr. Béla Erödi secrétaire et Jean Mircse, membre correspondant de notre Société et 30 exposants reçurent des distinctions.

Les commissaires des expositions ont fait des rapports sur toutes ces expositions et ces actes se trouvent dans nos Bulletins.

Je dois encore citer les particularités suivantes comme des plus remarquables.

La Société était représentée en 1874. à la fête arrangée a l'honneur des nembres revenant de l'expédition polaire austro-hongroise.

La Société a réussi à obtenir de Mrs Payer et Dr. Kepess à nous faire une relation de leur voyage et pour ce on organisa une soirée le 19 8-bre dans le grande salle de la redoute et plus de 100 membres et de 1000 auditeurs y assistérent. Les 1100 florins que rapportèrent les entrées furent offerts comme honoraire au membre Hongrois de l'expédition.

Notre Société c'est efforcée en 1879, de remédier dans la limite de ses facultés, à la misère causée pas l'inondation de Szeged. Elle a organisé une séance dans la grande Salle de la Mairie, le Général Türr et le Dr. comte A. Zichy y ont tenu des conférences. Le revenu de la soirée a été offert aux inondés.

La Société a accepté en 1880 la proposition du Dr. Erödi et a fondé des concours pour les étudiants des écoles supérieures, afin de les encourager à l'étude de la géographie. Il en est resulté qu'en l'année 1880 deux travaux ont été présentés et qu'en 1881. ce nombre s'est triplé et que nous avons reçu 6 manuscrits.

Les trois hauts dignitaires de la Société, ont été les mêmes pendant cette période décennale. Le président Dr. Jean Hunfalvy; premier vice-président A. Vámbéry; ecrétaire général Ant. Berecz. Le seconde vice-président en 1872 et 1873. Aug. Tóth, de 1876 jusqu'à ce jour Michel Gervay. Secrétaire en 1872—74 le Dr. Fl. Cherven, de 1875, jusqu 'à ce jour le Dr. Béla Erödi.

Il faut encore remarquer pour l'année passée que S. E. Mr. Aug. Trefort, Ministre de l'instruction publique, a daigné s'occuper

du service de la Société à l'occasion du III. Congrès international de géographie qui s'est tenu à Venise. Notre société s'est chargée très volontiers de l'affaire, et elle l'a menée à bonne fin, grâce à l' activité infatigable de la commission d'exposition, constituée sous la présidence de M. Gervay et plus encore par la coopération zelée des commissaires d'exposition le Dr. Béla Erödi et Jean Mircse, et surtout grâce au puissant secours de S. E. le Ministre. Le Dr. Béla Erödi est allé plusieurs fois à Venise, il y a demeuré plusieurs mois avant et pendant l'exposition, il s'est rendu à Rome, il n'a rien épargné pour nous mettre à même de bien tenir notre place dans le concours scientifique des nations civilisées. Nos membres connaissent nos succés par le rapport étendu du Dr. Erödi.

Il n'est pas nécessaire de dire que c'est cette affaire qui a le plus occupé le comité pendant l'année passée.

Le comité a fait également un pas de grande importance en décidant d'ajouter au texte hongrois de son bulletin un supplément en langue française, supplément qui contiendra toujours un abrégé $^1/_5$ du texte original. Les rapports de notre Société avec nos nembres honoraires correspondants, ainsi qu'avec les sociétés savantes de l'étranger sont devenus très suivis et ils produiront leurs fruits.

Nous avons tenu 9 séances de lecture dans lesquelles M. M. A. Berecz 1, Dr. Béla Dezső 2, Dr. Béla Erödi 2, Dr. A. Havass 1, Dr. Hunfalvy 3, Béla Majláth 1, Dr. M. Say 2, Dr. Ign. Somogyi 1, Dr. Zák 1, et G. Téglás 1, ont tenu de conférences.

Notre Bulletin (IX' anné) a paru en 27 feuilles contenant 32 arcticles importants, plusieurs compte-rendus des sociétés de géographie et 113 notices diverses.

Le comité a choisi pour membres correspondants M. Dalla Vedova, professeur à l'université de Rome et Fréderic Stefani, membre de l'istituto Veneto à Venise.

La société compte 540 membres, parmi ce nembre il y a 38 nembres honoraires. 19 membres correspondants, 14 membres fondateurs, 2 membres fondateurs et honoraires et 467 membres effectifs.

Nous pouvons juger en comparant ce que nous avons fait et ce qui nous reste encore à faire. Mais nous pouvons regarder avec satisfaction le chemin parcouru jusqu' ici, car selon l'expression de M. Vámbéry — nous n'avons pas allumé un flambeau, pour éclairer l'horizon, nous n'avons voulu ni briller ni faire éclat; notre société n'est qu'une lampe modeste, dont la lumière est destinée aux restreintes limites de notre patrie et nous sommes bien heureux si nous avons réussi a y répandre un peu de lumière.

SOCIÉTÉS DE GÉOGRAPHIE.

La Société Hongroise de Géographie a tenu sa dixième assemblée générale le 26. janvier à 5 heures dans la salle de l'académie des sciences sous la présidence du Dr. J. Hunfalvy. Etaient présents: Vice-présidents: le Dr. A. Vámbéry, M. Gervay; A. Berecz secrétaire général, le Dr. B. Erödi secrétaire. Puis S.E. Dr. Louis Haynald, cardinal archevèque de Kalocsa, membre honoraire et fondateur, G. Fraknói, délégué de l'academie des sciences, Dr. Zs. Beöthy et Ad. Frankenburg, délégués de la Société Kisfaludy; J. Asbóth, M. Déchy, P. Gönczy, P. Hunfalvy, Enea Lanfranconi, L. Lóczy, Fr. Pesty, Em. Péchy, Dr. Comte A. Zichy, L. Zóbel, M. Zsilinszky etc. Le secrétaire général donne lecture de son rapport, qui se trouve en abrégé dans la suite de notre bulletin. Puis il rend compte de l'état de la caisse. Les recettes s'élèvent à 2693 fl. 79 kr., les dépenses à 2690 fl. 08 kr. La société possède à la fin de l'année, 2540 fl. Le budget pour l'année prochaine est fixé à 3700 florins, y compris les 1000 fls. que l'on espére avoir comme subvention du gouvernement. Le Dr. B. Erödi secrétaire, fait part de l'état de la bibliothéque, qui possède 704 volumes et plusieurs cartes géographiques. Pendant que la commission compte les votes déposés par des membres pour la formation du comité, le président donne lecture de son rapport, que nos lecteurs trouvent au commencement de notre bulletin. Sur la proposition du comité sont élus membres honoraires de la Société: le Dr. Aug. Tréfort, ministre de l'instruction publique, Ferd. De Lesseps, de Paris, De Quatrefages de Bréau, de Paris, Le Prince de Teano, de Rome, le Dr. C. M. Kan, d'Anisterdam, le Dr. Nachtigal, de Berlin, le Dr. Schweinfurth, de Berlin, le colonel Nikolaï Mihaïlovits Presewalsky, de S. Pétersbourg. Le secrétaire général publie le résultat du concours. Des trois oeuvres, qui ont concouru pour la question „de l'influence des montagnes sur le climat“ celle de M. Engelmann a obtenu le premier prix et celle de Eug. Simonyi le second; des trois oeuvres ayant concouru pour la „description d'une partie de notre pays“. l'ouvrage de G. Thierring sur „Sopron“ a obtenu le premier prix et celui de E. Simonyi sur „Kalocsa“ a obtenu le second. Toutes ces oeuvres ont une très grande valeur, surtout celle sur Sopron, qui est une monographie précieuse de cette ville. Le secrétaire général fait part ensuite des nouveaux sujets mis au concours. Le secrétaire annonce le résultat du vote aux membres du comité. L'ordre du jour étant épuisé, la séance est levée a 8 heures et la société se rend au diner préparé à l'hôtel de Hungaria.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par le Dr. BÉLA ERŐDI secrétaire de la Société.

X. Année | Budapest, le 15. Mars. | 3. Numéro.

L'ORNEMENT ET L'HABILLEMENT.

(Une Esquisse Ethnographique.)

L'homme se distingue essentiellement des animaux; les tribus les plus barbares et les plus misérables sont encore bien supérieures aux singes les plus anthropoïdes, car elles parlent une langue articulée, elles ont certaines coutumes et quelques idées religieuses, elles connaissent l'usage du feu, possèdent quelques instruments et surtout ont l'insctinct de la parure. Aussitôt que les peuples commencent à avoir conscience de la dignité humaine, le désire de s'habiller s'éveille; l'homme s'efforce de cacher, de voiler ce qui conséquence de son organisme physique, semble le mettre au niveau des animaux, il voudrait être beau, immaculé comme une fleur de lis.

La nature ne lui a pas donné de vêtement qui le couvre et le protège contre les rigeurs du climat, la pluie, le froid et la chaleur; c'est à lui-même de se faire un abri. Mais s'il n'y est pas contraint par le climat, l'homme restera longtemps dans sa nudité car le sentiment de la pudeur ne s'éveille qu'avec une civilisation plus avancée. La plupart des gens savent très bien ce qu'il est nécessaire de cacher aux yeux des autres. Néanmoins les idées sur ce point diffèrent beauconp, la pudeur n'étant pas une faculté innée, mais le résultat de l'éducation, des coutumes. Ce sont les coutumes établies qui décident là dessus. Un arabe croyant de l'Asie centrale se scandaliserait s'il pouvait assister à nos bals en voyant des dames décolletées se laissant embrasser par les hommes pour faire un tour de valse. Les coutumes des orientaux exigent que les femmes se voilent la figure, et chez eux le sentiment de la pudeur se porte surtout sur cette partie du corps. Il y a des peuples qui exigent que la tête ou l'occiput ou les pieds soient soigneusement couverts, les autres parties du corps peuvent rester nues. Partout ce sont les coutumes et

la mode qui fixent les parties honteuses et la forme de l'habit. C'est encore le mode qui régne en souveraine entre les peuples barbares et civilisés.

En Australie, en Afrique et en Amérique il y a encore beaucoup de peuples qui sont tout à fait ou presque tout à fait nus. Les voyageurs de l'Europe se sont convaincus, que la couleur sombre de la chair affaiblit le sentiment de la nudité, et la nécessité de s'habiller. Les peuples barbares affaiblissent encore se sentiment de nudité par la peinture et par le tatouage du corps.

Certes, le tatouage et l'ornement des peintures peuvent servir d'une part à satisfaire à la coquetterie, mais dautre part ils servent également à remplacer l'habillement. Mr. Humboldt raconte le dicton qu'il a entendu dans un district de l'Orinoco : cet homme là est si misérable qu' il n'a pas même le moyen de peindre la moitié de son corps.

L'auteur communique ici tous les détails relatifs au tatouage et à l'ornement des peintures chez les peuples de l'Australie, de la Polynésie, de la Nouvelle Guinée, de l'Afrique, et de l'Amérique. Ensuite il décrit les autres ornements de ces peuples. Souvent au lieu d' embellir le sujet ils ne font que le défigurer et le rendre dégoutant et hideux. Nos femmes se bornent à porter des boucles d'oreilles ; en Afrique, en Amérique elles se percent aussi le nez et les lèvres pour y mettre des anneaux, des disques, des chaînes, etc. Ces malheureuses ne connaissent pas la douceur du baiser . . . mais sans le „pelele“ aux lèvres elles ont honte de se faire voir. Chez nous, les hommes ne perdent pas beaucoup de temps pour l'arrangement de leurs, cheveux, en Afrique au contraire ce sont les hommes qui emploient des journées entières pour se bâtir ces coiffures bizarres, que nous pouvons étudier dans les ouvrages de nos Livingstone, Stanley, Hartmann et autres. Il y a des peuples qui s'habillent fort bien sans avoir le sentiment de la pudeur; nous pouvons citer comme exemple les esquimaux; mais ici c'est une nécessité climatologique. Il est aussi curieux, de constater que chez les peuples demi barbares ce sont les femmes chez lesquelles le sentiment de la pudeur s'éveille le plus tard. La cause en vient sans doute de ce que les femmes de ces peuples sont tenues dans une infériorité absolue, elles ne sont que des esclaves, que des objets. Souvent les vêtements eux mêmes ne sont que des ornements; il y a des tribus nègres, qui affectent d'acquérir des habits européens dont ils ne savent pas faire un bon usage. C'est un spectacle étrange de voir un nègre avec un chapeau haut sur la tête, ou avec un habit galonné sur le dos mais nu dans les autres parties.

En Europe les peuples préhistoriques avaient déjà des ornements et des vêtements ainsi que l'attestent les plus anciennes trouvailles découvertes dans les tombeaux. De nos jours la matière et la forme des vêtements varient à l'infini. Le vêtement le plus primitif fut sans doute la feuille du figuier, comme le dit la bible. Les peuples qui sont les plus éloignés l'un de l'autre ont imaginé la même manière de couvrir la nudité. Il y a encore des peuples dont les habits ne diffèrent pas beaucoup de ceux de nos premiers parents dans le paradis terrestre. La ceinture ou le tablier des reins est encore en usage chez beaucoup de peuples en Polynésie et en Afrique. On les fait en cuir coupé, avec quelques feuilles d'arbre, quelques brins d'herbe. Mais bientôt on apprit à nouer les brins ensemble, à préparer le cuir, à filer et tisser les fibres des plantes, le coton, la laine, les crins, la soie. Le climat, le sol, la nature de l'occupation et le degré de civilisation ont causé la diversité des vêtements. Cela est prouvé par une description detaillée des costumes des peuples du monde. Chaque peuple avait son costume national, mais entre les peuples civilisés de l'Europe les costumes nationaux se perdent de plus en plus et l'uniformité, l'égalité s'étend partout, c'est le mode universelle qui supplante les spécialités.

Mais enfin ce n'est point la matière et la forme des habits qui forme la distinction la plus essentielle entre les peuples civilisés et les peuples barbares et demi civilisés. Les barbares et semibarbares ne changent pas souvent de vêtement; ils les mettent immédiatement sur le corps et les portent jour et nuit jusqu' à ce qu'ils soient entièrement usés, en loques. Les civilisés au contraire mettent immédiatement sur le corps du linge qu'ils changent souvent et ils se déshabillent quand ils se couchent. Ainsi c'est la propreté qui caractérise les hommes civilisés. Et vraiment ce n'est pas l'habit qui coûte cher, ce n'est pas l'ornement précieux, mais bien plutôt la netteté et la propreté qui conviennent à l'homme éduqué et qui sont le signe d'une civilisation réelle.

LES ÉCRIVAINS QUI ONT DÉCRIT LA HONGRIE EN 1881.

PAR LE DR. ALEX. MÁRKI

(Suite.)

G. Németh a donné la carte oro-hydro-plani-graphique de la Hongrie. K. Pressfreund écrit avec enthousiasme sur des Carpathes dans l' Oesterr. Touristen-Zeitung. Heksch a publié

un Guide des voyageurs pour les Carpathes et les bains de la Hongrie Supérieure. Le même ouvrage de Kolbenheyer a paru dans sa 4-ème édition. V. Eljasz, Ruge, Lehmann et Böckl ont donné des ouvrages topographiques. L' hydrographie s'est également enrichie, nous en citerons l'Album du Danube, qui a paru à Vienne, les ouvrages de Wolfbauer, de l'ingénieur Lanfranconi, T. Ortvay, Dr. J. Horváth, T. Kovács, Lovcsányi et du Dr. B. Dezső. Comme oeuvres sur la zoologie nous mentionnons celles du J. Madarász, du Dr. J. Kuhn, de m. m. A. Mocsáry, Fritsch, R. Latzel, Schirmer, Sajó, Dr. B. Dezső, E. Majsisovics, Neumayer, Halavács, L. Roth, et Ch. Bérczy, comme oeuvres sur la botanique celle de n. m. A. Kerner, Bodola, E. Hanusz, C. Pisso, Dr. V. Borbás; l'état minéralogique et géologique a été traité par m. m. J. Ruday, A. Steiner, Fletscher, Walter. Les ouvrages du Dr. Guido Schenzl, Dr. Szentgyörgyi, Dr. Koch ont embrassé l'état magnétique terrestre. Sur le terrain de la géographie historique les critiques des ouvrages publiés l'année passée forment les oeuvres principales, puis viennent celles de Ch. Goos, W. Farkas, Dr. T. Ortvay, Em. Révész, G. Heinrich, Picco, V. Bunyitay, F. Balásy, Pospisil, P. Horváth, E. Gyárfás. Enfin M. Bors, Beliczay, Dr. A. Kohn, Dr. Wieser, L. Thallóczy, Dr. B. Erődi, Dr. A. Márki, Dr. J. Hunfalvy et Scholtz qui ont traité de l'histoire de la géographie.

Ayant jeté un coup d'oeil sur les oeuvres géographiques principales parues en 1881, nous passons à des ouvrages qui s'occupent de la topographie spéciale d'un terrain plus restreint. Nous les citerons par ordre de comitat.

Le Dr. S. Roth a fait connaître les grottes de Ó-Ruzsin récemment découvertes dans le comitat d'Abauj, ainsi que celles de Nagy-Ladna. L. Lóczy a contesté l'opinion de ce dernier selon laquelle, à côté des animaux diluviens, et dans le même temps des hommes ont aussi habité ces grottes. Le Dr. Béla Lengyel donne dans le compte-rendu de l'académie l'analyse de cinq eaux thermales de Rank.

E. Porzsolt à fait connaître dans l'Ország-Világ la formation de Bazalt de Detonata et Verespatak dans le comitat d'Alsó-Fejér (Château Blanc Inférieur.)

Ottó Lakatos a donné la monographie d'Arad dans trois volumes et M. Csepreghy le plan de la ville. Jul. Salacz, le maire de la ville a fait un rapport sur l'état de la ville, l'année passée, le Dr. E. Gaal sur la chambre d'industrie et de commerce. I. Ka-

rácsonyi a publié quatre chapitres de son ouvrage sur la prévôté d'Arad.

La partie sud du Comitat Árva a été décrit d'une manière très intéressant dans le Journal des chasseurs (Vadászlap.)

Ch. Záray a donné la monographie de l'économie politique du comitat de Baranya. Jean Böckh géologue a donné la partie stratigraphique de la montagne de Mecsekhegy. J. Halaváts a présenté à la société géologique la faune méditerranéenne de Baranya-baán. Une commission de la Société agricole a fait une excursion scientifique dans le domaine de Belge et un article sur ce sujet prétend que ce domaine de 80,000 juchart est cultivé si intensivement qu'il n'en existe point de pareil non seulement dans notre patrie mais encore à l'étranger.

M. Dérer a donné la description ornée de planches de la mine de Vihnye dans le Comitat de Bars. J. Hlatky fait l'histoire du gymnase protestant de Körmöcbánya. L'école fut fondée vers l'an 1530.

Etienne Iványi a raconté l'histoire littéraire du comitat de Bács-Bodrog.

L'institut géographique militaire a publié la carte des environs d'Apatin en 1 : 144,000 L. Böhm fait connaître 18 objets romains de Ó-Palanka et F. Milleker un moulin romain du même lieu. E. Iványi parle dans les „Siècles" (Századok) de la ville et du château de Bodrog. L'article de Donoszlovics sur „les ruines du château de Bodrog" a provoqué un débat entre M. M. Fr. Steltzer et E. Dudás.

T. Lehoczky a fait éditer les deux premiers volumes de sa monographie du comitat de Bereg. Travail fort remarquable. 37 planches sont annexées aux deux volumes. Les journaux économiques (Gazdasági Lapok) ont fait connaître le domaine de Munkács appartenant à la famille des Schönborn-Buchheim, et qui a une étendue de 2300 kilom. carrés.

J. Mihályfi a fait mettre sous presse la carte du comitat de Békés et le Dr. V. Borbás a publié sa description de la flore du comitat. Jules Garzó a décrit de lac „Gyopáros" dans le voisinage d' Orosháza. Plusieurs articles intéressantes de C. Thaly, B. Göndöcs, M. Zsilinszky, J. Hann et E. Gacsáry ont également paru.

Ign. Hátsek cartographe, a publié la carte du diocèse latin de Nagy-Várad, du comitat Bihar. Em. Henszlman a fait un rapport sur des découvertes faites à Nagy-Várad dans lesquelles les

ouvriers ont retrouvé les fondements de la basilique de Saint Ladislas. J. Petrus décrit la partie ravissante du comitat connue sous le nom de „Tempe de Bihar."

A. Schmidt a traité les gissements des minerais de fer dans la partie nord-ouest de Borsod. Jean Wagner a discuté sur les antiquités de la puszta (steppe) de Muhi.

J. Teutsch a raconté son excursion sur le Bucsecs dans le comitat de Brassó.

Nous avons reçu le plan de Budapest à l'usage des écoles par I. Homolka. Cette ouvrage se distingue — comme toutes celles de M. Homolka — par l'habileté technique, le goût et le tact pédagogique. J. Körösi a fait connaître la capitale d'après les données du nouveau recensement. Budapest se classe parmi les villes d'Europe où l'accroissement de la population est le plus rapide. Le Dr. Zák et L. Rákóczy ont publié la description de Budapest à l'usage des écoles primaires; l'ouvrage de M. Zák est illustré par de belles cartes et des planches de M. Homolka. M Balló a donné un fascicule sur l'examen des eaux de la capitale. Le Dr. E. Szatmáry a traité le „Császárfürdő" (Bain de l'Empereur). Plusieurs articles ont paru sur le Burg, l'église du faubourg de Ferenczváros, le palais de la douane, l'opéra et d'autres édifices de la capitale. P. Heim a parlé de l'hôtel des Postes, Ch. Kertbeny de son Etat des finances au commencement du siècle. Ch Torma a fait imprimer son rapport sur les fouilles de l'amphitheâtre d'Aquincum. Le savant professeur a poursuivi ses fouilles l'année passée et leur résultat à été indiqué à l'Académie par E. Henszlman. I. Hampel a publié séparement le résultat des fouilles de Papföld (près Ó-Buda). F. Riedl et O. Asbóth ont discuté sur le nom de Buda et Ofen. F. Salamon a fait un discours à l'Académie sur la toponomastique de Budapest.

L'article de F. Salamon publié dans „les Siècles" sur le quartier général d'Atilla est fort intéressante; il prétend en avoir trouvé l'emplacement près de Szeged. F. Pulszky présente les découvertes de Szeged. L'ouvrage de B. Kuklay sur le forage du terraim de Szeged est publié en Hongrois et en Français.

Le Dr. B. Czobor a décrit le trésor de la cathédrale d'Esztergom illustré de planches; F. Knauz a traité les Corvin-codex d'Esztergom.

La „Gazette de Dimanche" (Vasárnapi Ujság) a publié la description d'Alcsuth et du parc de l'archiduc Joseph. M. Czobor a décrit la chapelle d'Alcsúth. Al. Vörös a fait connaître le do-

maine de Hálóz. Le Dr. B. Lengyel a analysé la source „Agnès“ de Moha. D. Héberling a donné l'histoire de Érd (Hamzsabég.)

La description de Fiume par R. Havass a paru séparement. Ant. Hajnal a écrit sur les progrès de construction des Ports de Fiume. Le Dr. Marczali a traité la question de Fiume et des confins militaires. E. Jakab a parlé également de cette question dans sa brochure, ayant pour titre „A magyar Fiume“ (Fiume Magyare.)

Ch. Reményi a décrit la ville et le domaine de Fogaras.

Les beautés de la nature dans le comitat de Gömör attirent de plus en plus l'attention universelle. L'anglais Maruchelli ayant visité la grotte de glace de Dobsina, en donnera la description et il parlera également de cette Hongrie supérieure si pittoresque et si romantique. Le Baron E. Nyáry présente la grotte d'Aggtelek comme un cimetière séculaire; il y a dans ce travail trois planches chromographique et 335 xylographies. Plusieurs descriptions ont été déjà données de ce miracle de la nature à l'occasion surtout de l'excursion des écrivains et des artistes. J. Mikulik fait l'histoire de l'industrie métallurgique et minière de Dobsina.

S. Villányi veut nous raconter la marche de la civilisation dans la ville et le comitat de Győr; dans cette 1-er partie il se borne à la période 1000—1301. C'est une monographie très précieuse et fort distinguée.

Ch. Tamásy a décrit „la pomme de Paris de Debreczen“ sorte de fruit qu'on trouve dans le comitat de Hajdu.

L. Roth a présenté à la société géologique les pétrifications recueillies par J. Buday à Bodos dans le comitat de Háromszék.

J. Balogh a écrit l'histoire d'Eger, la capitale du comitat de Heves. L. Sebök a composé l'histoire de la ville de Gyöngyös et de ses environs.

Le bureau de statistique a publié séparement dans un volume de 23 feuilles le résultat du recensement du comitat de Hont. E. Hussák, H. Szterényi et A. Cserey ont fourni des mémoires sur les transformations géologiques des environs de Selmecz.

F. Tallatschek a fait connaître la partie la plus méridionale du comitat de Hunyad. Un guide du voyageur à travers le comitat est sur le point d'être terminé par M. G. Téglás. Le Dr. A. Márki a publié un cahier sous le titre „d'Arad à Petrozseny.“ Guil. Hankó a analysé la source thermale „Mátyás-forrás“ de Bábolna et la déclare source acidulée. F. Fodor a donné la description de la grotte de Pestere; le Dr. G. Primics a fait connaître la masse de la montagne de Retyezát. Béla Inkey a traité égale-

ment ce sujet, et Amlacher décrit son excursion au Retyezát. G. Franzenau a lu une dissertation dans l'Académie sur l'amphibol d'une montagne près de Déva. Il a constaté que cet amphibol est le même que celui du Vésuve. E. Szijj a écrit sur les cerises de Rákosd, qui sont très renommées. A. Szőcs a tenu un discours sur la première colonisation des Roumains à Déva.

Le comitat Jász-Nagykún-Szolnok vient de faire publier la monographie de E. Gyárfás sous le titre „Jászkunok története" (Histoire des Jazyghes Cumans). W. Széll a publié des documents sur l'époque des Turcs tirés des archives de Mezö-Túr. J. Bárdossy a fait imprimer la statistique de l'instruction publique dans le comitat.

L'ETHNOGRAPHIE DE M. PAUL HUNFALVY.

Abrégé du discours prononcé le 17 février à la Société Géographique à Paris par M. F. Sayous)

M. Paul Hunfalvy a publié une monographie sur la Hongrie, sa patrie, dans la précieuse collection que M. Karl Prochaska offre au monde savant comme une véritable encyclopédie de cette mosaïque de peuples que l'on appelle la monarchie austro-hongroise. C'est le cinquième volume de ce recueil, qui doit comprendre douze volumes en tout et qui laisse de côté la géographie physique pour développer d'autant mieux la géographie historique et l'ethnographie. Chacun d'eux a été confié à l'un des représentants les plus autorisés de la nationalité directement intéressée. C'était bien la résolution la plus sage. Aussi la besogne de ce recueil partout ethnographique n'était-elle pas très commode à repartir, et le mieux était-il encore de laisser à chaque nationalité le soin de se peindre et de se défendre elle-même. Une collection de portraits flattés est après tout plus exacte et plus utile qu'une collection qui serait formée de onze caricatures et d'un seul portrait flatté.

D'ailleurs M. Hunfalvy, bon patriote, n'est pas pour cela un flatteur. Son esprit sévèrement scientifique l'élève au-dessus des nuages dorés de la gloire nationale mêlée de poésie, où l'étranger historien de la Hongrie a quelque peine à ne pas se laisser errer parfois. Il n'en inspire que plus de confiance au lecteur qui cherche dans son livre un tableau précis et suffisamment complet de la géographie historique et de l'état actuel de son pays. Je me borne à indiquer les chapitres qui ne se rapportent que trop indirectement aux travaux de notre Société: le pays avant l'arrivée des Magyars,

leur arrivée, de développement religieux et intellectuel, poltique et social, l'influence du poëme allemand des Nibelungen sur les traditions relatives aux origines hongroises; tout cela ne nous est pas absolument indifférent même ici, mais le point de vue, l'angle sous lequel sont vues les choses, renvoient en quelque sorte ces chapitres à l'attention des historiens plutôt que des géographes. Mais je reprends le volume, et j'y trouve plusieurs chapitres concernant les rapports de la géopraphie avec la linguistique. Là surtout M. Hunfalvy est très fort. C'est lui qui, dans les travaux de sa jeunesse, saisissant les matériaux accumulés par ces héroïques voyageurs, les Réguly et les Castren, de cette main énergique et sûre qui fait les Barnouf, a le plus contribué à déterminer les parentés ougros finnoises des Magyars. Le volume actuel groupe utilement les plus précieuses de ces données. Hunfalvy s'entend à merveille à dégager de ces comparaisons des conclusions précieuses, particulièrement pour cette branche épineuse de la géographie et de la linguistique qui s'appelle la toponomastique, l'explication des noms de lieux. Cette explication, partout délicate, est pour les noms magyars, de villes, de villages, de montagnes et de cours d'eau, tantôt facile, tantôt très laborieuse.

A part ce chapitre essentiel et le chapitre de l'anthropologie, sur lequel je me récuse comme incompétent, il en est un, concernant l'état actuel du pays qui a son importance, surtout au point de vue du développement intellectuel. Contre un certain courant de désagrément dont les Magyars ont aujourd'hui à souffrir dans la littérature de plusieurs pays, M. Hunfalvy est fondé à revendiquer pour ses concitoyens une place sérieuse dans l'activité scientifique de l'Europe. La Hongrie présente en effet, outre une instruction publique toujours en progrès et une presse sans rivale, dans l'Europe orientale, une Académie en plusieurs sections qui fait des publications incessantes, une Société d'histoire, une Société de sciences naturelles, une Société littéraire qui porte le nom du poëte Kisfaludy, une Société de géographie qui compte aujourd'hui près de cinq cents membres. Quant aux hommes distingués, dans ces divers ordres des connaissances humaines, que la Hongrie pourrait mettre à côté de l'élite de toutes les nations européennes, je recule devant une trop longue et sèche énumération. Je ne vois pas qu'à nombre égal aucune nationalité fasse aujourd'hui meilleure figure dans ce qu'on pourrait appeler la géographie intellectuelle.

SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE.

Le comité de la Société Hongroise de Géographie a tenu sa séance, le 12 janvier, sous la présidence du Dr. J. Hunfalvy. Aprés l'acceptation du procès-verbal le comité a pris des résolutions relativement à l'assemblée générale, où l'on doit en même temps fêter le dixième anniversaire de la fondation de la société, cette assemblée sera plus solennelle et on y invitera entre autres les ministères, les sociétés scientifiques et littéraires ainsi que le parlement.

Ont été ensuite proposés pour membres honoraires, ceux qui sont portés comme élus dans notre dernier numéro. Le budget pour l'anné courant ayant été arrêté le comité fixe les questions pour le concours de cette année. Ou demande un traité sur le vulcanisme et la description d'une partie de notre pays. Mais les travaux qui ont été présentés dans des concours précédents sout exclus.

La Société Hongroise de Géographie a tenu une séance de lecture le 15 février daus l'Académie de sciences et sous la présidence du Dr. J. Hunfalvy. Le secrétaire le Dr. Béla Erödi donne lecture des lettres des Mr. C. M. Kan, le Dr. Nachtigal et De Quatrefages à propos de leur election comme membres honoraires. Voici la copie de la lettre de M. De Quatrefages:

Paris, 9 Février, 1882.

Monsieur le Secrétaire! J'ai reçu avec une reconnaissance qu'il me serait difficile d'exprimer, le diplôme que Vous avez bien voulu m'envoyer au nom de la Société Hongroise de Géographie. C'est un bien grand honneur que m'a fait cette illustre compagnie et j'en sens profondément tout le prix. Il me reste à m'en rendre digne, s'il est possible, en redoublant de zéle et de dévouement à la Science. Croyez que je ferai tous mes efforts pour qu'il en soit ainsi. Permettez moi de remercier aussi la Société et en particulier son secrétaire, M. Béla Erödi pour la bonne pensée de nous donner en Français, un resumé des travaux accomplis dans son sein. Nous tous étrangers, nous pourrons ainsi en profiter ou au moins être renseignés sur les résultats de votre activité féconde. Je suis personnellement bien heureux de voir ma langue maternelle choisie par la Société comme la plus popre à servir de lien et d'intermédiaire entre nos collègues Magyars et ceux qu'elle a jugés dignes de lui être associés. Veuillez, je Vous prie, Monsieur le Secrétaire, être auprès de mes nouveaux collègues l'interprète de mes sentiments. Veuillez aussi

agréer l'expression de la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être votre dévoué collègue De Quatrefages.

Mr. Louis Thallóczy tient ensuit un discours sur la Dalmatie et l'Herczégovine méridionale, qu'il a visitées deux fois. Le conférencier commence par la caractérisation de la partie supérieure de la presqu'île des Balkans; il constate l'affinité de langue et en même temps la différence ethnographique des Croates, Serbes, Bosniaques, Dalmates, Monténégrins et Herczégoviniens, ensuit eil passe à l'explication de la situation géographique de la Dalmatie, de l'Herczégovine et du Monténégro, il décrit la manière de vivre des Crivosciens et des Boccheses, il explique le système de voies de communications de l'Herczégovine méridionale, la manière de vivre des habitants, le tout accompagné de dessins et de photographies. Nous citons de son discours le passage suivant. Il est très curieux de constater que dans le monde des théories politiques s'élèvent souvent de singuliers mirages. Des nations, qui appartiennent ethnographiquement à la classe des Slaves du sud, les Croates marchent en tête dans la voie de la civilisation, ensuite viennent les Serbes. Et ces deux nations veulent jouer le premier rôle parmi celles de même race. Les agitateurs venant des uns aussi bien que ceux des autres rèvent de former un grand empire; les Croates veulent une grande Croatie, les Serbes la Serbie Ancienne, un empire Serbe. Le mot Grand se trouve dans les théories des deux parties et malgré ce point de contact, les deux frères s'aiment jusqu'au couteau. Ces théories de reste ne présentent aucun danger; car nous pouvons le constater par des épreuves ethnographiques, un empire sud-slave uni ne se peut former d'une manière viable, car les parties séparées ne sont pas aptes à former un tout, la nationalité y étant dominée par la religion et l'état de la société s'y trouvant encore patriarcal. Le caractère dangereux de ce mouvement vient de ce que les nations separées n'ont pas compris leurs agitateurs dans le passé et ne les comprendront pas davantage dans l'avenir, elles se laissent détourner par ces mouvements continuels de la voie du progrès et elles seront à la charge de leurs voisins non point à cause de leurs troubles politiques mais par leur inaction. Le conférencier passe eusuite à la statistique de l'Herczégovine méridionale, il caractérise quelques contrées et termine son discours par la phrase suivante: L'époque des grandes découvertes géographiques est finie, mais nous Hongrois nous avons dans notre voisinage tout un monde; l'examiner et le faire connaître c'est la tâche de notre science.

Le Dr. Emil Holub, l'explorateur de l'Afrique et membre honoraire de notre société a accepté notre invitation. Il a tenu une conférence le 5 mars à 11 heures, dans la salle de l'hôtel „Hungaria" devant un public distingué et très nombreux. — Voici quel était le sujet: „Scènes sérieuses et gaies de la vie des peuples de l'Afrique du Sud." Le conférencier nous a présenté en commençant une esquisse de l'Afrique méridionale entre les fleuves Orange, Limpopo et Zambezi, puis il a fait connaître les peuples de ces contrées: les Bushmans, les Hottentots, les Betchouans et les Zulus. Il a parlé ensuite de la fondation de l'empire du chef Mozeli-Katze, qui a risqué cette entreprise avec quarante hommes et soixante esclaves. Il commença par attaquer à l'improviste et successivement les villes de Makalaka pendant la nuit, en assaillant et en portant le feu sur la seule issue, par laquelle les habitants de la ville pussent sortir. Les féroces sauvages n' épargnaient que les jeunes gens pouvant augmenter le contingent de la bande de Mozeli-Katze. C'est ainsi que s'est formé le vaste empire de ce chef sauvage. Le conférencier parle ensuite de l'art de la guerre chez les Zulus. Si le prince Napoléon avait connu les moeurs et les usages des Zulus, il n'aurait pas été tué par eux; cette connaissance aurait été avantageuse aussi aux Anglais et leur aurait épargné la défaite d'Izandula. Il a fait connaître ensuite le pays des Betchouans, peuple très superstitieux. Leurs médecins sont en même temps faiseurs de pluie, sorciers et avocats: ils se distinguent par leur extérieur des autres individus; ils portent tout un musée sur leurs corps. Il gagnent beaucoup en conjurant la pluie ainsi que par leur pratique médicale. Ils guérissent toutes les maladies avec le même traitement: par la transpiration; car ils prétendent que toutes les maladies sont causées par l'empoisonnement, et qu'il faut faire sortir le poison. Il parle ensuite des oiseaux voyageurs et enfin de la situation sociale des femmes, qui sont traitées comme des animaux, et qui font tous les travaux, tandisque les hommes considèrent le travail comme une humiliation et un déshonneur. Cependant, la connaissance de la charrue commence à combattre ce préjugé et à adoucir les moeurs de ces sauvages.

La conférence a duré jusqu'á une heure après midi.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

*Rédigé par le Dr. **BÉLA ERŐDI** secrétaire de la Société.*

X. Année | Budapest, le 1. Avril. | 4. Numéro.

LE PREMIER CHEMIN DE FER TRANSYLVANIEN.

PAR GAB. TÉGLÁS.

Le premier chemin de fer Transylvanien pénètre à travers de la vallée de la Maros dans le bassin de la Transylvanie. Le comte Etienne Széchenyi en eut déjà l'idée vers 1840 et il se trouve également dans le grand projet de chemins de fer du Gouvernement autrichien. Deux ans après, les Rotschild en obtinrent la concession. Ils voulurent le conduire jusqu'à Brassó, c'est à dire jusqu'aux défilés de Bodza; mais ils abandonnèrent cette idée. En 1861 la compagnie des mines et forges de Brassó s'en occupa de nouveau en y apportant des modifications; le trajet aurait uni Brassó à Galacz. Mais N.-Szeben était alors la capitale de la Transylvanie, et cette ville s'opposa si vivement à ce projet, qu'elle le fit échouer La compagnie des chemins de fer de la Tisza ouvrit alors de nouvelles négociations en indiquant N.-Szeben comme tête de ligne et commença à former une commission financière. En même temps le baron Thierry s'associant avec des capitalistes Anglais se déclara prêt à construire la ligne principale d'Arad à Alvincz et l'embranchement d'Alvincz à Kolozsvár. Plus tard M. M. Chotek et Compagnie prirent en mains les affaires et obtenant la concession en 1866 ils constituèrent à la suite d'une assemblée générale, une société en commendite. Le premier conseil de direction se forma sous la présidence du comte Chotek et le capital social fut porté à 14 millions d'actions et à 21 millions d'obligations primaires. Les frères Klein furent chargés de la construction et la ligne principale fut ouverte en 1868, tandis que l'embranchement ne fut établi qu en 1870.

La ligne principale a une longueur de 211 kilomètres, dont 173.338 kilomètres en ligne droite et 37.662 kilomètres se développant en 109 courbes. Le relèvement principal est 1:300.

En partant d'Arad, le train longe les limites de la grande plaine (Alföld) jusqu'à Gyorok, où commencent les montagnes. Nous passons près le l'ancien Orod, où l'épouse du roi Béla l'Aveugle, fit massacrer en 1135 les magnats qui avaient été cause de la mutilation de son royal époux. En nous approchant de Gyorok nous voyons les ruines de la citadelle de Világos et nous traversons les redoutes Romaines, le „Limes dacicus" récemment découvertes par le professeur Ch. Torma.

Les habitants sont Roumains pour la plupart et leurs maisons construites sur le penchant des collines et dans l'enceinte des vallées. Ils cultivent le sol avec des procédés encore primitifs, se vêtent de leurs propres tissus et vivent en somme dans la pauvreté et la superstition.

Depuis Gyorok la ligne suit le cours de la Maros qui coule dans une contrée montagneuse, où l'on voit cependant quelques vignes. C'est là que se trouve le village de Paulis, ainsi nommé des frères de St. Paul, qui y cultivèrent les premiers la vigne. François Varga a découvert dans les environs les vestiges d'un établissement remontant jusqu'à l'âge de pierre. A partir du défilé de Paulis s'ouvre la vallée qui s'étend jusqu'à Déva et où s'ecoulent les eaux du bassin de la Transylvanie. Notre train s'arrête bientôt à Radna-Lippa; il y a près de Lippa plusieurs fours à chaux où on calcine les rocs calcaires des environs. Radna voit de nombreux pélerins, son église à deux tours est consacrée à Notre-Dame. Lippa est une petite ville industrielle où se tiennent des marchés trés animés. Elle a une école secondaire, un corps de pompiers, et une institution de jeunes filles trés fréquentée.

Sa citadelle joua jadis un grand rôle, car elle est située justement en face de la citadelle de Sólymos. La Maros a rompu ici le rocher de gnaïs de Hegyes et les deux citadelles ont très-facilement dominé le fleuve et la route. Cette citadelle existait déjà au temps de Béla IV. et Charles Robert y séjournait avec grand plaisir. Jean Zápolya y reçut en 1529 le serment de fidélité des grands de Transylvanie. L'image miraculeuse qu'on voit dans l'église est une simple oleotypie, mais elle est restée intacte pendant que l'église a été incendiée par des Turcs en 1695 et depuis ce temps on la tient pour sainte. A une demi-heure de Radna se trouve le village Sólymos, la citadelle sur le rocher abrupte est maintenant en ruine; mais jadis elle eut de l'importance. Paul Csáky en 1563 y fit bénir son union avec la baronne Anna Zay; l'archiduc Maximilien, fils de Ferdinand premier, deux archiducs, Etienne Báthory, Nicolas Zrinyi,

l'archevêque d'Esztergom et plusieurs magnats assistaient à cette cérémonie. Après les montagnes et le Hegyes-Drócsa la Maros se précipite dans un défilé, dont la voie ferrée suit tous les détours. Les vignes commencent à disparaître et les habitants entourent leurs champs d'une haie de pruniers jusqu'à Branyiszkó, où les vignes se retrouvent de nouveau. Il est pénible de voir les flancs de ces montagnes entièrement déboisés. Depuis Milova on se trouve sur un terrain granitique; on y taille d'excellentes pierres à aiguiser. Plus loin nous rencontrons Berzova, Tursova, Andrásfalva et Morestia, dont les habitants travaillent pour la plupart dans les forêts de l'État. Un peu avant la station de Soborsin sur un rocher surplombant le cours de la Maros s'élevait la citadelle de Tótvárad, très renommée jadis et dont aujourd'hui on voit à peine les traces. On voit dans le village le beau château du comte François Nádasdy; c'était autrefois la propriété du baron Iván Forray, qui a fait beaucoup pour cette contrée et a publié un fort bel ouvrage sur son voyage en Orient. Nous trouvons immédiatement après la station la scierie à vapeur de la compagnie Baiersdorf et Biach, où se débitent les bois de la forêt de l'État. Au delà de Sobersin l'on quitte et l'on reprend successivement le cours de la Maros; près de Zám nous passons sous de beaux sommets diorites, et plus loin, nous entrons dans la contrée des Monts métalliques (Érczhegység) et les montagnes au dessus de la station de Zám appartiennent au groupe de Körösbánya. Lekisch a très gentiment transformé le château du baron Nopcsa, qui avait été devasté en 1849. Nous y trouvons la pépinière la plus riche le comitat de Hunyad. Les commerçants de bois flotté s'y réunissent pendant l'été, car les radeaux des montagnes de Gyergyó ne sont flottés que jusqu'ici et y sont vendus par leurs propriétaires aux acheteurs venus de toutes les parties de la grande plaine Hongroise. Á peine sortis de la gare de Zám, la chaîne calcaire, qui nous a accompagnés à partir de Lippa sur la rive gauche de la Maros, passe sur la rive droite et y forme un magnifique défilé de la Maros jusqu'à Guraszada; on peut le nommer le second portail de la vallée entre Déva et Lippa. Dans un coin de ce défilé est bâti le village Tisza et la seconde gare de Guraszada, dont l'église grecque orientale est ornée de fresques d'une convenance douteuse montrant ad ocules les différents tourments que les méchants ont à souffrir dans l'enfer. Arrivant à la station de Maros-Illye, le défilé s'élargit de nouveau. Sur la rive gauche se trouve une découpure escarpée dans la masse de Ruszka Polyana, par où le Riu Dobra se dirige vers le village Dobra, qui se nomme encore Jófü dans les

documents de 1690. En Ilye, les Magyars sont en majorité; ils y ont deux églises, une rom. cath. et une protestante. On montre une vieille maison dans la cour du palais du baron Th. Bornemisza, où a vu le jour le prince Gabriel Bethlen. Près du village Brettye la masse de bazalte de Magura se présente à nos yeux. Faisant un détour, nous sommes de nouveau dans une voie qui conduit à Branyicska, où vécut le romancier baron Nicolas Józsika. Le chemin de fer y traverse la Maros sur un pont de fer de 255 mètres de longueur. Après avoir passé le pont nous sommes près d'un village nommé Veczel à travers les ruines d'un pagus Romain, dont le nom a été Micum, ainsi que l'a découvert le professeur Dr. Ch. Torma. La famille du comte Gyulay de M. Németi y recueillit beaucoup de pierres épigraphiques et Mommsen y releva bon nombre d'inscriptions. Le château où ces précieuses collections se trouvent est maintenant la propriété de notre orientaliste, le comte Géza Kunn, l'auteur du codex cumanicus, qui y réside pendant l'été.

LES ÉCRIVAINS QUI ONT DÉCRIT LA HONGRIE EN 1881.

PAR LE DR. ALEX. MÁRKI.

(Fin.)

Adam Porzsolt a décrit les fruits des environs de Nyárád du comitat de „Kis-Küküllő“ et F. Pulszky a présenté les découvertes d'or de Somogyom.

Ch. Éltes a décrit le bain de Jegenye du comitat de „Kolozs.“

J. Sinnyey donne l'histoire de l'art dramatique Hongrois à Komárom. Cas. Magyar a décrit le haras de Bábolna. Le Dr. F. Lakits a discuté sur la latitude géographique de l' observatoire de Ó-Gyalla. Ad. Végh a fait connaître une colonie de la migration des peuples de „Csallóköz.“

Le comitat Krassó-Szörény a tenu son assemblée de fondation le 4 janvier 1881. C. Muics et P. Balás a écrit sur les forêts du comitat. E. Pontelly sur la formation des grottes et S. Ormós a présenté les monnaies Romaines trouvées au sommet de Munte Szemcnik. A. Palotai a décrit Mehádia et ses environs. J. Halaváts a traité les fossiles des plantes dans les couches méditerranéennes du comitat. Le Dr. Márki a fait connaître Ada Kalch d'après une carte de 1791.

Ch. Kolbenheyer à décrit son excursion de Hradek à Zakopane. M. Ráth, M. Barabás, Podhradszky et quelques autres écrivains ont donné des descriptions des différents lieux du comitat.

A. Gesell a fait connaître dans le Bulletin du club des Carpathes les états géologiques du comitat de Mármaros, et Ch. Siegmeth dans le même Bulletin a raconté ses excursions.

M. Orbók et A. Kaszap ont publié la géographie du comitat de Nyitra pour les écoles élémentaires. A. Franzen a publié des renseignements sur le passé de la ville de Szakolcza.

P. Nyujtó a décrit à l'usage des écoles élémentaires, le comitat de Pest-Kiskun et la ville de Czegléd, tandis que L. Hajdu a donné la géographie de Nagy-Körös. A. Karcsu a composé la III. tome de la monographie de la ville de Vácz, J. Feleki a fait l'histoire de la communauté de Foktü. Le Dr. A. Arányi a énuméré les antiquités retrouvées dans l'arrondissement de Pilis, A. Franzenau a présenté 86 espèces de foraminifères et J. Halaváts 37 espèces de mollusques trouvées sur la plaine de Rákos; Fr. Schafarzik a présenté à la société géologique des chaux cerithites de la plaine de Gubacs. L. Lóczy a fait connaître de même dans la société de géologie les résultats de l'excavation du Danube.

A. Márki a dressé le plan de Pétervárad au siécle passé. H. Schwicker a publié une monographie allemande de la métropole de Belgrád-Karlovicz.

J. Könyöki a dessiné la carte archéologique du comitat de Pozsony. Steiner a publié pour la seconde fois la carte de Pozsony. E. Rózsay a publié des renseignements sur les scarabées de Pozsony. J. Földes a rédigé le Bulletin de la société archéologique et d'histoire.

J. Bánó a discuté sur le magyarisme des peuples du comitat de Sáros et plusieurs questions archéologiques et historiques qui ont été traitées pendant l'excursion de la société dans le comitat de Sáros. A. Bujanovics a recherché les causes et l'antidote de l'émigration du comitat. L. Lasztókay a publié plusieurs pièces des archives d'Eperjes contenant plus de 20,000 documents. Dr. S Roth a décrit la grotte de Lipócz.

E. Paur a traité l'hôtel de ville de Sopron et a fait connaître l'église de Kis-Márton dans le Journal de l'art ecclésiastique (Egyházmüvészeti Lap.)

F. Balássy a fait l'histoire de l'abbaye de Zám et Ohát du comitat de Szabolcs.

B. Majláth a donné des indications dans le Journal de l'art ecclésiastique sur l'organisation de la citadelle d'Ecsed dans le comitat de Szathmár. N. Boér a écrit sur les ruines de Kövár. Le Dr. J. Krenner a discuté sur un nouveau minéral de Felsöbánya, qui se trouve dans des cristaux de plaque d'antimoine, de zinc et de soufre.

M. Geist a décrit les montagnes de Szeben et de Szászsebes du comitat de Szeben. E. Wertheimer a indiqué l'état de N.-Szeben au siècle passé.

Le bureau de statistique d'État a publié séparement le résultat du recensement du comitat de Szepes. Le Dr. S. Roth a décrit quelques grottes du comitat de Szepes et a fait connaître le serpentine de Dobsina. H. Schwicker a donné la description du comitat de Szepes. La géographie de Seidlitz, (18. édition) décrit d'une manière très intéressante la Haute Tatra. A. Heksch a traité en Hongrois et en Allemande le bain de Tátrafüred. A. Scherfel a donné la description du bain de Gánócz et l'analyse des eaux du puits artésien. S. Weber a publié quelques renseignements sur les XVI villes de Szepes. Plusieurs articles intéressants ont paru dans le Zipser Bote.

E. Magyarósi a écrit l'histoire de l'église calviniste de Zilah. Le Dr. J. Hampel rend compte des fouilles de Nagyfalu tout en publiant en même temps la description des collines voisines. N. Boér a donné la description de la colline de Rákóczy près Zsibó.

L'ouvrage de L. Böhm traitant le passé et le présent de la ville de Fehértemplom est une oeuvre fort intéressante pour la monographie du comité de Temes. F. Still donne la situation géologique des environs de Fehértemplom. L. Böhm écrit sur le cimetière de l'époque de migration des peuples près de Fehértemplom. S. Ormós fait connaître les antiquités Romaines de Rékás et F. Milleker l'aqueduc Romain de Versecz.

M. Perczel publie des notes du passé du comitat de Tolna.

Nous trouvons plusieurs discussions dans le Bulletin de la société d'histoire naturelle de Trencsén sur les états différents de l'histoire naturelle.

Le Dr. B. Lengyel a analysé les eaux minérales du bain de Szejke. E. Nemes a décrit le bain de Korond.

Ch. Sajó a fait connaître les environs très malsains des marais de Blata et Szenna du comitat de Ungh.

L'institut de géographie militaire a publié la carte d'Eszék (1 : 44,000), de la capitale du comitat de Verőcze.

Z. H. F. a donné la description du territoire de chasse du lac de Balaton; Paul Villási a décrit les tombeaux Avars de Keszthely.

Hoernes a recherché dans le Gaca les causes et la divulgation du tremblement de terre de Zágráb. M. Hantken a été chargé de faire un rapport sur les tremblements de terre. Il en a cherché la cause dans la tektonique du mont Slomen et a rangé ce phénomène dans la classe des tremblements de terre disloquant. Il a donc rejeté en principe la théorie de Falb. Schafarzik a également publié des données s'appuyant sur ses propres observations. E. Bogovics a publié une brochure sur le creusement du canal Bugovicza-Zágráb.

Le Dr. A. Steiner a publié une brochure sur le bain de Szliács du comitat de Zólyom.

SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE.

La Société Hongroise de Géographie a tenu une séance de lecture le jeudi 23 Mars à 5 heures à l'hôtel des Postes sous la présidence du Dr. Jean Hunfalvy. Les membres de la Société et le public s'y trouvaient en si grand nombre que la salle était comble. Mme Béla Tauscher née Hermine Geduly a fait une conférence sur son excursion au Mont-Blanc. La conférencière qui est non seulement la première excursionniste Hongroise, mais une des plus intrépides parmi les touristes Européens, a satisfait à la requête de la Société Hongroise de Géographie en se rendant de Pozsony à Budapest pour nous entretenir de son ascension au Mont-Blanc. Mme Tauscher a fait dans quelques années plus de 56 ascensions. Elle à publié le résultat de ses expériences dans les Bulletins des clubs Alpins, dont elle est collaboratrice. Elle est aussi membre honoraire de plusieurs sociétés. Madame Tauscher est un phénomène extraordinaire parmi les excursionnistes par son ardeur infatigable et son admirable persévérance. Elle fait plusieurs ascensions de suite sans se reposer; et qui plus est: elle a éxécuté cette ascension du Mont-Blanc par la partie sud et étant très indisposée. La conférence était intéressante et instructive, non seulement par le fond mais aussi par la forme. Madame Tauscher est remarquable comme excursionniste et son style est fort élégant. Elle a peint son entreprise hardie dans un langage attrayant, coloré et fleuri. Sa conférence a touché l'auditoire qui s'est éloigné en emportant un excellent souvenir de cette agréable soirée. La lecture terminée le président a remercié Mme Tauscher de l'obligeance aimable qui l'a fait venir de Pozsony exprès pour tenir cette conférence instructive, qui a excité dans l'auditoire un vif intérêt pour les beautés de la nature. La voyageuse a été applaudie chaleureusement.

A la fin de la séance le secrétaire général A. Berecz rapporte que la Société Hongroise d'assurance a donné 100 florins à la Société et que M. M. Henry Lévay et Enea Lanfranconi se sont fait inscrire comme membres fondateurs. Il rapporte enfin que le Prince de Teano a remercié la société de son élection comme membre honoraire.

BIBLIOGRAPHIE.

La Hongrie préservée des inondations (Magyarország Ármentesítése). Par l'ingénieur Enea Lanfranconi. Publié à l'imprimerie R. d'État. Budapest 1882, pour l'étranger à Vienne, chez Lehmann et Wentzel.

L'ingénieur Enea Lanfranconi auteur célèbre de l'ouvrage sur le Danube, couronné à l'exposition du troisième congrès international de géographie à Venise où il reçut la médaille d'or, vient de publier un nouvel ouvrage en langue Hongroise et traduction Allemande sous le titre sus mentionné. Il a pour but de sauver radicalement la Hongrie des inondations de la Tisza et de ses affluents. L'auteur dit dans sa préface: La terrible catastrophe, qui a dévasté la ville de Szeged en 1879, semble de ne pas être la dernière, mais au contraire nous fait redouter de plus grandes crises; car le niveau des eaux s'élève chaque année de plus en plus. Empêcher définitivement les catastrophes menaçantes et sauver la grande plaine Hongroise des inondations: telle est le problème le plus grâve, une des questions vitales de la Hongrie. La solution de cette question est la tâche que se propose l'auteur dans son ouvrage.

La régularisation opportune et la communication des fleuves de la Hongrie par l'intermédiaire du Danube avec le Rhin, l'Oder et l'Elbe, pourrait donner un développement immense à la vie politique en Hongrie. Les frais de quelques millions seraient insignifiants; car en améliorant le système de communications en favorisant la concurrence avec l'Amérique, en éloignant la possibilité d' inondations, en dessèchant des contrées marécageuses, en irrigant les immenses plaines souvant dessèchées en été, en abaissant les prix de transports au profit de l'industrie, on arriverait à des bénéfices égalant un milliard de florins.

L'auteur fait dans le premier chapitre de son ouvrage quelques remarques générales sur la Tisza (Tibisc). La longueur de la Tisza-Ujlak juqu'à l'embouchure du Danube, mesurée selon le courant, est de 1034 kilomètres, tandisque la vallée, dans la quelle le fleuve serpente, n'a qu'une longueur de 600 kilomètres. La Tisza est donc

un des fleuves qui font le plus de détours. Il résulte du mesurage des eaux exécuté en 1820 par le palatin Joseph, que la Tisza a de tous les fleuves de l'Europe la pente la plus faible. Si le fleuve avait une pente plus considérable il se ferait, par une plus grande force d'érosion, un cours plus droit et moins tourmenté; tandis que avec une pente, très faible, par conséquent avec moine de force d'érosion, il est forcé de chercher son chemin là où il trouve le moins d'obstacles dans le terrain. L'auteur fait connaître ensuite les quatre bassins du Danube en s'arrêtant plus longtemps au quatrième, c'est a dire à la grande plaine Hongroise (Nagy magyar Alföld), qui était jadis un lac. Il explique à l'aide de dates historiques cette question importante et démontre que la communication du Danube et de la Tisza, quoiqu'invisible à la surface, doit exister souterrainement; car sans cela les inondations du Danube et de la Tisza ne pourraient pas éléver les eaux des puits de cette presqu'île. En conséquence les eaux courantes du Danube angmentent encore aujourd'hui la masse d'eau de la Tisza. La terre accumulée par l'eau dans les quatre bassins du Danube a haussé à un tel point les bords et le lit du fleuve que la force érosive de l'eau est impuissante a le creuser encore. Si cela durait plus longtemps et si nous ne cherchions pas sevèrement à éloigner les causes de ce phénomène, la grande plaine ainsi que la capitale seraient exposées a être détruites d'ici à un siècle.

L'auteur donne dans le seconde chapitre le résumé des travaux éxécutés jusqu'à présent. Faisant connaître la proposition de Beszédes à propos des retranchements de la Tisza supérieure, puis les élaborations de Vásárhelyi faites par la commission du comte E. Széchenyi, les proposition de Lamnon, les études de Francesconi et Paleocapa, il parle du conseil du Herrich et l'opinion de la commission crée en 1879 par des savants de profession et il communique in extenso leurs projet. Ces savants prétendent que l'inondation n'a pas encore atteint sa hauteur extrême, comme l'a prouvé l'année 1881; au contraire elle s'élèvera chaque année. Cependant ils n'offrent d'autre moyen pour éviter ces périls effrayants que la fortification et l'élevation graduelle des digues. L'auteur communique dans le quatrième chapitre les moyens qu'il croit salutaires pour sauver définitivement la Hongrie des inondations. Le danger n'est par conjuré par la régularisation de la Tisza, mais bien au contraire nous pouvons redouter des inondations plus violentes que celles qui se sont présentées jusqu'ici. L'auteur prouve son dire par l'élévation toujours croissante des inondations de Szeged à partir de l'année 1850.

On voit par les régles gradnées qu'avant la construction des

digues, les inondations ne s'élevaient à guère plus de 4—5 mètres au dessus de O, elles varièrent même après leurs constructions entre 5—7 mètres; mais dans les dernières années elles surpassèrent 8 mètres au dessus de O. Les hydroscopes n'ont d'autre conseil pour préserver le pays des crues d'eau que d'élever et fortifier des digues. L'auteur au contraire donne le conseil suivant: Il faut faire au fleuve un lit dans le terrain naturel plus commode et plus profonde, capable de conteniret d'absorber une plus grande masse d'eau, afin que dans les cas de crues extraordinaires il ne soit pas obligé de l'abandonner. Ce conseil exécuté selon son avis avec exactitude est le plus naturel et quant à la Tisza le procédé unique est de lui creuser un lit plus profond. On pourrait par cette exécution conduire l'eau superflue et nuisible dans des canaux d'irrigation et de communications et en faire un usage pratique; chose actuellement impossible, car l'eau du fleuve se trouve plus élevée que celle qui couvre les terres preservées par les digues. Les procédés à suivre pour combattre les phénomènes qui se produisent dans la Tisza, doivent étre recherchés dans le fleuve principal, le Danube. On a négligé de le faire juspu'à présent; mais on a entouré la Tisza de digues et par conséquent on a raccourci son cours de plus de la moitié. On a empêché arbitrairement et à beaucoup de frais le libre écoulement des eaux. L'auteur a acquis la conviction que la très petite pente de la Tisza ne pourrait être augmentée que par l'abaissement du niveau du Danube. La Tisza n'a presque pas de pente en bas de Tokaj et depuis Szeged jusqu'à l'embouchure, elle ressemble plutôt à un lac qu'à un fleuve. Son cours est contrarié par des rochers qui se trouvent dans les défilés et le Danube en bas de Moldova. On pourrait lui assurer une profondeur suffisante aussi bien pour la navigation que pour l'écoulement des crues extraordinaires en enlevant en parties les bancs de rochers qui s'élèvent quelquefois jusqu'au niveau de l'eau près de Stenka et Kozla-Dojke. La pente favorable du Danube en bas de Moldova étant réglée en supprimant les obstacles mentionnés, on pourrait compléter la petite pente de la Tisza, la Save et le Danube en sus de Moldova. On arriverait à approfondir de deux mètres le niveau du Danube près de Stenka et Kozla-Dojke en faisant un canal de 300 mètres de largeur et 2 mètres de profondeur, dont l'exécution ne coûterait pas plus de 5—6 millions, d'après la calcul des autorités étrangères. L'auteur au contraire ne croit écarter les périls de la Tisza qu'en enlevant les bancs de sable qu'il'ob-

struent à son embouchure. On aurait dû selon lui diriger les premiers coups de pioches contre ces bancs Attaquons donc ces obstacles! dit l'auteur. Par ce procédé le niveau du Danube et de la Tisza s'abaissera considérablement et les travaux de régularisation, les digues et les coupures exécutés jusqu'à présent gagneraient de l'importance et atteindraient leur but. Par l'excavation du lit, le niveau de l'eau s'abaisserait selon la figure annexée par l'auteur à son ouvrage, à Pancsova environ de 3 mètres, à Titel de 4 mètres, à Szeged de 2 mètres et même à Csongrád d'un mètre. Outre cela, les frais considérables nécessaires pour faire sauter les rochers de Stenka et de Kozla-Dojke deviendraient superflus. Un tel abaissement du niveau de l'eau en outre régulariserait le Danube, si on enlevait en même temps les bancs de sable accumulés par tant de siècles dans le cours du fleuve. Toujours selon la proposition de l'auteur, on pourrait avec $2^1/_2$ millions de florins abaisser le niveau de la Tisza de 2 mètres en creusant le lit d'une largeur de 300 mètres à Zalankemend. Cet abaissement du niveau rendrait inutiles les digues coûteuses élevées dans le cours inférieur du fleuve. Mais si nous voulions faire exécuter un plus grand travail, par lequel toutes les digues de la Tisza inférieure deviendraient superflues (ce qui pourtant n'est pas nécessaire): cela ne coûterait que $8^1/_2$ millions. L'auteur explique en details le projet et son exécution.

Son projet nous donnerait non seulement un secours temporaire, mais il serait d'une valeur permanente. Les travaux de régularisation de la Tisza, la construction des digues pour préserver les villes et les villages, leur entretien, leur élévation réitérée, le développement des digues ont coûté jusqu'à présent à peu près 100 millions de florins. Outre cela 500—600 milles acres de terre sont inondées chaque année, cela représente encore un capital de 100 millions de florins. Ainsi nous pouvons dire que la régularisation de la Tisza avec ses conséquences ont coûté 209 millions de florins.

Selon le projet de l'auteur on pourrait se défendre contre les périls menaçants de la Tisza et de ses affluents aussi bien que contre ceux de Danube, moyennant une somme modeste en comparaison de celle que l'on a dépensée jusqu'à présent. Le creusage systématique du lit du Danube et de la Tisza rendrait superflue l'élevation des digues, qui seules ont coûté dans les derniers temps 25 millions de florins et qui doivent être continuées chaque année jusqu'à ce que l'homme lassé reste impuissant en face de l'élément sans pitié. Par l'exécution de ce projet, non seulement les plaines du Danube et de la Tisza, mais encore celles de la Save et d'autres fleuves moins im-

portants, c'est à dire environ 300 millions d'arpents de terre et un nombre incalculable de villes et de villages seraient préservés des horreurs de l'inondation. Les propriétés de l'Etat et des particuliers pourraient s'élever très facilement par cette méthode de 300 millions à 1200—1500 millions de florins et on pourrait atteindre à un bénéfice d'un milliard. En sauvant la plaine de la Tisza des inondations, les habitants ne seraient plus réduits à la triste ressource de chercher un refuge dans l'émigration; mais au contraire cette contrée fertile pourrait être peuplée par une colonisation systématique et tournerait au plus grand profit du pays entier.

L'auteur communique à la fin de son ouvrage les dates hydrographiques, d'après lesquelles le profil longitudinal du Danube de de la plaine Hongroise est tracé et donne le budget des travaux projetés. Deux cartes sont annexés à l'ouvrage, l'une représente le terrain d'inondation du Danube et de ses affluents dans la Hongrie Inférieure, l'autre le profil longitudinale du Danube de la Hongrie. L'ouvrage est un chef d'oeuvre de l'imprimerie Royale de l'Etat, de cet établissement renommé.

Voici en quelques lignes l'ouvrage du savant auteur qui traite la question vitale de la Hongrie. Le gouvernement et les hommes compétents en portant leur attention sur des propositions d'une si haute importance, pourraient éviter à notre pays de très grandes calamités et réparer les fautes commises jusqu'à présent sur le terrain de nos travaux hydrotechniques.

Au lecteur!

Etant chargé d'une mission à l'étranger et ayant ensuite à remplir un nouveau poste en province, je dois renoncer aux fonctions dont j'ai eu l'honneur d'être chargé par la Société Hongroise de Géographie. En cessant d'être secrétaire de la Société, je cesse aussi d'être le rédacteur de la partie française de notre Bulletin.

Je regrette beaucoup de ne pouvoir continuer cette entreprise, à laquelle se m'etaits voué avec tant de plaisir; mais rien ne sera changé, qu'un rédacteur.

Ce modeste commencement aura un bon avenir et cette entreprise se développera et prospèrera, j'en suis convaincu. Je quitte donc mes lecteurs en me rappelant à leur souvenir en me recommandant à leur amitié.

Budapest, le 31. Mars 1882.

Béla Erödi.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***PAUL KIRÁLY*** *secrétaire de la Société.*

X. Année. Budapest, le 25. Avril. 5. Numéro.

LE PREMIER CHEMIN DE FER TRANSYLVANIEN.

PAR GABR. TÉGLÁS.

(Suite et fin:)

Dans la direction de Németi nous distinguons les montagnes de Boicza où se trouve la première mine d'or de la Transylvanie; à droite et à gauche se trouvent des montagnes de craie; nous arrivons à Déva, renommé par les ruines pittoresques de sa citadelle. La construction de ce bourg se perd dans l'obscurité des mythes. Selon la légende trois fées ont bâti un bourg de fer, d'argent et d'or, et le premier fut celui de Déva. Louis le Grand et Sigismond ont donné plusieurs ordres touchant la citadelle. Ladislas V. en fit cadeau à Jean Hunyady avec 56 villages. François David le premier évêque des Unitaires y mourut. Gabriel Bethlen l'agrandit et la „porte de magna curia" sous la citadelle, conserve son nom et ses armoiries avec la date de 1621. Le comte Steinville fit faire des redoutes sous le mont de la citadelle, qui fut entièrement abandonnée au temps de Joseph II. Le roi François l'a fait restaurer en 1817, à la demande de la reine. La citadelle par des causes inconnues sauta en 1849, pendant la guerre de l'indépendance. La société archéologique du comitat de Hunyad prendra soin de ces ruines pittoresques. La ville de Déva a maintenant des habitants Magyars et Roumains, mais il est constaté qu'il n'y avait pas de Roumains avant le temps de Gabriel Bethlen, qui y a fait accorder domicile à quatre familles Roumaines en l'an 1620. Ces familles étaient obligées de payer une redevance à la communauté calviniste. Les Roumains de confession Grecque orientale y bâtirent une église en 1645 et à la fin du siècle leur nombre s'est accru au point que la communauté calviniste est en procès avec eux à propos de leur redevance. Les Bulgares qui y ont été colonisés par Léopold I. et auxquels il avait donné certains privilèges, ont été également absorbés par des Roumains. Le gouvernement constitutionnel a fait

beaucoup pour la ville. En 1871 on y a fondé une école réale et une école normale pour les maîtres d'écoles.

De Déva on voit très bien les montagnes aurifères de Nagy-Ág. Les filons dans ces mines ne sont pas précisément des mines d'or; mais des mines d'argent aurifère et le métal précieux se trouve souvent joint au tellure lamelleux, Sylvanite (d'après le nom de Transylvanie; autrement graphite), Petrite, Krennerite et Nagyágite. En 1746 surpris par la trouvaille d'un berger Louis Born y découvrit un riche gisement d'or. Il fit ouvrir en 1747 la première galerie („Mária") dont le rendement augmenta de telle sorte qu'en 1756 on en tira pour une somme de 275,591 florins; ce qui encouragea puissamment les travailleurs dans leurs recherches. Plusieures galeries s'ouvrirent l'une après l'autre. Celle de „Ferencz" (Galerie-François) est la plus riche. Justement à cette époque on perce tout près du village Csertes, une nouvelle galerie qui va assurer pour longtemps l'avenir de la mine. De 1850 à 1875 à peu près on remarque une sorte de décadence, mais l'intelligence et l'activité du directeur actuel, M. J. Hültl vient d'inaugurer une ère de prospérité et de succès. Les actions de l'entreprise appartiennent en grand partie à la famille royale, au trésor public et à la maison Drasche. Les employés subordonnés sont instruits dans l'école industrielle de la mine elle-même. Le nombre des ouvriers est actuellement de 624 hommes, 6 femmes et 64 enfants.

En sortant de Nagy-Ág on arrive a Haró, village purement magyar avec des habitants entièrement de noble origine, passionnés pour leur nationalité et pour l'instruction. Nombre d'entre eux ont fait des cours supérieurs; mais sans s'attacher à des fonctions publiques, ils retournent dans leur nid paternel et font l'économie. Il en est autrement à Kéménd, village voisin, où au commencement de ce siècle l'église réformée dominait encore, mais à cause des temps défavorables des nombreuses émigrations, du manque d'instruction et du contact des Roumains, le reste des habitants est devenu roumain comprenant peu ou point sa langue maternelle. On rencontre de pareils cas dans presque tout le comitat de Hunyad.

A l'est de Déva on arrive a Vajda-Hunyad, avec son château magnifique, fondé par Jean Hunyady (1452), et continué par son fils, le roi Mathias (1480), plus tard (1620) par le prince Gabr. Bethlen et achevé par David Zólyomi. Sous les Habsbourg il devint le siège de l'administration du trésor. En 1854 un incendie le détruisit. La nouvelle ère lui valut d'être reconstruit dans un beau style; mais les successeurs de l'architecte Schultze, qui mourut lorsqu'il

venait à peine de commencer les travaux, n'avaient plus ni le talent, ni le zèle consciencieux nécessaires à son achèvement Actuellement c'est M. Tréfort, ministre de l'instruction publique, qui l'a pris sous son patronage et qui fera valoir toute son importance artistique.

En suivant le chemin de fer, on arrive de Déva à Piski, village de haute mémoire due à la bataille victorieuse du général Bem (5. Févr. 1849). La gare à $^3/_4$ d'heure du village Piski au milieu de la vallée. C'était dans le principe une colonie de 6 maisons d'ouvriers, travaillant dans le grand établissement industriel de voie ferrée d'Arad. Mais la position importante de la station demandant tout un établissement spécial, en 1873 on y éleva, outre les ateliers 50 nouvelles maisons et deux grands édifices pour les employés et les bureaux. Ces agrandissements y attirèrent une foule de marchands et d'industriels, de sorte, que la petite colonie a déjà l'aspect d'une ville industrielle ayant une bonne école primaire de plus de cent élèves. La direction des chemins de fer fait tout son possible pour faire florir cette colonie, si importante comme atelier de remaniement et parc de wagon.

Tout près de là se trouve le village Dédács, où la Société historique du comitat Hunyad a érigé un monument à la mémoire du grand réformateur de la littérature hongroise: Fr. Kazinczy, et dans le voisinage duquel s'éléve le mont d'Arany, contenant dans son augit-andésite une variété tridymite du quartz aussi bien que deux nouveaux minéraux: le Szabóite et le Pseudobrookite sans compter des grenats rubellés, haematites et titanite. Dans la direction de Rapolt on voit des ruines du castrum stativum Petris, reste d'une ancienne colonie minière.

En prenant le train de Piski dans la direction de Szászváros, on passe près de Tordos la couche la plus étendue de l'époque néolithique dans la vallé de Maros. Mlle Torma a rassemblé à Szászváros tout un musée des trouvailles que l'on y a faites.

Szászváros a un aspect très-attachant; ses habitants sont magyars, saxons, roumaines, la plus grande partie s'occupe d'industrie et de commerce. Il y a un collège calviniste, doté par M. le Comte Kun Kocsárd de la somme importante de 50.000 fl. Derrière la ville, se dressent tout à coup les Kárpátes du sud et sur le plan du Maros s'élévent des promontoires tertiers et des collines alluviales. Au milieu des montagnes se trouve une forge appartenant au trésor de l'État et s'approvisionnant à la mine avoisinante de Gyalár. Plus loin la vallée de Sebeshely produit des noix très semblables à celles de la France. En laissant á gauche les villages Algyógy et Feredö-Gyógy avec

leurs thermes on passe par le Kenyérmező (Champ de pain) champ de bataille d'Etienne Báthory et de Paul Kinizsy, ces deux grands vainqueurs des Turcs en 1479. La gare de Zsibót-Alkenyér s'élève justement à la place du célèbre combat. Puis à droit s'ouvre la vallée de Kudzsir, renfermant une forge, dont les produits sont d'excellente qualité, mais un peu chers à cause de difficultés de transport. Ensuite on arrive à Felkenyér, où les habitants font des ustensiles en bois. L'État y a également son grand dépôt de bois. Après Zsibót, dans le village de Balomir on quitte le comitat Hunyad pour entrer dans le comitat Alsó-Fejér. La première station, Alvincz, a vu la mort du cardinal-gouverneur, Martinuzzi, tué en 1551. Tout près de cette ville se trouve le château de roche Zebernyik. Alvincz à l'occasion du tracement de ce chemin de fer fût destiné comme point de jonction et on y construisit dans ce but des édifices de station, mais la réalisation du chemin de fer de l'Est a supprimé ce projet en conduisant l'embranchement à Nagy-Szeben à travers la vallée du fleuve Küküllő. En traversant un pont assez long on franchit le Maros à Maros-Portus (reste des dénominations romaines), principal dépôt des sels de Maros-Újvár avant l'ouverture du chemin de fer, et l'on arrive à la ville de Gyula-Fehérvár, dernière station du Premier chemin de fer Transylvanien et point de jonction avec celui d'Est. C'est dans ces contrées, où se trouvait autrefois la seconde ville de Dacia Apulum, indiquée par beaucoup de vestiges de l'antiquité, depouillées dernièrement par MM. les professeurs Ch. Torma et H. Finály. Gyula-Fehérvár se compose de deux parties: le bourg et la basse-ville. Depuis l'an 1715 c'est la seule forteresse de la Transylvanie. C'était la résidence des princes nationaux; le dôme garde encore les sarcophages de J. Hunyady, de son frère et de son malheureux fils, Ladislas. Ce dôme de style roman-ogival doit son origine probablement à l'érection de l'épiscopat local par le roi St.-Etienne. Un évêque r. cath. y réside avec son chapitre; il ya un gymnase et un séminaire. L'ancienne haute école calviniste, fondée par le prince Gabr. Bethlen fût prise et transformée en caserne par le comte Steinville. Du bourg et surtout de l'Observatoire on a une vue magnifique; à l'Est serpente le Maros; à l'Ouest le fleuve Ompoly baigne les pieds de l'Erdélyi Hegyalja, un chaîne de montagne couverte de vignobles célèbres; au fond se dressent les cônes rocheux du Kecskekő et du Csáklyakő; au Sud un labyrinthe de montagnes couronnées de forêts infinies, s'étend vers le Retyezát, ce souverain des nuages.

Le chemin de fer ainsi parcuru se distingue non seulement par ses curiosités historiques et ses beautés naturelles, mais aussi

par son importance au point de vue économique. C'est par cette voie que les produits des forges de Kalán sont transportés sur les marchés de la Silésie, de la Russie et même de la Styrie (si riche en fer elle-même) les produits des mines de manganèse vers la France, les bois fins à Prague, Vienne, et ceux des scieries en Roumanie. Dans le cas où ces industries feraient de plus grands progrès et où les excellents produits de la mine de fer de Gavosdia prendraient une extension plus considérable l'avenir de ce chemin de fer serait assuré.

MON ASCENSION DU MONTBLANC.

M. M.

Bien souvent de nos jours les hommes de la science dévoilent devant le grand public le trésor de leur savoir et font connaître leurs découverts, leurs expériences, leurs mémoires; mais aujourd'hui il n'en est pas ainsi: vous avez devant vous non plus l'ascensionniste, mais une femme timide qui se demande comment elle pourra accomplir la tâche ponr laquelle elle vient ici.

Mes honorables auditeurs ne m' en voudront certainement pas, si pour remédier à ce désavantage je me place sur le point de vue le plus haut qu'il soit possible d'atteindre, et comme je ne suis point encore sortie de l'Europe, je monte sur le Mont-Blanc.

Les plaisirs de mon voyage s'augmentent encore par l'occasion que me fournit votre trop aimable ivitation, de vous raconter, comment j'ai atteint le point de notre vieille Europe, le plus près du Soleil.

Je ne sais même plus, quand j'ai vu le Mont-Blanc; pour la première fois; mais dans les dernières années je l'ai envisagé de tant de façons différentes, sous tant de jours et de tant de côtés, que les moindres traits de son étonnante beauté ne me sont pas inconnus. Du bâteau à vapeur du lac Léman je m' imaginais voir en lui la coupole d'un dôme splendide rayonnant dans l'azur; y monter ou cueillir dans la nuit les étoiles du ciel, me paraissait la même chose. Puis me trouvant sur la Flegère et regardant la mer de glaces sortant du sein du Seigneur à 1000, 2000, 3000 mètres en bas vers la vallée de Chamounix, je croyais de nouveau commettre un crime da lèse-majesté en pensant mesurer ma petitesse à sa grandeur. Plus tard je l'admirais de la tête de l'Ortler. Ma passion pour lui s'accroissait de plus en plus. Ce n'était plus qu'une affaire de temps pour le conquérir. Le comquérir, oui mais non pas de la manière

ordinaire. Je tenais à l'attaquer de son côté le moins accessible, par le sud. Pour accomplir ce grand projet nous nous rendîmes en juillet de l'été dernier, à Aoste.

C'est la vallée d'Aoste qui sépare les Alpes graïennes des Alpes pennines. Permettez moi de vous dire quelques mots, avant de vous conduire à notre but, du Grand-Paradis, la cîme la plus importante des Alpes d'Aosta.

Le Grand-Paradis (4054 mèt.), comme son gracieux voisin, la Grivola (3064 mèt.) s'élève des vallées de Cogne et de Savarenche et enclot le célèbre canton de chasse du feu-roi Victor Emanuel. On sait que c'est là où se trouve les bouquetins. Le sentiers de chasse du roi s'etendent de la vallée jusqu'aux glaces sur les bords des poteaux télégraphiques. Invités par M. le comte Mirafiori, l'aimable fils du „Ré galantuomo", nous nous décidâmes d'y monter avant de faire l'ascension du Mont-Blanc.

Sans compter un de nos amis, Mr. B. de Frankfort, notre troupe se composait de deux guides de Tyrol et d'un nouveau guide de Savarenche.

Le 27. juill. nous partîmes de Villeneuve et laissâmes dans les profondeurs la vallée si pittoresque de Savarenche. Le ruisseau de Savara s'accidentait de plus en plus et s'élançait en torrent. Ses eaux glissaient entre des rochers gigantesques et se precipitaient en cascades écumantes. A un certaine hauteur nous rencontrâmes une petite forge, et un peu plus haut les premières glaces. Quel sentiment de plaisir nous éprouvâmes! Toutefois il n'était pas encore possible d'éspérer arriver ce jours là même. Pour la nuit nous nous réfugiâmes dans une gentille chaumière de berger à Pons. Madeleine la châtelaine rustique nous offrit des neufs, du lait et du beurre, et en y joignant nos provisions, nous improvisâmes un délicieux souper. Les lits qui nous attendaient ensuite étaient fort commodes.

Meynet, notre guide de Savarenche, nous réveilla peu après minuit, et à 3 heures nous partîmes tout joyeux.

Des ténèbres épaisses pesaient encore sur toute la contrée; la bergère devait nous conduire avec une lanterne jusq'au chemin de chasse du roi, sur lequel nous montâmes vite et sans fatigue au Glacier de Charforon. Les pentes de cette montagne sont parsemées de blocs et d'écroulements de roches, dont les fissures abritent des multitudes de myosotis. C'est un des enchantements des montagnes que d'y trouver ces contrastes. Une famille de bouquetins, sautant, jouant et disparaissant tout à coup vint charmer notre vue. Comme d'ordinaire au lever du soleil, la température s'abaissa et le vent violent qui soufflait au moment de notre déjeuner glaçait même le

vin dans nos mains. 6° au dessous de 0! Il fallait dégourdir nos membres. La marche nous réchauffait, mais une soif insupportable me tourmentait; or il était impossible de tirer quelques gouttes d'eau de la neige ou de la glace.

En cet état je pensais un moment au retour, mais la dernière partie de la route était si séduisante, que je ne pouvais renoncer à la victoire. La volonté me soutint et j'eus pour récompense les moments les plus joyeux de ma vie, dominant sur les cimes des Alpes à peu près 50 sommets en ne comptant que ceux qui dépassent 10,000 pieds.

Et quelle vue splendide nous avions du sommet du Grand-Paradis! Il est possible que W. Jensen, écrivain allemand, ait raison lorsqu'il dit: „Es liegt alles in den Augen, mit welchen man etwas ansieht.“ (Il y a je ne sais quoi dans les yeux, avec lesquels on regarde.) Pour ma part, je vois dans les monts des individualités nettement dessinées. Non loin de moi se trouve le Matterhorn: un génie; on se sent pris de vertige, et entraîné par son vol vers les cieux. Là le Monte-Rose, malfaiteur intrigant sous le masque de douceur. De même que le Matterhorn, il a causé la mort de bien des hommes. Ici le Weisshorn: ce type noble et spirituel; sa silhouette est la ligne de beauté exclusive; point d'irrégularité, rien de vulgaire en lui. Le Mont-Blanc est environné d'une auréole de majesté, quoique cependant il ait ses faiblesses dont tout le monde abuse; La Jungfrau, cette coquette beauté, plus facile à conquérire qu'elle n'en a l'air. Au loin, à Est, le Piz-Bernina, ce fier chef d'armée, ayant perdu beaucoup de glorieuses batailles, mais pour son honneur n'ayant occasionné la mort d'aucun mortel. Le Rosegg, ce rêveur fantastique, très-intéressant, très-poétique, mais un peu mou, un peu effacé. La Königsspitze, une fille ravissante à l' air grave; de quelque côté que l'on tente l'ascension, il est bien difficile de l'approcher.

Je pourrais vous en citer encore plusieurs; mais il est temps de descendre du Grand-Paradis. Tout joyeux nous revînmes vers les chaumières de Montandane pour y passer la nuit. Avant le coucher un regard jeté vers le Grand-Paradis et son voisin le Charforon nous étonne. Quel changement! Les sommets ont voilé leurs blanches nudités d'un manteau de pourpre; ils sont incandescents comme le minerai en fusion. Ils brûlent, ils flamboient et les flambeaux jaunes, violets et bleus pâlissent peu à peu sur les hauts glaciers; tout s'éteint, pour faire place aux ténèbres qui envahissent les monts et les vallées. Ah! ceux qui n'ont jamais escaladé les Alpes ignorent les splendeurs de la création.

Les bergers nous ont accueillis à coeur ouvert en nous offrant un modeste repas composé de pommes de terre et de polenta. Nos lits étaient faits de paille, un peu dure, mais beaucoup plus confortable cependant que la terre nue sur laquelle nous avions couché à Zinal-Rothhorn à une hauteur de 10,000 pieds.

Le lendemain, frais et dispos nous quittâmes la vallée. Arrivés à un certain point mon guide s'écria tout ému: „Voilà, le Mont-Blanc, Madame!“ Je fus comme éblouie. Ah, la langue n'est point assez riche pour en décrire sa grandeur et ses beautés magiques. Le groupe du Mont-Blanc se voyait borné par une pyramide grandiose; son front brillait dans une vapeur azurée mêlée d'or. Jamais je n'oublierai l'aspect matinal du Seigneur des monts . . .

La 30. Juin nons arrivâmes à Courmayeur, village insignifiant aux environs arides, sans couleur, ressemblant à un creux d'ardoise. Du Mont-Blanc il n'en est plus question, mais on en voit d'autant mieux la Dent du-Géant, cette forme très-originnale, en tour de Pise sur une base glacée de 4000 mètres à peu près. Il est impossible de gravir son sommet. Une tempête orageuse, pleine de pluie, de tonnerres et de foudres nous contraignit de retourner à Courmayeur. Le 3. Août seulement le temps sembla se remettre au beau. Nous fimes nos préparatifs et nous recommançâmes l'ascension. Nous montâmes le sentier de l'Allée Blanche, qui est splendide. On a devant les yeux des amoncellements de rochers et de glaçons qui sont le point culminant de l'Europe. Voir le Mont-Blanc de si près est à la fois effrayant et enivrant. Creusés par des escarpements et de gigantesques fissures, couvertes de masses colossales de glaces pendantes, de tours, de rochers superposés, le peuple a nommé ce groupe „les montagnes maudites“; cette qualification est bien mal appropriée, comme vous le verrez. Ici par exemple à un pas du sentier, s'étend une verte prairie et les pins qui l'entourent, ne sont pas dominés par des ercarpements menaçants; là dans le bois une chapelle, superflue d'ailleurs, dans cette église de la nature; puis le lac Combal semble être peuplé par des fées mutines jouant avec l'image du Mont-Blanc reflétée par les ondes du lac. Aussi les yeux aperçoivent dans la source sous les Monts du Brouillard des belles filles des ondes. Non, je n'admets pas qu'on baptise ce massiff „Le maudit.“

Le 3. d'Août, en passant la route près du lac Combal nous rencontrâmes la singulière scène d'une exercice militaire de soldats italiens. Sans nous arrêter nous montâmes une pente, moraine de blocs poussée par le Glacier de Miage; car depuis Saussure jusqu'à Tyndall tous les naturalistes ont constaté l'avancement des glaces.

Cette pente se termine au pied du Mont-Blanc. C'est là où commencèrent les vraies fatigues. Couverts de sueur nous grimpâmes à la hutte de planches de l'Aiguille Grise. Quelle joie nous y attendait! A gauche le Mont-Blanc nous masque la vue, mais vers le Ruitor, le Mont-Pourri et l'Aiguille de Trélatête les yeux s'enivrent de beautés sauvages.

Nous passâmes fort à l'étroit la nuit dans la hutte ayant pour lits des planches nues, où l'on ne repose guère à son aise.

Le lendemain nous quittâmes la hutte à 5 heures du matin pour gravir la Miage. J'étais fort indisposée et par conséquent pleine d'angoisses; mais je me gardais d'en faire part à mes compagnons. Renoncer au succès? — jamais! Arrivés sur le glacier, nous prîmes nos cordes et je fûs liée avec deux de nos guides. Nous avions à gravir une pente couverte de glace à peu près verticale, on n'avance qu'en grimpant dans les marches taillées dans le talus. A 7 heures nous prîmes notre premier repas. Mon indisposition disparaissait un peu. Nous passâmes un plan de glace. „En 4 heures nous serons au but!“ nous assurait l'un des guides. Un second puis, un troisième talus de glace nous obligeait à faire usage de nos haches à glace. Deux heures durant nous grimpâmes sans cesse. Enfin nous voilà arrivés à un banc de rochers d'où il semblait impossible de franchir l'espace qui nous séparait du suivant. Que de courage il nous a fallu. J'y pense encore avec effroi. Nous avions à gravir un bloc de l'Aiguille et puis à serpenter dans un creux profond, la tête courbée pour ne point se heurter contre les roches pendantes, plus loin il fallait gravir de nouveau une pente en ne nous servant que des mains, les pieds ne trouvant aucun point d'appui. Le sang glacé s'arrêtait dans les veines! mais enfin la réussite fut entière. Après avoir surmonté ces difficultés, le reste ne semblait qu'un jeu d'enfant; nous n'avions à nous suspendre avec les mains que de temps en temps. Un moment de repos et une gorgée de vin mousseux me rafraîchirent à merveille, et je m'écriai: „en avant!“ mais en faisant le premier pas j'entendis: „Au nom de Dieu prenez garde“, c'était mon guide, et aussitôt un rocher de formidable grandeur tombait de la cime tout près de moi et s'enfonçait dans les abîmes. Nous fûmes tous comme éblouis, mais reprenant bientôt nos sens nous continuâmes à monter . . . „Sommes-nous encore loin?“ „Deux heures!“ répondit le guide en soupirant. „Ah, toujours deux heures!“

Le soleil a déjà quitté son point culminante. Nos yeux cherche toujours le sommet du Mont-Blanc et regardent si dans l'athmosphère ne se forment pas des nuages sur son front. Nous vîmes des nuages sans

doute, mais tellement au-dessous de nous, qu'il aurait fallu crier bien fort pour leur demander leur route. Pleins de confiance nous reprîmes notre marche, quoique nos haches à glace eussent encore beaucoup à faire. Un dernier effort, et voilà sous nos pieds le sommet du Mont-Blanc! Toute mon âme était plein d'émotion et de respect. Mes regards se perdaient dans les deux Républiques, la France et la Suisse et j'avais à saluer tout devant de moi le drapeau de la troisième, les États-Unis . . . Mes voeux sont accomplis, je me trouve sur la cîme du roi des monts, tout émue, tout heureuse. Les images de l'immense horison dépassent l'essor, de toute imagination, de toute description; aussi je ne vous dis rien de notre descente; il est mieux de prendre congé de vous sur le sommet majestueux, que j'ai conquis par des fatigues, qui n'ont d'égal que le plaisir éprouvé.

Hermine Geduly-Tauscher.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance du 1. février 1882.

Présidence de Mr. le Dr. J. Hunfalvy; sont présents: MM. Arm. Vámbéry et M. Gervay vice-présidents, A. Berecz secrétaire gén., Dr. B, Erödi secrétaire, Dr. H. Floch trésorier, Dr. Ch. Brózik, M. Déchy, A. György, L. Koller, D. Laky, B. Majláth, J. Jablonszky, E. Péchy, Fr. Pesty, Dr. J. Szabó, L. Zobel membres du comité.

Après l'approbation du procès-verbal de la séance précédente, il a été donné lecture de la requête de M. G. Téglás, demandant nne subvention pour une étude du massif Bihar. Le comité considérant que M. G. Téglás a déjà reçu une subvention pour l'étude de la montagne Retyezát, que cette étude n'est pas encore terminée, qu' une nouvelle entreprise pourrait en compromettre le succès et que l'achèvement de la dite étude est très-désiderable, ne trouve pas qu'il y ait lieu d'acquiescer à cette nouvelle demande.

Le secrétaire général rend compte de l'état de la caisse de la Société qui est favorable. Pour le placement des dotations on décide d'en acheter, comme jusqu'ici, des papiers de $4^1/_2{}^0/_0$ de la banque foncière hongroise.

Le secrétaire général fait connaitre les noms des nouveaux membres, qui se proposent pour entrer dans la Société. MM. Eug. Sivó, R. Zittl et P. Lakatos. Sont admis.

Dr. B. Erödi rend compte du résultat de la conférence, faite

par M. Holub et constate une recette de 307 fl. 51 kr., dont 300 fl. sont offerts au conférencier et le reste encaissé. Après l'examen des données, adopté.

M. le président annonce, que l'honorable secrétaire de la Société, M. le Dr. Béla Erődi, nommé par M. le ministre de l'instruction publique, directeur du gymnase d'État à Fiume, va définitivement quitter la capitale et par suite est obligé de donner sa démission. — Le comité tout en regrettant la perte qu'il fait en la personne de son secrétaire, le félicite de l'avancement qui lui est accordé. Il exprime en même temps dans son procès-verbal sa reconnaissance pour les services que M. Erődi a rendus à la Société, et décide que des remerciements lui seront adressés.

A propos de cette décision M. le vice-président A. Vámbéry, propose d'élire M. Erődi, en récompense de ses excellentes services, membre correspondant de la Société. — Ce qui est adopté à l'unanimité.

M. le président propose d'élire un nouveau secrétaire qui, sous les mêmes conditions, aura à remplir, les fonctions de son prédécesseur; mais pour se conformer aux statuts, cette nomination n'est que provisoire jusqu'à l'assemblée générale de 1883. A la grande majorité des votants (15 sur 17) est élu M. Paul Király (professeur).

Sont élus membres correspondants à l'étranger MM. Moretti et Posthumus.

Sont élus dans la commission de l'entreprise d'édition de livres sous la présidence de M. le Dr. J. Hunfalvy, M. D. Laky comme rédacteur et MM. M. Déchy, A. György et P. Király comme membres

Relativement aux séance de lectures il est décidé, que sans compter celle du mois d'Avril il y en aura encore une au mois de Mai. La dernière conférence sera faite par M. R. Havass.

L'ordre du jour étant épuisé, la séance est levée.

BIBLIOGRAPHIE.

Bulletin de l'imp., roy. Institut Géographique Militaire. (Mittheilungen des kaiserl., königl. Militär-Geographischen Institutes). Publié d'après les ordres de l'imp., roy. ministère de geurre. Vienne, 1881. Ie année, I. vol.

Cette Revue, rédigée avec grand soin, remplit sans contredit un vide non seulement pour l'Autriche, mais aussi pour la Hongrie, puisque d'une part elle tire son origine du Ministère commun de. la guerre, et que d'autre part elle rend compte des travaux géographiques, que nous ne saurions faire avec une telle exactitude et

une étendue si considérable. Dans le premier article on jette un coup d'oeil retrospectif sur les travaux, faits dès 1561 pour „la description et de la représentation cartographique des provinces de l'Empire"; mais l'écrivain ne trouve ni le lieu, ni l'occasion de toucher au dualisme, base fondamentale de notre monarchie. Il sait au contraire si bien dissimuler la Hongrie entre les „provinces" que l'étranger est incapable de soupçonner l'existence d'un État hongrois. Le second article rend compte des actes de l'Institut en question. Le troisième art. s'occupe des coefficients de température aux anéroïdes de Naudet. Dans le quatrième art. M. Kalmár, capitaine de corvette, rend compte de la dernière Exposition univ. Géographique à Venise, tout en regrettant que l'exposition hongroise y fut séparée de celle de l'Autriche, „tant à cause des localités que pour d'autres motifs." D'ailleurs il ne manque pas de lui donner quelques mots de louange. Nous ne pouvons pas tout naturellement partager le regret de l'écrivain, car l'intérêt produit par une „impression d'ensemble" ne nous importe guère; nous n'avons ni à augmenter, ni à diminuer les mérites scientifiques de l'Autriche; nous ne voulons rien lui emprunter, rien lui donner à cet égard: chacun pour soi. Et il faudrait passer par là si nous adoptions les idées énoncées dans cet article lorsqu'il s'agit de présenter nos oeuvres au monde scientifique. Nous n'avons reclamé aucune part de l'exposition de l'Institut Géographique Militaire, qui nous est commun, qui n'est pas autrichien, mais austro-hongrois. La loi, sanctionnée par le chef Sumprême, l'Empreur et Roi, exprime cette petite différence dans la proportion de 30%. Verbum sat sapienti!

Les 7 cartes ajoutées au volume sont d'une excellente exécution. *Kp.*

Au lecteur!

Le comité de la Société Hongroise de Géographie a bien voulu me charger par intérim des fonctions de secrétaire, et de la rédaction de cette partie française de notre Bulletin.

J'ai pleine conscience de la responsabilité qui m'incombe et des difficultés, si heureusement surmontées par mon prédecesseur; mais à quoi ne peut on pas arriver avec du travail et soutenu par les encouragements si bienveillants qui n'ont point manqué à mon devancier et sur lesquels j'espère pouvoir compter?

L'oeuvre est modeste; mais elle est utile à la patrie et rien d'utile ne saurait être négligé par ceux qui comprennent leurs devoirs.

Budapest le 20 avr. 1882.

Paul Király.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***PAUL KIRÁLY*** *secrétaire de la Société.*

X. Année | Budapest, le 20. Mai. | 6. Numéro.

A ALSÓ-VIDRA, OU DANS LA VALLÉE DU KISARANYOS.

(Le mont „Csigahegy" et la cascade de Vidra.)

Par GABR. TÉGLÁS.

C'est dans les ramifications orientales du massif de Bihar que le fleuve Aranyos prend sa source. Cette contrée montagneuse dont les habitants belliqueux et demi-sauvages se sont deux fois (en 1784 et en 1848) ameutés contre les magyars, peut être considérée comme le Crna-Gvra de la Transylvanie. C'est ici que le „Roi des montagnes de neige", Abraham Janku, prit en 1848—49 son quartier général dans un hameau insignifiant: à Alsó-Vidra, ou mieux nommé d'après le fleuve Kis-Aranyos. Quoique ce pays soit éloigné de tout centre de communications, sa renommée historique attire chaque été nombre de visiteurs. Le mont Csigahegy et une magnifiqne cascade tombant d'une hauteur prodigieuse, le rendent également intéressant au point de vue géographique. Ce groupe de monts avec ses formes bizarres, ses circonstances ethnographiques, mérite une description de monographie spéciale. L'expédition scientifique que fit M. Adolphe Schmiedl aux frais du gouvernement (alors autrichien) et que subventionnèrent les municipalités de 1858 à 1861, n'y fit à cause de la séparation politique de la Transylvanie et du pays-mère, que des travaux très-incomplets. Son oeuvre précieuse d'ailleurs: „Das Bihargebirge" (Wien, 1863), ne traite que de la crête principale, et presqu' exclusivement des ramifications occidentales et méridiidionales. En attendant que l'on fasse une étude convenable, nous voulons consacrer quelques instants à ces curiosités naturelles.

La route la plus directe part de Topánfalva, et le touriste qui a l'intention de tenter l'ascension ne peut faire autrement que d'y

passer, car toutes les vallées accessibles vers le Bihar se joignent dans cet endroit à la vallée principale de l'Aranyos. Les jours de marchés, cette petite ville présente un aspect ethnographique des plus pittoresques, car, les habitants valaques des colonies dispersées vont s'y approvisionner de tout ce qui leur est nécessaire. A une demi-heure de Topánfalva on atteint le défilé étroit de l'Aranyos, qui a creusé les promontoires du massif calcaire s'allongeant dans la direction du sud-ouest. C'est là que se termine le rocher prolongé de la Montagne métallifère (Érczhegység) transylvanienne: le grès karpathiques, pour céder le terrain aux ardoises cristallines, formant l'axe du Bihar. Arrivés à la jonction du Petit et du Grand-Aranyos nous suivons le premier, et sur le versant droit, nous rencontrons partout des couches calcaires tantôt en masses compactes, tantôt en couches plus minces. A une heure de là en suivant le défilé, nous arrivons à Petit-Ponor (Ponorel) village dont les maisons sont fort éloignées les unes des autres. Un peu plus loin nous trouvons Alsó-Vidra. C'est à peine si de temps en temps surgissent une couple de maisons bâties dans les sinuosités de la montagne. Elles sont placées á des distances si considérables, que la vie sociale ne peut exister. A l'embouchure des rivières s'élèvent de pauvres petites églises en bois, les seuls centres où se réunissent les habitants des maisons dispersées. A Alsó-Vidra on en compte trois, qui desservent autant de groupes de maisons. Pour l'administration, ces sortes de villages sont partagés en deux divisions, nommées Alsó- et Felsö-Vidra.

Tout près d'Alsó-Vidra, nous avons devant nous le mont Csigahegy (en valaque: Dealu Melti), représentant la formation nommée gosau. Parmi les cailloux de la route on trouve déjà les Actaeonelles, et à 50 mètres plus haut sur la pente orientale du Dealu Nyegri des bancs progressifs de coquilles. Le banc inférieur est à demi couvert d'une boue bitumineuse dans le gouffre de la vallée Slatina. La cruste des Actaeonelles est entièrement calcinée. Plus haut on trouve de la marne argileuse, qui varie à sa superficie avec des conglomérats de quartz et contient aussi quelques faibles carbonisations végétales et des coquilles d'inoceramus. Il y a justement un siècle que M. Fichtel * a découvert ce gisement, mais la forêt de Popest, dont il parle a déjà disparu. On y trouve en quantité surtout l'Actaeonella gigantea d'Orb. En outre on y trouve encore l'Act. rotundata Zek., l'Omphalia ventricosa Zek. et l'Omphalia suffarcinata Zek. A la surface on voit l'Inoceramus criseramus Crispi Maut., cité déjà plus haut. La transition avec le schiste micacé du rocher fondamental, produit un conglomérat rouge.

Vis-à-vis de cette montagne la roche Piatra se dresse hardiment vers le ciel. Son nom exprime son aridité car sur les talus les plus verticaux grimpent à peine quelques maigres buissons. La pente escarpée est creusée partout par des excavations dans lesquelles l'eau des grandes pluies ou celle qui provient de la fonte des neiges au printemps, se précipite avec un bruit étourdissant. Le sommet du Piatra s'aplanit en un plateau étendu (Pojana Piatra), où se trouve une église de bois et le quatrième groupe de maisons d'Alsó-Vidra. Un petit cours d'eau filtre d'une fissure et sort au pied de la montagne en un ruisseau rapide, qui, en parcourant une terrasse de tuffeau, produit une cascade remarquable. En montant sur ce tuffeau, on voit que l'eau sort de deux endroits. En premier lieu d'une petite grotte impénétrable, et en second, un peu plus haut, d'une fissure de rocher. Plus haut encore on remarque l'ancien lit qu'abandonna le ruisseau pendant l'été de 1880, pour s'emparer de son lit actuel. Autrefois le ruisseau jaillissait d'une caverne, de 1·5 mèt. de hauteur et de 1 mèt. de largeur, dont les parois, teintes par les lichens en jaune sulfureux, ont une apparence de fantôme. Les habitants de la contrée l'évitent avec une crainte superstitieuse, dont on se rend facilement compte en y pénétrant. De l'intérieur de la caverne on entend d'abord un bruissement sifflant, comparable au bruit d'une chute d'eau invisible qui doit exister incontestablement. M. Peters, compagnon de M. Schmiedl, ne fait point mention de ce phénomène, si promptement observé par moi; cela s'explique par le seul fait que l'eau jaillissant alors par là, les murmures intérieurs ne pouvaient être entendus. Le tourbillonnement de l'eau, indiquant une chute, fait supposer que le lit du ruisseau se rassemblant là et s'interrompant tout à coup, l'eau s'amasse en un lac qui ne déverse que son superflu.

D'en bas, la cascade présente un aspect attrayant. Au bord de la saillie étroite, se trouvent des pins dont les racines cachées sous l'incrustation calcaire pendent en forme de serpents, enrichissant ainsi les fines franges des polypodes et des mousses qui forment des guirlandes pittoresques. Parmi ces dernières l'eau se précipite en deux rayons, battant, houspillant de ça, de là, la parois et formant des arabesques. Une partie des ondes sautant de rocher en rocher rejaillit en bulles transparentes reflétant les rayons du soleil et les mille couleurs du prisme; l'autre glisse comme une nappe limpide ou tombe comme une dentelle en lambeaux. Après les fontes de neiges considérables ou de grandes pluies cette chute gronde et mugit avec un tel éclat, que le peuple la nomme alors „la tonnante“ (détonata).

Le voyageur ne passe pas dans ce pays sans visiter la maison de Janku. Elle est construite en bois comme les autres, et on la retrouve telle que la fit élever son père qui appartenait comme un de ceux qui ont captivé. Hora (le chef des rebelles valaques) à la colonie noble du pays. Il ne possédait guère plus de terrain que se voisins, et il faisait comme eux le commerce des tonneaux. Plus tard le fonctionnaire du trésor le nomma maire de domaine; arrivant ainsi à un bien-être relatif et à une autorité plus grande, il fit tout son possible pour donner à son fils, né environ en 1820—22, une éducation plus élévée. Il l'envoya d'abord dans l'école primaire des calvinistes à Abrudbánya, ville minière importante encore de nos jours; puis le fit inscrire ensuite au collège calv. de Nagy-Enyed, et enfin au lycée cath. de Kolozsvár. Ceux, qui prirent part aux luttes sanglantes de 1848—49. ont connu Janku plus humain, que ne le fait sa réputation; on le rend généralement responsable des atrocités et du pillage commis par les valaques dans ce pays de mines. Ce fut la fureur et la cupidité insatiable de ses adjoints, qui entachèrent son nom d'infamie. Janku se voyant regardé comme un mercenaire ordinaire, en perdit la raison. Mais ceci intéresse plutôt l'histoire. Arrêtons nous là jusqu'à ce qu'une étude vraiment sérieuse fasse connaître à l'étranger ce curieux pays de montagnes.

BANDJERMASSIN, CAPITALE DU SUD-BORNÉO.

(Correspondance orig)

Bornéo, la plus vaste des trois grandes îles de la Sonde, a une superficie de 12,962 □ milles allem., elle surpasse donc de 1000 □ m. l'étendue de la monarchie Austro-Hongroise. Comme l'Archipel des Moluques, elle n'a qu'une fois par mois un service de paquebot à vapeur pour Java, l'île principale de l'Archipel indien. Le 26. de chaque mois un vapeur de la Société Hollando-indienne part de Sarabaya, ville orientale de l'île de Java dont elle est la seconde étape, pour se mettre en route vers Bandjermassin. La mer de Java, qui doit être passée, est toujours orageuse, voilà pourquoi presque tous les passagers, même ceux qui ont fait sans aucun inconvénient la longue traversée de la Hollande à Batavia, éprouvent inévitablement le mal de mer. A mi-chemin, on laisse de côté un îlot nommé Bavea, dont le relief variable fait supposer que la formation du sol est très complexe. Là, réside un haut fonctionnaire européen n'ayant d'autre plaisir que d'attendre le bateau qui passe chaque mois et lui apporte des nouvelles de Java. La distance de Sarabaya à Bandjermassin n'est que de deux fois 24 heures, mais le trajet dure or-

dinairement plus longtemps, car à l'embouchure du Barito, le fleuve le plus puissant de Sud-Bornéo, s'est accumulé avec le temps un banc de sable, qui augmente continuellement, et ne permet le passage qu'au haut étiage. Aussi le bateau, qui me portait, dut s'y arrêter 24 heures; c'était un peu ennuyeux; mais on avait au moins le temps de contempler à son aise les environs. Dans le lointain émergent des ondes de la mer, les ramifications sud-ouest d'une montagne de Bornéo, le Tanah-laut (Montagne de mer), au pied duquel on lave de l'or; les districts diamantins qui avoisinent attirent aussi bien les indigènes que les européens. De Bornéo, on n'apercevait qu'un peu de verdure se perdant dans le lointain et indiquant les forêts vierges surmontées par quelques palmiers.

Après avoir heureusement traversé le banc de sable, on arrive en peu de temps à l'embouchure du Barito, dont la largeur égale celle de l'estuaire de l'Elbe. En voyageant quelques heures en amont, on ne voit aux bords du fleuve que des forêts vierges et on remarque la grande différence qui existe entre la riche végétation de Java et celle de Bornéo. Cette dernière est entièrement une végétation marécageuse partout où s'interrompt la forêt vierge. Dans ces clairières, des roseaux gigantesques, quelques palmiers et des arbres rappelant nos saules composent toute la mise en scène. La contrée paraît abandonnée et solitaire; on aperçoit de temps en temps la chaumière d'un indigène. Ces habitations sont construites sur des pieux afin d'éviter l'humidité du marécage. Devant la chaumière se trouve ordinairement une barque creusée dans un tronc d'arbre, c'est la propriété la plus précieuse du maître; autour de la soi-disant maison végètent un peu de canne à sucre et quelques bananiers, qui ne manquent jamais de se trouver à la portée de chaque habitation.

Près des ruines d'un ancien fort, on entre dans un petit bras latéral du Barito, dont les serpentements successifs révèlent tour-à-tour de nouveaux paysages; les chaumières deviennent plus nombreuses de chaque côté et on finit par arriver à Bandjermassin.

La ville de Bandjermassin est située en grande partie sur une île du Barito; elle s'étend sur les deux bords du bras formé par le fleuve, à une étendue de plus d'une demi-heure. La ville s'élève presqu'entièrement dans des marais, ce qui explique toutes les propriétés locales qui nous frappent. Les maisons reposent sur des pieux, elles sont entourées par des canaux et des fossés, tandis que le terrain des édifices publics est élevé à une grande hauteur afin qu'il reste à sec même aux époques des plus hauts étiages. Autour des maisons se trouvent des plantations de buissons et d'arbres; mais les par-

terres de fleurs manquent partout, le marais ne permettant pas de les arranger.

Les maisons sont construites toutes en bois; des planches en séparent les diverses chambres, dont on ne fait usage que pour dormir. On passe toute la journée dans la véranda (chaque maison en possède deux), où le mouvement est beaucoup plus libre et l'air plus frais. Les toitures des maisons consistent pour la plupart en feuilles de palmiers, qui raffraîchissent l'intérieur du logis, tandis que les toitures de tuiles les rendent inhabitables, tant il y fait chaud.

Le sol de la ville s'abaisse lentement, mais sans cesse; ainsi par exemple les rues doivent être élevées de temps en temps, car aux époques des hauts étiages elles sont submergées et absolument inutilisables. Les maisons s'abaissent donc succesivement et les pieux doivent être élevés par des leviers.

La série de maisons, qui s'allonge à plus d'une demi-heure sur la rive du fleuve, n'est interrompue que par une petite place, servant à des exercices militaires et portant une palissade, qui sert de caserne à la plus grande partie de l'armée et de refuge aux habitants en cas d'attaques des indigènes. Ce fort est défendu par quatre canons de fort calibre.

Vis-à-vis du quartier des européens, à l'autre bord du fleuve, s'allonge le quartier des Chinois. Ceux-ci se trouvent en grand nombre dispersés dans les Indes et jouent la même rôle que les Juifs en Europe. Ils se trouvent aussi bien dans les villes que dans les plus petits villages de l'intérieur du pays et font partout la commerce ou l'industrie. Leurs maisons sont construites de même, seulement ils ne font rien pour les entourer d'embellissements; leur esprit spéculatif n'a ni le goût, ni le temps d'y songer. Leurs rivaux, les Arabes sont presque de même. Il est impossible de s'imaginer un peuple plus sale, plus antipathique. Ils se livrent aussi au commerce; mais ils épuisent impitoyablement les indigènes, et à cet égard surpassent incomparablement les Chinois, qui sont au moins polis et ont une apparence intelligente, même parfois agréable. Les premiers au contraire sont d'ordinaire brutaux; ils ont des vêtements sales et leur extérieur trahit à première vue leur origine sémitique. Parfois quelques uns d'entre eux entreprennent le pèlerinage de Mekka et jouissent à leur retour d'un grand respect parmi leurs corréligionnaires.

Les indigènes, l'élément le plus nombreux de la population, habitent leurs hameaux (kampong) semés des deux côtés du fleuve. Leurs maisons qui sont construites presque sans exception en bois

et en feuilles de palmiers, se succèdent en ligne droite, mais isolées les unes des autres. Elles sont entourées de bananiers, de palmiers cocotiers et d'autres arbres fruitiers. L'entrée n'en est pas très facile. A cause des marais on y applique une planche comme pont et l'on ne peut avancer qu'en se balançant.

Mais les habitations les plus curieuses de Bandjermassin sont celles des deux soi-disant fanbourg: Queen et Kalayan. Ceux-ci s'allongent le long des bords du fleuve Barito. C'est surtout Kalayan qui peut être considéré comme une vraie ville d'eau. Ses maisons s'élèvent dans le fleuve lui-même. Chacune d'elles a son propre radeau formé de deux séries de poutres mises en travers les unes sur les autres; ce radeau est assez spacieux pour porter une petite maison et permettre encore d'éxécuter des travaux. C'est là où habite une quantité d'homme quoique le terrain solide se trouve tout près. Sur la place libre devant la maison on cuit et on mange les repas, Aussi la nacelle primitive ne manque nulle part. On voit souvent parmi ces habitations flottantes de petites boutiques et de petits ateliers d'ouvriers. La communication entre ces maison est toujours très active. Les barques des indigènes passent sans cesse en tous sens et s'évitent avec une habileté remarquable. L'étranger est singulièrement frappé par ces scènes si peu communes ailleurs.

Entre les villes des Indes Bandjermassin occupe le second rang. Son préfet, le „résident", est le premier employé civil du Bornéo du sud et de l'est; il gouverne un pays aussi étendu que la Hongrie; plusieurs autres employés sont à ses côtés; parmi eux les plus hauts fonctionnaires sont le „résident assistant" et le directeur de police.

Quant aux écoles, il y en a deux: une école primaire pour les enfants des Européens et des Chinois, et un „Séminaire", érigé il y a quelques années par le gouvernement des Indes dans plusieurs autres villes également, pour former parmi ces indigènes des maîtres pour les écoles primaires. Le cours de six ans y est consacré à la la lecture, à l'écriture des langues malaise et hollandaise, et aux éléments de quelques sciences. Les jeunes gens, après avoir fait l'examen prescrit, retournent dans leur pays et y fondent à l'aide du gouvernement des écoles primaires. Ces jeunes aspirants descendent ordinairement des familles notables, ils sont polis et apprennent facilement.

L'armée consiste à peu près en 300 hommes sous un général lieutenant, qui commande dans tout Bornéo du Sud à l'est. Outre cela il y a une marine de 3 vaissaux de guerre, qui navigue de

temps en temps sur les divers fleuves pour visiter les villes riveraines on pour rappeler les indigènes sous le drapeau hollandais.

Bien que plus de trente familles étrangères habitent la ville de Bandjermassin, la vie y est très-uniforme, car on y est entièrement isolé du monde extérieur. La seule distraction est produite chaque mois par l'arrivée du paquebot. Ce jour-là tout le monde se précipite sur la rive pour prendre les lettres et les envois de toutes sortes. Les deux jours d'arrêt du vaissau suffisent à peine pour faire les réponses. Puis l'ennui recommence de nouveau.

Le climat de Bandjermassin est un des plus chauds des Indes où l'on en distingue ordinairement deux: „le climat froid" des contrées montagneuses, et „le climat chaud", qui règne dans les plaines et sur le littoral.

La température la plus basse de la ville et que l'on trouve fort agréable est 23 C°, cette fraîcheur des Indes n'y règne cependant que pendant les nuits et le matin; à sept heures, la chaleur commence à monter pour arriver à l'ordinaire de 28 à 30 degrés au dessus. Cette température est encore supportable; il arrive bien souvent que le thermomètre marque de 32 à 34 C°, persistant toute la journée; ceci est déjà presqu' insupportable. On comprend que ces jours-là il est presqu' impossible de travailler à quoi que ce soit. La variation journalière de la température se joue de 6 à 11 C° et quelquefois, surtout après de grandes pluies le changement s'opère très-brusquement. D'ailleurs les soirs et les matins même, l'on ne peut se réjonir de l'air frais à cause des mosquitos (moustiques) qui justement à ce moment de la journée sortent de leurs buissons. On les attrape souvent, quoique toujours tard, lorsqu'ils sont déjà repus du sang de leurs victimes. Ce sont surtout les nouveaux venus de l'Europe qui ont à en souffrir, car la peau des indigènes est déjà assez endurcie pour résister un peu mieux à ces insectes vampires, dont les piqûres répétées empêchent toute activité sérieuse, de sorte qu'il ne reste pour toute ressource qu'à se réfugier dans le lit.

L'état sanitaire est assez bon à Bandjermassin. L'on serait tenté de croire que dans une ville située entièrement dans des marais les fièvres doivent se produire souvent. Mais il n'en est rien, et en comparaison d'autres contrées marécageuses ces sortes de maladies n'y sont pas fréquentes. La cause en est au flux et reflux qui vient de la mer deux fois par jour et entraîne toutes les immondices, et les matières, qui pourraient y occasionner les fièvres de marais.

Le commerce de tout le sud de Bornéo se concentre à

Bandjermassin. On y voit toujours nombre de vaisseaux à voile, qui après avoir été embarqués se dispersent dans toutes les directions et surtout vers Java et Singapore. L'arrivée et le départ continuel de ces vaisseaux présentent une scène extrêmement belle.

Les indigènes en général sont des malais, non pas cependant de race pure; mais un mélange de malais, de javanais et de dayaks les autochthones de Bornéo, produisant ensemble les bandjurais un peuple paresseux et sale, d'un extérieur désagréable. On remarque la grande différence surtout en arrivant de Java, dont les habitants sont polis et passablement civilisés. Ces bandjurais portent tous un grand couteau (Klebang), dont ils aiment à faire usage.

Bien que Bandjermassin soit une des places principales des Indes, presque personne n'aime à y habiter. La cause en est qu'on est enfermé entre les marais, et à part quelques élévations on ne peut s'y procurer même la distraction d'une promenade. On vit comme des déportés. Les environs de la ville sont de tous côtés des plaines marécageuses couvertes en partie de frorêts vierges, en partie de plantes de marécages; à l'aide de barques seulement on peut faire quelques excursions; encore la vue du paysage est-elle partout de la même uniformité et ce n'est qu'après une navigation de 8 à 10 heures que l'on trouve un sol qui résiste, au pied des montagnes lointaines.

Dr. Théodor Posevitz,
médecin au service de la Hollande

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance de lecture du 20. avril, 1882.

Présidence de M. le Dr. J. Hunfalvy, puis de M. Mich. Gervay vice-président; sont présents: les membres du Comité presque au complet, et un public nombreux et délite. La séance s'ouvre à 6 heures à l'hôtel des Postes. L'ordre du jour propose la conférence de M. le Dr. Aurèle Török et celle d. M. le Dr. J. Hunfalvy. Le premier s'occupe de l'Algérie, où il vient de passer à peu près trois mois. La conférence, dont nous reproduisons plus bas le contenu abrégé est accueillie par des applaudissements unanimes. Le second présente l'excellente oeuvre de Mr. l'ingénieur Enea Lanfranconi, membre de la Société, dont notre 4. Numéro a rendu compte. M. Hunfalvy trouve les opinions, émises dans cette oeuvre sérieuse, très-remarquables et les recommande avec la pus profonde conviction aux autorités respectives. Il ne voit d'autre remède à l'égard de la régularisation de la Tisza que d'en fouiller le lit et de faire baisser le niveau du Danube aux endroits de leur confluent. Le public a exprimé de plusieurs reprises sa vive satisfastion.

M. Török a fait sa relation de l'Algérie comme suit:

LE PAYS ET LE PEUPLE DE L'ALGÉRIE.

L'Algérie est un pays très-curieux aussi bien au point de vue géographique qu' ethnographique. Sa superficie s'étendant entre la Méditérranée et le Sahara, son climat offre des caractères d'un côté littoraux, de l'autre entièrement continentaux. Le climat du littoral est à peu près le même que celui de l'Europe; celui du désert au contraire appartient tout-à-fait à l'Afrique. Sur le littoral de l'Algérie on peut distinguer: 1) le pays marin proprement dit, et 2) le pays resserré entre les deux chaînes principales de l'Atlas, dit le Tell (chaine de montagne, en arabe); de même dans la partie Saharienne (El-Areg) on distingue: 1) le pays de plateau s'étendant sur les pentes méridionales de l'Atlas, et 2) le pays bas du grand Sahara. Seuls les deux premiers pays possèdent un sol fertile; dans les deux derniers au contraire, il n'y a de sol arable que dans les oasis. En Algérie le sol fertile et le sol aride sont à peu près dans la proportion de 1 à 4.

Le littoral étant exposé aux vents pluvieux du nord-ouest et du nord-est, le sol y contient plus d'eau; le désert au contraire, exposé au vent chaud et sec du sirocco (gebli, en arabe), est très-aride et très-sec; les oasis doivent leur existence à des sources souterraines. Les montagnes de l'Algérie sont riches en métaux, surtout en fer magnétique, en cuivre etc., comme aussi en diverses espèces de marbres. Ses lacs et ses marais (sott) extrêmement étendus contiennent plus de sel que l'eau de mer; de sorte que la surface des marais est couverte de couches de sel solides épaisses de 5 à 20 centimètres. Ces marais, vus d'une certaine distance, ont l'apparence, de lacs gelés. Il y a aussi en Algérie beaucoup d'eaux minérales, dont la plus grande partie sont thermales. Parmi ces eaux thermales la plus remarquable est celle de Hammam Meskhutin (en arabe, le bain des maudites) dont la chaleur est de 95° et qui, dans la série des eaux thermales, connues jusqu'ici sur notre globe, tient la troisième place, c'est à dire elle vient après les Geysers d'Islande et „las Trincheras" de Vénézuéla, les plus chaudes du monde.

La flore de l'Algérie réunit celles de l'Europe et de l'Afrique. Le roi des arbres du Tell est le cèdre; il y croit en plus grand nombre et plus beau que dans le Liban; l'arbre des oasis est le palmier. On en compte à peu près trois millions dans les oasis de l'Algérie. La faune est non moins curieuse. Le macaque, le lion berber, la panthère, l'hyène, le chacal, le dromadaire etc. sont des spécialités de l'Algérie.

A l'égard de l'ethnographie, ce pays est une station classique pour les recherches anthropologiques. Dès l'époque de pierre jusqu'aux temps les plus récents, les races les plus différentes y luttaient les unes contre les autres pour l'existence, mais comme partout ailleurs, les races pures ne s'y retrouvent plus. Comme le prouve ma collection de dolmen et beaucoup d'autres, des races de diffiérents types y existaient même à cette époque-là. Ces crânes montrant les mêmes caractères anthropologiques, que les crânes de dolmen européens, il

faut reconnaître comme raisonnée l'opinion, selon laquelle la race dolmen s'est rendue primitivement de l'Europe en Afrique. Les hiéroglyphes mentionnent, que jadis certaines peuplades ont émigré du Sud de l'Europe dans l'Afrique du nord. Parmi les peuplades résidant actuellement en Algérie les berbères (dans la partie plus orientale du Tell les kabyles) sont les plus anciens; ils doivent être regardés, du moins au point de vue des découvertes actuelles, comme les vrais autochtones du pays. Que les berbers fussent les descendants d'une race primitive, ceci est prouvé par leur langue, qui n'a aucune parenté avec les langues modernes. Comme les berbers eux-mêmes se sont mêlés aux peuples envahisseurs et victorieux, notamment avec les arabes, leur langue a emprunté beaucoup de mots étrangers et surtout arabes. Ce furent principalement les arabes qui les subjuguèrent et leurs imposèrent avec force l'islamisme. Avant l'envahissement des arabes le christianisme paraît y avoir été répandu, au moins partiellement; la constitution ecclésiastique des beni nizab l'indique. Ceux-ci ont un pape (Scheik-el-Baba), nommé par les sept évêques du tolba (gouvernement d'État). Les berbers furent dispersés par les arabes et refoulés dans le Tell entre les montagnes; tandis que les arabes eux-mêmes, à la manière des races victorieuses, s'emparaient des vallées et les plaines fertiles. Malgré les croisements multiples, le type berber est bien facile à distinguer du type arabe. Les berbers en diffèrent entre autres par leur taille courte, car les arabes sont sveltes; parmi eux on trouve aussi des personnes blondes aux yeux bleus; tandis que de pareils types ne se trouvent point parmi les vrais arabes. Les yeux bleus et les cheveux blonds ne peuvent pas être regardés chez les berbers comme traits originaux de race; c'est, d'après les chercheurs, plutôt l'héritage des vandales qui envahirent l'Afrique, et se croisèrent avec les berbers. Les arabes sont un peu plus hauts, que les berbers; ils ont les cheveux noirs, les yeux brun foncé, le visage d'un bel ovale, la ceinture plus mince et les membres plus fins. Parmi les tribus arabes on trouve, sans compter les bâtards berbers, un nombre considérable de bâtards nègres (dans les harems on voit aussi des filles nègres). Il y a entre les berbers et les arabes une différence également très sensible relativement aux moeurs et aux coutumes sociales. Les premiers ne sont pas fanatiques en religion; ils sont très-laborieux, économes et sédentaires; les derniers au contraire sont très-fanatiques, paresseux et nomades, quoiqu'ils n'émigrent que sur un territoire limité, appartenant aux tribus respectives. Les berbers ont des idées démocratiques; les arabes aristocratiques. Les juifs indigènes de l'Algérie s'occupent, comme partout, du commerce; parmi leurs femmes on voit beaucoup de beautés. Les Maures chassés d'Espagne, et descendants des Osmanlis forment la nation la plus abâtardie de l'Algérie; cela résulte de ce qu'ils habitent ordinairement les villes. Les vrais nègres sont incapables de se propager en ce pays; les descendants pur-sang des nègres de l'intérieur de l'Afrique qui tentent d'y venir ne tardent pas à périr; mais les métis issus de leur croisement avec les indigènes algériens se multiplient d'autant plus; le sang des

blancs cependant domine après quelques générations. Parmi les européens les Français sont les plus nombreux; puis viennent les Espagnols, les Italiens et les Allemands. Ces derniers sont les plus stériles parmi les colons européens. Parmi les lorrains et les alsaciens, qui s'y établirent après la guerre de 1870, la mortalité fut considérable, qu'en grande partie ils quittèrent l'Algérie. La cause de cette mortalité doit se chercher non seulement dans le climat du pays, mais aussi dans la colonisation isolée. La France depuis 1879 a rompu avec les habitudes du système trop exclusivement militaire, et les Français s'occupent actuellement de projets grandioses (comme par exemple de transformer en une mer intérieure une partie de Sahara, d'établir un chemin de fer à travers ce désert etc.), dont l'exécution, en cas de réussite — ce qui est à attendre — fournira une fois encore la preuve que les Français sont à la tête de la civilisation.

Il est enfin à remarquer, que la colonisation n'a pas fait relativement d'aussi grands progrès en Algérie, que dans les possessions anglaises; mais d'autre part il est non moins vrai, que les Français font la colonisation avec une véritable humanité, et non point comme les Anglais et les Russes, qui ont la coutume, ou de subjuguer les indigènes, ou les massacrer avec le plus grand sang-froid et l'atrocité la plus barbare. La colonisation rapide de ceux-ci, tant admirée, coûte toujours trop de sang innocent; les Français ne se sont jamais souillés de tel sang et ils peuvent en être bien fiers!

La séance est terminée à 8 heures passées.

Séance de lecture du 4. mai 1882.

Présidence de M. le Dr. J. Hunfalvy; sont présents les membres du Comité et un public considérable. La séance s'ouvre à 6 heures dans la même salle. L'ordre du jour présente la conférence de M. le Dr. R. Havass, traitant des „Iles Joniennes.“ Le résumé de la conférence, étude en grande partie antoptique, paraîtra dans notre prochain numéro.

M. le président dépose sur le bureau, de la part de M. M. W. Becker conseiller antique et directeur de la bibliothèque du fidéicommis de la famille imp. et roy. de Vienne la liste des cartes de la dite bibliothèque, imprimée en manuscrit.

M. le président annonce que la saison des lectures étant terminée, elles ne recommenceront qu'à l'automne prochain.

La séance est levée à 8 heures.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***PAUL KIRÁLY*** *secrétaire de la Société.*

X. Année | Budapest, le 1. Juillet. | 7. Numéro.

LA VILLE DE KALOCSA[1] ET SES ENVIRONS.[2]

I. Conditions physiques.

Dans l'Alföld hongroise (Basse-Hongrie), comme dans toutes les plaines, il est difficile de tracer des lignes de démarcation géographique. Aussi „les environs de Kalocsa" ne peuvent être délimités qu'artificiellement. Les lignes de démarcation sont à l'ouest le Danube, et à l'est le marais Örjeg (Oeuryegue); au nord et au sud il n'y a point de limites déterminées. Ces environs, ayant une étendue d'à peu près 1000 kilomètres carrés, se trouvent entre 40° 20′—46° 43′ de latitude-est et 36° 30′—36° 55′ de longitude au sud de Budapest à une distance de 112 kilomètres.

A l'époque tertiaire l'Alföld hongroise était une mer intérieure; elle disparut à la fin de la même époque, laissant après elle un désert de sable marécageux. Ce désert fut encore submergé, et il se forma un gisement diluvial d'argile marneuse considérable. Lorsque l'eau se retira pour la seconde fois sur la plaine immense les agents humides de l'athmosphère commencèrent à se mettre à l'oeuvre. Les eaux de pluie, les ruisseaux et les fleuves en formation entraînèrent progressivement une partie du gisement d'argile marneuse, et se creusèrent des lits profonds jusque dans l'intérieur des couches de sable.

Plus tard, le sable de la mer intérieure de l'époque tertiaire se mêla le long des bords avec le gravier et le limon charriés par les inondations du fleuve; ce mélange se couvrit d'une végétation marécageuse qui fut de temps en temps submergée et ensevelie sous

[1] Prononcer: Kalotcha (ville archiépiscopale r. cath. 16,300 hab.)

[2] Ce travail est le résultat d'un concours que la Société Hongroise de Géographie arrange annuellement pour encourager les étudiants des hautes écoles à s'intéresser à l'étude des sciences géographiques.

une couche de limon et de sable; c'est l'origine de ce sol noir des terrains bas qui couvre actuellement une partie considérable de l'Alföld.

Le sol des environs de Kalocsa est dû également à une formation de ce genre. On n'a qu'à regarder le terrain pour s'en convaincre: on y voit fort peu d'élévations. La plaine y est généralement bien nivelée, ce que l'on peut constater par les fossés naturels pleins d'une eau bourbeuse, qui la sillonnent de tous côtés. Ce terrain est limité par une bande de marais de tuff, d'une largeur de 3 à 4 kilomètres, au delà de laquelle s'étend la région sablonneuse. Cette bande suit le cours du Danube de l'île Csepel (Tchepel) à l'île Marguerite sur une longueur de 15 à 20 kilomètres.*

Le point culminant de cette contrée se trouve à l'est de Kalocsa. C'est le Halomi Szölöhegy (colline de vigne) situé à 110 mètres au dessus du niveau de la mer; la partie la plus basse, dans le voisinage du village de Fajsz, n'en est qu'à 75 mètres. Ce qui fait une différence de 35 mètres sur une superficie de 57,547 kilomètres carrés; on peut donc considérer cette immense étendue comme une plaine des plus unies. Entre le Danube et le marais Örjeg à une élévation de quelques mètres au dessus du niveau du fleuve se trouve une espèce d'île, dominant les environs de 10 à 15 mètres. A l'ouest de cette île jusqu'au Danube, et à l'est jusqu'au marais Örjeg, le terrain est plein de prés marécageux. Cette contrée doit sa forme actuelle sans aucun doute en grande partie au Danube. Ce puissant fleuve ronge successivement ses bords droits argileux de Budafok en aval à Szegszárd et empiète de plus en plus vers l'ouest. Il est bien probable que le marais Örjeg et ces prés marécageux sont les restes de l'ancien lit du Danube, qui se déplace encore chaque année.

Les eaux intérieures, pour la plupart stagnantes, sont beaucoup moins sujettes à ces modifications. Une seule de ces rivières court ordinairement, c'est le Sárviz (Eau-bourbeuse) fort bien nommée car elle prend sa source dans la boue des marais et se perd également dans la vase. Autrefois elle devait avoir un courant plus rapide car elle faisait tourner la roue d'un moulin; aujourd'hui il est imperceptible. Un autre cours d'eau, le Vajas (Vayache), en communication avec le précédent, était encore à une époque peu reculée un affluent actif du Danube. Aujourd'hui il n'a de l'eau qu'à l'époque des hauts étiages; d'ailleurs son cours n'est qu'une série de longues nappes d'eau, larges de 80 à 100 métres.

* Hauer: Geologische Karte der österreich-ungarischen Monarchie

Des lacs proprement dits, il y en a peu; et ceux qui existent, surtout dans la partie septentrionale, sont très insignifiants; nous ne citerons que le Szelidi-tó, l'Ács-tó et le Fekete-tó. L'Örjeg était aussi au commencement de ce siècle une nappe d'eau; mais aujourd'hui c'est un champ de boue couvert de roseaux et de joncs ainsi que les autres eaux stagnantes de la contrée. L'Örjeg à l'est a des bords réguliers, tandis qu'à l'ouest ils se modifient selon les saisons des pluies ou la sècheresse. Ce marais est plus large et moins profond au nord, plus étroit entre Kalocsa et Keczel; plus bas, vers le sud, il s'élargit de nouveau, puis il devient étroit et forme en quelques endroits des cours d'eau; nous citerons en passant le village Hajós (Hayauche) où il fait mouvoir la roue d'un moulin. Ailleurs des fossés et des marécages couvrent de leur résau trés-compliqué toute la surface du sol. Ce labyrinthe inextricable est impossible à décrire.

La flore de la contrée de Kalocsa est de deux sortes: celle des marais est toute différente de celle du sol ordinaire. La dernière doit son aspect actuel au travail de l'homme. Le terrain, entrecroisé en tous sens par des rangées d'arbres, est couvert de culture, de jardins et de vignes; la rive du Danube est bordée de saules et de buissons de peupliers qui, avariés par des inondations, ne peuvent se développer en forêt que sur les parties plus élévées. Les plantes des marais sont presque sans exceptions des monocotylédones; les autres classes n'y sont représentées que par quelques espèces. La végétation de la contrée de Kalocsa est en général caractéristique par le peu d'espèces et la grande multitude d'indvidus qui composent chacune de ces familles. Relativement à la faune ce sont les oiseaux aquatiques qui dominent. Ils sont également très pauvres en espèces, mais d'autant plus nombreux en indvidus Les oiseaux qui se nourrissent de ces petits mammifères dévastateurs des champs, sont fort rares. Des chanteurs, on n'en voit que peu d'espèces et de rares individus, excepté les moineaux et les hirondelles, qui sont très-nombreux. Quant aux mammifères, les grandes espèces manquent entièrement; les petites même n'aiment pas à y camper à cause des fréquentes inondations. Les reptiles, les amphibies et les poissons sont en grand nombre.

Les observations météorologiques spéciales sont encore insuffisantes; on peut pourtant constater que les conditions météorologiques de cette contrée ne diffèrent guère en général de celles de l'Alföld. Les extrêmes sont assez fréquents.

2. *Notes ethnographiques.*

La population actuelle de Kalocsa et de ses environs est variée d'origine, de taille et, à quelques égards, de langue. Avant la conquête des Turcs (qui ont subjugué les régions sud-ouest de la Hongrie durant 145 ans, c'est à dire de 1541 à 1686) les habitants étaient exclusivement Magyars; tous nos documents historiques le prouvent; mais sous la règne des Turcs la plus grande partie de ces Hongrois émigrèrent vers le nord et les vainqueurs les remplacèrent par des colonies rasciennes.

L'aspect de ces contrées était alors désolé; heureusement que les Turcs les quittèrent enfin! L'illustre historien J. Katona raconte dans sa grande oeuvre, que la ville de Kalocsa comptait alors à peine 100 misérables maisons, qui ne méritaient même pas la dénomination de chaumières. Les habitants étaient absolument misérables. On peut s'imaginer l'état des petits villages, dont la plupart n'avait plus d'habitants.

Les Rasciens (Serbes), devenus pour la plupart hongrois, n'ont gardé leur nationalité qu'en deux petits villages: à Bátya et à Dusnok, mais ceux de Dusnok, à en juger par leurs noms de famille, presque tous magyars, ont beaucoup de sang hongrois dans les veines.

Les Allemands et les Slovaques fûrent colonisés dans des lieux abandonnés par les propriétaires. On n'en trouve plus que deux petites colonies: Hajós et Harta, qui parlent allemand; les Slovaques de Miske parlent aussi bien le hongrois que leur langue maternelle.

A l'égard du physique de la population les proportions exactes nous manquent. En général la taille est au dessus de la moyenne, et à peu près la même chez tous les habitants de quelque race qu'ils soient, mais la différence n'en est que plus sensible relativement au visage; chez les femmes surtout.

Même parmi les Hongrois l'extérieur n'est pas tout-à-fait semblable. A Pataj et à Ordas les femmes sont pour la plupart maigres et paraîssent faibles; leur taille est moins élevée que celle de leurs voisines, leur tête plus petite et elles sont en général moins belles. Les hommes au contraire sont grands et beaucoup d'entre eux fort beaux. Il en est autrement dans les lieux avoisinants. Les hommes aussi bien que les femmes y sont grands, forts et d'une taille bien proportionnée. Ils ont le visage ovale, le crâne rond, le front large et haut, les yeux grands et noirs (rarement bleus), le nez ré-

gulier, droit ou un peu aquilin, la bouche petite, les dents belles, les épaules et les bras plastiques, la poitrine bombée, l'allure élevée, tout ce enfin qui constitue la beauté humaine. Un seul trait déroge à l'harmonie des lignes, les lèvres sont trop minces et par conséquence la place de la bouche est un peu aplatie. Beaucoup des habitants de Kalocsa trahissent leur origine rascienne. Les cheveux sont bruns; les cheveux blonds sont rares et les noirs encore plus difficiles à trouver. Chez les enfants ils ont une couleur claire qui fonce plus tard. Les moustaches et la barbe ne croissent que tard et généralement ne sont pas épaisses.

La taille des Rasciens ressemble beaucoup à celle des kalocsaiens, mais elle est moins robuste. Ils diffèrent des Hongrois par les cheveux plus bruns, même noirs, le visage un peu anguleux, le nez grand, droit et gros au bout. Les yeux sont également noirs; mais moins ouverts et d'une expression triste.

Les Allemands sont caractérisés par leurs cheveux blonds et leurs yeux bleus. Ils ont l'oeil et la tête allongés et le crâne un peu pointu; tandis que ce dernier chez les Hongrois, les Rasciens et les Slovaques est régulièrement rond. Parmi les Allemands de Harta on voit assez souvent des cheveux plus foncés, châtains et des yeux bruns. Parmi tous les habitants de cette contrée, les Slovaques de Miske semblent les plus faibles, quoiqu' ils supportent bien la fatigue. Ceux-ci ont des cheveux blonds ou châtains, des yeux bleus, verts et rarement foncés.

Quant à l'alimentation, dans les villages hongrois on mange beaucoup de viande, tandis que dans les autres, à l'exception de Harta, on mange presque exclusivement des aliments végétariens. C'est à Fajsz que l'on consomme le plus de viande, et cela se voit au premier coup d'oeil. Les fajsziens sont plus forts que tous leurs voisins; les jeunes gens sont ordinairement tous bons pour le service militaire. Il est probable que l'appétit des fajsziens est fortement excité par le fréquent usage du poivre rouge (paprika). Dans les autres villages, sans compter la viande, on fait une grande consommation de légumes surtout aux temps où manquent les „grands travaux". Le pain est fait de blé on de maïs, rarement de seigle. Les légumes les plus usités sont: la pomme de terre, le choux et le haricot; ce dernier est préparé assez souvent aussi en forme de soupe, les deux premiers seulement en sauce avec beaucoup de poivre rouge et d'oignon. En hiver même les plus pauvres tuent un ou plusieurs cochons. Dans quelques villages la chair de ces deux ou trois cochons est la seule viande qu'une famille entière se permette

pendant toute l'année. Le dimanche on mange partout de la viande excepté les Hartaiens qui se nourrissent le plus mal de tous. Il se trouve parmi ceux-ci des personnes qui depuis 10 à 15 ans n'ont plus goûté de boeuf. Ces derniers font exception; ce sont aussi les seuls qui dans toute cette contrée s'adonnent à l'ivrognerie. Cela s'explique facilement car c'est à Harta où l'on produit le plus de vin. On y mange aussi beaucoup de marmelade de baies de sureau.

Sous le rapport hygiénique ce peuple est très sain. On trouve à peine un ou deux fous ou idiots dans chaque commune. Les Hartaiens seulement redoutent l'air humide des marais, et souffrent beaucoup des fièvres. Ces maladies plus fréquentes en été sont dûes très souvent à l'abus des fruits. L'état de santé, généralement, bon s'explique par cette raison que les enfants de constitutions faibles meurent encore en bas âge. Les habitations sont très-propres, mais mal aérées dans quelques villages.

Quant au costume, les hommes portent l'habit hongrois. Les jours de travail ils sont vêtus d'une chemise, d'un large pantalon de toile blanche et d'un gilet. Sur la tête ils portent un petit chapeau rond et vont le plus souvent pieds-nus.

Le dimanche ils se coiffent de chapeaux neufs, garnis de bouquets de fleurs des champs, de rubans multicolores et souvent de petits miroirs; quelquefois aussi ils les ornent de plumes rares, placées aux deux côtés. Sur le linge très-propre ils mettent d'élégants gilets et des dolmans ornés de boutons d'acier. Le gilet et le dolman sont de drap bleu foncé, ainsi que la culotte hongroise brodée de soutaches aux jambes et sur les côtés; la partie inférieure de cette culotte collante se glisse dans la tige de hautes bottes, admirablement cirées et à bouts carrés. Les cheveux sont courts à la manière des soldats; les moustaches très-soignées, mais la barbe ordinairement rasée. Les robes des femmes diffèrent selon les villages. A Kalocsa elles portes des robes multicolores, et un nombre considérable de jupons courts. Les Rasciennes aiment également les couleurs vives; les femmes des villages hongrois des rives du Danube préfèrent les robes de couleurs foncées, simples, et bien faites. Les Allemandes aiment aussi la simplicité, mais elles ne font preuve ni de goût, ni d'habileté dans la confection de leurs vêtements.

Les maisons sont très-uniformément bâties dans toute la contrée. La matière employée pour leur construction est ordinairement l'argile, et rarement la brique. La toiture est faite de roseaux. La façade des maisons du côté de la rue se termine par une paroi élévée sur le mur proprement dit de la maison. Ces habitations sont

séparées par des cours spacieuses, se succédant les unes aux autres en ligne droite. Le sol des maisons est artificiellement élévé afin de prévenir les inondaitons assez fréquentes. L'intérieur est divisé comme il suit: une chambre sur la rue, une cuisine, et une seconde chambre donnant sur la cour; l'une et l'autre communiquent avec la cuisine au moyen d'une porte. A côté de la seconde chambre et contigue aux autres pièces, se trouve l'écurie. Au fond de la cuisine aux deux coins sont les foyers, l'un pour faire cuire les mets, l'autre pour la lessive. Dans chaque chambre on voit un grand poêle, construit par les habitants eux-mêmes; ils placent d'abord sur un banc un moule en bois, qu'ils enduisent d'une couche de terre glaise épaisse de 4 à 5 centimètres; ils laissent sècher un certain temps et font du feu jusqn'à ce pue le moule soit entièrement brûlé. Voilà une donnée pour l'histoire de la poterie.

L'ameublement de la „première" chambre est d'ordinaire très-soigné, celui de la seconde plus simple. Les catholiques suspendent aux parois de saintes images; les protestants au contraire des assiettes à fleurs et des cruches peintes. La tulipe et la rose dominent dans les ornements. Le plafond est coloré, les parois encadrées d'une bordure sont blanchies à la chaux, la terre est nue, mais très-solidement tassée. Deux lits coloriés, richement pourvus de coussins, matelas et édredons occupent deux coins; dans le troisième se trouve la table également peinte et derrière laquelle on installe un banc bicorne plein de tulipes. Outre cela on voit quelqus chaises et un grand coffre de bois peint. C'est le salon; on n'y entre que pour nettoyer ou recevoir des visiteurs distingués. La chambre de famille est la seconde.

Le peuple s'occupe presque toujours d'agriculture. Avant la révolution l'élevage du bétail était très-répandu; mais actuellement on a mis en culture tous les pâturages. La viticulture fleurit dans les villages situés le long du Danube. A Fajsz on produit énormément de poivre rouge; c'est le meilleur de toute la Hongrie; on le vend avec beaucoup de profit et à de grandes distances. La production des fruits est considérable. La culture du seigle s'y fait également; cependant le blé, le maïs, l'orge et l'avoine s'y trouvent en plus grande quantité. Le lin n'est cultivé en grand qu'à Dusnok; les autres villages ne produisent que du chanvre et presqu' exclusivement pour les besoins des familles. En fait d'ouvriers on ne trouve dans les villages que des forgerons et des tonneliers. Les architectes n'y sont pas nécessaires, parce que les habitans construisent leurs maisons eux-mêmes. Plusieurs centaines de Pata-

jiens sont matelots sur le Danube. Le peuple est en général dans l'aisance; il y a très peu de pauvres. Dans chaque commune on trouve quelques cultivateurs possédant un bien d'une valeur de 40 à 50 mille florins (85000 à 105000 frcs). Les communications sont souvent empêchées par la boue.

La vie de famille est très-patriarcale. Les enfants, même s'ils se marient, restent avec les parents et leur obéissent comme des domestiques. Les mariages se font selon la volonté des parents. La supériorité des hommes vis-à-vis des femmes est plutôt une sorte de respect spontané qu'une soumission réelle. Les habitants vivent en bonne harmonie les uns avec les autres. Les rapines sont exceptionnelles; on entend même rarement parler de petits vols. Les procès les plus fréquents ont pour cause les successions, les querelles et le divorce. Les procès de divorce s'expliquent par l'habitude qu'ont les filles de se marier dès l'âge de 14 à 15 ans. Les enfants illégitimes sont assez nombreux, mais il est très-rare que le jeune homme abandonne la fille séduite; si par hasard, il le fait, il en est puni par le mépris général. Le peuple est naturellement gai; il a l'esprit vif et clair, surtout parmi les Hongrois. Tout le monde sait lire et écrire. Les non-Hongrois se servent entre eux de la langue magyare qu'ils parlent presque tous, les hommes surtout. Les écoles sont très-bonnes, on y enseigne sans exception le hongrois. La lecture, surtout celle des journaux, est assez répandue à Pataj. Les airs populaires, les ballades et les fables prouvent du sentiment et une vive fantaisie.

Eug. Simonyi,
étudiant à l'Université.

UNE VIEILLE CARTE.

Les archives de la paroisse grecque désunie de la ville de Kecskemét (Ketchkemète) possèdent une vieille carte ayant pour titre: „Oesterreichisch-Türkischer Kriegsatlas. Entworfen vom Herrn Abbé Max. Schimek, herausgegeben vom Herrn T. A. Schraembl 1788. Zu finden im engenen Verlage in Wien.“ De semblables antiquités sont intéressantes non seulement par la manière très primitive dont les objets géographiques sont représentés; mais encore parce qu'elles maintiennent pour ainsi dire l'état relatif des territoires comme pétrifié. La surface du globe est cependant loin d'être immobile et invariable bien que nous n'en apercevions pas ordinairement les lentes modifications. La dite carte comprend en 12 feuilles l'étendue des pays situés entre 33° à 53° de latitude et 24° à 65° de longitude.

La surface des feuilles fait un ensemble de 3·24 mètres carrés. L'éxécution technique en est primitive. Les fleuves sont trop larges et sans aucune proportion, les montagnes ressemblent à des taupinières ce qui rend impossible de distinguer les hauteurs des montagnes ni des plaines. Aussi le dessinateur de cette carte ne se soucie-t-il nullement de la direction ni de la situation de ses montagnes. Il fait par exemple monter l'Elbe à la frontière de la Bohème par une pente au lieu de le conduire à travers un défilé.

Les parties de la Hongrie se trouvent sur les feuilles 1., 2., 5., 6. On y aperçoit des différences notables par rapport à l'état actuel. Nous citerons entre autre le fleuve Dráva (allemand: Drau) qui depuis s'est tellement déplacé aux dépens de la Hongrie, que la ville de Légrád, située alors dans le Muraköz (territoire entre la Dráva et Mura), se trouve aujourd'hui au delà de la Dráva, c'est à dire du côté de la Croatie. Au sud de Budapest le Danube est rapproché de la ville de Solt, et aujourd'hui il appartient à l'autre côté, à Földvár; une preuve, selon l'auteur, pour affirmer la loi de Baer. La Mosztinga, rivière navigable alors, a disparu de nos jours. Quant à la Tisza, elle n'était pas encore déplacée à l'embouchure du Szamos, et la ville Kis-Várda, située alors sur la rive droite s'étend aujourd'hui sur sa rive gauche.

L'auteur ne veut qu'appeler l'attention sur ces antiquités défectueuses, mais instructives à beaucoup d'égards.

J. Hanusz.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance du 25. mai, 1882.

Présidence de Mr. le Dr. Jean Hunfalvy; sont présents Mr. Mich. Gervay vice-président, Mr. Ant. Berecz secrétaire général, Mr. P. Király secrétaire et MM. Dr. Ch. Brózik, Maur. Déchy, Dr. Henr. Floch, Dr. Rud. Havass, P. Heim, L. Koller, Fr. Pesty, L. Zobel membres du comité.

1. Après avoir approuvé le procès-verbal de la séance précédente, Mr. le président annonce que Mr. Dan. Laky, membre de la commission pour l'édition de livres populaires de géographie, et chargé tout d'abord de les rédiger, vient de donner sa démission. Mr. le président croit qu'il serait bon que la commission se chargeât elle-même de remplacer intérimairement M. Laky et il demande la liberté d'engager un correcteur intelligent pour surveiller l'exactitude des travaux d'imprimerie.

Accepté.

2. Mr. le secrétaire général annonce, que Mr. P. Király exerçant actuellement les fonctions de secrétaire, sa place comme membre du comité devient vacante. Il est nécessaire, croi-il, pour se conformer aux statuts de nommer à cette place Mr. le Dr. R. Havass, qui lors des dernières élections a obtenu les votes les plus nombreux; il le présente donc à la session.

Approuvé.

3. Mr. le secrétaire général annonce que a) S. E. Mr. le ministre de l'instruction publique et des cultes vient d'assigner à la Société une subvention d'État de 1000 flor. et que cette somme est déjà encaissée; b) Mr. Romanet du Caillaud, membre de la Société de Géographie de Paris, a envoyé deux espêces de graines de vigne sauvage, originaires de Chine, pour en essayer la culture en Hongrie; c) Mr. le professeur, Debruschke de Sidney, passant ses vacances à Vienne, serait disposé à faire au mois de juin et sous le patronage de notre Société une conférence; à la seule condition qu'on lui assurerait 100 flor. pour ses frais de voyage. L'objet a) est pris en note; relativement à b) il est décidé que les graines de vigne seront transmises au ministère de l'agriculture en le priant de vouloir bien faire connaître les résultats de l'essai à la Société; quant à c) la Société croit le mois juin peu favorable à des conférences scientiflques; elle n'a donc qu'à remercier M. le prof. Debruschke de ses offres.

4. Mr. le secrétaire gén· dépose sur le bureau, de la part de l'auteur Mr. A. de Tillo le compte-rendu sur le Congrès général des Sociétés de Géographie allemandes à Halle.

Le Comité remercie Mr. A. de Tillo et décide que ce compte-rendu sera reproduit dans le prochain numéro du Bulletin de la Société.

5. Mr. le Dr. H. Floch demande qu'il soit facultatif aux nouveaux membres fondateurs de payer la somme de fondation pendant 4 ans par versements partiels de 25 florins.

Le Comité y consent, mais il déclare toutefois que ces membres fondateurs ne jouiront des droits prescrits dans les Statuts, qu'après avoir acquitté le dernier versement partiel.

6. Mr. le président annonce que cette séance sera la dernière avant les vacances.

L'ordre du jour étant épuisé, la séance est levée.

BIBLIOGRAPHIE.

„Première Annale de la Société des Karpathes Transylvanienne avec la carte de la Transylvanie.“ (Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereines. I. Jahrgang. 1881. mit einer Übersichtskarte Siebenbürgens. Hermannstadt. Selbstverlag des Vereines.) C'est la deuxième Société des Karpathes dans notre pays. La première fut fondée aux pieds du Haut-Tátra et s'occupe principalement de la chaîne septentrionale de ce puissant demi-cercle de montagnes. Celle de la Transylvanie* est exclusive; elle regarde en première ligne les intérêts de ses fondateurs, les Saxons; malgré cela elle ne peut manquer d'être utile à tout le pays. Cette Société a pour centre la ville de Szeben (en allemand: Hermannstadt) et a plusieurs sous-commissions à Brassó, Segesvár, Szászváros, Szász-Régen et Sász-Sebes. Le nombre des membres est de 418, qui étudient diverses sections principalement les Karpathes de l'est et du sud.

L'auteur de la Bibliographie veut solliciter la création d'une seconde Société des Karpathes Transylvaniennes, qui aurait pour centre Kolozsvár, ville universitaire. Il adresse cette demande non pas pour faire concurrence à la première Société, mais pour répandre l'activité dans toute la Transylvanie, cet ensemble si curieux de magnifiques montagnes. Il voudrait aussi éloigner lorsqu'il s'agit de science les préjugés de race pleins d'anachronismes dans un pays où la loi ne connaît qu'une nation politique, et où les préjugés de classes et de races sont absolument nivelés par l'égalité générale.

Quant au contenu de l'Annale en question, on y lit La description du territoire de la Société par Alb. Bielz, La vie animale dans les Karpathes transylvaniennes; La description d'une chasse au chamois dans les montagnes de Kercz; La caractéristique des Karpathes de Transylvanie; deux descriptions d'ascension etc. Nous y trouvons des renseignements précieux. La fin du volume contient les actes de la Société annonçant, qu' on prend soin d'instruire des guides pour les ascensions, que plusieurs routes sont déjà tracées, et que sur diverses hauteurs on a fait construire des maisons de refuge.

G. Téglás.

L'ÉTABLISSEMENT DE BAIN Ä SZOBRÁNCZ.

Les bains hongrois de Szobráncz (Sobrentze) sont une des curiosités du comitat de Ung (Oungue). Ils sont situés au midi et au pied du promontoire qui se trouve à l'ouest des Vihorlát-Guttin, magnifique chaîne de montagne. Les bains sont à 2 heures de la station Nagy-Mihály. (chemin de fer nord-est de l'Etat) à un quart d'heure du village Szobráncz et à une hauteur de 130 mètres au dessus de niveau de l'Adriatique. La chaîne de montagne

* Ce nom historique n'est depuis 1848, respect. 1867 qu' une dénomination de réminiscence. La Transylvanie est comme avant la bataille de Mohács (1526), une partie tout á fait intégrante de la Hongrie.

s'étendant à 5 ou 6 kilomètres de là, abrite merveilleusement l'établissement. La crête des montagnes a une hauteur moyenne de 850 mètres, les pics pincipaux s'élévent jusqu'à 1074 m.

Les baigneurs auxquels les promenades dans le parc ou dans les allées ombragées d'une magnifique forêt ne suffisent pas, peuvent aller sur les hauteurs admirer un lac* ravissant abrité sous la Roche de Szinna. Ils peuvent encore entreprendre l'ascension du Vihorlát et de bien d'autres pics du haut desquels on jouit d'un panorama splendide.

La température moyenne est de 9.6° centig. Les pluies ont leur minimum pendant les mois d'août et de septembre et leur maximum en juin. Le vent qui domine est celui de sud-est, c'est du reste le plus favorable à la santé. Les données météorologiques manquent encore d'une parfaite exactitude. Les eaux de Szobráncz sont froides, salées et sulfureuses. Il y a en Hongrie beaucoup d'eaux sulfureuses, mais celles-ci sont, pour la plupart acidulées comme celles de Poprád, Szinnye-Lipócz etc., et par conséquent ne peuvent se comparer à celles de Szobráncz.

L'eau de Szobráncz est des plus efficaces pour les maladies chroniques de l'estomac et des entrailles, la stagnation hypogastrique, les gonflement du foie et de la rate. Elle guérit également la jaunisse, l'embompoint exagéré, les catarrhes des poumons, les ulcères, la scrofule, les catarrhes du kyste etc. etc.

On la prend comme bains pour combattre les dermatoses chroniques, les croutes, les abcès du pied, la goutte, les rhumatismes, les maladies du système nerveux, l'empoisonnement par le mercure et le plomb.

Il y a dans l'établissement des bains 87 chambres pour les visiteurs. La poste et le bureau du télégraphe se trouvent dans le village Szobráncz. M. le comte Napoléon Török, propriétaire de l'établissement, ne cesse de l'embellir et d'en augmenter le confort. Le docteur Kornél Chyzer qui nous fournit ces détails, fait à cet établissement, un juste reproche. Le régime des malades n'y est pas rigoureusement observé, et on organise trop souvent pour les bien portants des bals et des plaisirs qui ne s'accordent point avec les intérêts des personnes souffrantes. Nous voulons espérer que ce reproche compétent et désintéressé ne manquera pas de produire son effet.

Dernière nouvelle. M. Jean Hunfalvy, l'honorable président de notre Société de Géographie, vient d'être élu membre correspondent de l'„Instituto Geografico Argentino“ résident à Buénos-Ayres.

* Ces lacs situés sur les hauteurs, ayant peu d'étendue, une profondeur insondable et une forme arrondie, sont désignés par les hongrois sous le nom de tengerszem (oeil de mer). Le peuple croit généralement qu'ils ont des communications souterraines avec la mer.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***PAUL KIRÁLY*** *secrétaire de la Société.*

X. Année. Budapest, le 25. Octobre. 8. Numéro.

DES ECRIVAINS HONGROIS ET LA RUSSIE.

Le peuple russe est le premier avec lequel les hongrois émigrant d'Asie vers leur nouvelle partie, se mirent en contact. Et le Notaire Anonyme du roi Béla (Anonymus Belae regis notarius 1236—1270) est le premier écrivain hongrois qui nous a transmis cette tradition. C'est lui également qui pour la première fois nous parle de la „Ruthenia" visitée au 1007 par Saint Bruno délégué du roi Etienne. Plus tard sous le règne du roi Béla, le dominicain Otto s'y rendit également et c'est d'après son récit que Julian, membre du même ordre religieux (1337 1238) nous en parle dans ses chroniques et prétend que ses contemporains trouvèrent des hongrois installés sur les rives du fleuve Etil.

M. Vámbéry vient de renverser dernièrement toutes ces hypothèses, il met en doute la véracité de ces renseignements qui au commencement du siècle formaient la base fondamentale des écrits de certains savants. Ces hommes malgré leur science et leur renommée négligeaient, emportés par leur enthousiasme, la critique historique et ethnographique. Etienne Horváth par exemple prétendait que les fondateurs de l'empire Russe étaient les hongrois. Ils avaient sans doute des relations suivies avec cette nation, même après l'époque de Julian, mais c'est du temps du roi Mathias (1450—1490) seulement qu'il nous reste d'intéressants détails sur les pays traversés par une légation envoyée en Russie. C'est le tzar, Vassilievitch III., lui-même qui, dans une lettre, adressée au roi Mathias, esquisse les tours et détours faits par cette légation, à la tête de laquelle se trouvait Iván deák;* il trahit dans maints endroits combien

* »Deák« (lat· »diaco« = clerc diacre) aussi »litteratus« étaient les noms adoptés avant le XVII. siècle pour désigner les chanceliers, secrétaires ou notaires des grands, ainsi que les copistes ou même les savants et les poétes, en un mot tous ceux qui sans être religieux savaient écrire.

lui étaient méconnues les frontières occidentales de son propre empire.

La mission envoyée par Mathias avait pour but de retrouver les Hongrois, restés dans le nord-est de la Russie, d'après ce que nous disaient les chroniques d'Aeneas Sylvius. (Le pape Pie II.) et de Thúróczy (contemporain de Matthias). Mais ni ces chroniqueurs, ni d'autres ne connaissaient suffisamment la géographie de la Russie; J. Herberstein en fût le premier conquérant intellectuel. Ce diplomate allemand, visita quarante et une fois la Hongrie et fit beaucoup de remarques intéressantes sur les colonies des anciens magyars en Russie. Son oeuvre est un grand progrès si nous la comparons au „Tractatus de duabus Sarmatiis" (Augsburg, 1518) de Matth. Miechow, au livre de G. Reichersdorff, ou à celui de Mart. Broniovus de Transylvanie. Miechow fait venir les hongrois de l'extrémité septentrionale du Juhra, en Pannonie. Il enregistre dans son oeuvre pas mal de choses assez naïves. C'est lui qui nous affirme que Jean Fábri, évêque de Vienne, et auteur d'un essai sur la religion Russe (1525) etait magyar. Son nom de famille était cependant aussi fréquent en Italie que dans la Lithuanie.

François Zay est le premier qui dans une lettre datée de 1555 faít mention des Russes en langue hongroise. Dans son „Hodoeporicon" publié en 1587, Jean Decsi décrit en vers, un voyage qu'il fit à travers la Russie et jusqu'à Wittenberg. Dans son histoire de Hongrie il consacre tout un chapitre aux Tartares de Russie. Un voyageur plus célèbre est Tectander von der Jabel, saxon transylvanien. Dans son „Iter persicum" il raconte le voyage qu'il fit en 1602 à travers la Russie et la Perse, à la suite de son maître Etienne Kakas, ambassadeur impérial. Cette oeuvre parut de nouveau à Paris en 1879 dans l'édition de Ch. Scheffer sous le titre: „Description du Voyage en Perse entrepris en 1602 par Étienne Kakasch de Zalonkemény". Malgré cet accueil fletteur qui dût réjouir les mânes de Tectander, le fameux livre n'a pu cependant redresser l'opinion des magyars sur les Russes. Nous en avons la preuve dans une brochure dûe à la plume du grand poète et héros connu dans toute l'Europe, Nicolas Zrinyi († 1664): „Leur pays — dit-il — est loin; le peuple y est grossier; leur manière de faire la guerre est détestable; leur bravoure ridicule; leur police stupide; leur régime tyrannique". Violà une manière de concevoir ethnographique d'il y a 200 ans!

La littérature hongroise du XVIII-ème siècle a également donné fort peu d'éclaricissements sur la Russie. Les voyages comme celui

de Michael Bay et Caspar Pápay à Krim (1705), les missions souvent répétées de Paul Ráday en Russie et notamment à Bender en 1709, le voyage de Samuel Turkolyi à Astrakan (1725), l'excursion de Pierre Zöld dans la Bessarabie (1766) etc., n'ont pas donné naissance a une oeuvre remarquable. La première description un peu systématique de la Russie fut écrite en langue hongroíse par Paul Bertalanffy (1757); mais son travail contient encore une foule de préjugés. C'est à peine si son jugement sur les Russes est un peu moins sévère que celui du comte Nicolas Zrinyi. Cela prouve que l'antipathie des Hongrois pour les Russes ne date pas des événements récents, comme on semble le croire.

Un voyageur hongrois également célèbre est le comte Maurice Benyovszky. Il nous a laissé de son expédition en Sibérie (1770—71) une description détaillée. Les bibliographes français doivent certainement connaître son nom. „L'itinerarium" de François Kalatai est beaucoup moins intéressant. Il décrit un voyage fait à Moscou en 1780 à la suite de l'empereur Joseph II.

C'est également vers ce temps, que le jésuite hongrois Jean Sajnovics, membre d'une expédition astronomique austro-hongroise en Laponie, appela l'attention de ses compatriotes sur les Lapons et les Finnois, résidant au nord-ouest de la Russie, dans une conférence faite à l'Académie des sciences de Kopenhague, sur l'identité des langues hongroise et laponnaise. Le célèbre astronome hongrois, Max Hell, chef de cette expédition et membre du même ordre religieux, fit une description de la Finlande et de la Laponie, mais ce travail resta en manuscrit. Jusqu'à la monographie du docteur Joseph Szinnyei, publiée en 1881, la littérature hongroise n'a donc à présenter aucun traité systématique relatif à la géographie et ethnographie de la Russie.

En 1791 Jean Orlay pénétra jusqu'à l'Oural et il crut trouver à chaque pas des traces du passage des hongrois. Au commencement de ce siècle nos savants s'occupèrent également fort peu de la Russie et ils furent très surpris lorsqu'en 1821 un hongrois originaire du gouvernement de Jekoterinoszlav, immigra chez eux et comprit parfaitement la langue nationale. Dès lors une foule d'excellents articles sur la Russie parurent dans les feuilles périodiques. Nous ne pouvons qu'en mentionner quelques-uns entre autres les descriptions complètes d'Etienne Lassú (1827), de Jean Korponay 1845. Ce dernier fit aussi une géographie militaire du pays. L'illustre géographe hongrois, Alexis Fényes, s'occupa fort peu de la Russie. De nos jours même la traduction de la „Russia" de

Mackenzie-Wallace, représente seule dans la littérature hongroise, une description détaillée de la Russie. De même à l'université de Budapest nous n'avons que l'excellent géographe, Jean Hunfalvy, qui jusqu'ici ait fait aux jeunes étudiants hongrois des conférences sur la Russie, tandis que dans les écoles militaires russes, la géographie de l'Autriche-Hongrie est l'objet d'études sérieuses depuis 1879. Une grande partie de notre public ne connaît donc cet immense empire, que par les journaux illustrés et des publications peu importantes, quoiqu'une série de voyageurs hongrois l'aient visité et étudié sérieusement. Parmi ceux-ci nous citerons Antoine Reguly l'auteur d'une carte, représentant une ligne de l'Oural de 1350 kilomètres; les Russes eux-mêmes ont reconnu, que Reguly avait fait la découverte d'une „terra incognita" et que sa carte était excellente; Jean Jerney (1844—45) a parcouru et décrit la Russie méridionale; Arminius Vámbéry par son voyage en Asie s'est conquis une renommée européenne; Paul Hunfalvy, Gabriel Bálint, Kornél Chyzer, Aladár Rózsahegyi ect. ont le mérité d'avoir écrit sur différentes parties de la Russie d'après leur expérience personnelle; le voyage enfin de Charles Ujfalvy de Mezökövesd est connu en première ligne par les Français.

Cette courte relation avait pour but de faire voir ce que nous avons jusqu'ici, et de faire comprendre d'autre part, que le temps est arrivé où la littérature hongroise doit irrévocablement se pourvoir d'une géographie générale de la Russie.

Dr. Alexandre Márki.

LES ÎLES IONIENNES ET LA MER IONIENNE.

L'auteur de cette étude a fait pendant l'automne de 1881 un voyage assez long dans le Levant. A cette occasion il a visité les îles Ioniennes et a passé un certain temps sur presque chacune d'elles.

Ces îles spendides et d'un passé si romanesque, offrent une ample matière d'étude au chercheur et cependant, elles n'ont été que peu exploitées. L'auteur a donc cru qu'il serait utile de réunir le résultat de ses expériences aux données de ses prédécesseurs et de les publier. L'étude contient deux parties distinctes. L'une parle de la mer Ionienne, de son influence décisive sur le climat et le développement historique des îles. L'autre s'occupe des îles elles-mêmes.

La mer Ionienne.

La mer Ionienne s'étend entre les parties méridionales de l'Italie, la Sicile, la Grèce et l'Albanie. Au nord, elle se réunit à la mer Adriatique par le passage d'Otrante, au sud elle est ouverte et mélange ses eaux avec celles de la Méditerranée. La ligne de démarcation est donc difficile à fixer exactement. On pourrait la faire partir de la pointe la plus méridionale de la Sicile jusqu' au cap Gallo de la Morée; mais alors les îles Cerigo et Cerigotte n'appartiendraient plus à la mer Ionienne. Nous devons encore mentionner le détroit de Messine qui la rejoint à la mer Tyrrhénienne.

La mer Ionienne possède plusieurs baies, plus on moins grandes; sur les rivages italiens, on n'en trouve que quelques-unes dans les lignes allongées, tandis que sur les rivages orientaux, qui sont plus richement découpés, on en voit une grande quantité. Les côtes sont en général escarpées, tombantes, avec une grande déclivité vers la mer.

La profondeur de la mer est moindre au nord et devient de plus en plus grande vers le sud. Les eaux le long des côtes sont en général assez basses. Les plus grandes profondeurs se trouvent au milieu des parties méridionales. En traçant une ligne droite de la pointe sud de la presqu'île d'Otrante (Cap Sta. Maria di Leuca) jusqu'au sud, et en passant ainsi au milieu de la mer Ionienne, on y trouve 9 degrés de profondeur: du Cap Sta. Maria di Leuca jusqu'à 30° de latitude, on constate des profondeurs successives de 200, 400, 800, 1600, 1800 et 2000 mètres, et de 30° à 36°40′, sur la ligne imaginaire de la limite méridionale, on trouve des profondeurs de 2500, 3000 et 3500 mètres.

Le fond de cette mer présente donc un bassin d'un profondeur progressive et ouverte au sud.

L'affluence des eaux douces y est partout peu considérable. Il n'y a que dans le golfe de Tarante et les eaux de la Grèce où se jettent quelques fleuves développés. Des sources de fond jaillissent surtout dans le voisinage des côtes Siciliennes. Quant aux variations des côtes et du fond, on trouve que les côtes siciliennes et en général tout le fond jusqu'à la Tunisie s'élèvent lentement; en échange l'Albanie, la Grèce septentrionale et les îles Ioniennes s'abaissent.

Le flux et reflux de cette mer sont peu sensibles, on compte en moyenne un mètre et la haute marée n'y dépasse pas 1·5 mètres. Ce phénomène est le plus insignifiant du côté des îles Ioniennes. Ainsi le grand flux ne monte aux côtes de Zante qu'à une hauteur de 15 centimètres, et à Corfou il ne dépasse pas 220 millimètres.

La chaleur des eaux de la mer Ionienne décroit progressivement vers l'ouest. La même chose se remarque à l'égard de la matière saline; par conséquence les eaux des côtes orientales sont plus chaudes et plus pesantes, tandis que sur les côtes opposées, elle sont plus froides et plus légères.

La plus grande partie de la mer Ionienne appartient à la zone des étés sans pluies et on constate sur toute son étendue une température de 26—28° centigr. La surface des eaux est un peu moins chaude. Pendant l'été les vents occidentaux dominent. Les déviations se font dans la direction du sud-ouest et du nord-ouest, selon le caractère des brises de côte et de mer.

Quant aux courants, des côtes orientales de la mer Ionienne un courant d'eau saline se dirige vers le nord et entre dans la mer Adriatique, tandis qu'un autre courant d'eau plus douce sort de l'Adriatique au cap Sta. Maria di Leuca et se dirige vers la mer Ionienne. Ce dernier en quittant l'Adriatique va d'abord vers le sud, puis ayant passé le promontoire cité plus haut, il fait une courbe vers l'ouest. Cette déviation aussi bien que l'avancement du courant rencontre un obstacle considérable dans les eaux salines et lourdes de la Méditerranée; les eaux plus légères du courant s'étendent et perdent beaucoup de leur vitesse. Le courant qui passe le long de la côte orientale se ramifie à l'entrée de l'Adriatique vers le cap Sta. Maria di Leuca. Cette ramification est favorisée par la conformation des côtes et le soulèvement du fond de la mer. On remarque encore des ramifications et des modifications dans le voisinage des presqu'îles saillantes.

Les îles Ioniennes.

Les îles Ioniennes sont dispersées devant les côtes sud-ouest et en partie au sud le la presqu'île Balkan. Sept d'entre elles sont plus grandes: Corfou, Paxo, Santa-Maura (Leukadia), Thiaki (Ithaka), Kephalonia, Zante, Cerigo, et sept plus petites: Merlera, Fano, Samotraki, Anti-Paxo, Kalamo, Meganisi, Cerigotto. Leur étendue entière est de 37·34 milles carrés, ou 2607 kilomètres carrés; le nombre des habitants atteint 257,174 âmes.

Les habitants actuels sont en plus grande partie Grecs, ils descendent d'un croisement entre les races grecque et albanaise. Les hommes sont beaux, vigoureux et habiles; les femmes sont moins belles, mais tendres et spirituelles. Leur vêtement est fantastique et pittoresque. Les habitants des îles Ioniennes sont plus civilisés et

plus solides, que les Grecs proprement dits et ils s'estiment eux-mêmes bien supérieurs à ceux-ci. On y trouve en assez grand nombre des Italiens, des Anglais et des Juifs. Quant à la religion, à part les protestants Anglais et les Juifs, les habitants sont en proportion de $^5/_6$ grecs orthodoxes et $^1/_6$ catholiques. Le nombre des écoles est de 197 avec 11,960 écoliers. L'université de Corfou, fondée en 1823, fût fermée en 1865. De 13 journaux, 12 sont grecs et un français.

La population se divise en nobles, presqu' exclusivement propriétaires de la terre, en bourgeois et en paysans, qui ne sont que des fermiers et des métayers.

Les habitants s'occupent de la culture du vin et de l'olive; ils élèvent des colombes, des abeilles et des vers à soie. Ils tissent le coton et la toile, pêchent, font la chasse aux cailles, ont des tanneries, poteries, savonneries, distilleries. Ils s'adonnent également à la navigation et au commerce. Les articles principaux de l'exportation sont: du vin, de l'huile, des raisins secs et du savon.

Quant aux bestiaux il y avait selon les derniers recensements: 13,171 chevaux, 10,375 boeufs, 131,684 moutons et 111,907 chèvres. Les forêts aussi bien que le fer et les métaux précieux y manquent. La valeur de l'importation et de l'exportation est à peu près égale: 'une et l'autre sélèvent environ à 12 millions de florins. Dans les ports il entre environ 4500 bateaux chargés d' un million de tonnes.

L'histoire de ces îles est assez connue pour qu'il soit inutile de dire qu'elles appartiennent à la Grèce depuis 1864.

Après ces données générales, il ne nous reste plus qu'à faire connaissance avec chacune de ces îles.

Cerigo est une île composée des rochers escarpés et arides n'ayant que quelques vallées gazonnées popres au pâturage. La plus grande hauteur — 540 mètres environ — se trouve sur sa côte orientale. On remarque dans les rochers de curieuses grottes de stalactites. Ses rivières sont insignifiantes; son chef-lieu est Kapsali situé sur la côte méridionale. On compte 6000 habitants. Dans l'antiquité l'île de Cerigo (Kythera) était considérée comme un lieu saint, consacré à Vénus; les ruines du temple de cette déesse sont encore curieuses à voir. Au sud-est se trouve la petite île montagneuse de Cérigotte.

En apprrochant de Zante, on a du pont du navire, une vue

magnifique. Partout des pentes escarpées, des plateaux rocheux, des falaises, de riants côteaux, des vallées s'ouvrant vers l'intérieur de l'île; partout des orangers, des figuiers, des cyprès, et de temps en temps, semés dans cette riante ou sombre verdure, quelques jolis villages, quelques riantes et blanches métaieries. Zante est situé en face de la presqu'île la plus occidentale de la Morée. Sa longeur est environ de $8^1/_2$ heures; sa largeur de 4 heures. Sa surface est en grande partie montagneuse, principalement sur les côtes occidentales. Cependant on y trouve aussi des plaines du côté de l'est, excepté dans cette partie de la presqu'île se terminant par le cap Hieraka et contenant le mont le plus haut de l'île : le Skopo. Les côtes rocheuses et escarpées ne permettent pas d'y établir un bon port. En fait d'eau courante, on n'y remarque qu'une rivière assez large. Le climat est agréable l'air est sain. La capitale de l'île est Zante. Elle est située sur la côte orientale et compte 20,000 hab. Ses édifices rappellent ceux de Venise. Le quartier s'étendant à gauche de la baie de Zante est fort joli, on y voit des maisons modernes à deux étages; la vieille ville, construite encore par des vénitiens, se trouve du côté droit les maisons ont également la même élévation. Les édifices les plus remarquables sont: le fort, le dôme catholique, l'église Saint-Denis des orthodoxes, la bourse, le théâtre. La ville a aussi une phare, une quarantaine, un arsenal, une banque, un lycée etc. Le port est mauvais. Il faut encore mentionner la ville de Chieri, célèbre par ses sources de bitume; puis Chilomena, Melinado, Volimus et Katastarion.

A peu de distance de Zante vers le nord, devant l'entrée de la baie de Patras se trouve située Kephalonia; cette île a plusieurs grands ports et une quantité de petits ports très sûrs. Sa longeur est de 7, et sa largeur $^3/_4$—$3^1/_2$ milles. Elle est presqu' entièrement couverte de montagnes, de collines et de plateaux. C'est là où se voit le mont les plus élevé des îles Ioniennes, l'Elato ou Monte Nero haut de 5000 pieds. Sa masse principale est de la craie solide. Il n'y a pas de fleuves, seulement des sources et des rivières. Sur l'intéressante montagne de Monte Nero s'étend une zone à peu près de 2000 pieds de largeur couverte de forêts de pins, qui s'élèvent jusqu'à 50—60 pieds, ayant des circonférences de 9—10 pieds. On y voit encore les débris du mur des Cyclopes. La capitale de l'île est Argostoli sur la côte sud-ouest; elle compte 8000 hab., posside un dôme, un chantier et un port excellent. Dans le voisinage de la ville on voit des moulins mis en mouvement par les eaux de mer qui se perdent dans les fissures de la côte rocheuse.

Tout près de Kephalonia on arrive à Ithaka appelée aujourd'hui Thiaki, elle est séparée de la première par le détroit de Guiscardo, large de $^1/_2$—1 mille. Nous y sommes assaillis par les souvenirs de l'Odyssée d'Homère. Ses côtes sont fort découpées. L'île se compose de deux grandes parties, l'une nord, l'autre sud; elles sont liées ensemble par un isthme étroit. La surface est montagneuse et rocheuse. Sa montagne la plus élevée est le Saint-Élie (autrefois Neriton) d'une hauteur de 2050 pieds. Les eaux courantes y manquent. Sa première ville et son port principal est Vathi sur la côte sud-est de la baie Molo, 5000 hab.

Leukadia ou Sta. Maura est l'île suivante. En nous approchant d'elle par le sud, nous y remarquons avant tout le promontoire sud qui s'avance très avant dans la mer; c'est le rocher de Sapho. La paroi de la côte, haute et escarpée, se compose de rochers blancs vers le sud et rouges vers le nord. C'est de ces derniers rochers que Sapho s'est précipitée dans la mer. Sur les rochers du rivage la couleur de la mer est d'un bleu admirable, plus loin d'un bleu plus foncé. Le rocher de Sapho est un cap escarpé, où la mer se brise continuellement avec fureur. S'il fait de l'orage les flots se précipitent et font un vacarme infernal.

Leukadia n'est découpé que sur ses côtes méridionales et sud-orientales. Elle est couverte de montagnes, dont la principale est le Nomali ayant une cîme de 3000 pieds. Les rivières et les sources sont nombreuses. Le chef-lieu est la ville d'Amaxiki située au point septentrional de l'île, séparée de la terre ferme par un étroit canal, et protégée par le fort Sta-Maura. La ville a 15 églises, 1 cloître et deux ports, accessibles seulement à de petits navires. Les maisons en sont construites en bois à cause de fréquents tremblements de terre. Les lagunes la rendent malsaine. Elle compte 6000 habitants.

Entre Leukadie et le continent se trouvent les deux petites îles Megani et Kalamos. Elles sont insignifiantes. Plus loin vers Corfou on voit Paxos et Antipaxos qui n'ont également que peu d'importance.

Corfou. Il est à peine possible de s'imaginer un panorama plus saisissant que celui du port de Corfou par une belle matinée d'automne. La plus grande partie de l'île s'étend du côté de l'ouest et immédiatement devant nous apparaît la ville de Corfou avec sa citadelle entourée de sombres murailles auprès desquelles croissent des cyprès. Non loin de la ville, s'élèvent des collines tapissées de verdure, des montagnes au sommet rocheux, aux versants couverts de

la plus riche végétation. Partout des orangers, des citroniers, des oliviers et même de superbes pins maritimes. L'ensemble du paysages, la vue de l'ilot Vido et des côtes lointaines de l'Albanie est des plus saisissants.

Corfou, en grec Kerkyra, est la plus importante des îles Ioniennes; elle est située entre 39° et 40° de longuitude. Sa partie septentrionale est large puis elle s'étrécit et s'allonge vers le sud. Ses côtes rocheuses et découpées forment une quantité de baies. Le climat y est doux et permet aux végétaux de fleurir pendant toute l'année; il est excellent pour les maladies de poitrine. La température moyenne dépasse 13° R., mais en été la chaleur est très-grande. La masse principale du terrain se compose de craie et de couches tertiaires. Il y a là deux principales espèces de montagnes, une septentrionale avec le pic St. Salvator ou Pantokratoras (2900 pieds parisiens), l'autre méridionale avec le Monte Deca (1786 p. p.). Plusieurs ruisseaux parcourent l'île en tous sens; au côté sud-ouest se trouve un lac considérable le Valle di Corisia. Les habitants sont négligents et paresseux, mais braves et prévenants. Le chef-lieu est Corfou avec 25,000 hab. La ville est située en partie dans une vallée et en partie sur un plateau, du haut duquel on a une vue magnifique. Cette dernière partie est la plus jolie. On y remarque de belles statues, deux églises, le gymnase, l'académie des sciences, le théâtre, l'arsenal maritime, le chantier, et deux excellents ports. On peut mentionner encore les villes de Gasturi, Deca, Pelleca, Bragagnistica, Perivoli.

Les dernières petites îles: Salmastraki, Fano et Merlera, près de Corfou, sont insignifiantes.

Les îles Ioniennes forment pour ainsi dire un individu géographique séparé, dont l'avenir, comme le présent, sera toujours différent de celui de la Grèce malgrés les liens politiques qui existent.

Dr. Rod. Havass.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance du 28. sept. 1882.

Présidence de M. le Dr. Jean Hunfalvy, sont présents M. A. Vámbéry vice-président, M. A. Berecz secrétaire genéral, M. Paul Király secrétaire, M. Dr. H. Floch trésorier et M.M. Maur. Déchy, Al. György, Dr. R. Havass, P. Heim, B. Majláth, E. Péchy, L. Zobel, membres du comité.

1. Après avoir approuvé le procès-verbal de la séance précédente, M. le secr. gén. annonce que son Altesse imp. et roy., l'archiduc Joseph vient de se faire inscrire comme membre fondateur et de verser cent florins à la caisse de la Société. — Accepté avec enthousiasme. Le diplôme de fondateur sera remis.

2. M. le secr. gén. annonce que S. E. M. le ministre de l'instruction publique a de nouveau ordonné aux Écoles normales de s'abonner au Bulletin de la Société.

3. On donne lecture d'une lettre de S. E. M. le ministre de l'instruction publique annonçant que la Société de Géographie de Paris vient d'envoyer à la Société de Budapest huit exemplaires des Rapports du Congrès international de Géographie, tenu en 1875 à Paris. — Accepté avec reconnaissance. Les exemplaires seront répartis entre les delégués du dit Congrès, et les bibliothèques principales, on en déposera un dans la bibliothèque de la Société.

4. S. E. M. le ministre de l'instr. publique remet au Comité la lettre du „Club Africano“ siégeant à Naples, demandant l'échange des éditions de notre Société. — Accepté.

5. M. le secr. gén. annonce que le bureau de la Société Italienne de Géographie vient d'envoyer de Rome les diplômes et les médailles déstinés aux exposants hongrois de l'exposition de Venise. — Le Comité ordonne à M. le secr. gén. de transmettre les diplômes et les médailles aux autorités et aux corporations, tandis que les particuliers seront invités à les prendre personnellement. Le consentement de S. E. M. le ministre de l'instr. publ. sera demandé.

6. On présente les livres envoyés à la Société. M. le secrétaire est chargé par le Comité de remercier de ces envois précieux.

7. M. le secr. gén. présente les articles à publier dans le prochain numéro du Bulletin. M. M. Vámbéry et B. Majláth sont priés de les réviser.

8. Les séances de lecture recommenceront le mois prochain.

La premiere conférence sera faite M. par le Dr. J. Szabó. Il nous donnera d'intéressants détails sur le voyage qu'il a fait dernièremeut dans l'Amérique du Nord. Pour la séance de nov. M. Eug. Faragó, directeur des douanes en Chine, et notre excellent compatriote est inscrit. M. A. Vámbéry nous offre enfin une eonférence sur „Les Yacoutes".

9. M. le président annonce que l'entreprise pour l'édition de livres géographiques a surmonté les premières difficultés. L'oeuvre de Nordenskjöld est déjà sous presse; l'oeuvre de M. J. Asbóth est prête à imprimer et la traduction de l'oeuvre de Serpa Pinto avance à grands pas. — Le comité vote des remerciements pour le zèle de M. le président.

10. M. le secr. gén. fait part de l'état de la caisse. Les recettes font 4087 fl. 62 kr. et les dépenses 2849 fl. 97 kr.; 600 fl. de fondation sont déposés dans la caisse du Crédit foncier. — Approuvé.

11. M. R. Békefy, prof., demande l'inscription comme membre ordinaire de la Socité. Étant recommandö par M. G. Hanszen, m. o., il est admis à l'unanimité.

Séance de lecture le 19. okt. 1882.

Présidence de M. le Dr. J. Hunfalvy; sont présents MM. les vice-présidents, les secrétaires, presque tous les membres du Comité et un public nombreux remplissant la salle de lecture de l'hôtel des Postes. — M. le Dr. Joseph Szabó fait aux auditeurs une conférence intéressante, dont nous rendrons compte dans notre prochain numéro.

BIBLIOGRAPHIE.

La profession et l'occupation de notre peuple selon le recensement de 1880. Par le docteur J. Jekelfalussy, secrétaire ministériel dans le bureau de statistique de l'État. Budapest, 1882. Édition de l'Académie hongroise des sciences. Page 26. (Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott népszámlálás szerint. Irta Jekelfalussy József, min. titkár az orsz. statistikai hivatalban. Budapest, 1882. Megjelent mint az Akadémia által kiadott „Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből" czimű vállalat I. kötetének 3-ik száma.)

Les données principales du dernier recensement étaient déjà publiées dans notre Bulletin. Mr. Jekelfalussy, qui a enrégistré ces données, vient d'en reunir dans un brochure les détails les plus importants relatifs à nos circonstances sociales. Il nous semble nécessaire d'en publier les chiffres principaux.

L'auteur compte au nombre de 2.781,181 les personnes sans métier déterminé, c'est á dire 20·26% de la population entière (2,684,704 personnes, au dessous de 14 ans). Le recensement de 1870 a trouvé encore 52%, puisqu' il a suivi un autre classement. Dans le groupe d'intelligences se trouvaient 114,565 individus (parmi lesquels 14,988 femmes). Les professeurs et instituteurs sont au nombre de 29,928, les écrivains et artistes de 1765, les ingénieurs 2279, les employés 27,874. Il est à remarquer que les employés de l'État, travaillant dans des établissements industriels ou de communication, ont été enregistrés dans le groupe des marchands. Les écoles étaient fréquentées par 1,651,654 individus; ont vécu de leurs revenus propres 33,115, des pensions 13,492, d'aumône 48,447 individus. Le nombre des domestiques, des journaliers et des serviteurs publics était de 1,366,672, et celui des femmes employées dans les ménages de 3,127,359. Dans l'économie et la culture des forêts on occupait 3,669,117 invidus, tandis qu'en 1870 il y en avait 4,417,574. En comparant ces deux nombres nous voyons que (sans compter les émigrés) bien des hommes ont quitté l'agriculture pour chercher une carrière plus lucrative. La conséquence de ce changement a été le morcellement des propriétés. Le nombre entier des proprietaires est de 1,133,086, soit environ un tiers (30·89%) des personnes s'occupant de la culture des champs et des forêts, et il échoit ainsi à un propriétaire à peine 5 jachères (34 ares), une proportion qui ne peut être considérée comme juste. Malgré cela, nous ne pouvons pas dire que, par compensation, notre pays devienne un pays industriel. Le nombre des industriels pendant les derniers dix ans est monté de 659,780 à 745,203; mais dans quelques industries, notamment dans celle des mines et des usines, nous voyons une décadence évidente. En 1870 124,598 individus, en 1880 163,755 s'occupaient du commerce et des communications. Le nombre des femmes omployées dans l'industrie et le commerce était de 85,877. On voit que le commerce en gros et la grande industrie ne sont pas encore assez développés, car les industriels indépendants ne font que 46·53% et les commerçants que 55·40%. Les Juifs sont représentés parmi les industriels par 8·26%, entre les commerçants par 46·78%. Il est très naturel que les industriels et les marchands se trouvent pour la plupart dans les villes. M. Jekelfalussy compte dans son excel-

lente brochure 285 espèces d'industries et 43 espèces de commerces. Le peu de place dont nous pouvons disposer ne nous permet pas d'en donner un extrait plus détaillé. *A. Gy.*

„Monographie ethnologique des bulgares de la Hongrie méridionale“ (A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza“). Par Géza Czirbusz, prof. et secrétaire de la Société des sciences naturelles de la Hongrie méridionale. Temesvár, 1882. 8⁰, p. 171.

La littérature ethnographique peu étendue de la Hongrie vient d'être augmentée par la monographie de M. G. Czirbusz, l'un des plus sérieux travailleurs que compte la science géographique. M. Czirbusz a choisi une peuplade peu nombreuse (ca 25,500) et presque inconnue en dehors de la vallée de la Béga, affluent de la Temes.

L'auteur a pris soin de fouiller chaque feuillet contenant quelques données dispersées ayant rapport au sujet qu'il traite, et il a réuni l'essence de ces études à des recherches personelles faites au milieu du peuple lui-même. Trois ans ont été consacrés par lui à ce laborieux travail et son zèle infatigable a été couronné d'un plein succés.

Il commence par décrire une partie nettement délimitée de la Hongrie méridionale, les contrées appartenant au bassin de la Temes, affluent de la Tisza, au milien desquelles il signale précisement les régions habitées par les bulgares plus ou moins dispersés et mêlés avec des roumains, des allemands et des magyars.

Quant à l'origine de cette peuplade, il la fait remonter jusqu'au XIV. siècle, époque à laquelle les bulgares immigrèrent de la presqu'île des Balkans, chassés par les troubles qui agitaient les peuples voisins.

Les immigrants se perdent cependant à plusieurs reprises, les uns meurent, les autres se confondent avec leurs voisins. Les ancêtres des bulgares d'aujourd'hui se colonisèrent probablement de 1741—42, c'est du moins en 1744, qu'ils obtinrent du „roi“ Marie-Thérèse la permission de s'établir dans les villes de Vinga de Bessenyö et dans les environs. Les dernières 60 familles arrivèrent environ vers 1776.

Relativement à leurs résidences, ils se divisent en habitants des plaines, et habitants des montagnes. Les premiers gardent le vrai type bulgare, tandis que les derniers au contraire représentent le type croisé.

La taille des bulgares est élevée, les hommes atteignent géné-

ralement une hauteur de 1·60—1·70 mét., les femmes ont ordinairement 13 centimét. de moins. Leur crâne est mesocéphal; les os des pommettes sont un peu saillants, ce qui donne à la vue une largeur considérable. Le trait le plus caracteristique est le nez, qui s'élève puissamment et fait paraître les yeux et les joues enfoncés. Le corps est solide et très-fort, sans être gros, celui des femmes est plus délicat et gracieusement arrondi. Les yeux rêveurs sont peu brillants, la couleur des joues est brunâtre et moins fraîche que chez les femmes serbes. L'expression du regard trahit toujours une sorte de sévérité et de confiance en soi-même. Les jeunes gens sont très-tanquilles et peu vifs, de sorte, qu'ils pourraient êtres surnommés „les mormons du Banat.“* Le vrai bulgare a un tempérament phlegmatique, il est calme, sérieux, d'humeur bien équilibrée, sobre et d'une bonté de coeur limitée. Il est froid, cherche le bien-être, mais sans devenir d'un égoïsme haïssable. Il estime la vie de famille, il est laborieux, bon époux et bon père. On trouve encore aujourd'hui la communauté de maison avec le père qui exerce une sorte d'autorité sur toute la famille. Il est attaché à sa religion catholique, mais très-sensible à toute sorte de superstitions. Il est très-jaloux de sa réputation personnelle et a très à coeur l'honneur de sa famille. Ce qui explique son horreur de toutes les fautes qui tombent sous le code pénal et la rareté des vols et des meurtres. On y rencontre plus souvent des crimes secrets, p. e. l'avortement, l'endommagement du bétail etc. Le bulgare sait respecter le droit d'autrui, mais il n'est pas moins jaloux de sa liberté. Il a la manie de la migration, ce qui diminue la valeur économique de ses travaux et rend son patriotisme très-équivoque.

Le talent de ce peuple de cultivateurs en général, est très-médiocre. Il n'a même pas l'ambition de savoir; il se contente de pouvoir lire et un peu écrire. On ne trouve que très-rarement des prêtres et des instituteurs d'origine bulgare. Aussi, pour l'industrie et le commerce ils n'ont que fort peu d'aptitudes. C'est l'agriculture et l'élevage du bétail qui les occupe presque exclusivement.

La langue bulgare, quoique mêlée de mots empruntés au hongrois et au roumain, est slave, de sorte que les bulgares comprennent très-facilement les serbes et les croates.

La poésie est très-conforme à la sécheresse de l'esprit du peuple.

* »Banat« lucus a non lucendo, une dénomination dont on abuse depuis le régime absolu autrichien. Le Banat (l'ensemble de 4 comitats) n'avait jamais son »banus« et il l'a d'autant moins de nos jours

Ils ont peu de chansons et celles qu'ils possédent sont par trop simples et naïves. La forme de leurs chants populaires se rapproche de celle des ballades. L'amour, l'amitié, les passions du coeur y sont presque considérées comme portant atteinte à la dignité personnelle. La danse est rare et sans gaité. Ils ont l'air en dansant de vrais automates. Le mariage est précédé de beaucoup de cérémonies. La dot y joue un grand rôle plus grand même que les sentiments.

La maison bulgare est construite en briques cuites, en pisé ou ça et là en bois; elle est propre intérieurement et extérieurement comme le village lui-même, et posséde presque toujours une cour et un jardin.

Le vêtement du peup'e a peu d'originalité. Dans la plaine les hommes adoptent la mode des paysans hongrois et allemands; dans les montagnes au contraire leur vêtement se rapproche de celui des roumains. Les femmes aiment les costumes coquets, mais sans les bizarreries des femmes roumaines. Elles portent: la chemise brodée, un gilet, un jupon rouge avec des liteaux bruns ou noirs; le devant du jupon est ouvert, et recouvert par le tablier (la partie principale du vêtement) brodé en soie, en argent on en or. Elles sont coiffées d'un peskir (monchoir de tête), sorte de turban, un cordon pendu au côté soutient le mouchoir, et une rangée de fausses perles ou de piècettes d'argent leur entoure le cou. Le vêtement de la famille est en général l'oeuvre de la femme.

L'agriculture y est fort primitive; mais la cuisine très bien soignée, surtout les jours de fêtes. Les moeurs du peuple sont en général excellentes, mais les montagnards entre eux ne tiennent pas grand compte de la vertu de leurs femmes Les naissances et les morts sont des occasions de fêtes, pleines de superstitions.

Voilà le résumé rapide de cette étude intéressante. La valeur en est un peu diminuée par quelques difficultés de style; cependant cela ne nous empêche pas d'en reconnaître le mérite incontestable, et de la recommander à nos lecteurs.

D. K. P.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***PAUL KIRÁLY*** *secrétaire de la Société.*

X. Année. Budapest, le 25. Novembre. 9. Numéro.

MON VOYAGE EN AMÉRIQUE DU NORD.

(De Juillet à Septembre, 1882)

Dr. J. SZABÓ.

Il y a quelques années, j'eus le plaisir de faire connaître deux Atlas géographiques et géologiques publiés par le gouvernement des États-Unis d'Amérique. L'un contenait des cartes du Colorado, l'autre de la 40-ième parallèle. Ils ont été, avec une générosité inconnue en Europe, expédiés à tous les instituts et même à tous les savants géographes du monde. L'étude géologique de ces deux chefs-d'oeuvre m'a convaincu du rapport intime existant entre la constitution géologique des états et territoires pacifiques et celle de la Hongrie. Ces deux pays sont également riches en roches trachytiques et ces trachytes contiennent des veines métalliques d'une qualité si complètement identique, que mon désir de faire sur place des études géologiques comparatives devint de plus en plus vif. Après avoir reçu une invitation pour la séance de l' „American association for advancement of science" à Montréal (le 23 août 1882) je me décidai à entreprendre le voyage transatlantique. Une lettre amicale de M. Henry Hunt, président du comité, savant bien connu dans les deux hémisphères m'assurait la réception la plus cordiale et toutes les facilités désirables pour me livrer à de sérieuses études.

Avant d'aller au Canada je parcourus de New-York les États-Unis car je désirais faire la connaissance des minéralogistes et géologues et en même temps visiter les musées. L'itinéraire de mon voyage ne fut définitivement arrêté qu'après l'avoir discuté à New-Haven avec M.M. Dana et Brush. Je me décidai à parcourir d'abord la Californie, et à faire en retournant des excursions à Virginia City (Nevada) et à Denver (Colorado). J'étais attiré là par les mines d'argent et la première exposition montanistique inaugurée dans

la capitale du Colorado. De Denver je me rendis par Chicago à Montréal après avoir admiré la chute du Niagara. Je désirais prendre part aux séances d'une association de près de 900 savants américains. Pendant les trois mois que dura mon voyage je vis et appris beaucoup. Comme cet étrange pays est l'objet d'un vif intérêt de la part de l'Europe, je me rends au désir de mes amis en vous communiquant mes observations. Je profiterai de la circonstance pour parler dans cette conférence en premier lieu des progrès qu'on a fait dans les moyens de transports maritimes et dans les chemins de fer, qui servent à l'entreprise de l'overland-route de l'océan à l'océan. La plupart des compagnies de chemin de fer sont, par les immenses terres reçues du gouvernement libéral â titre de subvention, intimement liées à un objet d'un grand intérêt pour nous, c'est l'émigration européenne en Amérique. Je me propose de parler également de l'immigration américaine en Europe, et enfin de faire mention des quelques souvenirs lointains de la patrie que j'ai recueillis là bas.

La traversée océanique entre l'Europe et Amérique est exclusivement entre les mains des compagnies européennes, et plus particulièrement des Anglais. Il y a quelques années le tonnage des bateaux ne dépassait pas 3 à 4 mille; mais tout récemment les compagnies anglaises en ont construit de 7 à 8 mille tonnes, avec de très-puissantes machines. Je fis en huit jours le trajet de Liverpool à New-York, à bord de la Servia et en sept celui de New-York à Liverpool sur le mail steamer Alaska.

Après avoir visité New-York, et fait quelques excursions à New-Haven, Philadelphia, Washington, je m'en fus directement à San-Francisco. En Amérique la manière de voyager permet de passer 6 nuits et 7 jours en chemin de fer sans en être incommodé. En Europe au contraire une semblable entreprise serait excessivement fatigante. Le confort et la liberté joints à la bonne construction des Pullman-cars, rappellent la commodité du trajet atlantique.

Afin de me procurer des renseignements d'une parfaite précision, à peine arrivé dans un pays, je me mis à la recherche d'une bonne géographie; mais ce fut dans le cas présent en vain. Je fus surpris l'année passée, de trouver en Algérie, ce pays encore si nouveau l'excellent ouvrage de Niel. En Amérique au contraire je constatai, qu' il n'existait pas encore un ouvrage géographique sur les États-Unis. Les livres qu'on y trouve sont généralement élémentaires. Cette lacune est plus ou moins comblée par une oeuvre que je trouvai à mon retour en Europe: „Die Vereinigten Staaten von Nord-Amerika" (par le dr. Ratzel de Munich, 2 vol., 1880).

I. L'immigration dans l'Amérique du Nord.

Depuis la découverte de l'Amérique, la question d'immigration est presque continuellement à l'ordre du jour. Le nombre des immigrés du siècle dernier est peu connu; les données plus exactes commencent dès la guerre de l'indépendance. En 1819 le congrès a ordonné le dénombrement des immigrés, et cet usage s'est continué. Nous touvons les chiffres siuvants dans les différents ouvrages ayant rapport à l'immigration.

en 1820	8,335	1871—75	1,740,380
1821—30	143,078	1876	224,860
1731—40	552,000	1877	130,503
1841—50	1,559,300	1878	153,207
1851—70	2,707,624	1879	669,531
1861—70	12,492,209	1880	789,003

60% des immigrants sont des hommes, 40% des femmes. Quant à l'âge, les individus de 15 à 25 ans, et particulièrement ceux de 20 à 25 sont les plus nombreux. A l'égard de la profession, de 1820 à 1860 on compte 39% de journaliers, 33% d'agriculteurs, 18% d'industriels et 10% de commerçants. Les professions scientifiques offrent des nombres beaucoup moins considérables.

Relativement aux pays, d'où les immigrés sont arrivés de 1820 à 1870, on trouve les données suivantes:

Anglais, Écossais, Irlandais	4,527,592	Italiens	56,874
Allemands	2,889,235	Espagnols, Portugais	34,717
Autrichiens-Hongrois	49,793	Hollandais	42,201
Suisses	77,299	Belges	21,498
Suédois, Norvégiens	263,993	Chinois	196,891
Danois, Islandais	41,417	Japonais	337
Français	300,259	Des Indes occidentales	59,569

Si nous voulons nous rendre compte des territoires où affluent les immigrants, il faut commencer par les provinces d'Est de l'Amérique du Nord. La population de cette contrée commence par s'informer quels sont les pays les plus fertiles sur les territoires occidentaux. Une fois qu'elle les connait, elle se dirige en masse de ce côté et prend possession des endroits les meilleurs. La population du Canada participe également à la migration. Les journaux du pays s'en plaig-

nent amèrement et somment le gouvernement de prendre des mesures sévères pour arrêter les fugitifs.

Ce qui encourage l'immigration ce sont les avantages immenses et les facilités de tous genres offertes en Amérique aux chercheurs de patrie et aux immigrants („for homeseekers and emigrants") en première ligne par les chemins de fer et la législation. Nous voyons sur la carte „centenniale" les terrains donnés aux chemins de fer par le gouvernement pour les morceler et racheter par là les fonds engagés. Les compagnies font donc leur possible pour atteindre ce but.

J'eus pendant mon séjour à New-York, l'occasion de constater que pas un pays d'Europe n'est exclu de l'immigration.

L'émigration pour nous c'est l'immigration pour les Américains et il serait intéressant de considérer la chose à leur point de vue.

Le bureau statistique des États-Unis vient de publier un rapport sur ce qui s'est passé à ce propos jusqu'au mois de Juin 1881. Le nombre des immigrants y est extraordinairement grand: 789,003. Il surpasse de 119,572 celui de l'année précédente. Les journaux en concluent que si les choses continuent ainsi pendant 4 ans, le total égalera la population entière de l'Amérique du Nord à l'époque de la révolution et dont l'accroissement demanda 150 ans.

Le contingent le plus considérable est fourni par l'Allemagne: 249,505; puis viennent l'Angleterre et l'Ecosse 75,175; l'Irlande 76,432; La Suède 64,606; et enfin Canada 98,308 âmes; la plupart de ces derniers sont des Européens embarqués sur les côtes du Canada. Si cela continue, l'héritage de l'„Uncle Sam" se réduira par trop. Malgré les mécontentements manifestés assez souvent par les ouvriers, les peuples d'Europe continuent cependant à y chercher „The land of the free and the home of the brave."

Parmi les immigrés, les Anglais exceptés, ceux que l'on préfère sont les Allemands; les moins aimés sont les Irlandais.

L'émigration hongroise est aussi assez considérable. J'eus à New-York l'occasion de recueillir à la banque Richard une des maisons les mieux renseignées, des données précises à ce sujet. Les émigrants hongrois sont inscrits sur la liste de l'Allemagne. Le premier caissier m'a assuré que par eux des millions avaient été expédiés en Hongrie. Du 1. Janv. à fin Septembre 1882 ils ont envoyé en Hongrie une somme de 615,000 florins. Au mois de Septembre seulement, 100,000 florins ont été expédiés. Ces sommes ne sont d'ailleurs que celles qui parviennent par escompte. On en re-

çoit principalement dans les comitats d'Abaúj, Szepes, Sáros et Zemplén.

En général toutes ces émigrations sont très risquées. Les uns sont heureux, les autres malheureux.

II. Des Américains en Europe.

D'après le „Philadelphia Record" le nombre des passages américains était en 1880 de 19,000, en 1881 ce nombre avait augmenté de 3,000 et cette année on peut en compter 30,000. 21 Sociétés de navigation font le transport. Le dit journal suppose à chaque voyageur une somme de 3000 dollars (7500 flor.). Les frais de voyage aller et retour font 5 millions de dollars; le surplus, à peu près 85 millions de dollars, restent en Europe. Il y a en outre des voyageurs moins riches qui avec la l'argent anticipé aux immigrés élèvent cette somme à 125 millions. C'est le tribut payé par l'Amérique à l'Europe pendant l'année 1882.

Il est hors de doute que la mode de voyager se répand de plus en plus et l'on se hâte au mois de Mai, de prendre des billets sur les paquebots pour ne pas être contraint d'attendre jusqu' en Juillet. L'Europe, dit le journal cité, est plus attrayante, mais il ne faudrait cependant pas négliger les beautés de la patrie. On m'assurait à New-York que nombre de familles possédant une fortune médiocre économisent pendant des années, afin de faire un „trip" vers l'Europe et pouvoir parler en hiver dans les salons sur la Suisse, un lord ou un régent. Il faut en outre tenir compte des jeunes gens envoyés surtout en Allemagne pour y faire les études politechniques et mieux encore des sciences naturelles. Au congrès de Montréal plusieurs médecins américaines m'ont affirmé que nulle part au monde on ne peut fréquenter de meilleurs facultés médicales qu'à Vienne. Ces voyageurs américains se bornent d'ailleurs à visiter l'Angleterre, Paris, le Rhin, la Suiss.e, l'Allemagne et l'Italie où ils font de nombreuses aquisitions. L'Américain aime à avoir dans ses appartements des tableaux achetés à Munich, à Bruxelles, à Paris etc.

Peu d'Américains connaissent autant les États occidentaux, que l'Europe. Quand le Yankee a assez d'argent pour supporter les frais d'un voyage à San-Francisco, il préfère l'employer à visiter l'Europe, qui par ses variétés, ses trésors d'archéologie et d'art est pour lui une terre classique. Le tour des Américains se prolonge ordinairement jusqu' à Munich. Vienne est déjà en dehors du tour, à plus forte raison Budapest où l'on ne voit que rarement des Américains.

III. Réminiscences magyares dans l'Amérique du Nord.

Bien des choses au delà de l'Atlantique rappellent notre patrie. J'en fus frappé car je n'espérais pas que les Magyars y fussent si bien connus. Ces souvenirs sont en partie intellectuels, en partie commerciaux et en partie personnels.

Beaucoup d'Américains ne peuvent oublier l'impression charmante que leur a laissé l'éloquence de M. Kossuth; c'était l'époque où le nom magyar devenait généralement connu. Beaucoup de ville gardent le souvenir de Kossuth dans les noms des rues, avenues et places. Il y a des mines, des villes et même un county dans le nord de Iowa qui portent son nom.

A Boston, la métropole de la civilisation américaine et des unitaires, on connaît très-bien nos unitaires, visités une fois par le révérend Hale. Ces derniers reçoivent quelque fois de leurs coreligionnaires américains des sommes considérables. Les unitaires de New-England fournissent la plupart des savants américains.

Je dois mentionner également l'Encyclopédie américaine (16 vol.), dans laquelle les articles relatifs à la Hongrie sont très-exacts. Il n'en est malheureuement pas ainsi en Europe.

L'eau salée, amère de Buda est répandue partout. Une seule maison, m'a-t-on assuré, en reçoit par an 4 millions de bouteilles.

Le nom de Buda est porté par tois villes. Les moulins à vapeur sont établis d'après le système de Budapest; en Angleterre également. Notre „mohár“ y est connu sous le nom de „hungarian grass“, il est très apprécié dans les fermes. Les vins hongrois se vendent à New-York et à Boston. On en consomme en petite quantité. Les Américains ne boivent en général que peu de vin et de bière. L'eau et le lait y remplacent le plus souvent ces boissons. Le vin de Tokaj étant connu partout, on cultive les vignes de Tokaj même en Californie et on en vend les produits sous le nom de „vin de Tokaj de Californie“. comme celui de l'Algérie „vin de Tokaj de Algérie“, mais ces vins n'atteignent jamais la même qualité.

Les Hongrois émigrés ont même à San-Francisco leur „Société magyare“. Ils lisent des journaux magyars, se rappellent leur patrie avec une émotion indéfinissable. Mais nous les connaissons assez, pour qui'l soit inutile d'en parler.

LA GORGE DE TUR-KOPPÁND.

Les beautés pittoresques de la montagne de Toroczkó ont été bien souvent vantées par les voyagenrs enthousiastes. L'élévation, la variété de ses rochers dominant la vallée, les gorges profondes creusées dans le calcaire et livrant passage à de rapides cours d'eau qui vont se perdre en bouillonnant dans la vallée de la Maros, produisent uue impression des plus poétiques sur l'imagination de l'homme le plus blasé. La gorge de Torda, le défilé de Toroczkó avec ses crevasses ouvertes dans le roc peuvent être comparés à la magnifique vallée d'Ampezzo.

Cependant, seuls quelques naturalistes étudiant les couches calcaires ou herborisant sur les hauteurs sont les hôtes habituels de ce splendide pays.

La gorge de Tur-Koppánd compte encore moins d'admirateurs. Son éloignement de toutes voies de communications, sa position la dérobant à tous les yeux font que, malgré son caractère sauvage et pittoresque, elle est presqu'inconnue des géographes et même des habitants des villes plus voisines.

Ayant pour compagnon de voyage M. Ch. Pállffy, je résolus de faire cette intéressante excursion. Nous prîmes le chemin qui conduit de la grande route de Kolozsvár à la ville de Uj-Torda et nous atteignîmes le point culminant où des couches tertiaires, se dressent tout à coup plusieurs couches de craie superposées. En approchant de la cîme on trouve du grès exploité jadis par les Romains, des couches de plâtre et des craies bitumineuse. Plus loin dans la direction de Koppánd on voit une citerne romaine assez bien conservée, et en avançant toujours, on se trouve bientôt au bord d'un abîme. C'était le but de notre excursion. La masse de craie dans laquelle s'est ouverte cette énorme crevasse se trouve d'une formation récente. Aussi, n'y voit-on pas se dresser des crètes rocheuses comme dans la vallée d'Aranyos. Elle frappe non pas par ses proportions, mais par ses excavations bizarres, par ses brusques arêtes et les arabesques capricieuses formées par les fentes. Elle est aussi abrupte que la gorge de Torda.

D'en haut, l'aspect de la gorge impressionne vivement. D'en bas, l'effet est effrayant et il n'y a place que pour un petit torrent. Les murailles escarpées menacent à tout moment de s'écrouler sur le visiteur assez hardi pour troubler le calme de cette solitude. Si l'on veut remonter la gorge, le mieux est de marcher

dans l'eau limpide du ruisseau qui s'écoule en grondant, ou de sauter de rochers en rochers. De temps en temps, les murailles s'éloignent et l'on voit surgir de petits moulins primitifs, et des bancs de gazon.

En comparant les deux murailles celle de droite forme des pics, des pyramides, des tours ciselées, tandis que celle de gauche au contraire est une paroi continue surmontée de crénelures. La première est pleine d'excavations, parmi lesquelles on ne trouve qu'une grotte assez grande, où nous avons eu l'avantage de découvrir des ossements humains préhistoriques.

La hauteur moyenne de la fente peut être évaluée à 200 mètres. Elle s'ouvre du sud-est au nord-ouest, où elle se resserre sensiblement. Sa longueur est environ de 3 kilomètres. Vers le milieu elle s'élargit un peu et l'on voit à droite deux petites baies.

Il faut enfin remarquer que les bancs calcaires, reposant sur des couches mélaphyres, ont une déclivité du côté du nord-est, et que la chaux bréchitique est rayée et veinée de bleu, brun et rouge par du fer et probablement aussi par de l'oxyde manganique.

Gabr. Téglás.

LE DÉVELOPPEMENT DE VIENNE ET DE BUDAPEST.

Les magyars peuvent constater avec une juste satisfaction les progrès remarquables, que fait la capitale de la Hongrie depuis la restitution de la constitution, Budapest s'élève d'un vol rapide et prend rang parmi les villes les plus grandes et les plus belles. Nous ne trouvons d'exemple d'un développement semblable que dans le nouveau monde. Ce que nous avançons n'est point l'effet d'un patriotisme éxagéré, mais bien le résultat de sérieux calculs.

Avant 1837 Budapest, n'appartenait pas encore aux villes de 100,000 hahitants. Cette année-là elle était la 33-ième parmi les villes de l'Europe. En 1870 elle était la 23-ième et actuellement elle est comptée comme la 13-ième. Quant à Vienne, en 1814 elle était la 7-ième ville d'Europe, en 1837 la 6-ième et aujourd'hui elle est la quatrième. Ces progrès frapperont plus vivement encore en suivant progressivement l'accroissement de la population

des habitants de Vienne		et des habitants de Budapest	
en 1751	175,400	en 1782	40,778
1783	207,980	1812	70,219

des habitants de Vienne		et des habitants de Budapest	
1800	231,050	1827	78,056
1816	243,987	1837	106,000
1820	260,224	1842	127,818
1830	317,768	1851	177,062
1837	344,000	1864	187,000
1840	356,870	1870	280,000
1846	407,980	1876	309,208
1851	431,147	1880	244,604
1857	476,222	1881	370,767
1864	550,241		
1870	571,750		
1872	628,053		
1875	673,865		
1881	726,105		

L'accroissement de la population pendant 10 ans s'est élevé chez nous à 96,418 âmes, c'est à dire 3·220%; à Vienne au contraire on compte — les faubourgs exceptés — 97,180 âmes, c'est à dire 1·7%. Pendant le même laps de temps, le nombre de Yuifs de Vienne s'est élevé de 80·17%, et ceux de Budapest à 10·9%. Il est impossible de ne pas blâmer à cette occasion l'ignorance ou peut-être la malveillance, avec laquelle les Allemands traitent nos relevés statistiques. Ainsi la 7-iême édition 1882 de la Lexique de géographie de Ritter, rédigée par le dr. H. Lagai, compte à Budapest 32% de Magyars et 48% d'Allemands, bien que le nombre des premiers même d'après Schwicker est 58% et celui dès seconds de 34%.

Une ville ne prospère pas seulement par l'accroissement rapide de sa population, mais plus encore par le développement de ses conditions matérielles. Nous comptons pour peu de chose les revenus de l'impôt qui s'élevaient à Vienne en 1880 à 26 flor. 18 kr. par tête et les dépenses à 31 flor. 38 kr., tandis qu'à Budapest ils n'ont atteint que 18 flor. 60 kr., resp. 17 flor. 82 kr. Pour Vienne on peut attribuer cette différence aux faubourgs qui sont placés sous la dépendance de la police de la ville elle-même. Le progrès ressort mieux de la proportion des impôts directs et indirects. A Vienne on paie par tête 12 flor. 55 kr. d'impôt direct et 2 flor. 75 kr. d'impôt indirect, tandis qu'à Budapest chaque tête paie au trésor d'état 6 flor. 71 kr. d'impôt direct et 4 flor. 46 kr. d'impôt indirect.

En considération de ces faits, le „Magyar Föld“ journal économique conclut que le développement de Vienne suit une direction

rétrograde. Les revenus des impôts indirects en Autriche montent continuellement, tandis qu'à Vienne ils changent à peine, ce qui prouve le peu d'accroissement de sa population et la faible élévation de la consommation. Il n'est pas moins important de constater que les proportions des nouvelles constructions sont moindres que celles des années précédentes. Les dépôts de fonds à la caisse d'épargne, accroissant continuellement en Autriche, ont diminué à Vienne. La chambre de commerce a démontré aussi la diminution de l'impôt sur les revenus, ce qui prouve un certain arrêt dans le développement de la ville.

Il en est autrement pour Budapest et le bureau statistique de la capitale donne les chiffres suivants :

L'importation de Budapest en valeur de florins était

	en 1876,	en 1878,	en 1880,	en 1781
Boeufs	93,869	105,649	103,003	128,932
cochons	494,196	419,089	319,331	317,264
blés	3,606,637	4,353,035	2,981,346	4,570,270
laine	79.508	91,436	96,307	69,907
tabac	210,297	126,846	111,852	128,447
vin	176,545	45,653	118,333	71,882
spiritueux	76,314	66,487	50,128	63,710
farine	121,345	128,623	108,383	87,733
pétrole	85,204	103,829	102,938	140,630
marchandises de fer et d'acier	127,607	191,173	209,105	227,507
bois à brûler	1,285,605	996,292	1,173,313	1,253,182
bois d'ouvrage	339,216	225,649	253,470	263,895
houille	2.442,422	2,906,180	3,039,090	2,230,500
filatures et tisserandes	135,671	145,517	134,930	149,876
total	9,244,431	9,803,438	9,820,523	10,702,675

C'est surtout l'importation du vin et de la laine qui a diminué

L'exportation de Budapest en valeur de florins était:

	en 1876,	en 1878,	en 1880,	en 1881.
Boeufs	20,645	39,122	20,204	26,675
cochons	299,311	315,775	277,525	380,672
blés	883,623	969,101	601,638	750,733

	en 1876,	en 1878,	en 1880,	en 1881.
laine	81,069	83,665	97,799	76,680
tabac	136,421	98,142	123,831	142,749
vin	100,513	93,805	251,044	134.934
spiritueux	120,447	153,682	171,302	195,924
farine	2,022,387	2,623,584	2,034,915	2,474,619
pétrole	43,918	57,000	49,642	58,153
bois à brûler	3,877	3,381	961	642
bois d'ouvrage	113,068	112,949	39,793	126,672
houille	60,682	118,137	99,039	95,086
filatures et tisseranderies	47,081	64,251	81,680	93,536
total	4,031,078	4,894,916	3,983,148	4,723,315.

Les sociétés d'actionnaires de Budapest possédaient en 1878 des fonds s'élevant à 64 millions, en 1880 73 millions de florins Les nouvelles fondations de l'année 1881 ont augmenté encore considérablement. Aussi les mises de fonds à la caisse d'épargne s'èlevent chaque année.

L'accroissement de la population du pays n'a pas été en proportion de celui de la capitale, mais en considérant, que la population du pays en 1822 n'était que 11,422,029 âmes, et qu'au bout de 60 ans elle s'élève à 16,642,178, le surplus de 5,200.149 âmes peut bien prouver un augmentation favorable.

E. Hanusz.

UNE NOUVELLE CAVERNE D'OSSEMENTS DANS LA CONTRÉE DE TOROCZKÓ

Les beautés naturelles de la charmante vallée de Toroczkó sont assez connues et ont jusqn'ici attiré de nombreux touristes. Les curiosités de cette contrée se sont encore augmentées par la nouvelle découverte de M. G. Téglás, membre de notre société. L'été dernier tout près de Toroczkó-Szent-György, dans le territoire du village Bedellő, au sein de la montagne calcaire se dressant sur le fleuve Aranyos il à découvert une caverne contenant des ossements. Les habitans du voisinage connaissaient déjà cette caverne et la nommaient „La grotte stalactite," mais c'est M. Téglás le premier qui l'a étudiée soigneusement et y a trouvé des ossements d'ours antédiluviens (Ursus spelaeus Blmb.). La description et le plan de cette curieuse caverne ont paru dans l'édition de l'Académie des sciences. Nous empruntons à ce travail les faits suivants. La route

conduisant à la caverne commence à Toroczkó-Szent-György. L'entrée est une ouverture basse et difficile à remarquer. La longueur de la caverne est de 100 mètres, sa largeur de 4 à 15 mètres et sa hauteur de 3 à 15 mètres. Le fond est couvert d'une couche stalactite; la voûte a la forme d'un dôme, et montre partout les effets de la puissance de l'eau. Elle est décorée par des masses pittoresques de stalactite. Il n'y a pas de cours d'eau continu, mais il s'y touve toujours assez de filtrations pour rafraîchir les stalactites. Des débris de roche ne s'y trouvent que dans les sections les plus intérieures. La caverne appartient aux cavernes éruptives et sa formation peut remonter aux époques diluviales. Sa température est de + 8° C., l'air n'y est pas désagréable; des chauves-souris n'y habitent pas. Le crâne de l'ours qu'on y a trouvé a une longueur de 0·39 m., une hauteur de 0·18 m. et une largeur de 0·25 m. Cette découverte est intéressante, car c'est la première fois que l'Ursus spelaeus se montre dans les nombreuses cavernes des montagnes calcaires de l'Érczhegység.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

Séance de lecture le 16. novembre.

Présidence de M. J. Hunfalvy à 5 heures et demie à l'hôtel des Postes. Les membres de la Société et le public s'y trouvaient en très-grand nombre. Nous y remarquons, entre les célébrités de la science et de la politique, M. G. Tanárky, secrétaire d'État au ministère de l'instruction publique et M. P. Török, surintendant calviniste. Mr. le président présente en termes très-affectueux le conférencier M. Edmond Faragó, directeur des douanes maritimes imp. en Chine, notre excellent compatriote, qui depuis 9 ans qu'il habite le Changaï fait honneur dans l'extrême Orient à l'intelligence et l'énergie magyares. En congé pour quelque temps en Hongrie il profite de l'occasion pour y faire connaître sa nouvelle patrie. Le public a reçu M. Faragó avec de chaleureux applaudissements et l'orateur a fait une conférence des plus curieuses tout en nous permettant d'admirer de fort jolies collections. Nous rendrons compte de cette soirée qui s'est terminée à 7 heures et demie, dans notre prochain numéro.

SUPPLÉMENT

CONTENANT UN ABRÉGÉ

DU BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

Rédigé par ***PAUL KIRALY*** *secrétaire de la Société.*

X. Année. Budapest, le 25. Décembre. 10. Numéro.

DE LA CHINE.

La partie orientale de l'Asie intéresse au plus haut point tous les peuples civilisés non seulement de l'Europe, mais encore de l'Amérique. Les deux pays les plus curieux en sont la Chine et le Japon Ily a peu de temps ils vivaient presque entièrement isolés. Un voyage en Chine n'était pas chose facile, on y regardait à deux fois, tandis qu'aujourd'hui toutes les difficultés se sont aplanies. Par le canal de Suez on peut s'y rendre en 45 jours et à travers l'Amérique en 40. Il n'est même plus impossible de pénétrer dans l'intérieur de la Chine. Les communications sont donc très faciles; mais les frais considérables permettent à peu de voyageurs d'entreprendre cette excursion lointaine et l'on en est réduit à puiser dans les livres des connaissances à ce sujet. Les témoins oculaires sont donc accueillis, dans notre pays par exemple, avec une curiosité toute particulière. C'est pourquoi j'ose me permettre de vous faire part de mes expériences personnelles.

Quant à la géographie de la Chine, je puis omettre les données déjà connues. Je me contenterai de constater que l'étendue de l'empire est évaluée à 1.297,999 de milles carrés anglais, qu'il est divisé en 18 provinces, 267 départements et 573 arrondissements. En 1812 la population était de 360.279,897 âmes. On doit ce chiffre à l'empereur Tyiâ-tching* (no. 1). Il n'est qu'approximatif et un recensement consciencieux établirait une très grande différence. La capitale actuelle de la Chine est Pékin ou mieux en chinois Péy-tying (nº 3), qui signifie „Capitale du Nord.“ Sans compter

* Les transcriptions sont essayées d'après l'alphabet hongrois ; voir les termes originaux sur la table annexée au texte hongrois de ce numéro, et pourvus des nombres d'ordre respectifs. Le ty doit se prononcer à peu près comme le t dans le mot tien.

cette ville, plusieurs autres ont eu à différents époques le rang de capitale. La première était Yâng-hsiâ (nº 4) ou d'après la prononciation d'aujourd'hui Thây-khâng (nº 5). Elle devint résidence impériale l'an 2180 avant J. Chr. Depuis, on a changé 16 fois de capitale. Nàn-king l'a été à deux reprises. C'est depuis 480 ans que Pékin est la résidence de l'empereur et du gouvernement. Le pouvoir suprême appartient en dehors de l'empereur, au Tyun-tyi-tchou (nº 6), grand conseil, dont les membres doivent se présenter chaque jour à 4 heures au palais impérial et tenir conseil agenouillés devant le monarque. Après cela vient le Liou-pou (nº 7), ou gouvernement proprement dit, divisé comme il suit: le Lí-pou (nº 8) ministère de l'intérieur, le Li-pou (nº 9) ministère des cérémonies, le Hou-pou (nº 10) ministère des finances, le Ping-pou (nº 11) ministère de la guerre, le Hsing-pou (nº 12) ministère de la justice et le Koung-pou (nº 13) ministère des travaux publics. Les provinces sont gouvernées par 8 vice-rois, 18 gouverneurs, autant de juges et trésoriers en chef, 110 surintendants, 267 lieutenants et 573 conseillers.

Les mandarins civils sont divisés en 9 classes. On reconnait la classe à laquelle ils appartiennent par le bouton fixé sur le chapeau ou bien encore par l'animal brodé sur le plastron du pourpoint. Les symboles du premier rang sont: un bouton rouge clair et une grue brodée; ceux du second: un bouton rouge foncé et un faisan doré; du troisième un bouton bleu clair et un paon; du quatrième: un bouton bleu foncé et une oie sauvage; du cinquième: un bouton de cristal et un faisan argenté; ceux du sixième: un bouton blanc et une grande aigrette; ceux des septième, huitième et neuvième: un bouton jaune doré et un canard, une corneille, et un vanneau. Les mandarins militaires, jouant un rôle très-subordonné dans la société, portent également des boutons semblables; mais sur l'habit les oiseaux sont remplacés par de rapaces quadrupèdes.

Si vous me demandez quel nom se donne le peuple Chinois, comment il appelle son pays, je ne pourrai vous répondre d'une maniére positive. Le nom officiel de la Chine dépend toujours de celui de la dynastie. Actuellement celui qui répond à la dénomination „Chine“ généralement adoptée en Europe est: Tâ-tching-kouo (nº 14), qui signifie: le grand empire mândjou-tatâre. Il y a 238 ans la Chine s'appelait Mingue. Son nom le plus commun est Tchoung-kouo (nº 15) c'est à dire empire du milieu, exprimant que la Chine forme le centre, le coeur du monde, au delà duquel tout est barbare. La littérature se sert à

cet égard du nom Hoâ-kouo (n° 17), empire de la beauté ou bien de l'abondance de fleurs; car ils prétendent que ce vaste pays abonde en hommes à l'esprit fleuri ou poëtique. Tout cela ne s'applique qu'à l'ensemble du pays. Quant à la nationalité des individus, on les nomme tchi-gêne (n° 18): hommes à drapeau, c'est à dire mândju-tatâre, ou bien encore khâne-gêne (n° 19): homme brave, impliquant, toutes les qualités d'un Chinois. Le nom de leur idiome est khâne-hoâ (n° 20), et celui de leur littérature khâne-vêne (n° 21), Le mot khâne était le nom d'une dynastie célèbre en Chine.

Quant à la religion, les Chinois appartiennent en général à la secte des Bouddhistes. La classe intelligente est sans confession et ne respecte que les principes de deux sages: Confucius et Mencius; ces noms se prononcent en chinois Khoung-fou-tçu et Mêng-tçu.

Le commencement de l'empire chinois remonte d'après les traditions jusqu'à l'an 2852 avant J. Chr.; il a eu jusqu' ici 268 régents.

Au point de vue scientifique, les Chinois ont une sorte de civilisation qui paraît défectueuse et déraisonnable aux yeux des européens. Ils se font par exemple des idées singulières sur la Terre, le ciel et les astres. Selon eux, la Terre s'est formée de la conglomération des atomes flottant dans l'espace; elle n'est pas globulaire, mais ronde, plate et reste toujours immobile aux deux pôles. Le ciel qui l'entoure se meut au contraire constamment sur ses axes septentrionaux et méridionaux et entraine avec lui le Soleil, la Lune et les étoiles fixés à sa voute. C'est ce qui produit le jour et la nuit. Le ciel est l'être sublime; c'est la réalisation de l'idée de Dieu, de la Providence et de la Nature; l'empereur en est le lieutenant. Ils enrégistrent soigneusement les phénomènes remarquables du ciel, car ils sont convaincus, qu'il y a toujours quelques rapports entre ces phénomènes et les événements politiques. Ils notent l'apparition des comètes, les tempêtes extraordinaires, les pluies rouges ou noires, les tremblements de terre, les désastres produits par la grêle, les inondations et les animaux dévastateurs.

Des épidemies, la famine, la sécheresse et les déluges sont fréquents en Chine et causent des misères inouies. En 1878 une famine affreuse sévit dans les deux provinces du nord: Chaou-toung Chaou-si et Pei-chih-li. Le „Famine Relief Commitee", sachant que je connaissais la langue chinoise, me confia les sommes considérables souscrites en Angleterre et en Amérique, pour les répartir entre les indigents. Il est impossible de peindre les scènes horribles dont je fus témoin. Je vis des hommes n'ayant plus que la peau et les os

se coucher dans les rues pour attendre la mort; des enfants affamés rongeant la chair des chiens morts, des familles mangeant leur propres enfants etc. Bien souvent alors il m'est arrivé de ne pouvoir me procurer les aliments les plus indispensables. On considère ces calamités comme des preuves de la colère céleste.

Le Chinois est de sa nature très superstitieux sans distinction de classes. Le journal officiel, le Tching-Pao, traite souvent avec un sérieux imperturbable des questions ridicules au plus haut point aux yeux d'un européen. Dernièrement, un haut fonctionnaire a proposé à l'empereur de faire écraser le Chouï-loung, dragonne aquatique, qui se trouve sous le sol à une profondeur de 5 pieds, et dont la présence se révèle par l'aridité et la couleur singulière du terrain, ainsi que par des mugissements formidables qui semblent sortir du sol. La proposition fût acceptée!

L'idiome chinois est selon nous très-primitif aussi bien à l'égard de la construction que de la formation des mots et des phrases. Il ressemble au langage enfantin essayant d'exprimer les premières pensées. Ce qui est et sera toujours un obstacle à son développement c'est l'écriture. Cet idiome n'a point d'alphabet proprement dit, il n'est pas écrit, mais bien plutôt peint. Chaque mot a sa propre image, et vouloir trouver entre eux une ressemblance serait une effort aussi fatigant que vain. Le nombre des signes est impossible à donner d'une manière positive. Le dictionnaire, fait par ordre de l'empereur Khâng-hchi, en contieut 50,000. Pour les apprendre tous par coeur une vie d'homme ne suffirait pas. Et pourtant la majeure partie de l'humanité s'en sert, et en les lisant chaque peuple selon son idiome en peut comprendre le sens. La forme de ces signes s'est modifiée par le temps d'une manière tellement insignifiante, que les livres écrits il y a 30 sièles et plus, sont regardés aujourd'hui encore comme des modèles de style. La grande difficulté de la langue chinoise consiste dans le nombre restreint des termes propres, c'est plutôt l'accentuation qui modifie le sens. Les 421 racines particulières n'ont même entre elles que des différences très peu sensibles, par exemple: tchâng, tchhâng; tchouân, tchhouân, tyueh, tchhueh; kouâng, khouâng, tzoung, tzhoung etc.; mais par l'accentua tion le Chinois comprend bien que le mot „li" comme lī (nº 22) signifie „poire", lǐ (nº 23) „belle-soeur" et lì (nº 24) „prune."

En étudiant la langue chinoise j'ai trouvé plusieurs mots ressemblant au hongrois non seulement par le son, mais aussi par le sens; p. e. kutya (à peu près koutia, chien) en chinois kooudza ou selon la pronontiation du sud kou-tza (nº 25); macska

(matchka, chat) m a o - d z a (n° 26). [Il est singulier, que l'ancre, que le hongrois nomme v a s m a c s k a (chat de fer), se nomme en chinois t h i e - m a o - d z a, qui signifie mot à mot également „chat de fer"]; t y ú k (tiouque, poule) en chinois t y i (n° 27): l ó (leau, cheval) s'appelle en général m â (n° 28), mais le cheval blanc ou pommelé a aussi en chinois le nom l ó (n° 29); n ő (noeu, femme) n ü (n° 30); m é z (mèze, miel) m i - d z^{u} (n° 31); l á n c z (lântze, chaîne) l â n - d z^{u} (n° 32); f á r a d t (fâratte, fatigué) f â - l a (n° 33); v á j n i (vâyni, creuser) v â y (n° 34); s z á m (çâme, nombre) au nord de la Chine se prononce ç o u - m o u, au sud ç â - m o u k (n° 35) presque comme le pluriel du mot hongrois s z á m o k. Ces ressemblances ne sont point les seules; elles sont restées par hasard dans ma mémoire, car mes notes ont été malheureusement perdues pendant mon voyage de retour.

Il y a encore une ressemblance très-curieuse entre le Chinois et le hongrois; c'est l'usage des noms personnels. Aussi les Chinois font précéder le nom de baptême, comme nous l'appelons, du nom de famille; ainsi dans L i - H o u n g - t c h â n g, L i est le nom de famille et H o u n g - t c h â n g le nom individuel.

Les Huns (houns) sont connus chez eux comme un peuple guerrier qui a pénétré à différentes reprises sur leur territoire pour s'y livrer au pillage. On les nomme h c h y o u n g - n o u ou simplement h o u n - n o u (n° 36), ce qui signifie „grossière et cruelle canaille." Sur les cartes anciennes, représentant tous les pays du monde, la Hongrie figure sous le nom de h c h y o u n g - n o u - k o u o ou h o u n - n o u - k o u o, c'est à dire pays de ces huns barbares qui osèrent antrefois pénétrer en Chine. Cette croyance est fort accréditée dans les hautes classes; aussi lorsque je fis au vice-roi ma visite de cérémonie et que j'eus décliné ma qualité de hongrois — „Nous sommes donc parents de race, me dit-il, car vous êtes mongol n'est-il pas vrai?"

Le Chinois rattache son pays au ciel et classe tous les autres peuples dans ce bas monde; c'est pourquoi il qualifie l'européen en général de y â n g - k v ê y - t z^{u} (n° 37): „Diable d'au delà de la mer." Ce sont, dit-on, les premiers Anglais qu'ils virent, qui par leur figure étrange leur inspirèrent cette bizarre idée.

Dans la vie sociale, les Chinois se distingent des Européens par une politesse exagérée. Ces règles scrupuleuses dont l'observance est exigée de tout Chinois instruit, rendent la vie ordinaire presque insupportable. Au nouvel-an, la plus grande ou même la seule fête des Chinois, toutes les affaires s'arrêtent pendant un mois. Chacun

fait ses visites de félicitations chez ses parents et connaissances. A l'arrivée de son visiteur le maître de maison s'empresse de s'écrier en même temps que lui h c h i n - c h h i h - â, p â y - n i e n - â ! (n° 38), c'est à dire „nouvelle joie, blanc nouvel-an!“ puis s'agenouillant l'un devant l'autre, ils s'inclinent profondément à trois reprises en touchant chaque fois la terre avec la tête; après cela ils prennent place, se permettent réciproquement d'ôter leur chapeau, allument leur pipe, prennent du café et parlent quelques minutes du temps et de leurs familles. A l'ordinaire on se salue en abaissant les mains jointes jusqu'aux genoux et en les relevant au niveau du front. On exige une politesse beaucoup trop cérémonieuse des étudiants euvers leurs maîtres, et des jeunes gens envers leurs parents ou d'autres personnes plus âgées.

Les sciences, les arts et les différentes branches de l'industrie ont fait de grands progrès. La littérature est considérable. Les romans et recueils de poésies sont très nombreux et quelques uns remontent à des temps très anciens. Les livres de prières des prêtres de Bouddha fûrent imprimés déjà sous la dynastie des T h â n g (n° 39), qui régnaient de 620 à 907 après J. Chr. La poudre à canon y fut inventée il y a fort long temps, la pyrotechnie fut présentée premièrement devant la cour de l'empereur T h â n g - t z h o u (n° 40) en 969 après J. Chr.

Parmi les branches de l'industrie chinoise la fabrication de la porcelaine et du cloisonné ont atteint un rare degré de perfection. Cette dernière date du régime de la dynastie M i n g (n° 41) du temps de l'empereur T c h i n g - t h â y (n° 42), et c'est en souvenir de ce monarque que les Chinois nomment le cloisonnage pratiqué seulement à Pékin t c h i n g - t h â y - l â n. Une autre industrie importante est la fabrication de l'encre de Chine (encre de l'Inde, selon les Anglais), surpassée pourtant de beaucoup par la production de la soie, dont l'immenx exportation n'est surpassée que par celle du thé.

Rien de curieux comme un dîner chinois. L'invitation est conçue en termes tels, que l'étranger est fort embarrassé de savoir s'il doit s'y rendre à jeun on en sortant de table. En voici une retrouvée par hasard et qui me vient du vice-roi L i - h o u n g - t c h â n g. La lettre et l'enveloppe ont la couleur rouge officielle. Sur l'adresse, on lit le nom et le titre de l'invité, et la missive contient ces mots „le 16 à six heures du soir, mes tasses seront nettoyées. J'attends ta brillante apparition.“ Une carte de visite est toujours jointe à la lettre.

Les invités doivent revêtir leurs plus beaux habits et se parer de tous les symboles officiels. Ils sont accueillis dans le vestibule, où l'on fume et cause jusqu'à l'arrivée de tous les hôtes. Les domestiques annoncent que l'on est servi, par un bruit d'assiettes de cuivre qui déchire le tympan. Le maître de la maison conduit ses hôtes dans la salle à manger et les place selon leur rang. Le repas commence par des apéritifs, ordinairement des graines de courge, que l'on s'amuse à grignotter quelquefois pendant une demi-heure. Puis viennent les nids d'hirondelles sous forme de bouillon délicat; les nageoires de requin blanc; les fucus à la sauce fine; l'Holothuria noir; les jeunes bamboux à la vapeur; des oeufs de colombe avec une sauce grisâtre et divers entremets sucrés. C'est un honneur lorsque le convive revient à tous les plats. On se sert pour cuiller, fourchette et conteau de deux petites cannes. Entre les plats on prend du thé vert sans sucre et du vin cuit dans de petites coupes d'argent ou d'or. Un grand dîner dure environ 4 heures, et se compose à peu près de 30 plats. Après le repas on vous offre aussi de l'opium que l'on fume par complaisance. Les femmes sont exclues de toutes les sociétés. Elles n'existent pas on peut dire pour le monde, où il est même contre l'étiquette de les mentionner. Selon les Chinois leur seule destinée est de participer à la propagation de l'humanité. Elles ne sont pour les hommes que des poupées, des marchandises, des jouets. Cependant la doctrine de Confucius exige que le fils estime, honore sa mère, la soigne dans sa vieillesse, aussi est-il touchant de voir le jeune employé, l'ouvrier, le soldat s'agenouiller aux pieds de sa mère pour lui présenter son gain de chaque jour, ou réclamer pour lui la punition qu'elle a encourue. Le parricide est puni de la peine la plus cruelle le ling-dji (n° 44), c'est à dire que l'on découpe en morceaux son corps vivant.

La mutilation des pieds des femmes est assez connue. Le mariage se fait généralement par l'intermédiaire des parents; les jeunes mariés ne se voient qu'après la cérémonie. Il s'en suit qu'il y a là beaucoup de mariages malheureux. Aussi la vertu étant très-estimée, on érige des monuments aux femmes restées veuves malgré leur jeunesse.

L'habitation chinoise diffère sous beaucoup de rapports de celle des Européens. Quand un homme de distinction veut faire bâtir une maison, il fait élever une grande muraille autour du terrain pour cacher aux regards indiscrets ce qu'il veut construire. Du dehors on ne voit donc que le portail fermé par une porte verte ou rouge gardée des deux côtés par des lions de pierre. Si l'on parvient à

entrer, on aperçoit d'abord une cour, puis au fond une halle et des ouvertures rondes des deux côtés du bâtiment. La halle sert de vestibule, on la traverse pour se rendre dans un salon de réception ordinairement très simple. La paroi donnant sur la cour est remplacée par une grille fort élégante et toujours fermée. Intérieurement la grille est tapissée d'un papier trés léger qui laisse pénétrer la lumière du jour car il n'y a pas de fenêtres. Le salon est meublé d'une table fort basse entourée de chaises incommodes recouvertes de soie: sur les parois des bandes de papier portant des inscriptions et de sages devises. Au milieu du plafond pend une lampe. C'est la seule partie de la maison où les étrangers peuvent pénétrer. Derrière les ouvertures rondes, citées plus haut, se trouvent les appartements des femmes. Ces maisons n'nont généralemnt qu'un étage; les corridors larges, spacieux, sont fort agréables pendant les grandes chaleurs. Les meubles sont très simples. Les chambres sont ornées d'armoires en bois précieux, de magnifiques porcelaines, lampions etc.

La vapeur et l'électricité commencent à étendre leurs conquêtes jusqu'en la Chine. En 1876 on y voyait déjà un chemin de fer; mais comme il avait été construit par les Anglais sans l'autorisation du gouvernement, l'État l'acheta, le fit démolir et on en transporta les matériaux à l'île Formosa où ils se détériorèrent à leur gré. Le télégraphe fut plus heureux. On a en établi un cette année de Tien-tchin à Changhaï.

Les Chinois sont encore les laborieux laboureurs d'il y a 4000 ans. Leur vie est régulière, leurs exigences modestes, ils souffrent patiemment les plus dures privations. La terre du céleste empire est féconde, les montagnes renferment des mines inépuisables. Aussi croyons nous la Chine appellée à un brillant avenir.

Eugène Faragó.

LES YAKOUTES.

Les Yakoutes appartiennent aux peuplades turques de la Sibérie. On les rencontre surtout dans les contrées de Yakoutzk aux environs du Lena et de ses affluents. Leurs pâturages s'étendent du côté de l'ouest le long des fleuves Vilouy, Jenissei, Olenek et Khatanga; à l'est jusqu'à la montagne Aldan et le fleuve Kolyma; et enfin vers le nord dans la direction de l'île Onda jusqu'à la baie d'Okhotzk. Ils diffèrent de leurs voisins des Toungouses en ce, qu'ils s'occupent surtout de l'élevage du bétail, tandis que ces derniers vivent misérablement de la chasse et la pêche.

Les Yakoutes occupent un des pays les plus froids de la Sibérie. Il est très rapproché des mers polaires et le sol, presque con-

tinuellement durci par les glaces ne dégèle, même à la fin de l'été, qu'à une profondeur de trois à quatre pieds et demi. Il en résulte que dans les caves, les liquides gêlent dans l'espace de deux heures, tandis qu'au dehors il fait une chaleur qui s'élève parfois à 36° au dessus de zero. Au sud de ce pays on trouve de magnifiques forêts vierges où croissent le cèdre, le bouleau et le sapin rouge; mais sous les 68—69° de latitude les forêts disparaissent et la nature polaire règne dans toute sa rigueur. D'après Scheschoukine le plus grand froid commence au milieu de décembre et le soleil ne se lève alors que vers 11 heures, mais sans éclairer l'athmosphère pleine de sombres brumes. Le thermomètre marque 35—38 et même 40 au dessous. Fort heureusement pour les habitants l'air est extrêmement calme; car s'il y faisait du vent, il serait impossible à des êtres humains de résister et de vivre. Malgré le froid, ces pauvres gens sont non seulement bien portants, mais encore fort gais.

Il est difficile de dire au juste comment les Yakoutes sont arrivés dans ces contrées glaciales et d'établir leur degré de parenté avec les turcs. On ne peut faire à ce sujet que des suppositions. Cependant il est probable qu'ils appartiennent à ces races turques qui dans les temps préhistoriques portaient en Djoungarie le nom de Ouigours. Cette hypothèse est appuyée non seulement par des remarques physiques et par une certaine analogie dans les coutumes, mais surtout par le résultat d'une comparaison minutieuse entre les idiomes Yakoutes et Ouigours qui ont entre eux une ressemblance frappante. Les Yakoutes se nomment eux-même Chakha (pluriel: chakhalar); le nom d'Yakoute leur est imposé par des Russes, qui à leur tour l'ont emprunté aux Toungouses. Les Yakoutes se divisent actuellement en 5 races, qui descendent des 5 fils du mythique Yellis.

Ils ont la taille moyenne, les épaules larges. On les dépeint vigoureux, fortifiés par la rigueur du climat, les difficultés de la vie, en un mot par la nature. Les Russes racontent sur eux des choses extraordinaires.

„Les voituriers, — disent-ils — sont capables de dormir en plein air même pendant les froids les plus violents, ils prennent gaiment leur thé et enlèvent quelques uns de leurs vêtements qui leur servent de couverture. Ils s'étendent alors sur la neige et tournent tantôt un côté, tantôt l'autre vers le feu. Ils vont à Yakoutzk vendre leurs marchandises par un froid de 40°; ils endossent leur „paska“, sorte d'habit et rient, badinent comme s'ils étaient aux plns beaux jours du printemps, tandis que les autres hommes, ont jusqu'à l'haleine gelée. Le voyageur Rittich Boulytchen raconte, que

dans ces contrées sévit un froid si rigoureux, que la soupe aux choux, páisée dans la marmite avec une cuiller, a le temps de se geler jusqu'à ce qu'elle arrive à la bouche. Afin d'accoutumer leurs enfants au froid, les Yakoutes les frottent plusieurs fois par jour avec de la neige et les lavent à l'eau froide en récitant le proverbe: „supporte le froid et tu pourras supporter l'hiver; supporte le chaud et tu pourras supporter l'été.“ Et ces hommes atteignent souvent à plus de cent ans.

Le type mongol ne s'accusse pas chez les Yakoutes par les traits de la physionomie. Ils ont généralement les yeux petits et luisants, les cheveux noirs et durs, la tête grosse ovale avec les os saillans. La couleur de la face est terreuse, d'un brun foncé; ils n'ont pas de barbe. Ils ont la vue excellente et l'expression du regard est parfois spirituelle.

Leur vêtement diffère peu de celui des autres habitants de la Sibérie. Les femmes s'habillent à la manière des hommes, sauf quelques ornements de plus. Elles portent des boucles d'oreilles si pesantes qu'elles leur déchirent quelquefois l'oreille. Les habits sont cousus par les femmes; elles se servent au lieu de fil, de cordes de boyaux.

Leur nourriture se compose de viande de cheval ou de boeuf et de lait de vache ou de jument; ils mangent aussi beaucoup de poisson. La graisse est leur mets favori; ils en font une consommation. étonnante. Ils font du lait de vache une sorte de fromage qu'ils mangent sans pain. Leur plus grand bonheur est de manger et la norriture est le sujet le plus intéressant de leur conversation. Au mois de mai ils émigrent dans l'île de la Léna, et chassent les taupes qui fuient l'inondation; ils les considèrent un comme mets délicat ainsi que les poulains et les agneaux; cuits ou non cuits cela leur est parfaitement indifférent. On leur impute aussi des concours, où le plus grand mangeur est vainqueur et très-fier de sa victoire.

Comme breuvage ils préfèrent à tout le „kymisse“, boisson favorite des Tatares. Aussi deviennent-ils très gros. Les plus aisés boivent du thé dit „brique.“ Dernièrement les Russes ont importé aussi l'eau de vie. Le tabac est très en usage.

L'habitation des Yakoutes est en été une tente pyramidale (ourasa), couverte de branches de bouleau; en hiver une cabane en bois, ressemblant à une pyramide découpée, et couverte d'herbe, de terre ou d'argile; deux petites fenêtres munies l'hiver de glaçons carrés, l'été de vessies de poissons où de papier graissé laissent pénétrer la lumière du jour. L'intérieur creusé dans le sol est tapissé de plan-

ches. La porte s'ouvre à l'ordinaire vers l'est. Le poêle s'élève au milieu de l'appartement dont une partie est réservée pour les animaux domestiques; excepté le cheval qui campe au dehors même par les plus grands froids. Les hommes vont pendant le jour à la chasse, les femmes restent à maison et font des habits, des cordes et des filets. Le soir la famille se réunit. On fume et on se délecte en buvant le kymisse et en mangeant la graisse.

Quant à la religion, les Yakoutes appartiennent aujourd'hui à l'église russe. Leur conversion n'est encore que très-superficielle et en secret ils cultivent aussi le chamanisme avec toutes ses superstitions. Ils adorent tout particulièrement le Soleil et le feu, comme sources principales de la vie. Selon Poryadine le dieu Aï-Toyon y est encore adoré comme créateur du monde céleste, intermédiaire et terrestre. Ce dieu suprême, époux de Kubeï-Khatoume, (= femme vénérable) réside dans le neuvième ciel où la viande, le beurre et la graisse ne manquent jamais. Ils adorent aussi la déesse de la fecondité et de la naissance, et toute une série d'autres divinités. Les chamanes y jouent un rôle très-considérable.

Comme caractère, les Yakoutes sont implacables dans leurs vengeances; ils sont généralement querelleurs, dissimulés, paresseux, doués d'une certaine finesse, d'une grande habileté et ont l'esprit d'entreprise. Les voyageurs font l'éloge de leur hospitalité. Leur mémoire est extraordinaire. Ils sont d'ailleurs mornes et silencieux. Leurs chansons sont très-simples. L'imagination, la poésie ne s'occupent chez eux que des choses les plus vulgaires. Leur idiome est d'autant plus curieux qu'ils ont su le préserver de toute influence, de sorte que même à Yakoutzk il prévaut sur la langue russe. Cependant en considération de la culture russe désagrégeante, l'ethnographe s'imagine écrire la nécrologie d'un peuple en s'occupant de la vie des Yakoutes. Leur nombre total ne s'élève guère qu'à 80,000 âmes.

Parmi leurs coutumes on doit placer en première ligne le mariage, qui comme chez les peuples turcs se contracte très-jeune. Etant chrétiens, les Yakoutes ne devraient prendre qu'une seule femme, cependant il est rare de trouver parmi eux un homme, qui n'en ait pas deux. Les popes n'y songent point; ils ne bénissent qu'une seule union et cela leur suffit. Le mariage dépend du consentement des parents. Le jeune homme, accompagné de son père, convient avec le père de sa fiancée du kalym (prix) et des cadeaux, après quoi il se présente à la jeune fille. Le kalym consiste ordinairement en 10 juments avec leurs poulains, 10 chevaux, 10 boeufs,

10 vaches et la viande de 20 pièces de bétail. Outre cela le père du jeune homme paie 150 roubles au père et 100 roubles à la mère de la fille. Le chaman préside aux cérémonies. La nouvelle femme ne quitte l'habitation de ses parents que lorsque le kalym est entièrement acquitté. Après les cérémonies chamaniques on se rend par politesse chez le pope russe. Les Yakoutes aiment leur famille. Ils caressent de toute manière leurs enfants, mais ne les embrassent pas; le baiser n'est usité que parmi les villageois ou chez ceux qui ont plus souvent des relations avec les Russes.

Quand un Yakoute meurt, on célèbre ses funérailles le même jour; on dépose quelques vêtements, des denrés, des boissons parfois aussi son cheval tué avec tous ses harnais dans le cercueil. On le recouvre d'une construction de bois, de peaux, de têtes de cheval, et on le promène par trois fois à cheval. La famille quitte la chaumière du mort, pour éviter l'âme mauvaise qui y prend résidence.

Relativement au nombre des turcs en Sibérie, les données statistiques sont bien différentes entre elles. Pauli donne un chiffre de 82.000, Rittich au contraire 74,900, qui joints aux 80,000 Yakoutes font ensemble en moyenne 150,000 âmes.

Il est inutile de faire remarquer que les Yakoutes sont sous le régime russe. Nous nous contentons de dire pour terminer que le pays occupé par eux se divise en trois provinces: Irkutzk, Kirensk et Jakoutzk, dont les chef-lieux sont Jakoutzk, Olekma, Vilyouisk, Verhoyansk et Kolima.

Arminius Vámbéry.

NOS FRERES D'ORIENT. (»Keleti testvéreink«).

Tel est le titre d'une brochure que vient d'écrire M. Mich. László en faveur des magyars de la Bukovine et de la Moldavie, et qui mérite d'être lue aussi par „les cercles dirigeants.“ La brochure traite trois questions: 1. les magyars en Bukovine, 2. les tchangos (sorte de magyars) en Moldavie, et 3. le désastre de ces derniers. Le nombre des magyars de la Bukovine peut être évalué environ à 20,000. Il y a plus de cent ans qu'ils habitent ce pays. Ils n'y ont pas émigré volontairement; ils ont fui devant les persécutions du gouvernement de Vienne. Ils ont fondé là sept communes, dont deux ont disparu; des cinq existant encore, trois sont habitées par de purs magyars, dans les deux autres, ils sont mêlés avec des roumains. Pendant ces cent ans d'exil, ils ont conservé non seulement leurs coutumes magyares, mais aussi leur idiome, n'adoptant que fort peu de mots valaques. Ils sont cependant très opprimés par les Allemands, qui se trou-

vant en nombre à peu près égal, ont su introduire leur langue dans toutes les branches de l'administration: le tribunal s'en sert exclusivement, tous les notaires sont allemands, dans les écoles la langue allemande est obligatoire et même le testament n'est valable qu'en allemand. Sans la langue allemande on ne peut même pas devenir huissier.

En outre ils ont beaucoup à souffrir de la misère. Le pays est trop restreint pour la population, et ces familles ayant pour la plupart de 8 à 12 enfants ont d'immenses besoins. C'est pourquoi les hommes sont obligés d'aller chercher du travail en Moldavie et en Roumanie se condamnant à ne voir leur famille que pendant l'hiver. Ils travaillent donc outre mesure pour ne gagner souvent que fort peu, car les boyars ou leurs intendants ne respectent pas les contrats et devant les tribunaux Moldaviens et Roumains les indigènes seuls ont raison. D'ailleurs ils sont considérés comme d'excellents agriculteurs.

A l'égard de l'instruction publique ils n'ont d'écoles que dans trois communes, et encore sont-elles dépourvues de tous moyens d'instruction; le gouvernement allemand n'en fait pas grand chose. Les objets de l'enseignement sont: la lecture et l'écriture en hongrois et en allemand, le calcul, ça et là aussi un peu de géographie et d'histoire de Hongrie. Leurs maisons sont construites principalement en bois, elles sont ainsi que les communes qu'ils habitent remarquables par leur propreté.

Le nombre des tchangos peut être évalué à 250,000. La plupart d'entre eux étaient propriétaires, les autres soumis aux boyars. Autrefois leur nationalité était reconnue; mais leur indépendance fût anéantie graduellement par les Roumains plus puissants de sorte que cette peuplade n'est aujourd'hui que l'humble esclave de la terre, dont elle était autrefois possesseur légitime. — La force les disperse entièrement, ils se romanisent de telle sorte que les habitants actuels de la Moldavie sont pour la plupart des magyars romanisés. Ces tchango-magyars appartiennent à la race méridionale Hongroise; ils aiment le travail et par conséquent jouissent d'une plus grande aisance que les roumains généralement paresseux; leurs traits caractéristiques sont le courage, la sincérité, l'amour de la paix et l'absence de haine. Les hommes s'adonnent aux travaux extérieurs, les femmes font le ménage, confectionnent les vêtements de la famille, et ce qui prouve bien en leur faveur, ce sont elles qui préservent la langue maternelle des violences actuelles du régime chauviniste. Chaque femme tchango est une forteresse vivante de la nationalité. L'auteur, descendant lui-même d'une de ces

familles magyares exilées, depeint d'une manière très-touchante l'impression produite chez lui par les moeurs, les coutumes, la vie entière en un mot des tchango-magyars. On compte encore 318 communes qui sont purement magyares ou en partie mélangées avec des magyars romanisés. C'est cette romanisation que l'auteur nomme le désastre des tchango-magyars, car les missionnaires italiens sont plus funestes à ce peuple que ne l'étaient autrefois les Tatares et les Turcs. Ces prêtres leur ont été imposés par l'autorité pour remplacer graduellement les curés hongrois supprimés par le gouvernement. Ces missionnaires italiens ayant appris tant bien que mal le roumain célèbrent le service divin en roumain, langue, dont les fidèles hongrois ne comprennent pas un seul mot. Le gouvernement roumain encouragea de plus en plus ces missionnaires tout en leur permettant de battre, fouetter quiconque avait la hardiesse de parler avec sa famille sa langue maternelle! Cette méthode de romanisation n'ayant pourtant pas abouti, ils ont puni de deux piastres le pauvre tchango pour chaque mot hongrois qu'il oserait prononcer. Les malheureux eurent recours aux instances les plus pressantes pour se défendre des injures et de l'avidité des prêtres italiens, mais ce fut en vain. Aussi Mgr. le cardinal L. Haynald, évêque de Transylvanie a fait à cette époque des démarches auprès du nonce apostolique pour qu'on protégeat ces malheureux et qu'on leur rendit leurs curés hongrois; mais les ennemis furent les plus forts. De telles violences parviendront certainement à anéantir la nationalité de ces pauvres magyars, et c'est pourquoi l'auteur élève la voix en leur faveur conjurant le gouvernement et le haut clergé de trouver le moyen de réintégrer ces frères dans la partie légitime, ou de leur donner au moins des pasteurs et des instituteurs magyars. On verra en peu de temps que le langage magyar renaîtra dans ces contrées où il est bien près de s'éteindre.

ACTES DE LA SOCIÉTÉ.

I.

Séance du Comité du 23. nov. 1882.

Présidence de M. J. Hunfalvy; présents: les membres du bureau et du Comité.

Après avoir approuvé le procès-verbal de la séance précédente M. le président annonce que le premier ouvrage édité par la société: Le voyage de Nordenskiöld, paraîtra ces jours-ci. Approuvé.

M. le secr. gén. présente la lettre de M. le dr. J. Debrincke prof. à Sidney, offrant de faire une conférence sur l'Australie. Ac-

cepté à l'unanimité. Le comité vote une somme de 100 flor. qui sera offerte à M. Debrincke pour ses frais de voyage de Vienne à Budapest et l'invite à venir le 30 du mois courant; cette lecture sera précédée d'un rapport, fait par M. le secr. gén. sur le sort de l'expédition de la „Jeannette".

M. le secr. gén. annonce que le concours organisé pour les étudiants des hautes écoles n'a donné comme résultat que deux essais sur le „Vulcanisme". Les deux compositions sont remises à un jury (M. M. J. Hunfalvy, Max. Hantken, L. Lóczy et. J. Szabó).

MM. le président, le secr. général et le secrétaire proposent en vertu des statuts de nommer M. Eugène Faragó membre correspondant de la Société. — Accepté à l'unanimité et le comité ordonne de délivrer à M. E. Faragó le diplôme régulier.

M. le secr. gén. rend compte de l'état de la caisse; il constate que les sommes perçues s'elèvent à 4225 flor. 62 kr. et les dépenses à 3549 flor. 2 kr. — Approuvé.

M. le secr. gén. annonce que l'étendue du Bulletin de la Société dépassera de 2 à 3 feuilles la quantité fixée; il demande une indemnité. — Voté.

M. le secr. gén. annonce qu'il a adressé il y a quelques semaines des appels à plusieurs savants distingués pour les prier de se faire inscrire membres de la Société, aujourd'hui 10 de ces MM. demandent à être inscrits au nombre des membres ord., et un, M. K. Burchard parmi les membres fondateurs. — Approuvé avec applaudissements.

M. le secr. gén. présente les articles à publier. MM. J. Hunfalvy et E. Péchy sont priés de les réviser.

M. le secr. gén. présente une carte de la Bosnie et l'Herzégovine, dressée par. M. J. Hatsek, qui l'offre à la Société pour la faire éditer. — Le comité trouve le moment inopportun; il regrette de ne pouvoir accepter.

Relativement à la prochaine assemblée générale de la Société il est décidé que M. le professeur Arminius Vámbéry, vice-président, rendra compte des progrès de la science géographique pendant cette année et M. Maur. Déchy, membre du Comité, sera prié de faire une exposition des photographies des Karpathes de Transylvanie prises par lui même l'été passé.

M. E. Péchy propose d'inviter M. le dr. L. Thallóczy au nom de la Société à faire une description de son voyage fait récemment en Russie pour notre entreprise d'édition de livres.— Accepté; M. Péchy est prié de faire à cet égard les démarches nécessaires,

et de demander à M. Thallóczy un prospectus correspondant au programme de l'entreprise.

La séance est terminée à sept heures.

II.

Séance de lecture du 30. nov. 1882.

Présidence de M. J. Hunfalvy, sont présents: les membres du Comité et une foule d'auditeurs. A cinq heures et demie la grande salle de l'hôtel des Postes est comble.

M. Ant. Berecz prend la parole et dépeint avec beaucoup de vivacité et d'intérêt le parcours, les aventures et les résultats de l'expédition polaire de la „Jeannette". L'auditoire exprime par des applaudissements sa sympathie pour le conférencier et le contenu de sa conférence.

M. le président présente au public M. le docteur J. Debrincke, professeur à Sydney, qui à l'occasion de sa visite dans son pays natal: l'Autriche, désirerait faire à notre Société l'honneur d'y faire une conférence sur ses voyages scientifiques en Australie. M. Debrincke monte à la tribune et raconte en langue allemande les succès de cette expédition qui avait pour but d'établir une ligne télégraphique d'Adélaide au Port-Darwin. Ayant été membre de cette expédition, il a pu donner des renseignements très-précis sur l'intérieur de l'Australie, qui n'est point désert comme on le croyait jusqu' ici. Le public semble très satisfait.

La séance est levée à 7 h. et demie.

III.

Séance de lecture du 7. décemb. 1882.

Présidence de M. J. Hunfalvy; sont présents: les membres du comité et un public nombreux réuni à l'hôtel des Postes à 5 h. et demie.

M. A. Vámbéry, vice-président de la Société, fait d'abord la conférence sur les Yakoutes publiée dans ce numéro. L'orateur est très applaudi. Puis M. Aladár György, membre du comité, a lu son essai sur la civilisation des peuples de l'Afrique centrale. En concluant, il exprime l'espoir que le temps n'est pas éloigné où les pays de l'Afrique centrale seront accessibles à toutes les conquêtes de la civilisation. Vifs applaudissements.

La séance est levée à 7 heures.